जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज

विरचितया प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतं

हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

(पञ्चदशो भागः)

नियोजकः

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि

पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकः

राजकोटनिवासी-श्रेष्ठिश्री-शामजीभाई-वेलजीभाई वीराणी

तथा कडवीबाई-वीराणी स्मारकट्रस्टप्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन

अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः

श्रेष्ठि-श्रीशान्तिलाल-मङ्गलदासभाई-महोदयः

मु० राजकोट

प्रथमा-आवृत्ति	वीर-संवत्	विक्रम-संवत्	ईसवीसन्
प्रति १२००	२४९७	२०२७	१९७१

मूल्यम्-रू० ३५-०-०

મળવાનું ઠેકાણું :
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈનશાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ,
ઠે. ગરેડિયા કૂવા રોડ,
રાજકોટ, (સૌરાષ્ટ્ર).

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhara Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT,
(Saurashtra), W. Ry, India

卐

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैष यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

卐

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

卐

મૂલ્યઃ રૂ. ૩૫=૦૦

પ્રથમ આવૃત્તિ પ્રત ૧૨૦૦
વીર સંવત્ ૨૪૯૭
વિક્રમ સંવત્ ૨૦૨૭
ઇસવીસન ૧૯૭૧

: મુદ્રક :
મણિલાલ છગનલાલ શાહ
નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ.

श्री भगवतीसूत्र भाग पन्द्रहवें की विषयानुक्रमणिका

चोथा उद्देशा

॥ समाप्त ॥

બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર

પરમ વૈરાગી અને દયાના પુંજ જેવા આ પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત્ ૧૯૯૨ પોર્ટસુદાન (આફ્રિકા)માં કે જયાં વીરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર આજ દિવસ સુધી ચાલુ છે, ત્યાં થયો હતો.

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનું નામ શેઠશ્રી દુર્લભજી શામજી વીરાણી અને મહાભાગ્યવંતા તેમના માતુશ્રીનું નામ બેન મણિબેન વીરાણી. બન્નેનું અસલ વતન રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) છે. બેન મણિબેન ધાર્મિક ક્રિયામાં પહેલેથી જ રુચિવાળા હતા, પરંતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમાં આવ્યા પછી વધારે દૃઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા.

પૂર્વભવના સંસ્કારથી શ્રી વિનોદકુમારનું લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગ ભાવ તરફ વધારે હોવા છતાં તેઓશ્રીએ નોનમેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારિક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમાં કુશળતા બતાવેલી.

તેઓશ્રીએ યુનાઇટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જીયમ, હોલેન્ડ, જર્મની સ્વીઝર્લેન્ડ, તેમ જ ઇટાલી, ઇજીપ્ત વગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરેલ સં. ૨૦૦૯ના વૈશાખ માસ, સને ૧૯૫૩માં લંડનમાં રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે તેઓશ્રી લંડન ગયા હતા. કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ, દેશ પરદેશ ફરવા છતાં પણ તેમણે કોઈ વખતે પણ કંદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં.

ઉગતી આવતી યુવાનીમાં તેઓશ્રીએ દુનિયાના રમણીય સ્થળો જેવાં કે કાશ્મીર, ઇજીપ્ત અને યુરોપનાં સુંદર સ્થળોની મુલાકાત લીધી હોવા છતાંએ તેઓને તે રમણીય સ્થળો કે રમણીય યુવતીઓનું આકર્ષણ થયું નહીં. એ એના પૂર્વભવના ધાર્મિક સંસ્કારનો જ રંગ હતો અને એ રંગે જ તેમને તે બધું ન ગમ્યું અને તુરત ત્યાંથી પાછા ફર્યા અને સાધુ–સાધ્વીજીનાં દર્શન–કરવાને ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશનો લાભ લીધો અને વૈરાગ્યમાં જ મન લગાડયું. હુંડાકાલ અવસર્પિણિના આ દુષમ નામના પાંચમાં આરાનું વિચિત્ર વાતાવરણ જોઇ તેમને કંઇક ક્ષોભ થતો કે તુરત જ તેનો ખુલાસો મેળવી લેતા અને ત્યાગ ભાવમાં સ્થિર રહેતા દેશ પરદેશમાં પણ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, ચોવિહાર આદિ પચ્ચક્ખાણ વિ. ધર્મકાર્ય તેઓ ચૂકયા નહીં ઊંચી કોટિની શૈયાનો ત્યાગ કરી તેઓ સૂવા માટે માત્ર એક શેતરંજી, એક ઓસીકું અને ઓઢવા એક ચાદર ફક્ત વાપરતા અને પલંગ ઉપર નહીં પણ ભૂમિ પર જ

શયન કરતા. અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેંઘો અને ઝભ્ભો વાપરતા, કોઈ વખતે કબજો પહેરતા બહુ ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતા અને મુહપત્તિ, પાથરણું, રજોહરણ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતા સંડાસમાં નહીં પણ જંગલમાં એકાંત જગ્યામાં ઘણે ભાગે શરીરની અશુચિ દૂર કરવા જતા, હાલતાં ચાલતાં, સંડાસ અને પેશાબ સંબંધમાં જીવદયાની બરાબર જતના કરતા.

દેશમાં કે પરદેશમાં જ્યારે તેમને કોઈની સાથે મળવાનું થતું ત્યારે તેમની સાથે અહિંસામય જૈનધર્મનું સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યા વગર રહેતા નહીં.

દીક્ષાર્થીઓને દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમ જ કહેતા કે જીંદગીનો કોઇ ભરોસો નથી "असंखयं जीवियं मा पमायए" આયુષ્ય તૂટતાં વાર લાગતી નથી, જીવન તૂટ્યું સંધાતું નથી માટે ધર્મકરણીમાં સમયમાત્રનો પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ.

ગોંડલ સંપ્રદાયના ઘણાખરા પૂ. મુનિવરો અને પૂ. મહાસતીજીઓનો તથા બોટાદ સંપ્રદાયના પૂ. આચાર્યશ્રી માણેકચંદજીમહારાજ અને દરિયાપુરી સંપ્રદાયના શાંત-શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ મુનિશ્રી ભાયચંદજી મહારાજ શ્રમણસંઘના મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ તપોમય જ્ઞાનનિધિ શાસ્ત્રોદ્ધારક બા. બ્ર પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ-સાધ્વીના ઉપદેશનો તેમણે લાભ લીધેલ. મુંબઈમાં સં. ૨૦૧૧ સાલમાં શ્રી ધર્મસિંહજી મહારાજના સંપ્રદાયના પંડિતરત્ન શ્રી લાલચંદજી મહારાજનો પરિચય થયો. લાલચંદજી મહારાજ પોતે, સંસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ ૬ બલ્કે આખા કુટુંબે સંયમ અંગીકાર કરેલ. તે જાણી તેમને અદ્ભૂત ત્યાગભાવના પ્રગટ થઇ કે જે કદી ક્ષય પામી નહીં.

આ પહેલાં તેઓ જ્યારે માતા-પિતા સાથે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી માણેકચંદજી મહારાજના દર્શને બોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર થઈ તે મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય લાલચંદજી મહારાજના સહકુટુંબની દીક્ષા એ હતી. આ બેઉ પ્રસંગોએ પૂર્વભવની બાકી રહેલી આરાધનાને પૂરી કરવાના નિમિત્તરૂપ હોઇને વખતોવખત તેઓ માતા-પિતા પાંસે દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો. 'જે હજુ વાર છે સમય પાકવા દીઓ જ્ઞાનાભ્યાસ વધારો.

સં. ૨૦૧૨ના અષાઢ સુધી ૧૫ થી શ્રી વિનોદકુમારે ગોંડલ સંપ્રદાયના શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ. આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેરાવળ ચાતુર્માસ દરમ્યાન ખાસ નિયમિત રીતે દીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે તેમની પાંસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો. તેની સાથે પૂ. આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સંસાર પક્ષના કુટુંબી દીક્ષાના ભાવિક શ્રી જસરાજભાઈ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા. તેઓએ ત્યાં એવો નિર્ણય કરેલો કે આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમ મહારાજ પાંસે આપણે બન્નેએ દીક્ષા લેવી, પહેલાં વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઈએ દીક્ષા લેવી, શ્રી જસરાજભાઈની દીક્ષાતિથિ પૂ૦ શ્રી પુરુષોતમજી મહારાજ સાહેબે સં. ૨૦૧૩ના જેઠ સુદ ૫ ને સોમવારે માંગરોલ મુકામે નક્કી કરી શ્રી જસરાજભાઈ વિનોદકુમારને રાજકોટ મળ્યા. શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજ ભાઈની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી, માંગરોળ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચયપૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સાંભળીને તેમને મનમાં આઘાત થયો અને દીક્ષા માટેનો તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢયો.

પૂજ્યશ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય મુંબઈમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઇ વખત પત્રવહેવાર પણ થતો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમણે જાણેલ હતું, જે પૂ૦ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ. ખીચન ગામે પૂ. આચાર્ય શ્રી સમરથમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે. પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા (દીક્ષા માટે) મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે આજ્ઞા વિના કોઈ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપે નહીં અને સ્વયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમાં લઇને આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાંસે જવામાં ઘણાં વિઘ્નો થશે, એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમાં ચાલ્યા જવાનું નક્કી કર્યું.

તા. ૨૪-૫-૫૭ સં. ૨૦૧૩ના વૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના તેમના માતુશ્રી સાથે છેલ્લું જમણ કર્યું. ભોજન કરી, માતુશ્રી સામાયિકમાં બેસી ગયા. તે વખતે કોઈને જાણ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાંથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્રભૂમિ અને ગોંડલ સંપ્રદાયનો પણ ત્યાગ કરી તેઓ ખીચન તરફ રવાના થયા.

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલૂમ પડયું કે તા. ૨૪-૫-૫૭ના રોજ રાત્રે આઠ વાગે ઘેરથી નીકળી, રાજકોટ જંકશને જોધપુરની ટિકિટ લીધી તા. ૨૫-૫-૫૭ના સવારે આઠ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા ત્યાં અઢી કલાક ગાડી પડી રહે છે, તે દરમ્યાન ગામમાં જઇને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખીને બાકીના કઢાવી નાખ્યાં અને ગાડીમાં બેસી ગયા. મારવાડ જંકશન તથા જોધપુર જંકશન થઈને તા. ૨૬-૫-૫૭ની સવારે ૪।। વાગ્યે ફલોદી

પહોંચ્યા ત્યાંથી પગે ચાલીને ખીચન ઉપાશ્રયમાં જઈ ત્યાં બિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યાં વંદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી, બહાર નીકળ્યા અને પોતાના સામાયિકના કપડાં પહેર્યાં અને પછી પૂજ્ય શ્રી મુનિવરોની સન્મુખ સામાયિક કરવા બેઠા, તેમાં "जाव नियमं पज्जुवासामि दुविहं तिविहेणं" ના બદલે "जावजीवपज्जुवासामि तिविहं तिविहेणं" બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદજી મહારાજે સાંભળ્યું અને તેઓશ્રીએ પૂછ્યું કે વિનોદકુમાર! તમે આ શું કરો છો? તેનો જવાબ આપવાને બદલે "अप्पाणं वोसिरामि" બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યા કે "સાહેબ! એ તો બની ચૂકયું અને મેં સ્વયમેવ દીક્ષા લઈ લીધી, તે બરોબર છે અને તેમાં કાંઇ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી. આ સિવાય આપશ્રીની બીજી કોઇપણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો."

તેજ દિવસે બપોરના શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ. મુનિશ્રી સમરથમલજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે "તમે એક સારા ખાનદાન કુટુંબની વ્યક્તિ છો. તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની રીત બરાબર નથી, કારણ કે તમારા માતા પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજોહરણની દાંડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાખો જેથી તમો શ્રાવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઈ શકો, એમ ત્રણવાર પૂ. મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરંતુ તેમણે ત્રણેય વખત એક જ ઉત્તર આપેલો કે "જે થયું, તે થયું હવે મારે આગળ શું કરવું તે ફરમાવો.

શ્રી વિનોદમુનિના શ્રી સમરથમલજી જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબ પછી ખીચનનો ચતુર્વિધ સંઘ વિચારમાં પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ પર સંસારીઓનો કોઇ પણ પ્રકારનો નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે વિનોદમુનિને જણાવવામાં આવ્યું કે "અમારી સલામતી માટે તમારે જાહેર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે" ત્યારે શ્રી વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રીસંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું, તેનો સાર નીચે મુજબ છેઃ—

મારા માતા-પિતા મોહને વશ થઈને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ ન હતું અને "असंखयं जीवियं मा पमायए" ને આધારે હું એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકું તેમ નથી, એમ મને લાગ્યું. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબ— વગેરેએ મને મારી દીક્ષા માટે વિચારી પછી પગલું ભરવાનું કહેલ પરંતુ મને

સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરિહંત ભગવંતો તથા શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોની સાક્ષીએ મારા ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પ્રવ્રજ્યાનો પાઠ ભણીને મારા આત્માના કલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે. સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક જુસ્સાથી અગર ગેરસમજથી થઈ છે તેથી તથા સમાજમાં જૈનશાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃત્તાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે.

ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૧૯ મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યું કે મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં કર્ત્તવ્ય મોક્ષફળ આપનારી દીક્ષા જ છે.

છેવટ સુધી મેં મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાંની જેમ વાત ઉડાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કડક ભાષામાં પણ કહી શકતો ન હતો અને બીજી બાજુથી મને થયું કે આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને આવા ઉત્તમ કાર્ય માટે જરાપણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી. તેથી મેં વિચારીને આ પગલું ભર્યું છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ “ તથાસ્તુ ”.

રાજકોટમાં શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખબર પડી કે વિનોદ-કુમાર દેખાતા નથી એટલે તપાસ થવા માંડી ગામમાં ક્યાંય પત્તો ન લાગ્યો એટલે બહારગામ તારો કર્યા. ક્યાંયથી પણ સંતોષકારક સમાચાર સાંપડ્યા નહીં. અર્થાત્ પત્તો મળ્યો જ નહીં. આમ વિમાસણના પરિણામે તેમના પિતાશ્રીને બે મહિના પહેલાંની એક વાતની યાદ આવી તે એ હતી કે તે વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માગેલી કે “ બાપુજી ! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચાતુર્માસમાં ભીચન (રાજસ્થાન) જાઉં કારણ કે ભીચનમાં પૂ૦ ગુરુમહારાજ શ્રી સમરથમલજી મહારાજ કે જેઓ સિદ્ધાંત વિશારદ છે અને અનેકાંતવાદના પૂરા જાણકાર છે, તેઓ ત્યાં બિરાજમાન છે જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે પૂ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ જવાના છે. તો મારી ઇચ્છા પણ ત્યાં તેમની પાસે જવાની છે.

આ વાતચીતનું સ્મરણ પિતાશ્રીને આવવા સાથે તેઓએ પં. પૂર્ણચંદ્રજી દકને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિંતા વ્યક્ત કરી. પંડિતનું આ વાતને સમર્થન મળ્યું. તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે થોડા સમય પૂર્વે વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણવા માગ્યું હતું કે, ભીચનમાં કેવા પ્રકારની

સગવડ છે? આમ મારી સાથે વાર્તાલાપ થયો હતો. બંને આ પ્રમાણે એકમત થતાં તેમના પિતાશ્રીએ ખીચન તાર કરવા સૂચના કરી તા. ૨૭–૫–૫૭ ના રોજ પૃથ્વીરાજજી માલુ ખીચન (રાજસ્થાન) ઉપર તાર કર્યો.

તા.૨૮–૫–૫૭ના રોજ જવાબ આવ્યો કે શ્રી વિનોદભાઇએ ખીચનમાં સ્વયમેવ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે. એટલે તેમના પિતાશ્રીએ રાવબહાદુરશ્રી એમ. પી. સાહેબ શ્રી કેશવલાલભાઈ પારેખ અને પંડિતજી પૂર્ણચંદ્રજી દક એમ ત્રણેયને શ્રી વિનોદકુમારને પાછા તેડી લાવવા માટે ખીચન મોકલ્યા તા. ૨૮–૫–૫૭ના રોજ રવાના થઈ તા. ૩૦–૫–૫૭ના રોજ સવારે ફ્લોદી સ્ટેશને પહોચ્યા. બળદગાડીમાં તેઓ ખીચન ગયા કે જ્યાં સ્થવિર મુનિશ્રી શીરોમલજી મહારાજ પૂજ્ય પંડિતરત્ન શાસ્ત્ર વિશારદ શ્રી સમરથમલજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૮ તથા પૂજ્ય તપસ્વી મહારાજ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠા. ૪ બિરાજમાન હતા. કુલ્લે સાધુ–સાધ્વીની સંખ્યા અઠ્ઠાવીસથી ત્રીસની હતી.

પૂછપરછના જવાબમાં શ્રી વિનોદમુનિએ કેશવલાલભાઈ પારેખને કહ્યું કે "મેં તો દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી છે તેમાં કાંઈ ફેરફાર થાય તેમ નથી. તમો અમારા વીરાણી કુટુંબના હિતૈષી છો. અને જો સાચા હિતૈષી હો તો મારા પૂ. બા અને બાપુજીને સમજાવીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા અઠવાડિયાની અંદર અપાવી દો એટલું જ નહીં પણ "સવિ જીવ કરૂં શાસન રસી"ની ભાવનામાં અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના બદલામાં આગમને અનુલક્ષીને મારી ભાવના એ જ હોય કે, મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનું નિમિત્ત બને અને મારા માતા–પિતા સદ્ગતિને સાધે અર્થાત્ મારી સાથે દીક્ષા લીએ.

આવા દૃઢ જવાબના પરિણામે તેજ સમયે શ્રી વિનોદકુમારને પાછા લઇ જવાની ભાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા. ૩૧–૫–૫૭ ની રાત્રીના રવાના થઈ તા. ૨–૬–૫૭ના સવારે મહા પરીષહરૂપ ક્ષેત્રનો અનુભવ કરી, શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યાં.

થોડા વખતમાં ફ્લોદીના શ્રી સંઘે પૂ શ્રી લાલચંદજી મહારાજને ફ્લોદીમાં ચોમાસુ કરવાની વિનંતી કરી તેનો અસ્વીકાર થવાથી સંઘ ગમગીન બન્યો એટલે નિર્ણય ફેરવ્યો અને અષાઢ શુદ ૧૩ ના રોજ ખીચનથી વિહાર કરી ફ્લોદી આવ્યા.

દીક્ષા પછી અઢી મહિનાને આંતરે ફલોદી ચોમાસા દરમ્યાન શ્રી વિનોદ-મુનિને હાજતે જવાની સંજ્ઞા થઇ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે તેમના ગુરુએ કહ્યું કે બહુ ગરમી છે, જરાવાર થોભી જાવ એટલે શ્રી વિનોદ-મુનિએ રજોહરણ વગેરેની પ્રતિલેખના કરી તે દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતાં જણાવ્યું કે મને હાજત બહુ લાગી છે તેથી જાઉં છું, જલદી પાછો ફરીશ કાળની ગહન ગતિને દુઃખદ રચના રચવી હતી. આજે જ હાજતે એકલા જવાનો બનાવ બન્યો હતો, હંમેશાં તો બધા સાધુઓ સાથે મળીને દિશાએ જતા.

હાજતથી મોકળા થઇ પાછા ફરના હતા, ત્યાં રેલ્વે લાઇન ઉપર બે ગાયો આવી રહી હતી. બીજી બાજુથી ટ્રેઈન પણ આવી રહી હતી તેની વ્હિસલ વાગવા છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી શ્રી વિનોદમુનિનું હૃદય થરથરી ઉઠયું અને મહા અનુકંપાએ મુનિના હૃદયમાં સ્થાન લીધું. હાથમાં રજોહરણ લઈ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા. ગાયોને તો બચાવી જ લીધી પરંતુ આ ક્રિયામાં છકાય જીવની દયાના સાધનભૂત જે રજોહરણ કે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે પ્યારૂં હતું, તે રેલ્વે લાઇનિ ઉપર પડી ગયું. અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછું સંપાદન કરવામાં જડવાદને સિદ્ધ કરતાં રાક્ષસી એન્જિનને ઝપાટે આવ્યા અને પોતાનું બલિદાન આપ્યું. અરિહંત....અરિહંત ...એવા શબ્દો મુખમાંથી નીકળ્યા અને શરીર તૂટી પડયું. રક્ત પ્રવાહ છૂટી પડયો અને થોડા જ વખતમાં પ્રાણાંત થઈ ગયો, બધા લોકો કહેવા લાગ્યા કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણ આપ્યા અંતિમ સમયે મુનિશ્રીના ચહેરા પર ભવ્ય શાન્તિ જ દેખાતી હતી.

હંમેશાં તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા તે તરફ ફલોદીથી પોકરણ તરફ જવાની રેલ્વે લાઈન હતી. આ લાઇન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક મૂકેલ નથી ત્યાં રસ્તો પણ છે એટલે પશુઓની અવરજવર હોય છે. અને વખતો વખત ત્યાં ઢોરો રેલ્વેની હડફેટે ચડી જવાના પ્રસંગ બને છે.

ફલોદી સંઘે આ દુર્ઘટનાના ખબર રાજકોટ, ટેલીફોનથી આપ્યા. જે વખતે ટેલીફોન આવ્યો. તે વખતે વિનોદમુનિના પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા. અને માતુશ્રી મણિબેન સામાયિક–પ્રતિક્રમણમાં બેઠાં હતાં, માત્ર એક નોકર જ ઘરમાં હતો કે જેણે ટેલિફોન ઉઠાવ્યો પણ તે કાંઇ ટેલીફોનમાં હકીકત સમજી શકયો નહીં અને સાચા સમાચાર મોડા મળ્યા. જેથી તેઓ સ્પેશ્યલ પ્લેનથી ફલોદી પહોંચે તે પહેલાં અગ્નિસંસ્કાર થઈ ગયો સૂચનાનો ટેલીફોન

અર્ધો કલાક મોડો પહોંચ્યો. જો સંદેશો સમયસર પહોંચ્યો હોત તો માતા–પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના શબરૂપે પણ ચહેરો જોવાનો અને અંતિમ દર્શનનો પ્રસંગ મળત. પરંતુ અંતરાય કર્મે તેમ બન્યું નહીં.

આથી પ્લેઇનનો પ્રોગ્રામ પડતો મૂકવામાં આવ્યો અને માતા-પિતા તા. ૧૪–૮–૫૭ના રોજ ટ્રેઈન મારફત ફલોદી પહોંચ્યાં, શ્રી દુર્લભજીભાઇ અને મણિબેને પૂજ્ય તપસ્વીશ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબના દર્શન કર્યાં.

આ પ્રસંગે શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબે અવસરને પિછાણીને અને ધૈર્યનું એકાએક ઐક્ય કરીને. શ્રી વિનોદમુનિના માતા–પિતાના સાંત્વન અર્થે ઉપદેશ શરૂ કર્યો જેનો ટૂંકમાં સાર આ પ્રમાણે છે—

"હવે તો રત્ન ચાલ્યું ગયું! સમાજનો આશાદીપક ઓલવાઈ ગયો! ઝટ ઊગીને આથમી ગયો! હવે એ દીપ ફરીથી આવી શકે તેમ નથી"

શ્રી વિનોદમુનિના સંસારપક્ષના માતુશ્રી મણિબેનને મુનિશ્રીએ કહ્યું કે:– બેન! ભાવિ પ્રબળ છે. આ બાબતમાં મહાપુરૂષોએ પણ હાથ ધોઈ નાખ્યા છે એમ સૌને,મરણને શરણ થવું પડે છે, તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણીનું શું ગજું છે? હવે તો શોક દૂર કરીને આપણે એમના મૃત્યુનો આદર્શ જોઇને માત્ર ધીરજ ધરવાની રહી.

પૂ. શ્રી સમરથમલજી મહારાજ સાહેબનો અભિપ્રાય:–

પ્રાથમિક તેમ જ અલ્પકાળના પરિચયથી મને શ્રી વિનોદમુનિના વિષે અનુભવ થયો, કે તેમની ધર્મપ્રિયતા અને ધર્માભિલાષા 'अट्ठिमिंजा पेमाणुरागरत्ते' નો પરિચય કરાવતી હતી પ્રાપ્ત સંસારિક પ્રચૂર વૈભવ તરફ તેમની રુચિ દષ્ટિગોચર થતી ન હતી. પરંતુ તેઓ વીતરાગવાણીના સંસર્ગથી વિષયવિમુખ ધર્મકાર્યમાં સદા તત્પર અને તલ્લીન દેખાતા હતા. ખાસ પરિચયના અભાવે વૈરાગ્ય પણ તેમની ધારાથી તેમની ધર્માનુરાગિતા તથા જીવનચર્યાથી કઠિન કાર્ય કરવામાં પણ ગભરાટના સ્થાને સુખાનુભવની વૃત્તિ લક્ષમાં આવતી હતી.

હવે

શ્રી વિનોદમુનિના જીવનના બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે તેનો ખુલાસો કરવામાં આવે છે.

પ્ર ૧. તેમણે આજ્ઞા વગર સ્વયમેવ દીક્ષા કેમ લીધી?

ઉત્તર:–પંચમાં આરાનાં ભદ્રા શેઠાણીના પુત્ર એવંતા (અતિમુક્ત) કુમારને તેમની માતુશ્રીએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપવાની તદ્દન ના પાડી એટલે તેણે

સ્વયમેવ દીક્ષા લીધી. ત્યાર બાદ ભદ્રા શેઠાણીએ પોતાના કુમારને ગુરુને સોંપી દીધા. તેજ રાત્રે તેણે બારમી ભિખ્ખુની પડિમા અંગીકાર કરી અને શિયાળણીના પરીષહથી કાળ કરી નલીનગુલ્મ વિમાનમાં ગયા તેવી જ રીતે શ્રી વિનોદકુમાર સ્વયં દીક્ષિત થયા.

પ્ર. ૨. આવા વૈરાગી જીવને આવો ભયંકર પરીષહ કેમ આવે ?

ઉત્તરઃ–કેટલાક ચરમ શરીરી જીવને મારણાંતિક ઉપસર્ગ આવેલ છે. જુઓ ગજસુકુમાર મુનિ, મેતાર્ય મુનિ, કોશલ મુનિ, કારણ કે તેમની સત્તામાં હજારો ભવનાં કર્મ હોવા જોઈએ ત્યારે તેમને એકદમ મોક્ષ જવું હતું, તો મારણુતિક ઉપસર્ગ આવ્યા વગર એટલાં બધાં કર્મ કેવી રીતે ખપે? બા. બ્ર. શ્રી વિનોદમુનિને આવો પરીષહ આવ્યો, જે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે તે એકાવતારી જીવ હોય.

શ્રી વિનોદમુનિનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જુદા પુસ્તકથી ગુજરાતી ભાષા તથા હિન્દી ભાષામાં છપાયેલ છે તેમાંથી સાર રૂપે અહીં સંક્ષેપ કરેલ છે.

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

(पञ्चदशो भागः)

" असंखयं जीवियं मा पमायए "

श्री विनोदकुमार वीराणी

(दीक्षा लीधा पहेलां शास्त्राभ्यास करता)

जन्म : पोर्टसुदान सां. १९९२

दीक्षा	निर्वाण
खीचन - (राजस्थान)	फलोदी - (राजस्थान)
सं. २०१३ वैशाख वद १२	सां. २०१३ श्रावण सुद १२
ता. २६-५-५७ रविवार	ता. ७-८-५७ बुधवार

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

શ્રી વૃજલાલ દુર્લભજી પારેખ
રાજકોટ.

કોઠારી હરગોવિંદ જેચંદભાઈ
રાજકોટ.

શેઠશ્રી મિશ્રીલાલજી લાલચંદજી સા. લુણિયા
[illegible] શેઠશ્રી જેવંતરાજજી લાલચંદજી સા.

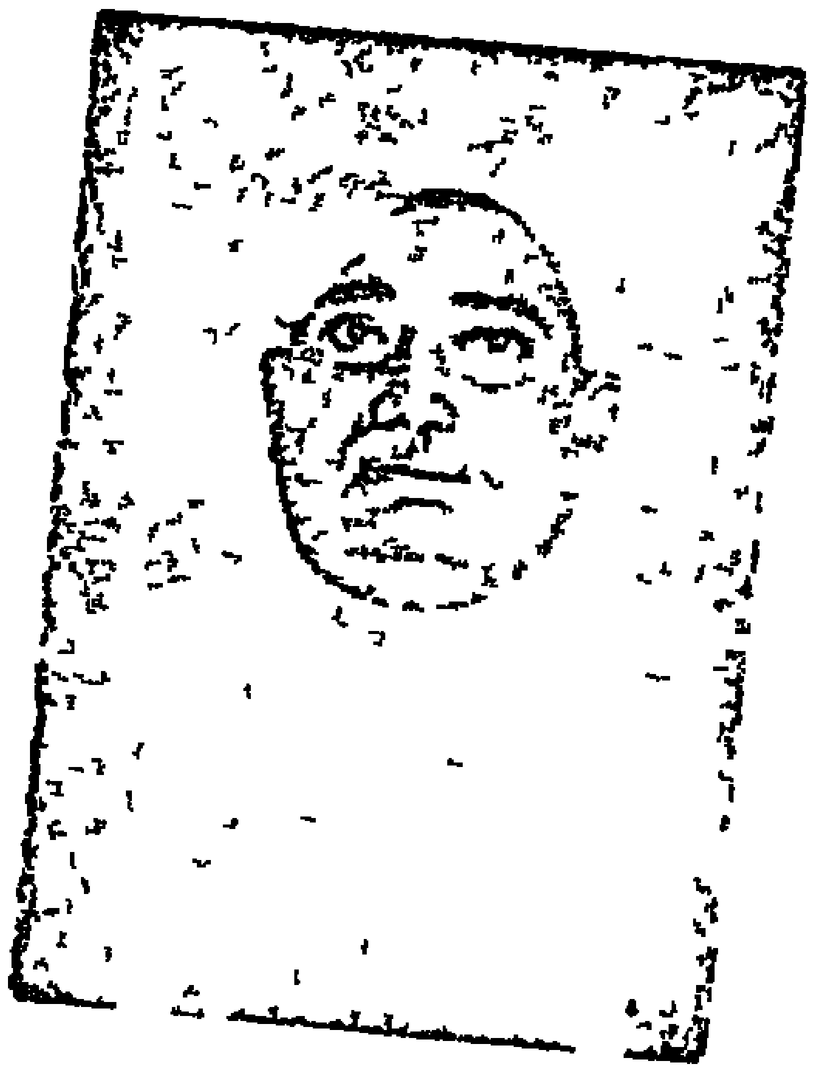
શેઠ પ્રભુદાસભાઈ મુલજીભાઈ દોશી
રાજકોટ

([illegible]) શેઠશ્રી ધારશીભાઇ જીવણલાલ
બારસી

સ્વ. શ્રીમાન્ શેઠશ્રી મુકનચંદજી સા.
બાલિયા પાલી મારવાડ

(સ્વ.) શેઠશ્રી હરખચંદ કાલીદાસ વારિઆ
ભાણવડ.

(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી દિનેશભાઇ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

સ્વ. શેઠશ્રી જીવરાજભાઈ મૂલચંદભાઈ
ધ્રાંગધ્રા

શેઠશ્રી જેસિંગભાઈ પોચાલાલભાઈ
અમદાવાદ

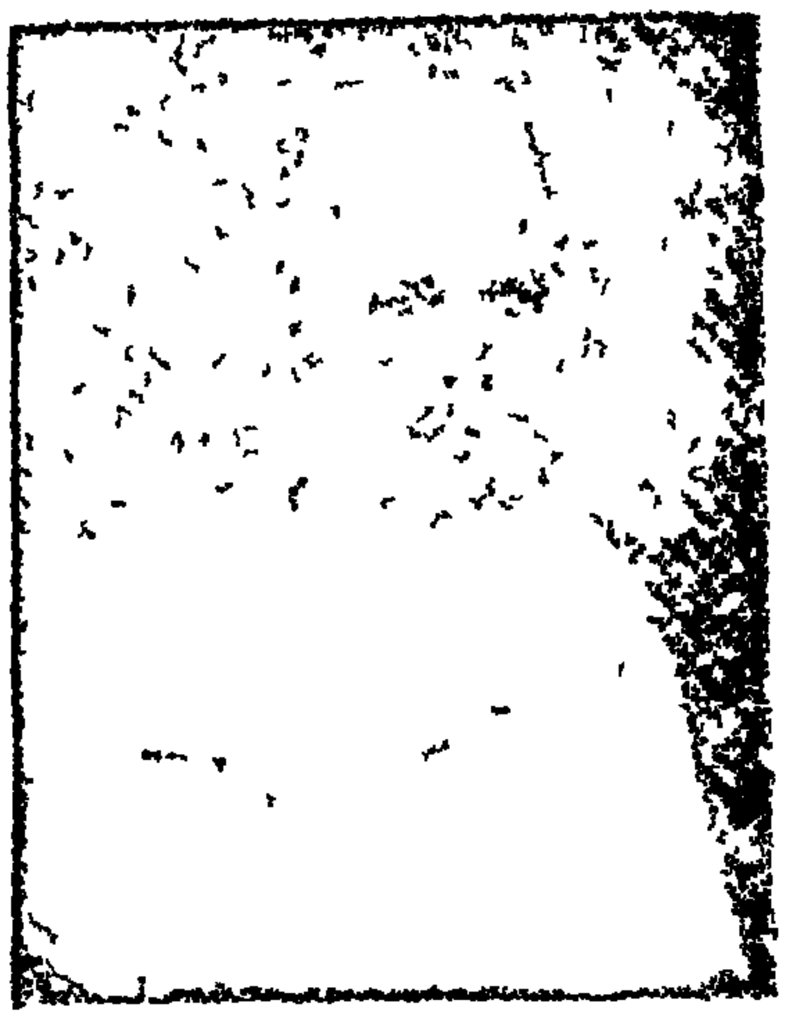

સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ માણેકલાલ
અમદાવાદ

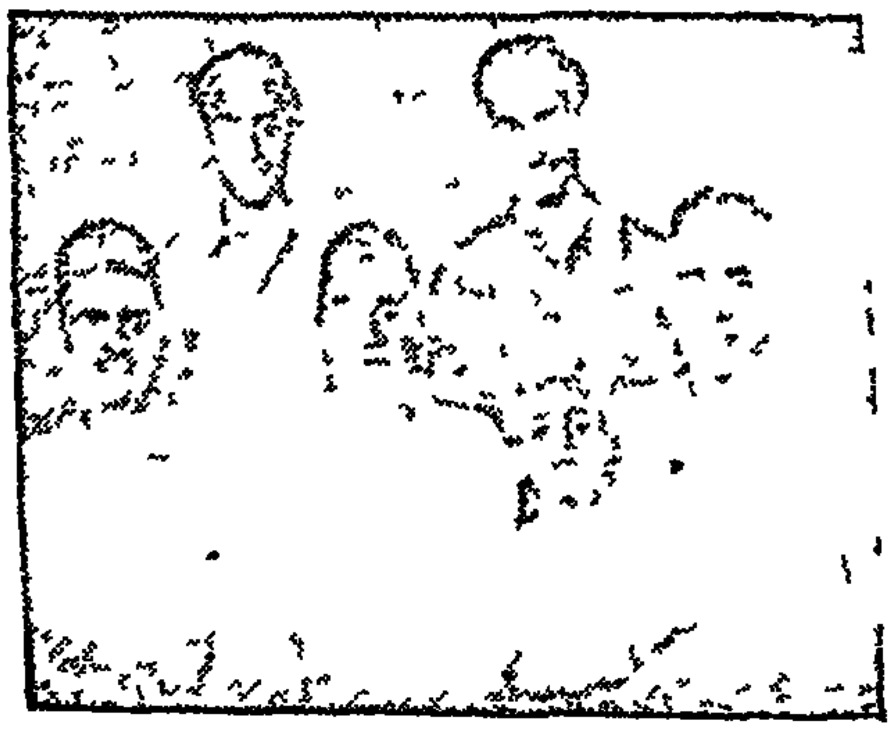
આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

સ્વ. શેઠશ્રી હરિલાલ અનોપચંદ શાહ
ખંભાત.

स्व. शेठ ताराचंदजी साहेब गेलडा
मद्रास.

श्रीमान् शेठ सा. चीमनलालजी सा.
ऋषभचंदजी सा. अजीतवाले (सपरिवार)

શેઠ કીશનલાલજી ફુલચંદ સા૦
બેંગલોરવાળા

વચ્ચે બેઠેલા મોટાભાઇ શ્રીમાન્ મૂલચંદજી
જવાહીરલાલજી બરડિયા
૨ બાજુમા બેઠેલા ભાઈ મિશ્રીલાલજી બરડિયા
૩ ઉભેલા સૌથી નનાભાઈ પૂનમચંદ બરડિયા

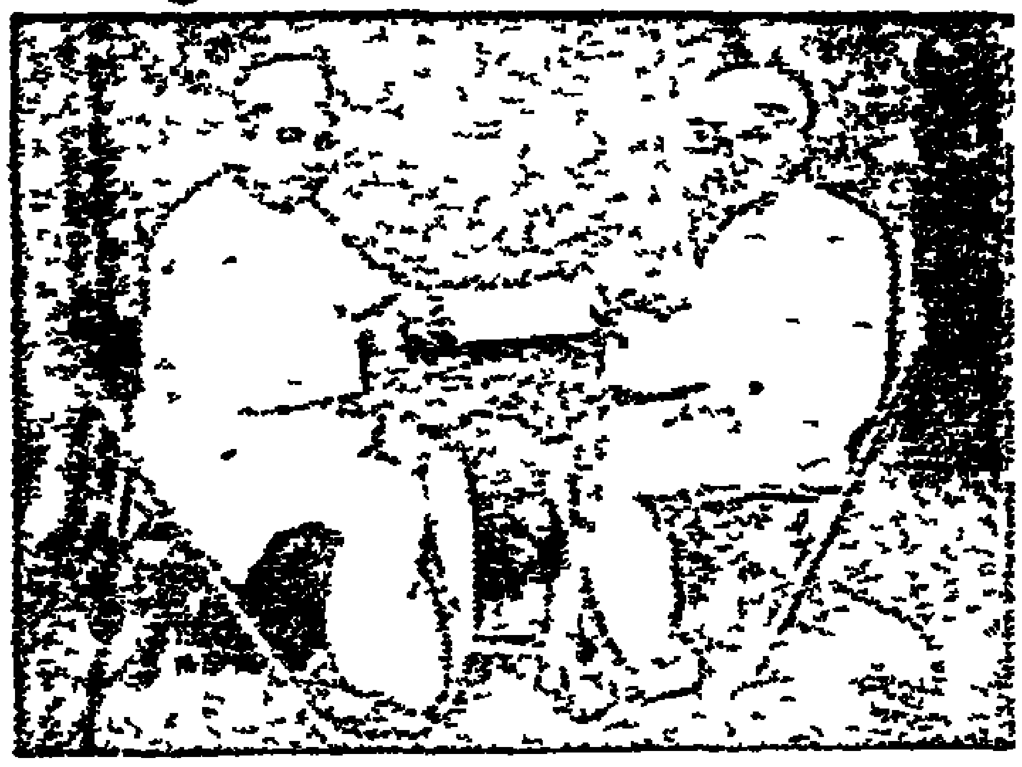

श्रीमान् सेठश्री
खीमराजजी सा. चोरडिया

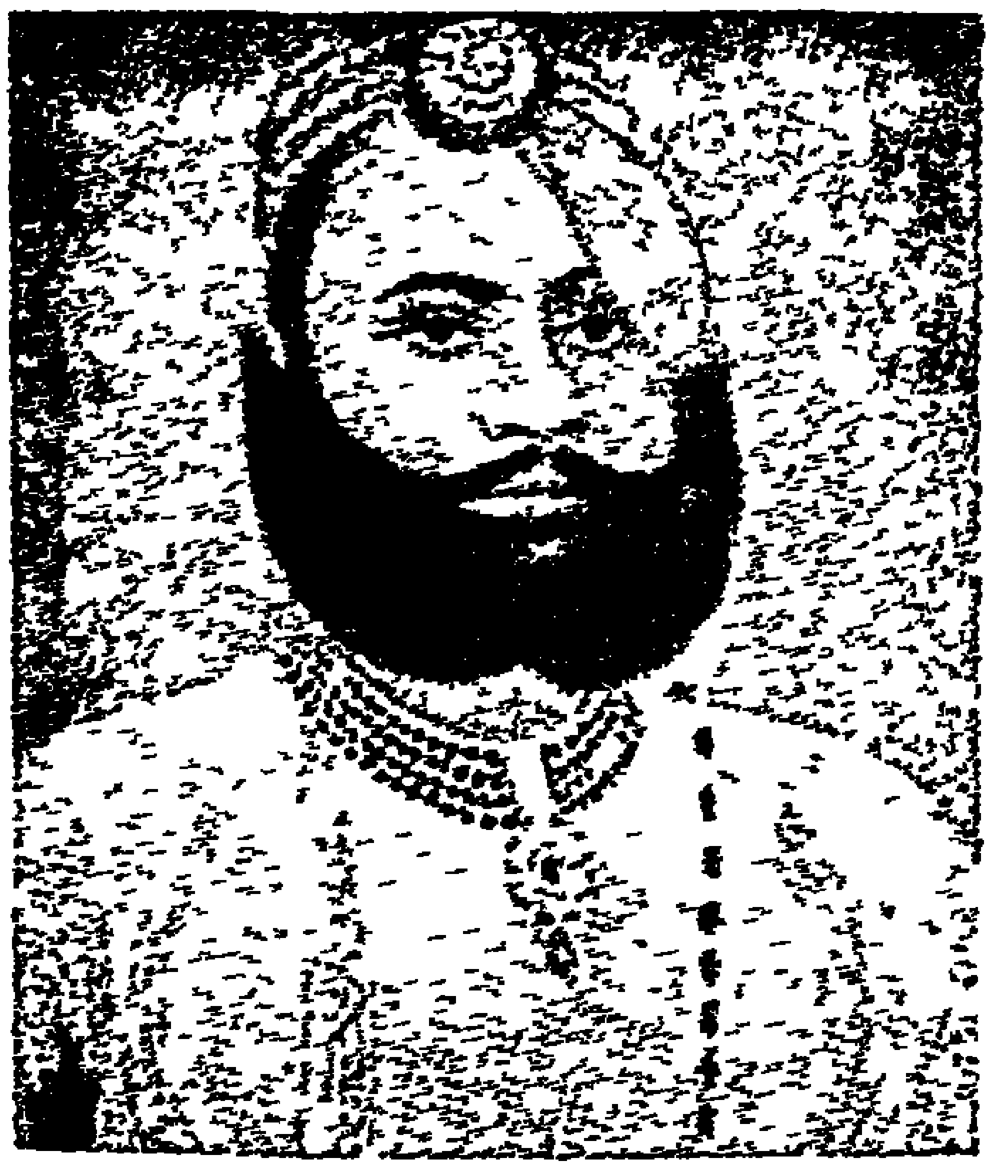
આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ

પટેલ ડોસાભાઈ ગોપાલદાસ
મુ સાણંદ (જી. અમદાવાદ)

૧ અમીચંદભાઈ તથા
૨ ગીરધરભાઈ બાંટવિયા

शाहजी श्री मोडीलालजी गलुन्डिया

સ્વર્ગસ્થ ન્યાયમૂર્તિ
રતીલાલભાઈ ભાયચંદભાઈ મહેતા

સ્વ૦ શેઠ માણેકચંદ નેમચંદ
માંગરોલવાળા ('મુંબઈ')

श्रीमान शेठ सा.
श्री कानुगा धिगडमलजी साब

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितया
प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम्

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

(पञ्चदशो भागः)

अथ द्वादशोद्देशकः प्रारभ्यते

एकादशोद्देशकं निरूप्य द्वादशोद्देशकः क्रमप्राप्तः प्रारभ्यते पृथिवीकायिकविषये सूत्रमाह-पुढवीकाइयाणं' इत्यादि,

मूलम्-पुढवीकाइया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति देवेहिंतो उववज्जंति गोयमा! नो नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति देवेहिंतो वि उववज्जंति। जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति एवं जहा वक्कंतीए उववाओ जाव, जइ बायर पुढविक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तबायर जाव उववज्जंति, अपज्जत्तबायरपुढवीकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! पज्जत्तबायरपुढविक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तबायरपुढविक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति। पुढवीकाइए णं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं पुच्छा अणुसमयं अविरहिया असंखेज्जा उववज्जंति। छेवट्ठ संघयणी सरीरोगाहणा

जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं। उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं। मसुरचंदसंठिया। चत्तारि लेस्साओ णो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी, णो सम्मामिच्छादिट्ठी णो णाणी, अन्नाणी, दो अन्नाणी नियमं, णो मणजोगी णो वयजोगी, कायजोगी, उवयोगो दुविहो वि, चत्तारि सन्नाओ, चत्तारि कसाया, एगे फासिंदिए पन्नत्ते, तिन्नि समुग्घाया वेयणा दुविहा णो इत्थि-वेयगा णो पुरिसवेयगा णपुंसगवेयगा, ठिई य जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं, अज्झवसाणा पसत्था वि अप-सत्था वि, अणुबंधो जहा ठिई। से णं भंते! पुढवीकाइए पुणरवि पुढवीकाइएत्ति केवइयं कालं सेवेज्जा केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा? गोयमा! भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं असंखेज्जाइ भवग्गहणाइं। कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं एवइयं जाव करेज्जा।१। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइ-एसु उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु एवं चेव वत्तव्वया निरव-सेसा।२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं बावीस-वाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेण वि बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु सेसं तं चेव जाव अणुबंधो त्ति नवरं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जिज्जा। भवा-देसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहि-

याइं उक्कोसेण छावत्तरिवाससहस्सुत्तरं सयसहस्सं एवइयं कालं जाव करेज्जा।३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ, सो चेव पढमिल्लओ गमओ भाणियव्वो नवरं लेस्साओ तिन्नि, ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं अपसत्था अज्झवसाणा, अणुबंधो जहा ठिई. सेसं तं चेव ।४। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो सच्चेव चउत्थगमवत्तव्वया भाणियव्वा ।५। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया, नवरं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा जाव भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं० ६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ एवं तइयगमसरिसो निरवसेसो भाणियव्वो। नवरं अप्पणा से ठिई जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं उक्कोसेणं वि बावीसं वाससहस्साइं ७। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु। एवं जहा सत्तम गमगो जाव भवादेसोत्ति, कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा ८। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं बावीसवाससहस्स-

ट्ठिइएसु उक्कोसेण वि बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु एस चेव सत्तमगमवत्तव्वया भाणियव्वा जाव भवादेसोत्ति। कालादेसेणं जहन्नेणं चोयालीसं वाससहस्साइं उक्कोसेणं छावत्तरि वाससहस्सुत्तरं सयसहस्सं एवइयं० ९॥सू० १॥

छाया—पृथवीकायिकाः खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते, किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते देवेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! नो नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते, तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते देवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। यदि तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किमेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते एवं यथा व्युत्क्रान्तौ उपपातो यावत् यदि बादर पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं पर्याप्तबादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते अपर्याप्तबादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! पर्याप्तबादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते अपर्याप्तबादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते। पृथिवीकायिकः खलु भदन्त! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम्, स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत? गौतम! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्येत। ते खलु भदन्त! जीवाः एक समयेन पृच्छा अनुसमयमविरहिता असंख्येया उत्पद्यन्ते। सेवार्त्तसंहननिनः, शरीरावगाहना जघन्येन अङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेणाऽपि अङ्गुलस्यासंख्येयभागम्, मसूरचन्द्रसंस्थिताः, चतस्रो लेश्याः, नो सम्यग्दृष्टयः, मिथ्यादृष्टयः, नो सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, नो ज्ञानिनः, अज्ञानिनः, द्व्यज्ञानिनो नियमात्, नो मनोयोगिनो नो वाग्योगिनः, काययोगिनः, उपयोगो द्विविधोऽपि, चतस्रः संज्ञाः, चत्वारः कषायाः, एकं स्पर्शनेन्द्रियं प्रज्ञप्तम्। त्रयः समुद्घाताः, वेदना द्विविधा नो स्त्रीवेदकाः, नो पुरुषवेदकाः, नपुंसकवेदकाः, स्थितिश्च जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि, अध्यवसायाः प्रशस्ता अपि अप्रशस्ता अपि, अनुबन्धो यथा स्थितिः। स खलु भदन्त! पृथिवीकायिकः पुनरपि पृथिवीकायिक इति कियन्तं कालं सेवेत? कियन्तं कालं गत्यागती कुर्यात्? गौतम! भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे, उत्कर्षेणाऽसंख्येयानि भवग्रहणानि। कालादेशेन जघन्येन द्वौ अन्तर्मुहूर्त्तौ, उत्कर्षेणाऽसंख्येयं कालम् एतावन्तं यावत्कुर्यात् ।१। स एव जघन्यकालस्थितिकेषूपपन्नो जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कर्षेणाऽपि अन्तर्मुहूर्त्त-

स्थितिकेषु एवमेव वक्तव्यता निरवशेषा २। स एवोत्कर्षकालस्थितिकेषूपपन्नः, जघन्येन द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेणापि द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु शेषं तदेव यावदनुबन्ध इति। नवरं जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्याता वा असंख्याता वा उत्पद्येरन्। भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण षट्सप्ततिवर्षसहस्रोत्तरं शतसहस्रम् एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ३। स एव आत्मना जघन्यकालस्थितिको जातः, स एव प्राथमिको गमो भणितव्यः, नवरं लेश्यास्तिस्रः, स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेणापि अन्तर्मुहूर्त्तम्, अप्रशस्ता अध्यवसाना, अनुबन्धो यथा स्थितिः शेषं तदेव ४। स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उपपन्नः, सैव चतुर्थगमवक्तव्यता भणितव्या ५। स एवोत्कृष्टकालस्थितिकेषूपपन्नः, एषैव वक्तव्यता, नवरं जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा-उत्कर्षेण संख्येया वा असंख्येया वा यावद्भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे, उत्कर्षेण अष्ट भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेणाष्टाशीतिवर्षसहस्राणि चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकानि एतावन्तं यावत्कुर्यात् ६। स एव आत्मनोत्कर्षकालस्थितिको जातः, एवं तृतीयगमसदृशो निरवशेषो भणितव्यः। नवरम् आत्मना तस्य स्थिति र्जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि उत्कर्षेणापि द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि ७। स एव जघन्यकालस्थितिकेषूपपन्नो जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कर्षेणाऽपि अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु। एवं यथा सप्तमगमो यावद्भवादेश इति। कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि, अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकानि एतावन्तं यावत्कुर्यात् ८। स एवोत्कर्षकालस्थितिकेषूपपन्नो जघन्येन द्वाविंशति वर्षसहस्रस्थितिकेषु उत्कर्षेणाऽपि द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु एषैव सप्तमगमवक्तव्यता भणितव्या यावद्भवादेश इति। कालादेशेन जघन्येन चतुश्चत्वारिंशद्वर्षसहस्राणि उत्कर्षेण षट्सप्ततिवर्षसहस्रोत्तरं शतसहस्रम् एतावन्तं यावत्कुर्यात् ९ ।सू.१।

इस प्रकार से चतुर्थ उद्देशे से लेकर ११ वें उद्देश तक निरूपण करके अब सूत्रकार क्रम प्राप्त १२ वें उद्देशे का प्रारंभ करते हैं,

---

બારમા ઉદ્દેશાનો પ્રારભ—

આ રીતે ચોથા ઉદ્દેશાથી અગીયારમા ઉદ્દેશા સુધીના આઠ ઉદ્દેશા એમ ૧૧ ઉદ્દેશાઓનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમથી આવેલ આ ૧૨ બારમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરે છે—આ ઉદ્દેશામાં તેઓ પૃથ્વીકાયિકોનું નિરૂપણ કરવા માટે

टीका—'पुढवीकाइया णं भंते !' पृथिवीकायिकाः खलु भदन्त ! 'कओहिंतो उववज्जंति' कुतः स्थानादागत्य उत्पद्यन्ते 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति' किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' अथवा तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते, 'देवेहिंतो उववज्जंति' देवेभ्य उत्पद्यन्ते ? 'गोयमा' गौतम ! 'णो नेरइएहिंतो उववज्जंति' नो नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते 'देवेहिंतो उववज्जंति' देवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते । हे गौतम ! पृथिवीकायिकजीवा स्तिर्यग्मनुष्य-

---

इसमें वे पृथिवीकायिक के विषय में 'पुढवीकाइया णं' ऐसा सूत्र कहते हैं-'पुढवीकाइयाणं भंते' कओहिंतो उववज्जंति'-इत्यादि ।

टीकार्थ-गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—'पुढवीकाइयाणं भंते !' हे भदन्त ! पृथिवी कायिक जीव 'कओहिंतो उववज्जंति' किस स्थान से आकरके उत्पन्न होते हैं ? 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति' क्या नैरयिकों से आकर के उत्पन्न होते हैं ? 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' अथवा तिर्यञ्चों से आकर के उत्पन्न होते हैं, 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' अथवा मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? 'देवेहिंतो उववज्जंति' अथवा देवों से आकर के उत्पन्न होते हैं ? पूछने का तात्पर्य यही है कि जो जीव पृथिवीकायिक रूपसे उत्पन्न होते हैं वे तिर्यञ्चों से या मनुष्यों से या देवों से या नैरयिकों से आकर के उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! पृथिवीकायिक जीव तिर्यञ्चों से मनुष्यों से और देवों से

નીચે પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહે છે. 'पुढवीकाइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-'पुढवीकाइया णं भंते !' હે ભગવન્ પૃથ્વીકાયિક જીવ 'कओहिंतो उववज्जंति' કયા સ્થાનથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? किं नेरइएहिंतो उववज्जंति' શું નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' અથવા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? देवेहिंतो उववज्जति' અથવા દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? પૂછવાનું તાત્પર્ય એજ છે કે-જે જીવો પૃથ્વીકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ તિર્યંચોમાંથી અથવા મનુષ્યોમાંથી અથવા દેવોમાંથી કે નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ

देवेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकतया समुत्पद्यन्ते किन्तु नैरयिकेभ्य-आगत्य नोत्पद्यन्ते इति भावः। 'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा 'किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो-उववज्जंति' किमेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा त्रीन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते यद्वा चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते यद्वा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य-आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'एवं जहा वक्कंतीए उववाओ जाव' एवं यथा व्युत्क्रान्तौ यावत् प्रज्ञापनायाः षष्ठपदे पञ्चमद्वारे येनैव रूपेण प्रश्नो-

---

आकरके उत्पन्न होते हैं, नैरयिकों से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं।

अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि पृथिवीकायिक जीव तिर्यग्योनिक जीवों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो क्या वे एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में से आकरके उत्पन्न होते हैं? या द्वीन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में से आकरके उत्पन्न होते हैं? या तेइन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में से आकर के उत्पन्न होते हैं? या चौइन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में से आकरके उत्पन्न होते हैं? या पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं जहा वक्कंतीए उववाओ जाव' हे गौतम! व्युत्क्रान्ति में-प्रज्ञापना के छठे पद के पांचवे द्वार में-

---

તિર્યંચોમાંથી, કે મનુષ્યોમાંથી અગર દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति" હે ભગવન્ જો પૃથ્વીકાયિક જીવ તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ એક ઇન્દ્રિય-વાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, કે બે ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચો-માંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા ત્રણ ઇંદ્રિયવાળાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે ચાર ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિવાળાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે પાંચ ઇંદ્રિયવાળાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं जहा वक्कंतीए उववाओ जाव' હે ગૌતમ! વ્યુત્ક્રાન્તિમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના છઠ્ઠા પદના પાંચમા દ્વારમાં જે રીતે

त्तराभ्यामुपपातः कथितः तेनैव रूपेण इहापि उपपातो ज्ञातव्यः, तत्र प्रश्नस्तु-प्रदर्शित एव उत्तरवाक्यं तु इत्थम् 'गोयमा ! एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति' हे गौतम ! एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यो यावत्पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते कियत्पर्यन्तं प्रज्ञापना प्रकरणं वक्तव्यं तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जाव' यावत्, अत्र यावत्पदेन-'जइ एगिंदियतिरिक्ख० किं पुढवीकाइएहिंतो जाव वणस्सइकाइएहिंतो उववज्जंति ।

जिस रूप के प्रश्नोत्तरों से उपपात का कथन हुआ है उसी रूप से यहां पर भी उसका कथन करना चाहिये-इस विषय में गौतम ने क्या प्रश्न किया है यह तो प्रकट ही हो चुका है, पर इस प्रश्न का समाधान प्रभुने क्या दिया-सो वह प्रकट नहीं हुआ है, अतः उसे स्पष्ट रूप से प्रकट करने के लिये प्रभु उनसे कहते हैं-हे गौतम ! 'एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति' पृथिवीकायिक रूप से जीव एकेन्द्रियों में से भी आकरके उत्पन्न होते हैं, द्वीन्द्रिय जीवों में से भी आकरके उत्पन्न होते हैं तेइन्द्रिय जीवों में से भी आकरके उत्पन्न होते हैं, चौइन्द्रिय जीवों में से भी आकरके उत्पन्न होते हैं और पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च जीवों में से भी आकरके उत्पन्न होते हैं। यहां आगत यावत्पद से इस प्रकार का प्रश्नोत्तर पाठ गृहीत हुआ है—

પ્રશ્નોત્તરોથી ઉપપાતનું કથન કર્યું છે. એજ રીતથી અહિયાં પણ તેનું કથન કરવું જોઈએ. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ શું પ્રશ્ન કરેલ છે? તે તો પ્રગટ થઈ જ ગયું છે. પરંતુ આ પ્રશ્નનું સમાધાન પ્રભુએ શું કર્યું? તે કહેલ નથી તેથી તે બાબત સ્પષ્ટ રૂપથી બતાવવા માટે સૂત્રકાર નીચે પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહે છે. 'एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति' પૃથ્વીકાય પણાથી જીવ એકેન્દ્રિયોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. બે ઇન્દ્રિય વાળાઓમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રણ ઇન્દ્રિય વાળાઓમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. ચાર ઇંદ્રિયવાળાઓમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો-માંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં યાવત્પદથી નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નો-ત્તર રૂપ પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે.

गोयमा ! पुढवीकाइय जाव वणस्सइ० हिंतो वि उववज्जंति । जइ पुढवी० किं-सुहुमपुढवी० उव० बायर पुढवी० उव० ? गोयमा ! दोहि वि उवव० । जइ-सुहुमपुढवी० किं पज्जत्त सुहुमपुढवी० अपज्जत्त सुहुमपुढवी० गोयमा ! दोहिंतो वि

गौतम प्रभु से पूछते हैं—'जइ एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! यदि पृथिवीकायिकएकेन्द्रियतिर्यग्योनिको में से आकर के उत्पन्न होते हैं—तो वे किन एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में से आकरके उत्पन्न होते हैं—'किं पुढवीकाइएहिंतो जाव वणस्सइकाइए-हिंतो उववज्जंति' क्या पृथिवीकायिकों में से वे आकर के उत्पन्न होते हैं या अप्कायिकों में से आकर के उत्पन्न होते हैं, या तेजस्कायिकों में से आकरके उत्पन्न होते हैं या वायुकायिकों में से आकर के उत्पन्न होते हैं, या वनस्पतिकायिकों में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! पुढवी जाव वणस्स० हिंतो वि उववज्जंति' हे गौतम ! वे पृथिवीकायिकों में से भी आकरके उत्पन्न होते हैं, अप्-कायिकों में से आकर के उत्पन्न होते हैं, तेजस्कायिकों में से भी आकरके उत्पन्न होते हैं, वायुकायिकों में से भी आकरके उत्पन्न होते हैं और वनस्पतिकायिकों में से भी आकरके उत्पन्न होते हैं। अब इस पर पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'जइ पुढवी० किं सुहुम पुढवी० उव० बायर पुढवी० उव०' हे भदन्त ! यदि वे पृथिवीकायिकों में

ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—'जइ एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो ! उववज्जंति' હે ભગવન્ જો પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. તે 'किं पुढवीकाइएहिंतो जाव वणस्सइकाइएहिंतो उववज्जंति શું પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા અપ્કાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા તૈજસ કાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે વાયુકાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા વનસ્પતિકાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—गोयमा ! पुढवी जाव वणस्स० हिंतो वि उववज्जंति' હે ગૌતમ ! તેઓ પૃથ્વીકાયિકોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અપ્કાયિકોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. તૈજસકાયિકોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. વાયુકાયિકોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને વનસ્પતિકાયિકોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી આ વિષયના સંબંધમાં પ્રભુને પૂછે છે કે—'जइ पुढवी० किं सुहुमपुढवी० उववज्जंति' बायरपुढवी० उववज्जंति' હે ભગવન્ તેઓ

उव० इति संग्राह्यम्। 'जइ बायरपुढविक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि बादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते तदा–'किं पज्जत्तबायरपुढवीकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' किं पर्याप्त-बादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते अथवा–'अपज्जत्तबायर-पुढवीकाइयतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' अपर्याप्तबादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रि-यतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'पज्जत्तबायरपुढवीकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति'

से आकरके उत्पन्न होते हैं तो क्या सूक्ष्म पृथिवीकायिकों में से आ-करके उत्पन्न होते हैं या बादर पृथिवीकायिकों में से आकरके उत्पन्न होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं–'दो हिंतो वि उववज्जंति' हे गौतम! वे दोनों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं, 'जइ बायरपुढविक्काइयए-गिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' इस पर पुनः गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है–हे भदन्त! यदि वे बादर पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय तिर्य-ग्योनिकों में से आकरके उत्पन्न होते हैं तो 'किं पज्जत्तबायरपुढवी-काइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' क्या वे पर्याप्त बादर पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में से आकरके उत्पन्न होते हैं या 'अपज्जत्तबायरपुढवीकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' अपर्याप्त बादर पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में से आकरके उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं–गोयमा!

પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે તો શું તેઓ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિ-કોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે બાદર પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'दोहिंतो वि उववज्जंति' હે ગૌતમ! તેઓ બન્ને પ્રકારથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. 'जइ बायर-पुढविक्काइयएगेंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो! उववज्जंति' ફરીથી ગૌતમસ્વામી આ વિષયમાં પ્રભુને પૂછે છે કે–હે ભગવન્ જો તેઓ બાદર પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું 'किं पज्जत्तबायर-पुढवीकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' તેઓ પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વી-કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે–'अपज्जत्त-बायरपुढविक्काइयतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકા-યિક એકેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा! पज्जत्तबायरपुढवीकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणि–

पर्याप्तबादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तथा-'अपज्जत्तबायरपुढवीकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' अपर्याप्तबादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्य समुत्पद्यन्ते, हे गौतम! उभाभ्यां पर्याप्तापर्याप्ताभ्यामपि आगत्य पृथिवीकायिकतया समुत्पद्यन्ते इति भावः। 'पुढवीकाइएणं भंते!' पृथिवीकायिकः खलु भदन्त! 'जे भविए' यो भव्यः-समुत्पत्तियोग्यः 'पुढवीकाइएसु' उववज्जित्तए' पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम् 'से णं भंते' सः-पृथिवीकायिकः खलु भदन्त! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषूत्पद्यते हे भदन्त! यः पृथिवीकायिको जीवः पृथिवीकायिकेषु समुत्पत्तियोग्यो विद्यते स कियत्कालस्थितिकपृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यते 'उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा'

पज्जत्तबायरपुढवीकाइयएगिंदितिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हे गौतम! वे पर्याप्त बादर पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में से आकर के भी उत्पन्न होते हैं और 'अपज्जत्तबायरपुढवीकाइयएगिंदिय तिरिक्ख०' अपर्याप्त बादर पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में से आकर के भी उत्पन्न होते हैं। अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पुढवीकाइए णं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जंति' हे भदन्त! जो पृथिवीकायिक पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है वह 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जंति' कितने काल की स्थितिवाले पृथिवी कायिकों में उत्पन्न होता है? इस गौतम के प्रश्नका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु, उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जंति' हे गौतम! वह पृथिवीका-

---

एहिंतो उववज्जंति' હે ગૌતમ! તેઓ પર્યાપ્ત બાદરપૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને 'अपज्जत्तबायर-पुढवीकाइयएगिंदियतिरिक्ख०' અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વી કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે કે-'पुढवीकाइए णं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जंति' હે ભગવન્ જે પૃથ્વીકાયિક પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે 'केवइयकाल-ट्ठिइएसु उववज्जंति' કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जंति' હે ગૌતમ! તે

-उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु पृथिवीकायिको जीवः पृथिवीकायिकतया उत्पद्येत इत्युत्तरम्१, 'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं पुच्छा' ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेनेति पृच्छा हे भदन्त! ते पृथिवीकायिका जीवाः पृथिवीकायिकेषु एक समये कियन्तः-कियत्संख्यका उत्पद्यन्ते एवं रूपेण प्रश्नः करणीयः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'अणुसमयं' अनुसमयम्-प्रतिसमयम् 'अविरहिया' अविरहिताः-विच्छेदरहिताः, जलप्रवाहवत् निरन्तराः 'असंखेज्जा उववज्जंति' असंख्येया उत्पद्यन्ते प्रतिसमयम् अविच्छिन्नरूपेण असंख्याताः समुत्पन्ना भवन्तीत्यर्थः २। ते 'छेवट्टसंघयणी' सेवार्त संहननवन्तो भवन्तीति ३। 'सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' तेषां पृथिवीकायिकजीवानां शरीरावगाहना जघन्यतोऽङ्गुलस्य असंख्येयभागप्रमाणा भवति 'उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' उत्कर्षेणापि अंगुल-

---

यिक जीव जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता हैं-अब गौतम पुनःप्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं पुच्छा' हे भदन्त! वे पृथिवीकायिक-जीव पृथिवीकायिकों में एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम! वे पृथिवीकायिक जीव प्रत्येक समय में विच्छेदरहित जल प्रवाह के जैसा निरन्तर-अविच्छिन्नरूप से-असंख्यात उत्पन्न होते रहते हैं।२।

ये सेवार्त्त संहनन वाले होते हैं ३ 'सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' इनकी शरीरावगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण और

પૃથ્વીકાયિક જીવ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સાગરોપમથી સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-ते णं भंते जीवा एगसमएणं पुच्छा' હે ભગવન્ તે પૃથ્વીકાયિક જીવો પૃથ્વીકાયિકોમાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! તે પૃથ્વીકાયિક જીવો પ્રત્યેક સમયમાં વિચ્છેદ વગરના પાણીના વહેણની માફક નિરન્તર-અવિચ્છિન્ન રૂપથી અસંખ્યાતપણે ઉત્પન્ન થતા રહે છે. ૨ તેઓ સેવાર્ત સંહનન વાળા હોય છે. ૩ 'सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभाग' उक्कोसेणं वि अंगुलस्स असंखेज्जइभाग' તેઓના શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યા-

स्यासंख्येयभागप्रमाणैव शरीरावगाहना पृथिवीकायिकजीवानां भवतीति। संस्थानेन तु-'मसूरचंदसंठिया' मसूरचन्द्रसंस्थिता मसूरः-धान्यविशेषस्तस्य यद् द्विदलम् तद्वद्गोलाकारसंस्थानेन-आकारेण संस्थितानि तेषां पृथिवीकायिक-जीवानां शरीराणि भवन्ति मसूरवत् चन्द्रवद्वा गोलाकारं शरीरं भवतीत्यर्थः ५। 'चत्तारिलेस्साओ' चतस्रोलेश्या भवन्ति कृष्णनीलकापोतिकतैजसाख्या-श्चतस्रः लेश्याः पृथिवीकायिके उत्पित्सूनां जीवानां भवन्तीति ६। 'णो सम्म-दिट्ठी' नो सम्यग्दृष्टयः, किन्तु 'मिच्छादिट्ठी' मिथ्यादृष्टयः पृथिवीकायिक जीवाः, 'णो सम्मामिच्छादिट्ठी' नो सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, ते पृथिवीकायिकजीवा मिश्रदृष्टयोऽपि न भवन्तीति ७। ज्ञानद्वारे 'णो णाणी' नो ज्ञानिनः, अपि तु 'अन्नाणी' अज्ञानिनः पृथिवीकायिकजीवाः। पृथिवीकायिकजीवानां ज्ञानं न भवति, किन्तु अज्ञानमेवेति। 'दो अन्नाणा नियम' द्वे अज्ञाने नियमात् नियमतो द्व्यज्ञानिनः पृथिवीकायिकजीवाः, मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्चेति ७। योगद्वारे

उत्कृष्ट से भी अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है, इनका संस्थान 'मसूरचंदसंठिया' मसूर की दाल के संस्थान जैसा होता है। अर्थात् इनके शरीर मसूर की दाल के जैसे गोल आकार वाले होते हैं। इनके कृष्ण, नील, कापोत और तैजस ये चार लेश्याएं होती हैं। ये 'णो सम्मदिट्ठी, मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी' न सम्यक् दृष्टि होते हैं और न सम्यग् मिथ्यादृष्टि होते हैं किन्तु मिथ्या दृष्टि होते हैं। ज्ञानद्वार में-'णो णाणी' ये ज्ञानी नहीं होते हैं किन्तु 'अन्नाणी' अज्ञानी होते है। अज्ञानों में इनके नियम से 'दो अन्नाणा नियमं' मत्यज्ञान और श्रुताज्ञान ऐसे दो अज्ञान ही होना हैं योगद्वार

तमा भाग प्रमाणुवाळी હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ આંગળના અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણુવાળી હોય છે. તેઓનું સંસ્થાન, 'मसूरचंदसंठिया' મસૂર અને ચંદ્રમાના સંસ્થાન જેવું હોય છે. અર્થાત્ તેઓના શરીરો. મસૂરની દાલ અને ચન્દ્રમાંના જેવા ગોળ આકારવાળા હોય છે. તેઓને કૃષ્ણ, નીલ. કાપોત અને તૈજસ એ ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. 'णो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी' તેઓ સમ્યગ્દષ્ટિવાળા હોતા નથી. તથા સમ્યગ્ મિથ્યા દષ્ટિવાળા પણ હોતા નથી. પરંતુ મિથ્યા દષ્ટિવાળા જ હોય છે. જ્ઞાન દ્વારમાં-'णो णाणी' તેઓ જ્ઞાની હોતા નથી. પરંતુ 'अन्नाणी' અજ્ઞાની હોય છે. તેઓને અજ્ઞાનોમાં નિયમથી 'दो अन्नाणा नियमं' મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાન હોય છે, યોગદ્વારમાં 'णो मणजोगी णो वयजोगी'

'णो मणजोगी णो वयजोगी' नो मनोयोगिनो नो वाग्योगिनो वाङ्मनोभ्यां विरहिता इत्यर्थः पृथिव्याद्येकेन्द्रियजीवानां वाङ्मनसोरभावात् किन्तु 'कायजोगी' काययोगिनः केवलं शरीरात्मक एव योगो भवति पृथिवीकायिकानामिति ९। उपयोगद्वारे–'उवओगो दुविहो वि' उपयोगो द्विविधोऽपि साकारोपयोगोऽपि भवति अनाकारोपयोगोऽपि पृथिवीकायिकानां भवतीति१०। 'चत्तारि सन्नाओ' चतस्रः संज्ञाः आहारभयमैथुनपरिग्रहाख्याश्चतस्रः संज्ञा भवन्ति पृथिवीकायिकजीवानामिति ११। कषायद्वारे 'चत्तारि कसाया' चत्वारः कषायाः, क्रोधमानमायालोभाख्या श्चत्वारः कषायाः पृथिवीकायिकजीवानामिति भावः १२। इन्द्रियद्वारे–'एगे फासिंदिए पन्नत्ते' एकं स्पर्शनेन्द्रियम् प्रज्ञप्तम् इन्द्रियद्वारे एकमेव स्पर्शनेन्द्रियं भवति एकेन्द्रियत्वात् १३। 'तिन्नि समुग्घाया' त्रयः समुद्घाताः वेदनाकषायमारणान्तिका स्त्रयः समुद्घाताः पृथिवीकायिक जीवानां भवन्तीति भावः १४। वेदनाद्वारे–'वेयणा दुविहा' वेदना द्विविधा सुख-

में णो मणजोगी णो वयजोगी' ये पृथिवीकायिक जीव न मनोयोग वाले होते हैं और न वचनयोग वाले होते हैं–किंतु 'कायजोगी' काययोगवाले ही होते हैं। अर्थात् इनके काययोग ही एक योग होता है। उपयोग द्वार में इनके साकार उपयोग भी होता है और अनाकार उपयोग भी होता है, 'चत्तारि सन्नाओ' आहार, भय, मैथुन और परिग्रह ये चार संज्ञाएं इन पृथिवीकायिक जीवों के होती है। कषाय द्वार में 'चत्तारि कसाया' क्रोध, मान, माया और लोभ ये चार कषायें इनके होती हैं। इन्द्रिय द्वार में 'एगे फासिंदिए पन्नत्ते' इनके एक स्पर्शन इन्द्रिय ही होती है। तिन्नि समुग्घाया' इनके वेदना, कषाय और मारणान्तिक ऐसे तीन समुद्घात होते हैं। वेदनाद्वार में–'वेयणा

આ પૃથ્વીકાયિક જીવો મનોયોગવાળા હોતા નથી. તથા વચનયોગવાળા પણ હોતા નથી પરંતુ 'कायजोगी' કાય યોગવાળા જ હોય છે. અર્થાત્ તેઓને કાયયોગ જ એક યોગ હોય છે. ઉપયોગ દ્વારમાં–તેઓને સાકાર અને અનાકાર એ બેઉ પ્રકારના ઉપયોગ હોય છે. 'चत्तारि सन्नाओ' આ પૃથ્વીકાયિક જીવોને આહાર, ભય, મૈથુન, અને પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે.

કષાયદ્વારમાં—'चत्तारि कसाया' તેઓને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ, એ ચાર કષાયો હોય છે. ઇન્દ્રિય દ્વારમા 'एगे फासिंदिए पण्णत्ते' તેઓને સ્પર્શન ઇન્દ્રિય એ એક જ ઇન્દ્રિય હોય છે. 'तिन्नि समुग्घाया' તેઓને વેદના, કષાય, અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાતો હોય છે. વેદના દ્વારમાં

दुःखोभयात्मिका वेदना भवतीति भावः १५। वेदद्वारे-'णो इत्थिवेयगा णो पुरिसवेयगा' नो स्त्रीवेदका भवन्ति नो पुरुषवेदका भवन्ति किन्तु 'णपुंसग-वेयगा' नपुंसवेदका भवन्ति पृथिवीकायिकजीवेषु पुंस्त्रीवेदो न भवति किन्तु सर्वे नपुंसका एव भवन्तीति १६। 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् 'उक्कोसेणं बावीसं वाससहस्साइं' उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि पृथिवीकायिकजीवानां जघन्या स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा, उत्कृष्टा च द्वाविंशति-वर्षसहस्रप्रमाणा इति भावः १७। 'अज्झवसाणा पसत्थावि अपसत्थावि' अध्यव-सायाः-विचाराः प्रशस्ताः-शुभा अपि भवन्ति अप्रशस्ताः-अशुभा अपि भवन्ति, यद्यपि एकेन्द्रियाणां मनसोऽप्रतिपादनाद् विचार एव न भवति विचारस्य मनो-जन्यत्वेन मनसोऽभावे तज्जन्यविचारस्यापि अभावात् शुभाशुभादयस्तु संभावनैव

दुविहा' इन पृथिवी कायिक जीवों के सुख दुःखात्मक दोनों प्रकार की वेदना होती है, वेदद्वारमें ये 'णो इत्थिवेयगा, णो पुरिसवेयगा' किन्तु 'णपुंसग वेयगा' न स्त्रीवेदवाले होते हैं, न पुरुष वेदवाले होते हैं किन्तु नपुंसक वेदवाले ही होते हैं। 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' स्थिति इनकी जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्तकी होती है और उत्कृष्टसे २२ हजार वर्ष की होती है। 'अज्झवसाणा पसत्था वि अपसत्था वि' इनके विचार शुभ भी होते हैं और अशुभ भी होते हैं। यद्यपि एकेन्द्रिय जीवों के मन का प्रतिपादन नहीं हुआ हैं, अतः मन के अभाव से उनमें विचार ही नहीं होता है-क्योंकि विचार मन से होता है मन के अभाव में वह होता नहीं है अतः यहां शुभाशुभ विचारों के होने की सम्भावना ही नहीं हो सकती है-फिर भी भगवान् ने

-'वेयणा दुविहा' આ પૃથ્વી કાયિક જીવોને સુખ રૂપ અને દુઃખ રૂપ એ બન્ને પ્રકારની વેદના હોય છે.

વેદ દ્વારમાં—'णो इत्थिवेयगा, णो पुरिसवेयगा, णपुंसगवेयगा' તેઓ સ્ત્રીવેદ વાળા હોતા નથી તથા પુરૂષ વેદ વાળા પણ હોતા નથી પરંતુ નપું-સક વેદવાળા જ હોય છે. 'ठिई जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं' તેમની સ્થિતિ જઘ-ન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની હોય છે. 'अज्झवसाणा पसत्था वि अपसत्था वि' તેઓનું અધ્યવસાન-આત્મ પરિણામ શુભ પણ હોય છે. અને અપ્રશસ્ત અશુભ પણ હોય છે. જો કે એકેન્દ્રિય જીવોને મન હોવા વિષેનું પ્રતિપાદન થયુ નથી.-કેમ કે-વિચાર મનથી થાય છે. મનના અભાવમાં વિચારો થતા નથી. જેથી અહિયાં શુભ અને અશુભ વિચારો હોવાનો સંભવ જ કોઈ શકતો શકતો નથી. છતાં પણ

सुदूरपराहताः तथापि भगवता केवलालोकेन दृष्टत्वात् भगवतः सर्वज्ञस्य वचन श्रद्धामादायैव तथास्वीकारस्य आवश्यकत्वात्तत्स्वीकरणीयमिति १८। 'अणुबंधो जहाठिई' अनुबन्धो यथास्थितिः, येन प्रकारेण स्थितिः प्रदर्शिता तेनैवप्रकारेणानुबन्धो ज्ञातव्यः, अनुबन्धो जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तरूपः उत्कृष्टतस्तु द्वाविंशतिवर्षसहस्ररूप इति १९। 'से णं भंते !' स खलु भदन्त ! प्रथमम् 'पुढवीकाइए' पृथिवीकायिकः, ततो मृत्वा 'पुणरवि पुढवीकाइए' पुनरपि पृथिवीकायिकः 'त्ति' इति-एवं क्रमेण 'केवइयं कालं सेवेज्जा' कियन्तं कालं पृथिवीकायिकस्थितिं सेवेत 'केवइयं कालं गइरागइं करेज्जा' कियन्तं कालं गत्यागती कुर्यात् हे भदन्त ! यो हि पृथिवीकायिको जीवः स पृथिवीकायात् मृत्वा पुनरपि पृथिव्यामेव जातः

अपने केवलज्ञान रूप आलोक (प्रकाश) से इस बात को वहां देखा है, इसलिये सर्वज्ञों के वचन में श्रद्धा रखकर यह कथन स्वीकार करना ही चाहिये १८ 'अणुबंधो जहा ठिई' जिस प्रकार से यहां स्थिति दिखलाई गई है उसी प्रकार से अनुबन्ध भी जानना चाहिये, इस प्रकार अनुबन्ध जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त का है और उत्कृष्ट से वह २२ हजार वर्ष का है १९ अब गौतम प्रभु से इस प्रकार से पूछते हैं-'से णं भंते ! पुढवीकाइए०' हे भदन्त ! वह पृथिवीकायिक जीव जब मरकर पुनः पृथिवीकायिक हो जाता है तो वह इस क्रम से कितने काल तक पृथिवीकायिक की स्थिति का सेवन करता है ? कितने काल तक वह वहां गमनागमन करता है ? अर्थात्-जो पृथिवीकायिक जीव है वह पृथिवीकायिक से मरकर पुनः पृथिवीकायिक में ही उत्पन्न होता है तो इस क्रमसे वह कितने काल तक पृथिवीकाय का सेवन करता है और

ભગવાને પોતાના કેવળ જ્ઞાન રૂપી આલોક (પ્રકાશ) થી આ વાત ત્યાં જોઈ છે. જેથી સર્વજ્ઞ એવા પ્રભુના વચનમાં વિશ્વાસ રાખીને આ કથનને સ્વીકાર કરવો જ જોઈએ. ૧૮, અણુબંધો जहा ठिई' જેવી રીતે અહિયાં સ્થિતિના સંબંધમાં કથન કર્યું છે. એજ રીતે અનુબંધના સંબંધનું કથન પણ સમજી લેવું. આ રીતે અનુબંધ-જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તને અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષનો છે. ૧૯ હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને ફરીથી પૂછે છે કે-'से णं भंते ! पुढवीकाइए०' હે ભગવન્ તે પૃથ્વીકાયિક જીવ જ્યારે મરીને ફરીથી પૃથ્વીકાયિક થઈ જાય છે તો તે આ ક્રમથી કેટલા સમય સુધી પૃથ્વીકાયિકની સ્થિતિનું સેવન કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે

पुनरपि पृथिव्यामेव उत्पद्यते एवं क्रमेण कियत्कालपर्यन्तं पृथिवीं सेवेत कियत्कालपर्यन्तं च पृथिवीतः पृथिव्यामेव गमनागमने कुर्यादिति प्रश्नः। भगवानाह -'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन-भवप्रकारेण भवापेक्षयेत्यर्थः द्वे भवग्रहणे भवापेक्षया द्वौ भवौ भवतः 'उक्कोसेणं असंखेज्जाइं भवग्गहणाइं' उत्कर्षेणासंख्येयानि भवग्रहणानि। कालादेसेणं' कालादेशेन-कालप्रकारेण कालापेक्षयेत्यर्थः 'जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता' जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते 'उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' उत्कर्षेण असंख्येयं कालम् 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् उपरिप्रदर्शितजघन्योत्कृष्टकालपर्यन्तं पृथिवीकायं सेवेत तथा-एतावत्कालपर्यन्तमेव पृथिव्यां गमनागमने कुर्यात् सोऽयं कायसंवेधः २०। इति प्रथमो गमः १।

अथ द्वितीयगमं दर्शयन्नाह-'सो चेव' इत्यादि, 'सो चेव जहन्नकालठिइएसु उववन्नो' स एव-पृथिवीकायिकजीव एव जघन्यकालस्थि-

---

कितने काल तक वह पृथिवी से पृथिवी में ही गमनागमन किया करता है? इसके उत्तर प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा! भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं असंखेज्जाइं भवग्गहणाइं' हे गौतम! भवकी अपेक्षा वह जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने तक और उत्कृष्ट से असंख्यात भवों तक तथा 'कालादेसेणं०' कालकी अपेक्षा वह जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त्त तक और 'उक्कोसेणं०' उत्कृष्टसे 'असंखेज्जं कालं' असंख्यात काल तक पृथिवीकायका सेवन करता है। और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है, ऐसा यह काय संवेध है २०। इस प्रकार का यह कथन प्रथमगम रूप है।

अब सूत्रकार द्वितीय गम का कथन करने के लिये 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' ऐसा सूत्र कहते हैं-इसमें यह प्रकट किया गया

છે કે-'ગોયમા! भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं' उक्कोसेणं असंखेज्जाइं भवग्गहणाइं' હે ગૌતમ! ભવની અપેક્ષાએ તે જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ભવો સુધી તથા 'कालादेसेणं०' કાળની અપેક્ષાએ તે જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને 'उक्कोसेणं०' ઉત્કૃષ્ટથી 'असंखेज्जं कालं.' અસંખ્યાત કાળ સુધી પૃથ્વીકાયપણાનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે, એ પ્રમાણે આ કાયસંવેધ કહ્યો છે. ૨૦

આ રીતે આ કથન પહેલા ગમ રૂપ છે.

હવે સૂત્રકાર બીજા ગમનું કથન કરવા માટે 'सो चेव जहन्न कालट्ठिइएसु उववन्नो' એ પ્રમાણે સૂત્ર કહે છે આ સૂત્રથી એ બતાવ્યું છે કે-જો તે

तिकेषु पृथिवीकायिकेषु यदि उत्पन्नो भवेत् 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु तथा-'उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' उत्कर्षेणाऽपि अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु पृथिवीकायेषु स पृथिवीकायिको जीवो यदि जघन्योत्कृष्टाभ्यामन्तर्मुहूर्त्तमात्रजघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नो भवेत् तदा-'एवं चेव वत्तव्वया निरवसेसा' एवमेव वक्तव्यता निरवशेषा वक्तव्या तथाहि-हे भदन्त ! यः पृथिवीकायिको जीवो जघन्यकालस्थितिकपृथिवीकायिकेषूत्पत्तियोग्यो विद्यते स कियत्कालस्थितिकपृथिवीकायिकेषूत्पद्येत गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कृष्टतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषूत्पद्यते । हे भदन्त ! ते जीवाः एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते गौतम ! अनुसमयमविरहिता असंख्येया उत्पद्यन्ते । सेवार्त-

---

है कि यदि वही पृथिवीकायिक जीव जघन्य काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता हैं तो जघन्य से और उत्कृष्ट से भी वह अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है 'एवंचेव वत्तव्वया निरवसेसा' यहां पर भी यही पूर्वोक्त वक्तव्यता संपूर्ण रूप से कहनी चाहिये, जैसे गौतम जब प्रभु से ऐसा पूछते हैं- हे भदन्त ! जो पृथिवीकायिक जीव जघन्य काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है वह कितने काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! जघन्य से वह अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पृथिवी कायिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से भी वह अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है, 'हे भदन्त ! ऐसे वे जीव एक समय

પૃથ્વીકાયિક જીવ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિ કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો 'एवं चेव वत्तव्वया निरवसेसा' તે સંબંધમાં પણ આ પૂર્વોક્ત કથન સમગ્ર રીતે કહી લેવું જોઈએ જેમકે-ગૌતમસ્વામી જ્યારે પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જે પૃથ્વિકાયિક જીવ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! જઘન્યથી તે અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હે ભગવન્ એવા તે જીવો એક

संहननवन्तः, शरीरावगाहना जघन्योत्कृष्टाभ्यामङ्गुलासंख्येयभागम्, मसूरसंस्थान-संस्थितानि शरीराणि भवन्ति, चतस्रो लेश्याः, नो सम्यग्दृष्टयोऽपि तु मिथ्या-दृष्टयः, नो ज्ञानिनः अपि तु अज्ञानिनः, मत्यज्ञानश्रुताज्ञानवन्तो नियमतः, नो मनोयोगिनो नो वाग्योगिनो वा किन्तु कायमात्रयोगिनः। द्विप्रकारकोऽपि उपयोगो भवति चतस्रः संज्ञा भवन्ति, चत्वारः कषायाः, एकमेव स्पर्शनेन्द्रियम्, त्रयः समुद्घाताः, वेदना द्विविधा, नो स्त्री वेदका नो पुरुषवेदकाः

में वहां कितने उत्पन्न होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! वहां प्रत्येक समय में विना किसी व्यवधान के-अविच्छिन्न रूप से-असंख्यात जीव उत्पन्न होते हैं, इनके सेवार्त्त संहनन होता है, शरीरावगाहना जघन्य से और उत्कृष्ट से अङ्गुल के असंख्यातवें भागरूप होती है, मसूरकी दाल के जैसा इनका आकार होता है, इनके पूर्वोक्त चार लेश्याएं होती हैं। ये मिथ्या दृष्टि ही होते हैं। सम्यग्दृष्टि या मिश्रदृष्टि ये नहीं होते हैं। ये ज्ञानी नहीं होते हैं-किन्तु मत्यज्ञान और श्रुताज्ञान वाले होते हैं। मनोयोगी एवं वाग्योगी ये नही होते हैं केवल काययोगी ही होते हैं। साकार उपयोग और अनाकार उपयोग इस प्रकार के दोनों उपयोग वाले ये होते हैं। इनके पूर्वोक्त चार संज्ञाएं होती हैं और चार कषायें होती हैं। इन्द्रियद्वार में इनके केवल एक स्पर्शन इन्द्रिय ही होती है, इनके आदि के वेदना कषाय और मारणान्तिक ऐसे तीन

સમયમાં ત્યા કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! ત્યાં એક સમયમાં કોઇ પણ વ્યવધાન વિના-અવિચ્છિન્ન પણાથી અસંખ્યાત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓને સેવાર્ત સંહનન હોય છે. શરીરની અવગાહના જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણવાળી હોય છે. મસૂરની દાલ અને ચંદ્રમા જેવો તેનો ગોળ આકાર હોય છે. તેઓને કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત અને તૈજસ એ ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ જ હોય છે. તેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ યા મિશ્રદૃષ્ટિ હોતા નથી. તેઓ જ્ઞાની હોતા નથી. પરંતુ મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાનવાળા હોય છે. તેઓ મનોયોગ વાળા અને વચન યોગવાળા હોતા નથી પરંતુ કાયયોગ વાળા જ હોય છે. તેઓ સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગ એમ બન્ને પ્રકારના ઉપયોગ વાળા હોય છે. તેઓને આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે. અને ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ ચાર કષાયો હોય, છે ઇન્દ્રિય દ્વારમાં-તેઓને ફક્ત એક જ-સ્પર્શન ઈન્દ્રિય જ હોય છે. તેઓને વેદના, કષાય,

अपि तु नपुंसकवेदकाः, स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कृष्टतो द्वाविंशतिर्वर्ष-सहस्राणि, अध्यवसायाः प्रशस्ता अप्रशस्ता अपि, अनुबन्धो जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कृष्टतो द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि। स भदन्त ! पृथिवीकायिका, ततः पृथिवीकायिकात् मृत्वा पुनरपि पृथिवीकायिकोऽभवत् एवं क्रमेण कियत्कालपर्यन्तं पृथिवीगतिं सेवेत तथा कियत्कालपर्यन्तं गमनागमने कुर्यात् हे गौतम ! भवादे-

---

समुद्घात होते हैं। सुख दुःख रूप दोनों प्रकार की इनके वेदना होती हैं, ये नपुंसक वेद वाले ही होते हैं। इनमें स्त्रीवेद और पुरुष वेद नहीं होता है। स्थिति इनकी जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की होती है और उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष की होती है, अध्यवसाय-विचार इनके प्रशस्त और अप्रशस्त दोनों प्रकार के होते हैं। अनुबन्ध यहां जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त का है और उत्कृष्ट से वह २२ हजार वर्ष का है।

कायसंवेध को लेकर अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! वह पृथिवीकायिक जीव पृथिवीकायिक से मरकर पुनः जब पृथिवी-कायिक होता है और इसी प्रकार से वह पुनः पृथिवीकायिक से मर-कर पुनः पृथिवीकायिक होता है तो इस क्रम से वह कितने काल तक पृथिवी गति का सेवन करता है और कितने काल तक वह उसमें गमनागमन करता है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—हे

અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાતો હોય છે. તેઓને સુખરૂપ અને દુઃખ રૂપ એમ બન્ને પ્રકારની વેદના હોય છે. તેઓ નપુંસક વેદવાળા જ હોય છે. તેઓમાં સ્ત્રીવેદ અને પુરુષ વેદ હોતા નથી. તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની હોય છે. અધ્ય-વસાય-વિચાર તેઓનો પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એમ બન્ને પ્રકારનો હોય છે. તેઓનો અનુબંધ-જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષનો હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી કાયસંવેધના સંબંધમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ તે પૃથ્વિકાયિક જીવ પૃથ્વિકાયિકપણાથી મરીને ફરીથી જ્યારે પૃથ્વિ-કાયિક થાય છે. અને એજ રીતે તે ફરીથી પૃથ્વીકાયિક પણામાંથી મરીને ફરીથી પૃથ્વિકાયિક થાય છે. તો આ ક્રમથી તે કેટલા કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ !

शेन जघन्येन भवद्वयग्रहणम् उत्कृष्टतोऽसंख्येयभवग्रहणम्, कालादेशेन जघन्यतो द्वे अन्तर्मुहूर्ते उत्कृष्टतोऽसंख्येयः कालः, एतावत्कालपर्यन्तं सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव गमनागमने कुर्यात्, एतदेव सर्वम् 'एवं चेव वत्तव्वया' इति प्रकारणेन ध्वनितम्। सोऽयं कायसंवेध इति द्वितीयो गमः २।

अथ तृतीय गमं दर्शयन्नाह-'सो चेव उक्कोस' इत्यादि, 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव उत्कृष्टकालस्थितिकेषूपपन्नः। 'जहन्नेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु 'उक्कोसेण वि बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु' उत्कर्षेणाऽपि द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु समुत्पन्नो भवति 'सेसं तं चेव जाव अणुबं-

गौतम! भव की अपेक्षा वह जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने तक और उत्कृष्ट से असंख्यात भवों तक तथा-काल की अपेक्षा जघन्य से वह दो अन्तर्मुहूर्त्त तक और उत्कृष्ट से असंख्यात काल तक उस गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है, यही सब 'एवं चेव वत्तव्वया' इस प्रकरण से यहां ध्वनित हुआ है। ऐसा यह द्वितीय गम है।

अब सूत्रकार तृतीय गम को दिखलाने के लिये 'सो च्चेव उक्कोस' इत्यादि सूत्र कहते हैं-'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' सो वह पृथिवीकायिक जीव उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिक में उत्पन्न होता है तो वह 'जहन्नेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेण वि बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्य और उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है, 'सेसं तं चेव' बाकी

ભવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી તે બે ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ભવો સુધી તથા કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી તે બે અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. આ કથન 'एवं चेव वत्तव्वया' આ કથનથી અહિયાં ગ્રહણ કરાયું છે. આ રીતે આ બીજો ગમ કહ્યો છે. ૨

હવે સૂત્રકાર ત્રીજા ગમનું કથન કરવા માટે નીચે પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહે છે. 'सो चेव उक्कोस' ઈત્યાદિ

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે પૃથ્વીકાયિક જીવ ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો તે જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી 'बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेण वि बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु' ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમા ઉત્પન્ન થાય છે. 'सेसं तं

धोत्ति' शेषं तदेव यावदनुबन्ध इति, स एव पृथिवीकायिको जीवो यदि उत्कृष्ट-कालस्थितिकपृथिवीकायिकेषु उत्पद्यते तदा जघन्योत्कृष्टाभ्यां द्वाविंशतिवर्ष-सहस्रस्थितिकपृथिवीकायिकेषु उत्पद्यते इत्यादिकं सर्वं प्रथमगमपठितमेव इहापि ज्ञातव्यमेव, कियत्पर्यन्तं प्रथमगमपठितमिहअध्येतव्यं तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जाव' यावत् अनुबन्धः परिमाणादारभ्य अनुबन्धान्तं सर्वमपि प्रकरणमिहाध्येतव्य-मिति। परन्तु प्रथमगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि 'नवरं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' नवरम्-केवलम् एतावानेव भेदः, द्वितीय

का और सब कथन यावत् अनुबन्ध तक पूर्वोक्त प्रथम गम जैसा ही जानना चाहिये, अर्थात्-परिमाण से लेकर अनुबन्ध तक का सब प्रक-रण यहां प्रथम गमके अनुसार कहना चाहिये, परन्तु 'नवरं०' उसकी अपेक्षा यहां विशेषता इस प्रकार से है-'जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' यहां तृतीय गम में जघन्य से एक समय में एक अथवा दो अथवा तीन और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं। तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि-प्रथम गम परिमाण द्वार में प्रत्येक समय में निरन्तर असंख्यात उत्पन्न होते हैं ऐसा कहा गया है, ऐसा ही कथन द्वितीय गम में भी परिमाण द्वार में किया गया है, क्योंकि वहां उत्पन्न होनेवाले बहुत होते हैं, इसलिये वहां असंख्यात पद प्रयुक्त हुआ है। परन्तु इस तृतीय गम में परिमाण द्वारमें जब ऐसा

ચેવ' બાકીનું બીજુ તમામ કથન યાવત્ અનુબંધ સુધીનું પહેલા કહેલ પહેલા ગમ પ્રમાણે જ સમજવું અર્થાત્-પરિમાણથી લઈને અનુબંધ સુધીનું તમામ કથન અહિં પહેલા ગમ અનુસાર કહી લેવું પરંતુ 'नवरं' તે કથન કરતાં અહિં જે વિશેષપણુ છે તે આ રીતે છે. 'जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' આ ત્રીજા ગમમાં જઘન્યથી એક સમયમાં એક અથવા બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-પહેલા ગમના પરિમાણ દ્વારમાં એક સમયમાં નિરંતર અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. એજ રીતનું કથન આ બીજા દ્વારના પરિમાણ દ્વારમાં કહ્યું છે. કેમકે ત્યાં ઉત્પન્ન થવાવાળા ઘણા હોય છે. જેથી ત્યાં અસંખ્યાત એ પદનો પ્રયોગ કરેલ છે. પરંતુ આ ત્રીજા ગમમાં પરિ-માણ દ્વારમાં જ્યારે એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે, કે એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? તો એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ત્યાં એવું કહ્યું છે કે-જઘ-

परिणामद्वारे यत् जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयो वा 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जिज्जा' उत्कृष्टतः संख्याता वा असंख्याता वा उत्पद्येरन्, प्रथमगमे कियन्त एकसमये समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य अनुसमयमविरहिता असंख्याता उत्पद्यन्ते तत्र पूर्व द्वयो र्गमयो स्तत्रोत्पित्सूनां बहुत्वेनासंख्येया एवोत्पद्यन्ते इत्युत्तरं दत्तम्, इह तु एकसमये कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा, उत्कृष्टत एकत आरभ्य संख्याता वा असंख्याता वा उत्पद्यन्ते, उत्कृष्टस्थितिषु उत्पत्तियोग्यानामल्पत्वेन एकादीनामपि उत्पादसद्भावात्, इत्युत्तरम्, एतावद् अनयोर्वैलक्षण्यमिति। परिमाणलेश्या दृष्टिज्ञानाज्ञानादिकं सर्वमपि प्रथमगमवदेव ज्ञातव्यम्। कायसंवेधे तु 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं' भवादेशेन भवापेक्षया कायसंवेधो भवद्वयग्रहणात्मकः पृथिव्याः प्रथमो भवः, द्वितीयोऽपि पृथिव्या एव, उत्कृष्टतोऽष्टभवग्रहणानि-उत्कृष्टतः पृथिवीकायिकजीवानामष्ट भवग्रहणानि भवन्तीति। अयमत्राभिप्राय-

---

प्रश्न पूछा गया है कि एक समय में वहां कितने उत्पन्न होते हैं तो वहां ऐसा उत्तर में कहा गया है कि जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं। क्योंकि उत्कृष्ट स्थिति वालों में उत्पत्ति के योग्य जीव अल्प होते हैं इसलिये वहां एक आदिकों का भी उत्पाद होना सम्भव होता है। यही दो गमों की अपेक्षा इस गम में भिन्नता है। बाकी का और सब कथन, परिमाण, लेश्या, दृष्टि, ज्ञानाज्ञान आदि का प्रथम गम के जैसा है। कायसंवेध में भवकी अपेक्षा जघन्य दो भव और उत्कृष्ट आठ भव तथा काल की अपेक्षा जघन्य अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ हजार वर्ष और उत्कृष्ट :एक लाख ७६ हजार वर्ष है, इतने काल तक वह उसमें गमनागमन करता है, यहां ऐसा अभिप्राय है-कि

ન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એકથી લઈને અથવા સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત સુધી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે કેમકે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળાઓમાં ઉત્પત્તિને યોગ્ય એવા જીવો થોડા હોય છે. જેથી ત્યાં એક વિગેરેનો ઉત્પાદ થવાનો પણ સંભવ રહે છે. એજ વાતની આ બે ગમો કરતાં આ ગમમાં જુદાઈ છે. બાકીનું બીજુ તમામ કથન પરિમાણ, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, વિગેરેનું કથન પહેલા ગમ પ્રમાણે જ છે. કાયસંવેધમાં ભવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી બે ભવો અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવ તથા કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ ૭૬ છોંતેર હજાર વર્ષ છે. એટલા કાળ સુધી તે એ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે ગતિમાં ગમનાગમન

यत्र संवेधे पक्षद्वय मध्ये एकस्मिन्नपि पक्षे उत्कृष्टा स्थितिर्भवति, तत्रोत्कर्षतोऽष्टौ भवग्रहणानि, एतद्भिन्नस्थले तु असंख्येयानि, तदत्रोत्पत्तिविषयभूत जीवेषूत्कृष्टा स्थितिरित्युत्कर्षतोऽष्टौ भवग्रहणानि कथितानि, एवमग्रेऽपि यथा यथं ज्ञातव्यमिति। 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन-कालप्रकारेण कालापेक्षया कायसंवेधः जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि, अन्तर्मुहूर्ताधिकद्वाविंशतिवर्षसहस्रात्मकः कालापेक्षया कायसंवेधः, अत्र जघन्येन यत् द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणीत्युक्तं तत् उत्पत्तिस्थानभूतानां पृथिवीकायिकानामुत्कृष्टस्थितिकत्वादुक्तम्, यच्च अन्तर्मुहूर्ताभ्य-

कायसंवेध में जो भवादेश से दो भवग्रहण रूप कायसंवेध कहा गया है सो उसमें प्रथम भव पृथिवी का है और द्वितीय भव भी पृथिवी का ही है, तथा उत्कृष्ट से जो आठ भव ग्रहण रूप कायसंवेध कहा है सो जिस संवेध में दो पक्षके बीच एक भी पक्ष में उत्कृष्ट स्थिति होती है वहाँ उत्कृष्ट से कायस्थिति भवग्रहण रूप होती है, तथा इससे भिन्न स्थल में असंख्यात भवग्रहण रूप होती है, इसीलिये यहाँ उत्पत्ति के विषयभूत जीवों में उत्कृष्ट स्थिति आठ भव ग्रहण रूप कही गई है। इसी प्रकार से आगे भी यथायोग्य रूप से जानना चाहिये।

'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं, अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' काल की अपेक्षा कायसंवेध इस सूत्र के अनुसार प्रगट ही कर दिया गया है। यहां जघन्य से जो अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ हजार वर्ष का कायसंवेध कहा है वह उत्पत्तिस्थानभूत पृथिवीकायिकों की

કરે છે. અહિયાં એવો અભિપ્રાય છે કે-કાયસંવેધમાં ભવાદેશથી બે ભવોના ગ્રહણ રૂપ કાયસંવેધ કહેલો છે. તો તેમાં પહેલો ભવ પૃથ્વિકાયિકનો છે અને બીજો ભવ પણ પૃથ્વિકાયિકનો જ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી જે આઠ ભવોના ગ્રહણ રૂપ કાયસંવેધ કહ્યો છે, તે જે સંવેધમાં બે પક્ષ પૈકી એક પણ પક્ષમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોતી નથી. ત્યાં ઉત્કૃષ્ટથી કાયસ્થિતિ ભવગ્રહણ રૂપ હોય છે, અને તે શિવાયના સ્થળમાં અસંખ્યાત ભવ ગ્રહણ રૂપ હોય છે. તેથી અહિયાં ઉત્પત્તિના વિષયભૂત જીવોમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આઠ ભવ ગ્રહણ રૂપ કહી છે. એજ રીતે આગળ પણ યથાયોગ્ય પણાથી સમજી લેવું.

'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ આ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે કહી જ દીધો છે. અહિયાં જઘન્યથી જે બે અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ સુધીનો કાયસંવેધ કહેલ છે. તે ઉત્પત્તિ સ્થાનવાળા પૃથ્વિકાયિકોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને

धिकानीत्युक्तं तत् पृथिवीकायेपूत्पित्सोः पृथिवीकायिकस्य औधिकत्वेऽपि जघन्य-कालस्य विवक्षाकरणेन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकत्वादुक्तमिति । 'उक्कोसेणं छावत्तरि-वाससहस्सुत्तरं सयसहस्सं' उत्कर्षेण षट्सप्ततिवर्षसहस्रोत्तरं शतसहस्रम्, षट्सप्तति-वर्षसहस्रोत्तरलक्षप्रमाणक (१७६०००) कालापेक्षया कायसंवेधो भवति, द्वाविं-शतेर्वर्षसहस्राणामष्टाभि र्भवग्रहणै र्गुणने षट्सप्तति वर्षसहस्राधिकं वर्षलक्षं भव-तीति १७६००० । 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात्, एतावन्तं जघन्योत्कृष्टाभ्यामुपरिदर्शितकालपर्यन्तं पृथिवीकायिको जीवः पृथिवी-कायं सेवेत तथा एतावन्तमेव कालं गमनागमने कुर्यादिति तृतीयो गम इति ३ ।

अथ चतुर्थं गमं प्रदर्शयन्नाह—'सो चेव अप्पणा' इत्यादि, 'सोचेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' स एवाऽऽत्मना जघन्यकालस्थितिको जातः स एवं—

उत्कृष्ट स्थिति को लेकर कहा है तथा इसमें जो अन्तर्मुहूर्त्त अधिकता कही गई है वह पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य पृथ्वीकायिक की औधिकता में भी जघन्य कालकी विवक्षा करने से की गई है। तथा जो 'उक्कोसेणं छावत्तरिवाससहस्सुत्तरं सयसहस्सं' १७६-००० का कायसंवेध काल की अपेक्षा उत्कृष्ट से कहा गया है, सो वह २२ हजार को आठ भव ग्रहणों से गुणा करने पर १७६००० वर्ष होने के कारण कहा गया है, इस प्रकार वह पृथिवीकायिक जीव पृथिवी कायका इतने काल तक सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। यह तृतीय गम है ।३।

अब सूत्रकार चतुर्थ गम को कहते हैं—'सो चेव अप्पणा जहण्ण-कालट्ठिइओ०' इसमें उन्होंने यह प्रकट किया है कि वही एकेन्द्रिय

લઈને કહેલ છે. તથા તેમાં જે અંતર્મુહૂર્તનું અધિકપણું કહ્યું છે, તે પૃથ્વિ-કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અપ્કાયિકના ઔધિકપણામાં પણ જઘન્યકા-ળની વિવક્ષા કરવાથી કહેવામાં આવી છે. તથા જે 'उक्कोसेणं छावत्तरिवाससह-स्सुत्तरं सयसहस्सं' १७९००० એક લાખ છોંતેર હજારનો કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાએ ઉત્કૃષ્ટથી કહેલ છે. તો તે ૨૨ બાવીસ હજારને આઠ ભવ ગ્રહ-ણોથી ગુણવાથી ૧૭૬૦૦૦ એક લાખ છોંતેર હજાર વર્ષ થવાના કારણથી કહેલ છે. એ રીતે તે પૃથ્વિકાયિક જીવ પૃથ્વિકાયનું આટલા કાળ સુધી સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે.

આ રીતે આ કાયસંવેધ સુધીનો ત્રીજો ગમ કહ્યો છે.

હવે સૂત્રકાર ચોથા ગમનો પ્રારંભ કરવા માટે 'सो चेव अप्पणा जह-ण्णकालट्ठिइओ०' આ પ્રમાણેનો આ સૂત્રપાઠ કહ્યો છે. આ સૂત્રપાઠથી તેઓએ

एकेन्द्रियपृथिवीकायिकजीव एव यदि स्वयं जघन्यकालस्थितिको भवेत् अथ च पृथिवीकायिकेषु एवोत्पद्येत तदा-'सो चेव पढमिल्लओ गमओ भाणियव्वो' स एव प्रथमो गमो भणितव्यः, चतुर्थगमे प्रथमगमोक्तमेव सर्वं परिमाणोत्पादादिकं कायसंवेधान्तं ज्ञातव्यम्, केवलं प्रथमगमे चतस्रो लेश्याः प्रतिपादिताः, इह तु तिस्र एव लेश्या भवन्तीति वक्तव्यम् एतदेव दर्शयति-'नवरं' इत्यादि, 'नवरं लेस्साओ तिन्नि' नवरम्-केवलम् लेश्याः कृष्णनीलकापोतिका आद्यास्तिस्र एव लेश्या भवन्तीति। चतुर्थगमे 'लेस्साओ तिन्नि' इति जघन्यस्थितिकेषु देवो नोत्पद्यते इति तेजोलेश्या तेषु नास्तीति। तथा-'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं' उत्कर्षेणाऽपि अन्तर्मुहूर्त्तम्, जघन्योत्कृष्टाभ्यामन्त-

पृथिवी कायिक जीव यदि जघन्य स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है और आगे वह वहां से मरकर पुनः पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है-तो इस स्थिति में यहां चतुर्थ गम में प्रथम गम में कथित ही सब परिमाण उत्पाद आदि विषय कायसंवेधान्त तक का कह लेना चाहिये, परन्तु इस चतुर्थ गममें पूर्वोक्त प्रथम गम में किये गये कथन से यदि कोई विशेषता है तो वह इस प्रकार से है-प्रथम गममें उसके चार लेश्याएं कही गई हैं और यहां उसके तीन लेश्याएं कही गई हैं, यही बात 'नवरं तिन्नि लेस्साओ 'इस सूत्र पाठ द्वारा सूत्रकारने प्रकट की है कृष्ण नील और कापोतिक ऐसी ये लेश्याएं यहां होती हैं। तेजोलेश्या यहां नहीं होने का कारण यह है कि यहां जघन्य स्थिति वालों में देवों का उत्पाद नहीं होता है, तथा 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि०' यहां स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की है

એ કહ્યું છે કે-તે એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયિક જીવ જો જઘન્યકાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો છે, અને ત્યાંથી મરીને પાછા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને ચોગ્ય થયો છે, તો આ સ્થિતિમાં આ ચોથા ગમમાં પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેના પરિમાણ, ઉત્પાદ, વિગેરે કાયસંવેધ સુધિનો વિષય સમજવો. પરંતુ આ ચોથા ગમમાં પૂર્વોક્ત પહેલા ગમમાં કહેલ કથનથી જો કાંઇ વિશેષપણુ છે, તો તે આ પ્રમાણે છે-પહેલા ગમમાં તેને ચાર લેશ્યાઓ કહી છે. અને આ ચોથા ગમમાં તેને ત્રણ લેશ્યા કહી છે, એજ વાત 'नवरं तिन्नि लेस्साओ' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા બતાવી છે, અહીયાં કૃષ્ણ, નીલ, અને કાપોતિક એ ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે. અહિયાં તેજોલેશ્યા કહી નથી તેનું કારણુ એ છે કે-અહિયાં જઘન્ય સ્થિતિવાળાઓમાં દેવોનો ઉત્પાત થતો નથી. તથા 'ठिई जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि' અહીયાં સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને

मुहूर्त्तप्रमाणैव स्थितिरिति भावः। 'अपसत्था अज्झवसाणा'-अप्रशस्ता अध्यवसायाः, अध्यवसायाः विचाराः, ते च न तेषां शुभभावनारूपा अपितु अशुभभावनारूपा एवेति। 'अणुबंधो जहा ठिई' अनुबन्धो यथा स्थितिः, येनैव प्रकारेण स्थितिः कथिता तेनैव प्रकारेण अनुबन्धोऽपि ज्ञातव्यः, जघन्योत्कृष्टाभ्याम् अन्तर्मुहूर्त्तात्मक एव, 'स्थित्यात्मकत्वादनुबन्धस्येति। 'सेसं तं चेव' शेषम्-लेश्यास्थित्यध्यवसायानुबन्धातिरिक्तं सर्वमपि दृष्टिसमुद्घातज्ञानाज्ञानादिकं तदेव-प्रथमप्रकरणपठितमेव इहाध्येतव्यमिति चतुर्थो गम इति ४।

अथ पञ्चमगमं दर्शयति-'सो चेव' इत्यादि, 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव-पृथिवीकायिकजीव एव जघन्यकालस्थितिक पृथिवीकायिकेषु उत्पन्नो भवेत् तदा 'सच्चेव चउत्थगमवत्तव्वया

और उत्कृष्ट से भी वह एक अन्तर्मुहूर्त्त की है। 'अप्पसत्था अज्झवसाणा' अध्यवसाय विचार यहां अप्रशस्त होते हैं शुभभावना रूप वे यहां नहीं होते हैं किन्तु अशुभ भावना रूप होते हैं। अनुबन्ध तो स्थित्यात्मक होने से यहां जघन्य और उत्कृष्ट से अन्तर्मुहूर्त्तात्मक ही है। 'सेसं तं चेव' लेश्या स्थिति अध्यवसाय एवं अनुबन्ध के सिवाय और सब दृष्टि समुद्घात ज्ञानाज्ञान आदि विषयक कथन प्रथम गम के जैसा ही है। ऐसा यह चतुर्थ गम है।४।

पंचम गम इस प्रकार से है—'सो चेव जहन्न कालट्ठिइएसु उववन्नो' यदि वही जघन्य स्थितिवाला पृथिवीकायिक जीव जघन्यकाल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है तो यहां पर 'सच्चेव चउत्थगमवत्तव्वया भाणियव्वा' चतुर्थगम में जो वक्तव्यता

ઉત્કૃષ્ટથી પણ એક અંતર્મુહૂર્તની છે. 'अप्पसत्था अज्झवसाणा' અધ્યવસાય-આત્મપરિણામ-વિચાર અહિયાં અપ્રશસ્ત હોય છે. શુભ ભાવના રૂપ પ્રશસ્ત વિચાર અહિયાં હોતો નથી. પરંતુ અશુભ ભાવના રૂપ અપ્રશસ્ત જ હોય છે. અનુબંધ સ્થિતિ રૂપ હોવાથી તે અહિયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર્મુહૂર્ત રૂપ જ છે, 'सेसं तं चेव' લેશ્યા, સ્થિતિ, અધ્યવસાય અને અનુબંધ શિવાય બાકીનું દૃષ્ટિ, સમુદ્ઘાત, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, વિગેરે વિષય સંબંધી કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું આ પ્રમાણે આ ચોથો ગમ છે. ૪

પાંચમો ગમ આ પ્રમાણે છે.-'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' જો તે પૃથ્વીકાયિક જીવ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો તે સંબંધમાં અહિયાં પણ 'सच्चेव चउत्थगमवत्तव्वया'

भाणियव्वा' सैव चतुर्थगमवक्तव्यता भणितव्या। चतुर्थगमे प्रथमगमातिदेशेन यत् यत् कथितं तत्सर्वं परिमाणादारभ्य कायसंवेधान्तं निरवशेषं वैलक्षण्यादिरहितमवगन्तव्यमिति पञ्चमो गमः ५। षष्ठं गमं दर्शयति-'सो चेव उक्कोस' इत्यादि, 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव उत्कृष्टकालस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु उपपन्नः, स एव स्वात्मना जघन्यकालस्थितिकपृथिवीकायिकजीव एव यदि उत्कृष्टकालस्थितिकपृथिवीकायिकेषु समुत्पन्नो भवेत् तदा-'एसचेव वत्तव्वया' एषैव-पञ्चमगमोक्तैव वक्तव्यता वक्तव्या-भणितव्या पञ्चमगमे यत् चतुर्थगमातिदेशः कृतः, तत्रापि प्रथमगमस्यातिदेशेन प्रथम गमे यथा कथितं तत् सर्वं तेनैव रूपेण षष्टगमेऽपि वक्तव्यम्। पूर्वगमापेक्षया

कही गई है वही वक्तव्यता पुरी की पुरी कहनी चाहिये, अर्थात् चतुर्थ गम में प्रथम गम के अतिदेश से जो जो कहा गया है वह सब परिमाण द्वार से लेकर कायसंवेधद्वार तक विना किसी भिन्नता के-अन्तर के-यहां कहना चाहिये। ऐसा यह पांचवां गम है।

छठा गम इस प्रकार से है-'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' यही जघन्य कालकी स्थितिवाला पृथिवीकायिक जीव यदि उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है-तो वहां पर भी 'एस चेव वत्तव्वया' यही पंचम गमोक्त वक्तव्यता कहनी चाहिये। पंचम गम में चतुर्थ गम का अतिदेश किया गया है, चतुर्थ गम में प्रथम गमका अतिदेश किया गया है-सो प्रथम गम के-प्रकरण में-जैसा कहा गया है वैसा ही वह सब उसी रूप से इस षष्ठ गममें भी

भाणियव्वा' ચોથા ગમમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન પુરેપુરૂં કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ ચોથા ગમમાં પહેલા ગમના અતિદેશ-ભલામણુથી જે-જે કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે તમામ, પરિમાણુ દ્વારથી લઈને કાયસંવેધ દ્વાર સુધી કંઈ પણુ ફેરફાર શિવાય અહિયાં કહેવું જોઈએ આ રીતે આ પાંચમો ગમ કહ્યો છે. ૫

હવે છઠ્ઠા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે.—सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' આ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો પૃથ્વીકાયિક જીવ જો ઉત્કૃષ્ટ-કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો તે સંબંધમાં પણુ 'एस चेव वत्तव्वया' પાંચમાં ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું કથન કહેવું જોઈએ પાંચમાં ગમમાં ચોથા ગમનો અતિદેશ-ભલામણુ કરેલ છે. અને ચોથા ગમમાં પહેલા ગમનો અતિદેશ કરેલ છે. પહેલા ગમમાં તે કથન જે રીતે કહેલ છે-તેજ પ્રમાણેનું તે સઘળું કથન આ છઠ્ઠા ગમમાં પણુ કહી

यद्वैलक्षण्यम् तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि, 'नवरं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' नवरम्-केवलमेतदेव वैलक्षण्यम्, उत्पादे यत् जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा' उत्कृष्टतः संख्याता वा असंख्याता वा पूर्वगमेषु एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य अनुसमयमविरहिता असंख्याता उत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् इह तु जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता वा असंख्याता वा जायन्ते इत्युत्तरमिति भवत्येव पूर्वं पूर्वगमाऽपेक्षया वैलक्षण्यमिति। कियत्पर्यन्तम् एतद्वैलक्षण्यमवगन्तव्यं तत्राह-'जाव' इत्यादि,

---

कहना चाहिये, परन्तु इस षष्ठ गम में पूर्व गम की अपेक्षा जो भिन्नता है वह ऐसी है-'नवरं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' यहां परिमाण द्वार में 'एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं, इस प्रश्न के उत्तर में जघन्य से एक समय में एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं यहां ऐसा कहना चाहिये, प्रथम गम में कितने वहां एक समय में उत्पन्न होते हैं' इस प्रश्न के उत्तर में ऐसा कहा गया है कि प्रत्येक समय में वहां विना किसी अन्तर के अविच्छिन्न रूप से-असंख्यात जीव-उत्पन्न होते हैं, पर यहां ऐसा नहीं कहा गया है-यहां तो एक समय में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं' ऐसा कहा गया है, अतः स्वतः ही पूर्व गम की अपेक्षा इस गम में अन्तर-(भिन्नता)-आती है। पूर्व गम

લેવું જોઇએ. પરંતુ આ છઠ્ઠા ગમમાં પહેલા ગમના કથન કરતાં જે જુદાપણું છે તે બતાવવા સૂત્રકાર કહે છે કે-'नवरं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' અહિયાં પરિમાણુ દ્વારમાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જઘન્યથી એક સમયમાં એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં આ પ્રમાણે કહેવું જોઇએ. પહેલા ગમમાં ત્યાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એવું કહ્યું છે કે-એક સમયમાં ત્યાં કોઈ પણ જાતના અંતર વિના અવિચ્છિન્ન રૂપથી-અસંખ્યાત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ અહિયાં તેમ કહ્યુ નથી અહિયાં આ છઠ્ઠા ગમમાં તો એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે તેમ કહ્યું છે. જેથી પહેલાં ગમ કરતાં આ ગમમાં અંતર-જુદાપણું સ્વતઃ આપોઆપ આવી જાય છે.

'जाव' यावत् इति कायसंवेधद्वारात्पूर्वगतानुबन्धद्वारपर्यन्तमित्यर्थः। अथ कायसंवेधद्वारमाह-'भवादेसेणं' इत्यादि, 'भवादेसेणं' भवादेशेन-भवापेक्षया कायसंवेध, 'जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' जघन्येन द्वे भवग्रहणे परिमाणादारभ्य यावद्भवादेशान्तः सर्वोऽपि वक्तव्यः तत्र कायसंवेधो भवापेक्षया जघन्येन भवद्वयग्रहणात्मकः। 'कालादेसेणं' कालादेशेन कालापेक्षयेत्यर्थः कायसंवेधः 'जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि, 'उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकानि चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरधिकाष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि कालाऽपेक्षया कायसंवेधो भवतीति तत्र जघन्यस्थितिकस्योत्कृष्टस्थितिकस्य च चतुष्कृत्व उत्पन्नत्वात् द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि चतुर्गुणितानि अष्टाशीतिर्भवन्ति चत्वारि चान्तर्मुहूर्त्तानीति। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं सेवेत तथा

के जैसा कथन यहां अनुबन्ध द्वार तक ही लेना चाहिये। आगे का जो कायसंवेध द्वार है वहां तक नहीं, यही बात सूत्रकारने 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं० कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं०' इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की है। इसमें यह समझाया गया है-कि यहां कायसंवेध भव की अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करने रूप जघन्य से है और काल की अपेक्षा वह कायसंवेध जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ हजार वर्ष का है और उत्कृष्ट से वह चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक ८८ हजार वर्ष का है। इतने काल तक वह जीव उस पृथिवी कायिक रूप गति का सेवन करता है, और इतने ही

પહેલા ગમ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં અનુબંધ દ્વાર સુધીનું જ ગ્રહણ કરવું જોઈએ. તે પછીનું જે કાયસંવેધ દ્વાર છે; ત્યાં સુધીનું કથન લેવાનું નથી. એજ વાત સૂત્રકારે 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે-અહિયાં કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ જઘન્યથી છે. અને કાળની અપેક્ષાથી તે કાયસંવેધ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૮૮ હજાર વર્ષનો છે. આટલા કાળ સુધી તે જીવ તે પૃથિવિકાયિક રૂપ ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા

-एतावन्तमेव कालं गमनागमने कुर्यादिति कायसंवेधान्तः षष्ठो गमः ६ इति। सप्तमगमं दर्शयितुमाह-'सो चेव अप्पणा' इत्यादि, 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकाल-ट्ठिइओ जाओ' स एव आत्मनोत्कृष्टकालस्थितिको जातः, स एव पृथिवीकायिको जीवो यदि आत्मना-स्वयमेव उत्कृष्टकालस्थितिकः पृथिवीकायो जातः तदा-'एवं तइयगमसरिसो निरवसेसो भाणियव्वो' एवं तृतीयगमसदृशः निरवशेषो भणितव्यः तदिह सप्तमगमे निरवशेषः सर्वोऽपि तृतीयगम एव वक्तव्यः। तृतीयगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदिह दर्शयति-'नवरं' इत्यादि, 'नवरं अप्पणा से ठिई जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं' नवरम्-केवलम् आत्मना तस्य स्थितिर्जघन्येन द्वाविंशति-

काल तक वह उसमें गमनागमन करता है यहां जो काय संवेध उत्कृष्ट से चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक ८८ हजार वर्ष का कहा गया है वह जघन्य स्थिति वाले पृथिवीकायिक का और उत्कृष्ट स्थिति वाले पृथिवीकायिक का वहां चार बार उत्पन्न होने से कहा गया है। अतः २२ हजार को चार से गुणा करने पर ८८ हजार आ जाते हैं। इस प्रकार से यह छठा गम है।

सातवां गम इस प्रकार से है—'सो चेव अप्पणा उक्कोसकाल-ट्ठिइओ जाओ' वही पृथिवीकायिक जीव यदि उत्कृष्ट काल की स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है तो इसके विषय में यहां पर 'तइय गमसरिसो निरवसेसो भाणियव्वो' सप्तम गम में सम्पूर्ण रूप से तृतीय गम ही वक्तव्य है। परन्तु जिस बात में वहां के कथन से भिन्नता है वह इस प्रकार से है-'नवरं अप्पणा से ठिई जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं',

જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. અહિયાં કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતમુહૂર્ત અધિક ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષનો કહ્યો છે. તે જઘન્ય સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિક અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિક ત્યાં ચાર વાર ઉત્પન્ન થવાને કારણે કહેવામાં આવેલ છે. જેથી બાવીસ હજારને ૪ ચાર ગણા કરવાથી ૮૮ અઠયાસી હજાર થઈ જાય છે.

આ રીતે આ છઠ્ઠો ગમ કહ્યો છે.

હવે સાતમાં ગમનું કથન કરવામાં આવે છે.—'सो चेव अप्पणा उक्कोस-कालट्ठिइओ जाओ' એજ પૃથ્વીકાયિક જીવ જો ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થાય છે તો તે સંબંધમાં અહિયાં 'तइयगमसरिसो निरवसेसो भाणियव्वो' આ સાતમો ગમ સંપૂર્ણ રીતે ત્રીજા ગમ પ્રમાણે જ છે તેમ સમજવું. પરંતુ જે વાતમાં ત્યાંના કથન કરતાં અંતર-ફેરફાર છે તે આ પ્રમાણે છે. 'नवरं अप्पणा से ठिई जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं उक्कोसेण वि बावीसं वाससह-

र्वर्षसहस्राणि 'उक्कोसेण वि बावीसं वाससहस्साइं' उत्कर्षेणाऽपि द्वाविंशति-र्वर्षसहस्राणि भवन्तीति सप्तमगमः ७। 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव उत्कृष्टकालस्थितिकः-पृथिवीकायिकजीव एव यदि जघन्यकालस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु समुत्पन्नो भवेत् तदा-'जहन्नेणं अंतोमुहुत्त० उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्त०' जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु तथा उत्कर्षेणापि अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यते, 'एवं जहा सत्तमगमो जाव भवादेसो' एवं यथा सप्तमगमो यावद् भवादेश इति अत्र सप्तमगमसदृशः सर्वोऽपि वक्तव्यः, कियत्पर्यन्तं सप्तमगमो वक्तव्य स्तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जाव भवादेसो' इति भवादेशपर्यन्तस्य सप्तमगमस्यात्र सर्वमपि वस्तु विचारणीयमिति। भवादेशपर्यन्तः सप्तमगम एवात्र द्रष्टव्यः, 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं

उक्कोसेण वि बावीसं वाससहस्साइं' यहां उसकी स्थिति जघन्य से २२ हजार वर्ष की होती है और उत्कृष्ट से भी २२ हजार वर्ष की होती है। इस प्रकार से यह सातवां गम है।

आठवां गम इस प्रकार से है—'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' वही उत्कृष्ट कालकी स्थिति वाला पृथिवीकायिक जीव यदि जघन्यकाल की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है-तो वह 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं० उक्कोसेण वि अंतोमुहूत्त०' जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है, और उत्कृष्ट से भी अन्तर्मुहूर्त की स्थितिवालों में उत्पन्न होता है। 'एवं जहा सत्तमगमो जाव भवादेसो' इस प्रकार से यहां पर सप्तम गम की वक्तव्यता यावद्भवादेश तक कहनी चाहिये, तथा-'कालादेसेणं जहन्नेणं

स्साइं' અહિયાં તેની સ્થિતિ જઘન્યથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ બાવીસ હજારની થાય છે.

આ રીતે આ સાતમો ગમ કહ્યો છે.

હવે આઠમો ગમ બતાવવામાં આવે છે—'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' એ પૃથ્વિકાયિક જીવ જો જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं०' उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं०' જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળામાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'एवं जहा सत्तमगमो जाव भवादेसो' આ રીતે અહિયાં સાતમા ગમનું કથન યાવત્ ભવાદેશ સુધી કહેવું જોઇએ. તથા 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वास-

अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिवर्षसहस्राणि चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकानि 'एव-इयं०' एतावन्तं कालं सेवेत एतावन्तं कालं गमनागमने कुर्यात् इत्यष्टमो गमः८।

अथ नवमगमं निरूपयितुमाह-'सो चेव' इत्यादि, 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एवोत्कृष्टकालस्थितिकेषु उत्पन्नः, स एव-पृथिवीकायिकजीव एव उत्कृष्टकालस्थितिकेषु-पृथिवीकायिकेषु यदि समुत्पन्नो भवेत् तदा-'जहन्नेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यते 'उक्कोसेण वि बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु' उत्कर्षेणाऽपि द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यते इत्यादि। 'एस चेव सत्तमगम

बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' काल की अपेक्षा वह जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ हजार वर्ष तक और उत्कृष्ट से चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक ८८ हजार वर्ष तक उस गति का सेवन करता है, और इतने ही काल तक वह उस गतिमें गमनागमन किया करता है। ऐसा यह आठवां गम है।

नौवां गम इस प्रकार से है—'सो चेव उक्कोसट्ठिइएसु उववन्नो' वही उत्कृष्ट काल की स्थितिवाला पृथिवीकायिक जीव यदि उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है तो वह 'जह-न्नेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेण वि बावीसवाससहस्स-ट्ठिइएसु' जघन्य से भी २२ हजार वर्षकी स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से भी २२ हजार वर्षकी स्थितिवाले पृथिवी

सहस्साइं अंतो मुहुत्तमब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાએ તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ સુધી તે ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે.

આ રીતે આ આઠમો ગમ છે. ૮

હવે નવમા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે.—सो चेव उक्कोसकालट्ठिइ-एसु उववन्नो' એજ પૃથ્વીકાયિક જીવ જો ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વી-કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે 'जहन्नेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेण वि बावीस वाससहस्सट्ठिइएसु' જઘન્યથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની

सत्तम गमए कालादेसेणं जहन्नेणं सत्तवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं सोलससहस्सुत्तरं वाससयसहस्सं एवइयं जाव करेज्जा ७। अट्ठमगमए कालादेसेणं जहन्नेणं सत्तवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं अट्ठावीसं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा८। णवमगमए भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं एगूणतीसं वाससहस्साइं, उक्कोसेणं सोलहसहस्सुत्तरं वाससयसहस्सं एवइयं जाव करेज्जा। एवं णवसु वि गमएसु आउक्काइय ठिई जाणियव्वा ९॥

जइ तेउक्काइएहिंतो उववज्जंति तेउक्काइयाण वि एस चेव वत्तव्वया। नवरं णवसु वि गमएसु तिन्नि लेस्साओ तेउक्काइया णं सुईकलावसंठिया, ठिई जाणियव्वा, तइयगमए कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं बारसेहिं राइंदिएहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा। एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो९। जइ वाउक्काएहिंतो उववज्जंति० वाउक्काइयाण वि एवं चेव णव गमगा जहेव तेउक्काइयाणं णवरं पडागासंठिया पन्नत्ता संवेहो तिहिं वाससहस्सेहिं कायव्वो, तइय गमए कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं एगं वाससयसहस्सं एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो। जइ वणस्सइकाइएहिंतो उववज्जंति

वणस्सइकाइयाणं आउक्काइयगमसरिसा णव गमगा भाणियव्वा। णवरं णाणासंठिया सरीरोगाहणा पढमएसु पच्छिल्लएसु य तिसु गमएसु जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं सातिरेगं जोयणसहस्सं मज्झिमेसु तिसु तहेव जहा पुढवीकाइयाणं संवेहो ठिई य जाणियव्वा, तइयगमे कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भाहियाइं, उक्कोसेणं अट्ठावीसुत्तरवाससहस्सं एवइयं जाव करेज्जा। एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो ॥सू० २॥

छाया—यदि अप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं सूक्ष्माप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते बादराप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते एवं चतुष्कको भेदो भणितव्यः यथा पृथिवीकायिकानाम् । अप्कायिकः खलु भदन्त ! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषु उत्पत्तुम् । स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु—उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्येत । एवं पृथिवीकायिकगमसदृशा नव गमका भणितव्याः ९ । नवरं स्तिबुकबिन्दुसंस्थितः । स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण सप्तवर्षसहस्राणि । एवमनुबन्धोऽपि । एवं त्रिष्वपि गमकेषु संवेधस्तृतीयषष्ठसप्तमाष्टमनवमगमकेषु भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेणाऽष्टभवग्रहणानि शेषेषु चतुर्षु गमकेषु जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेणाऽसंख्येयानि भवग्रहणानि तृतीयगमके कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण षोडशोत्तरं वर्षशतसहस्रम् एतावन्तं यावत् कुर्यात् । षष्ठ गमके कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि, उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकानि एतावन्तं यावत्कुर्यात् ६। सप्तमे गमके कालादेशेन जघन्येन सप्त वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण षोडशसहस्रोत्तरं वर्षशतसहस्रम् एतावन्तं यावत्कुर्यात् ७ । अष्टमगमके कालादेशेन जघन्येन सप्तवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेणाऽष्टाविंशतिर्वर्षसहस्राणि चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकानि एतावन्तं यावत्कुर्यात् ८ ।

नवमगमके भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेणाऽष्टभवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन एकोनत्रिंशद्वर्षसहस्राणि उत्कर्षेण षोडशसहस्रोत्तरं वर्षशतसहस्रम् एतावन्तं यावत्कुर्यात्। एवं नवस्वपि गमकेषु अप्कायिकस्थितिर्ज्ञातव्या ९। यदि तेजस्कायिकेभ्य उत्पद्यन्ते, तेजस्कायिकानामपि एवैव वक्तव्यता नवरं नवस्वपि गमकेषु तिस्रो लेश्याः। तेजस्कायिकाः खलु सूचीकलापसंस्थिताः। स्थितिर्यथायोगं ज्ञातव्या। तृतीयगमके कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि द्वादशरात्रिदिवसैरभ्याधिकानि एतावन्तं यावत्कुर्यात्। एवं संवेधः उपयुज्य भणितव्यः। यदि वायुकायिकेभ्यउत्पद्यन्ते० वायुकायिकानामपि एवमेव नव गमकाः यथैव तेजस्कायिकानाम्, नवरं पताका संस्थिताः प्रज्ञप्ताः, संवेधो (त्रिभिः) वर्षसहस्रैः र्कतव्यः। तृतीयगमे कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण एकं वर्षशतसहस्रम्, एवं संवेध उपयुज्य भणितव्यः। यदि वनस्पतिकायिकेभ्यउत्पद्यन्ते वनस्पतिकायिकानाम् अप्कायिकगमसदृशा नव गमका भणितव्याः। नवरं नानासंस्थिताः, शरीरावगाहना प्रथमेषु पश्चिमेषु च त्रिषु गमकेषु जघन्येन अङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण सातिरेकं योजनसहस्रम् मध्यमेषु त्रिषु तथैव यथा पृथिवीकायिकानाम्। संवेधः स्थितिश्च ज्ञातव्या, तृतीयगमे कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेणाऽष्टाविंशत्युत्तरं वर्षशतसहस्रम् एतावन्तं यावत्कुर्यात् एवं संवेध उपयुज्य भणितव्यः।९। सू०२।

टीका--'जइ आउक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि पृथिवीकायिको जीवोऽप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य पृथिव्यादौ

इस प्रकार से जीव की पृथिवीकायिक में उत्पत्ति आदि का कथन करके अब सूत्रकार अप्कायिक में इसकी उत्पत्ति दिखाने के लिये कहते हैं 'जइ आउक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो' इत्यादि।

टीकार्थ-अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! यदि अप्कायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव से आकरके वह पृथिवीकायिक रूप से

આ રીતે જીવની પૃથિવીકાયિકોમાં ઉત્પત્તિ વિગેરેનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર અપ્કાયિકોમાં તેમની ઉત્પત્તિ બતાવવા નીચે પ્રમાણેનો સૂત્રપાઠ કહે છે. 'जइ आउक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જો અપ્કાયિક, એકેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો જીવ પણાથી આવીને પૃથ્વિકાયિકપણાથી

उत्पद्यन्ते तदा 'किं सुहुमआउकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' किं सूक्ष्माप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा 'बायरआउकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' बादराप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते ? हे भदन्त ! यदि पृथिवीकायिको जीवः अप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य पृथिव्यां समुत्पन्नो भवति तदा किं सूक्ष्माप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यते अथवा बादराप्कायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य पृथिव्यां समुत्पद्यते इत्यर्थः 'एवं चउक्कओ भेओ भाणियव्वो जहा पुढवीकाइयाणं' एवं चतुष्कको भेदः सूक्ष्मबादरयोः पर्याप्तकाऽपर्याप्तकभेदरूपः यथा सूक्ष्माप्कायिकेभ्यो बादराप्कायिकेभ्यः पर्याप्तकेभ्योऽपर्याप्तकेभ्य इत्यर्थः भणितव्यो यथा पृथिवीकायिकानाम्। 'आउक्काइए णं भंते !' अप्कायिकः खलु भदन्त ! 'जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम् 'से णं भंते' स खलु भदन्त ! 'केवइयकालट्ठिइएसु उवव-

---

पृथवी में उत्पन्न होता है तो हे भदन्त ! 'किं सुहुमआउकाइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो' उववज्जंति, बायरआउक्काइयएगिंदियतिरि०' वह क्या सूक्ष्म अप्कायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक से आकरके पृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होता है अथवा बादर अप्कायिक एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिक से आकरके पृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होता है ? 'एवं चउक्कओ भेओ भाणियव्वो जहा पुढवीकाइयाणं' इस प्रकार पृथिवीकायिक के जैसा सूक्ष्म बादर पर्याप्त और अपर्याप्त ये चार भेद यहां कहना चाहिये

अब गौतम प्रभुसे ऐसा पूछते हैं-'आउक्काइए णं भंते !. जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त ! अप्कायिक जीव जो पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइ-

---

પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો હે ભગવન્ 'किं सुहुमआउक्काइयएगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति.' बायरआउक्काइयएगिंदियतिरि०' તે શું સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકમાંથી આવીને પૃથ્વીકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? કે બાદર અપ્કાયિક એકેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને પૃથ્વિકાયિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? 'एवं चउक्कओ भेओ भाणियव्वो जहा पुढवीकाइयाणं' આ રીતે પૃથ્વીકાયિકની જેમ સૂક્ષ્મ બાદર પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત આ ચાર ભેદો અહિયાં કહેવા જોઇએ

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'आउक्काइए णं भंते जे भविए पुढवीकाइए उववज्जित्तए' હે ભગવન્ જે અપ્કાયિક જીવ પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' કેટલા

ज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु उत्पद्येत हे भदन्त ! योऽप्कायिको जीवः पृथिवीकायिकेषु उत्पत्तियोग्यो विद्यते स कियत्कालस्थितिकपृथिवीकायिकेषु उत्पद्येत इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु 'उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषूत्पद्येत 'एवं पुढवीकाइयगमगसरिसा णव गमगा भाणियव्वा' एवं पृथिवीकायिकगमसदृशा नव गमका भणितव्याः, यथा पृथिवीकायिके उत्पत्तावपि नव गमा भवन्ति तथाहि-औघिकतोऽप्कायिकजीवस्य औघिकतः पृथिवीकायिके उत्पत्तिरूपः प्रथमो गमः १, औघिकस्याप्कायिकस्य जघन्यकालस्थितिकपृथिवीकायिके उत्पत्तिरूपो

एसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! वह 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं बावीसवास सहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में और उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है, 'एवं पुढवीकाइयगमगसरिसा णव गमगा भाणियव्वा' इस प्रकार से पृथिवीकायिक के गमों जैसे यहां नौ गम कहना चाहिये, जैसे -सामान्य से अप्कायिक जीव का सामान्य रूप से पृथिवीकायिक में उत्पन्न होने रूप प्रथम गम, सामान्य अप्कायिक जीव की जघन्य काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिक में उत्पत्ति रूप में द्वितीय गम २

કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા ! હે ગૌતમ ! તે 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'एवं पुढवीकाइयगमगसरिसा णव गमगा भाणियव्वा' આ રીતે પૃથ્વિકાયિકના ગમો પ્રમાણે અહિયાં નવે ગમો સમજી લેવા જોઈએ. જેવી રીતે સામાન્યથી અપ્કાયિક જીવની સામાન્ય પણાથી પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં પહેલો ગમ ૧ તથા સામાન્ય અપ્કાયિક જીવની જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોના ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં બીજો ગમ ૨

द्वितीयो गमः २। औघिकस्याऽप्कायिकस्य उत्कृष्टकालस्थितिकपृथिवीकायिके उत्पत्तिरूपस्तृतीयो गमः ३, स्वयं जघन्यकालस्थितिकस्याप्कायिकस्य पृथिवीकायिके उत्पत्तिरूप श्चतुर्थो गमः४, स्वयं जघन्यकालस्थितिकस्याप्कायिकस्य जघन्यकालस्थिकपृथिवीकायिके उत्पत्तिरूपः पञ्चमो गमः ५। स्वयं जघन्यकालस्थितिकस्याप्कायिकस्य उत्कृष्टकालस्थितिकपृथिवीकायिके उत्पत्तिरूपः षष्ठो गमः ६। स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिकः सामान्यतः पृथिवीकायिके उत्पत्तिरूपः सप्तमो गमः ७, स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिको जघन्यकालस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यते इत्यष्टमो गमः८, स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिकपृथिवीकायिके

सामान्य अप्कायिक जीव की उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले पृथिवी कायिक में उत्पत्ति में रूप ३ तृतीय गम, स्वयं जघन्य काल की स्थिति वाले अप्कायिक जीव की पृथिवीकायिक में उत्पत्तिरूप चतुर्थ गम, स्वयं जघन्य काल की स्थिति वाले अप्कायिक जीव की जघन्य कालकी स्थिति वाले पृथिवीकायिक में उत्पत्ति रूप पांचवां गम, स्वयं जघन्य काल की स्थिति वाले अप्कायिक जीव की उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले पृथिवी कायिक में उत्पत्ति रूप में छट्ठा गम, स्वयं उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले अप्कायिक जीव की सामान्य रूप से पृथिवीकायिक में उत्पत्ति रूप में ७वां गम स्वयं उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले अप्कायिक जीव की जघन्य काल वाले पृथिवी कायिक में उत्पत्ति रूप में ८वां गम और स्वयं उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले अप्कायिक जीवकी उत्कृष्ट

સામાન્ય અપ્કાયિક જીવની ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં ત્રીજો ગમ ૩ તથા પોતે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા અપ્કાયિક જીવની પૃથ્વિકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં ચોથો ગમ ૪ પોતે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા અપ્કાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં પાંચમો ગમ ૫ પોતે જઘન્યકાળની સ્થિતિવાળા અપ્કાયિક જીવની ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં છઠ્ઠો ગમ ૬ તથા પોતે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા અપ્કાય જીવની સામાન્ય પણાથી પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં સાતમો ગમ ૭ તથા પોતે ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિવાળા અપ્કાયિક જીવની જઘન્ય કાળવાળા પૃથ્વિકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં આઠમો ગમ ૮ અને પોતે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા અપ્કાયિક જીવની ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકમાં ઉત્પન્ન-

उत्पद्यते इति नवमो गमः९ इत्येवं नव गमा भवन्ति। तत्र प्रथमादिगमा पृथिवीकायिकगमवदेव द्रष्टव्याः सामान्यतः, विशेषतो यत्र गमे यद्पेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादिना, 'नवरं थिवुगबिन्दुसंठिए' नवरं स्तिबुकबिन्दु संस्थितः पृथिवीकायिकजीवस्य मसूरचन्द्रसंस्थानं कथितम्, अप्कायिकस्य तु स्तिबुकबिन्दुसंस्थानं जलबुद्बुदइत्यर्थः कथितमिति भवत्येव पूर्वापेक्षया वैलक्षण्यम्। एवं स्थितावपि पूर्वापेक्षया वैलक्षण्यं तदपि दर्शयति-'ठिई' इत्यादि। 'ठिई जहन्नेणं अंतमुहुत्तं' स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् 'उक्कोसेणं सत्तवाससहस्साइं' उत्कर्षेण सप्तवर्षसहस्राणि, 'एवं अणुबंधो वि' एवमनुबन्धोऽपि, एवं

काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिक में उत्पत्ति रूप में ९ वां गम होता है-इस प्रकार से ये नौ गम होते हैं-उसी प्रकार से वे सब गम यहां पर भी होते हैं। इनमें प्रथमादिगम सामान्य से पृथिवीकायिक के गम जैसे ही जानना चाहिये, पर विशेष से जिस गम में जिस गम की अपेक्षा से अन्तर है-विलक्षणता है उसे अब सूत्रकार प्रगट करते हैं-'नवरं थिवुगबिन्दुसंठिए' पृथिवीकायिक जीव का संस्थान मसूर की दाल जैसा कहा गया है-तब कि अप्कायिक का संस्थान जल बुद्बुद के आकार जैसा कहा गया है, यह संस्थान की अपेक्षा वैलक्षण्य है। स्थिति की अपेक्षा वैलक्षण्य इस प्रकार से है कि स्थिति जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त और उत्कृष्ट से सात हजार वर्ष की है, तब की पृथिवीकायिक की उत्कृष्ट स्थिति २२ हजार वर्ष की है स्थिति के जैसा

થવાના સંબંધમાં નવમો ગમ ૯ થાય છે. આ રીતે આ નવ ગમો થાય છે. એજ રીતના નવ ગમો અહિંયા આ અપ્કાયના પ્રકરણના સંબંધમાં પણ થાય છે. તે ગમોમાં પહેલા વિગેરે ગમો સામાન્ય રીતે પૃથ્વિકાયિકના ગમ પ્રમાણે જ સમજવા. પરંતુ વિશેષપણાથી જે ગમમાં જે ગમ કરતાં જુદાપણુ છે, તે હવે સૂત્રકાર બતાવે છે.-'नवरं थिवुगबिंदुसंठिए' પૃથ્વિકાયિક જીવનું સંસ્થાન મસુરની દાળ અને ચંદ્રમાની જેમ ગોળ આકારવાળું કહ્યું છે. ત્યારે અપ્કાયિકનું સંસ્થાન પાણીના બુદ્ બુદ્ (પરપોટા) ના આકાર જેવું કહ્યું છે. આ રીતે આ સંસ્થાનના સંબંધમાં જુદાપણુ છે. તથા સ્થિતિની અપેક્ષાએ જુદાપણુ આ રીતે છે. કે-સ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત હજાર વર્ષની છે. ત્યારે પૃથ્વિકાયિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨ બાવીસહજાર વર્ષની છે. સ્થિતિ પ્રમાણે જ અનુબંધનું કથન પણ સમજવું. આ રીતે

स्थितिवदेव अनुबन्धोऽपि जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तरूपः उत्कर्षेण सप्तवर्षसहस्रात्मकः स्थितिरूपत्वादनुबन्धस्येति' 'एवं तिसु वि गमएसु' एवम्-पूर्वप्रदर्शितरूपेणैव आद्यगमत्रयेऽपि संस्थानस्थित्यनुबन्धेषु वैलक्षण्यमवगन्तव्यम् इति औघिकाप्कायिकस्य औघिकपृथिवीकायिके उत्पत्तिरिति प्रथमो गमः१, औघिकस्याप्कायिकस्य जघन्यकालस्थितिकपृथिवीकायिके उत्पत्तिरिति द्वितीयो गमः२, औघिकस्याप्कायिकस्य उत्कृष्टकालस्थितिकपृथिवीकायिके उत्पत्तिरिति तृतीयो गमः३, एतेषु त्रिष्वपि संस्थानस्थित्यनुबन्धाः सूत्रदर्शितरूपेण ज्ञातव्या इत्यर्थः, संस्थानस्थित्यनुबन्धेषु वैलक्षण्यं प्रदर्श्य कायसंवेधेऽपि वैलक्षण्यं दर्शयति-'ठिई संवेहो' इत्यादि, 'ठिई संवेहो तइयछट्ठसत्तमट्ठमणवमगमेसु' स्थितिः संवेधश्च तृतीयषष्ठसप्तमाष्टमनवमगमकेषु 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं 'उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं'

ही अनुबन्ध है, इस प्रकार से प्रदर्शित पद्धति के अनुसार आदि के तीन गम में संस्थान स्थिति और अनुबन्ध को लेकर भिन्नता आती है, यहां. औघिक अप्कायिक की औघिक पृथिवीकाय में जो उत्पत्ति है वह प्रथम गम है। औघिक अप्कायिक की जघन्य काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिक में जो उत्पत्ति है वह द्वितीय गम है २ और औघिक अप्कायिक की जो उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिक में उत्पत्ति है वह तृतीय गम है, इन तीनों गमों में संस्थान स्थिति और अनुबन्ध को लेकर अन्तर प्रगट करके अब सूत्रकार कायसंवेध में भी विलक्षणता 'ठिई संवेहो तइय छट्ठ सत्तमट्ठमणवमगमेसु०' इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट करते हैं-वे यह समझाते हैं-कि इन तृतीय आदि गमों में संवेध भव की अपेक्षा जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने

બતાવેલ પદ્ધતિ પ્રમાણે પહેલા ત્રણ ગમોમાં સંસ્થાન, સ્થિતિ અને અનુબંધના સંબંધમાં જુદાપણુ આવે છે. અહિયાં ઔઘિક અપ્કાયિકની ઔઘિક પૃથ્વિકાયિકમાં જે ઉત્પત્તિ થાય છે, તે પહેલો ગમ સમજવો. ૧ ઔઘિક અપ્કાયિકની જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં બીજો ગમ છે.૨ અને ઔઘિક અપ્કાયિકની ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં ત્રીજો ગમ છે. ૩ આ ત્રણે ગમોમાં સંસ્થાન, સ્થિતિ અને અનુબંધના સંબંધમાં જુદાઈ બતાવીને હવે સૂત્રકાર કાયસંવેધ સંબંધમાં પણ જુદાપણુ 'ઠિઈ સંવેહો તઇયછટ્ઠસત્તમણવમગમેસુ૦' ઈત્યાદિ સૂત્રપાઠથી બતાવે છે. તેઓ આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવે છે કે-આ ત્રીજા વિગેરે ગમોમાં સંવેધ ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ

भवादेशेन जघन्येन संवेधः सर्वगमेषु द्वे भवग्रहणे भवग्रहणद्वयरूपः प्रसिद्धः, उत्कर्षेण तृतीयादिषु सूत्रोक्तेषु पञ्चसु गमेषु संवेधः अष्ट भवग्रहणानि, पूर्वप्रदर्शितायाः अष्ट भवग्रहणानि बन्धनभूतायास्तृतीयषष्ठसप्तमाष्टमेष्वेकपक्षे, नवमे तु गमे उभयत्रापि उत्कृष्टस्थितेः सद्भावात् इति। एतेषु गमेषु जघन्योत्कृष्टरूपं कायसंवेधं दर्शयति-'जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' जघन्येन द्वे एव भवग्रहणे उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं' उत्कर्षेणाऽष्टभवग्रहणानि 'सेसेसु चउसु गमएसु' शेषेषु चतुर्षु प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमलक्षणेषु 'जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' उत्कर्षेण असंख्येयानि भवग्रहणानि एकत्रापि पक्षे उत्कृष्टस्थितेरभावादिति। उक्तस्तृतीय-षष्ठ-सप्तमाऽष्टम-नवमगमानां भवादेशेन कायसंवेधः, जघन्येन द्वे भवग्रहणे, उत्कर्षेणाऽष्टभवग्रहणानीति, अथैषामेव गमानां कालादेशेन कायसंवेधं दर्शयति-'तइयगमए' तृतीयगमके 'कालादेसेणं' कालादेशेन-कालापेक्षया कालप्रकारेण इत्यर्थः 'जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि अन्तर्मुहूर्ता-

---

रूप और उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने रूप होता है, इनके अतिरिक्त प्रथम, द्वितीय, चतुर्थ और पंचम इन चार गमों में वह संवेध जघन्य से दो भव ग्रहण रूप और उत्कृष्ट से असंख्यात भवग्रहण रूप होता है, क्योंकि एक भी पक्षमें उत्कृष्ट स्थिति का अभाव है, तथा-तृतीय, षष्ठ, सप्तम और अष्टम इन गमों में एक पक्ष में और नौवें गम में दोनों पक्षों में उत्कृष्ट स्थिति का सद्भाव है जघन्य से कायसंवेध सर्वत्र गमों में दो भव ग्रहण रूप है, इस प्रकार भव की अपेक्षा कायसंवेध प्रकट कर अब सूत्रकार काल की अपेक्षा से कायसंवेध प्रकट करते हैं-'तइयगमए कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं०' तृतीय गम में काल की अपेक्षा

કરવા રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ હોય છે. આ કથન શિવાય પહેલા, બીજા, ચોથા અને પાંચમાં આ ચાર ગમોમાં તે સંવેધ જઘન્યથી બે ભવ ગ્રહણ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ભવ ગ્રહણ રૂપ હોય છે. કેમકે-એક પક્ષમાં ઉત્કૃષ્ટથી સ્થિતિનો અભાવ છે. તથા ત્રીજા, છઠ્ઠા, સાતમા અને આઠમા આ ગમોમાં એક પક્ષમાં અને નવમાં ગમમાં બન્ને પક્ષમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો સદ્ભાવ છે. જઘન્યથી કાયસંવેધ બધાજ ગમોમાં બે ભવ ગ્રહણ રૂપ છે. આ રીતે ભવની અપેક્ષાએ કાયસંવેધ બતાવીને હવે સૂત્રકાર કાળની અપેક્ષાએ કાયસંવેધ પ્રગટ કરે છે-'तइयगमए कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' ત્રીજા ગમમાં કાળની

धिकद्वाविंशतिवर्षसहस्रात्मकः कायसंवेधः, पृथिवीकायिकानामुत्पत्तिस्थान-भूतानाम् उत्कृष्टस्थितिकत्वात्। 'अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि इति अप्कायिकस्य तत्र पृथिवीकायिके उत्पित्सो रौघिकत्वेऽपि जघन्यकालस्य विवक्षितत्वेन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वादिति। 'उक्कोसेणं सोलससहस्सुत्तरं वास-सयसहस्सं' उत्कर्षेण षोडशसहस्रोत्तरं वर्षशतसहस्रम् षोडशसहस्राधिकलक्षवर्ष-प्रमाणकः कायसंवेधः, इह पृथिवीकायिकानामुत्कृष्टस्थितिकत्वात् तेषां चतुर्णां भवानां सद्भावात् तत्रोत्पित्सोश्चाप्कायिकस्यौघिकत्वेऽपि उत्कृष्टकालस्य विवक्षि-तत्वात् उत्कृष्टस्थितयश्चत्वार स्तद्भवाः, एवं च द्वाविंशते वर्षसहस्राणां सप्तानां

जघन्य से कायसंवेध अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ हजार वर्ष प्रमाण और उत्कृष्टसे वह एक लाख १६ हजार वर्ष प्रमाण है, काल की अपेक्षा जो जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ हजार वर्ष प्रमाण कायसंवेध कहा गया है वह उत्पत्ति स्थान भूत पृथिवीकायिकों की उत्कृष्ट स्थिति इतनी ही होने के कारण कहा गया है, तथा इसे जो अन्तर्मुहूर्त्त अधिक विशेषण से विशेषित किया गया है-वह पृथिवीकाय में उत्पन्न होने के योग्य अप्कायिक की जघन्य स्थिति जो अन्तर्मुहूर्त्त की है उसे लेकर किया गया है, तथा-उत्कृष्ट से जो एक लाख १६ हजार वर्ष प्रमाण कायसंवेध कहा गया है वह पृथिवीकायिकों की जो उत्कृष्ट स्थिति २२ हजार वर्ष की है उस प्रमाण रूप चार भवों के सद्भाव से कहा है। तथा उसमें उत्पन्न होने योग्य अप्कायिक का उत्कृष्ट काल

અપેક્ષાએ જઘન્યથી કાયસંવેધ અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી તે એક લાખ સોળ હજાર વર્ષ પ્રમાણ છે કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી અંતમુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ જે કાયસં-વેધ કહ્યો છે, તે ઉત્પત્તિ સ્થાન ભૂત પૃથ્વિકાયિકોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ એટલી જ હોવાને કારણે કહેલ છે, તથા તેને જે અંતર્મુહૂર્ત અધિક એ વિશેષણ કહ્યું છે. તે પૃથ્વિકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અપ્કાયની જઘન્ય સ્થિતિ જે અંતર્મુહૂર્તની છે, તેને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવ્યું છે. ઉત્કૃષ્ટથી જે એક લાખ ૧૬ સોળ હજાર વર્ષ પ્રમાણનો કાયસવેધ કહેલ છે, તે પૃથ્વિકાયિ-કોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની છે, એ પ્રમાણ રૂપ ચાર ભવોના સદ્ભાવથી કહેલ છે કેમકે-તેમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અપ્કાયિ-કનો ઉત્કૃષ્ટકાળ વિવક્ષિત થયો છે. અપ્કાયિકનો ઉત્કૃષ્ટકાળ સાત હજાર

सहस्राणामप्कायिकोत्कृष्टस्थितिवर्षाणां च प्रत्येकं चतुर्गुणितत्वे ८८०००, २८०००, मिलने च षोडशसहस्राधिकं लक्षं ११६००० भवति, इति। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत् कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तमप्कायिकगतिं पृथिवीकायिकगतिं च सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव अप्कायिकगतौ पृथिवीकायिकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति कायसंवेधे वैलक्षण्यमिति। 'छट्ठे गमए' षष्ठे गमके कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि। 'उक्कोसेणं अट्ठासीई वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि

विवक्षित हुआ है, अप्कायिक का उत्कृष्ट काल ७ हजार वर्ष प्रमाण है, इसमें उसके भव ४ चार होते हैं, इस प्रकार २२ हजार वर्ष पृथिवी कायिकों की और सात हजार वर्ष अप्कायिकों की उत्कृष्ट स्थिति को इन एक एकको चौ गुणी करने पर और उन्हे ८८०००,२८००० जोड़ने पर सबका योग एक लाख १६ हजार वर्ष प्रमाण होता है। इतने काल तक वह अप्कायिक गति का और पृथिवीकायिक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है, इस प्रकार दोनों के कायसंवेध में अन्तर है। 'छट्ठे गमए' छठे गम में काल की अपेक्षा से 'जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ हजार वर्ष प्रमाण और 'उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' उत्कृष्ट से चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक ८८ हजार वर्ष कायसंवेध है, यहां जो उत्कृष्ट

વર્ષ પ્રમાણનો છે. તેમાં તેના ચાર ભવો થાય છે. આ રીતે ૨૨ બાવીસ હજારની પૃથ્વિકાયિકોની અને સાત હજાર અપ્કાયિકોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ચાર ગણિ કરવાથી અને તે મેળવતાં તે તમામનો કુલ સરવાળો એક લાખ સોળ હજાર વર્ષ પ્રમાણનો થાય છે. આટલા કાળ સુધી તે અપ્કાયિક ગતિનું અને પૃથ્વિકાયિક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તેમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે બન્નેના કાયસંવેધમાં જુદાપણું છે. 'छट्ठे गमए' છઠ્ઠા ગમમાં કાળની અપેક્ષાએ 'जहण्णेणं बावीसं वाससहस्साइं' अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણ અને 'उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષ કાયસંવેધ છે.

चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकानि, षष्ठगमे हि जघन्यस्थितिकः उत्कृष्टस्थितिकेषूत्पद्यते इत्यन्तर्मुहूर्तस्य वर्षसहस्रद्वाविंशतेश्च प्रत्येकं चतुर्भवग्रहणगुणितत्वे यथोक्तमुत्कृष्टं कालप्रमाणं स्यात् ८८००० इति। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तम् अप्कायिकगतिं पृथिवीकायिकगतिं च सेवेत तथा एतावन्तमेव कालम् अप्कायिकगतौ पृथिवीकायिकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति। 'सत्तमे-गमए कालादेसेणं जहन्नेणं सत्तवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' सप्तमे गमके कालादेशेन जघन्येन सप्तवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि, 'उक्कोसेणं सोलससहस्सुत्तरं वाससयसहस्सं' उत्कर्षेण षोडशसहस्रोत्तरं वर्षशतसहस्रम् लक्षमेकं षोडशसहस्राधिकमित्यर्थः, 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एताव

से चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक ८८ हजार वर्ष प्रमाण अधिक कायसंवेध कहा गया है वह जघन्य स्थिति वाला अप्कायिक जब उत्कृष्ट स्थिति वाले पृथिवीकायिक में उत्पन्न होता है तो उसके चार भवों को लेकर कहा गया है तथा-अन्तर्मुहूर्त्त अधिकता इसमें अप्कायिक की जघन्य स्थिति की अपेक्षा से कही गई हैं, 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' इतने काल तक वह जीव अप्कायिक गति का और पृथिवीकायिक गतिका सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उसमें गमनागमन करता है, 'सत्तमे गमए कालादेसेणं जहन्नेणं सत्तवाससहस्साइं अंतोमुहुत्त-मब्भहियाइं' सातवें गम में काल की अपेक्षा जघन्य अन्तर्मुहूर्त्त अधिक ७ हजार वर्ष 'उक्कोसेणं सोलससहस्सुत्तरं वाससयसहस्सं' और उत्कृष्ट से एक लाख सोलह हजार ११६००० वर्ष प्रमाण कायसंवेध है,

---

અહિયાં જે ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૮૮ અઠયાસી વર્ષ પ્રમાણનો કાયસંવેધ કહ્યો છે, તે જઘન્ય સ્થિતિ વાળો અપ્કાયિક જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વાળા પૃથ્વિકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેના ચાર ભવોને લઈને કહેલ છે. તથા અંતર્મુહૂર્તનું અધિકપણું તેમાં અપ્કાયિકની જઘન્ય સ્થિતિની અપે ક્ષાએ કહેલ છે. 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' એટલા કાળ સુધી તે જીવ અપ્-કાયિક ગતિનું અને પૃથ્વિકાયિક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. 'सत्तमे गमए कालादेसेणं जहन्नेणं सत्त-वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' સાતમાં ગમમા કાળની અપેક્ષાથી જઘ-ન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક સાત હજાર વર્ષ અને 'उक्कोसेणं सोलससहस्सुत्तरं वाससयसहस्सं' ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ સોળ હજાર વર્ષ પ્રમાણનો કાયસંવેધ છે,

त्कालपर्यन्तम् अप्कायिकगतिं पृथिवीकायिकगतिं च सेवेत तथा-एतावदेव कालपर्यन्तम् अप्कायिकगतौ पृथिवीकायिकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति कायसंवेधः। 'अट्ठमे गमए' अष्टमे गमके, 'कालादेसेणं जहन्नेणं सत्तवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्येन सप्तवर्षसहस्राणि अंतर्मुहूर्ताभ्यधिकानि, 'उक्कोसेणं अट्ठावीसं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' उत्कृष्टतोऽष्टाविंशतिवर्षसहस्राणि चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकानि चतुरन्तर्मुहूर्त्ताधिकाऽष्टाविंशतिवर्षसहस्रात्मकः कालापेक्षया कायसंवेध इति। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तम् अप्कायिकगतिं पृथिवीकायिकगतिं च सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव अप्कायिकगतौ पृथिवीकायिकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति अष्टमो गमः ८। 'णवमे गमए भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' नवमे गमे कायसंवेधविषये भवादेशेन भवापेक्षयेत्यर्थः जघन्येन द्वे भवग्रहणे 'उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं' उत्कर्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि अविरतत्वात्

'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार वह जीव इतने काल तक उस गतिका अप्कायिक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है, 'अट्ठमे गमए' आठवें गम में 'कालादेसेणं जहन्नेणं सत्तवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' काल की अपेक्षा जघन्य से अन्तर्मुहूर्त अधिक ७ सात हजार वर्ष और उत्कृष्ट से ४ चार अंतर्मुहूर्त्त अधिक २८ हजार वर्ष प्रमाण कायसंवेध है, इस प्रकार वह जीव इतने काल तक उस गति-अप्काय-गति को और पृथिवीकाय गतिका सेवन करता है और इतने काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है, 'णवमे गमए' नौवें गम में 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं' भवकी अपेक्षा

'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી તે ગતિનું-એટલે કે અપ્કાયિક ગતિનું સેવન કરે છે.-અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. 'अट्ठमे गमए' આઠમાં ગમમાં 'कालादेसेणं जहण्णेणं सत्तवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક સાત હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક અઠયાવીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણનો કાયસંવેધ છે. આ રીતે તે જીવ એટલા કાળ સુધી તે અપ્કાય ગતિનું અને પૃથ્વીકાય ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા કાળ સુધીજ તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. 'णवमे गमए' નવમા ગમમાં 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं'

भवादेशः पुनरपि प्रदर्शितः। 'कालादेसेणं जहन्नेणं एगूणतीसं वाससहस्साइं' कालादेशेन कालापेक्षया जघन्येन एकोनत्रिंशद्वर्षसहस्राणि, एषः कालादेशेन कायसंवेधप्रमाणः अप्कायिकस्य सप्तसहस्रवर्षप्रमितः, पृथिवीकायिकस्य च द्वाविंशतिवर्षसहस्रप्रमित इति द्वयोर्मीलनाद् भवतीति। 'उक्कोसेणं सोलससहस्सुत्तरं वाससयसहस्सं' उत्कर्षेण षोडशसहस्रोत्तरं वर्षशतसहस्रम्, भवादेशेन जघन्योत्कृष्टाभ्यां द्विभवग्रहणाष्टभवग्रहणात्मकः कायसंवेधः, कालापेक्षया तु जघन्योत्कृष्टाभ्याम् एकोनत्रिंशद्वर्षसहस्रषोडशसहस्रोत्तरवर्षशतसहस्रात्मकः कायसंवेध इति 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावत्काल-पर्यन्तम् अप्कायिकगतिं पृथिवीकायिकगतिं च सेवेत तथाऽप्कायिकगतौ पृथिवी

जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने तक और उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने तक कायसंवेध है, तथा 'कालादेसेणं' काल की अपेक्षा वह, 'जहन्नेणं एगूणतीसं वाससहस्साइं उक्कोसेणं सोलससहस्सुत्तरं वास-सयसहस्सं' जघन्य से २९ हजार वर्ष प्रमाण और उत्कृष्ट से एक लाख सोलह हजार वर्ष प्रमाण है, जघन्य से जो कायसंवेध २९ हजार वर्ष प्रमाण कहा गया है सो वह पृथिवीकायिक की और अप्-कायिक की उत्कृष्ट स्थिति के मिलाने से कहा गया है, तथा उत्कृष्ट से जो कायसंवेध एक लाख सोलह हजार वर्ष का कहा गया है वह किस अपेक्षा से कहा गया है-यह विषय पीछे प्रगट कर दिया है। इतने काल तक वह जीव अप्कायिक गतिका और पृथिवीकायिक गति का सेवन करता है और उसमें इतने ही काल तक वह गमनागमन करता

ભવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધીનો કાયસંવેધ કહ્યો છે. તથા 'कालादेसेणं' કાળની અપેક્ષાથી 'जहन्नेणं एगूणतीसं वाससहस्साइं' 'उक्कोसेणं सोलससहस्सुत्तरं वाससयस-हस्सं' જઘન્યથી ૨૯ ઓગણત્રીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ સોળ હજાર વર્ષ પ્રમાણનો કહ્યો છે. જઘન્યથી જે કાયસંવેધ ૨૯ ઓગણત્રીસ હજાર વર્ષનો કહ્યો છે, તે પૃથ્વીકાયિકની અને અપ્કાયિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મેળવીને કહેલ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી જે કાયસંવેધ એક લાખ સોળ હજાર વર્ષનો કહ્યો છે. તે કઇ અપેક્ષાથી કહેલ છે. ? એ સંબંધનું કથન પહેલાં પ્રગટ કરવામાં આવી ગયું છે. એટલા કાળ સુધી તે જીવ અપ્કાયિક ગતિનું અને પૃથ્વિકાયિક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન-અવર જવર કર્યા કરે છે 'एवं णवसु गम-

कायिकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति 'एवं णवसु गमएसु आउक्काइयठिई जाणि· यव्वा' एवं नवस्वपि गमकेषु स्थितिस्तु अप्कायिकस्थितिः ज्ञातव्या, एवम्-उपरोक्तपदर्शितप्रकारेण अप्कायिकस्य जीवस्य पृथिवीकायिके उत्पित्सोः स्थितिं २, कायस्थितिं प्रत्येकस्मिन् गमके जानीयात्-वदेदिति नवगमान्तोऽप्कायिकजीव-विचारः ९ इति अप्कायप्रकरणं द्वितीयम् २ ।

अप्कायिकेभ्य आगत्य पृथिव्यामुत्पित्सो र्जीवस्य उत्पादादिकं निरूप्य तेजस्कायिकेभ्य आगत्य पृथिवीकायिके उत्पित्सोर्जीवस्य उत्पादादिकं वर्णयितु-माह-'जइ' इत्यादि, 'जइ तेउक्काइएहिंतो उववज्जंति' यदि तेजस्कायिकेभ्य आगत्य पृथिवीकायिके उत्पद्यन्ते इत्यादि प्रश्नोत्तरविषया 'तेउक्काइयाण वि एस चेव वत्तव्वया' तेजस्कायिकानामपि एषैव वक्तव्यता, हे भदन्त ! यदि-कदाचित्

है, 'एवं णवसु वि गमएसु आउक्काइयठिई जाणियव्वा' इस प्रकार नौ ही गमों में अप्कायिक की स्थिति जाननी चाहिये. अर्थात् पृथिवीका· यिकमें उत्पन्न होने योग्य अप्कायिक जीव की स्थिति-कायस्थिति-प्रत्येक गम में कहनी चाहिये ।

इस प्रकार से यह नव गमान्त वाला अप्कायिक जीव का विचार यहां तक किया गया, अब सूत्रकार तेजस्कायिक से आकर के पृथिवी में उत्पन्न होने के योग्य जीवके उत्पाद आदि का वर्णन करते हैं-'जइ तेउक्काइएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! यदि जीव तेजस्कायिकों से आकरके पृथिवीकायिक में उत्पन्न होता है तो इस विषय में प्रश्न और उत्तर आदि रूप कथन पूर्वोक्त जैसा ही जानना चाहिये, अर्थात् जैसी वक्तव्यता अप्कायिक के प्रकरण में कही गई है-वैसी ही वक्तव्यता

एसु आउक्काइयठिई जाणियव्वा' એ રીતે નવે ગમોમાં અપૂકાયિકની સ્થિતિ જાણવી જોઈએ, અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અપ્કાયિક જીવની સ્થિતિ-કાયસ્થિતિ દરેક ગમોમાં કહેવી જોઈએ. આ પ્રમાણેના આ નવ ગમોવાળા અપ્કાયિક જીવના સંબંધનું કથન અહિં સુધીમાં કહેવામાં આવેલ છે. હવે સૂત્રકાર તેજસ્કાયિકથી આવીને પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જીવના ઉત્પાદ વિગેરેનું વર્ણન કરે છે.-जइ तेउक्काइएहिंतो उव· वज्जंति' હે ભગવન્ જો તેવો જીવ તેજસ્કાયિકપણામાંથી આવીને પૃથ્વીકાયિ-કમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો આ સંબંધમાં પ્રશ્ન અને ઉત્તર રૂપ કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. તેમ સમજવું અર્થાત્ જે પ્રમાણેનું કથન અપ્કાયિકના પ્રકરણમાં કહેલ છે, તેજ રીતનું કથન અહિંયાં તેજસ્કાયિકોના સંબંધનું

कोऽपि जीवः अग्निकायिकेभ्य आगत्य पृथिवीकायिके उत्पद्यते तदा तेजस्कायिकानां जीवानामपि एषैव–अप्कायिकप्रकरणपठितैव वक्तव्यता बोद्धव्या, अप्कायिकवत् तेजस्कायिकानामपि व्यवस्थाऽवगन्तव्या। अप्कायिकापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह–'नवरं' इत्यादि, 'नवरं णवसु वि गमएसु तिन्नि लेस्साओ' नवरम् केवलं पूर्वं लेश्याचतुष्टयमुक्तम् अप्कायिकेषु देवोत्पत्तेरपि सद्भावात् देवानां च तेजोलेश्याया अपि सद्भावाद्देवेभ्य आगतानां चतस्रो लेश्याः, इह तेजस्कायिकप्रकरणे तु तिस्र एव–कृष्ण–नील–कापोतिकाख्या एव लेश्याः तेजस्कायिकेषु देवोत्पत्तेरनभ्युपगमादिति। 'तेउक्काइया णं सूईकलावसंठिया' तेजस्कायिकाः खलु सूचीकलापसंस्थिताः, 'ठिई जाणियव्वा' स्थितिर्ज्ञातव्या तेजस्कायिकानाम् स्थितिरिह तेजस्कायिकस्थिति र्ज्ञेया, तथाहि–तेजस्कायिकानां जघन्या स्थिति-

---

यहां तेजस्कायिकों के सम्बन्ध की भी कहनी चाहिये, परन्तु अप्कायिक की अपेक्षा जो इस वक्तव्यता में भिन्नता है वह इस प्रकार से है–'नवरं णवसु वि गमएसु तिन्नि लेस्साओ' यहां नौ ही गमों में लेश्याएं तीन ही होती हैं पूर्व में लेश्या चतुष्टय कहा है क्योंकि अप्कायिकों में देवों की उत्पत्ति भी होती है, और देवों को तेजोलेश्या का भी सद्भाव रहता है, इसलिये वहां देवोंसे आये हुए के चार लेश्याएं कही गई हैं। पर यहां तेजस्कायिक के प्रकरण में जो तीन लेश्याएं कही गई हैं–सो' उसका प्रकरण ऐसा है कि तेजस्कायिकों में देवों की उत्पत्ति नहीं होती है। 'तेउकाइयाणं सुइकलावसंठिया' तेजस्कायिकों का संस्थान सुईयों के समूह के जैसा होता है, 'ठिई जाणियव्वा' तेजस्कायिक जीवों की स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की होती है और उत्कृष्ट से तीन अहोरात की होती है.

પણ કહેવું જોઈએ. પરંતુ અપ્કાયિકના કથન કરતાં આ કથનમાં જે જુદાપણુ છે, તે આ રીતે,–'नवरं णवसु वि गमएसु तिन्नि लेस्साओ' અહિયાં નવે ગમોમાં ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે. પહેલાના કથનમાં બધે ઠેકાણે ચાર લેશ્યા હોવાનું કહ્યું છે. કેમકે–અપ્કાયિકોમા દેવોની ઉત્પત્તિ પણ થાય છે. અને દેવોને તેજોલેશ્યાનો પણ સદ્ભાવ રહે છે, તેથી ત્યાં ચાર લેશ્યા હોવાનું કહ્યુ છે. પણ અહિયાં આ તેજસ્કાયિકના પ્રકરણમાં જે ત્રણ લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે તેનુ કારણ એ છે કે–તેજસ્કાયિકોમાં દેવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી. 'तेउकाइयाणं सुईकलावसंठिया' તેજસ્કાયિકોનું સંસ્થાન સોઇયોના સમૂહ (ભારા) જેવું હોય છે. 'ठिई जाणियव्वा' તેજસ્કાયિક જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ અહોરા-

रन्तर्मुहूर्त्तमात्रप्रमाणा, उत्कृष्टा तु अहोरात्रत्रयप्रमाणा इति। 'तइयगमए' तृतीयगमके 'कालादेसेणं' कालादेशेन-कालापेक्षया 'जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं बारसएहिं राइंदिएहिं अब्भहियाइं' उत्कृष्टतोऽष्टाशीतिवर्षसहस्राणि द्वादशै रात्रिंदिवैरभ्यधिकानि अप्कायिकप्रकरणे जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्ताधिकद्वाविंशतिसहस्रम् उत्कृष्टतः षोडशसहस्रोत्तरवर्षशतसहस्रमुक्तम् इह तु द्वादशरात्रिंदिवाधिकाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि उच्यन्ते तृतीयगमे औघिकस्तेजस्कायिकउत्कृष्टस्थितिपु पृथिवीकायिकेषूत्पद्यते इत्यत्र एकस्य पक्षस्योत्कृष्टस्थितिकत्वमतो भवादेशेन अष्टौ भवग्रहणानि उत्कर्षेण तत्र चतुर्षु

'तइयगमए कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' तृतीय गम में जघन्य से कायसंवेध काल की अपेक्षा अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ हजार वर्ष का है और 'उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं बारसएहिं राइंदिएहिं अब्भहियाइं' उत्कृष्ट से वह १२ दिन-रात अधिक ८८ हजार वर्ष का है, अप्कायिक के प्रकरण में जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ हजार वर्ष का और उत्कृष्ट से वह एक लाख सोलह हजार वर्ष का कहा गया है, तथा यहां वह १२ दिन-रात अधिक ८८ हजार वर्ष का कहा गया है, तृतीय गम में सामान्य तेजस्कायिक उत्कृष्ट स्थिति वाले पृथिवी कायिकों में उत्पन्न होता है,' ऐसा कहा जाता है सो इस कथन में एक पक्ष में उत्कृष्ट स्थिति से युक्तता होने के कारण उत्कृष्ट से भव की अपेक्षा कायसंवेध आठ भव

ત્રીની અર્થાત્ રાત્રી દિવસની હોય છે 'तइयगमए कालादेसेणं जहण्णेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' ત્રીજા ગમમાં કાયસંવેધ જઘન્યથી કાળની અપેક્ષાએ અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષનો છે. અને 'उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं बारसएहिं राइंदिएहिं अब्भहियाइं' ઉત્કૃષ્ટથી બાર ૧૨ દિવસ રાત અધિક ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષનો છે. અપ્કાયિકના પ્રકરણમાં જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષનો અને ઉત્કૃષ્ટથી તે એક લાખ સોળ હજાર વર્ષનો કહેલ છે, અને અહિયાં તે બાર દિન રાત અધિક ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષનો કહેલ છે. ત્રીજા ગમમાં સામાન્ય તેજસ્કાયિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે તો તે આ કથનમાં એક પક્ષથી યુક્તપણુંવાળું હોવાથી ઉત્કૃષ્ટથી ભવની અપેક્ષાએ કાયસંવેધ આઠભવ ગ્રહણ રૂપ

पृथिवीकायिकोत्कृष्टभवग्रहणेषु द्वाविंशतेर्वर्षसहस्राणाम् चतुर्गुणितत्वेऽष्टाशीतिर्वर्ष-सहस्राणि कालादेशेन भवन्ति तथा चतुर्षु तेजस्कायिकभवेषु उत्कर्षतः प्रत्येक-महोरात्रत्रयपरिमाणेषु द्वादशाहोरात्राणीति। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत् कुर्यात्, एतावत्कालपर्यन्तं तेजस्कायिकगतिं पृथिवीकायिकगतिं च सेवेत तथा-एतावन्तमेव कालं तेजस्कायिकगतौ पृथिवीकायिकगतौ च गमनागमने कुर्यादिति। 'एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' एवं कायसंवेध उपयुज्य भणितव्यः, स च कायसंवेध एवं भवति, षष्ठादारभ्य नवान्तगमेष्वष्टौ भवग्रहणानि, तेषु च कालप्रमाणं यथायोगं स्वयमूहनीयम्। प्रथमादारभ्य (तृतीयगमं वर्जयित्वा)

ग्रहण रूप होता है और काल की अपेक्षा वह चार पृथिवीकायिक के उत्कृष्ट भवग्रहणों में २२ हजार को चौगुना करने पर ८८ हजार वर्ष प्रमाण होता है, एवं १२ दिन-रात अधिकता जो इसमें कही गई है वह तेजस्काय की उत्कृष्ट स्थिति जो ३ दिन रात की कही गई है उसे चौगुनी करने से कही गई है। 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार वह जीव इतने काल तक तेजस्कायगति का और पृथिवीकायगतिका सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। 'एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' इस प्रकार से यहां संवेध उपयोग रखकर कहना चाहिये, यह कायसंवेध छट्ठे गम से लेकर ९वें गम तक में आठ भव ग्रहण रूप है, इनमें काल का प्रमाण यथायोग्य रूप से अपने आप समझना चाहिये, तथा तृतीय गम को छोडकर

હોય છે. અને કાળની અપેક્ષાથી તે ચાર પૃથ્વીકાયિકના ઉત્કૃષ્ટ ભવગ્રહણોમાં ૨૨ બાવીસ હજારને ચાર ગણા કરવાથી ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષ પ્રમાણ થાય છે. તથા આમાં જે બાર દિવસ રાત અધિક હોવાનું કહ્યું છે, તે તેજસ્કાયિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જે ૩ ત્રણ દિવસ રાતની કહી છે, તેને ચાર ગણી કરવાથી કહી છે. 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી તેજસ્કાયિક ગતિનુ અને પૃથ્વીકાયિક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તેમાં ગમનાગમન કરે છે. 'एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' આ રીતે અહિયાં સંવેધ ઉપયોગ રાખીને કહેવો જોઇએ. આ કાયસંવેધ છટ્ઠા ગમથી લઇને નવમાં ગમ સુધીમાં આઠ ભવ ગ્રહણ રૂપ છે. તેમાં કાળનું પ્રમાણ યથા યોગ્ય રૂપથી પોતે સમજી લેવું તથા ત્રીજા ગમને છોડીને પહેલાથી પાંચ ગમોમાં ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ભવ છે.

पञ्चमान्तगमेषु उत्कृष्टतोऽसंख्येयाः भवाः कालोऽपि असंख्येय एवेति तेजः स्कायिकप्रकरणमिति तेजस्कायप्रकरणं तृतीयम्३ ।

अथ वायुकायिकेभ्यः पृथिवीकायिकानामुत्पादादिकमाह-'जइ' इत्यादि, 'जइ वाउकाइएहिंतो उववज्जंति' यदि वायुकायिकेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकेषूत्पद्यन्ते तदा-'वाउक्काइयाण वि एवं चेव णव गमगा जहेव तेउक्काइयाणं' वायुकायिकानां जीवानामपि एवमेव नव गमका वक्तव्यताः, यथैव तेजस्कायिकानां जीवानां प्रदर्शिताः, यथा तेजस्कायिकानां यथाऽप्कायिकातिदेशेन नव गमाः कथिताः तथैव वायुकायिकानामपि विविच्य नव गमा वक्तव्या इति। तेजस्कायिकापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह-'णवरं' इत्यादि, 'णवरं पडागासंठिया पन्नत्ता' नवरं-केवलं पताकासंस्थिता वायुकायिकाः जीवाः वायुकायिकजीवानां संस्थानं

प्रथम से लेकर ५वें गम तक उत्कृष्ट से असंख्यात भव हैं और काल भी असंख्यात ही हैं। इस प्रकार से यह तेजस्कायिक प्रकरण समाप्त हुआ ॥३॥

अब सूत्रकार वायुकायिकों से आकरके जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है इत्यादि विषय का कथन करते हैं-यदि वायुकायिक जीव-पृथिवीकायिक में उत्पन्न होता है तो वहां पर भी 'एवं चेव णव गमगा' इसी प्रकार से नौ गम कहना चाहिये, अर्थात् तेजस्कायिकोंके जैसे पूर्वोक्त रूप से अप्कायिकों के अतिदेश से नौ गम कहे गये हैं-वैसे ही नौ गम यहां पर भी कहना चाहिये, परन्तु तेजस्कायिकके गमों की अपेक्षा वायुकायिक के गमों में जो भिन्नता है वह इस प्रकार से है-'णवरं पडागासंठिया०' वायुकायिक जीवों का संस्थान पताका ध्वजा के

અને કાળ પણ અસંખ્યાત જ છે. આ રીતે આ તેજસ્કાયિકનું પ્રકરણ સમાપ્ત થયું ॥૩॥

હવે સૂત્રકાર વાયુકાયિકોમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વી કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ઈત્યાદિ વિષયનું કથન કરે છે.-જો વાયુકાયિક જીવ પૃથ્વિકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધમાં પણ 'एवं चेव णव गमगा' આજ પ્રમાણે નવ ગમો કહેવા જોઈએ અર્થાત્ તેજસ્કાયિકોના જેમ પૂર્વોક્ત પ્રકારથી અપ્કાયિકોના અતિદેશ (ભલામણ) થી નવ ગમો કહ્યા છે, એજ પ્રમાણેના નવ ગમો અહિયાં આ વાયુકાયિકોના સંબંધમાં પણ કહેવા જોઈએ. પરંતુ તેજસ્કાયિકોના ગમ કરતાં વાયુકાયિકોના ગમોમાં જે જુદા પણું છે, તે આ પ્રમાણે છે.-'णवरं पयागासंठिया०' વાયુકાયિક જીવોનું સંસ્થાન ધ્વજાના

–पताकाकारं भवतीत्यर्थः, 'संवेहो तिहिं वाससहस्सेहिं कायव्वो' कायसंवेधः त्रिभिः वर्षसहस्रैः कर्तव्यः तेजस्कायिमकरणे त्र्यहोरात्रमुत्कर्षतः कायसंवेधः कृतः, इह वायुप्रकरणे तु (त्रिभिः) वर्षसहस्रैः कायसंवेधः कर्तव्यो वायूनामुत्कर्षतो वर्षसहस्रत्रयस्थितिकत्वादिति। 'तइयगमए' तृतीयगमके भवादेशपर्यन्तं संस्थानव्यतिरिक्तं सर्वम् तेजस्कायिकप्रकरणवदेव वक्तव्यम् 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन–कालापेक्षया जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं एगं वाससयसहस्सं' उत्कृष्टत एकं वर्षशतसहस्रम् अत्राष्टौ भवग्रहणानि तेषु च चतुर्षु अष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि पुनरन्येषु चतुर्षु वायुभवेषु वर्षसहस्रत्रयस्य चतुर्गुणितत्वे द्वादश, उभयो र्योगे च

आकार जैसा होता है, 'संवेहो तिहिं वाससहस्सेहिं कायव्वो०' तेजस्कायिक के प्रकरण में कायसंवेध उत्कृष्ट से तीन दिनरात का कहा गया है, पर इस वायु के प्रकरण में वह तीन हजार वर्षों का कहा गया है, क्योंकि वायुकायिक की स्थिति उत्कृष्ट से तीन हजार वर्ष की कही गई है। 'तइय गमए' तृतीय गम में संस्थान के सिवाय और सब कथन भवादेश तक तेजस्कायिक के प्रकरण के जैसा ही कहना चाहिये, और 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भ०' काल की अपेक्षा वह जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ हजार वर्ष का तथा– 'उक्कोसेणं एगं वाससयसहस्सं' उत्कृष्ट से वह एक लाख वर्ष का कहा गया है, ऐसा जानना चाहिये, यहां आठ भवग्रहण रूप भवादेश कहा गया है, सो पृथिवीकाय में चार भवों में ८८ हजार वर्ष और वायु सम्बन्धी चार भवों के १२ हजार वर्ष इस प्रकार सब मिलकर

આકાર પ્રમાણેનું હોય છે 'संवेहो तिहिं वाससहस्सेहिं कायव्वो०' તેજસ્કાયિકના પ્રકરણમાં કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ દિન રાત સુધીનો કહેલ છે. કેમકે વાયુકાયિકની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ હજાર વર્ષની કહેવામાં આવી છે. 'तइय गमए कालादेसेणं जहन्नेण बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' ત્રીજા ગમમાં સંસ્થાનના કથન શિવાય બાકીનું તમામ કથન ભવાદેશ સુધીનું તેજસ્કાયિકના પ્રકરણની જેમજ કહેવું જોઈએ અને 'कालादेसेण जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી અંતમુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષનો તથા 'उक्कोसेणं एगं वाससयसहस्सं' ઉત્કૃષ્ટથી તે એક લાખ વર્ષનો કહેલ છે. તેમ સમજવું અહિયાં આઠ ભવ ગ્રહણ રૂપ ભવાદેશ કહેલ છે. તે પૃથ્વીકાયિકોના ચાર ભવોમાં ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષ અને વાયુકાયિકોના ચાર ભવોના ૧૨ બાર હજાર વર્ષ આ રીતે કુલ

वर्षलक्षमिति। 'एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' एवं कायसंवेध उपयुज्य भणितव्यः कर्तव्यः इत्यर्थः स च कायसंवेधः यत्रोत्कृष्टस्थितिसंभवस्तत्रोत्कर्षतोऽष्टौ भवग्रहणानि अन्यत्र तु असंख्येयानि, भवग्रहणानि एवं क्रमेण कालोऽपि वक्तव्य इति वायुकायप्रकरणं चतुर्थम्।

वायुकायिकस्य पृथिव्यादौ उत्पत्तिं प्रदर्श्य वनस्पतिकायिकस्य पृथिव्यादौ उत्पत्त्यादिकमाह-'जइ वणस्सइ' इत्यादि, 'जइ वणस्सइकाइएहिंतो उववज्जंति' यदि वनस्पतिकायिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा-'वणस्सइयाणं आउक्काइयगमसरिसा

एक लाख वर्ष का कायसंवेध बन जाता है। इस प्रकार से यहां 'काय संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' कायसंवेध उपयोगपूर्वक कहना चाहिये, यह कायसंवेध जहां उत्कृष्ट स्थिति का संभव है वहां वह उत्कृष्ट से आठ भवग्रहण रूप है और अन्यत्र असंख्यात भवग्रहण रूप है, इसी क्रम से काल की अपेक्षा काल भी कहना चाहिये, इस प्रकारसे यह वायु प्रकरण समाप्त हुआ ॥४॥

वायुकायिक की पृथिवी में उत्पत्ति प्रकट कर अब वनस्पतिकायिक की पृथिवी में उत्पत्ति आदि प्रकट करने के लिये सूत्रकार 'जइ वणस्सइकाइएहिंतो उववज्जंति' इत्यादि सूत्र का कथन करते हैं-इसमें सर्व प्रथम गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! यदि वनस्पतिकायिकों से आकर के जीव पृथिवीकायिक में उत्पन्न होता है तो वहां पर गमों की व्यवस्था कैसी है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे

મળીને એક લાખ વર્ષનો કાયસંવેધ બની જાય છે. આ રીતે અહિયાં 'काय संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' કાયસંવેધ ઉપયોગપૂર્વક કહેવો જોઈએ. આ કાયસંવેધ જ્યાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો સંભવ છે, ત્યાં તે ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવ ગ્રહણ રૂપ છે, અને બીજે અસંખ્યાત ભવ ગ્રહણ રૂપ છે. એજ ક્રમથી કાળની અપેક્ષાથી કાળ પણ કહેવો જોઈએ. એ રીતે આ વાયુકાય પ્રકરણ સમાપ્ત થયું ૪

વાયુકાયિકની પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પત્તિ બતાવીને હવે વનસ્પતિકાયિકની પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પત્તિ વિગેરે બતાવવા માટે સૂત્રકાર 'जइ वणस्सइ काइएहिंतो उववज्जंति' ઈત્યાદિ સૂત્રનું કથન કરે છે. આ સંબંધમાં સૌથી પહેલાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુએ એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ જો વનસ્પતિ કાયિકોમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તો તે સંબંધમાં ગમોની વ્યવસ્થા કેવી રીતની છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ!

णव गमगा भाणियव्वा' वनस्पतिकायिकानाम् अप्कायिकगमसदृशा नव गमाः भणितव्याः, यथा यथा प्रथमादिनवान्ताः नव गमास्तत्तद्रूपेण कथिता स्तत्तत् प्रकारेण वनस्पतिकायिकप्रकरणेऽपि नव गमका वक्तव्या इति। यदत्र पूर्वापेक्षया-वैलक्षण्यं तदाह-'नवरं' इत्यादिना 'णवरं णाणासंठिया' नवरम्-केवलम् नाना संस्थिताः, वनस्पतिकायिकानां संस्थानं नानाप्रकारकं भवतीति। 'सरीरोगाहणा पढमएसु पच्छिल्लएसु य तिसु गमएसु' शरीरावगाहना प्रथमेषु पश्चिमेषु च त्रिषु-गमकेषु 'त्रिषु' इत्यस्य उभयत्र संबन्धात्-प्रथमेषु त्रिषु, पश्चिमेषु त्रिषु चेति

गौतम! यहां पर भी ९गमों की व्यवस्था अप्कायिक के नौ गमों के जैसी ही है, यही बात सूत्रकारने 'वणस्सइकाइयाणं आउक्काइयगमसरिसा णव गमगा भाणियव्वा' इस सूत्र द्वारा प्रदर्शित की है। जिस-जिस प्रकार से प्रथम गम से लेकर ९वें गम तक ९गम जिस-जिस रूप से कहे गये हैं उसी प्रकार से वे सब वनस्पतिकायिक के प्रकरण में भी कहना चाहिये, परन्तु पूर्व गमों की अपेक्षा जो विशेषता वन-स्पतिकायिक के गमों में है वह सूत्रकार 'नवरं' आदि पाठ द्वारा कथन करते हैं-'णवरं णाणासंठिया' यहां जिस प्रकार से पूर्व गमों में भिन्न-भिन्न प्रकार का नियत आकार प्रकट किया गया है, वैसा आकार यहां नहीं है यहां तो अनियत आकार है, अर्थात् वनस्पतिकायिक जीवों का आकार एक प्रकार का नहीं है किन्तु वह अनेक प्रकार का है, 'सरीरोगाहणा पढमएसु पच्छिल्लएसु य तिसु गमएसु०' शरीरावगाहना प्रथम के तीनों गमों में और अन्त के तीन

ते संबंधमां पण आ गमोनी व्यवस्था अपूकायिकना नव गमो प्रमाणेनी ज छे. एज वात सूत्रकारे 'वणस्सइकाइयाणं आउक्काइयगमसरिसा णव गमगा भाणियव्वा आ सूत्र द्वारा प्रगट करेल छे. जे जे प्रकारथी पहेला गमथी लईने नवमां गम सुधीना ९ नव गमो कहेवामां आव्या छे. एज रीते ते तमाम वनस्पतिकायिकना प्रकरणमां कहेवा जोईए. परंतु पहेलाना गम करतां आ वनस्पतिना गमोमां जे जुदापणु छे, ते सूत्रकार बतावतां नीचे प्रमाणेना सूत्रपाठ कहे छे. 'णवरं णाणा संठिया' जे रीते पहेलाना गमोमां जुदा जुदा प्रकारनो निश्चित आकार कहेल छे ते प्रमाणेनो आकार अहि होतो नथी अहियां तो अनियत आकार छे. अर्थात् वनस्पति जीवोनो आकार एक प्रकारनो होतो नथी. परंतु ते अनेक प्रकारनो छे. 'सरीरोगाहणा पढमएसु पच्छिल्लएसु य तिसु गमएसु०' शरीरनी अवगाहना पहेलाना त्रणे गमोमां अने छेल्ला त्रण

प्रथमत्रिके चरमत्रिके चेत्यर्थः। प्रथमद्वितीयतृतीयेषु, सप्तमाष्टमनवमेषु चेति भावः, 'जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' जघन्येन अङ्गुलस्य असंख्येयभागम् जघन्यतः शरीरावगाहना अङ्गुलस्याऽसंख्येयभागमिता, 'उक्कोसेणं साइरेगं जोयणसहस्सं' उत्कर्षेण सातिरेकं योजनसहस्रम् किञ्चिदधिकयोजनसहस्रप्रमाणेत्यर्थः, 'मज्झिल्लएसु तिसु तहेव जहा पुढवीकाइयाणं' मध्यमेषु त्रिषु चतुर्थपञ्चमषष्ठेषु गमेषु तथैव यथा पृथिवीकायिकानां एतेषु गमेषु यथा पृथिवीकायिकानां पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानानां शरीरावगाहना जघन्योत्कृष्टाभ्यामङ्गुलासंख्यातभागमाना कथिता तथैव वनस्पतिकायिकानामपि वक्तव्येति भावः, एषु उत्कृष्टस्थितिकगमेषु अवगाहनायाः द्विधाऽपि सद्भावात् 'संवेहो ठिई य जाणियव्वा' कायसंवेधः स्थितिश्च ज्ञातव्या वनस्पतिकायिकस्य विज्ञेया तत्र स्थितिरुत्कर्षतो दशवर्षसहस्राणि जघन्या तु सर्वेषामन्तर्मुहूर्त्तरूपा प्रसिद्धैव, एवं कायसंवे-

---

गमों में जघन्य से 'अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं' अंगुल के असंख्यातवें भागरूप और उक्कोसेणं०' उत्कृष्ट से 'साइरेगं जोयणसहस्सं' कुछ अधिक एक हजार योजन प्रमाण है, यह अवगाहना महापद्म (महाकमल) की अपेक्षा कही गई है 'मज्झिल्लएसु तिसु तहेव जहा पुढवीकाइयाणं' तथा चतुर्थ, पंचम और षष्ठ इन गमों में जैसी अवगाहना जघन्य और उत्कृष्ट से पृथिवी कायिकों में उत्पन्न होने वाले जीवों की कही गई है वैसी ही है, अर्थात् वह अवगाहना जघन्य और उत्कृष्ट से अंगुल के असंख्यातवें भाग रूप कही गई है, सो यहां पर भी इनकी वही है। 'संवेहो ठिई य जाणियव्वा' वनस्पतिकायिक का संवेध और स्थिति भी यहां पर विचार कर कहनी चाहिये, इनमें वनस्पति

ગમોમાં જઘન્યથી 'अंगुलस्स असंखेज्जइभाग' આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગરૂપ અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'साइरेगं जोयणसहस्सं' કંઈક વધારે એક હજાર યોજન પ્રમાણ છે આ અવગાહના મહાપદ્મ (મહાકમળ)ની અપેક્ષાએ કહેલ 'मज्झिल्लएसु गमएसु तिसु तहेव जहा पुढवीकाइयाणं' તથા ચોથા, પાંચમાં અને છઠ્ઠા એ ત્રણ ગમોમાં જેવી રીતની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવોની કહી છે. એજ રીતે અર્થાત્ તે અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ કહી છે. તો અહિયાં પણ તેની અવગાહના એટલી જ સમજવી. 'संवेहो ठिई य जाणियव्वा' વનસ્પતિકાયિકનો સંવેધ અને સ્થિતિ પણ અહિયાં વિચારીને કહેવા જોઈએ. આમાં વનસ્પતિકાયિકની

घोऽपि वनस्पतिकायिकस्य ज्ञातव्यः। तमेव एकत्रगमे दर्शयति–'तईयगमे' इत्यादि, 'तईयगमे कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' तृतीयगमे कालादेशेन–कालापेक्षया जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ता-भ्यधिकानि, 'उक्कोसेणं अट्ठावीससहस्सुत्तरं वाससयसहस्सं' उत्कृष्टतोऽष्टाविंशति-सहस्रोत्तरं वर्षशतसहस्रम् इह गमे उत्कर्षतोऽष्ट भवग्रहणानि तेषु चत्वारि पृथिव्या श्चत्वारि च वनस्पतेः, तत्र चतुर्षु पृथिवीभवेषु उत्कृष्टतः कालादेशेन अष्टाशीति-र्वर्षसहस्राणि ८८०००, तथा वनस्पतेर्दशवर्षसहस्रायुष्कत्वात् चतुर्षु भवेषु चत्वारिं-शद्वर्षसहस्राणि४००००) उभयसंयोगे चाष्टाविंशतिसहस्रोत्तरवर्षाणां लक्षम् १२८०००, भवतीति। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावत्काल

काथिक की उत्कृष्ट स्थिति दश हजार वर्ष की होती है और जघन्य स्थिति सबकी एक अन्तर्मुहूर्त्त की होती है। इस प्रकार से वनस्पति कायिक का कायसंवेध जानना चाहिये, यही बात सूत्रकार एक गम में दिखलाते हैं–'तइयगमे कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं०' तृतीय गम में काल की अपेक्षा जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ हजार वर्ष और उत्कृष्ट से एक लाख २८ हजार वर्ष का कायसंवेध है, यहां भव की अपेक्षा आठ भवग्रहणरूप भवादेश कहा गया है, इनमें चार भव पृथिवी के और चार भव वन-स्पति के पृथिवी के चार भवों में ८८००० वर्ष और वनस्पति के चारों में ४०००० वर्ष लग जाते हैं, अतः दोनों को मिलाने से १२८०००वर्ष का काय संवेध का काल आ जाता है। 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' इस

ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની હોય છે. અને જઘન્ય સ્થિતિ બધાની એક અંતર્મુહૂર્તની છે. આ રીતે વનસ્પતિકાયિકનો કાયસંવેધ સમજવો. એજ વાત સૂત્રકારે પહેલા ગમમાં બતાવેલ છે. 'तइयगमे कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं०' ત્રીજા ગમમાં કાળની અપેક્ષાએ જઘ-ન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ ૨૮ અઠયાવીસ હજાર વર્ષનો કાયસંવેધ છે. અહિયાં ભવની અપેક્ષાથી આઠ ભવ ગ્રહણ રૂપ ભવાદેશ કહેલ છે. તેમાં ચાર ભવ પૃથિવીકાયના અને ચાર ભવ વનસ્પતિકાયના. પૃથ્વીકાયના ચાર ભવોમાં ૮૮૦૦૦ અઠયાસી હજાર વર્ષ અને વનસ્પતિકાયના ચાર ભવોમાં ૪૦૦૦૦ ચાળીસ હજાર વર્ષ થઈ જાય છે. જેથી તેઓને મેળવવાથી ૧૨૮૦૦૦ એક લાખ અઠયાવીસ હજાર વર્ષનો કાયસંવેધનો કાળ થઈ જાય છે. 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' આ

पर्यन्तं वनस्पतिगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत, तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव वनस्पतिगतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति, 'एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' एवं संवेध उपयुज्य भणितव्यः, एवं पूर्वोक्तरीत्या उपयुज्य-संयोज्य कायसंवेधो-भवादेशकालादेशाभ्यां जघन्योत्कृष्टाभ्यां वक्तव्य इति वनस्पतिप्रकरणं पञ्चममिति ॥सू०२॥

अथ एकेन्द्रियपृथिवीकायिकादारभ्य वनस्पतिकायान्तेभ्य आगत्य जीवानां पृथिव्यामुत्पत्तिं प्रदर्श्य द्वीन्द्रियान्तेभ्यस्तमुत्पादयन्नाह-'जइ बेइंदिएहिंतो' इत्यादि,

मूलम्-जइ बेइंदिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तबेइंदिएहिंतो उववज्जंति? अपज्जत्तबेइंदिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! पज्जत्तबेइंदिएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तबेइंदिएहिंतो वि उववज्जंति। बेइंदिए णं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु पुढवीकाइएसु उववज्जंति? गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु १। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति? गोयमा! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा

प्रकार से वह जीव इतने काल तक उस वनस्पति गति का और पृथिवीकायिक गति का सेवन करता है और इसके सेवन में उसे इतना ही काल लगता है, और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन किया करता है। 'एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' इस प्रकार से काय संवेध भवादेश और कालादेश से संयुक्त करके यहां जघन्य एवं उत्कृष्ट की अपेक्षा कहना चाहिये। ऐसा यह पांचवां वनस्पति प्रकरण है ॥२॥

રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી તે વનસ્પતિ ગતિનું અને પૃથિવકાયિકની ગતિનું સેવન કરે છે અને તેના સેવનમાં તેને એટલોજ કાળ લાગે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન-અવર જવર કર્યા કરે છે. 'एवं संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' આ રીતે કાયસંવેધ ભવાદેશ અને કાળાદેશથી મેળવીને અહિયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પણાથી કહેવો જોઇએ આ રીતે આ પાંચમું વનસ્પતિ પ્રકરણ કહ્યું છે. ॥સૂ. ૨॥

उववज्जंति २। छेवट्ठसंघयणा ३, ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं बारसजोयणाइं४, हुंडसंठिया५, तिन्नि लेस्साओ६, सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि नो सम्मामिच्छा-दिट्ठी७, दो णाणा दो अन्नाणा नियमं८, णो मणजोगी वयजोगी वि कायजोगी वि९, उवओगो दुविहो वि १०, चत्तारि सन्नाओ ११ चत्तारि कसाया१२, दो इंदिया पन्नत्ता तं जहा जिब्भिंदिए य फासिं-दिए य १३, तिन्नि समुग्घाया१४, सेसं जहा पुढवीकाइयाणं१५-१६, णवरं ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बारस संवच्छराइं१७-१८, एवं अणुबंधो वि१९, सेसं तंचेव भवादेसेणं जहन्नेणं दो भव-ग्गहणाइं उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जह-न्नेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं एवइयं जाव करेज्जा २०।१। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया सव्वा।२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव बेइंदियस्स लद्धी। नवरं भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं। कालादेसेणं जह-न्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं अडयालीसाए संवच्छरेहिं अब्भहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा।३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ तस्स वि एस चेव वत्तव्वया तिसु वि गमएसु नवरं इमाइं सत्त णाणत्ताइं सरीरोगाहणा जहा पुढवीकाइयाणं १, णो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी२, दो अन्नाणा

नियमं३, णो मणजोगी णो वयजोगी कायजोगी४, ठिई जह-न्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं५, अज्झवसाणा अपसत्था६, अणुबंधो जहा ठिई ७। संवेहो तहेव आदिल्लेसु दोसु गमएसु तइयगमए भवादेसो तहेव अट्ठ भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भ-हियाइं उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं ९। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ एय-स्स वि ओहियगमसरिसा तिन्नि गमगा भाणियव्वा नवरं तिसु वि गमएसु ठिई जहन्नेणं बारसं संवच्छराइं उक्कोसेण वि बारस संवच्छराइं एवं अणुबंधो वि भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं कालादेसेणं उव-जुंजिऊण भाणियव्वं जाव णवमे गमए जहन्नेणं बावीसं वास-सहस्साइं बारसएहिं संवच्छरेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं अडयालीसाए संवच्छरेहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ९।

जइ तेइंदिएहिंतो उववज्जंति० एवं चेव णव गमगा भाणियव्वा णवरं आदिल्लेसु तिसु वि गमएसु सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं तिन्नि इंदियाइं ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं एगूण-पन्नं राइंदियाइं। तइयगमए कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं अट्ठासीइं वास-

सहस्साइं छन्नउइं राइंदियसयमब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा३। मज्झिमा तिन्नि गमगा तहेव। पच्छिमा वि तिन्नि गमगा तहेव। णवरं ठिई जहन्नेणं एगूणपन्नं राइंदियाइं उक्कोसेण वि एगूणपन्नं राइंदियाइं संवेहो उवजुंजिऊणं भाणियव्वो॥९॥

जइ चउरिंदिएहिंतो उववज्जंति एवं चेव चउरिंयाण वि णव गमगा भाणियव्वा, नवरं एएसु चेव ठाणेसु णाणत्ता भाणियव्वा, सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण य छम्मासा एवं अणुबंधो वि चत्तारि इंदियाइं। सेसं तं चेव जाव नवमगमए कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं छहिं मासेहिं अब्भहियाइं, उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं चउवीसाए मासेहिं अब्भहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा।९। ॥सू० ३॥

छाया—यदि द्वीन्द्रियेभ्य उपपद्यन्ते किं पर्याप्तद्वीन्द्रियेभ्य उपपद्यन्ते अपर्याप्तद्वीन्द्रियेभ्य उपपद्यन्ते? गौतम! पर्याप्तद्वीन्द्रियेभ्य उपपद्यन्ते अपर्याप्तद्वीन्द्रियेभ्योऽपि उपपद्यन्ते, द्वीन्द्रियः खलु भदन्त! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषु उपपत्तुम्, स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषूपपद्यन्ते? गौतम! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु १। ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उपपद्यन्ते? गौतम! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्येया वा असंख्येया वा उपपद्यन्ते २। सेवार्तसंहननिनः३। अवगाहना जघन्येन अंगुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण द्वादशयोजनानि ४। हुण्डसंस्थिताः५। तिस्रो लेश्याः, ६। सम्यग्दृष्टिरपि मिथ्यादृष्टिरपि नो सम्यग्मिथ्यादृष्टिः ७। द्वे ज्ञाने द्वे अज्ञाने नियमतः८। नो मनोयोगी वाग्योगी अपि काययोगी अपि ९, उपयोगो द्विविधोऽपि१०। चतस्रः संज्ञाः ११। चत्वारः कषायाः १२, द्वे इन्द्रिये प्रज्ञप्ते तद्यथा जिह्वेन्द्रियं च स्पर्शनेन्द्रियं च

१३, त्रयः समुद्घाताः १४, शेषं यथा पृथिवीकायिकानाम् १५-१६। नवरं स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण द्वादश संवत्सराणि १७-१८। एवमनुबन्धोऽपि १९, शेषं तथैव भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण संख्येयानि भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते, उत्कर्षेण संख्येयं कालम् एतावन्तं यावत्कुर्यात् २०।१। स एव जघन्यकालस्थितिकेषूत्पन्नः, एषैव वक्तव्यता सर्वा २। स एव उत्कृष्टकालस्थितिकेषूत्पन्नः, एषैव द्वीन्द्रियस्य लब्धिः। नवरं भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे, उत्कर्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि अष्टचत्वारिंशद्वर्षसहस्रैरभ्यधिकानि एतावन्तं यावत्कुर्यात् ३। स एव आत्मना जघन्यकालस्थितिको जातः, तस्यापि एषैव वक्तव्यता त्रिष्वपि गमकेषु नवरमिमानि सप्त नानात्वानि, शरीरावगाहना यथा पृथिवीकायिकानाम् १, नो सम्यग्दृष्टिर्मिथ्यादृष्टिः, नो सम्यग्मिथ्यादृष्टिः २। द्वे अज्ञाने नियमतः ३। नो मनोयोगी नो वाग्योगी काययोगी ४। स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेणाऽपि अन्तर्मुहूर्त्तम् ५। अध्यवसाया अप्रशस्ताः ६। अनुबन्धो यथा स्थितिः ७। संवेधस्तथैव आद्ययो र्द्वयोर्गमयोः। तृतीयगमके भवादेश स्तथैवाष्ट भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकानि ६। स एव आत्मनोत्कृष्टकालस्थितिको जातः, एतस्याऽपि औधिकगमसदृशास्त्रयो गमका भणितव्याः। नवरं त्रिष्वपि गमकेषु स्थिति र्जघन्येन द्वादश संवत्सराणि उत्कर्षेणाऽपि द्वादश संवत्सराणि एवमनुबन्धोऽपि भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि, कालादेशेन उपयुज्य भणितव्यम्, यावत् नवमे गमके जघन्येन द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि द्वादशैः संवत्सरैरभ्यधिकानि उत्कर्षेण अष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि अष्टचत्वारिंशद्वर्षसहस्रैरभ्यधिकानि एतावन्तं यावत्कुर्यात् ९।

यदि त्रीन्द्रियेभ्य उपपद्यन्ते० एवमेव नव गमका भणितव्याः। नवरमाद्येषु त्रिष्वपि गमकेषु शरीरावगाहना जघन्येन अंगुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण त्रीणि गव्यूतानि, त्रीणि इन्द्रियाणि, स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण एकोनपञ्चाशद्रात्रिंदिवम् तृतीयगमके कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि षण्णवतिरात्रिंदिवशताभ्यधिकानि एतावन्तं यावत् कुर्यात्। मध्यमास्त्रयो गमकास्तथैव, पश्चिमा अपि त्रयो गमकास्तथैव। नवरं स्थितिर्जघन्येन एकोनपञ्चाशद्रात्रिंदिवम्, उत्कृष्टतोऽपि एकोनपञ्चाशद्रात्रिंदिवम् संवेध उपयुज्य भणितव्यः ९।

यदि चतुरिन्द्रियेभ्य उपपद्यन्ते एवमेव चतुरिन्द्रियाणामपि नवगमका भणितव्याः, नवरमेतेष्वेव स्थानेषु नानात्वानि भणितव्यानि, शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येय भागम् उत्कर्षेण चत्वारि गव्यूतानि, स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण च षण्मासाः, एवमनुबन्धोऽपि । चत्वारि इन्द्रियाणि शेषं तदेव यावत् नवमगमके कालादेशेन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि षड्भिर्मासैरभ्यधिकानि उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि चतुर्विंशत्या मासैरभ्यधिकानि एतावन्तं यावत्कुर्यात्९ ।सू.३।

टीका—'जइ बेइंदिएहिंतो उववज्जंति' यदि द्वीन्द्रियेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकतया जीवा उपपद्यन्ते तदा-'किं पज्जत्तबेइंदिएहिंतो उववज्जंति' किं पर्याप्तकद्वीन्द्रियेभ्य आगत्य पृथिव्यामुत्पद्यन्ते अथवा 'अपज्जत्तबेइंदिएहिंतो उववज्जंति' अपर्याप्तकद्वीन्द्रियेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकतयोत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'पज्जत्तबेइंदिएहिंतो उववज्जंति' पर्याप्तकद्वीन्द्रियेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते 'अपज्जत्तबेइंदिएहिंतो

इस प्रकार से एकेन्द्रिय पृथिवीकायिक से लेकर वनस्पति कायान्त से आये हुए जीवों की पृथिवी में उत्पत्ति दिखाकर अब सूत्रकार द्वीन्द्रियान्त से आये हुए जीवों का उत्पाद प्रकट करते हैं-

'जइ बेइंदिएहिंतो उववज्जंति'-इत्यादि

टीकार्थ—यदि दो इन्द्रियों से आकर के जीव पृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होते हैं तो 'किं पज्जत्त बेइंदिएहिंतो उववज्जंति, अपज्जत्त बेइंदिएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! क्या वे पर्याप्त दो इन्द्रियों से आकरके पृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होते हैं अथवा अपर्याप्त दो इन्द्रियों वालों से आकर के पृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'पज्जत्तबेइंदिएहिंतो उववज्जंति' अपज्जत्तबेइंदिएहिंतो वि उवव-

આ રીતે એકેન્દ્રિય પૃથ્વિકાયિકોથી આરંભીને વનસ્પતિકાય સુધીના જીવોની પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પત્તિ બતાવીને હવે સૂત્રકાર બે ઇંદ્રિય સુધીના આવેલ જીવોનો ઉત્પાદ પ્રગટ કરે છે-'जइ बेइंदिएहिंतो उववज्जंति' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—જો બે ઇંદ્રિયોમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વિકાયિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે તો 'किं पज्जत्त बेइंदिएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तबेइंदिएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ શું તેઓ પર્યાપ્ત બે ઇન્દ્રિયોમાંથી આવીને પૃથ્વીકાયિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? કે અપર્યાપ્ત બે ઇંદ્રિયોમાંથી આવીને પૃથ્વિકાયિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! હે ગૌતમ ! 'पज्जत्तबेइंदिएहिंतो उववज्जंति' अपज्जत्तबेइंदिएहिंतो उववज्जंति' તેઓ

उववज्जंति' अपर्याप्तकद्वीन्द्रियेभ्योऽपि आगत्य उत्पद्यन्ते । हे गौतम ! द्वीन्द्रियेभ्य आगत्य समुत्पद्यमानजीवाः पर्याप्तकापर्याप्तकरूपाः समुत्पद्यन्ते इति भावः । 'वेइंदिए णं भंते !' द्वीन्द्रियः खलु भदन्त । 'जे भविए पुढविक्काइएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः-योग्यः पृथिवीकायिकेषु उत्पत्तुम् यः कोऽपि द्वीन्द्रियो जीवः पृथिव्यामुत्पत्तुं योग्यो भवेत् 'से णं भंते' स खलु भदन्त ! 'केवइयकालट्ठिइएसु' कियत्कालस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येत ? भगवानाह- 'गोयमा' हे गौतम ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु 'उक्कोसेणं' उत्कर्षेण 'बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु' द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु 'उववज्जेज्जा' उत्पद्येत ! 'ते णं भंते ! जीवा' ते खलु पूर्वोक्त-

---

ज्जंति' वे पर्याप्त दो इन्द्रियों वालों से आकर के भी पृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होते हैं और अपर्याप्तक दो इन्द्रियों वालों से भी आकर के पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न होते हैं। अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं- वेइंदिए णं भंते! जे भविए पुढविकाइएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त ! जो दो इन्द्रिय जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है-'से णं भंते ! केवइय कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह हे भदन्त ! कितने काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! हे गौतम ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु, उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु' ऐसा वह जीव जघन्य से अन्तर्मुहूर्त की स्थिति वाले पृथिवीकायिको में और उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है, पुनः गौतम प्रभु से ऐसे पूछते हैं-ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया

પર્યાપ્ત બે ઇંદ્રિયોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને અપર્યાપ્ત બે ઇન્દ્રિયોમાંથી આવીને પણ પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'वेइंदिए णं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ જે બે ઇંદ્રિય જીવો પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' હે ભગવન્ તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा' હે ગૌતમ ! 'जहण्णेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु, उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु' એવો તે જીવ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને

जघन्योत्कृष्टस्थितिकेषु उत्पित्सवो जीवाः 'एगसमएणं केवइया उववज्जंति' एकसमयेन-एकस्मिन् समये कियन्तः-कियत्संख्यकाः समुत्पद्यन्ते पृथिवीकायिकतया पृथिव्यामिति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा, 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति' उत्कृष्टतः संख्याता वा असंख्याता वा पृथिवीकायिकतयोत्पद्यन्ते इति। 'छेवट्ठसंघयणी' सेवार्त्तसंहननवन्तः, द्वीन्द्रियेभ्य आगत्य समुत्पद्यमाना जीवाः सेवार्त्तसंहननवन्तो भवन्तीत्यर्थः २। 'ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' अवगाहना-शरीरावगाहना अंगुलस्यासंख्येयभागम् अंगुलासंख्येयभागप्रमाणा भवन्तीति भावः, 'उक्कोसेणं बारसजोयणाइं' उत्कर्षेण द्वादशयोजनानि शरीरावगाहनेति। 'बारसजोय-

---

उववज्जंति' हे भदन्त! ऐसे वे जीव एक समय में वहां कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-गोयमा जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा' हे गौतम! ऐसे वे जीव वहां पृथिवीकायिक रूप से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात और असंख्यात तक एक समय में वहां पृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होते हैं? संहनन द्वार में ये 'छेवट्ठ संघयणी' सेवार्त्त संहननवाले होते हैं-अर्थात् द्वीन्द्रियों से आकर के पृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होते हुए जीव सेवार्त्त संहननवाले होते हैं। 'ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' अवगाहना द्वार में इनकी अवगाहना जघन्य से अंगुलके असंख्यात वें भाग प्रमाण

પૂછે છે કે-'તે ણં ભંતે! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્ એવા તે કેટલા જીવો એક સમયમાં ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! जहण्णेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा' હે ગૌતમ! એવા તે જીવો ત્યાં પૃથ્વીમાં પૃથિવીકાયિકપણાથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અને અસંખ્યાત સુધી એક સમયમાં ત્યાં પૃથિવીકાયિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. ૧

'સંહનનદ્વાર'માં તેઓ છેવટ્ટસંઘયણી' સેવાર્ત સંહનનવાળા હોય છે. અર્થાત્ બે ઇંદ્રિયવાળાઓમાંથી આવીને પૃથિવીકાયિક પણાથી ઉત્પન્ન થનારા જીવ સેવાર્ત સંહનનવાળા હોય છે. ૨ ओगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभाग' અવગાહના દ્વારમાં તેઓની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસં-

णाइं' इति कथनं शङ्खमाश्रित्य, शङ्खस्य शरीरावगाहनाया उत्कृष्टतो द्वादशयोजनप्रमाणकत्वात् तदुक्तम्-'संखो पुण बारसजोयणाइं' शङ्खः पुनर्द्वादशयोजनानि भवतीति ४। 'हुंडसंठिया' हुण्डसंस्थिताः हुण्डसंस्थानवन्तो भवन्तीत्यर्थः ५। 'तिन्नि लेस्साओ' तिस्रो लेश्याः-कृष्णनीलकापोतिकरूपलेश्यात्रयवन्तो भवन्तीत्यर्थः ६। दृष्टिद्वारे 'सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि' सम्यग्दृष्टयोऽपि मिथ्यादृष्टयोऽपि भवन्ति ते द्वीन्द्रियेभ्य आगत्य पृथिव्यामुत्पित्सवो जीवा इति सम्यग्दृष्टयो भवन्तीति कथनम् सास्वादनसम्यक्त्वापेक्षयेति। इयं च वक्तव्यता औघिकद्वीन्द्रियस्य औघिकपृथिवीकायिकेषूत्पित्सौ भवतीति। एवमेतस्य जघन्यस्थितिष्वपि। 'नो सम्मामिच्छादिट्ठी' नो सम्यग्मिथ्यादृष्टयः७।

और 'उक्कोसेणं बारसजोयणाइं' उत्कृष्ट से वह १२ योजन प्रमाण होती है। यह उत्कृष्ट अवगाहना शङ्ख को आश्रित करके कही गई है। क्यों कि शङ्ख के शरीर की अवगाहना १२ योजन प्रमाण की कही गई है, कहा भी है-संखो पुण बारस जोयणाइं' ४ 'हुंडसंठिया' संस्थान द्वार में इनके हुंडक संस्थान होता है। 'तिन्नि लेस्साओ' लेश्याद्वार में ये कृष्ण नील और कापोतिक लेश्यावाले होते हैं। दृष्टिद्वार में ये 'सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि' सम्यग्दृष्टि भी होते हैं और मिथ्यादृष्टि भी होते हैं। वे द्वीन्द्रियों से आकरके पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होनेवाले जीव सम्यग्दृष्टि होते हैं ऐसा जो कथन है वह सास्वादन सम्यक्त्व की अपेक्षा से है। यह वक्तव्यता औधिक द्वीन्द्रिय के जो औधिक पृथिवीकाय में उत्पन्न होने वाले हैं उनमें होती हैं, 'नो सम्मामिच्छादिट्ठी'

ખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણુની અને ઉત્કૃષ્ટથી 'उक्कोसेणं बारसजोयणाइं' તે બાર યોજન પ્રમાણુવાળી હોય છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના શંખને આશ્રિત કરીને કહેવામાં આવેલ છે. કેમકે-શંખના શરીરની અવગાહના ૧૨ બાર યોજન પ્રમાણુની કહી છે. કહ્યું પણ છે-'संखोपुण बारस जोयणाइं ४ 'हुंडसंठिया' સંસ્થાન દ્વારમાં તેઓને હુડક સંસ્થાન હોય છે. 'तिन्नि लेस्साओ' લેશ્યાદ્વારમાં તેઓ કૃષ્ણ, નીલ, અને કાપોતિક એ ત્રણ લેશ્યાવાળા હોય છે. દૃષ્ટિદ્વારમાં તેઓ 'सम्मदिट्ठि वि मिच्छादिट्ठि वि' સમ્યગ્ દૃષ્ટિ પણ હોય છે. અને મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. તેઓ બે ઈંદ્રિયવાળાઓમાંથી આવીને પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવો સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાવાળા હોય છે, એવું જે કથન કર્યું છે, તે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાથી છે. આ કથન ઔઘિક બે ઈંદ્રિયોના ઔઘિક પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં થાય છે. 'नो सम्मामिच्छादिट्ठी' તેઓ મિશ્ર દૃષ્ટિવાળા હોતા નથી. 'दो नाणा' જ્ઞાન

'दो नाणा दो अन्नाणा नियमं' द्वे ज्ञाने द्वे अज्ञाने नियमतः मतिज्ञानं श्रुतज्ञानं चेति ज्ञानद्वयवन्तः, एवं मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं चेत्यज्ञानद्वयवन्तो नियमतस्ते भवन्तीति। तथा-'णो मणजोगी' नो मनोयोगिनः, ते द्वीन्द्रिया जीवाः पृथिवीकाये उत्पित्सवो न मनोयोगिनो भवन्ति द्वीन्द्रियत्वेन तेषां मनसोऽभावात्। 'एवं वयजोगी वि कायजोगी वि' एवं वचोयोगिनोऽपि ते भवन्ति तथा काययोगिनोऽपि भवन्ति९। 'उवओगो दुविहो वि' उपयोगो द्विविधोऽपि साकारोपयोगानाकारोपयोगद्वयवन्तो भवन्ति ते इत्यर्थः१०, 'चत्तारि सन्नाओ' चतस्रः संज्ञा', आहारभयमैथुनपरिग्रहा-रूपाश्चतस्रः संज्ञा भवन्तीति११। 'चत्तारि कसाया' चत्वारः कषायाः क्रोधमान-मायालोभाख्या भवन्तीति१२। 'दो इंदिया पन्नत्ता' द्वे इन्द्रिये प्रज्ञप्ते, इन्द्रियद्वयम् एव मेव तेषां भवतीति। के ते द्वे तत्राह-'तंजहा' इत्यादि, 'तं जहा-जिब्भि-

---

ये भिन्न दृष्टि वाले नहीं होते हैं। 'दो नाणा दो अन्नाणा नियमं' ज्ञान द्वारमें ये मतिज्ञानश्रुतज्ञानरूप दो ज्ञान वाले और मत्यज्ञान श्रुताज्ञान रूप दो अज्ञानवाले नियम से होते हैं। योगद्वार में ये 'णो मण-जोगी' द्विन्द्रियों के मन नहीं होने के कारण मनो योगी नहीं होते हैं 'वयजोगी वि कायजोगी वि' किन्तु ये वचन योगी और काय योगी होते हैं। 'उवयोगो दुविहो वि' उपयोग द्वार में इनके साकार-अनाकार दोनों प्रकार का उपयोग होता है। संज्ञाद्वार में 'चत्तारि सन्नाओ' ये आहार, भय, मैथुन और परिग्रह-इन चार प्रकार की संज्ञावाले होते हैं। कषायद्वार में-'चत्तारि कसाया' इनके क्रोध, मान, माया और लोभ ये चार कषायें होती हैं। इन्द्रिय द्वार में दो इंदिया पन्नत्ता' इनके स्पर्शन और रसन ये दो इन्द्रियां होती हैं। 'तिन्नि

દ્વારમાં તેઓ બે જ્ઞાનવાળા હોય છે. 'दो अन्नाणा नियमं' તેઓને નિયમથી મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાન હોય છે. 'યોગ દ્વારમાં-'णो मणजोगी' બે ઈંદ્રિયવાળા જીવો કે જે પૃથ્વિક યિકોમાં ઉત્પન્ન થવવાળા છે. તેઓને મનોયોગ હોતો નથી. કારણ કે તેમને મન હોતુ નથી. 'एवं वयजो-गी वि कायजोगी वि' તેઓ વચન જોગી અને કાય યોગી હોય છે 'उवयोगो दुविहो वि' ઉપયોગ દ્વારમાં તેઓને સાકાર અનાકાર બન્ને પ્રકારનો ઉપયોગ હોય છે સંજ્ઞા દ્વારમાં 'चत्तारि सन्नाओ' આહાર, ભય મૈથુન, અને પરિ-ગ્રહ આ ચાર પ્રકારની સંજ્ઞાવાળા તેઓ હોય છે કષાય દ્વારમાં-'चत्तारि कसाया' તેઓને ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ ચારે કષાયો હોય છે. ઈન્દ્રિય દ્વારમાં-તેઓને સ્પર્શન અને રસના (જીભ) એ બે ઈંદ્રિયો હોય

दिए य फासिंदिए य' जिह्वेन्द्रियं च स्पर्शनेन्द्रियं च १३। 'तिन्नि समुग्घाया' त्रयः समुद्घाताः वेदनाकषायमारणान्तिका भवन्तीति १४। 'सेसं-जहा पुढविक्काइयाणं' शेषम्-अवशेषं सर्वमपि यथा पृथिवीकायिकानां वेदना वेदाध्यवसायाः कथिताः तत्सर्वमपि तत्सदृशमेवात्रगन्तव्यमिति। केवलं पूर्वा-पेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयितुमाह-'णवरं' इत्यादि, 'णवरं ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' नवरम्-केवलं स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् 'उक्कोसेणं बारस संवच्छराइं' उत्कृ-ष्टतो द्वादशसंवत्सराणि जघन्योत्कृष्टाभ्यां स्थितिः क्रमशोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा द्वादशसंवत्सरप्रमाणा च भवतीति १७। 'एवं अणुबंधो वि' एवम् स्थिदिसदृश-इव अनुबन्धोऽपि जघन्येन अंतर्मुहूर्त्तरूप उत्कृष्टतो द्वादशसंवत्सररूपः, स्थिति-स्वरूपत्वादेव अनुबन्धस्येति १९। 'सेसं तंचेव' शेषम्-यत् स्थितीत्यादिकं-

---

समुग्घाया' समुद्घात द्वार में इनके वेदना, कषाय और मारणान्तिक ये आदि के तीन समुद्घात होते हैं। 'सेसं जहा पुढविकाइयाणं' अव शिष्ट वेदना, वेद, अध्यवसाय ये जिस प्रकार से पृथिवीकायिकों के कहे गये हैं उसी प्रकार से ये इनके भी जानना चाहिये, अब सूत्रकार पृथिवी-कायिक के प्रकरण से इसके प्रकरण में जो विशेषता है उसे प्रकट करते हैं-'णवरं ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं बारससंवच्छराइं' यहाँ जघन्य स्थिति एक अन्तर्मुहूर्त की है और उत्कृष्ट से वह १२ वर्ष की है पृथिवीकायिक के प्रकरण में जघन्यस्थिति यद्यपि अन्तर्मुहूर्त की कही गई है अनुबन्ध की स्थिति के अनुसार अन्तर्मुहूर्त्त उत्कृष्ट बारह वर्ष प्रमाण का होता है। अतः इससे उस प्रकरण में और इस प्रकरण में विशेषता होती है इस प्रकार से जब स्थिति में विशेषता है

છે. 'तिन्नि समुग्घाया' સમુદ્ઘાત દ્વારમાં તેઓને વેદના, કષાય, અને માર-ણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાતો હોય છે. 'सेसं जहा पुढवीकाइयाणं' બાકીનું વેદના, વેદ, અધ્યવસાય એ સ્થાનોના સંબંધનું કથન જે રીતે પૃથ્વિકાયિ-કોના સંબંધમાં કહેલ છે, એજ પ્રકારથી તેઓના સંબંધમાં પણ સમજવું

હવે સૂત્રકાર પૃથ્વિકાયિકના પ્રકરણ કરતાં આ પ્રકરણમાં જે વિશેષ પણું છે, તેને પ્રગટ કરે છે. 'णवरं ठिई जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बारस संवच्छराइं' અહિયાં જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૧૨ બાર વર્ષની છે. પૃથ્વિકાયિકના પ્રકરણમાં જઘન્ય સ્થિતિ જો કે અંતર્મુહૂર્તની કહેલી છે, પરંતુ ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની કહી છે. જેથી આ પ્રકરણ કરતાં તે પ્રકરણમાં વિશેષપણું છે. આ રીતે જ્યારે

कथितं तदतिरिक्तं सर्वमपि तदेव-पूर्वोक्तमेवेति। कायसंवेधे वैलक्षण्यं दर्शयितुमाह-'भवादेसेणं' इत्यादि, 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन-भवप्रकारेण भवापेक्षया जघन्येन द्वे भवग्रहणे 'उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवग्गहणाइं' उत्कर्षतः संख्येयानि भवग्रहणानि, 'कालादेसेणं' कालादेशेन-कालापेक्षया 'जहन्नेणं दो अंतो मुहुत्ताइं' जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते, 'उक्कोसेणं संखेज्जं कालं' उत्कर्षेण संख्येयः कालः 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावन्तं जघन्येनोत्कर्षेण च प्रदर्शितकालपर्यन्तं द्वीन्द्रियगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत, तथा

विशेषता आई है तो 'एवं 'अणुबंधो वि' अनुबन्ध में भी विशेषता है क्योंकि अनुबन्ध स्थिति रूप होने से उत्कृष्टस्थिति २२ हजार वर्ष की कही गई है 'सेसं तं चेव' जो ये स्थिति आदिक कहे गये हैं-सो इनके अतिरिक्त और सब कथन पूर्वोक्त जैसा ही है-अर्थात् पृथिवी कायिकके समान ही है। अब सूत्रकार कायसंवेध में भिन्नता दिखाते हुए कहते हैं-'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' भव की अपेक्षा कायसंवेध यहां जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने तक का और 'उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवग्गहणाइं' उत्कृष्ट से वह संख्यात भवों को ग्रहण करने तक का है तथा-'कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं' काल की अपेक्षा वह जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त का है और उत्कृष्ट से संख्यात कालरूप है, 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार वह द्वीन्द्रय जीव जो कि पृथिवीकायिक में उत्पन्न होने के

સ્થિતિના સંબંધમાં વિશેષપણું છે, તો 'अणुबंधो वि एवं' અનુબંધમાં પણ વિશેષપણુ છે. કેમકે-અનુબંધ સ્થિતિ રૂપ હોય છે. 'सेसं तं चेव' સ્થિતિ વિગેરેના સંબંધમાં જે આ કથન કર્યું છે, તે શિવાયનું બાકીનું તમામ કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણેનું જ છે. અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિકના કથન પ્રમાણેજ છે.

હવે સૂત્રકાર કાયસંવેધમાં જુદાપણું બતાવતાં કહે છે કે-'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवगहणाइं' ભવની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ અહિયાં જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધીનો અને 'उक्कोसेणं असंखेज्जाइं भवगहणाइं' ઉત્કૃષ્ટથી તે અસંખ્યાત ભવોને ગ્રહણ કરવાં સુધીનું છે. તથા 'कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं' કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્તનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત કાલ રૂપ છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે બે ઇંદ્રિયવાળો જીવ કે જે પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને એટલા કાળ સુધી બે ઇંદ્રિયની ગતિનું

एतावन्तमेव कालम् यावद्द्वीन्द्रियगतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यात् २० इति प्रथमो गमो द्वीन्द्रियस्येति ।१। द्वितीयं गमं दर्शयति-'सो चेव' इत्यादि, 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव-द्वीन्द्रिय एव जघन्यकालस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषूत्पन्नः' यदि जघन्यकालस्थितिकपृथिवीकायिकेषु स द्वीन्द्रियो जीव उत्पद्यते तदा-'एस चेव वत्तव्वया सव्वा' एषैव वक्तव्यता सर्वा एषैव-प्रथम गमप्रदर्शितैव सर्वाऽपि वक्तव्यता उत्पादपरिमाणादिका वक्तव्या नात्र कोऽपि विशेष इति द्वितीयो गम इति । २ ।

तृतीयगमं दर्शयति-'सोचेव' इत्यादि, 'सो चेव' इत्यादि, 'सो चेव उक्कोस-कालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव-औधिको द्वीन्द्रिय जीव-एव उत्कृष्टकालस्थितिकेषु

योग्य है वहां उत्पन्न होकर इतने काल तक द्वीन्द्रिय गति का और पृथिवी गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है। यह द्वीन्द्रिय का ऐसा प्रथम गम है।

इसका द्वितीय गम ऐसा है 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' वही द्वीन्द्रिय जीव जब जघन्य काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है तो उस सम्बन्ध में भी यही पूर्वोक्त प्रथम गम की वक्तव्यता कहनी चाहिये, अर्थात् उत्पाद परिमाण आदि की वक्तव्यता जिस प्रकार से प्रथमगम में अभी २ प्रकट की जा चुकी है वैसी ही वक्तव्यता इस द्वितीय गम में भी कहनी चाहिये. इसमें और उसमें किसी भी प्रकार का अन्तर नहीं है। ऐसा यह द्वितीय गम द्वीन्द्रिय का है।

तृतीय गम इस प्रकार से हैं-'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' वही द्वीन्द्रिय जीव जब उत्कृष्ट काल की स्थिति वालों में उत्पन्न

અને પૃથ્વીકાયિકની ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં. ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે આ બે ઈન્દ્રિય સંબંધીનો પહેલો ગમ કહ્યો છે. ૧

આનો બીજો ગમ આ પ્રમાણે છે—सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' એ દ્વીન્દ્રિય જીવ જ્યારે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેના સંબંધમાં પણ આ પહેલા કહ્યા પ્રમાણે પહેલા ગમનું કથન કહેવું જોઈએ અર્થાત્ ઉત્પાત, પરિમાણ, વિગેરેનું કથન જે રીતે પહેલા ગમમાં બતાવેલ છે. એજ રીતે આ બીજા ગમમાં પણ કહી લેવું. પહેલા ગમના કથનથી આ બીજા ગમમાં કોઈ પણ પ્રકારનું જુદાપણું નથી આ રીતે બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના સંબંધનો આ બીજો ગમ કહ્યો છે.

હવે ત્રીજા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે—'સો चेव उक्कोसकालट्ठिइ एसु उववन्नो' એ બે ઇંદ્રિયવાળો જીવ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિ વાળા

पृथिवीकायिकेषूत्पन्नो भवेत् यदि औधिको द्वीन्द्रिय जीवः उत्कृष्टकालस्थितिक-पृथिवीकायिकेषूत्पद्येत तदा-'एस चेव बेइंदियस्स लद्धी' एषैव द्वीन्द्रियस्य लब्धिः-एषैव-अनन्तरपूर्वोक्तैव लब्धिः-वक्तव्यता वाच्या, तृतीयगमेऽपि पूर्वोक्तमेव सर्वं वक्तव्यम्, केवलं पूर्वापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह-'णवरं भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' नवरम् केवलं कायसंवेधे वैलक्षण्यमस्ति यद् भवादेशेन भवापेक्षया जघन्येन द्वे भवग्रहणे, 'उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं' उत्कर्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि द्वीन्द्रियजीवानाम् उत्कर्षतोऽष्ट भवग्रहणानि भवन्ति एकपक्षस्योत्कृष्टस्थितिकत्वात् 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइ' काला-

हो जाता है तो वहां पर भी 'एस चेव बेइंदियस्स लद्धी' यही पूर्वोक्त प्रथम गम सम्बन्धी द्वीन्द्रिय के प्रथमगम की वक्तव्यता कहनी चाहिये, परन्तु इस तृतीय गम की वक्तव्यता में जो प्रथम गम की अपेक्षा अन्तर है उसे सूत्रकार 'णवरं भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गणाइं' इस सूत्र द्वारा प्रकट करते हैं-इसमें उन्होंने ऐसा कहा है कि यहां केवल कायसंवेध में भिन्नता है, क्योंकि यहां द्वीन्द्रिय के तृतीयगम में कायसंवेध जघन्य से भव की अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करने रूप और उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने रूप है। क्योंकि इस गम में एक पक्ष में उत्कृष्ट स्थितिकता है, इसलिये द्वीन्द्रिय जीवों के उत्कृष्ट से परस्पर आठ भवग्रहण होते हैं। 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' तथा काल की अपेक्षा वह कायसंवेध

ઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધમાં પણ 'एस चेव वेइंदियस्स लद्धी' આ પહેલા કહેલ ગમના બે ઇંદ્રિયોવાળા જીવના પહેલા ગમનું કથન કહેવું જોઇએ પરંતુ આ ત્રીજા ગમના કથનમાં પહેલા ગમ કરતાં જે અંતર-જુદા પણુ છે, તે બતાવવા સૂત્રકાર 'णवरं भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं' આ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરે છે. આ સૂત્રથી તેઓએ એ સમજાવ્યું છે કે-અહિયાં કેવળ કાયસંવેધમાં જુદાપણુ છે. કેમ કે અહિયાં બે ઇંદ્રિયોના ત્રીજા ગમમાં કાયસંવેધ જઘન્યથી ભવની અપેક્ષાએ બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. કેમકે- આ ગમમાં એક પક્ષમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પણુ છે. તેથી બે ઇંદ્રિયવાળા જીવોના ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવ ગ્રહણ હોય છે. 'कालादेसेणं जहण्णेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहि-

देशेन कालापेक्षया जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं उत्कर्षतः 'अट्ठासीइं वाससहस्साइं' अष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि 'अडयालीसाए संवच्छरेहिं अब्भहियाइं' अष्टचत्वारिंशत्संवत्सरैरभ्यधिकानि चतुर्षु द्वीन्द्रियभवेषु द्वादशाब्दप्रमाणेषु अष्ट चत्वारिंशत्संवत्सरा भवन्ति तैरभ्यधिकानि अष्टाशीतिवर्षसहस्राणि भवन्तीति भावः। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं द्वीन्द्रियगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत, तथा एतावन्तमेव कालं यावत् द्वीन्द्रियगतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति तृतीयो गमः ३ इति।

अतः परं चतुर्थपञ्चमषष्ठगमान् दर्शयन्नाह—'सो चेव अप्पणा' इत्यादि, 'सो

जघन्य से अन्तर्मुहूर्त अधिक २२ हजार वर्ष प्रमाण और उत्कृष्ट से 'अट्ठासीइं वाससहस्साइं०' ४८ वर्ष अधिक ८८ हजार वर्ष प्रमाण है, यहां ४८ वर्ष अधिकता जो ८८ हजार वर्ष प्रमाण में कही गई है सो वह द्वीन्द्रियों के ४ भवों की प्रत्येक भव की १२ वर्ष की उत्कृष्ट स्थिति की अपेक्षा करके कही गई है। तथा पृथिवीकायिक की उत्कृष्ट स्थिति २२ हजार वर्ष प्रमाण है, अतः चार भवो की यह ८८ हजार वर्ष स्थिति आजाती है, 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार से वह जीव इतने काल तक उस गति का द्वीन्द्रिय गतिका एवं पृथिवी कायिक-गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है। ऐसा यह तृतीय गम है।

अब सूत्रकार चतुर्थ पंचम और छठे गम को प्रकट करने के लिये

याइं' तथा કાળની અપેક્ષાએ તે કાયસંવેધ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી 'अट्ठासीइ वाससहस्साइं' અડતાલીસ વર્ષ અધિક ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષ પ્રમાણનો છે. અહિયાં ૪૮ અડતાલીસ વર્ષ અધિકપણું ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષ પ્રમાણમાં કહ્યુ છે, તો તે બે ઇંદ્રિય વાળાઓના ચાર ભવોની એટલે કે દરેક ભવની ૧૨ બાર વર્ષની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિની અપેક્ષા કરીને કહેલ છે. તથા પૃથ્વિકાયિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ પ્રમાણની છે. જેથી ચાર ભવોની આ ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષની સ્થિતિ આવી જાય છે 'एवइय' कालं जाव करेज्जा' આ રીતે આટલા કાળ સુધી તે જીવ તે બે ઇંદ્રિય ગતિનું અને પૃથ્વીકાયિકની ગતિનુ સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમના ગમન કરે છે, એ પ્રમાણે આ ત્રીજો ગમ કહ્યો છે. ૩

હવે સૂત્રકાર ચોથા પાંચમા, અને છઠ્ઠા ગમનું કથન કરવા માટે 'सो

चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' स एव-द्वीन्द्रिय जीव एव यदि आत्मना-स्वयं जघन्यकालस्थितिको भवेत् अथ च पृथिवीकायिकेषु समुत्पन्नो भवेत् तदा-'तस्स वि एस चेव वत्तव्वया तिसु वि गमएसु' तस्याऽपि-आत्मना जघन्यकालस्थितिकस्य पृथिव्यामुत्पित्सो र्जीवस्य द्वीन्द्रियस्याऽपि एषैव वक्तव्यता त्रिष्वपि चतुर्थपञ्चमषष्ठेष्वपि गमकेषु वक्तव्या, गमत्रयेऽपि उत्पादपरिमाणादिकं सर्वमपि वक्तव्यम्। द्वितीयगमत्रयस्यापि एषैव वक्तव्यता वैलक्षण्यं दर्शयति-नवरं' इत्यादि, 'नवरं इमाइं सत्त णाणत्ताइं' इमानि-वक्ष्याणानि सप्त नानात्वानि। विंशतिद्वारान्तर्गत सप्तद्वारेषु वैलक्षण्यं भवति तद्यथा-'सरीरोगाहणा जहा पुढवीकाइयाणं' शरीरावगाहना यथा पृथिवीकायिकानाम् यथा अङ्गुलासंख्येयभाग-

---

-'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ' यदि द्वीन्द्रिय जीव स्वयं जघन्य काल की स्थिति वाला है और वह पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है तो 'तस्स वि एस चेव वत्तव्वया तिसु वि गमएसु' इस प्रकार के उसके चतुर्थ गम में यही पूर्वोक्त वक्तव्यता कहनी चाहिये। और यही पूर्वोक्त वक्तव्यता उसके पांचवें, छठे गम में भी कहनी चाहिये। परन्तु चतुर्थ पंचम एवं छठे गमों में पूर्वोक्त वक्तव्यता से इन सात बातों में विशेषता है, यही विषय 'नवरं इमाइं सत्त णाणत्ताइं' इस सूत्रपाठद्वारा सूत्रकारने प्रकट किया है, इससे यह समझाया गया है कि बीसों द्वारों के अन्दर इन शरीरावगाहना, दृष्टि, ज्ञान, योग, स्थिति, अध्यवसायह और अनुबन्ध इन सात द्वारों में अन्तर है, शरीरावगाहना यहां पृथिवीकायिक जीवों के जैसा अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण

चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइए जाओ' જો તે બે ઇંદ્રિયવાળો જીવ પોતે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો છે, અને તે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો 'तस्स वि एस चेव वत्तव्वया तिसु वि गमएसु' આ રીતે તેના ચોથા ગમમાં પણ આ પહેલાં કહેલ કથન જ કહેવું જોઇએ. અને આજ રીતનું કથન તેના પાંચમાં અને છઠ્ઠા ગમમાં પણ કહેવું જોઈએ. પરંતુ ચોથા, પાંચમા, અને છઠ્ઠા ગમમાં પહેલાના કથન કરતાં આ નીચે જણાવેલ સાત બાબતમાં જુદાપણું છે. એ વાત 'नवरं इमाइं सत्त णाणत्ताइं' આ સૂત્ર પાઠથી સૂત્રકારે બતાવેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યુ છે કે—વીસે દ્વારમાં આ શરીરની અવગાહના દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, યોગ, સ્થિતિ, અધ્યવસાય અને અનુબંધ આ સાત દ્વારોમાં જુદાપણુ છે શરીરની અવગાહના અહિંયાં પૃથ્વી કાય જીવોની જેમ આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણવાળી છે. પહેલાના

प्रमाणा शरीरावगाहना। पूर्वगमत्रये तु द्वादशयोजनप्रमाणाऽपि कथितेति१। तथा 'णो सम्मदिट्ठी' नो सम्यग्दृष्टयः जघन्यस्थितिकतया सास्वादनसम्यग्दृष्टेरनुत्पादात्, प्रथमगमत्रये तु सम्यग्दृष्टिरपि कथितः, उत्कृष्टस्थितिकस्यापि तेषु संभवात् अतो दृष्टिद्वारे भवति वैलक्षण्यमिति। 'मिच्छादिट्ठी' मिथ्यादृष्टयः, 'णो सम्मामिच्छादिट्ठी' नो सम्यग्मिथ्यादृष्टयः, पूर्वगमत्रये सम्यग्दृष्टित्वस्य मिथ्यादृष्टित्वस्य च विधानं कृतम् मिश्रदृष्टित्वस्य निषेधः कृतः इह तु सम्यग्दृष्टित्वस्य मिश्रदृष्टित्वस्य निराकरणम् मिथ्यादृष्टित्वस्य विधानं जघन्यस्थितिकत्वात् इति २। तथा 'दो अन्नाणा नियमं' द्वे अज्ञाने मत्यज्ञानश्रुताज्ञाने नियमतो भवतः। पूर्वमज्ञानद्वयं तथा ज्ञानद्वयमपि कथितम् इह तु अज्ञानद्वयमात्र-

है, पूर्व के तीन गम में यह अवगाहना १२ योजन प्रमाण है, यह सम्यग्दृष्टि और मिश्रदृष्टि होता नहीं है, क्योंकि जघन्य स्थितिवाला होने से इसमें सास्वादन सम्यग्दृष्टि का उत्पाद नहीं होता है, प्रथम तीन गमों में तो सम्यग्दृष्टि भी होता है क्योंकि उनमें उत्कृष्ट स्थितिवालों का भी संभव है यही यहां अन्तर है, 'नो सम्मामिच्छादिट्ठी' सम्यग्मिथ्यादृष्टि अर्थात् मिश्रदृष्टिवाले नहीं होते हैं। 'मिच्छादिट्ठी' ये मिथ्यादृष्टि होते हैं। पूर्व के तीन गमों में सम्यग्दृष्टि का और मिथ्यादृष्टि का इन दो दृष्टियों का विधान किया गया है, और मिश्रदृष्टियों का निषेध किया गया है, परन्तु यहां पर मिथ्यादृष्टि के विधान के साथ सम्यग्दृष्टि और मिश्रदृष्टि इन दोनों का भी निषेध किया गया है, मिथ्यादृष्टिता का विधान इस के जघन्य स्थितिवाला होने के कारण हुआ है। 'दो अन्नाणा नियमं' यहां मतिअज्ञान और श्रुतअज्ञान ये

ત્રણ ગમોમાં આ અવગાહના ૧૨ બાર યોજન પ્રમાણની કહી છે. તેઓ સમ્યગ્દષ્ટિ કે મિશ્ર દષ્ટિવાળા હોતા નથી. કેમકે-જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોવાથી તેમાં સાસ્વાદન સમ્યગ્દષ્ટિનો ઉત્પાદ થતો નથી. પહેલા ત્રણ ગમોમાં તો સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે, કેમકે-ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા બે ઇંદ્રિયોમાં સાસ્વાદન સમ્યગ્ દૃષ્ટિનો ઉત્પાદ થાય છે. તેથી આ મિથ્યાદષ્ટિ વાળા કહ્યા છે. પહેલાના ત્રણ ગમોમાં તેઓમાં સમ્યગ્ દષ્ટિપણાનું અને મિથ્યાદષ્ટિ પણાનું આ બન્ને દૃષ્ટિયોનું વિધાન કરેલ છે, અને મિશ્ર દૃષ્ટિનો નિષેધ કહેલ છે. પણ અહિયાં મિથ્યા દષ્ટિના વિધાનની સાથે મિશ્રદષ્ટિ અને સમ્યગ્ દૃષ્ટિ આ બન્નેનો નિષેધ કરેલ છે. મિથ્યાદષ્ટિ પણાનું વિધાન આને જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોવાને કારણે થયેલ છે. 'દો અન્નાણા નિયમં' અહિયાં મતિ

मेव जघन्यस्थितिकत्वेन ज्ञानद्वयासंभवादिति ३। 'णो मणजोगी णो वयजोगी' नो मनोयोगिनो नो वचोयोगिनः, जघन्यस्थितिकत्वेन अपर्याप्तकत्वात् तेषां न मनोयोगः न वाग्योगः संभवति, पूर्वगमत्रये तु अजघन्यस्थितिकस्याऽपि संभवेन मनोयोगवाग्योगयो र्विधानं कृतम् अतो भवत्येव योगद्वारे पूर्वगमत्रयापेक्षया इह-वैलक्षण्यम्। 'कायजोगी' काययोगिनः शरीरस्य सर्वजीवसाधारणतया जघन्यस्थितिकत्वेऽपि काययोगस्य संभवादिति ४। स्थितिद्वारे 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं

दो अज्ञान नियम से होते हैं। पूर्व के तीन गम में दो अज्ञान और दो ज्ञान इनका विधान किया गया है तब कि यहां केवल दो अज्ञानों का ही विधान किया गया है क्योंकि ये जघन्य स्थितिवाले होने से दो ज्ञानों की संभावना नहीं होती है, 'णो मण जोगी नो वयजोगी' योगद्वार में यहां केवल काययोग होता है, मनोयोग और वचनयोग नहीं होता है, क्योंकि जघन्य स्थितिवाला होने से अपर्याप्त होने के कारण उनके न मनोयोग और न वचनयोग होता है। पूर्व के तीन गम में मनोयोग वचनयोग का होना भी कहा गया है। क्योंकि वहां अजघन्य स्थितिवाले का भी सद्भाव है पर यहां जघन्य स्थितिवाले होने से अपर्याप्तावस्था में वचनयोग का सद्भाव नहीं कहा गया हैं, यही यहां पूर्व की अपेक्षा अन्तर है। 'कायजोगी, वे काययोगी होते हैं, जघन्य स्थितिवाला होने पर भी यहां काययोग का सद्भाव कहा गया है वह शरीर सर्व जीव साधारण होता है इस

અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાન નિયમથી થાય છે. પૂર્વના ત્રણ ગમોમાં બે જ્ઞાન, અને બે અજ્ઞાન કહેલ છે. અહિયાં કેવળ અજ્ઞાનનાનું જ વિધાન કહેલ છે.

'णो मणजोगी' યોગ દ્વારમાં અહિયાં કેવળ કાયયોગ જ હોય છે. મનોયોગ અને વચનયોગ થતો નથી કેમકે—પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા બે ઈંદ્રિય જીવો મનોયોગવાળા હોવાને કારણે તેઓને વચન યોગ પણ હોતો નથી. પહેલા ગમમાં વચનયોગ હોવાનું પણ કહેવામાં આવ્યું છે. કેમકે-ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળાનો પણ સદ્ભાવ છે. પરંતુ અહિયાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોવાથી અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વચનયોગનો સદ્ભાવ કહ્યો નથી. જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોવા છતાં પણ અહિયાં જે કાયયોગનો સદ્ભાવ કહ્યો છે, તે શરીર સર્વજીવ સાધારણ હોય છે, તેથી કહેલ છે. ૪ સ્થિતિદ્વારમાં

उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं' स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेणाऽपि अन्तर्मुहूर्तम् पूर्वगमत्रये जघन्येन स्थिति रन्तर्मुहूर्तप्रमाणा कथिता, उत्कर्षतो द्वादशसंवत्सरप्रमाणेति, इह तु जघन्योत्कृष्टाभ्यामुभाभ्यामपि अन्तर्मुहूर्तमिति भवत्येव स्थितौ वैलक्षण्यमिति ५। 'अज्झवसाणा अपसत्था' अध्यवसाया अप्रशस्ताः पूर्वमध्यवसायानां प्रशस्ताप्रशस्तत्वम् उभयरूपत्वमुक्तम् इह तु अप्रशस्तमात्रमेवेति भवत्येव पूर्वापेक्षया वैलक्षण्यमिति ६। 'अनुबंधो जहा ठिई' अनुबन्धो यथा स्थितिः यथा स्थितिर्जघन्योत्कृष्टाभ्यामन्तर्मुहूर्तप्रमाणा कथिता तथाऽनुबन्धोऽपि जघन्योत्कृष्टाभ्याम् अन्तर्मुहूर्तमात्र एव भवति पूर्वप्रकरणे अनुबन्धो जघन्येन अन्तर्मुहूर्तरूपः उत्कृष्टतो द्वादशसंवत्सररूपः, इह तु उभाभ्यामपि एकरूप एव इति भवत्येव वैलक्षण्यमिति ७। 'संवेहो तहेव आदिल्लेसु दोसु गमएसु' संवेधस्तथैव आद्ययोः

लिये कहा है ४ स्थितिद्वार में 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं' स्थिति यहां जघन्य से अन्तर्मुहूर्त की होती है और उत्कृष्ट से भी एक अन्तर्मुहूर्त की होती है। पूर्व के तीन गम में जघन्य से स्थिति एक अन्तर्मुहूर्त की और उत्कृष्ट से १२ वर्ष की कही गई है, पर यहां जघन्य और उत्कृष्ट दोनों से ही वह एक अन्तर्मुहूर्त की ही कही गई है, 'अज्झवसाणा अप्पसत्था' पूर्व के तीन गम में प्रशस्त और अप्रशस्त दोनों प्रकार के अध्यवसाय कहे गये हैं, पर यहां पर वे अप्रशस्त ही कहे गये है। 'अणुबंधो जहा ठिई' अनुबन्ध भी स्थिति के अनुसार होने के कारण और उत्कृष्ट से एक अन्तर्मुहूर्त्त प्रमाण ही है, पूर्व के तीन गम में अनुबन्ध जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त प्रमाण और उत्कृष्ट से १२ वर्ष प्रमाण कहा गया है 'संवेहो तहेव आदिल्लेसु दोसु

'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं' અહિયાં સ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. પહેલા ગમમાં સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ બાર વર્ષની કહી છે. પરંતુ અહિયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્ને પ્રકારથી તે એક અંતર્મુહૂર્તની કહી છે, 'अज्झवसाणा अप्पसत्था' પહેલાના ત્રણ ગમોમાં પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બન્ને પ્રકારના અધ્યવસાય-આત્મપરિણામ કહેલ છે પણ અહિયાં અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય જ કહેલ છે. 'अणुबंधो जहा ठिई' અનુબંધનું કથન પણ સ્થિતિના કથન પ્રમાણે હોવાથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણનો છે. પહેલાના ત્રણ ગમોમાં અનુબંધ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણવાળો અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ બાર વર્ષ પ્રમાણનો જ છે. 'संवेहो आदिल्लेसु दोसु गमएसु' બીજા ત્રીકના પહેલાના બે ગમોમાં કાયસંવેધ

द्वितीयत्रिकस्य प्रथमद्वितीययोर्द्वयोः गमयोः, प्राथमिकगमद्वयवदेव संवेधो भवतीति न किमपि ततो वैलक्षण्यम् प्राथमिकगमद्वये उत्कर्षतो भवादेशेन संख्येय भवलक्षणः कथितस्तथा कालादेशेन उत्कर्षतः संख्येयकाललक्षणः कथितः इहापि द्वितीयत्रिके प्रथमगमद्वये पूर्वोक्त एव कायसंवेधः। तृतीये तु विशेषमाह-'तईयगमए भवादेसो तहेव अट्ठभवग्गहणाइं' तृतीयगमे-द्वितीयत्रिकस्य तृतीयगमे भवादेशस्तथैव यथा प्राथमिके तृतीये गमे कथितः, उत्कृष्टतोऽष्टभवग्रहणरूप स्तेनैव प्रकारेण इहापि अष्ट भवग्रहणानि। कालादेशेन कथयति-'कालादेसेणं' इत्यादि, 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि कालादेशेन जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्ताधिकद्वाविंशतिसहस्रात्मकः कायसंवेध इत्यर्थः, 'उक्कोसेणं

गमएसु' तथा द्वितीयत्रिक के आदि के दो गमों में कायसंवेध प्राथमिक गमद्वय के जैसा ही है-अर्थात् प्राथमिक गमद्वय में कायसंवेध भव की अपेक्षा उत्कृष्ट से संख्यात भवरूप कहा गया है-तथा काल की अपेक्षा भी वह संख्यात काल रूप उत्कृष्ट से कहा गया है, सो यहां पर भी द्वितीयत्रिक में प्रथम के दो गमों में उत्कृष्ट कायसंवेध भव और काल की अपेक्षा संख्यात भवरूप और संख्यात कालरूप कहा गया है, पर तृतीय गम में ऐसी विशेषता है-'तइय गमए भवादेसो तहेव अट्ठ भवग्गहणाइं' कि यहां पर भवादेश प्राथमिक के तृतीय गम के जैसा आठ भवग्रहण रूप है, और 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' काल की अपेक्षा वह जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ हजार वर्ष प्रमाण है और 'उक्कोसेणं

પહેલા બે ગમ પ્રમાણે જ છે. અર્થાત્ પહેલા બે ગમમાં કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ભવ પ્રમાણનો કહ્યો છે. અને કાળની અપેક્ષાથી પણ તે સંખ્યાત કાળ રૂપ ઉત્કૃષ્ટથી કહેલ છે. અને અહિયાં આ બીજા ત્રિકમાં પહેલાના બે ગમોમાં કાયસંવેધ ભવ અને કાળની અપેક્ષાથી સંખ્યાત ભવ રૂપ અને સંખ્યાત કાય રૂપ કહેલ છે પરંતુ ત્રીજા ગમમાં વિશેષ પણું છે. તે બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-'तइयगमए भवादेसो तहेव अट्ठभवग्गहणाइं' અહિયાં ભવાદેશ પહેલાના ત્રિકના ત્રીજા ગમ પ્રમાણે આઠ ભવ ગ્રહણ રૂપ છે. અને 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ

अट्ठासीइं वाससहस्साइं' उत्कर्षतोऽष्टाशीतिवर्षसहस्राणि, 'चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकानि, चतुरन्तर्मुहूर्त्ताधिकाष्टाशीतिवर्षसहस्रात्मकः कालादेशेन उत्कर्षतः कायसंवेध इति चतुर्थपञ्चमषष्ठगमाः ६। सप्तमाष्टमनवमगमान् दर्शयितुमाह 'सो चेव अप्पणा उक्कोस०' इत्यादि, 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' स एव-द्वीन्द्रिय जीव एव आत्मना उत्कृष्टकालस्थितिकोऽथ च पृथिवीकायिकेषु समुत्पन्नो भवेत् तदा 'एयस्स वि ओहियगमगसरिसा तिन्नि गमगा भाणियव्वा' एतस्यापि स्वयमुत्कृष्टस्थितिकद्वीन्द्रियजीवस्य पृथिवीकायिके उत्पित्सोरपि औघिकगमसदृशाः सामान्यगमतुल्यास्त्रयो गमाः सप्तमाष्टमनवमलक्षणा भणितव्याः पठनीया इत्यर्थः। औघिकगमापेक्षया वैलक्षण्यं दर्शयन्नाह-'णवरं' इत्यादि, 'णवरं तिसु वि गमएसु' नवरम् केवलम्

अट्ठासीइं वाससहस्साइं' उत्कृष्ट से वह चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक ८८ हजार वर्ष का है इस प्रकार से ये चतुर्थ पंचम एवं षष्ठ गम हैं।

अब सूत्रकार तृतीयत्रिक के ७ वें ८ वें और ९ वें गमों को प्रकट करने के अभिप्राय से 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' ऐसा कहते हैं कि यदि वह द्वीन्द्रिय जीव उत्कृष्ट काल की स्थितिवाला है और पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है तो 'एयस्स वि ओहिय गमसरिसा तिन्नि गमगा भाणियव्वा' इसके भी सामान्य गम के जैसे तीन गम सातवां गम, आठवां गम और नौवां गम ये तीन गम कहना चाहिये पर उनकी अपेक्षा जो इन गमों में विशेषता है वह इस प्रकार से है कि 'णवरं तिसु वि गमएसु०' इन ७वें आठवे और नौवे गमों में स्थिति जघन्य और उत्कृष्ट से १२ वर्ष की होती है, तथा

હજાર વર્ષ પ્રમાણુની છે. અને 'उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं' ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક-અઠયાસી હજાર વર્ષનો છે. આ રીતે આ ચોથો પાંચમો અને છઠ્ઠો ગમ કહ્યો છે. ૪-૬

હવે સૂત્રકાર ત્રીજા ત્રિકના સાતમા, આઠમા, અને નવમા ગમો પ્રગટ કરવા માટે 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' એ પ્રમાણેના સૂત્ર પાઠથી સૂત્રકાર એ બતાવે છે કે-જો તેઇંદ્રિયવાળો જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળો છે, અને પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થવાનો છે, તો 'एयस्स वि ओहियगमसरिसा तिन्नि गमगा भाणियव्वा' આના પણ સામાન્ય ગમ પ્રમાણેના ત્રણ ગમો સાતમો, આઠમો અને નવમો, એ ત્રણ ગમો કહેવા જોઈએ. પરંતુ આ ગમોમાં જુદાપણું છે. તે આ રીતે છે-'णवरं तिसु वि गमएसु०' આ સાતમા

त्रिष्वपि च चरमगमकेषु 'ठिई जहन्नेणं बारससंवच्छराइं' स्थितिर्जघन्येन द्वादश-संवत्सराणि 'उक्कोसेण वि बारससंवच्छराइं' उत्कर्षेणाऽपि द्वादशसंवत्सराणि 'एवं अणुबंधो वि' एवम् स्थितिवदेव अनुबन्धोऽपि जघन्योत्कृष्टाभ्यां द्वादश संवत्सरात्मक एव स्थितिरूपत्वादनुबन्धस्येति। कायसंवेधस्तु 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन–भवप्रकारेण भवापेक्षयेत्यर्थः जघन्येन द्वे भवग्रहणे भवद्वयग्रहणात्मकः, 'उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं' उत्कर्षेणाऽष्टभवग्रहणानि। 'कालादेसेणं उवजुंजिऊण भाणियव्वं' कालादेशेन उपयुज्य भणितव्यम् प्रथमगमे उत्कृष्टतः कालापेक्षया अष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि अष्टचत्वारिंशद्वर्षैरधिकानि-द्वितीयगमे तु अष्टचत्वारिंशद्वर्षाणि अन्तर्मुहूर्त्तचतुष्टयाधिकानि, कियत्पर्यन्तं भणितव्यम्? इत्याह–'जाव' इति यावत्-सप्तमाष्टमगमसंवेधो भवेदित्यर्थः।७–८। नवमगमसंवेधमाह– 'णवमे गमए' नवमे गमके 'जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं बारसेहिं संवच्छरेहिं अब्भहियाइं' जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि द्वादशैः संवत्सरैरभ्यधिकानि, 'उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं' उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि द्वादशैः संवत्सरैरभ्यधिकानि, 'अडयालीसाए संवच्छरेहिं अब्भहियाइं' अष्टचत्वा-

अनुबन्ध भी स्थिति के जैसे जघन्य और उत्कृष्ट से १२ वर्ष का है क्योंकि वह स्थिति रूप ही होता हैं, तथा यहां कायसंवेध जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने रूप और उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने रूप है तथा–'कालादेसेणं उवजुंजिऊण भाणियव्वं' काल की अपेक्षा से प्रथम गम में कायसंवेध उत्कृष्ट से ४८ वर्ष अधिक ८८ हजार वर्ष का और द्वितीय गम में चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक ४८ वर्ष का कहा गया है, परन्तु नौवें गम में कायसंवेध जघन्य से १२ वर्ष अधिक २२ हजार वर्ष का और 'उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं०'

આઠમા અને નવમા ગમમાં સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ બાર વર્ષની હોય છે. તથા અનુબંધ પણ સ્થિતિ પ્રમાણે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી બાર વર્ષનો છે. કેમકે–તે સ્થિતિ રૂપ જ હોય છે. તથા કાયસંવેધ અહિયાં જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવારૂપ છે. તથા 'कालादेसेणं उवजुंजिऊण भाणियव्वं' કાળની અપેક્ષાથી પહેલા ગમમાં કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટથી ૪૮ અડતાલીસ વર્ષ અધિક ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષનો અને બીજા ગમમાં ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૪૮ અડતાલીસ વર્ષનો કહેલ છે. પરંતુ નવમા ગમમાં કાયસંવેધ જઘન્યથી ૧૨ બાર વર્ષ અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષનો અને 'उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं' ઉત્કૃષ્ટથી

र्शता संवत्सरैरभ्यधिकानि, 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत् कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं द्वीन्द्रियगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत-तथा एतावन्तमेव कालं द्वीन्द्रियगतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति कायसंवेधानाः सप्तमाष्टमनवमगमाः९।

अथ त्रीन्द्रियवक्तव्यतामाह-'जइ तेइंदिएहिंतो' इत्यादि, 'जइ तेइंदिएहिंतो उववज्जंति' यदि त्रीन्द्रियेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तत् किं पर्याप्तकेभ्यस्त्रीन्द्रियेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अपर्याप्तकत्रीन्द्रियेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते गौतम! पर्याप्तकत्रीन्द्रियेभ्योऽपि आगत्य उत्पद्यन्ते अपर्याप्तकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते। त्रीन्द्रियः

उत्कृष्ट से ४८ वर्ष अधिक ८८ हजार वर्ष का कहा गया है, इस प्रकार इतने काल तक वह द्वीन्द्रिय जीव द्वीन्द्रिय गतिको और पृथिवीकायिक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। इस प्रकार से ये ७-८-९ वें गम हैं।

अब सूत्रकार तेइन्द्रिय जीव की वक्तव्यता का कथन करते हैं- 'जइ तेइंदिएहिंतो उववज्जंति' वह जीव यदि तेइन्द्रि जीवों से आकर के पृथिवीकायिक रूपसे उत्पन्न होता है तो क्या वह पर्यासक तेइन्द्रिय जीवों से आकर के पृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होता है? या अपर्याप्तक तेइन्द्रिय जीवों से आकरके पृथिवीकायिक रूप से उत्पन्न होता है? इस गौतम के प्रश्नका उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं-गौतम! पर्यासक तेइन्द्रिय जीवों से भी आकरके जीव पृथिवीकायिक रूप से

---

૪૮ અડતાલીસ વર્ષ અધિક ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષનો કહેલ છે. આ રીતે આટલા કાળ સુધી તે બે ઇંદ્રિયવાળો જીવ બે ઈંદ્રિય ગતિનું અને પૃથ્વીકાય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન -અવર જવર કરે છે. આ રીતે આ ૭-૮-૯ સાત, આઠ, અને નવમા ગમો કહ્યા છે.

હવે સૂત્રકાર ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવોના સંબંધમાં કથન કરે છે.—'जइ तेइंदिएहिंतो उववज्जंति' આ જીવ જો ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવોમાંથી આવીને પૃથ્વિકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તે પર્યાપ્તક ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે અપર્યાપ્તક ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવોમાંથી આવીને પૃથ્વીકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે-હે ગૌતમ! પર્યાપ્તક ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવોમાંથી પણ આવીને જીવ પૃથ્વિકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થાય

खलु भदन्त ! यो भव्यः-पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्काल-स्थितिकेषूत्पद्यन्ते गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कृष्टतो द्वाविंशति-वर्षसहस्रस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषूत्पद्यते ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमये कियन्त उत्पद्यन्ते पृथिवीकाये गौतम ! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता असंख्याता वोत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् इत्यादिरूपेण इहापि नवापि गमा वक्तव्या इत्याशयेनैवाह-'एवं चेव' इत्यादि, 'एवं चेव नव गमगा भाणियव्वा' एवमेव-द्वीन्द्रियादिवदेव त्रीन्द्रियजीवानामपि नव गमका भणि-

---

उत्पन्न होता है और अपर्याप्तक तेइन्द्रियों से आकरके भी जीव पृथिवी-कायिक रूप से उत्पन्न होता है, अब इस पर पुनः गौतम प्रभु से पूछते हैं-'हे भदन्त ! जो तेइन्द्रिय जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है, वह हे भदन्त ! कितने काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है ? उत्तर में प्रभु कहते है-हे गौतम ! वह जघन्य से अन्त-मुहूर्त्त की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है। अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-'ते णं भंते ! जीवा०' हे भदन्त ! ऐसे वे जीव वहां एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! ऐसे वे जीव वहां एक समय में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं। इस प्रकार से यहां नौ गम कहना

છે. અને અપર્યાપ્તક ત્રણ ઈંદ્રિયવાળા જીવોમાંથી આવીને પણ જીવ પૃથ્વીકા-યિક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. આ સંબંધમાં ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'તે ણં ભંતે જીવા૦' હે ભગવન્ એવા તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! એવા જીવો ત્યાં એક સમયમાં જઘ-ન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ સુધી ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે અહિયાં નવ ગમો

न्यया। द्वीन्द्रियप्रकरणापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि, नवरं-विशेषो यथा-'आदिल्लेसु तिसु वि गमएसु' आद्येषु त्रिष्वपि गमकेषु नवसु गमकेषु त्रयो विभागाः आदिमध्यमपश्चिमाः, तत्राद्ये गमत्रये 'सरीरोगाहणा' शरीरावगाहना 'जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' जघन्येन अङ्गुलस्यासंख्येयभागम् 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं' उत्कृष्टतस्त्रीणि गव्यूतानि, प्राथमिकगमत्रयेऽपि जघन्योत्कृष्टाभ्यां शरीरावगाहना अङ्गुलस्यासंख्यातभागप्रमाणा त्रिगव्यूति

चाहिये, यही बात सूत्रकारने 'एवं चेव नवगमगा भाणियव्वा' इस सूत्र पाठ द्वारा प्रगट की है, इस सूत्रपाठ द्वारा यह समझाया गया है कि जिस प्रकार से द्वीन्द्रिय जीवों के नौ गम कहे गये हैं उसी प्रकार से तेइन्द्रिय जीवों के भी नौ गम कहना चाहिये, परन्तु द्वीन्द्रिय प्रकरण गत नौ गमकों की अपेक्षा तेइन्द्रिय के गमकों में जो अन्तर है उसे सूत्रकार 'णवरं आदिल्लेसु तिसु वि गमएसु' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट करते हैं-वे कहते हैं कि आदि के तीन गमकों में अर्थात् इन नव गमको में तीन विभाग होते हैं जैसे आदिम, मध्यम और पश्चिम ऐसे तीन विभाग हैं-इनमें आदि के तीन गमों में 'सरीरोगाहणा' शरीर की अवगाहना 'जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण और 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं' उत्कृष्ट से तीन कोश प्रमाण है, तात्पर्य यह है कि प्राथमिक तीन गम में जघन्य और उत्कृष्ट से शरीरावगाहना अङ्गुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण

કહેવા જોઈએ. એજ વાત સૂત્રકારે 'एवं चेव नव गमगा भाणियव्वा' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે કે-જે રીતે બે ઈંદ્રિયવાળા જીવોના સંબંધમાં નવ ગમો કહ્યા છે, એજ રીતે ત્રણ ઇન્દ્રિય વાળા જીવોના સંબંધમાં પણ નવ ગમો કહેવા જોઈએ. પરંતુ બે ઇન્દ્રિય પ્રકરણના નવ ગમોની અપેક્ષાથી ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવના ગમોમાં જે ફેરફાર છે, તેને સૂત્રકાર 'णवरं आदिल्लेसु तिसु वि गमएसु' આ સૂત્રપાઠથી બતાવે છે. તેઓ કહે છે કે-પહેલાના ત્રણ ગમોમાં પહેલો, મધ્યમ, પશ્ચિમ એ રીતે ત્રણ વિભાગ કહ્યા છે. તેમાં પહેલાના ત્રણ ગમોમાં 'सरीरोगाहणा' શરીરની અવગાહના 'जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभाग' જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની અને 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं' ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગાઉ પ્રમાણ વાળી છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-પહેલા ત્રણ ગમોમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી શરીરની અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ

प्रमाणा च भवतीत्यर्थः। तिन्नि इंदियाइं' त्रीणि इन्द्रियाणि घ्राणरसनस्पर्शनाख्यानि भवन्तीति। 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् 'उक्कोसेणं एगूणपन्नं राइंदियाइं' उत्कृष्टत एकोनपञ्चाशद्रात्रिदिवम् जघन्योत्कृष्टाभ्यां स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा एकोनपञ्चाशद्रात्रिदिवप्रमाणाच भवतीत्यर्थः, 'तइयगमए' तृतीयगमके कायसंवेधे 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्येन द्वाविंशतिवर्षसहस्रप्रमाणः कायसंवेधो भवति, इति। 'उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं छन्नउइं राइंदियसयमब्भहियाइं' उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिवर्षसहस्राणि षण्णवत्यधिकैकशतरात्रिन्दिवाभ्यधिकानि (१९६), इह तृतीयगमे अष्टौ भवा, तत्रत्य चतुर्षु त्रीन्द्रियभवेषु प्रत्येकमुत्कर्षत एकोनपञ्चाशद्रात्रिदिवप्रमाणत्वेन चतुर्भिर्गुणने यथा कथितम् (१९६)

और तीन कोश प्रमाण है, 'तिन्नि इंदियाइं' स्पर्शन, रसना और घ्राण ये यहां तीन इन्द्रियां होती हैं। स्थितिद्वार में-'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं, एगूणपन्नं राइं दियाइं' स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की और उत्कृष्ट से ४९ रातदिन की है। 'तइयगमए कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' तृतीय गम में कालकी अपेक्षा जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ हजार वर्ष और उत्कृष्टसे १९६ एक सौ छियानवे रात्रिदिवस अधिक अट्ठाशी हजार वर्ष प्रमाण काय संवेध हैं, इस तृतीय गम में आठ भव होते हैं, इनमें चार तेइन्द्रियों के भवों में प्रत्येक भव में उत्कृष्ट से ४९ उनचास रात्रि दिवस की स्थिति है चारों भवों की स्थिति का जोड १९६ होता है, इस प्रकार

વાળી અને ત્રણ ગાઉના પ્રમાણુવાળી છે. 'तिन्नि इंदियाइं' તેઓને સ્પર્શન, રસના (જીભ) અને ઘ્રાણ (નાક) એ ત્રણ ઇંદ્રિયો હોય છે. સ્થિતિ દ્વારમાં 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं एगूणपण्णं राइंदियाइं' સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી ૪૯ ઓગણપચાસ અહોરાત્ર-રાત દિવસની છે 'तइयगमए कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' ત્રીજા ગમમાં કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૯૬ એકસો છન્નુ અહોરાત્ર-રાત્રિ દિવસ અધિક ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષ પ્રમાણુનો કાયસંવેધ કહ્યો છે. આ ત્રીજા ગમમાં આઠ ભવ હોય છે. તેમાં ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવોના ચાર ભવોમાં દરેક ભવમાં ઉત્કૃષ્ટથી ૪૯ ઓગણપચાસ અહોરાત્ર-રાત્રિ દિવસની સ્થિતિ છે. ચારે ભવની સ્થિતિનો સરવાળો ૧૯૬ એકસોને છન્નુ થાય છે આ રીતે ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા તે જીવો એટલા કાળ સુધી ત્રણ ઇન્દ્રિયની ગતિનું અને

कालमानं भवतीति। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एताव-त्कालपर्यन्तमेव त्रीन्द्रियगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत-तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव-त्रीन्द्रियगतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति १-२-३। 'मज्झिमा तिन्नि-गमगा तहेव' मध्यमास्त्रयो गमका स्तथैव, यथैव मध्यमा द्वीन्द्रियगमा इति। 'पच्छिमा वि तिन्नि गमगा तहेव' पश्चिमाश्चरमा अपि त्रयो गमका स्तथैव यथैव चरमा स्त्रयो गमा इति। द्वीन्द्रियचरमगमापेक्षया त्रीन्द्रियचरमगमे वैलक्षण्यं दर्श-नायाह-'णवरं' इत्यादि, 'णवरं' नवरम्-केवलम् 'ठिई जहन्नेणं एगूणपन्नं राइं दियाइं' स्थितिर्जघन्येन एकोनपञ्चाशद्रात्रिदिवम् तथा 'उक्कोसेण वि एगूणपन्नं राइंदियाइं' उत्कर्षतोऽपि एकोनपञ्चाशद्रात्रिदिवम् चरमगमत्रयेऽपि

वह तेइन्द्रिय जीव इतने काल तक ही तेइन्द्रियगति को और पृथिवी-कायिक गति का सेवन करता है। और इतने ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है १-२-३। 'मज्झिमा तिन्नि गमगा तहेव' मध्यम जो तीन गम हैं वे भी द्वीन्द्रिय के मध्यम गम के जैसे हैं। "पच्छिमा वि तिन्नि गमगा तहेव' और अन्तिम तीन गमक भी द्वीन्द्रिय के अन्तिम तीन गमकों के ही जैसे हैं। परन्तु द्वीन्द्रिय के चरम गमकी अपेक्षा जो तेइन्द्रिय के चरम गममें वैलक्षण्य है, वह इस प्रकार से हैं-'ठिई जहन्नेणं एगूणपन्नं राइंदियाइं उक्कोसेण वि एगूणपन्नं राइंदियाइं' स्थिति जघन्य से ४९ रात्रि-दिन की है और उत्कृष्ट से भी वह ४९ ही रात-दिन की है, तात्पर्य कहने का यह है कि यहाँ अन्त के तीनों गमों

પૃથ્વીકાયની ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે ગમના-ગમન-અવર જવર કરે છે. ૧-૨-૩

'मज्झिमा तिन्नि गमगा तहेव' મધ્યના જે ત્રણ ગમો કહ્યા છે તે ત્રણ ગમો ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના મધ્યગમ પ્રમાણે જ છે. 'पच्छिमा वि तिन्नि गमगा तहेव' તથા છેલ્લા ત્રણ ગમો પણ બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના ત્રણ ગમો પ્રમાણે જ છે. પરંતુ બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના છેલ્લા ગમની અપેક્ષાએ ત્રણ ઇંદ્રિય વાળા જીવોના છેલ્લા ગમમાં જુદાપણુ છે, તે આ રીતે છે.-'ठिई जहन्नेणं एगूणपन्नं राइंदियाइं उक्कोसेण वि एगूणपन्नं राइंदियाइं' સ્થિતિ જઘન્યથી ૪૯ ઓગણપચાસ અહોરાત્ર-રાત દિવસની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે ઓગણપચાસ દિનરાતની જ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-અહિયાં છેલ્લા

स्थितिर्जघन्योत्कृष्टाभ्यामेकोनपञ्चाशद्रात्रिंदिवप्रमाणा भवति इति भावः । 'संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' कायसंवेध उपयुज्य भणितव्यः । चरमगमत्रये भवादेशेन उत्कर्षतः प्रत्येकमष्टौ भवग्रहणानि, कालादेशेन तु पश्चिमगमत्रयस्य प्रथमगमे तृतीयगमे सप्तमे नवमे गमे च उत्कर्षतोऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि षण्णवत्यधिकरात्रिंदिवशताधिकानि द्वितीयगमे-अष्टमगमे तु षण्णवत्युत्तरं दिनशतमन्तर्मुहूर्त्तचतुष्टयाभ्यधिकमिति ९ ।

'जइ चउरिंदिएहिंतो उववज्जंति' यदि पृथिवीकायिका जीवा श्चतुरिन्द्रियेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकेषूत्पद्यन्ते तदा किं पर्याप्तकेभ्य श्चतुरिन्द्रियेभ्य आगत्य

में भी जघन्य और उत्कृष्ट से स्थिति एक जैसी ही है अर्थात् उन चास ४९ रात दिवस की है । 'संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' कायसंवेध यहां भवादेश और कालादेश से उपयोग लगा करके जघन्य और उत्कृष्ट से कहना चाहिये अर्थात् चरम के तीन गम में भवादेश से कायसंवेध उत्कृष्ट रूप में प्रत्येक अन्तिम गम में आठ भव ग्रहणरूप है और कालादेश से वह पश्चिम गमत्रय के प्रथम गम में अर्थात् सातवें गम में-और तृतीय गम में-नौवें गम में उत्कृष्ट से १९६ एकसौ छियानवे रात्रि-दिवस अधिक ८८ अठासी हजार वर्ष का है और द्वितीय गम में-८वें गम में वह चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक १९६ एकसौ छियानवे रातदिवस का है ।'

'जइ चउरिंदिएहिंतो उववज्जंति' अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! यदि पृथिवीकायिक चौइन्द्रियों से आकरके उत्पन्न होते

ત્રણુ ગમોમાં પણુ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી સ્થિતિ એક સરખી જ છે. એટલે કે બન્નેમાં ૪૯ ઓગણુ પચાસ રાત દિવસની છે. 'संवेहो उवजुंजिऊण भाणियव्वो' અહિયાં કાયસંવેધ ભવાદેશ અને કાળાદેશથી ઉપયોગ પૂર્વક-વિચારીને અને જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી કહેવો જોઈએ. અર્થાત્ છેલ્લા ત્રણુ ગમોમાં ભવાદેશથી કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી દરેક છેલ્લા ગમમાં આઠ ભવ ગ્રહણુરૂપ છે. અને કાળાદેશથી તે છેલ્લા ત્રણુ ગમના પહેલા ગમમાં અર્થાત્ ૭ સાતમાં ગમમાં અને ત્રીજા ગમમાં એટલે નવમાં ગમમાં ઉત્કૃષ્ટથી ૧૯૬ એકસો છન્નુ અહોરાત્ર-રાત દિવસ અધિક ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષનો છે. અને બીજા ગમમાં એટલે કે આઠમા ગમમાં તે ચાર અંતર્મુહૂર્તથી અધિક ૧૯૬ એકસો છન્નું અહોરાત્ર-દિનરાતનો છે.

'जइ चउरिंदिएहिंतो उववज्जंति' હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જો પૃથ્વીકાયિક જીવ ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવોમાંથી આવીને

समुत्पद्यन्ते अथवा -अपर्याप्तकचतुरिन्द्रियेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, हे गौतम ! पर्याप्तकेभ्योऽपर्याप्तकेभ्यश्चागत्य उत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् हे भदन्त ! यः चतुरिन्द्रियजीवः पृथिवीकायिकेषु उत्पत्ति योग्यो विद्यते स कियत्कालस्थितिक-पृथिवीकायिकेषूत्पद्यते इति पुनः प्रश्नः, हे गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु उत्कृष्टतो द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यते इत्युत्तरम् हे भदन्त ! ते जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते हे गौतम ! जघन्येन एको वा द्वौ वा

हैं-तो क्या वे पर्याप्तक चौइन्द्रियों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? अथवा अपर्याप्तक चौइन्द्रियों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इस प्रकार के प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं - हे गौतम ! पृथिवीकायिक पर्याप्तक और अपर्याप्तक दोनों भी प्रकार के चौइन्द्रियों से आकर के उत्पन्न होते हैं, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! जो चतुरिन्द्रिय जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है वह कितने काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! ऐसा वह जीव जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में और उत्कृष्ट से २२ बाईस हजार वर्ष की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है।

अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—हे भदन्त ! ऐसे वे जीव वहां एक समय में कितनी संख्या में उत्पन्न होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! ऐसे वे जीव वहां एक समय में जघन्य से एक अथवा

ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્તક ચાર ઇંદ્રિય વાળાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અપર્યાપ્તક ચાર ઇંદ્રિય વાળાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત અને બન્ને પ્રકારના ચાર ઇંદ્રિય વાળામાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જે ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને ચોગ્ય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! એવો તે જીવ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિ-વાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ એવા તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! એવા તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં જઘન્યથી

त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता असंख्याता वेत्यादिकं सर्वं द्वीन्द्रियादिवदेव ज्ञातव्यम् एतदभिप्रायेणैवाह–'एवं चेव' इत्यादि, 'एवं चेव चउरिंदियाण वि णवगमगा भाणियव्वा' एवमेव–द्वीन्द्रियादिवदेव चतुरिन्द्रियाणामपि नव गमका यथायथं भणितव्याः। त्रीन्द्रियाद्यपेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह–'नवरं इत्यादि 'एएसु चेव ठाणेसु णाणत्ता भाणियव्वा' नवरमेतेषु–वक्ष्यमाणस्थानेषु अवगाहनादिविषयेषु नानात्वानि –भेदाः भणितव्यानि तथाहि–'सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभाग-प्रमाणा शरीरावगाहना भवतीति भावः। 'उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं' उत्कर्षेण

दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं। इस प्रकार से सब कथन द्वीन्द्रियादि के जैसा ही यहां पर जानना चाहिये, इस अभिप्राय को लेकर सूत्रकारने 'एवं चेव चउरिंदियाण वि णव गमगा भाणियव्वा' ऐसा सूत्रपाठ कहा है, तेइन्द्रिय जीवों के जैसे ही नौ गमक चौइन्द्रिय जीवों के भी जानना चाहिये, परन्तु तेइन्द्रिय जीवों के नौ गमकों की अपेक्षा चौइन्द्रिय जीवों के नौ गमकों में जो वैलक्षण्य है उसे सूत्रकार 'नवरं एएसु चेव ठाणेसु णाणत्ता भाणियव्वा' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट कर रहे हैं–इसके द्वारा उन्होंने यह समझाया है कि 'सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' यहां शरीरावगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण है और 'उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं' उत्कृष्ट से चार

એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે તમામ કથન બે ઇંદ્રિયાદિકોની કથનની જેમજ અહિયાં પણ સમજવું. આ આશયથી સૂત્રકારે 'एवं चेव चउरिंदियाण वि णव गमगा भाणियव्वा' એ પ્રમાણેનો સૂત્રપાઠ કહ્યો છે. ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવોની જેમજ ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવોના નવ ગમ સમજવા. પરંતુ ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના નવ ગમો કરતાં ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના નવ ગમોમાં જે જુદા પણું છે, તે બતાવતાં સૂત્રકારે 'णवरं एएसु चेव ठाणेसु णाणत्ता भाणियव्वा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કર્યું છે. આ કથનથી તેઓએ સમજાવ્યું છે કે–'सरीरोगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभाग' અહીયાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણની છે. અને 'उक्कोसेणं चत्तारि गाउयाइं' ઉત્કૃષ્ટથી ચાર ગાઉ પ્રમાણવાળી છે. 'ठिई जहन्नेणं अंतो-

चत्वारि गव्यूतानि 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् 'उक्कोसेण य छम्मासा' उत्कर्षेण च षण्मासाः, जघन्योत्कृष्टाभ्यामन्तर्मुहूर्त्तषण्मासप्रमाणा स्थितिश्चतुरिन्द्रियजीवानामिति । 'एवं अणुबंधो वि' एवमेव-स्थितिवदेव जघन्योत्कृष्टाभ्यामन्तर्मुहूर्त्तषण्मासप्रमाणोऽनुबन्धो भवति चतुरिन्द्रिय जीवानामिति । 'चत्तारि इंदियाणि' चत्वारि इन्द्रियाणि-स्पर्शनरसनघ्राणचक्षूंषि भवन्ति चतुरिन्द्रिय जीवानामिति। 'सेसं तं चेव' शेषम्-अवगाहनास्थित्यनुबन्धेन्द्रियादिभिन्नम् उपपातपरिमाणादिद्वारजातं तदेव यद्द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियप्रकरणे कथितम् । कियत्पर्यन्तं द्वीन्द्रियप्रकरणपठितं तथा शरीरावगाहनादिकं वक्तव्यं तदाह-'जाव' इत्यादि, 'जाव नवमगमए' यावन्नवमगमके, 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं वास-सहस्साइं छहिं मासेहिं अब्भहियाइं' कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि षड्भिर्मासैरभ्यधिकानि कालापेक्षया जघन्यतः कायसंवेध

कोश प्रमाण है। 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण य छम्मासा' स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की है और उत्कृष्ट से छह मास की है। 'एवं अणुबंधो वि' स्थिति के जैसा अनुबन्ध भी जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त का और उत्कृष्ट से ६ मास का है। इन्द्रिय द्वार में इन चौइन्द्रिय जीवों के स्पर्शन, रसना घ्राण और चक्षु ये चार इन्द्रियां होती हैं।' सेसं तं चेव' इनके अतिरिक्त अर्थात् अवगाहना स्थिति, अनुबन्ध और इन्द्रिय के सिवाय-और सब उपपात परिमाण आदि द्वार सब द्वीन्द्रिय तेइन्द्रिय के प्रकरण में कहे गये अनुसार ही हैं। यहाँ नौवें गम में 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीस वाससहस्साइं छहिं मासेहिं अब्भहियाइं' काल की अपेक्षा जघन्य से छह मास अधिक २२ हजार

मुहुत्तं उक्कोसेण य छम्मासा' સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી છ માસની છે. 'एवं अणुबंधो वि' સ્થિતિ પ્રમાણે અનુબંધ પણ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી છ માસનો છે. ઇન્દ્રિય દ્વારમાં આ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને સ્પર્શન, રસના (જીભ) ઘ્રાણ (નાક) અને ચક્ષુ (નેત્ર) આ ચાર ઇન્દ્રિયો હોય છે. 'सेसं तं चेव' આ કથન શિવાય એટલે કે- અવગાહના સ્થિતિ, અનુબંધ અને ઇંદ્રિયદ્વારના કથન શિવાયનું બાકીનું એટલે કે ઉપપાત પરિમાણ વિગેરે દ્વારો સંબધીનુ કથન બે ઇન્દ્રિય અને ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું. અહિયાં નવમા ગમમાં 'कालादेसेणं बावीस वासहस्साइं छहिं मासेहिं अब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાએ

इत्यर्थः । 'उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं चउवीसाए मासेहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेणाऽष्टाशीतिवर्षसहस्राणि चतुर्विंशत्या मासैरभ्यधिकानि चतुर्विंशति-मासाधिकाष्टाशीतिवर्षसहस्रात्मकः कालापेक्षयोत्कृष्टतः कायसंवेध इति । 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तमेव चतुरिन्द्रियगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव चतुरिन्द्रियगतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति चतुरिन्द्रियप्रकरणम् ॥सू०३॥

पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यो जीवानामुपपातादिकं दर्शयितुमाह 'जइ पंचिंदि-यतिरिक्ख' इत्यादि ।

मूलम्—जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असन्निपंचिंदियतिरि-क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! सन्निपंचिंदियतिरिक्ख-जोणिएहिंतो उववज्जंति असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति। जइ असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं जलचरेहिंतो उववज्जंति जाव किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति?। गोयमा! जलचरे-

---

वर्ष तक का और 'उक्कोसेणं अट्ठासीइं वाससहस्साइं०' उत्कृष्ट से २४ मास अधिक ८८ अठासी हजार वर्ष तक का कायसंवेध है, अर्थात् इतने काल तक वह चौइन्द्रिय जीव उस चौइन्द्रिय गति का और पृथिवी कायिक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है ।

चतुरिन्द्रिय प्रकरण समाप्त ॥३॥

જઘન્યથી છ માસ અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષનો અને 'उक्कोसेणं अट्ठा-वीसं वाससहस्साइं०' ઉત્કૃષ્ટથી ૨૪ ચોવીસ માસ અધિક ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષ સુધીનો કાયસંવેધ છે અર્થાત્ એટલા કાળ સુધી તે ચાર ઈંદ્રિય વાળો જીવ તે ચાર ઇંદ્રિય ગતિનું અને પૃથ્વીકાય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તે ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે.

ચાર ઈંદ્રિયવાળા જીવોનું પ્રકરણ સમાપ્ત ॥સૂ. ૩॥

हिंतो जाव पज्जत्तएहिंतो वि उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो वि उववज्जंति। असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? 'गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बावीसवाससहस्स०। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति, एवं जहेव बेइंदियस्स ओहियगमए लद्धी तहेव। णवरं सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं। पंचिंदिया। ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी सेसं तं चेव। भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीईए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवइयं जाव करेज्जा। णवसु वि गमएसु कायसंवेहो भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं कालादेसेणं उवजुंजिऊण भाणियव्वं नवरं मज्झिमएसु तिसु वि गमएसु जहेव बेइंदियस्स, पच्छिल्लएसु तिसु गमएसु जहा एयस्स चेव पढमगमएसु। णवरं ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी सेसं तं चेव जाव णवम गमएसु, जहन्नेणं पुव्वकोडी बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहिया उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीईए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवइयं कालं सेवेज्जा० ९॥ जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो

उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति णो असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति। जइ संखेज्जवासाउय० किं जलचरेहिंतो उववज्जंति, सेसं जहा असन्नीणं जाव, ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स सन्निस्स तहेव इहवि। णवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं जोयणसहस्सं सेसं तं चेव जाव कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीईए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ एवइयं जाव करेज्जा। एवं संवेहो णवसु वि गमएसु जहा असन्नीणं तहेव निरवसेसं। लद्धी से आदिल्लएसु तिसु वि गमएसु एस चेव मज्झिमएसु तिसु वि गमएसु एस चेव। नवरं इमाइं णव णाणत्ताइं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, तिन्नि लेस्साओ। मिच्छादिट्ठी। दो अन्नाणा। कायजोगी। तिन्नि समुग्घाया। ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं। अपसत्था अज्झवसाणा। अणुबंधो जहा ठिई, सेसं तं चेव, पच्छिल्लएसु तिसु वि गमएसु जहेव पढमगमए णवरं ठिई अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी सेसं तं चेव १॥सू० ४॥

छाया—यदि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। यदि असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं जलचरेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् किं पर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते अपर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! जलचरेभ्यो यावत्पर्याप्तकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते अपर्याप्तकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्यन्ते गौतम! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्र०। ते खलु भदन्त! जीवाः एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते? एवं यथैव द्वीन्द्रियस्य, औघिकगमके लब्धिस्तथैव। नवरं शरीरावगाहना जघन्येन अङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण योजनसहस्रम्। पञ्चेन्द्रियाणि। स्थितिरनुबन्धश्च जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिः, शेषं तदेव, भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे, उत्कर्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते, उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयः, अष्टाशीत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः, एतावन्तं यावत्कुर्यात्। नवस्वपि गमकेषु कायसंवेधो भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि, कालादेशेन उपयुज्य भणितव्यम्, नवरं मध्यमकेषु त्रिष्वपि गमकेषु। यथैव द्वीन्द्रियस्य, पश्चिमकेषु त्रिषु गमकेषु यथा एतस्यैव प्रथमगमकेषु। णवरं स्थितिरनुबन्धश्च जघन्येन पूर्वकोटिः उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटिः, शेषं तदेव यावन्नवमगमकेषु, जघन्येन पूर्वकोटिर्द्वाविंशत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिका, उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयोऽष्टाशीत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः एतावन्तं कालं सेवेत० ९। यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उपपद्यन्ते किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उपपद्यन्ते नो असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उपपद्यन्ते। यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उपपद्यन्ते किं जलचरेभ्य उपपद्यन्ते शेषं यथा असंज्ञिनां यावत्—ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उपपद्यन्ते एवं यथा रत्नप्रभायामुत्पद्यमानस्य संज्ञिन स्तथैव इहापि। नवरमवगाहना जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण योजनसहस्रम् शेषं तदेव यावत्कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयोऽष्टाशीत्या-वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः, एतावन्तं यावत्कुर्यात्। एवं संवेधो नवस्वपि गमकेषु यथा असंज्ञिनां तथैव निरवशेषम्। लब्धिस्तस्यादिमेषु त्रिष्वपि गमकेषु एषैव मध्यमकेषु त्रिष्वपि गमकेषु एषैव। नवरम् इमानि नव नानात्वानि, अवगाहना

जघन्येनाऽङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेणाप्यङ्गुलस्यासंख्येयभागम् १। तिस्रो लेश्याः२, मिथ्यादृष्टयः, द्वे अज्ञाने ४, काययोगिनः ५, त्रयः समुद्घाताः ६, स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेणापि अन्तर्मुहूर्तम् ७, अप्रशस्ता अध्यवसायाः८, अनुबन्धो यथा स्थितिः ९, शेषं तदेव, पश्चिमकेषु त्रिष्वपि गमकेषु यथैव प्रथमगमके, नवरं स्थितिरनुबन्धो जघन्येन पूर्वकोटिः, उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटिः, शेषं तदेव ९ ॥ सू०४ ॥

टीका—'जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा—'किं सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' किं संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा—'असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'संन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति' संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते तथा 'असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति' असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते उभाभ्यामपि

'जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो' इत्यादि

टीकार्थ—'जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो०' हे भदन्त! यदि वह पृथिवीकायिक जीव पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होता है तो क्या वह 'सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो० असन्नि पंचिंदिय तिरि०' संज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकर के उत्पन्न होता है या असंज्ञी पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकर के उत्पन्न होता है? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा' हे गौतम! 'सन्निपंचिंदिय तिरि० उववज्जंति' वह संज्ञीपंचेन्द्रियतिर्यञ्चों से भी आकर के उत्पन्न होता है और असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चों से भी आकरके उत्पन्न होता है। अथ

'जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—'जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो०' હે ભગવન્ જો તે પૃથ્વીકાયિક જીવ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તે 'सन्नि पंचिंदियतिरिक्ख जोणिएहिंतो असन्नि पंचिंदियतिरिक्ख०' સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે કે—અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा! હે ગૌતમ! 'सन्नि पंचिंदिय ति० उववज्जंति असन्नि पंचिं० उववज्जंति' તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે?

आगतानामुत्पत्ति र्भवति इत्युत्तरम् इत्यर्थः। 'जइ असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए-हिंतो उववज्जंति' यदि असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य पृथिवीकायिक-तया उत्पद्यन्ते तदा किं 'जलचरेहिंतो उववज्जंति' किं जलचरेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते 'जाव किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति' यावत् किं पर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते, अत्र याव-त्पदेन किं स्थलचरेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते खेचरेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते गौतम! जलचरेभ्योऽपि आगत्य उत्पद्यन्ते स्थलचरेभ्योऽपि आगत्य उत्पद्यन्ते खेचरे-भ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते इत्यादि प्रकरणस्य संग्रहो भवतीति। 'जइ जलचरेहिंतो जाव उववज्जंति' यदि जलचरादिभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति' किं पर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते अथवा 'अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति'

गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ असं० उ० किं जल चरेहिंतो उववज्जंति जाव किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि पृथिवीकायिक जीव असंज्ञीपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों से आकर के उत्पन्न होता है तो क्या वह जलचरों से आकरके उत्पन्न होता है या यावत्पद से गृहीत हुए स्थलचरों से आकरके उत्पन्न होता है या खेचरों से आकरके उत्पन्न होता है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम वह जलचरों से भी आकरके उत्पन्न होता है, स्थलचरों से भी आकरके उत्पन्न होता है और खेचरों से भी आकर के उत्पन्न होता है अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ जलचरेहिंतो जाव उववज्जंति' हे भदन्त! यदि वह पृथिवीकायिक जलचर आदि कों से आकरके उत्पन्न होता है तो क्या पर्याप्तक जलचरादिकों से आकरके उत्पन्न होता है? या अपर्याप्तकजलचरादिकों से आकरके उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ असंन्नी उ० किं जलचरे-हिंतो उववज्जंति जाव किं पज्जत्तएहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तए हिं० उववज्जंति હે ભગવન્ જો તે પૃથ્વીકાયિક જીવ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તે જલચરોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે સ્થલચરો-માંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે ખેચરોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ! તે જલચરોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, સ્થલચરોમાંથી પણ આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ખેચરોમાંથી પણ આવીને આ ઉત્પન્ન થાય છે ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ जलचरेहिंतो! जाव उववज्जंति' હે ભગવન્ જો તે પૃથ્વીકાયિકજીવ જલચરોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? તો શું તે પર્યાપ્તક જલચરોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે અપર્યાપ્તક જલચરોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે

अपर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते हे भदन्त यदि असंज्ञिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तत्रापि जलचरस्थलचरखेचरेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते तदा किं पर्याप्तकेभ्य एभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा अपर्याप्तकेभ्य एभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा हे गौतम ! 'पज्जत्तएहिंतो वि उववज्जंति' पर्याप्तकेभ्य एभ्योऽपि आगत्य उत्पद्यन्ते एवम् 'अपज्जत्तएहिंतो वि उववज्जंति' अपर्याप्तकेभ्योऽपि एभ्यो जलचरादिभ्य आगत्य पृथिवीकायिकेषूत्पद्यन्ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका इति । 'असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते' असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! 'जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम् 'से णं भंते' स खलु भदन्त ! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषूत्पद्येत, हे भदन्त ! योऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तियोग्यो विद्यते स कियत्कालस्थितिकपृथिवीकायिकेषूत्पद्येत इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्त०' जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु 'उक्कोसेणं

प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! वह पृथिवीकायिक जीव पर्याप्तक जलचरादिकों से भी आकरके उत्पन्न होता है । और अपर्याप्तक जलचरादिकों से भी आकर के उत्पन्न होता है अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'असन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते ?' हे भदन्त ! असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक 'जे भविए पुढविकाइएसु उववज्जित्तए' जो पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' हे भदन्त ! वह कितने काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्त० उक्कोसेणं बावीसवाससहस्स०' वह जघन्य से एक

ગૌતમ ! તે પૃથ્વીકાયિક જીવ પર્યાપ્તક જલચર વિગેરેમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને અપર્યાપ્તક જલચર વિગેરેમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-'असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते !' હે ભગવન્ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક 'जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' કે જે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते !' केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जंति' હે ભગવન્ તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा !' जहण्णेणं अंतोमुहुत्त० उक्कोसेणं बावीसवाससहस्स० જઘન્યથી તે એક અંતર્મુહૂ-

बावीसवाससहस्स०' उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्येत। 'ते णं भंते! जीवा०' ते खलु भदन्त! जीवाः एकसमये पृथिवीकायिके कियत्संख्यका उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, उत्तरमाह-'एवं जहेव' इत्यादि, 'एवं जहेव बेइंदियस्स ओहियगमए लद्धी तहेव' एवं यथा द्वीन्द्रियस्य जीवस्य औधिकगमके लब्धिः परिमाणोत्पादादिप्राप्तिरूपा लब्धिः कथिता तथैव इहापि ज्ञातव्या, द्वीन्द्रियजीवानां यथा-औधिकगमे कथितं तथैवात्रापि बोद्धव्यम् एकस्मिन् समये कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः संख्याता वा असंख्याता वा जायन्ते इत्युत्तरम् सेवार्तसंहननवन्तः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका इति सर्वम् द्वीन्द्रियवदेव। केवलं वक्ष्यमाणविषयेषु वैलक्षण्यं तदेवाह-'णवरं' इत्यादि, 'णवरं

अन्तर्मुहूर्त की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में और उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है,

प्र०—'ते णं भंते! जीवा०' हे भदन्त! वे जीव एक समय में पृथिवीकायिक में कितने उत्पन्न होते हैं?

उ०—हे गौतम! 'एवं जहेव०' जिस प्रकार द्वीन्द्रिय जीव के औधिक गमक में परिमाण उत्पाद आदि की प्राप्ति रूप लब्धि कही गई है उसी प्रकार से यहां कितने उत्पन्न होते हैं? तो इस प्रश्न का उत्तर यही है कि जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन जीव उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं। ये पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक सेवार्त्तसंहनन वाले होते हैं इत्यादि सब कथन यहां द्वीन्द्रिय जीव के जैसा ही जानना चाहिये, परन्तु यहां पर इस कथन

र्तनी स्थितिवाળा पृथ्वीकायिકोमां અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. પ્ર. 'ते णं भंते जीवा०' હે ભગવન્ તે જીવો એક સમયમાં પૃથ્વીકાયિકોમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? ઉત્તર હે ગૌતમ! 'एवं जहेव०' જે પ્રમાણે બે ઇંદ્રિય જીવના ઔધિક ગમમાં પરિમાણ, ઉત્પાત વિગેરેની પ્રાપ્તિ રૂપ લબ્ધિનું કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન આના સંબંધમાં પણ સમજવું અર્થાત્ એક સમયમાં તેઓ કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નનો એજ ઉત્તર છે કે-જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અને અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. આ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક જીવો સેવાર્ત સંહનનવાળા હોય છે. વિગેરે રૂપનું તમામ કથન અહિયાં બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવના કથન પ્રમાણે સમજવું, પરંતુ અહિયાં આ કથનમાં બે ઇન્દ્રિય જીવના પ્રકરણનાં

सरीरोगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' नवरम्-केवलम् शरीरावगाहना अंगुलस्यासंख्येयभागम् 'उक्कोसेणं जोयणसहस्सं' उत्कर्षेण योजनसहस्रम् जघन्योत्कृष्टाभ्याम् अंगुलासंख्येयभागयोजनसहस्रप्रमाणा च शरीरावगाहना इत्यर्थः। हुण्डसंस्थानसंस्थिताः, तिस्रो लेश्याः, सम्यग्दृष्टयोऽपि मिथ्यादृष्टयोऽपि न तु सम्यग् मिथ्यादृष्टयः, द्वे ज्ञाने, द्वे अज्ञाने नियमतो भवन्ति नो मनो योगिनो भवन्ति किन्तु वचोयोगिनः काययोगिनश्च भवन्तीति। साकारोपयोगवन्तः अनाकारोपयोगवन्तश्च, चतस्रः-आहारभयमैथुनपरिग्रहाख्याः संज्ञा भवन्ति, क्रोधमानमायालोभाख्याश्चत्वारः श्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनाख्यानि पञ्चेन्द्रियाणि

में द्वीन्द्रिय के कथन से भिन्नता है उसे स्वयं सूत्रकार-'सरीरोगाहणा०' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट करते हैं-यहां शरीरावगाहना अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण जघन्य से है और 'उक्कोसेणं जोयणसहस्सं 'उत्कृष्ट से एक हजार योजन की है, संस्थानद्वार में यहाँ हुण्डकसंस्थान होता है, लेश्याद्वार में आदि की तीन लेश्याएँ होती हैं, दृष्टिद्वार में ये सम्यग्दृष्टि भी होते हैं और मिथ्यादृष्टि भी होते हैं-पर मिश्रदृष्टि नहीं होते हैं, ज्ञानद्वार में यहां दो ज्ञान और दो अज्ञान नियम से होते हैं, ये असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव मनोयोगी नहीं होते हैं, शेष दो योग वाले होते हैं, उपयोगद्वार में ये साकार उपयोग वाले और अनाकार उपयोग वाले होते हैं। संज्ञा द्वार में इनके आहार, भय, मैथुन और परिग्रह ये चारों संज्ञाएँ होती हैं, कषायद्वार में ये क्रोध, मान, माया और लोभ ये चारों कषायें वाले

કથનથી જે જુદાપણું છે તે પ્રગટ કરવા સૂત્રકાર 'सरीरोगाहणा०' આ સૂત્રપાઠ કહે છે. આ સૂત્રપાઠથી તેઓ એ સમજાવે છે કે-અહિયાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આગળનાં અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી 'उक्कोसेणं जोयणसहस्सं' એક હજાર યોજનની છે. સંસ્થાનદ્વારમાં અહીં હુંડક સંસ્થાન હોય છે. લેશ્યાદ્વારમાં કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતિક એ ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે. દષ્ટિ દ્વારમાં તેઓ સમ્યગ્ દષ્ટિવાળા પણ હોય છે, મિથ્યાદષ્ટિવાળા પણ હોય છે. પરંતુ મિશ્રદષ્ટિ વાળા હોતા નથી. જ્ઞાનદ્વારમાં અહિયાં બે જ્ઞાન અને બે અજ્ઞાન નિયમથી હોય છે, આ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળા જીવો મનોયોગવાળાં હોતા નથી. બાકીના કાયયોગ અને વચનયોગ એ બે યોગવાળા હોય છે ઉપયોગ દ્વારમા તેઓ સાકાર અને અનાકાર એ બેઉ ઉપયોગવાળા હોય છે સંજ્ઞા દ્વારમાં તેઓને આહાર, ભય, મૈથુન, અને પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે. કષાયદ્વારમાં તેઓ ક્રોધ, માન, માયા, અને

भवन्तीति। 'ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' स्थित्यनुबन्धौ जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तौ 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी' उत्कर्षेण पूर्वकोटिः, जघन्योत्कृष्टाभ्यामन्तर्मुहूर्त-पूर्वकोटिप्रमाणकौ स्थित्यनुबन्धौ भवत इति। सेसं तं चेव' शेषं तदेव यत् 'णवरं' इत्यादिना कथितं तदतिरिक्तं सर्वं तदेव-द्वीन्द्रियप्रकरणोक्तमेव ज्ञातव्यमिति। कायसंवेधस्तु 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन- भवप्रकारेण भवापेक्षया इत्यर्थः द्वे भवग्रहणे भवद्वयग्रहणात्मक इत्यर्थः 'उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं' उत्कर्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि अष्टभवग्रहणात्मक इत्यर्थः। 'कालादेसेणं' कालादेशेन-कालापेक्षया कायसंवेधः 'जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता' जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते। 'उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीईए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ' उत्कर्षेण च चतस्रः पूर्वकोटयः अष्टाशीत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावत्पूर्वोक्तकालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रियतिर्य-

होते हैं, इन्द्रियद्वार में इनके श्रोत्र, चक्षु, घ्राण, रसना और स्पर्शन ये पांच इन्द्रियां होती हैं। 'ठिई अणुबंधोय जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' यहां स्थिति और अनुबन्ध जघन्य से एक अन्तमुहूर्त्त का है, और 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी' उत्कृष्ट से स्थिति और अनुबन्ध ये दोनों एक पूर्वकोटि के हैं। 'सेसं तं चेव' इनसे अतिरिक्त और सब कथन द्वीन्द्रिय के प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही है, 'कायसंवेधस्तु' कायसंवेध भव की अपेक्षा जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने रूप और उत्कृष्ट से वह आठ भवों को ग्रहण करने रूप है, तथा काल की अपेक्षा वह जघन्य से अंतर्मुहूर्त्त का और उत्कृष्ट से 'चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीईए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ' ८८ हजार वर्ष अधिक चार पूर्वकोटि का है, इस

લોભ એ ચાર કષાયોવાળા હોય છે. ઇન્દ્રિયદ્વારમાં તેઓને શ્રોત્ર (કાન) ચક્ષુ-આંખ ઘ્રાણ (નાક) રસના (જીભ) અને સ્પર્શન એ પાંચ ઇંદ્રિયો હોય છે. 'ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' અહિયાં સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનો છે, અને 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी' ઉત્કૃષ્ટથી સ્થિતિ અને અનુબંધ એ બેઉ એક પૂર્વકોટિના છે. 'सेसं तं चेव' આ કથન શિવાયનું તમામ કથન બે ઇન્દ્રિય જીવના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તેજ પ્રમાણે છે, 'कायसंवेधो०' કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી તે આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ તથા કાલની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી 'चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीईए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ' ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષ અધિક ચાર પૂર્વકોટિનો

ग्योनिकगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति। एवमेव प्रकारेण नवापि गमा ज्ञातव्याः तथोत्पादपरिमाणसंज्ञादृष्टिज्ञानादिकं सर्वमपि पूर्वोक्तमेव ग्राह्यम्, कायसंवेधेन नवस्वपि गमकेषु वैलक्षण्यद्योतनायाह-'णवसु वि' इत्यादि, 'णवसु वि गमएसु कायसंवेहो' नवस्वपि गमकेषु कायसंवेधः, 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन-भवापेक्षया द्वे भवग्रहणे भवादेशेन कायसंवेधो भवद्वयग्रहणात्मकः 'उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं' उत्कर्षेणाऽष्टभवग्रहणानि उत्कर्षतः कायसंवेधोऽष्टभवग्रहणात्मक इत्यर्थः। 'उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं' इत्यस्यायमाशयः, यथोत्कर्षतः पञ्चेन्द्रियतिरश्चां निरन्तरमष्टौ भवन्ति एवं समानभवान्तरिता अपि भवा-

---

प्रकार वह असंज्ञी पंचेन्द्रियतिर्यञ्च असंज्ञी पंचेन्द्रियतिर्यग्गतिका और पृथिवीकायिक गति का इतने कालपर्यन्त सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उसमें गमनागमन करता है, इसी प्रकार से नौ गम जानना चाहिये, तथा-उत्पाद, परिमाण, संज्ञा दृष्टि, ज्ञान अज्ञान आदि सब पूर्वोक्त ही यहां ग्रहण करना चाहिये, कायसंवेध से नौ गमकों में वैलक्षण्य प्रकट करने के लिये 'णवसु वि गमएसु कायसंवेहो' और 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' सूत्रकार ऐसा कहते हैं भव की अपेक्षा कायसंवेध जघन्य से दो भवों को ग्रहण करनेरूप है और उत्कृष्ट से वह आठ भवों को ग्रहण करने रूप है, इसका तात्पर्य ऐसा है कि जैसे उत्कृष्ट से पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों के निरन्तर आठ भव होते हैं इसी प्रकार से समान भवान्तरित भव भी भवान्तरों के साथ आठ ही

છે, આ રીતે તે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ગતિનું અને પૃથ્વીકાયગતિનું આટલા કાળ સુધી સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે, એજ રીતે નવે ગમો સમજવા. તથા ઉત્પાત, પરિમાણ, સંજ્ઞા, દૃષ્ટિ જ્ઞાન, અજ્ઞાન વિગેરે રૂપનું કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણેનું જ અહિયાં સમજવું. કાયસંવેધથી નવે ગમોમાં જુદાપણુ બતાવતાં સૂત્રકાર 'णवसु वि गमएसु कायसंवेहो' તથા 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' આ સૂત્રપાઠ કહે છે. આ સૂત્રથી તેઓ એવું કહે છે કે-ભવની અપેક્ષાએ કાયસંવેધ જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી તે આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-જે રીતે ઉત્કૃષ્ટથી પચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોને નિરંતર આઠ ભવો હોય છે. એજ રીતે સરખા ભવાન્તરોવાળાના

न्तरैः सह अष्टैव भवन्तीति। 'कालादेसेणं उवजुंजिऊण भाणियव्वं' कालादेशेन -कालापेक्षया उपयुज्य भणितव्यम् तत्र कालतः संवेधः प्रथमगमे सूत्रे साक्षादेव प्रदर्शित एव, द्वितीयगमे तूत्कर्षतोऽसौ कायसंवेधश्चतस्रः पूर्वकोटयश्चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तैरधिकाः, तृतीयगमे तु चतस्रः पूर्वकोटयोऽष्टाशीत्या वर्षसहस्रैरधिकाः, उत्तरगमेषु तु अतिदेशद्वारेण सूत्रोक्तकायसंवेधइति। 'णवरं मज्झिमएसु तिसु गमएसु जहेव बेइंदियस्स' नवरम्-केवलं वैलक्षण्यं मध्यमकेषु त्रिष्वपि पञ्चमपष्ठसप्तमेषु यथैव द्वीन्द्रियजीवस्य मध्यमगमत्रये यथा कायसंवेधस्तथाऽत्रापि-पञ्चेन्द्रियप्रकरणेऽपि, तथाहि-कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकानि उत्कर्षतोऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकानि, 'पच्छिल्लएसु तिसु गमएसु जहा एयस्स चेव पढमगमएसु' पश्चिमकेषु त्रिषु गमकेषु यथा एतस्यैव प्रथमगमकेषु चरमगमत्रयेऽपि प्रथमगमत्रयवदेव सर्वं बोद्धव्यमित्यर्थः।

होते हैं। 'कालादेसेणं उवजुंजिऊण भाणियव्वं' काल की अपेक्षा कायसंवेध उपयोग लगाकर कह देना चाहिये, प्रथम गम के सूत्र में साक्षात् रूप से ही सूत्रकारने प्रकट कर दिया है द्वितीय गम में उत्कृष्ट से कायसंवेध चार अन्तर्मुहूर्तों से अधिक चार पूर्वकोटि रूप है, तृतीय गम में वह ८८ हजार वर्ष अधिक चार पूर्वकोटि रूप है, तथा-चतुर्थ पंचम एवं षष्ठ इन गमों में वह 'जहेव बेइंदियस्स' दो इन्द्रियों के मध्यम गमों के जैसा है, अर्थात्-काल की अपेक्षा वह कायसंवेध जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ बाईस वर्ष का है, और उत्कृष्ट से वह चार अन्तर्मुहूर्तों से अधिक ८८ हजार वर्ष का है, 'पच्छिल्लएसु तिसु गमएसु जहा एयस्स चेव पढमगमएसु' तथा चरम तीन गम में वह काय संवेध इसीके प्रथम तीन गम के जैसा है, पर प्रथम गम की अपेक्षा

ભવ પણ આઠ જ હોય છે. 'कालादेसेणं उवजुंजिउण भाणियव्व' કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ પહેલા ગમના સૂત્રમાં સાક્ષાત્ પણે સૂત્રકારે પ્રગટ કરેલ છે. બીજા ગમમાં ઉત્કૃષ્ટથી કાયસંવેધ ચાર અંતર્મુહૂર્તથી વધારે ચાર પૂર્વકોટિ રૂપ છે. ત્રીજા ગમમાં ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષ અધિક ચાર પૂર્વકોટિ રૂપ છે. તથા ચોથા, પાંચમાં અને છઠ્ઠા ગમોમાં તે 'जहेव वेइंदियस्स' બે ઇન્દ્રિયવાળાઓના મધ્યમ ગમોના કથન પ્રમાણે છે. અર્થાત્ કાળની અપેક્ષાએ તે કાયસંવેધ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ વર્ષનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ચાર અંતર્મુહૂર્તોથી અધિક ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષનો છે. 'पच्छिल्लएसु तिसु गमएसु जहा एयस्स चेव पढमगएसु' તથા છેલ્લા ત્રણ ગમોમાં તે કાયસંવેધ આનાજ પહેલા ત્રણ ગમના કથન પ્રમાણે છે. પરંતુ પહેલા ગમ

केवलं प्रथमगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-नवरं' इत्यादि 'णवरं ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं पुव्वकोडी' नवरं स्थित्यनुबन्धो च जघन्येन पूर्वकोटिः 'उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटिरेवेति। 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव-पूर्वोक्तमेव सर्वम् कियत्पर्यन्तं पूर्वोक्तं तत्राह-'जाव णवमगमएसु' इत्यादि, 'जाव णवमगमएसु' यावत् नवमगमकेषु 'जहन्नेणं पुव्वकोडी बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहिया' जघन्येन पूर्वकोटि द्वाविंशतिवर्षसहस्रैरभ्यधिका 'उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीईए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ' उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयोऽष्टाशीत्या-वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः, अष्टाशीति वर्षसहस्राधिकपूर्वकोटिप्रमाणोत्कृष्टतः काय-संवेध इति। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं पृथिवीगतिं च सेवेत तथा एतावदेव कालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्गतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति नवमो गमः ९ इति।

अथ संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य स्तानुपपादयन्नाह-'जइ' इत्यादि, 'जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिभ्य

स्थिति और अनुबन्ध में अन्तर है-यहां स्थिति और अनुबन्ध जघन्य और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि रूप ही है 'सेसं तं चेव' बाकी का और सब कथन 'यावत् नौवें गम में जघन्य पूर्वकोटि अधिक २२ हजार वर्ष और उत्कृष्ट चार पूर्वकोटि अधिक ८८ अठासी हजार वर्ष का काय-संवेध है,' यहां तक पहिले कहे अनुसार ही जानना चाहिये, इस प्रकार इतने काल तक वह असंज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च उस असंज्ञी पञ्चे-न्द्रिय तिर्यग्गति का और पृथिवी कायिक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह नौवां गम है।

કરતાં સ્થિતિ અને અનુબંધના કથનમાં જુદા પણુ છે. અહિયાં સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ રૂપ જ છે. 'सेसं त चेव' બાકીનું બીજુ તમામ કથન યાવત્ નવમા ગમમાં જઘન્ય પૂર્વકોટિ અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષનો કાયસંવેધ છે. અહિં સુધીનુ પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ કથન સમજવું. આ રીતે આટલા કાળ સુધી તે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ તે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ-ગતિનું અને પૃથ્વીકાય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. આ પ્રમાણે આ નવમો ગમ છે. ૯

आगत्योत्पद्यन्ते तदा-'किं संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यः सकाशादागत्योत्पद्यन्ते अथवा-'असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यः सकाशादागत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यः सकाशादागत्य उत्पद्यन्ते, 'णो असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' नो असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। 'जइ असं-

---

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि हे भदन्त! यदि वह पृथिवीकायिक संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकर के उत्पन्न होता है तो क्या वह संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकर के उत्पन्न होता है? या असंख्यात वर्षकी आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकर के उत्पन्न होता है? यही विषय-'किं संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रदर्शित किया गया है, इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' वह पृथिवीकायिक संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होता है, 'णो असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पंचेन्द्रि-

---

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ જો તે પૃથિવિકાયિક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તે સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ વિષય-किं संखेज्जवासाउय सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, असंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' આ સૂત્રપાઠથી બતાવ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'ગોયમા! હે ગૌતમ! 'संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदिय तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति ते પૃથ્વીકાય સંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. 'णो असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી

खेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि असंख्येयवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा-'किं जलचरेहिंतो उववज्जंति०' जलचरेभ्य उत्पद्यन्ते, स्थलचरेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते खेचरेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते, 'सेसं जहा असन्निस्स जाव' शेषं यथा असंज्ञिनो यावत् अत्र यावत्पदेन जलचरेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते स्थलचरेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते खेचरेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते यदि जलचरादिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा किं पर्याप्तकेभ्य उत्पद्यन्ते अपर्याप्तकेभ्यो वोत्पद्यन्ते गौतम! पर्याप्तकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते

यतिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न नहीं होता है, अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि वह पृथिवीकायिक संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञिपंचेन्द्रियतिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होता है तो 'किं जलचरेहिंतो उववज्जंति' क्या वह संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पंचेन्द्रिय जलचरों से आकरके उत्पन्न होता है, या संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पंचेन्द्रिय स्थलचरों से आकरके उत्पन्न होता है या संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पंचेन्द्रिय खेचरों से आकर के उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'सेसं जहा असन्निस्स जाव' हे गौतम! वह पूर्वोक्त विशेषणों वाले जलचरों से आकर के भी उत्पन्न होता है, स्थलचरों से भी आकरके उत्पन्न होता है और खेचरों से भी आकर के उत्पन्न होता है। अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते

આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને ફરીથી પૂછે છે કે-'जइ संखेज्जवाउय-सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો તે પૃથ્વિકાયિક જીવો સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'किं जलचरेहिंतो उववज्जंति' શું સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જલચર-પાણીમાં રહેનારા જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય સ્થલચર-જમીન પર રહેનારા જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય ખેચર-આકાશમાં રહેનારા જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-सेसं जहा असन्निस्स जाव' હે ગૌતમ તે પહેલા કહેલ વિશેષણોવાળા જલચરોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, સ્થલચરોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ખેચરોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ જો તે પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા પૃથ્વિકાઈક જીવો જલચર વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન

अथ च अपर्याप्तकेभ्यश्चापि उत्पद्यन्ते हे भदन्त! संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तियोग्यो विद्यते स कियत्कालस्थितिकपृथिवीकायिकेषूत्पद्यते गौतम! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषूत्कृष्टतो द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्यते इत्यन्तस्य असंक्षेपकरणस्य संग्रहो भवतीति। 'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त! जीवाः ये पृथिवीकायि-

---

हैं-हे भदन्त! यदि वह पृथिवीकायिक पूर्वोक्त विशेषणों वाले जलचरादिकों से आकरके उत्पन्न होता है तो क्या पर्याप्त जलचरादिकों से आकर के वह उत्पन्न होता है या अपर्याप्त जलचरादिकों से आकरके वह उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! वह पर्याप्त जलचरादिकों से भी आकरके उत्पन्न होता है और अपर्याप्त जलचरादिकों से भी आकरके उत्पन्न होता है।

अब गौतम प्रभु से पुनः ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! जो संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होनेके योग्य है वह कितने काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! जघन्य से वह अन्तर्मुहूर्त्त की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में और उत्कृष्ट से वह २२ बाईस हजार वर्ष की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त।

થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્ત જલચર વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે અપર્યાપ્ત જલચર વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! તે પર્યાપ્ત જલચર વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. તથા અપર્યાપ્ત જલચર વિગેરેમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ જે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ પૃથ્વીકાયિકોમાંથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિ કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ જઘન્યથી તે અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્ પૃથ્વિકાયિકોમાં

केषूत्पत्तियोग्याः संख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्ते एकसमयेन—एकस्मिन् समये इत्यर्थः कियन्तः—कियत्संख्यका उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, उत्तरमाह—'एवं जहा' इत्यादि, 'एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स सन्निस्स तहेव इह वि' एवं यथा येन प्रकरेण रत्नप्रभानारकपृथिव्यामुत्पद्यमानस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य वक्तव्यता कथिता तथैव—तेनैव प्रकारेण इहापि वक्तव्या। पूर्वाऽपेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह—'णवरं' इत्यादि, 'णवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' नवरम्—केवलम् अवगाहना शरीरस्याङ्गुलासंख्येयभागम् 'उक्कोसेणं जोयणसहस्सं' उत्कर्षेण योजनसहस्रम् जघन्योत्कृष्टाभ्यामङ्गुलासंख्येयभागयोजनसहस्रप्रमाणा शरीरावगाहना भवतीति। 'सेसं तहेव' शेषम्—अवगाहनातिरिक्तं तथैव—पूर्वप्रकरणे कथितं परिमाणोत्पादादिकं तदेव ज्ञातव्यम्।

पृथिवीकायिकों में उत्पत्ति योग्य वे जीव—संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च वहां एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स सन्निस्स तहेव इह वि' 'हे गौतम! रत्नप्रभा नामकी नारक पृथिवी में उत्पन्न होने योग्य संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च की जैसी वक्तव्यता कही गई है वैसी ही यहां पर भी वह कहनी चाहिये, पर उसकी अपेक्षा जो विशेषता है वह 'णवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' इस सूत्रपाठ द्वारा जैसी प्रकट की गई है वैसी ही है अर्थात् यहां शरीर की अवगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण है और 'उक्कोसेणं जोयणसहस्सं' उत्कृष्ट से वह एक हजार योजन प्रमाण है, 'सेसं तहेव' इस अवगाहना से अतिरिक्त जैसा परिमाण उत्पाद आदि का

ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય તે જીવો-સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચો ત્યાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-एवं जहा रयणप्पभाए' उववज्जमाणस्स संन्निस्स तहेव इह वि' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા નામની નારક પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે તેજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું. તે કથન કરતાં આ કથનમાં જે જુદા પણું છે, તે 'णवरं ओगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા જે રીતે કહ્યું છે તેજ પ્રમાણેનું છે. અર્થાત્ અહિયાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની છે. અને 'उक्कोसेणं जोयणसहस्सं' ઉત્કૃષ્ટથી તે એક હજાર યોજન પ્રમાણની છે. 'सेसं तहेव' આ અવગાહના શિવાય તથા પરિમાણ, ઉત્પાત વિગેરેના

कियत्पर्यन्तं ज्ञातव्यं तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जाव कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतो मुहुत्ता' यावत्कालादेशेन जघन्येन द्वौ अन्तर्मुहूर्त्तौ 'उक्कोसेणं चत्तारि पुव्व-कोडीओ अट्ठासीईए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ' उत्कर्षेण चतस्रः पूर्व कोट्यः अष्टाशीत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिकाः। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावद्अनन्तरपूर्वोक्तकालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत तथा एतावदेव कालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति १। एवं संवेहो णवसु वि गमएसु जहा असन्नीणं तहेव निरवसेसं' एवंप्रकारेण संवेधो नवस्वपि गमकेषु यथा असंज्ञिनां तथैव निरवशेषः,

---

कथन पूर्व प्रकरण में किया गया है-वैसा ही यहां पर वह सब कहना चाहिये, यावत् कालकी अपेक्षा से कायसंवेध यहां जघन्य से दो अन्तमुहूर्त्त का और उत्कृष्ट से ८८ अठासी हजार वर्ष अधिक चार पूर्व-कोटिका है, यही बात 'जाव कालादेसेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीईए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है। इस प्रकार वह पृथिवीकायिक में उत्पन्न हुआ संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च उस गति का-पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गतिका और पृथिवीकायिक गतिका-सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है।

'एवं संवेहो णवसु वि गमएसु जहा असन्नीणं तहेव निरवसेसं' इस प्रकार से कायसंवेध नौ गमकों में असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च के जैसा

સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન પહેલા પ્રકરણમાં કરવામાં આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણેનું અહિયાં પણ તમામ કથન સમજવું. યાવત્ કાલની અપેક્ષાએ કાય-સંવેધ અહિયાં જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષનો છે આજ કથન 'जाव कालादेसेणं जहण्णेणं अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ अट्ठासीईए वाससहस्सेहिं अब्भहियाओ' આ સૂત્રપાઠથી બતાવેલું છે. આ રીતે પૃથ્વીકાયમાં ઉત્પન્ન થયેલ તે સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ તે ગતિનું પંચે-ન્દ્રિય તિર્યંચ ગતિનું અને પૃથ્વીકાયની ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન-અવર જવર કરે છે.

'एवं संवेहो णवसु वि गमएसु जहा असन्नीणं तहेव निरवसेसं' આ રીતે કાયસંવેધ નવે ગમોમાં અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવના કથન પ્રમાણે

एवमुक्ताभिलापेन संवेधो नवस्वपि गमकेषु यथा असंज्ञिनां तथैव तेनैव प्रकारेण निरवशेपो भणितव्यः, संज्ञिनामसंज्ञिनां च जीवानां पृथिवीकायिकेषूत्पित्सूनां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तायुष्कत्वात् उत्कर्षतश्च पूर्वकोटयायुष्कत्वादिति। 'लद्धी से आदिल्लएसु तिसु वि गमएसु एसचेव' लब्धिः परिणामसंहननादिवक्तव्यता तस्य-पृथिवीकायिकेषु उत्पित्सोः संज्ञिनो जीवस्याद्येषु एषैव रत्नप्रभायां पृथिव्यामुत्पित्सोः सैव अत्र 'मज्झिल्लएसु तिसु वि गमएसु एस चेव' मध्यमेषु त्रिष्वपि गमकेषु एषैव या रत्नप्रभायामुत्पित्सोः संज्ञिनो वक्तव्यता कथितेति भावः। रत्नप्रभापेक्षया विशेपस्त्वयम् 'णवरं' इत्यादि, 'णवरं इमाइं णव णाणत्ताइं' नवरमिमानि नव नानात्वानि तानि चेमानि 'ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' शरीरावगाहना जघन्येन अंगुलस्यासंख्येयभागम् 'उक्कोसेणं

कहना चाहिये, क्योंकि पृथिवीकायिक में उत्पन्न होने योग्य संज्ञी असंज्ञी जीव जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की आयुवाले होते हैं और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि की आयुवाले होते हैं। 'लद्धी से आदिल्लेसु तिसु वि गमएसु एसचेव' परिमाण, संहनन, आदि की वक्तव्यता रूप लब्धि पृथिवीकायिक में उत्पन्न होने योग्य संज्ञी जीव के आदि के तीनों गमकों में, रत्नप्रभा में उत्पन्न होने योग्य संज्ञी जीव की वक्तव्या जैसी ही है, तथा मध्य के तीन गमकों में भी यही रत्नप्रभा में उत्पन्न होने योग्य संज्ञी जीव की वक्तव्यता जैसी वक्तव्यता है, परन्तु बीच के नौ गमों में जो विशेषता है वह ऐसी है-जो 'णवरं इमाइं णव णाणत्ताइं' इस सूत्र द्वारा प्रकट की जा रही है-'ओगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं०' शरीरावगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें

સમજવો. કેમકે-પૃથિવીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય સંજ્ઞી અસંજ્ઞી જીવો જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની આયુષ્યવાળા હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા હોય છે. 'लद्धीं से आदिल्लेसु तिसु वि गमएसु एसचेव' પરિમાણ, સંહનન, વિગેરેનું કથન રૂપ લબ્ધિ પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય સંજ્ઞી જીવને પહેલાના ત્રણ ગમોમાં, રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય સંજ્ઞી જીવના કથન પ્રમાણે જ છે તથા વચલા ત્રણ ગમોમાં પણ આ રત્નપ્રભામાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય સંજ્ઞી જીવના કથન પ્રમાણેનું જ કથન સમજવાનું છે. પરંતુ તે કથનમાં એટલે કે વચલા નવ ગમોમાં જે જુદાપણું છે તે આ પ્રમાણે છે. જે 'णवरं इमाइं णाणत्ताइं' આ સૂત્ર કહેલ છે. 'ओगाहणा अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસં-

अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' उत्कर्षतोऽङ्गुलस्यासंख्येयभागम् १। 'तिन्नि लेस्साओ' तिस्रो लेश्याः२, 'मिच्छादिट्ठी' मिथ्यादृष्टयः३, 'दो अन्नाणा' द्वे अज्ञाने मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं च ४। योगद्वारे 'कायजोगी' केवलं काययोगिनो न तु मनोवाग्योगिनः ५। 'तिन्नि समुग्घाया' त्रयो-वेदना कषाय-मारणान्तिकाः समुद्घाताः ६। ठिई जहन्नेण अंतोमुहुत्तं' स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तम् 'उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं' उत्कर्षेणाऽपि स्थितिरन्तर्मुहूर्त्तमेव ७। 'अपसत्था अज्झवसाणा' अप्रशस्ता अध्यवसायाः ८। 'अणुबंधो जहा ठिई' अनुबन्धो यथा स्थितिः, यथा जघन्योत्कृष्टाभ्यां स्थितिः, अन्तर्मुहूर्तमात्रप्रमाणा तथाऽनुबन्धोऽपि जघन्योत्कृष्टाभ्यामन्तर्मुहूर्त्तमात्र एव९। अत्र च नव नानात्वानि जघ

भाग प्रमाण है। और उत्कृष्ट से भी वह अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण है। 'तिन्नि लेस्साओ 'लेश्या द्वार में यहां तीन लेश्याएं होती हैं। २ दृष्टिद्वार में ये मिथ्यादृष्टि होते हैं। ३ 'दो अन्नाणा' मतिअज्ञान और श्रुत अज्ञान ऐसे ये दो अज्ञान वाले होते हैं।४ योग द्वार में ये काययोगी ही होते हैं मनोयोगी और वाग्योगी नहीं होते हैं।५ 'तिन्नि समुग्घाया' समुद्घातद्वार में इनके तीन समुद्घात होते हैं वेदनासमुद्घात, कषायसमुद्घात और मारणान्तिकसमुद्घात।६ 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं' यहां स्थिति जघन्य और उत्कृष्ट से एक अन्तर्मुहूर्त्त की होती है।७ 'अपसत्था अज्झवसाणा' अध्यवसाय द्वार में यहां अध्यवसाय अप्रशस्त होते हैं।८ 'अणुबंधो जहा ठिई' स्थिति के अनुसार यहां अनुबंध जघन्य और उत्कृष्ट से

ખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની જ છે. ૧ 'तिन्नि लेस्साओ' લેશ્યા દ્વારમાં અહિયાં કૃષ્ણ, નીલ, અને કાપોતિક એ ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે ૨, દૃષ્ટિ દ્વારમાં તેઓ મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા હોય છે. ૩ 'दो अन्नाणा' તેઓ મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુત અજ્ઞાન એ બે અજ્ઞાનવાળા હોય છે ૪ યોગ દ્વારમાં-તેઓ કાયયોગવાળા જ હોય છે. મનોયોગવાળા અને વચન યોગવાળા હોતા નથી. ૫ 'तिन्नि समुग्घाया' સમુદ્દ્ઘાત દ્વારમાં તેઓને વેદના, કષાય અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાતો હોય છે. ૬ 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं' અહિયાં સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. ૭ 'अपसत्था अज्झवसाया' અધ્યવસાય દ્વારમાં અહિયાં અધ્યવસાય અપ્રશસ્ત-અશુભ હોય છે. ૮ 'अणुबंधो जहा ठिई' સ્થિતિના કથન પ્રમાણે અહિયાં અનુબંધનું કથન જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક અંતર્મુહૂર્તનું છે. ૯ આ રીતે અહિયાં આ

न्यस्थितिकत्वाद् भवन्ति तानि चेमानि अवगाहनालेश्या दृष्टयज्ञानयोगसमुद्घात-स्थित्यध्यवसायानुबन्धाख्यानि इति, 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव एतन्नवातिरिक्तं सर्वं परिमाणोत्पादादिकं रत्नप्रभाप्रकरणोक्तमेवेति । 'पच्छिल्लएसु तिसु वि गमएसु जहेव पढमगमए' पश्चिमकेषु त्रिष्वपि सप्तमाष्टमनवमेषु गमकेषु यथैव प्रथमे गमके येन प्रकारेण परिमाणादिकं कथितम् तेनैव प्रकारेण सर्वम् पश्चिमकेषु चरमेष्वपि त्रिषु गमकेषु ज्ञातव्यमिति । 'णवरं ठिई अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी' नवरम्-केवलं प्रथमगमापेक्षया इदमेव वैलक्षण्यम्—चरमगमकेषु त्रिषु यत् स्थित्य-नुबन्धौ जघन्येन पूर्वकोटिः 'उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' उत्कर्षेणापि पूर्वकोटिरेव जघन्योत्कृष्टाभ्यां स्थित्यनुबन्धौ पूर्वकोटिप्रमाणकावेव भवत इति। 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव शेषम्-स्थित्यनुबन्धव्यतिरिक्तं परिमाणोत्पादादिकं सर्वं तदेव-प्रथमगमवदेव इति भावः ॥सू०४॥

एक अन्तर्मुहूर्त्त का है।९ इस प्रकार से यहां ये अवगाहना आदि रूप नौ विशेषताएं जघन्य स्थितिवाले होने से होती हैं। 'सेसं तं चेव' इन विशेषताओं से अतिरिक्त और सब कथन परिमाण उत्पात आदि सम्बन्धी रत्नप्रभा प्रकरण में कहे अनुसार ही है। 'पच्छिल्लएसु तिसु-वि गमएसु जहेव पढमगमए' अन्तिम तीन गमकों में सातवें आठवें और नौवें-गमकों में-परिमाण आदि का कथन प्रथम गमक में कहे अनुसार ही जानना चाहिये, परन्तु अन्तिम इन तीन गमकोंमें 'णवरं ठिई अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी' प्रथम गम की अपेक्षा यह वैलक्षण्य है कि इन चरम गमकों में स्थिति और अनुबन्ध जघन्य से पूर्वकोटि रूप और उत्कृष्ट से भी पूर्वकोटि रूप ही है। 'सेसं तं चेव' बाकी का और सब कथन इन स्थिति और अनुबन्ध के सिवाय प्रथम गम के जैसा ही है ॥४॥

અવગાહના વિગેરેના કથનથી લઈને નવ પ્રકારથી વિશેષપણુ જઘન્ય સ્થિતિ-વાળા હોવાથી થયેલ છે. 'सेसं तं चेव' આ નવ પ્રકારના વિશેષપણા શિવા-યનું બાકીનું તમામ કથન પરિમાણુ, ઉત્પાત વિગેરે સંબંધનું રત્નપ્રભા પ્રક-રણુમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે 'पच्छिल्लएसु तिसु वि गमएसु जहेव पढमगमए' છેલ્લા ત્રણુ ગમોમાં એટલે કે-સાતમા, આઠમા અને નવમાં ગમમાં પરિમાણુ વિગેરેનું કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું સમજવું. પરંતુ છેલ્લા આ ત્રણુ ગમોમાં 'णवरं ठिई अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी' પહેલા ગમ કરતાં આ પ્રમાણેનું જુદા પણુ છે કે—આ છેલ્લા ગમોમાં સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્ય પૂર્વકોટિ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી પણુ પૂર્વકોટિ રૂપ જ છે 'सेसं तं चेव' બાકીનું બીજુ તમામ કથન આ સ્થિતિ અને અનુબંધ શિવાયનું પહેલા ગમના કથન પ્રમાણેનું જ છે. ॥સૂ. ૪॥

अथ मनुष्येभ्यस्तदुत्पादयन्नाह—'जइ मणुस्सेहिंतो' इत्यादि ।

मूलम्—जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! सन्नि-मणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति। असन्नि मणुस्सेणं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइय कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा एवं जहा असन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स जहन्नकालट्ठिइयस्स तिन्नि गमगा तहा एयस्स वि ओहिया तिन्नि गमगा भाणियव्वा तहेव निरवसेसं सेसा छ न भण्णंति?। जइ सन्निमणुस्सेहिंतो उव-वज्जंति किं संखेज्जवासाउय० असंखेज्जवासाउय०, गोयमा! संखेज्जवासाउय० णो असंखेज्जवासाउय०। जइ संखेज्जवासा-उय० किं पज्जत्त० अपज्जत्त०, गोयमा! पज्जत्तसंखेज्जवासाउय० अपज्जत्तसंखेज्जवासाउय० जाव उववज्जंति। सन्निमणुस्सेणं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए से णं भंते! केव-इयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्त-ट्ठिइएसु उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति एवं जहेव रयण-प्पभाए उववज्जमाणस्स तहेव तिसु वि गमएसु लद्धी। णवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं पंच-धणुसयाइं। ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी, एवं अणुबंधो संवेहो नवसु वि गमएसु जहेव सन्निपंचिंदिय-

स्स मज्झिल्लएसु तिसु गमएसु लद्धी जहेव सन्निपंचिंदिय-स्स सेसं तं चेव निरवसेसं। पच्छिल्ला तिन्नि गमगा जहा एय-स्स चेव ओहिया गमगा। णवरं ओगाहणा जहन्नेणं पंच धणुसयाइं उक्कोसेणं वि पंच धणुसयाइं, ठिई अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेणं वि पुव्वकोडी, सेसं तहेव। नवरं पच्छिल्ल-एसु गमएसु संखेज्जा उववज्जंति, नो असंखेज्जा उववज्जंति ९।

जइ देवेहिंतो उववज्जंति किं भवणवासि देवेहिंतो उव-वज्जंति वाणमंतरदेवेहिंतो उववज्जंति जोइसियदेवेहिंतो उवव-ज्जंति वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! भवणवासिदेवे-हिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति जइ भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति किं असुरकुमारभवणवासिदेवे-हिंतो उववज्जंति जाव थणियकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उवव-ज्जंति गोयमा! असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थणियकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति। असुरकुमारे णं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं अंतो-मुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा१। ते णं भंते! जीवा पुच्छा गोयमा! जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति२। तेसिं णं भंते! जीवाणं सरीरगा किं संघयणी पन्नत्ता गोयमा! छण्हं संघयणीणं असंघयणी जाव परिणमंति ३। तेसिं णं भंते! जीवाणं के महालिया सरीरोगाहणा? गोयमा! दुविहा पन्नत्ता

तं जहा भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं सत्त रयणीओ, तत्थ णं जा सा उत्तर वेउव्विया सा जहण्णेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोयणसयसहस्सं४। तेसिं णं भंते! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पन्नत्ता? गोयमा! दुविहा पन्नत्ता तं जहा भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य। तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते समचउरंस संठाणसंठिया पन्नत्ता। तत्थ णं जे से उत्तरवेउव्विया ते णाणासंठाणसंठिया पन्नत्ता५। लेस्साओ चत्तारि६। दिट्ठी तिविहा वि७। तिन्नि नाणा नियमं, तिन्नि अन्नाणा भयणाए८। जोगो तिविहो वि९। उवजोगो दुविहो वि १०। चत्तारि सन्नाओ ११। चत्तारि कसाया १२। पंच इंदिया १३। पंचसमुग्घाया १४। वेयणा दुविहा वि १५। इत्थिवेयगा वि पुरिसवेयगा वि णो णपुंसगवेयगा १६। ठिई जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं साइरेगं सागरोवमं१७। अज्झवसाणा असंखेज्जा पसत्था वि अपसत्था वि१८। अणुबंधो जहा ठिई१९। भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं सातिरेगं सागरोवमं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं२०। एवइयं जाव करेज्जा? एवं णव वि गमा णेयव्वा। णवरं मज्झिल्लएसु पच्छिल्लएसु तिसु गमएसु असुरकुमाराणं ठिइविसेसो जाणियव्वो सेसा ओहिया चेव लद्धी, कायसंवेहं च जाणेज्जा।

सव्वत्थ दो भवग्गहणाइं जाव णवमगमए, कालादेसेणं जहन्नेणं सातिरेगं सागरोवमं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं। उक्कोसेण वि सातिरेगं सागरोवमं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं एवइयं जाव करेज्जा।९॥सू० ५॥

छाया—यदि मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते किं संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते गौतम! संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिमनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते२। असंज्ञी मनुष्यः खलु भदन्त! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत एवं यथा असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य जघन्यकालस्थितिकस्य त्रयो गमका स्तथा एतस्यापि औघिकास्त्रयोगमका भणितव्या स्तथैव निरवशेषम् शेषाः षट् न भण्यन्ते।१। यदि संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते नो असंख्येयवर्षायुष्क संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते। यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते तदा पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते अपर्याप्त संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। संज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत! गौतम! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु। ते खलु भदन्त! जीवाः, एवं यथैव रत्नप्रभायामुत्पद्यमानस्य तथैव त्रिष्वपि गमकेषु लब्धिः। नवरमवगाहना जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण पञ्चधनुःशतानि। स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिः। एवमनुबन्धः। संवेधो नवस्वपि गमकेषु यथैव संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य। मध्यमकेषु त्रिषु गमकेषु लब्धिर्यथैव संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य शेषं तदेव निरवशेषम्। पश्चिमास्त्रयो गमका यथा एतस्यैव औघिका गमकाः। नवरमवगाहनाजघन्येन पञ्च धनुःशतानि उत्कर्षेण अपि पञ्च धनुःशतानि। स्थितिरनुबन्धो जघन्येन पूर्वकोटिः, उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटिः, शेषं तदेव। नवरं पश्चिमेषु गमकेषु संख्येया उत्पद्यन्ते नो असंख्येया उत्पद्यन्ते। यदि देवेभ्य उत्पद्यन्ते किं भवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते वानव्यन्तरदेवेभ्य उत्पद्यन्ते, ज्योतिष्कदेवेभ्य उत्पद्यन्ते वैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! भवनवासिदेवेभ्योऽपि

उत्पद्यन्ते यावद्वैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते । यदि भवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते किमसुरकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् स्तनितकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते गौतम ! असुरकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् स्तनितकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते । असुरकुमारः खलु भदन्त ! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम् । स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्येत १ । ते खलु भदन्त ! जीवाः पृच्छा, गौतम ! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्याता वा असंख्याता वा उत्पद्यन्ते २ । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां शरीराणि किं संहननवन्ति प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! षण्णां संहननानाम् असंहननवन्ति, यावत्परिणमन्ति ३ । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कियन्महती शरीरावगाहना ? गौतम ! द्विविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा भवधारणीया उत्तरवैक्रयकी च, तत्र खलु या सा भवधारणीया सा जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येय भागम् उत्कर्षेण सप्त रत्नयः । तत्र खलु या सा उत्तरवैक्रयकी सा जघन्येन अंगुलस्य संख्येयभागम् उत्कर्षेण योजनशतसहस्रम् ४ । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां शरीराणि किं संस्थितानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! द्विविधानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा भवधारणीयानि च उत्तरवैक्रियाणि च । तत्र खलु यानि भवधारणीयानि तानि समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितानि प्रज्ञप्तानि । तत्र खलु यानि उत्तरवैक्रियाणि तानि नानासंस्थानसंस्थितानि प्रज्ञप्तानि ५ । लेश्याश्चतस्रः ६ । दृष्टि स्त्रिविधाऽपि ७ । त्रीणि ज्ञानानि नियमतः, त्रीणि अज्ञानानि भजनया ८ । योगस्त्रिविधोऽपि ९ । उपयोगो द्विविधोऽपि १० । चतस्रः संज्ञाः ११ । चत्वारः कषायाः १२ । पञ्चेन्द्रियाणि १३ । पञ्च समुद्घाताः १४ । वेदना द्विविधा अपि १५ । स्त्रीवेदका अपि पुरुषवेदका अपि नो नपुंसकवेदकाः १६ । स्थितिर्जघन्येन दशवर्षसहस्राणि, उत्कर्षेण सातिरेकं सागरोपमम् १७ । अध्यवसाया असंख्येयाः प्रशस्ता अपि अप्रशस्ता अपि १८ । अनुबन्धो यथा स्थितिः १९ । भवादेशेन द्वे भवग्रहणे कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण सातिरेकं सागरोपमम् द्वाविंशत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिकम् एतावन्तं यावत्कुर्यात् २० । एवं नवाऽपि गमा नेतव्याः, नवरं मध्यमकेषु पश्चिमकेषु त्रिषु गमकेषु असुरकुमाराणां स्थितिविशेषो ज्ञातव्यः, शेषा औघिकी एव लब्धिः कायसंवेधं च जानीयात् सर्वत्र द्वे भवग्रहणे यावत् नवमगमके कालादेशेन जघन्येन सातिरेकं सागरोपमम् द्वाविंशत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिकम् । उत्कर्षेणापि सातिरेकं सागरोपमं द्वाविंशत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिकम् एतावन्तं यावत्कुर्यात् ९ ॥सू०५॥

टीका—'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि मनुष्येभ्य आगत्य पृथिवीकायिकेषूत्पद्यन्ते तदा-किं सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' किं संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते अथवा असंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते तथा-'असन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति' असंज्ञिमनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते पृथिवीकायिकेषु समुत्पित्सवो जीवाः संज्ञिमनुष्येभ्योऽथ च असंज्ञिमनुष्येभ्योऽपि आगत्य समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। 'असन्निमणुस्से णं भंते !' असंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! 'जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः-योग्यः पृथिवीकायिकेषु उत्पत्तुम्। 'से णं भंते' स खलु भदन्त ! 'केवइयकालट्ठिएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु पृथिवी-

'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' इत्यादि

टीकार्थ-यदि ऐसा कहा जावे कि पृथिवीकायिक जीव मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होता है तो 'किं सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' क्या वह संज्ञी मनुष्यों से आकर के उत्पन्न होता है? अथवा असंज्ञि मनुष्यों से आकर के उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम ! 'सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति' पृथिवीकायिक में उत्पन्न होने योग्य जीव संज्ञी मनुष्यों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं और असंज्ञी मनुष्यों से भी आकर के उत्पन्न होते हैं। अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'असन्नि मणुस्से णं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त। जो असंज्ञी मनुष्य पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइ०' वह मनुष्य कितने काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं

'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—જો એમ કહેવામાં આવે કે—પૃથ્વીકાયિક મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'किं सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' શું તે સંજ્ઞી મનુષ્યમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ ! 'सन्नि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति, असन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति' પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય એવો જીવ સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે અને અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'असन्निमणुस्से णं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ જે અસંજ્ઞી મનુષ્ય પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं

कायकेषूत्पद्येत इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'एवं जहा' इत्यादि, 'एवं जहा असन्नि-पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स जहन्नाकालट्ठिइयस्सस' एवं यथा असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य जघन्यकालस्थितिकस्य, 'तिन्नि गमगा भणिया तहा एयस्स वि ओहिया तिन्नि गमगा भाणियव्वा' त्रयो गमका भणिता स्तथा एतस्या संज्ञिमनुष्यस्यापि त्रयो गमका औधिका भणितव्याः 'तहेव निरवसेसं' तथैव निरवशेषम् यथैवासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य जघन्यकालस्थितिकस्याद्या औधिकास्त्रयो गमाः कथिता स्तथैव निरवशेषम् असंज्ञिमनुष्यस्यापि आद्या औधिकास्त्रयो गमा वक्तव्याः अजघन्योत्कृष्टस्थितिकत्वात्, तथाहि-यो हि असंज्ञिमनुष्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तियोग्यः स कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्यते इति प्रश्नस्य जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्यते इत्युत्तरम् एवम् असंज्ञिमनुष्याः

जहा असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स०' हे गौतम! जिस प्रकार से जघन्य काल की स्थिति वाले असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च के तीन गम कहे गये हैं उसी प्रकार से इस असंज्ञी मनुष्य के भी तीन आदि के औधिक गम कहना चाहिये क्योंकि यह अजघन्य उत्कृष्ट स्थिति वाला होता है, इसका स्पष्टार्थ इस प्रकार से है-जो असंज्ञी मनुष्य पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने योग्य है हे भदन्त! ऐसा वह मनुष्य कितने काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! ऐसा वह मनुष्य जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से वह २२ हजार वर्ष की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है, इसी प्रकार से वे असंज्ञी मनुष्य एकसमय में वहां कितने उत्पन्न

भंते! केवइयकालठिइ०' એવો મનુષ્ય કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-एवं जहा असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स०' હે ગૌતમ! જે રીતે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના ત્રણ ગમો કહ્યા છે, તેજ રીતે આ અસંજ્ઞી મનુષ્યના સંબંધમાં પણ આદિના ત્રણ ઔધિક ગમો કહેવા જોઈએ, કેમકે-આ અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા હોય છે આ કથનનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણેનું છે. જે અસંજ્ઞી મનુષ્ય પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, હે ભગવન્ એવો તે મનુષ્ય કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! એવો તે મનુષ્ય જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય

खलु भदन्त ! एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य द्वीन्द्रियप्रकरणवदेव उत्तरम् तथाहि-जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः संख्याता वा असंख्याता वा समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् । सेवार्तसंहननवान् असंज्ञिमनुष्यः । शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कृष्टतोऽपि अंगुलस्याऽसंख्येयभागप्रमाणा पञ्चेन्द्रियाणि श्रोत्रादिस्पर्शनान्तानि भवन्ति, स्थित्यनुबन्धौ जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कृष्टतः पूर्वकोटिः, एतदतिरिक्तं सर्वं दृष्टिज्ञानाज्ञानादिकं द्वीन्द्रियवदेव ज्ञातव्यम् कायसंवेधो भवापेक्षया भवद्वयग्रहणरूपः, उत्कृष्टतोऽष्टभवग्रहणात्मकः कालापेक्षया जघन्येन अन्तर्मुहूर्तद्वयात्मक उत्कृष्टतोऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि

होते हैं ? तो इसका उत्तर ऐसा है कि द्वीन्द्रिय प्रकरण के जैसे वे वहां एकसमय में जघन्य से तो एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं। इनके सेवार्त्त संहनन होता है, शरीरावगाहना इनकी जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है और उत्कृष्ट से भी वह अंगुल के असंख्याततवें भाग प्रमाण होती हैं, इनके पांचों इन्द्रियां होती हैं, स्थिति और अनुबन्ध जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त और उत्कृष्ट से भी अन्तर्मुहूर्त्त का होता है। इनके अतिरिक्त दृष्टि ज्ञान अज्ञान आदि सब द्वीन्द्रिय के जैसे ही होते हैं। काय संवेध भव की अपेक्षा जघन्य से दो भवग्रहण रूप और उत्कृष्ट से आठ भवगहण रूप है-तथा काल की अपेक्षा वह जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त्त का और उत्कृष्ट से चार

છે. આ રીતે તે અસંજ્ઞી મનુષ્ય એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો છે કે-બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે તેઓ એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. તેમને સેવાર્ત સંહનન હોય છે. શરીરની અવગાહના તેમની જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણવાળી હોય છે. તેઓને પાંચ ઇન્દ્રિયો હોય છે. સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ એક અંતર્મુહૂર્તનો હોય છે. આ શિવાય દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, વિગેરે સંબંધી તમામ કથન બે ઇંદ્રિય જીવના કથન પ્રમાણેનું જ છે. કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવ ગ્રહણ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવ ગ્રહણ રૂપ છે. તથા કાળની અપેક્ષાએ તે જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અન્તર્મુહૂર્ત અધિક ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષનો છે. આટલા કાળ સુધી તે

चतुरन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि एतावत्कालं सेवेत एतावन्तमेव कालं गमनागमने कुर्यात् इति प्रथमो गमः १। स एव असंज्ञिमनुष्यः जघन्यकालस्थितिकपृथिवीकायिकेषूत्पद्यते तदापि एषैव वक्तव्यता सर्वाऽपि वक्तव्या, कायसंवेधे तु नानात्वमिति ज्ञातव्यमिति द्वितीयो गमः२। यदि स एवासंज्ञिमनुष्यः उत्कृष्टकालस्थितिकपृथिवीकायिकेषूत्पद्यते तदापि द्वीन्द्रियस्यैव सर्वाऽपि वक्तव्यता वक्तव्या, केवलं कायसंवेधे भवापेक्षया जघन्येन भवद्वयग्रहणम् उत्कृष्टतोऽष्ट भवग्रहणानि, कालापेक्षया जघन्येन द्वाविंशतिर्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्य-

---

अन्तर्मुहूर्त्त अधिक अठयासी हजार वर्ष का है, इतने काल तक वह असंज्ञी मनुष्य उस गति का सेवन करता है, और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह प्रथम गम है।

तथा–वही असंज्ञी मनुष्य जघन्य काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है तो वहां पर भी यही पूरी वक्तव्यता कहनी चाहिए परन्तु कायसंवेध में अन्तर है वह जान लेना चाहिये। ऐसा यह द्वितीय गम है।

यदि वही असंज्ञी मनुष्य उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है तब वहां पर द्वीन्द्रिय की ही समस्त वक्तव्यता कहनी चाहिये, केवल कायसंवेध में भव की अपेक्षा से जघन्य से दो भवग्रहण रूप और उत्कृष्ट से आठ भवग्रहण रूप कथन है–तथा काल की अपेक्षा से जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ बाईस हजार वर्ष और

અસંજ્ઞી મનુષ્ય તે ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે અસંજ્ઞી મનુષ્ય તેમાં ગમનાગમન કરે છે.

આ પ્રમાણે આ પહેલા ગમ છે. ૧

તથા તે અસંજ્ઞી મનુષ્ય જઘન્ય કાળની સ્થિતિ વાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધમાં પણ આ કથન સંપૂર્ણ રીતે કહેવું જોઇએ. આ પ્રમાણે આ બીજો ગમ છે.

જો તે અસંજ્ઞી મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધમાં બે ઇંદ્રિય જીવના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણેનું જ તમામ કથન કહેવું જોઈએ કેવળ કાયસંવેધમાં ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવ ગ્રહણ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવ ગ્રહણ રૂપ કહ્યું છે. તથા કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ

धिकानि उत्कृष्टतोऽष्टाशीति वर्षसहस्राणि चतुरन्तर्मुहूर्ताऽभ्यधिकानि एतावत्कालपर्यन्तं सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव असंज्ञिमनुष्यगतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति औघिका आद्यास्त्रयो गमाः प्रतिपादिता भवन्ति ३। अत्र औघिका आद्यास्त्रय एव गमाः कथिताः शेषाः षट् न कथिता तदेवाह-'सेसा छ न भण्णंति' शेषा औघिकातिरिक्ताः स्वयं जघन्यकालस्थितिकेत्यादि त्रयो गमाः, तथा आत्मनोत्कृष्टस्थितिकेत्यादि त्रयो गमा इति षड् गमा नेह प्रतिपाद्यन्ते संमूर्च्छिममनुष्याणामन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वेन शेष षट्गमासंभवादिति । ३।

उत्कृष्ट चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक ८८ अठयासी हजार वर्ष का होता है। इस प्रकार असंज्ञी मनुष्य इतने काल तक असंज्ञी मनुष्य गति का और पृथिवीकायिक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। इस प्रकार से औघिक के आदि के तीन गम कहे गये हैं ३

यहां आदि के औघिक तीन ही गम कहे है बाकी के ६गम नहीं कहे गये हैं यही सूत्रकार कहते हैं-'सेसा छ न भण्णंति' पूर्वोक्त औघिक गमों के अतिरिक्त जो 'स्वयं जघन्य काल स्थितिक' आदि तीन गम हैं वे तथा आत्मनोत्कृष्ट स्थितिक आदि जो तीन गम हैं वे इस प्रकार से ये छह गम यहां नहीं कहे गये हैं-क्योंकि संमूर्च्छिम मनुष्यों में अन्तर्मुहूर्त्त से अधिक स्थिति नहीं होनेके कारण इन शेष छह गमों की असंभवता होती है।३।

અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષનું કથન કરેલ છે. આ રીતે તે અસંજ્ઞી મનુષ્ય આટલા કાળ સુધી અસંજ્ઞી મનુષ્ય ગતિનું અને પૃથ્વીકાય ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન-અવર જવર કરે છે. આ રીતે આ ઔઘિક વિગેરેના ત્રણ ગમો કહ્યા છે. ૩

શંકા-ઔઘિક વિગેરેના ત્રણ જ ગમો અહિયા કહ્યા છે; તો બાકીના ૭ ગમો કેમ કહેવામાં આવ્યા નથી.

ઉત્તર—'સેસા છ ન ભણ્ણંતિ' આ પહેલા કહેવામાં આવેલ ઔઘિક ત્રણ ગમો શિવાયના જે 'સ્વયં' જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા વિગેરે ત્રણ ગમો છે, તે તથા પોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વિગેરેના જે ત્રણ ગમો છે તે આ રીતના ૬ ૭ ગમો અહી કહેવામાં આવ્યા નથી કેમ કે-સંમૂચ્છિમ મનુષ્યોમાં આ ગમોની અસંભવતા હોય છે. ૩

अथ संज्ञिमनुष्यमधिकृत्य कथ्यते 'जइ सन्निमणुस्सेहिंतो' इत्यादि, 'जइ सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते संज्ञिमनुष्येभ्यः सकाशादागत्य यदि पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यन्ते तदा-'किं संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा-'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' अथवा-असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते 'णो असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' नो-न तु असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते

अब संज्ञी मनुष्यों का अधिकार कहते हैं 'जइ सन्नि०' इत्यादि। यदि हे भदन्त ! संज्ञी मनुष्यों से आकर के जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है तो क्या संख्यात वर्षकी आयुवाले संज्ञी मनुष्यों में से आकरके जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है? या असंख्यात वर्षकी आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकरके जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है? यही प्रश्न-'किं संखेज्जवासाउयसंन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' असंखेज्जवासाउय सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट किया गया है। इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं 'गोयमा! हे गौतम ! 'संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकरके जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है किन्तु 'णो असंखेज्जवासाउय सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति'

હવે સંજ્ઞિ મનુષ્યનો અધિકાર કહેવામાં આવે છે. 'जइ सन्नि०' ઈત્યાદિ

હે ભગવન્ જો સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તે સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા-અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આજ પ્રશ્ન 'किं संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असंखेज्जवासाउयसंन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે-'गोयमा ! હે ગૌતમ ! 'सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'णो असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' અસં-

इति। संख्येयवर्षायुष्कवतामेव पृथिवीकायिकेपूत्पत्तिर्भवति न तु-कथमपि असंख्येयवर्षायुष्कवताम् उत्पतिर्भवति पृथिवीकायिकेषु इत्यर्थः। 'जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते तदा 'किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' किं पर्याप्त संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा 'अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' अथवा अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' पर्याप्तसंख्येय-

असंख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकरके जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न नहीं होता है, क्योंकि संख्यात वर्ष की आयुवालों का ही पृथिवीकायिकों में उत्पाद होता है असंख्यात वर्ष की आयुवालों का वहां उत्पाद किसी भी प्रकार से नहीं होता है,

अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकरके जीव का पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है तो 'किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' क्या वह पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्यों से आकरके वहां उत्पन्न होता है? या 'अपज्जत्त संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' अपर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्यों से आकर के वहां उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! हे गौतम! 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' अपज्जत्तसंखेज्जवासाउय

ખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી કેમકે સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળાઓનો જ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળાઓનો ત્યાં કોઈ પણ રીતે ઉત્પાત થતા નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને જીવનો પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પાત-ઉત્પત્તિ થાય છે, તો 'किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' શું તે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે 'अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्नमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' અપર્યાપ્ત અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે-'ગોયમા! હે ગૌતમ! 'पज्जत्तसंखेज्ज-

वर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तथा 'अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति' अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्योऽपि आगत्य समुत्पद्यन्ते पर्याप्तकेभ्योऽपर्याप्तकेभ्य उभयेभ्योऽपि आगतानां पृथिवीकायिकेषु समुत्पत्तिर्भवतीति भावः। 'सन्निमणुस्से णं भंते' संज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! 'जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम् 'से णं भंते' स खलु भदन्त ! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषूत्पद्येत हे भदन्त ! यः संज्ञिमनुष्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तियोग्यो विद्यते स कियत्कालस्थितिकपृथिवीकायिकेषूत्पद्येतेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु 'उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु'

सन्नि मणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति' पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञीमनुष्यों से भी आकर के वह वहां उत्पन्न होता है और अपर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्यों से भी आकरके वह वहां उत्पन्न होता है

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'सन्निमणुस्से णं भंते जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त! संज्ञी मनुष्य जो पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उववज्जंति वह जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु०' उत्कृष्ट से वह

वासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति' पर्याप्त संख्यात वर्षनी આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ તે ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'सन्नि मणुस्से णं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए હે ભગવન્ જે સંજ્ઞી મનુષ્ય પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जति' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जहण्णेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उववज्जंति' તે જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु०' ઉત્કૃષ્ટથી તે ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિ-તિ

उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु, हे गौतम! पृथिवीकायिकेषु समुत्पत्ति-योग्यः संज्ञी मनुष्यो जघन्योत्कृष्टाभ्यामन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु द्वाविंशतिवर्षसहस्र-स्थितिकेषु समुत्पन्नो भवतीति प्रकरणार्थः। 'ते णं भंते! जीवा एगसमए केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन एकस्मिन् समये कियन्तः कियत्संख्यका उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'एवं जहेव' इत्यादि, 'एवं जहेव रयणप्पभाए, उववज्जमाणस्स तहेव तिसु वि गमएसु लद्धी' एवं यथैव रत्न-प्रभायामुत्पद्यमानस्य संज्ञिमनुष्यस्य तथैवात्र त्रिष्वपि गमकेषु लब्धिः-परिमाण-संहननादि प्राप्तिः येनैव प्रकारेण संज्ञिमनुष्यस्य रत्नप्रभापृथिव्यामुत्पित्सोः परि-माणोत्पादादिप्राप्त्या त्रयो गमा कथिता स्तेनैव प्रकारेण पृथिवीकायिकेषु समु-त्पित्सोः संज्ञिमनुष्यस्यापि परिमाणसंहननादिप्राप्त्या त्रयो गमका अपि निरवशेषा वक्तव्याः। तदित्थमौघिका आद्यास्त्रयो गमा भवन्ति-संज्ञिमनुष्यस्य पृथिवीका-

---

२२ हजार वर्ष की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है, अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं०' हे भदन्त! ऐसे वे जीव वहां एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं जहेव रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स तहेव तिसु वि गमएसु लद्धी' हे गौतम! रत्नप्रभा पृथिवी में उत्पद्यमान संज्ञी मनुष्य के तीनों गमकों में परिमाण संहनन आदि की प्राप्ति को लेकर जैसा कथन किया गया है वैसा ही कथन पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य संज्ञी मनुष्य के तीनों गमकों में परिमाण संहनन आदि को लेकर करना चाहिये, इस प्रकार से औधिक आदि के तीन गम होते हैं-संज्ञी मनुष्य की पृथिवीकायिकों में उत्पत्ति होना

વાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-'ते ण भंते! जीवा एगसमएण०' હે ભગવન્ એવા તે જીવો ત્યાં એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-एवं जहेव रयणप्पभाए तहेव तिसु वि गमएसु लद्धी' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોના ત્રણે ગમોમાં પરિમાણ, સંહનન વિગેરેની પ્રાપ્તીના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું સઘળું કથન પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય એવા સંજ્ઞી મનુષ્યના સંબંધમાં ત્રણ ગમોમાં પરિમાણ સંહનન વિગેરેના સંબંધમાં કથન કરવું જોઇએ. આ રીતે ઔઘિક વિગેરેના ત્રણ ગમો થાય છે. સંજ્ઞી મનુષ્યોની પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પત્તિ થવા રૂપ આ પહેલો ગમ કહ્યો છે. १

यिकेषु समुत्पत्तिरिति प्रथमो गमः१। संज्ञिमनुष्यस्य जघन्यकालस्थितिकपृथिवीकायिकेषु समुत्पत्तिरिति द्वितीयो गमः २। संज्ञिमनुष्यस्योत्कृष्टकालस्थितिकपृथिवीकायिकेषु उत्पद्यते इति तृतीयो गमः३। यद्यपि सर्वम् इहापि रत्नप्रभाप्रकरणवदेव तथापि रत्नप्रभाप्रकरणापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयितुमाह-'णवरं' इत्यादि, 'णवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' नवरम्-केवलम् अवगाहना शरीरस्याङ्गुलस्यासंख्येयभागम् अंगुलस्यासंख्येयभागप्रमाणा जघन्यतः शरीरावगाहना भवतीतिभावः। 'उक्कोसेणं पंच धणुसयाइं' उत्कर्षेण पञ्च-धनुः शतानि पञ्च धनुः शतप्रमाणा, उत्कर्षतः पञ्चधनुः शतप्रमाणा शरीरावगाहना भवतीत्यर्थः। 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' स्थितिर्जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी' उत्कर्षेण पूर्वकोटिः, जघन्योत्कृष्टभ्यामन्तर्मुहूर्तपूर्वकोटिप्रमाणा स्थितिर्भवतीत्यर्थः। 'एवं अणुबंधो वि' एवम्-स्थितिवदेव अनुबन्धो जघन्यो-

---

ऐसा यह प्रथम गम है. १ संज्ञी मनुष्य की जघन्य स्थिति वाले पृथिवी कायिकों में उत्पत्ति होना यह द्वितीय गम है २. संज्ञी मनुष्य की उत्कृष्ट-स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पत्ति होना यह तृतीय गम है. ३ यद्यपि यहां पर भी रत्नप्रभा प्रकरण के जैसे ही सब कथन है, फिर भी रत्नप्रभा प्रकरण की अपेक्षा से जो विलक्षणता है उसे सूत्र-कार 'णवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट करते हैं-इसमें यह समझाया गया है कि यहां शरीरावगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण है और 'उक्कोसेणं पंच धणुसयाइं' उत्कृष्ट से वह पांचसौ धनुष प्रमाण है, 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्त उक्कोसेणं पुव्वकोडी' स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की है और उत्कृष्ट से वह एक पूर्वकोटि है 'एवं अणुबंधो

સંજ્ઞી મનુષ્યની જઘન્ય સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પત્તિ થવી એ બીજો ગમ છે. ૨ સંજ્ઞી મનુષ્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પતિ થવી એ ત્રીજો ગમ છે. ૩ જો કે અહિયાં પણ રત્નપ્રભા પ્રકરણની અપેક્ષાથી જે ફેરફાર છે, તે સૂત્રકાર 'णवरं ओगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ-भागं०' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરે છે. આ સૂત્રથી એ સમજાવ્યું છે કે અહિયાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની છે. અને 'उक्कोसेणं पंचधणुसयाइं' ઉત્કૃષ્ટથી તે પાંચસો ધનુષ પ્રમાણની છે. 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी' સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી તે એક પૂર્વકોટીની છે. 'एवं अणुबंधो वि' સ્થિતિ

त्कृष्टाभ्यामन्तर्मुहूर्त्तपूर्वकोटिप्रमाणकइत्यर्थः । 'संवेहो णवसु गमएसु जहेव सन्नि-पंचिंदियस्स' कायसंवेधो नवसु गमकेषु यथा संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य यथा-येन प्रकारेण नवस्वपि गमकेषु भवादेशकालादेशाभ्यां कथित स्तथा-तेनैव प्रकारेण संज्ञिमनुष्यस्यापि नवसु गमकेषु कायसंवेधो ज्ञातव्यः तत्र भवादेशेन जघन्यतो भवद्वयग्रहणरूपः उत्कृष्टतोऽष्टभवग्रहणरूपः, कालादेशेन जघन्यतो द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते उत्कृष्टत श्चतस्रः पूर्वकोटयोऽष्टाशीतिवर्षसहस्रैरभ्यधिकाः एतावानेव कालः सेवनस्य गत्यागत्योश्च। 'मज्झिल्लएसु तिसु गमएसु लद्धी जहेव सन्निपंचिं-दियस्स' मध्यमकेषु त्रिषु गमकेषु लब्धिः-परिमाणसंहननादीनां प्राप्तिः, यथैव

वि' स्थिति के जैसा अनुबन्ध भी जघन्य और उत्कृष्ट से एक अन्त-र्मुहूर्त्त का और एक पूर्वकोटि का 'संवेहो णवसु गमएसु जहेव सन्नि-पंचिंदियस्स' तथा कायसंवेध यहां नौ गमकों में संज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च के नौ गमकों में कहे गये अनुसार जानना चाहिये, अर्थात् जिस प्रकार से संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों के नौ गमकों में भवादेश और कालादेश को लेकर कायसंवेध कहा गया है उसी प्रकार से संज्ञी मनुष्यों के नौ गमकों में वह कायसंवेध भवादेश और कालादेश को लेकर कहना चाहिये, भव की अपेक्षा यहां कायसंवेध जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने रूप है, तथा काल की अपेक्षा वह कायसंवेध यहां जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त्त रूप है और उत्कृष्ट से वह ८८ हजार वर्ष अधिक चार पूर्वकोटि रूप है इत्यादि। 'मज्झिल्लएसु तिसु गमएसु लद्धी जहेव सन्निपंचिंदियस्स०' तथा मध्य के तीन गमकों में परिमाण संहनन

પ્રમાણે અનુબંધ પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક અંતર્મુહૂર્તનો અને એક પૂર્વકોટિનો છે. 'संवेहो णवसु गमएसु जहेव सन्निपंचिंदियस्स' તથા કાયસંવેધ અહિયાં નવે ગમોમાં સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના નવ ગમોમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવો. અર્થાત્ જે રીતે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના નવ ગમોમાં ભવાદેશ અને કાલાદેશનો કાયસંવેધ કહ્યો છે, એજ રીતે સંજ્ઞી મનુષ્યોના નવ ગમોમાં તે કાયસંવેધ ભવાદેશ અને કાળાદેશને લઈને કહ્યો છે. તેમ સમજવું. ભવની અપેક્ષાથી અહિયાં કાયસંવેધ જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. તથા કાળની અપેક્ષાથી તે કાયસંવેધ અહિયાં જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્ત રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષ અધિક ચાર પૂવકોટિનો છે. 'मज्झिल्लएसु तिसु गमएसु लद्धी जहेव सन्नि पंचिंदियस्स' તથા મધ્યના ત્રણ ગમોમાં પરિમાણ સંહનન વિગેરેની લબ્ધિ-પ્રાપ્તિ-સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય

संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्चः यथा संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिरश्चो मध्यमास्त्रयो गमाः कथिता स्तथैव संज्ञिमनुष्यस्यापि मध्यमास्त्रयो गमा वर्णनीया ज्ञातव्याश्च 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव-संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य यत् यत् प्रतिपादितम् परिमाणलेश्यादिकं कथितम् संज्ञिमनुष्य-स्यापि परिमाणादिकं सर्वमवगन्तव्यमिति। जघन्यस्थितिकसंबन्धिनिगमत्रये यथा लब्धिः कथिता तथैवेहापि वक्तव्या सा च लब्धिः संज्ञिपञ्चेन्द्रियसूत्रादेव अवगन्तव्या। 'पच्छिल्ला तिन्नि गमगा जहा एयस्स चेव ओहिया' पश्चिमाश्चरमाः सप्तमाष्टम-नवमगमकाः, यथा एतस्य संज्ञिमनुष्यस्यौघिका आद्यास्त्रयो गमाः कथिता स्तथैव ते चरमास्त्रयो गमा ज्ञातव्याः। अस्यौघिकगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यम् तद्दर्शयति -'णवरं' इत्यादि, 'णवरं ओगाहणा जहन्नेणं पंचधणुसयाइं' नवरम्-केवलं शरीरा-वगाहना जघन्येन पञ्च धनुः शतानि पञ्च धनुःप्रमाणा जघन्यावगाहना ज्ञातव्या,

आदि की लब्धि-प्राप्ति-संज्ञि पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च के मध्य के तीन गमकों के जैसा ही है, 'सेसं तं चेव' बाकी का परिमाण लेश्या आदि का कथन संज्ञि पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च के प्रकरण जैसा ही है, जघन्य स्थितिक सम्बन्धी तीन गमों में जैसी उत्पाद परिमाण आदि की लब्धि कही गई है उसी प्रकार से वह लब्धि संज्ञि पञ्चेन्द्रिय सूत्र से ही जाननी चाहिये, 'पच्छिल्ला तिन्नि गमगा जहा एयस्स चेव ओहिया' तथा सातवां गम, आठवां गम और नौवां गम ये तीन अन्त के गम इसी संज्ञी मनुष्य के आदि के औधिक तीन गम जैसे कहे गये हैं ऐसा सम-झना चाहिये, परन्तु इसके औधिक गमों की अपेक्षा जो इनमें वैल-क्षण्य है उसे प्रकट करने के लिये सूत्रकार 'णवरं ओगाहणा जहन्नेणं पंच धणुसयाइं' इस सूत्र द्वारा यहां प्रकट करते हैं कि यहां शरीर की

તિર્યંચના મધ્યના ત્રણ ગમોના કથન પ્રમાણે છે, 'सेसं तं चेव' બાકીનું કથન એટલે કે પરિમાણ, લેશ્યા, વિગેરે સંબંધીનું કથન સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે છે. જઘન્ય સ્થિતિ સંબંધી ત્રણ ગમમાં જે પ્રમાણે ઉત્પાત, પરિમાણ વિગેરેની લબ્ધિ-પ્રાપ્તિના સબંધમાં કથન કર્યું છે. એજ રીતે તે લબ્ધિ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના સૂત્રથી જ સમજવી. 'पच्छिल्ला तिन्नि गमगा जहा एयस्स चेव ओहिया' તથા સાતમો આઠમો અને નવમો ગમ આ ત્રણ છેલ્લા ગમો અસંજ્ઞિ મનુષ્યના પહેલા ત્રણ ગમોના કથન પ્રમાણે છે તેમ સમજવું. પરંતુ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિ-યના ગમોની અપેક્ષાથી આમાં જે જુદા પણું છે, તે બતાવવા માટે સૂત્રકાર 'णवरं ओगाहणा जहण्णेणं पंच धणुसयाइं' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરતા કહે છે કે-અહિયાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી પાંચસો ધનુષની છે, અને

'उक्कोसेणं पंच धणुसयाइं' उत्कर्षेण शरीरावगाहना पञ्च धनुःशतानि, अन्यत्सर्वं संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणवदेव ज्ञातव्यम् केवलं शरीरावगाहना जघन्योत्कृष्टाभ्यां पञ्चधनुःशतप्रमाणाऽवगन्तव्येति। 'ठिई अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' स्थितिरनुबन्धश्च जघन्येन पूर्वकोटि रुत्कृष्टतोऽपि पूर्वकोटिरेव, जघन्योत्कृष्टाभ्यां पूर्वकोटिप्रमाणा स्थितिरनुबन्धश्च भवतीति 'सेसं तहेव' शेषं तथैव अस्यैवौघिकगमेषु यत् यत् परिमाणसंहननलेश्याज्ञानाज्ञानादिकं कथितं तथैव सर्वमिहापि अन्तिमेषु त्रिष्वपि गमेषु ज्ञातव्यम् केवलमवगाहना स्थित्यनुबन्धेषु वैलक्षण्यं भवति तत् सूत्रे एव कथितम् जघन्यतो द्वे भवग्रहणे उत्कृतोऽष्ट भवग्रहणानि इति। कालापेक्षयाऽनुबन्ध उपयुज्य ज्ञातव्यः।

अवगाहना जघन्य से पांचसौ धनुष की है और 'उक्कोसेणं पंचधणु सयाइं' उत्कृष्ट से भी वह पांचसौ धनुष की है, तथा-'ठिई अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' स्थिति एवं अनुबन्ध भी यहां जघन्य से और उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि रूप है, इसके अतिरिक्त 'सेसं तहेव' परिमाण संहनन लेश्या ज्ञानाज्ञान आदि का कथन जैसा इसीके औघिक तीन गमोंमें किया है वैसा ही इन अन्तिम तीनों गमोंमें भी समझ लेना चाहिये। केवल अवगाहना, स्थिति और अनुबन्ध इनमें अन्तर है, सो वह सूत्रकार ने स्वयं सूत्र में प्रकट ही कर दिया है, कायसंवेध यहां भवकी अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करनेरूप जघन्य से है और आठ भवों को ग्रहण करने रूप उत्कृष्ट से है। तथा काल की अपेक्षा उपयोग लगाकर कह देना चाहिये।

'उक्कोसेणं पंच धणुसयाइं' ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે પાંચસો ધનુષની છે. તથા 'ठिई अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' સ્થિતિ અને અનુબંધ પણ અહિયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિ રૂપ છે, આ શિવાયનું 'सेसं तं चेव' પરિમાણ, સંહનન, લેશ્યા, જ્ઞાન અજ્ઞાન, વિગેરે સંબંધીનું કથન અહિયાં સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. કેવળ અવગાહના, સ્થિતિ અને અનુબંધમાં જ જુદાપણું છે. તે સૂત્રકારે પોતે જ સૂત્રમાં જ પ્રગટ કરી દીધું છે. કાયસંવેધ અહિયાં ભવની અપેક્ષાથી બે ભવોના ગ્રહણ રૂપ જઘન્યથી છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ- ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે.

भ्योऽपि उत्पद्यन्ते 'जाव वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' यावद्वैमानिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। इह यावत्पदेन 'वाणमंतरदेवेहिंतो वि उववज्जंति, जोइसिय देवेहिंतो वि उववज्जंति इत्यनयोः संग्रहः, हे गौतम! भवनवासिदेवेभ्यो वानव्यंतरदेवेभ्यो ज्योतिष्कदेवेभ्यो वैमानिकदेवेभ्यो उत्पद्यन्ते इति। 'जइ भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' यदि भवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते तदा-'किं असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' किमसुरकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते 'जाव थणियकुमारभवणवासि देवेहिंतो उववज्जंति' यावत् स्तनितकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' असुरकुमारभवनवासिदेवेभ्य आगत्य पृथिवीकायिके उत्पद्यन्ते' 'जाव थणियकुमार भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' यावत् स्तनितेति, यावत्पदेन नागकुमारसुवर्णकुमारविद्युत्कुमारा-ऽग्निकुमार-द्वीपकुमारो-दधिकुमार- दिक्कुमार – वायुकुमार

पद से 'वाणमंतरदेवेहिंतो वि उववज्जंति, जोइसियदेवेहिंतो वि उववज्जंति, इस पाठ का संग्रह हुआ है, तात्पर्य यही है कि चारों प्रकार के देवों में से आकर के जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि भवनवासि देवों से आकरके जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं-तो 'किं असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' क्या वे असुरकुमार नामके भवणवासि देवों में से आकर के उत्पन्न होते हैं अथवा 'जाव थणियकुमार-भवणवासि देवेहिंतो उववज्जंति' यावत् स्तनितकुमारभवनवासी देवों में से आकरके उत्पन्न होते हैं? यहां यावत् शब्द से 'नागकुमार,

---

થાય છે. અહિયાં યાવત્ પદથી 'वाणमंतरदेवेहिंतो वि उववज्जंति जोइसिय देवेहिंतो वि उववज्जंति' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ચારે પ્રકારના દેવોમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે--'जइ भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો ભવનવાસી દેવોમાથી આવીને જીવ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ 'किं असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' શું તેઓ અસુરકુમાર નામના ભવનવાસીયોમાથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે 'जाव थणियकुमारभवणवासि देवेहिंतो उववज्जंति' યાવત્ સ્તનિતકુમાર ભવનપતિ દેવોમાથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અહિયાં યાવત્ શબ્દથી નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિશાકુમાર વાયુકુમાર, આ ભવનવાસી દેવોના ભેદો ગ્રહણ કરાયા છે.

स्तनितकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते, 'असुरकुमारेणं भंते! असुरकुमारःखलु भदन्त! 'जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः पृथिवीकायिकेपूत्पत्तुम् योऽसुरकुमारः पृथिवीकायिकेपूत्पत्तियोग्यो विद्यते इत्यर्थः। 'से णं भंते' स खलु भदन्त! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेपूत्पद्येत इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेपूत्पद्यन्ते, 'उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु' उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषु भवनवासिदेवान्यतमासुरकुमारभवनवासिदेवस्य

सुवर्णकुमार, विद्युत्कुमार, अग्निकुमार, द्वीपकुमार, उदधिकुमार, दिक्कुमार, वायुकुमार इन भवनवासि देवोंके भेदों का ग्रहण हुआ है। इससे तात्पर्य यह है कि असुरकुमार नागकुमार सुवर्णकुमार विद्युत्कुमार, अग्निकुमार, द्वीपकुमार उदधिकुमार, दिक्कुमार, वायुकुमार और स्तनितकुमार इन भवनवासी के भेदों में से आकरके जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'असुरकुमारे णं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त! जो असुरकुमार पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य हैं 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थिति वाले पृथ्वीकायिको में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा!' हे गौतम। 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु' वह जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में और उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष की स्थितिवाले पृथिवी कायिकों में उत्पन्न होता है, अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-નાગકુમાર સુવર્ણકુમાર વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિશાકુમાર, વાયુકુમાર અને સ્તનિત કુમાર આ ભવનવાસીયોના ભેદોમાંથી આવીને પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'असुरकुमारे णं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ જે અસુરકુમાર પૃથ્વિકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं बावीसवाससहस्सट्ठिइएसु' તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિક જીવોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન

समुत्पत्तिर्भवतीत्यर्थः १। 'ते णं भंते ! जीवा० पुच्छा ते खलु जीवाः पृच्छा हे भदन्त ! ते जीवा एक समयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं एक्को वा दो वा' तिन्नि वा, जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयोवा 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति' उत्कर्षेण संख्याता वा असंख्याता वा उत्पद्यन्ते २। 'तेसि णं भंते ! जीवाणं' तेषां देवेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकेषूत्पित्सूनां खलु भदन्त ! जीवानाम् 'सरीरगा किं संघयणी पन्नत्ता' शरीराणि किं संहननानि, कीदृशसंहननवन्ति प्रज्ञप्तानि शरीरसंहननं कीदृशं भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि. 'गोयमा' हे गौतम ! 'छण्हं संघयणाणं असंघयणी जाव परिणमंति' षण्णां संहननानाम् असंहननिनो यावत् परिणमन्ति अयमाशयः-संहननं षड्विधं भवति-तेषु केनापि एकप्रकारकेणापि

'ते णं भंते ! जीवा० पुच्छा' हे भदन्त ! वे असुरकुमार वहां एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' वे जघन्य से एक अथवा दो या तीन उत्पन्न होते हैं और 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति' उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं।

अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेसि णं भंते ! जीवाणं सरीरगा किं संघयणी पन्नत्ता' हे भदन्त ! देवों से आकरके पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य हुए उन जीवों के शरीर कितने संहनन वाले होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा' छण्हं संघयणाणं असंघयणी जाव परिणमन्ति हे गौतम ! उनका शरीर ६ प्रकार के संहनन से रहित होता है, यावत् वह परिणमना है, इसका-तात्पर्य ऐसा है-संहनन छह प्रकार का होता

છે. તે પૈકી કોઈ પણ એક સંહનનવાળા દેવોના શરીર હોતા નથી, તોપણ થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-'ते णं भंते ! जीवा० पुच्छा' હે ભગવન્ તે અસુરકુમારો એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! હે ગૌતમ !' जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' તે જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति' ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-तेसि णं भंते ! जीवाणँ सरीरगा किं संघयणी पन्नत्ता !' દેવોમાંથી આવીને પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય એવા તે જીવોના શરીરો કેટલા સંહનન વાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! 'गोयमा ! छण्हं संघयणाणं असंघयणी जाव परिणमंति' તેમના શરીરો સંહનન વગરના હોય છે. યાવત્ તે પરિણમે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-સંહનન છ પ્રકારના હોય

संहननेन संहननवन्ति देवशरीराणि न भवन्ति यतस्तेषामस्थ्यादीनि न भवन्ति किन्तु इष्टकान्तादिविशेषणविशिष्टाः पुद्गला एव तेषां शरीराकारेण परिणमन्ति तदेवात्र यावत्पदेन दृष्टं भवति-'णेवट्ठी णेव छिरा णेव ण्हारू णेव संघयणमत्थि जे पोग्गला इट्ठा कंता पिया मणुन्ना मणामा ते तेसिं सरीरसंघायत्ताएत्ति' नैवास्थि, नैव शिरा, नैवस्नायु नैव संहननमस्ति तथापि ये पुद्गला इष्टाः कान्ताः प्रिया मनोऽमाः ते तेषां शरीरसंघाततया परिणमन्ति यद्यपि देवशरीरे अस्थ्यादिकं नैव भवति तथापि अस्थ्यादीनामभावेऽपि ये पुद्गला इष्टाः प्रियाः कान्ता मनोज्ञा मनोऽमास्ते पुद्गलास्तेषां देवानाम् शरीराकारेण परिणमन्त्येव संहननाऽभावेऽपि शरीरसंपत्ति भवत्येवेति भावः। तेसिं णं भंते! जीवाणं के महालिया सरीरोगा-

है, इनमें से किसी भी एक प्रकार के संहनन से देवों के शरीर संहनन वाले नहीं होते हैं-क्योंकि उनके शरीर में हड्डी आंते आदि नहीं होती हैं किन्तु इष्ट कान्त आदि विशेषणवाले पुद्गल ही उनके शरीर के आकार से 'परिणमते रहते हैं। यही बात यावत्पद से कहते हैं-'णेवट्ठी, णेव छिरा, णेव ण्हारू णेव संघयणमत्थि जे पोग्गला इट्ठा, कंता, पिया, मणुन्ना मणामा ते तेसिं सरीरसंघायत्ताए त्ति' गृहीत हुआ है-इसका अभिप्राय ऐसा है-कि उनके शरीर में अस्थि नहीं होती है, नसे नहीं होती हैं, स्नायु नहीं होती हैं, संहनन नहीं होता है, फिर भी जो पुद्गल, इष्ट कान्त, प्रिय, मनोज्ञ और मनोम हैं वे उनके शरीर संघात रूप से शरीराकार से परिणमते ही रहते हैं। तात्पर्य केवल यही है कि-संहननरूप अस्थि आदि के अभाव में भी उनको शरीर संपत्ति होती ही है। अब गौतम पुनः ऐसा पूछते हैं 'तेसिणं भंते! जीवाणं

યાવત્ સંહનન પણાથી પરિણમતા રહે છે, કેમકે તેમના શરીરમાં હાડકાં આંતરડાં વિગેરે હોતા નથી. પરંતુ ઇષ્ટકાંત વિગેરે વિશેષણોવાળા પુદ્ગલો જ તેઓના શરીરના આકારથી પરિણમે છે એજ વાત અહિયાં યાવત્પદથી ગ્રહણ કરાયેલ નીચે પ્રમાણેના પાઠથી બતાવેલ છે. જે આ પ્રમાણે છે. 'णेवट्ठी, णेव छिरा, णेव ण्हारु, णेव संघयणमत्थि जे पोगल्ला, इट्ठा, कंता पिया, मणुन्ना, मणामा ते तेसिं सरीरसंघायत्ताएत्ति' આ સૂત્ર પાઠનો અભિપ્રાય એ છે કે-તેઓના શરીરમાં હાડકા હોતા નથી. નસો હોતી નથી. સ્નાયુ પણ હોતા નથી સંહનન પણ હોતા નથી. તોપણ જે પુદ્ગલ ઇષ્ટ કાંત, પ્રિય, મનોજ્ઞ, અને અમનોજ્ઞ છે. તે પુદ્ગલો તેઓના શરીરના સંઘાત રૂપથી શરીરના આકારથી પરીણમતા જ રહે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય ફક્ત એજ છે કે સંહનન રૂપ હાડકા વિગેરેના અભાવમાં પણ તેઓને શરીર સંપત્તિ હોય જ છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે

हणा पण्णत्ता' हे भदन्त! तेषां खलु देवजीवानां शरीरावगाहना कियन्महती भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'दुविहा-पन्नत्ता' द्विविधा प्रज्ञप्ता, प्रकारद्वयमेव दर्शयति-'तंजहा' इत्यादि, 'तंजहा' तद्यथा: भवधारणीया च उत्तरवैक्रिया च, तेषां शरीरं भवधारणीयम् उत्तरवैक्रियं च भवतीत्यर्थः 'तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं तत्र तयो द्वयोः शरीरयो मध्ये या सा भवधारणीया सा अङ्गुलस्य असंख्येयभागप्रमाणा तत्र यत् भवधारणीयं शरीरं तत् जघन्येन अङ्गुलासंख्येयभागात्मकं भवतीत्यर्थः, उत्पादकाले अनाभोगतः कर्मपारतंत्र्यात् अङ्गुलासंख्येयभागमात्रावगाहना भवतीति। 'उक्कोसेणं सत्त रयणीओ' उत्कर्षेण सप्त रत्नयः, तथा चोत्कृष्टतो भवधारणीयं शरीरं हस्तसप्तप्रमाणकं भवतीति भावः।

के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता' हे भदन्त! उन देव जीवों की शरीरावगाहना कितनी बड़ी कही गई है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा!' हे गौतम! 'दुविहा पन्नत्ता' उनकी शरीरावगाहना दो प्रकार की कही गई है। 'तं जहा' जैसे-'भवधारणिज्जा य उत्तर वेउव्विया य' एक भवधारणीय और दूसरी उत्तर वैक्रिय, 'तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, इनमें जो भव धारणीय अवगाहना है वह जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण है और 'उक्कोसेणं सत्त रयणीओ' उत्कृष्ट से सात रत्नि-हाथ-प्रमाण है, यहाँ जो जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण अवगाहना कही गई है वह उनके उत्पादकाल के समय की कही गई है। तथा-'तत्थ णं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जह-

हे-'तेसिणं भंते जीवाणं के महालिया सरीरोगाहणा पण्णत्ता' हे ભગવન્ તે દેવ જીવોના શરીરની અવગાહના કેટલી વિશાળ કહી છે? કે 'गोयमा! હે ગૌતમ 'दुविहा पण्णत्ता' તેઓના શરીરની અવગાહના બે પ્રકારની કહી છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य' એક ભવધારણીય અને બીજી ઉત્તરવૈક્રિય 'तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइ भागं' તેઓમાં જે ભવધારણીય અવગાહના છે. તે જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણુવાળી છે. અને 'उक्कोसेणं सत्त रयणिओ' ઉત્કૃષ્ટથી સાતરત્નિ-હાથ પ્રમાણુવાળી છે. અહિંયા જે જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણુની અવગાહના કહી છે. તે તેના ઉત્પાતકાળના સમયની કહેવામાં આવી છે. બાંધેલી મુટ્ઠીવાળા હાથનું નામ રત્નિ છે. તથા

तत्थणं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं' तत्र खलु या सा उत्तरवैक्रिया शरीरावगाहना सा जघन्येनाङ्गुलस्य संख्येयभागप्रमाणा उत्तर- वैक्रिया तु जघन्येनाङ्गुलस्य संख्येयभागप्रमाणा भवति आभोगजनितत्वात्तस्याः न तथाविधा सूक्ष्मता भवति तादृशी सूक्ष्मता भवधारणीयावगाहनाया भवतीति। 'उक्कोसेणं जोयणसयसहस्सं' उत्कर्षेण योजनशतसहस्रम् उत्तरवैक्रियं शरीरम् उत्कृष्टतो योजनशतसहस्रात्मकं भवतीत्यर्थः ४। 'तेसि णं भंते! जीवाणं' तेषां खलु भदन्त! जीवानाम् 'सरीरगा किं संठिया पन्नत्ता' शरीराणि किं संस्थितानि प्रज्ञप्तानि कीदृशसंस्थानवन्ति तेषां शरीराणि भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह- 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'दुविहा पन्नत्ता' द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, 'भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य' भवधारणीयानि चोत्तरवैक्रियाणि च, 'तत्थ णं

न्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइ भागं' जो उत्तर वैक्रिय रूप अवगाहना है है वह जघन्य से अंगुल के संख्यातवें भाग रूप है और 'उक्कोसेणं जोयणसयसहस्सं' और उत्कृष्ट से वह एक लाख योजन की है, उत्तर वैक्रिय अवगाहना जो जघन्य से अंगुल के संख्यातवें भाग रूप कही गई है वह आभोग जनित होने से कही गई है, इसमें ऐसी सूक्ष्मता नहीं होती है की जैसी सूक्ष्मता भवधारणीय अवगाहना में होती है, पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेसि णं भंते! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पन्नत्ता' हे भदन्त! उन देव रूप जीवों के शरीर किस संस्थानवाले होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा! हे गौतम! 'दुविहा पन्नत्ता' उनके शरीर दो प्रकार के कहे गयें हैं, 'भवधारणिज्जा य उत्तर वेउव्विया य' एक भवधारणीय और

'तत्थ णं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं' ઉત્તર વૈક્રિય રૂપ જે અવગાહના છે તે જઘન્યથી આંગળના સંખ્યાતમાં ભાગ રૂપ છે અને 'उक्कोसेणं जोयणसयसहस्सं' ઉત્કૃષ્ટથી તે ૧ લાખ યોજનની છે. ઉત્તર વૈક્રિય અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ કહેવામાં આવી છે. તે આભોગજનિત હોવાથી કહેવામાં આવી છે. તેમાં એવું સૂક્ષ્મપણું હોતું નથી. કે જે સૂક્ષ્મપણું ભવધારણીય અવગાહનામાં હોય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'तेसि णं भंते! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पण्णत्ता' હે ભગવન્! તે દેવ રૂપ જીવોના શરીરો કયા સંસ્થાન વાળા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે ગોયમા! હે ગૌતમ! 'दुविहा पण्णत्ता' તેઓના શરીરો બે પ્રકારના સંસ્થાનવાળા હોય છે, 'भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य' એક ભવધારણીય અને બીજુ ઉત્તર

जे ते भवधारणिज्जा ते समचउरंससंठिया पन्नत्ता' तत्र खलु यानि तानि भवधारणीयानि शरीराणि तानि समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितानि प्रज्ञप्तानि। 'तत्थ णं जे से उत्तरवेउव्विया ते णाणा संठाणसंठिया पन्नत्ता' तत्र खलु यानि तानि उत्तरवैक्रियाणि शरीराणि तानि नाना इति-अनेकप्रकारकसंस्थानेन संस्थितानि प्रज्ञप्तानि भवन्ति, इच्छावलेनानेकप्रकारकसंस्थानस्य निष्पादनादिति ५। 'लेस्साओ चत्तारि' लेश्याः-कृष्णनीलकापोततैजसाख्याश्चतस्रः ६। 'दिट्ठी तिविहा वि' दृष्टयस्त्रिविधा अपि-सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयो मिश्रदृष्टय इति ७। 'तिन्नि णाणा नियमं' त्रीणि ज्ञानानि-मति श्रुतावधिनामकानि ज्ञानानि त्रीणि नियमतो भव-

---

दूसरा उत्तरवैक्रिय, 'तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते समचउरंससंठिया पण्णत्ता' इनमें जो भवधारणीय शरीर है वह समचतुरस्र संस्थान वाला होता है। 'तत्थ णं जे से उत्तरवेउव्विया ते णाणासंठाणसंठिया पण्णत्ता' तथा जो उत्तर वैक्रिय शरीर होता है उसका कोई नियत आकार नहीं होता है वह तो अनेक आकारों वाला होता है, क्योंकि देव अपनी इच्छा के अनुसार अनेक आकारों वाला उसे बनालिया करते हैं। लेश्याद्वार में 'लेस्साओ चत्तारि' इनके चार लेश्याएँ होती हैं-जो इस प्रकार से हैं-कृष्णलेश्या१ नीललेश्या२ कापोतिकलेश्या३ और तैजसलेश्या४ दृष्टिद्वार में-'दिट्ठी तिविहा वि' इनके सम्यग्दृष्टि, मिथ्यादृष्टि और मिश्रदृष्टि ये तीनों दृष्टियां होती हैं। तात्पर्य यही है कि सम्यग्दृष्टि भी होते हैं, मिथ्यादृष्टि भी होते हैं और मिश्र दृष्टिवाले भी होते हैं। ज्ञानद्वार में 'तिन्नि णाणा नियमं' इनके नियम

वैक्रिय 'तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते समचउरंससंठिया०' तेमां जे भवधारणीय शरीरो छे. ते समचतुरस्र संस्थान वाळा होय छे. अने 'तत्थ णं जे से उत्तरवेउव्वियो से णाणसंठाणसंठिया०' तथा जे उत्तरवैक्रिय शरीर होय छे. तेनो कोई निश्चित आकार होतो नथी. ते तो अनेक आकारवाळुं होय छे. केमके देव पोतानी इच्छा अनुसार तेने अनेक आकार वाळुं बनावी लेछे.

लेश्याद्वारमां 'लेस्साओ चत्तारि' तेओने चार लेश्याओ होय छे कृष्णलेश्या १ नीललेश्या २ कापोतिकलेश्या ३ तैजसलेश्या ४ दृष्टिद्वारमां 'दिट्ठी तिविहा वि०' तेओने सम्यग्दृष्टि, मिथ्यादृष्टि, अने मिश्रदृष्टि ए त्रणे प्रकारनी दृष्टिओ होय छे. कहेवानुं तात्पर्य ए छे के तेओ सम्यग् दृष्टिवाळा पण होय छे. मिथ्यादृष्टिवाळा पण होय छे अने मिश्रदृष्टिवाळा पण होय छे. ज्ञानद्वारमां-'तिन्नि णाणा नियमं' तेओने नियमथी मतिज्ञान श्रुतज्ञान

न्तीति। 'तिन्नि अन्नाणा भयणाए' त्रीणि अज्ञानानि भजनया ये असुरकुमारदेवा असंज्ञिभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते तेषामसुरकुमाराणामपर्याप्तकावस्थायां विभङ्ग ज्ञानस्याभावात् ये तु असंज्ञिभ्यो नागच्छन्ति असुरकुमारास्तेषां विभङ्गज्ञानसद्भावादज्ञानेषु भजना कथितेति८। 'जोगो तिविहो वि' योगो मनोवाक्कायात्मक त्रिविधोऽपि९। 'उवजोगो दुविहो वि' उपयोगः साकारानाकाररूपो द्विविधोऽपि भवतीति १०। 'चत्तारि सन्नाओ' चतस्रः संज्ञा आहारनिद्राभयमैथुनाख्या भवन्ति, इति ११। 'चत्तारि कसाया' चत्वारः कषायाः क्रोधमानमायालोभाख्या भवन्ति १२।

से मतिज्ञान श्रुतज्ञान और अवधिज्ञान होते हैं, ये तीन ज्ञान उनमें सम्यग्दृष्टि देवों में होते हैं। 'तिन्नि अन्नाणा भयणाए' तथा भजना से तीन अज्ञान होते है, क्यों कि जो असुरकुमार देव असंज्ञियों से आकरके उत्पन्न होते हैं उनके विभङ्गज्ञान अपर्याप्तावस्था में नहीं होता है, तथा जो असुरकुमार असंज्ञियों से नहीं आते हैं उनके विभङ्ग ज्ञान का सद्भाव होता है, इसीलिये यहां अज्ञानों में भजना कही गई है। योगद्वार में-'जोगो तिविहो वि' इनके तीनों प्रकार का योग होता है, मनोयोग, वचनयोग और काययोग ऐसे तीनों योग होते हैं। उपयोग द्वार में 'उवओगो दुविहो वि' इनके साकार उपयोग और अनाकार उपयोग ऐसे दोनों प्रकार के उपयोग होते हैं। संज्ञीद्वार में 'चत्तारि सन्नाओ' इनके आहार, भय, मैथुन एवं परिग्रह ये चारों प्रकार की संज्ञाएँ होती हैं। कषाय द्वार में इनके 'चत्तारि कसाया' क्रोध, मान, माया और लोभ ये चारों कषायें होती हैं। इन्द्रियद्वार

અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન હોય છે. આ ત્રણ જ્ઞાન તે સમ્યગ્ દૃષ્ટિ દેવોમાં હોય છે. કેમકે જે અસુરકુમાર દેવ અસંજ્ઞિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં વિભંગજ્ઞાન હોતું નથી. તથા જે અસુરકુમારો અસંજ્ઞિયોમાંથી આવતા નથી તેઓને વિભંગજ્ઞાન હોય છે. તેથી અહિંયા અજ્ઞાનોમાં ભજનાથી કહ્યું છે. યોગદ્વારમાં 'जोगो तिविहोवि' તેઓને મનોયોગ વચનયોગ અને કાયયોગ એ ત્રણે પ્રકારના યોગ હોય છે. ઉપયોગદ્વારમાં 'उवओगो दुविहो वि' તેઓને સાકાર ઉપયોગ, અને અનાકાર ઉપયોગ તેમ બન્ને પ્રકારના ઉપયોગો હોય છે. સંજ્ઞીદ્વારમાં-'चत्तारि सन्नाओ' તેમને આહાર ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે. કષાયદ્વારમાં 'चत्तारि कसाया' ક્રોધ, માન માયા, અને લોભ એ ચાર કષાયો હોય છે. ઇંદ્રિય દ્વારમાં તેઓ 'पंचिंदिया' પાંચે

'पंच इंदिया' पञ्चेन्द्रियाणि श्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनाख्यानि १३। 'पंच समुग्घाया' पञ्च समुद्घाताः वेदनाद्यारभ्य तैजसान्ताः पञ्च१४। 'वेयणा दुविहा वि' वेदना द्विविधा साताऽसातारूपा१५। 'इत्थिवेयगा वि पुरिसवेयगा वि' स्त्रीवेदका अपि पुरुषवेदका अपि ते जीवा भवन्ति वेदकद्वयवन्त एव भवन्ति 'णो णपुंसगवेयगा' नो नपुंसकवेदका भवन्तीति १६। ठिई जहन्नेणं दस वाससहस्साइं' स्थितिर्जघन्येन दशवर्षसहस्राणि, 'उक्कोसेणं साइरेगं सागरोपमं' उत्कर्षेण सातिरेकं सागरोपमं, जघन्योत्कृष्टाभ्यां दशवर्षसहस्रमातिरेकसागरोपमात्मिका स्थितिर्भवतीति। १७। 'अज्झवसाणा असंखेज्जा पसत्था वि अपसत्था वि' अध्यवसायाः असंख्येयाः प्रशस्ताः-शुभाः, अप्रशस्ताः-अशुभाश्च भवन्तीति १८। 'अणुबंधो जहा

में ये 'पंचिंदिया' पांचों इन्द्रियों वाले होते हैं। समुद्घातद्वार में इनके सात समुद्घातों में से 'पंच समुग्घाया' पांच समुद्घात होते हैं, वेदना, कषाय, मारणान्तिक आदि तैजसान्त पर्यन्त वेदना द्वार में 'वेयणा दुविहा वि' इनके साता और असातारूप दोनों प्रकार की वेदना होती है, वेदद्वार में-ये इत्थिवेयगा वि पुरिसवेयगा वि' स्त्रीवेद वाले भी होते हैं और पुरुष वेद वाले भी होते हैं। 'णो णपुंसगवेयगा' पर ये नपुंसक वेद वाले नहीं होते हैं। स्थिति द्वार में 'ठिई जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं साइरेगं सागरोवमं' इनकी स्थिति जघन्य से तो दश हजार वर्ष की होती है और उत्कृष्ट से वह कुछ अधिक एक सागरोपम की होती है। 'अज्झवसाणा असंखेज्जा पसत्था वि अपसत्था वि' अध्यवसाय इनके असंख्यात होते हैं और ये शुभ रूप भी होते हैं और

ઇંદ્રિયો વાળા હોય છે. સમુદ્ઘાત દ્વારમાં તેઓને સાત સમુદ્ઘાતો પૈકી 'पंचसमुग्घाया' પાંચ સમુદ્ઘાત હોય છે. એટલે કે વેદના, કષાય, મારણાન્તિક, અને તૈજસ સુધીના પંચ સમુદ્ઘાતો હોય છે. 'वेयणा दुविहा वि' તેઓને સાતા અને અસાતા રૂપ બન્ને પ્રકારની વેદના હોય છે. વેદદ્વારમાં તેઓ 'इत्थिवेयगा वि पुरिसवेयगा वि.' સ્ત્રીવેદવાળા પણ હોય છે અને પુરૂષ વેદવાળા પણ હોય છે. 'णो णपुंसगवेयगा' પરંતુ તેઓ નપુંસક વેદવાળા હોતા નથી. સ્થિતિદ્વારમાં 'ठिई जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं साइरेगं सागरोवमं' તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક વધારે એક સાગરોપમની હોય છે. 'अज्झवसाणा असंखेज्जा पसत्था वि अपसत्था वि' તેઓને અધ્યવસાય અસંખ્યાત હોય છે અને તે શુભ રૂપ પણ

ठिई' अनुबन्धो यथा स्थितिः, यथा स्थितिर्जघन्योत्कृष्टाभ्यां दशवर्षसहस्रात्मिका सातिरेकसागरोपमा तथा अनुबन्धो जघन्योत्कृष्टाभ्यां दशवर्षसहस्रात्मकः सातिरेकसागरोपमप्रमाणश्च भवतीति १९। कायसंवेधस्तु 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन भवापेक्षया द्वे भवग्रहणे, कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन-कालप्रकारेण कालापेक्षयेत्यर्थः जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि कालादेशेन जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्ताधिकदशवर्षसहस्रात्मकः कायसंवेध इत्यर्थः 'उक्कोसेणं सातिरेगं सागरोवमं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं' उत्कर्षेण सातिरेकः सागरोपमो द्वाविंशत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिकः, द्वाविंशतिवर्षसहस्राधिकसातिरेकसागरोपमात्मकः उत्कृष्टत कालापेक्षया कायसंवेधः, तत्र सातिरेकसागरोपममसुराणां तथा द्वाविंशतिवर्षसहस्र पृथिव्यां स्थितिमाश्रित्य कथितमित्यर्थः 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं देवगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत तथा एतावदेव काल-

---

अशुभ रूप भी होते हैं 'अणुबंधो जहा ठिई' अनुबन्ध द्वार में यहां स्थिति के अनुसार ही अनुबन्ध होता है। यह अनुबन्ध यहां जघन्य से दश हजार वर्ष का और उत्कृष्ट से वह कुछ अधिक एक सागरोपम का है। 'कायसंवेधस्तु भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' कायसंवेध भव की अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करने रूप और 'कालादेसेणं०' काल की अपेक्षा जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक दश हजार वर्ष का और उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष अधिक साधिक सागरोपम का होता है, सातिरेक सागरोपम असुरकुमारों की और २२ हजार वर्ष पृथिवीकायिकों में स्थिति को लेकर कहा गया है। 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार से वह देव जीव देवगतिका और पृथिवीकायिक गति का

હોય છે. અને અશુભ રૂપ પણ હોય છે. 'अणुबंधो जहा ठिई' અનુબંધદ્વારમાં અહિયાં સ્થિતિ પ્રમાણેનો જ અનુબંધ હોય છે. આ અનુબંધ અહિયાં જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષનો અને ઉત્કૃષ્ટથી તે કંઈક વધારે એક સાગરોપમનો છે. 'कायसंवेहो भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાએ બે ભવો ગ્રહણ કરવા રૂપ અને 'कालादेसेणं०' કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક દસ હજાર વર્ષનો અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અધિક સાતિરેક સાગરોપમનો છે. સાતિરેક સાગરોપમ અસુરકુમારોમાં અને ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ પૃથ્વીકાયિકોમાં તેઓની સ્થિતિને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવેલ છે. 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' આ રીતે તે દેવ-

पर्यन्तम् देवगतौ पृथिवीगतौच गमनागमने कुर्यादिति प्रथमो गमः १। 'एवं णव वि गमा णेयव्वा' एवम् अनन्तरप्रदर्शित प्रथमगमवत् नवापि गमाः द्वितीयाधारभ्य नवान्ता नेतव्याः, नवस्वपि गमकेषु योजना कर्त्तव्या इति। 'नवरं मज्झिल्लएसु पच्छिल्लएसु तिसु वि गमएसु असुरकुमाराणं ठिइविसेसो जाणियव्वो' नवरम्-केवलं मध्यमकेषु पश्चिमेषु च त्रिष्वपि गमकेषु असुरकुमाराणं स्थितिविशेषो ज्ञातव्यः, अयमत्र स्थितिविशेषः मध्यमगमेषु जघन्योत्कृष्टासुरकुमाराणाम् दशवर्ष सहस्राणि स्थितिर्भवति तथा चरमगमेषु च साधिकं सागरोपमं भवतीति। 'सेसा ओहिया चेव लद्धी' शेषा औघिका एव लब्धिः-शेषा स्थित्यतिरिक्ता लब्धिः-प्राप्तिः

सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह प्रथम गम है।

'एवं णव वि गमा णेयव्वा' इस प्रकटित प्रथमगम के जैसे ही नौ गम जानना चाहिये-द्वितीय गम से लेकर ९ वें गम तक के आठ गम प्रथम गम के जैसे ही समझना चाहिये-'नवरं मज्झिल्लएसु पच्छिल्लएसु तिसु वि गमएसु असुरकुमाराणं ठिई विसेसो जाणियव्वो' पर विशेषता ऐसी है कि मध्य के जो तीन गम ४-५-६ हैं और अन्त के जो तीन गम हैं ७-८-९ हैं इनमें असुरकुमारों की स्थिति के सम्बन्ध में अन्तर है, मध्य के तीन गमों में असुरकुमारों की जघन्य और उत्कृष्ट स्थिति दश हजार वर्ष की है तथा अन्त के तीन गमों में साधिक सागरोपम है। 'सेसा ओहिया चेव लद्धी' बाकी का और सब कथन इन गमों में प्रथम गम जैसा ही जानना चाहिये, कायसंवेध इन

જીવ દેવગતિનું અને પૃથ્વીકાયિક ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલાજ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે.

એ રીતે આ પહેલો ગમ કહ્યો છે.

'एवं णव वि गमा णेयव्वा' આ બતાવેલ પહેલા ગમ પ્રમાણે જ નવ ગમો સમજવા-બીજા ગમથી લઇને નવમા ગમ સુધીના આઠ ગમો પહેલા ગમ પ્રમાણે જ છે. તેમ સમજવું. 'नवर मज्झिल्लएसु तिसु वि गमएसु असुरकुमाराणं ठिइविसेसो जाणियव्वो' પરંતુ વિશેષપણું એ મધ્યના જે ૪-૫-૬ એ ત્રણ ગમો છે અને છેલ્લા જે ૭-૮-૯ એ ત્રણ ગમો છે. તેમાં અસુરકુમારોની સ્થિતિના સંબંધમાં જુદા પણુ છે. મધ્યના ત્રણ ગમોમાં અસુરકુમારોની જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની છે, તથા છેલ્લા ત્રણ ગમોમાં સાધિક સાગરોપમ છે 'सेसा ओहिया चेव लद्धी' બાકીનું બીજુ તમામ કથન આ ગમોમાં પહેલા ગમ પ્રમાણે છે. તેમ સમજવુ આ તમામ ગમોમાં

औधिकसदृशी ज्ञातव्या, शेषमौधिका एव लब्धिः-शेषा स्थित्यतिरिक्ता लब्धिः-प्राप्तिः औधिकसदृशी ज्ञातव्या, शेषमौधिकगमवदेव व्याख्येयमिति भावः। 'कायसंवेहं च जाणिज्जा' कायसंवेधं च जानीयात्, तदेवाह-'सव्वत्थ' इत्यादि। 'सव्वत्थ दो भवग्गहणाइं सर्वत्र गमेषु द्वे एव भवग्रहणे 'जाव नवमगमए' यावत् नवमगमके 'कालादेसेणं' कालादेशेन-कालापेक्षया, 'जहन्नेणं सातिरेगं सागरोवमं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं' जघन्येन सातिरेकं सागरोपमं द्वाविंशतिवर्षसहस्रैरभ्यधिकम् 'उक्कोसेणं वि सातिरेगं सागरोवमं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं' उत्कर्षेणापि सातिरेकं सागरोपमं द्वाविंशतिवर्षसहस्रैरभ्यधिकम् भवद्वयग्रहणादारभ्य कालादेशपर्यन्तं द्वितीयादि नवस्वपि गमकेषु जघन्योत्कृष्टाभ्यां द्वाविंशतिवर्षसहस्राधिकः सातिरेकः सागरोपमप्रमाणः कायसंवेध इति भावः। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तमसुरकुमारगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत एतावत्कालपर्यन्तमेव देवगतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति कायसंयवेधरूपश्चरमो गम इति ९ ॥सू०५॥

नागकुमारेभ्यः समुत्पादयन्नाह-'णागकुमारेणं भंते' इत्यादि।

मूलम्-नागकुमारे णं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए० एस चेव वत्तव्वया जाव भवादेसोत्ति णवरं ठिई

समस्त गमों में दो भवों को ग्रहण करने रूप और यावत् नौवें गम में 'कालादेसेणं०' काल की अपेक्षा जघन्य से २२ हजार वर्ष अधिक साधिक सागरोवम रूप तथा 'उक्कोसेणं०' उत्कृष्ट से भी २२ हजार वर्ष अधिक साधिक सागरोपम रूप है। इस प्रकार से यह जीव असुर कुमार देव का जीव-असुर कुमार गति का और पृथिवीकायिक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह कायसंवेध रूप अन्तिम गम है ॥सू. ५॥

કાયસંવેધ બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને યાવત્ નવમા ગમમાં 'કાલાદેસેણં૦' કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અધિક સાધિક સાગરોપમ રૂપતથા 'उक्कोसेणं०' ઉત્કૃષ્ટથી પણ ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અધિક સાધિક સાગરોપમ રૂપ છે. આ રીતે આ જીવ અસુરકુમાર દેવનો જીવ અસુરકુમાર ગતિનું અને પૃથ્વીકાય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલાજ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણે આ કાયસંવેધ રૂપ છેલ્લો ગમ કહ્યો છે. ॥સૂ. ૫॥

जहन्नेणं दसवाससहस्साइं, उक्कोसेणं देसूणाइं दो पलिओव-माइं। एवं अणुबंधो वि। कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससह-स्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं देसूणाइं दो पलिओ-वमाइं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं। एवं णव वि गमगा असुरकुमारगमसरिसा णवरं ठिइं कालादेसं च जाणे-ज्जा, एवं जाव थणियकुमाराणं। जइ वाणमंतरेहिंतो उवव-ज्जंति, किं पिसायवाणमंतरेहिंतो उववज्जंति जाव गंधव्व वाणमंतरेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! पिसायवाणमंतर० जाव गंधव्ववाणमंतरेहिंतो वि उववज्जंति। वाणमंतरदेवेणं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु० एएसिंपि असुरकुमारगमगसरिसा नव गमगा भाणियव्वा, णवरं ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा, ठिई जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं पलिओवमं सेसं तहेव। जइ जोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति किं चंदविमाणजोइसिय-देवेहिंतो उववज्जंति, जाव ताराविमाणजोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति?। गोयमा! चंदविमाण० जाव ताराविमाण० जोइ-सियदेवेहिंतो उववज्जंति। जोइसियदेवे णं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु० लद्धी जहा असुरकुमाराणं, णवरं एगा तेउलेस्सा, पन्नत्ता, तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा नियमं, ठिई जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमं, उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्स अब्भहियं। एवं अणुबंधो वि। कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठभाग-पलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं पलिओवमं वास-

सयसहस्सेणं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं एवइयं०१। एवं सेसा वि अट्ठ गमगा भाणियव्वा। णवरं ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा ९। जइ वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति किं कप्पोवग-वेमाणिय० कप्पाईय वेमाणिय०, गोयमा! कप्पोवगवेमाणिय० णो कप्पाईयवेमाणिय० जइ कप्पोवगवेमाणिय० किं सोहम्म-कप्पोवगवेमाणिय० जाव अच्चुयकप्पोवगवेमाणिय० गोयमा! सोहम्मकप्पोवगवेमाणिय० ईसाणकप्पोवगवेमाणिय० णो सणंकुमार० जाव णो अच्चुयकप्पोवगवेमाणिय० सोहम्म देवेणं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालठिइएसु उववज्जेज्जा एवं जहा जोइसियस्स गमगो, णवरं ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं पलिओवमं उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं। कालादेसेणं जहण्णेणं पलिओवमं अंतोमु-हुत्तमब्भहियं उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं०१। एवं सेसा वि अट्ठ गमगा भाणि-यव्वा णवरं ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा ९। ईसाणदेवे णं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु० एवं ईसाणदेवेण वि णव गमगा भाणियव्वा। णवरं ठिई अणुबंधो जहन्नेणं साइरेगं पलिओ-वमं उक्कोसेणं साइरेगाइं दो सागरोवमाइं, सेसं तं चेव सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ ॥सू० ६॥

॥ चउवीसइमसए दुवालसमो उद्देसो समत्तो ॥

छाया—नागकुमारः खलु भदन्त! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम्। स कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत एवैव वक्तव्यता यावद्भवादेश इति। नवरं स्थितिं जघन्येन दशवर्षसहस्राणि उत्कर्षेण देशोने द्वे पल्योपमे एवमनुबन्धोऽपि। कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण देशोने द्वे पल्योपमे द्वाविंशत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिके, एवं नवापि गमका असुरकुमारगमसदृशाः, नवरं स्थितिं कालादेशं च जानीयात् एवं यावत् स्तनितकुमाराणाम् १०। यदि वानव्यन्तरेभ्य उत्पद्यन्ते किं पिशाचवानव्यन्तरेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् गन्धर्ववानव्यन्तरदेवेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! पिशाचवानव्यन्तरेभ्य उत्पद्यन्ते यावद् गन्धर्ववानव्यन्तरेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। वानव्यन्तरदेवः खलु भदन्त! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम्, स खलु कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत एतेषामपि असुरकुमारगमकसदृशाः नव गमका भणितव्याः। नवरं स्थितिं कालादेशं च जानीयात् ८। स्थितिर्जघन्येन दशवर्षसहस्राणि उत्कर्षेण पल्योपमम्—शेषं तथैव ९। यदि ज्योतिष्कदेवेभ्य उत्पद्यन्ते किं चन्द्रविमानज्योतिष्कदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् ताराविमानज्योतिष्कदेवेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! चन्द्रविमानज्योतिष्कदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् ताराविमानज्योतिष्कदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। ज्योतिष्कदेवः खलु भदन्त! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम् स खलु कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत, लब्धिर्यथा असुरकुमाराणाम् नवरमेका तेजोलेश्या प्रज्ञप्ता, त्रीणि ज्ञानानि त्रीणि अज्ञानानि नियमतः, स्थितिर्जघन्येन अष्ट भागपल्योपमम् उत्कर्षेण पल्योपमं वर्षशतसहस्राभ्यधिकम्। एवमनुबन्धोऽपि। कालादेशेन जघन्येन अष्ट भागपल्योपममन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकम् उत्कर्षेण पल्योपमं वर्षशतसहस्रेण द्वात्रिंशता वर्षसहस्रैरभ्यधिकम् एतावन्तं यावत्कुर्यात् १। एवं शेषा अपि अष्टगमका भणितव्याः। नवरं स्थितिं कालादेशं च जानीयात् ९। यदि वैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते किं कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते नो कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते। यदि कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते? किं सौधर्मकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावदच्युतकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! सौधर्मकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ईशानकल्पोपपन्नकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते' नो सनत्कुमारदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् नो अच्युतकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते। सौधर्मदेवः खलु भदन्त! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत, एवं यथा ज्योतिष्कस्य गमकः। नवरं स्थितिरनुबन्धश्च

जघन्येन पल्योपमः, उत्कर्षेण द्वे सागरोपमे, कालादेशेन जघन्येन पल्योपमम् अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकम् उत्कर्षेण द्वे सागरोपमे द्वाविंशत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिके । एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् १ । एवं शेषा अपि अष्ट गमका भणितव्याः नवरं स्थितिं कालादेशं च जानीयात् ९ । ईशानदेवः खलु भदन्त ! यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम् स खलु कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत एवमीशानदेवेनापि नव-गमका भणितव्याः नवरं स्थितिरनुबन्धश्च जघन्येन सातिरेकपल्योपमः उत्कर्षेण सातिरेके द्वे सागरोपमे शेषं तदेव भदन्त । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति याव विहरति ॥सू०६॥

॥ चतुर्विंशतितमे शतके द्वादशोद्देशकः समाप्तः ॥

टीका—'णागकुमारे णं भंते!' नागकुमारः खलु भदन्त ! 'जे भविए पुढवी-काइएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः-समुत्पत्तियोग्यः पृथिवीकायिकेषु उत्पत्तुम् स खलु कियत्कालस्थितिकपृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यते इति प्रश्नः । भगवानाह 'एस चेव' इत्यादि-'एसचेव वत्तव्वया जाव भवादेसोत्ति' एषैव वक्तव्यता यावद्भवादेश इति, एषैव-असुरकुमारप्रकरणकथितैव वक्तव्यता सर्वाऽपि वक्तव्या कियत्पर्यन्तम-सुरकुमारवक्तव्यता वक्तव्या तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जाव भवादेसोत्ति' यावद्भ-वादेश इति, परिमाणादारभ्य कायसंवेधान्तगतभवादेशपर्यन्ता वक्तव्यता वर्णनीया

नागकुमारे णं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु-इत्यादि

टीकार्थ:—हे भदन्त ! नागकुमारों में से आकर के जो जीव पृथिवी कायिकों में उत्पन्न होने के योग्य हैं-वे कितने काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एस चेव वत्तव्वया' हे गौतम ! जैसी यह वक्तव्यता असुरकुमार के प्रकरण में कही गई है वैसी ही वक्तव्यता पूरी भवादेश तक यहां पर कहनी चाहिये,-यही बात 'जाव भवादेसोत्ति' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रदर्शित की गई है । अर्थात् परिमाण से लेकर कायसंवेध के भवादेश तक

'नागकुमारे णं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ નાગકુમારોમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વીકાયિકોમાંથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તેઓ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एस चेव वत्तव्वया' હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણેનું કથન અસુરકુમારોના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન પુરેપુરૂ ભવાદેશ સુધી અહિયાં કહેવું જોઈએ. એજ વાત 'जाव भवादेसोत्ति' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. અર્થાત્ પરિણા-મથી લઈને કાયસંવેધના ભવાદેશ સુધી અસુરકુમાર પ્રકરણમાં કહેલ કથન

तत्र कियत्कालस्थितिकपृथिवीकायिकेषूत्पद्यते इत्यस्य प्रश्नस्य जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कृष्टतो द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकपृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यते इत्युत्तरम्। ते खलु नागकुमारजीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्येया वा असंख्येया वा इत्युत्तरम्। तेषां नागकुमारजीवानां शरीराणि किं संहननानि इति प्रश्नस्य संहननवर्जितानि किन्तु परिणमनयुक्तानि भवन्ति इत्युत्तरम्, तेषां जीवानां शरीरावगाहना कियन्महतीति प्रश्नस्य तेषां शरीरं द्विविधम् भवधारणीयम् उत्तरवैक्रियं च

के असुरकुमार प्रकरण गत वक्तव्यता पूरी की पूरी यहां कहनी चाहिये, जब ऐसा प्रश्न पूछा गया कि—नागकुमारों में से आकर के जो जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं वे कितने काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते है ? तो इस प्रश्न का उत्तर यही है कि वे जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त की स्थिति वाले पृथवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं। गौतम ने जब ऐसा पूछा कि—वे नागकुमार जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ? तो प्रभुने उनसे यही कहा कि हे गौतम ! वे जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं, और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं संहनन द्वार के प्रश्न में उसके शरीर किसी भी संहनन वाले नहीं होते हैं। परन्तु फिर भी वे परिणाम युक्त होते हैं। अवगाहना द्वार

પુરે પુરૂ અહિં કહેવું જોઈએ. નાગકુમારોના સંબંધમાં જ્યારે એવું પૂછવામાં આવ્યું કે-નાગકુમારોમાંથી આવીને જે જીવો પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નનો એજ ઉત્તર છે કે-તેઓ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામીએ એવું પૂછયું કે-તે નાગકુમાર જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમસ્વામીને એજ કહ્યું કે હે ગૌતમ ! તેઓ જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અને અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. સંહનન દ્વારના પ્રશ્નમાં તેઓના શરીરો કોઈ પણ સંહનન વાળા હોતા નથી. પરંતુ તો પણ તેઓ પરિણામ વાળા હોય

तत्र यत् प्रथमं तत् जघन्येन अंगुलासंख्येयभागप्रमाणकम् उत्कृष्टतः सप्तरत्नि परिमितम् उत्तरवैक्रियशरीरं तु जघन्येनाङ्गुलस्य संख्येयभागप्रमाणकम् उत्कृष्टतो योजनशतसहस्रप्रमाणकमित्युत्तरम्। तेषां जीवानां शरीरं कीदृशसंस्थानविशिष्टमिति प्रश्नस्य शरीरं द्विविधं भवधारणीयम् उत्तरवैक्रियं च तत्र भवधारणीयं समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितम् उत्तरवैक्रियं तु अनेकविधसंस्थानसंस्थितमित्युत्तरम् एवमेव ज्ञानाज्ञानयोगोपयोगसंज्ञाकषायेन्द्रियसमुद्घातवेदनावेदादिकमपि असुरकुमारप्रकरणवदेव अवगन्तव्यमिति। यावद्भवादेशपर्यन्तं पूर्वप्रकरणवदेव ज्ञातव्यमिति। पूर्वप्रकरणापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयितुमाह–'णवरं' इत्यादि, 'णवरं ठिई जहन्नेणं दसवाससहस्साइं' नवरम्–केवलमेतावानेव भेदो यत् जघन्येन स्थितिर्दशवर्षसहस्रप्रमाणा, 'उक्कोसेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं' उत्कर्षेण देशोने

के प्रश्न में उनके शरीर की भवधारणीय अवगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है और उत्कृष्ट से सप्तरत्नि (सात हाथ) प्रमाण होती है, तथा उत्तर वैक्रिय शरीर की अवगाहना जघन्य से अंगुल के संख्यातवें भागप्रमाण होती है और उत्कृष्ट से एक लाख योजन प्रमाण होती है, संस्थान द्वार के प्रश्न में भवधारणीय शरीर का संस्थान समचतुरस्र होता है, तथा उत्तरवैक्रिय का संस्थान अनेक प्रकार का होता है। इसी प्रकार से असुरकुमार के प्रकरण के जैसे ज्ञान, अज्ञान, योग, उपयोग, संज्ञा, कषाय, ईन्द्रिय, समुद्घात, वेदना और वेद आदि के प्रकरण भी भवादेश तक यहां कथित करना चाहिये, परन्तु पूर्व प्रकरण की अपेक्षा जो भिन्नता है उसे सूत्रकार 'नवरं ठिई जहन्नेणं दसवाससहस्साइं, उक्कोसेणं

છે. અવગાહના દ્વાર સંબંધીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓના શરીરની ભવધારણીય અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતણા ભાગ પ્રમાણુ વાળી હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત રત્નિ (સાત હાથ) પ્રમાણુવાળી હોય છે. તથા ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના સંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ યોજન પ્રમાણુની હોય છે. સંસ્થાન દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભવધારણીય શરીરનું સંસ્થાન સમચતુરસ્ર હોય છે તથા ઉત્તર વૈક્રિયનું સંસ્થાન અનેક પ્રકારનું હોય છે. એજ રીતે અસુરકુમારના પ્રકરણ પ્રમાણે જ્ઞાન, અજ્ઞાન, યોગ, ઉપયોગ સંજ્ઞા, કષાય, ઇન્દ્રિય, સમુદ્ ઘાત, વેદના અને વેદ વિગેરે પ્રકરણો પણ ભવાદેશ સુધી અહિયાં કહી લેવાં જોઇએ પરંતુ પહેલાના પ્રકરણ કરતાં જે જુદાપણુ છે તે સૂત્રકાર 'નવરં'

द्वे पल्योपमे, देशोनद्विपल्योपमात्मिका उत्कृष्टतः स्थितिः पूर्वप्रकरणे जघन्यतो दशवर्षसहस्रात्मिका उत्कृष्टतो देशोनद्विपल्योपमा स्थितिरिति भवत्येव पूर्वापेक्षया वैलक्षण्यमिति। 'एवं अणुबंधो वि' एवं स्थितिवदेव अनुबन्धोऽपि जघन्येन दशवर्षसहस्रात्मकः, उत्कृष्टतो देशोनद्विपल्योपमात्मक इति कायसंवेधस्तु भवापेक्षया पूर्वप्रकरणवदेव द्विभवग्रहणप्रमाणकः, 'कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन–कालापेक्षया जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तमुहूर्ताभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण देशोने द्विपल्योपमे द्वाविंशत्या वर्षसहस्रैरभ्यधिके, कालापेक्षया जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकदशवर्षसहस्रात्मकः कायसंवेधः, उत्कृष्टतो द्वाविंशतिवर्षसहस्राधिकदेशोनद्विपल्योपमात्मकः कायसंवेध इति भावः।। 'एवं

देसूणाइं दो पलिओवमाइं' इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा प्रकट करते हैं–इससे उन्होंने यह कहा है कि नागकुमारों की स्थिति जघन्य से दश हजार वर्ष की है पर उत्कृष्ट से वह कुछ कम दो पल्योपम की है, पूर्व प्रकरण में यद्यपि जघन्य स्थिति दश हजार वर्ष की कही गई है, पर उत्कृष्ट स्थिति सातिरेक सागरोपम की कही गई है, पर यहां ऐसी नहीं कही गई है, यहां तो वह जघन्य दश हजार वर्ष की और उत्कृष्ट कुछ कम दो पल्योपम की कही गई है। 'एवं अनुबंधो वि' स्थिति के जैसा ही यहां अनुबन्ध है। तथा कायसंवेध भव की अपेक्षा पूर्व प्रकरण के जैसे ही दो भवों को ग्रहण करने रूप है, एवं काल की अपेक्षा वह जघन्य से, एक अन्तर्मुहूर्त अधिक दश हजार वर्ष का है और उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष अधिक देशोन द्विपल्योपमात्मक है,

---

'ठिई जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं देसूणाइं दो पलिओवमाइं' ઇત્યાદિ સૂત્ર પાઠથી બતાવેલ છે. આ સૂત્રથી તેઓએ એ સમજાવ્યું છે કે–નાગકુમારોની સ્થિતિ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની છે. પરંતુ ઉત્કૃષ્ટથી તે કંઈક ઓછી બે પલ્યોપમની છે. પહેલાના પ્રકરણમાં જો કે જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની કહેવામાં આવી છે. પરંતુ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સાતિરેક કંઈક વધારે સાગરોપમની કહી છે પરંતુ અહિયાં તે પ્રમાણે કહ્યું નથી. અહિયાં તો તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઈક ઓછી બે પલ્યોપમની કહી છે. 'एवं अणुबंधो वि' સ્થિતિના કથન પ્રમાણે અહિયાં અનુબંધનું કથન પણ સમજવું તથા કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી પહેલા પ્રકરણ પ્રમાણે જ છે. એટલે કે ભવની અપેક્ષાથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક દસ

[illegible] समाधि [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] प्रकार से भी भी

[illegible] । जिस प्रकार से [illegible]

[illegible] भी

[illegible]

[illegible] में [illegible] है ।

[illegible] और [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] इस प्रकार [illegible] है [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

पर्यन्तं सर्वमपि परिमाणोत्पादादिकं ज्ञातव्यम् इह यावत्पदेन सुवर्णकुमारादीनां सर्वेषां ग्रहणं भवतीति भवनपतिवक्तव्यता।

अथ वानव्यन्तरदेवानुत्पादयितुमाह-'जइ वाणमंतरेहिंतो' इत्यादि। 'जइ वाणमंतरेहिंतो उववज्जंति' यदि वानव्यन्तरेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकेषूत्पद्यन्ते, 'किं पिसायवाणमंतरेहिंतो उववज्जंति' किं पिशाचवानव्यन्तरेभ्यः सकाशादागत्योत्पद्यन्ते अथवा 'जाव गंधव्ववाणमंतरेहिंतो उववज्जंति यावद्गन्धर्ववानव्यन्तरेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यन्ते ? अत्र यावत्पदेन-भूत-यक्ष-राक्षस-किन्नर-किंपुरुष-महोरगाणां ग्रहणं भवति इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'पिसायवाणमंतरेहिंतो उववज्जति' पिशाचवानव्यन्तरेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते तथा-'जाव गंधव्ववाणमंतरेहिंतो वि उववज्जंति' यावद्

का प्रकरण जानना चाहिये, यहां यावत्पद से सुवर्णकुमार आदिकों का ग्रहण हुआ है। ऐसी यह भवनपति की वक्तव्यता है,

अब वानव्यन्तरों की वक्तव्यता कहते हैं-'जइ वाणमंतरेहिंतो उववज्जंति' यदि वानव्यन्तरों में से आकरके जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं तो 'किं पिसायवाणमंतरेहिंतो उववज्जंति जाव गंधव्ववाणमंतरेहिंतो उववज्जंति' क्या वे पिशाच वानव्यन्तरों से आकरके पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं या यावत् गन्धर्वों से आकरके पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं? यहां यावत्पद से भूत, यक्ष, राक्षस, किन्नर, किंपुरुष और महोरग इनका ग्रहण हुआ है। इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'पिसायवाणमंतरेहिंतो उववज्जंति जाव गंधव्ववाणमंतरेहिंतो वि उववज्जंति'

ओनुं કથન પણ સમજવું અહિયાં યાવત્પદથી સુવર્ણકુમાર વિગેરેને ગ્રહણ કર્યા છે. આ પ્રમાણે આ ભવનપતિ સંબંધીનું કથન છે 'जइ वाणमंतरेहिंतो उववज्जंति' જો વાનવ્યન્તરોમાંથી આવીને જીવ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તો 'किं पिसायवाणमंतरेहिंतो उववज्जंति जाव गंधव्ववाणमंतरेहिंतो उववज्जंति' શું તેઓ પિશાચ જાતિના વાનવ્યંતરોમાંથી આવીને પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા યાવત્ ગંધર્વોમાંથી આવીને પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અહિયાં યાવત્પદથી ભૂત, યક્ષ, રાક્ષસ, કિંનર, કિંપુરૂષ અને મહોરગોનું ગ્રહણ થયું છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ! 'पिसायवाणमंतरेहिंतो उववज्जंति जाव गंधव्व-

गन्धर्ववानव्यन्तरेभ्योऽपि आगत्य समुत्पद्यन्ते इति। 'वाणमंतरदेवे णं भंते' वानव्यन्तरदेवः खलु भदन्त। 'जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम्, स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकपृथिवीकायिकेषूत्पद्यते इति प्रश्नः। भगवानाह-'एएसिं पि' इत्यादि, 'एएसिं पि असुरकुमारगमगसरिसा नव गमगा भाणियव्वा' एतेषां वानव्यन्तरदेवानामपि असुरकुमारगमकसदृशा नव गमका भणितव्याः, यथाऽसुरकुमारानाश्रित्य नव गमकाः कथिता स्तथा वानव्यन्तर देवानाश्रित्यापि नव गमका वक्तव्याः, वानव्यन्तरदेवेभ्य आगत्य कियत्कालस्थितिक पृथिवीकायिकेषूत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थितिके-ष्वुत्कृष्टतो द्वावि-

पिशाचवानव्यन्तरों से भी आकरके जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं। यावत् गंधर्ववानव्यन्तरों से भी आकर के जीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'वाणमंतर देवे णं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त? वानव्यन्तर देव जो पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य हैं वे कितने काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'एएसिं पि असुरकुमारगमगसरिसा नव गमगा भाणियव्वा' हे गौतम! इस सम्बन्ध में भी-वानव्यन्तर देवों के सम्बन्ध में किये गये इस प्रश्न के उत्तर में भी-असुरकुमारों के जैसे नौ गमक कहे गये हैं वैसे ही नौ गमक यहां पर भी कहना चाहिये, अर्थात् वानव्यन्तर देवों से आकरके जीव कितने काल की

वाणमंतरेहिंतो वि उववज्जंति' પિશાચ વાનવ્યંતરોમાંથી આવીને જીવ પૃથિવીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, યાવત્ ગંધર્વવાનવ્યંતરોમાંથી પણ આવીને જીવ પૃથ્વીકાયિકોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-वाणमंतरदेवे णं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ વાનવ્યન્તર દેવ જે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તેઓ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'एएसिं पि असुरकुमारगमसरिसा णव गमगा भाणियव्वा' હે ગૌતમ! આ સંબંધમાં પણ-એટલે કે વાનવ્યંતર દેવોના સંબંધમાં કરવામાં આવેલ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પણ અસુરકુમારોના ગમોની માફક જ નવ ગમો કહ્યા છે. અર્થાત્ જેવી રીતે અસુરકુમારોના નવ ગમો કહ્યા છે તેજ પ્રમાણે આ વાનવ્યંતરોના પણ નવ ગમો અહીંયાં કહી લેવા. અર્થાત્ વાનવ્યન્તર દેવોમાંથી

शतिवर्षसहस्रस्थितिकेषु समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् एवं वानव्यन्तरदेवेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकेषूत्पित्सवो जीवा एकसमये कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता वा असंख्याता वा समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् एवं क्रमेण संपूर्णमसुरकुमारप्रकरणमत्रानुकर्पणीयम्। असुरकुमारप्रकरणापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति 'नवरं' 'णवरं ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा' नवरम् स्थितिं कालादेशं च भेदेन जानीयात् स्थितौ कायसंवेधे च भिन्नताऽवगन्तव्या तत्र स्थितौ असुरकुमारप्रकरणापेक्षया वैलक्षण्यं दर्शयितुमाह-ठिई जहन्नेणं इत्यादि, 'ठिई जहन्नेणं दसवाससहस्साइं' स्थितिर्जघन्येन दशवर्षसहस्राणि जघन्यतः स्थितिर्दशवर्षसहस्रात्मिकेत्यर्थः 'उक्कोसेणं पलिओवमं' उत्कर्षेण पल्योप-

---

स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं तो इस प्रश्न का उत्तर ऐसा है कि वे जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त की स्थितिवाले पृथिवीकायिको में उत्पन्न होते हैं, इत्यादि। इसी प्रकार से वानव्यन्तर देवों से आकरके पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम! जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं। इसी क्रम से सम्पूर्ण असुरकुमार प्रकरण यहां लगाना चाहिये, परन्तु असुरकुमार प्रकरण की अपेक्षा जो इस प्रकरण में भिन्नता है वह इस प्रकार से है-'णवरं ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा' यहां स्थिति और कायसंवेध में भिन्नता है-'ठिइं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं' स्थिति यहां जघन्य से दश हजार वर्ष की है और 'उक्कोसेणं पलिओवमं' उत्कृष्ट से एक

આવીને જીવ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો છે કે-જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ વાળા પૃથ્વી-કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. એજ રીતે વાનવ્યંતર દેવોમાંથી આવીને પૃથ્વી-કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જીવ એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ! જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે પુરેપુરૂં અસુરકુમારનું પ્રકરણ અહિયાં કહેવું જોઇએ. પરંતુ અસુરકુમારના પ્રકરણ કરતાં આ પ્રકરણમાં જુદાપણું છે, તે આ પ્રમાણેનું છે. 'णवरं ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा' આ પ્રકરણમાં સ્થિતિ અને કાયસંવેધમાં જુદાપણું છે. 'ठिई जहण्णेणं दसवाससहस्साइं' અહિયાં સ્થિતિ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની અને 'उक्कोसेणं पलिओवमं'

मत् असुरकुमारप्रकरणे जघन्यतः स्थितिर्दशवर्षसहस्रात्मिका उत्कृष्टतः सातिरेकसागरोपमा इह तु स्थितिर्जघन्यतो दशवर्षसहस्रात्मिका उत्कृष्टतः पल्योपमे त्येतावानेव भेद उभयोः प्रकरणयोरिति । 'सेसं तदेव' शेषम्-स्थित्यतिरिक्तं सर्वमपि तथैव-असुरकुमारप्रकरणपठितमेवेति भावः ।

अथ ज्योतिष्कदेवानुत्पादयितुमाह-'जइ जोइसियदेवेहिंतो' इत्यादि, 'जइ-जोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! यदि ज्योतिष्कदेवेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकेषूत्पद्यन्ते तदा-'किं चंदविमाणजोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति' किं चन्द्रविमानज्योतिष्कदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा-'जाव ताराविमाणजोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति' यावत् ताराविमानज्योतिष्कदेवेभ्य आगत्योत्प-

---

पल्योपम की है, असुरकुमार के प्रकरण में ऐसी स्थिति नहीं है, वहां तो यद्यपि स्थिति जघन्य से दशहजार वर्ष की है, परन्तु उत्कृष्ट से वह सातिरेक एक सागरोपम की है, इस प्रकार असुरकुमार के प्रकरण गत स्थिति की अपेक्षा इस प्रकरणगत स्थिति में अन्तर आता है, 'सेसं तहेव' स्थिति से अतिरिक्त और सब कथन असुरकुमार के प्रकरण में कहे गये अनुसार ही हैं, अब ज्योतिष्कदेवों की वक्तव्यता कहते है-'यहां गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'जइ जोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! यदि ज्योतिष्कदेवों से आकर के पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं तो 'किं चंदविमाणजोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति' क्या वे चन्द्रविमान ज्योतिष्कों से आकरके वहां उत्पन्न होते हैं अथवा-'जाव ताराविमाणजोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति' यावत् ताराविमान ज्योतिष्कों से आकरके

ઉત્કૃષ્ટથી એક પલ્યોપમની છે અસુરકુમારના પ્રકરણમાં તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની કહી છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે સાતિરેક-કંઈક વધારે એક સાગરોપમની કહી છે. આ રીતે અસુરકુમારોના પ્રકરણમાં કહેલ સ્થિતિની બાબતમાં જુદાપણુ આવે છે. 'सेसं तहेव' સ્થિતિના કથન શિવાયનું બાકીનું તમામ કથન અસુરકુમારના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'जइ जोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો દેવભવ જ્યોતિષિક દેવોમાંથી આવીને પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'किं चंदविमाणजोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति' શું તેઓ ચંદ્રવિમાન જ્યોતિષ્ક દેવોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે 'जाव ताराविमाणजोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति' યાવત્ તારા વિમાન જ્યોતિષ્ક દેવોમાંથી આવીને ત્યાં

घन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'चंद-विमाण०' चन्द्रविमानज्योतिष्कदेवेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते तथा–'जाव ताराविमाण०' यावत्ताराविमानज्योतिष्कदेवेभ्योऽपि आगत्य ते जीवाः पृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यन्ते 'जोइसियदेवे णं भंते!' ज्योतिष्कदेवः खलु भदन्त! 'जे भविए पुढवीकाइएसु' यो भव्यः पृथिवीकायिकेषु उत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु पृथिवीकायिकेषूत्पद्यते इति प्रश्नः, भगवानाह–'लद्धी जहा असुरकुमाराणं' लब्धिः–परिमाणसंहननादीनां प्राप्तिर्वक्तव्येत्यर्थः यथा–असुरकुमाराणाम् यथाऽसुरकुमाराणां परिमाणादिविषयका नव गमकाः कथिता स्तथैव–तेनैव प्रकारेण इहापि–ज्योतिष्कदेवाधिकारेऽपि सर्वं परिणामोत्पादादिकं वक्तव्यमिति परन्तु पूर्वप्रकरणापेक्षया इदमत्र वैलक्षण्यम् तदेव दर्शयति 'नवरं'

वहां उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम! 'चंद विमाण०, तारा विमाण०' चन्द्रविमान ज्योतिष्कों से भी आकरके देव जीव वहां उत्पन्न होते हैं और यावत् ताराविमान ज्योतिष्कों से भी आकरके वहां उत्पन्न होते हैं। अब पुनः गौतम प्रभु से पूछते हैं–'जोइसियदेवे णं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु०' हे भदन्त! जो ज्योतिष्क देव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है वह कितने काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'लद्धी जहा असुरकुमाराणं' हे गौतम! जिस प्रकार से असुरकुमार के प्रकरण में परिमाण आदि विषयक नौ गम कहे गये हैं उसी प्रकार से यहां पर भी–ज्योतिष्क देवों के अधिकार

ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा! હે ગૌતમ! 'चंदविमाण० ताराविमाण०' ચંદ્રવિમાન જ્યોતિષ્ક દેવોમાંથી આવીને જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને યાવત્ તારાવિમાન જ્યોતિષ્ક દેવોમાંથી પણ આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—'जोइसियदेवे णं भंते! जे भविए पुढवीकाइएसु०' હે ભગવન્ જે જ્યોતિષ્ક દેવો પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તેઓ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'लद्धी जहा असुरकुमाराणं' હે ગૌતમ! જે રીતે અસુરકુમારોના પ્રકરણમાં પરિમાણુ વિગેરે વિષય સંબંધી નવ ગમો કહેવામાં આવ્યા છે, એજ રીતે અહિયાં પણ–અર્થાત્ આ જ્યોતિષ્ક દેવોના પ્રકરણમાં પણ–પરિમાણુ ઉત્પાત, વિગેરે તમામ કથન કહેવું જોઈએ. પરંતુ

इत्यादि, 'नवरं एगा तेउलेस्सा पन्नत्ता' नवरम्—केवलम् एका तेजोलेश्या प्रज्ञप्ता असुरकुमारप्रकरणे चतस्रो लेश्याः प्रतिपादिताः, ज्योतिष्कदेवप्रकरणे तु एकैव तेजोलेश्येति भवत्येतयोभयोर्वैलक्षण्यमिति। 'तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा नियमं' त्रीणि ज्ञानानि मत्यादीनि तथा त्रीणि अज्ञानानि मत्यज्ञानादीनि नियमतः, ज्योतिष्कदेवे असंज्ञिनो जीवस्य उत्पत्ति र्न भवति संज्ञिन श्चोत्पद्यन्ते तेषामुत्पत्ति-समये एव सम्यगूदृष्टेः सत्त्वात् त्रीणि ज्ञानानि मत्यादीनि संभवन्ति तदितरेषां तु त्रीणि अज्ञानानि मत्यज्ञानादीनि भवन्ति इति। 'ठिई जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमं' स्थितिर्जघन्येन अष्टभागपल्योपमम् पल्योपमस्य अष्टमो भागः अष्ट भागः, स

में भी-सब परिमाण उत्पात आदि कहना चाहिये, परन्तु पूर्वप्रकरण की अपेक्षा जो इस प्रकरण में भिन्नता है वह 'नवरं एगा तेउलेस्सा पण्णत्ता' इस प्रकार से है, यहां एक तेजोलेश्या ही कही गई है, तब कि असुरकुमार के प्रकरण में लेश्याद्वार में चार लेश्याएँ कही गई हैं। यहां 'तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा नियमं' मत्यादिक तीन ज्ञान और मत्यज्ञान आदि तीन अज्ञान नियम से होते हैं, क्यों कि ज्यो-तिष्क देव में असंज्ञी जीव की उत्पत्ति नहीं होती है, संज्ञी जीव की ही उत्पत्ति होती है, इसलिये उनमें उत्पत्ति के समय में ही सम्यग्दृष्टि का सद्भाव हो जाता है, अतः इनके तीन ज्ञान नियम से कहे गये हैं और इनसे भिन्न के मत्यज्ञान आदि तीन अज्ञान नियमसे कहे गये हैं। 'ठिई जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमं' स्थिति जघन्य से यहां पल्यो पम के आठवें भाग प्रमाण है—अर्थात् एक पल्य के आठवें भाग रूप

અસુરકુમારોના પ્રકરણુ કરતાં આ પ્રકરણુમાં જે જુદા પણું છે તે 'नवरं एगा तेउलेस्सा पण्णत्ता' આ પ્રમાણેની છે. આ જ્યોતિષ્ક દેવોને એક તેજોલેશ્યા જ કહી છે. અને અસુરકુમાર પ્રકરણુમાં લેશ્યાદ્વારમાં ચાર લેશ્યાઓ કહી છે. જ્ઞાનદ્વારમાં અહિયાં 'तिन्नि णाणा तिन्नि अण्णाणा नियमं' મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણુ જ્ઞાન તથા મતિઅજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણુ અજ્ઞાન નિયમથી હોય છે. કેમકે જ્યોતિષ્કદેવોમાં અસંજ્ઞી જીવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી. કેવળ સંજ્ઞી જીવોની જ ઉત્પત્તિ થાય છે. તેથી તેઓમાં ઉત્પત્તિના સમયે જ સમ્યગૂ દૃષ્ટિનો સદ્ભાવ હોય છે. જેથી તેઓને ત્રણુ જ્ઞાન કહ્યા છે. અને તેથી જુદાને મતિઅજ્ઞાન વિગેરે ત્રણુ અજ્ઞાનો કહ્યા છે. 'ठिई जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमं' સ્થિતિ જઘન્યથી અહિયાં પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણુની કહી છે. અર્થાત્—એક પલ્યના આઠમાં ભાગ રૂપ છે.

एव अवयवे समुदायोपचारादष्टभागपल्योपमम् इदं च तारकदेवदेवीराश्रित्य उक्तम् तेषामेव एतादृशायुष्कत्वादिति। 'उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्सअब्भहियं' उत्कर्षेण पल्योपमं वर्षशतसहस्राभ्यधिकम् एकलक्षवर्षाधिकमेकं पल्योपममित्यर्थः तथा च जघन्यतः पल्योपमस्याष्टमो भागः उत्कृष्टत एकलक्षवर्षाधिकपल्योपमात्मिका स्थितिर्भवति। इदं च चन्द्रविमानदेवानधिकृत्य प्रोक्तमिति। 'एवं अणुबंधो वि' एवमनुबन्धोऽपि एवम्-स्थितिवदेव अनुबन्धोऽपि जघन्यतः पल्योपमस्याष्टमो भागः उत्कृष्टतो लक्षवर्षाधिकैकपल्योपमरूपो भवतीत्यर्थः। कायसंवेधस्तु भवापेक्षया भवद्वयग्रहणात्मकः, 'कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' कालादेशेन कालापेक्षया जघन्यतोऽष्टभागपल्योपमः अन्तर्मुहू-

---

है, सूत्र में जो 'अट्ठभागपलिओवमं' ऐसा कहा गया है वह अवयव में समुदाय के उपचार से कहा गया है सो ऐसा यह कथन तारक देव की देवियों को आश्रित करके कहा है, क्यों कि वे ही ऐसी अयुवाली होती हैं। 'उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्सअब्भहियं' तथा उत्कृष्ट से स्थिति एक लाख वर्ष अधिक एक पल्योपम की है, इस प्रकार की उत्कृष्ट स्थिति का कथन चन्द्रविमान के देवों को लेकर किया गया है, 'एवं अणुबंधो वि' स्थिति के अनुसार अनुबन्ध भी जघ- से एक पल्य के आठवें भाग प्रमाण है और उत्कृष्ट से एक लाख वर्ष अधिक एक पल्योपम प्रमाण है, कायसंवेध यहां भव की अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करने रूप है, और. काल की अपेक्षा वह 'जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त

સૂત્રમાં જે 'अट्ठभागपलिओवमं' એવું કહેવામાં આવ્યું છે. તે અવયવમાં સમુદાયના ઉપચારથી કહેલ છે. તો આવી રીતનું આ કથન તારક દેવીની દેવીઓને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવેલ છે. કેમકે તેઓજ આ પ્રકારના આયુવાળીયો હોય છે. 'उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्स अब्भहियं' તથા ઉત્કૃષ્ટથી સ્થિતિ એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમની છે. આ રીતની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું કથન ચંદ્રવિમાનના દેવોને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવેલ છે. 'एवं अणुबंधो वि' સ્થિતિના કથન પ્રમાણે અનુબંધ પણ જઘન્યથી એક પલ્યના આઠમા ભાગ પ્રમાણનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમ પ્રમાણનો છે. કાયસંવેધ અહિયાં ભવની અપેક્ષાથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ કહેલ છે. અને કાળની અપેક્ષાથી તે 'जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક પલ્યના આઠમા ભાગ પ્રમાણનો છે. અને

र्षाभ्यधिकः, 'उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्सेणं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं' उत्कर्षेण पल्योपमो वर्षशतसहस्रेण द्वाविंशत्या वर्षसहस्रैश्चाभ्यधिकः, द्वाविंशतिवर्षसहस्राधिकलक्षोत्तरैकपल्योपमः कालापेक्षयोत्कृष्टतः कायसंवेध इति। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं ज्योतिष्कदेवगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत तथा एतावदेव कालपर्यन्तं ज्योतिष्कदेवगतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति १। 'एवं सेसावि अट्ठगमगा भाणियव्वा' एवम्-उपरोक्तदर्शितक्रमवत् शेषाः-प्रथमगमातिरिक्ता अपि अष्टौ गमकाः भणितव्याः, तथा चासुरकुमारप्रकरणवदेव ज्योतिष्कप्रकरणमपि नवगमकान्वितं ज्ञातव्यमिति भावः। 'णवरं ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा'

अधिक पल्यके आठवें भाग प्रमाण है और 'उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्सेणं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं' उत्कृष्ट से वह एक लाख बाईस हजार वर्ष अधिक एक पल्योपम प्रमाण है, 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार वह ज्योतिष्क देवज्योतिष्क रूप देव गति का और पृथिवीकायिक गति का सेवन करता है और उसमें इतने ही काल तक वह गमनागमन करता है। 'एवं सेसा वि अट्ठगमगा भाणियव्वा' उपरोक्त दर्शित क्रमानुसार शेष गम भी-प्रथम गम के सिवाय बाकी के आठ गम भी कहना चाहिये, तथा च असुरकुमार प्रकरण के जैसा ही ज्योतिष्क देव का नौ गमकों से अन्वित प्रकरण भी जानना चाहिये, परन्तु असुरकुमार प्रकरणोक्त स्थिति स्थान और कायसंवेध की अपेक्षा यहां के स्थिति स्थान में और कायसंवेध में भिन्नता

उक्कोसेणं पलिओवमं वाससयसहस्सेणं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियं' ઉત્કૃષ્ટથી તે એક લાખ ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અધિક એક પલ્યોપમનો છે। एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે જ્યોતિષ્ક દેવ રૂપ જીવ તે જ્યોતિષ્ક દેવગતિનું અને પૃથ્વીકાયની ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન -અવર જવર કરે છે. 'एवं सेसा वि अट्ठगमगा भाणियव्वा' ઉપર બતાવેલા ક્રમ પ્રમાણે પહેલા ગમ શિવાય બાકીના બીજા આઠે ગમો પણ સમજી લેવા. તથા અસુરકુમારના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ જ્યોતિષ્ક દેવનું પ્રકરણ પણ એજ પ્રમાણેના નવ ગમોવાળું સમજવું પરંતુ અસુરકુમારના પ્રકરણમાં કહેલ સ્થિતિ-સ્થાન અને કાયસંવેધ કરતાં અહિના પ્રકરણમાં સ્થિતિ-સ્થાન અને કાયસંવેધમાં જુદા પણુ આવે છે. જે ઉપર આવેલ સૂત્ર

नवरं स्थितिं कालादेशं च भिन्नतया जानीयात् जघन्योत्कृष्टाभ्यां स्थितिं तथा जघन्योत्कृष्टाभ्यां सूत्रप्रदर्शितक्रमेण कालादेशमपि जानीयादिति भावः।

अथ वैमानिकेभ्य उत्पादयन्नाह-'जइ वेमाणिय' इत्यादि, 'जइ वेमाणिय देवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! यदि पृथिवीकायिका जीवा वैमानिकदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा-'किं कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' किं कल्पोपपन्नक-वैमानिकदेवेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते अथवा-'कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह 'गोयमा'

है। जो ऊपर में सूत्र द्वारा प्रकट की जा चुकी है। अर्थात् असुरकुमारों की अनेक प्रकरण में स्थिति जघन्य से दश हजार वर्ष की और उत्कृष्ट से सातिरेक सागरोपम की कही गई है तथा कायसंवेध भव की अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करने रूप और काल की अपेक्षा जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक दस हजार वर्ष और उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष अधिक साधिक सागरोपम का कहा गया है, पर यहां ऐसा नहीं कहा गया है, यहां तो इससे ये दोनों द्वार भिन्न कहे गये हैं। अतः इन स्थिति और कायसंवेध से भिन्न और सब द्वारों का कथन असुर-कुमार प्रकरण में कहे गये अनुसार ही है ऐसा जानना चाहिये, इसी लिये आठ गमकों के कथन को असुरकुमार प्रकरण के जैसा कहा गया है। यहां गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! यदि पृथिवीकायिक वैमानिक देवों से आकर के उत्पन्न होते हैं तो 'किं कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति,

---

પાઠથી પ્રગટ કરાઈ ગયેલ છે. અર્થાત્ અસુરકુમારોની સ્થિતિ અનેક-પ્રકર-ણોમાં જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક સાગરોપમની કહી છે. તથા કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાએ બે ભવ ગ્રહણ કરવા રૂપ અને કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત આધક દસ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અધિક સાધિક સાગરોપમને કહેલ છે. પણ અહિયાં તે રીતે કહેલ નથી. અહિયાં આ બન્ને દ્વારોનું કથન આ કથન કરતાં જુદી રીતે કહ્યું છે જેથી આ સ્થિતિદ્વાર અને કાયસંવેધ શિવાયના બીજા બધા દ્વારોનું કથન અસુરકુમારોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. તેમ સમજવું, તેથી જે આઠ ગમોનું કથન અસુરકુમારના પ્રકરણ પ્રમાણે છે તે પ્રમાણે કહ્યું છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ वेमाणियदेवेहिंतो ! उववज्जंति' હે ભગવન્ જો પૃથ્વીકાયિક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? તો 'किं कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' कप्पाईय वेमाणियदेवे-

इत्यादि 'गोयमा !' हे गौतम ! 'कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकजीवाः समुत्पद्यन्ते 'णो कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' नो कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते पृथिवीकायिकजीवानामुत्पत्तिर्यदि वैमानिकदेवेभ्य आगत्य भवति तदा-कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य एव आगत्य भवति न तु कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य आगत्य भवतीति भावः । 'जइ कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' यदि कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य पृथिवीकायिकजीवा उत्पद्यन्ते तदा-'किं

क्या वे कल्पोपपन्नक वैमानिक देवों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा कल्पातीत वैमानिक देवों से आकर के उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा' हे गौतम ! 'कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति णो कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' पृथिवीकायिक कल्पोपपन्न वैमानिक देवों से आकरके उत्पन्न होते हैं, किन्तु कल्पातीत वैमानिक देवों से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं, तात्पर्य इस कथन का यही है कि यदि पृथिवी कायिक में वैमानिक देवों की उत्पत्ति होती है तो कल्पोपन्नक वैमानिक देवों से ही आये हुओं की उत्पत्ति होती है किन्तु कल्पातीत वैमानिक देवों से आये हुओं की उत्पत्ति नहीं होती है. अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! यदि कल्पोपन्नक वैमानिक देवों से आकर के पृथिवीकायिकों की

हिंतो उववज्जंति' શું તેઓ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! હે ગૌતમ ! 'कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो' उववज्जंति णो कप्पाईय वेमाणियदेवेहिंतो! उववज्जंति' પૃથ્વિકાયિક કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જો પૃથ્વિકાયિક જીવોની ઉત્પત્તિ વૈમાનિક દેવોમાંથી જ આવીને થાય તો કાલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને થતી નથી

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને પૃથ્વિકાયિકોની ઉત્પત્તિ થાય છે, તો શું 'सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवे-

सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' किं सौधर्मकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते अथवा 'जाव अच्चुयकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' यावद् अच्युत कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ईसाणकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' सौधर्मकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, तथा ईशाणकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकजीवा उत्पद्यन्ते, 'णो सणंकुमारवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति जाव णो अच्चुयकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' नो न वा सनत्कुमारवैमानिकदेवेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते यावत् नो-नैव अच्युतकल्पो-

---

उत्पत्ति होती है तो क्या 'सोहम्मकप्पोवगवे० उववज्जंति, सौधर्मकल्पोपपन्नक वैमानिक देवों से आकर के उत्पत्ति होती है ? या 'जाव अच्चुयकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' यावत् अच्युत कल्पोपपन्नक वैमानिक देवों से आकरके उत्पत्ति होती है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम ! 'सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ईसाणकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' पृथिवीकायिक जीवों की उत्पत्ति सौधर्मकल्पोपपन्नक वैमानिकदेवों से आकरके होती है और ईशान कल्पोपपन्नक देवों से आकर के भी होती है, पर 'णो सणंकुमारवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति, सनत्कुमार वैमानिक देवों से आकरके पृथिवीकायिक जीवों की उत्पत्ति नहीं होती है; यावत् 'णो अच्चुयकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' अच्युतकल्पोपपन्नक वैमानिक देवों से भी आकरके उनकी

हिंतो उववज्जंति' સૌધર્મ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? 'जाव अच्चुयकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' યાવત્ અચ્યુત કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'सोहम्मकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' પૃથ્વીકાયિક જીવોની ઉત્પત્તિ સૌધર્મ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને થાય છે અને ઇશાન કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને પણ થાય છે. 'णो सणंकुमारवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' સનત્કુમાર વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને પૃથ્વિકાયિક જીવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી. યાવત્ 'णो अच्चुयकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो ! उववज्जंति' અચ્યુત કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી

पपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते । अत्र-यावत्पदेन-सनत्कुमार-माहेन्द्र-ब्रह्मलोक-लान्तक-महाशुक्र-सहस्रारऽऽनत-प्राणतारणकल्पोपन्नकदेवानां संग्रहः, ततः सनत्कुमारदेवलोकादारभ्याच्युतदेवलोकपर्यन्तं दशसंख्यककल्पोपपन्नकदेवेभ्य आगत्य पृथिवीकायिकेषु नोत्पद्यन्ते इति भावः । कल्पातीतवैमानिकेभ्य आगत्य नैव जीवानामुत्पत्तिः पृथिवीकायिकेषु भवति किन्तु कल्पोपन्नक-वैमानिकेभ्य एव आगत्य भवति तत्रापि सौधर्मेशानकल्पोपपन्नकेभ्य एवो-त्पत्तिर्भवति न तु सनत्कुमाराद्यच्युतान्तकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्यो-त्पत्तिर्भवतीति तात्पर्यम् । 'सोहम्मदेवे णं भंते' सौधर्मदेवः खलु भदन्त ! 'जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः पृथिवीकायिकेषूत्पत्तुम्, 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिक-पृथिवीकायिकेषूत्पद्येतेति प्रश्नः । उत्तरमाह-'एवं जहा' इत्यादि, 'एवं जहा जोइ-

---

उत्पत्ति नहीं होती है, यहां यावत्पद से 'माहेन्द्र, ब्रह्मलोक, लान्तक, महाशुक्र, सहस्रार आनत प्राणत और आरण' इन देव लोकों का ग्रहण हुआ है, अतः इन कल्पों से भी आकर के देव जीवों की उत्पत्ति पृथिवीकायिकों में नहीं होती है । और न कल्पातीत वैमा-निक देवों से आकर के देव जीवों की उत्पत्ति पृथिवीकायिकों में होती है, किन्तु सौधर्म और ईशान इन कल्पों से आकर के देव जीवों की उत्पत्ति पृथिवीकायिकों में होती है ऐसा इस कथन का निष्कर्षार्थ है,

अब गौतम प्रभु से पुनः ऐसा पूछते हैं-'सोहम्मदेवे णं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त ! जो सौधर्म कल्प का देव पृथिवी-कायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जंति' वह कितने काल की स्थितिवाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न

આવીને પણ તેઓની ઉત્પત્તિ થતી નથી. અહિયાં યાવત્પદથી 'માહેન્દ્ર બ્રહ્મ-લોક, લાન્તક, મહાશુક્ર, સહસ્રાર, આનત, પ્રાણુત અને આરણુ આ દેવલોકો ગ્રહણુ કરાયા છે. જેથી આ બધા દેવલોકોમાંથી આવીને પણુ દેવ જીવની ઉત્પત્તિ પૃથ્વીકાયિકોમાં થતી નથી. તથા કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને દેવ જીવોની પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પત્તિ થતી નથી. પરંતુ સૌધર્મ અને ઈશાન આ બે કલ્પોમાંથી આવીને દેવ જીવોની પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પત્તિ થાય છે. આ પ્રમાણે આ કથનનો સારાંશ કહ્યો છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—'सोहम्मदेवे णं भंते ! जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ જો સૌધર્મ કલ્પમાંનો દેવ પૃથ્વીકાયિ-કોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जंति'

'सियस्स गमगा' एवं यथा ज्योतिष्कस्य गमकाः, ज्यौतिष्कदेवानां यथा नव गमकाः प्रदर्शिता स्तथैव इहापि नवगमका वक्तव्याः, हे भदन्त! सौधर्मदेवः कियत्कालस्थितिकपृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्त-स्थितिकेषु तथोत्कृष्टतो द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। ते जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता वा असंख्याता वा इत्युत्तरम् एवमेव संहननावगाहना-

होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं जहा जोइसियस्स गमगा' हे गौतम! जिस प्रकार से ज्योतिष्क देवों के नौ गमक दिखलाये गये हैं उसी प्रकार से यहां पर भी नौ गमक कहना चाहिये, तथा च-हे भदन्त! सौधर्म कल्प का देव कितने काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है तो इस प्रश्न के सम्बन्ध में प्रभु का गौतम से ऐसा कहना है कि हे गौतम! वह जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से वह २२ हजार वर्ष की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है, पुनः गौतम का ऐसा यह द्वितीय प्रश्न है कि हे भदन्त! ऐसे वे जीव एक समय में कितने वहां उत्पन्न होते हैं? तो इसके सम्बन्ध में प्रभु ने ऐसा कहा है कि-हे गौतम! ऐसे वे जीव एक समय में जघ-न्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं, और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होता है। इसी प्रकार से

તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं जहा जोइसियस्स गमगा' હે ગૌતમ! જે રીતે જ્યોતિષ્ક દેવોના નવ ગમો કહેવામાં આવ્યા છે, એજ રીતે અહિંયાં પણ નવ ગમકો કહેવા જોઇએ. તથા હે ભગવન્ સૌધર્મ કલ્પના દેવો કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના સંબંધમાં પ્રભુએ ગૌતમસ્વામીને એવું કહ્યું છે કે-હે ગૌતમ! તે જઘન્યથી એક અંત-મુંહૂર્તની સ્થિતિવાળા દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની સ્થિતિ વાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમ-સ્વામી એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ એવા તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ એવું કહ્યું છે કે હે ગૌતમ! એવા તે જીવો એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. એજ

संस्थानलेश्यादिकं सर्वमपि ज्योतिष्कदेवप्रकरणपठितमेव इहापि संग्राह्यमिति। केवलं ज्योतिष्कप्रकरणापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह-'णवरं' इत्यादि, 'णवरं ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं पलिओवमं' नवरम्-केवलं स्थितिरनुबन्धश्च जघन्येन पल्योपमम् 'उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं' उत्कर्षेण द्वे सागरोपमे स्थित्यनुबन्धौ जघन्येन पल्योपमात्मकौ उत्कृष्टतो द्विसागरोपमौ भवत इति। 'कालादेसेणं जहन्नेणं पलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' कालादेशेन जघन्येन पल्योपममन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकम् अन्तर्मुहूर्त्ताधिकैकपल्योपमात्मकः कायसंवेध इत्यर्थः। 'उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं बावीसाए वाससहस्सेहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण द्वे सागरोपमे द्वाविंशतिवर्षसहस्रैरभ्यधिके द्वाविंशतिवर्षसहस्राधिक द्वि सागरोपमात्मक उत्कृष्टतः कालापेक्षया कायसंवेध इति भावः। 'एवइयं०' एतावन्तं यावत्कुर्यात्, एतावन्तं कालम्-उपरोक्त-

ज्योतिष्क देवों के प्रकरण में कहा गया संहनन, अवगाहना, संस्थान, लेश्या आदि का सब कथन यहां पर भी संगत करना चाहिये, परन्तु ज्योतिष्क के प्रकरण की अपेक्षा जो इस वैमानिक कल्पोपन्नक देव-के सम्बन्ध में अन्तर है वह स्थिति अनुबन्ध एवं कायसंवेध को लेकर है, यही बात सूत्रकार ने 'णवरं ठिई अणुबंधो य जहन्नेणं पलिओवमं, उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं' इत्यादि सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की है, यहां स्थिति और अनुबन्ध जघन्य से एक पल्योपम का है और उत्कृष्ट से वह दो सागरोपम का है, तथा कायसंवेध काल की अपेक्षा जघन्य से अन्त मुहूर्त्त से अधिक दो सागरोपम का है और उत्कृष्ट से २२ हजार वर्ष अधिक दो सागरोपम का है, एवइयं०' इस प्रकार से यह सौधर्मदेव

રીતે જ્યોતિષ્ક દેવોના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવેલ સંહનન, અવગાહના, સંસ્થાન; લેશ્યા, વિગેરે સંબંધી તમામ કથન અહિયાં પણ કહેવું જોઈએ. પરંતુ જ્યોતિષ્ક દેવોના પ્રકરણ કરતાં જે આ વૈમાનિક કલ્પોપપન્નક દેવના સંબંધમાં અંતર-જુદાપણું છે, તે સ્થિતિ અનુબંધ અને કાયસંવેધના સંબંધમાં છે. એજ વાત સૂત્રકારે 'णवरं ठिई अणुबंधोय जहन्नेणं पलिओवमं, उक्कोसेणं दो सागरोवमाइं' ઇત્યાદિ સૂત્ર પાઠથી પ્રગટ કરેલ છે અહિયાં સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્યથી એક પલ્યોપમનો છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી તે બે સાગરોપમનો છે. તથા કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તથી અધિક એક પલ્યોપમનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ અધિક બે સાગરોપમનો છે. 'एवइयं०' આ રીતે આ સૌધર્મદેવગતિનું અને પૃથ્વીકાય

प्रदर्शितकालपर्यन्तम् सौधर्मेशानवैमानिकदेवगतिं पृथिवीकायिकगतिं च सेवेत तथा-एतावत्कालपर्यन्तमेव सौधर्मेशानगतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यात् एवं क्रमेण भवादेशकालादेशाभ्यां जघन्योत्कृष्टाभ्यां कायसंवेधो निरूपित इति१। 'एवं सेसा वि अट्ठ गमगा भाणियव्वा' एवं शेषा अपि अष्ट गमका भणितव्याः, एवं यथा सौधर्मदेवस्य प्रथमो गमो निरूपितः परिमाणादारभ्य कायसंवेधान्त स्तथा-तेनैव प्रकारेण शेषाः-प्रथमातिरिक्ता नवमान्ताः अष्टावपि गमकाः परिमाणादारभ्य कायसंवेधान्ता निरूपणीयाः। 'णवरं ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा' नवरम् केवलं स्थितिं कालादेशं च जघन्योत्कृष्टाभ्यां पार्थक्येन जानीयादिति।९, 'एवं ईसाण-

---

इतने काल तक सौधर्मदेवगति का और पृथिवीकायिकगति का सेवन करता है और इतने काल तक उसमें गमनागमन करता है। इस प्रकार के क्रम से भव और काल तक की अपेक्षा लेकर जघन्य और उत्कृष्ट रूप से कायसंवेध का निरूपण किया, जिस प्रकार से यह सौ-धर्मदेव के सम्बन्ध में प्रथम गम परिमाण से लेकर कायसंवेध तक प्रकट किया गया है इसी प्रकार से शेष 'गम भी-द्वितीय गम से लेकर ९ वें गम तक के आठ गम भी परिमाण से लेकर कायसंवेध तक के कथन से निरूपित्त करना चाहिये, उनके कथन में और प्रथम गम के कथन में स्थिति और कायसंवेध को छोड कर कोई अन्तर नहीं है, यही बात सूत्रकार ने 'नवरं ठिई कालादेसं च जाणेज्जा' इस सूत्र-पाठ द्वारा प्रकट की है, शेष आठ गमों में जघन्य और उत्कृष्ट की

ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતના ક્રમથી ભવ અને કાળની અપેક્ષાથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી કાયસંવેધનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. તથા બાકીના ગમોનું કથન જે રીતે આ સૌધર્મ દેવના સંબંધમાં પહેલો ગમ પરિમાણથી લઈને કાય-સંવેધ સુધી પ્રગટ કરેલ છે. એજ રીતે બાકીના ગમોનું-એટલે કે બીજા ગમથી નવમા ગમ સુધીના આઠ ગમોનું કથન પણ પરિમાણથી લઈને કાય-સંવેધ સુધીના કથનથી નિરૂપણ કરી લેવું. તે કથનમાં અને આ કથનમાં સ્થિતિ અને કાયસંવેધ શિવાય બીજું કંઈ જુદા પણું નથી. એજ વાત સૂત્ર-કારે 'नवरं ठिई कालादेसं च जाणेज्जा' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. બાકીના આઠ ગમોમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાથી સ્થિતિ અને કાળા-

देवेण वि णव गमगा भाणियव्वा' एवम्-सौधर्मदेववदेवईशानदेवेनापि नव गमका भणितव्याः, तथाहि-'ईसाणदेवे णं भंते !' ईशान देवः खलु भदन्त ! 'जे भविए पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः पृथिवीकायिकेषु उत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकपृथिवीकायिकेषूत्पद्येत, इत्यादिकाः, यथा ज्योतिष्कदेवाति-देशेन सौधर्मदेवानां परिमाणादारभ्य कायसंवेधान्ता नवाऽपि गमका निरूपिता स्तथैव ईशानदेवानामपि परिमाणादारभ्य कायसंवेधान्ता नवापि गमका निरूप-

अपेक्षा स्थिति और कालादेश को-कायसंवेध को-पृथक् रूप से जानना चाहिये, 'एवं ईसाणदेवेण वि णव गमगा भाणियव्वा' सौधर्म देव के जैसा ही ईशान देव के साथ भी नौ गम कहना चाहिये, जैसे-जब गौतम ने प्रभु से ऐसा प्रश्न किया-हे भदन्त ! ईशान देव जब पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने के योग्य होता है-तब वह कितने काल की स्थिति वाले पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता है ? तो ऐसे इन सब प्रश्नों का उत्तर जैसे प्रभुने ज्योतिष्क देवों के अतिदेश से सौधर्मदेवों के परिमाण से लेकर कायसंवेधान्त तक के नौ गमों का कथन करके दिया है, उसी प्रकार से ईशान देव के विषय में किये गये इन्हीं सब प्रश्नों का उत्तर परिमाण से लेकर कायसंवेध तक के पूर्वोक्त प्रकार के नौ गमों के कथन से ही दिया है ऐसा समझना चाहिये, अर्थात् जैसे नौ गम सौधर्मदेव के प्रकरण में जिस ढंग से निरूपित किये गये है-वैसे ही नौ गम ईशान देव के प्रकरण में भी

દેશ તથા કાયસંવેધ જુદા જુદા પ્રકારથી સમજવા 'एवं ईसाणदेवेण वि णव गमगा भाणियव्वा' સૌધર્મ દેવના કથન પ્રમાણે ઇશાન દેવના સંબંધમાં પણ નવ ગમો કહેવા જોઈએ. જેમકે-જ્યારે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કર્યો કે-હે ભગવન્ ઈશાન દેવ જ્યારે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, ત્યારે તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રમાણેના તમામ પ્રશ્નોના ઉત્તરો જે પ્રમાણે પ્રભુએ જ્યોતિષ્ક દેવની અતિદેશ-ભલામણથી સૌધર્મ દેવોના પરિમાણથી લઇને કાયસંવેધ સુધીના પૂર્વોક્ત પ્રકારથી નવ ગમોના કથનથી જ આપેલ છે. તેમ સમજવું અર્થાત્ જે પ્રમાણે સૌધર્મ દેવના પ્રકરણમાં નવ ગમો જે રીતે કહેલ છે, એજ રીતે નવ ગમો ઈશાન દેવના પ્રકરણમાં પણ નિરૂપિત થયા છે. તેમ સમજવું. સૌધર્મ દેવ અને ઇશાન દેવના નવ ગમોમાં જો કાંઇ જુદાપણુ છે તે સ્થિતિ

णीयाः। 'णवरं ठिई अणुवंधो य जहन्नेणं साइरेगं पलिओवम' नवरम् केवलम् अन्यत्सर्वं वैमानिकसौधर्मदेवस्येव वक्तव्यम्, स्थित्यनुबन्धविषये वैलक्षण्यमस्ति, स्थितिरनुबन्धश्च जघन्येन सातिरेकं पल्योपम 'उक्कोसेणं सातिरेगाइं दो सागरोवमाइं' उत्कर्षेण सातिरेकौ द्वि सागरोपमौ, जघन्येन स्थितिः सातिरेकपल्योपमा, यथोत्कृष्टतः सातिरेक द्वि सागरोपमाचेति, एवमेव अनुबन्धोऽपि। 'सेसं तं चेव' शेषम्-स्थित्यनुबन्धातिरिक्तं सर्वमपि परिमाणादिकायसंवेधान्तं तदेव-सौधर्मदेवप्रकरणवदेवेति भावः। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ' तदेवं

उसी ढंग से निरूपित हुए हैं-ऐसा जानना चाहिये, सौधर्म देव और ईशान देव के नौ गमों में यदि कोई अन्तर है तो वह स्थिति और अनुबन्ध द्वारों में है-यही बात 'णवरं ठिई अणुवंधो य जहन्नेणं साइरेगं पलिओवमं' सूत्रकार ने इस सूत्रपाठ द्वारा स्पष्ट की है-यहां स्थिति और अनुबन्ध जघन्य से सातिरेक पल्योपमरूप और उत्कृष्ट से सातिरेक दो सागरोपम रूप है। अर्थात् स्थिति जघन्य से सातिरेक पल्योपम रूप है और उत्कृष्ट से सातिरेक दो सागरोपम रूप है, इसी प्रकार से अनुबन्ध भी जघन्य से सातिरेक एक पल्योपम रूप और उत्कृष्ट से सातिरेक सागरोपम रूप हैं। 'सेसं तं चेव' इस प्रकार स्थिति और अनुबन्ध से अतिरिक्त समस्त परिमाण आदि कायसंवेधान्त तक का कथन सौधर्म देव के प्रकरण के जैसा ही यहां है ऐसा जानना चाहिये, 'सेवं भंते! सेवं भंते। त्ति जाव विहरइ' हे भदन्त! जैसा यह सब कथन आप देवानुप्रिय ने किया है वह सब सर्वथा सत्य ही है २ इस प्रकार कहकर गौतम ने भगवान् को वन्दना की और उन्हें

દ્વાર અને અનુબંધ દ્વારના સંબંધમાં છે. એજ વાત 'णवरं ठिई अणुवंधो य जहन्नेणं साइरेगं पलिओवमं' સૂત્રકારે આ સૂત્રપાઠથી સ્પષ્ટ કરેલ છે. અહિયાં સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્યથી સાતિરેક બે પલ્યોપમ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક બે સાગરોપમ રૂપ છે. આ રીતે અનુબંધ પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પલ્યોપમ અને બે સાગરોપમ રૂપ છે. 'सेसं तं चेव' આ રીતે સ્થિતિ અને અનુબંધ શિવાયનું પરિમાણ વિગેરે કાયસંવેધ સુધીનું કથન સૌધર્મ દેવના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણે અહિયાં પણ સમજવું. 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ' હે ભગવન્ આ સઘળું કથન જે પ્રમાણે આપ દેવાનુંપ્રિયે કહ્યું છે તે સઘળું સર્વથા

भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति कथयित्वा भगवन्तं गौतमो वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० ६॥

इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य – जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् चतुर्विंशतिशतकस्य
द्वादशोद्देशकः समाप्तः ॥२४–१२॥

नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० २॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चौवीसवें शतकका
बारहवां उद्देशक समाप्त ॥२४–१२॥

સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ રીતે કહીને ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી અને તેઓને નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થયા ાાસૂ ૬ાા

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચોવીસમા શતકનો બારમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ાા૨૪–૧૨ાા

卐

अथ त्रयोदशोद्देशकः प्रारभ्यते

द्वादशोद्देशके पृथिवीकायिके पृथिव्यादिजीवानामुत्पत्तिप्रकारमुपवर्ण्य सम्प्रति अप्कायिकजीवानामेवमप्काये पृथिव्यादिजीवानाञ्चोत्पत्तिप्रदर्शनाय क्रमप्राप्तं त्रयोदशोद्देशकं निरूपयन्नाह-'आउक्काइया णं' इत्यादि।

मूलम्-आउक्काइया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति एवं जहेव पुढवीकाइयउद्देसए जाव पुढवीकाइए णं भंते! जे भविए आउक्काइएसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा उक्कोसेणं सत्तवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा एवं पुढवीकाइउद्देसगसरिसो भाणियव्वो। णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा, सेसं तहेव। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० १॥

छाया-अप्कायिकाः खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते एवं यथैव पृथिवीकायिकोद्देशके यावत्पृथिवीकायिकः खलु यो भव्योऽप्कायिकेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत? गौतम! जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषूत्पद्येत, उत्कर्षेण सप्तवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पद्येत एवं पृथिवीकायिकोद्देशकसदृशो भणितव्यः। नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात्, शेषं तथैव। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू० १॥

इति चतुर्विंशतिशतके त्रयोदशोद्देशकः समाप्तः।

तेरहवे उद्देशक का प्रारंभ

१२ वें उद्देशक में पृथिवीकायिक में पृथिव्यादिजीवों की उत्पत्ति के प्रकार का वर्णन करके अब सूत्रकार अप्कायिक की उत्पत्ति के प्रकार को एवं पृथिवी आदि कायिकों की अप्कायिक में उत्पत्ति प्रकार को प्रकट करने के लिए क्रमप्राप्त १३ वें उद्देशक का निरूपण करते हैं

તેરમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

બારમા ઉદ્દેશામાં પૃથ્વિકાયિકોમાં પૃથ્વીકાયિક વિગેરે જીવોની ઉત્પત્તિના પ્રકારનું વર્ણન કરીને હવે સૂત્રકાર અપ્કાયિકની ઉત્પત્તિના પ્રકારને તથા પૃથ્વીકાયિક વિગેરે કાયિકોની અપ્કાયિકોમાં ઉત્પત્તિનો પ્રકાર બતાવવા માટે ક્રમથી આવેલ આ તેરમા ઉદ્દેશાનું નિરૂપણ કરે છે.—'आउक्काइया णं

टीका—'आउक्काइया णं भंते !' अप्कायिकाः खलु भदन्त ! 'कओहिंतो उववज्जंति' कुत उत्पद्यन्ते कस्मात्स्थानादागत्याप्कायिकेषूत्पद्यन्ते इति प्रश्नः । भगवानाह–'एवं जहेव' इत्यादि, 'एवं जहेव पुढवीकाइयउद्देसए' एवं यथैव पृथिवीकायिकोद्देशके–यथा पृथिवीकायिकोद्देशके पृथिवीकाये पृथिवीकायिकः जीवानामुत्पादादिकं निरूपितं तथैव अप्कायिके पृथिवीजीवानामपि विचारणीयम् । कियत्पर्यन्तं पृथिवीकायिकोद्देशको निरूपणीयः प्रकृते तत्राह–'जाव' इत्यादि, 'जाव पुढवीकाइए णं भंते' यावत्पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! अयमाशयः हे–भदन्त ! अप्कायिका जीवाः कस्मात् स्थानादागत्य अप्कायिकेषूत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते मनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते देवेभ्य आगत्य अप्कायिकेषूत्पद्यन्ते इति प्रश्नः । गौतम ! नो नैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते किन्तु तिर्यग्भ्यो मनुष्येभ्यो देवेभ्यश्चोत्पद्यन्ते इति ।

—'आउक्काइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' इत्यादि ॥१॥

हे भदन्त ! अप्कायिक जीव 'कओ हिंतो' कहां से आकर के–किस स्थान से आकरके उत्पन्न होते हैं ? अर्थात् जो जीव अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं, वे क्या नैरयिकों से आकर के वहां उत्पन्न होते हैं ? या तिर्यग्योनिकों से आकरके वहां उत्पन्न होते हैं ? या मनुष्यों से आकर के वहां उत्पन्न होते हैं ? या देवों से आकर के वहां उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं–हे गौतम ! नैरयिकोंसे आकर के जीव अप्कायिकों में उत्पन्न नहीं होते हैं, किन्तु तिर्यञ्चों से आकर के मनुष्यों से आकरके और देवों से आकर के जीव अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं । अब इस पर गौतम का पुनः ऐसा प्रश्न है कि

भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ અપ્કાયિક જીવો 'कओहिंतो' કયાંથી કયા સ્થાનથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અર્થાત્ જે જીવો અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ શું નૈરયિકોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને તેમાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે મનુષ્યોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે દેવોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે–હે ગૌતમ જીવ નૈરયિકોમાંથી આવીને અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ તિર્યંચોમાંથી આવીને મનુષ્યોમાંથી આવીને અને દેવોમાંથી આવીને જીવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–હે ભગવન્ જો

हे भदन्त ! यदि ! ते अप्कायिका जीवा यदि तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा किमेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते यावत्पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते ? हे गौतम ! एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽप्यागत्योत्पद्यन्ते यावत्पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽप्यागत्योत्पद्यन्ते, हे भदन्त ! सूक्ष्मेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा बादरेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते गौतम ! बादरेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते ।

हे भदन्त ! यदि अप्कायिक जीव तिर्यञ्चों से आकर के उत्पन्न होते हैं तो क्या वे एकेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकरके अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं ? या द्वीन्द्रियों से आकरके वे अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं ? या तेइन्द्रियों से आकर के वे अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं ? या चोइन्द्रियों से आकर के वे अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं ? या तिर्यग् पंचेन्द्रियों से आकर के वे अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु ने उनसे ऐसा कहा है कि हे गौतम ! एकेन्द्रियों से आकर के भी जीव अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं। यावत् तिर्यग् पंचेन्द्रियों से भी आकर के भी जीव अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं। इस पर पुनः गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! यदि अप्कायिकों में एकेन्द्रिय यावत् तिर्यग् पंचेन्द्रियों से आकरके जीव उत्पन्न होते हैं, तो क्या सूक्ष्म एकेन्द्रियों से आकरके जीव अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं ? या बादर एकेन्द्रियों से आकरके जीव अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं ?

અપ્કાયિક જીવ તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે તો શું તેઓ એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે બે ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચોમાથી આવીને અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન .થાય છે. અથવા ત્રણ ઇંદ્રિયવાળાઓમાંથી આવીને તેઓ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા ચાર ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે પાંચ ઇદ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને તેઓ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! જીવ એકેન્દ્રિયોમાંથી આવીને પણ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. યાવત્ તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોમાંથી આવીને પણ જીવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ સંબંધમાં ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જો અપ્કાયિકોમાંથી એકેન્દ્રિય યાવત્ પાંચ ઇદ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને જીવ અપ્કાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો શું તેઓ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય વિગેરેમાંથી આવીને જીવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે બાદર એકેન્દ્રિયોમાંથી આવીને જીવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! બાદર

यदि बादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा किं पर्याप्त-बादरपृथिवीकायिकतिर्यग्योनिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽथवा अपर्याप्तबादर-पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते ? हे गौतम ! पर्याप्तकेभ्यो-ऽप्यागत्योत्पद्यन्ते अपर्याप्तकेभ्योऽप्येतादृशेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इत्यादिकं पृथि-वीकायिकप्रकरणं सर्वमिह अनुस्मरणीयम् । 'पुढवीकाइए णं भंते !' पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! 'जे भविए आउक्काइएसु उववज्जित्तए' यो भव्योऽप्कायिकेषूत्प

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! बादर एकेन्द्रियों से आकरके जीव अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं। इस पर पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-यदि बादर-एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकर के जीव अप्का-यिकों में उत्पन्न होते हैं, तो क्या पर्याप्त बादर एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके जीव अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं ? अथवा अपर्याप्त बादर एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके जीव अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम। पर्याप्त बादर एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से भी आकरके जीव अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं और अपर्याप्त बादर एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से भी आकरके जीव अप्कायिकों में उत्पन्न होते हैं। इत्यादि रूप से जैसा कथन पृथिवी-कायिक के प्रकरण में किया गया है-वैसा ही सब कथन यहां अप्का-यिक के प्रकरण में भी करना चाहिए।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'पुढवीकाइए णं भंते ! जे भविए आउक्काइएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त ! जो पृथिवीकायिक जीव

એકેન્દ્રિયોમાંથી આવીને જીવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ સંબંધમાં ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-જો બાદર એકેન્દ્રિય તિર્યંચો-માંથી આવીને જીવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્ત બાદર એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને જીવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે અપર્યાપ્ત બાદર એક ઈંદ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને જીવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે -હે ગૌતમ ! પર્યાપ્ત બાદર એક ઇંદ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને જીવ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને અપર્યાપ્ત બાદર એક ઇંદ્રિય તિર્યંચયો-નિવાળા જીવોમાંથી આવીને પણ અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઇત્યાદિ રૂપથી પૃથ્વીકાયિકના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કથન કરવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું સઘળું કથન „અહિયાં અપ્કાયિકોના પ્રકરણમાં પણ સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'પુઢવીકાઇए णं भंते ! जे भविए आउक्काइएसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ જે પૃથ્વીકાયિક જીવ અપ્કાયિ-

तुम्, 'से णं भंते' स खलु भदन्त! स पृथिवीकायिकः खलु भदन्त! जीवः 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु अप्कायिकेषूत्पद्येतेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं अंतोमुहू-त्तट्ठिइएसु' जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु, 'उक्कोसेणं सत्तवाससहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण सप्तवर्षसहस्रस्थितिकेषु अप्कायिकेषूत्पद्येतेति १। एवं पुढवीकाइयउद्देसगसरिसो भाणियव्वो' एवं पृथिवीकायिकोद्देशकसदृशो भणितव्यः, पृथिवीकायिकप्रकरणवदेव सर्वं वक्तव्यमिति। तदिदमत्र बोध्यम्-हे भदन्त! ते अप्कायिका जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते हे गौतम! प्रति-समयमविरहिता असंख्येया उत्पद्यन्ते२। सेवार्तसंहननवन्तः ३, शरीरावगाहना

अप्कायिकों में उत्पन्न होने के योग्य है। 'से णं भंते। केवइयकाल०' ऐसा वह पृथिवीकायिक जीव कितने काल की आयु वाले अप्कायिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं सत्तवाससहस्स०' हे गौतम। वह पृथिवी कायिक जीव जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की स्थितिवाले अप्कायिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से सात हजार वर्ष की स्थिति वाले अप्कायिकों में उत्पन्न होता है? 'एवं पुढवीकाइयउद्देसगसरिसो भाणियव्वो' इस प्रकार पृथिवीकायिक के प्रकरण के जैसा ही शेष और सब प्रकरण यहां कह लेना चाहिए। जैसे-हे भदन्त! वे अप्कायिक जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इस प्रकार के परिमाण सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में वे प्रति समय अविच्छिन्न रूप से असंख्यात उत्पन्न होते हैं, ऐसा प्रभु का उत्तर रूप कथन जानना चाहिए

કોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से ण भंते केवइयकाल०' એવો તે પૃથ્વીકાયિક જીવ કેટલા કાળની આયુવાળા અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! હે ગૌતમ! 'जहण्णेणं अंतोमुहुत्त-ट्ठिइएसु उक्कोसेणं सत्त वाससहस्स० હે ગૌતમ! તે પૃથ્વીકાયિક જીવ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'एवं पुढवीकाइयउद्देसगसरिसो भाणियव्वो' આ રીતે પૃથ્વીકાયિકના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે બાકીનું તમામ કથન અહિયાં સમજવું જોઈએ જેમકે-હે ભગવન્ અપ્કાયિક જીવ એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ રીતના પરિમાણુ સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ પ્રતિસમય અવિચ્છિન્ન રૂપથી અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે પ્રભુએ કહ્યું છે. તથા સંહનન દ્વાર

तेषां जघन्योत्कृष्टमङ्गुलस्यासंख्येयभागम् ४, मसूरचंद्रसंस्थानसंस्थिताः ५-चत्वारो लेश्याः एतेषाम् ६, नो सम्यग्दृष्टयोऽपितु मिथ्यादृष्टयो न वा मिश्रदृष्टयः ७। नो ज्ञानिनोऽपि तु अज्ञानिनः तत्रापि द्वे अज्ञाने नियमतो भवतः ८, नो मनोयोगिनो नो वाग्योगिनोऽपितु काययोगिन एव केवलम् ९, द्विविधा अपि साकारानाकारोपयोगवन्तो भवन्ति १०, आहारभयमैथुनपरिग्रहाख्या श्चतस्रः

२। तथा संहनन द्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में वे सेवार्त्त संहनन वाले होते हैं ३। शरीरावगाहना द्वार के प्रश्न के उत्तर में जघन्य और उत्कृष्ट से अङ्गुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण अवगाहना वाले होते हैं ४। संस्थानद्वार संबन्धी प्रश्न के उत्तर में मसूर की दाल के जैसे आकार वाले होते हैं ५। लेश्याद्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में ये चार लेश्याओं वाले होते हैं ६। दृष्टिद्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में वे न सम्यग्दृष्टि होते हैं, न मिश्रदृष्टि होते हैं, किन्तु मिथ्यादृष्टि ही होते हैं ७। ज्ञानद्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में वे ज्ञानी नहीं होते हैं। किन्तु नियम से मत्यज्ञान और श्रुतज्ञान वाले होते है ८। योगद्वार सम्बन्धी प्रश्नके उत्तर में ये मनोयोगी एवं वचन योगी नहीं होते हैं। किन्तु एक काययोग वाले ही होते हैं ९। उपयोग द्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में ये साकार और अनाकार दोनों प्रकार के उपयोग वाले होते हैं १०। संज्ञा द्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में ये आहार, भय, मैथुन एवं परिग्रह इन चारों प्रकार की संज्ञावाले होते हैं ११। कषायद्वार सम्बन्धी प्रश्न के

સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ સેવાર્ત સંહનન વાળા હોય છે, શરીરની અવગાહના દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુની અવગાહના વાળા હોય છે. સંસ્થાન દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મસૂરની દાલ જેવા આકાર વાળા હોય છે. તે પ્રમાણે કહેલ છે. લેશ્યાદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ ૪ લેશ્યાવાળાં હોય છે, દષ્ટિદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ સમ્યગ્‌દષ્ટિવાળા હોતા નથી. મિશ્રદષ્ટિવાળા પણુ હોતા નથી. પરંતુ મિથ્યાદષ્ટિવાળાજ હોય છે. જ્ઞાનદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ જ્ઞાની હોતા નથી. પરંતુ નિયમથી મતિ અજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન વાળા હોય છે. યોગદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ મનોયોગવાળા અને વચન યોગવાળા હોતા નથી. પણુ કેવળ એક કાયયોગવાળાજ હોય છે. ઉપયોગ દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ સાકાર અને અનાકાર બન્ને પ્રકારના ઉપયોગવાળા હોય છે. સંજ્ઞાદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ આ ચારે પ્રકારની

संज्ञा भवन्ति ११, क्रोधमानमायालोभाख्या श्चत्वारः कषाया भवन्ति१२, केवलं स्पर्शनेन्द्रियवन्त एव इमे १३, वेदनाकषायमारणान्तिकास्त्रयःसमुद्घाता भवन्ति १४, साताशातवेदनाद्वयवन्तो भवन्ति१५, नो स्त्रीवेदकाः नो पुरुषवेदकाः, अपि तु केवलं नपुंसकवेदका एव१६, अध्यवसानानि प्रशस्तानि अप्रशस्तानि च१७ इत्येवं सर्वमिहानुसन्धेयं पूर्ववदेव, पूर्वापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'णवरं' इत्यादि, । 'ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरं स्थितिं संवेधं च भिन्नतया जानीयात् । तत्र स्थिति जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा, उत्कर्षेण सप्तवर्षसहस्रप्रमिता १८ अनुबन्धः स्थिति-

उत्तर में ये क्रोध, मान, माया और लोभ इन चारों कषायों वाले होते हैं १२। इन्द्रिय द्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में ये एक स्पर्शन इन्द्रिय-वाले ही होते हैं १३। समुद्घातद्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में ये वेदना कषाय एवं मारणान्तिक इन तीन समुद्घातों वाले होते हैं १४। वेदना-द्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में ये शात अशात दोनों प्रकार की वेदना वाले होते हैं १५। वेदद्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में ये पुंवेद और स्त्री-वेद वाले नहीं होते हैं। किन्तु एक नपुंसक वेद वाले ही होते हैं १६। अध्यवसाय के प्रश्न के उत्तर में वे प्रशस्त और अप्रशस्त दोनों प्रकारके अध्यवसाय वाले होते हैं १७। ऐसा कथन जानना चाहिए। तथा-स्थिति-द्वार में, अनुबंधद्वार में और कायसंवेधद्वार में पूर्वोक्त कथन की अपेक्षा जो भिन्नता है उसे अब सूत्रकार इस प्रकार से प्रकट करते हैं-'णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' स्थिति यहां जघन्य से १ अन्तर्मुहूर्त्त की है

સંજ્ઞાઓ વાળા હોય છે. કષાય દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ આ ચારે પ્રકારના કષાયોવાળા હોય છે. ઇંદ્રિયદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એક સ્પર્શ ઇંદ્રિયવાળા જ હોય છે. સમુદ્ઘાત દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ વેદના, કષાય, અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાતવાળા હોય છે. વેદના દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ શાતા અને અશાતા બન્ને પ્રકારની વેદનાવાળા હોય છે. વેદદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ પુરૂષ વેદ અને સ્ત્રીવેદ વાળા હોતા નથી પરંતુ નપુંસક વેદ-વાળા જ હોય છે, અધ્યવસાયદ્વારમાં તેઓ પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બન્ને પ્રકારના અધ્યવસાયવાળા હોય છે, એ પ્રમાણેનું કથન સમજવું. સ્થિતિ-દ્વારમાં, અનુબંધદ્વારમાં અને કાયસંવેધદ્વારમાં પૂર્વોક્ત કથનની અપેક્ષાથી જે જુદાપણુ છે, તેને સૂત્રકાર આ પ્રમાણેના સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરે છે-'ણવરં

प्रमाण एव १९। कायसंवेधः-तथाहि-हे भदन्त ! सोऽप्कायिकोजीवो मृत्वा पृथिव्यामुत्पन्नस्ततो निःसृत्य अप्कायिक एव जात इति एवं क्रमेण कियत्काल-पर्यन्तम् अप्कायिकगतिं पृथिवीगतिं च सेवेत तथा कियत्कालपर्यन्तं गमनागमने कुर्यात् हे गौतम ! जघन्येन भवापेक्षया भवद्वयग्रहणम् उत्कृष्टतोऽसंख्येयभवग्रह-णानि, कालापेक्षया जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते उत्कृष्टतोऽसंख्येयकालम् एतावत्काल-पर्यन्तम् अप्कायिकगतौ पृथिवीगतौ च गमनागमने कुर्यादिति, २०। 'सेसं तहेव' शेषं तथैव, शेषम्-सर्वमप्कायिकप्रकरणम् अप्काये जीवोत्पत्तिरूपं तथैव-

---

और उत्कृष्ट से सात हजार वर्ष की है १८। अनुबन्ध स्थिति के प्रमाण का ही होता है १९। कायसंवेध-अप्कायिक जीवका मरकर पृथिवीकायिक में उत्पन्न होना और फिर वहां से मरकर अप्कायिकों में जन्म लेना इस रूप कायसंवेध-जघन्य से भवकी अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करने रूप है और उत्कृष्ट से असंख्यात भवों को ग्रहण करने रूप है। तथा काल की अपेक्षा वह जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त्त प्रमाण है और उत्कृष्ट से असंख्यात काल रूप है। इस प्रकार यह अप्कायिक जीव अप्कायिक रूप गति का और पृथिवीकायिक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है।२०। यह प्रथम गम है १। इत्यादि रूप से शेष आठ गम भी जान लेने चाहिये, किन्तु शेष आठों गमों में कायसंवेध उपयोग लगा कर कह देना चाहिये। 'सेसं तहेव'

ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' અહિયાં સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત હજાર વર્ષની છે. અનુબંધ સ્થિતિ પ્રમાણેનો હોય છે. કાયસંવેધ અપ્કાયિક જીવનો-મરીને પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવું અને પાછા ત્યાંથી મરીને અપ્કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવા રૂપ કાયસંવેધ જઘન્યથી ભવની અપેક્ષાથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. તથા કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી બે અંત-ર્મુહૂર્ત પ્રમાણ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળ રૂપ છે. આ રીતે આ અપ્કાયિક જીવ અપ્કાયિક ગતિનું અને પૃથ્વીકાયિક ગતિનું સેવન કરે છે. એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. આ પહેલો ગમ છે. ઈત્યાદિ પ્રકારથી આઠે ગમો સમજી લેવા પરંતુ બાકીના આઠ ગમોમાં કાયસંવેધ ઉપયોગપૂર્વક કહેવો જોઈએ. 'सेसं तं चेव' અપ્કાયમાં ચોવીસમા

पृथिवीकायवदेव ज्ञातव्यमिति। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति हे भदन्त! अप्कायिकजीवविषये यद् देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वमेव-सर्वथा सत्यमेव इति कथयित्वा भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू०१॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य —जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् चतुर्विंशतिशतकस्य
त्रयोदशोद्देशकः समाप्तः ॥२४-१३॥

अप्काय में शेष जीवों की उत्पत्ति रूप बाकी का और सब कथन पृथ्वीकाय के जैसे ही जानना चाहिए 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! अप्कायिक जीव के विषय में आप देवानुप्रिय ने जो कथन किया है वह सब सत्य ही है, आपका कथन सर्वथा सत्य ही है, इस प्रकार कह कर उन गौतम ने प्रभु को वन्दना की और उन्हें नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥१॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चौवीसवें शतकका
तेरहवां उद्देशक समाप्त ॥२४-१३॥

દંડકમાં રહેલા જીવોની ઉત્પત્તિ રૂપ બાકીનું સઘળું કથન પૃથ્વીકાયના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવું.

'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભગવન્ અપ્કાયિક જીવના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે કથન કરેલું છે. તે તમામ કથન સત્ય જ છે. આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ાસૂ.૧ા

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચોવીસમા શતકનો તેરમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ા૨૪-૧૩ા

॥ अथ चतुर्दशोदेशक प्रारभ्यते ॥

त्रयोदशोदेशके अप्कायिके पृथिव्यादीनामुत्पत्तिप्रकारं प्रदर्श्य क्रमप्राप्त तेजस्कायिके पृथिव्यादीनामुत्पत्तिप्रकारदर्शनाय अवसरप्राप्तश्चतुर्दशोदेशकः प्रारभ्यते तदनेन संबन्धेन आयातस्यास्य चतुर्दशोदेशकस्य इदमादिमं सूत्रम्- 'तेउक्काइया णं' इत्यादि ।

मूलम्-तेउक्काइया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति० एवं जहेव पुढविक्काइय उद्देसगसरिसो भाणियव्वो। णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा देवेहिंतो ण उववज्जंति सेसं तं चेव। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ ॥सू० १॥

॥ चउवीसइमे सए चोद्दसमो उद्देसो समत्तो ॥

छाया—तेजस्कायिकाः, खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते० एवं यथैव पृथिवीकायिकोद्देशकसदृश उद्देशको भणितव्यः। नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात्। देवेभ्यो नोत्पद्यन्ते। तदेवं भदन्त! शेषं तदेवं भदन्त! इति यावद्विहरति ॥सू० १॥

॥ चतुर्विंशतितमे शतके चतुर्दशोदेशकः समाप्तः ॥

टीका—'तेउक्काइया णं भंते' तेजस्कायिकाः खलु भदन्त! 'कओहिंतो उववज्जंति' कस्मात्स्थानादागत्योत्पद्यन्ते-हे भदन्त! तेजस्कायिके जीवाः

चौदहवां उद्देशक

१३ वें उद्देशक में अप्कायिक में पृथिवी आदि को की उत्पत्ति के प्रकार को प्रकट करके अब सूत्रकार क्रम प्राप्त तेजस्कायिक में पृथिव्यादिकों की उत्पत्ति के प्रकार को दिखाने के लिये अवसर प्राप्त यह १४ वां उद्देशक प्रारंभ करते हैं-'तेउक्काइया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' इत्यादि।

टीकार्थ-गौतमने इस सूत्रद्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है-'तेउक्काइया णं

ચૌદમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

તેરમા ઉદ્દેશામાં અપ્કાયિકોમાં પૃથ્વિકાયિકો વિગેરેની ઉત્પત્તિનો પ્રકાર બતાવીને હવે સૂત્રકાર ક્રમથી આવેલ તેજસકાયિકમાં પૃથ્વીકાયિકોની ઉત્પત્તિનો પ્રકાર બતાવવા અવસર પ્રાપ્ત આ ચૌદમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરે છે.— 'तेउक्काइया णं भंते! कओहिंतो! उववज्जंति' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્ર દ્વારા પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—

कस्मात्स्थानादागत्य समुत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह अतिदेशमुखेन 'एवं जहा' इत्यादि, 'एवं जहेव' एवं यथैव 'पुढवीकाइयउद्देसगसरिसो भाणियव्वो' पृथिवीकायिकोद्देशक सदृशउद्देशको भणितव्यः येन प्रकारेण पृथिवीकायिके जीवाना मुत्पत्तिप्रदर्शनायोद्देशको द्वादशः कथित स्तेनैव प्रकारेण तेजस्कायिकोद्देशकोऽपि पठनीयः। पृथिवीकायिकोद्देशकापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'णवरं' इत्यादि, 'णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरम्-केवलं स्थितिं कायसंवेधं च जानीयात् पृथक्तया स्थितिसंवेधौ ज्ञातव्यौ तत्र स्थितिः-त्र्यहोरात्रप्रमाणा। संवेधो यथायोगं नवस्वपि गमकेषु स्वयं विज्ञातव्यः। इदमपि पूर्वापेक्षया वैलक्षण्यं यत्-'देवेहिंतो ण उववज्जंति' देवेभ्यो नोत्पद्यन्ते तेजस्काये देवोत्पत्त्यसंभवात्। 'सेसं तं

भंते! हे भदन्त' तेजस्कायिकों में जीव कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर मे भगवान् ने ऐसा कहा है कि हे गौतम! पृथिवीकायिक के उद्देशक जैसा उद्देशक यहां पर कह लेना चाहिए। अर्थात् जिस प्रकार से पृथिवीकायिक में जीवों की उत्पत्ति दिखाने के लिए १२ वां उद्देशक कहा गया है उसी प्रकार से तेजस्कायिक में जीवों की उत्पत्ति दिखाने के लिये तेजस्कायिक उद्देशक भी कहना चाहिए। पृथिवीकायिक उद्देशक की अपेक्षा से जो इस उद्देशक में वैलक्षण्य है उसे सूत्रकार ने 'णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' इस सूत्र द्वारा प्रकट किया है-यहां स्थिति तीन दिनरात की है और संवेध नौ गमकों में यथा-योग्य स्वयं जान लेना चाहिए। तथा यहां पर देवों की उत्पत्ति नहीं होती है 'सेसं तं चेव' इस कथन से अतिरिक्त और बाकी

'तेउकाइया णं भंते !' હે ભગવન્ તેજસ્કાયિકોમાં જીવ કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને એવું કહ્યું છે કે હે ગૌતમ! પૃથ્વીકાયિકના ઉદ્દેશામાં કહેલ પ્રકારે અહિયાં પણ સઘળું કથન સમજી લેવું. અર્થાત્-જે પ્રમાણે પૃથ્વિકાયિકોમાં જીવોની ઉત્પત્તિ બતાવવા માટે ૧૨ બારમો ઉદ્દેશો કહેલ છે. એજ પ્રમાણે તેજસ્કાયિકોમાં જીવોની ઉત્પત્તિ બતાવવા આ તેજસ્કાયિક ઉદ્દેશો પણ સમજવો. પૃથ્વીકાયિકના ઉદ્દેશાની અપેક્ષાથી આ ઉદ્દેશામાં જુદા પણું છે. તે સૂત્રકારે 'णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' આ સૂત્રપાઠથી બતાવેલ છે અહિયાં સ્થિતિ ત્રણ રાતદિવસની છે. અને સંવેધ નવે ગમોમાં યથાયોગ્ય રીતે સ્વયં સમજી લેવો. આ તેજસ્કાયિકોમાં દેવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી. 'सेसं तं चेव' આ કથન શિવાય બાકીનું બીજુ તમામ કથન પૃથ્વીકાયિકના ઉદ્દેશામાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે તેમ સમજવું.

चेव' शेषं तदेव-शेषम्-कथितातिरिक्तं सर्वमपि तदेव-पृथिवीकायिकोद्देशकवदेव 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति यावद्विहरति, हे भदन्त! तेजस्कायिकविषये यद्देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वम् एवमेव सर्वथा सत्यमेव इति कथयित्वा भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति गौतम इति ॥सू०१॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि — जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
–पूज्यश्री घासिलालव्रतिविरचितायां श्री "भग-
वतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् चतुर्विंशतितमशतके
चतुर्दशोद्देशकः समाप्तः ॥२४-१४॥

का सब कथन पृथिवीकायिक उद्देशक के जैसा है ऐसा जानना चाहिये। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ' हे भदन्त! तेजस्कायिक के विषय में आप देवानुप्रिय ने जो कहा है वह सर्वथा सत्य ही है २ इस प्रकार कहकर गौतम ने भगवान् को वन्दना की और नमस्कार किया वन्दना नमस्कार करके फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान होगये ॥१॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चोवीसवें शतक का १४ वां उद्देशक समाप्त ॥२४-१४॥

सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ' હે ભગવન્ તેજસ્કાયિકના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે. તે તમામ કથન સર્વથા સત્ય છે. આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે, આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ॥સૂ. ૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચોવીસમા શતકનો ચૌદમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૨૪-૧૪॥

॥ अथ पञ्चदशमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

तेजस्काये पृथिव्यादीनामुत्पत्तिं निरूप्य क्रमप्राप्ते पञ्चदशोद्देशके वायुकाये पृथिव्यादीनामुत्पत्तिः प्रदर्श्यते इत्यनेन संबन्धेन आयातस्य पञ्चदशोद्देशकस्येदं सूत्रम् 'वाउकाइया णं भंते' इत्यादि,

मूलम्–वाउकाइया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति एवं जहेव तेउकाइयउद्देसओ तहेव। णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० १॥

॥ चउवीसइमे सए पन्नरसमो उद्देसो समत्तो ॥

छाया–वायुकायिकाः खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते एवं यथैव तेजस्कायिकोद्देशकस्तथैव, नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात्। तदेवं भदन्त तदेवं भदन्त! इति ॥सू० १॥

॥ चतुर्विंशतितमे शतके पञ्चदशोद्देशकः समाप्तः ॥

टीका—'वाउक्काइया णं भंते!' वायुकायिकाः खलु भदन्त! 'कओहिंतो उववज्जंति' कुतः स्थानादागत्योत्पद्यन्ते उत्तरमाह–'एवं जहेव' इत्यादि, 'एवं जहेव तेउक्काइयउद्देसओ तहेव' एवं यथैव तेजस्कायिकोद्देशकस्तथैव यथा

पंद्रहवें उद्देशक का प्रारंभ

तेजस्कायिक में पृथिवी आदिकों की उत्पत्ति का निरूपण करके अब सूत्रकार क्रम प्राप्त इस १५ वें उद्देशक में वायुकाय में पृथिव्यादिकों की उत्पत्ति का प्रदर्शन करते हैं–'वाउक्काइया णं भंते! 'कओहिंतो उववज्जंति' इत्यादि।

टीका–गौतम ने इस सूत्रद्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है–'वाउक्काइया णं भंते। हे भदन्त! वायुकायिक 'कओहिंतो उववज्जंति' किस स्थान से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'एवं जहेव तेउक्काइय उद्देसओ तहेव' ;जिस प्रकार पृथिवीकायिक के उद्देशक के

પંદરમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

તેજસ્કાયિકોમાં પૃથ્વીકાય વિગેરેની ઉત્પત્તિનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમથી આવેલ આ પંદરમા ઉદ્દેશામાં વાયુકાયમાં પૃથ્વીકાય વિગેરેની ઉત્પત્તિ બતાવે છે.–'वाउक्काइया णं भंते! कओहिंतो! उववज्जति' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્રથી પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે–'वाउक्काइया णं भंते!' હે ભગવન્ વાયુકાયિકો 'कओहिंतो' उववज्जंति' કયા સ્થાનમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'एवं जहेव तेउक्काइयउद्देसओ तहेव' પૃથ્વીકાયના ઉદ્દેશાના અતિદેશ–ભલામણથી

पृथिव्यतिदेशेन तेजस्कायिको निरूपित स्तथा तेनैव प्रकारेण वायुकायिकोऽपि निरूपणीयः। तेजस्कायिकोद्देशकापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'णवरं' इत्यादि, 'णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरम्-केवलं स्थितिं संवेधं च भिन्नभिन्न-तया यथायोगं जानीयात् अत्रापि देवा नोत्पद्यन्ते। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति, हे भदन्त! वायुकायिकविषये यद्देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वमेवमेव-सर्वथा सत्यमेव इति कथयित्वा भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ।सू० १॥

॥ इति चतुर्विंशतितमे शतके पञ्चदशोद्देशकः समाप्तः ॥

अतिदेश से तेजस्कायिक का निरूपण किया गया है उसी प्रकार से वायुकायिक भी निरूपणीय है पर तेजस्कायिकोद्देशक की अपेक्षा से जो इसमें भिन्नता है वह स्थिति और कायसंवेध की अपेक्षा से है-यही बात 'णवरं ठिइं संवेधं च जाणेज्जा' इस सूत्रद्वारा सूत्रकार ने प्रकट की है -यहां पर भी देवों से आकरके जीव उत्पन्न नहीं होते हैं। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ' हे भदन्त! वायुकायिक के विषय में जो आप देवानुप्रिय ने कहा है, वह सब सर्वथा सत्य है२ इस प्रकार कहकर गौतम ने प्रभु को वन्दना की और उन्हें नमस्कार किया वन्दना नमस्कार करके फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये। इस प्रकार से यह १५ वां उद्देशक है ॥१॥

पंद्रहवां उद्देशक समाप्त ॥२४-१५॥

જે પ્રમાણે તેજસ્કાયિકોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, એજ રીતે વાયુકાયિકોનું પણ નિરૂપણ સમજી લેવું. પરંતુ તેજસ્કાયિકના ઉદ્દેશાની અપેક્ષાએ આ વાયુકાયના કથકમાં જે જુદાપણું છે, તે સ્થિતિ અને સંવેધમાં છે. એજ વાત સૂત્રકારે 'णवरं ठिइं संवेधं च जाणेज्जा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. આ વાયુકાયિકોમાં પણ જીવ દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति जाव विहरइ' હે ભગવન્ વાયુકાયિકોના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે. તે તમામ કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. આ પ્રમાણે આ પંદરમો ઉદ્દેશો કહ્યો છે. ॥૧॥

પંદરમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૨૪-૧૫॥

॥ अथ षोडशोदेशकः प्रारभ्यते ॥

पञ्चदशोद्देशकं निरूप्य क्रमप्राप्तं षोडशं वनस्पतिविषयकमुद्देशकं निरूपयन्नाह—'वणस्सइकाइया णं भंते' इत्यादि।

मूलम्—वणस्सइकाइया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति एवं पुढवीकाइयसरिसो उद्देसो भाणियव्वो। णवरं जाहे वणस्सइकाइओ वणस्सइकाइएसु उववज्जइ ताहे पढमबितीयचउत्थपंचमेसु गमएसु परिमाणमणुसमयं अविरहियं अणंता उववज्जंति भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अणंताइं भवग्गहणाइं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं अणंतं कालं एवइयं जाव करेज्जा। सेसा पंचगमा अट्ठभवग्गहणीया तहेव। णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० १॥

॥ चउवीसइमे सए सोलसमो उद्देसो सम्मत्तो ॥

छाया—वनस्पतिकायिकाः खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते। एवं पृथिवीकायिकसदृश उद्देशो भणितव्यः। नवरं यदा वनस्पतिकायिको वनस्पतिकयिकेषूत्पद्यते तदा प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमेषु गमकेषु परिमाणमनुसमयमविरहित मनन्ता उपपद्यन्ते भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेणाऽनन्तानि भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते उत्कर्षेणाऽनन्तं कालं यावत्कुर्यात्। शेषाः पञ्चगमाः, अष्ट भवग्रहणानि तथैव। नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात्। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू०१॥

॥ चतुर्विंशतितमे शतके षोडशोद्देशकः समाप्तः ॥

सोलहवे उद्देशक का प्रारंभ

१५ वें उद्देशक का निरूपण करके अब सूत्रकार १६ वें उद्देशक का निरूपण करते हैं। इसमें वनस्पति कायिक जीव कहां से आकर के उत्पन्न होता है इत्यादि विषय का निरूपण करते हैं—'वणस्सइकाइया णं

સોળમા ઉદ્દેશાને આરંભ—

પંદરમા ઉદ્દેશાનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમથી આવેલ આ સોળમા ઉદ્દેશાનું નિરૂપણ કરે છે. આ ઉદ્દેશામાં તે વનસ્પતિ કાયિક જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? વિગેરે વિષયનું નિરૂપણ કરે છે,—

टीका—'वणस्सइकाइया णं भंते' वनस्पतिकायिकाः खलु भदन्त ! 'कओ-हिंतो उववज्जंति' कुत आगत्य उत्पद्यन्ते हे भदन्त ! इमे वनस्पतिकायिका जीवाः कस्मात् स्थानादागत्य समुत्पत्तिं लभन्ते इति भावः। भगवानाह—'एवं पुढवी-काइय' इत्यादि, 'एवं पुढविकाइयसरिसो उद्देसो भाणियव्वो' एवं पृथिवीकायिक-सदृशउद्देशो भणितव्यः, यथा पृथिवीकायिकजीवानामुद्देशः कथित स्तथैवेहापि वनस्पतिकायिकोद्देशको रचनीयः, वनस्पतिकायिकोद्देशके जीवानामुत्पादपरि-परिमाणादिकं कायसंवेधान्तम् सर्वमपि तथैव विचारणीयम् पृथिवीकायिकगमा-पेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयितुमाह—'णवरं' इत्यादि, 'णवरं जाहे वणस्सइकाइओ वण-स्सइकाइएसु उववज्जइ' नवरं यदा वनस्पतिकायिको जीवः वनस्पतिकायिकेषु

भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' इत्यादि ।

टीकार्थ–गौतम ने प्रभु से इस सूत्रद्वारा ऐसा पूछा है 'वणस्सइकाइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! वनस्पतिकायिक जीव किस स्थान से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के समाधान के निमित्त प्रभु गौतम से कहते हैं–'एवं पुढविक्काइयसरिसो उद्देसो भाणियव्वो' 'हे गौतम ! जिस प्रकार से पृथिवीकायिक जीवों का उद्देश कहा गया है उसी प्रकार से यहां पर भी वनस्पतिकायिक उद्देश कहलेना चाहिये। अतः वनस्पतिकायिक उद्देशक में जीवों का उत्पाद परिमाण आदि का सब कायसंवेध तक का कथन विचार लेना चाहिये। पर पृथिवीकायिक के गमों की अपेक्षा जो यहां के गमों के कथन में भिन्नता है, उसे प्रकट करने के लिये सूत्रकार 'णवरं जाहे वणस्सइकाइओ वणस्सइकाइएसु उववज्जइ' इस सूत्रपाठ को कहते हैं–इसके द्वारा उन्होंने यह प्रकट

'वणस्सइकाइया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' ईत्यादि

टीकार्थ–ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને આ સૂત્રદ્વારા એવું પૂછ્યું છે કે–'वणस्सइ-काइया णं भंते ! कओहिंतो ! उववज्जंति' હે ભગવન્ વનસ્પતિકાયિક જીવ કયા સ્થાનમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના સમાધાન નિમિત્તે પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે–'एवं पुढविक्काइयसरिसो उद्देसो भाणियव्वो' હે ગૌતમ ! પૃથ્વિકાયિક જીવોના ઉદ્દેશો જે પ્રમાણે કહેલ છે. એજ રીતે અહિયાં વન-સ્પતિ કાયિક ઉદ્દેશો પણ સમજી લેવો જોઇએ. જેથી વનસ્પતિ કાયના ઉદ્દે-શામાં જીવોનો ઉત્પાત, પરિમાણ વિગેરેનું કાય સંવેધ સુધીનું કથન સમજી લેવું. પરંતુ પૃથ્વીકાયિકના ગમો કરતાં આ કથનમાં જે જુદા પણું છે, તે બતાવતાં સૂત્રકાર 'णवरं जाहे वणस्सइकाइओ वणस्सइकाइएसु उववज्जइ' આ સૂત્ર

उत्पद्यते, 'ताहे पढमबितियचउत्थपंचमेसु गमएसु' तदा प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमेषु गमकेषु 'परिमाणमणुसमयं अविरहियं अणंता उववज्जंति' परिमाणमनुसमयमविरहितमनन्ता उत्पद्यन्ते। अयमाशयः-यदा-पृथिव्यप्तेजो वायुकायिकेभ्य उद्वर्त्य वनस्पतिकायिकेषु उत्पत्तिर्भवति तदा परिमाणविषये पूर्वोक्तैव, यदा तु वनस्पतिकायिकेभ्य आगत्य वनस्पतिकायिकेषूत्पद्यते तदा प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमगमकेषु सूत्रोक्तं परिमाणमवगन्तव्यमिति। तथा-'जाहे वणस्सइकाइए' इत्यादिना वनस्पतेरेव अनन्तानामुद्वर्त्तनं भवति नान्यतोऽनन्तानामुद्वृत्ति रस्तीत्यावेदितम् शेषाणां तु समस्तानामपि असंख्यातत्वात्। तथा-अन-

किया हैं कि जब वनस्पतिकायिक वनस्पतिकायिकों में उत्पन्न होता है 'ताहे पढम बितिय चउत्थ पंचमेसु गमेसु' तब प्रथम, द्वितीय, चतुर्थ, पंचम इन गमकों में 'परिमाणमणुसमयं अविरहियं अणंता उववज्जंति' ऐसा कहना चाहिये कि वे प्रतिसमय अविच्छिन्नरूप से अनन्त उत्पन्न होते हैं। तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि-जब पृथिवी अप्, तेज और वायु इन कायिकों से उद्वर्तना 'निकल' करके जीव की उत्पत्ति वनस्पतिकायिकों में होती है, तब परिमाण के विषय में पूर्वोक्त ही वक्तव्यता कहनी चाहिए और जब जीव वनस्पतिकायिकों में से आकरके वनस्पतिकायिकों में उत्पन्न होता है तब प्रथम, द्वितीय, चतुर्थ एवं पञ्चम इन गमकों में सूत्रोक्त परिमाण कहना चाहिये। तथा-'जाहे वाणस्सइकाइए' इत्यादि सूत्रद्वारा यह भी समझाया गया है कि वनस्पति से ही अनन्त जीवों का उद्वर्तन होता है अन्य से

પાઠથી તેઓએ એ બતાવ્યું છે કે-જ્યારે વનસ્પતિકાયિક જીવ વનસ્પતિ કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'ताहे पढमबितियचउत्थपंचमेसु गमएसु' ત્યારે પહેલા, બીજા ચોથા અને પાંચમા આ ગમોમાં 'परिमाणमणुसमयं अविरहियं अणंता उववज्जंति' એવું કહેવું જોઈએ. કે-તેઓ પ્રતિસમયે અવિચ્છિન્ન પણાથી નિરંતર પણાથી અનન્ત ઉત્પન્ન થાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-જ્યારે પૃથ્વી, અપ્ તેજ અને વાયુકાયિકોમાંથી ઉદ્વર્તના (બહારની કળવું) કરીને જીવની ઉત્પત્તિ વનસ્પતિકાયિકોમાં થાય છે. ત્યારે પરિમાણના સંબંધમાં પહેલા કહેલ કથન જ કહેવું જોઈએ અને જીવ જ્યારે વનસ્પતિ કાયિકોમાંથી આવીને વનસ્પતિ કાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પહેલા, બીજા ચોથા અને પાંચમા ગમોના સૂત્રમા કહ્યા પ્રમાણેનું પરિમાણ કહેવું જોઈએ તથા 'जाहे वणस्सइकाइए' ઈત્યાદિ સૂત્રથી એ સમજાવ્યું છે. કે-વનસ્પતિ કાયિકોમાંથી જ અનંત જીવોનું ઉદ્વર્તન થાય છે બીજામાંથી

न्तानामुत्पादो वनस्पतिष्वेव, अन्यकायिकाना मनन्तानामभाजनत्वादित्यपि आवेदितं भवतीति। अत्र च प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमगमेषु अनुत्कृष्टस्थितिभावा-दनन्ता उत्पद्यन्ते इति कथ्यते, एतद्भिन्नेषु तृतीयषष्ठसप्तमाष्टमनवमेषु पञ्चसु गमकेषु उत्कृष्टस्थितिसत्त्वाद् एको वा द्वौ वा त्रयो वा उपपद्यन्ते' इत्याद्यभिधीयते इति। तथा एतेष्वेव प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमेषु गमेषु अनुत्कृष्टस्थितित्वादेव उत्कर्षतो भवादेशेनानन्तानि भवग्रहणानि वक्तव्यानि। कालादेशेन अनन्तः कालो-वक्तव्यः, एतदव्यतिरिक्तेषु पञ्चसु तृतीयषष्ठसप्तमाष्टमनवमेषु अष्टौ भवग्रहणानि वक्तव्यानि उत्कृष्टस्थितिसद्भावात् तदेव दर्शयति-'भवादेसेणं' इत्यादि मकर-

अनन्त जीवों का उद्वर्तन 'निकालना' नहीं होता है क्योंकि शेष समस्त कायिक असंख्यात हैं। तथा-अनन्त जीवों का उत्पाद वनस्पति में ही होता है। क्योंकि अन्यकायिक अनन्तता के अभाजक है। यहां प्रथम, द्वितीय, चतुर्थ और पंचम गमों में अनुत्कृष्टस्थिति के सद्भाव से अनन्त जीव उत्पन्न होते हैं ऐसा कहा गया है। तथा इनसे भिन्न तृतीय, षष्ठ, सप्तम, अष्टम एवं नवम इन पांच गमकों में उत्कृष्ट स्थिति के सद्भाव से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं ऐसा कहा जाता है। तथा इन्हीं प्रथम, द्वितीय चतुर्थ और पंचम गमों में अनुत्कृष्टस्थिति के सद्भाव से भवादेश की अपेक्षा उत्कृष्ट से अनन्त भव ग्रहण कहे हैं और काल की अपेक्षा से अनन्तकाल कहा है। इनसे अतिरिक्त तृतीय, षष्ठ, सप्तम अष्टम एवं नौवां इन गमों में आठ भवग्रहण कहे हैं क्योंकि इनमें उत्कृष्टस्थिति का सद्भाव है। यही

અનંત જીવોનું ઉદ્વર્તન (બહાર નીકળવું) થતું નથી. કેમકે બાકીના બધા કાયવાળા અસંખ્યાત હોય છે. તથા અનંત જીવોનો ઉત્પાત વનસ્પતિ કાયિકોમાં જ થાય છે. કેમકે બીજી કાયવાળા અનંત પણાના અભાવવાળા હોય છે. અહિયાં પહેલા, બીજા, ચોથા અને પાંચમા ગમોમાં અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિના સદ્ભાવથી અનંત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યુ છે. તથા આ શિવાયના ત્રીજા, છઠ્ઠા, સાતમા આઠમા અને નવમા આ પાંચ ગમોમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિના સદ્ભાવથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તથા આ પહેલા બીજા, ચોથા અને પાંચમા ગમોમાં અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિના સદ્ભાવથી ભવાદેશની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટથી અનંત ભવ ગ્રહણ કહ્યા છે, અને કાળની અપેક્ષાથી અનંતકાળ કહેલ છે. આ શિવાય

णेन। 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन-भवापेक्षया जघन्येन द्वे भवग्रहणे भवतः। 'उक्कोसेणं अणंताइं भवग्गहणाइं' उत्कर्षेणानन्तानि भवग्रहणानि भवन्ति। 'कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता' कालादेशेन कालापेक्षया जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते 'उक्कोसेणं अणंतं कालं' उत्कर्षेण अनन्तं कालमिति कायसंवेधः। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावत्कालम्-उपरोक्तप्रदर्शितकालपर्यन्तं वनस्पतिजीवो वनस्पतिगतिं सेवेत। तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव वनस्पतिजीवो वनस्पतिगतौ गमनागमने च कुर्यादिति भावः। 'सेसा पंचगमा अट्ठभवग्गहणीया तहेव' शेषाः-कथितव्यतिरिक्ताः तृतीयषष्ठसप्तमाष्टमनवमगमा अष्ट भवग्रहणीयास्तथैव अवशिष्ट पञ्चगमकेषु पूर्वोक्तरीत्यैव अष्टभवग्रहणानि वक्तव्यानीत्यर्थः। पूर्वोक्तरीत्या यद्वैलक्षण्यं पञ्चगमकेषु तद्दर्शयति-'णवरं' इत्यादिना, 'णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरम्-केवल

बात-'भवादेसेणं' इत्यादि प्रकरण द्वारा दिखलायी गयी है-भव की अपेक्षा से जघन्य से दो भवग्रहण होते हैं, और उत्कृष्ट से अनन्त भवग्रहण होते हैं। तथा काल की अपेक्षा से जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त्त और उत्कृष्ट अनन्तकाल है। ऐसा यहां कायसंवेध है। 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार वह वनस्पतिकायिक जीव इतने काल तक वनस्पतिगति का सेवनकरता है और इतने ही काल तक वह वनस्पतिजीव वनस्पतिगति में गमनागमन करता है। 'सेसा पंच गमा अट्ठभवग्गहणीया तहेव' उत्कृष्टस्थिति के सद्भाव से शेष पांच गमों में-तृतीय, षष्ठ, सप्तम अष्टम एवं नवमगमको में-आठ भवग्रहण कहा है। 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' पर विशेषता ऐसी है कि यहां स्थिति और कायसंवेध ये

त्रीજા, છઠ્ઠા, સાતમા અને નવમા ગમમાં આઠભવ ગ્રહણુ કહ્યા છે. કેમકે તેમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિનો સદ્ભાવ કહેલ છે. એજ 'भवादेसेणं' ઇત્યાદિ પ્રકરણુદ્વારા બતાવેલ છે. ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવ ગ્રહણુ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતભવ ગ્રહણુ હોય છે. તથા કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ અનંતકાળ છે. આ પ્રમાણે અહિયાં કાયસંવેધ કહ્યો છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે વનસ્પતિક જીવ આટલા કાળ સુધી વનસ્પતિકાય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળસુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે 'सेसा पंच गमा अट्ठभवग्गहणीया तहेव' ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના સદ્ભાવથી બાકીના પાંચ ગમોમાં એટલે કે-ત્રીજા, પાંચમા છઠ્ઠા, સાતમા અને નવમા ગમમાં આઠભવ ગ્રહણુ કહેલ છે 'नवरं ठिइं च जाणेज्जा' પરંતુ વિશેષપણું એ છે કે-અહિયાં સ્થિતિ અને કાયસંવેધ એ જુદા જુદા કહ્યા

स्थितिं कायसंवेधं च भिन्नतया जानीयात्, तत्र स्थितिर्जघन्योत्कृष्टा च मूल सूत्रानुसारिणी सर्वगमकेषु ज्ञातव्या। कायसंवेधस्तु तृतीयसप्तमयोर्जघन्येनान्त· र्मुहूर्त्ताधिकदशवर्षसहस्राणि उत्कर्षेण तु स्थितिरष्टासु भवग्रहणेषु दशसाहस्र्या। प्रत्येकं भावात् अशीतिर्वर्षसहस्राणि। षष्ठाष्टमयोस्तु जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताधिकानि, चत्वारिंशद्वर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्तचतुष्टयाधिकानि, नवम· गमेषु जघन्यतो विंशतिर्वर्षसहस्राणि उत्कृष्टतस्तु अशीतिर्वर्षसहस्राणीति। सेव भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति, हे भदन्त! वनस्पतिकायिकजीवानामुत्पादपरिमाणादिविषये यद्देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव-सर्वथा सत्यमेव, इति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा च संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति॥सू०१॥

॥ इति चतुर्विंशतितमे शतके षोडशोद्देशकः समाप्तः ॥

भिन्न भिन्न हैं। समस्त गमों में स्थिति जघन्य और उत्कृष्ट से मूल सूत्र के अनुसार है। कायसंवेध तीसरे और सातवें गमों में जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक दस हजार वर्ष का है और उत्कृष्ट से आठ भवो में प्रत्येक की दस हजार वर्ष की स्थिति को लेकर अस्सी ८० हजार वर्ष का है छठे और आठवें गमों में जघन्य वह अन्तर्मुहूर्त्त अधिक दस हजार वर्ष का और उत्कृष्ट से चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक चालीस हजार वर्ष का है। तथा नौवें गम में जघन्य से वह बीस २० हजार वर्ष का और उत्कृष्ट से ८० अस्सी हजार वर्ष का है 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! वनस्पतिकायिक जीवों के उत्पाद परिमाण

છે. સઘળા ગમોમાં સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી મૂલ સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે છે. કાયસંવેધ ત્રીજા, અને સાતમા ગમોમાં જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક દસ હજાર વર્ષનો છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવની ૧૦ દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિ હોવાથી ૮૦ એંસી હજાર વર્ષનો છે. છઠ્ઠા અને આઠમા ગમોમાં જઘન્યથી તે અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૪૦ ચાળીસ હજાર વર્ષનો છે. તથા નવમા ગમમાં જઘન્યથી તે ૨૦ વીસ હજાર વર્ષનો અને ઉત્કૃષ્ટથી ૮૦ એંસી હજાર વર્ષનો છે.

'સેવં ભંતે! સેવં ભંતે! ત્તિ' હે ભગવન્ વનસ્પતિકાય વાળા જીવોના ઉત્પાત, પરિમાણુ વિગેરે વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે,

आदि के विषय में जो आप देवानुप्रिय ने जो कहा है वह सर्वथा सत्य ही है २। इस प्रकार कहकर उन गौतम ने भगवान् को वन्दना की और उन्हें नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये १।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चौवीसवें शतकका सोलहवां उद्देशक समाप्त ॥२४-१६॥

તે સર્વથા સત્ય છે. આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી તેઓને નમસ્કાર કર્યા. વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ॥સૂ ૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચોવીસમા શતકનો સોળમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૪-૧૬॥

卐

अथ सप्तदशोद्देशकः प्रारभ्यते

पृथिवीकायाद् वनस्पतिकायिकान्तैकेन्द्रियजीवानामुत्पादपरिमाणादिकं विचिन्त्य द्वीन्द्रियजीवानामुत्पादादिकं चिन्तयितुं सप्तदशोद्देशकमवतारयति तदनेन संबन्धेनायातस्य सप्तदशोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम् 'बेंदिया णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—बेंदिया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति? जाव पुढवीकाइए णं भंते! जे भविए बेंदिएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा, सच्चेव पुढवीकाइयस्स लद्धी जाव कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवग्गहणाइं एवइयं०। एवं तेसु चेव चउसु गमएसु संवेहो सेसेसु पंचसु तहेव अट्ठभवा। एवं जाव चउरिंदिएणं समं चउसु संखेज्जा भवा, पंचसु अट्ठभवा, पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्सेसु समं तहेव अट्ठभवा, देवा न चेव उववज्जंति, ठिइं संवेहं च जाणेज्जा सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० १॥

॥ चउवीसइमे सए सत्तरसमो उद्देसो समत्तो ॥

छाया—द्वीन्द्रियाः खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते यावत्पृथिवीकायिकः खलु भदन्त! यो भव्यो द्वीन्द्रियेषूत्पत्तुम्। स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत सैव पृथिवीकायिकस्य लब्धिः यावत् कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते उत्कर्षेण संख्येयं कालं भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण संख्येयानि भवग्रहणानि एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एवं तेष्वेव चतुर्षु गमकेषु संवेधः, शेषेषु पञ्चसु गमकेषु तथैव अष्टभवाः। एवं यावत् चतुरिन्द्रियैः समं चतुर्षु संख्येया भवाः पञ्चसु अष्टभवाः। पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्यैः समं तथैवाष्टभवाः। देवाः नैवोत्पद्यन्ते, स्थितिं संवेधं च जानीयात्। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू० १॥

॥ चतुर्विंशतितमे शतके सप्तदशोद्देशकः समाप्तः

टीका—'बेंदिया णं भंते ! द्वीन्द्रियाः खलु भदन्त ! 'कओहिंतो उववज्जंति' कुत उत्पद्यन्ते 'जाव पुढवीकाइए णं भंते ! यावत्पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! 'जे भविए बेंदिएसु उववज्जित्तए' यो भव्यो द्वीन्द्रियेषूत्पत्तुम्, 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु द्वीन्द्रियेषूत्पद्येत। अत्र यावत्पदेन 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएहिंतो

सत्रहवें उद्देशक का प्रारंभ

पृथिवीकाय से लेकर वनस्पतिकाय पर्यन्त के एकेन्द्रियजीवों के उत्पाद परिमाण आदि का विचार करके अब दो इन्द्रिय जीवों के उत्पाद आदि का विचार करने के लिए सूत्रकार इस १७ वें उद्देशक को प्रारम्भ करते हुए सूत्र का कथन करते हैं—

'बेइंदिया णं भंते! कओहिंतो' इत्यादि।

टीकार्थ—गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—'बेइंदिया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! द्वीन्द्रिय जीव कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं। 'जाव पुढवीकाइए णं भंते! जे भविए बेंदिएसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' यावत् हे भदन्त! जो पृथिवीकायिक जीव द्वीन्द्रियों में उत्पन्न होने के योग्य है, वह कितने काल की स्थितिवाले द्वीन्द्रियों में उत्पन्न होता है? यहां यावत्पद से यह पूर्वोक्त पाठ गृहीत हुआ है—'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति, तिरि-

---

સત્તરમા ઉદ્દેશાનો આરંભ—

પૃથ્વીકાયથી આરંભીને વનસ્પતિકાય સુધીના એક ઇંદ્રિયવાળા જીવોના ઉત્પાત, પરિમાણ વિગેરેનો વિચાર કરીને હવે બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના ઉત્પાત વિગેરેનો વિચાર કરવા માટે સૂત્રકાર આ ૧૭ સત્તરમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરે છે—'बेइंदिया णं भंते! कओहिंतो' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ–ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—'बेइंदिया णं भंते' कओहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ બે ઇંદ્રિયવાળા જીવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? 'जाव पुढवीकाइए णं भते! जे भविए बेइंदिएसु उववज्जित्तए' से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' યાવત્ હે ભગવન્ જે પૃથ્વીકાયિક જીવ બે ઇંદ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા બે ઇંદ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અહિયાં યાવત્પદથી આ નીચે પ્રમાણેનો પહેલાનો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. 'किं नैरइकेभ्य उत्पद्यन्ते अथवा तिर्यग्योनिकेभ्य·

उववज्जंति, मणुस्सेहिंतो उववज्जंति, देवेहिंतो उववज्जंति' इत्यादि,। किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते-तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते-मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते, देवेभ्य उत्पद्यन्ते इति च्छाया। उत्तरमाह-नो नैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते न वा देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते किन्तु तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते अथ च मनुष्येभ्य आगत्य द्वीन्द्रियेषूत्पद्यन्ते। यदि तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा किमेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा यावत्पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते हे गौतम! एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते याव-

क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, मनुस्सेहिंतो उववज्जंति, देवेहिंतो उववज्जंति' इत्यादि पाठ द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! क्या वे नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते? अथवा मनुष्यों में से आकरके उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु करते हैं-हे गौतम! वे नैरयिकों से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं, और न देवों में से आकरके उत्पन्न होते हैं किन्तु तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं और मनुष्यों से आकरसे उत्पन्न होते हैं। अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! यदि वे दो इन्द्रिय जीव तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होता है तो क्या एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके या द्वीन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके अथवा तेइन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके या चौइन्द्रिय-

आगत्य उत्पद्यन्ते अथवा मनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते' इत्यादि સૂત્રપાઠથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યુ છે કે-હે ભગવન્ શું તે નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ તેઓ નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. અને દેવો-માંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને મનુષ્યોમાથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જો તે બે ઇંદ્રિયવાળા જીવો તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા બે ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી અથવા ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકો-માંથી અથવા ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને અથવા પાંચ

त्पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते। यदि एकेन्द्रियादितिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा किं बादरेभ्य स्तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा सूक्ष्मेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते हे गौतम! बादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियादिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते हे भदन्त! यदि बादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा-किं पर्याप्तकबादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा अपर्याप्तकपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते?

तिर्यग्योनिकों से आकरके अथवा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके वे उत्पन्न होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! वे एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके भी उत्पन्न होते हैं और यावत् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं। पुनः गौतम पूछते हैं -यदि एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके वे उत्पन्न होते हैं तो क्या वे बादर एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं अथवा सूक्ष्म एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! सूक्ष्मएकेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकर के उत्पन्न होते हैं और बादरएकेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से भी आकरके वे उत्पन्न होते हैं। पुनः गौतम पूछते हैं- हे भदन्त! यदि वे बादर एकेन्द्रियपृथिवीकायादि से आकरके उत्पन्न होते हैं तो क्या पर्याप्त बादर पृथिवीकायिकएकेन्द्रिय से आकरके उत्पन्न होते हैं?

ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! તેઓ એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચયોનિવાળાઓમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને યાવત્ પાંચ ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિવાળાઓમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-જો એક ઈન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે? તે શું તેઓ બાદર એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે સૂક્ષ્મ એક ઇંદ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળામાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અને બાદર એક ઇંદ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળાઓમાંથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે હે ભગવન્ જો તેઓ બાદર એક ઇંદ્રિયવાળા પૃથ્વીકાયિક વિગેરેમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિક એક ઇંદ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે

हे गौतम! पर्याप्तक बादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्यो-त्पद्यन्ते तथा अपर्याप्तबादर पृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्यो-त्पद्यन्ते इत्यादीनां ग्रहणं भवतीति। उत्पादद्वारे पृथिवीकायिकानां स्थितिरुत्कृष्टतो द्वाविंशतिवर्षसहस्रप्रमाणा भवतीत्यतस्तत्रोत्पित्सोर्द्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकेषूत्पत्तिः प्रोक्ता, अत्र द्वीन्द्रियाणां तु द्वादशवर्षपर्यन्तैव स्थितिरिति पृथिवीकायिको यदि द्वी-न्द्रियेषूत्पद्यते तदा द्वादशवर्ष स्थितिकेषु वोत्पद्यते, द्वीन्द्रियाणामेतावत् स्थितेरेव-संभवात्, अत्रालापक एवं वक्तव्यः-'पुढविकाइए णं भंते जे भविए बेइंदिएसु उवव-ज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जइ इति प्रश्नः, अस्योत्तरम्-'गोयमा जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं बारसवासट्ठिइएसु उववज्जइ' इति। पृथिवी-कायिकः खलु भदन्त! यो भव्यः-योग्यः द्वीन्द्रियेषूत्पत्तुम्, स खलु कियत्काल-स्थितिकेषूत्पद्येत हे गौतम! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कर्षतो द्वादशवर्ष स्थितिकेषूत्पद्येत इति। अथातिदेशमाह-'सच्चेव' इत्यादि, 'सच्चेवपुढवीकाइय-

---

अथवा अपर्याप्त बादरपृथिवीकायिक एकेन्द्रिय से आकरके उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! पर्याप्त बादर पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय से भी आकरके उत्पन्न होते हैं और अपर्याप्त बादर पृथिवीकायिक एकेन्द्रिय से भी आकरके उत्पन्न होते हैं इत्यादि पूर्वोक्त रूप से कहा गया सब कथन यहां गृहीत हुआ है' अब गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है,-पुढवीकाइए णं भंते' इत्यादि। हे भदन्त! जो पृथिवीकायिक जीव द्वीन्द्रिय जीवों में उत्पन्न होने के योग्य है वह कितने काल की स्थिति वाले द्वीन्द्रियों में उत्पन्न होता है? तो इसके उत्तर में कहते हैं 'सच्चेव पुढविकाइयस्स लद्धी' जिस प्रकार से पृथिवी-

---

અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિક એક ઇંદ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયિક એક ઇંદ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અને અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકા-યિક એક ઇંદ્રિયવાળામાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. વિગેરે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી કથન કર્યું છે. હવે ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ જે પૃથ્વીકાયિક જીવ બે ઇંદ્રિય જીવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. છે, તેઓ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા બે ઇંદ્રિય જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ તેઓને કહ્યું કે 'સચ્ચેવ પુઢવીકાઇયસ્સ લદ્ધી'

कायिक में उत्पन्न होने योग्य पृथिवीकायिक जीव की वक्तव्यता कही गई है वही वक्तव्यता यहां पर भी कह लेनी चाहिए अर्थात् यहां बेइंद्रियों का सूत्र होने से बेइंद्रिय के अनुसार उत्पादपरिमाणस्थिति आदि सब द्वार ध्यान में लेकर कह देना चाहिये। जब प्रभु से गौतम ने ऐसा पूछा कि हे भदन्त! पृथिवीकायिक जीव जो कि बेइन्द्रियों में उत्पन्न होने के योग्य है वह कितने काल की स्थितिवाले-द्वीन्द्रियों में उत्पन्न होता है? तो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने उनसे कहा-कि हे गौतम! वह जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त की स्थितिवाले द्वीन्द्रियों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से बारह वर्ष की स्थितिवाले द्वीन्द्रियों में उत्पन्न होता है उत्पातद्वार में द्वीन्द्रियों में उत्पन्न होने वाला पृथिवी-कायिक उत्कृष्ट से बारह वर्ष की स्थितिवाले द्वीन्द्रियों में उत्पन्न होता है, क्यों कि द्वीन्द्रियों की स्थिति बारहवर्ष की ही कही गई है पृथिवी कायिक जब पृथिवीकाय में उत्पन्न होता है तब पृथिवीकायिक की स्थिति उत्कृष्ट बाईस हजार वर्ष की होने के कारण पृथिवीकायिक सूत्र में बाईसहजारवर्ष की स्थितिवालों में उत्पन्न होने का कहा है किन्तु

જે રીતે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય પૃથ્વીકાયિક જીવના સંબંધમાં કથન કર્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજવું જોઈએ. અર્થાત્ અહિયાં બે ઇન્દ્રિયનું સૂત્ર હોવાથી બે ઇંન્દ્રિયના કથન પ્રમાણે ઉત્પાત પરિણામ સ્થિતિ વિગેરે બધા દ્વારો યોગ્ય રીતે કહેવા જોઈએ. જ્યારે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું કે-હે ભગવન્ પૃથ્વીકાયિક જીવ કે જે દ્વીન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા દ્વીન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ તેઓને કહ્યું કે કે-હે ગૌતમ! તે જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા દ્વીન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ બાર વર્ષની સ્થિતિવાળા દ્વીન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્પાતદ્વારમાં દ્વીન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવો ઉત્કૃષ્ટથી બાર વર્ષની સ્થિતિવાળા દ્વીન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે દ્વીન્દ્રિયોની સ્થિતિ બાર વર્ષની જ કહી છે. પૃથ્વીકાયિક જ્યારે પૃથ્વીકાયિકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે પૃથ્વીકાયિકની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષની હોવાથી પૃથ્વીકાયિક સૂત્રમાં ૨૨ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થવાનું કહેલ છે. પરંતુ અહિયાં બાર વર્ષની સ્થિતિવાળા દ્વીન્દ્રિયોમાં

स्स लद्धी' सैव पृथिवीकायिकस्य लब्धिः, या पृथिवीकायिकस्य पृथिवीकायिकेषु उत्पत्तियोग्यस्य पूर्वं कथिता सैव द्वीन्द्रियेषु उत्पत्तुं योग्यस्यापि वक्तव्येत्यर्थः कियत्पर्यन्तं द्वीन्द्रियेषूत्पित्सोर्लब्धिः द्वीन्द्रियमधिकृत्य वक्तव्या तत्राह–'जाव' इत्यादि, 'जाव कालादेसेणं जहन्नेणं अंतोमुहुत्ताइं' यावत्कालादेशेन–कालापेक्षया जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते, कालादेशपर्यन्ता लब्धिर्वक्तव्येति। अत्र यावत्पदेन भवादेशान्तं सर्वमपि प्रकरण मनुस्मरणीयम् हे भदन्त! ते द्वीन्द्रियेषूत्पित्सवः पृथिवीकायिका जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते हे गौतम! ते जीवा जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयोवा, उत्कृष्टः संख्याता असंख्याता उत्पद्यन्ते। पृथिवीकायिक जीवः प्रथमं पृथिवीकायिकस्ततो मृत्वा द्वीन्द्रियतया जातः पुनरपि ततो मृत्वा

यहां बारहवर्ष की स्थितिवाले द्वीन्द्रियों में पृथिवीकायिक की उत्पत्ति कहनी चाहिये। 'जाव कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ताइं' इत्यादि, यावत् वह काल की अपेक्षा जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त तक और उत्कृष्ट से संख्यात भवों तक उस गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। यहां यावत्पद से भवादेशतक का समस्त कथन द्वीन्द्रियकोलेकर ग्रहण करना चाहिये। जैसे–हे भदन्त! द्वीन्द्रियों में उत्पन्न होने के योग्य पृथिवीकायिक जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इस परिमाणद्वारविषयक प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने ऐसा कहा है–हे गौतम! वे जीव जघन्य से एक दो अथवा तीन, उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं इत्यादि कहना चाहिये। पृथिवीकायिक जीव पृथिवीकायिक की पर्याय से उद्वर्तन (निकल)

પૃથ્વીકાયિકોની ઉત્પત્તિ કહેવી જોઈએ 'जाव कालादेसेणं जहण्णेणं दो अंतोमुहुत्ताइं' ઈત્યાદિ યાવત્ તે કાળથી અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ભવ સુધી તે ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા કાળ સુધી તે તેમા ગમનાગમન કરે છે. અહિયાં યાવત્પદથી ભવાદેશ સુધીનું સઘળુ પ્રકરણ ગ્રહણ કરાયું છે. જેમકે–હે ભગવન્ બે ઈંદ્રિય વાળાઓમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય પૃથ્વીકાયિક જીવ એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પરિમાણ દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ એવું કહ્યું છે કે–હે ગૌતમ! તે જીવો જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. ઈત્યાદિ કહેવું જોઈએ. પૃથ્વીકાયિકની પર્યાયથી ઉદ્વર્તન (નીકળીને) કરીને બે ઇન્દ્રિયવાળામાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને

पृथिवीगामेवोत्पन्न एवं क्रमेण कियत्कालं सेवेत कियत्कालपर्यन्तं गमनागमने कुर्यात् हे गौतम ! भवापेक्षया जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण संख्येयानि भवग्रहणानि' पृथिवीकायसूत्रे 'असंखेज्जाइं भवग्गहणाइं' इत्युक्तं किन्तु अत्र भवादेशेन-संख्येयानि भवग्रहणानि' इति वाच्यम्, तद् अग्रे सूत्रे एव-वक्ष्यति, तदेवाह-'कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ताइं' कालदेशेन-कालापेक्षया जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते 'उक्कोसेणं संखेज्जं कालं भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं 'उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवग्गहणाइं' उत्कर्षतः संख्येयं कालम्, भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण संख्येयानि भवग्रहणानि, पृथिवीकायसूत्रे असंख्ये-

---

करके जो द्वीन्द्रिय में उत्पन्न होता है और पुनः वहां उद्वर्तन कर पृथिवीकायिक की पर्याय से जन्म लेता है, ऐसा जो कायसंवेध है सो हे गौतम ! यह कायसंवेध जघन्य से भवकी अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करने रूप है और उत्कृष्ट से संख्यात भव रूप है। पृथिवीकायिक सूत्र में असंख्यात भवों को ग्रहण करने रूप कायसंवेध उत्कृष्ट से भवादेश को लेकर कहा गया है। किन्तु यहां पर वह भव की अपेक्षा संख्यात भवों को ग्रहण करने रूप ही कहे जाने योग्य है। है। क्यों कि आगे के सूत्र में वह 'कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं०' इस रूप से कहा गया है। अतः यहां स्वयं सूत्रकार ने 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवग्गहणाइं' जब ऐसा कहा है तो भव की अपेक्षा वह कायसंवेध जघन्य से दो भवग्रहणरूप और उत्कृष्ट से संख्यात

ફરીથી ઉદ્વર્તન કરીને પૃથ્વીકાયિકની પર્યાયથી જન્મ લે છે. એ પ્રમાણેનો જે કાયસંવેધ છે તે હે ગૌતમ ! આ કાયસંવેધ જઘન્યથી ભવની અપેક્ષાએ બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ભવ રૂપ છે. પૃથ્વીકાયિક સૂત્રમાં અસંખ્યાત ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટથી ભવાદેશને લઈને કહેલ છે. પરંતુ અહિયાં તે ભવની અપેક્ષાથી સંખ્યાત ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ જ કહેવાને યોગ્ય છે. કેમકે-આગળના સૂત્રમાં તે 'कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ताइं उक्कोसेणं संखेज्जं कालं०' આ પ્રમાણે કહેલ છે. તેથી અહિયાં સ્વયં સૂત્રકારે-'भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं संखेज्जाइं भवग्गहणाइं' આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે-ભવની અપેક્ષાથી તે કાયસંવેધ જઘન્યથી બે ભવગ્રહણરૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ભવોને ગ્રહણ કરવારૂપ જ સમજવું જોઈએ. પૃથ્વીકાયિકસૂત્રમાં

यानि, अत्र तु संख्येयानि भवन्ति, 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं पृथिवीगतिं द्वीन्द्रियगतिं च सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव पृथिवीगतौ द्वीन्द्रियगतौ च गमनागमने कुर्यादिति। 'एवं तेसु चेव चउसु गमएसु संवेहो' एवम् येन प्रकारेण पृथिवीकायिकैः सह द्वीन्द्रियस्य कायसंवेधः प्रथमे गमे कथितस्तेनैव प्रकारेण तेष्वेव द्वीन्द्रियसंबन्धिष्वेव चतुर्षु गमकेषु प्रथममधिकृत्य द्वितीयचतुर्थपञ्चमलक्षणेषु संवेधः- कायसंवेधो वक्तव्यः उत्कर्षतो भवादेशेन संख्येया भवा इति। तथा-'सेसेसु पंचसु तहेव अट्ठभवा' शेषेषु पञ्चसु गमकेषु तृतीयषष्ठसप्तमाष्टमनवमलक्षणेषु तथैव पूर्वोक्तप्रकारेणैव, अष्टौ भवा वक्तव्याः, भवादेशेन-उत्कर्षतोऽष्टभवग्रहणानि वक्तव्यानि। 'एवं जाव चउरिंदिएणं समं' एवं यावच्चतुरिन्द्रियेण समम्-एवं यथा पृथिवीकायिकेन

भवों को ग्रहण करने रूप ही जानना चाहिए। पृथिवीकायिक सूत्रोक्त के जैसे असंख्यात भव ग्रहण करने रूप नहीं। इस प्रकार से वह पृथिवीकायिक जीव पृथिवीकायिकगति का और द्वीन्द्रिय गति का इतने काल तक सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। 'एवं तेसु चेव चउसु गमएसु संवेहो' जिस प्रकार से पृथिवीकायिकों के साथ द्वीन्द्रिय का कायसंवेध, प्रथमगममें कहा गया है उसी प्रकार से प्रथम, को लेकर द्वितीय, चतुर्थ और पंचम इन गमों में वह कायसंवेध कह लेना चाहिये, अर्थात् उत्कर्ष से भवादेशकी अपेक्षा संख्यात भव रूप कायसंवेध होना है। तथा-'सेसेसु पंचसु तहेव अट्ठ भवा' शेष पांच गमों में तृतीय, षष्ठ सप्तम, अष्टम और नवम इन गमों में वह पूर्वोक्त प्रकार से उत्कृष्ट आठ भवों को ग्रहण करने रूप कायसंवेध

કહ્યા પ્રમાણે અસંખ્યાત ભવ ગ્રહણ કરવા રૂપ સમજવું નહિ આ રીતે તે પૃથ્વીકાયિક જીવ પૃથ્વિકાય ગતિનું અને બે ઇંદ્રિય ગતિનું આટલા કાળ સુધી સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. 'एवं तेसु चेव चउसु गमएसु संवेहो' જે રીતે આ પૃથ્વીકાયિકોની સાથે બે ઇંદ્રિયોનો કાયસંવેધ પ્રથમ ગમમાં કહેલ છે, એજ રીતે પહેલા, બીજા, ચોથા અને પાંચમાં ગમોમાં તે કાયસંવેધ સમજી લેવો જોઈએ. તથા 'सेसेसु पंचसु तहेव अट्ठभवा' બાકીના પાંચ ગમોમાં એટલે કે ત્રીજા, છઠ્ઠા, સાતમા, આઠમા અને નવમા ગમોમાં તે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી ઉત્કૃષ્ટ આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ કાયસંવેધ સમજવા જોઈએ. 'एवं जाव चउरिंदिएणं समं' પૃથ્વીકાયિકોની સાથે બે ઇંદ્રિયવાળા

सार्द्धं द्वीन्द्रियजीवानां कायसंवेधः कथितः, तथैव अप्तेजोवायुवनस्पति-द्वित्रिचतुरिन्द्रियैः सार्द्धमपि द्वीन्द्रियाणां कायसंवेधो वक्तव्यः एतदेव दर्शयति- 'चउसु' इत्यादि, 'चउसु संखेज्जा भवा' चतुर्षु-पूर्वोक्तगमकेषु प्रथमद्वितीय-चतुर्थपञ्चमेषु उत्कर्षतो भवादेशेन संख्येया भवा वक्तव्याः 'पंचसु अट्ठभवा' पञ्चसु अष्टौ भवाः, पञ्चसु-तृतीयषष्ठसप्तमाष्टमनवमेषु गमकेषु अष्टौ भवाः 'पंचिंदिय-तिरिक्खजोणियमणुस्सेसु समं तहेव अट्ठभवा' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमनुष्यैः सम-मष्टौ भवाः, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्भिर्मनुष्यैश्च द्वीन्द्रियेषूत्पित्सुभिः सार्कं तेनैव प्रकारेण अष्टौ अष्टौच भवा वक्तव्याः। 'देवा न चेव उववज्जंति' देवा नैवोत्पद्यन्ते द्वीन्द्रियेषु

कहना चाहिए 'एवं जाव चउरिंदिएणं समं' जैसा पृथिवीकायिक के साथ द्वीन्द्रिय जीवों का कायसंवेध कहा गया है। वैसा ही अप्, तेज, वायु वनस्पति, द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय इनके साथ भी वह कायसंवेध कहना चाहिये। यही बात-'चउसु संखेज्जा भवा 'इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है। अर्थात् चार गमकों में-प्रथम, द्वितीय, चतुर्थ एवं पंचम इन गमों में-प्रथम, द्वितीय, चतुर्थ एवं पंचम इन गमों में भव की अपेक्षा उत्कृष्ट से संख्यात भवग्रहण रूप वह कायसंवेध है। तथा-'पंचसु अट्ठभवा' तृतीय, षष्ठ, सप्तम, अष्टम एवं नवम इन पांच गमकों में वह कायसंवेध आठ भवों को ग्रहण करने रूप कहना चाहिये। 'पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्सेसु समं तहेव अट्ठभवा' पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों एवं मनुष्यों के साथ जो कि द्वीन्द्रियों में उत्पन्न होने के योग्य है। उसी प्रकार से आठ आठ

જીવોનો કાયસંવેધ કહેલ છે. એજ રીતે અપ્, તેજ વાયુ, વનસ્પતિ, બે ઇંદ્રિય, ત્રણ ઈન્દ્રિય, અને ચાર ઈન્દ્રિય વાળાઓની સાથે પણ તે કાયસં-વેધ સમજવો જોઈએ. એજ વાત 'चउसु संखेज्जा भवा' આ સૂત્ર પાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. અર્થાત્ ચાર ગમોમાં પહેલા, બીજા ચોથા અને પાંચમા આલાપકોમાં ભવની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ભવ ગ્રહણ રૂપ તે કાય-સંવેધ છે. તથા 'पंचसु अट्ठभवा' ત્રીજા, છટ્ઠા સાતમા, આઠમા અને નવમા ગમમાં તે કાયસંવેધ આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ સમજવો જોઈએ पंचिं-दियतिरिक्खजोणियमणुस्सेसु समं तहेव अट्ठभवा' પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોની સાથે કે જેઓ બે ઈંદ્રિયવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તેઓના સંબંધમાં એજ પ્રમાણે આઠ આઠ ભવ કહેવા જોઈએ. 'देवा न चेव उववज्जंति' બેઈન્દ્રિય વાળાઓમાં દેવોની ઉત્પત્તિ થતી નથી. 'ठिइं संवेहं च

देवानामुत्पत्तिर्न भवतीति भावः । 'ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' स्थितिं कायसंवेधं च जानीयात् अत्र स्थितिसंवेधौ पार्थक्येन अवगन्तव्यौ कालादेशेन द्वीन्द्रियेषूत्पित्सोर्यस्य या स्थिति स्तत्संयोजनेन कायसंवेधो वक्तव्य इति । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! द्वीन्द्रियेषूत्पित्सूनां जीवानाम् उत्पादपरिमाणादिविषयकं वस्तु यद्देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वम् एवमेव- सर्वथा सत्यमेव इति कथयित्वा भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० १॥

॥ चतुर्विंशतितमे शतके सप्तदशोद्देशकः समाप्तः ॥

भव कहना चाहिये। 'देवा न चेव उववज्जंति' द्वीन्द्रियों में देवों की उत्पत्ति नहीं होती है। 'ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' स्थिति और कायसंवेध यहां द्वीन्द्रिय जीवों में उत्पन्न होने के योग्य जिस जीव की जितनी स्थिति है, उस स्थिति को उसके भव की स्थिति के साथ जोडने पर जो संख्या आती है वही उसका कायसंवेध कहाजाता है। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ? त्ति' हे भदन्त ! द्वीन्द्रियों में जीवों का जो आप देवानुप्रिय ने उत्पाद, परिमाण आदि के सम्बन्ध में कथन किया है वह सर्वथा सत्य ही है २ इस प्रकार कह कर उन गौतम ने प्रभु को वन्दना की और उन्हें नमस्कार किया वंदना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गए ॥१॥

सत्रहवां उद्देशक समाप्त

जाणेज्जा' સ્થિતિ અને કાયસંવેધ અહિયાં જુદા સમજવા. તથા કાળની અપેક્ષાથી બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય એવા જે જીવની જેટલી સ્થિતિ છે. એ સ્થિતિને તેના ભવની સ્થિતિની સાથે ગુણવાથી જે સંખ્યા આવે તેજ તેનો કાયસંવેધ સમજવો જોઈએ. તેમ કહેલ છે.

'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભગવન્ બે ઇન્દ્રિયવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જીવોના ઉત્પાત, પરિમાણ વિગેરેના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે કહેલ છે, તે સર્વથા સત્ય છે. આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ॥સૂ. ૧॥

સત્તરમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત

॥ अष्टादशमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

द्वीन्द्रिये उत्पित्सूनां जीवानामुत्पादपरिमाणादिकं सयुक्तिकमुपपाद्य त्रीन्द्रिये उत्पित्सूनां जीवानामुत्पादादिकं निरूपयितुमष्टादशोद्देशकमभिधीयते तदनेन संबन्धेन आयातस्य अष्टादशोद्देशकस्येदं सूत्रम्-'ते इंदियाणं' इत्यादि ।

मूलम्-तेइंदिया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति, एवं तेइंदियाणं जहेव बेइंदियाणं उद्देसो। णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा। तेउक्काइएसु समं तइयगमे उक्कोसेणं अट्ठुत्तराइं बे राइंदियसयाइं, बेइंदिएहिं समं तइयगमे उक्कोसेणं अडयालीसं संवच्छराइं छन्नउयराइंदियसयमब्भहियाइं, तेइंदिएहिं समं तइयगमे उक्कोसेणं बाणउयाइं तिन्नि राइंदियसयाइं। एवं सव्वत्थ जाणेज्जा जाव सन्निमणुस्स त्ति। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० १॥

॥ चउवीसइमे सए अट्ठारसमो उद्देसो सम्मत्तो ॥

छाया—त्रीन्द्रियाः खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते एवं त्रीन्द्रियाणां यथैव द्वीन्द्रियाणामुद्देशकः। नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात्। तेजस्कायिकैः समं तृतीयगमे उत्कृष्टतोऽष्टोत्तरद्विरात्रिंदिवशतानि। द्वीन्द्रियैः समं तृतीयगमे उत्कर्षेणाऽष्टचत्वारिंशत्संवत्सराणि षण्णवतिरात्रिंदिवशताभ्यधिकानि, त्रीन्द्रियैः समं तृतीयगमे उत्कर्षेण द्विनवत्यधिकानि त्रिरात्रिंदिवशतानि। एवं सर्वत्र जानीयात् यावत् सञ्ज्ञिमनुष्य इति। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ।सू० १।

॥ चतुर्विंशतितमे शतके अष्टादशोद्देशकः समाप्तः ॥

अठारहवें उद्देशक का प्रारंभ—

द्वीन्द्रिय जीवों में उत्पन्न होने के योग्य जीवों के उत्पाद परिमाण आदि के संबन्ध का सयुक्तिक कथन करके अब सूत्रकार त्रीन्द्रिय जीवों में उत्पन्न होने योग्य जीवों के उत्पाद आदि का निरूपण, करते हैं—

અઢારમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

બે ઇંદ્રિયવાળા જીવોમાં ઉત્પન્ન થવાને ચોગ્ય જીવોના ઉત્પાત પરિમાણુ વિગેરેના સંબંધનું યુક્તિ પૂર્વક કથન કરીને હવે સૂત્રકાર ત્રણુ ઇંદ્રિયવાળા જીવોમાં ઉત્પન્ન થવાને ચોગ્ય જીવોના ઉત્પાત વિગેરેનું નિરૂપણુ

टीका—'तेइंदिया णं भंते! त्रीन्द्रियाः खलु भदन्त! 'कओहिंतो उववज्जंति' कुतः-कस्मात्स्थानात् आगत्य त्रीन्द्रियतया उत्पद्यन्ते? किं नैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा-तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते? मनुष्येभ्यो वा आगत्य देवेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते? इति। उत्तरमाह-'एवं' इत्यादि, 'एवं तेइंदियाणं जहेव बेइंदियाणं उद्देसो' एवं त्रीन्द्रियाणां यथैव द्वीन्द्रियाणामुद्देशकः, द्वीन्द्रियजीवविषये यथा प्रश्नोत्तराणि कथितानि तथैव त्रीन्द्रियजीवविषयेऽपि प्रश्नोत्तरादिकं सर्वमवगन्तव्यमिति कुत आगत्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य मनुष्येभ्य आगत्य त्रीन्द्रियतयोत्पद्यन्ते न तु नैरयिकेभ्य आगत्य

'तेइंदियाणं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' इत्यादि सूत्र १॥

टीकार्थ-गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-'तेइंदियाणं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! ते इन्द्रिय जीव किस स्थान से आकरके उत्पन्न होते हैं? क्या नैरयिकों से आकर के वे उत्पन्न होते हैं? अथवा तिर्यग्योनिकों से आकरके वे उत्पन्न होते हैं? अथवा मनुष्यों से आकर के वे उत्पन्न होते हैं? या देवों से आकरके वे उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं तेइंदियाणं जहेव बेइंदियाणं उद्देसो' हे गौतम! जैसा कथन अभी २ दो इन्द्रिय के उद्देशक में किया जा चुका है। उसी प्रकार का कथन यहां इस तेइन्द्रिय के उद्देशक में भी कर लेना चाहिये। इस प्रकार तेइन्द्रिय जीव कहां से आकर के उत्पन्न होते हैं? तो इस कथन के समाधान में ऐसा ही कहना चाहिये कि वे तिर्यग्योनिकों से

કરવા માટે અઢારમા ઉદ્દેશાનું કથન કરે છે. 'तेइंदियाणं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે—'तेइंदियाणं भंते! कओहिंतो! उववज्जंति' હે ભગવન્ ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવો કયા સ્થાનમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? શું તેઓ નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા દેવોમાંથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं तेइंदियाणं जहेव बेइंदियाणं उद्देसो' હે ગૌતમ! બે ઇન્દ્રિયના ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણેનું કથન હમણા જ આ પહેલાના પ્રકરણમાં બે ઇન્દ્રિય સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં આ ત્રણ ઇન્દ્રિયના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. આ રીતે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ રીતના પ્રશ્નના સમાધાનમાં એવું કહેવું જોઈએ કે-તેઓ તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને

न वा देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् सर्वमपि नवमगमकान्तं द्वीन्द्रियवदेव अव-गन्तव्यमिति। त्रीन्द्रियाणां द्वीन्द्रियापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'णवरं' इत्यादि, 'णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात् स्थितिं त्रीन्द्रियेषु समुत्पद्यमानानां पृथिव्यादीनामायुःसंवेधं त्रीन्द्रियोत्पित्सुपृथिव्यादीनां द्वित्री-न्द्रियजीवानां च स्थितेः संयोगं जानीयात् एतदेव तत्तत्स्थले दर्शयति-'तेउका-इएसु समं तइयगमे' तेजस्कायिकैः समं तृतीयगमे स एव उत्कृष्टकालस्थितिक त्रीन्द्रियरूपे गमे 'उक्कोसेणं अट्ठुत्तराइं वे राइंदियसयाइं उत्कर्षेणाऽष्टोत्तरे द्वे रात्रिंदिवशते, तेजस्कायिकैः सह त्रीन्द्रियाणां स्थितिसंवेधस्तृतीयगमे उत्कर्षेण अष्टोत्तरे द्वे रात्रिंदिवशते। कथमेवं भवतीति चेदित्थम् औधिकस्य तेजस्कायि-

---

आकरके उत्पन्न होते हैं और मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं। नैरयिकों से अथवा देवों से आकरके वे तेइन्द्रिय रूप से उत्पन्न नहीं होते हैं। इस प्रकार के प्रश्न और उत्तर द्वीन्द्रिय प्रकरण के जैसे नौवें गम तक यहां कर लेना चाहिये। पर द्वीन्द्रिय प्रकरण की अपेक्षा जो इस तेइंद्रिय के प्रकरण में विशेषता है वह 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' स्थिति और संवेध की अपेक्षा से है। यही बात सूत्रकार आगे के सूत्र-पाठ से प्रकट करते हैं-'तेउकाइएसु समं तइयगमे' तेजस्कायिकों के साथ तृतीय गम में उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले त्रीन्द्रिय रूप आला-पक में तेइन्द्रिय जीव का उत्कृष्ट कायसंवेध 'उक्कोसेणं अट्ठुत्तराइं वे राइंदियसयाइं' उत्कृष्ट से दोसौ आठ २०८ रात्रि दिवस का है यह कैसे होता है? तो ऐसे होता है सुनो-औधिक तेजस्कायिक के चार

મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. નૈરયિકોમાંથી અથવા દેવોમાંથી આવીને તેઓ પણ ત્રણ ઇન્દ્રિયપણાથી ઉત્પન્ન થતા નથી. આ રીતના પ્રશ્નોત્તર-બે ઇન્દ્રિયોના પ્રકરણની જેમ નવમા ગમ સુધીના ગમો અહીં કહેવા જોઈએ. પરંતુ બે ઇન્દ્રિયના પ્રકરણ કરતા આ ત્રણ ઇન્દ્રિયના પ્રકરણમાં જે વિશેષપણું છે. તે તેજસ્કાયિકની 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' સ્થિતિ અને સંવેધ સંબંધી વિશેષપણુ છે. એજ વાત સૂત્રકારે આગળના સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. 'तेउक्काइएसु समं तइयगमे' તેજસ્કાયિકોની સાથે ત્રીજા ગમમાં ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિવાળા પૃથ્વી વિગેરે રૂપના આલાપકોમાં ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોનો ઉત્કૃષ્ટ કાયસંવેધ 'उक्कोसेणं अट्ठुत्तराइं वे राइंदियसयाइं' ઉત્કૃષ્ટથી બસો આઠ ૨૦૮ રાત દિવસનો છે. આ કેવી રીતે થાય છે? આ પ્રશ્નના જવાબમાં ઔધિક

कस्य चतुर्षु भवेषु उत्कर्षेण त्र्यहोरात्रमानत्वात् भवस्य द्वादशाहोरात्राणि, उत्कृष्ट-स्थितेश्च त्रीन्द्रियस्योत्कर्षत श्चतुर्षु भवेषु एकोनपञ्चाशन्मानत्वेन भवस्य शतं षण्णवत्यधिकं भवति राशिद्वयसंमेलने कृते चाष्टोत्तरे द्वे रात्रिदिवशते भवेतामिति। 'बेइंदिएहिं समं तइयगमे' द्वीन्द्रियेण समं तृतीयगमे 'उक्कोसेणं अडयालीसं संवच्छराइं छन्नउयराइंदियसयमब्भहियाइं' उत्कर्षेणाऽष्टचत्वारिंशत् संवत्सराः षण्णवतिरात्रिदिवशताभ्यधिकाः द्वीन्द्रियाणामुत्कर्षतो द्वादशवर्षप्रमाणेषु चतुर्षु भवेषु अष्टचत्वारिंशत्संवत्सरा श्चतुर्ष्वेव त्रीन्द्रियभवग्रहणेषु उत्कर्षेण एकोन पञ्चा-

भवों में उत्कृष्ट से बारह रातदिवस रूप स्थिति है। एक भव की स्थिति इसकी उत्कृष्ट से तीन रात दिन की है। अतः ४ भव की स्थिति १२ रातदिन की आ जाती है और तेइन्द्रिय जीव की उत्कृष्ट स्थिति ४९ दिन की है। इसके भी चार भवों को लेकर यह स्थिति १९६ दिनरात की हो जाती है। सो १२ और १९६ को आपस में जोड़ देने पर २०८ रातदिवस का तेइन्द्रिय का कायसंवेध होता है। 'बेइंदिएहिं समं तइ-यगमे' द्वीन्द्रिय के साथ तृतीय गम में 'उक्कोसेणं अडयालीसं, संव-च्छराइं छन्नउयराइंदियसयमब्भहियाइं' वह तेइन्द्रियों का संवेध उत्कृष्ट से १९६ रातदिवस अधिक २८ वर्ष का होता हैं। यहां पर भी ४ भव हैं और एक भव का प्रमाण १२ वर्ष का है यहां जो १९६ अधिक रातदिवस कहे गये हैं वे तेइन्द्रिय जीव की ४९ दिन की १भव

તેજસ્કાયિકના ચાર ભવોમાં ઉત્કૃષ્ટથી ૧૨ બાર રાત દિવસ રૂપ સ્થિતિ છે. એક ભવની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ રાત દિવસની છે. જેથી ૪ ચાર ભવની સ્થિતિ ૧૨ બાર રાત દિવસની થઈ જાય છે. અને ત્રણ ઇન્દ્રિય વાળા જીવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૪૯ ઓગણ પચાસ દિવસની છે. આના પણ ચાર ભવોને લઈને આ સ્થિતિ ૧૯૬ એકસો છન્નુ રાત દિવસની થઈ જાય છે. એ રીતે ૧૨ બાર અને ૧૯૬ એકસો છન્નુને પરસ્પર મેળવવાથી ૨૦૮ બસો આઠ રાત દિવસનો ત્રણ ઈંદ્રિયવાળાનો કાયસંવેધ થઈ જાય છે. 'बेइं दिएहिं समं तइयगमे' બે ઈન્દ્રિયોની સાથે ત્રીજા ગમમાં 'उक्कोसेणं अड-यालीसं संवच्छराइं छन्नउयराइंदियसयमब्भहियाइं' તે ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા-ઓનો કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટથી ૧૯૬ એકસો છન્નુ રાત દિવસ અધિક ૪૮ અડ તાલીસ વર્ષનો છે. અહિં પણ ૪ ચાર ભવો થાય છે. અને એક ભવનું પ્રમાણ ૧૨ બાર વર્ષનું છે. અહિયાં જે ૧૯૬ એકસો છન્નુ અધિક રાત-દિવસ કહ્યા છે. તે ત્રણ ઈન્દ્રિય જીવની ૪૯ ઓગળ પચાસ દિવસની ૧

शदहोरात्रमानेषु पण्णवत्यधिकं दिनशतं भवतीति। 'तेइंदिएहिं समं तइयगमे उक्कोसेणं बाणउयाइं तिन्नि राइंदियसयाइं' त्रीन्द्रियैः समं तृतीयगमे उत्कर्षतो द्विनवत्यधिकानि त्रीणि रात्रिंदिवशतानि अष्टसु त्रीन्द्रियभवेषु, उत्कर्षतः एकोनपञ्चाशदहोरात्रमानेषु त्रीणि शतानि द्विनवत्यधिकानि भवन्तीति 'एवं सव्वत्थ जाणेज्जा जाव सन्नि मणुस्सत्ति' एवं सर्वत्र जानीयात् यावत् संज्ञी मनुष्य इति एवं सर्वत्र जानीयादित्यनेन चतुरिन्द्रियासंज्ञिसंज्ञितिर्यग्मनुष्यैः सह त्रीन्द्रियाणां तृतीयगमसंवेधः कर्त्तव्य इति सूचितं भवति, अनेन तृतीयगमसंवेधप्रदर्शनेन षष्ठसप्तमादिगमसंवेधा अपि सूचिता भवन्तीति द्रष्टव्यम्। तेषां षष्ठादिगमा-

---

की स्थिति को लेकर ४ भव के कहे गये हैं। 'तेइंदिएहिं समं तइयगमे उक्कोसेणं बाणउयाइं तिन्नि राइंदियसयाइं' तेइन्द्रियों के साथ तृतीय गम में उत्कृष्ट तीन सौ बिरानवे रातदिवस का तेइन्द्रिय का कायसंवेध होता है यहां भव की अपेक्षा कायसंवेध उत्कृष्ट से ८ भव ग्रहण रूप है और स्थिति ४९ दिनरात की है उत्कृष्ट से, अतः आठ भवों की वह स्थिति ३९२ रातदिवस रूप हो जाती है। 'एवं सव्वत्थ जाणेज्जा जाव सण्णि मणुस्सत्ति' इसी प्रकार से यावत् संज्ञी मनुष्य तक सर्वत्र जानना चाहिये 'एवं सर्वत्र जानीयात्' इस कथन से सूत्रकार ने यह समझाया है कि इसी प्रकार से चउरिन्द्रिय असंज्ञी संज्ञी तिर्यञ्च और मनुष्य इनके साथ तेइन्द्रियों के तृतीय गम का संवेध जानना चाहिये। इस तृतीय गम के संवेध प्रदर्शन से छट्टे गम के एवं सातवें आदि

એક ભવની સ્થિતિને લઈને ૪ ચાર ભવના કહ્યા છે. 'तेइंदिएहिं समं तइय गमे उक्कोसेणं बाणउयाइं तिन्नि राइंदियसयाइं' ત્રણ ઈંદ્રિયોની સાથે ત્રીજા ગમમાં ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણસો બાણુ રાત દિવસનો ત્રણ ઇંદ્રિય જીવોનો કાયસંવેધ થાય છે. અહિયાં ભવની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટથી ૮ આઠ ભવોના ગ્રહણ રૂપ છે. અને સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી ૪૯ ઓગણ પચાસ રાત દિવસની છે. તેથી આઠ ભવોની તે સ્થિતિ ૩૯૨ ત્રણસો બાણુ રાત દિવસ રૂપ થઈ જાય છે. 'एवं सव्वत्थ जाणेज्जा जाव सण्णिमणुस्सत्ति' એજ રીતે યાવત્ સંજ્ઞી મનુષ્ય સુધી બધે સમજી લેવું. 'एवं सर्वत्र जानीयात्' આ કથનથી સૂત્રકારે એ સમજાવ્યું છે કે-આજ રીતે ચાર ઈન્દ્રિયવાળા, અસંજ્ઞી, સંજ્ઞી, તિર્યંચ અને મનુષ્યોની સાથે ત્રણ ઈન્દ્રિય વાળાઓના ત્રીજા ગમનો સંવેધ સમજવો. આ ત્રીજા ગમનો સંવેધ લાવવાથી ૬ છઠ્ઠા ગમના અને સાતમા વિગેરે ગમોમાં સંવેધો પણ સૂચિત કરાયા છે. તેમ સમજવું. કેમકે તેમાં

नामपि अष्टभविकत्वात् । प्रथमादिगमचतुष्कसंवेधस्तु भवापेक्षया उत्कर्षेण संख्यातभवग्रहणरूपः, कालापेक्षया तु संख्यातकालरूप इति । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! त्रीन्द्रियाणाम् उत्पाद-परिमाणादिविषये यद्देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वमेवमेव-सर्वथा सत्यमेव इति कथयित्वा भगवन्तं तीर्थकरं भगवान् गौतमो वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० १॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषित बालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां चतुर्विंशतिशतकस्य अष्टादशोद्देशकः समाप्त ॥२४-१८॥

गमों के संवेध भी सूचित हुए हैं, ऐसा जानना चाहिये । क्योंकि इनमें भी आठ भव होता है । प्रथम गम आदि चार गमों के कायसंवेध भव की अपेक्षा से उत्कृष्ट रूप में संख्यात भव ग्रहण रूप हैं और काल की अपेक्षा से संख्यात काल रूप हैं । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति! हे भदन्त ! तेइन्द्रिय जीवों के उत्पाद परिमाण आदि के विषय में जो आप देवानुप्रिय ने कहा है वह सर्वथा सत्य ही है २। इस प्रकार कह कर गौतम ने प्रभु को वन्दना की और उन्हें नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥१॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चौवीसवें शतकका अठारहवां उद्देशक समाप्त ॥२४-१८॥

પણ આઠ ભવો થાય છે. પહેલા વિગેરે ચાર ગમોનો કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી સંખ્યાત ભવ ગ્રહણ રૂપ છે. અને કાળની અપેક્ષાથી સંખ્યાતકાળ રૂપ છે. સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે !' ત્તિ' હે ભગવન્ ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા જીવોના ઉત્પાત, પરિમાણ વિગેરે વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે, તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી અને તેઓને નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા ॥સૂ. ૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચોવીસમા શતકનો અઢારમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત॥૨૪-૧૮॥

॥ अथैकोनविंशतितमोद्देशः प्रारभ्यते ॥

अष्टादशोद्देशके त्रीन्द्रियेषूत्पादपरिमाणादिकं विचिन्त्य चतुरिन्द्रयेषूत्पादपरिमाणादिकं चिन्तयितुम् एकोनविंशतितमोद्देशकमारभते, अनेन संबन्धेन आयातस्य एकोनविंशत्युद्देशकस्येदं सूत्रम्–'चउरिंदिया णं भंते' इत्यादि,

मूलम्–चउरिंदिया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति जहा तेइंदियाणं उद्देसओ तहेव चउरिंदियाण वि। णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० १॥

॥ चउवीसइमे सए एगूणवीसइमो उद्देसो सम्मत्तो ॥

छाया—चतुरिन्द्रियाः खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते यथा त्रीन्द्रियाणामुद्देशक स्तथैव चतुरिन्द्रियाणामपि। नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात्। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू० १॥

॥ चतुर्विंशतितमे शतके एकोनविंशतितमोद्देशकः समाप्तः ॥

टीका—'चउरिंदिया णं भंते!' चतुरिन्द्रियाः खलु भदन्त! 'कओहिंतो उववज्जंति' कुत उत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा तिर्यग्योनिकेभ्य आग-

---

उन्नीसवें उद्देशक का प्रारंभ—

अठारहवें उद्देशक में तेइन्द्रिय जीवों में उत्पाद परिमाण आदि का विचार कर अब चौइन्द्रियों में उत्पाद परिमाण आदि का विचार करने के लिये सूत्रकार इस उन्नीसवें उद्देशक का प्रारम्भ करते हैं–'चउरिंदिया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' इत्यादि।

टीकार्थ–गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—'चउरिंदिया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! चौइन्द्रिय जीव किस स्थान से

ઓગણીસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

અરાડમા ઉદ્દેશામાં ત્રણ ઈંદ્રિયવાળા જીવોમાં ઉત્પાત, પરિમાણ વિગેરેનો વિચાર કરીને હવે ચાર ઈંદ્રિયવાળાઓમાં ઉત્પાત, પરિમાણ વિગેરે સંબંધી વિચાર કરવા માટે સૂત્રકાર આ ૧૯ ઓગણીસમાં ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરે છે. આનું સૌથી પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.–'चउरिंदिया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે હે ભગવન્ 'चउरिंदिया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' ચાર ઈંદ્રિયવાળા જીવો કયા સ્થાન-

त्योत्पद्यन्ते अथवा मनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते देवेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, हे गौतम! न नैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते न वा देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते किन्तु तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तथा मनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते। हे भदन्त! यदि तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा किमेकेन्द्रियेभ्यो यावत् पञ्चेन्द्रियेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते हे गौतम! एकेन्द्रियेभ्यो यावत् पञ्चेन्द्रियेभ्य आगत्य चतुरिन्द्रियाः समुत्पद्यन्ते। तथा–बादरपृथिव्याद्येकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य

आकरके उत्पन्न होते हैं? क्या वे नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? या तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं? या मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं? या देवों से आकर के उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं–हे गौतम! चौइन्द्रिय जीव न नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं और न देवों से आकरके ही उत्पन्न होते हैं। किन्तु तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं और मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं। अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–हे भदन्त! यदि तिर्यग्योनिकों से आकरके चौइन्द्रिय जीव उत्पन्न होते हैं, तो क्या वे एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? यावत् पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? उत्तर में

માંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? તેઓ શું નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે–હે ગૌતમ! ચાર ઈંદ્રિયવાળા જીવો નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. તથા દેવોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ, તિર્યંચ યોનિકોમાંથી અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે –હે ભગવન્ જો તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ચાર ઈંદ્રિયવાળા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે? તો શું તેઓ એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે યાવત્ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ! તેઓ એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાં આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે યાવત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે

आगत्य समुत्पद्यन्ते। हे भदन्त! यदि बादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा किं पर्याप्तबादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते अथवा अपर्याप्तबादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते? हे गौतम! पर्याप्तकेभ्योऽपि आगत्य अपर्याप्तकै

प्रभु कहते हैं-हे गौतम! वे एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके भी उत्पन्न होते हैं यावत् पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके भी चतुरिन्द्रियमें उत्पन्न होते हैं। इस पर पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि यदि एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकर के वे उत्पन्न होते हैं तो क्या सूक्ष्म पृथिवी आदि एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके वे उत्पन्न होते हैं अथवा बादर पृथिवी आदि एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम! वे सूक्ष्म पृथिवी आदि एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं और बादर पृथिवी आदि एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके भी उत्पन्न होते हैं। पुनः इस पर गौतम प्रभु से प्रश्न करते हैं-हे भदन्त! यदि वे बादर पृथिवी आदि एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकर के उत्पन्न होते हैं तो क्या पर्याप्त बादर पृथिवी आदि एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? या अपर्याप्त बादर पृथिवी आदि एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! वह पर्याप्त बादर पृथिवी आदि एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं

ફરીથી ગૌતમસ્વામી આ સંબંધમાં પ્રભુને પૂછે છે કે-જો એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાય વિગેરે એક ઇંદ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે બાદર પૃથ્વીકાય વિગેરે એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! તેઓ સૂક્ષ્મ અને બાદર-પૃથ્વીકાય વિગેરે એક ઇન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જો તેઓ બાદરપૃથ્વીકાય વિગેરે એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વી વિગેરે એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય વિગેરે એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ! તે પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાય વિગેરે એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન

तादृशेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते । हे भदन्त ! यश्चतुरिन्द्रियेषु पृथिवीकायिकः समुत्पत्तियोग्यो विद्यते स कियत्कालस्थितिकेषु चतुरिन्द्रियेषु उत्पद्यते इत्यादिकं सर्वं प्रश्नोत्तरादिकं त्रीन्द्रियप्रकरणवदेव इहापि अनुस्मरणीयम् इत्याशयं हृदि निवेश्याह–'जहा' इत्यादि, 'जहा तेइंदिया णं उद्देसओ तहेव चउरिंदियाण वि' यथा–येनैव प्रकारेण त्रीन्द्रियाणामुद्देशकः कथित स्तथैव चतुरिन्द्रियाणामपि उद्देशको वर्णनीयः । त्रीन्द्रियप्रकरणापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति–'णवरं' इत्यादि, 'णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरम्–केवलं स्थितिं संवेधं च भिन्नतया

और अपर्याप्त बादर पृथिवी आदि एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं। पुनः गौतम प्रभु से अब ऐसा प्रश्न करते हैं–जो चतुरिन्द्रिय जीवों में उत्पत्ति के योग्य पृथिवीकायिक है वह कितने काल की स्थिति वाले चौइन्द्रिय जीवों में उत्पन्न होता है ? तो इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं, हे गौतम ! इस विषय के प्रश्न का उत्तर तथा और भी परिमाण आदि द्वारों के सम्बन्ध के प्रश्नों का उत्तर तेइन्द्रिय के प्रकरण के जैसा ही है–अर्थात् तेइन्द्रिय प्रकरण में जैसा कहा गया है वही सब यहां पर भी समझ लेना चाहिये। इसी बात का कथन उन्हों ने 'जहा तेइंदियाणं उद्देसओ तहेव चउरिंयाणं वि' इस सूत्रद्वारा प्रकट किया है। हां, तेइन्द्रिय प्रकरण की अपेक्षा इस प्रकरण में जहां भिन्नता है उसे वे 'णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' इस सूत्रपाठ द्वारा यह समझाया गया है कि केवल स्थिति और

થાય છે. અને અપર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વિકાય વિગેરે એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય પૃથ્વીકાયિક જે જીવ છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા ચાર ઇંદ્રિય જીવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! આ વિષયના પ્રશ્નનો ઉત્તર તથા બીજા પરિમાણ વિગેરે દ્વારોના સંબંધના પ્રશ્નોનો ઉત્તર ત્રણ ઇન્દ્રિયોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે છે. અર્થાત્ ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવોના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે આ વિષય સંબંધી કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે તમામ કથન અહિયાં આ ચાર ઇંદ્રિયના પ્રકરણમાં પણ સમજી લેવું. આ સંબંધી કથન સૂત્રકારે 'जहा तेइंदियाणं उद्देसओ तहेव चउरिंदियाणं वि' આ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવોના પ્રકરણના કથન કરતાં આ પ્રકરણમાં જ્યાં જુદાં પણું છે, તેને તેઓ 'णवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ

जानीयात् स्थितिसंवेधातिरिक्तं सर्वमपि त्रीन्द्रियप्रकरणवदेव चतुरिन्द्रियाणामपि ज्ञातव्यम्। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति, हे भदन्त! चतुरिन्द्रियाणामुत्पादपरिमाणादिविषये यद्देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वमपि एवमेव-सर्वथा सत्यमेव इति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं तीर्थकरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा, संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् यथा सुखं विहरतीति ॥सू०१॥

चतुर्विंशतितमे शतके एकोनविंशतितमोद्देशकः समाप्तः ॥

संवेध के कथन में पूर्व प्रकरण की अपेक्षा इस प्रकरण में भिन्नता है-बाकी का और सब कथन चौइन्द्रियों का तेइन्द्रिय प्रकरण के जैसा ही है। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! चौइन्द्रिय जीवों के उत्पाद परिमाण आदि के विषय में जो आप देवानुप्रियने कहा है। वह सब सर्वथा सत्य ही है २, ऐसा कह कर उन गौतमने प्रभु को वन्दना की और उन्हें नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥१॥

કરે છે' આ સૂત્રપાઠથી એ સમઝાવ્યું છે. કે-કેવળ સ્થિતિ અને સંવેધના કથનમાં તેઈદ્રિયોના પ્રકરણ કરતાં આ ચાર ઇન્દ્રિયોના પ્રકરણમાં જુદાપણું છે, તે શિવાયનું ચાર ઇંદ્રિયોનું તમામ કથન ત્રણ ઇંદ્રિયોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. તેમ સમજવું.

'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' હે ભગવન્ ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવોના ઉત્પાત, પરિમાણ વિગેરેના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કથન કર્યું છે, તે તમામ કથન સર્વથા સત્ય છે. આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા ॥સૂ. ૧॥

॥ अथ विंशतितमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

अथ एकोनविंशतितममुद्देशकं व्याख्याय क्रमप्राप्त विंशतितममुद्देशकमारभते, तदनेन संबन्धेन आयातस्य विंशतितमोद्देशकस्येदं सूत्रम्—'पंचिंदिय' इत्यादि।

मूलम्—पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो उववज्जंति, तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति देवेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति देवेहिंतो वि उववज्जंति। जइ नेरइएहिंतो उववज्जंति किं रयणप्पभापुढवी नेरइएहिंतो उववज्जंति? जाव अहे सत्तम पुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! रयणप्पभापुढवी नेरइएहिंतो उववज्जंति जाव अहे सत्तमपुढवी नेरइएहिंतो वि उववज्जंति। रयणप्पभपुढवी नेरइए णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा १ ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति? एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया २। णवरं संघयणे पोग्गला अणिट्ठा अकंता जाव परिणमंति ३। ओगाहणा दुविहा पन्नत्ता तं जहा भवधारणिज्जा उत्तरवेउव्विया य। तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं सत्तधणूइं तिन्नि रयणीओ छच्चंगुलाइं। तत्थ णं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं पन्नरसधणूइं इआ-

इज्जाओ रयणीओ ४। तेसिं णं भंते! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पन्नत्ता? गोयमा! दुविहा पन्नत्ता तं जहा भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य। तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते हुंडसंठिया पन्नत्ता। तत्थ णं जे ते उत्तरवेउव्विया ते वि हुंडसंठिया पन्नत्ता५। एगा काउलेस्सा पन्नत्ता ६। समुग्घाया चत्तारि१४। णो इत्थि-वेयगा णो पुरिसवेयगा णपुंसगवेयगा १६। ठिई जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेणं सागरोवमं१७। एवं अणुबंधो वि, सेसं तहेव। भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं। कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा १। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु० उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु अवसेसं तहेव। णवरं कालादे-सेणं जहण्णेणं तहेव उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतो-मुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा २। एवं सेसा वि सत्त गमगा भाणियव्वा जहेव नेरइय उद्देसए सन्निपंचिंदिएहिं समं। नेरइयाणं मज्झिल्लएसु य तिसु वि गमएसु पच्छिमएसु तिसु वि गमएसु ठिइ णाणत्तं भवइ सेसं तं चेव। सव्वत्थ ठिइं संवेहं च जाणेज्जा ९ ॥सू०१॥

छाया—पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते देवेभ्य उत्पद्यन्ते! गौतम! नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते मनुष्येभ्योऽपि उत्प-द्यन्ते देवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। यदि नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं रत्नप्रभापृथिवी-नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते यावदधः सप्तमी पृथिवीनैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते गौतम! रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते यावदधः सप्तमी पृथिवीनैरयिकेभ्योऽपि

उत्पद्यन्ते। रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकः खलु भदन्त! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पत्तुम्, स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत। गौतम! जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुष्केषूत्पद्येत ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते एवं यथाऽसुरकुमाराणां वक्तव्यता नवरं संहनने पुद्गला अनिष्टा अकान्ता यावत् परिणमन्ति। अवगाहना द्विविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा भवधारणीया उत्तरवैक्रिया च, तत्र खलु या सा भवधारणीया सा जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण सप्तधनूंषि त्रयो रत्नयः, षडङ्गुलाः, तत्र खलु या सा उत्तरवैक्रिया सा जघन्येनाङ्गुलस्य संख्येयभागम् उत्कर्षेण पञ्चदशधनूंषि सार्द्धे द्वे रत्नी। तेषां खलु भदन्त! जीवानां शरीराणि किं संस्थितानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! द्विविधानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–भवधारणीयानि उत्तरवैक्रियाणि च। तत्र खलु यानि तानि भवधारणीयानि तानि हुंडसंस्थितानि प्रज्ञप्तानि–तत्र खलु यानि तानि उत्तरवैक्रियाणि तान्यपि हुंडसंस्थितानि प्रज्ञप्तानि। एका कापोतिकलेश्या प्रज्ञप्ता। समुद्घाता श्चत्वारः। नो स्त्रीवेदकाः, नो पुरुषवेदकाः, नपुंसकवेदकाः। स्थितिर्जघन्येन दशवर्षसहस्राणि उत्कर्षेण सागरोपमम्। एवमनुबन्धोऽपि, शेषं तथैव। भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि। कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि एतावन्तं यावत्कुर्यात् १। स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नः, जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु० उत्कर्षेणाऽपि अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु अवशेषं तथैव। नवरं कालादेशेन जघन्येन तथैव उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकानि एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् २। एवं शेषा अपि सप्त गमका भणितव्याः यथैव नैरयिकोद्देशके संज्ञिपञ्चेन्द्रियैः समम् नैरयिकाणां माध्यमिकेषु च त्रिष्वपि गमकेषु पश्चिमकेषु त्रिष्वपि गमकेषु स्थितिनानात्वं भवति शेषं तदेव सर्वत्र स्थितिं संवेधं च जानीयात् ९। सू०१।

बीसवें उद्देशकका प्रारंभ—

उन्नीसवें उद्देश का व्याख्यान करके अब सूत्रकार क्रम प्राप्त २० वें उद्देश को प्रारंभ करते हैं–इस का सर्व प्रथम सूत्र है–पंचिंदियति·

વીસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ઓગણીસમા ઉદ્દેશાનું વ્યાખ્યાન કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમ પ્રાપ્ત ૨૦ વીસમા ઉદ્દેશાનું કથન પ્રારંભ કરે છે. આ ઉદ્દેશાનું સૌથી પહેલું સૂત્ર આ

टीका—'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं भंते !' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः खलु भदन्त ! 'कओहिंतो उववज्जंति' कुत उत्पद्यन्ते 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति' किं नैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' अथवा तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' अथवा मनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते 'देवेहिंतो उववज्जंति' अथवा देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह—गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'नेरइएहिंतो उववज्जंति' नैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' अथवा मनुष्येभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते 'देवेहिंतो वि उववज्जंति' देवेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते नैरयिकादारभ्य देवान्तान्यतमस्थानादागत्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु समु-

---

क्खजोणिया णं भंते ! कओहिंतो' इत्यादि' सूत्र ॥१॥

टीकार्थ—गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—'पंचिंदियतिरिक्खजोणिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चयोनिक जीव किस स्थान से आकर के उत्पन्न होते हैं ? 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' क्या वे नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? या तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? 'मणुस्सेहिंतो उववज्जन्ति' या मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? 'देवेहिंतो उववज्जंति' या देवों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—'गोयमा ! नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति, मणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति देवेहिंतो वि उववज्जंति' हे गौतम ! पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च नैरयिकों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं, तिर्यञ्चों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं, मनुष्यों से

પ્રમાણે છે.—'પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયા ણં ભંતે ! કઓહિંતો !' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયા ણં ભંતે ! કઓહિંતો ઉવવજ્જંતિ' હે ભગવન્ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળા જીવ કયા સ્થાનેથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? 'કિં નેરઇએહિંતો ઉવવજ્જંતિ તિરિક્ખજોણિએહિંતો ઉવવજ્જંતિ' શું નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? 'મણુસ્સેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' અથવા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? 'દેવેહિંતો ઉવવજ્જંતિ' દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—'ગોયમા ! નેરઇએહિંતો ઉવવજ્જંતિ તિરિક્ખજોણિએહિંતો ઉવવજ્જંતિ મણુસ્સેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ દેવેહિંતો વિ ઉવવજ્જંતિ' હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ નૈરયિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, મનુષ્યોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને દેવો-

रुपद्यन्ते जीवा इति भावः। 'जइ नेरइएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिका जीवा यदि नैरयिकेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते तदा-'किं रयणप्पभा पुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति' किं रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा-'जाव अहे सत्तमपुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति' यावदधः सप्तमी पृथिवी-नैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अत्र यावत्पदेन शर्कराप्रभा पृथिवीत आरभ्य तमा नारकपृथिवीपर्यन्तपृथिवीनां ग्रहणं भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'रयणप्पभापुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति' रत्नप्रभा पृथिवीनैरयिकेभ्यः सकाशादागत्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका उत्पद्यन्ते 'जाव अहे सत्तमपुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति' यावत् अधःसप्तमीपृथिवीनैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अत्रापि यावत्पदेन शर्करामभानारकपृथिवीत आरभ्य तमपर्यन्त नारकपृथिवीनां संग्रहो भवतीति। 'रयणप्पभापुढविनेरइए णं भंते!' रत्नप्रभा

भी आकरके उत्पन्न होते हैं और देवों से भी आकर के उत्पन्न होते हैं? तात्पर्य इस कथन का यही है कि नैरयिकों से भी तिर्यञ्चों से भी मनुष्यों से भी और देवों से भी आया हुआ जीव पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च की पर्याय से उत्पन्न हो जाता है।

अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ नेरइएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो 'किं रयणप्पभापुढवी नेरइएहिंतो उववज्जंति' क्या वे रत्नप्रभापृथिवी के नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा 'जाव अहे सत्तम पुढवी नेरइएहिंतो उववज्जंति' यावत् अधः सप्तम पृथिवी के नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? यहां यावत्पद से शर्करा प्रभा पृथिवी से लेकर तमानारक पृथिवी पर्यन्त की पृथिवीयों का ग्रहण हुआ है।

માંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-નૈર ઈકોમાંથી તથા તિર્યંચોમાંથી અને મનુષ્યોમાંથી તથા દેવોમાંથી આવેલ જીવ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાં કંઈજ સંદેહ નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે કે—'जइ नेरइएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'किं रयणप्पभापुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति' શું તેઓ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? 'जाव अहे सत्तमपुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति' યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અહિયાં યાવત્પદથી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને તમાનારક પૃથ્વી સુધીની પૃથ્વીયો ગ્રહણ કરાઈ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે

पृथिवीनैरयिकः खलु भदन्त ! 'जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पत्तुम् 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पद्येत इति प्रश्नः । भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनि-

---

इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! रयणप्पभापुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति' हे गौतम ! पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं यावत् 'अहे सत्तम पुढवी नेरइइएहिंतो उववज्जंति' यावत् अधः सप्तम पृथिवी से आकर के उत्पन्न होते हैं। यहां पर भी यावत् शब्द से शर्कराप्रभा से लेकर तमःप्रभा पर्यन्त की नारक पृथिवियों का ग्रहण हुआ हैं।

अब गौतम प्रभु से पुनः ऐसा पूछते हैं—'रयणप्पभापुढवी नेरइए णं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जितए' हे भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवीका नैरयिक जो पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिको में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' वह जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में

–'गोयमा ! रयणप्पभापुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति' હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિય-તિર્યંચયોનિવાળા જીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. યાવત્ 'अहे सत्तम पुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति' યાવત્ તેઓ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં પણ યાવત્ શબ્દથી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને તમઃપ્રભા સુધીની નારક પૃથ્વીયો ગ્રહણ કરાઈ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'रयणप्पभापुढवीनेरइए णं भंते ! जे भविए पचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો કે જેઓ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा ! जहण्णेणं अतोमुहुत्तट्ठिइएसु' તે જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિ વાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં

केषूत्पद्येत 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुष्केषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पद्येत नारकजीवानामसंख्यातवर्षायुष्केषु अनुत्पादेन पूर्वकोटयायुष्कत्वमभिहितमिति। 'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह असुरकुमारातिदेशेन-'एवं जहा' इत्यादि, 'एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया' एवं यथा असुरकुमाराणां या वक्तव्यता पृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यमानानामसुरकुमाराणां या वक्तव्यता-परिमाणोत्पादादिका पूर्वं प्रतिपादिता सैव इह नारकाणां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यमानानामपि वक्तव्या तथाहि-

---

उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा' उत्कृष्ट से वह पूर्वकोटी की स्थितिवाले पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है यहां जो 'पूर्वकोटी की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च उत्पन्न होता है 'ऐसा कहा गया है वह नारक जीवों का असंख्यातवर्ष की आयुवालों में उत्पाद नहीं होने से कहा गया है।

प्र०—'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' 'हे भदन्त! वे जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं?

उ०—'एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया' 'हे गौतम! जैसी असुरकुमार की वक्तव्यता कही गई है, वैसी वह यहां पर भी कह लेनी चाहिये। अर्थात् पृथिवीकायिकों में समुत्पद्यमान असुरकुमारों की परिमाण उत्पाद आदि रूप वक्तव्यता जिस प्रकार से पहिले पृथिवीकाय

ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जंति' ઉત્કૃષ્ટથી તે પૂર્વકોટિની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં પૂર્વકોટિની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે' એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે, તે નારક જીવોનો અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળાઓમાં ઉત્પાત ન હોવાથી કહેવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન—'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્ એક સમયમાં તે જીવો કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે?

ઉત્તર—'एवं जहा असुरकुमाराणं वत्तव्वया' હે ગૌતમ! અસુરકુમારોના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજવું. અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા અસુરકુમારોના પરિમાણ, ઉત્પાદ, વિગેરે સંબંધી કથન જે રીતે પહેલાં પૃથ્વિકાય પ્રકરણમાં કહે-

हे गौतम ! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्येया वा असंख्येया वा समुत्पद्यन्ते । असुरकुमारापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'णवरं' इत्यादि । 'णवरं संघयणे पोग्गला अणिट्ठा अकंता जाव परिणमंति' नवरम्-केवलं संहनने पुद्गला अनिष्टा अकान्ता यावत् परिणमन्ति पृथिव्यामुत्पित्सूनाम् असुरकुमारजीवानां शरीरं-संहननरहितं भवति यत स्तत्र अस्थिस्नायुशिरादिकं न भवति तथापि ये पुद्गला इष्टाः कान्ता मनोज्ञा स्ते एव पुद्गलाः शरीरसंघातरूपेण परिणमन्ति, अत्र रत्नप्रभानारकाणां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु समुत्पद्यमानानां शरीरसंहनने ये

प्रकरण (उद्देशक) में कही जा चुकी है। उसी प्रकार से पञ्चेन्द्रिय तिर्यंग्योनिको में उत्पद्यमान नारको की वह परिमाण उत्पाद आदि रूप वक्तव्यता भी यहां वक्तव्य है। तथा च-एक समय में वे कितने उत्पन्न होते हैं ? तो इस प्रश्न के समाधान निमित्त प्रभुने गौतम से ऐसा कहा है कि हे गौतम! एक समय में वे जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं। परन्तु उस वक्तव्यता से इस वक्तव्यता में जो अन्तर है वही 'णवरं संघयणे पोग्गला, अणिट्ठा, अकंता, जाव परिणमंति' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रदर्शित किया गया है-इसमें यह बतलाया गया है कि रत्नप्रभा के नैरयिकों के संहनन में अनिष्ट और अकान्त पुद्गल यावत् परिणमते हैं। यद्यपि पृथिवीकायिक में उत्पन्न होने योग्य असुरकुमार जीवों का शरीर संहनन रहित होता है, तब भी जो पुद्गल इष्ट, कान्त, मनोज्ञ है वे ही वहां शरीरसंघातरूप से

વામાં આવ્યું છે. એજ રીતે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા નારકોના પરિમાણ, ઉત્પાદ વિગેરે પ્રમાણેનું કથન અહિયાં કહેવાનું છે. તથા એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે-હે ગૌતમ ! એક સમયમાં તેઓ જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ તે કથન કરતાં આ કથનમાં જે જુદાપણું, તે 'णवरं संघयणे पोग्गला अणिट्ठा अकंता, जाव परिणमंति' આ સૂત્રપાઠથી, પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી એ બતાવ્યું છે કે-રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોના સંહનનમાં અનિષ્ટ અને અકાંત પુદ્ગલો યાવત્ પરિણમે છે. જો કે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અસુરકુમારોના શરીરો સંહનન વગરના હોય છે. તો પણ જે પુદ્ગલો ઇષ્ટ, કાંત અને મનોજ્ઞ છે, તેજ પુદ્ગલો શરીરના સંઘાત રૂપથી ત્યાં પરિણમે છે. પરંતુ અહિયાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈર-

पुद्गला अनिष्टा अकान्ता अमनोज्ञा एते एव शरीरसंघातरूपेण परिणमन्तीति शरीरारम्भकपुद्गलानामिष्टत्वानिष्टत्वकान्तत्वादिवैषम्यप्रयुक्तएव भेदो भवतीत्येतदेव 'णवरं' इत्यादिना प्रकरणेन ध्वनितमिति। 'ओगाहणा दुविहा पन्नत्ता' अवगाहना द्विविधा प्रज्ञप्ता पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु उत्पद्यमानानां रत्नप्रभा नारकाणां शरीरावगाहना द्विप्रकारिका भवतीत्यर्थः। प्रकारद्वयमेव दर्शयति 'तंजहा' इत्यादिना, 'तं जहा' तद्यथा 'भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य' भवधारणीया च उत्तरवैक्रिया च 'तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा' तत्र-तयो र्द्वयो रवगाहनयो मध्ये या भवधारणीया अवगाहना 'सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' सा जघन्येन

वहां परिणमते हैं। परन्तु यहां रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों का भी जो कि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है शरीर संहनन रहित होता है परंतु जो पुद्गल अनिष्ट अकान्त, और अमनोज्ञ होते हैं वही पुद्गल वहां शरीरसंघात रूप से परिणमते हैं इस प्रकार असुरकुमार के कथन की अपेक्षा यहां के कथन में शरीरारम्भक पुद्गलों की इष्टता, अनिष्टता, कान्तता, अकान्तता आदि की विषमता को लेकर ही भेद होता है यही बात 'णवरं' इत्यादि प्रकरण द्वारा ध्वनित हुई है। 'ओगाहणा दुविहा पन्नत्ता' अवगाहना भवधारणीय और उत्तरवैक्रिय रूप से दो प्रकार की कही गई है। अर्थात् पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होने योग्य रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिकों की शरीरावगाहना इस प्रकार से दो प्रकार की होती है—यही प्रकारद्वय 'भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट किया गया है 'तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' इनमें जो भवधारणीय शरीरावगाहना है वह

યિકોમાં પણ કે જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તેઓના શરીરો પણ સંહનન વિનાના હોય છે. પરંતુ જે પુદ્ગલો અનિષ્ટ, અકાંત, અને અમનોજ્ઞ હોય છે તેજ પુદ્ગલો ત્યાં શરીરના સંઘાત રૂપે પરિણમે છે. એ રીતે અસુરકુમારના કથન કરતાં આ કથનમાં શરીરના આરમ્ભક પુદ્ગલોના ઇષ્ટપણા, અનિષ્ટપણા, કાન્તપણા, વિગેરેના વિષમ પણાને લઈને જ ભેદો થાય છે. એજ વાત 'णवरं' ઈત્યાદિ પ્રકરણ દ્વારા કહેલ છે. 'ओगाहणा दुविहा पन्नत्ता' ભવધારણીય અને ઉત્તર વૈક્રિયના ભેદથી અવગાહના બે પ્રકારની કહી છે. અર્થાત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકોના શરીરની અવગાહના આ રીતે બે પ્રકારની હોય છે. આ બે પ્રકાર 'भवधाणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા બતાવેલ છે. 'तत्थ णं जा सा भवधारणिज्जा सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' તેમાં જે ભવધારણીય

उत्पत्तिसमयापेक्षया अंगुलस्यासंख्येयभागम् 'उक्कोसेणं सत्त धणूइं तिन्नि रयणीओ छच्चंगुलाइं' उत्कर्षेण त्रयोदशप्रस्तटापेक्षया सप्त धनूंषि तिस्रो रत्नयः षडङ्गुलानि। प्रथमप्रस्तटादिषु पुनरनेन क्रमेण-'रयणाइपढमपयरे हत्थतियं देहउस्सयं भणियं। छप्पन्नंगुल सड्ढा पयरेपयरे य वुड्ढीओ ॥१॥ रत्नादि प्रथमप्रस्तटे हस्तत्रयं देहोच्छ्रयो भणितः। सार्द्धषट्पञ्चाशदङ्गुलानि प्रस्तटे प्रस्तटे च वृद्धयः। इतिच्छाया ॥१॥ 'तत्थ णं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइभागं' तत्र खलु या सा उत्तरवैक्रियिकी सा जघन्येनाङ्गुलस्य संख्येयभागम् 'उक्कोसेणं पन्नरसधणूइं अड्ढाइज्जाओ रयणीओ' उत्कर्षेण पञ्चदश धनूंषि सार्धे द्वे रत्नी च, सार्धरत्निद्वया-

---

जघन्य से अङ्गुल के असंख्यातवें भाग रूप होती है क्योंकि यह अवगाहना उत्पत्ति के समय की अपेक्षा से होती है और उत्कृष्ट से वह 'सत्त धणूइं तिन्नि रयणीओ छच्चंगुलाइं' सात धनुष ३ हाथ और ६ अङ्गुल की होती है। यह उत्कृष्ट अवगाहना १३वें प्रस्तट की अपेक्षा से कही गई है। प्रथम प्रस्तट आदिकों में इस क्रम से 'रयणाइपढमपयरे हत्थतियं देहउस्सयं भणियं छप्पन्नंगुल सड्ढा पयरे पयरे य वुड्ढीओ' यह उत्कृष्ट अवगाहना कही गई है 'तत्थ णं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहन्नेणं अंगुलस्स संखेज्जइ भागं, उक्कोसेणं पन्नरसधणूइं अड्ढाइज्जाओ रयणीओ' तथा जो उत्तरवैक्रिय शरीर की अवगाहना है वह जघन्य से

શરીરની અવગાહના છે, તે જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગરૂપ હોય છે કેમકે આ અવગાહના ઉત્પત્તિના સમયની અપેક્ષાથી થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે 'सत्त धणूइं तिन्नि रयणीयो छच्चंगुलाइं' સાતધનુષ ત્રણ હાથ અને છ આંગળની હોય છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ૧૩ તેરમાં પ્રસ્તરની અપેક્ષાથી કહેલ છે. પહેલા પસ્તર વિગેરેમાં આ ક્રમથી 'रयणाइ पढमपयरे हत्थतिय' देहउस्सय' भणिय' छप्पन्नंगुलसड्ढा पयरे पयरे य वुड्ढीओ' આ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કહી છે. 'तत्थ णं जा सा उत्तरवेउव्विया सा जहण्णेणं अंगुलस सं'खेज्जइभाग' उक्कोसेणं पन्नरसधणूइं अड्ढाइज्जाओ रयणीओ' તથા જે ઉત્તર વૈક્રિય શરીરની અવગાહના છે, તે જઘન્યથી આંગળના સંખ્યાતમા ભાગ રૂપ

धिक पञ्चदशधनुःपरिमिता उत्कृष्टा उत्तरवैक्रियाऽवगाहना, इयं च भवधारणीयोत्कृष्टावगाहनाया द्विगुणा भवति। भवधारणीयाऽवगाहना सप्तधनूंषि तिस्रो रत्नयः षट् चाङ्गुलानि, अस्याः संख्याया द्विगुणीकरणे भवति यथोक्तमवगाहनाया उत्कृष्टं प्रमाणम्। अत्र चतूरत्निकं धनुः, चतुर्विंशत्यङ्गुला रत्निः कथ्यते इति नियमेन भवधारणीयोत्कृष्टावगाहनातः उत्तरवैक्रियोत्कृष्टावगाहना द्विगुणिता यथोक्तप्रमाणा भवतीत्यवसेयम्। 'तेसि णं भंते! जीवाणं' तेषां खलु भदन्त! जीवानाम् 'सरीरगा किं संठिया पन्नत्ता' शरीराणि किं संस्थितानि-कीदृशसंस्थानेन युक्तानि प्रज्ञप्तानि इति संस्थानविषयकः प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'दुविहा पन्नत्ता' द्विविधानि प्रज्ञप्तानि द्वैविध्यमेव दर्शयति 'तं जहा' इत्यादि, तं जहा' तद्यथा 'भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य' भवधारणियानि उत्तरवैक्रियाणि च, 'तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते हुंडसंठिया पन्नत्ता' तत्र

अङ्गुलके संख्यातवें भाग रूप होती है और उत्कृष्ट से १५ धनुष और २॥ हाथ की होती है यह अवगाहना भवधारणीय उत्कृष्ट अवगाहना से दूनी होती है। भवधारणीय अवगाहना सात धनुष ३ हाथ और ६ अंगुल की कही गई है। इसे दूनी करने पर १५ धनुष २॥ हाथ की यह अवगाहना हो जाती है। अब गौतम स्वामी संस्थानद्वार को लेकर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेसि णं भंते! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पन्नत्ता' हे भदन्त! उन जीवों के शरीर किस संस्थानवाले कहे गए हैं? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-'गोयमा! दुविहा पन्नत्ता' हे गौतम! उनके शरीर दो प्रकार के कहे गये हैं। 'तं जहा भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य' जैसे-भवधारणीय और उत्तरवैक्रिय 'तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा ते हुंडसंठिया पन्नत्ता' इनमें जो भवधारणीय शरीर है

હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પંદર ધનુષ અને અઢી હાથની હોય છે. આ અવગાહના સાત ધનુષ ત્રણ હાથ અને છ આંગળની કહી છે. તેને બમણી કરવાથી પંદર ધનુષ અઢી હાથની આ અવગાહના થઇ જાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી સંસ્થાન દ્વાર સંબંધી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'तेसि णं भंते! जीवाणं सरीरगा किं संठिया पन्नत्ता' હે ભગવન્ તે જીવોના શરીરો કયા સંસ્થાનવાળા કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! दुविहा पन्नत्ता' હે ગૌતમ! તેઓના શરીરો બે પ્રકારના કહ્યા છે. 'तं जहा-भवधारणिज्जा य उत्तरवेउव्विया य' તે આ પ્રમાણે છે-ભવધારણીય અને ઉત્તર વૈક્રિય 'तत्थ णं जे ते भवधारणिज्जा' ते हुंडसंठिया पन्नत्ता' તેમાં જે ભવ-

द्वयोः संस्थानयोर्मध्ये यानि भवधारणीयानि शरीराणि तानि हुण्डसंस्थान-संस्थितानि प्रज्ञप्तानि भवन्तीति, 'तत्थ णं जे ते उत्तरवेउव्विया ते वि हुंडसंठिया पन्नत्ता' तत्र खलु यानि उत्तरवैक्रियाणि शरीराणि तान्यपि हुण्डसंस्थान-संस्थितान्येव भवन्तीति। लेश्याद्वारे—'एगा काउलेस्सा पन्नत्ता' एका कापोतिक-लेश्या प्रज्ञप्ता रत्नप्रभानारकाणाम् एकैव कापोतिकलेश्यैव भवति नान्या लेश्येति भावः। 'समुग्घाया चत्तारि' समुद्घाताश्चत्वारः—वेदना कषायमारणान्तिकवैक्रिया-ख्या भवन्तीति। 'णो इत्थिवेयगा णो पुरिसवेयगा णपुंसगवेयगा' रत्नप्रभनारका पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु उत्पित्सवो नो स्त्रीवेदका न वा पुरुषवेदका भवन्ति, किन्तु नपुं-सकवेदका एव भवन्ति 'ठिई जहन्नेणं दसवाससहस्साइं' स्थितिर्नारकाणां रत्नप्रभा-संबन्धिनां जघन्यतो दशवर्षसहस्राणि भवन्ति 'उक्कोसेणं सागरोवमं' उत्कर्षेण एकं सागरोपमं भवतीति 'एवं अणुबंधो वि' एवम्—स्थितिवदेव अनुबन्धोऽपि

उनका संस्थान हुण्डक कहा गया है, अर्थात् भवधारणीय शरीर हुण्डक संस्थानवाला होता है और 'तत्थ णं जे ते उत्तरवेउव्विया ते वि हुंड-संठिया पन्नत्ता' जो उत्तरवैक्रियशरीर है वह भी हुण्डकसंस्थानवाला कहा गया है। लेश्याद्वार में रत्नप्रभानारकों के एक कापोतिकलेश्या ही होती है अन्य लेश्याएँ नहीं होती हैं। समुद्घातद्वार में इनके वेदना, कषाय, मारणान्तिक और वैक्रिय ये चार समुद्घात होते हैं वेदद्वार में ये न स्त्रीवेदवाले होते हैं और न पुरुष वेदवाले होते हैं ये तो केवल एक नपुंसकवेदवाले ही होते हैं। 'ठिई जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्को-सेणं सागरोवमं' इनकी स्थिति जघन्य से १० दस हजार वर्ष की होती है और उत्कृष्ट से वह १ सागरोपम की होती है 'एवं अणुबंधो वि' स्थिति

धारणीय शरीर छे, तेनुं हुंडक संस्थान कहेल छे अर्थात् भवधारणीय शरीर हुंडक संस्थान वाळुं होय छे अने 'तत्थ णं जे ते उत्तरवेउव्विया ते वि हुंड संठिया पन्नत्ता' तथा तेमां जे उत्तरवैक्रिय शरीर छे ते पण हुंड संस्थानवाळुं कह्युं छे. लेश्याद्वारमां रत्नप्रभा नारकोने એક કાપોતિક લેશ્યા જ હોય છે. અન્ય લેશ્યાઓ હોતી નથી. સમુદ્ઘાત દ્વારમાં તેઓને વેદના, કષાય; માર-ણાન્તિક અને વૈક્રિય એ ચાર સમુદ્ઘાતો હોય છે. વેદદ્વારમાં તેઓ સ્ત્રીવેદ વાળા કે પુરૂષ વેદવાળા હોતા નથી. તેઓ કેવળ નપુંસક વેદવાળા હોતા જ હોય છે. 'ठिई जहन्नेणं दसवाससहस्साइं उक्कोसेण सागरोवमं' તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે એક સાગરોપ-મની હોય છે. 'एवं अणुबंधो वि' સ્થિતિ પ્રમાણે અનુબંધ પણ જઘન્યથી

जघन्योत्कृष्टाभ्यां दशवर्षसहस्रात्मकः सागरोपमात्मकश्च भवतीति 'सेसं तहेव' शेषम्-दृष्ट्यादिकं तथैव-यथाऽसुरकुमाराणां दृष्ट्यादिकं कथितं तथैव रत्नप्रभानारकाणामपि ज्ञातव्यम् तथाहि-दृष्टिस्त्रिविधा अपि सम्यग्दृष्टि मिथ्यादृष्टिमिश्रदृष्टिरपि। त्रीणि ज्ञानानि नियमतः, त्रीणी अज्ञानानि भजनया। योगो मनोवाक्कायरूप स्त्रिविधोऽपि। उपयोगोऽपि साकारानाकाररूपो द्विविधोऽपि। आहारभयमैथुनपरिग्रहाख्याश्चतस्रोऽपि संज्ञा भवन्ति। क्रोधमानमायालोभाख्याश्चत्वारः कषाया भवन्ति। श्रोत्रादारभ्य स्पर्शनान्तपञ्चेन्द्रियाणि भवन्ति। शाताशातोभय-

के जैसा ही अनुबंध भी जघन्य से १० हजार वर्ष का और उत्कृष्ट से १ सागरोपम का है। 'सेसं तहेव' बाकी का दृष्टि आदि सम्बन्धी और सब कथन असुरकुमारों में दृष्टि आदि का जैसा किया गया है, वैसा ही इन रत्नप्रभा के नारकों का है जैसे-यहां दृष्टि तीनों प्रकार की होती है। सम्यग्दृष्टि भी होती है। मिथ्यादृष्टि भी होती है और मिश्रदृष्टि भी होती है। नियम से इनके तीन ज्ञान होते हैं और भजना से तीन अज्ञान होते हैं मनोयोग, वचनयोग और काययोग ऐसे ये तीन योग इनके होते हैं। उपयोगद्वार में साकार उपयोग और अनाकार उपयोग ऐसे ये दोनों प्रकार के उपयोगवाले होते हैं। संज्ञाद्वार में आहार भय मैथुन और परिग्रह से ये चारों प्रकार की संज्ञाएँ होती हैं। कषायद्वार में इनके क्रोध मान माया और लोभ ये चारों प्रकारकी कषायें होती हैं। इन्द्रियद्वार में इनके श्रोत्र से लेकर स्पर्शन तक की

દસ હજાર વર્ષ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક સાગરોપમનો છે. 'सेसं तहेव' બાકીનું દષ્ટિદ્વાર વિગેરે સંબંધીનું કથન અસુરકુમારોમાં દષ્ટિ વિગેરેનું કથન જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું કથન આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોનુ પણ છે. જેમ કે-અહીંયાં ત્રણ પ્રકારની એટલે કે સમ્યક્‌દષ્ટિ પણ હોય છે. મિથ્યાદષ્ટિ પણ હોય છે. અને મિશ્ર દષ્ટિ પણ હોય છે. તેઓને નિયમથી ત્રણ જ્ઞાન અને ભજનાથી ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે, મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ એ પ્રમાણે તેમને ત્રણ યોગ હોય છે. તેઓને ઉપયોગ દ્વારમાં સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગ એ પ્રમાણે બન્ને પ્રકારનો ઉપયોગ હોય છે. સંજ્ઞાદ્વારમાં તેમને આહાર. ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે. કષાય દ્વારમાં તેઓને ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ ચારે પ્રકારના કષાયો હોય છે. ઇન્દ્રિય દ્વારમાં તેઓને શ્રોત્રથી લઈ ને સ્પર્શ સુધીની પાંચે

रूपा अपि वेदना भवति, अध्यवसाया असंख्याताः प्रशस्ता अपि अप्रशस्ता अपि। इत्यादिकं सर्वमसुरकुमारवदेव नारकाणामपि अवगन्तव्यमिति। कायसंवेधः- 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन-भवापेक्षया जघन्येन द्वे भवग्रहणे, 'उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं' उत्कर्षेण अष्ट भवग्रहणानि भवन्तीति। 'कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन-कालप्रकारेण कालापेक्षया जघन्येन दशवर्षसहस्राणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्सेवेत गमनागमने च कुर्यादिति प्रथमो गमः १। 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइ-

पांचों इन्द्रियां होती हैं शातरूप और अशातरूप दोनों प्रकारकी वेदना इनके होती हैं। प्रशस्तरूप भी और अप्रशस्तरूप भी दोनों रूप भी अध्यवसाय इनके असंख्यात होते हैं। इत्यादि सब कथन असुरकुमार के कथन के जैसा इन नारकों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिए। कायसंवेध-'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' भव की अपेक्षा जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने रूप और 'उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं' उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने रूप है तथा- 'कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' काल की अपेक्षा वह जघन्य से १ अन्तर्मुहूर्त्त अधिक १० हजारवर्ष का और 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कृष्ट से चार पूर्वकोटि अधिक चार सागरोपम का है 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार से इतने काल तक वह जीव प्रथम नरक का

ઇન્દ્રિયો હોય છે. તેઓને શાતારૂપ અને અશાતા રૂપ એમ બન્ને પ્રકારની વેદના હોય છે. પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત એમ બન્ને પ્રકારનો અધ્યવસાય તેમને અસંખ્યાત હોય છે. વિગેરે તમામ કથન અસુરકુમારોના કથન પ્રમાણે આ નારકોના સંબંધમાં પણ સમજવું કાયસંવેધ-'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ અને 'उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं' ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે તથા 'कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક દસ હજાર વર્ષનો અને 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ચાર સાગરોપમનો છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે આટલા કાળ સુધી તે

एसु उववन्नो' स एव-रत्नप्रभापृथिवीनारक एव जघन्यकालस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिषु उत्पन्नो यदि भवेत्तदा-'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु०' जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिषु समुत्पद्यते, 'उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु०' उत्कर्षेणाऽपि अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु समुत्पद्यते 'अवसेसं तहेव' अवशेषं तथैव-औधिकप्रथमगमवदेव यथौधिकप्रथमगमे पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिषु समुत्पद्यमानानां रत्नप्रभानारकाणामुत्पादपरिमाणसंहननावगाहनासंस्थानलेश्यादिकं कथितं तथैव-'सो चेव' इत्यादि द्वितीयगमेऽपि सर्वमवगन्तव्यमिति। केवलमौ-

---

प्रथम पृथिवी के नारक होने रूप गति का और पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक की गति का सेवन करता है और इतने काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह प्रथम गम है १॥ 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! यदि वह रत्नप्रभा पृथिवी का नारक ही जघन्य काल की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है, तो वह कितने काल की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-गौतम वह 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु० उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु०' जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से भी वह अन्तर्मुहूर्त्त स्थिति वाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में ही उत्पन्न होता है। 'अवसेसं तहेव' बाकी का और सब कथन औधिक प्रथम गम के जैसा ही है। जैसा-प्रथम

જીવ પહેલી નારકનો એટલે કે-પહેલી પૃથ્વીના નારકપણાની ગતિનુ સેવન કરે છે. અને એટલા કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે આ પ્રથમ ગમ છે. ૧ 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જો તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો નારક જઘન્ય કાળની સ્થિતિ વાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે-હે ગૌતમ! તે 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु० उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'अवसेसं तहेव' બાકીનું બીજું બધું કથન ઔધિક પહેલા ગમના કથન પ્રમાણે જ છે પહેલા ગમમાં પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના ઉત્પાત, પરિમાણ, સંહનન અવગાહના, સંસ્થાન, લેશ્યા, વિગેરે દ્વારોના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે,

घिकप्रथमगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति–'णवरं' इत्यादि, 'णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं तहेव' नवरं कालादेशेन–कालापेक्षया जघन्येन तथैव औधिकप्रथमगमवदेव, अन्तमुहूर्त्ताधिकदशवर्षसहस्राणि 'उक्कोसेणं चत्तारि सागरोवमाइं चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण चत्वारि सागरोपमाणि चतुर्भिरन्तमुहूर्तैरभ्यधिकानि 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं नारकगतिं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं च सेवेत, तथा–एतावत्कालपर्यन्तमुभयगतौ गमनागमनं च कुर्यादिति द्वितीयो गमः २। 'एवं सेसा वि सत्त

गम में पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने योग्य रत्नप्रभा के नारकों के उत्पाद, परिमाण, संहनन, अवगाहना, संस्थान, लेश्या आदि द्वारों के सम्बन्ध में कथन किया गया है, उसी प्रकार का कथन' 'सो चेव' इत्यादि रूप द्वितीय गम में उत्पाद, परिमाण, संहनन, अवगाहना, संस्थान आदि का कर लेना चाहिए। केवल औधिक प्रथम गम की अपेक्षा जो भिन्नता है उसे सूत्रकार 'णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं तहेव' इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा प्रकट करते हुए कहते हैं कि काल की अपेक्षा से औधिक प्रथम गम के जैसे ही वह जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक १० हजार वर्ष तक और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक चार सागरोपम तक नारक गति का और पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गति का सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उसमें गमनागमन करता है ऐसा यह द्वितीय गम है। प्रथम गम में यह कायसंवेध काल की अपेक्षा उत्कृष्ट से चार पूर्वकोटि अधिक चार सागरोपम का कहा गया है और यहां वह उत्कृष्ट से चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक चार सागरोपम का कहा गया है। इस प्रकार

એજ પ્રમાણેનું કથન 'સો ચેવ' ઇત્યાદિ રૂપ બીજા ગમમાં ઉત્પાત, પરિમાણ, સંહનન, અવગાહના, સંસ્થાન, વિગેરેનું કથન સમજી લેવું. કેવળ ઔધિક પહેલા ગમ કરતાં જે જુદાપણું છે, તે સૂત્રકાર 'णवरं कालादेसेणं जहण्णेणं तहेव' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરતાં કહે છે કે–કાળની અપેક્ષાથી ઔધિક પહેલા ગમ પ્રમાણે જ તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૧૦ દસ હજાર વર્ષ સુધી અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ચાર સાગરોપમ સુધી નારકગતિનું અને પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તેમાં ગમનાગમન કરે છે એ પ્રમાણેનો આ બીજો ગમ કહ્યો છે પહેલા ગમમાં આ કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ચાર સાગરોપમનો કહેલ છે. અને અહિયાં તે ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ચાર સાગરોપમનો કહેલ છે. આ રીતે ઔધિક પહેલા ગમમાં

गमगा भाणियव्वा' एवं शेषा अपि सप्त गमका भणितव्या, एवम्-अनन्तरोक्त-गमद्वयक्रमेण शेषाः-सप्त गमकाः-तृतीयचतुर्थपञ्चमषष्ठसप्तमाष्टमनवमगमाः भणितव्याः, अथैवं शब्दोपादानात् यादृशी स्थितिर्जघन्योत्कृष्टभेदात् आद्यगमयो-र्नारकाणां कथिता तादृशी एव स्थितिर्मध्यमेऽन्तिमेऽपि गमत्रयेऽपि किं स्यात् ? इति प्रश्ने सति नेत्युत्तरम्, मध्यमेषु पश्चिमेषु च गमत्रिके स्थितिनानात्वसद्भावात् तदेवाह-'जहेव' इत्यादि, 'जहेव नेरइयउद्देसए सन्नि पंचिंदिएहिं समं नेरइयाणं' यथैव नैरयिकोद्देशके संज्ञिपञ्चेन्द्रियैः समं नैरयिकाणाम् यथैव नैरयिकोद्देशकेऽधिकृत शतकस्य प्रथमे उद्देशके संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकैः सह नारकजीवानां मध्यमेषु त्रिषु

से औघिक प्रथम गम में कथित कायसंवेध से इस द्वितीय गम में कथित कायसंवेध में भिन्नता है 'एवं सेसा वि सत्त गमगा भणियव्वा' इस अनन्तरोक्त गम द्वय के क्रम के अनुसार तृतीय, चतुर्थ, पंचम, षष्ठ, सप्तम अष्टम और नवम ये सातगम भी कह लेना चाहिये। यहां 'एवं सेसा वि' ऐसे कथन से जैसी स्थिति जघन्य और उत्कृष्ट के भेद से आदि के दो गमों में-प्रथम द्वितीय गमों में नारकों की कही गयी है उसी प्रकार की स्थिति मध्यके और अन्त के तीन गमकों में भी प्राप्त होती है तो क्या वह इन गमकों में भी वैसी ही है ? सो इस प्रकार की शङ्का के समाधान निमित्त 'यहां वह ऐसी नहीं है' ऐसा उत्तररूप कथन स्वतः ही समझ लेना चाहिये। यही बात 'जहेव नेरइयउद्देसए सन्निपंचि-दिएहिं समं नेरइयाणं' इस सूत्रपाठ द्वारा सूत्रकार ने स्पष्ट की है।

કહેલ કાયસંવેધથી આ બીજા ગમમાં કહેલ કાયસંવેધમાં જુદાપણું છે. 'एवं सेसा वि सत्त गमगा भाणियव्वा' આ પ્રમાણે બે ગમોમાં કહેલ ક્રમ અનુસાર ત્રીજો, ચેથો પાંચમો છઠ્ઠો, અને સાતમો, આઠમો અને નવમો એ સાતે ગમો પણ કહી લેવા. અહિયાં 'एवं सेसा वि' આ રીતના કથનથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટના ભેદથી જે પ્રમાણેની સ્થિતિ પહેલા બે ગમોમાં નારકોની કહી છે. એજ પ્રમાણેની સ્થિતિ મધ્યના અને અંતના ત્રણ ગમોમાં પણ પ્રાપ્ત થાય છે, તો શું ? તે આ ત્રણ ગમોમાં પણ તેજ પ્રમાણેની સ્થિતિ છે ? આ પ્રમાણેની શંકાના સમાધાન નિમિત્તે 'અહિયાં તે એ પ્રમાણેની નથી' આ પ્રમાણેના ઉત્તર રૂપ કથન સ્વયં સમજી લેવું.

એજ વાત 'जहेव नेरइयउद्देसए सन्निपंचिंदिएहिं समं नेरइयाणं' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે કે-

गमेषु चरमेषु त्रिषु गमेषु स्थितौ परस्परं भेदो भवति तथैवेहापि 'मज्झिमएसु य तिसु वि गमएसु' नैरयिकाणां मध्यमेषु च त्रिष्वपि गमकेषु तथा—'पच्छिमएसु तिसु वि गमएसु' पश्चिमेषु त्रिष्वपि गमकेषु 'ठिइ नाणत्तं भवइ' स्थितिनानात्वं भवति प्रथमद्वितीयगमापेक्षया माध्यमिकगमत्रये अन्तिमगमत्रये च स्थितौ नानात्वं भेदो भवति इति। 'सेसं तं चेव' शेषम्—तदतिरिक्तं सर्वं तदेव—औघिकप्रथम-गमवदेवेति। 'सव्वत्थ ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' सर्वत्र स्थितिं संवेधं च पार्थक्येन यथायोगं जानीयादिति नवमान्ता गमाः ९ ॥सू० १॥

इससे यह समझाया गया है कि जिस प्रकार से अधिकृत शतक के प्रथम उद्देशक रूप नैरयिक उद्देशक में संज्ञिपंचेन्द्रितिर्यग्योनिकों के साथ नारक जीवों के मध्य के तीन गमों में और अन्त के तीन गमों में और स्थिति में परस्पर भेद हैं। उसी प्रकार से यहां पर भी 'मज्झिमएसु य तिसु वि गमएसु' नैरयिकों के मध्य के तीन गमकों में तथा 'पच्छिमएसु तिसु वि गमएसु' अन्त के तीन गमकों में 'ठिइनाणत्तं भवइ' स्थिति में भिन्नता है। अर्थात् प्रथम द्वितीय गमों की अपेक्षा माध्यमिक गमत्रय में और अन्तिम गमत्रय में स्थिति में भेद है। 'सेसं तंचेव' बाकी का और सब कथन औघिक प्रथम गम के जैसे ही है 'सव्वत्थ ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' सर्वत्र स्थिति और संवेध में भिन्नता है। इस प्रकार से ये नौवें गम तक के गम हैं ॥सू०१॥

જે પ્રમાણે અધિકૃત શતકના પહેલા ઉદ્દેશા રૂપ નૈરયિક ઉદ્દેશામાં સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોની સાથે નારક જીવોના મધ્યના ત્રણ ગમોમાં અને છેલ્લા ત્રણ ગમોની સ્થિતિમાં પરસ્પર ભેદ છે, એજ પ્રમાણે અહિયાં પણ 'मज्झिमएसु य तिसु वि गमएसु' નૈરયિકોમા મધ્યના ત્રણ ગમોમાં તથા 'पच्छिमएसु तिसु वि गमएसु' છેલ્લા ત્રણ ગમોમાં 'ठिइनाणत्तं भवइ' સ્થિતિમાં જુદાપણું છે, અર્થાત્ પહેલા અને બીજા ગમ કરતાં મધ્યના ત્રણ ગમોમાં અને છેલ્લા ત્રણ ગમોમાં સ્થિતિમાં જુદાઇ છે. 'सेसं तं चेव' બાકીનું બીજુ તમામ કથન ઔઘિક પહેલા ગમના કથન પ્રમાણે છે. 'सव्वत्थ ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' સ્થિતિ અને સંવેધના કથનમાં બધેજ જુદા પણું છે. આ રીતે આ નવમા સુધીના ગમો કહ્યા છે, ॥સૂ. ૧॥

रत्नप्रभानारकस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यमानस्योत्पादादिकं नवान्वगमैः प्रतिपाद्य शर्कराप्रभानारकाणां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पद्यमानानामुत्पादादिकं कथयितुं सूत्रान्तरमवतारयति—'सक्करप्पभापुढवी नेरइए णं भंते' इत्यादि

मूलम्--सक्करप्पभापुढवीनेरइए णं भंते ! जे भविए० एवं जहा रयणप्पभाए णव गमगा तहेव सक्करप्पभाए वि, णवरं सरीरोगाहणा जहा ओगाहणा संठाणे। तिन्नि णाणा तिन्नि अन्नाणा य नियमं। ठिइ अणुबंधा पुव्वभणिया एवं णव वि गमगा उवजुंजिऊण भाणियव्वा। एवं जाव छट्ठ पुढवी। णवरं ओगाहणा लेस्सा ठिई अणुबंधो संवेहो य जाणियव्वो। अहे सत्तम पुढवी नेरइए णं भंते! जे भविए० एवं चेव णव गमगा। णवरं ओगाहणा लेस्सा ठिइअणुबंधा जाणियव्वा। संवेहो भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं छब्भवग्गहणाइं। कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाहिं एवइयं काल जाव करेज्जा०। आदिल्लएसु छसु वि गमएसु जहन्नेणं दो भवगहणाइं उक्कोसेणं छ भवग्गहणाइं। पच्छिल्लएसु तिसु गमएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं चत्तारि भवग्गहणाइं। लद्धी णवसु वि गमएसु जहा पढमगमए। णवरं ठिइविसेसो कालादेसो य। बितियगमए जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं०। तइय गमए जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं उक्कोसेणं

छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं। चउत्थ गमे जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं पंचमगमए जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं। छट्ठ गमए जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं। तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं। सत्तमगमए जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं। अट्ठम गमए जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं। णवमगमए जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं, उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं जाव करेज्जा ९ ॥सू० २॥

छाया—शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकः खलु भदन्त! यो भव्यः० एवं यथा रत्नप्रभायां नव गमका स्तथैव शर्कराप्रभायामपि। नवरं शरीरावगाहना यथाऽवगाहना संस्थाने। त्रीणि ज्ञानानि त्रीणि अज्ञानानि च नियमतः। स्थित्यनुबन्धौ पूर्वभणितौ, एवं नवाऽपि गमका उपयुज्य भणितव्याः। एवं यावत् षष्ठ पृथिवी। नवरम् अवगाहना लेश्या स्थितिरनुबन्धः संवेधश्च ज्ञातव्यः। अधःसप्तमी पृथिवीनैरयिकः खलु भदन्त! यो भव्यः० एवमेव नव गमकाः, नवरमवगाहना लेश्या स्थित्यनुबन्धाः ज्ञातव्याः। संवेधो भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण षट् भवग्रहणानि। कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधि-

कानि, उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात्० । आद्येषु षट्स्वपि गमकेषु जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण षड्भवग्रहणानि। पश्चिमेषु त्रिषु गमकेषु जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कृष्टतश्चत्वारि भवग्रहणानि, लब्धिर्नवस्वपि गमकेषु यथा प्रथमगमके । नवरं स्थितिविशेषः कालादेशश्च । द्वितीयगमके जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकानि उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि त्रिभिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकानि एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् । तृतीयगमके जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि पूर्वकोटयाऽभ्यधिकानि उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि। चतुर्थ गमे जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि, तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि। पञ्चमगमे-जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि त्रिभिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकानि । षष्ठगमके जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि पूर्वकोटयाऽभ्यधिकानि उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि। सप्तमगमके जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटिभ्यामभ्यधिकानि । अष्टमगमके जघन्येन त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि द्वाभ्यामन्तर्मुहूर्त्ताभ्यामभ्यधिकानि । नवमगमके जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोटयाऽभ्यधिकानि, उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटिभ्यामभ्यधिकानि एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ॥सू० २॥

टीका—'सक्करप्पभापुढवीनेरइए णं भंते' शर्कराप्रभापृथिवी नैरयिकः खलु भदन्त ! 'जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः पञ्चेन्द्रि-

---

पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पद्यमान रत्नप्रभा नारक के उत्पाद आदि का नौ गमों द्वारा प्रतिपादन करके अब सूत्रकार पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पद्यमान शर्करा प्रभा के नारकों का उत्पाद आदि कहने के लिये सूत्रान्तर का कथन करते हैं-'सक्करप्पभापुढवी

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા રત્નપ્રભા નારકના ઉત્પાત વિગેરેનું નવ ગમો દ્વારા પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર પંચેન્દ્રિતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના ઉત્પાદ વિગેરે કહેવા

यतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुम् 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा।' स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येतेति प्रश्नः । भगवानाह—'एवं जहा' इत्यादि, 'एवं जहा रयणप्पभाए णव गमगा तहेव सक्करप्पभाए वि' एवं यथा रत्नप्रभायां नव गमका स्तथैव शर्कराप्रभायामपि रत्नप्रभासंबन्धि नारकमाश्रित्य यथा प्रथमा-दारभ्य नवमान्ता नवगमकाः कथिता स्तेनैव प्रकारेण शर्कराप्रभानारकमाश्रित्यापि प्रथमादारभ्य नवमगमान्ता नव गमका अपि वक्तव्या स्तथाहि—कियत्कालस्थिति-

---

नेरइए णं भंते !' इत्यादि सूत्र २ ।

टीकार्थ—हे भदन्त ! शर्कराप्रभा पृथिवीका नैरयिक जो पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है। 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' हे भदन्त ! वह कितने काल की स्थितिवाले पचेन्द्रिय-तिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं। 'एवं जहा रयणप्पभाए णव गमगा तहेव सक्करप्पभाए वि' हे गौतम ! जिस प्रकार से रत्नप्रभा संबन्धी नारक को आश्रित करके प्रथम गमक से लेकर नौवें गमतक नौ गमक कहे गये हैं उसी प्रकार से शर्कराप्रभा के नारक को लेकर भी प्रथम गम से लेकर नौवें गम तक नौ गमक कहना चाहिए। जो इस प्रकार से हैं 'जब गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा—हे भदन्त ! शर्कराप्रभा पृथिवी का नैरयिक जो पंचेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न होने के योग्य है, वह कितने काल की स्थिति वाले पंचेन्द्रियतिर्यञ्चों

માટે બીજા સૂત્રનું કથન કરે છે. 'सक्करप्पभापुढवीनेरइए णं भंते ! ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો કે જેઓ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिएसु उववज्जेज्जा' હે ભગવન્ તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'एवं जहा रयणप्पभाए णव गमगा तहेव सक्करप्पभाए वि' હે ગૌતમ જે રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોને આશ્રિત કરીને પહેલા ગમથી આરંભીને નવ ગમો કહ્યા છે, એજ રીતે શર્કરાપ્રભાના નારકોના સંબંધમાં પણ પહેલા ગમથી આરંભીને નવમા ગમ સુધીના નવ ગમો કહેવા જોઈએ. જે આ પ્રમાણે છે—જ્યારે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો કે જેઓ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે તેઓ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના

केषु उत्पद्यते इति प्रश्नस्य जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कृष्टतः पूर्वकोट्या-युष्केषूत्पद्यते इत्युत्तरम् । ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य असुरकुमारवक्तव्यतावदेव उत्तरम् । केवलं रत्नप्रभापृथिवीनारकप्रकरणापेक्षया यद्वैलक्षण्यं शर्कराप्रभानारकप्रकरणे तद्दर्शयति-'णवरं' इत्यादिना, 'णवरं सरीरोगाहणा जहा ओगाहणा संठाणे' नवरम्-केवलं शरीरावगाहना यथा अवगाहना संस्थाने शरीरावगाहना यथा प्रज्ञापनासूत्रस्य एकविंशतिपदे कथिता तथैव इहापि बोद्धव्या सा च तत्रत्यावगाहना सामान्यत एवम्-'सत्तधणु तिन्नि

में उत्पन्न होता है ? तो इसके उत्तर में प्रभुने ऐसा ही कहा है कि हे गौतम ! ऐसा वह शर्कराप्रभा का नैरयिक जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पंचेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि की आयुवाले पञ्चेन्द्रितिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है । पुनः गौतम इस पर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! वे जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ? तब इसके उत्तर में प्रभु उनसे ऐसा कहते हैं हे गौतम ! इस प्रश्न का उत्तर असुरकुमार की वक्तव्यता के जैसा ही है । केवल रत्नप्रभा पृथिवी के नारक प्रकरण की अपेक्षा से जो शर्कराप्रभा के नारक के प्रकरण में भिन्नता है उसे सूत्रकार ने 'णवरं सरीरोगाहणा जहा ओगाहणा संठाणे' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट किया है । इससे उन्होंने यह समझाया है कि शरीर की अवगाहना प्रज्ञापना सूत्र के २१ वें पद में जैसी कही गई है वैसी ही यहां जानना चाहिये । वहां

ઉત્તરમાં પ્રભુએ એવું કહ્યું છે-હે ગૌતમ ! એવા તે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેમને એવું કહે છે કે-હે ગૌતમ ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર અસુરકુમારોના કથન પ્રમાણે જ છે. કેવળ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના પ્રકરણ કરતાં શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના પ્રકરણમાં જે જુદાપણું છે તે સૂત્રકારે 'णवरं सरीरोगाहणा जहा ओगाहणा संठाणे' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી તેઓએ એ સમજાવ્યું છે કે-શરીરની અવગાહના પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના એકવીસમા પદમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજવું. ત્યાં અવ-

रयणी, छच्चेव य अंगुलाइं उच्चत्तं, पढमाए पुढवीए, विउणा विउणं च सेसासु' त्रिरत्न्यधिकसप्तधनूंषि षट्चाङ्गुलानि प्रथमायां पृथिव्यामुच्चत्वं, शेषासु द्विगुणमिति भावः, प्रथमायां रत्नप्रभापृथिव्यां त्रिरत्न्यधिकसप्तधनूंषि षट्चाङ्गुलानि शरीरावगाहना भवति शेषासु–रत्नप्रभात आरभ्य सप्तमपृथिवीपर्यन्तमुच्चत्वं द्विगुणं द्विगुणं क्रमेणाधिकं भवतीत्यर्थः ।

अत्र यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति–'तिन्नि' इत्यादि, 'तिन्नि णाणा तिन्नि अन्नाणा नियमं' त्रीणि ज्ञानानि–मत्यादीनि त्रीणि अज्ञानानि नियमतो भवन्ति इति द्वितीयतृतीयादिपृथिवीषु संज्ञिभ्य एवागत्य समुत्पद्यन्ते ते च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पित्सवो ज्ञानत्रयवन्तो भवन्ति अज्ञानत्रयवन्तो वा नियमाद्भवन्तीति । 'ठिई अणुबंधा पुव्वभणिया' स्थित्यनुबन्धौ पूर्वभणितौ पूर्वप्रकरणे–एतेन यथा यथा

पर अवगाहना सामान्यरूप से इस प्रकार से प्रकट की गई है–'सत्त धणु तिन्नि रयणी छच्चेव य अंगुलाइं उच्चत्तं पढमाए पुढवीए विउणा विउणं च सेसासु' प्रथम पृथिवी के नैरयिक की शरीरावगाहना सात धनुष ३ रत्नि और ६ अंगुलप्रमाण है बाकी की और पृथिवियों के नारकों की शरीरावगाहना क्रम २ से दूनी दूनी अधिक होती है। 'तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा नियमं' यहां नियम से तीन ज्ञान और तीन अज्ञान होते हैं। द्वितीय तृतीय आदि पृथिवियों में संज्ञी पर्याय से से आकर के ही जीव उत्पन्न होते हैं और इनमें जो पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न होने के योग्य होते हैं, वे नियम से तीन ज्ञान वाले होते हैं। अथवा तीन अज्ञानवाले होते हैं। 'ठिई अणुबंधा पुव्वभणिया' 'स्थिति और अनुबंध ये दो जिस प्रकार से पूर्व प्रकरण में कहे गये हैं,

---

ગાહના સામાન્ય રૂપથી આ રીતે પ્રગટ કરેલ છે –'सत्तधणु तिन्नि रयणी छच्चेव य अंगुलाइं उच्चत्तं पढमाए पुढवीए विउणा विउणं च सेसासु' પહેલી પૃથ્વીના નારકોના શરીરની અવગાહના સાત ધનુષ ત્રણ રત્નિ અને છ આંગળ પ્રમાણુની છે. બાકીની બીજી બધી પૃથ્વીના નારકોના શરીરની અવગાહના ક્રમ ક્રમથી બમણી થાય છે. આ સંબંધમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનો પાઠ આ પ્રમાણે છે.– 'तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा नियमं' અહિયાં નિયમથી ત્રણ જ્ઞાન અને ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે, બીજી, ત્રીજી વિગેરે પૃથ્વીયોમાં સંજ્ઞી પર્યાયથી આવીને જ જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. અને તેમાં જેઓ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે. તેઓ નિયમથી ત્રણ જ્ઞાનવાળા હોય છે. અથવા ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે. 'ठिई अणुबंधा पुव्वभणिया' સ્થિતિ અને અનુબંધ એ બેઉ જે રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના પ્રકરણમાં કહ્યા છે,

स्थित्यनुबन्धौ कथितौ तथा तथा इह प्रकरणेऽपि स्थित्यनुबन्धौ ज्ञातव्याविति। 'एवं णव वि गमगा उवजुंजिऊण भाणियव्वा' एवम्-प्रथमगमवदेव नवमान्ता नवापि गमका उपयुज्य वक्तव्याः। कियत्पर्यन्तमित्याह-'एवं' इत्यादि, 'एवं जाव छट्ठपुढवी' एवं यावत् षष्ठ पृथिवी एवं रत्नप्रभाशर्कराप्रभावदेव षष्ठ-पृथिवीतमापर्यन्तं नवापि गमका विरच्य तत्र तत्र प्रथमादिनवान्ता नवापि गमका वक्तव्या इति। 'णवरं ओगाहणा लेस्सा ठिई अणुबंधो संवेहो य जाणियव्वा' नवरम्-केवलं शरीरावगाहना लेश्यास्थित्यनुबन्धसंवेधाश्च भिन्ना भिन्नास्तत्त-त्पृथिव्यामवगन्तव्या इति। 'अहे सत्तमपुढवी नेरइए णं भंते!' अधः सप्तमी पृथिवी नैरयिकः खलु भदन्त! 'जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जि-त्तए' यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेपूत्पत्तुम् 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत इति प्रश्नः,

उसी प्रकार से वे यहां पर भी कहना चाहिये। 'एवं णव वि गमगा उवजुंजिऊण भाणियव्वा०' इस प्रकार से प्रथम गम से लेकर नौवें गम तक के नौ गम ६ छट्ठी पृथिवी तक उपयोगलगाकर कहना चाहिये 'णवरं ओगाहणा लेस्सा ठिई अणुबंधो संवेहो य जाणियव्वा' परन्तु विशेषता केवल इतनी है कि शरीरावगाहना, लेश्या, स्थिति, अनुबन्ध और कायसंवेध इनको लेकर यहां पर भिन्नता है। अर्थात् ये सब उन २ पृथिवियों में भिन्न हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं- 'अहे सत्तमपुढवीनेरइए णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणि एसु उववज्जित्तए' हे भदन्त! अधः सप्तम पृथिवी का नैरयिक जो पंचेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न होने के योग्य हैं। 'से णं भंते! केवइयकाल-

એજ રીતે અહિયાં પણ કહેવા જોઈએ. 'एवं णव वि गमगा उवजुंजिऊण भाणियव्वा' આ રીતે પહેલા ગમથી આરંભીને નવમા ગમ સુધીના નવ ગમો ૬ છઠ્ઠી પૃથ્વી સુધી કહેવા જોઈએ. 'णवरं ओगाहणा लेस्सा ठिई अणुबंधो संवेहो य जाणियव्वा' આ કથનમાં વિશેષપણુ કેવળ એટલું જ છે કે-શરીરની અવગાહના, લેશ્યા, સ્થિતિ, અનુબંધ અને કાયસંવેધના સંબંધમાં અહિયાં જુદા પણું છે. અર્થાત્ આ બધા તે તે પૃથ્વિયોમાં જુદા જુદા રૂપે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'अहे सत्तमपुढवीनेरइए णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વીના નૈરયિકો કે જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની

उत्तरमाह-'एवं चेव' इत्यादि, 'एवं चेव णव गमगा' एवमेव नव गमकाः, एवं यथा रत्नप्रभायां नव गमकाः कथिता स्तथैव अधःसप्तमनारकपृथिव्यामपि नव, गमका वक्तव्याः। केवलं प्रथमनारकपृथिव्यपेक्षया यद्वैलक्षण्यं सप्तम्यां तद्दर्शयति- 'णवरं' इत्यादि, 'णवरं' ओगाहणा लेस्सा ठिई अणुबंधा भाणियव्वा' नवरम् अवगाहना लेश्या स्थितिरनुबन्धाः पूर्वापेक्षया वैलक्षण्येन भणितव्याः-ज्ञातव्याः, अन्यत्सर्वं परिमाणादिकं रत्नप्रभाप्रकरणवदेव ज्ञातव्यमिति' संवेहो' कायसंवेधस्तु 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन-भवापेक्षया जघन्येन द्वे एव दो भवग्रहणे भवतः। 'उक्कोसेणं छब्भवग्गहणाइं' उत्कर्षेण षड्भवग्रहणानि 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतो-

ट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थितिवाले पंचेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं चेव णव गमगा' हे गौतम! जिस प्रकार से रत्नप्रभा में नौ गमक कहे गये हैं। उसी प्रकार से अधः सप्तमी पृथिवी में भी वे कहना चाहिये। परन्तु प्रथम नारकपृथिवी की अपेक्षा जो यहां के नौ गमकों में भिन्नता है उसे प्रदर्शित करने के लिये सूत्रकार 'णवरं ओगाहणा लेस्सा ठिई अणुबंधा भाणियव्वा' ऐसा सूत्र कहते हैं-इस कथन द्वारा उन्होंने यह प्रकट किया है-यहां सप्तम पृथिवी में अवगाहना लेश्या स्थिति और अनुबंध इनको लेकर भिन्नता है बाकी के परिमाण आदि द्वारों का कथन रत्नप्रभा प्रकरण के जैसा ही है। 'संवेहो भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' कायसंवेध भव की अपेक्षा जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने रूप है और उत्कृष्ट से 'उक्कोसेणं छब्भवग्गहणाइं' छ भवों को ग्रहण करने

સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं चेव णव गमगा' હે ગૌતમ! એજ રીતે અધઃ સપ્તમી પૃથ્વીમાં પણ એ નવ ગમો કહેવા જોઈએ. પરંતુ પહેલી નારક પૃથ્વી કરતાં અહિયાં નવ ગમોમાં જે જુદાપણું છે, તે બતાવવા માટે સૂત્રકાર 'णवरं ओगाहणा लेस्सा ठिई अणुबंधा भाणियव्वा' આ પ્રમાણેનું સૂત્ર કહે છે. આ સૂત્રપાઠથી તેઓએ એ સમજાવ્યું છે કે-અહિયાં સાતમી પૃથ્વીમાં અવગાહના, લેશ્યા, સ્થિતિ અને અનુબંધના સબંધમાં જુદાપણું છે બાકીના પરિમાણ વિગેરે દ્વારોનું કથન રત્નપભા પૃથ્વીના પ્રકરણ પ્રમાણે જ છે. 'संवेहो भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી 'उक्कोसेणं छ भवग्गहणाइं' છ

मुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन-कालप्रकारेण कालापेक्षया जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं छावट्ठि सागरोवमाइं' उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि 'तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि अत्र खलु भवानां कालस्य च बहुत्वं विवक्षितम् तादृशं बहुत्वं नारकस्य जघन्यस्थितिकत्वे लभ्यते इति, द्वाविंशतिसागरोपमायुष्को नारको भूत्वा पूर्वकोटयायुष्कपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु समुत्पद्यते तदा वारत्रयमेवं एवमुत्पत्तिः स्यात् तत श्च वारत्रये षट्षष्टिः सागरोपमाणि पूर्वकोटित्रयं च

रूप है। तथा-'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' काल की अपेक्षा जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ सागरोपम और उत्कृष्ट से 'छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' तीन पूर्वकोटि अधिक ६६ सागरोपम का है। इस प्रकार से वह जीव इतने कालतक नारक गति का और पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गति का सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उसमें गमनागमन करता है। काल की अपेक्षा से और भव की अपेक्षा जो कालकी एवं भवों की बहुत्ता विवक्षित हुई है। सो ऐसी वह बहुता नारक की जघन्य स्थिति में प्राप्त होती हैं। कोई नारक २२ सागरोपम की जघन्य स्थितिवाला होकर जब पूर्वकोटि की आयुवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिको में उत्पन्न हो जाता है, तो इस प्रकार से उनकी उत्पत्ति यदि तीन बार होती है, तो इस हालत में तीन पूर्वकोटि अधिक ६६ सागरोपम की स्थिति रूप

ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. તથા कालादेसेणं जहन्नेण बावीसं सागरोवमाइं-अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨બાવીસ સાગરોપમ અને ઉત્કૃષ્ટથી 'छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનો છે એ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી નારક ગતિનું અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. કાળની અપેક્ષાથી અને ભવની અપેક્ષાથી કાળનું અને ભવોનુ જે બહુપણું વિવક્ષિત થયું છે; તેવું એ બહુપણુ નારકની જઘન્ય સ્થિતિમાં પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ નારક ૨૨ બાવીસ સાગરોપમની જઘન્ય સ્થિતિવાળો થઇને જ્યારે પૂર્વકોટીની આયુષ્ય વાળા પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો એ રીતે તેની ઉત્પત્તિ જો ત્રણવાર થાય છે તો એ સ્થિતિમાં ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬

भवेत्। यदि चोत्कृष्टस्थितिक स्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमायुष्को नारको भूत्वा पूर्व कोट्यायुष्कपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पद्यते तदा वारद्वयमेव एवमुत्पत्तिः स्यात् ततश्च षट्षष्टिः सागरोपमाणि पूर्वकोटिद्वयं च स्यात् अतस्तृतीया तिर्यग् भव-संबन्धिनी पूर्वकोटि र्न लभ्यते इति नोत्कृष्टता भवानां कालस्य च भवेदिति। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावद्यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तमुभयगतिं सेवेत तथा -एतावदेव कालपर्यन्तं नारकगतौ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतौ च गमनागमने कुर्यादिति नवान्ता गमा इति।

अथ नवसु गमकेषु वैशिष्टयमाह-'आदिल्लएसु' इत्यादि, 'आदिल्लएसु छसु वि गमएसु' आद्येषु षट्स्वपि प्रथमादारभ्य षष्ठान्तेषु गमकेषु 'जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' जघन्येन द्वे भवग्रहणे भवतः 'उक्कोसेणं छब्भवग्गहणाइं 'उत्कर्षेण

काल का प्रमाण बन जाता है, उत्कृष्ट स्थिति में वह कालप्रमाण नहीं बनता है। क्योंकि जब ३३ सागरोपमकी उत्कृष्ट स्थिति-वाला हुआ कोई नारक पूर्वकोटिकी आयुवाले पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है तो दो बार ही ऐसी उनकी उत्पत्ति होगी तब इस हालत में ६६ सागरोपम का काल तो आजावेगा पर तीन पूर्वकोटि अधिकता इसमें नहीं आती है किन्तु दो पूर्वकोटि अधिकता आती है क्योंकि तीसरीतिर्यग्भव संबंधिनी पूर्वकोटि यहां मिलती नहीं है।

अब नौ गमकों में सूत्रकार विशिष्टता का कथन करने के अभि-प्राय से 'आदिल्लएसु छसु वि गमएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' इत्यादि सूत्र का कथन करते हैं-इसके द्वारा वे यह समझाते हैं कि आदि के ६ गमकों में जघन्य से दो भवों का ग्रहण होता है और उत्कृष्ट से ६ भवों का ग्रहण होता है तथा-'पच्छिल्लएसु तिसु गमएसु'

છાસઠ સાગરોપમની સ્થિતિ રૂપ કાળનુ પ્રમાણુ બની જાય છે, ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિમાં તે કાળનું પ્રમાણુ બનતું નથી. કેમકે જ્યારે ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ-વાળો બનેલ કોઈ નારક પૂર્વકોટિની આયુવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તો તે પ્રમાણેની તેની ઉત્પત્તિ બેજ વાર થશે તો તે પરિસ્થિતિમાં ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનો કાળ તો આવી જશે પરંતુ ત્રણ પૂર્વકોટિનું અધિકપણું તેમાં આવતું નથી પરંતુ બે પૂર્વકોટિનું જ અધિકપણું આવે છે. કેમકે-ત્રણ તિર્યંચ ભવ સંબંધી પૂર્વકોટિ અહિયાં મળતી નથી.

હવે નવે ગમકોમાં વિશેષપણું બતાવવના હેતુથી સૂત્રકાર 'आदिल्लएसु छसु वि गमएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइ' ઈત્યાદિ સૂત્રનું કથન કરે છે. આ સૂત્રપાઠથી તેઓ એ સમજાવે છે કે-આદિના છ ગમોમાં જઘન્યથી બે ભવોનું ગ્રહણુ થાય

षट् भवग्रहणानि भवन्तीति। 'पच्छिल्लएसु तिसु गमएसु' पश्चिमेषु-त्रिषु -सप्तमा-ष्टमनवमगमकेषु 'जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' जघन्येन द्वे भवग्रहणे भवतः तथा- 'उक्कोसेणं चत्तारि भवग्गहणाइं' उत्कर्षेण चत्वारि भवग्रहणानि भवन्तीति। 'लद्धी णवसु वि गमएसु जहा पढमगमए' लब्धिः-परिमाणोत्पादादीनां प्राप्तिः नवस्वपि गमकेषु यथा प्रथमगमके, येन प्रकारेण प्रथमगमके परिमाणादीनां विविच्य विचारः कृत स्तेनैव प्रकारेण इहापि परिमाणादीनां प्राप्तिर्वक्तव्येति भावः नवस्वपि गमकेषु अन्यत्सर्वं प्रथमगमवदेव, किन्तु स्थितौ कालादेशे च वैलक्षण्यं द्वितीयादिगमकेषु भवति तदेव दर्शयति-'णवरं ठिइविसेसो कालादेसे य बितियगमगे' नवरम्-केवलं स्थितिविशेषः कालादेशविशेषश्च द्वितीयगमके इत्थं भवति तथाहि-'जह-न्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोप

पीछे के सातवें आठवें और नौवें इन गमों में 'जहन्नेणं दो भवग्गह-णाइं उक्कोसेणं चत्तारि भवग्गहणाइं' जघन्य से दो भवों को ग्रहण करता है और उत्कृष्ट से चार भवों को ग्रहण करना होता है। तथा 'लद्धि णवसु वि गमएसु जहा पढमगमए' परिमाण, उत्पाद आदिकों की प्राप्ति नौ गमकों में जैसी प्रथम गमक में कही गई है, उसी प्रकार से कहना चाहिये। तात्पर्य यही है कि नौ गमकों में और सब कथन प्रथम गम के जैसा ही है किन्तु स्थिति में और कालादेश में द्वितीया-दिगमों में उसकी अपेक्षा भिन्नता है जो इस 'णवरं ठिई विसेसो कालादेसे य बितियगमगे 'सूत्रपाठ द्वारा यहां प्रकट की गई है-स्थिति विशेष और कालादेशविशेष द्वितीय गमक में 'जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' इस प्रकार से है कि यहां जघ

છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ ભવોને ગ્રહણ થાય છે. તથા 'पच्छिल्लएसु तिसु गमएसु' પાછલા સાતમા, આઠમા, અને નવમા ગમોમાં 'जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं चत्तारि भवग्गहणाइं' જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરે છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર ભવોને ગ્રહણ કરે છે તથા 'लद्धी णवसु वि गमएसु जहा पढमगमए' પરિમાણ, ઉત્પાત વિગેરેની પ્રાપ્તિ નવે ગમોમા પહેલા ગમમાં જે પ્રમાણે કહી છે તેજ પ્રમાણેની સમજવી કહેવાનું તાત્પર્ય એજ છે કે-નવે ગમોમાં બાકીનુ તમામ કથન પહેલા ગમ પ્રમાણેનું જ છે. પરંતુ સ્થિતિ અને કાલાદેશમા બીજા વિગેરે ગમોમાં પહેલા ગમ કરતાં જુદાઈ છે. જે 'णवरं ठिई विसेसो कालादेसे य बितियगमगे' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા અહિયાં પ્રગટ કરેલ છે. સ્થિતિ સંબંધિ વિશેષપણુ-અને કાલાદેશ સંબંધી વિશેષપણુ બીજા ગમમાં 'जह-ण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' આ રીતે કહેલ છે. કે-

माणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि द्वितीयगमके स्थितिकालादेशौ उक्तप्रमाणकौ भवत इत्यर्थः 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि त्रिभिरन्तर्मुहूर्त्तै रभ्यधिकानि भवन्तीति 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं सप्तमनारकगतिं च सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तमुभयगतौ गमनागमने कुर्यादिति द्वितीयो गमः सविशेषकः प्रतिपादित इति । 'तइयगमे' तृतीयगमे तु एतावान् विशेषः कायसंवेधः 'जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि पूर्वकोटयाऽभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि ३। 'चउत्थगमे' चतुर्थगमे तु 'जहन्नेणं

न्य से स्थिति एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ सागरोपम की है और उत्कृष्ट से 'छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' तीन अन्तर्मुहूर्त्त अधिक ६६ सागरोपम की है। 'एवइयं जाव करेज्जा' इतने काल तक वह जीव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गति का और सप्तम नरक गति का सेवन करता है, और इतने कालतक वह जीव उस गति में गमनागमन करता है। इस प्रकार वह द्वितीय गम सविशेष प्रतिपादित हुआ है 'तइयगमे' तृतीय गम में ऐसी विशेषता है कि-यहां कायसंवेध 'जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं जघन्य से एक पूर्वकोटि अधिक २२ सागरोपम का है और उत्कृष्ट से तीन पूर्वकोटि अधिक ६६ सागरोपम का है। 'चउत्थ-

અહિયાં સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી 'छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' ત્રણ અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમની છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' આટલા કાળ સુધી તે જીવ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ગતિનું અને સપ્તમનરક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે જીવ તે ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે સવિશેષ બીજો ગમ પ્રતિપાદિત કર્યો છે.

'तइयगमे' ત્રીજા ગમોમાં એ વિશેષપણું છે કે—અહિયાં કાયસંવેધ 'जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं उक्कोसेणं, छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' જઘન્યથી એક પૂર્વકોટી અધિક ૨૨ બાવીસ સાગરોપમનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬

बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि, 'उक्कोसेणं छावट्ठि सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण षट् षष्टिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि ४। 'पंचमगमए जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' पञ्चमगमके तु जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि। 'उक्कोसेणं छावट्ठि सागरोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि त्रिभिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकानि ५। 'छट्ठगमए जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' षष्ठ गमके जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि पूर्वकोटयाऽभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं छावट्ठि सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण षट् षष्टिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि। 'सत्तम-

---

गमे जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' तथा चतुर्थ गम में जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ सागरोपम का है और उत्कृष्ट से तीन पूर्वकोटि अधिक ६६ सागरोपम का है। 'पंचमगमए जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' पंचम गम में जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक २२ सागरोपम का है और उत्कृष्ट से तीन अन्तर्मुहूर्त अधिक ६६ सागरोपम का है 'छट्ठगमए जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं, उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' छठे गम में जघन्य से एक पूर्वकोटि

છાસઠ સાગરોપમનો છે. 'चउत्थगमे जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' તથા ચોથા ગમમાં જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ સાગરોપમનો કાયસંવેધ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનો છે. 'पंचमगमए जहण्णेणं बावीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' પાંચમા ગમમાં કાયસંવેધ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૨૨ બાવીસ સાગરોપમનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનો છે. 'छट्ठगमए जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' છઠ્ઠા ગમમાં જઘન્યથી એક પૂર્વકોટિ અધિક

गमए' सप्तमकेतु 'जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्येन त्रय-स्त्रिंशत् सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि। 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटिरभ्यामभ्यधिकानि। 'अट्ठमगमए जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' अष्टमगमके तु जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि। 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि द्वाभ्यमन्तर्मुहूर्त्ताभ्यामभ्यधिकानि। 'णवमगमए जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' नवमगमके तु जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वको-

---

अधिक २२ सागरोपम का है और उत्कृष्ट से तीन पूर्वकोटि अधिक ६६ सागरोपम का है। 'सत्तमगमए जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' सातवें गम में जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक ३३ सागरोपम का है और उत्कृष्ट से दो पूर्वकोटि अधिक ६६ सागरोपम का है 'अट्ठमगमए जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' आठवें गम में जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक तेत्तीस ३३ सागरोपम का है और उत्कृष्ट से दो अन्तर्मुहूर्त अधिक ६६ सागरोपम का है। 'णवमगमए जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं'

---

२२ બાવીસ સાગરોપમનો છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક છાસઠ સાગરોપમનો છે. 'सत्तमगमए जहन्नेण तेत्तीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' સાતમા ગમમાં જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત્ત અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી બે પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનો છે. 'अट्ठमगमए जहन्नेणं तेतीसं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियइं' આઠમા ગમમાં જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી બે અંતર્મુહૂર્ત અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનો છે. 'णवमगमए जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं पुव्व-

ट्याऽभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहि पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटिभ्यामभ्यधिकानि 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावत्कालं नारकगतिं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं च सेवेत तथ एतावत्कालपर्यन्तमेव नारकगतौ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतौ च गमनागमने कुर्यादिति कायसंवेधान्तो नवमो गम इति ९ ।सू०२।

नारकयोनिभ्यः समुत्पादितः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः, अतः परं तिर्यग्योनिकेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमुत्पादयन्नाह–'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो' इत्यादि।

मूलम्–जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति० एवं उववाओ जहा पुढवीकाइयउद्देसए जाव पुढवीकाइए णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जंति। ते णं भंते! जीवा

उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' नौवें गम में जघन्य से वह कायसंवेध एक पूर्वकोटि अधिक ३३ सागरोपम का है और उत्कृष्ट से दो पूर्व कोटि अधिक ६६ सागरोपम का है। 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' इस प्रकार इतने काल तक वह जीव नारकगति का और पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है। इस प्रकार से यह कायसंवेधान्त नौवां गम है ॥सू०२॥

कोडिहिं अब्भहियाइं' नवमा गममां जघन्यथी ते कायसंवेध એક પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી બે પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનો છે. 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' આ રીતે આટલા કાળ સુધી તે જીવ નારકગતિનું અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે આ કાયસંવેધ સુધીના નવ ગમો કહ્યા છે.' ॥સૂ. ૨॥

एगसमएणं० एवं परिमाणादीया अणुबंधपज्जवसाणा जच्चेव अप्पणो सट्ठाणे वत्तव्वया सच्चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु वि उववज्जमाणस्स भाणियव्वा। णवरं णवसु वि गमएसु परिमाणे जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा, उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति। भवादेसेण वि णवसु वि गमएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेण अट्ठ भवग्गहणाइं सेसं तं चेव। कालादेसेणं उभओ ठिईए करेज्जा। जइ आउक्काइएहिंतो उववज्जंति० एवं आउक्काइयाणं वि। एवं जाव चउरिंदिया उववाएयव्वा। णवरं सव्वत्थ अप्पणो लद्धी भाणियव्वा णवसु वि गमएसु भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं। कालादेसेणं उभओ ठिईए करेज्जा सव्वेसिं सव्वगमएसु। जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणाणं लद्धी तहेव सव्वत्थ ठिइं संवेहं च जाणेज्जा१।

जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, गोयमा! सन्निपंचिंदिय० असन्निपंचिंदिय०। भेयो जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स जाव असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जइ।

ते णं भंते! जीवा० अवसेसं जहेव पुढवीकाइएसु उववज्ज-माणस्स असन्निस्स तहेव निरवसेसं जाव भवादेसो त्ति। काला-देसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडी पुहुत्तमब्भहियं एवइयं जाव करेज्जा१। बितियगमए एस चेव लद्धी, णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहु-त्तेहिं अब्भहियाओ, एवइयं० २। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उक्को-सेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जइ। ते णं भंते! जीवा० एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स असन्नि-स्स तहेव निरवसेसं जाव कालादेसो त्ति। णवरं परिमाणे जह-न्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा उववज्जंति सेसं तं चेव ३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउ-एसु उववज्जइ। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया० अवसेसं जहा एयस्स पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु तहा इह वि मज्झिमेसु तिसु गमएसु जाव अणुबंधो त्ति। भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्को-सेणं अट्ठ भवग्गहणाइं। कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहि-हियाओ४। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव

वत्तव्वया। णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं अट्ठ अंतोमुहुत्ता एवइयं जाव करेज्जा ५। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं पुव्वकोडी आउएसु उक्कोसेणं वि पुव्वकोडी आउएसु उववज्जइ, एस चेव वत्तव्वया। णवरं कालादेसेणं जाणेज्जा ६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ सच्चेव पढमगमे वत्तव्वया। णवरं ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी सेसं तं चेव कालादेसेणं जहण्णेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीपुहुत्तमब्भहियं एवइयं० ७। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया जहा सत्तमगमे। णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ एवइयं० ८। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं। एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स असन्निस्स नवम गमए तहेव निरवसेसं जाव कालादेसो त्ति। नवरं परिमाणं जहा एयस्सेव तइयगमे सेसं तं चेव॥९॥सू० ३॥

छाया--यदि तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किम् एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते० एवमुपपातो यथा पृथिवीकायिकोद्देशके यावत्पृथिवीकायिकः खलु भदन्त! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत? गौतम! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुष्केषु उत्पद्यन्ते। ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते एवं परिमाणादिका अनुबन्धपर्यवसाना या एव आत्मनः स्वस्थाने वक्तव्यता सा एव

पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेष्वपि उत्पद्यमानस्य भणितव्या। नवरं नवस्वपि गमकेषु परिमाणे जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्येया वा असंख्येया वा उत्पद्यन्ते। भवादेशेनापि नवस्वपि गमकेषु जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण अष्ट भवग्रहणानि शेषं तदेव। कालादेशेन उभयोः स्थित्या कुर्यात्।

यदि अप्कायिकेभ्य उत्पद्यन्ते एवमप्कायिकानामपि। एवं यावत् चतुरिन्द्रिया उपपातयितव्याः। नवरं सर्वत्र आत्मनो लब्धिर्भणितव्या। नवस्वपि गमकेषु भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण अष्ट भवग्रहणानि। कालादेशेन उभयोः स्थित्या कुर्यात् सर्वेषां सर्वगमकेषु यथैव पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानानां लब्धिः तथैव सर्वत्र स्थितिं संवेधं च जानीयात्। यदि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। भेदो यथैव पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानस्य यावत्, असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पत्तुम्, स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत गौतम! जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण पल्योपमस्यासंख्येयभागस्थितिकेषूत्पद्यते। ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते? अवशेषं यथैव पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानस्यासंज्ञिन स्तथैव निरवशेषं यावद् भवादेश इति। कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते उत्कर्षेण पल्योपमस्य असंख्येयभागं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकम् एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् १। द्वितीयगमे एषैव लब्धिः, नवरं कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते, उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयश्चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकाः, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् २। स एव उत्कर्षकालस्थितिकेषु उत्पन्नो जघन्येन पल्योपमस्य असंख्येयभागस्थितिकेषु उत्कर्षेणाऽपि पल्योपमस्य असंख्येयभागस्थितिकेषु उत्पद्यते! ते खलु भदन्त! जीवाः० एवं यथा रत्नप्रभायाम् उपपद्यमानस्यासंज्ञिन स्तथैव निरवशेषं यावत् कालादेश इति। नवरं परिमाणे जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्येया वा उपपद्यन्ते शेषं तदेव ॥३॥ स एव आत्मना जघन्यकालस्थितिको जातो जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुष्केषूत्पद्यते। ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते० अवशेषं यथा एतस्य पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानस्य मध्यमेषु त्रिषु गमकेषु तथा इहापि मध्यमेषु त्रिषु गमकेषु यावदनुबन्ध इति। भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेणाऽष्टभवग्रहणानि। कालादेशेन जघन्येन द्वौ अन्तर्मुहूर्त्तौ, उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयश्चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकाः ४। स एव जघन्यकालस्थितिकेषूत्पन्नः, एषैव वक्तव्यता।

नवरं कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते उत्कर्षेणाऽष्टौ अन्तर्मुहूर्त्ताः, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ५। स एवोत्कर्षकालस्थितिकेपूत्पन्नो जघन्येन पूर्वकोटयायुष्केषु उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटयायुष्केपूत्पद्यते, एषैव वक्तव्यता ! नवरं कालादेशेन जानीयात् ६। स एव आत्मना उत्कर्षकालस्थितिको जातः सैव प्रथमगमवक्तव्यता। नवरं स्थितिर्जघन्येन पूर्वकोटिः उत्कर्षेणापि पूर्वकोटिः शेषं तदेव। कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटिरन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिका उत्कर्षेण पल्योपमस्य असंख्येयभागं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकम् एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ७। स एव जघन्यकालस्थितिकेषूत्पन्नः, एषैव वक्तव्यता यथा सप्तमगमके। नवरं कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटिरन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिका उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयश्चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकाः, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ८। स एवोत्कर्षस्थितिकेपूत्पन्नः, जघन्येन पल्योपमस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेणापि पल्योपमस्यासंख्येयभागम् एवं यथा रत्नप्रभायामुत्पद्यमानस्यासंज्ञिनो नवमगमके तथैव निरवशेषम् यावत्कालादेश इति। नवरं परिमाणं यथा एतस्यैव तृतीयगमके शेषं तदेव ९ ॥सू० ३॥

टीका—'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! यदि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवाः तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा—'किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' किमेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते

इस प्रकार से यहां तक नारकयोनि से आकरके पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनि में जीवों का उत्पाद कहा, अब तिर्यग्योनि से आकरके जीवों का पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक में उत्पाद दिखाने के लिये सूत्र कहते हैं—'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' इत्यादि

टीकार्थ--इस सूत्रद्वारा गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! यदि तिर्यग्योनिक से आकरके पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव उत्पन्न होते हैं, तो क्या वे 'एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' एकेन्द्रियतिर्य-

---

આ પ્રમાણે નારકયોનિકોમાંથી આવીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિમાં જીવનો ઉત્પાત કહીને હવે તિર્યંચયોનિમાંથી આવીને જીવનો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પાત બતાવવા માટે સૂત્રકાર નીચે પ્રમાણે સૂત્ર કહે છે. 'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ જો તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળા જીવ ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ 'एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' એક ઇંદ્રિયવાળા

द्वीन्द्रियेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते त्रीन्द्रियेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते चतुरिन्द्रियेभ्यः पञ्चेन्द्रियेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-'एवं' इत्यादि, 'एवं उववाओ जहा पुढवीकाइय उद्देसए जाव' एवम् उपपातो यथा पृथिवीकायिको- द्देशके यावत्, पृथिवीकायिकोद्देशकस्य सामान्यतोऽयमभिप्रायः-हे गौतम! ते तिर्यग्योनिका एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽप्यागत्य उत्पद्यन्ते, द्वीन्द्रिय- त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते। हे भदन्त! यदि एकेन्द्रियेभ्य उत्पद्यन्ते तदा किं पृथिवीकायिकैकेन्द्रियेभ्यो यावद्

ग्योनिकों से आकरके पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक होते हैं? अथवा द्वीन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक होते हैं? अथवा तेइन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक होते हैं? अथवा चौइन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक होते हैं? अथवा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं उववाओ जहा पुढवीकाइय उद्देसए जाव' हे गौतम! इस प्रश्न का उत्तर पृथिवीकायिक उद्देशक में कहे गये उपपात के अनुसार जानना चाहिये। अर्थात् पृथिवीकायिक उद्देशक का सामान्यरूप से ऐसा अभिप्राय है-हे गौतम! वे तिर्यग्योनिक जीव एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके भी उत्पन्न होते हैं, दो इन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं तेइ- न्द्रियतिर्यग्योनिकों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं, चौइन्द्रियतिर्यग्यो-

તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા બે ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને પંચેન્દ્રિયતિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિ- કોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા ચાર ઇન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને પંચે- ન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે-પાંચ ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચયોનિકો- માંથી આવીને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं उववाओ जहा पुढवीकाइय उद्देसए जाव' હે ગૌતમ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પૃથ્વીકાયિક ઉદ્દેશામાં કહેવામાં આવેલ ઉપપાત પ્રમાણે સમ- જવો. અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિક ઉદ્દેશાનો સામાન્યપણાથી એવો અભિપ્રાય છે કે -હે ગૌતમ! તે તિર્યંચયોનિવાળા જીવો એક ઇન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, બે ઇંદ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચયોનિકોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન

वनस्पतिकायिकेभ्यः, हे गौतम! पृथिवीकायिकेभ्योऽपि यावद् वनस्पतिकायिकेभ्यः। हे भदन्त! किं बादरेभ्यः समुत्पद्यन्ते सूक्ष्मेभ्यो वा गौतम! बादरेभ्योऽपि सूक्ष्मेभ्योऽपि जायन्ते। हे भदन्त! यदि बाद-

---

निकों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं और पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके भी उत्पन्न होते हैं-

अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! यदि एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके वे पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव उत्पन्न होते हैं तो किन एकेन्द्रियों से आकर के वे उत्पन्न होते हैं-क्या पृथिवीकायिकों से आकरके वे उत्पन्न होते हैं? अथवा यावत् वनस्पतिकायिकों से आकरके वे उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! वे पृथिवीकायिकों से भी आकर के उत्पन्न होते हैं और यावत् वनस्पतिकायिकों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं। अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं भदन्त! एकेन्द्रिय जीव सूक्ष्म और बादर के भेद से दो प्रकार के होते हैं-सो क्या वे बादर एकेन्द्रिय पृथिवीकायादिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा सूक्ष्म एकेन्द्रिय पृथिवीकायादिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! वे बादर एकेन्द्रिय पृथिवीकायादिकों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं और सूक्ष्म एकेन्द्रिय पृथिवीकायादिकों से भी आक-

---

થાય છે, ચાર ઇંદ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળાઓમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ જો એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને તે પચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો જીવ ઉત્પન્ન થાય છે, તો કયા પ્રકારના એકેન્દ્રિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? શું પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા યાવત્ વનસ્પતિકાયિકોમાંથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! તેઓ પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને યાવત્ વનસ્પતિ કાયિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ એકેન્દ્રિય જીવ સૂક્ષ્મ અને બાદરના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે. તો શું તેઓ બાદર એક ઇન્દ્રિયવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા સૂક્ષ્મ એક ઇન્દ્રિયવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે

रैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा किं पर्याप्तबादरैकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपर्याप्तैतादृशेभ्यो वा? गौतम! पर्याप्तेभ्योऽपर्याप्तेभ्यश्चागत्योत्पद्यन्ते एतदन्तप्रकरणं यावत्पदग्राह्यं भवति। 'पुढवीकाइए णं भंते!' पृथिवीकायिकः खलु भदन्त! 'जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः-योग्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पत्तुम् 'से णं भंते' स खलु भदन्त! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्येत,

रके उत्पन्न होते हैं। अब इस पर पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि हे भदन्त! सूक्ष्म और बादर जो एकेन्द्रिय होते हैं वे पर्याप्त और अपर्याप्त के भेद से दो प्रकार के होते हैं, सो क्या वे पर्याप्त बादर एकेन्द्रियों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा अपर्याप्त बादर एकेन्द्रियों से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम! वे पर्याप्त बादर एकेन्द्रियों से भी आकर के उत्पन्न होते हैं और अपर्याप्त बादर एकेन्द्रियों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं। यही सब प्रकरण यहां यावत् पद से गृहीत हुआ है। अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'पुढवीकाइएणं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त! जो पृथिवीकायिक जीव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनि कों में उत्पन्न होता है, वह कितने काल की स्थितिवाले पंचेन्द्रियतिर्यंचो में उत्पन्न होता है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु

કે-હે ગૌતમ! તેઓ બાદર એક ઈન્દ્રિયવાળા પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયિકોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે કે-હે ભગવન્ સૂક્ષ્મ અને બાદર એકેન્દ્રિયવાળા જે જીવો હોય છે, તેઓ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે પ્રકારના હોય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્ત બાદર એક ઈંદ્રિયવાળાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા અપર્યાપ્ત બાદર એક ઈંદ્રિયવાળાઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ! તેઓ પર્યાપ્ત બાદર એક ઈંદ્રિયવાળાઓમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને અપર્યાપ્ત બાદર એક ઈંદ્રિયવાળાઓમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. આ સઘળું પ્રકરણ અહિયાં યાવત્ પદથી ગ્રહણ કરાયું છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'પુઢવીકાइए णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ જે પૃથ્વીકાયિક જીવ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિ-

हे भदन्त ! यः पृथिवीकायिको जीवः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु समुत्पत्तियोग्यो विद्यते स कियत्कालपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पद्यते इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यते तथा–'उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जति' उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुष्केषु उत्पद्यते इति १। परिमाणद्वारे प्रश्नयति–'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह–'एवं परिमाणादीया अणुबंधपज्जवसाणा' एवं परिमाणादिका अनुबन्धपर्यवसानाः–चरमे भागे विद्यते येषां ते अनुबन्धपर्यवसानाः, परिमाणमादौ विद्यते येषां ते परिमाणादिकाः तथा च परिमाणादारभ्य अनुबन्धान्ताः सर्वेऽपि संहननादिकाः संगृहीता भवन्तीति। 'जच्चेव अप्पणो सट्ठाणे वत्तव्वया' या एव आत्मनः–

कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जंति' वह 'जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि की आयुवाले पंचेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है। 'ते णं भंते ! जीवा एग समएणं केवइया उववज्जंति' परिमाण द्वार में प्रश्न करते हुए गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं–हे भदन्त ! वे जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं–'एवं परिमाणादीया अणुबंधपज्जवसाणा०' हे गौतम ! परिमाण से लेकर अनुबंध तक 'जच्चेव अप्पणो सट्ठाणे वत्तव्वया' जो

વાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जहन्नेण अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी-आउएसु उववज्जंति' તે જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? 'ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' પરિમાણદ્વાર સંબંધી પ્રશ્ન કરતા ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે–હે ભગવન્ તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે–'एवं परिमाणादीया अणुबंध पज्जवसाणा०' હે ગૌતમ ! પરિમાણથી લઈને અનુબંધ સુધી જે 'जच्चेव अप्पणो सट्ठाणे०' કથન સ્વસ્થાનમાં કહ્યું છે. 'सच्चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्ज-

स्वस्य पृथिवीकायिकस्य स्वस्थाने पृथिवीकायिकप्रकरणे वक्तव्यता कथिता 'सच्चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स' सैव वक्तव्यता पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकेषु अपि उत्पद्यमानस्य 'भाणियव्वा' भणितव्या, आत्मनः-पृथिवी-कायिकस्य स्वस्थाने पृथिवीकायिकप्रकरणे उत्पद्यमानस्य वक्तव्यता भणिता सैव वक्तव्यता पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु समुत्पद्यमानस्यापि वक्तव्यता भणितव्या इत्यर्थः। पृथिवीकायिकप्रकरणरूपे द्वादशोदेशके परिमाणद्वारे प्रतिसमयमसंख्येया उत्पद्यन्ते इत्युक्तम् इह तु पञ्चेन्द्रियतिर्यक्प्रकरणे एको वा द्वौ वा इत्यादिरिति-कथितमिति वैलक्षण्यम् तदेव दर्शयति-'णवरं' इत्यादि, 'णवरं णवसु वि गमएसु परिमाणे' नवरम्-केवलमेतावदेव वैलक्षण्यं यत् पृथिवीकायिकप्रकरणे प्रतिसमयम-संख्येया उत्पद्यन्ते इति कथितम् इह तु पञ्चेन्द्रियप्रकरणे नवस्वपि गमकेषु परि-माणद्वारे 'जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा समुत्पद्यन्ते इति। 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति' उत्कर्षेण संख्येया वा असंख्येया वा उत्पद्यन्ते इति। तथा पृथिवीकायिकेभ्यः

वक्तव्यता स्वस्थान में कही गई है। 'सच्चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणि-एसु वि उववज्जमाणस्स' वही वक्तव्यता यहां पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पद्यमान पृथिवीकायिक के सम्बन्ध में भी कह लेनी चाहिये। अर्थात् पृथिवीकायिक प्रकरण रूप बारहवें उद्देशक के परिमाणद्वार में प्रतिसमय पृथिवीकायिक जीव असंख्यात उत्पन्न होते हैं ऐसा कहा गया है, परन्तु इस पञ्चेन्द्रिय प्रकरण में नौ गमकों में परिमाण द्वार में 'जहन्नेणं एक्कोवा दो वा तिन्नि वा' जघन्य से वे एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति' उत्कृष्ट से वे संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं। ऐसा कहा गया है-सो यही यहां नौ गमकों में पृथिवीकायिक के प्रकरण की

माणस्स' એજ કથન અહિયાં પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા પૃથ્વીકા-યિકોના સંબંધમાં પણ કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિકના પ્રકરણમાં બારમા ઉદ્દેશામાં પરિમાણ દ્વારમાં પ્રતિસમય પૃથ્વીકાયિક જીવ અસંખ્યાતપણે ઉત્પન્ન થાય છે, એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. પરંતુ આ પંચેન્દ્રિયોના પ્રકરણમાં નવે ગમોમાં પરિમાણ દ્વારમાં 'जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' જઘન્યથી તેઓ એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી 'उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा उववज्जंति' તેઓ સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ કહેલ છે. એજ વાતનું અહિયાં નવે ગમોમાં પૃથ્વિકાયિકો

पृथिवीकायिके उत्पद्यमानस्य संवेधद्वारे प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमगमकेषूत्कर्षतोऽसंख्यातानि भवग्रहणानि कथितानि शेषगमकेषु अष्टौ भवग्रहणानि कथितानि इह पञ्चेन्द्रियप्रकरणे तु पुनर्नवस्वपि गमकेषु अष्टौ एव भवग्रहणानि भवन्ति एतदेव दर्शयति–'भवादेसेण वि' इत्यादि, 'भवादेसेण वि णवसु गमएसु' भवादेशेनापि नवस्वपि गमकेषु 'जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' जघन्येन द्वे भवग्रहणे 'उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं' उत्कर्षेणाऽष्ट भवग्रहणानि भवन्तीति। 'सेसं तं चेव' शेषम्–परिमाणसंवेधातिरिक्तं सर्वमपि तदेव यदेव पृथिवीकायिकप्रकरणे

अपेक्षा से विशेषता है। तथा दूसरी विशेषता कायसंवेध की अपेक्षा से है–अर्थात् पृथिवीकायिक से पृथिवीकायिक में उत्पद्यमान जीव के संवेध द्वारमें प्रथम, द्वितीय, चतुर्थ और पंचम इन गमकों में उत्कृष्ट से असंख्यात भवों को ग्रहण करने रूप कायसंवेध भव की अपेक्षा से कहा गया है और तृतीय, षष्ठ, सप्तम, अष्टम और नवम इन गमों में वह अष्ट भवों को ग्रहण करने रूप कहा गया है परन्तु यहां पञ्चेन्द्रिय प्रकरण में नौ ही गमों में वह कायसंवेध उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने रूप ही कहा गया है। यही बात 'भवादेसेण वि णवसु गमएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रदर्शित की गई है। तात्पर्य यह है कि यहां कायसंवेध जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने रूप है और उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने रूप है 'सेसं तं चेव' परिमाण और संवेध से अति-

---

કરતાં જુદાપણું છે. તથા બીજુ જુદા પણું કાયસંવેધ બાબતમાં છે. અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિકોમાંથી પૃથ્વીકાયકોમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવને સંવેધ દ્વારમાં પહેલા બીજા, ચોથા અને પાંચમા આ ગમોમાં ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી કહેલ છે. અને ત્રીજા, છઠ્ઠા, સાતમા, આઠમા, અને નવમા ગમમાં તે આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ કહેલ છે. પરંતુ અહિયાં પંચેન્દ્રિયોના પ્રકરણમાં નવે ગમોમાં તે કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ જ કહેલ છે. એજ વાત 'भवादेसेण वि णवसु गमएसु जहण्णेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं' આ સૂત્રપાઠથી કહેલ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અહિયાં કાયસંવેધ જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. 'सेसं तं चेव'

उत्पादसंहननावगाहनासंस्थानादिकं कथितं तदेव सर्वं पञ्चेन्द्रियप्रकरणेऽपि वक्तव्यमिति। तथा 'कालादेसेणं उभओ ठिईए करेज्जा' कालादेशेन उभयोः स्थित्या कुर्यात् कालादेशेन कायसंवेधं पृथिवीकायिकस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य च स्थित्या कुर्यादित्यर्थः।

तथाहि–प्रथमे गमे कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते पृथिवीसम्बधिकं पञ्चेन्द्रियसम्बन्धिकं चेति, तत्र पृथिवीप्रकरणे पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणे च उत्कृष्टतोऽष्टाशीतिर्वर्षसहस्राणि पृथिवीसत्कानि चतस्रः पूर्वकोटयः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिसत्काः। एवं शेषेषु सर्वेषु गमकेष्वपि उभयोर्मेलयित्वा कायसंवेधो ज्ञातव्य इति ९।

रिक्त उत्पाद संहनन अवगाहना, संस्थान आदि का और सब कथन जैसा पृथिवीकायिक प्रकरण में किया गया है वैसा ही वह यहां पंचेन्द्रिय प्रकरण में भी कह लेना चाहिये। तथा 'कालादेसेणं उभओ ठिईए करेज्जा' काल की अपेक्षा से कायसंवेध दोनों की पृथिवीकायिक की और संज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यञ्च की स्थिति को मिलाकर के कहना चाहिये–इसका भाव ऐसा है कि प्रथम गम में काल की अपेक्षा से पृथिवीकाय संबधी और पंचेन्द्रिय सम्बन्धी दो अन्तर्मुहूर्त्त कहे गये हैं और उत्कृष्ट से पृथिवीकायिक प्रकरण में एवं पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक प्रकरण में क्रमशः ८८ हजार वर्ष और चार पूर्वकोटि कहे गये हैं। इसी प्रकार से शेष समस्त गमकों में भी दोनों की स्थिति मिला कर कायसंवेध जानना चाहिये।

પરિમાણુ અને સંવેધ શિવાય ઉત્પાત, સંહનન, અવગાહના સંસ્થાન વિગેરેનું બીજુ તમામ કથન પૃથ્વીકાયિકના પ્રકરણમાં જેવી રીતે કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન પાંચ ઇંદ્રિયવાળા જીવના પ્રકરણમાં પણ સમજવું. તથા 'कालादेसेणं उभओ ठिईए करेज्जा' કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ બન્નેની એટલે કે પૃથ્વીકાયિકની અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચની સ્થિતિને મેળવીને કહેવું જોઈએ. કહેવાનો ભાવ એવો છે કે–પહેલા ગમમાં કાળની અપેક્ષાથી પૃથ્વીકાય સંબંધી અને પંચેન્દ્રિય સંબંધી બે અંતર્મુહૂર્ત કહ્યા છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પૃથ્વીકાયિકના પ્રકરણમાં અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળા જીવના પ્રકરણમાં ક્રમથી ૮૮ અઠયાસી હજાર વર્ષ અને ચાર પૂર્વકોટિ કહેલ છે. આજ રીતે બાકીના તમામ ગમોમાં પણ બન્નેની સ્થિતિ મેળવીને કાયસંવેધ સમજી લેવો.

'जइ आउक्काइएहिंतो उववज्जति' यदि अप्कायिकेभ्य आगत्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पद्यन्ते तदा-किं सूक्ष्माप्कायिकेभ्यो बादराप्कायिकेभ्यः गौतम! बादरेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते। यदि बादराप्कायिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा किं पर्याप्तबादराप्कायिकेभ्य आगत्य अपर्याप्तबादराप्कायिकेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते पर्याप्तकेभ्योऽपर्याप्तकेभ्यश्च आगत्योत्पद्यन्ते इत्यादिकं सर्वं पृथिवीकायिकप्रकरणवदेव ज्ञातव्यम्। एतदेव अतिदेशेन कथयति-'एवं' इत्यादि, 'एवं आउक्काइयाण वि' एवं-पृथिवीकायिकवदेव अप्कायिकानामपि नवस्वपि गमकेषु परिमाणोत्पादादिकं सर्वमवगन्तव्यमिति। यथाऽप्कायिकानामुत्पादपरिमाणादिकं

अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं—हे भदन्त! यदि अप्कायिकों से आकरके जीव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है तो क्या वह सूक्ष्म अप्कायिकों से आकरके उत्पन्न होता है? अथवा बादर अप्कायिकों से आकरके उत्पन्न होता है? इत्यादि यदि बादर अप्कायिकों से आकरके उत्पन्न होता है तो क्या वह पर्याप्त बादर अप्कायिकों से आकरके वहां उत्पन्न होता है? या अपर्याप्त बादर अप्कायिकों से आकरके उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! वह पर्याप्तक बादर अप्कायिकों से भी आकरके उत्पन्न होता है और अपर्याप्तबादर अप्कायिकों से भी आकरके उत्पन्न होता है। इत्यादि समस्त कथन पृथिवीकायिक प्रकरण के जैसा ही जानना चाहिये। यही बात इस अतिदेश वाक्य रूप 'एवं आउक्काइयाण वि' सूत्र से प्रदर्शित की गई है। अर्थात् पृथ्वीकायिक के प्रकरण में नौ गमों में जिस प्रकार से उत्पाद परिमाण आदि कहे गये हैं। उसी

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ જો અપ્કાયિકોમાંથી આવીને જીવ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સૂક્ષ્મ અપ્કાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે બાદર અપ્કાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? જો બાદર અપ્કાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્ત બાદર અપ્કાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે અપર્યાપ્ત બાદર અપ્કાયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ! તે પર્યાપ્તક બાદર અપ કાયિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને અપર્યાપ્તક બાદર અપ્કાયિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે વિગેરે સઘળું કથન પૃથ્વીકાયના પ્રકરણ પ્રમાણે જ સમજવું એજ વાત આ નીચેના સૂત્રાંશથી બતાવી છે. જેમકે-'एवं आउक्काइयाण वि' અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિકના પ્રકરણમાં નવ ગમોથી

पृथिवीकायिकाति देशेन कथितं तथैव यावत् चतुरिन्द्रियाणामपि वक्तव्यं तद्दर्शयति-'एवं जाव' इत्यादि, 'एवं जाव चउरिंदिया उववाएयव्वा' एवम्-अप्कायिकवदेव तेजस्कायिकवायुकायिकवनस्पतिकायिकद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियान्ता जीवा उपपातयितव्याः । तेजस्कायिकादारभ्य चतुरिन्द्रियान्त जीवानामुत्पादादिकम् अप्कायिकवदेव ज्ञातव्यमिति । किन्तु पूर्वापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदेव दर्शयति-'णवरं' इत्यादि, 'णवरं सव्वत्थ अप्पणो लद्धी भाणियव्वा' नवरं सर्वत्रात्मनो लब्धिः-परिमाणादिप्राप्तिः भणितव्या सर्वत्राप्कायिकादि चतुरिन्द्रियान्तेभ्य उद्वृत्तानां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पादे 'अप्पणो त्ति', आत्मनः अप्कायिकादेः प्रकरणस्था लब्धिः परिमाणादिका भणितव्येत्यर्थः । सा च तत्तत्प्रकरणसूत्रेभ्य एवावगन्त-

प्रकार से वे अप्कायिकों के नौ गमों में भी कह लेना चाहिये और इसी प्रकार से वे चौइन्द्रियों तक के नौ गमों में कहना चाहिये। अर्थात् अप्कायिक के प्रकरण के जैसा ही तेजस्कायिक, वायुकायिक, वनस्पतिकायिक, द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय इन जीवों का उत्पाद आदि सब द्वार कथन नौ गमों में अप्कायिक के जैसा कह लेना चाहिये। परन्तु पूर्वकी अपेक्षा जो विलक्षणता है। उसे सूत्रकारने 'णवरं सव्वत्थ अप्पणो लद्धी भाणियव्वा' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की है। इससे यह समझाया है कि सर्वत्र अप्कायिक से लेकर चौइन्द्रिय तक जीव जो कि पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होते हैं। सो उन के प्रकरण में जैसा कथन इनके उत्पाद आदि के सम्बन्ध में किया गया है वैसा ही कथन इनके सम्बन्ध में यहां पर भी कह लेना चाहिये। यह उनके सम्बन्ध का कथन जहां जहां इनके सूत्र कहे हैं वहां २ किया जा चुका

જે રીતે ઉત્પાત પરિમાણ વિગેરે કહ્યા છે. એજ રીતે તે અપ્કાયિકોના નવ ગમોમાં પણ કહેવા જોઈએ. અને એજ રીતે તે ચાર ઈન્દ્રિય સુધીના નવ ગમોમાં કહેવા જોઈએ. અર્થાત્-અપ્કાયિકના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચૌઇન્દ્રિય આ જીવોના ઉત્પાત, વિગેરે સઘળા દ્વારોનું કથન નવે ગમોમાં અપ્કાયિકના કથન પ્રમાણે સમજવા જોઈએ. પરંતુ પહેલાના કથન કરતાં જે ફેરફાર છે, તે સૂત્રકારે 'णवरं सव्वत्थ अप्पणो लद्धी भाणियव्वा' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે કે-અપ્કાયિકથી લઈને ચાર ઇન્દ્રિય સુધીના બધા જીવો કે જેઓ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેઓના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણેનું કથન આના ઉત્પાત વિગેરેના સંબંધમાં કરેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન આમના સંબંધમાં અહિયાં પણ કરવું જોઈએ. આ તેમના સંબંધનું કથન જ્યાં જ્યાં તેઓના સૂત્રો કહ્યા છે, ત્યાં ત્યાં કરવામાં આવી ગયું છે. 'णवसु गमएसु भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' નવે

क्येति। 'णवसु गमएसु भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' नवस्वपि गमकेषु भवादेशेन जघन्येन द्वे एव भवग्रहणे भवतः, 'उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं' उत्कर्षेण अष्ट भवग्रहणानि। 'कालादेसेणं उभओ ठिईए करेज्जा' कालादेशेन उभयोरप्कायिक पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकयोः स्थित्या स्थितिमेकत्रीकृत्य कुर्यात् उभयोः स्थितिं मेलयित्वा कालादेशेन कायसंवेधः करणीयः 'सव्वेसिं सव्व गमएसु' सर्वेषां सर्वगमकेषु। 'जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणाणं लद्धी' यथैव पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानानां लब्धिः-परिमाणादि प्राप्तिः 'तहेव सव्वत्थ ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' तथैव सर्वत्र स्थितिं संवेधं च यथायोगं जानीयादितिभावः ॥९॥

अथ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानुत्पादयन्नाह-'जइ पंचिंदिय' इत्यादि, 'जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त!

है। 'णवसु गमएसु भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' नौं गमों में भवकी अपेक्षा कायसंवेध जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने रूप है 'उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं' उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने रूप है तथा 'कालादेसेणं उभओ ठिईए करेज्जा' कालादेश से वह कायसंवेध अप्कायिक और पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक इन दोनों की स्थिति को मिला कर कहना चाहिये। 'सव्वेसिं सव्वगमएसु जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणाणं लद्धी' जिस प्रकार से पृथिवीकायिकों में उत्पद्यमान अप्कायिकादिकों की परिमाण आदि की प्राप्ति रूप लब्धि कही गई है उसी प्रकार से सर्वत्र गमों में स्थिति और कायसंवेध यथायोग रूप से सब जीवों का कह लेना चाहिये ९

अब सूत्रकार पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके जीव पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होते हैं इस बात का कथन करते हैं-'जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो' इत्यादि

ગમોમાં ભવની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે, અને 'उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं' ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. તથા 'कालादेसेणं उभओ ठिईए करेज्जा' કાલાદેશથી તે કાયસંવેધ અપ્કાયિક અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક આ બન્નેની સ્થિતિને મેળવીને કહેવું જોઈએ. 'सव्वेसिं सव्वगमएसु जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणाणं लद्धी' જે રીતે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થનારાઓના પરિમાણ, વિગેરેની પ્રાપ્તિ રૂપ લબ્ધિ કહેવામાં આવી છે, એજ રીતે બધા જ ગમોમાં સ્થિતિ અને કાયસંવેધ યથાયોગ્ય રૂપથી બધા જીવોનો કહેવો જોઈએ ॥૯॥

હવે સૂત્રકાર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને જીવ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, એ વાતનું કથન કરે છે. આ વિષયમાં ગૌતમ

यदि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा-'किं सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' किं संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते अथवा 'असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति' संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते तथा-'असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति' असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते, 'भेओ जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स जाव' भेदो यथैव पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यमानस्य यावत् संज्ञयसंज्ञिपर्याप्तापर्याप्तकापि

इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-'जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिए हिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! यदि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरवे जीव पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होते हैं तो क्या संज्ञी पञ्चेन्द्रियति र्यञ्चों से आकर के जीव वहां उत्पन्न होते हैं ? अथवा असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकरके जीव वहां उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! 'सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उवव ज्जंति असन्निपंचिंदियतिरिक्ख०' संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके भी जीव वहां उत्पन्न होते हैं। और असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके भी जीव वहां उत्पन्न होते हैं, 'भेओ जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स जाव' इस पर पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! यदि असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकर

સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે 'जइ पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उवव ज्जंति' હે ભગવન્ જો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને જીવ પંચે ન્દ્રિયતિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાંથી આવીને જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ 'सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति' असन्निपंचिंदियतिरिक्ख० સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને પણ જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને પણ જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'भेओ जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स जाव' આ સંબંધમાં ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જો અસંજ્ઞી પંચે

कभेदः पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यमानस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य द्वादशोद्देशके यथा कथितः तथैवेहापि ज्ञातव्यः तथाहि हे भदन्त ! यदि असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका उत्पद्यन्ते तदा किं जलचरेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते स्थलचरेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते अथवा खेचरेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते हे . गौतम ! जलचरेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते यावत् खेचरेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते हे भदन्त ! यदि जलचरादिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा किं पर्याप्तक जलचरादिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अपर्याप्तकजलचरादिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते हे ? गौतम ! यावत् पर्याप्तकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते अपर्याप्तकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते इयन्तः सन्दर्भो यावत्पदेन एतस्यैव द्वादशोद्देशकादवगन्तव्य इति। 'असण्णिपंचिदियतिरिक्ख-

---

जीव पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होते हैं तो क्या वे जलचरों से आकरके वहां उत्पन्न होते हैं? अथवा स्थलचरों से आकरके वहां उत्पन्न होते हैं ? अथवा खेचरों से आकरके वहां उत्पन्न होते है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–हे गौतम। वह वहां जलचरों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं। यावत् खेचरों से भी आकर के वहां उत्पन्न होते हैं। पुनः गौतम ऐसा पूछते हैं हे भदन्त ! यदि जीव वहां जलचरादिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो क्या पर्याप्तक जल चरादिकों से आकरके वह वहां उत्पन्न होते हैं? अथवा अपर्याप्तक जलचरादिकों से आकरके वह वहां उत्पन्न होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं–हे गौतम ! वह वहां पर्याप्तक जलचरादिकों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं और अपर्याप्तक जलचरादिकों से भी आकरके वह वहां उत्पन्न होते हैं ! यहां तक

न्द्रिय तिर्यंचोमांथी आवीने જીવ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ જલચરોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે સ્થળચરોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા ખેચરોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–હે ગૌતમ ! તે જલચરોમાંથી પણ આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, યાવત્–ખેચરોમાંથી આવીને પણ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી એવું પૂછે છે કે–હે ભગવન્ જો જીવ ત્યાં જલચરાદિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્તક જલચરાદિકોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે અપર્યાપ્તક જલચરાદિકોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે –હે ગૌતમ ! તેઓ ત્યાં પર્યાપ્ત જલચર વિગેરેમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન

जोणिए णं भंते!' असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त। 'जे भविए पंचिंदिय-तिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः-योग्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पत्तुम्, 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' स खलु भदन्त! कियत्काल-स्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्येतेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येनान्तर्मुहूर्त-स्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यते तथा-'उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जभागट्ठिइएसु उववज्जइ' उत्कृष्टतः पल्योपमस्यासंख्येयभागस्थितिकेषु

का यह सन्दर्भ यहां यावत्पद से गृहीत हुआ है। यह सन्दर्भ इसी शतक के १२वें उद्देशक में आया है।

अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं -'असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति' 'हे भदन्त! जो असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है, सो हे भदन्त! ऐसा वह जीव 'केवइयकालट्ठियएसु उववज्जंति' कितने काल की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! ऐसा वह जीव 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जभागट्ठिइएसु उववज्जंति' जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में और उत्कृष्ट से पल्योपम के असं-

---

થાય છે, અને અપર્યાપ્તક જલચરાદિકોમાંથી પણ આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અહિં સુધીનું પ્રકરણ આ ચોવીસમાં શતકના બારમા ઉદ્દેશામાં કહેલ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'असन्निपंचिंदिय तिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति' હે ભગવન્ જે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો જીવ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો હે ભગવન્ એવો તે જીવ 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जंति' કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! એવો તે જીવ 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागट्ठिइएसु उववज्जंति' જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્ય-

पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यते एतावता असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् असंख्यातवर्षायुष्कपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तिः प्रतिपादिता भवतीति १। 'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त! पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह—'अवसेसं जहेव' इत्यादि। 'अवसेसं जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स असन्निस्स तहेव निरवसेसं जाव भवादेसो त्ति' अवशेषं यथैव पृथिवीकायिकेषूत्पद्यमानस्य असंज्ञिनस्तथैव निरवशेषं यावत् भवादेश इति द्वादशोद्देशके असंज्ञि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य पृथिवीकायिके समुत्पद्यमानस्य यथैव परिमाणादिकं कथितं तथैवेहापि ज्ञात-

---

ख्यातवें भाग प्रमाण स्थितिवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होते हैं इस कथन से यहां यह समझाया गया है कि जो असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्जीव हैं उनकी उत्पत्ति असंख्यात वर्ष की आयुवाले पञ्चेन्द्रिय-तिर्यञ्चों में भी होती है। 'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' इस सूत्र द्वारा गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है कि—हे भदन्त! ऐसे वे जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभुने उनसे ऐसा कहा है—'अवसेसं जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स असन्निस्स तहेव निरवसेसं जाव भवादेसोत्ति' हे गौतम! इसके सम्बन्धमें १२वें उद्देशक में पृथिवीकायिक में उत्पन्न होने योग्य असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों की जैसी परिमाण आदि रूप वक्तव्यता कही गई है उसी प्रकार की वक्तव्यता यावत् भवादेश तक यहां कह लेनी चाहिये।

ચોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ કથનથી અહિયાં એ સમજાવ્યું છે કે—અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જે જીવ છે, તેની ઉત્પત્તિ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં થાય છે. તે णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ એવા તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુએ તેઓને એવું કહ્યું છે કે 'अवसेसं जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स असन्निस्स तहेव निरवसेसं जाव भवादेसोत्ति' હે ગૌતમ! આ વિષયમાં ૧૨ બારમા ઉદ્દેશામાં પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના સંબંધમા પરિમાણુ વિગેરે સંબંધમાં જે રીતે કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ રીતનું કથન યાવત્ ભવાદેશ સુધીનું

व्यम् तथाहि-एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य हे गौतम ! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्येया वा असंख्येया वा समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् २। कियत्पर्यन्तं द्वादशोद्देशप्रकरणमिहानुसन्धेयं तत्राह-'जाव' इत्यादि। 'जाव भवादेसोत्ति' यावद् भवादेश इति भवादेशपर्यन्तं सर्वमिह वक्तव्यम् तथा च यावत्पदेन सेवार्तसंहननवन्त इमे ३। शरीरावगाहना जघन्येन अंगुलस्यासंख्येयभागम् उत्कृष्टतो योजनसहस्रम् ४। हुण्डसंस्थानसंस्थिता इमे ५। कृष्णनील कापोतिकलेश्यात्रयवन्त इमे ६। इमे सम्यग्दृष्टयोऽपि मिथ्यादृष्टयोऽपि न तु

जैसे-एक समय में वे कितने उत्पन्न होते हैं ? तो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने गौतम से ऐसा कहा है। हे गौतम ! एक समय में वे जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं। इसी प्रकार से वे जीव किस संहनन वाले होते हैं ? तो इसका उत्तर यही है कि वे सेवार्त्त संहननवाले होते हैं। अवगाहना द्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में वे जघन्य से अङ्गुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण और उत्कृष्ट से एक हजार योजन प्रमाण अवगाहना वाले होते हैं। संस्थान द्वारसंबंधी प्रश्न के उत्तर में ये हुण्डक संस्थान वाले होते हैं। लेश्याद्वार संबंधी प्रश्न के उत्तर में ये कृष्ण, नील और कापोतिक लेश्या वाले होते हैं। दृष्टिद्वार संबंधी प्रश्न के उत्तर में ये सम्यग्दृष्टि भी होते हैं और मिथ्यादृष्टि भी होते हैं।

અહિયાં સમજવું જોઇએ જેમકે-એક સમયમાં તેઓ કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમસ્વામીને એવું કહ્યું કે-હે ગૌતમ ! એક સમયમાં તેઓ જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. એજ રીતે તે જીવો કયા સંહનનવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એજ છે કે-તેઓ સેવાર્ત સંહનન વાળા હોય છે. અવગાહના દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર યોજન પ્રમાણની અવગાહના વાળા હોય છે. સંસ્થાનદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ હુંડક સંસ્થાનવાળા હોય છે, લેશ્યાદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતિક એ ત્રણ લેશ્યાવાળા હોય છે. દૃષ્ટિદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે, અને મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે સમ્યગ્ મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા હોતા નથી, જ્ઞાન

सम्यग्मिथ्यादृष्टयः ७। ज्ञानद्वयवन्तः, अज्ञानद्वयवन्त श्च नियमात् ८। एतेषां मनोयोगो नो भवति किन्तु वाग्योगिनः काययोगिनश्च ते भवन्ति ९। साकारानाकारोपयोगद्वयवन्तो भवन्ति १०। आहारभयमैथुनपरिग्रहाख्याश्चतस्रः संज्ञा भवन्तीति ११। क्रोधमानमायालोभाख्याश्चत्वारः कषाया भवन्ति १२। इन्द्रियाणि पञ्च भवन्ति १३। वेदनाकषायमारणान्तिका स्त्रयः समुद्घाता भवन्ति १४। वेदना शाताऽशाता रूपे द्वे अपि १५। न स्त्रीवेदकाः, नैव पुरुषवेदकाः,

---

सम्यग् मिथ्यादृष्टि नहीं होते हैं। ज्ञानद्वार संबन्धी प्रश्न के उत्तर में वे नियम से दो ज्ञान वाले और दो अज्ञान वाले होते हैं। योगद्वार संबन्धी प्रश्न के उत्तर में ये वाग्योग और काययोग वाले होते हैं मनोयोगवाले नहीं होते हैं। उपयोग द्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में ये साकार और अनाकार दोनों प्रकार के उपयोगवाले होते हैं। संज्ञाद्वार संबन्धी प्रश्न के उत्तर में ये आहार १, भय २, मैथुन ३, परिग्रह ४, इन चार संज्ञाओं वाले होते हैं। कषायद्वारसम्बन्धी प्रश्नके उत्तर में ये क्रोध, मान, माया और लोभ इन चार कषायों वाले होते हैं। इन्द्रिय द्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में ये पांचों इन्द्रियों वाले होते हैं। समुद्घात द्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में ये वेदना, कषाय और मारणान्तिक इन तीन समुद्घातवाले होते हैं। वेदना द्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में यें शात अशात दोनों प्रकारकी वेदना वाले होते हैं। वेदद्वार सम्बन्धी प्रश्नके उत्तर में ये नपुंसक वेद

દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ નિયમથી બે જ્ઞાનવાળા અને બે અજ્ઞાન વાળા હોય છે. યોગદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ વચનયોગ અને કાય યોગવાળા હોય છે. તેઓ મનોયોગ વાળા હોતા નથી ઉપયોગદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ સાકાર અને અનાકાર એમ બન્ને પ્રકારના ઉપયોગ વાળા હોય છે સંજ્ઞાદ્વાર સંબધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ આહાર (૧) ભય (૨) મૈથુન (૩) અને પરિગ્રહ (૪) એ રીતે ચાર સંજ્ઞાઓવાળા હોય છે. કષાયદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ આ ચારે કષાયોવાળા હોય છે. ઇન્દ્રિયદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ પાંચે ઇંદ્રિયોવાળા હોય છે. સમુદ્ઘાત દ્વાર સંબધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ વેદના કષાય, અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્ઘાતવાળા હોય છે. વેદનાદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ શાતા અને અશાતા એમ બેઉ પ્રકારની વેદના વાળા હોય છે. વેદદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓ નપુંસક વેદવાળા

किन्तु नपुंसकवेदकाः १६। स्थितिर्जघन्येनान्तमुहूर्त्तमात्रा, उत्कर्षेण पूर्वकोटि प्रमिता१७। अध्यवसायाः प्रशस्ता अपि, अप्रशस्ता अपि १८। अनुबन्धः स्थिति-स्वदृशः-जघन्येन अन्तमुहूर्त्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिः १९। भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे, उत्कर्षेण अष्ट भवग्रहणानि। एतत्सर्वं पृथिवीकायातिदेशगत यावत्पदेन संगृहीत भवतीति। अथ सूत्रमाह-'कालादेसेणं' कालादेशेन-कालापेक्षया कायसंवन्धः 'जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता' जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते

वाले होते हैं। स्त्रीवेद और पुरुषवेद वाले नहीं होते हैं। स्थितिद्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में इनकी जघन्य से स्थिति एक अन्तर्मुहूर्त्त की होती है और उत्कृष्ट से एक कोटिपूर्वकी होती है। अध्यवसाय सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में इनके प्रशस्त भी अध्यवसाय होते है और अप्रशस्त भी अध्यवसाय होते हैं। अनुबन्ध सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में इनके स्थिति के जैसा ही अनुबन्ध होता है-अर्थात् जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त का और उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि का अनुबन्ध होता है? भव की अपेक्षा जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने रूप और उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने रूप कायसंवेध होता है। यद्यपि यह सब कथन यहां सूत्र में नहीं किया गया है। फिर भी पृथ्वीकाय के अतिदेश गत यावत्पद से यह सब कथन संगृहीत हुआ है। काल की अपेक्षा काय-संवेध जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त्त का और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि पृथक्त्व

હોય છે. તેઓ સ્ત્રીવેદ અને પુરૂષ વેદવાળા હોતા નથી. સ્થિતિદ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓની જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની હોય છે અધ્યવસાય સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓને પ્રશસ્ત અધ્યવસાય પણ હોય છે અને અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય પણ હોય છે; અનુબંધ દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓને સ્થિતિ પ્રમાણેનો જ અનુબંધ હોય છે. અર્થાત્ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિનો અનુબંધ હોય છે. ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવો ગ્રહણ કરવા રૂપ કાયસંવેધ હોય છે. જો કે આ તમામ કથન અહિયાં મૂળ સૂત્રમાં કહેલ નથી. તો પણ પૃથ્વીકાયના અતિદેશ (ભલામણથી) થી આવેલ યાવત્પદથી આ કથનનો સંગ્રહ કરાયો છે. કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ-જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગનો છે. તે આ

'उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडी पुहुत्तमब्भहियं' उत्कर्षेण पल्योपमस्यासंख्येयभागः पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकः। कथमेतदितिचेदाह–-पूर्वकोट्यायुष्कोऽसंज्ञी पूर्वकोट्यायुष्केषु एव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु समुत्पन्न इत्येवं क्रमेण सप्तसु भवग्रहणेषु सप्तपूर्वकोटयः, अष्टमभवग्रहणं तु युगलतिर्यग्योनिकेषु पल्योपमस्य असंख्येयभागप्रमाणायुष्केषु उत्पन्नो भवेत्तदा भवति पूर्वोक्तः उत्कृष्टतः कायसंवेधः २० । 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तमुभयगतिं सेवेत तथा-एतावत्कालपर्यन्तमेव उभयगतौ गमनागमने कुर्यादिति कायसंवेधान्तः प्रथमो गमः१ । 'बितियगमए एसचेव लद्धी' द्वितीयगमके एषैव लब्धिः–परिमाणोत्पादादीनां प्राप्तिः प्रथमगमके यथायथं परिमाणादिकं कथितं तथैव द्वितीयगमकेऽपि ज्ञातव्यमिति। प्रथम-

---

अधिक पल्योपम के असंख्यातवें भाग का है। यह इस प्रकार से होता है पूर्वकोटि की आयु वाला असंज्ञी पूर्वकोटि को आयुवाले ही पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनि वालों में उत्पन्न होते है। इस क्रम से सात भव ग्रहणोंमें सात पूर्वकोटि हो जाती है और आठवें भव ग्रहण में वह पल्योपम के असंख्यातवें भाग की स्थिति वाले युगलतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है तब यह पूर्वोक्त उत्कृष्ट कायसंवेध होता है। 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' इस प्रकार वह जीव इतने काल तक उभयगति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। 'बितिगमए एस चेव लद्धी' पूर्वोक्त प्रथम गम में जिस प्रकार से परिमाण उत्पाद आदि द्वारों की प्राप्ति होने का कथन किया गया है उसी प्रकार से इन सब की प्राप्ति होने का कथन द्वितीय गम में भी कर लेना

રીતે થાય છે. પૂર્વકોટિની આયુવાળા અસંજ્ઞી, પૂર્વકોટિની આયુવાળા જ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે આ ક્રમથી સાત ભવોના-ગ્રહણ કરવામાં સાત પૂર્વકોટિ થઈ જાય છે. અને આઠમાં ભવમાં તે પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા યુગલ તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે આ પૂર્વોક્ત કાયસંવેધ થાય છે. 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી બન્ને ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતનો આ પહેલો ગમ કહ્યો છે.

'बितियगमए एस चेव लद्धी' આ પહેલા કહેલ પ્રથમ ગમમાં જે રીતે પરિમાણ, ઉત્પાદ, વિગેરે દ્વારોની પ્રાપ્તિ થવાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. એજ રીતે તે બધાની પ્રાપ્તિ થવાનુ કથન આ બીજા ગમમાં પણ કરી લેવું

गमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं द्वितीयगमके तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता' कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते, 'उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वपूर्वकोटयः-चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकाः 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तमुभयगतिं सेवेत तथा-एतावत्कालपर्यन्तमेव उभयगतौ गमनागमने कुर्यादिति कायसंवेधान्तो द्वितीयो गम इति २। 'सोचेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक एव उत्कृष्टकालस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु समुत्पन्नो भवेत् तदा-'जहन्नेणं

चाहिये। परन्तु प्रथम गम की अपेक्षा से यहां द्वितीय गम में भिन्नता है उसे प्रकट करने के लिये सूत्रकार 'णवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' ऐसा सूत्र कहते हैं। इसके द्वारा उन्होंने यह प्रकट किया है कि यहां द्वितीय गममें कायसंवेध काल की अपेक्षा जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त्त का है और उत्कृष्ट से चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक चार पूर्वकोटि का है। 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार इतने काल तक वह जीव उभयगति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस उभय गति में गमनागमन करता है। ऐसा यह कायसंवेधान्त द्वितीय गम है २।

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' तृतीय गम इस प्रकार से है-जब वही असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य होता

પરંતુ પહેલા ગમ કરતાં બીજા ગમમાં જયાં જયાં જુદાપણું છે. તે બતાવવા માટે સૂત્રકાર 'णवरं कालादेसेण जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' આ પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહ્યો છે. આ સૂત્રપાઠથી તેઓએ એ સમજાવ્યુ છે કે-આ બીજા ગમમાં કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્તનો અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિનો છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે આટલા કાળ સુધી તે જીવ એ બેઉ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ બેઉ ગતિમાં ગમના ગમન કરે છે. આ રીતે આ કાયસંવેધ સુધીનો બીજો ગમ કહ્યો છે. ૨

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' ત્રીજો ગમ આ પ્રમાણે છે—જ્યારે તે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય થાય છે, તો

पलिओवमस्स असंखेज्जभागट्ठिइएसु' जघन्येन पल्योपमस्यासंख्येयभागस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यते, 'उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्ज भागट्ठिइयसु उववज्जइ' उत्कर्षेणाऽपि पल्योपमस्यासंख्येयभागस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यते इति। 'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'एवं जहा' इत्यादि, 'एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स असन्निस्स तहेव निरवसेसं जाव कालादेसोत्ति' एवं यथा रत्नप्रभापृथिवीनरकावासे समुत्पद्यमानस्य असंज्ञिन उत्पादादिकाः कथिताः तेनैव प्रकारेण संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु समुत्पद्यमानस्यासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्यापि निरवशेषं सर्वमवगन्तव्य-

है तो 'जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जभागट्ठिइएसु' वह जघन्य से पल्योपम के असंख्यातवें भाग की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जभागट्ठिइएसु उववज्जइ' उत्कृष्ट से भी पल्योपम के असंख्यातवें भाग की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त! ऐसे वे जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-'एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स असन्निस्स तहेव निरवसेसं जाव कालादेसोत्ति' हे गौतम। जिस प्रकार रत्नप्रभा पृथिवी के नरकावास में समुत्पद्यमान असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च का उत्पाद आदि रूप वक्तव्यता कही

'जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जभागट्ठिइएसु' ते જઘન્યથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जभागट्ठिइएसु उववज्जइ' ઉત્કૃષ્ટથી પણ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્ એવા તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે- एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स असन्निस्स तहेव निरवसेसं जाव कालादेसोत्ति' હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના ઉત્પાદ વિગેરે સંબંધી કથન કહ્યું છે. એજ રીતે સંજ્ઞી

मिति, कियत्पर्यन्तमवगन्तव्यं तत्राह–'जाव कालादेसोत्ति' यावत् कालादेश इति, कालादेशपर्यन्तं सर्वं पूर्ववदेव ज्ञातव्यमिति केवलमेतावानेव भेदः पूर्वापेक्षया तदेव दर्शयति– नवरं' इत्यादि। 'नवरं परिमाणे जहन्नेणं एक्कोवा दो वा तिन्नि वा' नवरं–केवलं परिमाणे एको वा–द्वौ वा त्रयो वा समुत्पद्यन्ते 'उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' उत्कर्षेण संख्याता उत्पद्यन्ते असंख्यातवर्षायुष्कपञ्चेन्द्रियतिरश्चामसंख्यातानामभावत्। 'सेसं तं चेव' शेषम्–परिमाणव्यतिरिक्तं तदेव परिमाणातिरिक्तमुत्पादादिकं कायसंवेधान्तं सर्वं पूर्वोक्तमेव ग्राह्यं भवति। इति तृतीयो गमः।

गई है, उसी प्रकार से संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में समुत्पद्यमान असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक की भी सब वक्तव्यता' 'जाव कालादेसोत्ति' यावत् कालादेश तक कह लेनी चाहिये। परन्तु विशेषता केवल यही है कि 'णवरं परिमाणे जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' परिमाण द्वार में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं, और उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं। क्योंकि असंख्यात वर्ष की आयुवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च असंख्यात नहीं होते हैं। 'सेसं तं चेव' बाकी का और सब कथन परिमाण के सिवाय उत्पाद से लेकर कायसंवेध तक का पूर्वोक्त जैसा ही यहां जानना चाहिये। ऐसा यह तृतीयगम है

चतुर्थ गम इस प्रकार से है—सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંગ્યોનિક સંબંધીનું કથન પણ 'जाव कालादेसोत्ति' યાવત્ કાળાદેશ સુધીનું કહેવું જોઈએ. પરંતુ આ કથનમાં કેવળ એજ વિશેષપણું છે કે–'णवरं जहन्नेणं परिमाणे एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' પરિમાણ દ્વારમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે–અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અસંખ્યાત રૂપે ઉત્પન્ન થતા નથી. 'सेसं तं चेव' બાકીનું બીજુ તમામ કથન પરિમાણ શિવાયનું ઉત્પાતથી લઈને કાયસંવેધ સુધીનું તમામ કથન અહિંયાં પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. તેમ સમજવું આ રીતે આ ત્રીજો ગમ કહ્યો છે. ॥૩॥

હવે ચોથા ગમનું કથન કરે છે.—'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ

चतुर्थगमं दर्शयितुमाह-'सो चेव अप्पणा' इत्यादि। 'सोचेव अप्पणा जहन्न-कालट्ठिइओ जाओ' स एवासंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक एव आत्मना-स्वयं जघन्य-कालस्थितिको भवेत्तदा-'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थिति-केषु संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु समुत्पद्यन्ते 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु-उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुष्केषु संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्येत इति। जघन्यायुष्कोऽसंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः संख्यातवर्षायुष्केषु एव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पद्यते इति कृत्वा पूर्वकोटयायुष्केषु इत्युक्तमिति। 'ते णं भंते! जीवा एगसमयेन केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति। प्रश्नः। भगवानाह-'अवसेसं' इत्यादि। 'अवसेस जहा

जाओ' जब वही असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव जघन्य काल की आयुवाला असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च संख्यात वर्ष की स्थितिवाला होता है और पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य होता है तो वह जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है। जघन्य आयुवाले असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में ही उत्पन्न होता है। इस सिद्धान्त को लेकर यहां उसका पूर्वकोटि की आयुवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पाद होना कहा गया है। अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त! ऐसे वे जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अवसेसं जहा

जाओ' જ્યારે આ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો જીવ જઘન્યકાળની સ્થિતિવાળો હોય છે, અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. જઘન્ય આયુષ્યવાળા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળાઓમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. આ સિદ્ધાંતને લઈને અહિયાં તેનો ઉત્પાત પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં થવાનું કહ્યું છે

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને ફરીથી એવું પૂછે છે કે—'તે ણં ભંતે! જીવા એગસમએણં કેવઇયા ઉવવજ્જંતિ' હે ભગવન્ એવા તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'અવસેસં જહા

एयस्स पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स' अवशेषं यथा एतस्य असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यमानस्य, 'मज्झिमेसु तिसु गमएसु' मध्यमेषु त्रिषु चतुर्थपञ्चमषष्ठगमेषु 'तहा इह वि मज्झिमेसु तिसु गमएसु' तथा-तेनैव प्रकारेण इहापि-असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्यापि मध्यमेषु चतुर्थपञ्चमषष्ठगमकेषु ज्ञातव्यमिति। 'कियत्पर्यन्तं ज्ञातव्यं तत्राह-'जाव' इत्यादि। 'जाव अणुबंधोत्ति' यावत् अनुबन्ध इति-अनुबन्धान्तं सर्वमवगन्तव्यमिति, 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन-भवापेक्षया जघन्येन द्वे भवग्रहणे 'उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं' उत्कर्षेण अष्ट भवग्रहणानि, 'कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता' कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते, 'उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयः चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तै

एयस्स पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स' हे गौतम! पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होनेवाले जघन्य आयुष्क असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक के 'मज्झिमेसु तिसु गमएसु' मध्यम के तीन गमों में चतुर्थ पञ्चम और षष्ठ इन गमों में-जैसा कथन किया गया है वैसा ही यहां पर भी असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक के भी-चतुर्थ पंचम और षष्ठ इन ३ गमों में यावत् अनुबन्ध तक जानना चाहिये। 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं' भव की अपेक्षा कायसंवेध यहां जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने रूप है और उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने रूप है। तथा 'कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' काल की

એયસ્સ પુઢવીકાઇએસુ ઉવવજ્જમાણસ્સ' હે ગૌતમ! પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જઘન્ય આયુષ્યવાળા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળા જીવના સંબંધમાં 'મજ્ઝિમેસુ તિસુ ગમએસુ' મધ્યના ત્રણે ગમોમાં એટલે કે-ચોથા, પાંચમાં અને છઠ્ઠા ગમમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચયોનિવાળા સંબંધમાં પણ ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા આ ત્રણ ગમોમાં યાવત્ અનુબંધ સુધી સમજી લેવું 'ભવાદેસેણં જહન્નેણં દો ભવગ્ગહણાઇં ઉક્કોસેણં અટ્ઠભવગ્ગહણાઇં' ભવની અપેક્ષાથી અહિયાં કાયસંવેધ જઘન્યથી બે ભવ ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. તથા 'કાલાદેસેણં જહન્નેણં દો અંતોમુહુત્તા ઉક્કોસેણં ચત્તારિ પુવ્વકોડીઓ ચઉહિં અંતોમુહુત્તેહિં અબ્ભહિયાઓ' કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્તનો

रधिका इति चतुर्थो गमः ४। 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव जघन्यकालस्थितिकोऽसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीव एव यदि जघन्यकालस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पन्नो भवेत् तदा-'एस चेव वत्तव्वया' एषैव -चतुर्थगम सदृशी एव वक्तव्यता भणितव्या केवलं चतुर्थगमापेक्षया पञ्चमेषु गमेषु यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता' नवरं कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते 'उक्कोसेणं अट्ठ अंतोमुहुत्ता' उत्कर्षेणाष्टौ अन्तर्मुहूर्त्तानि, 'एवइयं०' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तम् उभयगतिं सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तमेव उभयगतौ गमनागमने कुर्यादिति पञ्चमो गमः ५। 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स

अपेक्षा वह जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त्त का है और उत्कृष्ट से चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक चार पूर्वकोटि का है। इस प्रकार से यह ४ गम है-

पाँचवां गम इस प्रकार है-'सो चेव जहन्न कालट्ठिइएसु उववन्नो' यदि वही जघन्यकाल की स्थितिवाला असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जघन्य काल की स्थितिवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है तो वहां पर भी 'एस चेव वत्त०वया' यही चौथे गम जैसी वक्तव्यता कह लेनी चाहिये। परन्तु चतुर्थ गम की वक्तव्यता से पांचवें गमकी वक्तव्यता में जो भिन्नता है वह 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं अट्ठ अंतोमुहुत्ता' इस प्रकार से है कि यहां कायसंवेध काल की अपेक्षा जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त का है और उत्कृष्ट से वह आठ अन्तर्मुहूर्त्त का है। एवइयं कालं०' इस प्रकार से वह जीव इतने काल तक उभय गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक

છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિનો છે. આ રીતે આ ચોથો ગમ કહ્યો છે. ૪

હવે પાંચમા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે—

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' જો એજ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો જીવ જઘન્યકાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધમાં પણ 'एस चेव वत्तव्वया' આ ચોથા ગમના કથન પ્રમાણેનું કથન કરી લેવું. પરંતુ ચોથા ગમના કથન કરતાં પાંચમા ગમના કથનમાં જે જુદાઈ છે. તે 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं अट्ठ अंतोमुहुत्ता' તે એ પ્રમાણેનું છે કે અહિયાં કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્તનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે આઠ અંતર્મુહૂર્તનો છે, 'एवइयं कालं०' આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ

एव असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक एव उत्कृष्टकालस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यते तदा-'जहन्नेणं पुव्वकोडी आउएसु' जघन्येन पूर्वकोट्या-युष्केषु 'उक्कोसेण वि पुव्वकोडी आउएसु उववज्जइ' उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोट्या-युष्केषु उत्पद्यते, इत्यादिका 'एस चेव वत्तव्वया' एषैव-पूर्वोक्तैव वक्तव्यता समग्रापि ज्ञातव्या। विशेषस्त्वयम्-'नवरं कालादेसेणं जाणेज्जा' नवरं कालादेशेन कायसंवेधं यथायोगं पार्थक्येन जानीयादिति षष्ठोगमः ६। 'सो चेव

वह उस उभयगति में गमनागमन करता है। ऐसा यह पांचवां गम है।

छठा गम इस प्रकार से है

'सोचेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' वही असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जब उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य होता है तब जघन्य से 'पुव्वकोडी आउएसु उववज्जइ' पूर्वकोटि की आयुवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेणं वि पुव्वकोडी आउएसु उववज्जइ' उत्कृष्ट से भी वह पूर्वकोटि की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है। 'एस चेव वत्तव्वया' इत्यादि रूप यही पूर्वोक्त समग्र वक्तव्यता यहां पर कह लेनी चाहिये। परन्तु जो उसकी अपेक्षा यहां पर भिन्नता है वह 'नवरं कालादेसेणं जाणेज्जा' इस सूत्र द्वारा इस प्रकार से कही गई है कि यहां काल की अपेक्षा कायसंवेध में भिन्नता है। इस प्रकार से यह छठा गम है

સુધી એ બન્ને ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ બન્ને ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. એ રીતનો આ પાંચમો ગમ છે.

હવે છઠ્ઠા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે—'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' એ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, ત્યારે તે જઘન્યથી 'पुव्वकोडी आउएसु उववज्जइ' પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'उक्कोसेणं वि पुव्वकोडी आउएसु उववज्जइ' ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'एस चेव वत्तव्वया' વિગેરે આ પહેલાં કહેલ તમામ કથન અહિયાં કહેવું જોઈએ પરંતુ પહેલાના કથન કરતાં જે આ કથનમાં જુદાપણું છે તે 'नवरं कालादेसेणं जाणेज्जा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે-અહિયાં કાયસંવેધમાં કાળની અપેક્ષાથી જુદાપણું છે. આ રીતે આ છઠ્ઠો ગમ કહ્યો છે

अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' स एव असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीव एव आत्मना-स्वयम् उत्कृष्टकालस्थितिको जातः तदा-'सच्चेव पढमगम वत्तव्वया' सैव प्रथमगमवक्तव्यता, सप्तमगमो हि प्रथमगमवदेव ज्ञातव्य इत्यर्थः प्रथमगमापेक्षया सप्तमगमे यदंशे भेदो भवति तमेव दर्शयन्नाह-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी' नवरम्-केवलं सप्तमगमके स्थितिर्जघन्येन पूर्वकोटिप्रमाणा भवति 'उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' उत्कर्षेणाऽपि स्थितिः पूर्वकोटि परिमितैव भवति 'सेसं तं चेव' शेषं-स्थित्यतिरिक्तं तदेव-प्रथम गमोक्तमेव अवगन्तव्यमिति। कायसंवेधमाह-'कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहु-

सातवां गम इस प्रकार से है-

'सोच्चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिपओ जाओ' जब वह असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव उत्कृष्ट कालकी स्थिति वाला होकर उत्पन्न होता है तब 'सच्चेव पढमगमवत्तव्वया' इस सप्तमगम के सम्बन्ध में प्रथम गम के जैसी वक्तव्यता कहलेनी चाहिये। परन्तु-प्रथमगम की अपेक्षा सप्तम गम में जिस अंश में भिन्नता है उसे सूत्रकार ने 'नवरं ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट किया है। इसके द्वारा उन्होंने यह समझाया है कि इस सप्तम गम में केवल स्थिति जघन्य से पूर्वकोटि प्रमाण होती है और उत्कृष्ट से भी वह पूर्वकोटि प्रमाण ही होती है। 'सेसं तंचेव' इस प्रकार स्थिति द्वार की भिन्नता के सिवाय और सब द्वारों का कथन प्रथम गम में कहे गये द्वारों के जैसा ही है। कायसंवेध 'कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्व-

હવે સાતમા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે.—

'સો ચેવ अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' જ્યારે તે અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળો થઈને ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે 'सच्चेव पढमगमवत्तव्वया' આ સાતમા ગમ સંબંધી પહેલા ગમમાં જે પ્રમાણે કથન કર્યું છે, તે પ્રમાણેનું કથન સમજી લેવું, પહેલા ગમ કરતાં સાતમા ગમમાં જે અંશમાં જુદાપણું છે, તેને સૂત્રકારે 'नवरं-ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા તેઓએ એ સમજાવ્યું છે કે-આ સાતમા ગમમાં કેવળ સ્થિતિ જઘન્યથી પૂર્વકોટિ પ્રમાણની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે પૂર્વકોટિ પ્રમાણની જ છે. 'सेसं तं चेव' આ પ્રમાણે સ્થિતિદ્વારના જુદાપણા શિવાય બીજા સઘળા દ્વારોનું કથન પહેલા ગમમાં કહેલ દ્વારોના કથન પ્રમાણે જ છે, કાયસંવેધ 'कालादेसेणं जहण्णेणं

त्तमब्भहिया' कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्येन पूर्वकोटिरन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिका 'उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडीपुहुत्तमब्भहियं' उत्कर्षेण पल्योपमस्यासंख्येयभागम् पूर्वकोटि पृथक्त्वाभ्यधिकम् 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तमुभयगतिं सेवेत तथा एतावत्कालपर्यन्तम् उभयगतौ गमनागमने कुर्यादिति सप्तमो गमः ७। 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव-असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक एव जीवो जघन्यकालस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिषूत्पन्नो भवेत् तदा-'एस चेव वत्तव्वया जहा सत्तमगमे' एषैव-अन्तरपूर्वोदीरितैव वक्तव्यता यथा सप्तमगमके येन प्रकारेण सप्तमगमो नीत एतेनैव प्रकारेण अष्टमगमोऽपि वक्तव्य इत्यर्थः। सप्तमगमापेक्षया यद्वैल-

---

कोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भागं पुव्वकोडी पुहुत्तमब्भहियं' काल की अपेक्षा जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक पूर्वकोटिका है और उत्कृष्ट से वह एक पूर्वकोटि पृथक्त्व अधिक पल्योपम के असंख्यातवें भाग प्रमाण है। 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार से वह जीव इतने काल तक उभयगति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उभयगति में भ्रमण करता है। ऐसा यह सातवां गम है।

आठवां गम इस प्रकार से है-

'सोचेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' यदि वह असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जघन्य काल की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है तो उस सम्बन्ध में भी 'एस चेव वत्तव्वया जहा सत्तमगमे' सप्तम गम के जैसी ही वक्तव्यता कहनी चाहिये। अर्थात्

पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया, उक्कोसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागं पुव्वकोडी पुहुत्तमब्भहियं' કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક પૂર્વકોટિનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે એક પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી બન્ને ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે બન્ને ગતિમાં ભ્રમણ કરે છે. આ રીતે આ સાતમો ગમ કહ્યો છે.

હવે આઠમા ગમનું કથન કરે છે.—'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' જો અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો જીવ જઘન્યકાળની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધમાં પણ 'एस चेव वत्तव्वया जहा सत्तमगमे' સાતમા ગમના કથન પ્રમાણેનું કથન કહેવું

क्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया' नवरम्-केवलं कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्येन पूर्वकोटि रन्तर्मुहूर्ताभ्यधिका-'उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयश्चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकाः 'एवइयं' एतावन्तं कालं सेवेत तथा एतावन्तं कालं गमनागमने कुर्यादित्यष्टमो गमः८। 'सोचेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एवासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक एव उत्कृष्ट कालस्थितिक पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यते, तदा-'जहन्नेण पलिओवमस्स, असं-

---

आठवां गम सातवें गम के ही जैसा है। परन्तु जिस अंश को लेकर इस गम में उस गम की अपेक्षा भिन्नता है वह 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है। इसके द्वारा यह समझाया गया है कि-यहां कायसंवेध काल की अपेक्षा जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक पूर्वकोटि का है और उत्कृष्ट से चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक चार पूर्वकोटि का है। 'एवइयं कालं०' इस प्रकार से वह जीव इतने काल तक दोनों गतियों का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उन दोनों गतियों में गमनागमन करता है। ऐसा यह आठवां गम है।

नौवां गम इस प्रकार से हैं-

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' जब यह असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों

જોઈએ. અર્થાત્ આઠમો ગમ સાતમા ગમ પ્રમાણે જ છે. પરંતુ જે અંશમાં સાતમાં ગમ કરતાં આઠમા ગમમાં જુદાપણું છે, તે સૂત્રકાર 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेण पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે કે-અહિયા કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક પૂર્વકોટિનું છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિનો છે. 'एवइयं कालं०' આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી બન્ને ગતિયોનું સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ બન્ને ગતિયોમાં ગમનાગમન કરે છે. એ રીતે આ આઠમો ગમ કહ્યો છે. ૮

હવે નવમા ગમનું કથન કરવામાં આવે છે.—'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' જ્યારે આ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો જીવ ઉત્કૃષ્ટ

खेज्जइभाग०' जघन्येन पल्योपमस्य असंख्येयभागस्थितिकेषु 'उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभाग०' उत्कर्षेणापि पल्योपमस्य असंख्येयभागस्थितिक पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु समुत्पद्यते, 'एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स असन्निस्स नवमगमए तहेव निरवसेसं' एवं यथा रत्नप्रभायामुत्पद्यमानस्यासंज्ञिनो नवमगमके तथैव निरवशेषम्, रत्नप्रभा संबन्धि नवमगमके असंज्ञिनो यथा यथा यत् यत् कथितं तत्तत्तथैव प्रकृतप्रकरणकनवमगमकेऽपि सर्वं वक्तव्यमित्यर्थः, कियत्पर्यन्तं रत्नप्रभा नवमगमको वक्तव्य स्तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जावकालादेसोत्ति' यावत्कालादेश इति कालादेशपर्यन्तः रत्नप्रभाया नवमगमको वक्तव्य

में उत्पन्न होता है तो उस समय यह 'जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइभाग० उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइभाग०' जघन्य से जिनकी स्थिति पल्योपम के असंख्यातवें भागप्रमाण हैं ऐसे संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से भी जिनकी स्थिति पल्योपम के असंख्यातवें भाग प्रमाण है, ऐसे उन संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है। 'एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स असन्निस्स नवमगमए तहेव निरवसेसं' इस प्रकार रत्नप्रभा में उत्पद्यमान असंज्ञी के नौवे गमक में जैसा २ जो.२ कहा गया है वैसा २ वह २ प्रकृत प्रकरण के नौवें गम में भी कह लेना चाहिये। यहां रत्न प्रभा का नौवां गम कहां तक का ग्रहण करना चाहिये? तो इसके लिये बतलाया गया है कि 'जाव कालादेसोत्ति' यह वक्तव्यता यहां वहां से

કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સ્થિતિમાં આ 'जहन्नेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइ भाग० उक्कोसेण वि पलिओवमस्स असंखेज्जइ भाग०' જઘન્યથી જેની સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની છે. એવા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ જેઓની સ્થિતિ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણવાળી છે, એવા સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય તિર્યંચોનાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'एवं जहा रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स असन्निस्स नवमगमए तहेव निरवसेसं' આ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા અસંજ્ઞીના નવમાં ગમમાં જે જે રીતે જે જે કથન કર્યું છે. તે તે પ્રમાણે તે તે સઘળું કથન આ ચાલુ પ્રકરણના નવમાં ગમમાં પણ કહેવું જોઈએ. અહિયાં રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નવમા ગમનું કથન ક્યાં સુધીનું ગ્રહણ કરવું જોઈએ? આ પ્રશ્નના સમાધાન નિમિત્તે કહ્યું છે કે- 'जाव कालादेसोत्ति' આ કથન યાવત્ કાળાદેશ સુધીનું ગ્રહણ કરવાનું છે તેમ

इत्यर्थः । रत्नप्रभानवमगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह-'नवरं' इत्यादि । 'नवरं परिमाणं जहा एयस्सेव तइयगमे' नवरं परिमाणं यथा एतस्यैव तृतीयगमे परिमाणं रत्नप्रभा नवमगमवन्न ज्ञातव्यम् किन्तु एतत् प्रकरणस्य तृतीयगमके यथा कथितम् जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्येया वा उत्पद्यन्ते तथैव इहापि नवमगमके परिमाणं वक्तव्यम् । 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव, शेषम्- परिमाणातिरिक्तमुत्पादादिकं तदेव-रत्नप्रभानवमगमकोक्तमेव सर्वं ज्ञातव्यमिति ९ ॥ सू०३ ॥

अथ संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमुत्पादयन्नाह-'जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए' इत्यादि ।

मूलम्-जइ सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उवव-

---

यावत् कालादेश तक की ग्रहण करनी चाहिये । अर्थात् रत्नप्रभा का नौवां गमक कालादेश तक का यहां वक्तव्य है । परन्तु रत्नप्रभा के नौवें गम की अपेक्षा जो यहां भिन्नता है वह 'नवरं परिमाणं जहा एयस्सेव तइयगमे' इस सूत्रपाठ द्वारा बतलाइ गई है । इससे यह समझाया गया है कि इसके तृतीय गम में परिमाण रत्नप्रभा के नौवें गम के जैसा नहीं कहना चाहिये । किन्तु इस प्रकरण के तृतीय गम में जैसा परिमाण कहा गया है कि एक समय में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन और उत्कृष्ट से संख्यात जीव उत्पन्न होते हैं । ऐसा ही परिमाण यहां पर भी कह लेना चाहिये 'सेसं तं चेव' बाकी का और सब परिमाणातिरिक्त जो उत्पाद आदि का कथन है वह रत्नप्रभा के नौवें गम में जैसा कहा गया है वैसा ही है ॥सू०३॥

કહ્યું છે અર્થાત્ રત્નપ્રભાનો નવમો ગમ કાળ દેશ સુધીનો અહિયાં કહેવાનો છે. પરંતુ રત્નપ્રભાના નવમા ગમ કરતાં અહિયાં આ કથનમાં જે જુદાપણું છે, તે 'नवरं परिमाणं जहा एयस्सेव तइयगमे' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા કહેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે કે-આના ત્રીજા ગમમાં પરિમાણ રત્નપ્રભાના નવમા ગમ પ્રમાણે કહેવાનું નથી. પરંતુ આ પ્રકરણના ત્રીજા ગમમાં જે પ્રમાણે પરિમાણ સંબંધી કથન કર્યું છે, જેમકે-એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજવુ. 'सेसं तं चेव' બાકીનું બીજું તમામ કથન પરિમાણના કથન શિવાયનું કથન છે, તે તમામ કથન રત્નપ્રભાના નવમા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. ાસૂ. ૩ા

ज्जंति असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति नो असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति। 'जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्त संखेज्जवासाउय० अपज्जत्तसंखेज्जवासाउय० दोसु वि। संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु, उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा १। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं० अवसेसं जहा एयस्स चेव सन्निस्स रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स पढमगमए। नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं जोयणसहस्सं सेसं तं चेव जाव भवादेसो त्ति। कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडी पुहुत्तमब्भहियाइं एवइयं०१। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया। नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा एस चेव वत्तव्वया। णवरं परिमाणं जहन्नेणं एको

वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति। ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं जोयणसहस्सं। सेसं तं चेव जाव अणुबंधो त्ति। भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं। कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेण तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं ३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जइ, लद्धी सा जहा एयस्स चेव सन्निपंचिंदियस्स पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स मज्झिल्लएसु तिसु गमएसु सच्चेव इह वि मज्झिमेसु तिसु गमएसु कायव्वा। संवेहो जहेव एत्थ चेव असन्निस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु ६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ जहा पढमगमओ। नवरं ठिई अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी। कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडी पुहुत्तमब्भहियाइं ७। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो, एस चेव वत्तव्वया, नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ ८। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उक्कोसेणं वि तिपलिओवमट्ठिइएसु, अवसेसं तं चेव। नवरं परिमाणं ओगाहणा य जहा एयस्सेव तइयगमए। भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए

अब्भहियाइं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं एवइयं० ९॥सू० ४॥

छाया—यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते नो असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते। यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किं पर्याप्त संख्येय० अपर्याप्त संख्येय० द्वाभ्यामपि। संख्येयवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत? गौतम! जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण त्रिपल्योपमस्थितिकेषूत्पद्येत। ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते। अवशेषं यथा एतस्यैव संज्ञिनो रत्नप्रभायामुत्पद्यमानस्य प्रथमगमके। नवरमवगाहना जघन्येन अङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण योजनसहस्रम् शेषं तदेव यावद्भवादेश इति। कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात्। १। स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नः एषैव वक्तव्यता, नवरं कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते। उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयश्चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकाः २। स एवोत्कृष्टकालस्थितिकेषु उत्पन्नो जघन्येन त्रिपल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्येत उत्कर्षेणापि त्रिपल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्येत, एषैव वक्तव्यता। नवरं परिमाणं जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा, उत्कर्षेण संख्येया उत्पद्यन्ते। अवगाहना जघन्येन अङ्गुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण योजनसहस्रम्। शेषं तदेव यावद् अनुबन्ध इति। भवादेशेन द्वे भवग्रहणे। कालादेशेन जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटयाऽभ्यधिकानि, ३। स एवात्मना जघन्यकालस्थितिको जातो जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुष्केषु उत्पद्यते। लब्धिः सा यथा एतस्यैव संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यमानस्य मध्यमेषु त्रिषु गमकेषु सैवेहापि मध्यमेषु त्रिषु गमकेषु कर्तव्या। संवेधो यथैव अत्रैवासंज्ञिनो मध्यमेषु त्रिषु गमकेषु ६। स एव आत्मनोत्कृष्टकालस्थितिको जातो यथा प्रथमगमकः। नवरं स्थित्यनुबन्धौ जघन्येन पूर्वकोटी उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटी। कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटिरन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिका, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि ७। स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नः एषैव वक्तव्यता, नवरं कालादेशेन जघन्येन पूर्व

कोटिरन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिका, उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयश्चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकाः ८। स एवोत्कृष्टकालस्थितिकेषु उत्पन्नो जघन्येन त्रिपल्योपमस्थितिकेषु, उत्कर्षेणाऽपि त्रिपल्योपमस्थितिकेषु, अवशेषं तदेव, नवरं परिमाणमवगाहना च यथा एतस्यैव तृतीयगमके। 'भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, कालादेशेन जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटयाऽभ्यधिकानि, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटयाऽभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ९ ॥सू०४॥

टीका—'जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यन्ते तदा-'किं संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' किं संख्यातवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा-'असंखेज्जवासाउयसन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असं-

---

अब सूत्रकार संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके जीव पञ्चेन्द्रियतिर्यग् रूप से उत्पन्न होता है, इस बात का कथन करते हैं-'जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' इत्यादि।

टीकार्थ—गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—हे भदन्त! यदि संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक से आकरके जीव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है तो क्या वह 'संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' संख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकर के वहां उत्पन्न होता है? अथवा 'असंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होता है?

હવે સૂત્રકાર સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને જીવ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે વિષય સંબંધી કથન કરે છે.— 'जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે—હે ભગવન્ જો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળો જીવ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળામાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તે 'संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિઓમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'असंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વા-

ख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि,। 'गोयमा' हे गौतम! 'संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते 'नो असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति नो-न तु असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते हे भदन्त! 'जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि संख्यातवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते तदा-'किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' किं पर्याप्तसंख्यातवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते अथवा-

---

इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' वह वहां संख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके ही उत्पन्न होता है-'नो असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकर के वह वहां उत्पन्न नहीं होता है।

अब इस पर गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि वह वहां संख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकर के उत्पन्न होता है तो 'किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरि-

---

ભીને કહે છે કે-'ગોયમા !' હે ગૌતમ 'संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' તે ત્યાં સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને જ ઉત્પન્ન થાય છે. 'नो असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदिय तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળાઓમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી.

હવે આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો તે સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरि-

'अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' अपर्याप्त-संख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-'दोसु वि' द्वाभ्यामपि हे गौतम! पर्याप्तापर्याप्तोभयाभ्यामपि आगत्योत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। 'संखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते' संख्यात वर्षायुष्क संज्ञि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! 'जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः-योग्यः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पत्तुम् 'से णं भंते' स खलु भदन्त! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थिति-

---

क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' क्या वह वहां पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकर के उत्पन्न होता है? अथवा 'अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' अपर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-दोसु वि' हे गौतम! पर्याप्त अपर्याप्त दोनों संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकर के वह वहां उत्पन्न होता है।

अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते!' हे भदन्त! जो संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पंचेन्द्रियतिर्यञ्चयोनिक जीव 'जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है, 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' तो वह कितने काल की

क्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' શું તે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી-પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે 'अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'दोसु वि' હે ગૌતમ! પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બન્ને પ્રકારના સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને તે જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए ण भंते!' હે ભગવન્ જો સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો જીવ 'जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય

केषु संज्ञि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्येत इति उत्पादविषयकः प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु उत्पद्येत 'उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण त्रिपल्योपमस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्येत। 'ते णं भंते' जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते? भगवानाह–'अवसेसं जहा एयस्स चेव सन्निस्स रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स पढमगमए' अवशेषं परिमाणादिकं यथा एतस्यैव संज्ञिनः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्येत्येवेत्यर्थः, रत्नप्रभायामुत्पद्यमानस्य प्रथमगमके रत्नप्रभायामुत्पद्यमानस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य यथा परिमाणादिकं कथितम्

स्थिति वाले पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चो में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु, उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में और उत्कृष्ट से तीन पल्योपम की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है।

अब गौतम परिमाण द्वार को आश्रित करके इनके विषय में प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त वे जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'अवसेसं जहा एयस्स चेव सन्निस्स रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स पढमगमए' हे गौतम! संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक में उत्पद्यमान रत्नप्रभा के प्रथम गममें जिस प्रकार से परिमाण आदि द्वार

તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं ति पलिओवम ट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પરિમાણ દ્વારના સંબંધમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે –'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્! તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે –अवसेसं जहा एयस्स चेव सन्निस्स रयणप्पभाए उववज्जमाणस्स पढमगमए' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકના સંબંધમાં જે પ્રમાણે પરિમાણ વિગેરે દ્વારો કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે

तथैवेहापि ज्ञातव्यम्। केवलं रत्नप्रभा प्रथमगमके शरीरावगाहना साधिकसप्त धनुः प्रमाणा कथिता प्रकृते तु उत्कर्षतो योजनसहस्रप्रमाणा शरीरावगाहना सा-चावगाहना मत्स्यादि जीवानाश्रित्य ज्ञातव्या, एतदेव दर्शयति-'नवरं'-इत्यादिना। 'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्य असंखेज्जइभागं' नवरं-केवलं शरीरावगाहना जघन्येन अंगुलस्यासख्येयभागम्, 'उक्कोसेणं जोयणसहस्सं' उत्कर्षेण योजनसह-स्रम् जघन्योत्कृष्टाभ्यां शरीरावगाहना अंगुल्यासंख्येयभागप्रमाणा योजनसह-स्रप्रमाणा च भवतीत्यर्थः। 'सेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति' शेषमवगाहनाऽतिरिक्तं तदेव रत्नप्रभाप्रथमगमकथितमेव। कियत्पर्यन्तं ? तत्राह-'जाव भवादेसोत्ति' यावद्भवादेश इति भवादेशान्तं सर्वमपि वक्तव्यमितिभावः। 'कालादेसेणं जह-न्नेणं दो अंतोमुहुत्ता' कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्त्ते, 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तमब्भहियाइं' उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि

कहे गये हैं, उसी प्रकार से यहां पर भी वे जानना चाहिये। परन्तु रत्न प्रभा के प्रथम गमक में शरीरावगाहना साधिकसात धनुष अर्थात् सात धनुष तीन हाथ छह अंगुल प्रमाण कही गई है परन्तु यहां वह एक हजार योजन की उत्कृष्ट से कही गई है। सो यह उत्कृष्ट अवगाहना मत्स्यादि जीवों को आश्रित करके कही गई है ऐसा जानना चाहिये। यही बात सूत्रकार ने 'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्ज-इभागं, उक्कोसेणं जोयणसहस्सं' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की है 'सेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति' इस अवगाहना के सिवाय और सब कथन यावत् भवादेश पर्यन्त रत्नप्रभा के प्रथम गम के जैसा ही है। 'कालादे-सेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडी-पुहुत्तमब्भहियाइं' काल की अपेक्षा कायसंवेध जघन्य से दो अन्तर्मु-

---

અહિયાં પણ તે તમામ દ્વાર સંબંધી કથન સમજવું. પરંતુ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા ગમમાં શરીરની અવગાહના ૭ સાત ધનુષ પ્રમાણની કહી છે પરંતુ અહિયાં તે ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર યોજનની કહી છે. તો આ ઉત્કૃષ્ટ અવગા-હના મત્સ્ય વિગેરે જીવોને આશ્રય કરીને કહેલ છે. તેમ સમજવું. એજ વાત સૂત્રકારે 'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं', उक्कोसेणं जोयणसहस्सं' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. 'सेसं तं चेव जाव भवादेसोत्ति' આ અવગાહના સંબંધી કથન શિવાય બાકીનું તમામ કથન યાવત્ ભવાદેશ સુધીનું રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે છે. 'कालादेसेणं जह-न्नेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडी पुहुत्तमब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી બે અન્તર્મુહૂર્તનો છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી

पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकः पल्योपमत्रयात्मकः, उत्कर्षतः कायसंवेधः कालापेक्षयेत्यर्थः। 'एवइयं जाव करेज्जा१' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावत्कालं सेवेत तथा-एतावत्कालपर्यन्तं गमनागमने कुर्यादिति प्रथमो गमः१। 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव एव जघन्यकालस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पन्नो भवेत् तदा-'एस चेव वत्तव्वया' एषैव-प्रथमगमोक्तैव वक्तव्यता भणितव्या किन्तु प्रथमगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदेव दर्शयति-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता' नवरं कालादेशेन जघन्येन द्वौ अन्तर्मुहूर्तौ 'उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' उत्कर्षेण चतस्रः पूर्व

हूर्त का है और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि पृथक्त्व अधिक तीन पल्योपम का है। 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार से वह जीव इतने काल तक उस गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है ऐसा यह प्रथम गम है ॥१॥

'सोचेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' यदि वह संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव जघन्य काल की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है, तो उसके सम्बन्ध में भी 'एस चेव वत्तव्वया' यही प्रथमगमोक्त वक्तव्यता वक्तव्य है। किन्तु इस द्वितीय गम की वक्तव्यता में जो प्रथम गम की वक्तव्यता से भिन्नता है वह 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' सूत्रकारने इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की है इसके द्वारा उन्होंने यह समझाया है कि यहां द्वितीय गम में

પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી તે ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. એ રીતે આ પહેલો ગમ કહ્યો છે. ૧

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' જો તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધમાં પણ 'एस चेव वत्तव्वया' આ પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું કથન સમજવું. પરંતુ આ બીજા ગમના કથનમાં પહેલા ગમ કરતાં જે જુદા પણું છે, તે 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' સૂત્રકારે આ સૂત્રપાઠ દ્વારા એ સમજાવ્યું છે. કે-અહિયાં આ બીજા ગમમાં

कोटयः चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकाः 'एवइयं जाव करेज्जा २' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् उपरोक्तसूत्रप्रदर्शितकालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं सेवेत तथा एतावदेव कालपर्यन्तम् उभयत्र गमनागमने कुर्यादिति कायसंवेधान्तो द्वितीयो गमः २। 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव जीवः उत्कृष्टकालस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पन्नो भवेत् तदा-'जहन्नेण तिपलिओवमट्ठिइएसु' जघन्येन त्रिपल्योपमस्थितिकेषु 'उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेणापि त्रिपल्योमस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्येत इत्यादि। 'एस चेव वत्तव्वया' एषैव वक्तव्यता एषैव-पूर्वोक्तैव सर्वाऽपि वक्तव्यता भणितव्या।

काल की अपेक्षा कायसंवेध जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त्त का है और उत्कृष्ट से चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक चार पूर्वकोटि का है। 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' इस प्रकार इतने काल तक वह संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गति का सेवन करता हैं, और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह कायसंवेधान्त तक का द्वितीय गम है ॥२॥

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' यदि वह संज्ञी पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है तो वह 'जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु, उक्कोसेणं वि तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' जघन्य से तीन पल्योपम की स्थिति वाले पंचेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से भी वह तीन

કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્તનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિનો છે. 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' આ રીતે એટલા કાળ સુધી તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો જીવ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. એ રીતનો આ કાયસંવેધ સુધીનો બીજો ગમ કહ્યો છે. (૨)

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' જો એજ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચયોનિવાળો જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો તે 'जहन्नेणं ति पलिओवमट्ठिइएसु, उक्कोसेणं वि ति पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' જઘન્યથી ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે ત્રણ પલ્યો-

तृतीयगमेऽपि अन्यत्सर्वमुत्पादादिकं प्रथमगमवदेव किन्तु परिणामविषये यद् वैलक्षण्यं तदेव दर्शयति-'नवरं' इत्यादिना, 'नवरं परिमाणं जहन्नेणं एको वा दो वा तिन्नि वा' नवरं-केवलं परिमाणं जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा 'उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' उत्कर्षेण संख्येया उत्पद्यन्ते परिमाणं जघन्योत्कृष्टाभ्यामेकादिसंख्यातान्तं भवति, एतदेव वैलक्षण्यम्। तथा 'ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम् 'उक्कोसेणं जोयणसहस्सं' उत्कर्षेण योजनसहस्रम् 'सेसं तं चेव' शेषं-परिमाणा-

---

पल्योपम की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है। इत्यादि रूप से पूर्वोक्त वक्तव्यता ही सब यहां पर कह लेनी चाहिये। तात्पर्य इस कथन का यही है कि इस तृतीय गम में भी और सब उत्पाद आदि का कथन प्रथम गम के जैसा ही है। किन्तु परिमाण के विषयमें जो प्रथम गम की अपेक्षा से भिन्नता है वह 'नवरं परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्निवा' इस सूत्रपाठ द्वारा सूत्रकार ने इस प्रकार से प्रकट की है कि यहां इस तृतीय गम में परिमाण की अपेक्षा जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन जीव एक समय में उत्पन्न होते हैं और 'उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' उत्कृष्ट से संख्यात जीव उत्पन्न होते हैं। इस तृतीय गम में प्रथम गम की वक्तव्यता से यह भिन्नता है। तथा-दूसरी अवगाहना की अपेक्षा से भी भिन्नता हैं जो प्रथम गम में कही जा चुकी है जैसे-'ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं जोयणसहस्सं' इस सूत्रपाठ द्वारा इस प्रकार से प्रकट की गई

પમની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઇત્યાદિ રૂપથી પહેલા ગમમાં કહેલ જ સઘળું કથન અહિયાં સમજવું જોઇએ.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—આ ત્રીજા ગમમાં પણ ઉત્પાત વિગેરેનું તમામ કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. પરંતુ પરિમાણના સંબંધમાં પહેલા ગમ કરતાં જે જુદા પણું છે. તે 'नवरं परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' આ સૂત્રપાઠથી સૂત્રકારે આ રીતે પ્રગટ કરેલ છે કે-અહિયાં આ ત્રીજા ગમમાં પરિમાણની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ જીવ એક સમયમાં ઉત્પન્ન થાય છે, અને 'उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. આ ત્રીજા ગમમાં પહેલા ગમ કરતાં આ જુદાપણું છે, તથા-અવગાહનાના સંબંધમાં પણ જુદાપણું છે. જે 'ओगाहणा जहण्णेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं, उक्कोसेणं जोयणसहस्सं' આ સૂત્રપાઠ

वगाहनातिरिक्तं सर्वं संहननादिद्वारजातम् तदेव-प्रथमगमोक्तमेवावगन्तव्यम्, कियत्पर्यन्तमवगन्तव्यं तत्राह-'जाव अणुबंधोत्ति' यावत् अनुबन्ध इति अनुबन्ध द्वारपर्यन्तं सर्वमपि पूर्ववदेवेति भावः। 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन-भवापेक्षया द्वे भवग्रहणे भवत इति। 'कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन-कालपेक्षया त्रीणि पल्योपमानि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकत्रिपल्योपमात्मको जघन्येन कालापेक्षया कायसंवेध इत्यर्थः 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' उत्कर्षेण त्रिपल्योपमाणि पूर्वकोटयभ्यधिकानि कालापेक्षयोत्कर्षतः, पूर्वकोटयभ्यधिक- त्रिपल्योपमात्मकः कायसंवेध इति तृतीयो गमः ३। 'सो चेव अप्पणा-जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' स एव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवः आत्मना-स्वयं

है कि अवगाहना यहां जघन्य से अङ्गुलके असंख्यातवें भाग प्रमाण है और उत्कृष्ट से एक हजार योजन प्रमाण है। 'सेसं तं चेव' इस प्रकार परिमाण और अवगाहना से अतिरिक्त और सब द्वारों का कथन यावत् अनुबन्ध द्वार तक प्रथम गमके कथन जैसा ही है। 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भ हियाइं०' भवादेश की अपेक्षा यहां कायसंवेध दो भवों को ग्रहण करने तक का है और कालकी अपेक्षा वह जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक तीन पल्योपम का है एवं उत्कृष्ट से वह पूर्वकोटि अधिक तीन पल्योपम का है। इस प्रकार से यह तृतीय गम है ॥३॥

'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' यदि वही संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव जघन्यकाल की स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ

દ્વારા એ રીતે કહેલ છે કે-અહિયાં અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર વર્ષ પ્રમાણુની છે. 'सेसं तं चेव' આ રીતે પરિમાણુ અને અવગાહનાના શિવાય બીજા સંહનન વિગેરે સઘળા દ્વારો સંબંધીનું કથન યાવત્ અનુબંધ દ્વાર સુધીનું પહેલા ગમના કથન પ્રમાણે જ છે. 'भवादेसेणं जहण्णेणं दो भवगहणाइं, कालादेसेणं जहण्णेणं तिन्नि पलिओवमाइं अंतोमुहुत्तमब्भहियाइं' ભવાદેશની અપેક્ષાએ અહિયાં કાયસંવેધ બે ભવોને ગ્રહણ કરવા સુધીનો છે, અને કાળની અપેક્ષાએ તે જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે પૂર્વકોટિ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે. આ રીતે આ ત્રીજો ગમ કહ્યો છે. (૩)

'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' જો એજ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળો જીવ જઘન્યકાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો છે, અને સંજ્ઞી

जघन्यकालस्थितिकः सन् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु समुत्पन्नो भवेत् तदा-'जह-न्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी-आउएसु उववज्जइ' उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुष्केषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यते 'लद्धी से जहा एयस्स चेव सन्निपंचिंदियस्स पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स मज्झिल्लएसु तिसु गमएसु' लब्धिः-परिमाणादिप्राप्तिः सैव यथा एतस्यैव प्रकृतस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यमानस्य मध्यमेषु चतुर्थपञ्चम-षष्ठेषु त्रिषु गमेषु कथिता 'सच्चेव इहवि मज्झिमेसु तिसु गमएसु कायव्वा' सैव परिमाणादिप्राप्ति रिहापि-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणेऽपि मध्यमेषु त्रिषु चतुर्थपञ्चमषष्ठात्मकेषु गमेषु कर्तव्या, पृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यमानस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य चतुर्थपञ्चमषष्ठगमेषु परिमाणादि प्राप्तिः

है और पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है तो वह 'जह-न्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु, उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जंति' जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में और उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि की आयुवाले पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता हैं। 'लद्धी से जहा एयस्स चेव सन्नि पंचिंदियस्स पुढवी काइएसु०' तथा परिमाण आदिकोंकी प्राप्ति यहां वैसी ही है जैसी वह पृथिवीकायिकों में उत्पद्यमान इसी प्रकृत संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग् के चौथे, पांचवें, एवं छठे गमों में कही गई है। अर्थात् पृथिवीकायिकों में उत्प-द्यमान संज्ञि पञ्चेन्द्रियतिर्यग् के मध्य के ३ गमों में जिस प्रकार से परिमाण आदिकों के सम्बन्ध में कथन किया गया है वैसा ही परिमाण आदिकों का कथन यहां पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक के प्रकरण में भी मध्य

પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો તે 'जहन्नेणं अंतो मुहुत्तट्ठिइएसु, उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जंति' જઘન્યથી એક અંત-ર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'लद्धी से जहा एयस्स चेव सन्निपंचिंदियस्स पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स मज्झिल्लएसु तिसु गमएसु' તથા પરિમાણ વિગેરેની પ્રાપ્તિ અહિયાં એજ પ્રમાણે છે. કે જે રીતે આ ચાલુ પ્રકરણના પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના ચોથા, પાંચમાં અને છટ્ઠા ગમમાં કહેલ છે. અર્થાત્ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંન્ચના સંબંધમાં મધ્યના ત્રણ ગમોમાં જે રીતે પરિમાણ વિગે-રેના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યુ છે. એજ રીતે પરિમાણ વિગેરે દ્વારા સંબંધી કથન અહિયાં પંચેન્દ્રયતિર્યંચ યોનિકના પ્રકરણમાં પણ મધ્યના

कथिता सैव प्राप्तिरिहापि मध्यमगमत्रयेऽपि ज्ञातव्येत्यर्थः 'संवेहो जहेव एत्थ चेव असन्निस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु' संवेधोऽत्रैव-पञ्चेन्द्रियतिर्यगुद्देशके असंज्ञिनो मध्यमेषु त्रिषु चतुर्थपञ्चमषष्ठगमेषु तथैव ज्ञातव्यः स च कायसंवेधः, एवं-भवादेशेन जघन्यतो द्वौ भवौ उत्कर्षतोऽष्टौ भवाः कालादेशेन जघन्येन द्वे अन्तर्मुहूर्ते उत्कृष्टत श्चतस्रः पूर्वकोटयः चतुरन्तर्मुहूर्ताधिकाः। अयं जघन्यस्थितिकः औदयिकेषु इत्यत्र कायसंवेधः जघन्यस्थितिको जघन्यस्थितिकेषु इत्यत्र कायसंवोधोऽन्तर्मुहूर्त्तैः, जघन्यस्थितिकः उत्कृष्टस्थितिकेषु इत्यत्र कायसंवेधः पुनरन्तर्मुहूर्त्तैः पूर्वकोटिभिर्भवतीति ४-५-६। 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकाल ट्ठिइओ जाओ' स एव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक एव यदि स्वयमुत्कृष्टकालस्थितिकः

के चतुर्थ पंचम और षष्ठ गमों में कर लेना चाहिये। 'संवेहो जहेव एत्थ चेव असन्निस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु' संवेध जैसा यहां पञ्चेन्द्रिय तिर्यगुद्देशक में असंज्ञी के मध्य के तीन गमों में-चतुर्थ, पंचम और षष्ठ इन गमों में-कहा गया है वैसा ही जानना चाहिये। अर्थात् भव की अपेक्षा वह कायसंवेध जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने तक का है और उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने तकका है। तथा -काल की अपेक्षा से वह जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त्त का है और उत्कृष्ट से चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक चार पूर्वकोटि का है (४-५-६)। इस प्रकार से चौथा, पांचमां, छठ्ठा गम कहा गया है।

'सोचेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' यदि वही संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जो स्वयं उत्कृष्ट काल की स्थिति को लेकर उत्पन्न

એટલે કે ચોથા, પાંચમા, અને છઠ્ઠા ગમોમાં કહી લેવું જોઈએ. 'संवेहो जहेव एत्थ चेव असन्निस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु' સંવેધ સંબંધી કથન જે પ્રમાણે અહિયાં પંચેન્દ્રિયતિર્યંચના પ્રકરણમાં અસંજ્ઞીના મધ્યના ત્રણ ગમોમાં એટલે કે ચોથા, પાંચમા અને છટ્ઠા ગમમાં કહેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન સમજવું જોઈએ, અર્થાત્ ભવની અપેક્ષાથી તે કાયસંવેધ જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધીને છે અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરતાં સુધીને છે. તથા કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્તને છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિને છે. એ રીતે આ ચોથો, પાંચમો અને છઠ્ઠો ગમ કહ્યો છે. ૪-૫-૬

सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' જો તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળો જીવ પોતે ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો હોય અને તે

उत्पन्नो भवेत् तदा-'जहा पढमगमओ' यथा प्रथमगमे उत्पादादारभ्य कायसंवेधान्तद्वारजातं कथितं तथैवेह सप्तमगमकेऽपि ज्ञातव्यमिति। केवलं प्रथमगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादिना। 'नवरं ठिई अणुवंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी' नवरं स्थित्यनुबन्धौ जघन्येन पूर्वकोटी जघन्यतः स्थित्यनुबन्धौ पूर्वकोटिप्रमाणकौ भवतः तथा-उक्कोसेणं वि पुव्वकोडी' उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटि प्रमाणकौ एव भवतः। स चायं भेदो भवति प्रथमगमापेक्षया सप्तम गमस्य। तथा-'कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया' कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटिरन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिका 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तमब्भहियाइं' उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथिक्त्वाभ्यधिकानि कालापेक्षया कायसंवेधो भवतीति भावः ७। 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव

हुआ है और वह पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है तो इस सम्बन्ध में 'जहा पढम गमओ' जिस प्रकार से प्रथम गम में उत्पाद से लेकर कायसंवेध तक के द्वार कहे गये हैं, उसी प्रकार से वे यहां पर भी कह लेना चाहिये। परन्तु प्रथम गम की अपेक्षा जो यहां भिन्नता है वह 'नवरं ठिई अणुवंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी' ऐसी है कि यहां स्थिति और अनुबंध ये दोनों जघन्य तथा उत्कृष्ट से पूर्वकोटि के होते हैं। तथा -'कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया' कायसंवेध कालकी अपेक्षा जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक एक पूर्वकोटि का है और 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं०' उत्कृष्ट से वह पूर्वकोटि पृथक्त्व अधिक तीन पल्योपम का है। इस प्रकार से यह सातवां गम है ॥७॥

સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો તે સંબંધમાં जहा पढमगमओ' જે રીતે પહેલા ગમમાં ઉત્પાતથી લઈને કાયસંવેધ સુધીના દ્વારો કહ્યા છે, એજ રીતે તે અહિયાં પણ કહેવા જોઈએ. પરંતુ પહેલા ગમ કરતાં અહિયાં જે જુદા પણું છે, તે 'नवरं ठिई अणुवंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी' એ પ્રમાણે છે. કે-અહિયાં સ્થિતિ અને અનુબંધ એ બન્ને જઘન્ય તથા ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિના હોય છે. તથા 'कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुमब्भहिया' કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અધિક એક પૂર્વકોટિનો છે. અને 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं०' ઉત્કૃષ્ટથી તે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે. એ રીતે આ સાતમો ગમ કહ્યો છે. ૭

उत्कृष्टकालस्थितिकः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीवः जघन्यकालस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पन्नो भवेत्तदा-'एस चेव वत्तव्वया' एषैव-पूर्वोक्तैव वक्तव्यता ज्ञातव्या पूर्वापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादिना। 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया' नवरं-केवलमिदमेव वैलक्षण्यं यत् कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटिरन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकाः 'उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटचश्चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिका इत्यष्टमो गमः ८। 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक एव उत्कृष्ट कालस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पन्नो भवेत् तदा-'जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु' जघन्येन त्रिपल्योपमस्थितिकेषु

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' यदि वही उत्कृष्ट कालकी स्थितिवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जघन्य काल की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है तब 'एस चेव वत्तव्वया' यहां पर भी यही पूर्वोक्त वक्तव्यता कह लेनी चाहिये। परन्तु 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया' काल की अपेक्षा यहां कायसंवेध जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक पूर्वकोटि का है और 'उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ, चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' उत्कृष्ट से वह चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक चार पूर्वकोटि का है। यही विशेषता पूर्व वक्तव्यता की अपेक्षा इस आठवें गम में है ॥८॥

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' यदि वही संज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जब उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो-

---

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' જો તે ઉત્કૃષ્ટની સ્થિતિવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ જીવ જઘન્યકાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે 'एस चेव वत्तव्वया' અહિયાં આ પહેલા કહેલ કથન પ્રમાણેનું કથન જ કહેવું જોઈએ. પરંતુ 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया' કાળની અપેક્ષાથી અહિયાં કાયસંવેધ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક પૂર્વકોટિનો છે. અને 'उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ, चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' ઉત્કૃષ્ટથી તે ચાર અંતર્મુહૂર્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિનો છે. એજ આ કથનમાં વિશેષ પણું છે. એ રીતે આ આઠમો ગમ કહ્યો છે. ૮

सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' જો એ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તે 'जहण्णेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु' જઘન્યથી

'उक्कोसेणं वि तिपलिओवमट्ठिइएसु' उत्कर्षेणाऽपि त्रिपल्योपमस्थितिकेषु 'उत्पन्नो भवतीति 'अवसेसं तं चेव' अवशेषं तदेव यदेव पूर्वं कथितं तदेव सर्वमिहापि ज्ञातव्यमिति। 'नवरं परिमाणं ओगाहणा य जहा एयस्सेव तइयगमए' नवरं परिमाणं शरीरावगाहना च यथा एतस्यैव-संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्यैव तृतीयगमे परिमाणम् उत्कर्षतः संख्याता उत्पद्यन्ते, अवगाहना चोत्कर्षतो योजनसहस्रप्रमाणा भवतीति। कायसंवेधस्तु 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन-भवापेक्षया द्वे भवग्रहणे 'कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' कालादेशेन जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटया-

---

निकों में उत्पन्न होता है, तब वह 'जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु' जघन्य से तीन पल्योपम की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेणं वि तिपलिओवमट्ठिइएसु' उत्कृष्ट से भी वह तीन पल्योपम की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रियों में उत्पन्न होता है। 'अवसेसं तं चेव' और बाकी के द्वारों का कथन यहाँ पूर्वोक्त कथन के जैसा ही है। 'नवरं परिमाणं ओगाहणा य जहा एयस्सेव तइयगमए' परन्तु पूर्वोक्त कथन से यहां के कथन में परिमाण और अवगाहना को लेकर इस प्रकार से भिन्नता आती है कि यहां जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन जीव उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात जीव उत्पन्न होते हैं। तथा इनकी अवगाहना उत्कृष्ट से एक हजार योजन प्रमाण होती है। कायसंवेध भव की अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करने रूप है और काल की अपेक्षा वह जघन्य से पूर्वकोटि अधिक तीन पल्योपम का है। तथा

ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'उक्कोसेणं वि तिपलिओवमट्ठिइएसु' ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ વાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'अवसेसं तं चेव' બાકીના દ્વાર સંબંધી કથન અહિયાં પહેલા કહેલ કથન પ્રમાણે છે. 'नवरं परिमाणं ओगाहणा य जहा एयस्सेव तइयगमए' પરંતુ પહેલા કહેલ કથન કરતાં અહિંના કથનમાં પરિમાણ અને અવગાહના દ્વારના સંબંધમાં આ રીતે જુદાપણું આવે છે. કે—અહિયાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. તથા તેની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટથી એક હજાર યોજન પ્રમાણની છે. કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી પૂર્વકોટિ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે એક

ऽभ्यधिकानि 'उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटचाऽभ्यधिकानि 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत् कुर्यात् एतावत्कालं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकगतिं सेवेत तथा–एतावत्काल पर्यन्तं गमनागमने कुर्यादिति नवमो गमः ९ ॥सू० ४॥

अथ मनुष्येभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमुत्पादयन्नाह–'जइ मणुस्सेहिंतो' इत्यादि।

मूलम्–जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं सन्निमणुस्सेहिंतो० असन्निमणुस्सेहिंतो०? गोयमा! सन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति। असन्निमणुस्से णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु, उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जइ। लद्धी से तिसु वि गमएसु जहेव पुढविक्काइएसु उववज्जमाणस्स। संवेहो जहा एत्थं चेव असन्निपंचिंदियस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु तहेव निरवसेसो भाणियव्वो।

जइ सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो

उत्कृष्ट से भी वह एक पूर्वकोटि अधिक तीन पल्योपम का है 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार से वह संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव इतने काल तक उस पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक गति का सेवन करता है, और इतने ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है। ऐसा यह नौवां गम है (९) ॥सू. ४॥

પૂર્વકોટી અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળો જીવ આટલા કાળ સુધી એ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તેઓ ગમનાગમન કરે છે. એ રીતે આ નવમો ગમ કહ્યો છે ॥સૂ. ૪॥

उववज्जंति ? गोयमा ! संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति णो असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति। जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति? गोयमा ! पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति। सन्निमणुस्से णं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए, से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु, उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जइ ते णं भंते ! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति ? लद्धी से जहा एयस्सेव सन्निमणुस्सस्स पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स पढमगमए जाव भवादेसोत्ति, कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तमब्भहियाइं १। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया। नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु, उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा सच्चेव वत्तव्वया। नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलपुहुत्तं, उक्कोसेणं पंचधणुसयाइं। ठिई जहन्नेणं मासपुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी।

एवं अणुबंधो वि। भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा ३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ जहा सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु वत्तव्वया भणिया। एस चेव एयस्स वि मज्झिमेसु तिसु गमएसु निरवसेसा भाणियव्वा। नवरं परिमाणं उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति, सेसं तं चेव ४-५-६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ सच्चेव पढमगमवत्तव्वया नवरं ओगाहणा जहन्नेणं पंच धणुसयाइं, उक्कोसेणं वि पंच धणुसयाइं, ठिई अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी, उक्कोसेण वि पुव्वकोडी, सेसं तहेव जाव भवादेसो त्ति, कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तमब्भहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा ७। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया। नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया, उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ ८। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा, उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा, एस चेव लद्धी जहेव सत्तमगमे। भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं,

कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं, उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ॥सू० ५॥

छाया—यदि मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते किं संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते असंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! संज्ञिमनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते असंज्ञिमनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। असंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुं स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु, उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुष्केषु उत्पद्येत। लब्धिः सा त्रिष्वपि गमकेषु यथैव पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यमानस्य संवेधो यथा अत्रैवासंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य मध्यमेषु त्रिषु गमकेषु तथैव निरवशेषो भणितव्यः।

यदि संज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ? संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते नो असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते।

यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते तदा किं पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्क संज्ञिमनुष्येभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। संज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुं स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु, उत्कर्षेण त्रिपल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्यते। ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते ? लब्धिस्तस्य यथा एतस्यैव संज्ञिमनुष्यस्य पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यमानस्य प्रथमगमके यावद् भवादेश इति कालादेशेन जघन्येन द्वौ अन्तर्मुहूर्त्तौ उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि १। स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नः एषैव वक्तव्यता। नवरं कालादेशेन जघन्येन द्वौ अन्तर्मुहूर्त्तौ उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयः चतुर्भिरन्तर्मुहूर्त्तैरभ्यधिकाः२। स एवोत्कर्षकालस्थितिकेषु उत्पन्नः जघन्येन त्रिपल्योपमस्थितिकेषु, उत्कर्षेणाऽपि त्रिपल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्येत सैव वक्तव्यता। नवरमवगाहना जघन्येनाङ्गुलपृथक्त्वम् उत्कर्षेण पञ्चधनुः शतानि। स्थितिर्जघन्येन मासपृथक्त्वम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिः। एवं मनुबन्धोऽपि भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, कालादेशेन जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि मासपृथक्त्वाभ्यधिकानि, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटयाऽभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत्कुर्यात् ३। स एवात्मना

जघन्यकालस्थितिको जातो यथा संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यमानस्य मध्यमेषु त्रिषु गमकेषु वक्तव्यता भणिता। एवैव एतस्यापि मध्यमेषु त्रिषु गमकेषु निरवशेषा भणितव्या, नवरं परिमाणमुत्कर्षेण संख्याता उत्पद्यन्ते शेषं तदेव ४-५-६। स एव आत्मना उत्कर्षकालस्थितिको जातः सैव प्रथमगमवक्तव्यता नवरमवगाहना जघन्येन पञ्च धनुः शतानि, उत्कर्षेणापि पञ्चधनुः शतानि, स्थितिरनुबन्धो जघन्येन पूर्वकोटिः, उत्कर्षेणापि पूर्वकोटिः, शेषं तथैव यावद् भवादेश इति, कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटि रन्तर्मुहूर्ताभ्यधिका, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत्कुर्यात् ७। स एव जघन्यकालस्थितिकेषूत्पन्न एवैव वक्तव्यता। नवरं कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटि रन्तर्मुहूर्ताभ्यधिका, उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटय श्चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकाः ८। स एवोत्कर्षकालस्थितिकेषु उत्पन्नो जघन्येन त्रिपल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्येत, उत्कर्षेणापि त्रिपल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्येत, एवैव लब्धिर्यथैव सप्तमगमके। भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, कालादेशेन जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटयऽभ्यधिकानि उत्कर्षेणापि त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटयाऽभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत्कुर्यात् ९। सू०५।

टीका—'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः मनुष्येभ्यो—मनुष्यगतिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा—'किं सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' किं संज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योपद्यन्ते अथवा—'असन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' असंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह—'गोयमा'

अब सूत्रकार मनुष्यों से आकरके जीव पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है इस विषय का कथन करते हैं-'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' इत्यादि।

टीकार्थ-गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! यदि मनुष्यगति से आकर के पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव उत्पन्न होते हैं तो 'किं सण्णि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति, असण्णि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' क्या वे संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा असंज्ञी मनुष्यों से

હવે સૂત્રકાર મનુષ્યોમાથી આવીને જીવ સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તે વિષયનું કથન કરે છે. 'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવુ પૂછયું છે કે—હે ભગવન્ જો મનુષ્ય ગતિમાંથી આવીને સંજ્ઞી પચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેઓ 'किं सण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति, असण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' શું સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે

इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम। 'सन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति' संज्ञिमनुष्येभ्योऽपि आगत्य असंज्ञिमनुष्येभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका इत्युत्तरम्। 'असन्निमणुस्से णं भंते !' असंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त। 'जे भविए सन्निपचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुम् 'से णं भंते। केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' स खलु भदन्त। कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येतेति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम। 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' जघन्येनान्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्येत, 'उक्को-

---

आकरके उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम 'सन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति, असन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति' पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव संज्ञी मनुष्यों से भी आकर के उत्पन्न होते हैं और असंज्ञी मनुष्यों से भी आकर के उत्पन्न होते हैं।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'असन्नि मणुस्से णं भंते। जे भविए पंचिंदिय तिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त। जो असंज्ञी मनुष्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उववज्जेज्जा'

અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે–'गोयमा !' હે ગૌતમ! 'सन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति असन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति' સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળા જીવો સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'असन्निमणुस्से णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ જે અસંજ્ઞી મનુષ્ય પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते! केवइय कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે–'गोयमा !' હે ગૌતમ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં

से णं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा।' उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुष्केषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्येत इति। 'लद्धी से तिसु वि गमएसु जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स' लब्धिः परिमाणादिका तस्या संज्ञिमनुष्यस्य त्रिष्वपि गमकेषु यतो नवानां गमानां मध्ये आद्या एव त्रयो गमाः प्रथमद्वितीय तृतीय रूपा इह सम्भवन्ति। जघन्यतोऽपि उत्कर्षतोऽपि चान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वेन एकस्थितिकत्वात् तस्येति, यथैव पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यमानस्यासंज्ञिमनुष्यस्याद्यगमत्रये या वक्तव्यता कथिता सैव वक्तव्यता अत्रापि पञ्चेन्द्रियतिरश्चि समुत्पद्यमानस्यासंज्ञिमनुष्यस्य

वह जघन्य से एक अन्तमुहूर्त्त की स्थिति बाले पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा' उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि की आयुवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है 'लद्धि से तिसु वि गमएसु जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स' पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने योग्य असंज्ञी मनुष्य की पहिले के तीनों गमकों में जो वक्तव्यता कही गई है वही वक्तव्यता यहां पर भी प्रथम के तीनों गमकों मे कह लेनी चाहिये। क्योंकि नौ गमों में से यहां तीन ही गम-प्रथम, द्वितीय और तृतीय ऐसे तीन गम ही संभवित होते हैं। इसका कारण ऐसा है कि यह जघन्य से और उत्कृष्ट से दोनों प्रकार से भी अन्तमुहूर्त्त की स्थिति वाला होने से एक ही स्थितिवाला है। जिस प्रकार पृथिवीकायिकों में उत्पद्यमान असंज्ञी मनुष्यको आदिके तीन गमों में जो वक्तव्यता कही है वही वक्तव्यता यहां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमें उत्पद्यमान असंज्ञी मनुष्य की भी कहनी

ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा' ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'लद्धी से तिसु वि गमएसु जहेव पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स' પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય અસંજ્ઞી મનુષ્યનું પહેલાના ત્રણ ગમોમાં જે કથન કર્યું છે. એજ કથન અહિયાં પણ આગલા ત્રણ ગમોમાં એટલે કે પહેલા, બીજા, અને ત્રીજા ગમમાં કહેવું જોઈએ કેમકે નવ ગમો પૈકી અહિયાં એ ત્રણ ગમ જ સંભવે છે તેનું કારણ એ છે કે-આ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બેઉ પ્રકારથી એક જ સ્થિતિ વાળા હોય છે. જેવી રીતે પૃથિવીકાયિકોમાં ઉત્પદ્યમાન અસંજ્ઞીમનુષ્યને આદિના ત્રણ ગમોમાં જે કથન કર્યું છે એજ કથન અહિયાં પંચેન્દ્રિયતિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પદ્યમાન અસંજ્ઞી

वक्तव्यता भणितव्येत्येत्यर्थः। 'संवेहो जहा एत्थ चेव असन्निपंचिंदियस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु तहेव निरवसेसो भाणियव्वो' कायसंवेधो भवादेश कालादेशाभ्यां यथा यत्रैव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोत्पादाधिकारे असंज्ञि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोत्पादाधिकारे असंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य मध्यमेषु त्रिषु चतुर्थपञ्चमपष्ठलक्षणेषु गमकेषु तथैव निरवशेषः सेवों भणितव्य इति।

'जइ सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः संज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यन्ते तदा 'किं संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा 'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते ? इति प्रश्नः। भगवानाह 'गोयमा'

चाहिये। 'संवेहो जहा एत्थ चेव असन्नि पंचिंदियस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु तहेव निरवसेसो भाणियव्वो' संवेध यहां असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय के मध्यम के तीन गमों में जैसा भव और काल की अपेक्षा लेकर कहा गया है वैसा ही यहां पर सम्पूर्ण रूप कह लेना चाहिए।

अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'जइ सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त। यदि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो 'किं संखेज्जवासाउय सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति, असंखेज्जवासाउय सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' क्या वे संख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकर के उत्पन्न होते हैं ? अथवा असंख्यात वर्ष की आयु वाले संज्ञी मनुष्यों से आकर के

असन्निपचिंदियस्स तिसु गमएसु तहेव निरवसेसो भाणियव्वो' અહિયાં સંવેધ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના મધ્યના ત્રણ ગમોમાં ભવ અને કાળની અપેક્ષાથી જે પ્રમાણે કહ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં સંપૂર્ણ રૂપે કહેવું જોઇએ

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ सन्नि मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક જીવ સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'किं संखेज्जवासाउयसन्निमनुस्सेहिंतो ! उववज्जंति, असंखेज्जवासाउय सन्नि मनुस्सेहिंतो उववज्जंति' શું તેઓ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ?

इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यन्ते 'नो असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' नो असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते असंख्यातवर्षायुषो मनुष्या देवगतावेवोत्पद्यन्ते न तु कथमपि तिर्यग्योनाविति। हे भदन्त! 'जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा-'किं पज्जत्तसंखेज्जवासाउय सन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' किं पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्यआगत्योत्पद्यन्ते अथवा-'अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते? इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि. 'गोयमा'

उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा! हे गौतम! 'संखेज्जवासाउयसन्निमनुस्सेहिंतो उववज्जंति' वे संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञीमनुष्यों से आकर के उत्पन्न होते हैं- 'नो असंखेज्जवासाउय०' असंख्यातवर्ष की आयुवाले मनुष्यों से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं। क्योंकि असंख्यावर्ष की आयुवाले युगलिक मनुष्य मरकर देवगति में ही उत्पन्न होते हैं अन्यत्र नहीं।

अब इस पर पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ संखेज्जवासाउय सण्णिमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि वे संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो क्या वे पर्याप्त संख्यातवर्ष की आयुवाले मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा अपर्याप्त संख्यातवर्ष की आयुवाले मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'ગોયમા!' હે ગૌતમ! 'संखेज्जवासाउयसन्निमनुस्सेहिंतो उववज्जंति' તેઓ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. 'नो असंखेज्जवासाउय०' અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. કેમકે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા યુગલિક મનુષ્યો મરીને દેવગતિમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે બીજે નહીં આ સંબંધમાં હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે કે-'जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા

हे गौतम ! 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति' पर्याप्त संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते तथा-'अपज्जत्तसंखेज्ज वासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति' अपर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञि-मनुष्येभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् । 'सन्नि मणुस्से णं भंते' संज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! 'जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुम् 'से णं भंते !' स खलु भदन्त ! 'केवइयकालट्ठिइ-एसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येतेति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येनान्तर्मुहूर्त-

---

हैं ? गौतम के इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति, अपज्जत्त संखेज्जवासाउय सन्नि मणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति' वे पर्याप्त संख्यात वर्ष की आयुवाले मनुष्यों से आकरके भी उत्पन्न होते हैं और अपर्याप्त संख्यात वर्ष की आयुवाले मनुष्यों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं।

अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं--'सन्निमणुस्से णं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त ! संज्ञी मनुष्य जो पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने कालकी स्थितिवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! वह 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्य से

મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે- ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउय-सन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति, अपज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो वि उववज्जंति' તેઓ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને અપર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'सन्निमणुस्से णं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ સંજ્ઞી મનુષ્ય કે જે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે

स्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु 'उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण त्रिपल्योपमस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्येत इति उत्पाद द्वारम् १। परिमाणद्वारे प्रश्नयन्नाह–'ते णं भंते! जीवा एगसमएग केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त! जीवा एक समयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह–'लद्धी से' इत्यादि। 'लद्धी से जहा एयस्सेव सन्निमणुस्सस्स पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स पढमगमए जाव भवादेसोत्ति' लब्धि स्तस्य यथा एतस्यैव संज्ञिमनुष्यस्य पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यमानस्य प्रथमगमके यावत् भवादेश इति, लब्धिः–परिमाणादि प्राप्तिः तस्य संज्ञि मनुष्यस्य यथा एतस्यैव संज्ञिमनुष्यस्य पृथिवीकायिकेषु समुत्पद्यमानस्य प्रथमगमके कथिता तथैवेहापि सर्वं बोद्धव्यम्

एक अन्तर्मुहूर्त की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से 'तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' तीन पल्योपम की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है। इस प्रकार से यह उत्पाद द्वार को लेकर कथन किया' अब परिमाण द्वार को लेकर कथन इस प्रकार से है-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त! वे संज्ञी मनुष्य जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'लद्धी से जहा एयस्सेव सन्नि मणुस्सस्स पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स पढमगमए जाव भवादेसोत्ति' हे गौतम! पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने योग्य संज्ञी मनुष्य की प्रथम गमक में कही गई वक्तव्यता यहां यावत् भवादेश तक कह लेनी चाहिये। वह वक्तव्यता इस प्रकार से है

'गोयमा!' હે ગૌતમ! તે 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે આ ઉત્પાત દ્વારના સંબંધમાં કથન કર્યું છે.

હવે પરિમાણ દ્વાર સંબંધમાં કથન કરવામાં આવે છે. આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે–'ते णं भंते! जीवा एग समएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્ તે સંજ્ઞી મનુષ્ય જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'लद्धी से जहा एयस्सेव सन्निमणुस्सस्स पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स पढमगमए जाव भवादेसोत्ति' હે ગૌતમ! પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય સંજ્ઞી મનુષ્ય સંબંધી પહેલા ગમમાં કહેલ કથન અહિયાં યાવત્ ભવાદેશ સુધી કહેવું જોઈએ. તે

सा च परिमाणादिद्वारेषु एवं परिमाणतो जघन्येन एको वा द्वौ वा, त्रयो वा उत्कर्षेण तु संख्याता एव उत्पद्यन्ते संज्ञिमनुष्याणां स्वभावतोऽपि संख्यातत्वात् २ तथा-षट्संहननवन्तो भवन्ति ३, शरीरावगाहना उत्कर्षतः पञ्च धनुःशतप्रमाणा ४। षड्विधसंस्थानवन्तः ५। कृष्णनीलादिकाः षडपि लेश्या भवन्ति ६। सम्यग्मिथ्यामिश्रदृष्टिमन्तः ७। भजनया चतुर्ज्ञानाः त्र्यज्ञानाश्च भवन्ति ८। मनोवाक्काययोगवन्तः ९। साकारानाकारोपयोगद्वयवन्तः १०। आहारभय-मैथुनपरिग्रहाख्यसंज्ञावन्तः ११। क्रोधमानमायालोभाख्यकषायचतुष्टयवन्तः १२। श्रोत्रादि पञ्चेन्द्रियाणि भवन्ति १३। षट्प्रकारकाः समुद्घाताश्चापि भवन्ति

-वे संज्ञी मनुष्य एक समय में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात ही उत्पन्न होते हैं. क्योंकि संज्ञी मनुष्य स्वभावतः संख्यात ही हैं। तथा ये ६ हों संहननवाले होते हैं। शरीरावगाहना इनकी उत्कृष्ट से ५०० धनुष की होती है। संस्थान इनके ६ हों प्रकार के होते हैं। लेश्याएं इनमें छहों होती हैं। ये सम्यग्दृष्टि भी होते है, मिथ्यादृष्टि भी होते हैं और मिश्रदृष्टि भी होते हैं। भजना से ये चार ज्ञान वाले होते हैं और तीन अज्ञान वाले होते है। इनके मन वचन और काय ये तीनों योग होते हैं। साकार और अनाकार दोनों प्रकार का उपयोग इनके होता है। आहार, भय, मैथुन और परिग्रह ये चार प्रकार की संज्ञाएं इनके होती हैं। क्रोध, मान, माया और लोभ ये चार कषायों वाले ये होते हैं। श्रोत्र से लेकर स्पर्शन

કથન આ રીતે છે. 'તે સંજ્ઞી મનુષ્યો એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત જ ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે-સંજ્ઞી મનુષ્ય સ્વાભાવિક રીતે સંખ્યાત જ હોય છે. તેમના શરીરની અવગાહના ઉત્કૃષ્ટથી ૫૦૦ પાંચસો ધનુષની છે, તેઓને છએ પ્રકારના સંસ્થાન હોય છે. લેશ્યાઓ તેમને છએ હોય છે. તેઓ સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. અને મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. અને મિશ્ર દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. ભજનાથી તેઓ ચાર જ્ઞાનવાળા હોય છે, અને ત્રણ અજ્ઞાનવાળા હોય છે. તેઓને મન, વચન અને કાય એ રીતે ત્રણ યોગો હોય છે. તેમને સાકાર અને અનાકાર એ બેઉ પ્રકારનો ઉપયોગ હોય છે. તેઓ આહાર, ભય, મૈથુન, અને પરિગ્રહ એ ચાર પ્રકારની સંજ્ઞાઓ હોય છે. તેઓને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયવાળા હોય છે, તેઓને શ્રોત્ર-(કાન) થી લઈને સ્પર્શ સુધીની પાંચે ઇન્દ્રિયો હોય છે. તેમને છએ

१४। शाताशातवेदनावन्तः १५। स्त्री पुं नपुंसकत्रिविधवेदवन्तः १६। स्थिति-र्जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणा उत्कृष्टतः पूर्वकोट्यायुष:१७। अध्यवसायाः प्रशस्ता अप्रशस्ताश्च १८। अनुबन्धः स्थितिसमान एव १९। कायसंवेधस्तु भवादेशेन जघन्यतो द्वौ भवौ, उत्कर्षतोऽष्टौ भवाः एतत्सर्वं मनसि निधाय आह-'जाव भवादेसोत्ति' परिमाणादारभ्य भवादेशपर्यन्तं सर्वं प्रथमगमकोक्तमेव अनुसन्धेय-मिति। कालादेशेन कायसंवेधं स्वयमेव दर्शयन्नाह-'कालादेसेणं' इत्यादि। 'कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतो मुहुत्ता' कालादेशेन जघन्येन द्वौ अन्तर्मुहूर्त्तौ

तक की पांचों इन्द्रियां इनके होती हैं। छ प्रकार के समुद्घात इनके होते हैं। शातरूप और अशातरूप दोनो प्रकार की ये वेदनावाले होते हैं, स्त्रीवेद, पुंवेद और नपुंसकवेद ये तीनों वेद वाले होते हैं। स्थिति इनकी जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की होती है और उत्कृष्ट से एक पूर्व कोटि की होती है। प्रशस्त और अप्रशस्त दोनों प्रकार के इनके अध्यव साय होते हैं। स्थिति के समान ही यहां अनुबन्ध होता है। कायसं-वेध भवकी अपेक्षा जघन्य से दो भव रूप होता है और उत्कृष्ट से वह आठ भवरूप होता है यह सब मनमें धारण करके ही सूत्रकारने 'जाव भवादेसोत्ति' ऐसा सूत्रपाठ कहा है। इस से उन्होंने यह समझाया है कि परिमाण से लेकर भवादेश तक सब कथन प्रथम गम के कहे अनुसार ही यहां ग्रहण कर लेना चाहिये। काल की अपेक्षा-'जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता' 'जघन्य से वह कायसंवेध दो अन्तर्मुहूर्त्त का है और 'उक्कोसेणं तिन्नि

પ્રકારના સમુદ્ઘાતો હોય છે તેઓ શાતા અને અશાતા એ બેઉ પ્રકારની વેદનાવાળા હોય છે. તેઓ સ્ત્રીવેદ, પુંવેદ, અને નપુંસક વેદ એ ત્રણે પ્રકા-રના વેદવાળા હોય છે, તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની હોય છે. તેઓને પ્રશસ્ત અને પ્રશસ્ત એમ બન્ને પ્રકારના અધ્યવસાયો હોય છે. અહિયાં અનુબંધ સ્થિતિ પ્રમાણે જ હોય છે. કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવ રૂપ હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે આઠ ભવ રૂપ હોય છે. આ તમામ મનમાં ધારણ કરીને જ સૂત્રકારે 'जाव भवादेसोत्ति' એ પ્રમાણેનો સૂત્રપાઠ કહેલ છે. આ સૂત્ર પાઠથી તેઓએ એ સમજાવ્યું છે કે-પરિમાણથી લઇને ભવાદેશ સુધીનું તમામ કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે તેમ સમજવું. કાળની અપેક્ષાથી 'जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता' જઘન્યથી તે કાયસંવેધ બે અંતર્મુહૂર્તનો

उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तमब्भहियाइं' उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि, एतावत्कालं मनुष्यगतिं तिर्यग्गतिं च सेवेत, तथा-एतावत्कालपर्यन्तमेव मनुष्यगतौ तिर्यग्गतौ च गमनागमने कुर्यादिति प्रथमो गमः १। द्वितीयगमे-'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव-संज्ञिमनुष्य एव यदि जघन्यकालस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पन्नो भवेत्तदा-'एस चेव वत्तव्वया' एषैव-प्रथमगमप्रदर्शितैव वक्तव्यता सर्वाऽपि वक्तव्या, 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतो मुहुत्ता' नवरम्-केवलमेतावदेव वैलक्षण्यम् यत् कायसंवेधस्तु 'कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता' कालादेशेन

पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तमब्भहियाइं' उत्कृष्ट से वह पूर्वकोटि पृथक्त्व अधिक तीन पल्योपम का है। इतने काल तक वह संज्ञी मनुष्यगति का और तिर्यग्गति का सेवन करता है। तथा इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह प्रथम गम है। द्वितीय गम में-'सो चेव जहन्न कालट्ठिइएसु उववन्नो' ऐसा पाठ है। इसके अनुसार वही संज्ञी मनुष्य यदि जघन्य काल की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है। तो वहां पर भी 'एस चेव वत्तव्वया' यही प्रथम गम में कही गई वक्तव्यता कहनी चाहिये। परन्तु इस गम की वक्तव्यता में जो प्रथम गम की वक्तव्यता से अन्तर है उसे सूत्रकारने 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता' इस सूत्र द्वारा प्रकट किया है। इससे उन्होंने यह समझाया है कि इस द्वितीय गम में कायसंवेध

છે. અને 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडि पुहुत्तमब्भहियाइं' ઉત્કૃષ્ટથી તે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે આટલા કાળ સુધી તે સંજ્ઞી મનુષ્ય ગતિનું અને તિર્યંચ ગતિનું સેવન કરે છે અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમા ગમનાગમન કરે છે એ રીતે આ પહેલો ગમ કહ્યો છે. ૧ હવે બીજા ગમ સંબંધી કથન કરવામા આવે છે.—

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइसु उववन्नो' આ સૂત્રપાઠમાં કહ્યા પ્રમાણે એ સંજ્ઞી મનુષ્ય જો જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે તો તે સંબંધમાં પણ 'एस चेव वत्तव्वया' આ પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું કથન કહેવું જોઇએ. પરંતુ પહેલા ગમ કરતાં આ બીજા ગમના કથનમા જે જુદાપણું છે તેને સૂત્રકારે 'नवरं' 'कालादेसेणं जहन्नेणं दो अंतोमुहुत्ता' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી તેઓએ એ સમજાવ્યુ છે કે આ બીજા ગમમા કાયસંવેધ કાળની

जघन्येन द्वौ अन्तर्मुहूर्तौ 'उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोट्यः चतुर्भिरन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकाः एतावत्काल पर्यन्तं तिर्यग्योनिकगतिं मनुष्यगतिं च सेवेत तथा-एतावत्कालपर्यन्तमेव उभयगतौ गमनागमने कुर्यादिति द्वितीयो गमः २। तृतीयगमं दर्शयन्नाह-'सो चेव उक्कोस०' इत्यादि। 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव-संज्ञि मनुष्य एव उत्कृष्टकालस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पन्नो भवेत् यदि तदा -'जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु' जघन्येन त्रिपल्योपमस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकेषु 'उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्ठिइएसु' उत्कर्षेणापि त्रिपल्योपम-स्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यते, 'सच्चेव वत्तव्वया' सैव वक्तव्यता

काल की अपेक्षा तो जघन्य से दो अन्तर्मुहूर्त का है, परन्तु 'उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' उत्कृष्ट से वह चार अन्तर्मुहूर्त अधिक चार पूर्वकोटि का है। इस प्रकार वह जीव इतने काल तक तिर्यग्योनिक गति का और मनुष्य गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है। इस प्रकार से यह द्वितीय गम है।

तृतीय गम इस प्रकार से है--'सो चेव उक्कोस०' वही संज्ञी मनुष्य यदि उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है तो वह 'जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु' जघन्य से तीन पल्योपम की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्ठिइएसु०' उत्कृष्ट से भी वह तीन पल्योपम की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है।

અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે અંતર્મુહૂર્તનો છે. પરંતુ उक्कोसेण चत्तारि पुव्व-कोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' ઉત્કૃષ્ટથી તે ચાર અન્તર્મુહૂર્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિનો છે આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી તિર્યંચ યોનિકોની ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે આ બીજો ગમ કહ્યો છે ૨

હવે ત્રીજો ગમ કહેવામાં આવે છે—'सो चेव उक्कोस०' એ સંજ્ઞી મનુષ્ય જો ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો તે 'जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु' જઘન્યથી ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને 'उक्कोसेणं वि तिपलिओवमट्ठिइएसु' ઉત્કૃષ્ટથી પણ ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ-વાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'सच्चेव-

तृतीयगमेऽपि प्रथमगमोक्तैव सर्वाऽपि वक्तव्यता वक्तव्या, केवलं शरीरावगाहनादौ वैलक्षण्यं तदेव दर्शयति-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुल-पुहुत्तं' नवरं शरीरावगाहना जघन्येनाङ्गुलपृथक्त्वं द्वयङ्गुलादारभ्य नवा-ङ्गुलपर्यन्त मित्यर्थः, अनेनेद निश्चितं भवति यत् अङ्गुलपृथक्त्वात् हीनतरदेहो मनुष्यः उत्कृष्टायुष्केषु तिर्यग्योनिकेषु नोत्पद्यते इति। तथा-'उक्कोसेणं पंच धणु-सयाइं' उत्कर्षेण पञ्च धनुः शतानि पञ्च धनुः शतप्रमाणदेहो भवतीत्यर्थः। 'ठिई जहन्नेणं मासपुहुत्तं' स्थितिर्जघन्येन मासपृथक्त्वं द्विमासादारभ्य नवमास-पर्यन्तायुष्को भवतीत्यर्थः। अनेनेदं निर्णीयते यत् मासपृथक्त्वात् हीनतरायुष्को मनुष्यः उत्कृष्टस्थितिकेषु तिर्यग्योनिकेषु नोत्पद्यते इति। 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी

'सच्चेव वत्तव्वया' ऐसी यह वक्तव्यता तृतीय गम में भी प्रथम गम में कही गई वक्तव्यता के अनुसार ही कह लेनी चाहिये। परन्तु इस तृतीय गम की वक्तव्यता में जो प्रथम गम की वक्तव्यता से अन्तर पड़ता है वह शरीरावगाहना आदि में पड़ता है। जो इस प्रकार से है-'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलपुहुत्तं' यहां तृतीयगम में अवगाहना जघन्य से अंगुलपृथक्त्व है-दो अंगुल से लेकर ९ अंगुल तक है। इससे यह निश्चित होता है कि अङ्गुलपृथक्त्व से हीनतर देह वाला मनुष्य उत्कृष्ट आयुवाले तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न नहीं होता 'उक्कोसेणं पंचधणुसयाइं' उत्कृष्ट से अवगाहना पांचसौ धनुष प्रमाण है 'ठिई जहन्नेणं मासपुहुत्तं' स्थिति जघन्य से मासपृथक्त्व-दो मास से लेकर नौ मास तक है इससे यह निर्णीत होता है कि मास पृथक्त्व से हीनतर आयुवाला मनुष्य उत्कृष्ट स्थितिवाले तिर्यग्योनिकों

वत्तव्वया' એ પ્રમાણેનું આ કથન ત્રીજા ગમમાં પણ પહેલા ગમમાં કહેલ કથન અનુસાર જ કહેવું જોઈએ પરંતુ આ ત્રીજા ગમના કથનમાં જે પહેલા ગમના કથન કરતાં ફેરફાર છે તે શરીરની અવગાહના વિગેરેમાં આવે છે. જે આ પ્રમાણે છે-નવર ઓગાહણા जहण्णेणं अगुलपुहुत्त' અહિયાં આ ત્રીજા ગમમાં અવગાહના જઘન્યથી આંગળ પૃથક્ત્વની છે એટલે કે બે આંગળથી લઈને નવ આંગળ સુધીની છે આનાથી એ નિશ્ચિત થાય છે કે-આંગળ પૃથક્-ત્વથી હીનતર શરીર વાળો મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યવાળા તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી તથા 'उक्कोसेण पंचधणुसयाइं' ઉત્કૃષ્ટથી અવગાહના પાચસો ધનુષ પ્રમાણની છે. 'ठिई जहन्नेणं मासपुहुत्तं' સ્થિતિ જઘન્યથી માસ પૃથ ક્ત્વ-બે માસથી નવ માસ સુધીની છે. આ કથનથી એ નિર્ણય થાય છે કે -માસ પૃથક્ત્વથી ઓછી આયુષ્યવાળો મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા તિર્યંચ

उत्कर्षेण पूर्वकोटिः पूर्वकोटय युष्कः उत्कृष्टतो भवतीत्यर्थः। 'एवं अणुबंधो वि' एवं स्थितिसमानोऽनुबन्धोऽपि भवतीति। कायसंवेधस्तु 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन द्वे भवग्रहणे 'कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन कायसंवेधो जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि मासपृथक्त्वाभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' उत्कृष्टतः त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटयाऽभ्यधिकानि उत्कृष्टतः कालादेशेन कायसंवेधः पूर्वकोटयधिकत्रिपल्योपमात्मको भवतीत्यर्थः। 'एवइयं जाव करेज्जा२' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तमेव तिर्यग्गतिं मनुष्यगतिं सेवेत तथा एतावत्काल पर्यन्तमेव उभयगतौ गमनागमने कुर्यादिति तृतीयो गमः ३। चतुर्थ पञ्चम षष्ठ गमान् दर्शयन्नाह-'सो चेव अप्पणा' इत्यादि। 'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिईओ

में उत्पन्न नहीं होता है। एवं उत्कृष्ट से स्थिति 'पुव्वकोडी' एक पूर्वकोटि रूप है। 'एवं अणुबंधो वि' इसी प्रकार से स्थिति के जैसा ही अनुबंध होता है। काय संवेध 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' भव की अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करने रूप है और 'कालादेसेणं' काल की अपेक्षा वह 'जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं' जघन्य से मासपृथक्त्व अधिक तीन पल्योपम का है। 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' उत्कृष्ट से वह कायसंवेध पूर्वकोटि अधिक तीन पल्योपम का है। 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार से वह जीव इतने काल तक तिर्यग्गति का और मनुष्यगति का सेवन करता है। तथा इतने कालतक ही वह उस गति में गमनागमन करता है। ऐसा यह तृतीयगम है।

अब सूत्रकार चतुर्थ पंचम एवं षष्ठ गमों को दिखलाने के लिये ये

યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થતો નથી અને ઉત્કૃષ્ટથી સ્થિતિ 'पुव्वकोडी' એક પૂર્વ કોટિ રૂપ છે. 'एवं अणुबंधो वि' આજ પ્રમાણે એટલે કે સ્થિતિના કથન પ્રમાણે જ અનુબંધ પણ થાય છે. કાયસંવેધ 'भवादेसेण दो भवग्गहणाइं' ભવની અપેક્ષાથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે અને 'कालादेसेणं' કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી 'जहन्नेण तिन्नि पलिओवमाइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं' માસપૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમ રૂપ છે 'उक्कोसेण' ઉત્કૃષ્ટથી તે કાયસંવેધ 'तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' પૂર્વકોટિ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી તિર્યંચ ગતિનું અને મનુષ્ય ગતિનું સેવન કરે છે. તથા એટલા કાળ સુધી જ તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે એ પ્રમાણેનો આ ત્રીજો ગમ કહ્યો છે. ૩

હવે સૂત્રકાર ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા ગમને બતાવવા માટે 'सो चेव

जाओ' स एव संज्ञिमनुष्य एव आत्मना स्वयमित्यर्थः जघन्यकालस्थितिको जातः तदा-'जहा-सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु वत्तव्वया भणिया' यथा संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यमानस्य मध्यमेषु त्रिषु चतुर्थपञ्चमषष्ठलक्षणेषु गमकेषु वक्तव्यता भणिता 'एस चेव एयस्स वि मज्झिमेसु तिसु गमएसु निरवसेसा भाणियव्वा' एषैव एतस्यापि मध्यमेषु त्रिषु गमकेषु निरवशेषा-सपूर्णा भणितव्या, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यमानस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य या वक्तव्यता मध्यमगमत्रये कथिता सा समग्राऽपि वक्तव्यता इहापि मध्यमगमत्रये वक्तव्येति। सर्वथा समत्वपरिहारायाह-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं परिमाणं उक्कोसेणं संखेज्जा

'सो चेव अप्पणा जहन्न कालट्ठिइओ जाओ' ऐसा सूत्र कहते हैं-इसके द्वारा वे यह प्रकट करते हैं कि जब वही संज्ञी मनुष्य जघन्य काल की आयु को लेकर पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य होता है-तो उस सम्बन्ध में 'जहा सन्नि पंचिंदिय तिरिक्खजोणियस्स पंचिंदिय तिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु वत्तव्वया भणिया' जैसी वक्तव्यता पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पद्यमान संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक के मध्य के तीन गमकों में कही गई है 'एसचेव एयस्स वि मज्झिमेसु निरवसेसा भाणियव्वा' वही समग्र वक्तव्यता यहां पर भी मध्यम गमत्रय में कह लेनी चाहिये। परन्तु सर्वथा रूप से समता के परिहार करने के निमित्त सूत्रकार 'नवरं

अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ' આ પ્રમાણેનું સૂત્ર કહે છે આ સૂત્રથી તેઓ એ બતાવે છે કે-જ્યારે તે સંજ્ઞી મનુષ્ય જઘન્ય કાળની આયુષ્યને લઈને ઉત્પન્ન થાય છે, અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે.-તો તે સંબંધમાં 'जहा सन्नि पंचिंदिय तिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स मज्झिमेसु तिसु गमएसु वत्तव्वया भणिया' જે પ્રમાણેનું કથન પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકના મધ્યના ત્રણ ગમોમાં કહેલ છે. 'एस चेव एयस्सवि मज्झिमेसु तिसु गमएसु निरवसेसा भाणियव्वा' આ તમામ કથન અહિયાં પણ મધ્યના ત્રણ ગમોમાં એટલે કે ચોથા, પંચમા અને છઠ્ઠા ગમના સંબંધમાં કહેવું. પરંતુ બધી રીતના સરખાપણાનો નિષેધ કરવા માટે સૂત્રકાર 'नवर परिमाणं उक्कोसेणं संखेज्जा

उववज्जंति' नवरं केवलं परिमाणम् उत्कर्षतः संख्येया उत्पद्यन्ते तत्र संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पद्यमानस्य परिमाणद्वारे उत्कर्षतोऽसंख्येया उत्पद्यन्ते इत्युक्तम् अत्र तु संज्ञिमनुष्याणां संख्येयत्वेन संख्येया उत्पद्यन्ते एवं परिमाणद्वारे वक्तव्यम्, एतावानेव भेदः। संहननादिद्वाराणि तु यथा तत्रोक्तानि तथाऽत्रापि वक्तव्यानि तानि चैवम्-तेषां षट् संहननानि २। शरीरावगाहना जघन्योत्कृष्टाभ्यामङ्गुलाऽसंख्येयभागमात्रप्रमाणा ४। संस्थानानि-तत्र

परिमाणं उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' इस सूत्र का कथन करते हैं-इसके द्वारा उन्होंने यह समझाया है कि पूर्वोक्त गमत्रय के परिमाण से यहां के मध्यम गमत्रय में परिमाण में भिन्नता है, क्योंकि यहां परिमाण की अपेक्षा वे उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पद्यमान संज्ञि पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक के परिमाण द्वार में वे उत्कृष्ट से असंख्यात उत्पन्न होते हैं ऐसा कहा गया है। परन्तु यहां संज्ञी मनुष्यों का संख्यात होने के कारण वे संख्यात उत्पन्न होते हैं। ऐसा इनके परिमाण द्वार में कह लेना चाहिये। अतः इस परिमाण द्वार की ही अपेक्षा पूर्वोक्त गमत्रय के परिमाण द्वार से भिन्नता है और कोइ द्वार में भिन्नता नहीं है क्योंकि संहनन आदि द्वार जैसे वहां कहे गये हैं वैसे ही वे यहां पर भी कहे गये हैं। जैसे-उनके ६ संहनन होते हैं। शरीरावगाहना यहां जघन्य और

उववज्जंति' આ સૂત્રપાઠ કહેલ છે આ સૂત્રપાઠથી તેઓએ એ સમજાવ્યું છે કે-પૂર્વોક્ત ત્રણ ગમોના પરિમાણના કથનથી અહિયાંના ત્રણ ગમોના પરિમાણ વિગેરે દ્વારોના કથનમાં જુદાપણું આવે છે. કેમકે અહિયાં પરિમાણની અપેક્ષાથી તેઓ ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકને પરિમાણુ દ્વારમાં તેઓ ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત પણે ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. પરંતુ અહિયાં સંજ્ઞી મનુષ્યો સંખ્યાતપણે હોવાના કારણે તેઓ સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રમાણે અહિ પરિમાણુ દ્વાર સંબંધમાં કહેવું જોઈએ. આ રીતે આ પરિમાણુ દ્વારના સંબંધમાં પહેલા કહેલ ત્રણ ગમોના પરિમાણુ દ્વારથી જુદાપણુ આવે છે. તે શિવાય બીજા કોઇ દ્વારના કથનમાં જુદાપણુ આવતુ નથી. કેમકે સંહનન વિગેરે દ્વારો જે પ્રમાણે ત્યાં કહ્યાં છે. એજ રીતે તે અહિયાં પણ કહ્યા છે જેમકે-તેઓને ૭ સંહનન હોય છે. અહિયાં શરીરની અવગાહના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી

ऋषभादीनि षट् ५। कृष्णनीलकापोतिकाः तिस्रो लेश्याः ६। मिथ्यादृष्टि-मात्रम् ७। द्वे अज्ञाने ८। काययोग एव केवलम्, अस्य जघन्योत्कृष्टाभ्या मन्त-र्मुहूर्त्तस्थितिकत्वेनमनोवाक्पर्याप्तिबन्धात्पूर्वमेव मरणसद्भावात्। साकारानाकारौ द्विविधौ उपयोगौ, आहारभयमैथुनपरिग्रहाख्याश्चतस्रः संज्ञाः, क्रोधमान मायालोभाख्याश्चत्वारः कपायाः, पञ्चेन्द्रियाणि, वेदनाकषायमारणान्तिका स्त्रयः समुद्घाताः, द्वे वेदने, त्रयो वेदाः, जघन्योत्कृष्टाभ्याम् अन्तर्मुहूर्त्तमायुः,

---

उत्कृष्ट से अंगुल के असंख्यातवे भाग प्रणाग है। वज्रऋषभ आदि ६ संहनन इनके होते हैं। कृष्ण, नील, और कापोतिक ये तीन लेश्याएं होती हैं। दृष्टिद्वार में ये मिथ्यादृष्टि होते हैं। ज्ञानद्वार में ये दो अज्ञान वाले होते हैं। योगद्वार में ये केवल एक काययोग वाले ही होते हैं। क्योंकि ये जघन्य और उत्कृष्ट से एक अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले ही होते हैं। इसलिये मन और वचन पर्याप्ति के बन्ध होने के पहिले ही इनका मरण हो जाता है। इसलिये इनके मनोयोग और वाग्योग नहीं होता है। उपयोग द्वार में इनके साकार और अनाकार दोनों प्रकार का उपयोग होता है। संज्ञा द्वार में इनके आहार भय, मैथुन और परिग्रह ये चारों संज्ञाएं होती हैं। कषाय द्वार में इनके क्रोध, मान, माया और लोभ ये चारों कषायों होती हैं। इन्द्रिय द्वारमें ये पांचों इन्द्रियों वाले होते हैं। वेदना कषाय और मारणान्तिक ये ३ समुद्घात इनके होते हैं। शात और अशात रूप से दोनों प्रकार की

આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુની છે વજ્ર ઋષભ વિગેરે છ સંહનન તેઓને હોય છે. કૃષ્ણ, નીલ, અને કાપોતિક એ ત્રણ લેશ્યાઓ તેઓને હોય છે. દૃષ્ટિ દ્વારમાં તેઓ મિથ્યા દૃષ્ટિ હોય છે જ્ઞાન દ્વારમાં તેઓ બે અજ્ઞાનવાળા હોય છે. યોગદ્વારમાં આ કેવળ એક કાયયોગવાળા જ હોય છે. કેમકે-તેઓ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા જ હોય છે. તેથી મન અને વચન પર્યાપ્તિનો બંધ થતા પહેલાં જ તેમનુ મરણ થઈ જાય છે. તેથી તેમને મનોયોગ અને વચનયોગ હોતા નથી. ઉપયોગ દ્વારમાં તેમને સાકાર અને અનાકાર એ બેઉ પ્રકારનો ઉપયોગ હોય છે. સંજ્ઞા દ્વારમાં તેમને આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે. કષાય દ્વારમાં તેમને ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયો હોય છે. ઇંદ્રિય દ્વારમાં તેઓ પાંચે ઇંદ્રિયોવાળા હોય છે. તેમને વેદના, કષાય અને મારણાન્તિક એ ત્રણ સમુદ્દ્ઘાતો હોય છે. તેમને શાતા અને અશાતા એ બેઉ પ્રકારની વેદના હોય છે. તેમને ત્રણે પ્રકારના વેદ હોય

अध्यवसाय स्थानानि अप्रशस्तानि, स्थितिसदृशोऽनुबन्धः, कायसंवेधो भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षतोऽष्टौ भवग्रहणानि कालादेशेन तु संज्ञिमनुष्यपञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकस्थित्यनुसारतो भवतीति। एतदेव दर्शयति-'सेसं तं चेव' शेषम्-परिमाणातिरिक्तं संहननादिकं तदेव-पूर्वोक्तमेवेति षष्ठो गमः ६। 'सोचेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ' स एव-संज्ञिमनुष्य एव आत्मना-स्वयम् उत्कृष्टकालस्थितिको जातः तदा-'सच्चेव पढमगमवत्तव्वया' सैव प्रथमगमवक्तव्यता अस्मिन् प्रथम

वेदना इनके होती है। वेद इनमें तीनों ही होते हैं। आयुद्वार में इनकी जघन्य और उत्कृष्ट से आयु एक अन्तर्मुहूर्त्त की होती है। अध्यवसाय द्वार में इनके अध्यवसाय स्थान अप्रशस्त ही होते हैं। स्थिति के जैसा ही इनके अनुबन्ध होता है। कायसंवेध भवकी अपेक्षा जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने रूप और उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने रूप होता है, तथा काल की अपेक्षा वह संज्ञि मनुष्य की और पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक की स्थिति के अनुसार होता है। यही बात-'सेसं तं चेव' इस सूत्रपाठ से प्रकट की है। अर्थात् परिमाण के अतिरिक्त और सब संहनन आदि का कथन पूर्वोक्त जैसा ही है। इस प्रकार से यह चौथा पांचवां और छट्ठा गम कहा गया है।

'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' अब वही संज्ञी मनुष्य उत्कृष्ट काल की स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है तो इस सम्बन्ध में 'सच्चेव पढमगमवत्तव्वया' वही प्रथम गम के जैसी वक्तव्यता कह

છે. આયુ દ્વારમાં તેમને જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક અંતર્મુહૂર્તનું આયુષ્ય હોય છે. અધ્યવસાય દ્વારમાં તેમને અધ્યવસાય સ્થાન અપ્રશસ્ત જ હોય છે સ્થિતિના કથન પ્રમાણે જ તેમને અનુબંધ હોય છે. કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ કહેલ છે તથા કાળની અપેક્ષાથી તે સંજ્ઞી મનુષ્યના અને પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકના પ્રકરણમાં સ્થિતિના કથન પ્રમાણે છે, એજ વાત 'सेसं त चेव' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે અર્થાત્ પરિમાણના કથન શિવાયનું બીજુ સંહનન વિગેરે સંબંધી કથન પહેલાં કહ્યા પ્રમાણેનું જ છે. આ રીતે આ ચોથો પાંચમો અને છઠ્ઠો ગમ કહ્યો છે ૪-૫-૬

'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' એજ સંજ્ઞી મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ-કાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો હોય તો તે સંબંધમાં 'सच्चेव पढमगमवत्त-व्वया' પહેલા ગમના કથન પ્રમાણેનું કથન કહેવું જોઈએ. પરંતુ એ પહેલા

गमप्रकरणे या वक्तव्यता भणिता निरवशेषा सैव वक्तव्यता सप्तमगमेऽपि वक्तव्ये त्यर्थः। सर्वथा प्रथमगमापेक्षया सादृश्यं निराकरोति-'नवरं' इत्यादिना। 'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं पंचधणुसयाइं' नवरम्-केवलमवगाहना शरीरावगाहना पूर्वा पेक्षया भिद्यते सा च जघन्येन पञ्च धनुः शतानि 'उक्कोसेण वि पंचधणुसयाइं' उत्कर्षेणाऽपि पञ्च धनुः शतानि 'ठिई अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी' स्थित्यनु बन्धौ जघन्येन पूर्वकोटिः 'उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटिरेव 'सेसं तहेव जाव भवादेसोत्ति' शेषम्-परिमाणादि द्वारजातं तथैव-प्रथमगमसदृ शमेव शरीरावगाहना स्थित्यनुबन्धान् विहाय अन्यत्सर्वं परिमाणादि द्वारजातं भवादेशपर्यन्तं प्रथमगमवदेव अवगन्तव्यमिति। कालादेशेन कायसंवेधांशे वैल क्षण्यं प्रतिपादयन्नाह-'कालादेसेणं' इत्यादि, 'कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी-अंतोमुहुत्तमब्भहिया' कालादेशेन जघन्येन पूर्वकोटिरन्तर्मुहूर्ताऽभ्यधिका, 'उक्को-

लेनी चाहिये परन्तु उस प्रथम गम की वक्तव्यता से इस सप्तम गम की वक्तव्यता में जो अन्तर आता है उसे सूत्रकारने 'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं पंच धणुसयाइं उक्कोसेण वि पंचधणुसयाइं' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट किया है। अर्थात् यहां शरीर की अवगाहना जघन्य से भी पांच सौ धनुष की है और उत्कृष्ट से भी पांच सौ धनुष की है। 'ठिई अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी, उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' स्थिति और अनुबन्ध जघन्य से पूर्वकोटि का है और उत्कृष्ट से भी एक पूर्वकोटि का है 'सेसं तहेव जाव भवादेसोत्ति' बाकी के और सब परिमाण आदि द्वारों का कथन यावत् भवादेश तक प्रथम गम के जैसा ही है। 'कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया' काल की अपेक्षा कायसंवेध जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त अधिक एक पूर्वकोटि का है और

ગમના કથનમાં અને આ સાતમા ગમના કથનમાં જે જુદાપણું આવે છે, તે સૂત્રકારે 'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं पंच धणुसयाइं उक्कोसेण वि पंच धणुसयाइं' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે અર્થાત્ અહિયાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી બન્ને પ્રકારથી પાંચસો ધનુષની છે. 'ठिई अणुबंधो जहन्नेणं पुव्वकोडी उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' 'સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્યથી પૂર્વકોટિનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ એક પૂર્વકોટિનો છે 'सेसं तहेव जाव भवादेसोत्ति' બાકીના પરિમાણ વિગેરે દ્વારોનું કથન યાવત્ ભવાદેશ સુધીનું પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું જ છે 'कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया' કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત

सेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तमब्भहियाइं' उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकानि 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं सेवेत तथा -एतावत्कालपर्यन्तमेव गमनागमने कुर्यादिति सप्तमो गमः७। 'सो चेव जहन्न-कालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव-संज्ञिमनुष्य एव जघन्यकालस्थितिकतिर्यग्योनिकेषु समुत्पन्नो भवेत् तदा-'एस चेव वत्तव्वया' एषैव-अनन्तरपूर्वकथितैव सर्वापि वक्तव्यता-वक्तव्या किन्तु पूर्वापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह 'नवरं' इत्यादि। 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया' नवरं-केवलं कालादेशेन

'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीपुहुत्तमब्भहियाइं' उत्कृष्ट से वह पूर्वकोटि पृथक्त्व अधिक तीन पल्योपम का है 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार वह जीव इतने काल तक तिर्यग्गति और मनुष्य गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है। ऐसा यह सातवां गम है।

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' वही संज्ञी मनुष्य जघन्य काल की स्थितिवाले तिर्यग्योनिकों में जब उत्पन्न होने के योग्य होता है, तब इस सम्बन्ध में भी 'एस चेव वत्तव्वया' यही अनन्तर पूर्वकथित ही समस्त वक्तव्यता कह लेनी चाहिये। किन्तु पूर्व वक्तव्यता की अपेक्षा जो यहां की वक्तव्यता में अन्तर है उसे 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोडी अंतोमुहुत्तमब्भहिया' इस सूत्र से प्रकट किया है। इसमें यह कहा है कि काल की अपेक्षा कायसंवेध जघन्य

અધિક એક પૂર્વકોટિનો છે અને उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडी-पुहुत्तमब्भहियाइ' ઉત્કૃષ્ટથી તે પૂર્વકોટિ પૃથક્ત્વ અધિક ત્રણ પલ્યોપમનો છે, 'एवइयं जाव करेज्जा' એ રીતે તે જીવ એટલા કાળ સુધી તિર્યંગ્ગતિ અને મનુષ્ય ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે એ પ્રમાણે આ સાતમો ગમ કહ્યો છે ૭

सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' એજ સંજ્ઞી મનુષ્ય જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા તિર્યંચયોનિકોમાં જ્યારે ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે. ત્યારે તે સંબંધમાં પણ 'एस चेव वत्तव्वया' આ પહેલા કહેલ સઘળું કથન જ કહેવું જોઈએ. પરંતુ પહેલા કહેલ કથન કરતાં અહિના કથનમાં જે જુદા પણું છે. 'नवरं' कालादेसेणं जहन्नेणं पुव्वकोटो अंतोमुहुत्तमब्भहिया' આ સૂત્રપાઠથી બતાવેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે કે-કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ

जघन्येन पूर्वकोटिरन्तर्मुहूर्ताभ्यधिका 'उक्कोसेणं चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' उत्कर्षेण चतस्रः पूर्वकोटयश्चतुर्भि रन्तर्मुहूर्तैरभ्यधिकाः पूर्वगमापेक्षयाऽष्टमगमे कालादेशेन कायसंवेधांशमात्रम् वैलक्षण्यम् अन्यत्सर्वं परिमाणद्वारादारभ्य भवादेशपर्यन्तं सर्वमपि पूर्ववदेव अवगन्तव्यमिति। एतावन्तमेव कालम् उभयगतिं सेवेत तथा-गमनागमने कुर्यादित्यष्टमो गमः८। 'सोचेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव संज्ञिमनुष्य एवोत्कृष्टकालस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु समुत्पन्नो भवेत् तदा 'जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' जघन्येन त्रिपल्योपमस्थितिकेषु, उत्पद्येत, 'उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्ठिइएसु

से एक अन्तर्मुहूर्त्त अधिक एक पूर्वकोटि रूप है और 'उक्कोसेणं उत्कृष्ट से 'चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' चार अन्तर्मुहूर्त्त अधिक चार पूर्वकोटि रूप है। पूर्वगम की अपेक्षा आठवें गम में काल की अपेक्षा कायसंवेध रूप अंश मात्र से भिन्नता है बाकी का और सब कथन परिमाण द्वार से लेकर भवादेश पर्यन्त सब पूर्व के जैसा ही जानना चाहिये। इस प्रकार इतने काल तक वह जीव उभयगति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है। 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' वही संज्ञी मनुष्य जब उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है तो वह 'जहन्नेणं तिपलिओवट्ठिइएसु उवव-

જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્ત અધિક એક પૂર્વકોટિ રૂપ છે. અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'चत्तारि पुव्वकोडीओ चउहिं अंतोमुहुत्तेहिं अब्भहियाओ' ચાર અન્તર્મુહૂર્ત અધિક ચાર પૂર્વકોટિ રૂપ છે પહેલા કહેલ ગમ કરતાં આઠમા ગમમાં કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ રૂપ અંશમાત્રમાં જુદા પણું આવે છે. તે શિવાયનું બીજુ તમામ કથન પરિમાણુ દ્વારથી આરંભીને ભવાદેશ સુધીનુ સઘળું કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે તેમ સમજવું આ રીતે આટલા કાળ સુધી તે જીવ બન્ને ગતિનું સેવન કરે છે અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિનું ગમનાગમન કરે છે એ રીતે આ આઠમો ગમ કહ્યો છે.

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' એજ સંજ્ઞી મનુષ્ય જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો તે 'जहन्नेणं पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' જઘન્યથી પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિયતિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'उक्कोसेण वि' ઉત્કૃષ્ટથી પણ

उववज्जेज्जा' उत्कर्षेणापि त्रिपल्योपमस्थितिकतिर्यग्योनिकेषु उपपद्येत 'एसचेव लद्धी जहेव सत्तमगमे' एषैव लब्धिः-परिमाणादि प्राप्तिः यथैव सप्तमगमके, सप्तमगमके यद् यत् कथितं तत्तत् सर्वमिहापि वक्तव्यम्। कायसंवेधमाह-'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन द्वे भवग्रहणे 'कालादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटयाऽभ्यधिकानि 'उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटयाऽभ्यधिकानि। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं मनुष्यगतिं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं च सेवेत, तथा-एतावत्कालपर्यन्तमेव मनुष्यगतौ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतौ च गमनागमने कुर्यादिति नवमो गमः ९ ॥सू० ५॥

ज्जेज्जा' जघन्य से तीन पल्योपम की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेण वि' उत्कृष्ट से भी वह 'तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' तीन पल्योपम की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है। 'एस चेव लद्धी जहेव सत्तम गमे' परिमाण आदि की प्राप्ति रूप लब्धि जैसी सप्तम गम में कही गई है। वैसी वह सब यहां पर भी कह लेनी चाहिये। यहाँ काय संवेध 'भवादेसेणं०' भवादेश से दो भवों को ग्रहण करने रूप है और 'कालादेसेणं०' कालादेश से वह जघन्य से पूर्वकोटि अधिक तीन पल्योपम का है और 'उक्कोसेणं वि' उत्कृष्ट से भी वह एक पूर्वकोटि अधिक तीन पल्योपम का है। 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार इतने काल तक वह जीव मनुष्यगति का और पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गति का सेवन करता है। तथा इतने ही काल तक वह उस मनुष्यगतिमें और पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गति में गमनागमन करता है। ऐसा यह नौवां गम है ॥ सू०५ ॥

ते 'तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' त्रण पल्येोपमनी स्थितिवाळा पंचेन्द्रिय तिर्यंचयेोनिकोमां उत्पन्न थाय छे. 'एस चेव लद्धी जहेव सत्तमगमे' परिमाण विगेरेनी प्राप्ति रूप लब्धि जे रीते सातमा गममां कहेल छे. एज रीते ते सघळी लब्धि संबंधी कथन, अहियां कहेवुं जोईए. अहियां कायसंवेध 'भवादेसेणं०' भवादेशथी बे भवोने ग्रहण करवा रूप छे. अने 'कालादेसेणं०' कालादेशथी ते जघन्यथी पूर्वकोटि अधिक त्रण पल्योपमनो छे. अने 'उक्कोसेणं वि०' उत्कृष्टथी पण ते एक पूर्वकोटि अधिक त्रण पल्योपमनो छे. 'एवइयं जाव करेज्जा' ए रीते आटला काळ सुधी ते जीव मनुष्य गतिनुं अने पंचेन्द्रियतिर्यंच गतिनुं सेवन करे छे अने एटला ज काळ सुधी ते ए मनुष्य गतिमां अने पंचेन्द्रियतिर्यंच गतिमां गमनागमन करे छे. ए प्रमाणे आ नवमो गम कह्यो छे. ॥सू. ५॥

अथ देवगतिभ्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमुत्पादयन्नाह-'जइ देवेहिंतो उववज्जंति' इत्यादि।

मूलम्-जइ देवेहिंतो उववज्जंति किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति? वाणमंतरदेवेहिंतो उववज्जंति? जोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति? वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! भवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति जइ भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति किं असुर-कुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव थणियकुमार-भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! असुरकुमार भवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव थणियकुमार भवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति। असुरकुमारे णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं अंतो-मुहुत्तट्ठिइएसु, उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जेज्जा। असुरकुमाराणं लद्धी णवसु वि गमएसु जहा पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स एवं जाव ईसाणदेवस्स तहेव लद्धी। भवादेसे-णं सव्वत्थ अट्ठ भवग्गहणाइं उक्कोसेणं जहन्नेणं दोन्नि भवग्ग-हणाइं। ठिइं संवेहं च सव्वत्थ जाणेज्जा।९। नागकुमारे णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा, एस चेव वत्तव्वया। नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा। एवं जाव थणियकुमारे।९। जइ वाणमंतरे-

हिंतो उववज्जंति किं पिसाय वाणमंतरदेवेहिंतो उववज्जंति तहेव जाव वाणमंतरे णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए, एवं चेव। नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा।१। जइ जोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति, उववाओ तहेव जाव जोइसिए णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जित्तए एस चेव वत्तव्वया। जहेव पुढवीकाइयउद्देसए, भवग्गहणाइं णवसु वि गमएसु अट्ठ जाव कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं, उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं चउहि य वाससयसहस्सेहिं अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा। एवं णवसु वि गमएसु, नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा ९। जइ वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति किं कप्पोवगवेमाणिय-देवेहिंतो उववज्जंति कप्पाईयवेमाणिय देवेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति नो कप्पाईय-वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति। जइ कप्पोवग जाव सहस्सार-कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति नो आणय० जाव णो अच्चुयकप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति। सोहम्म देवे णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु सेसं जहेव पुढवीकाइयउद्देसए नवसु वि गमएसु। नवरं नवसु वि गमएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं अट्ठ उक्कोसेणं भवग्गहणाइं। ठिइं

कालादेसं च जाणेज्जा। एवं ईसाणदेवे वि। एवं एएणं कमेणं अवसेसा वि जाव सहस्सारदेवा उववाएयव्वा। नवरं ओगाहणा जहा ओगाहणासंठाणे। लेस्सा सणंकुमारमाहिंदबंभलोएसु एगा पम्हलेस्सा, सेसाणं एगा सुक्कलेस्सा। वेए नो इत्थिवेयगा पुरिसवेयगा णो नपुंसगवेयगा, आउ अणुबंधा जहा ठिइपए सेसं जहेव ईसाणगाणं। कायसंवेहं च जाणेज्जा। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० ६॥

चउवीसइमे सए वीसइमो उद्देसो समत्तो ॥

छाया—यदि देवेभ्य उत्पद्यन्ते किं भवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते? वानव्यन्तरदेवेभ्य उत्पद्यन्ते? ज्योतिष्कदेवेभ्य उत्पद्यन्ते? वैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! भवनवासिदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते यावद् वैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते यदि भवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते किमसुरकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् स्तनितकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! असुरकुमारभवनवासिदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते यावत् स्तनितकुमारभवनवासिदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। असुरकुमारः खलु भदन्त! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुम्, स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत? गौतम! जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्त स्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुष्केषु उत्पद्येत। असुरकुमाराणां लब्धिः नवस्वपि गमकेषु यथा पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यमानस्य एवं यावदीशानदेवस्य तथैव लब्धिः। भवादेशेन सर्वत्राष्ट भवग्रहणानि, उत्कर्षेण जघन्येन द्वे भवग्रहणे। स्थितिं संवेधं च सर्वत्र जानीयात्९। नागकुमारः खलु भदन्त! यो भव्यः०, एषैव वक्तव्यता। नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात्। एवं यावत् स्तनितकुमारः९। यदि वानव्यन्तरेभ्य उत्पद्यन्ते किं पिशाचवानव्यन्तरदेवेभ्य उत्पद्यन्ते तथैव यावद् वानव्यन्तरः खलु भदन्त! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुम्, एवमेव। नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात्९। यदि ज्योतिष्कदेवेभ्य उत्पद्यन्ते, उपपातः तथैव यावत्, ज्योतिष्कः खलु भदन्त! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुम्। एषैव वक्तव्यता। यथैव पृथिवीकायिकोद्देशके, भवग्रहणानि नवस्वपि गमकेष्वष्टौ यावत्कालादेशेन जघन्येन अष्टभागपल्योपममन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकम्, उत्कर्षेण चत्वारि

पल्योपमानि चतसृभिः पूर्वकोटिभिः चतुर्भिश्च वर्षशतसहस्रैरभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत् कुर्यात्। एवं नवस्वपि गमकेषु। नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात् ९। यदि वैमानिक देवेभ्य उत्पद्यन्ते किं कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! कल्पोपपन्नक वैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते, नो कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते। यदि कल्पोपपन्नक यावत् सहस्रारकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते ! नो आनत० यावत् नो अच्युतकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते। सौधर्मदेवः खलु भदन्त ! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुम्, स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्यन्ते गौतम ! जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुष्केषु, शेषं यथैव पृथिवीकायिकोद्देशके नवस्वपि गमकेषु। नवरं नवस्वपि गमकेषु जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण अष्ट भवग्रहणानि। स्थितिं कालादेशं च जानीयात्। एवमीशानदेवोऽपि। एवमेतेन क्रमेण अवशेषा अपि यावत् सहस्रारदेवा उपपादयितव्याः। नवरमवगाहना यथा अवगाहनासंस्थाने। लेश्या सनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोकेषु एका पद्मलेश्या, शेषाणामेका शुक्ललेश्या। वेदे नो स्त्रीवेदकाः पुरुषवेदकाः नो नपुंसकवेदकाः। आयुरनुबन्धौ यथा स्थितिपदे, शेषं यथैव ईशानकानाम्। कायसंवेधं च जानीयात् तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति।सू०६।

चतुर्विंशतितमे शतके विंशतितमोद्देशकः समाप्त, इति।

टीका—'जइ देवेहिंतो उववज्जंति' यदि देवेभ्य आगत्य सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका उत्पद्यन्ते तदा—'किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' किं भवनवासिदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा—'वाणामंतरदेवेहिंतो उववज्जंति' वानव्यन्तर-

---

अब सूत्रकार देवगति में से आकर के जीव संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गति में उत्पन्न होता है। इस बात का कथन करते हैं—'जइ देवेहिंतो उववज्जंति' इत्यादि।

टीकार्थ—गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा हैं—हे भदन्त ! 'जइ देवेहिंतो उववज्जंति' यदि देवों से आकरके जीव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गति में उत्पन्न

હવે સૂત્રકાર દેવગતિમાંથી આવીને જીવ સંજ્ઞી પચેન્દ્રિયતિર્યંચ ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે સંબંધમાં કથન કરે છે. 'जइ देवेहिंतो उववज्जंति' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ 'जइ देवेहिंतो उववज्जंति' જો દેવોમાંથી આવીને જીવ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' શું તેઓ

देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते यद्वा 'जोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति' ज्योतिष्क देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा-'वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' वैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते भवनवासिदेवेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते संज्ञि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका जीवा इति देवावधि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पत्ति विषयकः प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'भवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' भवनवासिदेवेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु तथा यावत् वैमानिकदेवेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते ते जीवाः अत्र यावत्पदेन 'वाणमंतरदेवेहिंतो वि उववज्जंति जोइसियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' इत्यनयोः संग्रहो भवतीति-तथा च भवनवासिवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकेभ्य आगत्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियेषु उत्पद्यन्ते इति-भावः। 'जइ भवणवासिदेवेहिंतो उवव-

---

होते हैं तो 'किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' क्या वे भवनवासी देवों से आकरके वहां उत्पन्न होते हैं? अथवा 'वाणमंतरदेवेहिंतो उववज्जंति' वानव्यन्तर देवों से आकर के वहां उत्पन्न होते हैं? अथवा 'जोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति' ज्योतिष्क देवों से आकरके वे वहां उत्पन्न होते हैं? अथवा 'वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' वैमानिक देवों से आकरके वे वहां उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम! पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों में 'भवणवासि देवेहिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' भवनवासी देवों से आकर के भी उत्पन्न होते हैं, यावत्-पदसे वानव्यन्तरों से आकरके भी उत्पन्न होते हैं, ज्योतिष्क देवों से आकरके भी उत्पन्न होते हैं और वैमानिक देवों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं।

ભવન વાસી દેવામાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે 'वाणमंतरदेवेहिंतो उववज्जंति' વાનવ્યંતર દેવામાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'जोइसियदेवेहिंतो उववज्जति' જ્યોતિષ્ક દેવામાંથી આવીને તેઓ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે? કે-'वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जति' વૈમાનિક દેવામાંથી આવીને ત્યાં તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! સંજ્ઞી પચેન્દ્રિયતિર્યંચ જીવ 'भवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' ભવનવાસી દેવામાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, યાવત્ વાનવ્યન્તર દેવામાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યોતિષ્ક દેવામાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને વૈમાનિક દેવામાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

ज्जंति' हे भदन्त! यदि भवनवासिदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा-'किं असुरकुमार-भवनवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' किमसुरकुमारभवनवासिदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा-'जाव थणियकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' यावत् स्तनितकुमार-भवनवासिदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते? अत्र यावत्पदेन नाग-सुपर्ण-विद्यु-दग्नि-द्वीपो-दधि-दिग् वायुकुमाराणां सर्वेषां ग्रहणं भवतीति। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' असुरकुमारभवनवासिदेवेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते 'जाव थणियकुमारभवणवासि-देवेहिंतो उववज्जंति' यावत् स्तनितकुमारभवनवासिदेवेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'जइ भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में भवनवासी देवों से आकर के उत्पन्न होते हैं तो 'किं असुरकुमारभवनवासिदेवेहिंतो उववज्जंति, जाव थणियकुमारभवनवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' क्या वे असुरकुमार भवनवासी देवों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा यावत् स्तनितकुमार भवनवासी देवों से आकर के उत्पन्न होते हैं? यहां यावत्पद से 'नागकुमार, सुवर्णकुमार, विद्युत्कुमार अग्निकुमार द्वीपकुमार, उदधिकुमार, दिग्कुमार, वायुकुमार' इन भवनपतियों के भेदों का ग्रहण हुआ है। इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा' हे गौतम! 'असुरकुमारभवनवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' वे असुरकुमारभवनवासि देवों से आकारके भी उत्पन्न होते हैं। 'जाव थणियकुमारभवनवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति' यावत् स्तनितकु-

---

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ભવનવાસી દેવો-માંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'किं असुरकुमारभवनवासिदेवेहिंतो उवव-ज्जति जाव थणियकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' શું તેઓ અસુરકુ-માર ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે યાવત્ સ્તનિતકુમાર ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અહિયાં યાવત્પદથી 'નાગ-કુમાર સુવર્ણકુમાર, વિદ્યુત્કુમાર, અગ્નિકુમાર, દ્વીપકુમાર, ઉદધિકુમાર, દિગ્કુમાર, વાયુકુમાર, આ બધા ભવનવાસી દેવો ગ્રહણ કરાયા છે, આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' તેઓ અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે યાવત્ 'थणियकुमारभवनवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' સ્તનિતકુમાર

अत्रापि यावत्पदेन नागकुमारादारभ्य स्तनितकुमारपर्यन्तानां सङ्ग्रहो भवतीति, तथा च-हे गौतम! पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु असुरकुमारादारभ्य स्तनितकुमारपर्यन्तभवनवासिदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते 'असुरकुमारे णं भंते' असुरकुमारः खलु भदन्त! 'जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः-योग्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुम् 'से णं भंते' सः-असुरकुमारः खलु भदन्त! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा।' कियत्कालस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्येतेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम। 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यते

मार भवनवासी देवों से आकरके भी उत्पन्न होते है। यहां पर भी यावत्पद से नागकुमार से लेकर स्तनितकुमार तक के समस्त भवनवासियों का ग्रहण हुआ है। तथाच हे गौतम! पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में असुरकुमार से लेकर स्तनितकुमार तक के भवनवासियों से आकरके जीव उत्पन्न होते हैं।

अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'असुरकुमारे णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त! जो असुरकुमार पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा!' हे गौतम! वह 'जहन्नेणं' जघन्य से 'अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' एक अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न

ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અહિયાં પણ યાવત્પદથી નાગકુમારથી લઈને સ્તનિતકુમાર સુધીના સઘળા ભવનવાસી દેવો ગ્રહણ કરાયા છે, અર્થાત્ હે ગૌતમ! પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળાઓમાં અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવથી લઈને સ્તનિતકુમાર સુધીના ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને જીવ ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'असुरकुमारे णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ જે અસુરકુમાર દેવો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય-તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! હે ગૌતમ! તે 'जहन्नेणं' જઘન્યથી 'अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' એક અંતર્મુહૂર્તની

तथा-'उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जइ' उत्कर्षेण पूर्वकोटिप्रमाणकायुष्केषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पद्यते इत्युत्तरम् । 'असुरकुमाराणं लद्धी णवसु वि गमएसु जहा पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स' असुरकुमाराणां लब्धिः-परिमाणादिका नवस्वपि गमकेषु यथा पृथिवीकायिकेषु उत्पद्यमानस्यासुरकुमारस्य कथिता तेनैव प्रकारेण पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु समुत्पद्यमानस्यासुरकुमारस्यापि वक्तव्या । 'एवं जाव ईसाणदेवस्स वि तहेव लद्धी' एवम्-असुरकुमारवदेव यावत् ईशानदेवस्यापि नवस्वपि गमकेषु तथैव लब्धिर्वाच्या, यथा पृथिवीकायिकेषु देवानामुत्पत्तिः कथिता, असुरकुमारमादौ ईशानदेवं चान्ते कृत्वा, एवमेव ईशानकान्तदेवस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु लब्धिर्वक्तव्या, ईशानकान्त, एव च देवः पृथिवी

होता है तथा 'उत्कृष्ट से 'पुव्वकोडीआउएसु उववज्जइ' एककोटी' पूर्व की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है। 'असुरकुमाराणं लद्धी णवसु वि गमएसु जहा पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स' इसके नौ गमकों में जो वक्तव्यता पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने वाले असुरकुमारों के सम्बन्ध में कही गई है वही वक्तव्यता कह लेनी चाहिये। अर्थात् परिमाण आदि द्वारों का कथन जैसा पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होने वाले असुरकुमारों के नौ गमकों में पहिले कहा जा चुका है, उसी प्रकार पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने वाले इन असुरकुमारों के नौ गमकों में भी परिमाण आदि द्वारों का कथन करना चाहिये। 'एवं जाव ईसाणदेवस्स तहेव लद्धी' असुर कुमार के नौ गमकों की वक्तव्यता के जैसी ही पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पद्यमान यावत् ईशान देवलोक तक के देवों के नौ गमकों में भी

સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તથા 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'पुव्वकोडीआउएसु उववज्जइ' એક પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી-પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'असुरकुमाराणं लद्धी णवसु वि गमएसु जहा पुढवीकाइएसु उववज्जमाणस्स' તેના નવે ગમોમાં જે પ્રમાણેનું કથન પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા અસુરકુમારોના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું કથન કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ પરિમાણ વિગેરે દ્વારો સંબંધી કથન જે પ્રમાણે પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા અસુરકુમારોના નવ ગમોમાં પહેલાં કરવામાં આવી ગયું છે. એજ પ્રમાણેનુ કથન સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા આ અસુરકુમારોના નવે ગમોમાં પણ પરિમાણ વિગેરે દ્વારોનું કથન કહેવું જોઇએ. 'एव जाव ईसाणदेवस्स तहेव लद्धी' અસુ-રકુમારોના નવ ગમોના કથન પ્રમાણે જ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં

कायिकेषु उत्पद्यते इति कृत्वा यावदीशानदेवस्येत्युक्तमिति १। असुरकुमाराणां च एवं लब्धिः, तत्र-परिमाणे एकसमयेन जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेणाऽसंख्येया एकसमयेन पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यन्ते २। तथा-संहननाभावः३। भवधारणीयावगाहना जघन्येनाङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणा तथा-उत्कर्षतः सप्तहस्तप्रमाणा भवति। उत्तरवैक्रियकी अवगाहना तु जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणा, उत्कर्षतस्तु लक्षयोजनप्रमाणा भवति ४। संस्थानं

परिमाण आदि द्वारों की वक्तव्यता का कथन जानना चाहिये। यहां जो ईशान देवलोक तक की वक्तव्यता का कथन किया गया है। सो उसका कारण यह है कि ईशानान्त देव ही पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होते हैं१।

असुरकुमारों के सम्बन्ध में लब्धि इस प्रकार से विचारनी चाहिये—

परिमाण द्वार में वे एक समय में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से वे पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में असंख्यात उत्पन्न होते हैं २। संहनन द्वार में इनके कोई सा भी संहनन नहीं होता है ३। अवगाहना द्वार में इनके भवधारणीय अवगाहना जघन्य से अङ्गुल के असंख्यातवें भाग रूप होती है और उत्कृष्ट से सात हाथ प्रमाण होती है। तथा उत्तर वैक्रिय की अवगाहना इनकी जघन्य से अङ्गुल के असंख्यातवें भागप्रमाण होती है और उत्कृष्ट से एक लाख योजन प्रमाण होती है ४। संस्थान द्वार में इनके

ઉત્પન્ન થવાવાળા યાવત્ ઇશાન દેવ લોક સુધીના દેવોસંબંધી નવે ગમોમાં પણ પરિમાણ વિગેરે દ્વારો સંબંધીનું કથન સમજી લેવું. અહિયાં જે ઇશાન-દેવલોક સુધીનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, તેનું કારણ એ છે કે-ઇશાન સુધીના જ દેવો પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

અસુરકુમારોના સંબંધમાં લબ્ધિ આ નીચે પ્રમાણે કહેવી જોઈએ.—

પરિમાણ દ્વારમાં તેઓ એક સમયમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તેઓ સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાં અસંખ્યાતપણે ઉત્પન્ન થાય છે. સંહનનદ્વારમાં તેઓને કોઇ પણ સંહનન હોતું નથી. અવગાહના દ્વારમાં તેઓને ભવધારણીય અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ હોય હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત હાથ પ્રમાણની અવગાહના હોય છે. તથા ઉત્તર વૈક્રિય અવગાહના તેઓને જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણવાળી હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખ યોજન પ્રમા-

समचतुरस्रं भवधारणीयाऽपेक्षया, उत्तरवैक्रियापेक्षया तु अनेकविधम् ५। कृष्ण नीलादि-काश्चतस्रो लेश्या भवन्ति ६। दृष्टिस्त्रिविधाऽपि सम्यगमिथ्या मिश्ररूपा ७। त्रीणि ज्ञानानि नियमतः, अज्ञानानि च त्रीणि भजनया ८। मनोवाक्काय-रूपा स्त्रयो योगा भवन्ति९। द्विविध उपयोगः साकारोऽनाकारश्च १०। आहार भयमैथुनपरिग्रहरूपाः संज्ञा श्चतस्रः ११। कषायाः क्रोधमानमायालोभरूपा श्चत्वारः १२। इन्द्रियाणि पञ्च १३। समुद्घाता आद्याः पञ्च १४। वेदना द्विविधा शाताऽशाता च १५। वेदो द्विप्रकारको नपुंसकवर्जः स्त्रीपुरुषरूपः १६। स्थिति-

भवधारणीय शरीर की अपेक्षा से समचतुरस्र संस्थान होता है। तथा उत्तर वैक्रिय की अपेक्षा वह अनेक प्रकार का होता है ५। लेश्याद्वार में इनके कृष्ण, नील आदि चार लेश्याएं होती हैं ६। दृष्टिद्वार में इनके सम्यग्दृष्टि, मिथ्यादृष्टि, और मिश्रदृष्टि, ये तीनों दृष्टियां होती हैं ७। ज्ञानद्वार में इनके नियम से तीन ज्ञान होते हैं और भजना से तीन अज्ञान होते हैं ८। योगद्वार में इनके मनोयोग, वचनयोग और काय-योग ये तीनों योग होते हैं ९। उपयोग द्वार में इनके साकार और अनाकार ये दोनों प्रकार के उपयोग होते हैं १०। संज्ञाद्वार में इनके आहार, भय, मैथुन और परिग्रह ये चारों संज्ञाएं होती हैं ११। कषाय द्वारमें इनके क्रोध, मान, माया और लोभ ये चारों कषायें होती हैं १२। इन्द्रिय द्वार में इनके पांचो इन्द्रियां होती हैं १३। समु-द्घात द्वार में इनके आदि के ५ समुद्घात होते हैं १४। वेदना द्वार में इनके शाता वेदना और अशाता वेदना दोनों प्रकार की वेदना होती

ણુની હોય છે. સંસ્થાન દ્વારમાં તેમને ભવધારણીય અવગાહનાની અપેક્ષાથી સમચતુરસ્ર સંસ્થાન હોય છે, તથા ઉત્તરવૈક્રિયની અપેક્ષાથી તે અનેક પ્રકારની હોય છે લેશ્યાદ્વારમાં તેઓને કૃષ્ણ, નીલ, વિગેરે ચાર લેશ્યાઓ હોય છે. દૃષ્ટિદ્વારમાં તેઓને સમ્યગ્દૃષ્ટિ, મિથ્યાદૃષ્ટિ, અને મિશ્રદૃષ્ટિ એ ત્રણે દૃષ્ટિયો હોય છે. જ્ઞાનદ્વારમાં તેમને નિયમથી ત્રણ જ્ઞાન હોય છે. અને ભજનાથી ત્રણ અજ્ઞાન હોય છે. યોગદ્વારમાં તેઓને મનોયોગ, વચન યોગ, અને કાયયોગ એ ત્રણે યોગો હોય છે. ઉપયોગદ્વારમાં તેઓને સાકાર અને અનાકાર આ બન્ને પ્રકારના ઉપયોગો હોય છે. સંજ્ઞાદ્વારમાં તેમને આહાર, ભય, મૈથુન, અને પરિગ્રહ એ ચાર સંજ્ઞાઓ હોય છે. કષાયદ્વારમાં તેઓને ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ ચારે કષાયો હોય છે. ઇંદ્રિય દ્વારમા તેમને પાંચે ઇન્દ્રિયો હોય છે. સમુદ્ઘાત દ્વારમાં તેમને પહેલાના ૫ પાંચ સમુદ્-ઘાતો હોય છે. વેદના દ્વારમાં તેમને શાતાવેદના અને અશાતા વેદના એમ

जघन्या दशवर्षसहस्राणि, उत्कृष्टा तु सातिरेकसागरोपमप्रमाणा १७। अध्यवसायाः प्रशस्ताः अप्रशस्ताश्च १८ अनुबन्धः स्थितिप्रमाण एव भवति १९। एवं क्रमेण असुरकुमाराणां लब्धिर्वक्तव्या। कायसंवेधं तु सामान्यतो दर्शयन्नाह- 'भवादेसेणं' इत्यादि। 'भवादेसेणं सव्वत्थ अट्ठ भवग्गहणाइं उक्कोसेणं' कायसंवेधो भवादेशेन सर्वत्राष्ट भवग्रहणानि उत्कर्षेण 'जहन्नेणं दोन्नि भवग्गहणाइं' जघन्येन द्वे भवग्रहणे। 'ठिइं संवेहं च सव्वत्थ जाणेज्जा' स्थितिं संवेधं च सर्वत्र गमकेषु पार्थक्येन यथायोग्यं स्वयं जानीयात् २०। इति नवगमकान्तमसुरकुमारप्रकरणम् १। 'नागकुमारे णं' भंते नागकुमारः खलु भदन्त !

है १५॥ वेदद्वार में इनके नपुंसक वेद नहीं होता है किन्तु स्त्रीवेद और पुंवेद ये दोनों वेद होते हैं १६। स्थिति द्वार में इनकी जघन्य स्थिति दस हजार वर्ष की होती है और उत्कृष्ट स्थिति कुछ अधिक एक सागरोपम की होती है १७। अध्यवसाय द्वार में इनके प्रशस्त और अप्रशस्त दोनों प्रकार के अध्यवसाय होते हैं १८। अनुबन्ध इनमें स्थिति के जैसा ही होता है १९। इस क्रम से असुरकुमारों की परिमाणादि की प्राप्ति रूप लब्धि जाननी चाहिये। कायसंवेध भव की अपेक्षा सर्वत्र उत्कृष्ट से आठ भवों को ग्रहण करने रूप है और जघन्य से वह दो भवों को ग्रहण करने रूप है। 'ठिइं संवेहं च सव्वत्थ जाणेज्जा' सर्वत्र गमकों में स्थिति और संवेध पृथक् पृथक् रूप से जानना चाहिये २०। इस प्रकार से यह नवगमकान्त असुरकुमार प्रकरण है।

બેઉ પ્રકારની વેદના હોય છે વેદ દ્વારમાં તેમને નપુંસક વેદ હોતો નથી. પરંતુ સ્ત્રીવેદ અને પુરૂષવેદ એ બે પ્રકારના જ વેદ હોય છે. સ્થિતિદ્વારમા તેમની જઘન્ય સ્થિતિ દસ હજાર વર્ષની હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી કંઇક વધારે એક સાગરોપમની હોય છે. અધ્યવસાય દ્વારમાં તેમને પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્ત બેઉ પ્રકારના અધ્યવસાયો હોય છે. તેઓમાં અનુબંધ સ્થિતિ પ્રમાણેનો જ હોય છે આ ક્રમથી અસુરકુમારોની પરિમાણુ વિગેરેની પ્રાપ્તિ રૂપ લબ્ધી સમજવી જોઈએ. કાયસંવેધ-ભવની અપેક્ષાથી બધેજ ઉત્કૃષ્ટથી આઠ ભવોને ગ્રહણુ કરવા રૂપ છે જઘન્યથી તે બે ભવોને ગ્રહણુ કરવા રૂપ છે. 'ઠિઇં સંવેહં ચ સવ્વત્થ જાણેજ્જા' બધા ગમોમાં સ્થિતિ અને સંવેધ જુદા જુદા રૂપથી સમજવો. આ રીતે આ નવ ગમ સુધીનું અસુરકુમાર પ્રકરણુ કહ્યું છે.

'जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुम् 'से णं भंते' स खलु भदन्त! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येतेति नागकुमारस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु उत्पादविषयकः प्रश्नः। भगवानाह-'एस चेव' इत्यादि। 'एस चेव वत्तव्वया' एषैव वक्तव्यता नागकुमाराणामुत्पादादिविषये असुरकुमारस्य वक्तव्यता विधते सैव समग्राऽपि इह वक्तव्या। 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरं केवलं स्थितिं संवेधं च भिन्नतया यथायोगं जानीयात् असुरकुमारप्रकरणापेक्षया नागकुमाराणां स्थितिर्भिन्ना ज्ञातव्या तथा कायसंवेधोऽपि भिन्न एव ज्ञातव्य इति।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'नागकुमारे णं भंते! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त! जो नागकुमार संज्ञी पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है? ऐसा यह पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में नागकुमारों के उत्पन्न होने के विषय का प्रश्न है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम। 'एस चेव वत्तव्वया' असुरकुमार की जो वक्तव्यता उत्पाद आदि के विषय में कही गई है, वही वक्तव्यता नागकुमारों की भी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पाद आदि के विषय में है, । अतः वह यहाँ पर समग्र रूप से कह लेनी चाहिये। परन्तु 'ठिइं संवेधं च जाणेज्जा' स्थिति और संवेध का कथन असुरकु-

---

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'नागकुमरे णं भंते! जे भविए पचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ જે નાગકુમારો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ રીતે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળાઓમાં નાગકુમારોના ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં આ પ્રશ્ન છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! 'एस चेव वत्तव्वया' અસુરકુમારોના સંબંધમાં ઉત્પાદ વિગેરેનું જે પ્રમાણે કથન કર્યું છે. એજ પ્રમાણેનું કથન નાગકુમારોના સંબંધમાં પણ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળાઓમાં ઉત્પાત વિગેરે વિષયમાં કહેલ છે, જેથી તે સંપૂર્ણ રૂપથી અહિયાં નાગકુમારોના સંબંધમાં કહી લેવું પરંતુ 'ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' સ્થિતિ અને સંવેધ સંબંધી કથન અસુરકુમારોની સ્થિતિ અને સંવેધના કથન કરતાં જુદું છે.

'एवं जाव थणियकुमारा' एवं नागकुमारप्रकरणवदेव यावत् स्तनितकुमारपर्यन्तमपि उत्पादादिकं सर्वमवगन्तव्यम्। अत्र यावत्पदेन सुपर्णकुमारादीनां सप्त कुमाराणां ग्रहणं भवतीति नवमान्ताः नवगमाः ९। 'जइ वाणमंतरेहिंतो उववज्जंति' यदि हे भदन्त! ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका वानव्यन्तरेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा -'किं पिसायवाणमंतरेहिंतो उववज्जंति' किं पिशाचवानव्यन्तरेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'तहेव' तथैव यथा असुरकुमारादिप्रकरणं परिमाणादिविषये कथितं तथैव पिशाचवानव्यन्तरेऽपि सर्वं वक्तव्यम् कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव' इत्यादि। 'जाव वाणमंतरे णं भंते'

मारों की स्थिति और संवेध की अपेक्षा भिन्न है। 'एवं जाव थणियकुमारा' नागकुमार के प्रकरण के जैसे ही यावत् स्तनितकुमार तक उत्पाद आदि सब कथन जानना चाहिए। यहां यावत् शब्द से सुवर्णकुमार आदि सात कुमारों का ग्रहण हुआ है। इस प्रकार से यहां नव मान्त नव गम है ?

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'जइ वाणमंतरेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि संज्ञी पंचेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव वानव्यन्तरों से आकरके उत्पन्न होते हैं 'किं पिसायवाणमंतरेहिंतो उववज्जंति' क्या वे पिशाच नामक वानव्यन्तरों से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'तहेव' हे गौतम! जिस प्रकार से असुर कुमार आदि के प्रकरण में परिमाण आदि द्वारों का कथन किया था वही कथन यहां पिशाच वानव्यन्तरों में भी करना चाहिये 'जाव'

'एव जाव थणियकुमारा नागकुमारना प्रकरणमां कह्या प्रमाणे ज यावत् स्तनितकुमार सुधी ઉत्पात विगेरे तमाम कथन समजवु' अहियां यावत शब्दथी सुवर्णकुमार विगेरे सातकुमारो ग्रहण कराया छे. आ रीते अहियां नवे गमो समजी लेवा.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ वाणमंतरेहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળો જીવ વાનવ્યંતર દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'किं पिसाय वाणमंतरेहिंतो उववज्जंति' શું તેઓ પિશાચ નામના વાનવ્યંતર દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'तहेव' હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે અસુરકુમાર વિગેરેના પ્રકરણમાં પરિમાણ વિગેરે દ્વારોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે એજ રીતે અહિયાં પણ પરિમાણ વિગેરે દ્વારોના સંબંધનું કથન

यावद् वानव्यन्तरः खलु भदन्त! 'जे भविए' यो भव्यः 'पंचिंदियतिरिक्ख-जोणिएसु उववज्जित्तए' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुम् 'से णं भंते' स खलु भदन्त! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' स कियत्कालस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकेषु उत्पद्येतेति प्रश्नः। भगवानाह-'एवं चेव' एवमेव एवम्-असुर-कुमारवदेव नवापि गमाः ज्ञातव्या इति। 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरम्-केवलं स्थितिं संवेधं च भिन्नभिन्नतया यथायोगं जानीयादिति नवगमाः ९। 'जइ जोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि ज्योतिष्कदेवेभ्य आगत्य पञ्चे-न्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यन्ते तदा किं चन्द्रेभ्यः, सूर्येभ्यः, ग्रहेभ्यः, नक्षत्रेभ्यः,

---

यावत्-'वाणमंतरे णं भंते!' हे भदन्त! जो वानव्यन्तर 'जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य होता है। 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उव-वज्जेज्जा' हे भदन्त! वह कितने काल की स्थिति वाले पंचेन्द्रियतिर्यग्-योनिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं चेव' हे गौतम! इस विषय में असुरकुमार के जैसे ही नौ गमक जानना चाहिये। परन्तु 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' परन्तु यहां पर स्थिति और संवेध को असुरकुमार के प्रकरण में कही गयी स्थिति और संवेध से भिन्न जानना चाहिये।

इस प्रकार से यहां नौ गम हैं।

'जइ जोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति' अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—हे भदन्त! यदि ज्योतिषिक देवों से आकरके पञ्चेन्द्रियति-

---

સમજી લેવું. 'जाव' યાવત્ 'वाणमंतरे णं भंते! હે ભગવન્ જે વાનવ્યન્તર દેવો 'जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' જે ભવ્ય પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે. से णं भंते' હે ભગવન્ 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं चेव' આ સંબંધમાં અસુરકુમારોના કથન પ્રમાણેના નવ ગમો સમજવા. પરંતુ 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' પરંતુ અહિયાં સ્થિતિ અને સંવેધના કથનમા અસુરકુમારના પ્રકરણમાં કહેલ સ્થિતિ અને સંવેધના કથન કરતાં જુદાપણું છે. તેમ સમજવું આ રીતે અહિયાં નવ ગમો સમજવા.

'जइ जोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति' હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જો જ્યોતિષિક દેવોમાંથી આવીને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ

ताराभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। उत्तरयति-'उववाओ तहेव' उपपात स्तथैव-असुरकुमारादिवदेव इहापि उपपातो वर्णनीयः 'जाव जोइसिए णं भंते' यावत् ज्योतिष्कदेवः खलु भदन्त! 'जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'एस चेव वत्तव्वया जहा पुढवीकाइयउद्देसए' एषैव-अनन्तरपूर्वकथितैव वक्तव्यताज्ञेया यथा पृथिवीकायिकोद्देशके वक्तव्यता कथिता तथैवेहापि वक्तव्या, 'भवग्गहणाइं णवसु वि गमएसु अट्ठ' भवग्रहणानि नवस्वपि गमकेषु अष्टौ भवन्ति जाव कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठभाग-

---

र्यञ्च में उत्पन्न होते हैं तो वे चन्द्र सूर्य ग्रह नक्षत्र ताराओं में से किसमें से आकर उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'उववाओ तहेव' हे गौतम! असुरकुमार आदि के जैसा यहां पर भी उपपात वर्णनीय है 'जाव जोइसिए णं भंते!' यावत् हे भदन्त! जो ज्योतिष्क देव 'जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है-'से णं भंते!' हे भदन्त! वह कितने काल की स्थितिवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एस चेव वत्तव्वया जहा पुढवीकाइयउद्देसए' हे गौतम! जैसी वक्तव्यता पृथिवीकायिकोद्देश में कही गई है वैसी ही वक्तव्यता यहां पर भी कहनी चाहिये किन्तु 'भवग्गहणाइं णवसु वि गमएसु अट्ठ' नौ ही गमकों में से आठ भव ग्रहण होते हैं। 'जाव कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठभागप

જીવ ઉત્પન્ન થાય છે? તો તેઓ કેવા પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે કે-'उववाओ तहेव' હે ગૌતમ અસુર કુમાર વિગેરેની જેમ અહિયાં પણ ઉપપાત સંબંધી કથન કહેવું જોઈએ. 'जाव जोइसिए ण भंते! યાવત્ હે ભગવન્ જો જ્યોતિષિક દેવ 'जे भविए पचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. 'से ण भंते!' હે ભગવન્ તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एस चेव वत्तव्वया जहा पुढवीकाइयउद्देसए' હે ગૌતમ! પૃથ્વીકાયિક ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ કહેવું જોઈએ. 'भवग्गहणाइं नवसु वि गमएसु अट्ठ' નવ ગમોમાં આઠ ભવ ગ્રહણ હોય છે. 'जाव कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठभागपलि-

पलिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' यावत्कालादेशेन जघन्येन अष्ट भागपल्योपम मन्तर्मुहूर्ताभ्यधिकम्, कायसंवेधः कालादेशेन जघन्येनान्तर्मुहूर्ताभ्यधिकपल्योपमस्य अष्टम भागात्मक इत्यर्थः 'उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं चउहि य वासमहस्सेहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण चत्वारि पल्योपमानि चतसृभिः पूर्वकोटिभि श्चतुर्भिश्च वर्षशतसहस्रैरभ्यधिकानि 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं ज्योतिष्कदेवगतिं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं च सेवेत तथा एतावदेव कालपर्यन्तं ज्योतिष्कदेवगतौ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतौ च गमनागमने कुर्यादिति। 'एवं नवसु वि गमएसु' एवम्-प्रथमगमवदेव नवस्वपि गमकेषु परिमाणादारभ्य कायसंवेधान्तं द्वारजातं वक्तव्यम्। 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरम्-केवलं स्थितिं संवेधं च भिन्नभिन्नरूपेण यथा योग्यं जानीयादिति ९। 'जइ वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि पञ्चेन्द्रियतिर्य

लिओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' यावत् काल की अपेक्षा से कायसंवेध जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त अधिक पल्योपम का आठमां भाग रूप है और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से 'चत्तारि पलिओवमाइं० चउहिं पुव्वकोडीहिं०' वह चार पूर्वकोटि (चार लाख वर्ष) अधिक चार पल्योपम का है 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार इतने काल तक वह जीव ज्योतिष्क देवगति का और पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस ज्योतिष्क देवगति में और पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गति में गमनागमन करता है। 'एवं नवसु वि गमएसु' इस प्रकार नौ गमों में प्रथम गम के जैसा ही परिमाण से लेकर कायसंवेध तक जानना चाहिये। नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' केवल स्थिति और कायसंवेध ही सर्वत्र गमों में भिन्न २ रूप से है और कोई द्वार में भिन्नता नहीं है।

ओवमं अंतोमुहुत्तमब्भहियं' યાવત્ કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી અંતમુહૂર્ત અધિક પલ્યોપમના આઠમા ભાગ રૂપ છે. અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'चत्तारि पलिओवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं०' તે ચાર પૂર્વકોટિ અધિક ચાર પલ્યોપમનો છે 'एवइयं जाव करेज्जा' એ રીતે આટલા કાળ સુધી તે જીવ જ્યોતિષ્કદેવ ગતિનું અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. 'एवं नवसु वि गमएसु' આ રીતે નવે ગમોમાં પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણે જ પરિમાણથી લઇને કાયસંવેધ સુધીનું કથન સમજવું 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' કેવળ સ્થિતિ અને કાયસંવેધ જ બધા ગમોમાં જુદા જુદા પ્રકારના છે. બીજા કોઇ દ્વારમાં જુદા પણું નથી.

ग्योनिका वैमानिकदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा-'किं कप्पोवत्रगवेमाणियदेवे-हिंतो उववज्जति' किं कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते उत-'कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'कप्पोववन्नग-वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते 'नो कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' नो-न तु कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते कल्पोपपन्नकवैमानिकेभ्य आगतानामेव जीवानां पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु समु-

---

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'जइ वेमाणिय देवेहिंतो उववज्जंति' यदि संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव वैमानिक देवों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो 'किं कप्पोववन्नगवेमाणियदेवेहिंतो उवव-ज्जंति' क्या कल्पोपपन्नक वैमानिकदेवों से आकरके वे उत्पन्न होते हैं? अथवा 'कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' कल्पातीत वैमानिक देवों से आकर के वे उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'कप्पोववन्नगवेमाणियदेवेहिंतो उवव-ज्जंति' वे कल्पोपपन्नवैमानिकदेवों से आकरके वहां उत्पन्न होते हैं 'नो कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' किन्तु कल्पातीत वैमानिक देवों से आकरके वे वहां उत्पन्न नहीं होते हैं, क्योंकि कल्पोपपन्नक वैमानिक देवो से आये हुवे जीवों की ही पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको में उत्पाद होना है कल्पातीत वैमानिक देवों से आये हुये जीवों का वहां उत्पाद नहीं होता है।

'હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ वेमाणियदेवेहिंतो ! उववज्जंति' જો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળો જીવ વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'किं कप्पोववन्नगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' શું કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'कप्पाइयवेमाणियदेवेहिंतो !, उववज्जति' કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ! 'कप्पोववन्नगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' તેઓ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'नो कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને તેઓ ત્યાં ઉત્પન્ન થતા નથી. કેમકે-કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવેલા જીવોને જ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમા ઉત્પાત થાય છે કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવેલા જીવોને ત્યાં ઉત્પાત થતો નથી

त्पत्तिर्भवतीति' भावः। 'जइ कप्पोववन्नगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जति' यदि कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते तदा-किं सौधर्मकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत्सहस्रारकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-हे गौतम! सौधर्मकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्य 'पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु समुत्पद्यन्ते तथा-'जाव सहस्सारकप्पोववन्नगवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' यावत् सहस्रारकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्योऽपि आगत्य समुत्पद्यन्ते किन्तु 'नो आणय जाव णो अच्चुयकप्पोववन्नगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' नो आनतकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्य यावत् न वा अच्युतकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अत्र यावत्पदेन प्राणतारणकल्पो

अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—जइ कप्पोवग वेमाणिय देवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि कल्पोपपन्नवैमानिक देवों से आये हुए जीवों का ही संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पाद होता है तो क्या सौधर्मकल्पोपपन्न वैमानिक देवों से आये हुए जीवों का वहां उत्पाद होता है? अथवा यावत् अच्युत कल्पोपपन्न वैमानिक देवों से आये हुए जीवों का वहां उत्पाद होता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! सौधर्मकल्पोपपन्न वैमानिक देवों से आये हुए जीवों का भी वहां उत्पाद होता है और यावत्सहस्रार कल्पोपपन्न वैमानिक देवों से आये हुए जीवों का भी वहां उत्पाद होता है। परन्तु-'नो आणय जाव णो अच्चुयकप्पोववन्नगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' आनत यावत् अच्युत वैमानिक देवों से आये हुए जीवों

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને ફરીથી એવું પૂછે છે કે—'जइ कप्पोवगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जति' હે ભગવન્ જો કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવેલા જીવોનો જ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું સૌધર્મ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવેલા જીવોનો ઉત્પાદ થાય છે? કે સહસ્રાર કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવેલા જીવોનો ત્યાં ઉત્પાત થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'गोयमा!' હે ગૌતમ! સૌધર્મ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવેલા જીવોનો પણ ત્યાં ઉત્પાદ થાય છે, અને યાવત્ સહસ્રાર કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવોમાંથી આવેલા જીવોનો પણ ત્યાં ઉત્પાદ થાય છે. પરંતુ 'नो आणय जाव णो अच्चुय कप्पोववन्नगवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' આનત પ્રાણત યાવત્ અચ્યુતકલ્પના વૈમાનિક દેવોમાંથી આવેલા જીવોનો ત્યાં ઉત્પાત

पपन्नकवैमानिकदेवानां सङ्ग्रहो भवतीति तथा च सौधर्मादारभ्य सहस्रारपर्यन्त-कल्पोपपन्नकवैमानिकदेवाः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु समुत्पद्यन्ते न तु आनतप्राणतारणा च्युतकल्पोपपन्नकवैमानिकदेवाः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु समुत्पद्यन्ते इति भावः, 'सोहम्मदेवे णं भंते' सौधर्मदेवः खलु भदन्त ! 'जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' यो भव्यः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पत्तुम् 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकपञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकेषु उत्पद्येतेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकपञ्चेन्द्रियतिर्य-

का वहां उत्पाद नहीं होता है। यहां यावत्पद से प्राणत, आरण कल्पोपपन्नक वैमानिक देवों का संग्रह हुआ है। तथा च सौधर्म से लेकर सहस्रार पर्यन्त के कल्पोपपन्नक वैमानिक देव पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न होते हैं, आनत, प्राणत, आरण और अच्युत इन कल्पोपपन्नक देवों का वहां उत्पाद नहीं होता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'सोहम्मदेवे णं भंते ! जे भविए पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जित्तए' हे भदन्त! जो सौधर्म कल्प का देव पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थितिवाले पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! वह 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त्त की स्थितिवाले पंचेन्द्रियतिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है

થતો નથી. અહિયાં યાવત્પદથી પ્રાણત, આરણ કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક દેવો ગ્રહણ કરાયા છે. તથા સૌધર્મ દેવ લોકથી લઇને સહસ્રાર સુધીના કલ્પોપપન્નક વૈમાનિક પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમા ઉત્પન્ન થાય છે. આનત પ્રાણત આરણ, અને અચ્યુત આ કલ્પોપપન્નક દેવાનો ત્યાં ઉત્પાદ થતો નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'સોહમ્મદેવે ણં ભંતે ! જે ભવિए પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિएસુ उववज्जित्तए' હે ભદન્ત જે સૌધર્મ કલ્પોપપન્નક દેવ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते !' केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! તે 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને

ग्योनिषु समुत्पद्येत तथा-'उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु०' उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुष्केषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिषु समुत्पद्येत। 'सेसं जहेव पुढवीकाइयउद्देसए नवसु वि गमएसु' शेषम्-उत्पादातिरिक्तं परिमाणादिकं यथैव पृथिवीकायिकोद्देशके नवस्वपि गमकेषु, यथा पृथिवीकायिकोद्देशके नव गमकानाश्रित्य परिमाणादिकं द्वारजात प्रदर्शितम् तथैवात्रापि नवस्वपि गमकेषु परिमाणादिकं वक्तव्यम्। पृथिवीकायिकप्रकरणापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं नवसु वि गमएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं' नवरम्-केवल पृथिवीकायिकोद्देशकापेक्षया इदं वैलक्षण्यं यत् नवस्वपि प्रथमादिनवान्तेषु गमकेषु कायसंवेधे भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे, 'उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं' उत्कर्ष-

---

और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से 'पुव्वकोडी आउएसु०' १ पूर्वकोटि की आयु वाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होता है। 'सेसं जहेव पुढवीकाइय उद्देसए नवसु वि गमएसु' उत्पाद से अतिरिक्त और सब परिमाण आदि द्वारों का कथन जिस प्रकार से पृथिवीकायिकोद्देश के नौ गमों में प्रदर्शित किया गया है उसी प्रकार से यहां पर भी नौ गमकों में परिमाण आदि द्वारों का कथन करना चाहिये। परन्तु पृथिवीकायिक-प्रकरण की अपेक्षा जो यहां के द्वारो में भिन्नता है वह 'नवरं नवसु वि गमएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं अट्ठ भवग्गहणाइं' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है। इस से यह स्पष्ट किया गया है कि यहां प्रथम गम से लेकर नवमें गम तक में कायसंवेध भवकी अपेक्षा जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने रूप है और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से 'अट्ठभवग्गहणाइ' आठ भवों को ग्रहण करने रूप हे। ठिइं कालादेसं च

'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'पुव्वकोडी आउएसु०' એક પૂર્વકોટિના આયુષ્યવાળા પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે 'सेसं जहेव पुढवीकाइयउद्देसए नवसु वि गमएसु' ઉત્પાદ શિવાયનું પરિમાણ વિગેરે સઘળા દ્વારોનું કથન જે રીતે પૃથ્વિકાયિકોના પ્રકરણમાં નવ ગમોમાં કહેલ છે. એજ રીતે અહિયાં પણ નવે ગમોમાં પરિમાણ વિગેરે દ્વારો સંબંધી કથન સમજવું જોઈએ. પરંતુ પૃથ્વીકાયિકના પ્રકરણ કરતાં અહિના દ્વારોમાં જે જુદાપણુ છે, તે સૂત્રકારે 'नवरं नवसु वि गमएसु जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं अट्ठभवग्गहणाइं' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા કહેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી એ કહ્યું છે કે-અહિયા પહેલા ગમથી લઈને નવમા ગમ સુધીમાં કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'अट्ठभवग्गहणाइं' આઠ

णाऽष्ट भवग्रहणानि तथा-'ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा' स्थितिं कालादेशं च भिन्नभिन्नरूपेण यथायोगं जानीयादिति९। 'एवं ईसाणदेवे वि' एवम्-सौधर्मवैमानिकदेववदेव ईशानदेवेऽपि सर्वं वक्तव्यं यथा सौधर्मदेवप्रकरणे सर्वमपि द्वारजातं पृथिवीकायिकोद्देशकप्रकरणवत् कथितं तथा ईशानदेवप्रकरणेऽपि पृथिवीकायिकोद्देशकवदेव निरवशेषं वक्तव्यं तथा-'नवरं' इत्यादिना यद्वैलक्षण्यं प्रतिपादितं तदिहापि वैलक्षण्यं सौधर्म सूत्रानुसारेण अवगन्तव्यमिति। 'एवं एएणं कमेणं अवसेसा वि जाव सहस्सारदेवा उववाएयव्वा' एवम्-अनेन क्रमेण सौधर्मदेवकथितेन प्रकारेण अवशिष्टाः सर्वे देवा सनत्कुमारादारभ्य सहस्रारदेवपर्यन्ता उपपादयितव्याः, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु तेषामुत्पादो वाच्य इति भावः

जाणेज्जा' तथा स्थिति और कालादेश भी भिन्न २ है। 'एवं ईसाणदेवे वि' सौधर्म वैमानिक देव के जैसा ही ईशानदेव में भी सब द्वारों का कथन करना चाहिये। अर्थात् जैसा सौधर्म देव के प्रकरण में समस्त द्वारों का कथन पृथिवीकायिकोद्देशकप्रकरण में जैसा कहा गया है, उसी प्रकार से ईशानदेव के प्रकरण में भी पृथिवीकायिक-उद्देशक के जैसा समस्त द्वारों का कथन करना चाहिये। तथा 'नवरं' इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा जो भिन्नता प्रतिपादित की गई है वही भिन्नता यहाँ पर भी सौधर्म सूत्रानुसार जाननी चाहिये। 'एवं एएणं कमेणं अवसेसा वि जाव सहस्सारदेवा उववाएयव्वा' इस क्रम से-सौधर्मदेव के प्रकरण में कथित प्रकार से-अवशिष्ट और भी सनत्कुमार से लेकर सहस्रार तक के देवों का उत्पाद पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में

ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. 'ठिइं कालदेसं च जाणेज्जा' તથા સ્થિતિ અને કાળદેશ પણ જુદા જુદા છે. 'एवं ईसाणदेवे वि' સૌધર્મ વૈમાનિક દેવની જેમ ઈશાનદેવ, સંબંધી બધા દ્વારોનું કથન કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ સૌધર્મ દેવના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે બધા દ્વારોનુ કથન પૃથ્વીકાયિકોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણેનું કહેલ છે, એજ રીતે ઈશાન દેવના પ્રકરણમાં પણ પૃથ્વીકાયિક-ઉદ્દેશામાં કહ્યા પ્રમાણે બધાજ દ્વાર સંબંધી કથન કરવું જોઈએ તથા 'नवरं' ઈત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા જે જુદાપણું બતાવવામાં આવ્યું છે, તેજ જુદાપણું અહિયાં સૌધર્મ પ્રકરણ પ્રમાણે સમજવું 'एवं एएणं कमेणं अवसेसा वि जाव सहस्सारदेवा उववाएयव्वा' આ ક્રમથી સૌધર્મ દેવના પ્રકરણમાં કહેલ પ્રકારથી-બાકીનુ કથન પણ સનત્કુમારથી આરંભીને સહસ્રાર સુધીના દેવોના ઉત્પાત પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોના સંબંધમાં કહેવું જોઈએ પરંતુ પ્રક-

केवलमेतावदेव वैलक्षण्यं पूर्वापेक्षया यत् तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादिना। 'नवरं ओगाहणा जहा ओगाहणसंठाणे' नवरम्-केवलं शरीरावगाहना अवगाहनासंस्थाने प्रज्ञापनाया एकविंशतितमे पदे देवानाम् इत्थमवगाहना कथिता। इयं मवधारणीयशरीरमाश्रित्य प्रोक्ता, तथाहि-'भवणवाणजोइसोहम्मीसाणे सत्तहुंति रयणीओ। एक्केक्कहाणिसेसे दुदुगे य दुगे चउक्के य ॥१॥

भवनपतिवानमन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशानेषु सप्त भवन्ति रत्नयः, एकैकरत्निहानिः-शेषेषु द्विके द्विके च चतुष्के चेति।

भवनपति-वानव्यन्तर ज्योतिष्क-सौधर्मेशानदेवानां भवधारणीयाऽवगाहना सप्तरत्निप्रमाणा, शेषेषु-द्विके-सनत्कुमारमाहेन्द्ररूपे 'दुगे' द्विके-ब्रह्मलोकलान्तकरूपे, 'दुगे' द्विके-महाशुक्रसहस्राररूपे, तथा-'चउक्के' चतुष्के-आनतप्राणता-ऽऽरणाऽच्युतरूपे एकैकरत्नि हान्याऽवगाहनाऽवगन्तव्या, तेन आनतादि

कहना चाहिये। परन्तु पूर्व की अपेक्षा जो विलक्षणता है वह 'नवरं ओगाहणासंठाणे' अवगाहना की अपेक्षा से है। अर्थात् अवगाहना संस्थानपद में जो अवगाहना कही गई है वही अवगाहना इनमें है यह अवगाहना संस्थानपद प्रज्ञापना सूत्र का २१ वां पद है। उसमें यह अवगाहना इस प्रकार से कही गई है-'भवणवाणजोइसोहम्मीसाणे सत्त हुंति रयणीओ। एक्केक्क हाणि सेसे दुदुगे य दुगे चउक्के य ॥१॥ -भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और सौधर्म तथा ईशान इन देवों के भवधारणीय अवगाहना सात रत्नि प्रमाण है। तथा सनत्कुमार और माहेन्द्र में ब्रह्मलोक और लान्तक में, महाशुक्र और सहस्रार में, एवं आनत, प्राणत, आरण और अच्युत इनमें एक एक रत्नि कम करने से वहां वहां की अवगाहना होती है। इस प्रकार सनत्कुमार

વાનો કથન કરતાં જે જુદાપણું છે, તે 'नवरं ओगाहणा जहा ओगाहणासंठाणे' અવગાહના સબંધમાં છે, અર્થાત્-અવગાહના-સંસ્થાન પદમાં જે અવગાહના કહી છે એજ અવગાહના અહિયાં પણ કહી છે. આ અવગાહના સંસ્થાન પદ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું ૨૧ એકવીસમું પદ છે. તેમાં આ અવગાહના આ પ્રમાણે કહી છે. 'भवणवाणजोइसोहम्मीसाणे सत्त हुंति रयणीओ एक्केक्कहाणि सेसे दुदुगे य दुगे चउक्के य' ॥૧॥ ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક, અને સૌધર્મ તથા ઈશાન આ દેવોના ભવ-ધારણીય અવગાહના સાતરત્નિ પ્રમાણની છે તથા સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકમાં, બ્રહ્મલોક અને લાન્તકમા મહાશુક્ર અને સહસ્રારમાં અને આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત આમાં એક એક રત્નિ કમ કરવાથી ત્યાં ત્યાંની અવગાહના થાય છે આ રીતે સ્તનિત

चतुष्के त्रिरत्निप्रमाणाऽवगाहना भवति। अग्रे-एकैकरत्निहानिन्यायात्-ग्रैवेयक देवेषु रत्निद्वय प्रमाणा। अनुत्तरौपपातिका एका रत्निरवगाहना भवतीति बोध्यम्। अत्र पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु असुरकुमारादारभ्य सहस्रारपर्यन्तं कल्पोपपन्नक देवानामेव उत्पत्तिर्भवति, अत एतेषामेव अधिकारः, न तु आनतादारभ्यानुत्तरौप पातिकपर्यन्तानामत्रोत्पत्तिर्भवतीति न तेषामत्राधिकार इति विवेकः।

'लेस्सा सणंकुमारमाहिन्दबंभलोएसु एगा पम्हलेस्सा' लेश्या सनत्कुमार माहेन्द्रब्रह्मलोकेषु एका पद्मलेश्या, सनत्कुमारादि ब्रह्मलोकपर्यन्तम् एकैव पद्मलेश्या

और माहेन्द्र में भवधारणीय अवगाहना ६ छह रत्नि प्रमाण है। ब्रह्मलोक और लान्तक में वह ५ पांच रत्नि प्रमाण है। महाशुक्र और सहस्रार में वह ४ चार रत्निप्रमाण है। तथा-आनत, प्राणत, आरण और अच्युत इनमें वह ३ तीन रत्नि प्रमाण है। यह अवगाहना प्रमाण का कथन भवधारणीय अवगाहना की अपेक्षा से कहा गया है। इसी प्रकार से एक एक रत्नि की हानि होने से नव ग्रैवेयक देवों में दो रत्नि प्रमाण भवधारणीय अवगाहना है। अनुत्तरौपपातिक देवों में एक रत्नि प्रमाण भवधारणीय अवगाहना है। यहां पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में असुरकुमार से लेकर सहस्रारदेव लोक तक के देवों की उत्पत्ति होती है। इसलिये इन्हीं का अधिकार है। आनत से लेकर अनुत्तरोपपातिक तक के देवों की यहां उत्पत्ति नहीं होती है। इसलिये इनका अधिकार नहीं है यह जानना चाहिये।

लेश्याद्वार की अपेक्षा-'लेस्सा सणंकुमार माहिंदबंभलोएसु एगा

કુમાર અને મહેન્દ્ર દેવલોકમાં ભવધારણીય અવગાહના ૬ છ રત્નિ પ્રમાણની છે. બ્રહ્મલોક અને લાન્તક દેવલોકમાં તે ૫ પાંચ રત્નિ પ્રમાણ છે મહાશુક્ર અને સહસ્રાર દેવલોકમાં તે ૪ ચાર રત્નિ પ્રમાણ છે તથા આનત, પ્રાણત, આરણ, અને અચ્યુત આ દેવલોકમાં તે ૩ ત્રણ રત્નિપ્રમાણની છે. આ રીતે આ અવગાહના પ્રમાણનું કથન ભવધારણીય અવગાહનાની અપેક્ષાથી કહેલ છે. એજ રીતે એક એક રત્નિ કમ થવાથી નવ ગ્રૈવેક દેવોમાં બે રત્નિ પ્રમાણ, ભવધારણીય અવગાહના થાય છે. અનુત્તરોપપાતિક દેવોમાં એક રત્નિ પ્રમાણ ભવધારણીય અવગાહના થાય છે. અહિં પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં અસુરકુમારથી લઈને સહસ્રાર દેવલોક સુધીના દેવોની ઉત્પત્તિ થાય છે. તેથી તેનો અધિકાર છે. આનતથી લઈને અનુત્તરોપપાતિક સુધીના દેવોની અહિયાં ઉત્પત્તિ થતી નથી. તેથી તેનો અધિકાર નથી

લેશ્યા દ્વારની અપેક્ષાથી—'लेस्सा सणंकुमारमाहिंदबंभलोएसु एगा पम्ह

भवति,नान्येति भावः। 'सेसाणं एगा सुक्कलेस्सा' शेषाणां सनत्कुमारमाहेन्द्र-ब्रह्मलोकातिरिक्तानामुपर्युपरितनानां लान्तकादीनां देवानामेका शुक्ललेश्यैव भवतीति। 'वेए नो इत्थि वेयगा' वेदे नो स्त्रीवेदकाः सनत्कुमारादयो देवाः स्त्रीवेदका न भवन्ति तत्र देवीनामभावात् स्त्रीवेदो न भवीत्यर्थः किन्तु-'पुरिसवेयगा' पुरुषवेदका भवन्ति तत्रैकः पुरुषवेद एव भवतीत्यर्थः। तथा-'नो नपुंसकवेयगा' तथा नपुंसकवेदका अपि न भवन्ति। नपुंसकवेदोऽपि तत्र न भवतीत्यर्थः। 'आउ अणुबंधा जहा ठिइपए' अयुरनुबन्धौ यथा स्थितिपदे-प्रज्ञापनायाश्चतुर्थपदे, यथा स्थित्यनुबन्धौ कथितौ तथैव इहापि तौ-स्थित्यनुबन्धौ ज्ञातव्याविति। 'सेसं जहेव ईसाणगाणं' शेषं यथैव ईशानकदेवानाम् ईशानकदेवानां यथा यथा

पम्हलेस्सा' सनत्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्मलोक इनमें एक पद्मलेश्या ही होती है। अन्य लेश्याएँ नहीं होती हैं। 'सेसाणं एगा सुक्क लेस्सा' सनत्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्मलोक, इनसे अतिरिक्त ऊपर ऊपर के लान्तक आदि देवों के एक शुक्ललेश्या ही होती है। 'वेए नो इत्थिवेयगा' वेद द्वार में इनदेवलोकों में स्त्रीवेद नहीं होता है। अर्थात् सनत्कुमार आदि देवलोक में देवियां नहीं होती हैं। किन्तु 'पुरिसवेयगा' पुरुषवेद ही होता है तथा इसी प्रकार से वे 'नो नपुंसगवेयगा' नपुंसक वेदवाले भी नहीं होते हैं-क्यों कि देवों में नपुंसक वेद नहीं होता है। 'आउ अणु बंधा जहा ठिइपए' प्रज्ञापना के चतुर्थ स्थितिपद में जैसे स्थिति और अनुबंध ये दो द्वार कहे गए हैं। वैसे ही वे यहां पर भी कहना चाहिये 'सेसं जहेव ईसाणगाणं' ईशानक देवों के जैसे जैसे परिमाण आदि द्वार

લેસ્સા' સનત્કુમાર માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક તેમાં એક પદ્મલેશ્યા જ હોય છે. બીજી લેશ્યાઓ હોતી નથી. 'सेसाणं एगा सुक्कलेस्सा' સનત્કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મલોક, શિવાયના ઉપરના લાન્તક આદિ દેવોને એક શુકલ લેશ્યા જ હોય છે 'वेए नो इत्थिवेयगा' વેદ દ્વારમાં તેઓને સ્ત્રીવેદ હોતો નથી પરંતુ 'पुरिसवेयगा' પુરૂષ વેદવાળા હોય છે. અને એજ રીતે તેઓ 'नो नपुंसगवेयगा' નપુંસકવેદવાળા પણ હોતા નથી. કેમકે-દેવોમાં નપુંસકવેદ હોતો નથી. 'आउ अणुबंधा जहा ठिइपए' પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ચોથા સ્થિતિપદમાં જે પ્રમાણે સ્થિતિ અને અનુબંધ એ દ્વારો કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે તે અહિયાં પણ કહેવા જોઇએ. 'सेस जहेव ईसाणगाणं' ઈશાન દેવોના પરિમાણ વિગેરે દ્વારો જે જે પ્રમાણે કહ્યા છે. એજ પ્રમાણે તે સઘળા અહિયા પણ કહેવા

परिमाणादिकं द्वारजातं कथितं तेनैव प्रकारेणात्रापि सर्वमवगन्तव्यमिति, 'काय संवेहं च जाणेज्जा' कायसंवेधं च भिन्नभिन्नरूपेण यथायोगं जानीयादिति 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त इति, हे भदन्त ! पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु देवानामुत्पादविषये यद्देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वम् एव मेव सर्वथा सत्यमेवेति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० ६॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषित बालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका ख्यायां व्याख्यायां चतुर्विंशतिशतकस्य विंशतितमोद्देशकः समाप्तः ॥२४-२०॥

कहे गये हैं, उसी प्रकार से वे सब यहां पर भी कहना चाहिये। तथा 'कायसंवेधं च जाणेज्जा' कायसंवेध भिन्न २ रूप से कहा गया जानना चाहिये। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में देवों के उत्पाद के सम्बन्ध में जो आप देवानुप्रिय ने यह सब कहा है वह सब ऐसा ही है-सर्वथा सत्य ही है-इस प्रकार कह कर भगवान् गौतम ने प्रभु को वन्दना की, उन्हे नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० ६॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चौवीसवें शतकका बीसवां उद्देशक समाप्त ॥२४-२०॥

જોઈએ તથા કાયસંવેધ 'कायसंवेधं च जाणेज्जा' કાયસંવેધ જુદા જુદા પ્રકારથી સમજવો જોઈએ.

'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભગવન્ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાં દેવોના ઉત્પાતના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે આ સઘળું કથન કર્યું છે. તે સઘળું કથન એજ પ્રમાણે છે. અર્થાત્ આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી તેઓને નમસ્કાર કર્યા. વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા ાસૂ ૬॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચોવીસમા શતકનો વીસમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૪-૨૦॥

अथ एकविंशतितमोद्देशकः प्रारभ्यते

विंशतितमसुद्देशकं निरूप्य क्रमप्राप्तं मनुष्यविषयमेकविंशतितमोद्देशकं निरूपयन्नाह-'मणुस्साणं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-मणुस्सा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो उववज्जंति जाव देवेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! नेरइएहिंतो वि उववज्जंति जाव देवेहिंतो वि उववज्जंति। एवं उववाओ जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणिय उद्देसए जाव तमापुढवीनेरइएहिंतो वि उववज्जंति णो अहे सत्तमपुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति। रयणप्पभापुढवीनेरइए णं भंते! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं मासपुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जेज्जा, अवसेसा वत्तव्वया जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंतस्स तहेव। नवरं परिमाणे जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति, जहा तहिं अंतोमुहुत्तेहिं तहा इहं मासपुहुत्तेहिं संवेहं करेज्जा, सेसं तं चेव १। जहा रयणप्पभाए वत्तव्वया तहा सक्करप्पभाए वि वत्तव्वया। नवरं जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जंति। ओगाहणा लेस्सा णाणट्ठिइ अणुबंधसंवेहं णाणत्तं च जाणेज्जा जहेव तिरिक्खजोणियउद्देसए। एवं जाव तमापुढवीनेरइए २। जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उवव-

ज्जंति, भेदो जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए, नवरं तेउ-
वाऊ पडिसेहेयव्वा, सेसं तं चेव जाव पुढवीकाइए णं भंते!
जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकाल-
ट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु
उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते!
जीवा० एवं जहेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स
पुढवीकाइयस्स वत्तव्वया सा चेव, इह वि उववज्जमाणस्स
भाणियव्वा णवसु वि गमएसु। नवरं तइयछट्ठणवमेसु गमएसु
परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा-
उववज्जंति। जाहे अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ भवइ ताहे पढम
गमए अज्झवसाणा पसत्था वि अपसत्था वि वितियगमए
अपसत्था। तइयगमए पसत्था भवंति सेसं तं चेव निरव-
सेसं १। जइ आउकाइएहिंतो उववज्जंति० एवं आउकाइयाण
वि। एवं वणस्सइकाइयाण वि। एवं जाव चउरिंदियाण वि।
असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिय-
असन्निमणुस्ससन्निमणुस्सा य एए सव्वे वि जहा पंचिंदिय-
तिरिक्खजोणियउद्देसए तहेव भाणियव्वा। नवरं एयाणि चेव
परिमाणअज्झवसाणणाणत्ताणि जाणेज्जा—पुढवीकाइयस्स
एत्थ चेव उद्देसए भणियाणि। सेसं तहेव निरवसेसं। जइ
देवेहिंतो उववज्जंति किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति?
वाणमंतर० जोइसिय० वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति? गोयमा!

भवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति। जइ भवणवासि० किं असुरकुमार जाव थणिय०? गोयमा! असुरकुमार जाव थणिय०। असुरकुमारे णं भंते! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं मासपुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा। एवं जच्चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिय उद्देसए वत्तव्वया सच्चेव एत्थ वि भाणियव्वा। नवरं जहा तहिं जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु तहा इहं मासपुहुत्तट्ठिइएसु, परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति सेसं तं चेव, एवं जाव ईसाणदेवो त्ति। एयाणि चेव णाणत्ताणि सणंकुमारादीया जाव सहस्सारो त्ति जहेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए। नवरं परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति। उववाओ जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिइएसु, उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जंति, सेसं तं चेव, संवेहं वासपुहुत्तं पुव्वकोडीसु करेज्जा। सणंकुमारे ठिई चउगुणिया अट्ठावीसं सागरोवमा भवइ। माहिंदे ताणि चेव साइरेगाणि। बंभलोए चत्तालीसं, लंतए छप्पन्नं, महासुक्के अट्ठसट्ठिं, सहस्सारे बावत्तरिं सागरोवमाइं, एसा उक्कोसा ठिई भणिया जहन्नठिइं पि चउगुणेज्जा ॥सू०१॥

छाया—मनुष्याः खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते यावद्देवेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! नैरयिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते यावद्देवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। एवमुपपातो यथा-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोद्देशके यावत् तमापृथिवीनैर-

यिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते नो अधः सप्तमी पृथिवीनैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते। रत्नप्रभा-पृथिवीनैरयिकः खलु भदन्त! यो भव्यो मनुष्येषु उत्पत्तुम्, स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत? गौतम! जघन्येन मासपृथक्त्वस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुष्केषु उत्पद्येत। अवशेषा वक्तव्यता यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यमानस्य तथैव नवरं परिमाणे जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा, उत्कर्षेण संख्येया उत्पद्यन्ते, यथा तत्रान्तर्मुहूर्तैः तथा-इह मासपृथक्त्वैः संवेधं कुर्यात्, शेषं तदेव ९। यथा रत्नप्रभायां वक्तव्यता तथा-शर्करामभायामपि वक्तव्यता। नवरं, जघन्येन वर्षपृथक्त्वस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुष्केषु उत्पद्यन्ते। अवगाहना लेश्या ज्ञानस्थित्यनुबन्धसंवेधं नानात्वं च जानीयात् यथैव तिर्यग्योनिकोद्देशको एवं यावत् तमापृथिवीनैरयिकः ९। यदि तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किमेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते भेदो यथा-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोद्देशके। नवरं तेजोवायू प्रतिषेद्धव्यौ, शेषं तदेव यावत् पृथिवीकायिकः खलु भदन्त! यो भव्यो मनुष्येषु उत्पत्तुम्, स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत? गौतम! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुष्केषूत्पद्येत। ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते? एवं यथैव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यमानस्य पृथिवीकायिकस्य वक्तव्यता सैव इहापि उत्पद्यमानस्य भणितव्या नवस्वपि गमकेषु। नवरं तृतीयषष्ठनवमेषु गमकेषु परिमाणं जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा, उत्कर्षेण संख्याता उत्पद्यन्ते। यदा आत्मना जघन्यकालस्थितिको भवति तदा प्रथमगमके अध्यवसायाः प्रशस्ता अपि अप्रशस्ता अपि द्वितीयगमके अप्रशस्ताः, तृतीयगमके प्रशस्ता भवन्ति, शेषं तदेव निरवशेषम् ९। यदि अप्कायिकेभ्य उत्पद्यन्ते एवमप्कायिकानामपि, एवं वनस्पतिकायिकानामपि, एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणामपि असंज्ञिपञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिकसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाऽसंज्ञिमनुष्यसंज्ञिमनुष्याश्च एते सर्वेऽपि यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोद्देशके तथैव भणितव्याः, नवरमेतानि एव परिमाणा-ध्यवसायनानात्वानि जानीयात्-पृथिवीकायिकस्यात्रैव उद्देशके भणितानि। शेषं तथैव निरवशेषम् ९। यदि देवेभ्य उत्पद्यन्ते किं भवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते वानव्यन्तरदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ज्योतिष्कदेवेभ्य उत्पद्यन्ते वैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! भवनवासिदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते यावत् वैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। यदि भवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते तदा किं असुरकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् स्तनितकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! असुरकुमारभवनवासि-

देवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् स्तनितकुमारभवनवासिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते। असुरकुमारः खलु भदन्त ! यो भव्यो मनुष्येषु उत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु मनुष्येषु उत्पद्यते ? गौतम ! जघन्येन मासपृथक्त्वस्थितिकेषु उत्पद्यते, उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुष्केषु उत्पद्यते एवं यैव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोद्देशके वक्तव्यता सैव अत्रापि भणितव्या। नवरं यथा तत्र जघन्यकमन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु तथा इह मासपृथक्त्वस्थितिकेषु। परिमाणं जघन्येनैको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्येया उत्पद्यन्ते, शेषं तदेव। एवं यावदीशानदेव इति। एतान्येव नानात्वानि सनत्कुमारादिका यावत् सहस्रार इति, यथैव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोद्देशके। नवरं परिमाणं जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्याता उत्पद्यन्ते। उपपातो जघन्येन वर्षपृथक्त्वस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुष्केषु उत्पद्यन्ते, शेषं तदेव। संवेधं वर्षपृथक्त्वं पूर्वकोटिषु कुर्यात्। सनत्कुमारे स्थितिं चतुर्गुणिता अष्टाविंशतिसागरोपमा भवति। माहेन्द्रे तान्येव सातिरेकाणि। ब्रह्मलोके चत्वारिंशत्। लान्तके षट्पञ्चाशत्। महाशुक्रे अष्टषष्टिः। सहस्रारे द्विसप्ततिः सागरोपमाणि। एषा उत्कर्षा स्थितिर्भणितव्या, जघन्यस्थितिरपि चतुर्भिर्गुणयेत् ९ ॥सू०१॥

टीका—'मणुस्सा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' मनुष्याः खलु भदन्त ! केभ्यो नैरयिकादीनां मध्यादागत्य मनुष्ययोनौ समुत्पद्यन्ते 'किं नेरइएहिंतो उवव-

---

॥ २१ वें उद्देशक का प्रारंभ ॥

बीस २० वें उद्देशक का निरूपण करके अब सूत्रकार क्रम प्राप्त मनुष्य विषयक इक्कीसवें उद्देशक की प्ररूपणा करते हैं—'मणुस्सा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' इत्यादि।

टीकार्थ—गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—'मणुस्सा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! मनुष्य कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं ?

એકવીસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

વીસમા ઉદ્દેશાનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમથી આવેલ આ મનુષ્ય સંબંધી એકવીસમા ઉદ્દેશાનું નિરૂપણ કરે છે—'मणुस्सा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'मणुस्सा णं भंते ! कओहिंतो ! उववज्जंति' હે ભગવન્ મનુષ્ય કયા સ્થાનમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય

ज्जंति? किं नैरयिकेभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते नैरयिकादागत्य मनुष्येषूत्पद्यन्ते किमिति 'जाव देवेहिंतो उववज्जंति' यावद्देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते किम् अत्र यावत्पदेन 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' किं तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते मनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इत्यनयोः सङ्ग्रहो भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'णेरइएहिंतो वि उववज्जंति जाव देवेहिंतो वि उववज्जंति' नैरयिकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते यावद् देवेभ्योऽपि आगत्य उत्पद्यन्ते इहापि यावत्पदेन तिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्य मनुष्येभ्यो-

---

अर्थात् नैरयिक आदि रूप किन स्थानों से आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं? 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति' क्या वे नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? 'जाव देवेहिंतो उववज्जंति' यावत् देवों से आकरके उत्पन्न होते हैं। अर्थात् मनुष्ययोनि में जो जीव उत्पन्न होते हैं- वे नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा यावत् देवों से आकरके उत्पन्न होते हैं? यहां यावत्पद के अनुसार वे तिर्यञ्चों से आकरके अथवा मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं? इन दो प्रश्नों का ग्रहण हुआ है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'नेरइएहिंतो वि उववज्जंति' जाव देवेहिंतो वि उववज्जंति' मनुष्यरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं, वे नैरयिकों से आकरके भी उत्पन्न होते हैं। तिर्यञ्चों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं। मनुष्यों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं। और

છે? અર્થાત્ નૈરયિક વિગેરે રૂપે કયા સ્થાનમાંથી આવીને જીવ મનુષ્યપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति' શું તેઓ નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? 'जाव देवेहिंतो उववज्जंति' યાવત્ દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અર્થાત્ મનુષ્ય યોનિકોમાં જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે મનુષ્યોમાંથી આવીને મનુષ્યપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? આવી રીતે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને પ્રશ્ન કરેલ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा' હે ગૌતમ! 'नेरइएहिंतो वि उववज्जंति जाव देवेहिंतो वि उववज्जंति' મનુષ્યપણાથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ નૈરયિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. તિર્યંચોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે મનુષ્યોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને દેવોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ

ऽपि आगत्योत्पद्यन्ते, हे गौतम! मनुष्ययोनौ समुत्पद्यमाना जीवा नारकेभ्यः तिर्यग्भ्यो मनुष्येभ्यो देवेभ्यश्च आगत्य उत्पत्तिं कभन्ते इत्यर्थः। 'एवं उववाओ जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए' एवमुपपातो यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोद्देशके 'जाव तमापुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति' यावत् तमापृथिवीनैरयिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते न तु अधःसप्तमीपृथिवीनैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते। यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोद्देशके उपपातो वर्णितः तथैव इहापि मनुष्याणामुपपातो वक्तव्यः यावत् रत्नप्रभापृथिवीत आरभ्य तमानाम्नीषष्ठपृथिवीनैरयिकेभ्योऽपि आगत्य मनुष्यत्वेन समुत्पद्यन्ते किन्तु अधःसप्तमपृथिवीनैरयिकेभ्य आगत्य मनुष्यत्वेन नोत्पद्यन्ते इत्यर्थः। 'रयणप्पभ पुढवीनेरइए णं भंते' रत्नप्रभापृथिवीसम्बन्धिनैरयिकः खलु भदन्त! 'जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए' यो भव्यो मनुष्येषु

देवों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं। तात्पर्य कहने का यही है कि चारों गतियों से आकरके जीव मनुष्य की पर्याय से उत्पन्न होते हैं। 'एवं उववाओ जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणिय उद्देसए' जिस प्रकार से पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक उद्देशक में उपपात का वर्णन हुआ है, उसी प्रकार से यहां मनुष्यों के उत्पात का वर्णन कर लेना चाहिये। यावत् जीव छठी तमा पृथिवी के नैरयिक पर्याय से आकरके मनुष्यपर्याय में उत्पन्न होता है। पर अधः सातवीं तम तमा पृथिवी के नैरयिक-पर्याय से आकरके जीव मनुष्यपर्याय रूप से उत्पन्न नहीं होता है। यही बात 'जाव तमा पुढवी नेरइएहिंतो उववज्जंति' इस सूत्रपाठ द्वारा पुष्ट की गई है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'रयणप्पभापुढवीनेरइए णं भंते! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए' हे

છે-કે-ચારે ગતિવાળાઓમાંથી આવીને જીવ મનુષ્યની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે. 'एवं उववाओ जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए' જે રીતે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક ઉદ્દેશામાં ઉપપાતનું વર્ણન કર્યું છે. એજ રીતે અહિયાં મનુષ્યોના ઉપપાતનું વર્ણન કરવું જોઈએ યાવત્ જીવ છટ્ઠી તમા પૃથ્વીના નૈરયિકોના પર્યાયથી આવીને મનુષ્ય પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ અધઃ સપ્તમી-તમતમા પૃથ્વીના નૈરયિક પર્યાયથી આવીને જીવ મનુષ્ય પર્યાય રૂપે ઉત્પન્ન થતા નથી. એજ વાત 'जाव तमापुढवीनेरइएहिंतो उववज्जंति' આ સૂત્રપાઠથી સ્પષ્ટ કરેલ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'रयणप्पभा पुढवी नेरइए णं भंते! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિકો

उत्पत्तुम् 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु मनुष्येषूत्पद्येत इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं मासपुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्यतो मासपृथक्त्वस्थितिकेषु द्विमासादारभ्य न मासपर्यन्तेषु इत्यर्थः 'उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जइ' उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुष्केषु मनुष्येषु उत्पद्यते इति जघन्यतो मासपृथक्त्वात् हीनतरमायुष्यं न कथमपि बध्नाति मासपृथक्त्वात् हीनतरपरिमाणाभावादिति, 'अवसेसा वत्तव्वया जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंतस्स तहेव' अवशेषा-उत्पादाद-

भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी का नैरयिक जो मनुष्यों में उत्पन्न होने के योग्य है। 'से णं भंते ? केवइय कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थितिवाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! वह 'जहन्नेणं मासपुहुत्त ट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जइ' जघन्य से मासपृथक्त्व की स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि की आयुवाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है। उनके मासपृथक्त्व से हीनतर आयु का बन्ध नहीं होता है। क्योंकि मासपृथक्त्व से हीनतरपरिमाण का अभाव रहता है। 'अवसेसा वत्तव्वया जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंतस्स तहेव' उत्पाद से अतिरिक्त संहनन आदि द्वार जैसे पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पद्यमान मनुष्य के कहे गये हैं, उसी प्रकार से वे निरय से उत्पद्यमान मनुष्य के भी कह लेना

છે જેઓ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તેઓ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! હે ગૌતમ ! તે 'जहन्नेणं मासपुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जइ' જઘન્યથી માસપૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. માસપૃથક્ત્વથી હીનતર પરિમાણનો અભાવ રહે છે 'अवसेसा वत्तव्वया जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जंतस्स तहेव' ઉત્પાત શિવાય સંહનન વિગેરે દ્વારો સંબંધી કથન જે પ્રમાણે પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યને કહ્યા છે. એજ પ્રમાણે નૈરયિકોથી ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યના સંબંધમાં કહેવું જોઈએ. પરંતુ

तिरिक्ता संहननादिका वक्तव्यता यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यमानस्य मनुष्यस्य कथिता तथैव निरयादुत्पद्यमानस्य मनुष्यस्यापि वक्तव्या इति भावः। पञ्चेन्द्रियतिर्यक् प्रकरणापेक्षया वैलक्षण्यं दर्शयितुमाह-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं परिमाणे जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' नवरं परिमाणे जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्पद्यन्ते 'उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' उत्कर्षेण संख्याता उत्पद्यन्ते नारकजीवानां संमूर्छिममनुष्येषु उत्पत्तेरभावात् गर्भजानां च मनुष्याणां संख्यातत्वात् संख्याता एव ते समुत्पद्यन्ते इति। कायसंवेधेऽपि वैलक्षण्यम् दर्शयन्नाह-'जहा' इत्यादि, 'जहा तहिं अंतोमुहुत्तेहिं तहा इहं मासपुहुत्तेहिं संवेहं करेज्जा' यथा तत्र पञ्चेन्द्रियतिर्यक् प्रकरणे अन्तर्मुहूर्तैः कायसंवेधः कृतः तथा इह मासपृथक्त्वैः कायसंवेधं कुर्यात् अन्तर्मुहूर्तस्थाने मासपृथक्त्वं पूरणीयमित्यर्थः। अयमर्थः, यथा तत्र पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोद्देशे रत्नप्रभा नारकेभ्य

चाहिये। परन्तु पञ्चेन्द्रिय तिर्यक् प्रकरण की अपेक्षा से जो भिन्नता है वह 'नवरं परिमाणे जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है कि ऐसे जीव परिमाण की अपेक्षा जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और 'उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं। इसका कारण यह है कि नारक जीवों का संमूर्च्छिम मनुष्यों में उत्पाद नहीं होता है। गर्भजों में ही उत्पात होता है और गर्भज मनुष्य संख्यात ही हैं। इसलिये यहां उत्कृष्ट से वे संख्यात होते हैं। ऐसा कहा गया है। इसी प्रकार से कायसंवेध में भी भिन्नता है-जो 'जहा तहिं अंतोमुहुत्तेहिं तहा इहं मासपुहुत्तेहिं संवेहं करेज्जा' इस सूत्रपाठ से प्रकट किया है। इसका तात्पर्य ऐसा है कि-जैसा पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના પ્રકરણ કરતાં આ પ્રકરણમાં જે જુદાપણું છે, તે 'नवरं परिमाणे जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે કે-એવા જીવો પરિમાણની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે અને 'उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું કારણ એ છે કે-નારકજીવોનો સંમૂચ્છિમ મનુષ્યોમાં ઉત્પાત થતો નથી ગર્ભજોમાં જ ઉત્પાત થાય છે. અને ગર્ભજ મનુષ્ય સંખ્યાત જ છે. તેથી અહિયાં ઉત્કૃષ્ટથી તેઓ સંખ્યાત હોય છે. તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. એજ રીતે કાયસંવેધમાં પણ જુદાપણું છે જે 'जहा तहिं अंतोमुहुत्तेहिं तहा इहं मासपुहुत्तेहिं संवेहं करेज्जा' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. આનું તાત્પર્ય એવું છે કે-જે પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક

उत्पद्यमानानां पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानाम् जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकत्वेनान्तर्मुहूर्त्तैः कायसंवेध कृतः तथैवेह मनुष्योद्देशके मनुष्याणां जघन्यस्थितिमाश्रित्य मासपृथक्त्वैरेव कायसंवेधः करणीय इति तथाहि-'कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन जघन्येन दशवर्षसहस्राणि मासपृथक्त्वाभ्यधिकानि इत्यादि। 'सेसं तं चेव' शेषम्-परिमाणकायसंवेधातिरिक्तं सर्वमपि संहननावगाहनासंस्थानलेश्यादृष्टिज्ञानाज्ञानादिद्वारजातं तदेव पञ्चेन्द्रियतिर्यक्प्रकरणोदीरितमेवेति भावः।१। 'जहा रयणप्पभाए वत्तव्वया तहा सक्करप्पभाए वि' यथा-येन प्रकारेण रत्नप्रभाया वक्तव्यता कथिता तथा-तेनैव प्रकारेण शर्कराप्रभानारकेऽपि सा वक्तव्यता भणितव्या, तथाहि आलापप्रकारः 'सक्करप्पभा

उद्देशक में रत्नप्रभा के नारकों से उत्पद्यमान पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों का जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले होने के कारण अन्तर्मुहूर्त्तों का कायसंवेध किया गया है, उसी प्रकार से यहां मनुष्य उद्देशक में मनुष्यों की जघन्य स्थिति को लेकर मासपृथक्त्व से कायसंवेध इस प्रकार से कर लेना चाहिये। जैसे-'कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं' काल की अपेक्षा कायसंवेध यहां जघन्य से मास पृथक्त्व अधिक १० हजार वर्ष का है इत्यादि। 'सेसं तं चेव' इस प्रकार परिमाण और कायसंवेध से अतिरिक्त और सब संहनन, अवगाहना, संस्थान, लेश्या, दृष्टि, ज्ञान, अज्ञान आदि द्वार पञ्चेन्द्रिय तिर्यक् प्रकरण में कहे अनुसार ही है।१। 'जहा रयणप्पभाए वत्तव्वया तहा सक्करप्पभाए वि' जिस प्रकार से रत्नप्रभा की वक्तव्यता कही है,

ઉદ્દેશામાં રત્નપ્રભાના નારકોમાથી ઉત્પન્ન થનારા પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળાઓ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા હોવાને કારણે અંતર્મુહૂર્તથી કાયસંવેધ કહેલ છે એજ પ્રમાણે અહિયાં મનુષ્યના ઉદ્દેશામાં મનુષ્યોની જઘન્ય સ્થિતિને લઈને માસપૃથક્ત્વથી કાયસંવેધ આ પ્રકારે કહેવો જોઈએ. જેમકે-'कालादेसेणं जहन्नेणं दसवाससहस्साइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ અહિં જઘન્યથી માસપૃથક્ત્વ વધારે ૧૦ દસ હજાર વર્ષનો છે, 'सेसं तं चेव' આ રીતે પરિમાણ અને કાયસંવેધ શિવાય બીજા તમામ, સંહનન, અવગાહના, સંસ્થાન, લેશ્યા, દૃષ્ટિ, જ્ઞાન, અજ્ઞાન, વિગેરે દ્વારો સંબંધી કથન પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. ॥૧॥

'जहा रयणप्पभाए वत्तव्वया तहा सक्करप्पभाए वि' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વી સંબંધી કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણેનું શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના

पुढवीनेरइए णं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकाल-ट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकः खलु भदन्त ! यो भव्यो मनुष्येषूत्पत्तुं स खलु कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत इत्यादि प्रश्नस्योत्तरे रत्न प्रभानारकापेक्षया वैलक्षण्यं दर्शयन्नाह-'नवरं जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिएसु' नवरं जघन्येन वर्षपृथक्त्वस्थितिकेषु मनुष्येषु 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुष्केषूत्पद्यते। रत्नप्रभानारकप्रकरणे जघन्यतो मास पृथक्त्वस्थितिकेषु उत्पद्यन्ते इत्युक्तम् शर्कराप्रभाप्रकरणे तु जघन्येन वर्षपृथक्त्व

उसी प्रकार से शर्कराप्रभा नारक की भी वही वक्तव्यता कह लेनी चाहिये। जैसे-'सक्करप्पभापुढवीनेरइए णं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' अर्थात्-गौतमने इस आलापकके द्वारा प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! जो शर्कराप्रभा पृथिवी का नैरयिक मनुष्यों में उत्पन्न होने के योग्य है वह कितने कालकी स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है ? इत्यादि इस प्रश्न के उत्तर में रत्नप्रभा के नारक की अपेक्षा से विलक्षणता प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं-हे गौतम ! वह 'नवरं जहन्नेणं वासपुहुत्त-ट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा' जघन्य से वर्ष पृथक्त्व की स्थिति वाले मनुष्यों में और उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि की आयुवाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है। रत्नप्रभा नारक के प्रकरण में जघन्य से मासपृथक्त्व की स्थितिवाले मनुष्यों में उसका उत्पाद कहा गया है। और यहां शर्कराप्रभा के प्रकरण में जघन्य से वर्षपृथक्त्व

संબંધમાં પણ કથન કરવું જોઈએ. જેમકે-'सक्करप्पभा पुढवी नेरइए णं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जितए से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' અર્થાત્ ગૌતમ સ્વામીએ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના જે નૈરયિકો મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? વિગેરે પ્રશ્નના ઉત્તરમાં રત્નપ્રભા પૃથ્વિના નારકોથી જુદાપણુ બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે-હે ગૌતમ ! તે 'नवरं जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडी-आउएसु उववज्जेज्जा' જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નારકોના પ્રકરણમાં જઘન્યથી માસપૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં તેનો ઉત્પાદ કહેલ છે. અને અહિયાં શર્કરાપ્રભા પૃથ્વિના પ્રકરણમાં જઘ-

स्थितिकेषु इत्युक्तम् तदुभयो र्वैलक्षण्यमिति। एवं शर्करापृथिवीत आरभ्य तमापृथिवीपर्यन्तं जघन्यस्थितिर्वर्षपृथक्त्वमेव ज्ञातव्येति। 'ओगाहणा लेस्सा णाणट्ठिइ अणुबंधसंवेहं णाणत्तं च जाणेज्जा' अवगाहनालेश्याज्ञानस्थित्यनुबन्धसंवेधान् नानात्वं च जानीयात्, नानात्वमिति परस्परं भेदं जानीयात्, कथमित्याह— 'जहेव तिरिक्खजोणिय उद्देसए' यथैव तिर्यग्योनिकोद्देशके, तिर्यग्योनिकोद्देशके येन प्रकारेण शरीरावगाहना लेश्या ज्ञानस्थित्यनुबन्धसंवेधाः कथिताः तथा-तेषां नानात्वानि च कथितानि तथैवेह शर्कराप्रभानारकप्रकरणेऽपि ज्ञातव्यानि विशेषजिज्ञासुभिस्तत एव द्रष्टव्यानीति। 'एवं जाव तमा पुढवीनेरइए' एवं यावत् तमापृथिवी नैरयिकः, यथा रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकप्रकरणे परिमा-

की स्थितिवाले मनुष्यों में उसका उत्पाद कहा गया है। इस प्रकार दोनों जगह के उत्पाद में भिन्नता है। इसी प्रकार का कथन शर्कराप्रभा पृथिवी से लेकर तमा पृथिवी तक जानना चाहिये। अर्थात् यहां जघन्यस्थिति वर्ष पृथक्त्व की है। 'ओगाहणालेस्साणाणट्ठिइअणुबंध-संवेहं णाणत्तं च जाणेज्जा' अवगाहना, लेश्या, ज्ञान, स्थिति, अनुबंध और संवेध इन सबमें परस्पर में भेद जानना चाहिये। अर्थात् तिर्यगुद्देशक में जैसे शरीर अवगाहना लेश्या, ज्ञान, स्थिति, अनुबन्ध और संवेध कहे गये हैं और इनमें परस्पर में भेद कहा गया है, उसी प्रकार से यहां शर्कराप्रभा नारक प्रकरण में भी इन्हें जानना चाहिये। विशेष जिज्ञासुओं को वहीं से यह सब देख लेना चाहिये। 'एवं जाव तमो पुढवीनेरइए' जिस प्रकार से

જ્યારે વર્ષ પૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં તેનો ઉત્પાદ કહ્યો છે. આ બન્ને સ્થળના ઉત્પાદનું જુદા પણું આવે છે આ રીતનું કથન શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને તમા પૃથ્વી સુધીમાં સમજવું અર્થાત્ અહિયાં જઘન્ય સ્થિતિ વર્ષ પૃથક્ત્વની છે 'ओगाहणालेसाणाणट्ठिइ अणुबंधसंवेहं णाणत्तं च जाणेज्जा' અવગાહના, લેશ્યા, જ્ઞાન, સ્થિતિ, અનુબંધ અને સંવેધ આ બધામાં અન્યો-અન્યમાં ભેદ સમજવો. અર્થાત્ તિર્યંચના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે શરીર અવગાહના, લેશ્યા, જ્ઞાન, સ્થિતિ, અનુબંધ અને સંવેધ કહ્યો છે. અને અહિયાં પરસ્પર જુદાપણું કહેલ છે. એજ પ્રમાણે અહિયાં આ શર્કરાપ્રભા નારકના પ્રકરણમાં પણ તેને સમજવા. વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળાઓએ તે પ્રકરણમાં આ તમામ કથન જોઈ લેવું જોઈએ 'एवं जाव तमापुढवीनेरइए' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નૈરયિક પ્રકરણમાં

णादिद्वारजातं कथितं तथैव वालुकाप्रभाधूमप्रभापङ्कप्रभातमप्रभानारक-पर्यन्तप्रकरणेष्वपि परिमाणादिद्वारजातं विवेचनीयमिति प्रथमगमादारभ्य नवमगमान्तेषु नवस्वपि गमकेषु सर्वं ज्ञातव्यमिति ९। अथ तिर्यग्योनिकेभ्यो मनुष्यमुत्पादयन्नाह 'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो' इत्यादि। 'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यदि तिर्यग्योनिकेभ्यो मनुष्या उत्पद्यन्ते तदा 'किं एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' किमेकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य मनुष्या उत्पद्यन्ते 'जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' यावत् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, अत्र यावत्पदेन द्वीन्द्रियेभ्य आगत्य अथवा

रत्नप्रभा पृथिवी के नैरयिक प्रकरण में परिमाण आदि द्वारों का कथन किया गया है उसी प्रकार से वालुकाप्रभा धूमप्रभा, पङ्कप्रभा, एवं तमप्रभा तक के नारक प्रकरण में भी परिमाण आदि द्वारों का विवेचन कर लेना चाहिये। इस प्रकार से प्रथम गम से लेकर नौवे गम तक के नौ गमकों में सर्व कथन यहां जानना चाहिये।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि तिर्यग्योनिकों से आकरके मनुष्य उत्पन्न होते हैं तो 'किमेगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' क्या वे मनुष्य एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा यावत् 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकर के वे मनुष्य उत्पन्न होते हैं? यहां यावत् शब्द से ऐसा पाठ ग्रहण हुआ है कि क्या 'वे द्वीन्द्रियों से आकरके अथवा

પરિમાણુ વિગેરે દ્વારોના સંબધનુ કથન કરેલ છે, તેજ રીતે વાલુકાપ્રભા, ધૂમપ્રભા, પંકપ્રભા, અને તમાપ્રભા સુધીના નારકોના પ્રકરણમાં પણ પરિમાણુ વિગેરે દ્વારોના સંબંધી વિવેચન સમજી લેવું. આ રીતે પહેલા ગમથી આરંભીને નવમા ગમ સુધીના નવે ગમનુ તમામ કથન અહિયાં સમજી લેવું

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'किमेगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो' શું તે મનુષ્યો એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા યાવત્ 'पंचिंदियतिरिक्खजोणिहिंतो उववज्जति' પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અહિયા યાવત્ પદથી નીચે પ્રમાણેનો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે તેઓ બે ઇન્દ્રિયોવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને,

त्रीन्द्रियेभ्य आगत्य यद्वा चतुरिन्द्रियेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इत्येषां ग्रहणं भवति तथा च हे भदन्त ! यदि तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते मनुष्याः तदा किमेकेन्द्रियेभ्यो द्वीन्द्रियेभ्यः त्रीन्द्रियेभ्यः चतुरिन्द्रियेभ्यः पञ्चेन्द्रियेभ्यो वा जायन्ते किमिति प्रश्नः । भगवानाह- 'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति' एकेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते यावत् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते अत्र यावत्पदेन द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां ग्रहणं

तेइन्द्रियो से आकरके अथवा चौइन्द्रियों से आकरके मनुष्य होते हैं? तथा च-यदि तिर्यग्योनिकों से आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं तो क्या वे एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं अथवा यावत् पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं? यहां यावत्पद से ऐसा पाठ संगृहीत हुआ है कि 'क्या वे दो इन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं? अथवा तेइन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकर के मनुष्यरूप से उत्पन्न होते हैं? अथवा चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके मनुष्यपने से उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'एगिंदिय तिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति जाव पंचिंदिय तिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति' एकेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके भी वे मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं, दो इन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से भी

અથવા ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને, અથવા ચાર ઇંદ્રિય વાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? તથા 'જો તેઓ તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્યપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા બે ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા ચાર ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને મનુષ્યપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા યાવત્ પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને મનુષ્યપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'ગોયમા' હે ગૌતમ! 'एगिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति जाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' એક ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને પણ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. બે ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને

भवतीति इत्यादिकं सर्वं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणे यथा कथितं तथैव सर्व मिहापि ज्ञातव्यम् एतदभिप्रायेणैव कथयति-'भेदो जहा' इत्यादिना। 'भेदो जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए' भेदो यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोद्देशके 'नवरं तेउवाऊ पडिसेहेयव्वा' नवरं तेजोवायू प्रतिषेद्धव्यौ एकेन्द्रियेभ्य उत्पत्ति प्रकरणे एकेन्द्रियपृथिवीकायिकादिभ्यो मनुष्यस्योत्पत्तिर्वाच्या परन्तु तत्र एकेन्द्रियतेजस्कायिकेभ्यः तथा एकेन्द्रियवायुकायिकेभ्यो मनुष्याणामुत्पत्ति-

---

आकरके वे मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं, तेइन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके भी वे मनुष्यरूप से उत्पन्न होते हैं, चौइन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से आकरके भी वे मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं और पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से भी आकरके वे मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं। इत्यादि सब कथन पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही सब यहां पर भी जानना चाहिये। इसी अभिप्राय से सूत्रकारने 'भेदो जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए' ऐसा सूत्र पाठ कहा है।

'नवरं तेउवाऊ पडिसेहेयव्वा' एकेन्द्रिय तिर्यग् योनिकों से आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं जब ऐसा कथन किया जाता है तो उस समय एकेन्द्रियान्तर्गत तेजस्कायिक और वायुकायिक इन एकेन्द्रियों का परित्याग कर देना चाहिये। अर्थात् इन तेजस्कायिक और वायुकायिक एकेन्द्रियों से आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न

પણ તેઓ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકો-માંથી આવીને પણ તેઓ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ચાર ઈન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને પણ મનુષ્યપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને પણ તેઓ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. વિગેરે તમામ કથન પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોના ઉદ્ભવમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજવું. એજ અભિપ્રાયથી સૂત્રકારે 'भेदो जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए' આ પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહ્યો છે.

'नवरं तेउवाऊ पडिसेहेयव्वा' એક ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્યપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે, તો તે વખતે એક ઈન્દ્રિયોવાળાની અંતર્ગત તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક આ એકેન્દ્રિયોનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. અર્થાત્ આ તેજસ્કાયિક અને વાયુ-

नं वक्तव्या सूत्रवाक्यस्य तथारूपत्वादिति भावः। 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव कथितातिरिक्तं सर्वमपि तदेव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणकथितमेव ज्ञातव्यमिति कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव' इत्यादि, 'जाव' यावत् 'पुढवीकाइए णं भंते' पृथिवीकायिकः खलु भदन्त! 'जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' यो भव्यो मनुष्येषूत्पत्तुं स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु मनुष्येषूत्पद्येतेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु मनुष्येषूत्पद्येत तथा-'उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण

नहीं होते हैं। क्यों कि इन तेज और वायुकाय एकेन्द्रियों से आये हुओं की मनुष्यों में उत्पत्ति नहीं होती है ऐसा सूत्रका कथन है। 'सेसं तं चेव' बाकी का और सब कथन पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही यहां पर भी जानना चाहिये। यावत् 'पुढवीकाइए णं भंते! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' हे भदन्त! जो पृथिवीकायिक मनुष्यों में उत्पन्न होने के योग्य है वह कितने काल की स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! वह 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से 'पुव्वकोडी आउएसु उववज्जेज्जा' एक पूर्वकोटि की आयुवाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है।

કાયિક એકેન્દ્રિયોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થતા નથી. કેમકે આ એકેન્દ્રિયવાળાઓમાંથી મનુષ્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. આ પ્રમાણે સૂત્રકારની આજ્ઞા છે.

'सेसं तं चेव' બાકીનું બીજુ બધુ કથન પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણે અહિયાં પણ સમજવું. યાવત્ 'पुढवीकाइए णं भंते! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' હે ભગવન્ જે પૃથ્વીકાયિક જીવ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, અર્થાત્ તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! હે ગૌતમ! તે 'जहन्नेणं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु' જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'पुव्वकोडीआउएसु उववज्जेज्जा' એક પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમા ઉત્પન્ન થાય છે,

पूर्वकोट्यायुष्केषूत्पद्येत। 'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त! पृथिवीकायिकेभ्य आगत्य मनुष्येषु समुत्पित्सवो जीवा एकसमयेन कियन्तः-कियत् संख्यका उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-'एवं जच्चेव' इत्यादि, 'एवं जच्चेव पंचिदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स पुढवीकाइयस्स वत्तव्वया' येव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यमानस्य पृथिवीकायिकस्य वक्तव्यता 'सा चेव इह वि उववज्जमाणस्स भाणियव्वा नवसु गमएसु' सैवेहापि मनुष्येषूत्पद्यमानस्य भणितव्या नवस्वपि गमकेषु इति। पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणाऽपेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि, 'नवरं तइयछट्ठणवमेसु परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' नवरम्-केवलं विशेषोऽयम्-तृतीय-षष्ठ

अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त! पृथिवीकायिकों से आकर के मनुष्यों में उत्पन्न होने के योग्य हुए वे जीव एकसमय में कितने उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-एवं जच्चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स पुढवीकाइयस्स वत्तव्वया' हे गौतम! पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पद्यमान पृथिवीकायिक की जैसी वक्तव्यता है वैसी ही वक्तव्यता 'इह वि उववज्जमाणस्स भाणियव्वा नवसु वि गमएसु' यहां मनुष्यों में उत्पन्न होने वाले पृथिवीकायिक के नौ ही गमकों में कह लेनी चाहिये। परन्तु पञ्चेन्द्रिय तिर्यग् योनिक प्रकरण की अपेक्षा इस प्रकरण में जो भिन्नता है वह 'नवरं तइयछट्ठणवमेसु परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा,

---

હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્ પૃથ્વીકાયિકોમાંથી આવીને મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય થયેલા એવા તે જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે—'एवं जच्चेव पचिंदियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जमाणस्स पुढवीकाइयस्स वत्तव्वया' હે ગૌતમ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા પૃથ્વીકાયિકોનું જે પ્રમાણેનું કથન કર્યું છે. એજ પ્રમાણેનું કથન 'इह वि उववज्जमाणस्स भाणियव्वा नवसु गमएसु' અહિયાં મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થનારા પૃથ્વીકાયિકોના નવે ગમોમાં કહેવું જોઇએ પરંતુ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક જીવના પ્રકરણ કરતાં આ પ્રકરણમાં જે જુદા પણું આવે છે, તે 'नवरं तइय छट्ठ णवमेसु परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा, उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' આ સૂત્રપાઠ

नवमेषु गमकेषु परिमाणं जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा 'उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' उत्कर्षेण संख्याता उत्पद्यन्ते तत्र-तृतीयगमके औघिकेभ्यः पृथिवीकायिकेभ्य उत्कृष्टस्थितिषु मनुष्येषु उत्पद्यन्ते ते उत्कृष्टतः संख्याता एव भवन्ति। यद्यपि मनुष्याः संमूर्च्छिमसंग्रहादसंख्याता भवन्ति तथापि उत्कृष्टस्थितिकाः पूर्वकोटयायुष्काः संख्याता एव, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकास्तु असंख्याता अपि भवन्ति एवं षष्ठनवमगमयोरपि इति तृतीयषष्ठनवमगमकेषु जघन्योत्कृष्टाभ्यां सूत्रोक्तमेव परिमाणं, प्रथमद्वितीयचतुर्थपञ्चमसप्तमाष्टमे तु पञ्चेन्द्रिय-

---

उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है इससे यह समझाया गया है कि यहां तृतीय, षष्ठ और नौवें गम में परिमाण द्वार में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन जीव उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात जीव उत्पन्न होते हैं। तृतीय गमक में औघिक पृथिवीकायिकों से जो जीव उत्कृष्ट स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होते हैं वे उत्कृष्ट से संख्यात ही होते हैं। यद्यपि संमूर्च्छिम के संग्रह से मनुष्य असंख्यात हो जाते हैं, तब भी उत्कृष्ट स्थिति वाले पूर्वकोटयायुष्क मनुष्य संख्यात ही होते हैं किन्तु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक असंख्यात भी होते हैं। इसी प्रकार का कथन षष्ठ और नौवें गमों में भी परिमाण के विषय का जानना चाहिये। इस प्रकार तृतीय, षष्ठ और नौवें गम में परिमाण का कथन सूत्रकार ने जघन्य और उत्कृष्ट से स्वयं ही कर दिया है। परन्तु प्रथम, द्वितीय, चतुर्थ, पंचम, सप्तम

દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે કે—અહિયા છઠ્ઠા અને નવમા ગમમાં પરિમાણ દ્વારમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ જીવ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રીજા ગમમાં ઔઘિક પૃથ્વિકાયિકોમાંથી જે જીવ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેઓ ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત સંખ્યાત જ હોય છે, જો કે સંમૂચ્છિમના સંગ્રહથી મનુષ્યો અસંખ્યાત થઇ જાય છે, તો પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ વાળા પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા મનુષ્યો સંખ્યાત જ હોય છે. અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકો અસંખ્યાત પણ હોય છે. એજ રીતનું કથન છઠ્ઠા અને નવમા ગમોમાં પણ પરિમાણના સંબંધમાં સમજવું એવી રીતે ત્રીજા, છઠ્ઠા, અને નવમા ગમમાં પરિમાણનું કથન સૂત્રકારે પોતેજ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી કહેલ છે. પરંતુ પહેલા, બીજા, ચોથા પાંચમા, સાતમા, અને આઠમા આ

तिर्यग्योनिकोक्तमेव परिमाणमवसेयमिति। परिमाणातिरिक्तेऽपि वैलक्षण्यं द्योतयितुमाह-'जाहे' इत्यादि, 'जाहे अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ भवइ' यदा आत्मना-स्वयं जघन्यकालस्थितिको भवति 'ताहे पढमगमए अज्झवसाणा पसत्था वि अपसत्था वि' तदा प्रथमगमके मध्यमगमानां प्रथमगमे औधिकेपूत्पद्यमानानामित्यर्थः अध्यवसायाः प्रशस्ताः शुभा अपि भवन्ति उत्कृष्ट स्थितिकत्वेनोत्पत्तेः' अप्रशस्ता अशुभा अपि अध्यवसाया भवन्ति जघन्यस्थिति-कत्वेनोत्पत्तेः। 'बितियगमए अपसत्था' द्वितीयगमके तु जघन्यस्थितिकस्य

और अष्टम इन गमों में जघन्य और उत्कृष्ट से परिमाण कहा नहीं है -इसलिये इन गमों में वह जैसा पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों के प्रकरण में कहा गया है-वैसा जानना चाहिये।

'जाहे अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ भवइ' इस सूत्र द्वारा परिमाण से अतिरिक्त द्वारों में भी जो भिन्नता है उसे प्रकट किया गया है। जब पृथिवीकायिक स्वयं जघन्य काल की स्थिति को लेकर उत्पन्न होता है 'ताहे पढमगमए अज्झवसाणा पसत्था वि अपसत्था वि' तब उसके मध्यम तीन गमकों में के प्रथम गमक में-औघिको में उत्पद्यमानता में-अध्यवसाय प्रशस्त भी होते हैं और अप्रशस्त भी होते हैं। तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि जब जघन्य स्थिति वाला पृथिवीकायिक उत्कृष्ट स्थिति वाले मनुष्यो में उत्पन्न होने के योग्य होता है-तब उसके अध्यवसाय प्रशस्त होते हैं, और जब वह जघन्य काल की स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होने के योग्य होता है। तब उसके

ગમોમા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી પરિમાણુ કહ્યુ નથી. જેથી આ ગમોમા પચેન્દ્રિય તિર્યંચોના ગમોમાં તે જે પ્રમાણે કહેલ છે. એજ પ્રમાણેનુ કથન સમજવુ.

'जाहे अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ भवइ' આ સૂત્રપાઠથી પરિમાણુ શિવા-યના દ્વારોમાં પણુ જે જુદા પણુ છે, તે પ્રગટ કરેલ છે. જ્યારે પૃથ્વીકાયિક સ્વય જઘન્ય કાળની સ્થિતિને લઈને ઉત્પન્ન થાય છે, 'ताहे पढमगमए अज्झवसाणा पसत्था वि अपसत्थावि' ત્યારે તેના મધ્યના ત્રણુ ગમોમાંના પહેલા ગમમાં-ઔઘિકોમ' ઉત્પન્ન થવાપણુામાં અધ્યવસાય પ્રશસ્ત પણુ હોય છે અને અપ્રશસ્ત પણુ હોય છે આ કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે-જ્યારે જઘન્ય સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, ત્યારે તેને અધ્યવસાય પ્રશસ્ત હોય છે. અને જ્યારે તે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે. ત્યારે તેને

जघन्यस्थितिकत्वेनोत्पत्तौ अप्रशस्ता-अशुभा एव भवन्ति 'तइयगमए पसत्था भवंति' तृतीयगमके प्रशस्ताः शुभा अध्यवसाया भवन्ति 'सेसं तं चेव निरवसेसं' शेषम्-अध्यवसायातिरिक्तं सर्वमपि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणोक्तमेव भवतीत्यवसेयमिति ९।

अप्कायिकादिभ्यश्च मनुष्योत्पादमतिदेशेनाह-'जइ आउक्काइएहिंतो' यदि अप्कायिकेभ्य उत्पद्यन्ते हे भदन्त ! यदि मनुष्या अप्कायिकेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते तदा-कियत्कालस्थितिकेषु मनुष्येषूत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। उत्तरं पूर्वप्रक-

---

अध्यवसाय अप्रशस्त होते हैं। 'बितियगमए अपसत्था' तथा मध्यम के द्वितीयगमक में जघन्य स्थिति वाले पृथिवीकायिक की जघन्य स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पत्ति होने से उसके अध्यवसाय अप्रशस्त होते हैं। 'तइयगमए पसत्था भवंति' एवं तृतीय गमक में जघन्यस्थिति वाले पृथिवीकायिक की उत्कृष्ट स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पत्ति होने से उसके अध्यवसाय प्रशस्त होते हैं। 'सेसं तं चेव निरवसेसं' इस प्रकार अध्यवसाय के अतिरिक्त और सब द्वारों का कथन पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक के प्रकरण में कहे गये अनुसार ही है ९।

अब सूत्रकार अप्कायिक आदि से मनुष्य के उत्पाद का कथन अतिदेश से करते हैं 'जइ आउक्काइएहिंतो' इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! यदि अप्कायिकों से आकरके जीव मनुष्यों में उत्पन्न होता है तो वह कितने काल की स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है ? इस प्रश्न के उत्तर पूर्व प्रकरण के अतिदेश से देते हुए

અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય હોય છે. 'बितियगमए अपसत्था' તથા મધ્યના બીજા ગમમાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા પૃથ્વીકાયિકની જઘન્ય સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પત્તિ થવાથી તેને અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય હોય છે. 'तइयगमए पसत्था भवंति' ત્રીજા ગમમાં જઘન્ય સ્થિતિવાળા પૃથ્વિકાયિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પત્તિ થવાથી તેને પ્રશસ્ત અધ્યવસાય હોય છે. 'सेसं तं चेव निरवसेस' આ રીતે અધ્યવસાય શિવાયનું બીજા તમામ દ્વારો સંબંધી કથન પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. ॥૯॥

હવે સૂત્રકાર અપ્કાયિક વિગેરેમાંથી મનુષ્યના ઉત્પાતનું કથન અતિદેશથી કરે છે. 'जइ आउक्काइएहिंतो' આ સૂત્રાંશથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ જો અપ્કાયિકોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ પહેલાના પ્રકરણના અતિદેશથી કહે છે કે—

रणातिदेशेनाह—'एवं इत्यादि। 'एवं आउक्काइयाण वि' एवं पृथिवीकायिकवदेव अप्कायिकानामपि उत्पादादिः पूर्वोक्तपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पद्यमानाप्कायिकप्रकरणादेव अवगन्तव्यः। 'एव वणस्सइकाइयाण वि' एवं वनस्पतिकायिकानामपि तेजोवायू त्यक्त्वा वनस्पतिकायिकैकेन्द्रियेभ्योऽपि मनुष्याणामुत्पादादिव्यवस्था एतच्छतकीयविंशत्युद्देशकोक्तवनस्पतिकायिकप्रकरणवदेव ज्ञातव्येति। 'एवं जाव चउरिंदियाण वि' एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणामपि एवमेव यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पद्यमानानां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां व्यवस्था कथिता तथैवेह मनुष्येषूत्पद्यमानानां द्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणामुत्पादादिर्वक्तव्यइति। असञ्जिपचिंदिय-

---

सूत्रकार कहते हैं—'एवं आउक्काइयाण वि' हे-गौतम! पृथिवीकायिक के जैसे ही अप्कायिक जीवों के भी उत्पाद आदि पूर्वोक्त पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में उत्पद्यमान अप्कायिक के प्रकरण से ही जानना चाहिये। 'एवं वणस्सइकाइयाण वि' तेजस्कायिकों एवं वायुकायिकों को छोड़कर वनस्पतिकायिक एकेन्द्रियों से भी मनुष्यों के उत्पाद आदि की व्यवस्था इसी शतक के वीसवें उद्देशक में कहे गये वनस्पतिकायिक के प्रकरण के जैसी ही जाननी चाहिये। 'एवं जाव चउरिंदियाण वि' इसी प्रकार से यावत् चतुरिन्द्रियों तक जानना चाहिये। अर्थात् जिस प्रकार से पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पद्यमान द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, और चौइन्द्रियों की व्यवस्था कही गई है उसी प्रकार से यहां मनुष्यों में उत्पद्यमान इन द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय और चौइन्द्रिय जीवो के उत्पाद आदि कह लेना

'एवं आउक्काइयाण वि' હે ગૌતમ! પૃથિવિકાયિકના કથન પ્રમાણે જ અપ્કાયિક જીવોને પણ ઉત્પાદ વિગેરે પૂર્વોક્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા અપ્કાયિકના પ્રકરણમાંથી સમજી લેવું. 'एवं वणस्सइकाइयाण वि' તેજસ્કાયિકો અને વાયુકાયિકોને છોડીને વનસ્પતિકાયિક એક ઈન્દ્રિયવાળાઓમાંથી પણ મનુષ્યોના ઉત્પાદ વિગેરેની વ્યવસ્થા આ ૨૪ ચોવીસમા શતકના વીસમા ઉદ્દેશામાં કહેલ વનસ્પતિકાયિકના પ્રકરણમા કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવી. 'एवं जाव चउरिंदियाणा वि' એજ રીતે યાવત્ ચાર ઇન્દ્રિયોના પ્રકરણ સુધી સમજવું. અર્થાત્ જે રીતે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા બે ઈન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા, અને ચાર ઈન્દ્રિયવાળાઓની વ્યવસ્થા કહેલ છે. એજ રીતે અહિયાં મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થનારા આ બે ઇંદ્રિયવાળા ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા, અને ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવોનો ઉત્પાત વિગેરે સમજવો જોઈએ.

तिरिक्खजोणियसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियअसन्निमणुस्ससन्निमणुस्सा य' असंज्ञि-पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाऽसंज्ञिमनुष्य संज्ञिमनुष्याश्च 'एए सव्वे वि जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए तहेव भाणियव्वा' एते सर्वेऽपि यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणे तथैव भणितव्याः, असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकादारभ्य संज्ञिमनुष्यान्ताः सर्वेऽपि नवगमैः यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणे यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेषूत्पद्यमाना असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः, असंज्ञिसंज्ञिमनुष्या श्चोत्पादादिरूपेण निरूपिताः तथैव अत्रापि निरूपणीया इति विशेषजिघृक्षुभिस्तत एव द्रष्टव्याः। 'नवरं एयाणि चेव परिमाणअज्झवसाणणाणत्ताणि जाणेज्जा पुढवी-

---

चाहिये। 'असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियसन्निपंचिंदियतिरिक्ख जोणियअसन्निमणुस्स-सन्नि मणुस्सा य' असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक, संज्ञि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक असंज्ञि मनुष्य और संज्ञि मनुष्य 'एए सव्वे वि जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए तहेव भाणियव्वा' ये सब जैसे पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक प्रकरण में कहे गये हैं-वैसे ही कह लेना चाहिये। अर्थात् असंज्ञि पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक से लेकर संज्ञि मनुष्य तक के सब जीव नौ गमों द्वारा जिस प्रकार से पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक प्रकरण में निरूपित किये हैं-अर्थात् पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पद्यमान असंज्ञी संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक और असंज्ञीसंज्ञी मनुष्य उत्पाद आदि रूप से कहे गये हैं-उसी प्रकार से वे यहाँ पर निरूपणीय हैं। इस विषय को विशेष रूप से जानने के अभिलाषियों का वह पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक प्रकरण देखना चाहिये। 'नवरं एयाणि चेव

'असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिय पंचिंदियतिरिक्खजोणिय असन्निमणुस्ससन्निसन्नि मणुस्सा' અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક, સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક, અસંજ્ઞિ મનુષ્ય અને સંજ્ઞી મનુષ્ય 'एए सव्वे वि जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए तहेव भाणियव्वा' એ બધા જે પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકના પ્રકરણમાં કહેલ છે, એજ પ્રમાણે કહેવા જોઈએ. અર્થાત્ અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકથી લઈને સંજ્ઞી મનુષ્ય સુધીના સઘળા જીવો નવે ગમો દ્વારા જે રીતે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકના પ્રકરણમાં નિરૂપિત કર્યા છે. અર્થાત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંજ્ઞિ, સંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક અને અસંજ્ઞિ સંજ્ઞિ મનુષ્ય ઉત્પાદ વિગેરે રૂપે કહ્યા છે એજ રીતે તેઓનું અહિયાં પણ નિરૂપણ કરી લેવું. આ સંબંધમાં આ વિષયને વધારે સમજવાની ઇચ્છાવાળાઓએ તે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકનું પ્રકરણ

काइयस्स एत्थचेव उद्देसए भणियाणि' नवरमेतान्येव परिमाणाध्यवसायनानात्वानि परस्परं पार्थक्यानि जानीयात् कस्मादेतयो र्नानात्वमवगन्तव्यं तत्राह- 'पुढवीकइयस्स' इत्यादि, पृथिवीकायिकस्यात्रैव उद्देशके भणितानि यथाऽत्रैव एकविंशत्युद्देशके एव पृथिवीकायिकस्य परिमाणाध्यवसाययोर्नानात्वं कथितं तथैवासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकादारभ्य संज्ञिमनुष्यान्तानां परिमाणाध्यवसाययो र्नानात्वमवगन्तव्यमिति भावः। 'सेसं तहेव निरवसेसं' शेषं परिमाणाध्यवसाययोर्वैलक्षण्यं विहायान्यत्सर्वमपि यथैव येनैव प्रकारेण पृथिवीकायिकस्य कथितं तथैवासंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकादारभ्य संज्ञिमनुष्यान्तानां सर्वमपि वाच्यमिति भावः।

अथ देवेभ्यो मनुष्यमुत्पादयन्नाह-'जइ देवेहिंतो' इत्यादि।

'जइ देवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! यदि मनुष्या देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा-'किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' किं भवनवासिदेवेभ्य आगत्य

परिमाण अज्झवसाणणाणत्ताणि जाणेज्जा पुढवीकाइयस्स एत्थचेव उद्देसए भणियाणि' परन्तु जिस प्रकार से इसी शतक के इसी २१ वें उद्देशक में पृथिवीकायिक के परिमाण एवं अध्यवसाय में भिन्नता कही गई है उसी प्रकार से असंज्ञि पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक से लेकर संज्ञिमनुष्य पर्यन्त के परिमाण और अध्यवसाय में भिन्नता जाननी चाहिये 'सेसं तहेव निरवसेसं' परिमाण एवं अध्यवसाय को छोड़ कर बाकी का ओर द्वारों का कथन जिस प्रकार से पृथिवीकायिक का कहा गया है, उसी प्रकार से असंज्ञि पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक से लेकर संज्ञिमनुष्यों पर्यन्त का जानना चाहिये।

अब देवों से आकरके मनुष्य उत्पन्न होते हैं इस विषय को सूत्रकार प्रगट करते हैं-इसमें गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ देवेहिंतो

જોવું જોઇએ 'नवरं एयाणि चेव परिमाणअज्झवसाणणाणत्ताणि जाणेज्जा पुढवीकाइयस्स एत्थ चेव उद्देसए भणियाणि' પરંતુ જે પ્રકારથી આ ૨૪ ચોવીસમાં શતકના આ ૨૧ એકવીસમા ઉદ્દેશામાં પૃથ્વીકાયિકના પરિમાણ અને અધ્યવસાયમાં જુદા પણું કહેલ છે. એજ રીતે અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકથી લઇને સંજ્ઞી મનુષ્ય સુધીના પરિમાણ અને અધ્યવસાયમાં જુદાપણું સમજવું 'सेसं तहेव निरवसेसं' પરિમાણ અને અધ્યવસાયને છોડીને બીજા દ્વારો સંબંધી કથન જે રીતે પૃથ્વિકાયિકને કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકથી આરભીને સંજ્ઞી મનુષ્ય સુધી સમજવું.

હવે દેવોમાથી આવીને મનુષ્ય પણામાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે વિષય સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે. આ વિષયના સંબંધમા ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું

मनुष्ययोनौ उत्पद्यन्ते अथवा–'वाणमंतरदेवेहिंतो उववज्जंति' वानव्यन्तर देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते यद्वा–'जोइसियदेवेहिंतो उववज्जंति' ज्योतिष्कदेवेभ्य-आगत्य समुत्पद्यन्ते अथवा 'वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' अथवा वैमानिक-देवेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते मनुष्याः किमिति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा', इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' भवनवासिदेवे-भ्यः सकाशादागत्याऽपि समुत्पद्यन्ते 'जाव वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' यावद् वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकदेवेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते इति। हे भदन्त! 'जइ भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' यदि भवनवासिदेवेभ्य आगत्य मनुष्यगतौ समुत्पद्यन्ते तदा–'किं असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति जाव

उववज्जंति' हे भदन्त। यदि देवों से आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं तो किन देवों से आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं–'किं भवणवासि देवेहिंतो उववज्जंति' क्या भवनवासी देवों से आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं? 'वाणमंतर देवेहिंतो उववज्जंति' अथवा वानव्यन्तर देवों से आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं? अथवा 'जोइसिय देवेहिंतो उववज्जंति' ज्योतिष्कदेवों से आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं? अथवा 'वेमाणिय-देवेहिंतो उववज्जंति' वैमानिक देवों से आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं–हे गौतम! 'भवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति' भवनवासी देवों से आकरके भी जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं 'जाव वेमाणियदेवेहिंतो वि उवव-

---

પૂછે છે કે–'जइ देवेहिंतो! उववज्जंति' હે ભગવન્ જો દેવોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે કયા પ્રકારના દેવોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્ય રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે? 'किं भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' શું ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? કે 'वानमतरदेवेहिंतो उववज्जंति' વાનવ્યન્તર દેવોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'जोइसियदेवेहिंतो! उववज्जंति' જ્યોતિષ્ક દેવોમાથી આવીને જીવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'वेमाणिय-देवोहिंतो उववज्जंति' વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—હે ગૌતમ! 'भवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति' ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને પણ જીવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, 'जाव वेमाणियदेवेहिंतो वि उव-

थणियकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' किमसुरकुमारभवनवासिदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा–यावत् स्तनितकुमारभवनवासि पर्यन्तदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा यावत्पदेन नागसुवर्णकुमारप्रभृतिदेवानां संग्रहो भवतीति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति जाव थणियकुमारभवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति' असुरकुमारभवनवासिदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते यावत् स्तनितकुमारभवनवासिदेवेभ्योऽप्यागत्य समुत्पद्यन्ते इत्युत्तरम् इहापि यावत्पदेन नागकुमारादीनामष्टानां

ज्जंति' वानव्यन्तरों से आकरके भी जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं, ज्योतिष्क देवों से भी आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं और वैमानिक देवों से भी आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'जइ भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि भवनवासी देवों से आकरके जीव मनुष्य रूप से उत्पन्न होते हैं, तो क्या 'असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' असुरकुमार भवनवासी देवों से आकरके जीव मनुष्य गति में उत्पन्न होते हैं? अथवा यावत् 'थणियकुमारभवनवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' स्तनितकुमार भवनवासी देवो से आकरके जीव मनुष्यगति में उत्पन्न होते हैं? यहां यावत्पद से नागकुमार सुवर्णकुमार आदि देवों का ग्रहण हुआ है। इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम! 'असुरकुमारभवणवासिदेवेहिंतो वि उवव-

---

वज्जंति' યાવત્ દેવોમાંથી આવીને પણ જીવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યોતિષ્ક દેવોમાંથી આવીને પણ જીવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને પણ જીવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ भवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો ભવનવાસી દેવોમાથી આવીને જીવ મનુષ્યપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તો શું 'असुरकुमारभवनवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્યપણામાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા યાવત્ 'थणियकुमारभवणवासिदेवेहिंतो उववज्जंति' સ્તનિતકુમાર ભવનવાસી દેવોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્ય પણામાં ઉત્પન્ન થાય છે? અહિયાં યાવત્પદથી નાગકુમાર, સુવર્ણકુમાર વિગેરે ભવનવાસી દેવો ગ્રહણ કરાયા છે. ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा! હે ગૌતમ 'असुरकुमारभवनवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति, जाव

कुमाराणां संग्रहो भवतीति। 'असुरकुमारे णं भंते! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए' असुरकुमारः खलु भदन्त! यो भव्यो मनुष्येषूत्पत्तुम् 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्यते इति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम। 'जहन्नेणं मासपुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येन मासपृथक्त्वस्थितिकेषु द्विमासादारभ्य नवमासपर्यन्तस्थितिकमनुष्येषूत्पद्यते असुरकुमार इति, 'उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण पूर्वकोटिप्रमाणायुष्कमनुष्येषु समुत्पद्येत, असुरकुमार

ज्जंति, जाव थणियकुमारभवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति' असुरकुमारभवनवासी देवों से आकरके भी जीव मनुष्य गति में उत्पन्न होते हैं और यावत् स्तनितकुमार भवणवासी देवों से भी आकरके जीव मनुष्यगति में उत्पन्न होते हैं। यहां पर भी यावत्पद से नागकुमार आदि आठ कुमारो का संग्रह हुआ है।

अब गौतम प्रभु से पुनः ऐसा पूछते हैं—'असुरकुमारे णं भंते! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए' हे भदन्त। जो असुरकुमार मनुष्यों में उत्पन्न होने के योग्य है वह हे भदन्त। 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कितने काल की स्थिति वाले मनुष्यो में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम! वह असुरकुमार 'जहन्नेणं मासपुहुत्तट्ठिइएसु, उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जेज्जा' जघन्य से मासपृथक्त्व की आयुवाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि की आयु वाले मनुष्यों में उत्पन्न

थणियकुमारभवणवासिदेवेहिंतो वि उववज्जंति' અસુરકુમાર ભવનવાસી દેવામાંથી આવીને પણ જીવ મનુષ્ય પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને યાવત્ સ્તનિત કુમાર ભવનવાસી દેવામાંથી પણ આવીને જીવ મનુષ્ય પણામાં ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં પણ યાવત્ પદથી નાગકુમાર વિગેરે આઠ અસુરકુમાર દેવા ગ્રહણ કરાયા છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–असुरकुमारे णं भंते! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ જો અસુરકુમાર મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો 'केवइयकालट्ठिएसु उववज्जेजा' કેટલા કાળની સ્થિતિ વાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा' 'હે ગૌતમ! તે અસુરકુમાર 'जहन्नेणं मासपुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेण पुव्वकोडीआउएसु उववज्जेज्जा' જઘન્યથી માસ પૃથક્ત્વની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'एवं जच्चेव पचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए

इति। उत्तरयति—पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकातिदेशेन-'एवं' इत्यादि 'एवं जच्चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिउद्देसए वत्तव्वया सच्चेव एत्थ वि भाणियव्वा' एवं यथैव पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोद्देशके वक्तव्यता सैवात्रापि असुरकुमारस्य मनुष्यगतौ समुत्पद्यमानस्यापि भणितव्या-वक्तव्या। केवलं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादिना। 'नवरं जहा तहिं जहन्नगं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु तहा इहं मासपुहुत्तट्ठिइएसु' नवरं-केवलं यथा तत्र पञ्चेन्द्रियप्रकरणे जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषूत्पद्यते' इति कथितं तथा इह मनुष्यप्रकरणे मासपृथक्त्वस्थितिकेषु मनुष्येषूत्पद्यते असुरकुमारजीवः, इति वक्तव्यम्। अयमाशयः पञ्चेन्द्रियतिर्यक्प्रकरणे उत्पादद्वारे जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तस्थितिकेषु पञ्चेन्द्रिय-

---

होता है। 'एवं जच्चेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिउद्देसए वत्तव्वया सच्चेव एत्थ वि भाणियव्वा' इस प्रकार पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक के उद्देशक में जो वक्तव्यता कही गई है वह वक्तव्यता यहां पर भी कह लेनी चाहिये। पर उस पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक प्रकरण की अपेक्षा जो मनुष्य गति में उत्पन्न होने वाले इस असुरकुमार के प्रकरण में विशेषता है वह 'नवरं जहा तहिं जहन्नगं अंतोमुहुत्तट्ठिइएसु तहा इहं मास पुहुत्तट्ठिइएसु' इस सूत्र द्वारा प्रकट की गई है इससे यह कहा गया है कि जो असुरकुमार पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होने के योग्य होता है वह जघन्य से अन्तर्मुहूर्त्त की स्थिति वाले पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों में उत्पन्न होता है ऐसा कहा गया है। पर यहां ऐसा नहीं कहना चाहिये। जो असुरकुमार मनुष्यगति में उत्पन्न होने के योग्य होता है

वत्तव्वया सच्चेव एत्थ वि भाणियव्वा' આ રીતે પચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોના ઉદ્દેશામાં જે કથન કર્યું છે. તે કથન અહિંયાં પણ કહેવું જોઇએ. પરંતુ તે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકના કથન કરતાં મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થનારા આ અસુરકુમારોના કથનમાં ફેરફાર છે, તે 'नवर जहा तहिं जहन्नेण अतोमुहुत्तट्ठिइएसु तहा इह मासपुहुत्तट्ठिइएसु' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. આ કથનથી એ બતાવ્યું છે કે-જે અસુરકુમારો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તે જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની સ્થિતિવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમ કહેલ છે. પરંતુ અહિયા તે પ્રમાણે કહેલ નથી. પરંતુ જે અસુરકુમારો મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે. તે અસુરકુમાર જઘન્યથી માસપૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં

तिर्यग्योनिकेषु समुत्पद्यते इति कथितं तादृशस्थाने उत्पादद्वारे इह मनुष्यप्रकरणे जघन्यतो मासपृथक्त्वस्थितिकेषूत्पद्यते इत्येव वक्तव्यमेतावदेव उभयो वैलक्षण्यमिति। एवं परिमाणद्वारेऽपि वैलक्षण्यमस्ति तदपि दर्शयति-'परिमाणं' इत्यादि। 'परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' परिमाणं जघन्यतो एको वा द्वौ वा त्रयो वा 'उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' उत्कृष्टतः संख्याता उत्पद्यन्ते, जघन्यतः परिमाणमुभयत्रापि सममेव उत्कृष्टतांशे पञ्चेन्द्रियप्रकरणे संख्याता वा

वह असुरकुमार जघन्य से मासपृथक्त्व की स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है ऐसा कहना चाहिये। यही विशेषता पञ्चेन्द्रिय तिर्यग् प्रकरण से इस मनुष्य प्रकरण में है। इसी प्रकार से परिमाण द्वार में भी जो विलक्षणता है वह 'परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा, उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' इस सूत्र द्वारा प्रगट की गई है-जो असुरकुमार पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों में उत्पन्न होने के योग्य होते हैं ऐसे वे असुरकुमार जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन होते हैं और उत्कृष्ट से वे संख्यात अथवा असंख्यात होते हैं ऐसा कहा गया है पर यहां ऐसा नहीं कहा गया है, यहां तो जो असुरकुमार मनुष्य गति में उत्पन्न होने के योग्य होते हैं। वे जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन होते हैं पर उत्कृष्ट से वे संख्यात ही होते हैं असंख्यात नहीं होते है। इस प्रकार से यह परिमाण द्वार में दोनों प्रकरणों में

ઉત્પન્ન થાય છે, એ પ્રમાણે કહેવું જોઈએ. આજ વિશેષપણુ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના કથન કરતાં આ મનુષ્ય સંબંધી કથનમાં છે આજ પ્રમાણે પરિમાણુ દ્વારમા પણુ જે જુદાપણુ છે, તે 'परिमाण जहन्नेणं एक्कोवा दोवा तिन्निवा, उक्कोसेणं सखेज्जा उववज्जंति' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. જે અસુરકુમાર પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે એવા તે અસુરકુમારો જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણુ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તેઓ સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ કહ્યું છે. પણુ અહિયાં તે પ્રમાણે કહેલ નથી અહિયાં તો જે અસુરકુમારો મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે. તેઓ જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણુ ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ ઉત્કૃષ્ટથી તેઓ સંખ્યાત જ હોય છે. અસંખ્યાત પણુાથી હોતા નથી. આ રીતે આ પરિમાણુ દ્વારમાં બન્ને પ્રક

असंख्याता वा तत्र उत्पद्यन्ते अत्र उत्कृष्टतः संख्याता उत्पद्यन्ते एतावानेव भेद इति 'सेसं तं चेव' शेषम्-उत्पादपरिमाणातिरिक्तं सर्वमपि लेश्या दृष्ट्यादिकं तदेव पञ्चेन्द्रियोद्देशकोक्तमेव ज्ञातव्यमिति। 'एवं जाव ईसाणदेवोत्ति' एवं यावदीशान देव इति, एवं-यथा-येन प्रकारेण असुरकुमारदेवाः मनुष्येषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोद्देशके कथिता अतिदेशेन उत्पादिता एवमेव नागकुमारादारभ्य नव भवनपति-वानव्यन्तर-ज्योतिष्कसौधर्मेशानान्ता देवा अपि मनुष्येषूत्पादनीयाः समानवक्तव्यत्वादिति। 'एयाणि चेव णाणत्ताणि' एतान्येव च नानात्वानि यथा तत्र असुरकुमारप्रकरणे जघन्यस्थितेः परिमाणस्य च नानात्वं कथितं तथैव इहापि नागकुमारादारभ्य इशानान्तदेवप्रकरणेऽपि जघन्यस्थितेः परिमाणस्य च नानात्वमवगन्तव्यमिति। सनत्कु

भिन्नता है। 'सेसं तं चेव' इस प्रकार से उत्पाद और परिमाण कृत भेद के सिवाय लेश्या दृष्टि आदिक का कथन सब यहां पञ्चेन्द्रिय तिर्यक् प्रकरणोक्त जैसा ही है।

'एवं जाव ईसाणदेवोत्ति' जिस प्रकार असुरकुमार देव पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों के प्रकरण के अतिदेश से मनुष्यों में उत्पादित किये गये हैं। उसी प्रकार से नागकुमार से लेकर नौ भवनपति देव, वानव्यन्तर देव, ज्योतिष्क देव, सौधर्म और ईशानदेव इन सब देवों का भी मनुष्यों में उत्पाद कह लेना चाहिये। क्योंकि ये सब देव समान वक्तव्यता वाले हैं। 'एयाणि चेव णाणत्ताणि' जिस प्रकार असुरकुमार के प्रकरण में जघन्यस्थिति और परिमाण इनमें भिन्नता है, उसी प्रकार से यहां पर भी नागकुमार से लेकर ईशान तक के देव प्रकरण में जघन्य स्थिति और परिमाण में नानात्व है। सनत्कुमार

રણુમાં જુદા પણુ આવે છે. 'सेसं तं चेव' આ રીતે ઉત્પાદ અને પરિમાણના ભેદ શિવાય લેશ્યા દૃષ્ટિ વિગેરે સંબંધી સઘળું કથન અહિયાં પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહ્યુ છે, તે પ્રમાણે છે,

'एवं जाव ईसाण देवोत्ति' જે રીતે અસુરકુમાર દેવનુ પચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળાઓના પ્રકરણના અતિદેશ (ભલામણ) થી મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં કથન કરેલ છે. એજ રીતે નાગકુમારથી લઈને નવ ભવનપતિ દેવ, વાનવ્યન્તર દેવ, જ્યોતિષ્ક દેવ સૌધર્મ અને ઇશાન દેવ એ બધા દેવો પણ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં કથન કહેવું જોઈએ કેમકે આ સઘળા દેવો સરખા કથનવાળા છે, 'एयाणि चेव णाणत्ताणि' જે રીતે અસુરકુમારના પ્રકરણમાં જઘન્યસ્થિતિ અને પરિમાણમાં જુદાપણુ કહેલ છે, એજ રીતે અહિયાં પણુ નાગકુમારથી લઈને ઇશાન સુધીના દેવોના કથનમાં જઘન્યસ્થિતિ અને પરિમાણના સંબંધમાં જુદાપણુ આવે છે.

माराददिदेववक्तव्यतायां वैशिष्टयमस्ति इति तद्वैलक्षण्यं भेदेन दर्शयन्नाह-'सणं-कुमारादीया' इत्यादि। 'सणंकुमारादीया जाव सहस्सारोत्ति जहेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिय उद्देसए' सनत्कुमारादिका यावत् सहस्रार इति सनत्कुमारादारभ्य सहस्रारपर्यन्तदेवाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणे यथा कथिताः तेनैव प्रकारेणात्रापि ज्ञातव्याः पञ्चेन्द्रियप्रकरणोक्तमेव इहापि सर्वं ज्ञातव्यमित्यर्थः। केवलं पञ्चेन्द्रियप्रकरणापेक्षया इदमेव वैलक्षण्यं तदेव दर्शयति-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा' नवरं-केवलं परिमाणं जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा 'उक्कोसेणं संखेज्जा उववज्जंति' उत्कर्षेण संख्याता उत्पद्यन्ते उत्कृष्टतः परिमाणं संख्यातमेवेत्यर्थः। पञ्चेन्द्रियप्रकरणे तु उत्कृष्टतः

आदि देवों की वक्तव्यता में विशिष्टता है। इसी बात को दिखलाने के लिये सूत्रकार ने 'सणंकुमारादीया जाव सहस्सारोत्ति जहेव पंचिंदियतिरिक्खजोणिय उद्देसए' ऐसा सूत्र कहा है। इसके द्वारा यह समझाया गया है कि सनत्कुमार से लेकर सहस्रार तक के देव पञ्चेन्द्रिय तिर्यग् योनिक प्रकरण में जिस प्रकार से कहे गये हैं उसी प्रकार से वे यहां पर भी वर्णित कर लेना चाहिये। अर्थात् पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक प्रकरण में कथित इनका प्रकरण सब यहां कह लेना चाहिये। परन्तु पञ्चेन्द्रिय प्रकरण की अपेक्षा जिस द्वार में यहां भिन्नता है वह 'नवरं परिमाणं जहन्नेणं एक्को वा दोवा तिन्नि वा०' इस सूत्र से प्रदर्शित की गई है। यहां परिमाणद्वार में जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते

હવે સનત્કુમાર વિગેરે દેવોના કથનમાં જે જુદા પણું આવે છે, એ વાત બતાવવા માટે સૂત્રકારે 'सणकुमारादीया जाव सहस्सारोत्ति जहेव पंचिंदियतिरिक्खजोणियउद्देसए' આ પ્રમાણે સૂત્ર કહેલ છે, આ સૂત્રથી એ સમજાવ્યું છે કે-સનત્કુમારથી લઈને સહસ્રાર સુધીના દેવોના સંબંધમાં જે પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિવાળાઓના પ્રકરણમા કહેલ છે, એજ રીતે તેઓના સંબધમાં અહિયાં પણ વર્ણન કરી લેવું અર્થાત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળાના પ્રકરણમાં કહેલ આ સનત્કુમાર વિગેરે દેવો સંબંધી સઘળું કથન અહિયાં સમજી લેવું. પરંતુ પંચેન્દ્રિય પ્રકરણ કરતાં જે દ્વારના કથનમાં અહિયા જુદા પણું આવે છે, તે 'नवरं परिमाणं जहन्नेणं एक्कोवा दो वा तिन्निवा' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. અહિયાં પરિમાણદ્વારમાં જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત

संख्याता वा असंख्याता वा इत्युक्तम् इह तु संख्याता एवेति वैलक्षण्यमिति। 'उववाओ जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिइएसु' उपपातो जघन्येन वर्षपृथक्त्वस्थितिकेषु मनुष्येषु सनत्कुमारादारभ्य सहस्रारान्तदेवानां भवतीति 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी-आउएसु उववज्जंति' उत्कर्षेण पूर्वकोटयायुष्केषु मनुष्येषु उत्पद्यन्ते सनत्कुमारा दारभ्य सहस्रारान्तदेवा इति, अयमर्थः सनत्कुमारादारभ्य सहस्रारपर्यन्त-देवानाम् उपपातो जघन्येन वर्षपृथक्त्वस्थितिकेषु मनुष्येषु भवति तथोत्कृष्टतः पूर्वकोटयायुष्केषु मनुष्येषु भवतीति वक्तव्यमिति भावः। 'सेसं तहेव' शेषं-परि-माणोत्पातातिरिक्तं सर्वं संहननादिकं सर्वमपि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकोक्तमेव अनु-

हैं। पञ्चेन्द्रिय प्रकरण में तो उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते कहे गये हैं। पर यहां संख्यात ही कहे गये हैं। इस प्रकार पञ्चेन्द्रिय तिर्यक् प्रकरण की अपेक्षा यहां जो सनत्कुमार से लेकर सहस्रार तक के देव मनुष्यगति में उत्पन्न होने योग्य होते हैं वे परिमाण द्वार में पूर्वोक्त रूप से जघन्य और उत्कृष्ट की अपेक्षा प्रकट किये गये हैं-यद्यपि जघन्य परिमाण दोनों प्रकरणों में एकसा मिलता है पर उत्कृष्ट परिमाण की अपेक्षा भिन्नता आई है। जो यहां प्रकट की गई है। 'उववाओ जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिइएसु' सनत्कुमार से लेकर सहस्रार तक के देवों का उपपात जघन्य से वर्ष पृथक्त्व की स्थिति वाले मनुष्यों में होता है और 'उक्कोसेणं पुव्वकोडी आउएसु उववज्जंति' उत्कृष्ट से पूर्वकोटि की आयुवाले मनुष्यों में होता है। 'सेसं तहेव'

ઉત્પન્ન થાય છે, પંચેન્દ્રિયતિર્યંચના પ્રકરણમાં તો ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. પરંતુ અહિયાં સંખ્યાત જ ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના કથન કરતાં અહિયા સનત્કુમારથી લઈને સહસ્રાર સુધીના જે દેવો મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તેઓ પરિમાણ દ્વારના કથનમાં પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી પ્રગટ કરેલ છે. જો કે જઘન્ય પરિમાણ બન્ને પ્રકરણોમાં એક સરખુ મળે છે. પણ ઉત્કૃષ્ટ પરિમાણના કથનમાં જુદા પણું આવ્યું છે. જે અહિયાં બતાવેલ છે. 'उववाओ जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिइएसु' સનત્કુમારથી લઈને સહસ્રાર સુધીના દેવોનો ઉપપાત જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં થાય છે. અને 'उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जति' ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'सेसं तहेव' પરિમાણ અને ઉત્પાદ શિવાય બીજા

सम्यातव्यमिति भावः। 'संवेहं वासपुहुत्तं पुव्वकोडीआउएसु करेज्जा' संवेधं वर्ष-पृथक्त्वं पूर्वकोटिषु कुर्यात् सनत्कुमारादीनां कायसंवेधो जघन्येन वर्षपृथक्त्वात्मकः, उत्कर्षतस्तु पूर्वकोटयायुष्करूपमिति एवमवगन्तव्यमित्यर्थः। 'सणंकुमारे ठिई-चउगुणिया अट्ठावीसं सागरोवमा भवइ' सनत्कुमारे स्थितिश्चतुर्गुणिता-अष्टाविंशतिसागरोपमा भवति सनत्कुमारदेवानां स्वकीया आयुषः स्थितिश्चतुर्गुणिता सती अष्टाविंशतिसागरोपमा भवति, तत्र स्थितेः सप्तादिसागरोपमप्रमाणत्वादतः अष्ट-विंशतिसागरोपमा स्थितिः सनत्कुमारदेवानामित्यर्थः। 'माहिंदे ताणि चेव साति-रेकाणि' माहेन्द्रे तान्येव सातिरेकाणि माहेन्द्रदेवानां स्थितिः सातिरेकाष्टाविंशति-

---

परिमाण और उत्पाद से अतिरिक्त और समस्त संहनन आदि द्वारों सम्बन्धी कथन पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक के प्रकरण जैसा ही है। 'संवेहं वासपुहुत्तं पुव्वकोडीआउएसु करेज्जा' यहां कायसंवेध जघन्य से वर्ष पृथक्त्व रूप है और उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटिका है। तात्पर्य यही है कि सनत्कुमार आदि देवों का कायसंवेध जघन्य से वर्ष पृथक्त्वात्मक है और उत्कृष्ट से पूर्वकोटि आयुष्क रूप है। 'सणंकुमारे ठिई चउगुणिया अट्ठावीसं सागरोवमा भवइ' सनत्कुमार में अपनी स्थिति के चौगुनी करने से अट्ठाईस २८ सागरोपम की हो जाती है। सिद्धान्त में सन-त्कुमार देवलोक में सात सागरोपम की स्थिति कही गई है। पर यहां वह इस स्थिति से चौगुनी प्रकट की गई है। अतः सनत्कुमार देवों की २८ सागरोपम की वह हो जाती है। 'माहिंदे ताणि चेव सातिरेकाणि' माहेन्द्र देवलोक में माहेन्द्र देवों की कुछ अधिक २८ सागरोपम की

संहनन विगेरे सघળા દ્વારો સંબંધી કથન પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. 'सवेहं वासपुहुत्तं पुव्वकोडीआउएसु करेज्जा' અહિયાં કાયસંવેધ જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ રૂપ છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વ-કોટિનો છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-સનત્કુમાર વિગેરે દેવોનો કાયસંવેધ જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ રૂપ છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિ આયુષ્ય રૂપ છે. 'सणंकुमारे ठिई चउगुणिया अट्ठावीसं सागरोवमा भवइ' સનત્કુમારમાં તેમના આયુષ્યની સ્થિતિ ચાર ગણી અર્થાત્ ૨૮ અઠયાવીસ સાગરોપમની છે, સિદ્ધાંતમાં સનત્કુમાર દેવ લોકમાં સાત સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે. પરંતુ અહિયાં તે સ્થિતિ કરતાં ચાર ગણિ બતાવેલ છે. જેથી સનત્કુમાર દેવોની સ્થિતિ ૨૮ અઠયાવીસ સાગરોપમની થઇ જાય છે. 'माहिंदे ताणि चेव सातिरेकाणि' મહેન્દ્ર દેવલોકમાં માહેન્દ્ર દેવોની કંઈક વધારે ૨૮ અઠયાવીસ

सागरोपमा भवतीति। 'बंभलोए चत्तालीसं' ब्रह्मलोके चत्वारिंशद् ब्रह्मलोक देवानां स्थिति श्चत्वारिंशत् सागरोपमा भवतीत्यर्थः। 'लंतए छप्पन्नं' लान्तके षट् पञ्चाशत् लान्तकदेवानां स्थितिः षट्पञ्चाशत्सागरोपमा भवतीत्यर्थः। 'महासुक्के अट्ठसट्ठिं' महाशुक्रे अष्टषष्टिः अष्टषष्टिसागरोपमा स्थितिः, महाशुक्रदेवानां भवतीति भावः 'सहस्सारे बावत्तरिं सागरोवमाइं' सहस्रारे द्वासप्ततिसागरोपमाणि द्वासप्ततिसागरोपममिता स्थितिर्भवति सहस्रारदेवानामिति। 'एसा उक्कोसा ठिई भाणियव्वा' एषा अनन्तरपूर्वोदीरिता स्थितिरुत्कृष्टा भणितव्या सनत्कुमारादीनामिति 'जहन्नठिइं पि चउगुणेज्जा' जघन्यस्थितिमपि चतुर्भिर्गुणयेत्-चतुर्गुणा कर्तव्या, इत्यर्थः, यदा औघिकेभ्य उत्कृष्टस्थितिकेभ्यो देवेभ्य औघिकादि मनुष्येषूत्पद्यते तदोत्कृष्टस्थितिर्भवति सा चोत्कृष्टसंवेधविवक्षायां चतुर्भिर्मनुष्यभवैः

स्थिति हो जाती है। 'बंभलोए चत्तालीसं' ब्रह्मदेवलोक में ब्रह्मलोकदेवों की चालीस ४० सागरोपम की स्थिति हो जाती है। 'लंतए छप्पन्नं' लान्तक में लान्तकदेवों की ५६ छप्पन सागरोपम की स्थिति हो जाती है। 'महासुक्के अट्ठसट्ठिं' महाशुक्र में महाशुक्र देवो की ६८ अडसठ सागरोपम की स्थिति हो जाती है। 'सहस्सारे बावत्तरिं सागरोवमाइं' सहस्रार में सहस्रार देवों की ७२ बहत्तर सागरोपम की स्थिति हो जाती है। 'एसा उक्कोसा ठिई भाणियव्वा' यह जो सनत्कुमार आदि देवों की स्थिति कही गई है वह उनकी उत्कृष्ट स्थिति कही गई है। 'जहन्नठिइं पि चउगुणेज्जा' तथा जघन्यस्थिति को भी चोगुनी कर लेना चाहिये। जब औघिक उत्कृष्ट स्थिति वाले देवो से आकरके औघिक आदि मनुष्यों में जीव उत्पन्न होता है तब उत्कृष्ट

સાગરોપમની આયુષ્ય સ્થિતિ કહી છે 'बंभलोए चत्तालीसं' બ્રહ્મલોકમાં બ્રહ્મલોક દેવોની આયુષ્ય સ્થિતિ ૪૦ ચાળીસ સાગરોપમની છે. 'लंतए छप्पन्न' લાન્તક દેવલોકમાં લાન્તક દેવોની આયુષ્ય સ્થિતિ ૫૬ છપ્પન સાગરોપમની છે. 'महासुक्के अट्ठसट्ठिं' મહાશુક્ર વિમાનમાં મહાશુક્ર દેવોની આયુષ્ય સ્થિતિ ૬૮ અડસઠ સાગરોપમની છે 'सहस्सारे बावत्तरिं सागरोवमाइं' સહસ્રાર દેવલોકમાં સહસ્રાર દેવોની આયુષ્ય સ્થિતિ ૭૨ બોંતેર સાગરોપમની કહી છે. 'एसा उक्कोसा ठिई भाणियव्वा' જે આ સનત્કુમાર વિગેરે દેવોની સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે, તે તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બતાવી છે. 'जहन्नट्ठिइं पि चउगुणेज्जा' તથા જઘન્ય સ્થિતિને પણ ચાર ગણી કરીને કહેવી જોઈએ

ઔઘિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા દેવોમાથી આવીને ઔઘિક વિગેરે મનુષ્યોમાં જીવ ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય છે. અને તે ઉત્કૃષ્ટપણું

क्रमेणान्तरिता क्रियते ततश्च सनत्कुमारदेवानामष्टाविंशतिसागरोपमप्रमाणा भवति सप्तादिसागरोपमप्रमाणत्वात् स्थितेः। यदा पुनर्जघन्यस्थितिकदेवेभ्य औधिकादिमनुष्येषु समुत्पद्यते तदा जघन्यस्थितिर्भवति सा च तथैव चतुर्गुणिता सनत्कुमाराष्टादिसागरोपमप्रमाणा भवति तेषां जघन्यस्थिते द्व्यादिसागरोपमप्रमाणत्वादिति ॥सू० १॥

आनतादि देवेभ्यो मनुष्येषु समुत्पत्ति दर्शयन्नाह–'आणयदेवे णं भंते' इत्यादि।

मूलम्—आणयदेवे णं भंते! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिइएसु, उक्कोसेणं पुव्वकोडिट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति एवं जहेव सहस्सारदेवाणं वत्तव्वया। नवरं ओगाहणा ठिइ अणुबंधे य जाणेज्जा, सेसं तं चेव। भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं

स्थिति होती है और वह जब उत्कृष्टता संवेध की विवक्षा में चार मनुष्य भवों को लेकर क्रमशः अन्तरित की जाती है। तब सनत्कुमार देवों की स्थिति २८ अट्ठाईस सागरोपम की हो जाती है। क्योंकि यहां उत्कृष्ट स्थिति इनकी सात आदि सागरोपम की है जब जीव जघन्य स्थिति वाले देवों से आकरके औधिक आदि मनुष्यों में उत्पन्न होता है तब जघन्य स्थिति होती है और यह जघन्य स्थिति चौगुणी करने से सनत्कुमार में आठ आदि सागरोपम की हो जाती है क्योंकि सनत्कुमार की जघन्य स्थिति दो आदि सागरोपम की कही गई है। इसी प्रकार से अन्यत्र भी स्थिति समझ लेनी चाहिये ॥१॥

સંવેધની જીજ્ઞાસામાં ચાર મનુષ્ય ભવોને લઈને ક્રમથી અંતરિત કરવામાં આવે છે, ત્યારે સનત્કુમારોની આયુષ્ય સ્થિતિ ૨૮ અઠયાવીસ સાગરોપમની થઈ જાય છે. કેમકે-અહિયાં તેઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭ સાત સાગરોપમની કહી છે. જ્યારે જીવ જઘન્ય સ્થિતિવાળા દેવોમાંથી આવીને ઔધિક વિગેરે મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે જઘન્ય સ્થિતિ થાય છે, અને આ જઘન્ય સ્થિતિ સનત્કુમારમાં આઠ સાગરોપમની થઈ જાય છે. કેમકે સનત્કુમારની જઘન્ય સ્થિતિ બે સાગરોપમની કહી છે એજ રીતે બીજે પણ સમજી લેવું જોઈએ. ॥સૂ ૧॥

उक्कोसेणं छ भवग्गहणाइं। कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठारससागरोवमाइं मासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं सत्तावन्नं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं कालं जाव करेज्जा। एवं णव वि गमा, नवरं ठिइं अणुबंधं संवेहं च जाणेज्जा। एवं जाव अच्चुयदेवो नवरं ठिइं अणुबंधं संवेहं च जाणेज्जा। पाणयदेवस्स ठिई तिगुणिया सट्ठिं सागरोवमाइं। आरणगस्स तेवट्ठिं सागरोवमाइं। अच्चुयदेवस्स छावट्ठिं सागरोवमाइं। जइ कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति किं गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति अणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति अणुत्तरोववाईयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति। जइ गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति किं हेट्ठिम२ गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति जाव उवरिम २ गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! हेट्ठिम २ गेवेज्जकप्पा० जाव उववरिम २ गेवेज्जकप्पाईय वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति। गेवेज्जदेवे णं भंते! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडीआउएसु उववज्जेज्जा। अवसेसं जहा आणयदेवस्स वत्तव्वया। नवरं ओगाहणा गोयमा! एगे भवधारणिज्जे सरीरए सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं दो

रयणीओ। संठाणं एगे भवधारणिज्जे सरीरे से समचउरंस-संठिए पन्नत्ते। पंचसमुग्घाया पन्नत्ता, तं जहा वेयणासमुग्घाए जाव तेयगसमुग्घाए णो चेव णं वेउव्वियतेयगसमुग्घाएहिं समोहणिंसु वा समोहणंति वा समोहणिस्संति वा। ठिई अणु-बंधो जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं, उक्कोसेणं एक्कत्तीसं साग-रोवमाइं, सेसं तं चेव। कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरो-वमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं तेणउइं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा, एवं सेसेसु वि अट्ठगमएसु, नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा ९। जइ अणुत्तरोववाइयकप्पाईय वेमाणिय देवेहिंतो उववज्जंति किं विजय अणुत्तरोववाइय कप्पाईयवेमाणिय देवेहिंतो उववज्जंति। वेजयंत अणुत्तरोववाइय कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति जाव सव्वट्ठ सिद्ध अणुत्तरोववाइय कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति? गोयमा! विजय अणुत्तरोववाइय कप्पाईयवेमाणिय-देवेहिंतो वि उववज्जंति जाव सव्वट्ठसिद्ध अणुत्तरोववाइय कप्पा-ईयवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति। विजयवेजयंत अपराजिय-देवे णं भंते! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? एवं जहेव गेवेज्जदेवेणं। नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं एगा-रयणी। सम्मदिट्ठी णो मिच्छादिट्ठी णो सम्मामिच्छादिट्ठी, णाणी णो अन्नाणी नियमं तिन्नाणी तं जहा आभिणिबोहिय

नाणी, सुयनाणी ओहिनाणी। ठिई जहन्नेणं एक्कतीसं साग-रोवमाइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं, सेसं तहेव। भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं चत्तारि भवग्गहणाइं। कालादेसेणं जहन्नेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहि-याइं, उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भ-हियाइं, एवइयं कालं जाव करेज्जा१। एवं सेसा वि अट्ठगमगा भाणियव्वा, नवरं ठिइं अणुबंधं संवेहं च जाणेज्जा, सेसं एवं चेव९। सव्वट्ठसिद्धदेवे णं भंते! जे भविए मणुस्सेसु उवव-ज्जित्तए, से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा सा चेव विजयादिदेववत्तव्वया भाणियव्वा। नवरं ठिई अजहन्नमणुक्को-सेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं एवं अणुबंधो वि, सेसं तं चेव। भवा-देसेणं दो भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरो-वमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं, उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं, एवइयं जाव करेज्जा१। सो चेव जह-न्नकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा २। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव वत्त-व्वया। नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्व-कोडीए अब्भहियाइं, उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्व-कोडीए अब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा ३। एए चेव तिन्नि

गमगा, सेसा न भण्णंति। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू०२॥

चउवीसइमे सए एकवीसइमो उद्देसो समत्तो ॥२४-२१॥

छाया—आनतदेवः खलु भदन्त! यो भव्यो मनुष्येषूत्पत्तुम्, स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत? गौतम! जघन्येन वर्षपृथक्त्वस्थितिकेषु, उत्कर्षेण पूर्वकोटिस्थितिकेषु उत्पद्येत। ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते एवं यथैव सहस्रारदेवानां वक्तव्यता, नवरमवगाहनास्थित्यनुबन्धांश्च जानीयात्, शेषं तदेव, भवादेशेन जघन्येन द्वे भवग्रहणे उत्कर्षेण षड् भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन अष्टादशसागरोपमाणि मासपृथक्त्वाभ्यधिकानि उत्कर्षेण सप्तपञ्चाशत् सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात्। एवं नवापि गमाः नवरं स्थितिमनुबंधं संवेधं च जानीयात्। एवं यावदच्युतदेवः, नवरं स्थितिमनुबन्धं संवेधं च जानीयात्। प्राणतदेवस्य स्थितिस्त्रिगुणिता षष्टिः सागरोपमाणि। आरणकस्य त्रिषष्टिः सागरोपमाणि। अच्युतदेवस्य षट्षष्टिः सागरोपमाणि। यदि कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते किं ग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते अनुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! ग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते अनुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। यदि ग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते किमधस्तनाधस्तन ग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत्-उपरितनोपरितनग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! अधस्तनाधस्तनग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽप्युत्पद्यन्ते यावदुपरितनोपरितनग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते ग्रैवेयकदेवः खलु भदन्त! यो भव्यो मनुष्येषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत? गौतम! जघन्येन वर्षपृथक्त्वस्थितिकेषु उत्कर्षेण पूर्वकोट्यायुष्केषु उत्पद्येत अवशेषं यथा आनतदेवस्य वक्तव्यता, नवरम् अवगाहना गौतम! एकं भवधारणीयं शरीरं सा जघन्येन अंगुलस्यासंख्येयभागम् उत्कर्षेण द्वे रत्नी। संस्थानमेकं भवधारणीयं शरीरं तत् समचतुरस्रसंस्थितं प्रज्ञप्तम्। पञ्चसमुद्घाताः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-वेदनासमुद्घातो यावत् तैजससमुद्घातः, नैव खलु वैक्रियतैजससमुद्घाताभ्याम् समवहतन् वा समवहनन्ति वा समवहनिष्यन्ति वा। स्थितिरनुबन्धौ जघन्येन द्वाविंशतिसागरोपमाणि, उत्कर्षेण एकत्रिंशत् सागरोपमाणि, शेषं तदेव। कालादेशेन जघन्येन द्वाविंशतिसगरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि, उत्कर्षेण त्रिनवतिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात्। एवं शेषेष्वपि अष्टगमकेषु, नवरं स्थितिं संवेधं च

जानीयात् ९। यदि अनुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते किं विजयानुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते यावत् सर्वार्थसिद्धानुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ! गौतम ! विजयानुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते यावत् सर्वार्थसिद्धानुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। विजयवैजयन्तजयन्तापराजितदेवः खलु भदन्त ! यो भव्यो मनुष्येषूत्पत्तुं स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्यते, एवं यथैव ग्रैवेयकदेवानां नवरमवगाहना जघन्येनाङ्गुलस्यासंख्येयभागम्, उत्कर्षेण एका रत्निः। सम्यग्दृष्टिर्नो मिथ्यादृष्टिः। नो सम्यग्मिथ्यादृष्टिः ज्ञानी, नो अज्ञानी, नियमात् त्रिज्ञानी, तद्यथा—आभिनिबोधिकज्ञानी, श्रुतज्ञानी, अवधिज्ञानी। स्थितिर्जघन्येन एकत्रिंशत्सागरोपमाणि, उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, शेषं तथैव, भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, उत्कर्षेण चत्वारि भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन एकत्रिंशत्सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि, उत्कर्षेण षट् षष्टिः सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटिभ्यामभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् १। एवं शेषा अपि अष्टगमका भणितव्याः। नवरं स्थितिमनुबंधं संवेधं च जानीयात्, शेषम् एवमेव ९। सर्वार्थसिद्धदेवः खलु भदन्त ! यो भव्यो मनुष्येषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत सैव विजयादिदेववक्तव्यता भणितव्या, नवरं स्थितिरजघन्याऽनुत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि। एवमनुबन्धोऽपि। शेषं तदेव। भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि, उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोटयभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत्कुर्यात् १। स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नः एषैव वक्तव्यता। नवरं कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि, उत्कर्षेणाऽपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् २। स एवोत्कर्षकालस्थितिकेषूत्पन्नः एषैव वक्तव्यता। नवरं कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोटयभ्यधिकानि, उत्कर्षेणापि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोटयभ्यधिकानि, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ३। एते एव त्रयो गमकाः शेषा न भण्यन्ते। तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति' ॥सू०२१॥

चतुर्विंशतितमे शतके एकविंशतमोद्देशकः समाप्तः ॥२४॥

टीका—'आणयदेवे णं भंते' आनतदेवः खलु भदन्त ! 'जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए' से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' यो भव्यो मनुष्येषूत्पत्तुं स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु मनुष्येषूत्पद्येत इति प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम ! 'जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येन वर्षपृथक्त्वस्थितिकेषु द्विवर्षादारभ्य नववर्षस्थितिकमनुष्येषु उत्पद्येत इत्यग्रिमक्रियया सम्बन्धः । 'उक्कोसेणं पुव्वकोडीठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण पूर्वकोटिस्थितिकेषु—पूर्वकोटयायुष्कमनुष्येषु इत्यर्थः उत्पद्येत इति । 'ते णं भंते ! जीवा एगसमएण केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त ! मनुष्येषूत्पित्सवः आनतदेवजीवा एकसमयेन मनुष्येषु कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, उत्तरयति

'आणयदेवे णं भंते ! जे भविए०' इत्यादि ।

टीकार्थ—'आनत आदि देवों से आकर के जीव मनुष्य गति में उत्पन्न होता है' सूत्रकार अब इस विषय को प्रतिपादित करते हैं—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—'आणयदेवे णं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए' हे भदन्त ! जो आनतदेव मनुष्यों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—गोयमा' हे गौतम ! वह 'जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिइएसु, उक्कोसेणं पुव्वकोडिट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' जघन्य से वर्ष पृथक्त्व की स्थिति वाले मनुष्यों में और उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि की स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है ।

'आणयदेवे णं भंते ! जे भविए' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—'આનત વિગેરે દેવોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે' હવે સૂત્રકાર આ વિષયનું પ્રતિપાદન કરે છે. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'आणयदेवे णं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ જે આનત દેવ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा !' હે ગૌતમ ! તે 'जहण्णेणं वासपुहुत्तट्ठिइएसु उक्कोसेणं पुव्वकोडिट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વ કોટિની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

सहस्रारदेवातिदेशेन-'एवं जहेव' इत्यादि। 'एवं जहेव सहस्सारदेवाणं वत्तव्वया' एवं यथैव सहस्रारदेवानां वक्तव्यता सहस्रारदेवानां परिमाणविषये या वक्तव्यता कथिता सैव वक्तव्यता आनतदेवप्रकरणेऽपि वक्तव्या। तथाहि-परिमाणं जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्याता उत्पद्यन्ते इति। 'नवरं ओगाहणा-ठिइअणुबंधे य जाणेज्जा' नवरं केवलं सहस्रारदेवापेक्षया एतदंशे वैलक्षण्यमव-गन्तव्यम् शरीरावगाहनास्थित्यनुबन्धांश्च पार्थक्येन जानीयात् 'सेसं तं चेव'

अब गौतम परिमाण द्वार को लेकर प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ऐसे वे आनतदेव जीव जो कि मनुष्यों में उत्पन्न होने के योग्य होते हैं एक समय में मनुष्यगति में कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं जहेव सह-स्सारदेवाणं वत्तव्वया' हे गौतम! सहस्रार देवों के परिमाण के विषय में जैसी वक्तव्यता कही गई है वही वक्तव्यता आनतदेव प्रकरण में भी कह लेनी चाहिए। जैसे कि वे जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं। इसी प्रकार से ये भी जघन्य से एक अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं केवल सहस्रार देवों की वक्तव्यता से जितने अंशों में यहां भिन्नता है, अब सूत्रकार उसे प्रकट करने की इच्छा से-'नवरं ओगाहणा ठिइ अणुबंधे य जाणेज्जा' ऐसा सूत्रपाठ कहते हैं-इसके द्वारा वे यह समझा रहे हैं कि सहस्रार देवों की अपेक्षा से आनतदेवों के प्रकरण में अवगाहना, स्थिति, अनुबंध,

હવે ગૌતમસ્વામી પરિમાણુ દ્વારના સંબંધમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'ते णं भंते जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' એવા તે આનત દેવસંબંધી જીવો કે જેઓ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, એક સમયમાં મનુષ્ય ગતિમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं जहेव सहस्सारदेवाणं वत्तव्वया' હે ગૌતમ! સહસ્રાર દેવોના વર્ણનમાં પરિમાણુના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન આનત દેવના સંબંધમાં પણ કહી લેવું. જેમકે-તેઓ જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે એ રીતે આ પણ જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે કેવળ સહસ્રાર દેવોના કથન કરતાં જે અંશોમાં આ કથનમાં જુદાપણું છે, હવે સૂત્રકાર તે બતાવવાની ઈચ્છાથી 'नवरं ओगाहणाठिई अणुबंधे य जाणेज्जा' આ પ્રમાણેનો સૂત્રપાઠ કહે છે આ સૂત્રપાઠથી તેઓ એ સમજાવે છે કે-સહસ્રાર દેવો કરતાં આનતદેવોના પ્રકરણમાં અવગાહના સ્થિતિ, અનુબંધ,

शेषं तदेव-शेषम् अवगाहनास्थित्यनुबन्धातिरिक्तम् उत्पादपरिमाणलेश्यादृष्ट्यादिकं सर्वं तदेव-सहस्रारदेवप्रकरणोक्तमेव अवगन्तव्यमिति। भवादेशकालादेशाभ्यां कायसंवेधं दर्शयन्नाह-'भवादेसेणं' इत्यादि। भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन-भवापेक्षया जघन्येन द्वे भवग्रहणे 'उक्कोसेणं छब्भवग्गहणाइं' उत्कर्षेण षड् भवग्रहणानि तत्र त्रीणि दैविकानि भवग्रहणानि त्रीण्येव क्रमेण मनुष्यभवग्रहणानि इति संकलनया षड् भवग्रहणानि भवन्तीति। कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठारससागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन जघन्येन अष्टादशसागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि आनतदेवलोकेषु जघन्यस्थितेरेव विधानत्वादिति। 'उक्कोसेणं सत्तावन्नं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण सप्त पञ्चाशत्सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि

इन द्वारों को लेकर विशेषता है 'सेसं तं चेव' बाकी का और सब कथन उत्पाद, परिमाण, लेश्या, दृष्टि आदि द्वारों का कथन-जैसा सहस्रार देवप्रकरण में कहा गया है वैसा ही यहां पर है। 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं छब्भवग्गहणाइं' कायसंवेध भव की अपेक्षा जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने रूप है और उत्कृष्ट से वह छह ६, भवों को ग्रहण करने रूप है। इनमें तीन भव देवों का और तीन ही भव मनुष्यों के होते हैं। तथा 'कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठारससागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं' काल की अपेक्षा वह कायसंवेध जघन्य से वर्षपृथक्त्व अधिक अठारह १८ सागरोपम का है और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से वह 'सत्तावन्नं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' तीन पूर्वकोटि अधिक ५७ सागरोपम का है काल की अपेक्षा

આ દ્વારોમાં વિશેષપણું આવે છે. 'सेस तं चेव' બાકીનું બીજુ સઘળું કથન એટલે કે ઉત્પાદ, પરિમાણ, લેશ્યા, દષ્ટિ વિગેરે દ્વારો સંબંધી કથન સહસ્રાર દેવોના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજવું. 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं उक्कोसेणं छब्भवग्गहणाइं' કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાએ જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ૬ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. તેમાં ૩ ત્રણ ભવ દેવોના અને ત્રણ જ ભવ મનુષ્યોના હોય છે તથા 'कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठारससागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાથી તે કાયસંવેધ જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક ૧૮ અઢાર સાગરોપમનો છે. અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી તે 'सत्तावन्नं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૫૭ સત્તાવન સાગરોપમનો છે. કાળની

आनतदेवलोके उत्कृष्टस्थिते रेकोनविंशतिसागरोपममागतया भवत्रयेण गुणने कृते सति सप्तपञ्चाशत्सागरोपमाणि भवन्ति। जघन्योत्कृष्टस्थितताया अभ्यधिकता कथिता सा मनुष्यभवमाश्रित्य विज्ञेयेति। 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् एतावत्कालमानतदेवलोकगतिं मनुष्यगतिं च सेवेत तथा-एतावत्कालपर्यन्तमेव आनतदेवलोकगतौ मनुष्यगतौ च गमनागमने कुर्यादिति प्रथमो गमः१। 'एवं णव वि गमा' एवं नवापि गमाः यथा प्रथमः उत्पादादिद्वारैर्निरूपित स्तथैव द्वितीयादिनवान्ता गमा अपि निरूपणीयाः। 'नवरं ठिइं

जो कायसंवेध जघन्य से वर्षपृथक्त्व अधिक १८ सागरोपम का कहा गया है सो वहां की इतनी ही जघन्य स्थिति के सद्भाव को लेकर कहा गया है। तथा उत्कृष्ट से जो कायसंवेध तीन पूर्वकोटि अधिक ५७ सत्तावन सागरोपम का कहा गया है सो आनतदेव लोक की तीन भव की १९ उन्नीस सागरोपम की स्थिति को तिगुनी करके कहा गया है। तथा जघन्य और उत्कृष्ट स्थिति को जो अधिक कहा है वह मनुष्य भव को आश्रित करके कहा है 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' इस प्रकार वह जीव इतने काल तक आनतदेवलोक गति और मनुष्यगति का सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उस आनतदेवलोक गति में और मनुष्यगति में गमनागमन करता है। ऐसा यह प्रथम गम है१ 'एवं णव वि गमा' इसी प्रकार से द्वितीय गम से लेकर नौवें गम भी निरूपित करलेने चाहिये। अर्थात् जिस प्रकार से उत्पाद आदि द्वारों

અપેક્ષાથી જે કાયસંવેધ જઘન્યથી વર્ષપૃથક્ત્વ અધિક ૧૮ અઢાર સાગરોપમનો કહ્યો છે તે ત્યાં તેની જઘન્ય સ્થિતિના સદ્ભાવથી કહેલ છે. તથા ઉત્કૃષ્ટથી જે કાયસંવેધ ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૫૭ સત્તાવન સાગરોપમનો કહ્યો છે, તે આનતદેવ લોકની ત્રણ ભવની ૧૯ ઓગણીસ સાગરોપમની સ્થિતિને ત્રણ ગણી કરીને કહેવામાં આવેલ છે. તથા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને જે અધિક કહી છે. તે મનુષ્ય ભવને આશ્રિત કરીને કહ્યું છે 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી આનત દેવલોક ગતિ અને મનુષ્ય ગતિનુ સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે આનત દેવલોક ગતિમાં અને મનુષ્ય ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે એ પ્રમાણે આ પહેલો ગમ કહ્યો છે. ૧

'एवं णव वि गमा' એજ રીતે બીજા ગમથી આરંભીને નવમા ગમ સુધીના ગમો પણ કહી લેવા જોઈએ. અર્થાત્ જે રીતે ઉત્પાદ વિગેરે દ્વારો સંબંધી પહેલો ગમ કહ્યો છે. એજ રીતે બીજા વિગેરે નવ ગમો સુધીના

अणुबंधं संवेहं च जाणेज्जा' एवं स्थितिमनुबन्धं संवेधं च जानीयात् स्थित्यनुबन्धकायसंवेधान् भिन्नभिन्नरूपेण जानीयादित्यर्थः। 'एवं जाव अच्चुयदेवो' एवं यथा आनतदेवानां मनुष्यगतौ उत्पादे नवापि गमा उत्पादादिद्वारैः निरूपिताः तथैव अच्युतदेवलोकपर्यन्तदेवानां मनुष्येषु उत्पादादिद्वारैः नवाऽपि गमा निरूपणीया इति भावः। 'नवरं ठिइं अणुबंधं संवेहं च जाणेज्जा' नवरं केवलं स्थित्यनुबन्धकायसंवेधान् भिन्नान् भिन्नांश्च जानीयात् आनतदेवापेक्षया अच्युतपर्यन्तदेवानां मनुष्येषूत्पादे स्थित्यनुबन्धकायसंवेधान् भिन्नभिन्नानेव स्वस्वभवमाश्रित्य स्थितिमनुबन्धं च जानीयात्, तथा—कायसंवेधं च स्वस्वस्थित्या सार्धं मनुष्यभवस्थितिं समेत्य जानीयादिति भावः। आनतदेवापेक्षया अच्युतपर्यन्त

को लेकर प्रथमगम कहा गया है उसी प्रकार से द्वितीयादि नवान्त गम भी कह लेना चाहिये। 'नवरं ठिइ अणुबंधं संवेहं च जाणेज्जा' पर स्थिति अनुबंध और संवेध इनमें भिन्नता जाननी चाहिये। 'एवं जाव अच्चुयदेवो 'जिस प्रकार से आनतदेवों के मनुष्यगति में उत्पाद में उत्पाद आदि द्वारों को लेकर ९ गम कहे गये हैं। उसी प्रकार से अच्युत देवलोक तक के देवों के मनुष्यगति में उत्पाद के उत्पाद आदि द्वारों को लेकर नौ गम कहना चाहिये। 'नवरं ठिइं अणुबंधं संवेहं च जाणेज्जा' परन्तु आनतदेव की अपेक्षा से अच्युत पर्यन्त देवों का मनुष्यों के उत्पाद में स्थिति, अनुबन्ध और कायसंवेध अपने २ भव को आश्रित करके भिन्न भिन्न जानना चाहिये। तथा कायसंवेध अपनी २ स्थिति के साथ मनुष्य भव की स्थिति को संमिलित करके जानना चाहिये आनतदेवों की अपेक्षा से अच्युत पर्यन्त के देवों में स्थित्यंश में भेद प्रकट करने के अभिप्राय से 'पाणयदेवस्स ठिई तिगुणिया सट्ठिं सागरोवमाइं'

ગમો પણ કહી લેવા 'नवर ठिइं अणुवधं संवेहं च जाणेज्जा' પરંતુ સ્થિતિ, અનુબંધ અને કાયસંવેધમાં જુદાપણું સમજવુ. 'एवं जाव अच्चुयदेवो' જે પ્રમાણે આનત દેવોના મનુષ્ય પણામા ઉત્પાતના સબંધમાં ઉત્પાદ વિગેરે દ્વારોને લઈને ૯ નવ ગમો કહ્યા છે, એજ રીતે અચ્યુત દેવલોક સુધીના દેવોના મનુષ્યપણાના ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં ઉત્પાદ વિગેરે દ્વારોને લઈને નવ ગમો કહેવા જોઈએ. 'नवरं ठिइ अणुबंधं सवेहं च जाणेज्जा' પરંતુ આનત દેવની અપેક્ષાથી અચ્યુત સુધીના મનુષ્યોના ઉત્પાદમાં સ્થિતિ, અનુબંધ, અને કાયસંવેધ પોતપોતાના ભવને આશ્રિત કરીને જુદા જુદા સમજવા. તથા કાયસંવેધ પોતપોતાની સ્થિતિની સાથે મનુષ્ય ભવની સ્થિતિને મેળવીને સમજવો જોઈએ આનતદેવોની અપેક્ષાથી અચ્યુત સુધીના દેવોના સ્થિત્યંશમાં ભેદ બતાવવાના અભિપ્રાયથી 'पाणयदेवस्स ठिई तिगुणिया

देवेषु स्थित्यंशे भेदं दर्शयन्नाह-'पाणयदेवस्स' इत्यादि। 'पाणयदेवस्स ठिई तिगुणिया सट्ठि सागरोवमाइं' प्राणतदेवस्य स्थितिस्त्रिगुणिता षष्टिः सागरोपमाणि, प्राणतदेवस्य या उत्कृष्टा स्थितिः विंशतिसागरोपमा, सा कालादेशेन कायसंवेधे देवभवत्रयमाश्रित्य त्रिगुणिता षष्टि सागरोपमा भवतीति। 'आरणगस्स तेवट्ठिं सागरोवमाइं' आरणदेवस्य स्थितिः त्रिषष्टिः सागरोपमाणि, आरणदेवस्योत्कृष्टा स्थितिरेकविंशतिसागरोपमा, सा कालादेशेन कायसंवेधे देवभवत्रयमाश्रित्य त्रिगुणिता त्रिषष्टिसागरोपमा भवति। 'अच्चुयदेवस्स छावट्ठिं सागरोवमाइं' अच्युतदेवस्य स्थितिः षट्षष्टिः सागरोपमाणि भवति, अच्युतदेवस्योत्कृष्टा स्थितिं द्वाविंशतिसागरोपमा, सा कायसंवेधे देवभवत्रयमपेक्ष्य त्रिगुणिता षट्षष्टिसागरोपमा भवतीत्येवं क्रमेण आनतदेवलोकादारभ्य अच्युतदेवलोकपर्यन्तानां कालादेशेन कायसंवेधे वैलक्षण्यं भवतीति।

सूत्रकार इस सूत्र को कह कर यह समझा रहे हैं कि प्राणतदेव की जो २० सागरोपम की उत्कृष्ट स्थिति है वह कायसंवेध में काल की अपेक्षा देव के तीन भव को आश्रित करके तिगुनी करने से ६० सागरोपम की होती है। 'आरणगस्स तेवट्ठिं सागरोवमाइं' आरणदेव की उत्कृष्ट स्थिति २१ सागरोपम की है-सो वह काल की अपेक्षा कायसंवेध में देव के तीन भवों आश्रित करके तिगुनी करने पर ६३ सागरोपम की हो जाती है 'अच्चुयदेवस्स छावट्ठिं सागरोवमाइं 'अच्युनदेव की उत्कृष्ट स्थिति २२ सागरोपम की है, सो वह कायसंवेध में तीन भव को लेकर तिगुनी करने पर ६६ छासठ सागरोपम की हो जाती है। इस प्रकार से आनतदेवलोक से लेकर अच्युतदेवलोक तक के देवों के काल की अपेक्षा कायसंवेध में विलक्षणता आती है।

सट्ठि सागरोवमाइं' સૂત્રકાર આ સૂત્રથી એ સમજાવે છે કે-પ્રાણતદેવની જે ૨૦ વીસ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી છે તે કાયસંવેધમાં કાળની અપેક્ષાથી એ દેવના ત્રણ ભવોનો આશ્રય કરીને ત્રણગણી કરવાથી ૬૦ સાઈઠ સાગરોપમની થઈ જાય છે. 'आरणगस्स तेवट्ठिं सागरोपमाइं' આરણ દેવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૧ એકવીસ સાગરોપમની છે. તો તે કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધમાં દેવના ત્રણ ભવનો આશ્રય કરીને ત્રણ ગણી કરવાથી ૬૩ ત્રેસઠ સાગરોપમની થઈ જાય છે. 'अच्चुयदेवस्स छावट्ठिं सागरोवमाइं' અચ્યુત દેવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૨૨ બાવીસ સાગરોપમની છે. તો તે કાયસંવેધમાં ત્રણ ભવનો લઈને ત્રણ ગણી કરવાથી ૬૬ છાસઠ સાગરોપમની થઈ જાય છે. આ રીતે આનતદેવ લોકથી લઈને અચ્યુત દેવ લોક સુધીના દેવોના કાયસંવેધમાં કાળની અપેક્ષાથી જુદાપણુ આવે છે.

ग्रैवेयकदेवाधिकारं प्रस्तौति-'जइ कप्पाईय०' इत्यादि। 'जइ कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' यदि कल्पातीतवैमानिकदेवेभ्यः सकाशादागत्य मनुष्येषु उत्पद्यन्ते तदा 'किं गेवेज्जकप्पाइयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' किं ग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा 'अणुत्तरोववाइय कप्पाइयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' अनुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम। 'गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' ग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते तथा-'अणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो वि

अब सूत्रकार ग्रैवेयक देवाधिकार को लेकर उनका मनुष्य भव में उत्पाद का वर्णन करते हैं। इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'जइ कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त। यदि कल्पातीत वैमानिक देवों से आकरके जीव मनुष्यगति में उत्पन्न होता है तो 'किं गेवेज्जकप्पाइयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' क्या वह ग्रैवेयककल्पातीत वैमानिकदेवो से आकरके उत्पन्न होता है। अथवा 'अणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' अनुत्तरोपपातिक कल्पातीत वैमानिकदेवों से आकरके उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम। 'गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति अणुत्तरोववाइयकप्पाइयवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' वह ग्रैवेयक कल्पातीत वैमानिक देवों से आकरके भी मनुष्य-

---

હવે સૂત્રકાર ગ્રૈવેયક દેવાધિકારનો આશ્રય કરીને ગ્રૈવેયક દેવોના મનુષ્ય ભવમાં ઉત્પાદનું વર્ણન કરે છે. આમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'जइ कप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'किं गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' શું તે ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'अणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणिय देवेहिंतो उववज्जंति' અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ 'गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति अणुत्तरोववाईयकप्पाईयवेमाणिय देवेहिंतो वि उववज्जंति' તે ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને પણ મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને

उववज्जंति' अनुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। 'जइ गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' यदि ग्रैवेयककल्पातीत वैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते तदा 'किं हेट्ठिम २ गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' किमधस्तनाध स्तनग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते अथवा 'जाव उवरिम २ गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' यावत् उपरितनोपरितनग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! हेट्ठिम २ गेवेज्ज कप्पाईय वेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' अधस्तनाधस्तनग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवे-

---

गति में उत्पन्न होता है और अनुत्तरोपपातिक कल्पातीत वैमानिक-देवों से भी आकरके मनुष्यगति में उत्पन्न होता है।

अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ गेवेज्जकप्पाईय-वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि वह ग्रैवेयककल्पातीत-वैमानिक देवों से आकरके मनुष्यगति में उत्पन्न होता है तो 'किं हेट्ठिम २ गेवेज्जकप्पाइयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति 'क्या वह अधस्तनाधस्तन ग्रैवेयक कल्पातीत वैमानिक देवों से आकरके उत्पन्न होता है? अथवा 'जाव उवरिम २ गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' यावत् उपरितनोपरितन ग्रैवेयक कल्पातीत वैमानिक देवों से आकरके उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम! 'हेट्ठिम २ गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति'

અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી પણ આવીને મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'जइ गेवेज्जकप्पाईवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો તે ગ્રૈવેયકદેવ કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'किं हेट्ठिमगेवेज्जकप्पाइयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' શું તે અધસ્તનાધસ્તન ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'जाव उवरिमउवरिमगेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' યાવત્ ઉપર ઉપરના ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! હે ગૌતમ! 'हेट्ठिम २ गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' તે અધ-

भ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते तथा 'जाव उवरिम २ गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवे-हिंतो वि उववज्जति' यावदुपरितनोपरितनग्रैवेयककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽपि आगत्य उत्पद्यन्ते त्रिकत्रये नवग्रैवेयकनामानि यथा-अधस्तनाधस्तनग्रैवेयकाः १, अधस्तनमध्यमाः२, अधस्तनोपरितनाः३ । प्रथमं त्रिकम् १। मध्यमाधस्तनाः१, मध्यममध्यमाः२, मध्यमोपरितनाः३ । द्वितीयं त्रीकम् २ । उपरितनाधस्तनाः १, उपरितनमध्यमाः२, उपरितनोपरितनाः३ । तृतीयं त्रिकम्३ । एतेभ्यः त्रिकत्रयस्थि-तेभ्यो नवग्रैवेयकेभ्योऽपि मनुष्येषूत्पद्यन्ते, इत्युत्तरमिति । 'गेवेज्जदेवे णं भंते !' ग्रैवेयकदेवः खलु भदन्त! 'जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए' यो भव्यो मनुष्येषू-

---

अधस्तनाधस्तन ग्रैवेयक कल्पातीत वैमानिकदेवों से भी आकरके मनुष्यगति में उत्पन्न होता है 'जाव उवरिम २ गेवेज्जकप्पाईयवेमा-णियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' और यावत् उपरितनोपरितन ग्रैवेयक-कल्पातीत वैमानिकदेवों से आकरके भी मनुष्य गति में उत्पन्न होता है। तीन त्रिक में नौ ग्रैवेयकों के नाम इस प्रकार से हैं-अधस्तना-धस्तन १ अधस्तनमध्यम २ और अधस्तनोपरितन ३ ऐसा यह प्रथम त्रिक है। मध्यमाधस्तन १ मध्यम मध्यम २ एवं मध्यमोपरितन ३ ऐसा यह द्वितीय त्रिक है। उपरितनाधस्तन १ उपरितनमध्यम २ और उपरितनोपरितन ३ ऐसा यह तृतीयत्रिक है। इन तीन त्रिकों में स्थित नवग्रैवेयकों से आकरके भी जीव मनुष्यों में उत्पन्न होते हैं।

अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'गेवेज्जदेवे णं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए' हे भदन्त! जो ग्रैवेयक देव मनुष्यों में

સ્તનાધસ્તન ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને પણ મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'जाव उवरिम २ गेवेज्जकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो वि उव-वज्जंति' અને યાવત્ ઉપર ઉપરના ગ્રૈવેયક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને પણ મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્રણ ત્રિકમાં નવ ગ્રૈવેયકોના નામો આ પ્રમાણે છે.-અધસ્તનાધસ્તન ૧ અધસ્તન મધ્યમ ૨ અને અધસ્તનોપરિતન આ પ્રમાણેનું આ પહેલું ત્રિક છે. મધ્યમાધસ્તન ૧ મધ્યમ મધ્યમ ૨ અને મધ્યમોપરિતન ૩ આ બીજુ ત્રિક છે. ઉપરિતનાધસ્તન ૧ ઉપરિતન મધ્યમ ૨ અને ઉપરિતનોપરિતન ૩ આ રીતે આ ત્રીજું ત્રિક કહ્યું છે. આ ત્રણત્રિકોમાં રહેલા નવ ગ્રૈવેયકોમાંથી આવીને પણ જીવ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'गेवेज्जदेवे णं भंते ! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ જે ગ્રૈવેયક દેવ મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન

त्पत्तुम् 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकमनुष्येषु उत्पद्येतेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिइएसु' जघन्येन वर्षपृथक्त्वस्थितिकेषु मनुष्येषूत्पद्येत, तथा-'उक्कोसेणं पुव्वकोडीठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण पूर्वकोटिस्थितिकेषु मनुष्येषु उत्पद्येत, इति। 'अवसेसं जहा आणयदेवस्स वत्तव्वया' अवशेषमुत्पादातिरिक्तं परिमाणादारभ्य कायसंवेधान्तं सर्वम् यथा आनतदेवस्य वक्तव्यता, आनतदेवाधिकारे यथा यथा कथितं तथैवेहापि सर्वं मनुसन्धातव्यमिति आनतदेवाधिकारे सहस्रारदेवस्यातिदेशः कृतः सहस्रारदेवाधिकारे च पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्यातिदेशो विद्यते अतः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाधिकारे यथा यथा परिमाणादिकं कथितम् तथैवात्रापि ज्ञेयमित्यर्थः। अन्यत्सर्वं पूर्वातिदेशेन ज्ञातव्यं

उत्पन्न होने के योग्य है। 'से णं भंते ! केवइकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थितिवाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिइएसु' वह जघन्य से वर्षपृथक्त्व की स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से 'पुव्वकोडी ठिइएसु' एक पूर्वकोटि की स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है 'अवसेसं जहा आणयदेवस्स वत्तव्वया' उत्पाद से अतिरिक्त और सब परिमाण से लेकर कायसंवेध तक के द्वारों का कथन आनतदेव की वक्तव्यता के अनुसार जानना चाहिये। आनतदेवाधिकार में सहस्रार देवाधिकार का अतिदेश किया गया है और सहस्रार देवाधिकार में पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक का अतिदेश किया गया है। अतः पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकाधिकार में जैसा २ परिमाण आदि कहा गया है उसी प्रकार से वह सब यहां पर भी

થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा !' હે ગૌતમ !' 'जहन्नेणं वासपुहुत्तट्ठिइएसु' તે જઘન્યથી વર્ષ-પૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'अवसेस जहा आणयदेवस्स वत्तव्वया' ઉત્પાદના કથન શિવાય પરિમાણુ વિગેરેથી આરંભીને કાયસંવેધ સુધીના સઘળા દ્વારા સંબંધી કથન આનતદેવના કથન પ્રમાણે સમજવું. આનતદેવના અધિકારમાં સહસ્રાર દેવના અધિકારનો અતિદેશ (ભલામણ) કરેલ છે. અને સહસ્રાર દેવના અધિકારમાં પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોના અતિદેશ કરેલ છે જેથી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોના અધિકારમાં જે જે પ્રમાણે પરિમાણુ વિગેરે કહેલ છે. એજ પ્રમાણે તે સઘળું કથન અહિયાં પણ

परन्तु अवगाहनांशे वैलक्षण्यं दर्शयति-'नवरं' इत्यादिना। 'नवरं ओगाहणा गोयमा एगे भवधारणिज्जे सरीरए' नवरं केवलं शरीरावगाहना हे गौतम! एकं भवधारणीयं शरीरम्, हे गौतम! ग्रैवेयकदेवानामेकं भवधारणीयमेव शरीरं भवति किन्तु वैक्रियशरीरं न भवति कल्पातीतदेवानामुत्तरवैक्रियशरीरस्याभावात् 'सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' सा भवधारणीयशरीरस्यावगाहना जघन्येनाऽङ्गुलस्यासंख्येयभागम् 'उक्कोसेणं दो रयणीओ' उत्कर्षेण द्वे रत्नी, उत्कृष्टतः शरीरावगाहना हस्तद्वयप्रमाणा भवतीत्यर्थः 'संठाणं एगे भवधारणिज्जे सरीरे' संस्थानम् एकं भवधारणीयमेव शरीरं भवति, नोत्तरवैक्रियं कल्पातीतदेवानामुत्तरवैक्रियशरीराभावात् 'नो चेव णं वेउव्विए' इत्यादि वचनात्। 'से समचउरंस

जानना चाहिये। परन्तु अवगाहनांश में जो विलक्षणता है उसे सूत्रकार ने 'नवरं ओगाहणा गोयमा! एगे भवधारणिज्जे सरीरए' इस सूत्र द्वारा प्रकट किया है। इसके द्वारा यह समझाया गया है कि हे गौतम! ग्रैवेयक देवों के एक भवधारणीय ही शरीर होता है वैक्रिय शरीर नहीं होता है क्योंकि कल्पातीत देवों के उत्तर वैक्रिय शरीर का अभाव होता है। अतः 'सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' वह भवधारणीय शरीर की अवगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण होती है और 'उक्कोसेणं दो रयणीओ' उत्कृष्ट से वह दो रत्नि प्रमाण होती है-दो हाथकी होती है 'संठाणं एगे भवधारणिज्जे सरीरे' संस्थान उनके एक भवधारणीय ही शरीर होता है उत्तर वैक्रिय शरीर नहीं होता है। क्योंकि कल्पातीत देवों के उत्तर वैक्रिय शरीर का अभाव होता है 'नो चेव णं वेउव्विये' ऐसा सिद्धान्त-

---

સમજવું .પરંતુ અવગાહનાના અંશમાં જે જુદાપણું આવે છે. તે સૂત્રકારે 'नवरं ओगाहणा गोयमा। एगे भवधारणिज्जे सरीरए' આ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે આ સૂત્રથી એ સમઝાવ્યું છે કે-હે ગૌતમ! ગ્રૈવેયકદેવોને એક ભવધારણીય શરીર જ હોય છે. વૈક્રિય શરીર હોતું નથી. કેમકે કલ્પાતીત દેવોને ઉત્તર વૈક્રિય શરીરનો અભાવ હોય છે. જેથી 'सा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' તે ભવધારણીય શરીરની અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની હોય છે. અને 'उक्कोसेणं दो रयणीओ' ઉત્કૃષ્ટથી તે બે રત્નિપ્રમાણ હોય છે.-બાંધેલ મૂઠિવાળા બે હાથ પ્રમાણની હોય છે. 'संठाणं एगे भवधारणिज्जे सरीरे' તેઓનુ સંસ્થાન એક ભવધારણીય શરીર જ હોય છે. ઉત્તર વૈક્રિય શરીર હોતું નથી. કેમકે-કલ્પાતીત દેવોને ઉત્તર વૈક્રિય શરીરનો અભાવ હોય છે. 'नो चेव णं वेउव्विए'

संठिए पन्नत्ते' तत् भवधारणीयं शरीरं समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितं भवतीति। 'पंच समुग्घाया पन्नत्ता' पञ्चसमुद्घाताः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा-'वेयणासमुग्घाए जाव तेयगसमुग्घाए' वेदनासमुद्घातो यावत्तैजससमुद्घातः अत्र यावत्पदेन कषायमारणान्तिकवैक्रियसमुद्घातानां ग्रहणं भवति। तथाहि-वेदनासमुद्घातः१, कषायसमुद्घातः२, मारणान्तिकसमुद्घातः३, वैक्रियसमुद्घातः४, तैजससमुद्घात५ इति। किन्तु-'णो चेव णं वेउव्वियतेयगसमुग्घाएहिंतो' नैव खलु वैक्रियतैजसमुद्घाताभ्याम्, 'समोहणिंसु वा, समोहणंति वा, समोहणिस्संति वा' समवाघ्नन् वा, समवघ्नन्ति वा, समवहनिष्यन्ति वा। यद्यपि लब्ध्यपेक्षया आद्याः पञ्चापि समुद्घाताः ग्रैवेयकदेवेषु संभवन्ति तथापि ते वैक्रियतैजसाभ्यां न समुद्घातं कृतवन्तः, न कुर्वन्ति, न करिष्यन्ति वा प्रयोजनाभावादित्यर्थः। 'ठिई

का वचन है। 'से समचउरंससंठिए पन्नत्ते' वह भवधारणीय शरीर उनका समचतुरस्र संस्थान वाला होता है। 'पच समुग्घाया पन्नत्ता' इनके पांच समुद्घात होते हैं-जैसे 'वेयणा समुग्घाए जाव तेयगसमुग्घाए' वेदनासमुद्घात यावत् तैजससमुद्घात, यहां यावत्पद से कषाय समुद्घात, मारणान्तिक समुद्घात, वैक्रियसमुद्घात इन तीन समुद्घातों का ग्रहण हुआ है। किन्तु 'नो चेव णं वेउव्वियतेयगसमुग्घाएहिंतो समोहणिंसु वा समोहणंति वा समोहणिस्संति वा' उन्होंने वैक्रिय समुद्घात और तैजससमुद्घात इन दो समुद्घातों से न आज तक समुद्घात किया है, न वर्त्तमान में वे इन दो समुद्घातों को करते हैं और न भविष्यत् में भी वे इन दो समुद्घात को करेंगे। क्योंकि इन दो समुद्घातों द्वारा साध्य उनके प्रयोजन का अभाव हो चुका है अर्थात् कल्पातीत देव

એ પ્રમાણે સિદ્ધાંતનું વચન છે. 'से समचउरससंठिए पन्नत्ते' તે ભવધારણીય શરીર તેનું સમચતુરસ્ર સંસ્થાનવાળું હોય છે. 'पच समुग्घाया पन्नत्ता' તેઓને પાંચ સમુદ્ઘાતો હોય છે જેમકે-'वेयणासमुग्घाए जाव तेयगसमुग्घाए' વેદના સમુદ્ઘાત યાવત્ તૈજસ સમુદ્ઘાત અહિયાં યાવત્પદથી કષાય સમુદ્ઘાત, મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત, વૈક્રિય સમુદ્ઘાત આ ત્રણ સમુદ્ઘાતોનો ગ્રહણ કરાયા છે. પરંતુ 'नो चेवणं वेउव्वियतेयगसमुग्घाएहिंतो समोहणिंसु वा, समोहणंति वा, समोहणिस्संति वा' તેઓએ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત અને તૈજસ સમુદ્ઘાત એ બે સમુદ્ઘાતોથી આજ પર્યન્ત સમુદ્ઘાત કરેલ નથી. વર્તમાનમાં તેઓ આ બે સમુદ્ઘાતો કરતા નથી અને ભવિષ્યકાળમાં પણ તેઓ આ બે સમુદ્ઘાત કરશે નહિં કેમકે આ બે સમુદ્ઘાતોથી સાધ્ય પ્રયોજનનો તેઓને અભાવ હોય છે, અર્થાત્ કલ્પાતીત દેવ ત્રણે કલ્પોમાં વૈક્રિય

अणुबंधो जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं' स्थितिरनुबन्धश्च जघन्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि प्रथमग्रैवेयकदेवलोके जघन्येन द्वाविंशतिसागरोपमप्रमितैव स्थिति स्तेषां भवतीति। 'उक्कोसेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं' उत्कर्षेण एकत्रिंश- त्सागरोपमस्थितेरेव सद्भावादिति 'सेसं तं चेव' शेषम् संस्थानावगाहनास्थित्यनु बन्धातिरिक्तं सर्वमुत्पादपरिमाणादिकं तदेव आनतदेवप्रकरणोक्तमेव भवतीति भावः। 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन जघ- न्येन द्वाविंशतिः सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि वर्षपृथक्त्वाधिकद्वाविंशति सागरोपमात्मकः कालादेशेन कायसंवेधो भवतीति तथा-'उक्कोसेणं तेणउतिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण त्रिनवतिः सागरोपमाणि

तीनों कालों में वैक्रियसमुद्घात नहीं करते हैं। पर ये पांच समुद्घात यहां लब्धि की अपेक्षा से ही कहे गये हैं। 'ठिई अणुबंधो जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं' स्थिति और अनुबन्ध जघन्य से २२ सागरोपम का होता है-अर्थात् प्रथम ग्रैवेयक देवलोक में जघन्य स्थिति २२ साग- रोपम की है और 'उक्कोसेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं' उत्कृष्ट स्थिति नौवें ग्रैवेयक में ३१ सागरोपम की है। 'सेसं तं चेव' संस्थान और अवगाहना, स्थिति और अणुबंध इनके सिवाय और सब उत्पाद परिमाण आदि द्वारों का कथन आनतदेव प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही है। 'कालादेसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं, वासपु- हुत्तमब्भहियाइं' काल की अपेक्षा कायसंवेध जघन्य से वर्ष पृथक्त्व अधिक २२ सागरोपम का है और 'उक्कोसेणं तेणउतिं सागरोवमाइं

સમુદ્ઘાત કરતા નથી. પરંતુ અહિયાં લબ્ધિની અપેક્ષાથી જ પાંચ સમુદ્ઘાત કહેવામાં આવ્યા છે. 'ठिई अणुबंधो जहन्नेणं बावीस सागरोवमाइं' સ્થિતિ અને અનુબંધ જઘન્યથી ૨૨ બાવીસ સાગરોપમનો હોય છે. અર્થાત્ પહેલા ગ્રૈવેયક દેવલોકમા જઘન્ય સ્થિતિ ૨૨ બાવીસ સાગરોપમની છે. અને 'उक्कोसेणं एक्कतीसं सागरोवमाइ' ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નવમા ગ્રૈવેયકમાં ૩૧ એકત્રીસ સાગરોપમની છે. 'सेसं तं चेव' સંસ્થાન અને અવગાહના સ્થિતિ અને અનુબંધ આ શિવાય ઉત્પાદ, પરિમાણ વિગેરે દ્વારો સંબંધી કથન આનત દેવના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે છે. 'काला- देसेणं जहन्नेणं बावीसं सागरोवमाइं, वासपुहुत्तमब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક ૨૨ બાવીસ સાગરોપમનો છે. 'उक्कोसेणं तेणउतिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' ઉત્કૃષ્ટથી

तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि इहोत्कृष्टतः षड् भवग्रहणानि भवन्ति, तत्र देव भवास्त्रयः, तेषामेकत्रिंशत्सागरोपमोत्कृष्टस्थितिकत्वेन एकत्रिंशत् त्रिभिर्गुणने जायन्ते त्रिनवतिः सागरोपमाणि। तथा त्रयो मनुष्यभवा इति। त्रिभिरुत्कृष्टस्थितिक मनुष्यभवैः। प्रत्येकमेकपूर्वकोटित्वेन तिस्रः पूर्वकोटयोऽधिका भवन्ति इति, 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं ग्रैवेयकदेवगतिं मनुजगतिं च सेवेत, तथा एतावन्तमेव कालं यावद् ग्रैवेयकदेवगतौ मनुजगतौ च गमनागमने कुर्यादिति कायसंवेधचरमः प्रथमो गमः १ इति। 'एवं सेसेसु वि अट्ठ गमएसु' एवम्-प्रथमगमवदेव शेषेष्वपि द्वितीयादारभ्य नवान्ताष्टगमेषु उत्पादद्वारादारभ्य कायसंवेधान्तद्वारजातं निरूपणीयम् इति 'नवरं ठिइं

तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कृष्ट से तीन पूर्वकोटि अधिक ९३ तरानवे सागरोपम का है। यहां उत्कृष्ट से ६ छह भवों का ग्रहण होता है। इनमें देव भव ३ होते हैं। एक भव की उत्कृष्टस्थिति ३१ इकतीस सागरोपम की है। अतः तीन भवों की मिलाकर वह ९३ सागरोपम हो जाती है। तथा ३ भव उत्कृष्ट स्थिति वाले मनुष्यों के होते हैं। मनुष्यभव की उत्कृष्ट स्थिति १ पूर्वकोटि की है। इसलिये ९३ तेरानवे सागरोपम में ३ तीन पूर्वकोटि अधिकता इस प्रकार से कही गई है। 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार वह जीव इतने काल तक ग्रैवेयक देवगति का और मनुष्यगति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह कायसंवेध तक प्रथम गम है। 'एवं सेसेसु वि अट्ठगमएसु' इस प्रथम गम के जैसे ही बाकी के आठ गमों में कथन जानना चाहिये। अर्थात्

ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૯૩ ત્રાણુ સાગરોપમનો છે. અહિયાં ઉત્કૃષ્ટથી ૬ છ ભવોનું ગ્રહણ થાય છે. તેમાં દેવભવ ૩ ત્રણ હોય છે. એક ભવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૩૧ એકત્રીસ સાગરોપમની થઇ જાય છે. તથા ૩ ત્રણ ભવ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મનુષ્યોના હોય છે. મનુષ્ય ભવની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧ એક પૂર્વકોટિની છે. તેથી ૯૩ ત્રાણુ સાગરોપમમાં ત્રણ પૂર્વકોટિનું અધિકપણું આ રીતે કહ્યું છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી ગ્રૈવેયક દેવગતિનું અને મનુષ્ય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે આ રીતે આ કાયસંવેધ સુધીનો પહેલો ગમ કહ્યો છે. ૧

'एवं सेसेसु वि अट्ठगमएसु' આ પહેલા ગમના કથન પ્રમાણે બાકીના આઠ ગમોના સંબંધમાં કથન સમજવું જોઈએ અર્થાત્ બીજા ગમથી આરં-

संवेहं च जाणेज्जा' नवर केवलं पूर्वप्रकरणापेक्षया स्थितिसंवेधौ विभिन्नौ जानीयादिति ९। 'जइ अणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि अनुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य आगत्य मनुष्यगतौ समुत्पद्यन्ते तदा-'किं विजयअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' विजयानुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते अथवा 'वेजयंतअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' वैजयन्तानुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते 'जाव' यावत्, अत्र यावत्पदेन जयन्तापराजित देवानां ग्रहणं भवति, तथाहि-'किं जयंतअणुत्तरोववाइयकप्पाईय

द्वितीय गम से लेकर नौवें गम तक के आठ गमों में उत्पाद द्वार से लगाकर कायसंवेध द्वार तक के सब द्वारों का निरूपण करना चाहिये। पर 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' परन्तु स्थिति में और संवेध में पूर्व प्रकरण की अपेक्षा भिन्नता जानना चाहिये ९।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'जइ अणुत्तरोववाइय कप्पाईयदेवेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि अनुत्तरोपपातिक कल्पातीत वैमानिक देवों से आकरके जीव मनुष्य गति में उत्पन्न होते हैं तो 'किं विजयअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' क्या वे विजय अनुत्तरोपपातिक कल्पातीत वैमानिक देवों से आकरके वहां मनुष्यगति में उत्पन्न होते हैं? अथवा 'वेजयंतअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' वैजयन्तअनुत्तरोपपातिक कल्पातीत वैमानिक देवों से आकरके वहां मनुष्यगति में उत्पन्न

બીજે નવમા ગમ સુધીના આઠ ગમોમાં ઉત્પાત દ્વારથી લઈને કાયસંવેધ દ્વાર સુધીના સઘળા દ્વારોનું નિરૂપણ કરવું જોઈએ. પરંતુ 'ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' પરંતુ સ્થિતિના સંબંધમાં તથા કાયસંવેધના સંબંધમાં ઉપર કહેલ પ્રકરણ કરતાં જુદા પણું આવે છે. તેમ સમજવું. ૯

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ अणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને જીવ મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'किं विजयअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो। उववज्जंति' શું તેઓ વિજય અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ત્યાં મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'वेजयतअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो! उववज्जति' વૈજયન્ત અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવો-

वेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति ? अपराजियअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो, उववज्जंति ?' किं जयन्तानुत्तरौपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? अथवा-अपराजितानुत्तरौपातिककल्पातीतवैमानिदेवेभ्य उत्पद्यन्ते ? तथा 'सव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' सर्वार्थसिद्धानुत्तरौपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते ? इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'विजयअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' विजयानुत्तरोपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। तथा-'जाव सव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणिय-

होते हैं ? 'जावसव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' अथवा यावत् सर्वार्थसिद्ध अनुत्तरोपपातिक कल्पातीत वैमानिक देवों से आकरके यहां मनुष्यगति में उत्पन्न होते हैं ? यहां यावत् शब्द से जयन्त और अपराजित देवों का ग्रहण हुआ है। तथा च 'किं जयंतअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति अपराजियअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' क्या वे जयन्त अनुत्तरोपपातिककल्पातीत वैमानिक देवों से आकरके यहां मनुष्यगति में उत्पन्न होते है ? अथवा-अपराजित अनुत्तरोपपातिक कल्पातीत वैमानिक देवों से आकरके यहां मनुष्यगति में उत्पन्न होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'विजयअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' वे विजय अनुत्तरोपपातिक कल्पातीत वैमानिक देवों से

માંથી આવીને ત્યાં મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'जाव सव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' અથવા યાવત્ સર્વાર્થ સિદ્ધ અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ત્યાં મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અહિયાં યાવત્ શબ્દથી જયન્ત અને અપરાજીત દેવો ગ્રહણ કરાયા છે, તથા 'किं जयंतअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति, अपराजियअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो उववज्जंति' શુ તેઓ જયન્ત અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ત્યાં મનુષ્ય ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા અપરાજીત અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી આવીને ત્યાં મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'विजयअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' તેઓ વિજય અનુત્તરોપપાતિક કલ્પાતીત વૈમાનિક દેવોમાંથી પણ આવીને

देवेहिंतो वि उववज्जंति' यावत् सर्वार्थसिद्धानुत्तरौपपातिककल्पातीतवैमानिकदेवेभ्योऽपि आगत्य समुत्पद्यन्ते अत्र यावत्पदेन वैजयन्तजयन्तापराजितानां सङ्ग्रहो भवतीति। 'विजयवैजयंतजयंतअपराजियदेवे णं भंते' विजयवैजयन्तजयन्तापराजितदेवः खलु भदन्त! 'जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए, से णं भंते! केवइय-कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' यो भव्यो मनुष्येषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्काल-स्थितिकेषु मनुष्येषु उत्पद्येतेति प्रश्नः। उत्तरमतिदेशेनाह-'एवं जहेव' इत्यादि। 'एवं जहेव गेवेज्जदेवाणं' एवं यथैव ग्रैवेयकदेवानां वक्तव्यता, तथैव सर्वमवगन्तव्यमिति। ग्रैवेयकदेवप्रकरणापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि।

भी आकरके मनुष्यगति में उत्पन्न होते हैं, यावत 'सव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' सर्वार्थसिद्ध-अनुत्तरोपपातिक कल्पातीत वैमानिक देवों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं। यहां पर भी यावत्पद से —वैजयन्त, जयन्त और अपराजित इनका संग्रह हुआ है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवे णं भंते! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए' हे भदन्त! विजय, वैजयन्त, जयन्त और अपराजित देव जो मनुष्यों में उत्पन्न होने के योग्य है। 'से णं भंते! केवइय कालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह हे भदन्त! कितने काल की स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं जहेव गेवेज्जदेवाणं' हे गौतम! जैसा कथन ग्रैवेयकदेवों के सम्बन्ध में कहा जा चुका हैं वैसा ही कथन यहां पर भी करना चाहिये। पर ग्रैवेयक देवों की अपेक्षा जो यहां के

મનુષ્યગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. યાવત્ 'सव्वट्ठसिद्धअणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवेहिंतो वि उववज्जंति' સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરોપપાતિક વૈમાનિકદેવોમાથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે, અહિયાં પણ યાવત્ પદથી વૈજયન્ત. જયન્ત અને અપરાજીત ગ્રહણ કરાયા છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'विजयवेजयंतजयंत अपराजियदेवे णं भंते! जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ વિજય, વૈજયન્ત, જયન્ત અને અપરાજીત દેવો કે જેઓ મનુષ્ય ગતિમા ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે હે ભગવન્ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एव जहेव गेवेज्जदेवाणं' હે ગૌતમ! ગ્રૈવેયક દેવોના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં

'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' नवरं–केवलं शरीरावगाहना जघन्येन अंगुलस्यासंख्येयभागप्रमाणा भवतीति। तथा 'उक्कोसेणं एगा रयणी' उत्कर्षेण एका रत्निः हस्तमात्रप्रमाणोत्कर्षतः शरीरावगाहना भवतीति भावः। ग्रैवेयके उत्कर्षतोऽवगाहना द्विहस्तप्रमाणा इह हस्तमात्रप्रमाणा सा शरीरावगाहना भवतीति वैलक्षण्यमिति 'सम्मद्दिट्ठी' सम्यग्दृष्टयो विजयादिका देवा भवन्ति, 'नो मिच्छादिट्ठी' नो–नैव कथमपि मिथ्यादृष्टयो भवन्ति 'नो सम्मामिच्छादिट्ठी' नो सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽपि भवन्ति 'णाणी' ज्ञानिनो विजयादिका देवाः 'नो अन्नाणी' नो अज्ञानिनः 'नियमं तिन्नाणी' नियमत स्त्रिज्ञानिनः–ज्ञानत्रयवन्तो भवन्तीत्यर्थः, प्रकारभेदमेव दर्शयति–'तं जहा', इत्यादि। 'तं जहा' तद्यथा 'आभिणिबोहियनाणी' आभिनिबोधिकज्ञानिनः 'सुयनाणी' श्रुतज्ञानिनः 'ओहिनाणी' अवधिज्ञानिनः 'ठिई जहन्नेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं' स्थितिर्जघन्येन एक-

---

कथन में भिन्नता है, वह इस प्रकार से है–'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' यहां अवगाहना जघन्य से अंगुल के असंख्यातवें भाग प्रमाण है और 'उक्कोसेणं एगा रयणी' उत्कृष्ट से एक रत्नि प्रमाण है एक हाथ की है ग्रैवेयक में उत्कृष्ट अवगाहना दो हाथ की है और यहां एक हाथ की है। इस प्रकार अवगाहना की अपेक्षा पूर्व प्रकरण से इस प्रकरण में भिन्नता आती है तथा 'सम्मद्दिट्ठी' विजयादिक देव सम्यग्दृष्टि होते हैं। मिथ्यादृष्टि अथवा मिश्रदृष्टि नहीं होते हैं। 'णाणी' ये ज्ञानी ही होते हैं अज्ञानी नहीं होते हैं। 'नियमं तिन्नाणी' नियम से इनके मति ज्ञान, श्रुतज्ञान और अवधिज्ञान ये तीन ज्ञान होते हैं। 'ठिई

પણ સમજવું. પરંતુ ગ્રૈવેયક દેવો કરતાં અહિંના કથનમાં જે જુદાપણું છે, તે આ પ્રમાણે છે.–'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं' અહિયાં અવગાહના જઘન્યથી આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની છે. અને 'उक्कोसेणं एगा रयणी' ઉત્કૃષ્ટથી એક રત્નિ પ્રમાણની છે. અર્થાત્ બંધ મુઠીવાળા એક હાથની છે ગ્રૈવેયકોમાં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના બે રત્નિ પ્રમાણની અને અહિયાં એક રત્નિ પ્રમાણ વાળી છે. આ રીતે અવગાહના સંબંધમાં પહેલા કહેલ પ્રકરણ કરતાં આ પ્રકરણમાં જુદાઈ આવે છે. તથા 'सम्मद्दिट्ठी' વિજય વિગેરે દેવો સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા જ હોય છે, તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ કે મિશ્રદૃષ્ટિ વાળા હોતા નથી, 'णाणी' તેઓ જ્ઞાની જ હોય છે. અજ્ઞાની હોતા નથી. 'नियमं तिन्नाणी' તેઓને નિયમથી મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાન એ ત્રણ જ્ઞાન હોય છે. 'ठिई जहन्नेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं'

त्रिंशत्सागरोपमाणि एकत्रिंशत्सागरोपमा जघन्या स्थितिर्भवतीति। तथा-'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमा स्थितिर्भवति विजयादिदेवानामिति। 'सेसं तं चेव' शेषम्-अवगाहनादिस्थित्यन्तातिरिक्तं सर्वं तदेव पूर्वप्रकरणोदितमेव अवगन्तव्यमिति, भवादेशकालादेशाभ्यां कायसंवेधं दर्शयति-'भवादेसेणं' इत्यादि। 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन भवापेक्षयेत्यर्थः जघन्येन द्वे भवग्रहणे 'उक्कोसेणं चत्तारि भवग्गहणाइं' उत्कर्षेण चत्वारि भवग्रहणानि 'कालादेसेणं जहन्नेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन जघन्येन एकत्रिंशत्सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि वर्षपृथक्त्वाधिकत्रिंशत्सागरोपमप्रमाणकः कालमाश्रित्य जघन्येन कायसंवेधः यथा-'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण षट्षष्टिः

जहन्नेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं' स्थिति इनकी जघन्य से ३१ सागरोपम की होती है और 'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' उत्कृष्ट से ३३ सागरोपम की होती है। 'सेसं तं चेव' इस प्रकार अवगाहना से लेकर स्थिति के अन्त तक के इन द्वारों को छोड़कर बाकी के और सब द्वारों का कथन पूर्वोक्त जैसा ही है ऐसा जानना चाहिये। 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' भव की अपेक्षा कायसंवेध जघन्य से दो भवों को ग्रहण करने रूप है और 'उक्कोसेणं चत्तारि भवग्गहणाइं' उत्कृष्ट से वह चार भवों को ग्रहण करने रूप है। तथा 'कालादेसेणं जहन्नेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं' काल की अपेक्षा वह कायसंवेध जघन्य से वर्षपृथक्त्व अधिक इकतीस सागरोपम का है और 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं

તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી ૩૧ એક ત્રીસ સાગરોપની હોય છે. અને 'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની હોય છે. 'सेसं तं चेव' આ રીતે અવગાહનાથી લઈને સ્થિતિના કથન પર્યન્તના આ દ્વારોને છોડીને બાકીના બીજા સઘળા દ્વારો સંબંધીનું કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણેનું જ છે, તેમ સમજવું 'भवादेसेणं जहन्नेणं दो भवग्गहणाइं' ભવની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને 'उक्कोसेणं चत्तारि भवग्गहणाइं' ઉત્કૃષ્ટથી તે ચાર ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. તથા 'कालादेसेणं जहन्नेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક એકત્રીસ સાગરોપમનો છે, અને 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं

सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटिभ्यामभ्यधिकानि द्विपूर्वकोटयाधिकषट्षष्टि-सागरोपमप्रमाणकः, उत्कर्षतः कालमाश्रित्य कायसंवेध इति। 'एवइयं जाव-करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तमेव विजयादिदेवगतिं मनुष्यगतिं च सेवेत तथा-एतावत्कालपर्यन्तं विजयादिदेवगतौ मनुष्यगतौ च गमनागमने कुर्यादिति ।१। 'एवं सेसावि अट्ठगमगा भाणियव्वा' एवं शेषा अपि अष्टगमका भणितव्याः एवं प्रथमगमवदेव शेषा द्वितीयगमादारभ्य नवान्ता नवगमा अपि निरूपणीया इति। 'नवरं ठिइं संवेहं अणुबंधं च जाणेज्जा' नवरम्-केवलं स्थितिमनुबन्धं कायसंवेधं च भिन्नभिन्नरूपेण स्वस्वस्थित्याद्यनुसारेण जानीयात् 'सेसं एवं चेव' शेषम्-स्थित्यनुबन्धकायसंवेधातिरिक्तं सर्वमपि एवमेव-पूर्वकथितमेवा वगन्तव्यम्। 'सव्वट्ठसिद्धदेवे णं भंते' सर्वार्थसिद्धदेवः खलु भदन्त! 'जे भविए

अब्भहियाइं' उत्कृष्ट से वह कायसंवेध दो पूर्वकोटि अधिक ६६ सागरोपम का है। 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार वह जीव इतने काल-तक विजयादि देवगति का और मनुष्यगति का सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उसमें गमनागमन करता है, 'एवं सेसावि अट्ठ गमगा भाणियव्वा' इसी प्रकार से अवशिष्ट आठ गम भी यहां समझ लेना चाहिये। परन्तु 'नवरं ठिइं संवेहं अणुबंधं च जाणेज्जा' स्थिति संवेध और अनुबन्ध अपनी २ स्थिति के अनुसार भिन्न २ जानना चाहिये। 'सेसं एवं चेव' स्थिति अनुबंध और कायसंवेध से अतिरिक्त और सब कथन पूर्वोक्त जैसा ही है ऐसा जानना चाहिये।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'सव्वट्ठसिद्धदेवेणं भंते!' हे भदन्त! सर्वार्थ सिद्ध देव 'जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए' जो

अब्भहियाइं' ઉત્કૃષ્ટથી તે કાયસંવેધ બે પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનો છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી વિજય વિગેરે દેવગતિનું અને મનુષ્ય ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમા ગમનાગમન કરે છે. 'एवं सेसा वि अट्ठ गमगा भाणियव्वा' આ રીતે બાકીના આઠ ગમો પણ અહિયાં સમજવા જોઈએ. પરંતુ 'नवरं ठिइं संवेहं अणुबंधं च जाणेज्जा' સ્થિતિ, સંવેધ, અને અનુબંધ પોત-પોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે જુદા જુદા સમજવા. 'सेसं एवं चेव' સ્થિતિ, અનુબંધ અને કાયસંવેધ શિવાય બાકીનું સઘળું કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. તેમ સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું છે કે—'सव्वट्ठसिद्धदेवे णं भंते! હે ભગવન સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવ 'जे भविए मणुस्सेसु उववज्जित्तए' જે મનુષ્યોમાં

मणुस्सेसु उववज्जित्तए' यो भव्यो-योग्यः, मनुष्येषु उत्पत्तुम् 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकमनुष्येषूत्पद्येतेति प्रश्नः, उत्तरयति विजयदेवातिदेशेन 'सा चेव' इत्यादि, 'सा चेव विजयादिदेव वत्तव्वया भाणियव्वा' सैव विजयादिदेववक्तव्यता भणितव्या यथा विजयादिदेवाधिकारे उत्पादादिद्वाराणां निरूपणं कृतं तथैव सर्वार्थसिद्धदेवाधिकारेऽपि वक्तव्यमिति। 'नवरं ठिई अजहन्नमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' नवरं-केवलं स्थितिरजघन्यानुत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि, एषां स्थितिर्जघन्योत्कृष्टत्वे विवर्ज्य एकप्रकारैव त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमा भवतीत्यर्थः। 'एवं अणुबंधोवि' एवम्-

---

मनुष्यों में उत्पन्न होने के योग्य है। 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'सो चेव विजयादि देव वत्तव्वया भाणियव्वा' इनकी वक्तव्यता विजयादि देवों की वक्तव्यता के अनुसार ही कह लेनी चाहिये। अर्थात् विजयादि देवाधिकार में जैसा उत्पादि द्वारों का निरूपण किया है। वैसा ही सर्वार्थ सिद्ध देवाधिकार में भी निरूपण कर लेना चाहिये। परन्तु विजयादि देवाधिकार की अपेक्षा जो इस सर्वार्थ सिद्ध देवाधिकार में विशेषता है वह इस प्रकार से है-'नवरं ठिई अजहन्नमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' यहां अजघन्य अनुत्कृष्ट स्थिति अर्थात् एक ही प्रकार की स्थिति-३३ सागरोपम की है 'एवं अणुबंधो वि'

ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'सो चेव विजयादिदेववत्तव्वया भाणियव्वा' તેમના સંબંધી કથન એટલે કે સર્વાર્થસિદ્ધ દેવો સંબંધી કથન વિજય વિગેરે દેવોના કથન પ્રમાણે જ સમજી લેવું. અર્થાત્ વિજય વિગેરે દેવોના અધિકારમાં ઉત્પાત વિગેરે દ્વારોના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવના અધિકારમાં પણ નિરૂપણ કરી લેવું જોઇએ. પરંતુ વિજય વિગેરે દેવોના અધિકારના કથન કરતાં આ સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવના અધિકારમાં વિશેષપણું આવે છે, તે આ પ્રમાણેનું છે. 'नवरं ठिई अजहन्नमणुक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' અહિયાં અજઘન્ય અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અર્થાત્ એક જ પ્રકારની સ્થિતિ ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની છે. 'एवं अणुबंधो वि' એજ રીતે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ

स्थितिवदेव अनुबंधोऽपि जघन्योत्कृष्टत्वरहित एकप्रकारक एव भवतीति, 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव-विजयादिदेवप्रकरणोदीरितमेवेति। 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' भवादेशेन द्वे भवग्रहणे, 'कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं' कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि तथा-'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' उत्कर्षेण त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोटयभ्यधिकानि जघन्योत्कृष्टत्वराहित्येन स्वस्थितौ मनुष्यभवगतजघन्योत्कृष्टस्थितिसंमेलनेन यथोक्तो जघन्य उत्कृष्टश्च कालादेशेन कायसंवेधो भवतीति भावः। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एता-

इसी प्रकार से जघन्य और उत्कृष्टता से रहित अनुबंध भी ३३ सागरोपम की है। 'सेसं तं चेव' बाकी का और सब कथन विजयादि देव प्रकरण के जैसा ही है। कायसंवेध 'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' भव की अपेक्षा दो भवों को ग्रहण करने रूप है और 'कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं०' काल की अपेक्षा वह जघन्य से वर्षपृथक्त्व अधिक ३३ सागरोपम रूप है और 'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' उत्कृष्ट से वह पूर्वकोटि अधिक ३३ सागरोपम रूप है। यहां जो कायसंवेध जघन्य और उत्कृष्ट रूप से प्रकट किया गया है सो उसका कारण ऐसा है कि यहां की स्थिति में मनुष्य भव गत जघन्य और उत्कृष्ट स्थिति का संमेलन हुआ है। इसलिये काल की अपेक्षा कायसंवेध पूर्वोक्त रूप से प्रकट किया गया है 'एव-

પણા વગરનો અનુબંધ પણ ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો જ છે. 'सेस तं चेव' બાકીનું સઘળું કથન વિજય વિગેરે દેવોના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણેનું જ છે. કાયસંવેધ-'भवादेसेणं दो भवग्गहणाइं' ભવની અપેક્ષાએ બે ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. અને 'कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं०' કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમ રૂપ છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી 'उक्कोसेण तेत्तीसं सागरोवमाइ पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' ઉત્કૃષ્ટથી તે પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમ રૂપ છે. અહિયાં કાયસંવેધ જે જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ પણાથી બતાવેલ છે, તેનું કારણ એવું છે કે-અહિંની સ્થિતિમાં મનુષ્ય ભવ સંબંધી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું મિલન થયું છે. તેથી કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ પહેલા કહ્યા પ્રમાણે બતાવેલ છે. 'एवइय जाव करेज्जा' એ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી સર્વાર્થ

त्कालपर्यन्तमेव सर्वार्थसिद्धदेवगतिं मनुष्यगतिं च सेवेत तथा एतावन्तं कालं सर्वार्थसिद्धगतौ मनुष्यगतौ च गमनागमने कुर्यादिति प्रथमो गमः ।१।

द्वितीयगमं दर्शयन्नाह-'सो चेव' इत्यादि, 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव सर्वार्थसिद्धदेव एव जघन्यकालस्थितिकमनुष्येषु उत्पन्नो भवेत् तदा-'एस चेव वत्तव्वया' एषा एव वक्तव्यता-एषः-प्रथमगमप्रदर्शित-प्रकार एव उत्पादपरिमाणादिद्वारसमुदायेन वक्तव्य इति। अत्रापि सर्वं प्रथमगमवदेव वक्तव्यम् परन्तु कायसंवेधांशे वैलक्षण्यं विद्यते तदेव दर्शयति नवरं इत्यादिना। 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं' नवरं कालादेशेन कालापेक्षयेत्यर्थः जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि तथा-'उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं' उत्कर्षेणाऽपि त्रयस्त्रि-

---

इयं जाव करेज्जा' इस प्रकार वह जीव इतने काल तक सर्वार्थ सिद्ध देवगति का और मनुष्यगति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। १ इस प्रकार यह पहला गम है।

द्वितीय गम इस प्रकार से है—'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' वही सर्वार्थ सिद्ध देव जब जघन्य काल की स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है तब 'एस चेव वत्तव्वया' उस गम में भी यही प्रथम गम प्रदर्शित प्रकार उत्पाद परिमाण आदि द्वार समूह से कहना चाहिये। अर्थात् यहां की वक्तव्यता प्रथम गमोक्त वक्तव्यता के जैसी है। परन्तु 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं वासपुहु-मब्भहियाइं, उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहि-याइं' कायसंवेधांश में इस कथन के अनुसार ऐसी विलक्षणता है कि यहां कायसंवेध काल की अपेक्षा जघन्य और उत्कृष्ट से वर्ष पृथक्त्व

સિદ્ધ દેવ ગતિનુ અને મનુષ્ય ગતિનુ સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમના ગમન કરે છે. એ પ્રમાણે આ પહેલો ગમ છે. ૧

બીજો ગમ આ પ્રમાણે છે. 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' એજ સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવ જ્યારે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે 'एस चेव वत्तव्वया' તે ગમમાં પણ આ પહેલા ગમમાં કહેલ પ્રકારથી ઉત્પાત, પરિમાણુ વિગેરે દ્વારોનું કથન કહેવું જોઇએ અર્થાત્ આ બીજા ગમ સંબંધી કથન પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું જ છે. પરંતુ 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं वासपुहुत्तमब्भहियाइं उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं' કાયસંવેધમાં આ કથન પ્રમાણે એવું વિલક્ષણપણું છે

शत्सागरोपमाणि वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानि, वर्षपृथक्त्वरूपजघन्यकालस्थितिक मनुष्येषूत्पन्नत्वेन जघन्यस्थितिकमनुष्यायुः संमेल्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमा स्थितिर्वाच्येतिभावः। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत् कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं सर्वार्थसिद्धदेवगतिं मनुष्यगतिं च सेवेत, तथा एतावन्तं कालं यावत् सर्वार्थसिद्धगतौ मनुष्यगतौ च गमनागमने कुर्यादिति द्वितीयो गमः २। 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव सर्वार्थसिद्धदेव उत्कृष्टकालस्थितिकमनुष्येषु उत्पद्येत तदा—'एस चेव वत्तव्वया' एषैव वक्तव्यता, एषा प्रथमगमप्रदर्शितप्रकारैव व्यवस्था अवगन्तव्येति। केवलं कायसंवेधांशे वैलक्षण्यं तदेव दर्शयति—'नवरं' इत्यादिना।

अधिक ३३ सागरोपम का है। यहां जो कायसंवेध के काल में वर्षपृथक्त्व अधिकता कही गई है वह वर्षपृथक्त्व रूप जघन्य मनुष्य भव की आयु के संमेलन से कही गई है। क्योंकि वह वर्ष पृथक्त्व रूप जघन्य आयुवाले मनुष्यों में उत्पन्न हुआ है। 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार से वह जीव इतने काल पर्यन्त सर्वार्थ सिद्ध देवगति का और मनुष्यगति का सेवन करता है और इतने काल पर्यन्त वह उस गति में गमनागमन करता है। ऐसा यह द्वितीय गम है ॥२॥

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' जब वह सर्वार्थसिद्ध देव ही उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले मनुष्यों में उत्पन्न होता है तब भी 'एस चेव वत्तव्वया' यही प्रथम गमोक्त वक्तव्यता यहां कह लेनी चाहिये। केवल कायसंवेधांश में विलक्षणता है—यही बात—'नवरं

કે—અહિયાં કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો છે, અહિયાં કાયસંવેધના કાળમાં જે વર્ષ પૃથક્ત્વ વધારે કહેલ છે, તે વર્ષ પૃથક્ત્વ રૂપ જઘન્ય મનુષ્ય ભવની આયુષ્યને મેળવીને કહેલ છે. કેમકે—તે વર્ષ પૃથક્ત્વ રૂપ જઘન્ય આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' આરીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવગતિનું અને મનુષ્ય ગતિનું સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમના ગમન કરે છે એ રીતે આ બીજો ગમ કહ્યો છે. ।૨।

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' જ્યારે તે સર્વાર્થ સિદ્ધદેવ જ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે પણ 'एस चेव वत्तव्वया' આ પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું જ કથન અહિયાં કહેવું જોઈએ. કેવળ કાયસંવેધના સંબંધમાં જ વિલક્ષણ પણું છે. એજ વાત 'नवरं काला-

'नवरं' कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' नवरं कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोटयभ्यधिकानि तथा—'उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' उत्कर्षतोऽपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि पूर्वकोटयभ्यधिकानि पूर्वकोटिकोत्कृष्टकालस्थिकमनुष्येपूत्पन्नत्वेन उत्कृष्टस्थितिकमनुष्यायुः संमेल्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमा स्थितिर्वाच्येति भावः। 'एवइयं-जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत्कुर्यात् एतावन्तमेव कालं सर्वार्थसिद्धदेवगतिं मनुष्यगतिं च सेवेत तथा—एतावन्तमेव कालं सर्वार्थसिद्धगतौ मनुष्यगतौ च गमनागमने कुर्यादिति तृतीयो गमः३। नात्र प्रकारान्तरत्वम् नवगमका अपि तु आद्या त्रय

कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है। यहां काल की अपेक्षा जघन्य से पूर्वकोटि अधिक ३३ सागरोपम का कायसंवेध है और उत्कृष्ट से भी वह पूर्वकोटि अधिक ३३ सागरोपम का है। यहां जो उत्कृष्ट से एवं जघन्य से कायसंवेध का प्रमाण कहा गया है, उसमें पूर्वकोटि की आयुवाले मनुष्यो में उसके उत्पाद को लेकर कहा गया है। क्योंकि वह वहां एक पूर्वकोटि काल तक रहा है। अतः उत्कृष्ट स्थिति वाले मनुष्यों की आयु को मिला कर कायसंवेध जघन्य और उत्कृष्ट से एक पूर्वकोटि अधिक ३३ तेत्तीस सागरोपम का कहा गया है। 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार वह जीव इतने काल तक उस सर्वार्थसिद्ध देव गति का और मनुष्य गति का सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उसमें गमनागमन करता है। ऐसा यह तृतीय गम है।३।

देसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं पुव्वकोडीए अब्भहियाइं' આ સૂત્રપાઠદ્વારા બતાવેલ છે. અહિયાં કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો કાયસંવેધ છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો છે અહિયાં ઉત્કૃષ્ટથી અને જઘન્યથી જે કાયસંવેધનું પ્રમાણ કહેલ છે. તેમાં પૂર્વકોટિની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાં તેના ઉત્પાદને લઈને કહેલ છે. કેમકે તે ત્યાં એક પૂર્વકોટિ કાળ સુધી રહ્યો છે જેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મનુષ્યોની આયુષ્યને મેળવીને કાયસંવેધ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો કહેલ છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે જીવ એટલા કાળ સુધી એ સર્વાર્થસિદ્ધ દેવ ગતિનું અને મનુષ્ય ગતિનું સેવન કરે છે અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણેનો આ ત્રીજો ગમ કહ્યો છે. ।૩।

एव गमाः सर्वार्थसिद्धदेवानां भवन्ति। एषां जघन्यस्थितेरभावात् मध्यमं गमत्रयं न भवति, तथा उत्कृष्टस्थितेरभावात् अन्तिममपि गमत्रयं न भवति, एतदेव दर्शयति-'एए चेव' इत्यादि, 'एए चेव तिन्नि गमगा' एते-उपरिदर्शिता एव त्रयो गमकाः आद्या एव त्रयो गमा भवन्ति, 'सेसा न भण्णंति' शेषाः-तद्भिन्नाः-चतुर्थपञ्चमषष्ठसप्तमाष्टमनवमगमका न भण्यन्ते सर्वार्थसिद्धदेवानां जघन्यस्थितेरभावान्मध्यमं गमत्रयं न भवति तथोत्कृष्टस्थितेरभावात् चरममपि गमत्रयं न भवति इति। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेव भदन्त! तदेवं भदन्त! इति, हे भदन्त! मनुष्येषु

यहां प्रकरान्तरसे नौ गमक नहीं होते हैं किन्तु आदि के ३ गम होते हैं। क्योंकि इनमें जघन्य स्थिति का अभाव होना है अतः मध्यम तीन गम नहीं होते हैं। तथा उत्कृष्ट स्थिति का भी अभाव रहता है अतः अन्त के भी ३ गम नहीं होते हैं। यही बात-'एए चेव तिन्नि गमगा' इस सूत्रपाठ द्वारा सूत्रकारने प्रदर्शित की है-इस प्रकार यहां आदि के ही तीन गम हुए हैं 'सेसा न भण्णंति' शेष-अन्तके और मध्य के ३३ गम नहीं हुए हैं। तात्पर्य इस कथन का यही है कि सर्वार्थसिद्ध के देव अजघन्य अनुत्कृष्ट स्थिति वाले होते हैं-इस कारण जघन्य स्थिति के अभाव में मध्य के ३ गम और उत्कृष्ट स्थिति के अभाव में अन्त के ३ गम यहां नहीं हुए हैं। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! मनुष्यगति में जो आप देवानुप्रिय ने जीवों के उत्पाद

અહિયાં અન્યત્ર બતાવ્યા પ્રમાણેના નવ ગમો થતા નથી. પરંતુ પહેલાના ત્રણુ જ ગમો થાય છે કેમકે આમાં જઘન્ય સ્થિતિનો અભાવ હોય છે. જેથી મધ્યના ત્રણુ ગમો થતા નથી. એજ વાત 'एए चेव तिन्नि गमगा' આ સૂત્રપાઠથી સૂત્રકારે પ્રગટ કરેલ છે આ રીતે અહિયાં પ્રથમના જ ત્રણુ ગમો થાય છે. 'सेसा न भण्णंति' શેષ-અન્તના અને મધ્યના ૩-૩ ત્રણુ ત્રણુ ગમો એટલે કે છ ગમો થતા નથી, આ કથનનું તાત્પર્ય એજ છે કે-સર્વાર્થસિદ્ધના દેવો અજઘન્ય અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા હોય છે. આ કારણે જઘન્ય સ્થિતિના અભાવમાં મધ્યના ત્રણુ ગમો અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના અભાવમાં છેલ્લા ત્રણ ગમો ત્યાં થતા નથી.

'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' હે ભગવન્ મનુષ્ય ગતિમાં ચોવીસદંડકમાં રહેલા જીવોના ઉત્પાત વિગેરે-વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે,

उत्पादादिविषये यद् देवानुप्रियेण कथितम् तत् सर्वम् एवमेव-सर्वथा सत्यमेव इति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्थित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० २॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि — जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
-पूज्यश्री घासिलालव्रतिविरचितायां श्री "भग-
वतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् चतुर्विंशतितमशतके
एकविंशत्युद्देशकः समाप्तः ॥२४-२१॥

आदि के विषय में कहा है वह सब सर्वथा सत्य ही है २ इस प्रकार कहकर गौतम ने प्रभु महावीर को वन्दना की और उन्हें नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० २॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चोवीसवें शतक का
एकवीस वां उद्देशक समाप्त ॥२४-२१॥

તે સઘળું સર્વથા સત્ય જ છે. આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સત્ય જ છે, આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને વંદના કરી અને તેઓને નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા ાાસૂ૦૨ાા

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મ દિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતી
સૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચોવીસમા શતકનો
એકવીસમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ાા૨૪-૨૧ાા

卐

॥ अथ चतुर्विंशतितमशतके द्वाविंशतितमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

एकविंशतितममुद्देशकं व्याख्याया निरूप्य क्रमप्राप्तं द्वाविंशतितमोद्देशकमारभते, अत्र वानव्यन्तरेषु जीवानुत्पादयन्नाह-'वाणमंतरा णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-वाणमंतरा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो उववज्जंति तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति मणुस्सेहिंतो उववज्जंति देवेहिंतो उववज्जंति? एवं जहेव नागकुमारोद्देसए असन्नि० तहेव निरवसेसं। जइ सन्निपंचिंदिय० जाव असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए वाणमंतरेसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा ? गोयमा ! जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु, उक्कोसेणं पलिओवमट्ठिइएसु। सेसं तं चेव जहा नागकुमारउद्देसए जाव कालादेसेणं जहन्नेणं साइरेगा पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया, उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं, एवइयं जाव करेज्जा।१। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो जहेव णागकुमाराणं बितियगमे वत्तव्वया।२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं पलिओवमट्ठिइएसु उक्कोसेण वि पलिओवमट्ठिइएसु एस चेव वत्तव्वया। नवरं ठिई से जहन्नेणं पलिओवमं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं। संवेहो जहन्नेणं दो पलिओवमाइं, उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं एवइयं जाव करेज्जा ३। मज्झिमगमगा तिन्नि वि जहेव नागकुमारेसु पच्छिमेसु तिसु गमएसु तं चेव जहा नागकुमारुद्देसए। नवरं ठिइं

संवेहं च जाणेज्जा संखेज्जवासाउय० तहेव नवरं ठिइं अणुबंधं संवेहं च उभओ ठिईए जाणेज्जा ९। जइ मणुस्स० असंखेज्ज-वासाउयाणं जहेव णागकुमाराणं उद्देसे तहेव वत्तव्वया। नवरं तइयगमए ठिई जहन्नेणं पलिओवमं, उक्कोसेणं तिन्नि पलि-ओवमाइं। ओगाहणा जहन्नेणं गाउयं उक्कोसेणं तिन्नि गाउ-याइं, सेसं तहेव। संवेहो से जहा एत्थ चेव उद्देसए असंखेज्ज-वासाउयसन्निपंचिंदियाणं। संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से जहेव नागकुमारुद्देसए। नवरं वाणमंतरे ठिइं संवेहं च जाणेज्जा। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० १॥

॥चउवीसइमे सए बावीसइमो उद्देसो समत्तो॥२४-२

छाया—वानव्यन्तराः खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते? किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते? तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते? मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते देवेभ्यो वोत्पद्यन्ते? एवं यथैव नागकुमारोद्देशके असंज्ञि० तथैव निरवशेषम्। यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रिय यावत् असंख्येय-वर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! यो भव्यो वानव्यन्तरेषु उत्पत्तुं स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत! गौतम! जघन्येन दशवर्षसह-स्रस्थितिकेषु, उत्कर्षेण पल्योपमस्थितिकेषु। शेषं तदेव यथा नागकुमारोद्देशके यावत् कालादेशेन जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटिः दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका, उत्कर्षेण चत्वारि पल्योपमानि, एतावन्तं यावत्कुर्यात्।१। स एव जघन्यकाल-स्थितिकेषूत्पन्नः यथैव नागकुमाराणां। द्वितीयगमे वक्तव्यता।२। स एवोत्कर्षकाल-स्थितिकेषूत्पन्नो जघन्येन पल्योपमस्थितिकेषु उत्कर्षेणाऽपि पल्योपमस्थितिकेषु एषैव वक्तव्यता। नवरं स्थितिः तस्य जघन्येन पल्योपमम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि, संवेधः जघन्येन द्वे पल्योपमे, उत्कर्षेण चत्वारि पल्योपमानि, एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात्।३। मध्यमगमकास्त्रयोऽपि यथैव नागकुमारेषु पश्चि-मेषु त्रिषु गमकेषु तदेव यथा नागकुमारोद्देशके। नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात् संख्येयवर्षायुष्क० तथैव नवरं स्थितिमनुबन्धं संवेधं च उभयोः स्थित्या जानी-यात्। ९ यदि मनुष्य० असंख्येयवर्षायुष्काणां यथैव नागकुमाराणामुद्देशके तथैव

वक्तव्यता। नवरं तृतीयगमके स्थितिर्जघन्येन पल्योपमम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि। अवगाहना जघन्येन गव्यूतम्, उत्कर्षेण त्रीणि गव्यूतानि, शेषं तथैव। संवेधस्तस्य यथा अत्रैवोद्देशके असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणाम्। संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यो यथैव नागकुमारोद्देशके। नवरं वानव्यन्तरे स्थितिं संवेधं च जानीयात्। तदेव भदन्त! तदेवं भदन्त! इति। सू०१।

॥ चतुर्विंशतितमे शतके द्वाविंशतितमोद्देशकः समाप्तः॥

टीका—'वाणमंतरा णं भंते' वानव्यन्तराः खलु भदन्त! 'कओहिंतो उववज्जंति' कुत उत्पद्यन्ते इमे वानव्यन्तरदेवविशेषा एते कस्मात्स्थानादागत्य वानव्यन्तरदेवरूपेण उत्पद्यन्ते 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति' किं नैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्यो-

---

२२ बावीसवें उद्देशक का प्रारंभ

पूर्वोक्त रूप से इक्कीस वे उद्देशे को समाप्त करके अब सूत्रकार क्रम प्राप्त बाईस वें उद्देशे का प्रारम्भ करते हैं यहां सूत्रकार ने वानव्यन्तरों में जीवों के उत्पाद का कथन किया है-'वाणमंतरा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' इत्यादि सूत्र १।

टीकार्थ—गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'वाणमंतरा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! वानव्यन्तरदेव कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं-अर्थात् जो ये वानव्यन्तर देव हैं वे किस स्थान से-गति से आकरके वानव्यन्तरदेव रूप से उत्पन्न होते हैं? 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति' क्या वे नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा 'तिरिक्ख-

---

બાવીસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ઉપર પ્રમાણે ૨૧ એકવીસમા ઉદ્દેશાનું કથન પુરૂં કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમથી આવેલ આ ૨૨ બાવીસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરે છે. અહિયાં સૂત્રકારે વાનવ્યન્તરોમાં જીવોના ઉત્પાદનું કથન કર્યું છે 'वाणमंतरा णं भंते! कओहिंतो उववज्जति' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-वानमंतरा णं भंते! कओहिंतो! उववज्जंति' હે ભદન્ત! વાનવ્યન્તર દેવો ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અર્થાત્ જે આ વાનવ્યન્તર દેવો છે, તેઓ કયા સ્થાનમાંથી અર્થાત્ કઈ ગતિમાંથી આવીને વાનવ્યન્તર દેવપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? 'किं नेरइएहिंतो उववज्जति' શું તેઓ નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'तिरिक्खजोणिएहिंतो

त्पद्यन्ते अथवा 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' मनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते अथवा-'देवेहिंतो उववज्जंति' देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य संग्रहः। अतिदेशत उत्तरयति-'एवं जहेव' इत्यादि। 'एवं जहेव नागकुमारउद्देसए असन्नि० निरवसेसं' एवं यथैव नागकुमारोद्देशके असंज्ञि० तथैव निरवसेषम्। यथा नागकुमारोद्देशके असंज्ञिप्रकरणम्। तत्र नागकुमारोद्देशके असुरकुमारोद्देशकस्यातिदेशः असुरकुमारोद्देशके 'एवं जहेव नेरइयउद्देसए' इत्येवमतिदेशः कृतस्ततो नैरयिकोद्देशके सर्वं सविस्तरमसंज्ञिप्रकरणं द्रष्टव्यमिति। तत्र यथा-उत्पाद परिमाणादिकं कथितं तथैव सर्वं वानव्यन्तरप्रकरणेऽपि असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकवक्तव्यतापर्यन्तं निरवशेषं

जोणिएहिंतो उववज्जंति' तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा 'देवेहिंतो उववज्जंति' देवों से आकरके उत्पन्न होते हैं?

अतिदेश को आश्रित करके प्रभु इसके उत्तर में गौतम से कहते हैं-'एवं जहेव नागकुमारउद्देसए असन्नि० तहेव निरवसेसं' हे गौतम! नागकुमार के उद्देशे में जैसा कहा गया है वैसा असंज्ञी प्रकरण तक सब कथन यहाँ पर करना चाहिये। तात्पर्य इसका यही है कि नागकुमार के प्रकरण में आये हुए असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक प्रकरण में जिस प्रकार से उत्पाद परिमाण आदि का कथन किया जा चुका है उसी प्रकार से वह सब कथन इस वानव्यन्तर के प्रकरण में भी कहना चाहिये। यहां नागकुमार उद्देशकका अतिदेश (भोलावण) किया है नागकुमार प्रकरण में, असुरकुमारका अतिदेशकिया है और असुरकुमार प्रकरणमें नैरयिक उद्देशकका अतिदेश है इसलिये असंज्ञी का

उववज्जति' तिर्यंच योनिकोमांथी आवीने उत्पन्न थाय छे? अथवा 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' मनुष्योमांथी आवीने उत्पन्न थाय छे? अथवा 'देवेहिंतो उववज्जंति' देवोमांथी आवीने उत्पन्न थाय छे?

आ प्रश्ननो उत्तर आपतां महावीर प्रभु अतिदेश (भलामण)नो आश्रय करीने गौतमस्वामीने कहे छे के—'एवं जहेव नागकुमारउद्देसए असन्नि०' तहेव निरवसेसं' हे गौतम! नागकुमारना उद्देशामां जे प्रमाणे कहेवामां आव्युं छे. एज प्रमाणेनुं कथन अहियां कहेवुं जोईए. कहेवानुं तात्पर्य ए छे के-नागकुमारना उद्देशामां आवेल असंज्ञि पंचेन्द्रिय तिर्यंच योनिकना प्रकरणमां जे प्रमाणे उत्पाद, परिमाण विगेरेनुं कथन करवामां आव्युं छे, एज प्रमाणे ते तमाम कथन आ वानव्यंतर देवोना प्रकरणमां

मेव वक्तव्यम् संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकवक्तव्यतां तु सूत्रकारः स्वयं वक्ष्यति, तदेवाह-'जइ सन्नि०' इत्यादि। 'जइ सन्निपंचिंदिय जाव असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदिय० जे भविए०' इत्यादि पाठस्याऽऽलापक एवं कर्त्तव्यः-'जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति' असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते जे भविए वाणमंतरेसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु वाणमंतरेसु उववज्जेज्जा' इत्येवं परिपूर्णः पाठोऽत्र विज्ञेयः। यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते तदा किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य समुत्पद्यन्ते अथवा

उत्पादादि पूरे बीसों द्वार नैरयिक उद्देशेमें देखना चाहिये। 'जइ सन्निपंचिंदिय० जाव असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते जे भविए०' इत्यादि वे वानव्यन्तरदेव यदि संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो क्या वे संख्यातवर्ष की आयुवाले तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा असंख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकर उत्पन्न होते हैं?

इस प्रश्न के उत्तर में भगवान् गौतम से कहते हैं-हे गौतम! वे वानव्यन्तर संख्यात वर्ष असंख्यात वर्ष दोनों प्रकार की आयुवाले संज्ञी पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं?

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए वाणमंतरेसु उववज्जित्तए' हे भदन्त! जो संज्ञी

પણ કહેવું જોઈએ. 'जइ सन्निपंचिंदिय० जाव असंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते जे भविए०' ઈત્યાદિ, તે વાનવ્યન્તર દેવો જો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા અસંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ! તે વાનવ્યન્તરો સંખ્યાત વર્ષ અને અસંખ્યાત વર્ષ બન્ને પ્રકારની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए वाणमंतरेसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ જે સંજ્ઞી

असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते? गौतम! संख्याताऽऽसंख्यातवर्षायुष्केभ्यो द्वयेभ्यः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य वानव्यन्तरेषूत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। पुन गौतमः पृच्छति-असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! यो भव्यो वानव्यन्तरेषूत्पत्तुम्, स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु वानव्यन्तरेषूत्पद्यते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु' जघन्येन दशवर्षसहस्रस्थितिकेषु वानव्यन्तरेषु उत्पद्यते तथा-'उक्कोसेणं पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जइ', उत्कर्षेण पल्योपमस्थितिकेषूत्पद्यते। नागकुमारप्रकरणे तु उत्कृष्टतो देशोन-द्विपल्योपमस्थितिकेषूत्पद्यन्ते' इति प्रोक्तमत उत्पादद्वारं सूत्रकारेण स्वयमत्र प्रोक्तम्। 'सेसं तं चेव जहा नागकुमारउद्देसए' शेषम्-उत्पादद्वारातिरिक्तं परिमाणद्वारादिकं सर्वमपि तदेव यत् नागकुमारोद्देशके कथितम्,

---

पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव वानव्यन्तरों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थितिवाले वानव्यन्तरों में उत्पन्न होता है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! वह 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जइ' जघन्य से दस हजार वर्ष की स्थिति वाले वानव्यन्तरों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से एक पल्योपम की स्थितिवाले वानव्यन्तरों में उत्पन्न होता है। वहां नागकुमारके प्रकरण में देशऊन दो पल्योपमस्थितिवालों में उत्पन्न होने का कहा है अतः उत्पादद्वार यहां सूत्रकारने स्वयं बतादिया है किन्तु 'सेसं तं चेव जहा नागकुमारउद्देसए' उत्पाद द्वार से अतिरिक्त और सब परि-

---

પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ વાનવ્યન્તરોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા વ્યન્તરોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! હે ગૌતમ તે 'जहन्नेणं दसवाससहस्सट्ठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जइ' જઘન્યથી ૧૦ દસ હજાર વર્ષની સ્થિતિવાળા વાનવ્યન્તરોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧ એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા વાનવ્યન્તરોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં નાગકુમારના પ્રકરણમાં દેશ ઉને બે પલ્યોપમ સ્થિતિવાળામાં ઉત્પન્ન થવાનું કહ્યું છે. અને ઉત્પાતદ્વાર અહિયાં સૂત્રકારે સ્વયં કહેલ છે. પરંતુ 'सेसं तं चेव जहा नागकुमारउद्देसए' ઉત્પાતદ્વાર શિવાય બાકીનું પરિમાણ વિગેરે સઘળા દ્વારે સંબંધી કથન એજ

कियत्पर्यन्तं नागकुमारप्रकरणोक्तमिहानुसंधेयं ? तत्राह-'जाव' यावत्-परिमाण-द्वारादारभ्य कायसंवेधस्य भवादेशपर्यन्तं नागकुमारप्रकरणमेवात्रानुसन्धेयमिति, कालादेशमपेक्ष्याह-'कालादेसेणं' इत्यादि। 'कालादेसेणं जहन्नेणं सातिरेगा पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' कालादेशेन जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटि र्दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका 'उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं' उत्कर्षेण चत्वारि पल्योपमानि, तत्र त्रिपल्योपमायुष्कः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः पल्योपमायुर्व्यन्तरेषूत्पन्नः, इत्येवं क्रमेण चत्वारि पल्योपमानि उत्कृष्टतः कालादेशेन कायसंवेधो भवतीति 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत् कुर्यात् एतावन्तं कालं संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं वानव्यन्तरगतिं च सेवेत, तथा एतावदेव कालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतौ वानव्यन्तरगतौ च गमनागमने कुर्यादिति प्रथमो गमः।१।

माण आदि द्वार वैसे ही कहना चाहिये जैसे वे नागकुमारोद्देशक में कहे गये हैं। यह नागकुमारोद्देशक गत पाठ यहां यावत् परिमाण द्वार से लेकर कायसंवेध के भवादेश तक का ग्रहण करना चाहिये आगे का नहीं क्यों कि 'कालादेसेणं जहन्नेणं सातिरेगा पुव्वकोडी दसहिं वास सहस्सेहिं अब्भहिया' काल की अपेक्षा जघन्य से कायसंवेध दश हजार वर्ष अधिक सातिरेक एक पूर्वकोटि का है और 'उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं' उत्कृष्ट से वह चार पल्योपम का है। क्योंकि तीन पल्योपम की आयुवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव पल्योपम की आयुवाले व्यन्तरों में उत्पन्न हो जाता है। इस क्रम से चार पल्योपम का उत्कृष्ट काल कायसंवेध का कहा गया है। 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार से इतने काल तक वह जीव असंख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गति का और वानव्यन्तरगति का सेवन करता है

પ્રમાણે કહેવું જોઈએ કે જે પ્રમાણે તેઓના સંબંધમાં નાગકુમારના ઉદ્દેશામાં કહેવામાં આવ્યું છે આ નાગકુમારના ઉદ્દેશા સંબંધી પાઠ અહિયાં યાવત્ પરિમાણ દ્વારથી લઈને કાયસંવેધના ભવાદેશ સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ. આગળનું નહિં કેમકે-'कालादेसेणं जहन्नेणं सातिरेगा पुव्वकोडी दसहिं वाससहस्सेहिं अब्भहिया' કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી કાયસંવેધ દસ હજાર વર્ષ અધિક સાતિરેક એક પૂર્વકોટિનો છે. અને 'उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं' ઉત્કૃષ્ટથી તે ચાર પલ્યોપમનો છે. કેમકે ત્રણ પલ્યોપમની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જીવ પલ્યોપમની આયુષ્યવાળા વ્યન્તરોમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે આ ક્રમથી ચાર પલ્યોપમનો ઉત્કૃષ્ટકાળ કાયસંવેધનો કહ્યો છે, 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે આટલા કાળ સુધી તે જીવ અસંખ્યાતવર્ષની આયુવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ગતિનું અને વાનવ્યન્તર

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः जघन्यकालस्थितिकवानव्यन्तरेषु उत्पन्नो भवेत् तदा-'जहेव नागकुमाराणां बितियगमए वत्तव्वया२' यथैव नागकुमाराणां द्वितीयगमके वक्तव्यता तथैव निरवशेषा अत्रापि ज्ञातव्या। नागकुमाराणां द्वितीयगमवक्तव्यता प्रथमगमसमानैव, भेदः केवलमेतावानेव यत्-स्थितिः-जघन्येन उत्कर्षेण च दशवर्षसहस्राणि, कायसंवेधस्तु कालादेशेन जघन्येन दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका सातिरेका पूर्वकोटिः तथा उत्कृष्टतो दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिकानि त्रीणि पल्योपमानि इति २। 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं पलिओवम-

और इतने ही काल तक वह उस गति में गमनागमन करता है। ऐसा यह प्रथम गम है।

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' यदि वही असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव जघन्यकाल की स्थिति वाले वानव्यन्तरों में उत्पन्न होता है तो वहां 'जहेव नागकुमाराणं वितिगमए वत्तव्वया २' नागकुमारों के द्वितीय गमक में जैसी वक्तव्यता कही गई है उसी प्रकार से वह सब वक्तव्यता यहां पर भी कहनी चाहिये। तात्पर्य यही है कि नागकुमारों के द्वितीयगम की वक्तव्यता प्रथमगम के जैसी ही है। परन्तु भेद उसकी अपेक्षा इस द्वितीय गम की वक्तव्यता में केवल इतना सा ही है कि स्थिति जघन्य से एवं उत्कृष्ट से १० हजार वर्ष की है। तथा-कायसंवेध काल की अपेक्षा जघन्य से १० हजार वर्ष अधिक सातिरेक पूर्वकोटि का है। तथा उत्कृष्ट से १० हजार वर्ष अधिक ३ पल्योपम का है। ऐसा यह द्वितीय गम है।

ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણેનો આ પહેલો ગમ કહ્યો છે.

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' જો તે અસંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચયોનિવાળો જીવ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા વાન વ્યન્તરોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો ત્યાં 'जहेव नागकुमाराणं वितियगमए वत्तव्वया२' નાગકુમારોના બીજા ગમમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું તે સઘળું કથન અહિયાં પણ કહેવું જોઈએ: તાત્પર્ય એજ છે, કે-નાગકુમારોના બીજા ગમનું કથન પહેલા ગમ પ્રમાણેનું જ છે. પરંતુ પહેલા ગમ કરતાં આ બીજા ગમના કથનમાં કેવળ એટલો જ ફેરફાર છે, કે-સ્થિતિ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦ દસ હજાર વર્ષની છે. તથા કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષ અધિક સાતિરેક પૂર્વકોટિનો છે, તથા ઉત્કૃષ્ટથી દસ હજાર વર્ષ અધિક ૩ ત્રણ પલ્યોપમનો છે. એ પ્રમાણે આ બીજો ગમ છે,

ट्ठिइएसु उक्कोसेण वि पलिओवमट्ठिइएसु' स एव यदि उत्कृष्टकालस्थितिकवानव्यन्तरेषूत्पन्नो भवेत् तदा जघन्येन पल्योपमस्थितिकवानव्यन्तरेषु, तथा उत्कृष्टतोऽपि पल्योपमस्थितिकेषु वानव्यन्तरेषु समुत्पद्यते, 'एस चेव वत्तव्वया' एषैव-पूर्वोक्तैव वक्तव्यता वक्तव्या सर्वमपि पूर्वोक्तमेव वक्तव्यम् 'नवरं ठिई से जहन्नेणं पलिओवमं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' नवरम्-केवलं स्थितिः तस्य जघन्येन पल्योपमम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि। यद्यपि जघन्यतोऽसंख्यातवर्षायुष्काणां तिर्यग्योनिकानामायुः सातिरेका पूर्वकोटिर्निर्दिष्टा, तथापीह जघन्येन पल्योपममुक्तम् पल्योपमायुष्केषु व्यन्तरेषु समुत्पत्स्यमानत्वात्, समानायुष्केषूत्पत्तिरितिन्यायात् असंख्यातवर्षायुष्कः सः स्वायुषो बृहत्तरायुष्केषु देवेषु नोत्पद्यते,

सो 'चेव उक्कोसकलट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं पलिओवमट्ठिइएसु उक्कोसेणं वि पलिओपमट्ठिइएसु उववन्नो' यदि वही संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले वानव्यन्तरों में उत्पन्न होता है तो वह जघन्य से पल्योपम की स्थितिवाले वानव्यन्तरों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से भी पल्योपम की स्थितिवाले वानव्यन्तरों में उत्पन्न होता है 'एस चेव वत्तव्वया' इस प्रकार से यही पूर्वोक्त वक्तव्यता कहनी चाहिये परन्तु 'नवरं ठिई से जहन्नेणं पलिओवमं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' उसकी स्थितिजघन्य से एक पल्योपम की है और उत्कृष्ट से तीन पल्योपम की है यद्यपि जघन्य से असंख्यात वर्ष की आयुवाले तिर्यग्योनिक जीवों की आयु सातिरेक पूर्वकोटि की कही गई है फिर भी यहां पर जघन्य से जो एक पल्योपम की आयु कही गई है वह पल्योपम की आयु वाले व्यन्तरों में उनका आगे उत्पादन होने के कारण से कही गई है 'समान आयु वाला वह संज्ञी

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं पलिओवमट्ठिइएसु उक्कोसेणं वि पलिओवमट्ठिइएसु उववन्नो' જો તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા વાનવ્યંતરોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો તે જઘન્યથી પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા વાનવ્યન્તરોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા વાનવ્યન્તરોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'एस चेव वत्तव्वया' આ રીતે આ પૂર્વોક્ત કથન જ કહેવું જોઈએ. પરંતુ 'नवरं ठिई से जहन्नेणं पलिओवमं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' તેની સ્થિતિ જઘન્યથી એક પલ્યોપમની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની છે. જો કે જઘન્યથી અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્યંચયોનિવાળા જીવોનું આયુષ્ય સાતિરેક પૂર્વકોટિનું કહ્યુ છે. તો પણ અહિયાં જઘન્યથી જે એક પલ્યોપમનું આયુષ્ય કહ્યુ છે, તે પલ્યોપમના આયુષ્યવાળા વ્યંતરદેવોમાં તેમનો પહેલાં ઉત્પાદ થવાને કારણે કહ્યુ છે. સરખા આયુષ્ય

इति। 'संवेहो जहन्नेण दो पलिओवमाइं' कायसंवेधः कालादेशेन जघन्येन द्वे पल्योपमे 'उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं' उत्कर्षेण चत्वारि पल्योपमानि 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं तिर्यग्गतिं वानव्यन्तरगतिं च सेवेत तथा-एतावन्तमेव कालं तिर्यग्गतौ वानव्यन्तरगतौ च गमनागमने कुर्यादिति तृतीयो गमः ३ इति। 'मज्झिमगमगा तिन्नि वि जहा नागकुमारेसु' मध्यमा गमकास्त्रयोऽपि यथा नागकुमारेषु तथा ज्ञातव्याः 'पच्छिमेसु तिसु गमएसु तं चेव जहा नागकुमारुद्देसए' पश्चिमाः-अन्तिमाः सप्तमाष्टमनवमगमकाः तेषु तदेव यथा नागकुमारोद्देशके नागकुमारप्रकरणवदेव मध्यमास्त्रयो गमकाः

पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव अपनी आयु से बृहत्तर आयुवाले देवों में उत्पन्न नहीं होता है। 'संवेहो जहन्नेणं दो पलिओवमाइं' कायसंवेध काल की अपेक्षा जघन्य से दो पल्योपम का है और 'उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं' उत्कृष्ट से वह चार पल्योपम का है 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार वह जीव तिर्यग्गति का और वानव्यन्तरगति का इतने कालतक सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। इस प्रकार से यह तृतीय गम है।

'मज्झिमगमगा तिन्नि वि जहा नागकुमारेसु' नागकुमारों में मध्यम तीन गम जिस प्रकार से कहे गये हैं। उसी प्रकार से वे मध्यम तीन गम यहां पर भी कह लेना चाहिये। 'पच्छिमेसु तिसु गमएसु तं चेव जहा नागकुमारुद्देसए' तथा सातवां, आठवां और नौवां ये जो अन्त के तीन

વાળાઓમાં ઉત્પત્તિ થાય છે. આ નિયમ પ્રમાણે અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્ય વાળા તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવો પોતાના આયુષ્ય કરતાં વધારે આયુષ્યવાળા દેવોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. 'संवेहो जहन्नेणं दो पलिओवमाइं' કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી બે પલ્યોપમનો છે. અને 'उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं' ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પલ્યોપમનો છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે જીવ તિર્યંચ ગતિનું અને વાનવ્યન્તર ગતિનું આટલા કાળ સુધી સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે આ ત્રીજો ગમ કહ્યો છે. ૩

'मज्झिमगमगा तिन्नि वि जहा नागकुमारेसु' નાગકુમારોમાં મધ્યના ત્રણ ગમો જે રીતે કહ્યા છે, એજ રીતે તે મધ્યના ત્રણ ગમો અહિયાં પણ કહેવા જોઈએ. 'पच्छिमेसु तिसु गमएसु तं चेव जहा नागकुमारुद्देसए' તથા સાતમો આઠમો અને નવમો એ ત્રણ જે છેલ્લા ગમો છે તે પણ નાગકુ-

तथा चरमा अपि त्रयो गमका नागकुमारवदेव भवन्तीति भावः। 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरं-केवलं स्थितिं संवेधं च भिन्नभिन्नरूपेण यथायोगं जानीयादिति। 'संखेज्जवासाउय० तहेव' संख्यातवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां वक्तव्यता तथैव-नागकुमारप्रकरणोदितैव ज्ञेया इति, 'नवरं ठिइं अणुबंधं संवेहं च उभओ ठिईए जाणेज्जा' नवरं स्थितिमनुबन्धं च पार्थक्येन स्वस्वस्थितिमाश्रित्य जानीयात्, तथा कायसंवेधम् उभयोर्वानव्यन्तर-संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकयोः स्थितिं मेलयित्वा जानीयात् ९ इति।

अथ मनुष्यान् वानव्यन्तरेषूत्पादयन्नाह-'जइ मणुस्सेहिंतो' इत्यादि। 'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि वानव्यन्तरा मनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा किं संज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा असंज्ञिमनुष्येभ्य

गम हैं वे भी नागकुमार प्रकरण में कहे गये अन्तिम तीन गमों के जैसे कहलेना चाहिये 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' परन्तु स्थिति और संवेध में भिन्नता है। सो उसे यथायोग रूप से जान लेना चाहिये। 'संखेज्जवासाउय० तहेव' तथा संख्यातवर्षायुष्कसंज्ञीपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों की वक्तव्यता नागकुमार प्रकरण में पहेले जैसी कही है वैसी ही जाननी चाहिये। 'नवरं ठिइं अणुबंधं संवेहं च उभओ ठिईए जाणेज्जा' परन्तु स्थिति एवं अनुबंध अपनी २ स्थिति को आश्रित करके पृथक् २ जानना चाहिये। कायसंवेध वानव्यन्तर एवं संख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञीपञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक इन दोनों की स्थिति को मिलाकर जानना चाहिये। अब मनुष्यों को वानव्यन्तरों में उत्पादित करते हुए सूत्रकार कहते हैं-'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि वानव्यन्तरदेव मनुष्यों

માર પ્રકરણમાં કહેલા છેલ્લા ત્રણ ગમેના કથન પ્રમાણે કહેવા જોઈએ, 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' પરંતુ સ્થિતિના કથનમાં જુદાપણું આવે છે. તે યથાયોગ્ય રૂપથી સમજી લેવું જોઈએ. 'संखेज्जवासाउय० तहेव' તથા સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોનું કથન સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે પહેલા કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું સમજવું જોઈએ 'नवरं ठिइं अणुबंधं संवेहं च उभओ ठिईए जाणेज्जा' પરંતુ સ્થિતિ અને અનુબંધ પોત પોતાની સ્થિતિનો આશ્રય કરીને જુદો જુદો સમજવો કાયસંવેધ વાનવ્યન્તર અને સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક આ બેઉની સ્થિતિને મેળવીને સમજવો.

હવે મનુષ્યોની વાનવ્યન્તરોમાં ઉત્પત્તિનું કથન કરવા સૂત્રકાર સૂત્રપાઠ કહે છે કે-जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' જો વાનવ્યન્તર દેવ મનુષ્યોમાંથી આવીને

आगत्योत्पद्यन्ते ? हे गौतम ! संज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते नो असंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, हे भदन्त ! यदि संज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, तदा किं संख्यातवर्षायुष्केभ्योऽसंख्यातवर्षायुष्केभ्यो वा समुत्पद्यन्ते संख्यातासंख्यातवर्षायुष्कोभयेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते तत्र-'असंखेज्जवासाउयाणं जहेव नागकुमाराणं उद्देसे तहेव वत्तव्वया' असंख्यातवर्षायुष्काणां मनुष्याणां यथैव नागकुमाराणामुद्देशके तथैव वक्तव्यता ज्ञेयेति। वैलक्षण्यं दर्शयति नवरं' इत्यादि -'नवरं तइयगमए ठिई जहन्नेणं पलिओवमं' नवरम्-केवलं तृतीयगमे स्थिति-

से आकरके उत्पन्न होते हैं तो क्या वे संज्ञी मनुष्यों से आकर के वानव्यन्तरों में उत्पन्न होते हैं। अथवा-असंज्ञी मनुष्यों से आकरके वहां उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-वे संज्ञी मनुष्यों से ही आकरके उत्पन्न होते हैं, असंज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं।

अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! यदि वे संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो क्या वे संख्यातवर्ष की आयुवाले मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं अथवा असंख्यातवर्ष की आयुवाले मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं या दोनों प्रकार की आयुवालेमनुष्यों से आकर के उत्पन्न होते हैं ? यदि असंख्यातवर्ष की आयुवाले मनुष्यों से आकरके वे उत्पन्न होते हैं तो इस विषय में 'असंखेज्जवासाउयाणं जहेव नागकुमाराणं उद्देसए तहेव वत्तव्वया' जैसी नागकुमारोद्देशक में असंख्यातवर्षायुष्क मनुष्यों की वक्तव्यता कही

ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-તેઓ સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી જ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ જો તેઓ સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે અથવા બન્ને પ્રકારની આયુવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? જો અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોમાંથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે તો તે સંબંધમાં 'असंखेज्जवासाउयाणं जहेव नागकुमाराणं उद्देसए तहेव वत्तव्वया' નાગકુમારના ઉદ્દેશામાં અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા મનુષ્યોના કથન પ્રમાણેનું કથન અહિયાં કહેવું જોઈએ 'नवर' तइयगमए ठिई जहन्नेणं पलि-

जघन्येन पल्योपमम् 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि 'ओगाहणा जहन्नेणं गाउयं' शरीरावगाहना-जघन्येन गव्यूतप्रमाणम् येषां जीवानां पल्योपमप्रमाणमायुः तेषां शरीरावगाहना गव्यूतं भवति, सा च सुषमदुष्षमा-कालमाश्रित्य भवतीति, 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं' उत्कर्षेण त्रीणि गव्यूतानि शरीरावगाहना भवतीति 'सेसं तहेव' शेषम्-स्थित्यवगाहनातिरिक्तं तथैव-नाग-कुमारप्रकरणपठितमेव ग्राह्यम्। 'संवेहो से जहा एत्थ चेव उद्देसए असंखेज्जवासा-उयसन्निपंचिंदियाणं' कायसंवेधः तस्य यथा अत्रैव उद्देशके असंख्येयवर्षायुष्क-संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां तथा विज्ञेयः। तत्र भवादेशेन कायसंवेधो नागकुमारप्रकरणवदेव-

---

है वैसी ही यहां कहनी चाहिये,। 'नवरं तइयगमए ठिई जहन्नेणं पलिओवमं' पर विशेष यह है कि तृतीयगम में स्थिति जघन्य से एक पल्योपम की है और 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' उत्कृष्ट से तीन पल्योपम की है 'ओगाहणा जहन्नेणं गाउयं' अवगाहना जघन्य से एक गव्यूतप्रमाण और 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं' उत्कृष्ट से तीन गव्यूत प्रमाण है। जिन जीवों की अवगाहना एक (कोश) गव्यूतप्रमाण होती है यह अवगाहना सुषमदुष्षमाकाल को आश्रित करके होती है 'सेसं तहेव' स्थिति और अवगाहना से अतिरिक्त और सब द्वारों का कथन नागकुमार के प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही है। 'संवेहो से जहा एत्थ चेव उद्देसए असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियाणं' कायसंवेध इसका इसी उद्देश में जैसा असंख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय

ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું? તેઓ સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને વાનવ્યંતરોમાં ઓવમં' પરંતુ વિશેષતાએ છે કે-ત્રીજા ગમમાં સ્થિતિ જઘન્યથી એક પલ્યો-પમની છે, અને 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની છે. 'ओगाहणा जहण्णेणं गाउयं' અવગાહના જઘન્યથી એક ગવ્યૂત (બે ગાઉ) અને 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं' ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગવ્યૂત (છ ગાઉ) પ્રમાણની છે. જે જીવોનું આયુષ્ય પલ્યોપમ પ્રમાણનું હોય છે, તેના શરીરની અવ-ગાહના એક ગવ્યૂત પ્રમાણ (બે ગાઉ) હોય છે. આ અવગાહના સુષમ દુષ્ષમા કાળનો આશ્રય કરીને થાય છે. 'सेसं तहेव' સ્થિતિ અને અવગાહનાના કથન કરતાં બીજા સઘળા દ્વારોનું કથન નાગકુમારના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે. એજ પ્રમાણે છે. 'संवेहो से जहा एत्थ चेव उद्देसए असंखेज्जवासा-उयसन्निपंचिंदियाणं' તેમનો કાયસંવેધ આજ ઉદ્દેશામાં જે રીતે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચનો કહ્યો છે, એજ પ્રમાણે

कालादेशेन तु जघन्येन सातिरेका पूर्वकोटि दशभिर्वर्षसहस्रैरभ्यधिका उत्कृष्टतश्च-त्वारि पल्योपमानि इति। 'संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से जहेव नागकुमारुद्देसए' संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यो यथैव नागकुमारप्रकरणे वर्णितः, तेनैव रूपेण इहापि निरूपणीय उत्पादपरिमाणादिद्वारैरिति। 'नवरं वाणमंतरे ठिई संवेहं च जाणेज्जा' नवरम्-केवलम् अत्र वानव्यन्तरप्रकरणे संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्याणां स्थितिसंवेधौ विभिन्नौ स्वस्वस्थितिप्रमाणेन ज्ञातव्याविति भावः 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेव भदन्त ! वानव्यन्तराणां तत्तद्गतिभ्य आगत्य समुत्पद्यमानानामुत्पादपरिमाणादि यद्देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वम् एवमेव

तिर्यञ्च का कहा गया है वैसा कहना चाहिये। भवादेश से वह काय-संवेध नागकुमार के प्रकरण जैसा ही है काल की अपेक्षा वह जघन्य से दश हजार वर्ष अधिक सातिरेक पूर्वकोटि का है और उत्कृष्ट से चार पल्योपम का है। 'संखेज्जवासाउयसन्नि मणुस्से जहेव नागकुमारुद्देसए' जिस प्रकार से नागकुमार के उद्देश में संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य की वक्तव्यता कही गई है वैसी ही वक्तव्यता उस संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य की उत्पाद परिमाण आदि द्वारों द्वारा यहां पर भी कहनी चाहिये। 'नवरं' पर विशेष ऐसा है कि 'वाणमंतरे ठिई संवेहं च जाणेज्जा' यहां वानव्यन्तर प्रकरण में संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी मनुष्यों की स्थिति और संवेध अपनी स्थिति के प्रमाण से भिन्न २ जानना चाहिये। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! उन २ गतियों से आकरके समुत्पद्यमान वानव्यन्तरों के उत्पाद परिमाण आदि जो आप

કહેવા જોઈએ. ભવાદેશથી તે કાયસંવેધ નાગકુમારના પ્રકરણ પ્રમાણે જ છે કાળની અપેક્ષાથી તે જઘન્યથી દસ હજાર વર્ષ અધિક સાતિરેક પૂર્વ-કોટિનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ચાર પલ્યોપમનો છે 'संखेज्जवासाउयसन्नि-मणुस्से जहेव नागकुमारुद्देसए' નાગકુમારના ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણે સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું કથન આ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યના ઉત્પાદ, પરિમાણ વિગેરે દ્વારો દ્વારા અહિયાં પણ કહેવું જોઈએ. 'नवरं' પરંતુ વિશેષ પણું એવું છે કે-'वाणमंतरे ठिइ संवेहं च जाणेज्जा' અહિયાં વાન-વ્યન્તરના આ પ્રકરણમાં સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોની સ્થિતિ અને કાયસંવેધ પોતાની સ્થિતિ કરતાં જુદા જુદા સમજવા જોઈએ.

'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભગવન્ તે તે ગતિયોથી આવીને ઉત્પન્ન થનારા વાનવ્યંતરોના ઉત્પાદ પરિમાણ વિગેરે આપ દેવાનુપ્રિયે જે

—सर्वथा सत्यमेव इत्युक्त्वा गौतमो भगवन्तं वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू०१॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य – जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् चतुर्विंशतिशतकस्य
द्वाविंशतितमोद्देशकः
समाप्तः ॥२४-२२॥

देवानुप्रिय ने कहे हैं वे सब सर्वथा सत्य ही हैं। इस प्रकार कहकर गौतम ने भगवान् को वन्दना की और उन्हें नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू०१॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चौवीसवें शतकका
बाईसवां उद्देश समाप्त ॥२४-२२॥

પ્રમાણે કહ્યા છે, તે બધું સર્વથા તેમજ છે, અર્થાત્ આપનુ તે સબંધનું કથન યથાર્થ જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી તેમને નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ॥સૂ. ૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચોવીસમા શતકનો બાવીસમો ઉદ્દેશો
સમાપ્ત ॥૨૪-૨૨॥

卐

अथ चतुर्विंशतितमे शतके त्रयोविंशतितमोद्देशकः प्रारभ्यते।

द्वाविंशतितमोद्देशके वानव्यन्तरेषूत्पादादिकं निरूप्य क्रमप्राप्तत्रयोविंशतितमोद्देशकः प्रारभ्यते अत्र ज्योतिष्केषूत्पादादिकमाह-'जोइसिया णं भंते' इत्यादि।

मूलम्-जोइसिया णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो उववज्जंति० भेओ जाव सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति नो असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति। जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति किं संखेज्जवासाउय सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति असंखेज्जवासाउय सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति? गोयमा! संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति। असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति। असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए जोइसिएसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिइएसु, उक्कोसेणं पलिओवमवाससयसहस्सट्ठिइएसु उववज्जइ, अवसेसं जहा असुरकुमारुद्देसए। नवरं ठिई जहन्नेणं अट्ठभाग पलिओवमं० उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं। एवं अणुबंधो वि सेसं तहेव। नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अट्ठभागपलिओवमाइं, उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्समब्भहियाइं एवइयं जाव करेज्जा।१। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो

जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिइएसु उक्कोसेण वि अट्ठभाग-पलिओवमट्ठिइएसु, एस चेव वत्तव्वया, नवरं कालादेसं जाणेज्जा।२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया। नवरं ठिई जहन्नेणं पलिओवमं वाससयसहस्समब्भहियं, उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं, एवं अणुबंधो वि। कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं दोहिं वाससयसहस्सेहिं अब्भहियाइं, उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्समब्भहियाइं।३। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा उक्कोसेण वि अट्ठपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा एगसमएण केवइया उववज्जंति एस चेव वत्तव्वया। नवरं ओगाहणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं, उक्कोसेणं सातिरेगाइं अट्ठारसधणुसयाइं, ठिई जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमं, उक्कोसेण वि अट्ठभागपलिओवमं। एवं अणुबंधो वि सेसं तहेव, कालादेसेणं जहन्नेणं दो अट्ठभागपलिओवमाइं, उक्कोसेण वि दो अट्ठभागपलिओवमाइं, एवइयं कालं जाव करेज्जा, जहन्नकालट्ठिइयस्स एस चेव एक्को गमो ४–५–६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ सा चेव ओहिया वत्तव्वया। नवरं ठिई जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं। उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं। एवं अणुबंधो वि, सेसं तं चेव। एवं पच्छिमा तिन्नि गमगा णेयव्वा। नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा, एए सत्त गमगा ७ (९) जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदिय-

तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, संखेज्जवासाउयाणं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणाणं तहेव नव वि गमगा भाणियव्वा। नवरं जोइसियठिइं संवेहं च जाणेज्जा, सेसं तहेव निरवसेसं भाणियव्वं ९। जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति० भेदो तहेव जाव असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते! जे भविए जोइसिएसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा एवं जहा असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियस्स जोइसिएसु चेव उववज्जमाणस्स सत्त गमगा तहेव मणुस्साण वि। नवरं ओगाहणा विसेसो पढमेसु तिसु गमएसु ओगाहणा जहन्नेणं सातिरेगाइं नवधणुसयाइं, उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं, मज्झिमगमए जहन्नेणं सातिरेगाइं नवधणुसयाइं, उक्कोसेण वि सातिरेगाइं नव धणुसयाइं। पच्छिमेसु तिसु गमएसु जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं, उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाइं। सेसं तहेव निरवसेसं जाव संवेहो त्ति। जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति संखेज्जवासाउयाणं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणाणं तहेव नवगमगा भाणियव्वा। नवरं जोइसियठिइं संवेहं च जाणेज्जा, सेसं तं चेव निरवसेसं। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति॥सू०१॥

चउवीसइमे सए तेवीसइमो उद्देसो समत्तो ॥२४-२३॥

असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते ? गौतम ! संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि उत्पद्यन्ते। असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यो ज्योतिष्केषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत ? गौतम ! जघन्येनाऽष्टभागपल्योपमस्थितिकेषु उत्कर्षेण पल्योपमवर्षशतसहस्रस्थितिकेषूत्पद्येत, अवशेषं यथा असुरकुमारोद्देशके। नवरं स्थितिर्जघन्येन अष्टभागपल्योपमम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि। एवमनुबन्धोऽपि, शेषं तथैव, नवरं कालादेशेन जघन्येन द्वे अष्टभागपल्योपमे उत्कर्षेण चत्वारि पल्योपमानि वर्षशतसहस्राभ्यधिकानि एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् ।१। स एव जघन्यकालस्थितिकेषु उत्पन्नो जघन्येनाष्टभागपल्योपमस्थितिकेषु उत्कर्षेणाऽपि अष्टभागपल्योपमस्थितिकेषु एषैव वक्तव्यता, नवरं कालादेशेन जानीयात् ।२। स एवोत्कर्षकालस्थितिकेषूत्पन्नः एषैव वक्तव्यता। नवरं स्थितिर्जघन्येन पल्योपमं वर्षशतसहस्रमभ्यधिकम्, उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि, एवमनुबन्धोऽपि। कालादेशेन जघन्येन द्वे पल्योपमे द्वाभ्यां वर्षशतसहस्राभ्यामभ्यधिके, उत्कर्षेण चत्वारि पल्योपमानि वर्षशतसहस्राभ्यधिकानि ३। स एव आत्मना जघन्यकालस्थितिको जातो जघन्येन अष्टभागपल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्येत, उत्कर्षेणापि अष्टभागपल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्येत। ते खलु भदन्त ! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते, एषैव वक्तव्यता। नवरमवगाहना जघन्येन धनुःपृथक्त्वम् उत्कर्षेण सातिरेकाणि अष्टादशधनुःशतानि, स्थितिर्जघन्येन अष्टभागपल्योपमम् उत्कर्षेणाऽपि अष्टभागपल्योपमम्। एवमनुबन्धोऽपि, शेषं तथैव। कालादेशेन जघन्येन द्वे अष्टभागपल्योपमे उत्कर्षेणाऽपि द्वे अष्टभागपल्योपमे एतावन्तं काल यावत् कुर्यात्। जघन्यकालस्थितिकस्य एष एव एको गमः ४-५-६। स एव आत्मनोत्कृष्टकालस्थितिको जातः सैव औघिकीवक्तव्यता। नवरं स्थितिर्जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि, उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि पल्योपमानि, एवमनुबन्धोऽपि, शेषं तदेव, एवं पश्चिमास्त्रयो गमकाः, नेतव्याः नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात् एते सप्तगमकाः७। यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, संख्येयवर्षायुष्काणां यथैवासुरकुमारेषु उत्पद्यमानानां तथैव नवापि गमा भणितव्याः। नवरं ज्योतिष्कस्थितिं संवेधं च जनीयात्, शेषं तथैव निरवशेषं भणितव्यम् ९। यदि मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते० भेदः तथैव यावत् असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! यो भव्यो ज्योतिष्केषूत्पत्तुं स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत एवं यथा असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य ज्योतिष्केष्वेव उत्पद्यमानस्य सप्त गमकाः तथैव

मनुष्याणामपि । नवरमवगाहनाविशेषः प्रथमेषु त्रिषु गमकेषु अवगाहना जघन्येन सातिरेकाणि नवधनुःशतानि, उत्कर्षेण त्रीणि गव्यूतानि । मध्यमगमके जघन्येन सातिरेकाणि नव धनुःशतानि उत्कर्षेणापि सातिरेकाणि नवधनुःशतानि । पश्चिमेषु त्रिषु गमकेषु जघन्येन त्रीणि गव्यूतानि उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि गव्यूतानि, शेषं तथैव निरवशेषम् यावत् संवेध इति । यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते संख्येयवर्षायुष्काणां यथैवासुरकुमारेषु उत्पद्यमानानां तथैव नवगमका भणितव्याः । नवरं ज्योतिष्कस्थितिं संवेधं च जानीयात्, शेषं तदेव निरवशेषम् । तदेवं भदन्त ! तदेव भदन्त ! इति ॥सू० १॥

॥चतुर्विंशतितमे शतके त्रयोविंशतितमोद्देशकः समाप्तः ॥२४-२३॥

टीका—'जोइसिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' ज्योतिष्कदेवाः चन्द्र सूर्यग्रह-नक्षत्र-ताराख्याः खलु भदन्त ! कुतः कस्मात् स्थानविशेषादागत्योत्पद्यन्ते इत्यर्थः 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति' किं नैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा

तेवीसवें उद्देशक का प्रारंभ

बाईस २२ वें उद्देशे में वानव्यन्तरों में उत्पाद आदि का निरूपण करके अब सूत्रकार क्रमप्राप्त २३ वें उद्देशक को प्रारंभ करते हैं। इसमें वे ज्योतिष्क देवों में उत्पाद आदि का कथन करते हैं-'जोइसिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' इत्यादि सूत्र १।

टीकार्थ-गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! 'जोइसिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' ज्योतिष्क देव कहां से आकरके ज्योतिष्कदेव रूप से उत्पन्न होते हैं ? अर्थात् चन्द्र, सूर्य, ग्रह, नक्षत्र और तारा इन रूप ज्योतिष्क देव होते हैं। सो वे ज्योतिष्क देव किस स्थान विशेष से आकरके उत्पन्न होते हैं ? 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति' क्या वे नैर-

---

तेवीसमा उद्देशानो प्रारंभ—

बावीसमा उद्देशामां वानव्यन्तरोमां उत्पात विगेरेनुं निरूपण करीने हवे सूत्रकार क्रमथी आवेल आ २३ तेवीसमा उद्देशानो प्रारंभ करे छे. आ तेवीसमा उद्देशामां तेओ ज्योतिष्क देवोमां उत्पात विगेरेनुं कथन करे छे. 'जोइसिया णं भंते ! कओहिंतो ! उववज्जंति' इत्यादि

टीकार्थ—गौतमस्वामीए आ ज्योतिष्क देवोना संबंधमां प्रभुने एवुं पूछ्युं छे—के हे भगवन् 'जोइसिया णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' ज्योतिष्क देव क्यांथी आवीने ज्योतिष्क देवपणाथी उत्पन्न थाय छे ? अर्थात् चंद्र, सूर्य, ग्रह, नक्षत्र, अने तारारूप ज्योतिष्कदेवो होय छे, तो आ ज्योतिष्क देवो क्या स्थान विशेषथी अर्थात् क्यांथी आवीने तेमां उत्पन्न थाय छे ?

'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते यद्वा 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' मनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। हे गौतम ! नो नैरयिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते, मनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते नो देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इत्यादिकं सर्वं पूर्वप्रकरणानुसारेणैवावगन्तव्यं कियत्पर्यन्तं पूर्वप्रकरणमनुसन्धेयं, तत्राह–'भेदो जाव सन्निपंचिंदिय' इत्यादि। 'भेदो जाव सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' भेदो विशेषो यावत् यदा

यिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? अथवा—तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? अथवा 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' मणुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इत्यादि इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं–हे गौतम। ज्योतिषिक देव नारकों से आकरके उत्पन्न होते हैं न देवों से आकरके उत्पन्न होते हैं किन्तु तिर्यञ्चों से और मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं इत्यादि सब कथन पूर्वप्रकरण के अनुसार 'भेदो जाव सन्निपंचिंदिय तिक्खिजोणिएहिंतो उववज्जंति' इस कथन तक जानना चाहिये। तात्पर्य इसका ऐसा है कि जब ज्योतिष्क देव तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं ऐसा कहा जाता है तो उस कथन में एकेन्द्रिय, दो इन्द्रिय, तेइन्द्रिय चौइन्द्रिय और असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय एवं संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च ये सब आ जाते हैं। अतः वे न एकेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं, न द्वीन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं,

'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति' શું તેઓ નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા 'तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા 'मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે–હે ગૌતમ ! જ્યોતિષ્કદેવો નારકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. તથા દેવોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ તિર્યંચોમાંથી અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે વિગેરે સઘળું કથન આગલા પ્રકરણ પ્રમાણે 'भेदो जाव सन्निपंचिंदिय तिरिक्खजोणिएहिंतो ! उववज्जंति' આ કથન પર્યન્ત સમજી લેવું આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે–જ્યારે જ્યોતિષ્કદેવો તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, એવું કહેવામાં આવે છે, તો એ કથનમાં એક ઇંદ્રિયવાળા, બે ઇંદ્રિયવાળા, ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા, અને ચાર ઇંદ્રિયવાળા અને અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તથા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ આ સઘળા આવી જાય છે, તેથી તેઓ એક ઇન્દ્રિ-

तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते नो एकेन्द्रिय-द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते किन्तु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, तत्रापि-संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, 'नो असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' नो-न तु असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते। 'जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य ज्योतिष्कदेवेषु उत्पद्यन्ते तदा-'किं संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' किं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्प-

---

न तेइन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं न चौइन्द्रियतिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न हैं और न असंज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं। किन्तु संज्ञीपञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं। यही बात 'सेओ जाव सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति, नो असन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' इस सूत्रपाठ द्वारा समझाई गई है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि ज्योतिष्कदेव संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो 'किं संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' क्या वे संख्यात

ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. તેમજ બે ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી, તથા ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. અને ચાર ઇંદ્રિયવાળા તિર્યંચોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી તથા અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થતા નથી, પરંતુ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે એજ વાત 'सेओ जाव सन्नि पंचिंदिय तिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति नो असन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो। उववज्जंति' આ સૂત્રપાઠથી સમજાવેલ છે.

હવેથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो। उववज्जंति' હે ભગવન્ જો જ્યોતિષ્કદેવો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો 'किं संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' શું તેઓ

द्यन्ते अथवा 'असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति' संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि, आगत्योत्पद्यन्ते तथा 'असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्योत्पद्यन्ते इत्युत्तरमिति। 'असंखेज्जवाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! 'असंख्येयवर्षायुष्क संज्ञि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! 'जे भविए जोइ-

---

वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा 'असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' असंख्यातवर्ष की आयु वाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चों से आकरके के उत्पन्न होते है! इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति, असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति' वे संख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं और असंख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से भी आकरके उत्पन्न होते हैं।

अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए जोइसिएसु उववज्जित्तए' हे

સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા 'असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा! હે ગૌતમ! 'संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहितो वि उववज्जंति, असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो वि उववज्जंति' સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી પણ આવીને ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'असंखेज्जवासाउय सन्नि पंचिदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए जोइसिएसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્

सिएसु उववज्जित्तए से णं भंते' यो भव्यो ज्योतिष्कदेवेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! 'केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत ? इति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिइएसु' जघन्येन अष्टभाग पल्योपमस्थितिकेषु ज्योतिष्केषूत्पद्येत पल्योपमस्याष्टमभागस्थितिकेषु इत्यर्थः 'उक्कोसेणं पलिओवमवाससयसहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा।' उत्कर्षेण पल्योपमवर्षशतसहस्रस्थितिकेषु वर्षशतसहस्राधिक (एकलक्षवर्षाधिक) पल्योपमस्थितिकेषु इत्यर्थः उत्पद्येत 'अवसेसं जहा असुरकुमारुद्देसए' अवशेषम्—उत्पादद्वारातिरिक्तं परिमाणादिद्वारजातं यथाऽसुरकुमारोद्देशके कथितं तथैव ज्योतिष्कप्रकरणेऽपि

भदन्त ! जो असंख्यातवर्ष की आयु वाला संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चज्योतिष्क देवों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते ! केवइयकालठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने कालकी स्थितिवाले ज्योतिष्क देवों में उत्पन्न होने के योग्य है ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं—'गोयमा' हे गौतम ! वह 'जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिइएसु, उक्कोसेणं पलिओवमवाससयसहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' जघन्य से पल्योपम के आठवें भाग प्रमाण की स्थितिवाले ज्योतिष्कदेवों में उत्पन्न होता है और उत्कृष्ट से एकलाखवर्ष अधिक एक पल्योपम की स्थितिवाले ज्योतिष्क देवों में उत्पन्न होता है । 'अवसेसं जहा असुरकुमारुद्देसए' अवशिष्ट कथन —अर्थात् उत्पादद्वार से अतिरिक्त बाकी परिमाण आदि द्वारों का कथन जैसा असुरकुमारोद्देशक में कहा गया है । उसी प्रकार से इस ज्यो-

---

જે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જ્યોતિષ્કદેવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—'गोयमा' હે ગૌતમ ! તે 'जहन्नेण अट्ठभागपलिओवमट्ठिइएसु उक्कोसेणं पलिओवमवाससयसहस्सट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' જઘન્યથી પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણુની સ્થિતિવાળા જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી એક લાખવર્ષ અધિક એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા જ્યોતિષ્ક દેવોમા ઉત્પન્ન થાય છે. 'अवसेसं जहा असुरकुमारुद्देसए' બાકીનું તમામ કથન અર્થાત્ ઉત્પાદ દ્વાર શિવાય પરિમાણુ વિ. દ્વારોનું કથન અસુરકુમારોના ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણે

बोद्धव्यम् असुरकुमारप्रकरणे पृथिवीकायिकोद्देशकस्यातिदेशः कृतोऽतः पृथिवीकायिकप्रकरणे यथा यथा कथितं तथा तथैव इहापि ज्ञातव्यम् । किन्तु यदंशे असुरकुमारापेक्षया वैलक्षण्यं विद्यते तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि । 'नवरं ठिई जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमं' नवरम्-केवलं स्थितिर्जघन्येन अष्टभागपल्योपमम्, पल्योपमस्याष्टमभागप्रमाणा जघन्यस्थितिरित्यर्थः 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पल्योपमत्रयप्रमाणोत्कृष्टा स्थितिरित्यर्थः । 'एवं अणुबंधो वि' एवं स्थितिवदेव अनुबन्धोऽपि जघन्यतः पल्योपमाष्टभागप्रमाण उत्कृष्टतः पल्योपमत्रयप्रमाणो ज्ञातव्य इति 'सेसं तहेव' शेषं सर्वं तदेव-असुरकुमारप्रकरणोदीरितमेव अवगन्तव्यमिति । काय-

---

तिष्क प्रकरण में भी वह जानना चाहिये । असुरकुमारदेशक में पृथिवीकायिक उद्देशक का अतिदेश किया गया है। इसलिये पृथिवीकायिक प्रकरण में जैसा जैसा कहा गया है । उसी प्रकार से वह यहां पर भी जानना चाहिये । किन्तु इस प्रकरण में जिस अंश में असुरकुमारों की अपेक्षा विलक्षणता है उसे सूत्रकार ने 'नवरं ठिई जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमं' इस सूत्रद्वारा प्रकट करते हुए कहा है कि यहां स्थिति जघन्य से एक पल्य के आठवें भाग प्रमाण है और उत्कृष्ट से वह तीन पल्योपम की है । 'एवं अणुबंधो वि' स्थिति के अनुसार अनुबन्ध भी जघन्य से एक पल्य के आठ वें भागप्रमाण है और उत्कृष्ट से वह तीन पल्योपम की है। 'सेसं तहेव' इस प्रकार स्थिति

કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન આ જ્યોતિષ્ક દેવોના ઉદ્દેશામાં પણ તે સમજવું. અસુરકુમારોના ઉદ્દેશામાં પૃથ્વિકાયિક ઉદ્દેશાનો અતિદેશ (ભલામણ) કહ્યો છે. તેથી પૃથ્વીકાયિકના પ્રકરણમાં જે જે પ્રમાણે કહ્યું છે એજ પ્રમાણે તે અહિયા પણ સમજવું પરંતુ આ પ્રકરણમાં જે અંશમાં અસુરકુમારોના કથન કરતાં વિલક્ષણપણું આવે છે. તે સૂત્રકારે 'नवरं ठिई जहन्नेण अट्ठभागपलिओवम' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કર્યું છે, આ સૂત્રપાઠથી સૂત્રકારે એ સમજાવ્યું છે કે-અહિયાં સ્થિતિ જઘન્યથી એક પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની છે. 'एवं अणुबंधो वि' સ્થિતિના કથન પ્રમાણે અનુબંધ પણ જઘન્યથી એક પલ્યના આઠમા ભાગ પ્રમાણનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી તે ત્રણ પલ્યોપમનો છે. 'सेसं तहेव' સ્થિતિ અને અનુબંધના કથન શિવાયનું બીજું સઘળું કથન

संवेधे यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अट्ठभागपलिओवमाइं' नवरं कालादेशेन जघन्येन द्वे अष्टमागपल्योपमे द्वौ पल्योपमाष्टभागावित्यर्थः पल्योपमस्य चतुर्थांश इति भावः, तत्रैकोऽसंख्यातायुष्कसम्बन्धी द्वितीयस्तु नारकज्योतिष्कसंबन्धी एवं क्रमेण द्वौ पल्योपमाष्टभागौ भवत इति। 'उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्समब्भहियाइं' उत्कर्षेण चत्वारि पल्योपमानि वर्षशतसहस्राऽभ्यधिकानि, तत्र त्रीणि पल्योपमानि असंख्यातायुष्कसम्बन्धीनि, तथा एकं पल्योपमं सातिरेकं चन्द्रविमानज्योतिष्कसंबन्धि, एवं क्रमेण

और अनुबंध से अतिरिक्त ओर सब कथन असुरकुमार के प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही है। कायसंवेध में जो भिन्नता है उसे प्रकट करने के अभिप्राय से 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अट्ठभागपलिओवमाइं' ऐसा सूत्रकारने कहा है कि काल की अपेक्षा कायसंवेध जघन्य से पल्योपम के दो आठवें भाग प्रमाण है। ये दो आठ भाग पल्योपम के चतुर्थांश रूप पडते हैं इनमें एक भाग असंख्यात आयुष्य सम्बन्धी होता है और द्वितीय भाग नारक ज्योतिष्क सम्बन्धी होता है इस क्रम से दो पल्योपमाष्टभाग होते हैं। 'उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्समब्भहियाइं' तथा उत्कृष्ट से वह कायसंवेध एकलाख वर्ष अधिक चार पल्योपम का है। ये तीन पल्योपम असंख्यात आयुष्क सम्बन्धी हैं। और एक

અસુરકુમારના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન સમજવું કાયસંવેધના કથનમાં જે જુદાપણું છે, તે બતાવવાના હેતુથી 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो अट्ठभागपलिओवमाइं' આ પ્રમાણેનો સૂત્રપાઠ કહ્યો છે, આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે કે-કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી પલ્યોપમના બે આઠમા ભાગ પ્રમાણનો છે. આ બે આઠમા ભાગ પલ્યોપમના ચતુર્થાંશ રૂપ હોય છે તેમાં એક ભાગ અસંખ્યાત આયુષ્ય વાળાનો હોય છે. અને બીજો ભાગ જ્યોતિષ્કોનો હોય છે. એ ક્રમથી બે પલ્યોપમનો આઠમો ભાગ થાય છે. 'उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्समब्भहियाइं' તથા ઉત્કૃષ્ટથી તે કાયસંવેધ એક લાખ વર્ષ અધિક ચાર પલ્યોપમનો છે. આ ત્રણ પલ્યોપમ અસંખ્યાત આયુષ્ય સંબંધી છે. અને એક સાતિરેક 'કંઈક વધારે' પલ્યોપમ ચન્દ્ર વિમાન જ્યોતિષ્ક સંબંધી છે.

वर्षशतसहस्राधिकानि चत्वारि पल्योपमानि भवन्ति 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत्कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तम् असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्गतिं ज्योतिष्कगतिं च सेवेत तथा एतावन्तं कालं यावत् असंख्यातवर्षायुष्क-संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतौ ज्योतिष्कगतौ च गमनागमने कुर्यादिति कायसंवेधचरमः प्रथमो गम इति १। 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव संज्ञिपञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिक जीव एव जघन्यकालस्थितिक ज्योतिष्कदेवेषु उत्पन्नो भवेत् तदा —'जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिइएसु' जघन्येन अष्टभागपल्योपमस्थितिकेषु पल्योपमस्याष्टमभागप्रमाणस्थितिकेषु ज्योतिष्केषु इत्यर्थः 'उक्कोसेण वि अट्ठ भागपलिओवमट्ठिइएसु' उत्कर्षेणाऽपि अष्टभागपल्योपमस्थितिकेषु ज्योतिष्केषू-

सातिरेक पल्योपम चन्द्र विमान ज्योतिष्क सम्बन्धी है। इस प्रकार से एक लाखवर्ष अधिक चार पल्योपम का कायसंवेध उत्कृष्ट से सिद्ध हो जाता है 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' इतने काल पर्यन्त वह जीव असंख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गति का और ज्योतिष्कगति का सेवन करता है और इतने ही काल पर्यन्त उसगति में गमनागमन करता है, ऐसा यह कायसंवेध अन्तवाला १ प्रथम गम है।

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' वही संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव जब जघन्यकाल की स्थिति वाले ज्योतिष्क देवों में उत्पन्न होता है तो वह 'जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिइएसु' जघन्य से पल्योपम के आठवें भाग प्रमाण की स्थिति वाले ज्योतिष्कदेवों में उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेणं वि' उत्कृष्ट से भी 'अट्ठ भागपलिओवमट्ठिइएसु' पल्योपम के आठवे भाग प्रमाण की स्थितिवाले ज्योति-

આ રીતે એક લાખ વર્ષ અધિક ચાર પલ્યોપમનો કાયસંવેધ ઉત્કૃષ્ટથી થઈ જાય છે. 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' આટલા કાળ સુધી તે જીવ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ગતિનું અને જ્યોતિષ્ક ગતિનું સેવન કરે છે અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે આ કાયસંવેધ સુધીનો પહેલો ગમ કહ્યો છે. ૧

सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' એજ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જ્યારે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો તે 'जहन्नेणं अट्ठभाग पलिओवमट्ठिइएसु' જઘન્યથી પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણની સ્થિતિવાળા જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને 'उक्कोसेण वि' ઉત્કૃષ્ટથી પણ 'अट्ठभाग पलिओवमट्ठिइएसु' પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણની સ્થિતિવાળા જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

त्पद्यते इति 'एस चेव वत्तव्वया' एषैव वक्तव्यता या इदानीमेव दर्शिता सैव वक्तव्यता भवादेशपर्यन्तं द्वितीयगमे वक्तव्येति। 'नवरं कालादेसेणं जाणेज्जा' नवरं कालादेशेन जानीयात् कालादेशेन कालापेक्षया विभिन्नं कायसंवेधं यथायोगं जानीयादिति द्वितीयो गमः २। 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव-असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकजीव एव उत्कृष्टकालस्थितिकज्योतिष्कदेवेषु यदि उत्पद्यते तदा-'एस चेव वत्तव्वया' एषैव-अनन्तरोदीरितैव वक्तव्यता भणितव्या। 'नवरं ठिई जहन्नेणं पलिओवमं वाससयसहस्समब्भहियं' नवरं केवलम् असुरकुमाराद्यपेक्षया स्थितिर्जघन्येन पल्योपमं वर्षशतसहस्राभ्यधिकम् यद्यपि असंख्यातवर्षायुष्काणां स्थितिः सातिरेका पूर्वकोटी जघन्यतो भवति तथाप्यत्र वर्षलक्षाभ्यधिकं पल्योपमं कथितं तत् वर्षलक्षाभ्यधिकपल्योपमप्रमाणायुष्केषु ज्योतिष्कदेवेषूत्पत्स्यमानत्वात् यतोऽसंख्यातवर्षायुष्काः स्वकीयायुष्काद् बृहत्तरायुष्केषु नैव उत्पद्यन्ते जीवाः समानायुष्केषु न्यूनायुष्केषु-

ष्कदेवों में उत्पन्न होता है। 'एसचेव वत्तव्वया' जो वक्तव्यता अभी अभी प्रदर्शित की गई है वही वक्तव्यता भवादेश तक की इस द्वितीयगम में कहनी चाहिये। 'नवरं कालादेसेणं जाणेज्जा' परन्तु काल की अपेक्षा कायसंवेध इस द्वितीयगम में प्रथमगम की अपेक्षा भिन्न है। ऐसा यह द्वितीयगम है २ 'सो चेव उक्कोसकालठिइएसु उववन्नो' जब वही असंख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले ज्योतिष्क देवों में उत्पन्न होता है, तब इस सम्बन्ध में भी 'एस चेव वत्तव्वया' यही पूर्वोक्त वक्तव्यता कहनी चाहिये। परन्तु 'नवरं ठिई जहन्नेणं पलिओवमं वाससयसहस्समब्भहियं' असुरकुमारआदि की अपेक्षा से यहां स्थिति जघन्य से एकलाखवर्ष अधिक

'एस चेव वत्तव्वया' જે કથન હમણા ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે. તેજ કથન ભવાદેશ સુધીનું આ બીજા ગમમાં કહેવું જોઈએ 'नवरं कालादेसेणं जाणेज्जा' પરંતુ કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધમાં આ બીજા ગમમાં પહેલા ગમ કરતાં જુદાપણું છે એ રીતે આ બીજો ગમ છે. ૨

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો એ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળો તે જીવ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તે સંબંધમાં પણ 'एस चेव वत्तव्वया' આ પહેલા કહેલ કથનજ કહેવું જોઈએ. પરંતુ 'नवरं ठिई जहन्नेणं पलिओवमं वाससयसहस्समब्भहियं' અસુરકુમાર વિગેરેની અપેક્ષાથી અહિયાં સ્થિતિ જઘન્યથી

चोत्पद्यन्ते नाधिकेषु इति पूर्वं प्रदर्शितमेव। 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पल्योपमत्रयप्रमाणा उत्कृष्टतः स्थितिर्भवतीत्यर्थः। 'एवं अणुबंधो वि' एवं स्थितिवदेव जघन्येनोत्कृष्टाभ्यामनुबन्धोऽपि ज्ञातव्य इति। कायसंवेधस्तु 'कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं दोहिं वाससयसहस्सेहिं अब्भहियाइं' कालादेशेन जघन्येन द्वे पल्योपमे द्वाभ्यां वर्षशतसहस्राभ्यामभ्यधिके तथा 'उक्कोसेण चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्समब्भहियाइं' उत्कृष्टतश्चत्वारि पल्योपमाणि वर्षशतसहस्राभ्यधिकानि इति २।

१ पल्योपम की है और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से 'तिन्नि पलिओवमाइं' तीन पल्योपम की है। यद्यपि असंख्यात वर्ष की आयुवाले जीवों की स्थिति जघन्य से सातिरेक पूर्वकोटि की होती है। परन्तु यहां जो जघन्य स्थिति उनकी एक लाख वर्ष अधिक १ पल्योपम की कही गई है वह वर्ष लक्ष से अधिक पल्योपम की स्थिति वाले ज्योतिष्कदेवों में उत्पन्न होने की वजह से कही गई है। क्योंकि असंख्यात वर्ष की आयुवाले जीव अपनी आयु से बृहत्तर आयुवालों में उत्पन्न नहीं होते हैं। वह तो अपनी समान आयु वालों में अथवा न्यून आयुवालो में ही उत्पन्न होते हैं यह बात पहिले कह दी गई है। 'एवं अणुबंधो वि' स्थिति के अनुसार ही यहां अनुबन्ध भी जानना चाहिये। कायसंवेध 'कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं दोहिं वाससयसहस्सेहिं अब्भहियाइं' काल की अपेक्षा जघन्य से दो लाख वर्ष अधिक दो पल्योप-

એક લાખ વર્ષ અધિક ૧ એક પલ્યોપમની છે. અને 'उक्कोसेण' ઉત્કૃષ્ટથી 'तिन्नि पलिओवमाइ' ત્રણ પલ્યોપમની છે જો કે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળા જીવોની સ્થિતિ જઘન્યથી સાતિરેક-કંઈક વધારે પૂર્વકોટિની હોય છે પરંતુ અહિયાં તેમની જઘન્ય સ્થિતિ એક લાખ વર્ષ અધિક ૧ એક પલ્યોપમની કહી છે, તે એક લાખ વર્ષથી અધિક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા જ્યોતિષ્ક દેવોમા ઉત્પન્ન થવાના કારણથી કહી છે, કેમકે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળે જીવ પોતાના આયુષ્યથી વધારે આયુષ્યવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થતા નથી તે તો પોતાના સરખા આયુષ્યવાળાઓમાં અથવા ન્યૂન આયુષ્યવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે એ વાત પહેલા કહી છે. 'एवं अणुबंधो वि' અહિયાં સ્થિતિના કથન પ્રમાણે જ અનુબંધનું કથન પણ સમજવું. કાયસંવેધ 'कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं, दोहिं वाससयसहस्सेहिं अब्भहियाइ' કાળની અપેક્ષાએ જઘન્યથી બે લાખ વર્ષ અધિક બે પલ્યોપમનો છે. અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી તે 'चत्तारि

'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' स एव—असंख्यातवर्षायुष्कः संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव एव यदि स्वात्मना—स्वयमेव जघन्यकालस्थितिकः सन् जातः समुत्पन्नो भवेत् तदा—'जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिइएसु उववन्नो' जघन्येनाष्टभागपल्योपमस्थितिकेषु उत्पन्नः। अस्मिन् चतुर्थगमे जघन्यकालस्थितिकोऽसंख्यातवर्षायुरौघिकेषु ज्योतिष्कदेवेषूत्पन्नः, तत्रासंख्यातायुषो यद्यपि पल्योपमाष्टमागात्

पम का है और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से वह 'चत्तारि पलिओवमाइं वाससयसहस्समब्भहियाइं' एक लाख वर्ष अधिक चार पल्योपम का है। ऐसा यह तृतीय गम है।

'सो चेव अप्पणा जहण्णकालट्ठिइओ जाओ' वही असंख्यात वर्ष की आयुवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जब स्वयं जघन्य काल की स्थिति को लेकर उत्पन्न होता है और वह यदि ज्योतिष्क देवों में उत्पन्न होने के योग्य होता है तो ऐसी स्थिति में वह 'जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिइएसु उववन्नो' जघन्य से एक पल्य के आठवें भाग प्रमाण स्थिति वाले ज्योतिष्कों में उत्पन्न होता है और 'उक्कोसेण वि अट्ठभागपलिओवमट्ठिइएसु उववन्नो' उत्कृष्ट से भी वह पल्योपम के आठवें भाग प्रमाण स्थिति वाले ज्योतिष्कों में उत्पन्न होता है। इस चतुर्थ गम में जघन्य काल की स्थिति वाला असंख्यात वर्षायुष्क जीव औधिक ज्योतिष्क देवों में उत्पन्न हुआ कहा गया है। सो वहां असंख्यातवर्ष की आयु वाले की जघन्य आयु यद्यपि पल्यो-

---

पलिओवमाइं वाससयसहस्समब्भहियाइं' એક લાખ વર્ષ અધિક ચાર પલ્યોપમનો છે. એ રીતે આ ત્રીજો ગમ કહ્યો છે. ૩

'सो चेव अप्पणा जहण्णकालट्ठिइओ जाओ' અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો એ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જ્યારે પોતે જઘન્ય કાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો તે એવી સ્થિતિમાં તે 'जहण्णेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिइएसु उववन्नो' જઘન્યથી તે એક પલ્યોપમના આઠમા ભાગની સ્થિતિવાળા જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને 'उक्कोसेण वि अट्ठभागपलिओवमट्ठिइएसु उववन्नो' ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણની સ્થિતિવાળા જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આ ચોથા ગમમાં જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો જીવ ઔધિક જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થયાનું કહ્યું છે તો ત્યાં અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળાનું જઘન્ય આયુષ્ય જો કે પલ્યોપમના આઠમાં ભાગથી પણ હીનતર

हीनतरं जघन्येनायुष्कं भवति तथापि ज्योतिष्कदेवानां ततो हीनतरमायुर्न भवति, स्वायुःतुल्यायुर्बन्धकाश्चोत्कर्षतोऽसंख्यातवर्षायुषः, इत्यत्र जघन्यस्थितिकास्ते पल्योपमाष्टभागायुषो भवति ते च विमलवाहनादि कुलकरकालात् पूर्वतरकालजाता हस्त्यादयो भवन्ति। औघिकज्योतिष्का अप्येवंविधा एव तेषामुत्पत्तिस्थानत्वेन भवन्तीत्यतः-'जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिइएसु उववन्नो इत्यादि कथितमिति। 'उक्कोसेणं वि अट्ठभागपलिओवमट्ठिइएसु उववन्नो४' उत्कर्षेणापि अष्टभागपल्योपमस्थितिकेषूत्पन्न इति 'ते णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' ते खलु भदन्त! असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका

पम के आठवें भाग से भी हीनतर होती है। परन्तु फिर भी ज्योतिष्क देवों की पल्योपम के आठवें भाग से हीनतर आयु नहीं होती है 'जो असंख्यात वर्षायुष्क जीव उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले होते हैं वे अपनी आयु के तुल्य आयु के बन्धक होते हैं।' सो यहां जघन्य स्थिति वाले असंख्यात वर्षायुष्क हैं वे पल्योपम के आठवें भाग प्रमाण आयु वाले होते हैं। ऐसे वे जीव विमलवाहन आदि कुलकर के काल से पहिले काल में उत्पन्न हुए हस्त्यादि रूप होते हैं। इसी प्रकार के औघिक ज्योतिष्क ही उनका उत्पत्ति स्थान होता है, इसीलिये 'जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमट्ठिइएसु उववन्नो' इत्यादि रूप से कहा गया है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'ते णं भंते! जीवा एग समएणं केवइया उववज्जंति' हे भदन्त! वे असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी

(ઓછુ) હોય છે. તો પણ જ્યોતિષ્ક દેવોનું આયુષ્ય પલ્યોપમના આઠમા ભાગથી હીનતર (ઓછુ) હોતું નથી. જે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા જીવ કાળની સ્થિતિવાળા હોય છે, તે પોતાના આયુષ્યની બરોબરના આયુષ્યનો બંધ કરનાર હોય છે. તો અહિયાં જે જઘન્ય સ્થિતિવાળા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા છે તેઓ પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણુના આયુષ્યવાળા હોય છે. એવા તે જીવો વિમલવાહન વિગેરે કુલકરોના કાળના પહેલાના કાળમાં ઉત્પન્ન થયા વિગેરે વપથી હોય છે એ કારણથી 'જહણ્ણેણં અટ્ઠભાગપલિઓવમટ્ઠિઇએસુ ઉववन्नो' ઇત્યાદિ પ્રકારથી કહેવામાં આવ્યું છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'તે णं भंते! जीवा एगसमएणं केवइया उववज्जंति' હે ભગવન્ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા એવા

जीवा एकसमयेन-एकस्मिन् समये इत्यर्थः कियत्संख्यकाः उत्पद्यन्ते ? गौतम ! जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षेण संख्याता उत्पद्यन्ते इत्यादिकं सर्वं पूर्ववदेव ज्ञातव्यम्। एतदाशयेनैवाह-'एस चेव वत्तव्वया' एषैव पूर्वप्रदर्शितैव वक्तव्यता ज्ञेयेति 'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं' नवरं केवलं पूर्वपूर्वतर-प्रकरणापेक्षया इदमेव वैलक्षण्यं यत् शरीरावगाहा जघन्येन धनुःपृथक्त्वं द्विधनु-रारभ्य नवधनुःपर्यन्तं भवतीति। शरीरावगाहना जघन्येन धनुःपृथक्त्वमिति यत् कथितं तत् पल्योपमाष्टभागप्रमाणायुषो विमलवाहनादिकुलकरकालात् पूर्वतर-कालभाविनो हस्त्यादिव्यतिरिक्तक्षुद्रकायचतुष्पदानपेक्ष्य अवगन्तव्यमिति 'उक्को-सेणं सातिरेगाइं अट्ठारसधणुसयाइं' उत्कर्षेण सातिरेकाणि अष्टादश धनुःशतानि। उत्कृष्टाऽवगाहना सातिरेकाष्टादशधनुःशतप्रमाणा भवतीति यत् कथितं तत् विमलवाहनकुलकरपूर्वतरकालभावि हस्त्याद्यपेक्षया इत्यवगन्तव्यम् यतो विमल

पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम ! वे एक समय में जघन्य से तो एक, अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात उत्पन्न होते हैं। इत्यादि सब कथन पूर्व के जैसा ही जानना चाहिये। इसी आशय से 'एस चेव वत्तव्वया' सूत्रकारने ऐसा सूत्रपाठ कहा है। परन्तु 'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं' पूर्व-पूर्वतर प्रकरण की अपेक्षा यहां यही भिन्नता है कि शरीरावगाहना यहां जघन्य से धनुष पृथक्त्व रूप है-दो धनुष से लेकर नौ धनुष तक की है। 'शरीरावगा-हना धनुष पृथक्त्व रूप है' ऐसा जो कहा है वह पल्योपम के आठवें भाग प्रमाण आयु वाले जो विमलवाहनादि कुलकरके समय से पूर्व-

---

તે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવો એક સમયમાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ ! તેઓ એક સમયમાં જઘન્યથી તો એક, અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે વિગેરે સઘળું કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે સમજવું એ આશયથી 'एस चेव वत्तव्वया' આ પ્રમાણેનો સૂત્રપાઠ સૂત્રકારે કહ્યો છે. પરંતુ 'नवरं ओगाहणा जहण्णेणं धणुपुहुत्तं' પૂર્વ-પૂર્વતર પ્રકરણની અપેક્ષાથી અહિયાં એજ જુદાપણું છે કે-શરીરની અવગાહના અહિં જઘન્યથી ધનુષ પૃથક્ત્વ રૂપ છે. એટલે કે-બે ધનુષથી લઈને નવ ધનુષ સુધીનું છે. શરીરની અવગાહના ધનુષ પૃથક્ત્વ રૂપ છે, એ પ્રમાણે જે કહ્યું છે, તે પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણની આયુષ્યવાળા જે વિમલ-વાહન વિગેરે કુલકરના સમયથી પહેલાના કાળમાં થયેલા હાથી વિગેરેથી

वाहनो नवधनुःशतप्रमाणावगाहनः तत्कालीनहस्त्यादयश्च तद् द्विगुणशरीराव-
गाहनाः तत्पूर्वतरकालभाविनश्च ते सातिरेकतत्प्रमाणा भवन्तीति। 'ठिई जहन्नेणं अट्ठभागपलिओवमं' स्थितिर्जघन्येनाष्टभागपल्योपमम् पल्योपमाष्टमभागप्रमाणा जघन्या स्थितिर्भवतीति। 'उक्कोसेण वि अट्ठभागपलिओवमं' उत्कर्षेणाऽपि अष्टभाग पल्योपमम् 'एवं अणुबंधो वि' एवं स्थितिवदेव जघन्योत्कृष्टाभ्यां पल्योपमाष्ट-

---

तर काल भावी हस्त्यादि भिन्न क्षुद्रकाय वाले चतुष्पद हैं उनकी अपेक्षा करके कहा गया है। तथा 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से इनके शरीर की अवगाहना 'सातिरेगाइं अट्ठारसधणुसयाइं' सातिरेक १८०० अठारह सौ धनुष प्रमाण है। उत्कृष्ट अवगाहना जो यहां अठारहसौ १८०० धनुष की कही गई है वह विमलवाहन कुलकर के पूर्वतर काल भावी हस्ति आदि की अपेक्षा से कही गई है। क्योंकि विमलवाहन की अव-गाहना ९०० नौसौ धनुष की थी और उनके कालके हस्ति आदि दुगुनी अवगाहना वाले थे। तथा इनसे भी पूर्वतर कालवर्ती जो हस्ति आदि थे वे सातिरेक दुगुनी अवगाहना वाले थे अर्थात् १८०० धनुष की अवगाहना से भी अधिक अवगाहना वाले थे। 'ठिई जहन्नेणं अट्ठ भागपलिओवमं' स्थिति यहां जघन्य से एक पल्य के आठवें भाग प्रमाण है और 'उक्कोसेण वि अट्ठभागपलिओवमं' उत्कृष्ट से भी वह एक पल्य के आठवें भाग प्रमाण है। 'एवं अणुबंधो वि' स्थिति के जैसा ही अनुबन्ध भी यहां जघन्य और उत्कृष्ट से पल्योपम के

જુદા ક્ષુદ્રકાય ચતુષ્પદ જીવો છે, તેમની અપેક્ષા કરીને કહેલ છે. તથા 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી તેમના શરીરની અવગાહના 'सातिरेगाइं अट्ठारसधणुसयाइं' સાતિરેક (કંઈક વધારે) ૧૮૦૦ અઢાસો ધનુષ પ્રમાણુ છે. ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અહિયાં જે ૧૮૦૦ અરાઢસો ધનુષની કહી છે, તે વિમલવાહન કુલકરના પહેલાના કાળમાં થનારા હાથી વિગેરેની અપેક્ષાથી કહી છે. કેમકે વિમલવાહનની અવગાહના ૯૦૦ નવસો ધનુષની હતી અને તેમના કાળ સમયના હાથી વિગેરે બમણી અવગાહના વાળા હતા. તથા તેનાથી પણ પહેલાના કાળના જે હાથી વિગેરે હતા તેઓ સાતિરેક બમણી અવગાહનાવાળા હતા અર્થાત્ ૧૮૦૦ અઢારસો ધનુષની અવગાહનાથી પણ વધારે અવગાહનાવાળા હતા 'ठिई जहन्नेण अट्ठभागपलिओवमं' અહિયાં સ્થિતિ જઘન્યથી એક પલ્યના આઠમા ભાગ પ્રમાણુની છે. અને 'उक्कोसेणं वि अट्ठभागपलिओवमं' ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે એક પલ્યના આઠમા ભાગ પ્રમાણુની છે. 'एवं अणुबंधो वि' સ્થિતિના કથન પ્રમાણે જ અનુબંધ પણ અહિયાં જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી પલ્યોપ-

भागप्रमाणोऽनुबन्ध इति। 'सेसं तहेव' शेषम्-अवगाहनास्थित्यनुबन्धातिरिक्तं परिमाणादिद्वारजातं तथैव-प्रथमादिगमवदेवेति। 'कालादेसेणं जहन्नेणं दो अट्ठ-भागपलिओवमाइं' कालादेशेन जघन्येन द्वे अष्टभागपल्योपमे पल्योपमस्य चतुर्थांश इत्यर्थः तथा-'उक्कोसेण वि दो अट्ठभागपलिओवमाइं' उत्कर्षेणापि द्वे अष्टभागपल्योपमे 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं ज्योतिष्कगतिं च सेवेत तथा एतावन्तमेव कालं यावत् असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियगतौ ज्योतिष्कगतौ च गमनागमने कुर्यादिति 'जहन्नकालट्ठिइयस्स एस चेव एक्को गमो ४-५-६। जघन्यकालस्थितिकस्य एष एव एको गमः यतोऽत्रैव चतुर्थगमे एव पञ्चमषष्ठगमयोरन्तर्भावो

आठवें भाग प्रमाण है 'सेसं तहेव' इस प्रकार अवगाहना, स्थिति और अनुबंध से अतिरिक्त बाकी के परिमाण आदि द्वारों का कथन प्रथमादि गम के जैसा ही है 'कालादेसेणं जहन्नेणं दो अट्ठभागपलिओवमाइ' काल की अपेक्षा कायसंवेध जघन्य से पल्योपम के दो आठवें भाग रूप है अर्थात् पल्योपम के चतुर्थांश रूप है। तथा 'उक्कोसेण वि दो अट्ठभागपलिओवमाइं' तथा उत्कृष्ट से भी वह पल्योपम के दो आठवें भाग रूप है 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' इस प्रकार वह जीव इतने काल तक असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गति का और ज्योतिष्क गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें गमनागमन करता है। 'जहन्नकालट्ठिइयस्स एस चेव एक्को गमो ४-५-६' इस जघन्य काल की स्थिति वाले का यही एक गम

મના આઠમા ભાગ પ્રમાણુનો છે. 'सेसं तहेव' આ રીતે અવગાહના, સ્થિતિ, અને અનુબંધ શિવાય બાકીના પરિમાણ, વિગેરે દ્વારોનું કથન પહેલા વિગેરે ગમોના કથન પ્રમાણે જ છે. 'कालादेसेण जहन्नेणं दो अट्ठभागपलिओवमाइं' કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી પલ્યોપમના બે આઠમા ભાગ રૂપ છે. અર્થાત્ પલ્યોપમના ચતુર્થાંશ રૂપ છે. તથા 'उक्कोसेण वि दो अट्ठभागपलिओवमाइं' તથા ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે પલ્યોપમના બે આઠમા ભાગ રૂપ છે. 'एवइयं काल जाव करेज्जा' આ રીતે તે જીવ એટલા કાળ સુધી અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ગતિનું અને જ્યોતિષ્ક ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમના-ગમન કરે છે. 'जहन्नकालट्ठिइयस्स एस चेव एक्को गमो' આ જઘન્ય કાળની સ્થિતિ-

भवति पल्योपमाष्टभागप्रमाणायुषो यौगलिकतिरश्च पञ्चमगमे षष्ठगमे च पल्योपमाष्टभागप्रमाणमेवायुर्भवति न स्वस्माद् बृहत्तरायुष्के जीवः समुत्पद्यते, इति पूर्वं प्रदर्शितमेव। 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' स एव-असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव एव आत्मना-स्वयम् उत्कृष्टकालस्थितिकः जातो भवेत् तदा-'सो चेव ओहिया वत्तव्वया' सैव औघिकी वक्तव्यता अत्रापि भणितव्या 'नवरं ठिई जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं' नवरम्-केवलमौघिकगमापेक्षया सप्तमगमे स्थितौ वैलक्षण्यं यदत्र स्थितिर्जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि तथा-

---

है। क्योंकि यही पर-चतुर्थ गम में ही-पञ्चम एवं षष्ठ गम का अन्तर्भाव हो जाता है क्योंकि पल्योपम के आठवें भाग प्रमाण की आयु वाले युगलिक तिर्यञ्च की पञ्चम गम में और षष्ठ गम में पल्योपमके आठवें भाग प्रमाण ही आयु होती है। अतः वह अपने से बृहत्तर आयु वाले ज्योतिष्क देव में उत्पन्न नहीं होता है ऐसा पहिले प्रकट किया ही जा चुका है। 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' जब वह असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञीपञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव उत्कृष्ट स्थिति को लेकर उत्पन्न होता है तब 'सो चेव ओहिया वत्तव्वया' वही औघिकीवक्तव्यता यहां पर भी कहनी चाहिये। 'नवरं ठिई जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं' केवल औघिक गम की अपेक्षा इस सप्तम गम में स्थिति में भिन्नता ऐसी है कि यहां स्थिति जघन्य से तीन पल्योपम की

વાળાનો આ એકજ ગમ છે. કેમકે અહિયાં જ-એટલે કે ચોથા ગમમાં જ પાંચમા અને છઠ્ઠા ગમનો અંતર્ભાવ થઇ જાય છે. કેમકે પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાણની આયુષ્યવાળા યુગલિક તિર્યંચની પાંચમા અને છઠ્ઠા ગમમાં પલ્યોપમના આઠમા ભાગ પ્રમાનું જ આયુષ્ય હોય છે. તેથી તે પોતાનાથી વધારે આયુષ્યવાળા જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. એ પ્રમાણે કહીજ દીધું છે.

'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' જ્યારે તે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યારે 'सा चेव ओहिया वत्तव्वया' એજ ઔઘિક સંબંધી કથન અહિયાં પણ કહેવું જોઇએ. 'नवरं ठीई जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं' કેવળ ઔઘિક ગમની અપેક્ષાએ આ સાતમા ગમમાં સ્થિતિમાં એ પ્રમાણે જુદાપણું છે કે -અહિયાં સ્થિતિ જઘન્યથી ત્રણ પલ્યોપમની છે. તથા 'उक्कोसेण वि तिन्नि

'उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं' 'उत्कर्षेणापि स्थितिस्त्रीणि पल्योपमानि जघन्योत्कृष्टाभ्यां पल्योपमत्रयप्रमाणा स्थितिः सप्तमगमे इत्यर्थः । 'एवं अणुबंधो वि' एवं स्थितिवदेव जघन्योत्कृष्टाभ्यां त्रिपल्योपमप्रमाणोऽनुबन्धोऽपि भवतीति। 'सेसं तं चेव' शेषं स्थित्यनुबन्धाभ्यामतिरिक्तं सर्वमपि तदेव-औघिकगमवदेवेति । 'एवं पच्छिमा तिन्नि गमगा णेयव्वा' एवं पूर्वप्रदर्शितक्रमेण पश्चिमा अन्तिमाः सप्तमाष्टमनवमास्त्रयो गमका नेतव्याः-ज्ञातव्याः 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरम्-केवलं स्थितिं संवेधं च परस्परं भिन्नभिन्नं जानीयात् तथाहि-सप्तमादिगमेषु यौगलिकतिरश्च एका उत्कृष्टैव त्रिपल्योपमलक्षणा स्थितिर्भवति, ज्योतिष्कस्य तु सप्तमे गमे द्विविधा जघन्योत्कृष्टा स्थितिः प्रतीतैव। अष्टमे गमे पल्योपमाष्टभागरूपा।

है तथा 'उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं' उत्कृष्ट से भी वह तीन पल्योपम की है। तात्पर्य यही है कि इस सप्तम गम में स्थिति जघन्य और उत्कृष्ट से तीन पल्योपम की है और 'एवं अणुबंधो वि' अनुबंध भी स्थिति के जैसा ही जघन्य और उत्कृष्ट से तीन पल्योपम का है। 'सेसं तं चेव' स्थिति और अनुबंध से अतिरिक्त अन्य सब द्वारों का कथन इस सप्तमगम में औधिक गम के अनुरूप ही है। 'एवं पच्छिमा तिन्नि गमगा णेयव्वा' इसी प्रदर्शित क्रम के अनुसार अन्तिम जो गम हैं ७ वें, ८वें और ९वे गम हैं-वे भी समझ लेना चाहिये। 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' परन्तु इन गमों में स्थिति और कायसंवेध का कथन परस्पर में भिन्न भिन्न रूप से है। जैसे-सप्तम आदि गमों में युगलिक तिर्यञ्च की एक उत्कृष्ट ही तीन पल्योपम की स्थिति होती

पलिओवमाइं' ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે ત્રણ પલ્યોપમની છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-આ સાતમા ગમમાં સ્થિતિ જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની જ છે. અને 'एवं अणुबंधो वि' અનુબંધ પણ સ્થિતિના કથન પ્રમાણે જ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમનો છે. 'सेसं तं चेव' સ્થિતિ અને અનુબંધ શિવાય બીજા સઘળા દ્વારોનું કથન આ સાતમા ગમમાં ઔધિક ગમના કથન પ્રમાણે જ છે. 'एवं पच्छिमा तिन्नि गमगा णेयव्वा', આ બતાવેલ ક્રમ પ્રમાણે છેલ્લા જે ત્રણ ગમો છે એટલે કે ૭ સાતમો ૮ આઠમો અને ૯ નવમો ગમ છે. તે પણ સમજી લેવા. 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' પરંતુ આ ગમોમાં સ્થિતિ અને કાયસંવેધનું કથન એક બીજાથી જુદું જુદું છે. જેમકે સાતમા વિગેરે ગમોમાં યુગલિક તિર્યંચની ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિ હોય છે. પરંતુ જ્યોતિષ્કોની સાતમા ગમમાં જઘન્ય

नवमे सातिरेकपल्योपमा स्थितिर्भवति। संवेधश्च सर्वत्र स्व स्व भवापेक्षया स्थित्यनुसारेणैव भवद्विकयोः कार्य इति, शेषं पूर्ववदेवेति। 'एए सत्त गमगा' एते सप्तगमकाः प्रथमास्त्रयो गमकाः३, मध्यमगमत्रयस्थाने एकः१, चरमास्तु त्रयः ३, एवं क्रमेण सप्तैव गमकाः भवन्ति पञ्चमषष्ठगमयोश्चतुर्थेऽन्तर्भावादिति।

अथ संख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियान् ज्योतिष्केषूत्पादयन्नाह-'जइ संखेज्जवासाउय०' इत्यादि। 'जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य

है। परन्तु ज्योतिष्क की सप्तम गम में जघन्य और उत्कृष्ट दोनों प्रकार की स्थिति होती है। अष्टम गम में पल्योपम के आठवें भाग रूप स्थिति होती है और नौवें गम में सातिरेक पल्योपम की स्थिति होती है। संवेध सर्वत्र अपने २ भवकी अपेक्षा से स्थिति के अनुसार ही दोनों भवों की स्थिति को संमिलित करके करना चाहिये। बाकी का सब कथन पूर्व में कहे गये अनुसार ही है। 'एए सत्त गमगा' इस प्रकार से ये सात गम हैं। पहिले के तीन गम, मध्यम के तीन गमों में से १ चौथा गम, और अन्त के तीन गम इस क्रम से सात ही गम होते हैं क्योंकि पांचवें गम का और छट्ठे गम का अन्तर्भाव चतुर्थ गम में हो जाता है।

अब संख्यात वर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों का ज्योतिष्क देवों में उत्पाद का कथन सूत्रकार करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्ख-

---

અને ઉત્કૃષ્ટ બેઉ પ્રકારની સ્થિતિ હોય છે. આઠમા ગમમાં પલ્યોપમના આઠમા ભાગ રૂપ સ્થિતિ હોય છે અને નવમા ગમમાં સાતિરેક પલ્યોપમની સ્થિતિ હોય છે. સવેધ બધે પોત પોતાના ભવની અપેક્ષાથી સ્થિતિના પ્રમાણે જ બન્ને ભવોની સ્થિતિ મેળવીને કહેવો જોઈએ. બાકીનું બીજુ સઘળુ કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. 'एए सत्त गमगा' આ રીતે આ સાત ગમો છે. પહેલાના ૩ ત્રણ ગમ, મધ્યના ત્રણ ગમોમાંથી એક ચોથો ગમ અને છેલ્લા ૩ ગમો એ ક્રમથી સાત જ ગમ હોય છે. કેમકે પાંચમા અને છટ્ઠા ગમનો અંતર્ભાવ ચોથા ગમમાં થઇ જાય છે.

હવે સૂત્રકાર સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોનો જ્યોતિષ્ક દેવોમા ઉત્પાદનું કથન કરે છે. એમાં ગૌતમસ્વામીએ

आगत्योत्पद्यन्ते ज्योतिष्केषु तदा 'संखेज्जवासाउयाणं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणाणं तहेव नव वि गमा भाणियव्वा' संख्येयवर्षायुष्काणां यथैवासुरकुमारे पूत्पद्यमानानां तथैव नवापि गमा भणितव्याः असुरकुमारप्रकरणे येन रूपेण संख्यातवर्षायुष्काणां तिर्यग्योनिकानां नवगमैरुत्पादपरिमाणादिद्वाराणि निरूपितानि तेनैव रूपेण संख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां ज्योतिष्कदेवेषूत्पद्यमानानामपि नवभिर्गमैरुत्पादपरिमाणादिद्वाराणि कर्तव्यानीति भावः। यद्यपि अन्यत्सर्वमसुरकुमारप्रकरणवदेव, तथापि स्थित्यनुबन्धौ विभिन्नाविति तदेव दर्शयति 'नवरं' इत्यादि। 'नवर जोइसियठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरम्-केवलं

जोणिएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि संख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों से आकरके ज्योतिष्क देव उत्पन्न होते हैं तो इस विषय में वक्तव्यता किसकी वक्तव्यता के अनुसार है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'संखेज्जवासाउयाणं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणाणं तहेव नव वि गमा भाणियव्वा' हे गौतम! असुरकुमार प्रकरण में जिस रूप से संख्यात वर्षायुष्क तिर्यग्योनिकों के नौ गमों द्वारा उत्पदादि द्वारों की वक्तव्यता कही गई है, उसी रूप से ज्योतिष्क देवों में उत्पद्यमान इन संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों के भी नौ गमों द्वारा उत्पाद आदि द्वारों की वक्तव्यता कह लेनी चाहिये। यद्यपि यहां पर सब कथन असुरकुमार के प्रकरण के जैसा है फिर भी स्थिति और अनुबंध ये यहां पर भिन्न

પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે— जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક જીવોમાંથી આવીને જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તો આ સંબંધનું કથન કોના કથન પ્રમાણે થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'संखेज्जवासाउयाणं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणाणं तहेव नव वि गमा भाणियव्वा' હે ગૌતમ! અસુરકુમાર પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્યંચયોનિકોના નવ ગમો દ્વારા ઉત્પાદ વિગેરે દ્વારોનુ કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણે જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થનારા આ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક જીવોના ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં પણ ઉત્પાદ વિગેરે નવ દ્વારોનું કથન કહી લેવું જોઈએ. જો કે અહિયાં તમામ કથન અસુરકુમાર પ્રકરણના કથન પ્રમાણે છે. તો પણ સ્થિતિ અને અનુબંધ એ અહિયાં ભિન્ન છે. એજ વાત 'नवरं'

ज्योतिष्कदेवस्थितिं संवेधं च भिन्नरूपेण जानीयादिति। 'सेसं तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' शेषं-स्थितिसंवेधातिरिक्तं सर्वमुत्पादपरिमाणादिद्वारजातं तथैव--असुरकुमारप्रकरणवदेव निरवशेषं सर्वं भणितव्यम् इति ९।

अथ मनुष्यान् ज्योतिष्केषूत्पादयति-'जइ मणुस्सेहिंतो' इत्यादि। 'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि मनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा किं संज्ञिमनुष्येभ्योऽसंज्ञिमनुष्येभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते इत्यादिकं सर्वं प्रश्नोत्तरादिकं संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणवदेव ज्ञातव्यं तदेवाह 'भेदो तहेव जाव' भेदो विशेषः

है यही बात 'नवरं जोइसियठिइं संवेहं च जाणेज्जा' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है। ज्योतिष्क देवों की स्थिति और संवेध असुरकुमारों की स्थिति और संवेध से भिन्न है। यही अन्तर असुरकुमार के प्रकरण से इस प्रकरण में है। 'सेसं तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' बाकी का स्थिति एवं संवेध से अतिरिक्त-उत्पाद परिमाण आदि का कथन-जैसा असुरकुमार के प्रकरण में किया गया है वैसा ही है। उसमें कोई अन्तर नहीं है।

अब सूत्रकार मनुष्यों से आकरके ज्योतिष्क देवों में उत्पन्न होते हैं इस का कथन करते हैं-इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि ज्योतिष्क देव मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं, तो क्या वे संज्ञी मनुष्यों से आकरके वहां उत्पन्न होते हैं? अथवा असंज्ञी मनुष्यो से आकर के उत्पन्न होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-हे गौतम! इस सम्बन्ध

जोइसियठिइं संवेहं च जाणेज्जा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. જ્યોતિષ્ક દેવોની સ્થિતિ અને સંવેધ અસુરકુમારોની સ્થિતિ અને સંવેધથી જુદા છે, એ જુદાપણું અસુરકુમારોના પ્રકરણ કરતાં આ પ્રકરણમાં છે. 'सेस तहेव निरवसेसं भाणियव्वं' આ શિવાય બાકીનું એટલે કે સ્થિતિ અને સંવેધ શિવાયનું બીજુ તમામ ઉત્પાદ પરિમાણ વિગેરેનું કથન અસુરકુમારોના પ્રકરણમાં જે રીતે કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું છે. તેમા કંઈજ અંતર નથી.

હવે સૂત્રકાર મનુષ્યોમાંથી આવીને જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે એ બતાવે છે. આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે-'जइ मणुस्सेहिंतो ! उववज्जंति' જો જ્યોતિષ્ક દેવ મનુષ્યમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, કે અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ આ સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તર વિગેરે

'तथैव-संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकप्रकरणवदेव ज्ञातव्यं तत्राह-'जाव' इति, यावत् 'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त! 'जे भविए जोइसिएसु उववज्जित्तए से णं भंते केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' यो भव्यो ज्योतिष्कदेवेषूत्पत्तुम्, स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकज्योतिष्कदेवेषूत्पद्यते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'एवं जहा' इत्यादि। 'एवं जहा असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियस्स' एवं यथा असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य 'जोइसिएसु चेव उववज्जमाणस्स सत्त गमगा तहेव मणुस्साण वि' ज्योतिष्कदेवेष्वेव उत्पद्यमानस्य सप्त गमका अधुनैव प्रदर्शिताः, तथैव मनुष्याणामपि सप्त गमका निरूपणीयाः प्रथमास्त्रयो गमकाः मध्यमत्रयाणामेको गमः, तथा चरमास्त्रयः, इत्थं सप्तगमका इहापि निरूपणीया इति 'नवरं ओगाहणा विसेसो'

में प्रश्नोत्तरादि का कथन संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक प्रकरण में कहे गये अनुसार जानना चाहिये। यही बात-'भेदो तहेव जाव' इस सूत्रपाठ द्वारा कही गई है। यावत् 'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते! हे भदन्त! असंख्यात वर्ष की आयु वाला संज्ञी मनुष्य 'जे भविए जोइसिएसु उववज्जित्तए' से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' जो ज्योतिषिक देवों में उत्पन्न होने के योग्य है वह कितने काल की स्थिति वाले ज्योतिषिकों में उत्पन्न होता है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'एवं जहा असंखेज्जवासाउयसन्नि-पंचिंदियस्स जोइसिएसु चेव उववज्जमाणस्स सत्त गमगा तहेव मणुस्साण वि' हे गौतम! जिस प्रकार ज्योतिषिकों में उत्पन्न होने वाले असंख्यात वर्ष की आयु वाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च के सात गमक

કથન સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવુ જોઈએ. એજ વાત 'भेदो तहेव जाव' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા કહેલ છે યાવત્ 'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते!' હે ભગવન્ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળો સંજ્ઞી મનુષ્ય 'जे भविए जोइसिएसु उववज्जित्तए से णं भंते'! केवइयकाल-ट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' જે જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા જીવ જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'एव जहा असंखेज्जवासाउयसन्नि पंचिंदियस्स जोइसिएसु चेव उववज्जमाणस्स सत्त गमगा तहेव मणुस्साण वि' હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોના સાત ગમો ઉપર હમણા જ કહે-

नवरम् ओगाहनाविशेषः—अवगाहनाभेदः, तथाहि-'पढमेसु तिसु गमएसु' प्रथमेषु त्रिषु गमकेषु प्राथमिकगमत्रये शरीरावगाहनायां वैलक्षण्यं विद्यते, तदेव दर्शयति 'ओगाहणा' इत्यादि 'ओगाहणा जहण्णेणं सातिरेगाइं नव धणुसयाइं' अवगाहना प्राथमिकगमत्रये जघन्यतः सातिरेकाणि नवधनुःशतानि इयमवगाहना विमलवाहनकुलकरात् पूर्वकालीनमनुष्यापेक्षयाऽवसेयेति, 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं' उत्कर्षेण त्रीणि गव्यूतानि, एतच्चैकान्तसुषमादिकालभाविमनुष्यापेक्षया

अभी कहे गये हैं उसी प्रकार से मनुष्यों के भी सात गमक कह लेना चाहिये। प्रथम के ३ गमक मध्यम के तीन गमकों में से चौथा गमक और अन्तके ३ गमक ये सात गमक यहां कहे गये हैं। सो पहिले जैसा इनका निरूपण किया गया है वैसा ही इनका निरूपण यहां पर भी कर लेना चाहिये। 'नवरं' परन्तु 'ओगाहणा विसेसो' अवगाहना की विशेषता है।—'पढमेसु तिसु गमएसु' प्रथम के तीन गमकों में—अर्थात् प्रथम के तीन गमकों में शरीरावगाहना में भेद है—जैसे—'ओगाहणा जहन्नेणं सातिरेगाइं नव धणुसयाइं' प्रथम के तीन गम में शरीरावगाहना जघन्य से सातिरेक—कुछ अधिक ९०० नौसौ धनुष की है। यह जघन्य अवगाहना विमलवाहन कुलकर से पूर्वकालीन मनुष्यों की अपेक्षा से कही जाननी चाहिये। तथा 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं' उत्कृष्ट तीन कोश की है। यह उत्कृष्ट अवगाहना एकान्ततः

વામાં આવ્યા છે, એજ પ્રમાણેના મનુષ્યોના પણ સાત ગમો કહેવા જોઈએ. પહેલા ત્રણ ગમો, મધ્યના ત્રણ ગમોમાંથી ચોથો ગમ અને છેલ્લા ત્રણ ગમો આ સાત ગમો અહિયાં કહ્યા છે, તો પહેલા જે પ્રમાણે તેનુ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે તેનું અહિયાં નિરૂપણ કરી લેવું જોઈએ. 'નવર' પરંતુ 'ओगाहणा विसेसो' અવગાહના સંબંધી કથનમાં વિશેષપણું આવે છે, 'पढमेसु तिसु गमएसु' પહેલા ત્રણ ગમોમાં અર્થાત્ પહેલા ત્રણ ગમોમાં શરીરની અવગાહનાના સંબંધમાં ભેદ આવે છે. જેમકે 'ओगाहणा जहन्नेणं सातिरेगाइं णवधणुसयाइं' પહેલાના ત્રણ ગમોમાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી સાતિરેક-કંઈક વધારે ૯૦૦ નવસો ધનુષની છે. આ જઘન્ય અવગાહના વિમલ-વાહન કુલકરથી પહેલાના મનુષ્યોની અપેક્ષાથી કહ્યાનું સમજવું જોઈએ. તથા 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं' ઉત્કૃષ્ટથી

विज्ञेयमिति, अन्यत्सर्वं पूर्वोक्तमेव किन्तु शरीरावगाहना जघन्योत्कृष्टाभ्यां मूल-सूत्रोक्तमेव अवगन्तव्यमिति। 'मज्झिमगमए' मध्यमगमके, अयमपि पूर्वोक्त नीतिमनुसृत्य त्रिभिरेक एव गमः, पञ्चमषष्ठयोरत्रैवान्तर्भावात्, तेनात्र मध्यमगमके इति माध्यमिकगमत्रये शरीरावगाहना 'जहन्नेणं सातिरेगाइं नवधणुसयाइं' जघन्यतः सातिरेकाणि नवधनुःशतानि 'उक्कोसेण वि सातिरेगाइं नवधणुसयाइं' उत्कर्षेणाऽपि शरीरावगाहना सातिरेकाणि नव धनुःशतानि भवन्तीति तथा 'पच्छिमेसु तिसु गमएसु जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं' पश्चिमेषु-चरमेषु त्रिषु सप्तमाष्टमनवमगमकेषु शरीरावगाहना जघन्येन त्रीणि गव्यूतानि तथा-'उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाइं'

सुषमादि काल में उत्पन्न हुए मनुष्यों की अपेक्षा से कही गई है ऐसा समझना चाहिये। बाकी का अन्य सब कथन पूर्वोक्त जैसा ही है। तथा 'मज्झिमगमए' मध्यम के चतुर्थ गम में-यह पूर्वोक्त नीति के अनुसार तीन गमों का एक गम हुआ है-क्योंकि यहां पांचवें और छठे गमका अन्तर्भाव हो गया है। इसलिये माध्यमिक तीन गमक में शरीरावगाहना 'जहन्नेणं सातिरेगाइं नव धणुसयाइं' जघन्य से कुछ अधिक ९०० धनुष की है और 'उक्कोसेण वि सातिरेगाइं नव धणुसयाइं' उत्कृष्ट से भी कुछ अधिक ९०० धनुष की है। तथा 'पच्छिमेसु तिसु गमएसु जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं' पश्चिम के तीन गमकों में-सातवें, आठवें और नौवें इन गमकों में शरीरावगाहना जघन्य से तीन कोश की है, तथा-'उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाइं' उत्कृष्ट से भी तीन कोश

ત્રણ ગાઉની છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કેવળ સુષમ વિગેરે કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલા મનુષ્યોની અપેક્ષાથી કહેલ છે. તેમ સમજવું. બાકી બીજુ તમામ કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણેનું જ છે તથા 'मज्झिमगमए' મધ્યના ચોથા ગમમાં આ પહેલા કહેલ પ્રકારથી ત્રણ ગમોનો એક ગમ થયો છે. કેમકે-અહિં પંચમા અને છઠ્ઠા ગમનો અંતર્ભાવ થઈ ગયો છે. તેથી મધ્યના ત્રણ ગમોમાં શરીરની અવગાહના 'जहन्नेण सातिरेगाइं णव धणुसयाइं' જઘન્યથી કંઈક વધારે ૯૦૦ નવસો ધનુષની છે. અને 'उक्कोसेण वि सातिरेगाइं णव धणुसयाइं' ઉત્કૃષ્ટથી પણ કંઈક વધારે ૯૦૦ નવસો ધનુષની છે. તથા 'पच्छिमेसु तिसु गमएसु जहण्णेणं तिन्नि गाउयाइं' છેલ્લા ત્રણ ગમોમાં એટલે કે-સાતમા-આઠમા અને નવમા આ ગમોમાં શરીરની અવગાહના જઘન્યથી ત્રણકોસ-અર્થાત્ ત્રણ ગાઉની છે. તથા 'उक्कोसेण वि तिन्नि गाउ

चरमगमत्रये शरीरावगाहना उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि गव्यूतानि 'सेसं तहेव निरवसेसं जाव संवेहो त्ति' शेषम्-अवगाहनातिरिक्तम् उत्पादपरिमाणादिकं तथैव पूर्वप्रकरणवदेव निरवशेषं सर्वमपि ज्ञातव्यं यावत् संवेध इति उत्पादद्वारादारभ्य कायसंवेधान्तद्वारजातं सर्वमपि पूर्वप्रकरणवदेवेति भावः।

अथ संख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यानुत्पादयति-'जइ संखेज्ज' इत्यादि, 'जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि संख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्य ज्योतिष्केषु समुत्पद्यन्ते तदा-'संखेज्जवासाउयाणं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणाणं तहेव नवगमगा भाणियव्वा' संख्येयवर्षायुष्काणां यथैवासुरकुमारेषूत्पद्यमानानां तथैव नव गमका भणितव्याः, असुरकुमारगतौ

की है 'सेसं तहेव निरवसेसं जाव संवेहो त्ति' इस प्रकार अवगाहना से अतिरिक्त उत्पाद परिमाण आदि का कथन सब कायसंवेध तक पूर्व प्रकरण में कहे गये अनुसार जानना चाहिये।

अब सूत्रकार संख्यात वर्ष की आयु वाले संज्ञी मनुष्यों से आकरके ज्योतिषिक देवों में उत्पन्न होते हैं-इस बात का कथन करते हैं-इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है-जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि संख्यातवर्ष की आयु वाले संज्ञी मनुष्यों से आकरके ज्योतिषिक देव में उत्पन्न होते हैं तो इस विषय में वक्तव्यता किसके जैसी है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'संखेज्जवासाउयाणं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणाणं तहेव णव गमगा भाणियव्वा' हे गौतम! असुरकुमारों में उत्पन्न होने के योग्य हुए संख्यात

याइ' ઉત્કૃષ્ટથી પણ ત્રણ ગાઉની છે. 'सेसं तहेव निरवसेस जाव संवेहोत्ति' આ રીતે અવગાહના શિવાય ઉત્પાદ, પરિમાણ વિગેરે સંબંધી કથન કાયસંવેધ સુધીનું પહેલાના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણેનું સમજવું જોઇએ.

હવે સૂત્રકાર સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાથી આવીને જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે તે વિષયનું કથન કરે છે. આ સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-'जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાથી આવીને જ્યોતિષ્ક દેવ ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધનું કથન કોના પ્રમાણે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'संखेज्जवासाउयाण जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणाण तहेव णव गमगा भाणियव्वा' હે ગૌતમ! અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બનેલા સંખ્યાત

समुत्पद्यमानानां संख्यातवर्षायुष्कमनुष्याणां यथा नव गमकाः पठिताः तथैवेहापि नव गमकाः भणितव्याः। 'नवरं जोइसियठिई संवेहं च जाणेज्जा' नवरम्-केवलं ज्योतिष्कदेवसंबन्धिनीं स्थितिं तत्सम्बन्धिनं कायसंवेधं च भिन्नरूपेण स्वस्वस्थितिप्रकारेण स्थितिं, मनुष्यज्योतिष्कयोः स्थितिं संमेल्य कायसंवेधं च जानीयादिति। 'सेसं तं चेव निरवसेसं' शेषम्-स्थितिसंवेधातिरिक्तं तदेव निरवशेषमवगन्तव्यमिति। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति हे भदन्त! ज्योतिष्केषु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां मनुष्याणां चोत्पादादिद्वारजातं निरूपणं

वर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों के जैसे यहां पर भी नौ गमक कह लेना चाहिये 'नवरं जोइसियठिइं संवेहं च जाणेज्जा' परन्तु ज्योतिष्क देव संबंधी स्थिति को और संवेध को भिन्न रूप से जानना चाहिये। अर्थात् स्थिति अपने भव के अनुसार है और कायसंवेध मनुष्य और ज्योतिष्क की स्थिति को मिला करके है 'सेसं तंचेव निरवसेसं' इस प्रकार स्थिति और संवेध से अतिरिक्त और सब परिमाण आदि द्वारों का कथन समस्त गमों में पूर्वोक्त जैसा ही जानना चाहिये। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' हे भदन्त! आप देवानुप्रिय ने जो यह ज्योतिष्क देवों में पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिकों से एवं मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होने आदि का निरूपण किया है वह सब सर्वथा सत्य ही है २। इस प्रकार कह कर उन गौतमने प्रभु को वन्दना की और नमस्कार किया।

વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યો સંબંધી કથન પ્રમાણે અહિયાં પણ નવ ગમો કહેવા જોઈએ. 'नवरं जोइसियठिइं संवेहं च जाणेज्जा' પરંતુ જ્યોતિષ્ક દેવ સંબંધી સ્થિતિ અને કાયસંવેધ તે કથનથી જુદા પ્રકારના છે તેમ સમજવું અર્થાત્ સ્થિતિ પોતાના ભવ પ્રમાણે છે. અને કાયસંવેધ મનુષ્ય અને જ્યોતિષ્કની સ્થિતિને મેળવીને કહેલ છે. 'सेसं त चेव निरवसेसं' આ રીતે સ્થિતિ અને કાયસંવેધ શિવાય બીજા પરિમાણુ વિગેરે સઘળા દ્વારો સંબંધી કથન બધા ગમોમાં પહેલા પ્રમાણે જ છે. તેમ સમજવું.

'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति' હે ભગવન્ આપ દેવાનુ પ્રિયે આ જ્યોતિષ્ક દેવોમાં પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકોમાંથી અને મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થવાના વિગેરે વિષયનુ નિરૂપણુ કર્યું છે. છે સઘળું કથન સર્વથા સત્ય જ છે. આપ દેવાનુંપ્રિયનું કથન સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ

कृतं तत् सर्वं सर्वथा सत्यमेवेति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू०१॥

इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य – जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् चतुर्विंशतिशतकस्य
त्रयोविंशतितमोद्देशकः
समाप्तः ॥२४–२३॥

वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू०१॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चौवीसवें शतकका
तेईस वां उद्देशा समाप्त ॥२४–२३॥

સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી તેઓને નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા ાસૂ. ૧ા

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ચોવીસમા શતકનો તેવીસમો ઉદ્દેશો
સમાપ્ત ા૨૪–૨૩ા

卐

॥ अथ चतुर्विंशतितमं देशकः प्रारभ्यते ॥

तदेवं गतः ज्योतिष्कवक्तव्यताविषयकस्त्रयोविंशतितम उद्देशकः, साम्प्रतं चतुर्विंशतितम उद्देशकः प्रारभ्यते, तत्र वैमानिकदेववक्तव्यता वर्णयिष्यते तस्येदमादिमं सूत्रम्-'सोहम्मदेवा णं' इत्यादि ।

मूलम्-सोहम्मदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति किं नेरइएहिंतो उववज्जंति० भेदो जहा जोइसियउद्देसए। असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए सोहम्मदेवेसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा, गोयमा! जहन्नेणं पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा, उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा। ते णं भंते! जीवा० अवसेसं जहा जोइसिएसु उववज्जमाणस्स नवरं सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि नो सम्मामिच्छादिट्ठी ७। णाणी वि अन्नाणी वि दो णाणा दो अन्नाणा नियमं ८। ठिई जहन्नेणं पलिओवमं, उक्कोसेण तिन्नि पलिओवमाइं १७। एवं अणुबंधो वि १९। सेसं तहेव। कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं, उक्कोसेणं छप्पलिओवमाइं, एवइयं जाव करेज्जा।१। सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो एस चेव वत्तव्वया। नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं एवइयं जाव करेज्जा।२। सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा, एस चेव वत्तव्वया। नवरं ठिई जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं

उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं, सेसं तहेव। कालादेसेणं जहन्नेणं छप्पलिओवमाइं उक्कोसेण वि छप्पलिओवमाइं, एवइयं कालं जाव करेज्जा।३। सो चेव अप्पणा जहण्णकालट्ठिइओ जाओ जहन्नेणं पलिओवमट्ठिइएसु, उक्कोसेण वि पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा एस चेव वत्तव्वया। नवरं ओगाहणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं, उक्कोसेणं दो गाउयाइं। ठिई जहन्नेणं पलिओवमं, उक्कोसेण पलिओवमं, सेसं तहेव। कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं, उक्कोसेण वि दो पलिओवमाइं, एवइयं जाव करेज्जा ६। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ आदिल्लगमसरिसा तिन्नि गमगा णेयव्वा। नवरं ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा ९। जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदिय० संखेज्जवासाउयस्स जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स तहेव नव वि गमा, नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा। जाहे य अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ भवइ। ताहे तिसु वि गमएसु सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि नो सम्मामिच्छादिट्ठी, दो णाणा दो अन्नाणा, नियमं, सेसं तं चेव ९। जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति० भेदो जहेव जोइसिएसु उववज्जमाणस्स जाव असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते! जे भविए सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववज्जित्तए, एवं जहेव असंखेज्जवासाउयस्स सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स सोहम्मे कप्पे उववज्जमाणस्स तहेव सत्त गमगा। नवरं आदिल्लएसु दोसु गमएसु ओगाहणा जहन्नेणं गाउयं, उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं। तइयगमे जहन्नेणं तिन्नि

गाउयाइं, उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाइं। चउत्थगमए जहन्नेणं गाउयं, उक्कोसेण वि गाउयं। पच्छिमएसु तिसु गमएसु जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाइं, सेसं तहेव निरवसेसं ९। जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो० एवं संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्साणं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणाणं तहेव णव गमगा भाणियव्वा। नवरं सोहम्मदेवठिइं संवेहं च जाणेज्जा सेसं तं चेव ९। ईसाणदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति। ईसाणदेवा णं एस चेव सोहम्मदेवसरिसा वत्तव्वया। नवरं असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स जेसु ठाणेसु सोहम्मे उववज्जमाणस्स पलिओवमठिइ तेसु ठाणेसु इह सातिरेगं पलिओवमं कायव्वं। चउत्थगमे ओगाहणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं, उक्कोसेणं सातिरेगाइं दो गाउयाइं, सेसं तहेव ९। असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सस्स वि तहेव ठिई जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स असंखेज्जवासाउयस्स। ओगाहणा वि जेसु ठाणेसु गाउयं तेसु ठाणेसु इहं सातिरेगं गाउयं, सेसं तहेव ९। संखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणियाणं मणुस्साण य जहेव सोहम्मेसु उववज्जमाणाणं तहेव निरवसेसं णव वि गमगा। नवरं ईसाणे ठिइं संवेहं च जाणेज्जा ९॥सू० १॥

छाया—सौधर्मदेवाः खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते! किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते०। भेदो यथा ज्योतिष्कोद्देशके। असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! यो भव्यः सौधर्मदेवेषूत्पत्तुं स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत! गौतम! जघन्येन पल्योपमस्थितिकेषु उत्पद्येत, उत्कर्षेण त्रिपल्योपमस्थितिकेषूत्पद्येत। ते खलु भदन्त! जीवा० अवशेषं यथा ज्योतिष्केषूत्पद्यमानस्य, नवरं सम्यग्दृष्टिरपि मिथ्यादृष्टिरपि नो सम्यग्मिथ्यादृष्टिः ७। ज्ञानी अपि अज्ञानी अपि

द्वे ज्ञाने द्वे अज्ञाने नियमतः८। स्थितिर्जघन्येन पल्योपमम् उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि।१७। एवमनुबन्धोऽपि १९। शेषं तथैव। कालादेशेन जघन्येन द्वे पल्योपमे, उत्कर्षेण षट्पल्योपमानि, एतावन्तं यावत्कुर्यात्।१। स एव जघन्यकालस्थितिकेषूत्पन्नः, एषैव वक्तव्यता, नवरं कालादेशेन जघन्येन द्वे पल्योपमे, उत्कर्षेण चत्वारि पल्योपमानि, एतावन्त कालं यावत् कुर्यात् २। स एवोत्कृष्टस्थितिकेषूत्पन्नो जघन्येन त्रिपल्योपमस्थितिकेषु, उत्कर्षेणाऽपि त्रिपल्योपमस्थितिकेषूत्पद्येत, एषैव वक्तव्यता। नवरं स्थितिर्जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि पल्योपमानि, शेषं तथैव। कालादेशेन जघन्येन षट्पल्योपमानि, उत्कर्षेणाऽपि षट्पल्योपमानि, एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् ३। स एवात्मना जघन्यकालस्थितिको जातो जघन्येन पल्योपमस्थितिकेषु उत्कर्षेणाऽपि पल्योपमस्थितिकेषूत्पद्येत, एषैव वक्तव्यता, नवरमवगाहना जघन्येन धनुःपृथक्त्वम्, उत्कर्षेण द्वे गव्यूते। स्थितिर्जघन्येन पल्योपमम् उत्कर्षेणाऽपि पल्योपमम् शेषं तथैव। कालादेशेन जघन्येन द्वे पल्योपमे उत्कर्षेणाऽपि द्वे पल्योपमे, एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् ६। स एवात्मना उत्कर्षकालस्थितिको जातः आदिमगमकसदृशास्त्रयो गमा नेतव्याः। नवरं स्थितिं कालादेशं च जानीयात् ९। यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्येत, संख्येयवर्षायुष्कस्य यथैवासुरकुमारेषूत्पद्यमानस्य तथैव नवापि गमाः। नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात्। यदा चात्मना जघन्यकालस्थितिको भवति तदा त्रिष्वपि गमकेषु सम्यग्दृष्टिरपि मिथ्यादृष्टिरपि नो सम्यग्मिथ्यादृष्टिः। द्वे ज्ञाने, द्वे अज्ञाने नियमतः, शेषं तदेव। यदि मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते० भेदो यथैव ज्योतिष्केषूत्पद्यमानस्य यावत् असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त! यो भव्यः सौधर्मे कल्पे देवतया उत्पत्तुम्, एवं यथैव असंख्येयवर्षायुष्कस्य संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य सौधर्मे कल्पे उत्पद्यमानस्य तथैव सप्त गमकाः। नवरमादिमयोर्द्वयोर्गमयोरवगाहना जघन्येन गव्यूतम्, उत्कर्षेण त्रीणि गव्यूतानि, तृतीयगमे जघन्येन त्रीणि गव्यूतानि, उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि गव्यूतानि चतुर्थगमके, जघन्येन गव्यूतम् उत्कर्षेणाऽपि गव्यूतम्, पश्चिमेषु त्रिषु गमकेषु जघन्येन त्रीणि गव्यूतानि, उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि गव्यूतानि, शेषं तथैव निरवशेषम् ९। यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते एवं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्याणां यथैव असुरकुमारेषूत्पद्यमानानां तथैव नव गमका भणितव्याः। नवरं सौधर्मदेवस्थितिं संवेधं च जानीयात् शेषं तदेव ९। ईशानदेवाः खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते! ईशानदेवानामेषैव सौधर्मकदेवसदृशी वक्तव्यता। नवरमसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य येषु स्थानेषु सौधर्मे उत्पद्यमा-

नस्य पल्योपमस्थितिः तेषु स्थानेषु इह सातिरेकं पल्योपमं कर्तव्यम् । चतुर्थगमे अवगाहना जघन्येन धनुःपृथक्त्वम् उत्कर्षेण सातिरेके द्वे गव्यूते, शेषं तथैव९। असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यस्यापि तथैव स्थितिर्यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्या-संख्येयवर्षायुष्कस्य अवगाहनापि येषु स्थानेषु गव्यूतं तेषु स्थानेषु इह सातिरेकं गव्यूतम् शेषं तथैव ९। संख्येयवर्षायुष्काणां तिर्यग्योनिकानां मनुष्याणां च यथैव सौधर्मेषूत्पद्यमानानां तथैव निरवशेषं नव अपि गमकाः। नवरमीशान-स्थितिं संवेधं च जानीयात् ।९ सू०१।

टीका--'सोहम्मदेवा णं भंते' सौधर्मदेवाः खलु भदन्त ? 'कओहिंतो उव वज्जंति' कुत उत्पद्यन्ते हे भदन्त। इमे सौधर्मदेवाः कस्मात् स्थानात् आगत्य सौधर्मदेवरूपेण उत्पद्यन्ते 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति०' किं नैरयिकेभ्य आगत्यो-त्पद्यन्ते, यद्वा मनुष्यगतिभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते अथवा तिर्यग्गतिभ्य आगत्योत्प-द्यन्ते ! देवेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'भेदो जहा जोइसिय उद्देसए' भेदो यथा ज्योतिष्कोद्देशके, एवं मनुष्यपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पादः

चोवीसवें उद्देशकका प्रारंभ—

इस प्रकार से ज्योतिष्क वक्तव्यता विषयक २३ वां उद्देश समाप्त हुआ। अब सूत्रकार क्रम प्राप्त २४वें उद्देशे का प्रारम्भ करते हैं इसमें वे वैमानिक देवों की वक्तव्यता का वर्णन करेंगे। 'सोहम्म देवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' इत्यादि सूत्र ॥१॥

टीकार्थ—गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'सोहम्मदेवा णं भंते कओ-हिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! सौधर्मदेव किस स्थान से-गति से आकर के उत्पन्न होते हैं ? 'किं नेरइएहिंतो उववज्जंति०' क्या वे नैरयिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं ? अथवा मनुष्यगति से आकरके उत्पन्न होते हैं, अथवा तिर्यग्गति से आकर के अथवा देवगति से आकरके

ચોવીસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

આ પ્રમાણે જ્યોતિષ્ક દેવ સંબંધી ત્રેવીસમા ઉદ્દેશાનું કથન સમાપ્ત કરીને હવે સૂત્રકાર ક્રમથી આવેલ આ ૨૪ ચોવીસમા ઉદ્દેશાનું કથન કરે છે. આ ઉદ્દેશામાં તેઓ વૈમાનિક દેવ સંબંધી વર્ણન કરશે. આનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. 'सोहम्मदेवा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जति' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—'सोहम्मदेवा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ સૌધર્મ દેવ કયા સ્થાનમાંથી એટલે કે-કઈ ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? 'किं नेरइएहिंतो उववज्जति०' શું તેઓ નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા મનુષ્યગતિમાંથી આવીને

करणीयः तथा च सौधर्मदेवाः मनुष्यगतिभ्यस्तिर्यग्गतिभ्यश्चाप्यागत्योत्पद्यन्ते नान्येभ्य इति भावः। सौधर्मदेवाः यदि तिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते तदा किं संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते अथवा असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते गौतम! संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते न तु असंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य उत्पद्यन्ते, यदि संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य सौधर्मेषूत्पद्यन्ते तदा-किं संख्येयवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते अथवा-असंख्येयवर्षायु-

उत्पन्न होते हैं? अर्थात् किस गति से आकरके जीव सौधर्म स्वर्ग का देव होता है? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं--'भेदो जहा जोइसिय उद्देसए' हे गौतम! सौधर्म स्वर्ग के देव मनुष्यगति से और तिर्यग्गति से आकरके उत्पन्न होते हैं। इस प्रकार मनुष्य और तिर्यग्गति से उनका उत्पाद कहना चाहिये।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! यदि सौधर्म स्वर्ग के देव तिर्यग्गति से आकरके उत्पन्न होते हैं, तो तिर्यञ्च गति के कौन से तिर्यञ्च से आकरके उत्पन्न होते हैं? क्या संज्ञी तिर्यंचों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा असंज्ञी तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! संज्ञी तिर्यंचों से आकरके उत्पन्न होते हैं, असंज्ञी तिर्यंचों से नहीं होते हैं, इस पर पुनः गौतमस्वामी प्रश्न करते हैं कि हे भगवन् यदि संज्ञी तिर्यंचों से सौधर्म देव उत्पन्न होते हैं तो

ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા તિર્યંચ ગતિમાંથી આવીને કે દેવગતિથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અર્થાત્ કઈ ગતિમાંથી આવીને જીવ સૌધર્મ નામના દેવ લોકના દેવ બને છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે-'भेदो जहा जोइसियउद्देसए' હે ગૌતમ! સૌધર્મ સ્વર્ગનો દેવ મનુષ્ય ગતિમાંથી અને તિર્યંચ ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે મનુષ્ય અને તિર્યંચ ગતિમાંથી તેનો ઉત્પાદ કહેવો જોઈએ

ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્! જો સૌધર્મ સ્વર્ગના દેવ તિર્યંચ ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે તો તે કેવા પ્રકારના તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? શું તેઓ સંજ્ઞી તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે અસંજ્ઞી તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! તેઓ સંજ્ઞી તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે અસંજ્ઞી તિર્યંચોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. આ સંબંધમાં ફરીથી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે-હે ભગવન્! જો સંજ્ઞી તિર્યંચોમાંથી આવીને સૌધર્મ દેવો ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સંખ્યાત વર્ષની

ष्कसंज्ञीपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते इति गौतमस्य प्रश्नः। भगवा-नाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा!' हे गौतम! संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो-निकेभ्योऽपि असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्योऽपि आगत्य उत्प-द्यन्ते सौधर्मदेवाः। संख्यातासंख्यातोभयेभ्यश्चापि तिर्यग्गतिभ्य आगत्योत्पद्यन्ते इति बोध्यम्। पुनःशङ्कते-'असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! 'जे भविए सोहम्म-देवेसु उववज्जित्तए' यो भव्यः सौधर्मदेवेषूत्पत्तुम्, 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु सौधर्मदेवेषूत्पद्येतेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं पलिओवमट्ठिइ

क्या उन तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं जो संख्यात वर्ष की आयु वाले संज्ञीपञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च हैं? अथवा उन तिर्यञ्चों से आकरके उत्पन्न होते हैं जो असंख्यात वर्ष की आयु वाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च हैं? इसके उत्तर में प्रभु का ऐसा कथन जानना चाहिये कि दोनों प्रकार के तिर्यञ्चों से आकरके सौधर्म स्वर्ग के देव उत्पन्न होते हैं।

अब इस पर पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'असंखेज्जवासा-उयसंनिपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए सोहम्मदेवेसु उववज्जित्तए' हे भदन्त! जो असंख्यात वर्ष की आयुवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव सौधर्म देवों में उत्पन्न होने के योग्य है 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' वह कितने काल की स्थिति वाले सौधर्म देवों में उत्पन्न होता है? इसके उत्तर में प्रभु

આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી તિર્યંચોમાથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી તિર્યંચોમાંથી આવીને સૌધર્મ સ્વર્ગના દેવપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ! સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા અને અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા એમ બન્ને પ્રકારના સંજ્ઞી તિર્યંચોમાથી આવીને તેઓ સૌધર્મ સ્વર્ગના દેવરૂપે ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए सोहम्मदेवेसु उववज्जित्तए' હે ભગવન્ જેઓ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવ સૌધર્મ દેવોમા ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा! હે ગૌતમ! 'जहन्नेणं पलि-

एसु' जघन्येन पल्योपमस्थितिकेषु सौधर्मदेवेषूत्पद्येत सौधर्मदेवलोके जघन्यमायुः पल्योपममात्रमेव भवति, जघन्यतः एक पल्योपमातिरिक्तायुषस्तत्राऽसत्त्वादिति 'उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेण त्रिपल्योपमस्थितिकेषूत्पद्येत, सौधर्मदेवलोके यद्यपि उत्कृष्टमायुः सागरोपमद्वयात्मकं भवति, परन्तु असंख्यातवर्षायुष्कतिर्यग्योनिका उत्कृष्टतः त्रिपल्योपमायुष्का एव भवन्ति ततः स्वायुषो बृहत्तरं देवायुर्न बध्नन्ति तिर्यञ्चः, अतः तिर्यग्योनिका उत्कृष्टतः त्रिपल्योपमायुष्केषु एव सौधर्मदेवेषु समुत्पद्यन्ते इत्युक्तमिति । 'से णं भंते !

कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं पलिओवमट्ठिइएसु' वह जघन्य से एक पल्योपम की स्थिति वाले सौधर्म देवों में उत्पन्न होता है, और 'उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कृष्ट से तीन पल्योपम की स्थिति वाले सौधर्मदेवों में उत्पन्न होता है। सौधर्म देवलोक में जघन्य आयु मात्र एक पल्योपम की है-इससे अधिक आयु वहां नहीं होती है इसी प्रकार सौधर्मदेवलोक में उत्कृष्ट आयु दो सागरोपम की है, परन्तु जो असंख्यातवर्षायुष्क तिर्यग्योनिक जीव हैं वे वहां उत्कृष्ट से तीन पल्योपम की आयु को लेकर ही उत्पन्न होते हैं क्योंकि अपनी आयु से बृहत्तर देव आयु का वे तिर्यञ्च बन्ध नहीं करते है। इसलिये उत्कृष्ट से तीन पल्योपम की आयुवाले तिर्यग्योनिक उत्कृष्ट से तीन पल्योपम की आयु वाले ही सौधर्म देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। ऐसा कहा है।

ओवमट्ठिइएसु' ते જઘન્યથી એક પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને 'उक्कोसेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. સૌધર્મ દેવલોકમાં જઘન્ય આયુષ્ય ફક્ત એક પલ્યોપમનું છે. તેનાથી વધારે જઘન્ય આયુષ્ય ત્યાં હોતું નથી એજ રીતે સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય બે સાગરોપમનું છે. પરંતુ જે તિર્યંચ યોનિવાળા જીવો છે, તેઓ ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની આયુષ્યને લઈને જ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે-પોતાના આયુષ્યથી વધારે દેવ આયુષ્યનો તે તિર્યંચો બંધ કરતા નથી તેથી ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની આયુષ્યવાળા તિર્યંચયોનિક ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની આયુષ્યવાળા જ સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેમ કહેવામાં આવ્યું છે.

जीवा० 'ते खलु भदन्त! जीवा एकसमये सौधर्मदेवलोके कियत्संख्यका उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः उत्तरमाह-'अवसेसं जहा' इत्यादि। 'अवसेसं जहा जोइसिएसु उववज्जमाणस्स' अवशेषम् उत्पादद्वारे यथा ज्योतिष्कदेवेषूत्पद्यमानस्य असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य कथितं तथैवेहापि सौधर्मदेवलोके समुत्पद्यमानानामपि वक्तव्यम् ज्योतिष्कप्रकरणापेक्षया यद्वैलक्षण्यम् तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं सम्मदिट्ठी' नवरं-केवलं सम्यग्दृष्टयोऽपि सौधर्मदेवलोके उत्पद्यमानाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः सम्यग्दृष्टयोऽपि भवन्तीत्यर्थः। 'मिच्छादिट्ठी वि' मिथ्यादृष्टयोऽपि 'नो सम्मामिच्छादिट्ठी' नो सम्यग्मिथ्यादृष्टयः मिश्रदृष्टिमन्तो-

अब गौतम इनकी संख्या को जानने के अभिप्राय से ऐसा प्रभु से पूछते हैं-'ते णं भंते! जीवा०' 'हे भदन्त! ऐसे वे जीव एक समय में वहां कितने उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अवसेसं जहा जोइसिएसु उववज्जमाणस्स' हे गौतम! जैसी वक्तव्यता ज्योतिषिक देवों में उत्पन्न होने वाले असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीवों की कही गई है वैसी ही वक्तव्यता यहां पर भी कहनी चाहिये-अर्थात् देवलोक में समुत्पद्यमान असंख्यात वर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों में भी कथित करनी चाहिये। परन्तु ज्योतिष्क प्रकरण की अपेक्षा जो यहां के इस प्रकरण में भिन्नता है वह इस प्रकार से है-'नवरं सम्मदिट्ठी वि' सौधर्म देवलोक में उत्पद्यमान पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव सम्यग्दृष्टि भी होते हैं 'मिच्छादिट्ठी वि' मिथ्यादृष्टि भी होते हैं, पर 'नो सम्मामिच्छादिट्ठी' वे मिश्र

હવે ગૌતમસ્વામી તેઓની સંખ્યા જાણવાની ઈચ્છાથી પ્રભુને એવું પૂછે છે. કે—'ते णं भंते! जीवा०' હે ભગવન્ એવા તે જીવો એક સમયમાં ત્યાં કેટલા ઉત્પન્ન થાય છે? 'अवसेसं जहा जोइसिएसु उववज्जमाणस्स' હે ગૌતમ! જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચયોનિક જીવોના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ કહેવું જોઈએ અર્થાત્ સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોના સંબંધમાં પણ કહેવું જોઈએ પરંતુ જ્યોતિષ્કોના પ્રકરણ કરતા અહિના આ પ્રકરણમાં જે જુદાપણું છે, તે આ પ્રમાણેનું છે. 'नवर सम्मदिट्ठी' સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થનારા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળા જીવો સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે, 'मिच्छादिट्ठी वि' મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે. પરંતુ 'नो सम्मामिच्छादिट्ठी' તેઓ મિશ્ર

ऽपि ते जीवा न भवन्तीति भावः णाणी वि अन्नाणी वि' ज्ञानिनोऽपि भवन्ति तथा अज्ञानिनोऽपि भवन्ति 'दो णाणा दो अन्नाणा नियमं' द्वे ज्ञाने द्वे अज्ञाने नियमतः तेषां भवतः 'ठिई जहन्नेणं पलिओवमं' स्थितिस्तेषां जीवानां सौधर्मदेवलोके जघन्येन पल्योपमम्, जघन्या स्थितिः पल्योपमप्रमाणा भवतीत्यर्थ-तथा-'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' उत्कर्षेण त्रीणि पल्योपमानि पल्योपमत्रयात्मिका उत्कृष्टा स्थितिः भवतीत्यर्थः । 'एवं अणुबंधो वि' एवं स्थितिवदेव जघन्योत्कृष्टाभ्यां पल्योपमात्मकः त्रिपल्योपमात्मकश्च भवति अनुबन्ध इति। 'सेसं तहेव' शेषं सर्वमपि परिमाणादिद्वारजातं तथैव ज्योतिष्कप्रकरणकथितमेव ग्राह्यम् । 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं' नवरं कालादेशेन जघन्येन द्वे पल्योपमे

दृष्टि नहीं होते हैं । 'णाणी वि अन्नाणी वि' वे ज्ञानी भी होते हैं और अज्ञानी भी होते हैं 'दो नाणा दो अन्नाणा नियमं' इनके ज्ञान दशा में नियम से दो ज्ञान होते हैं और अज्ञानदशा में नियम से दो अज्ञान होते हैं 'ठिई जहन्नेणं पलिओवमं' स्थिति इनकी जघन्य से एक पल्योपम की होती है। तथा 'उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' उत्कृष्ट से तीन पल्योपम की होती है। 'एवं अणुबंधो वि' स्थिति के अनुसार यहां अनुबंध भी जघन्य और उत्कृष्ट से एक पल्योपम का और तीन पल्योपम का होता है 'सेसं तहेव' बाकी का और सब परिमाण आदि द्वारों का कथन ज्योतिष्क प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही कहना चाहिये 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं' परन्तु काल की अपेक्षा कायसंवेध जघन्य से दो पल्योपम का है इनमें एक

દૃષ્ટિવાળા હોતા નથી. 'णाणी वि' अन्नाणी वि' તેઓ જ્ઞાની પણ હોય છે, અને અજ્ઞાની પણ હોય છે 'दो नाणा दो अन्नाणा नियमं' તેમની જ્ઞાન દશામાં નિયમથી બે જ્ઞાન હોય છે, અને અજ્ઞાન દશામાં નિયમથી બે અજ્ઞાન હોય છે. 'ठीई जहन्नेणं पलिओवमं' તેમની સ્થિતિ જઘન્યથી એક પલ્યોપમની છે. તથા "उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं' ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની છે. 'एवं अणुबंधो वि' સ્થિતિના કથન પ્રમાણે અહિં અનુબંધ પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી એક પલ્યોપમનો અને ત્રણ પલ્યોપમનો છે. 'सेसं तहेव' બાકીનું પરિમાણુ વિગેરે દ્વારો સંબંધી બીજુ તમામ કથન જ્યોતિષ્ક પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે પ્રમાણે છે. नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं' પરંતુ કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી બે પલ્યોપમનો

तत्रैकं पल्योपमं तिर्यग्संबन्धि अपरं च पल्योपमं देवसंबन्धीति संकलनया पल्योपमद्वयं जघन्यतः कालादेशेन कायसंवेधो भवतीति। तथा-'उक्कोसेणं छप्पलिओवमाइं' उत्कर्षेण षट्पल्योपमानि, तत्र त्रीणि पल्योपमानि तिर्यग्भवसंबन्धीनि तथा त्रीण्येव पल्योपमानि देवभवसंबन्धीनि इत्येवं क्रमेण षट्पल्योपमात्मक उत्कृष्टतः कालापेक्षया कायसंवेधो भवतीति। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं यावत् कुर्यात् एतावत्कालपर्यन्तं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं सौधर्मदेवगतिं च सेवेत तथा एतावन्तमेव कालं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतौ सौधर्मदेवगतौ च गमनागमने कुर्यादिति प्रथमो गमः१। 'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एव-असंख्यातवर्षायुष्क संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव एव जघन्यकालस्थितिकसौधर्मदेवलोकेषु यदि समुत्पन्नो भवेत् तदा-'एस चेव वत्तव्वया' एषैव प्रथमगमप्रतिपादितैव वक्तव्यता

पल्योपम तिर्यग्भव सम्बन्धी है और दूसरा पल्योपम देव भव सम्बन्धी है। तथा-'उक्कोसेणं छप्पलिओवमाइं' उत्कृष्ट से वह कायसंवेध ६ छह पल्योपम का है। इनमें तीन पल्योपम तिर्यग्भव संबंधी है और ३ तीन पल्योपम देवभव संबन्धी हैं। इस क्रम से ६ छह पल्योपम कालवाला उत्कृष्ट से यह कायसंवेध हो जाता है 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार वह जीव इतने काल पर्यन्त पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गति का और सौधर्मदेव गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उसमें भ्रमण-गमनागमन-करता है। ऐसा प्रथम गम है १।

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' वही असंख्यातवर्ष की आयुवाला संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जब जघन्य काल की स्थितिवाले सौधर्म देवलोक में उत्पन्न होने के योग्य होता है तब उस सम्बन्ध में भी 'एस चेव वत्तव्वया' यही प्रथम गम प्रतिपादित वक्त-

---

કહ્યો છે. તેમાં એક પલ્યોપમ તિર્યંચભવ સંબંધી છે. અને બીજો પલ્યોપમ દેવભવ સંબંધી છે 'उक्कोसेणं छप्पलिओवमाइं' ઉત્કૃષ્ટથી તે કાયસંવેધ ૬ છ પલ્યોપમનો છે, તેમાં ત્રણ પલ્યોપમ દેવભવ સંબંધી છે, અને ત્રણ પલ્યોપમ મનુષ્ય સંબંધી છે. આ ક્રમથી ૬ છ પલ્યોપમવાળો ઉત્કૃષ્ટથી આ કાયસંવેધ થઈ જાય છે 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ગતિનું અને સૌધર્મદેવ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે તેમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણે આ પહેલો ગમ છે ૧.

'सो चेव जहन्नकालट्ठिइएसु उववन्नो' અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિક જીવ જ્યારે જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાને કે યોગ્ય હોય છે, ત્યારે તે સંબંધમાં 'एस चेव वत्तव्वया' આ પહેલા ગમમાં કહેલ કથન પ્રમાણેનું કથન જ કહેવું જોઈએ.

भणितव्या प्रथमगमोक्तमेव सर्वं द्वितीयगमेऽपि वक्तव्यमित्यर्थः। 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं' नवरम्-केवलं कालादेशेन-कालापेक्षया जघन्येन द्वे पल्योपमे 'उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं' उत्कर्षेण चत्वारि पल्योपमानि 'एवइयं कालं जाव करेज्जा'२ एतावन्त कालं गतिद्वयं सेवेत तथा एतावन्तमेव कालं यावत् उभयगतौ गमनागमने च कुर्यादिति द्वितीयो गमः २। 'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' स एवासंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव एव उत्कृष्टकालस्थितिकेषु सौधर्मदेवेषु यदा समुत्पद्यते तदा-'जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु' जघन्येन त्रिपल्योपमस्थितिकदेवेषु तथा-'उक्को-

---

व्यता कहनी चाहिये। अर्थात् द्वितीय गम में भी यही प्रथमगमोक्त वक्तव्यता सब कहनी चाहिये 'नवरं कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं' परन्तु काल की अपेक्षा कायसंवेध जघन्य से दो पल्योपम का है और 'उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं' उत्कृष्ट से वह चार पल्योपम का है 'एवइयं कालं जाव करेज्जा' इस प्रकार से वह जीव इतने काल तक दोनों गति का सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उन दोनों गतियों में गमनागमन करता है। ऐसा यह द्वितीय गम है २।

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' वही असंख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जब उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले सौधर्म देवलोक में उत्पन्न होने के योग्य होता है तब वह 'जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु' जघन्य से तीन पल्योपम की स्थिति वाले देव

અર્થાત્ બીજા ગમમાં પણ આ પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું જ કથન કહેવું જોઈએ 'नवर कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं' પરંતુ કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી બે પલ્યોપમનો છે, અને "उक्कोसेणं चत्तारि पलिओवमाइं' ઉત્કૃષ્ટથી તે ચાર પલ્યોપમ છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી દેવગતિનું સેવન કરે છે અને એટલા જ કાળ સુધી તેનું તેમાં એટલે કે બેઉ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે એ પ્રમાણેનો આ બીજો ગમ કહ્યો છે. ૨

'सो चेव उक्कोसकालट्ठिइएसु उववन्नो' તે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિવાળો જીવ જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, ત્યારે તે 'जहन्नेणं तिपलिओवमट्ठिइएसु' જઘન્યથી ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા દેવલોકમાં ઉત્પન્ન

सेण वि तिपलिओवमट्ठिएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षेणाऽपि त्रिपल्योपमस्थितिकेषु देवेषूत्पद्येत, तत्र च 'एस चेव वत्तव्वया' एषैव-उपरिप्रदर्शितैव वक्तव्यता वक्तव्या। किन्तु स्थित्यादौ वैलक्षण्य भवति तदेव दर्शयति-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं ठिई जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं' नवरम्-केवलं स्थितिर्जघन्येन त्रीणि पल्योपमानि 'उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइ' उत्कर्षेणाऽपि त्रीणि पल्योपमानि, जघन्योत्कृष्टाभ्यां त्रिपल्योपमात्मिका तृतीयगमे स्थितिर्भवती यर्थः। 'सेसं तहेव' शेषं तथैव 'कालादेसेण जहन्नेणं छप्पलिओवमाइं' कालादेशेन जघन्येन षट्पल्योपमानि 'उक्कोसेण वि छप्पलिओवमाइं 'उत्कर्षेणाऽपि षट् पल्योपमानि, जघन्योत्कृष्टाभ्यां कालादेशेन कायसंवेधः षट् पल्योपमात्मको भवतीत्यर्थः 'एवइयं०'

लोक में उत्पन्न होता है तथा 'उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कृष्ट से भी वह तीन पल्योपम की स्थिति वाले सौधर्म-देवलोक में उत्पन्न होता है 'एसचेव वत्तव्वया' इस सम्बन्ध में और अवशिष्ट द्वारों की वक्तव्यता ऊपर में दिखाये गये प्रथम गम की वक्तव्यता जैसी ही है। किन्तु यहां स्थिति आदि में जो भिन्नता है वह इस प्रकार से है-'नवरं ठिई जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं, उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं' यहां स्थिति जघन्य से तीन पल्योपम की है और उत्कृष्ट से भी वह तीन पल्योपम की है। 'सेसं तहेव' बाकी का और सब कथन पूर्वोक्त प्रथम गम के जैसा ही है। 'कालादेसेणं जहन्नेणं छपलिओवमाइं' यहां कायसंवेध जघन्य से काल की अपेक्षा ६ छह पल्योपम का है और उत्कृष्ट से भी वह ६ छह पल्योपम का है अर्थात् कायसंवेध यहां जघन्य और उत्कृष्ट से छह पल्योपम का होता है 'एवइयं०' इस प्रकार

થાય છે. તથા 'उक्कोसेण वि तिपलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે ત્રણ પલ્યોપમની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'एस चेव वत्तव्वया' આ સંબંધમાં બાકીના દ્વારો સંબંધી કથન ઉપર બતાવવામાં આવેલ પહેલા ગમના કથન પ્રમાણે જ છે પરંતુ અહિયાં સ્થિતિ વિગેરેના કથનમાં જે જુદાપણુ છે તે આ રીતે છે-नवरं ठिई जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइ उक्कोसेण वि तिन्नि पलिओवमाइं' અહિયાં સ્થિતિ જઘન્યથી ત્રણ પલ્યોપમની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે ત્રણ પલ્યોપમની છે, 'सेसं तहेव' બાકીનું બીજુ તમામ કથન પહેલા કહેલ આના પહેલા ગમ પ્રમાણે જ છે. 'कालादेसेणं जहन्नेणं छ पलिओवमाइ' અહિયાં કાયસંવેધ જઘન્યથી કાળની અપેક્ષાએ ૬ છ-પલ્યોપમનો છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે ૬ છ પલ્યોપમનો છે અર્થાત્ કાયસંવેધ અહિયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી છ પલ્યોપમનો હોય છે.

एतावन्तं कालम् असंख्यातवर्षायुष्क पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं देवगतिं च सेवेत तथा एतावन्तमेव कालं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतौ देवगतौ च गमनागमने कुर्यादिति तृतीयो-गमः ३। 'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' स एवासंख्यातवर्षायुष्क-संज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक एव आत्मना-स्वयं जघन्यकालस्थितिकः समुत्पन्नो भवेत् यदि तदा 'जहन्नेणं पलिओवमट्ठिइएसु' जघन्येन पल्योपमस्थितिकसौधर्म-देवलोकेषु समुत्पद्यते, तथा 'उक्कोसेण वि पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' उत्कर्षे-णाऽपि पल्योपमस्थितिकेषूत्पद्येत 'एस चेव वत्तव्वया' एषैव प्रथमगमप्रदर्शितैव वक्तव्यता भणितव्या इहापि सर्वं प्रथमगमोक्तमेवेत्यर्थः। 'नवरं ओगाहणा

वह जीव इतने कालतक असंख्यातवर्षायुष्क पंचेन्द्रियतिर्यग्गति का ओर देवगति का सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उस दोनों गतियों में गमनागमन करता है। ऐसा यह तृतीय गम है ३।

'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' वही असंख्यातवर्षा-युष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जब जघन्य काल की स्थितिको लेकर उत्पन्न होता है और सौधर्म देवलोक में उत्पन्न होने के योग्य होता है तो वह उस स्थिति में 'जहन्नेणं पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जे-ज्जा' जघन्य से वहां के उन देवों में उत्पन्न होता है कि जिनकी स्थिति एक पल्योपम की है और 'उक्कोसेण वि पलिओवमट्ठिइएसु उवव-ज्जेज्जा' उत्कृष्ट से भी वह उन्हीं देवों में उत्पन्न होता है कि जिनकी स्थिति एक पल्योपम की है। इस प्रकार से आगे की ओर सब वक्तव्यता 'एस चेव वत्तव्वया' इस कथन के अनुसार प्रथम गम में जैसी कही गई है वैसी यहां पर कहनी चाहिये 'नवरं ओगाहणा जह-

'एवइयं०' આ રીતે તે જીવ એટલા કાળ સુધી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ ગતિનું અને દેવ ગતિનું સેવન કરે છે અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ ગતિમાં ગમ-નાગમન કરે છે એ રીતે આ ત્રીજો ગમ કહ્યો છે. ૩।

'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' એજ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્ય વાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનીવાળો જીવ જ્યારે જઘન્યકાળની સ્થિતિને લઈને ઉત્પન્ન થાય છે. અને સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે તો તે એ સ્થિતિમાં 'जहन्नेणं पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' જઘન્યથી ત્યાંના તે દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે કે જેઓની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની હોય છે, અને 'उक्कोसेण वि पलिओवमट्ठिइएसु उववज्जेज्जा'' ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે એજ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, કે-જેઓની સ્થિતિ એક પલ્યોપમની હોય છે. આ રીતે આગળનું બીજું તમામ કથન 'एस चेव वत्तव्वया' આ સૂત્રાંશમાં કહ્યા પ્રમાણે પહેલા

जहन्नेणं धणुपुहुत्तं नवरम्–केवलं शरीरावगाहना जघन्येन धनुः पृथक् व द्वि धनु रारभ्य नवधनुः पर्यन्तमित्यर्थः। एषा चावगाहना क्षुद्रकायचतुष्पदापेक्षया प्रोक्तेति। 'उक्कोसेणं दो गाउयाइं' उत्कर्षेण द्वे गव्यूते, यत्र क्षेत्रे काले वा गव्यूत-प्रमाणशरीरा मनुष्या भवन्ति तत्संबन्धि हस्त्यादीनपेक्ष्य गव्यूतद्वयमवगाहना प्रोक्तेति। 'ठिई जहन्नेणं पलिओवमं' स्थितिर्जघन्येन पल्योपमम् 'उक्कोसेणं वि पलिओवमं' उत्कर्षेणाऽपि पल्योपमम् जघन्योत्कृष्टाभ्यां स्थितिः पल्योपमप्रमाणा भवतीत्यर्थः। 'सेसं तहेव' शेषम्–शरीरावगाहनास्थित्यतिरिक्तं सर्वमपि तथैव–पूर्वप्रकरणपठितमेवेति। 'कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं' कालादेशेन जघन्येन द्वे पल्योपमे 'उक्कोसेण वि दो पलिओवमाइं' उत्कर्षेणापि द्वे पल्योपमे

न्नेणं धणुपुहुत्तं' परन्तु जघन्य से यहां चतुर्थ गम में शरीरावगाहना दो धनुष से लेकर ९ धनुष तक की है ऐसी यह अवगाहना क्षुद्रकायवाले चतुष्पद की अपेक्षा से कही गई है और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से शरीरावगाहना 'दो गाउयाइं' दो कोश की है। जिस क्षेत्र में अथवा जिस काल में एक कोश की अवगाहना के शरीरवाले मनुष्य होते हैं –उनकी अवगाहना के सम्बन्ध को लेकर हस्त्यादिकों की अवगाहना दो कोश की कही गई है 'ठिई जहन्नेणं पलिओवमं' स्थिति जघन्य से यहां एक पल्योपम की है और 'उक्कोसेण वि पलिओवमं' उत्कृष्ट से भी वह एक पल्योपम की है 'सेसं तहेव' शरीर की अवगाहना और स्थिति से अतिरिक्त और सब आगे के द्वारों का कथन पूर्व प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही है 'कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलिओवमाइं'

ગમમાં જે પ્રમાણે કહેવામા આવ્યું છે. એજ રીતે અહિયાં પણ કહેવું જોઈએ. 'नवर ओगाहणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं' પરંતુ અહિયાં ચોથા ગમમા શરીરની અવગાહના જઘન્યથી બે ધનુષથી લઇને ૯ નવ ધનુષ સુધીની છે. એ પ્રમાણે આ અવગાહના ક્ષુદ્રકાયવાળા ચોપગા જીવોની અપેક્ષાથી કહેલ છે. 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી શરીરની અવગાહના 'दो गाउयाइं' બે ગાઉની છે. જે ક્ષેત્રમાં જે અથવા જે કાળમાં એક ગાઉની અવગાહનાના શરીરવાળા મનુષ્યો હોય છે, –તેઓની અવગાહનાના સંબંધને લઈને હાથી વિગેરેની અવગાહના બે ગાઉની કહી છે 'ठिई जहन्नेण पलिओवमं' સ્થિતિ જઘન્યથી અહીં એક પલ્યોપમની છે. અને 'उक्कोसेण वि पलिओवमं' ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે એક પલ્યોપમની છે. 'सेसं तहेव' શરીરની અવગાહના અને સ્થિતિ શિવાયના બીજા સઘળા દ્વારોનું કથન પૂર્વ પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું છે. 'कालादेसेणं जहन्नेणं दो पलि-

जघन्योत्कृष्टाभ्यां पल्योपमद्वयात्मकः कालापेक्षया कायसंवेधो भवतीत्यर्थः। 'एवइयं०' एतावन्तं कालं पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतिं सौधर्मदेवगतिं च सेवेत, तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गतौ सौधर्मदेवगतौ च गमनागमने कुर्यात्, इह मध्यमगमत्रय-स्थाने एक संमिलितो गम इति चतुर्थादारभ्य षष्ठान्ता गमा भवन्तीति ६। 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' स एव असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिक एव आत्मना-स्वस्वरूपेणोत्कृष्टकालस्थितिको जातः तदा 'आदिल्ल-गमसरिसा तिन्नि गमगा णेयव्वा' आद्यगमसदृशास्त्रयो गमका नेतव्याः प्रथमगम-त्रयवत् इहापि त्रयो गमा ज्ञातव्या इति। 'नवरं ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा' नवरम्-केवलं स्थितिं कालादेशं च भिन्नाभिन्नरूपेण स्वस्वभवमाश्रित्य जानीयात् एतावानेव विशेष इति नवमान्ता गमाः ९।

काल की अपेक्षा कायसंवेध यहां जघन्य से दो पल्योपम का है और 'उक्कोसेण वि दो पलिओवमाइं' उत्कृष्ट से भी वह दो पल्योपमका है 'एवइयं०' इस प्रकार इतने काल तक वह जीव पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गति का और सौधर्मदेवगति का सेवन करता है और इतने ही कालतक वह उस दो गति में गमनागमन करता है यहां पर मध्य के तीन गम के स्थान में केवल एक ही गम संमिलित होता है। इस प्रकार चतुर्थ गम से लेकर छठे गम तक के गम होते हैं ६।

'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' वही असंख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक जीव जब स्वयं ही उत्कृष्ट काल की स्थिति को लेकर उत्पन्न होता है और सौधर्मदेवलोक में उत्पन्न होने के योग्य होता है तो उस स्थिति में 'आदिल्लगमसरिसा तिन्नि गमगा

ओवमाइं' કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ અહિં જઘન્યથી બે પલ્યોપમનો કહ્યો છે. અને 'उक्कोसेण वि दो पलिओवमाइं' ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે બે પલ્યોપમનો છે. 'एवइयं०' એ રીતે એટલા કાળ સુધી તે જીવ પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ ગતિનું અને સૌધર્મ દેવગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ બેઉ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે અહિયાં વચલા ત્રણ ગમોને સ્થાને કેવળ એક જ ગમ સંમિલિત થાય છે. એ રીતે આ ચોથા ગમથી લઈને છઠ્ઠા ગમ સુધીના ગમો કહ્યા છે.૪-૫-૬

सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' એ- અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયતિર્યંચયોનિવાળો જીવ પોતે જ્યારે ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિને લઈને ઉત્પન્ન થાય છે અને સૌધર્મ દેવ લોકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય તો તે સ્થિતિમાં 'आदिल्लगमसरिसा तिन्नि गमगा णेयव्वा'

अथ संख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकमुत्पादयन्नाह—'जइ संखे-ज्ज०' इत्यादि। 'जइ संखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! ते यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य सौधर्मदेवेषूत्पद्येयु स्तदा कियत्कालस्थितिकदेवेषु समुत्पद्येयुः? इति प्रश्नः। उत्तरमाह—असुरकुमारप्रकरणातिदेशेन 'संखेज्जवासाउयस्स' इत्यादि। 'संखेज्जवासाउयस्स जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स तहेव नव वि गमा' संख्येयवर्षायुष्कपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्यासुरकुमारेषु समुत्पद्यमानस्य यथैव नव गमाः प्रदर्शिता स्तथैवात्रापि नवापि गमाः वर्णयितव्याः असुरकुमारप्रकरणे पृथिवीकायिकप्रकरणस्यातिदेशः कृतोऽतः पृथिवीकायिकप्रकरणवदिहापि ज्ञातव्य-

णेयव्वा' आदि के तीन गम जैसे ३ गम यहां पर कह लेने चाहिये 'नवरं ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा' किन्तु स्थिति और कालादेश अपने २ भव को आश्रित करके भिन्न भिन्न रूप से कहना चाहिये ९।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'संखेज्जवासाउयसन्नि-पंचिंदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि संख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चों से आकरके जीव सौधर्मदेवों में उत्पन्न होते हैं, तो वे कितने काल की स्थिति वाले सौधर्म देवों में उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'संखेज्जवासाउयस्स जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स तहेव नव वि गमा' हे गौतम! जिस प्रकार से असुरकुमारों में उत्पद्यमान संख्यातवर्षायुष्क संज्ञीपञ्चेन्द्रिय-तिर्यग्योनिक के नौ गम कहे गये हैं उसी प्रकार से यहां पर भी नौ गम कह लेना चाहिये। असुरकुमारप्रकरण में पृथिवीकायिक प्रकरण का

આદિના ત્રણ ગમો પ્રમાણે ત્રણ ગમો અહિયાં કહેવા જોઈએ 'नवरं ठिइं कालादेसं च जाणेज्जा', તથા સ્થિતિ અને કાળાદેશ પોત પોતાના ભવને આશ્રિત કરીને જુદા જુદા રૂપથી કહેવા જોઈએ. ૯।

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'संखेज्जवासाउयसन्नि पंचिदियतिरिक्खजोणिएहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાંથી આવીને જીવ સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેઓ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—संखेज्जवासाउयस्स जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणस्स तहेव नव वि गमा' હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકના નવ ગમો કહ્યા છે, એજ પ્રમાણેના અહિયાં પણ નવ ગમો કહેવા જોઈએ, અસુરકુમારના પ્રકરણમાં પૃથ્વીકાયિક પ્રકરણનો આત-

मिति। 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरं—केवलं स्थितिं कायसंवेधं च भिन्नभिन्नरूपेण स्व स्वभवमाश्रित्य जानीयात् 'जाहे अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ भवइ ताहे तिसु वि गमएसु' यदा आत्मना जघन्यकालस्थितिको भवति तदा त्रिष्वपि गमकेषु 'सम्मदिट्ठी वि मिच्छदिट्ठी वि' सम्यग्दृष्टिरपि भवति मिथ्यादृष्टिरपि भवति 'नो सम्मामिच्छादिट्ठी' नो सम्यग्मिथ्यादृष्टिः, मिश्रदृष्टेरिह निषेधः क्रियते जघन्यस्थितिकस्य मिश्रदृष्टेरसंभवात्, अजघन्यस्थितिकस्य तु दृष्टित्रयमपि संभवत्येवेति। 'दो णाणा दो अन्नाणा नियमं' द्वे ज्ञाने द्वे अज्ञाने नियमतः, जघन्यस्थितेरवधिविभङ्गयोरभावात् 'सेसं तं चेव' शेषं तदेवेति १।

अतिदेश किया गया है। अतः पृथिवीकायिक प्रकरण के जैसा ही कथन यहां पर जानना चाहिये। परन्तु 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' परन्तु यहां स्थिति और संवेध अपने २ भव को आश्रित करके भिन्न २ रूप से जानना चाहिये। 'जाहे अप्पणा जहण्णकालट्ठिइओ भवइ' परन्तु जब वह संख्यातवर्ष की आयु वाला संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च जीव जघन्य स्थिति वाला होता है और सौधर्मदेवों में उत्पन्न होने के योग्य होता है तब वहां 'तिसु वि गमएसु' तीनों गमकों में वह 'सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि' सम्यग् दृष्टि भी होता है और मिथ्यादृष्टि भी होता है 'नो सम्मामिच्छादिट्ठी' परन्तु वह मिश्रदृष्टि नहीं होता है क्योंकि जो जघन्य स्थिति वाला होता है, उसको मिश्रदृष्टि का अभाव होता है। अजघन्य स्थिति वाले में ही तीनों दृष्टियों का सद्भाव होता है। 'दो णाणा दो अन्नाणा नियमं' नियम से यहां दो ज्ञान और दो अज्ञान होते हैं।

દેશ કરેલ છે, જેથી પૃથિવિકાયિક પ્રકરણ પ્રમાણે જ અહિયાં પણ સમજવું. પરંતુ અહિયાં સ્થિતિ અને કાયસંવેધ 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' આ વચન પ્રમાણે પોત પોતાના ભવને આશ્રિત કરીને જુદા જુદા રૂપથી જાણવા જોઈએ. 'जाहे अप्पणा जहण्णकालट्ठिइओ भवइ' પરંતુ જ્યારે તે સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જઘન્ય સ્થિતિવાળો હોય છે, અને સૌધર્મ દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે. ત્યારે ત્યાં 'तिसु वि गमएसु' ત્રણે ગમોમાં તે 'सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि' સમ્યગ્ દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે, અને મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા પણ હોય છે, 'नो सम्मामिच्छादिट्ठी' પરંતુ તે મિશ્ર દૃષ્ટિવાળા હોતા નથી. કેમકે જે જઘન્ય સ્થિતિવાળા હોય છે, તેમને મિશ્ર દૃષ્ટિનો અભાવ હોય છે અજઘન્ય સ્થિતિવાળાઓમાં જ ત્રણે દૃષ્ટિઓનો સદ્ભાવ હોય છે, 'दो नाणा दो अन्नाणा नियमं' નિયમથી અહિયાં બે જ્ઞાન

अथ मनुष्यानुत्पादयन्नाह-'जइ मणुस्सेहिंतो' इत्यादि। 'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' यदि मनुष्येभ्य आगत्य उत्पद्यन्ते तदा-'भेदो जहेव जोइसिएसु उववज्जमाणस्स' भेदो यथैव ज्योतिष्केषूत्पद्यमानस्य, ज्योतिष्कदेवेषूत्पद्यमानस्य मनुष्यस्य यथा उत्पादादिद्वारविशेषो निरूपितः तेनैव रूपेण मनुष्येभ्य आगत्य सौधर्मे समुत्पद्यमानस्य मनुष्यस्यापि ते उत्पादादि भेदा निरूपणीयाः। कियत्पर्यन्तं ज्योतिष्कप्रकरणमिह नेतव्यं तत्राह-'जाव' इति 'जाव' यावत् असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यसूत्रपर्यन्तमिति। तथाहि-यदि मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते, तदा किं संज्ञिमनुष्येभ्योऽसंज्ञिमनुष्येभ्यो वा? संज्ञिभ्यो नो असंज्ञिभ्यः। यदि संज्ञिभ्य-

---

जघन्यस्थितिवाले के अवधि और विभङ्ग का अभाव रहता है। 'सेसं तं चेव' बाकी के द्वारों का कथन पूर्वोक्त जैसा ही है।९।

अब गौतम स्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि वे सौधर्मदेव मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं-तो इस विषय में वक्तव्यता किसके समान होती है? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं-'भेदो जहेव जोइसिएसु उववज्जमाणस्स' इस सम्बन्ध जैसी ज्योतिष्कदेवों में उत्पद्यमान मनुष्य की वक्तव्यता कही गई है उसी प्रकार की वक्तव्यता सौधर्मस्वर्ग में उत्पद्यमान मनुष्यके सम्बन्ध में भी कहनी चाहिये। यावत् हे भदन्त! यदि सौधर्मदेव मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं, तो क्या वे संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं अथवा असंज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते

અને બે અજ્ઞાન હોય છે. જઘન્ય સ્થિતિવાળાને અવધિજ્ઞાન અને વિભંગ જ્ઞાનનો અભાવ રહે છે, 'सेसं तं चेव' બાકીના દ્વારોનું કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. ।૯।

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો મનુષ્યોમાંથી આવીને તે સૌધર્મ દેવો ઉત્પન્ન થાય છે, તો આ સંબંધમાં કથન કોના પ્રમાણે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'भेदो जहेव जोइसिएसु उववज्जमाणस्स' આ સંબંધનું કથન જે પ્રમાણે જ્યોતિષ્ક દેવોમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોના સંબંધમાં કહેવામાં આવેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોના સંબંધમાં પણ કહેવું જોઇએ. યાવત્ હે ભગવન્ જો સૌધર્મ દેવો મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે?

स्तदा किं संख्यातवर्षायुष्केभ्यो वा असंख्यातवर्षायुष्केभ्यो वा? उभयेभ्योऽपि, इत्युत्तरम्, इत्यादिकं सर्वं यावत् पदेन संग्राह्यम् पुनः गौतमः प्रश्नयति 'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते!' असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त! 'जे भविए सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववज्जित्तए' यो भव्यः सौधर्मे कल्पे देवतयोत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषु समुत्पद्यते इतिप्रश्नः। उत्तरमाह-'एवं जहेव' इत्यादि, 'एवं जहेव असंखेज्ज-

है? उत्तर में प्रभु कहते हैं-हे गौतम! वे संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं, असंज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न नहीं होते हैं। यदि संज्ञी मनुष्यों से आकरके वे उत्पन्न होते हैं तो क्या संख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा असंख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं? उत्तर में प्रभु कहते है-हे गौतम! वे असंख्यातवर्ष की तथा संख्यात वर्ष की दोनों प्रकार की आयुवाले संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं इत्यादि प्रकार का सब कथन यहां यावत्पद से गृहीत हुआ है।

अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते!' हे भदन्त! जो असंख्यातवर्ष की आयुवाला संज्ञि मनुष्य 'जे भविए सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववज्जित्तए' जो सौधर्म कल्प में देवरूप से उत्पन्न होनेके योग्य है 'से णं भंते! केवइय कालट्ठिइएसु०' वह कितने काल की स्थिति वाले सौधर्मदेवों में उत्पन्न

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ! તેઓ સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, અસંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. જો સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તો શું તેઓ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? કે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ! તેઓ સંખ્યાત વર્ષની તથા અસંખ્યાત વર્ષની બન્ને પ્રકારની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે વિગેરે પ્રકારનું સઘળું કથન અહિયાં યાવત્પદથી ગ્રહણ કરાયું છે.

હવે ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—असखेज्जवासाउय सन्नि मणुस्से णं भंते! હે ભગવન્ જે અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી મનુષ્ય 'जे भविए सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववज्जित्तए' સૌધર્મ કલ્પમાં દેવપણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, 'से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु०' તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

वासाउयसन्निपर्चिदियतिरिक्खजोणियस्स' एवं यथैवासंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य 'सोहम्मे कप्पे उववज्जमाणस्स तहेव सत्त गमगा' सौधर्मे कल्पे उत्पद्यमानस्य तथैव सप्त गमकाः प्रथमास्त्रयो गमकाः ३, मध्यमत्रयस्य एको गमः १, चरमस्य त्रयो गमाः ३, इत्येवं सप्त गमका उन्नेयाः । 'नवरं आदिल्लएसु दोसु गमएसु ओगाहणा जहन्नेणं गाउयं' नवरम्-केवलम् आद्ययो द्वयोः प्रथमद्वितीययोर्गमयो जघन्येन अवगाहना गव्यूतम् 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं' उत्कर्षेण त्रीणि गव्यूतानि, आद्यगमयो हि सर्वत्र धनुःपृथक्त्वं जघन्यावगाहना, उत्कृष्टा तु गव्यूतषट्कमुक्ता, अत्र तु जघन्यावगाहना गव्यूतप्रमाणा उत्कृष्टा तु त्रिगव्यूतप्रमाणा कथितेति वैलक्षण्यमिति । 'तइयगमे जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं' तृतीयगमे जघन्येनावगाहना त्रीणि गव्यूतानि तथा-'उक्कोसेण वि तिन्नि गाउ-

---

होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं । 'एवं जहेव असंखेज्जवासाउयस्स सन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स' हे गौतम ! सौधर्मकल्प में उत्पद्यमान असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञीपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च के सम्बन्ध में जिस प्रकार से सात गम कहे गये हैं, उसी प्रकार से वे सात गमक यहां पर भी कहना चाहिये। वे सात गम इस प्रकार से हैं-प्रथम के ३ गम, मध्यम तीन गमकों में से एक चतुर्थ गम, और अन्त के ३ गम। 'नवरं आदिल्लेसु दोसु गमएसु ओगाहणा जहन्नेणं गाउयं' परन्तु प्रथम के जो ३ गमक हैं उनमें से पहिले के दो गमकों में शरीर की अवगाहना का प्रमाण जघन्य से एक कोश का है और 'उक्कोसेणं तिन्नि गाउयाइं' उत्कृष्ट से ३ कोश का है। तथा-'तइयगमे जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं, उक्कोसेणं

પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'एवं जहेव असखेज्जवासाउयस्स सन्नि पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स' હે ગૌતમ ! સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચના સંબંધમાં જે પ્રમાણે સાત ગમ કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે તે સાત ગમો અહિયાં પણ કહેવા જોઈએ. તે સાત ગમો આ પ્રમાણે છે.-પહેલાના ત્રણ ગમો, મધ્યના ત્રણ ગમો પૈકી એક ચોથો ગમ, અને અન્તના ત્રણ ગમો એ રીતે સાત ગમો થાય છે. 'नवरं आदिल्लेसु दोसु गमएसु ओगाहणा जहन्नेणं गाउयं' પરંતુ પહેલા જે ત્રણ ગમો છે, તે પૈકી પહેલાના બે ગમોમાં શરીરની અવગાહનાનું પ્રમાણ જઘન્યથી એક ગાઉનું છે, અને 'उक्कोसेण तिन्नि गाउयाइं' ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ ગાઉની છે. તથા 'तइयगमे जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाइं' ત્રીજા ગમમાં 'જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩-૩ ગાઉની શરીરની અવગા

याइ' उत्कर्षेणापि त्रीणि गव्यूतानि, तृतीयगमे जघन्यत उत्कृष्टतश्च षड्गव्यूतानि कथितानि, अत्र तु जघन्योत्कृष्टाभ्यां त्रीणि गव्यूतानीति वैलक्षण्यमिति 'चउत्थगमए जहन्नेणं गाउयं' चतुर्थगमे जघन्यावगाहना गव्यूतम् 'उक्कोसेण वि गाउय' उत्कर्षेणाऽपि गव्यूतप्रमाणैव चतुर्थगमे पूर्वं जघन्येन धनुःपृथक्त्वमवगाहना कथिता उत्कर्षेण तु द्वे गव्यूते कथिता, अत्र तु जघन्योत्कृष्टाभ्यां गव्यूतमेवोक्तमिति भवत्येव वैलक्षण्यमिति । एवमन्यदपि भावनीयम्, 'पच्छिमएसु तिसु गमएसु' पश्चिमेषु अन्तिमेषु सप्तमाष्टमनवमेषु त्रिष्वपि गमेषु 'जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइ' जघन्येन त्रीणि गव्यूतानि 'उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाइ' उत्कर्षेणापि त्रीणि

वि तिन्नि गाउयाइं' तृतीय गम में जघन्य और उत्कृष्ट से ३-३ कोश की शरीरावगाहना का प्रमाण है, यहां पर सर्वत्र आदि के दो गमकों में जघन्य अवगाहना का प्रमाण धनुःपृथक्त्व का कहा गया है और उत्कृष्ट से ६ गव्यूत का कहा गया है। परन्तु यहां जघन्य अवगाहना दो आदि के गमकों में गव्यूत प्रमाण कही गई है और उत्कृष्ट अवगाहना तीन गव्यूत (तीन कोश) प्रमाण कही गई है तथा तृतीय गम में वहां पर जघन्य से और उत्कृष्ट से ६ गव्यूत (छकोश) प्रमाण अवगाहना कही गई है। परन्तु यहां पर जघन्य से और उत्कृष्ट से वह ३-३ कोश प्रमाण कही गई है। 'चउत्थगमए जहन्नेणं गाउयं' चतुर्थ गमक में जघन्य अवगाहना एक कोश प्रमाण है और 'उक्कोसेण वि गाउयं' उत्कृष्ट से भी एक कोश प्रमाण है। चतुर्थ गम में जघन्य अवगाहना पहिले धनुः पृथक्त्व प्रमाण कही गई है और उत्कृष्ट से दो कोश प्रमाण कही गई है। परन्तु यहां वह जघन्य और उत्कृष्ट से कोश प्रमाण ही कही गई है। इसी प्रकार से और भी कथन भावित

હનાનું પ્રમાણ છે. પહેલાના બે ગમોમાં જઘન્ય અવગાહનાનું પ્રમાણ બધે ધનુષ પૃથક્ત્વનું કહેવામાં આવ્યું છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ છ ગાઉનું કહેલ છે. પરંતુ અહિયાં જઘન્ય અવગાહના બે વિગેરે ગમોમાં ગવ્યૂત પ્રમાણની કહી છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણ ગાઉ પ્રમાણની કહી છે તથા ત્રીજા ગમમાં જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ છ ગવ્યૂત (છ ગાઉ) પ્રમાણની અવગાહના કહેલ છે. પરંતુ અહિયાં જઘન્યથી અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩-૩ ત્રણ ત્રણ ગાઉ પ્રમાણની કહી છે. 'चउत्थगमए जहन्नेणं गाउयं' ચોથા ગમમાં જઘન્ય અવગાહના એક ગાઉ પ્રમાણની છે. અને 'उक्कोसेण वि गाउयं' ઉત્કૃષ્ટથી પણ એક ગાઉ પ્રમાણની છે. ચોથા ગમમાં જઘન્ય અવગાહના પહેલાં ધનુષ પૃથક્ત્વ પ્રમાણવાળી છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી બે ગાઉ પ્રમાણની કહી છે. એજ રીતે બીજુ પણ

गव्यूतानि 'सेसं तहेव निरवसेसं' शेषम्-अवगाहनातिरिक्तम् सर्वमपि तथैव पूर्ववदेव अवगन्तव्यमिति ९। 'जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते सौधर्मदेवलोके तदा कियत्कालस्थितिकसौधर्मदेवलोके उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'एवं संखेज्जवासाउय' इत्यादि। 'एवं संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्साणं जहेव असुरकुमारेसु उववज्जमाणाणं तहेव णवगमगा भाणियव्वा' एवं संख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्याणां

करना चाहिये। 'पच्छिमेसु तिसु गमएसु जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाइं' अन्तिम ७ वें ८वें और नौवें गमों में जघन्य से अवगाहना का प्रमाण तीन कोश का और उत्कृष्ट से भी अवगाहना का प्रमाण तीन कोश का कहा गया है 'सेसं तहेव निरवसेसं' इस प्रकार अवगाहना से अतिरिक्त और सब द्वारों का कथन पहिले कहे अनुसार ही जानना चाहिये ९।

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं--'जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि वे सौधर्मदेव संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं तो वे कितने काल की स्थिति वाले सौधर्म देवों में उत्पन्न होते हैं? तात्पर्य यही है कि संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य यदि सौधर्म देव लोकों में उत्पन्न होते हैं तो वे कितने काल की स्थिति वाले सौधर्म देवलोकों में उत्पन्न होते हैं? तो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं संखेज्जवासाउय०' हे

કથન કહી લેવું જોઈએ. 'पच्छिमेसु तिसु गमएसु जहन्नेणं तिन्नि गाउयाइं, उक्कोसेण वि तिन्नि गाउयाइं' છેલ્લા ત્રણ ગમોમાં એટલે કે સાતમા, આઠમા અને નવમા ગમોનાં જઘન્યથી અવગાહનાનું પ્રમાણ ત્રણ ગાઉનું કહેલ છે, 'सेसं तहेव निरवसेसं' આ પ્રમાણે અવગાહના શિવાય બીજા સઘળા દ્વારો સંબંધી કથન પહેલા પ્રમાણે જ સમજવું. ા૯ા

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે--'जइ संखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सेहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો તે સૌધર્મદેવ સંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેઓ કેટલાકાળની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? તાત્પર્ય એ છે-કે-સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્ય જો સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેઓ કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं संखेज्जवासाउय.' હે ગૌતમ! જે

यथैवासुरकुमारेषूत्पद्यमानानां तथैव नवगमका भणितव्याः 'नवरं सोहम्मदेवट्ठिई संवेहं च जाणेज्जा' नवरं सौधर्मदेवस्थितिं तेषामेव कायसंवेधं च भिन्नभिन्नरूपेण स्वस्वभवमाश्रित्य जानीयात् 'सेसं तं चेव' शेषं तदेवेति ९। 'ईसाणदेवा णं भंते !' ईशानदेवाः खलु भदन्त ! 'कओहिंतो उववज्जंति' कुतः कस्मात् स्थानविशेषादागत्योत्पद्यन्ते 'ईसाणदेवाणं एस चेव सोहम्मदेवसरिसा वत्तव्वया' ईशानकदेवानाम् एषैव सौधर्मदेवसदृशी वक्तव्यता, यथा सौधर्मदेवानामुत्पादादिका निरूपिताः तादृशा एव उत्पादादिकाः ईशानकदेवप्रकरणेऽपि वक्तव्याः। 'नवरं

गौतम ! जिस प्रकार से असुरकुमारों में उत्पद्यमान संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी मनुष्यों के नौ गमक कहे गये हैं उसी प्रकार से सौधर्म देव लोक में उत्पद्यमान इन संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी मनुष्यों के सम्बन्ध में भी नौ गमक कह लेना चाहिये। परन्तु 'नवरं सोहम्मदेवट्ठिइ संवेहं च जाणेज्जा' यहां सौधर्मदेव की स्थिति और कायसंवेध भिन्न भिन्न रूप से अपने अपने भव को आश्रित करके कहना चाहिये 'सेसं तं चेव' बाकी के अवशिष्ट द्वारों का कथन पहिले जैसा ही समझना चाहिये।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं--'ईसाणदेवा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! ईशानदेव कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'ईसाणदेवाणं एस चेव सोहम्मदेव सरिसा वत्तव्वया' हे गौतम ! ईशानदेवों के सम्बन्ध में जैसी वक्तव्यता सौधर्मदेवों की अभी २ ऊपर प्रकट की गई है वैसी ही है।

પ્રમાણે અસુરકુમારોમાં ઉત્પન્ન થનારા સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્ય સંબંધી નવ ગમો કહ્યા છે, એજ રીતે સૌધર્મ દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થનારા આ સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોના સંબંધમાં પણ નવ ગમો કહેવા જોઈએ. પરંતુ 'नवरं सोहम्मदेवट्ठिई संवेहं च जाणेज्जा' અહિયાં સૌધર્મ દેવની સ્થિતિ અને કાયસંવેધ જુદા જુદા રૂપથી પોતપોતાના ભવને આશ્રિત કરીને કહેવાં જોઈએ. 'सेसं तं चेव' બાકીના બીજા દ્વારો સંબંધી કથન પહેલા પ્રમાણે જ સમજવું જોઈએ

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'ईसाणदेवा णं भंते ! कओहिंतो ! उववज्जंति' હે ભગવન્ ઇશાનદેવ ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આપ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-इसाणदेवाण एस चेव सोहम्मदेवसरिसा वत्तव्वया' હે ગૌતમ ! ઇશાનદેવોના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન, સૌધર્મ દેવોનું હમણાં ઉપર પ્રગટ કર્યું છે, એજ પ્રમાણેનું છે અર્થાત્ જે પ્રમાણે

असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स' नवरम्-केवलमेतावद्वैलक्षण्यम् यत् असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य। 'जेसु ठाणेसु सोहम्मे उववज्जमाणस्स पलिओवमा ठिई' येषु स्थानेषु सौधर्मकल्पे उत्पद्यमानस्य पल्योपमप्रमाणा स्थितिः कथिता 'तेसु ठाणेसु इह सातिरेगं पलिओवमं कायव्वं' तेषु स्थानेषु इह ईशानकदेवाधिकारे सातिरेकं पल्योपमं कर्तव्यम्, ईशानककल्पे सातिरेकपल्योपमस्य जघन्यस्थितिकत्वादिति। 'चउत्थगमे ओगाहणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं' चतुर्थगमे शरीरावगाहना जघन्येन धनुःपृथक्त्वम्, ये खलु सातिरेक-

---

अर्थात् जिस प्रकार से सौधर्मदेवों के उत्पाद आदिकों का निरूपण किया गया है उसी प्रकार से इस ईशानदेव प्रकरण में भी ईशानदेवों के उत्पाद आदिकों का निरूपण करना चाहिये। 'नवरं असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स जेसु ठाणेसु सोहम्मे उववज्जमाणस्स पलिओवमा ठिई' परन्तु जिन स्थानों में उत्पद्यमान असंख्यातवर्षायुष्क संज्ञि पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक की स्थिति पल्योपम की कही गई है 'तेसु ठाणेसु इह सातिरेगं पलिओवमं कायव्वं' उन स्थानों में इस ईशानदेव प्रकरण में कुछ अधिक पल्योपम की स्थिति कहनी चाहिये। क्यों कि ईशानकल्प में सातिरेक कुछ अधिक एक पल्योपम की जघन्य स्थिति कही गई है। 'चउत्थगमे ओगाहणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं' चतुर्थ गम में जघन्य अवगाहना धनुःपृथक्त्व की है। यह जघन्य अवगाहना उन क्षुद्रतरकाय वाले तिर्यञ्चों की अपेक्षा से कही गई है-जो सातिरेक पल्योपम

સૌધર્મ દેવોના ઉત્પાદ વિગેરેનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે આ ઇશાન દેવના પ્રકરણમાં પણ દેવોના ઉત્પાદ વિગેરેનું નિરૂપણ કરવું જોઈએ. 'नवरं असंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स जेसु ठाणेसु सोहम्मे उववज्जमाणस्स पलिओवमा ठिई' પરંતુ જે સ્થાનોમાં ઉત્પન્ન થનારા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકની સ્થિતિ પલ્યોપમની કહી છે 'तेसु ठाणेसु इह सातिरेकं पलिओवम कायव्वं' એ સ્થાનોમાં આ ઇશાનદેવ પ્રકરણમાં કંઈક વધારે પલ્યોપમની સ્થિતિ કહેવી જોઈએ કેમકે ઇશાન કલ્પમાં સાતિરેક કંઇક વધારે એક પલ્યોપમની જઘન્ય સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે. 'चउत्थगमे ओगाहणा जहन्नेणं धणुपुहुत्तं' ચોથા ગમમાં જઘન્ય અવગાહના જઘન્યથી ધનુપૃથક્ત્વની છે. આ જઘન્ય અવગાહના તે ક્ષુદ્ર કાયવાળા તિર્યંચની અપેક્ષાથી કહી છે કે જે સાતિરેક

पल्योपमायुष्काः तिर्यग्योनिकाः सुषमांशोद्भवाः क्षुद्रतरकायास्तानपेक्ष्येदमुक्तम् । 'उक्कोसेणं सातिरेगाइं दो गाउयाइं' उत्कर्षेण सातिरेके द्वे गव्यूते, यत्र काले सातिरेकगव्यूतप्रमाणा मनुष्या भवन्ति तत्कालोत्पन्नान् हस्त्यादीनपेक्ष्येदमुक्तमिति । 'सेसं तहेव' शेषं तथैव-पूर्वप्रतिपादितमेव अन्यत्सर्वमवगन्तव्यमिति ९। 'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सस्स वि तहेव ठिई जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स असंखेज्जवासाउयस्स' असंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यस्यापि तथैव स्थितिर्यथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्यासंख्यातवर्षायुष्कस्य, असंख्यातवर्षायुष्कस्य पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य स्थितिर्दर्शिता तथैवासंख्यातवर्षायुष्कस्य संज्ञिमनुष्यस्यापि स्थितिर्निरूपणीया इति भावः। 'ओगाहणा वि जेसु ठाणेसु गाउयं, तेसु ठाणेसु इहं सातिरेगं गाउयं' शरीरावगाहना सौधर्मदेवाधिकारे येषु स्थानेषु असंख्यात-

---

की आयु वाले हैं और सुषमांश में उत्पन्न हुए हैं। 'उक्कोसेणं सातिरेगाइं दो गाउयाइं' तथा उत्कृष्ट से सातिरेक दो गव्यूत की है। जिस काल में सातिरेक गव्यूत प्रमाण मनुष्य होते हैं उस काल में उत्पन्न हुए हस्त्यादिकों की अपेक्षा करके यह अवगाहना का प्रमाण कहा गया है। 'सेसं तहेव' इस कथन के सिवाय और सब द्वारों का कथन पूर्व में जैसा कहा गया है वैसा ही है।९।

'असंखेज्जवासाउय सन्निमणुस्सस्स वि तहेव ठिई जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स असंखेज्जवासाउयस्स' तथा असंख्यातवर्ष की आयुवाले संज्ञी मनुष्य की स्थिति असंख्यातवर्ष की आयुवाले पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिक की स्थिति के जैसी है। 'ओगाहणा वि जेसु ठाणेसु गाउयं तेसु ठाणेसु इहं सातिरेगं गाउयं' सौधर्मदेवाधिकार में

પલ્યોપમની આયુષ્યવાળા છે, અને સુષમાંશમાં ઉત્પન્ન થાય છે. 'उक्कोसेणं सातिरेगाइं दो गाउयाइं' તથા ઉત્કૃષ્ટથી સાતિરેક બે ગવ્યૂત (ગાઉ)ની છે. જે કાળમાં સાતિરેક ગવ્યૂત પ્રમાણ મનુષ્ય છે, એ કાળમાં ઉત્પન્ન થયેલા હાથી વિગેરેની અપેક્ષા કરીને આ અવગાહનાનું પ્રમાણ કહ્યું છે. 'सेसं तहेव' આ કથન શિવાય બીજા તમામ દ્વારો સંબંધી કથન પહેલાં જે રીતે કહેલ છે, એજ પ્રમાણે છે. ।૯।

'असंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्सस्स वि तहेव ठिई जहा पंचिंदियतिरिक्खजोणियस्स असंखेज्जवासाउयस्स' તથા અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યની સ્થિતિ અસંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિકની સ્થિતિ પ્રમાણે છે 'ओगाहणा वि जेसु ठाणेसु गाउयं तेसु ठाणेसु इहं सातिरेगं गाउयं' સૌધર્મદેવના અધિકારમાં જે સ્થાનોમાં અસંખ્યાત વર્ષની

वर्षायुष्कमनुष्याणां गव्यूतं प्रदर्शितं तदिह ईशानदेवाधिकारेषु स्थानेषु सातिरेकं गव्यूतं वक्तव्यम् ईशानदेवस्य जघन्यतः सातिरेकपल्योपमस्थितिकत्वात्, प्राप्तव्यदेवस्थित्यनुसारेण चासंख्यातवर्षायुष्कमनुष्याणां स्थितिसद्भावात् तदनुसारेणैव च तेषामवगाहना भावादिति। 'सेसं तहेव' शेषं तथैवेति ९। 'संखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणियाण मणुस्साण य जहेव सोहम्मे उववज्जमाणाणं तहेव निरवसेसं णव वि गमगा' संख्येयवर्षायुष्काणां तिर्यग्योनिकानां मनुष्याणां च यथैव सौधर्मे उत्पद्यमानानां नवगमकाः कथिता स्तथैव निरवशेषं नवापि गमा भणितव्या 'नवरं

जिन स्थानों में असंख्यातवर्षायुष्कसंज्ञि मनुष्यों की शरीरावगाहना एक गव्यूत प्रमाण कही गई है उन स्थानों में यहां ईशानदेवाधिकार में वह शरीरावगाहना कुछ अधिक एक कोश कहनी चाहिये। क्योंकि ईशानदेव की जघन्यस्थिति सातिरेक पल्योपम की प्रकट की गई है तथा प्राप्तव्य देव की स्थिति के अनुसार ही असंख्यातवर्ष की स्थितिवाले मनुष्यों के स्थिति का सद्भाव होता है। अतः इसके अनुरूप ही उनके अवगाहना का सद्भाव होता है। 'सेसं तहेव' बाकी का ओर सब द्वारों का कथन पहिले जैसा ही है ॥९॥

'संखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणियाण मणुस्साण य जहेव सोहम्मे उववज्जमाणाणं तहेव निरवसेसं णव वि गमगा 'संख्यातवर्ष आयुवाले तिर्यञ्चों के और मनुष्यों के जो कि सौधर्म स्वर्ग में उत्पद्यमान हैं नौ गम कहे गये हैं। उसीप्रकार से ईशानदेव के सम्बन्ध में भी नौ गम कहना चाहिये। 'नवरं ईसाणट्ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' परन्तु ईशानदेव

આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્યોના શરીરની અવગાહના એક ગવ્યૂત—ગાઉની કહી છે. તે સ્થાનોમાં અહિં આ ઈશાન દેવના અધિકારમાં તે શરીરની અવગાહના કંઈક વધારે એક ગાઉ કહેવી જોઈએ. કેમકે—ઈશાનદેવની જઘન્યસ્થિતિ સાતિરેક પલ્યોપમની કહી છે. પ્રાપ્ત થનાર દેવની સ્થિતિ પ્રમાણે જ અસંખ્યાત વર્ષની સ્થિતિવાળા મનુષ્યોને સ્થિતિનો સદ્ભાવ હોય છે. જેથી તેના અનુરૂપ જ તેમને અવગાહનાનો સદ્ભાવ હોય છે. 'સેસં તહેવ' બાકીનું બીજા સઘળા દ્વારોનું કથન પહેલા પ્રમાણે જ છે તેમ સમજવું. ॥૯॥

'संखेज्जवासाउयाणं तिरिक्खजोणियाण मणुस्साण य जहेव सोहम्मे उववज्जमाणाणं तहेव निरवसेसं णव वि गमगा' સંખ્યાતવર્ષની આયુષ્યવાળા તિર્યંચોના અને મનુષ્યોના કે જે સૌધર્મ સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા છે. તેમના સંબંધમાં નવ ગમો કહ્યા છે, તેજ પ્રમાણેના નવ ગમો ઈશાન દેવના સંબં-

ईसाणठिइं संवेहं च जाणेज्जा ९। 'नवरं केवलम् ईशानदेवस्थितिं कायसंवेधं च भिन्नभिन्नरूपेण स्वस्वमवमपेक्ष्य जानीयादिति ॥सू०१॥

सनत्कुमारदेवाधिकारे इदमाह-'सणंकुमारदेवा णं' इत्यादि।

मूलम्-सणंकुमारदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति, उववाओ जहा सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं जाव-पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! जे भविए सणंकुमारदेवेसु उववज्जित्तए० अवसेसा परिमाणादीया भवादेसपज्जवसाणा सच्चेव वत्तव्वया भाणियव्वा जहा सोहम्मे उववज्जमाणस्स। नवरं सणंकुमारठिइं संवेहं च जाणेज्जा। जाहे य अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ भवइ ताहे तिसु वि गमएसु पंचलेस्साओ आदिल्लाओ कायव्वाओ, सेसं तं चेव९। जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति० मणुस्साणं जहेव सक्करप्पभाए उववज्जमाणाणं तहेव णववि गमा भाणियव्वा। नवरं सणंकुमारठिइं संवेहं च जाणेज्जा ९। माहिंदगदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति जहा सणंकुमारगदेवाणं वत्तव्वया तहा माहिंदगदेवाणं वत्तव्वया भाणियव्वा। नवरं माहिंदगदेवाणं ठिई सातिरेगा भाणियव्वा सच्चेव। एवं बंभलोयगदेवाणं वि वत्तव्वया। नवरं बंभलोगठिइं संवेहं च जाणेज्जा। एवं जाव सहस्सारो। नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा। लंतगादीणं जहन्नकालट्ठिइयस्स तिरिक्खजोणि-

---

की स्थिति और उसके कायसंवेध में सौधर्मदेव की स्थिति और कायसंवेध से भिन्नता जाननी चाहिये॥ सू०१॥

ધમાં પણ કહેવા જોઈએ. 'नवरं ईसाणठिईं संवेहं च जाणेज्जा' પરંતુ ઈશાન દેવની સ્થિતિ અને કાયસંવેધમાં સૌધર્મ દેવની સ્થિતિ અને કાયસંવેધ કરતાં જુદાપણું સમજવું જોઈએ. ॥સૂ૦ ૧॥

थस्स तिसु वि गमएसु छप्पि लेस्साओ कायव्वाओ, संघयणाइं बंभलोगलंतएसु पंच आदिल्लगाणि। महासुक्कसहस्सारेसु चत्तारि तिरिक्खजोणियाण वि मणुस्साण वि, सेसं तं चेव ९। आणय देवाणं भंते! कओहिंतो उववज्जंति० उववाओ जहा सहस्सार-देवा णं। णवरं तिरिक्खजोणिया खोडेयव्वा जाव पज्जत्तसंखे-ज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते! जे भविए आणयदेवेसु उवव-ज्जित्तए० मणुस्साण य वत्तव्वया जहेव सहस्सारेसु उववज्जमा-णाणं। नवरं तिन्नि संघयणाणि सेसं तहेव जाव अणुबंधो। भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं, उक्कोसेणं सत्त भव-ग्गहणाइं। कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठारससागरोवमाइं दोहिं वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, उक्कोसेणं सत्तावन्नं सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं०। एवं सेसा वि अट्ठ गमगा भाणियव्वा। नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा, सेसं तं चेव ९। एवं जाव अच्चुयदेवा, नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा९। चउसु वि संघयणा तिन्नि आणयादीसु। गेवेज्जदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति एस चेव वत्तव्वया नवरं दो संघयणा, ठिइं संवेहं च जाणेज्जा। विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति? एस चेव वत्तव्वया निरवसेसा जाव अणुबंधो त्ति। नवरं पढमं संघयणं सेसं तहेव। भवा-देसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं उक्कोसेणं पंच भवग्गह-णाइं। कालादेसेणं जहन्नेणं एक्कत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं वास-

पुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं०९। एवं सेसा वि अट्ठगमगा भाणियव्वा। नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा। मणुसे लद्धी णवसु वि गमएसु जहा गेवेज्जेसु उववज्जमाणस्स। नवरं पढमं संघयणं। सव्वट्ठगसिद्धगदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जति उववाओ जहेव विजयादीणं जाव से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा? गोयमा! जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमट्ठिइएसु उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जंति, अवसेसा जहा विजयाईसु उववज्जमाणाणं। नवरं भवादेसेणं तिन्नि भवग्गहणाइं, कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं, उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं, एवइयं०१। सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ एस चेव वत्तव्वया। नवरं ओगाहणा ठिइओ रयणिपुहुत्तवासपुहुत्ताणि सेसं तहेव, संवेहं च जाणेज्जा२। सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ एस चेव वत्तव्वया। नवरं ओगाहणा जहन्नेणं पंचधणुसयाइं उक्कोसेण वि पंचधणुसयाइं, ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी, उक्कोसेण वि पुव्वकोडी सेसं तहेव जाव भवादेसो त्ति। कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं वि पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं एवइयं कालं सेवेज्जा एवइयं कालं गइरागइं करेज्जा ३। एते तिन्नि

गमगा सव्वट्ठसिद्धगदेवाणं। सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति भगवं गोयमे जाव विहरइ ॥सू० २॥

॥चउवीसइमे सए चउवीसइमो उद्देसो समत्तो॥२४-२

चउवीसइमं सयं समत्तं ॥२४॥

छाया—सनत्कुमारदेवाः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते । उपपातो यथा शर्कराप्रभा पृथिवीनैरयिकाणाम् यावत् पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त ! यो भव्यः सनत्कुमारदेवेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्येत अवशेषा परिमाणादिका भवादेशपर्यवसाना, सैव वक्तव्यता भणितव्या यथा सौधर्मे उत्पद्यमानस्य। नवरं सनत्कुमारस्थितिं संवेधं च जानीयात् यदा चात्मना जघन्यकालस्थितिको भवति तदा त्रिष्वपि गमकेषु पञ्च लेश्या आद्याः कारयितव्याः, शेषं तदेव ९। यदि मनुष्येभ्य उत्पद्यन्ते० मनुष्याणां यथैव शर्कराप्रभायामुत्पद्यमानानां तथैव नवापि गमा भणितव्याः। नवरं सनत्कुमारस्थितिं संवेधं च जानीयात् ९। माहेन्द्रकदेवाः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते यथा सनत्कुमारदेवानां वक्तव्यता तथा माहेन्द्रकदेवानां वक्तव्यता भणितव्या, नवरं माहेन्द्रकदेवानां स्थितिः सातिरेका भणितव्या सैव। एवं ब्रह्मलोकदेवानामपि वक्तव्यता, नवरं ब्रह्मलोकस्थितिं संवेधं च जानीयात्। एवं यावत् सहस्रारः। नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात्। लान्तकादीनां जघन्यकालस्थितिकस्य तिर्यग्योनिकस्य त्रिष्वपि गमकेषु षडपि लेश्याः कर्तव्याः, संहननानि ब्रह्मलोकलान्तकेषु पञ्च आद्यानि, महाशुक्रसहस्रारेषु चत्वारि तिर्यग्योनिकानामपि मनुष्याणामपि, शेषं तदेव९। आनतदेवाः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते० उपपातो यथा सहस्रारदेवानाम्, नवरं तिर्यग्योनिकाः प्रतिषेद्धव्याः यावत् पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त ! यो भव्य आनतदेवेषूत्पत्तुम्० मनुष्याणां च वक्तव्यता यथैव सहस्रारेषु उत्पद्यमानानाम्। नवरं त्रीणि संहननानि शेषं तथैव यावदनुबन्धः। 'भवादेशेन जघन्येन त्रीणि भवग्रहणानि, उत्कर्षेण सप्त भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन अष्टादशसागरोपमाणि द्वाभ्यां वर्षपृथक्त्वाभ्यामभ्यधिकानि, उत्कर्षेण सप्तपञ्चाशत्सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत् कुर्यात्। एवं शेषा अपि अष्टगमका भणितव्याः। 'नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात्, शेषं तदेव९। एवं यावत् अच्युतदेवाः, नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात् ९। चतुर्ष्वपि संहननानि त्रीणि आणतादिषु। ग्रैवेयकदेवाः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते? एषैव वक्तव्यता

नवरं द्वे संहनने, स्थितिं संवेधं च जानीयात्। विजयवैजयन्तजयन्तापराजितदेवाः खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते? एषैव वक्तव्यता निरवशेषा यावदनुबन्ध इति। नवरं प्रथमं संहननम् शेषं तदेव। भवादेशेन जघन्येन त्रीणि भवग्रहणानि उत्कर्षेण पञ्चभवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन एकत्रिंशत्सागरोपमाणि द्वाभ्यां वर्षपृथक्त्वाभ्यामभ्यधिकानि उत्कर्षेण षट्षष्टिः सागरोपमाणि तिसृभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत्कुर्यात् १। एवं शेषा अपि अष्ट गमका भणितव्याः। नवरं स्थितिं संवेधं च जानीयात्, मनुष्ये लब्धिर्नवस्वपि गमकेषु यथा ग्रैवेयकेषूत्पद्यमानस्य। नवरं प्रथमं संहननम्। सर्वार्थकसिद्धकदेवाः खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते? उपपातो यथैव विजयादीनां यावत् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकेषूत्पद्येत? गौतम! जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकेषु उत्कर्षेणाऽपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकेषु उत्पद्यन्ते, अवशेषा यथा विजयादिषु उत्पद्यमानानाम्। नवरं भवादेशेन त्रीणि भवग्रहणानि, कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि द्वाभ्यां वर्षपृथक्त्वाभ्यामभ्यधिकानि उत्कर्षेणापि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटीभ्यामभ्यधिकानि, एतावन्तं यावत् कुर्यात् १। स एव आत्मना जघन्यकालस्थितिको जातः एषैव वक्तव्यता, नवरमवगाहनास्थिती रत्निपृथक्त्व-वर्षपृथक्त्वे, शेषं तदेव। संवेधं च जानीयात् २। स एवात्मनोत्कृष्टकालस्थितिको जातः, एषैव वक्तव्यता। नवरमवगाहना जघन्येन पञ्चधनुःशतानि उत्कर्षेणाऽपि पञ्च धनुःशतानि। स्थितिर्जघन्येन पूर्वकोटिः उत्कर्षेणाऽपि पूर्वकोटिः, शेषं तथैव यावत् भवादेश इति। कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटीभ्यामभ्यधिकानि उत्कर्षेणाऽपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि द्वाभ्यामपि पूर्वकोटिभ्यामभ्यधिकानि, एतावन्त कालं सेवेत। एतावन्तं कालं गतिमागतिं च कुर्यात् ३। एते त्रयो गमकाः सर्वार्थसिद्धकदेवानाम्। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त इति भगवान् गौतमो यावद्विहरति ॥सू०२॥

चतुर्विंशतितमे शतके चतुर्विंशतितमोद्देशकः समाप्तः ॥२४-२४॥

चतुर्विंशतितमं शतकं समाप्तम् ॥२४॥

टीका—'सणंकुमारदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' सनत्कुमारदेवाः खलु भदन्त! कुतः—कस्मात् स्थानविशेषादागत्य सनत्कुमारदेवगतौ समुत्पद्यन्ते

सनत्कुमारदेवाधिकार

'सणंकुमारदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' इत्यादि सूत्र २

સનત્કુમાર દેવાધિકાર

'सणंकुमारदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' ઈત્યાદિ

'उववाओ जहा सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं' उपपादो यथा शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाणां येन रूपेण रत्नप्रभापृथिवीनारकातिदेशेन कुत आगत्योत्पद्यन्ते' इत्यादिरूप उत्पादः कथितः तेनैव रूपेण सनत्कुमारेष्वपि उत्पादो वक्तव्यः, तथाहि—हे भदन्त! सनत्कुमाराः कुत आगत्योत्पद्यन्ते, किं नैरयिकेभ्यः तिर्यग्योनिकेभ्योऽथवा मनुष्येभ्यो देवेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः? गौतम! नो नैरयिकेभ्यः,

टीकार्थ—गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—'सणंकुमारदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! सनत्कुमारदेव किस स्थान से आकरके उत्पन्न होते हैं? अर्थात् किस गति के जीव सनत्कुमारदेवों के रूप में उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'उववाओ जहा सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं हे गौतम! शर्कराप्रभा के नैरयिकों के जैसे उनका उपपात कहना चाहिये। अर्थात् जिस प्रकार से रत्नप्रभा पृथिवी नारकों के अतिदेश को लेकर शर्कराप्रभा पृथिवी के नैरयिकों का कि हां से आकरके उत्पन्न होते हैं—इत्यादि रूप से उत्पाद का कथन गया है, उसी रूप से शर्कराप्रभा के अतिदेश को लेकर सन ों में भी उत्पाद कहना चाहिये। जैसे हे भदन्त! सनत्कुमार ं से आकरके उत्पन्न होते हैं? क्या नैरयिकों से आकरके ते हैं? अथवा तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? ष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा देवों से पन्न होते हैं? इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में —हे गौतम! वे नैरयिकों से आकरके सनत्कुमार

ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે—'सणंकुमारदेवा णं उववज्जंति' હે ભગવન્ સનત્કુમાર દેવ કયા સ્થાનમાંથી ા છે? અર્થાત્ કઈ ગતિના જીવો સનત્કુમાર દેવપણાથી 'उववाओ जहा सक्करप्पभापुढवीनेरइयाणं' હે ગૌતમ! યિકોના કથન પ્રમાણે તેમનો ઉપપાત કહેવો જોઈએ. પૃથ્વીના નારકોના અતિદેશ (ભલામણ) થી શર્કરાપ્રભા ઓ ક્યાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? વિગેરે ામાં આવ્યું છે, એજ રૂપથી શર્કરાપ્રભાના અતિ- પણ ઉત્પાદ કહેવો જોઈએ. જેમકે હે ભગવન્ પન્ન થાય છે? શું તેઓ નૈરયિકોમાંથી આવીને ્ચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? ત્પન્ન થાય છે? અથવા દેવોમાંથી આવીને

नो देवेभ्य आगत्योत्पद्यन्ते किन्तु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकेभ्यो मनुष्येभ्यश्च आगत्योत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। कियत्पर्यन्त शर्कराप्रभानारकातिदेशः करणीय एतदाशयेनाह-'जाव पज्जत्त' इत्यादि। 'जाव पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते! यावत् पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकः खलु भदन्त! 'जे भविए सणंकुमारदेवेसु उववज्जित्तए' यो भव्यः सनत्कुमारदेवेषूत्पत्तुं स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकसनत्कुमारदेवेषूत्पद्येत इति प्रश्नः उत्तरमाह-'अवसेसा' इत्यादि। 'अवसेसा परिमाणादीया भवादेसपज्जवसाणा सच्चेव वत्तव्वया भाणियव्वा' अवशेषाः परिमाणादिकाः

की पर्याय रूप से उत्पन्न नहीं होते हैं और न देवों से आकरके सनत्कुमार की पर्यायरूप से उत्पन्न होते हैं किन्तु पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकों से और मनुष्यगति से आकरके ही वे सनत्कुमार देवों की पर्यायरूप से उत्पन्न होते हैं। यहां शर्कराप्रभा के नारको का अतिदेश कहाँ तक करना चाहिये सो इसी आशय को लेकर सूत्रकार ने 'जाव पज्जत्त' ऐसा कहा है यावत्-'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपंचिंदियतिरिक्खजोणिएणं भंते!' हे भदन्त! जो पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञीपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक जीव 'जे भविए सणंकुमारदेवेसु' उववज्जित्तए' जो सनत्कुमारदेवों में उत्पन्न होने के योग्य हैं वे कितने काल की स्थिति वाले सनत्कुमार देवों में उत्पन्न होता है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'अवसेसा परिमाणादीया भवादेसपज्जवसाणा सच्चेव वत्त-

---

ઉત્પન્ન થાય છે? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેમને કહે છે કે-હે ગૌતમ! તેઓ નૈરયિકોમાંથી આવીને સનત્કુમારના પર્યાયપણાથી ઉત્પન્ન થતા નથી, તથા દેવોમાંથી આવીને સનત્કુમારના પર્યાય રૂપથી પણ ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ યોનિકોમાંથી અને મનુષ્યગતિમાંથી આવીને જ તેઓ સનત્કુમાર દેવોના પર્યાયપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. અહિયાં શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીના નારકોનો અતિદેશ ક્યાં સુધીનો ગ્રહણ કરવો જોઈએ? એ આશયથી સૂત્રકારે 'जाव पज्जत्त' એ પ્રમાણે કહ્યું છે જાવ યાવત્ 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निपचिंदियतिरिक्खजोणिए णं भंते!' હે ભગવન્ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા પંચેન્દ્રિયતિર્યંચ યોનિવાળા 'जे भविए सणंकुमारदेवेसु उववज्जित्तए' જે જીવો સનત્કુમાર દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તે કેટલાકાળની સ્થિતિવાળા સનત્કુમાર દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'अवसेसा परिमाणादीया भवादेसपज्जवसाणा सच्चेव

भवादेशपर्यवसानाः परिमाणद्वारादारभ्य भवादेशद्वारपर्यन्ता इत्यर्थः सैव वक्तव्यता भणितव्या 'जहा सोहम्मे उववाज्जमाणस्स' यथा सौधर्मदेवे उत्पद्यमानस्य पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकस्य परिमाणाद्याः भवादेशान्ताः कथिताः तथाऽत्रापि ज्ञातव्याः तथाहि—कियत्कालस्थितिकेषु उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन द्विसागरोपमस्थितिकेषु, उत्कर्षेण सप्तसागरोपमस्थितिकेषु सनत्कुमारदेवेषूत्पद्यन्ते इत्युत्तरम्। ते खलु भदन्त! जीवा एकसमयेन कियन्त उत्पद्यन्ते इति प्रश्नस्य जघन्येन एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कृष्टतः संख्याता असंख्याता वा उत्पद्यन्ते इत्यादि सर्वं सौधर्मवदेव ज्ञातव्यम् 'नवरं सणंकुमारठिइं संवेहं च

व्वया भाणियव्वा' हे गौतम! इस सम्बन्ध में अवशिष्ट परिमाण आदि द्वारों का कथन भवादेश तक सौधर्मस्वर्ग में उत्पन्न होने वाले पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञीपञ्चेन्द्रियतिर्यञ्च के कथन के जैसे जानना चाहिये। जैसे—वह कितने काल की स्थितिवालों में उत्पन्न होता है? तो इस प्रश्न का उत्तर ऐसा है कि वह जघन्य से दो सागरोपम की स्थितिवाले सनत्कुमारों में और उत्कृष्ट से सात सागरोपम की स्थितिवाले सनत्कुमारदेवों में उत्पन्न होता है। हे भदन्त! ऐसे वे जीव जो सनत्कुमारदेवों में उत्पन्न होते हैं एक समय में कितने उत्पन्न होते हैं? इस प्रकार के परिमाण द्वार सम्बन्धी प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने कहा कि हे गौतम! ऐसे वे जीव जघन्य से एक, अथवा दो अथवा तीन उत्पन्न होते हैं और उत्कृष्ट से संख्यात अथवा असंख्यात उत्पन्न होते हैं। इत्यादि सब कथन सौधर्म स्वर्ग के जैसा ही जानना चाहिये। परन्तु 'नवरं

वत्तव्वया भाणियव्वा' હે ગૌતમ! આ સંબંધમાં પરિમાણ વિગેરે બાકીના દ્વારોનું કથન ભવાદેશ સુધી સૌધર્મ સ્વર્ગમાં ઉત્પન્ન થનારા પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી તિર્યંચના કથન પ્રમાણે જાણવું જોઈએ. જેમકે-તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળાઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એવો છે કે-તે જઘન્યથી બે સાગરોપમની સ્થિતિવાળા સનત્કુમારોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી સાત સાગરોપમની સ્થિતિવાળા સનત્કુમાર દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. હે ભગવન્ એવા તે જીવો જો સનત્કુમાર દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તેઓ એક સમયમાં કેટલાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રકારના પરિમાણ દ્વાર સંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે-હે ગૌતમ! એવા તે જીવો જઘન્યથી એક અથવા બે અથવા ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત ઉત્પન્ન થાય છે. વિગેરે સઘળું કથન સૌધર્મ સ્વર્ગના કથન પ્રમાણે

-जाणेज्जा' अत्रैतदेव वैलक्षण्यम् यत् सनत्कुमारस्थितिं संवेधं च भिन्नभिन्न-रूपेण स्वस्वभवापेक्षया जानीयादिति। 'जाहे य अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ भवइ' यदा च आत्मना-स्वयं जघन्यकालस्थितिको भवति 'ताहे तिसु वि गमएसु पंच लेस्साओ आदिल्लाओ कायव्वाओ' तदा त्रिष्वपि गमकेषु आद्याः पञ्चलेश्याः कृष्णनीलाद्या कारयितव्याः त्रिष्वपि गमकेषु कृष्णनीलाद्याः पञ्च लेश्या भवन्तीति ज्ञातव्याः, जघन्यस्थितिकस्तिर्यग्योनिकः सनत्कुमारदेवगतौ समुत्पित्सु जघन्यस्थितिसामर्थ्याद् कृष्णादीनां चतसृणां लेश्यानामन्यतरस्यां परिणतो भूत्वा मरणसमये पद्मलेश्यामासाद्य म्रियते तदनन्तरं सनत्कुमारदेवगतौ समुत्पद्यते-यत

सणंकुमारठिइं संवेहं च जाणेज्जा' सनत्कुमारकी स्थिति और सनत्कुमार का संवेध अपने भवकी अपेक्षा से सौधर्मस्वर्ग के देव की अपेक्षा भिन्न है ऐसा जानना चाहिये। 'जाहे य अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ भवइ' जिस समय वह पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क तिर्यग्गतिक जीव जघन्य कालस्थितिवाला होता है और सनत्कुमारदेवगति में उत्पन्न होने के योग्य होता है 'ताहे तिसु वि गमएसु पंच लेस्साओ आदिल्लाओ कायव्वाओ' उस समय आदि के तीनों गमकों में कृष्ण नील कापोततेजोलेश्या और पद्मलेश्या, ये पांच लेश्याएँ होती हैं। तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि जघन्यस्थिति वाला तिर्यग्योनिक जीव जो सनत्कुमारदेवगति में उत्पन्न होने के योग्य है जघन्यस्थिति के सामर्थ्य से कृष्ण आदि चार लेश्याओं में से किसी एक लेश्या में परिणत होकरके मरणसमय में पद्मलेश्या को प्राप्त करके मरता है।

જ સમજવું. પરંતુ 'नवरं सणंकुमारठिइं संवेहं च जाणेज्जा' સનત્કુમારની સ્થિતિ અને સનત્કુમારનો કાયસંવેધ પોતાના ભવની અપેક્ષાથી સૌધર્મ સ્વર્ગના દેવની અપેક્ષાથી જુદા છે. તેમ સમજવું. 'जाहे य अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ भवइ' જ્યારે તે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો તિર્યંચ ગતિવાળો જીવ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળો થાય છે, અને સનત્કુમાર દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, 'ताहे तिसु वि गमएसु पंच लेस्साओ आदिल्लाओ' તે સમયે આદિના ત્રણે ગમોમાં કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત તેજોલેશ્યા અને પદ્મલેશ્યા એ પાંચ લેશ્યાઓ હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જઘન્ય સ્થિતિવાળો તિર્યંચયોનિક જીવ કે જે સનત્કુમાર દેવ ગતિમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, જઘન્ય સ્થિતિના સામર્થ્યથી કૃષ્ણ વિગેરે ચાર લેશ્યાઓ પૈકી કોઈ એક લેશ્યામાં પરિણત થઈને મરણ સમયમાં પદ્મલેશ્યાને

आगामितनभवलेश्यापरिणामे सति जीवः परभवं गच्छतीति आगमः। अनेन रूपेणास्य जीवस्य पञ्चलेश्या आद्या भवन्तीति। 'सेसं तं चेव' शेषम्-लेश्याद्वारातिरिक्तं सर्वं तदेव-सौधर्मदेवकल्पकथितमेवेति भावः ९।

अथ मनुष्यान् सनत्कुमारे उत्पादयन्नाह-'जइ मणुस्सेहिंतो' इत्यादि। 'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि मनुष्येभ्य आगत्य सनत्कुमारगतौ उत्पद्यन्ते 'मणुस्साणं जहेव सक्करप्पभाए उववज्जमाणाणं' मनुष्याणां यथैव शर्कराप्रभापृथिव्यां समुत्पद्यमानानां नव गमाः कथिताः 'तहेव णव वि गमा भाणियव्वा' तथैव नवापि गमा भणितव्याः, 'नवरं सणंकुमारट्ठिइ संवेहं च जाणेज्जा'

उसके अनन्तर वह सनत्कुमार देवगति में उत्पन्न होता है। क्योंकि आगामी भव की लेश्या के परिणाम होने पर जीव परभव में जाता है, ऐसा आगम का कथन है। इस रूप से इस जीव के आदि की पांच लेश्याएँ होनी कही गई हैं। 'सेसं तं चेव' लेश्याद्वार के अतिरिक्त और सब द्वारों का कथन सौधर्मदेव के प्रकरण में कहे गये अनुसार ही है॥९॥

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! यदि जीव मनुष्यगति से आकरके सनत्कुमार गति में उत्पन्न होते हैं, तो इस विषय में नौ गम किसके अनुसार कहे गये हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'मणुस्साणं जहेव सक्करप्पभाए उववज्जमाणाणं०' हे गौतम! इस सम्बन्ध में शर्कराप्रभा में उत्पद्यमान मनुष्यों के नौ गमकों के जैसे नौ गमक यहां कहने योग्य है। परन्तु

પ્રાપ્ત કરીને મરે છે. તે પછી તે સનત્કુમાર દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે-આગામી ભવની લેશ્યાનુ પરિણમન થાય ત્યારે જીવ પરભવમાં જાય છે. એવું આગમનુ કથન છે. એ રૂપથી આ જીવને આદિની પાંચ લેશ્યાઓ હોવાનું કહ્યું છે. 'सेसं तं चेव' લેશ્યા દ્વાર શિવાય બીજા સઘળા દ્વારો સંબંધી કથન સૌધર્મ દેવના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. ।૯।

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जइ मणुस्सेहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ જો જીવ મનુષ્ય ગતિમાંથી આવીને સનત્કુમાર ગતિમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો આ વિષયમાં નવ ગમો કોના ગમો પ્રમાણે કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'मणुस्साण जहेव सक्करप्पभाए उववज्जमाणाणं०' હે ગૌતમ! આ સંબંધમાં શર્કરાપ્રભામાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોના નવ ગમો પ્રમાણેના નવ ગમો અહિયાં કહેવા જોઈએ. પરંતુ 'नवर सणंकु-

अन्यत् सर्वं शर्कराप्रभावदेव किन्तु प्रकृते सनत्कुमारस्थितिं कायसंवेधं च भिन्न भिन्नरूपेण जानीयादिति। ९।

'माहिंदगदेवा णं भंते' माहेन्द्रदेवाः खलु भदन्त! 'कओहिंतो उववज्जंति' कुतः-कस्मात् स्थानविशेषादागत्योत्पद्यन्ते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'जहा सणंकुमारदेवाणं' इत्यादि। 'जहा सणंकुमारदेवाणं वत्तव्वया तहा माहिंदगदेवाणं भाणियव्वा' यथा सनत्कुमारदेवानां वक्तव्यता तथा माहेन्द्रकदेवानां भणितव्या यथा सनत्कुमारवक्तव्यता कथिता तथैव माहेन्द्रकदेवानामपि वक्तव्यता भणितव्येति संक्षेपत उत्तरम्, केवलं सनत्कुमारस्थाने माहेन्द्रकदेवपदं निवेश्य प्रथमादि नवान्ता गमा निरूपणीयाः। 'नवरं माहिंदगदेवाणं ठिई सातिरेगा भाणियव्वा सच्चेव' नवरम्-केवलं सनत्कुमारदेवप्रकरणापेक्षया इदमेव वैलक्षण्यं यत् माहेन्द्र-

---

-'नवरं सणंकुमारट्ठिइ संवेहं च जाणेज्जा' यहां सनत्कुमार की स्थिति और कायसंवेध भिन्न २ कहना चाहिये।९।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'माहिंदगदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! माहेन्द्रकदेव किस स्थान विशेष से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'जहा सणंकुमारदेवाणं वत्तव्वया तहा माहिंदगदेवाणं भाणियव्वो' हे गौतम! जिस प्रकार से सनत्कुमार देवों की वक्तव्यता कही गई है, उसी प्रकार से माहेन्द्रक देवों की भी वक्तव्यता कहनी चाहिये। केवल सनत्कुमार के स्थान में माहेन्द्रकदेव पद रखकर प्रथम आदि नौ गम बनाना चाहिये। 'नवरं माहिंदगदेवाणं ठिई सातिरेगा भाणियव्वा सच्चेव' परन्तु सनत्कुमार के प्रकरण में कहे हुवे नौ गमों में जो सनत्कुमार

मारट्ठिइ संवेहं च जाणेज्जा' અહિયાં સનત્કુમારની સ્થિતિ અને કાયસંવેધ જુદા જુદા કહેવા જોઈએ ।૯।

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે--'माहिंदगदेवाणं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ માહેન્દ્રકદેવ કયા સ્થાનમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'जहा सणंकुमारदेवाणं वत्तव्वया तहा माहिंदगदेवाणं भाणियव्वा' હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે સનત્કુમાર દેવોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે માહેન્દ્ર દેવોનુ કથન પણ કહેવું જોઈએ. કેવળ સનત્કુમારના સ્થાનમાં માહેન્દ્રદેવ પદ રાખીને પહેલો વિગેરે નવે ગમો કહેવા જોઈએ. 'नवरं माहिंदगदेवाणं ठिई सातिरेगा भाणियव्वा सच्चेव' પરંતુ સનત્કુમારના પ્રકરણમાં કહેલા નવ ગમોમાંથી જે સન-

कदेवानां स्थितिः सातिरेका भणितव्या, सैव सनत्कुमारदेवस्य या स्थितिः सैव स्थितिः सातिरेका सागरद्वयोपमा जघन्या उत्कृष्टा सप्त सागरोपमा सातिरेका माहेन्द्रकदेवस्य भवतीत्येतदेव वैलक्षण्यमन्यत्सर्वं सनत्कुमारवदेव ज्ञातव्यमिति भावः। 'एवं बंभलोगदेवाणं वि वत्तव्वया' एवं माहेन्द्रकदेववदेव ब्रह्मलोकदेवानामपि वक्तव्यता ज्ञातव्या। 'नवरं बंभलोग ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरं ब्रह्मलोकस्थितिं जघन्यतः सप्त सागरोपमरूपाम् उत्कृष्टतो दशसागरोपमरूपां तथा कायसंवेधं च स्व स्व भवापेक्षया स्थितिद्वयं संमेल्य जानीयात्। अन्यत् सर्वं माहेन्द्रकवदेव ज्ञातव्यमिति। 'एवं जाव सहस्सारो' एवम्-ब्रह्मलोकवदेव यावत्

की स्थिति कही गई है, उसकी अपेक्षा इस प्रकरण में माहेन्द्रकदेवों की स्थिति कुछ अधिक दो सागरोपम की जघन्य से और सातिरेक सात सागरोपम की उत्कृष्ट से कहनी चाहिये। बस यही स्थिति को लेकर उस प्रकरण से इस प्रकरण में विशेषता है और कोई विशेषता नहीं है। 'एवं बंभलोगदेवाणं वि वत्तव्वया' माहेन्द्रदेवलोक की जैसी यह वक्तव्यता प्रकट की गई है। ऐसी ही वक्तव्यता, ब्रह्मलोक देवों की भी है। 'नवरं बंभलोगठिइं संवेहं च जाणेज्जा' परन्तु ब्रह्मलोकदेवों की स्थिति जघन्य से सातसागरोपम की है और उत्कृष्ट से१० दस सागरोपमकी है। तथा कायसंवेध अपने २ भव की अपेक्षा दो स्थिति को मिलाकरके होता है। इस प्रकार से पूर्वप्रकरण की अपेक्षा इस प्रकरण में भिन्नता है-बाकी का और सब कथन माहेन्द्रकदेव के ही जैसा है। 'एवं जाव सहस्सारो' ब्रह्मलोकदेव के जैसी ही यावत् सहस्रार देव पर्यन्त की

त्कुमारनी स्थिति कही छे, ते करतां आ प्रकरणमां माहेन्द्र देवोनी स्थिति कंईक वधारे बे सागरोपमनी जघन्यथी अने सातिरेक सात सागरोपमनी उत्कृष्टथी कहेवी जोईए. आ रीते स्थितिना संबंधमां ते प्रकरण करतां आ प्रकरणमां विशेषपणु छे. बीजु कोई पण प्रकारनुं विशेषपणुं नथी, 'एवं बंभलोगदेवाणं वि वत्तव्वया' आ माहेन्द्र देवलोकनुं कथन जे प्रमाणे कह्युं छे, एज प्रमाणेनुं कथन ब्रह्मलोक देवोनुं पण छे. 'नवरं बंभलोगठिइं संवेहं च जाणेज्जा' परंतु ब्रह्मलोक देवोनी स्थिति जघन्यथी सात सागरोपमनी छे अने उत्कृष्टथी दस सागरोपमनी छे तथा कायसंवेध पोत पोताना भवनी अपेक्षाथी बे स्थितिने मेळववाथी थाय छे. आ रीते पहेलाना प्रकरण करतां आ प्रकरणना कथनमां जुदा पणुं आवे छे, बाकीनुं बीजुं सघळुं कथन माहेन्द्र देवना कथन प्रमाणेनुं

सहस्रारदेवस्यापि वक्तव्यता ब्रह्मलोकादारभ्य सहस्रारदेवपर्यन्त ब्रह्मलोकसदृशी आगमविभागशो ज्ञातव्येति भावः, यावत्पदेन-लान्तकमहाशुक्रयोर्ग्रहणम्। 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरं केवलं लान्तक-महाशुक्र-सहस्रारदेवानां स्थितिं संवेधं च भिन्नभिन्नरूपेण जानीयादिति। जघन्येन तत्र-लान्तके जघन्येन दशसागरोपमा, उत्कर्षेण चतुर्दशसागरोपमा, महाशुक्रे चतुर्दशसागरोपमा, उत्कर्षेण सप्तदशसागरोपमा, सहस्रारे जघन्येन सप्तदशसागरोपमा, उत्कर्षेण अष्टादशसागरोपमेति भावः। 'लंतगादीणं जहन्नकालट्ठिइयस्स तिरिक्खजोणियस्स'

भी वक्तव्यता है अर्थात् ब्रह्मलोक से लेकर सहस्रार तक के देवलोकों की वक्तव्यता भी ब्रह्मलोक के गमों के विभाग के अनुसार है ऐसा जानना चाहिये। यहां यावत्पद से 'लान्तक और महाशुक्र' इन दो देवों का ग्रहण हुआ है। 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' इस प्रकार लान्तक, महाशुक्र और सहस्रार देवों की वक्तव्यता ब्रह्मलोकदेव की वक्तव्यता के जैसी ही है-परन्तु उस वक्तव्यता से इस वक्तव्यता में अन्तर यदि कोई है तो वह स्थिति और संवेध द्वार को लेकर है। जैसे-लान्तक में जघन्य स्थिति दश सागरोपम की है और उत्कृष्टस्थिति १४ सागरोपम की है। महाशुक्र में जघन्य स्थिति १४ चौदह सागरोपम की है और उत्कृष्टस्थिति १७ सागरोपम की है। सहस्रार में जघन्यस्थिति १७ सागरोपम की है और उत्कृष्टस्थिति १८ अठारह सागरोपम की है 'लंतगादीणं जहन्नकालट्ठिइयस्स तिरिक्खजोणियस्स' लान्तक आदि

જ છે. 'एव जाव सहस्सारो' બ્રહ્મલોક દેવના કથન પ્રમાણે યાવત્ સહસ્રાર દેવ સુધીના દેવલોકોનું કથન ગમોના વિભાગ પ્રમાણે છે, તેમ સમજવું. અહિયાં યાવત્પદથી લાન્તક અને મહાશુક્ર આ બે દેવલોકો ગ્રહણ કરાયા છે. 'नवरं ठिइ संवेहं च जाणेज्जा' આ રીતે લાન્તક, મહાશુક્ર અને સહસ્રાર દેવોનું કથન બ્રહ્મલોક દેવના કથન પ્રમાણેનું જ છે પરંતુ તે કથન કરતાં આ કથનમાં જો કોઈ જુદાપણું હોય તો તે સ્થિતિ અને કાયસંવેધ દ્વારના સંબંધમાં જ છે, જેમકે-લાન્તક દેવલોકમાં જઘન્ય સ્થિતિ દસ સાગરોપમની છે, અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૪ ચૌદ સાગરોપમની છે, મહાશુક્ર દેવલોકમાં જઘન્ય સ્થિતિ ૧૪ ચૌદ સાગરોપમની છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૭ સત્તર સાગરોપમની છે. સહસ્રાર દેવલોકમાં જઘન્ય સ્થિતિ ૧૭ સત્તર સાગરોપમની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૮ અઢાર સાગરોપમની છે 'लंतगादीणं जहन्नकालट्ठिइयस्स तिरिक्खजोणियस्स' લાન્તક વિગેરે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા

कान्तकादिदेवानां जघन्यकालस्थितिकस्य तिर्यग्योनिकस्य 'तिसु वि गमएसु छप्पि लेस्साओ कायव्वाओ' त्रिष्वपि गमकेषु षडपि लेश्याः कारयितव्याः जघन्य कालस्थितिकतिर्यग्योनिकस्य लान्तकदेवादौ समुत्पित्सोः जघन्यस्थिति सामर्थ्यात् कृष्णादीनां पञ्चलेश्यानामन्यतरस्यां स जीवः परिणतो भूत्वा शुक्ललेश्यामासाद्य म्रियते ततः तत्रोत्पद्यते यतोऽग्रेतनभवलेश्यापरिणामे सति जीवः परभवं गच्छतीत्यागमत्वादस्य षडपि लेश्या भवन्तीति। 'संघयणाइं बंभलोगलंतएसु पंच आदिल्लगाणि' संहननानि ब्रह्मलोकलान्तकयोः पञ्च आद्यानि, कीलिकापर्यन्तानि संहननानि भवन्ति, अनयोः आद्यपञ्चसंहननवन्तो हि जीवाः समुत्पद्यन्ते

देवलोकों में उत्पन्न होने वाले तिर्यग्योनिक जीव के जो कि जघन्यकाल की स्थितिवाले हैं 'तिसु वि गमएसु छप्पि लेस्साओ कायव्वाओ' तीनों गमों में ६ छह लेश्याएं कहनी चाहिये। अर्थात् लान्तकदेव आदि में उत्पन्न होने के योग्य हुए जघन्य काल की स्थिति वाले तिर्यग्योनिक जीव का, जघन्यस्थिति के सामर्थ्यसे कृष्णादि पांच लेश्याओं में से किसी एक लेश्या में परिणत होकर मरण समय में शुक्ल लेश्या को प्राप्त करके मरण होता है। इसलिये वह वहीं उत्पन्न होता है क्योंकि अगले भव की लेश्याके परिणाम होने पर ही जीव परभव को जाता है ऐसा आगम का कथन है। इसी कारण यहां ६ छहों लेश्याएं होती हैं ऐसा कहा गया है। 'संघयणाइं बंभलोगलंतएसु पंच आदिल्लगाणि' ब्रह्मलोक और लान्तक में आदि के कीलिका तक के पांच संहनन वाले जीव ही उत्पन्न होते हैं। क्योंकि इन दोनों देवलोकों में आदि के पांच संहनन वाले जीव ही उत्पन्न होते हैं। छट्ठा जो सेवार्त्तसंहनन है

તિર્યંચયોનિવાળા જીવોને કે જેઓ જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા છે. 'तिसु वि गमएसु छप्पि लेस्साओ कायव्वाओ' તેના ત્રણે ગમોમાં ૬ છ લેશ્યાઓ કહેવી જોઈએ, અર્થાત્ લાન્તક દેવ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય થયેલા જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા તિર્યંચયોનિક જીવની જઘન્ય સ્થિતિના સામર્થ્યથી કૃષ્ણ વિગેરે પાંચ લેશ્યાઓમાંથી કોઈ એક લેશ્યામાં પરિણત થઈને મરણ સમયમાં તેજોલેશ્યાને પ્રાપ્ત કરીને મરણ થાય છે. તેથી તે ત્યાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે-આગલા ભવની લેશ્યાનું પરિણામ થાય ત્યારે જીવ પરભવમાં જાય છે. એ પ્રમાણે આગમનું કથન છે. 'संघयणाइं बंभलोगलंतएसु पंच आदिल्लगाणि' બ્રહ્મલોક અને લાન્તકમાં પહેલા કીલિકા સુધીના પાંચ સંહનન હોય છે, કેમકે આ બેઉ દેવલોકોમાં આદિના પાંચ સંહનન હોય છે, કેમકે આ બેઉ દેવલોકોમાં આદિના પાંચ સંહનનવાળા જીવો જ ઉત્પન્ન થાય છે.

षष्ठं सेवार्त्तसंहनं त्वाद्येषु चतुर्ष्वेव देवलोकेषु गमने निबन्धनं भवतीति भावः। महाशुक्रसहस्रारयोः आद्यानि अर्धनाराचपर्यन्तानि चत्वारि संहनानि भवन्ति, महाशुक्रसहस्रारयोः प्राथमिकचतुर्गमे प्राथमिकचतुःसंहननवन्त उत्पद्यन्ते इति कथनं तिर्यग्योनिकान् मनुष्यांश्चाश्रित्य ज्ञातव्यमेतदाशयेनाह-'तिरिक्खजोणियाण वि' इत्यादि। 'तिरिक्खजोणियाण वि मणुस्साण वि' तिर्यग्योनिकानामपि मनुष्याणामपि 'सेसं तं चेव' शेषम्-उक्तादन्यत् तदेव यत् पूर्वं कथितं तदेव ज्ञातव्यमितिः९।

'आणयदेवाणं भंते' आनतदेवाः खलु भदन्त ! 'कओहिंतो उववज्जंति' कुतः -कस्मात् स्थानविशेषादागत्योत्पद्यन्ते किं नैरयिकेभ्य आगत्य अथवा तिर्य-

---

वह आदि के चार ही देवलोकों में गमन का कारण होता है। महाशुक्र और सहस्रार इन दो में आदि के अर्धनाराच तक के चार संहनन होते हैं। महाशुक्र और सहस्रार के पहले के चार गमों में प्राथमिक चार संहननवाले उत्पन्न होते हैं ऐसा कथन तिर्यग्योनिकों को और मनुष्यों को आश्रित करके कहा गया जानना चाहिये। इसी आशय से 'तिरिक्खजोणियाण वि मणुस्साण वि' ऐसा सूत्रपाठ कहा गया है। 'सेसं तंचेव' बाकी का शेष सब कथन पूर्व में जैसा कहा गया है वैसा ही जानना चाहिए ॥९॥

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'आणयदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! आनतदेव किस गति से आकरके उत्पन्न होते हैं? अर्थात् आनत देवरूप से जो जीव उत्पन्न होते हैं

છટ્ઠું જે સેવાર્ત સંહનન છે, તે પહેલાના ચાર જ દેવલોકોમા ગમનનુ કારણ હોય છે મહા શુક્ર અને સહસ્રાર આ બે દેવલોકમાં પહેલાના અર્ધનારાચ સુધીના ચાર સહનન હોય છે. મહાશુક્ર અને સહસ્રારના પહેલાના ચાર ગમોમાં પહેલાના ચાર સંહનનવાળા ઉત્પન્ન થાય છે. એવું કથન તિર્યંચ યોનિકોને અને મનુષ્યોને આશ્રિત કરીને કહ્યુ છે તેમ સમજવું આ હેતુથી 'तिरिक्खजोणियाण वि मणुस्साण वि' આ પ્રમાણે સૂત્રપાઠ કહેલ છે 'सेसं तं चेव' બાકીનું બીજું સઘળું કથન પહેલાં જેમ કહ્યું છે, તે પ્રમાણે સમજવું. ૧૯

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે---आणयदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ આનતદેવો કઇ ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અર્થાત્ આનતદેવપણાથી જે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ કઇ ગતિમાંથી આવેલા જીવો હોય છે? શું તેઓ નૈરયિક ગતિમાંથી આવીને

ग्योनिकेभ्यः मनुष्येभ्यो वा देवेभ्यो वा आगत्योत्पद्यन्ते इत्यादि प्रश्नोत्तराणि सर्वाण्यपि सहस्रारदेवप्रकरणवदेव ज्ञातव्यमेतदाशयेनाह-'उववाओ जहा' इत्यादि। 'उववाओ जहा सहस्सारदेवाणं' उपपातो यथा सहस्रारदेवानाम्-येन रूपेण सहस्रारदेवानामनन्तरपूर्वप्रकरणे उपपातादिः कथितः तेनैव रूपेण आनतदेवानामपि उपपातादिर्वक्तव्य इति। 'नवरं तिरिक्खजोणिया खोडेयव्वा' नवरं तिर्यग्योनिकाः प्रतिषेद्धव्याः, अयमर्थः, अत्र तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्य आनतदेवा उत्पद्यन्ते' इति न वक्तव्यम्, आनतदेवलोकादारभ्य अग्रेतनेषु देवलोकेषु तिर्यग्योनिकानामुत्पादा-

वे किस गति से आये जीव होते हैं? क्या वे नैरयिकगति से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा तिर्यग्योनिकों से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा मनुष्यगति से आकरके उत्पन्न होते हैं? अथवा देवगति से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं हे गौतम! इस सम्बन्ध में समस्त प्रश्न और उनके उत्तर सहस्रार देवप्रकरण में जिस प्रकार से प्रश्न और उनके उत्तर कहे गये हैं उसी प्रकार से जानना चाहिये। इसी आशय को लेकर 'उववाओ जहा सहस्सारदेवाणं' सूत्रकार ने यह सूत्र कहा है। जिस प्रकार से हे गौतम! सहस्रार देवों के अनन्तर प्रकरण में उपपात आदि द्वार कहे गये हैं, उसी रूप से आनतदेवों के भी उत्पात आदि कहना चाहिये। 'नवरं तिरिक्खजोणिया खोडेयव्वा' परन्तु यहां पर 'तिर्यग्योनिकों से आकरके आनतदेव उत्पन्न होते हैं 'ऐसा कथन नहीं करना चाहिये। क्योंकि

ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા મનુષ્ય ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? અથવા દેવગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ! આ વિષયમાં સઘળા પ્રશ્નો અને ઉત્તરો સહસ્રાર દેવના પ્રકરણમાં જે રીતે પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો કહેવામાં આવ્યા છે, એજ પ્રમાણે સમજવા. આ ભાવને લઈને 'उववाओ जहा सहस्सारदेवाणं' સૂત્રકારે આ પ્રમાણે સૂત્ર કહ્યું છે જે આ પ્રમાણે છે. હે ગૌતમ! સહસ્રાર દેવોના પછીના પ્રકરણમાં ઉપપાત વિગેરે દ્વારો સંબંધી કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણે આનત દેવોના ઉપપાત વિગેરે પણ કહેવા જોઈએ. 'नवरं तिरिक्खजोणिया खोडेयव्वा' પરંતુ અહિયાં તિર્યંચ યોનિકોમાંથી આવીને આનત દેવ ઉત્પન્ન થાય છે, એવુ કથન કહેવું જોઇએ નહીં કેમકે-આનત દેવલોકથી લઈને આગળના

संभवात्। तेषु मनुष्याणामेवोत्पादात् इति। 'जाव' यावत् 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते' पर्याप्तसंख्येयवर्षायुष्कसंज्ञिमनुष्यः खलु भदन्त! 'जे भविए आणयदेवेसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' यो भव्य आनतदेवेषूत्पत्तुम् स खलु भदन्त! कियत्कालस्थितिकानतदेवेषूत्पद्यते इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'मणुस्साण य' इत्यादि। 'मणुस्साण य वत्तव्वया जहेव सहस्सारेसु उववज्जमाणाणं' मनुष्याणामानतदेवेषु उत्पद्यमानानां च वक्तव्यता यथैव सहस्रारदेवेषूत्पद्यमानानाम्, सहस्रारदेवेषु समुत्पद्यमानानां मनुष्याणां या वक्तव्यता सैव वक्तव्यता आनतदेवेषु समुत्पद्यमानानाम् मनुष्याणामपि वक्तव्येति सहस्रारकल्पे समुत्पद्यमानमनुष्याणामाद्यानि चतुः संहननानि

आनतदेवलोक से लेकर आगे के देवलोकों में तिर्यग्योनिक जीवों का उत्पाद नहीं होता है। इनमें तो केवल मनुष्यों का ही उत्पाद होता है। जाव-यावत् 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते! जे भविए आणयदेवेसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' हे भदन्त! जो पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञिमनुष्य आनतदेवलोको में उत्पन्न होने के योग्य है, वह कितने काल की स्थितिवाले आनतदेवों में उत्पन्न होता है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'मणुस्साण य वत्तव्वया जहेव सहस्सारेसु उववज्जमाणाणं' हे गौतम! सहस्रार देवों में समुत्पद्यमान मनुष्यों के सम्बन्ध में जो वक्तव्यता कही गई है वही वक्तव्यता आनतदेवलोकों में समुत्पद्यमान मनुष्यों के सम्बन्ध में भी कहनी चाहिये। सहस्रारकल्प में उत्पन्न होने

દેવલોકોમાં તિર્યંચયોનિકોનો ઉત્પાદ થતો નથી, તેઓમાં તો કેવળ મનુષ્યોનોજ ઉત્પાદ થાય છે જાવ' યાવત્ 'पज्जत्तसंखेज्जवासाउयसन्निमणुस्से णं भंते! जे भविए आणयदेवेसु उववज्जित्तए से णं भंते! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' હે ભગવન્ જે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી મનુષ્ય આનત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા આનતદેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'मणुस्साण य वत्तव्वया जहेव सहस्सारेसु उववज्जमाणाणं' હે ગૌતમ! સહસ્રાર દેવોમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોના સંબંધમાં જે કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન આનત દેવલોકોમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોના સંબંધમાં પણ કહેવું જોઈએ સહસ્રાર કલ્પમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય જીવોને-મનુષ્યોને

कथितानि आनतदेवेषूत्पद्यमानानां तु त्रीण्येव संहननानि भवन्ति एतदाशयेन कथयति-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं तिन्नि संघयणाणि' नवरम् केवलं सहस्रारापेक्षयाऽत्र इदमेव वैलक्षण्यं यत् त्रीणि नाराचपर्यन्तानि संहननानि भवन्ति 'सेसं तहेव जाव अणुवंधोत्ति' शेषम्-संहननातिरिक्तं सर्वमपि तथैव-सहस्रारकल्पवदेव कियत्पर्यन्तं सहस्रारदेवकल्पवदवगन्तव्यं तत्राह-'जाव अणुवंधोत्ति' यावदनुबन्ध इति परिमाणादारभ्य अनुबन्धपर्यन्तं सहस्रारदेववदेव वक्तव्यमिति। कायसंवेधं दर्शयति 'भवादेसेणं' इत्यादि, 'भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं' भवादेशेन जघन्येन त्रीणि भवग्रहणानि आनतादिदेवा मनुष्येभ्य एवागत्य उत्पद्यन्ते तथा मनुष्येष्वेव गत्यागच्छन्तीति जघन्यतो भवत्रयमेव भवतीति भावः, 'उक्कोसेणं सत्तभवग्गहणाइं' उत्कर्षेण भवापेक्षया सप्तभवग्रहणानि आन-

के योग्य जीवों के मनुष्यों के-आदि के चार संहनन होते हैं। पर जो अनतदेवों में समुत्पद्यमान मनुष्य हैं, उनके तीन ही संहनन होते हैं। यही बात-'नवरं तिन्नि संघयणाणि' अर्थात् यहां आनत देवलोक में समुत्पद्यमान मनुष्यों के नाराच तक के तीन ही संहनन होते हैं। 'सेसं तहेव जाव अणुबंधोत्ति' इस प्रकार संहनन के अतिरिक्त ओर सब कथन सहस्रार कल्प के जैसा ही-'जाव अणुवंधोत्ति' यावत् अनुबन्ध तक कहना चाहिये। 'भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं' भव की अपेक्षा कायसंवेध जघन्य से तीन भवों को ग्रहण करने रूप है क्यों कि आनतादिक देव मनुष्यों से आकरके उत्पन्न होते हैं और वहां से च्यव-कर वे पुनः मनुष्यों में ही जन्म धारण करते हैं। अतः जघन्य से तीन भव ही होते हैं। तथा-'उक्कोसेणं सत्त भवग्गहणाइं' उत्कृष्ट से

પહેલાના ચાર સંહનન હોય છે. પરંતુ જે આનતદેવોમાં ઉત્પન્ન થનાર મનુષ્ય છે, તેઓને ત્રણ જ સંહનન હોય છે. એજ વાત 'नवरं तिन्नि संघयणाणि' અર્થાત્ અહિયાં આનત દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્યોને નારાચ સુધીના ત્રણ જ સંહનન હોય છે. 'सेसं तहेव जाव अणुवंधोत्ति' આ રીતે સંહનન શિવાયનું બાકીનું બીજું સઘળું કથન સહસ્રાર કલ્પ પ્રમાણે જ 'जाव अणुबंधो त्ति' યાવત્ અનુબંધ સુધી કહેવું જોઈએ. 'भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइ' ભવની અપેક્ષાએ કાયસંવેધ જઘન્યથી ત્રણ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે. કેમકે-આનત વિગેરે દેવો મનુષ્યોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. અને ત્યાંથી ચવીને તેઓ પાછા મનુષ્યોમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ જન્મ લે છે. તેથી જઘન્યથી ત્રણ ભવોજ થાય છે. તથા 'उक्कोसेणं सत्तभवग्गहणाइं'

तादिदेवा मनुष्येभ्य एवोत्पद्यन्ते मनुष्येष्वेव मृत्यागच्छन्तीति उत्कर्षतो भवसप्तकं भवतीति। 'कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठारससागरोवमाइं दोहिं वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' कालादेशेन जघन्येनाष्टादश सागरोपमाणि द्वाभ्यां वर्षपृथक्त्वाभ्यामभ्यधिकानि 'उक्कोसेण सत्तावन्नं सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण सप्तपञ्चाशत्सागरोपमाणि चतसृभिः पूर्वकोटिभि रभ्यधिकानि, आनतदेवानामुत्कर्षेण एकोनविंशतिसागरोपमाणि आयुः तस्य भवत्रयभावेन सप्तपञ्चाशत् सागरोपमाणि भवन्ति, तथा मनुष्यभवचतुष्टय संबन्धि पूर्वकोटिचतुष्काभ्यधिकानि भवन्तीति। 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं यावत् मनुष्यगतिमानतदेव-

कायसंवेध भव की अपेक्षा सात भवों को ग्रहण करने रूप होता है। क्यों कि आनतादिक देवों का उत्पाद मनुष्यों से ही होता है और पुनः यहां से चवकर देवों का उत्पाद मनुष्यों में ही होता है। इस प्रकार उत्कृष्ट से सात भव बन जाते हैं। 'कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठारस सागरोवमाइं दोहिं वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' काल की अपेक्षा कायसंवेध जघन्य से दो वर्षपृथक्त्वों से अधिक १८ अठारह सागरोपम का है और 'उक्कोसेणं' उत्कृष्ट से 'सत्तावन्नं सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' चार पूर्वकोटि अधिक सत्तावन सागरोपम का है। क्यों कि आनतदेवों की उत्कृष्ट स्थिति १९ उन्नीस सागरोपम की है। यहां तीन भव के सद्भाव से ५७ सत्तावन सागरोपम का कायसंवेध काल की अपेक्षा उत्कृष्ट से हो जाता है। तथा इसमें जो चार पूर्व कोटि अधिकता कही गई है वह चार मनुष्य भवों की चार पूर्वकोटि को लेकर कही गई है 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार से वह जीव

ઉત્કૃષ્ટથી કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી સાત ભવો ગ્રહણ કરવા રૂપ હોય છે. કેમકે—આનત વિગેરે દેવોનો ઉત્પાદ મનુષ્યોમાં જ થાય છે. આ રીતે ઉત્કૃષ્ટથી સાત ભવો થઈ જાય છે. 'कालादेसेणं जहन्नेणं अट्ठारससागरोवमाइं दोहिं वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાથી કાયસંવેધ જઘન્યથી બે વર્ષ પૃથક્ત્વથી અધિક ૧૮ અઢાર સાગરોપમનો છે, અને 'उक्कोसेणं' ઉત્કૃષ્ટથી 'सत्तावन्नं सागरोवमाइं चउहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' ચાર પૂર્વકોટિ અધિક સત્તાવન સાગરોપમનો છે. કેમકે આનત દેવોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૧૯ ઓગણીસ સાગરોપમની છે. અહિયાં ત્રણ ભવના સદ્ભાવથી સત્તાવન સાગરોપમનો કાયસંવેધ કાળની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટથી થઈ જાય છે. તથા તેમાં જે ચાર પૂર્વકોટિનું અધિકપણું કહ્યું છે, તે ચાર મનુષ્ય ભવોની ચાર પૂર્વકોટિને લઈને

गतिं च सेवेत तथा एतावन्तमेव कालं मनुष्यगतौ आनतदेवगतौ च गत्यागती कुर्यादिति प्रथमो गमः १। 'एवं सेसा वि अट्ठ गमगा भाणियव्वा' एवं प्रथमगमवदेव शेषाः-द्वितीयगमादारभ्य नवमान्ता अष्टौ गमका भणितव्याः तथाहि जघन्यकाल स्थितिकेषूत्पत्तियोग्यः, अत्रापि एषैव वक्तव्यतेति द्वितीयो गमः २। उत्कृष्टकाल- स्थितिकेषूत्पत्तियोग्यः, एषैव वक्तव्यतेति तृतीयो गमः ३। स एव आत्मना जघन्यकालस्थितिको जातः एषैव वक्तव्यतेति चतुर्थो गमः ४। स एव आत्मना

मनुष्यगति और आनतदेवगति का इतने कालतक सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस दो गति में गमनागमन करता है ऐसा यह यहां प्रथम गम है ।१।

'एवं सेसा वि अट्ठ गमगा भाणियव्वा' इसी प्रकार से यहां शेष द्वितीय गम से लेकर ९ नव वें गम तक के आठ गम भी कहना चाहिये। जैसे-जो पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञि मनुष्य जघन्यकाल की स्थिति- वाले आनतदेवों में उत्पन्न होने के योग्य होता है वह कितने काल की स्थितिवाले आनतदेवों में उत्पन्न होता है ? तो इसके उत्तर में भी यही पूर्वोक्त वक्तव्यता कहनी चाहिये। ऐसा यह द्वितीय गम है ॥२॥ इसी प्रकार से जो पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य उत्कृष्टकाल की स्थितिवाले आनतदेवों में उत्पन्न होता हैं, तो इसके सम्बन्ध में भी यही पूर्वोक्त वक्तव्यता-प्रथमगम की वक्तव्यता कहनी चाहिये।। ऐसा यह तृतीय गम है। यही पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय जीव मनुष्य जो जघन्यकाल की स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है। वह

કહેલ છે 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે જીવ મનુષ્યગતિ અને આનતદેવ ગતિનું આટલા કાળ સુધી સેવન કરે છે, અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ બન્ને ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતે આ પહેલો ગમ છે. ।૧।

'एवं सेसा वि अट्ठ गमगा भाणियव्वा' એજ પ્રમાણે બાકીના બીજા ગમથી આરંભીને નવમા ગમ સુધીના આઠ ગમો પણ કહેવા જોઈએ જેમકે -જે પર્યાપ્ત અને સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી મનુષ્ય જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા આનત દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા આનત દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આ પહેલા ગમમાં કહ્યા પ્રમાણેનું કથન કહેવું જોઈએ. એ રીતે આ બીજો ગમ છે. ॥૨॥ એજ રીતે જે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી મનુષ્ય ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા આનતદેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે સંબંધમાં પણ અહિંયા આ પહેલા કહેલ પહેલા ગમનું કથન કહેવું જોઈએ એ રીતે આ ત્રીજો ગમ છે. ॥૩॥

जघन्यस्थितिको जघन्यकालस्थितिकेषु जातः एषैव वक्तव्यतेति पञ्चमो गमः ५। स एवात्मना जघन्यकालस्थितिक उत्कृष्टकालस्थितिकेषु जातः एषैव वक्तव्यतेति षष्ठो गमः ६। स एवात्मनोत्कृष्टकालस्थितिको जातः, एषैव वक्तव्यतेति सप्तमो गमः ७। स एव आत्मनोत्कृष्टकालस्थितिको जघन्यकालस्थितिकेषूत्पन्नः,

कितने काल की स्थितिवाले आनतदेवों में उत्पन्न होता है ? तो इस सम्बन्ध में भी यही पूर्वोक्त वक्तव्यता कहने योग्य है ४। वही पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय जीव मनुष्य जो जघन्य काल की स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है कितने काल की जघन्य स्थितिवाले आनत नाम के देवलोक में देव पने से उत्पन्न होता है ? तो इसकी वक्तव्यता में भी यही पूर्वोक्त वक्तव्यता कहने योग्य है ५। वही पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी पञ्चेन्द्रिय मनुष्य जो कि जघन्यकाल की स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है और उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले आनतदेवों में उत्पन्न होने के योग्य है, तो वह कितने काल की स्थितिवाले आनतदेवों में उत्पन्न होता है ? तो इस सम्बन्ध में भी यही पूर्वोक्त वक्तव्यता कहने योग्य है ६। वही पर्याप्त संख्यात वर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य जो कि उत्कृष्ट काल की स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है और आनतदेवों में उत्पन्न होने के योग्य है तो वह कितने कालकी स्थितिवाले आनतदेवों में उत्पन्न

એ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પચેન્દ્રિય જીવ—મનુષ્ય જે જઘન્ય કાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો છે, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા આનત દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? તો આ સંબંધમાં પણ આ પૂર્વોક્ત કથન કહેવું જોઈએ. ।૪। તે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવ—મનુષ્ય જે જઘન્ય કાળની સ્થિતિને લઈને ઉત્પન્ન થયો છે, તે કેટલા કાળની જઘન્ય સ્થિતિવાળા આનત નામના દેવલોકમાં દેવપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? તો આ કથનમાં પણ આ પૂર્વોક્ત કથન કહેવાને યોગ્ય છે. ।૫। એ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય મનુષ્ય કે જે જઘન્ય કાળની સ્થિતિને લઈને ઉત્પન્ન થયો છે, અને ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા આનત દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તો, તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા આનત દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? તો આ સંબંધમાં પણ આ પૂર્વોક્ત કથન જ કહેવું જોઈએ ।૬।

એ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી મનુષ્ય કે જે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિથી ઉત્પન્ન થયો છે, અને આનતદેવોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે, તો આ સ્થિતિમાં તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા આનતદેવોમાં ઉત્પન્ન થાય

एवैव वक्तव्यतेति अष्टमो गमः ८। स एव आत्म नोत्कृष्टकालस्थितिक उत्कृष्टकाल-स्थितिकेषूत्पन्न एवैव वक्तव्यतेति नवमो गमः ९। इत्येवं संक्षेपतो नव गमाः प्रदर्शिताः। एवं नवापि गमा भणितव्या इति। 'नवरं स्थितिं संवेधं च जाणेज्जा' नवरं स्थितिं कायसंवेधं च सर्वत्र भिन्नभिन्नरूपेण स्वस्वभवमाश्रित्य जानीयात् 'सेसं

होता है? इस विषय में भी यही प्रथमगमोक्त वक्तव्यता कहने योग्य है ७। यही पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य जो कि उत्कृष्ट काल की स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है और जघन्य काल की स्थिति-वाले आनतदेवों में उत्पन्न होता है तो वह कितने काल की स्थितिवाले आनतदेवों में उत्पन्न होता है? इस सम्बन्ध में भी यही पूर्वोक्त गम वक्तव्यता कहनी चाहिये ८। तथा—जो पर्याप्त संख्यातवर्षायुष्क संज्ञी मनुष्य कि जो उत्कृष्ट काल की स्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है और उत्कृष्टकाल की स्थितिवाले आनतदेवों में उत्पन्न होने योग्य है, तो वह कितने काल की स्थिति वाले आनतदेवों में उत्पन्न होता है? तो इसके प्रत्युत्तर में भी यही पूर्वोक्त वक्तव्यता कहने योग्य है, इस प्रकार से ये ९ गम संक्षेप से प्रकट किये हैं। इन नौ गमों में उत्पाद आदि २० द्वारों का कथन करना चाहिये। परन्तु 'नवरं स्थितिं संवेधं च जाणेज्जा' स्थिति और कायसवेध सर्वत्रगमों में भिन्न २ रूप से अपने

છે? આ સંબંધમાં પણ આ પહેલા ગમમાં કહેલ કથન કહેવું જોઈએ. ।૭। એજ પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી મનુષ્ય કે જે ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિને લઈ ઉત્પન્ન થયો છે, અને જઘન્ય કાળની સ્થિતિવાળા આનત દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા આનત દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? તો આ વિષય સંબંધમાં પણ આ પૂર્વોક્ત ગમનું કથન જ કહેવું જોઈએ. ।૮। તથા જે પર્યાપ્ત સંખ્યાત વર્ષની આયુષ્યવાળો સંજ્ઞી મનુષ્ય કે જે ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિને લઈને ઉત્પન્ન થયો છે, અને ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા આનતદેવોમા ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે. તો તે કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા આનત દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે? તો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પણ આ પહેલા કહેલ કથન કહેવું જોઈએ ।૯। આ રીતે આ નવ ગમો સંક્ષેપથી બતાવ્યા છે. આ નવ ગમોમાં ઉત્પાદ વિગેરે ૨૦ વીસ દ્વારો સંબંધી કથન કહેવું જોઈએ. પરંતુ 'નવરં ઠિઇં સંવેહં ચ જાણેજ્જા' સ્થિતિ અને સવેધ બધા ગમોમાં જુદા જુદા એટલે કે—પોત પોતાના ભવોનો આશ્રય કરીને કહેવા જોઈએ.

तं चेव' शेषं-स्थितिकायसंवेधातिरिक्तं सर्वमपि सर्वत्र गमकेषु तदेव जानीयादिति ९। 'एवं जाव अच्चुयदेवा' एवं यावत् अच्युतदेवाः एवम् आनतदेवोपपातादिवदेव प्राणतादेरारभ्य अच्युतपर्यन्तदेवानामपि उपपातपरिमाणादिर्ज्ञातव्य इति। किन्तु सर्वेषां प्राणतादीनां स्थितिं कायसंवेधं च भिन्नभिन्नरूपेणैव ज्ञातव्य मित्याशयेनाह-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरं स्थितिं संवेधं च भिन्नरूपेण जानीयादिति९। 'चउसु वि संघयणा तिन्नि आणयादिसु' चतुर्ष्वपि संहननानि त्रीणि आनतादिषु आनतप्राणतआरणाच्युतेषु चतुर्षु अपि देवलोकेषु आद्यत्रयवज्रऋषभनाराच-ऋषभनाराच-नाराचसंहननवन्त उत्पद्यन्ते इत्यर्थः ९।

'गेवेज्जगदेवा णं भंते। कओहिंतो उववज्जंति' ग्रैवेयकदेवाः खलु भदन्त! कुत उत्पद्यन्ते इत्यादि प्रश्नः। उत्तरमाह-'एस चेव' इत्यादि। 'एस चेव वत्तव्वया'

---

२ भवों को आश्रित करके कहना चाहिये। 'सेसं तं चेव' इस प्रकार स्थिति और कायसंवेध के अतिरिक्त ओर समस्त कथन सर्वत्र गमकों में प्रथम गम के कथन जैसा जानना चाहिये। 'एवं जाव अच्चुयदेवा' आनतदेवों में उत्पाद आदि के जैसे ही प्राणत आदि से लेकर अच्युतपर्यन्त के देवों में भी मनुष्य के उपपात परिमाण आदि का कथन जानना चाहिये। परन्तु समस्त प्राणत आदि देवों की स्थिति और संवेध भिन्न २ रूप से जानना चाहिये ९। 'चउसु वि संघयणा तिन्नि आणयादिसु' आनत, प्राणत, आरण और अच्युत इन चार देवलोकों में आदि के तीन संहननवाले जैसे की वज्रऋषभनाराच संहननवाले मनुष्य, ऋषभनाराच संहननवाले मनुष्य और नाराच संहननवाले मनुष्य-ही उत्पन्न होते हैं।

'सेसं त चेव' આ રીતે સ્થિતિ અને કાયસંવેધ શિવાયનું બીજું સઘળું કથન બધા ગમોમાં પ્રથમ ગમના કથન પ્રમાણે છે તેમ સમજવું. 'एवं जाव अच्चुयदेवा' આનતદેવોમાં ઉત્પાદ વિગેરેના કથન પ્રમાણે જ પ્રાણત વિગેરેથી લઈને અચ્યુત સુધીના દેવોમાં પણ મનુષ્યના ઉત્પાદ પરિમાણ વિગેરે સંબંધી કથન સમજવું જોઈએ. પરંતુ સઘળા પ્રાણત વિગેરે દેવોની સ્થિતિ અને કાયસંવેધ જુદા જુદા સમજવા. ૯। 'चउसु वि संघयणा तिन्नि आणयादिसु,' આનત, પ્રાણત, આરણ અને અચ્યુત આ ચાર દેવલોકોમાં પહેલાના ત્રણ સંહનનવાળા મનુષ્યો જ એટલે કે વજ્રઋષભનારાચ સંહનનવાળા મનુષ્ય ઋષભનારાચ સંહનનવાળા મનુષ્ય અને નારાચ સંહનનવાળા મનુષ્ય જ ઉત્પન્ન થાય છે.

एवैव-अच्युतदेववक्तव्यता ज्ञातव्येति। अच्युतदेवापेक्षया संहनने वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं इत्यादि। 'नवरं दो संघयणा' नवरं द्वे संहनने-वज्रऋषभनाराच-ऋषभनाराचरूपे। अच्युतदेवेषु संहननत्रयवन्त उत्पद्यन्ते इह तु प्राथमिक संहननद्वयवन्त एव उत्पद्यन्ते इति-वैलक्षण्यमिति 'ठिइं सवेहं च जाणेज्जा' ग्रैवेयकदेवानां स्थितिं संवेधं च भिन्नरूपेण जानीयादिति ९।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'गेवेज्जगदेवा णं भंते! कओ-हिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! ग्रैवेयक देवों में किस गति से आये हुए जीव उत्पन्न होते हैं? अर्थात् किस गति के जीव ग्रैवेयकदेवों के रूप में उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एसचेव वत्तव्वया' हे गौतम! जैसी वक्तव्यता अच्युतदेव प्रकरण में कही गई है वही वक्तव्यता यहां पर भी कहनी चाहिये। परन्तु अच्युतदेव की अपेक्षा संहनन में जो विलक्षणता है वह 'नवरं दो संघयणा' इस सूत्रपाठ से प्रकट की गई है। इसके द्वारा यह समझाया गया है कि यहां पर वज्रऋषभनाराच संहनन और ऋषभनाराच संहनन ये दो संहनन होते हैं पर अच्युतदेवों में तीन संहननवाले उत्पन्न होते हैं और यहां केवल दो संहननवाले ही उत्पन्न होते है। इस प्रकार से अच्युतदेव प्रकरण की अपेक्षा इस प्रकरण में भिन्नता है 'ठिइं संवेधं च जाणेज्जा' इसी प्रकार से ग्रैवेयकदेवों की स्थिति और कायसंवेध भी भिन्न२ है।

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'गेवेज्जगदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ ગ્રૈવેયક દેવોમાં કઈ ગતિમાંથી આવેલા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'एस चेव वत्तव्वया' હે ગૌતમ! જે પ્રમાણેનું કથન અચ્યુત દેવના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ કહેવું જોઈએ. પરંતુ અચ્યુત દેવ સંબંધી કથન કરતાં સંહનન દ્વારમાં વિલક્ષણપણું આવે છે. તે 'नवरं दो संघयणा' આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે આ સૂત્રપાઠથી એ સમજાવ્યું છે કે—અહિયાં વજાઋષભનારાચ સંહનન અને ઋષભનારાચ સંહનન એ બે સંહનનો હોય છે પરંતુ અચ્યુત દેવોમાં ત્રણ સંહનનવાળા ઉત્પન્ન થાય છે. અને અહિયાં કેવળ બે સંહનનવાળા જ ઉત્પન્ન થાય છે. આ રીતે અચ્યુત દેવના પ્રકરણના કથન કરતાં આ પ્રકરણમાં જુદાપણું આવે છે. 'ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' આ રીતે ગ્રૈવેયક દેવોની સ્થિતિ અને કાયસંવેધ જુદાજુદા છે.

'विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' विजयवैजन्तजयन्तापराजितदेवाः खलु भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते इत्यादि प्रश्नः। उत्तरमाह-'एस चेव' इत्यादि। 'एस चेव वत्तव्वया निरवसेसा जाव अणुबंधोत्ति' एषैव ग्रैवेयकदेवानां या वक्तव्यता सैव निरवशेषा भणितव्या यावदनुबन्ध इति उपपातादारभ्यानुबन्धान्तः सर्वोऽपि सन्दर्भो निरवशेषोऽत्र ज्ञातव्य इति। 'नवरं पढमं संघयणं' नवरं प्रथमं संहननं वज्रऋषभनाराचरूपप्रथमसंहननवन्त एवोत्पद्यन्ते विजयादिविमानेष्विति ग्रैवेयकापेक्षया वैलक्षण्यमिति। 'सेसं तहेव' शेषं-संहननातिरिक्तं सर्वं यथैव-ग्रैवेयकदेवेति। कायसंवेधं दर्शयति-'भवादेसेण' इत्यादि

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त! विजय, वैजयन्त, जयन्त और अपराजित ये देव कहां से आकरके उत्पन्न होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एस चेव वत्तव्वया निरवसेसा जाव अणुबंधोत्ति' हे गौतम! ग्रैवेयक देवों की जो यह वक्तव्यता कही गई है वही सम्पूर्ण रूप से यहां पर भी यावत् अनुबन्ध तक की कहनी चाहिये। अर्थात् उपपात से लेकर अनुबन्ध द्वार तक का समस्त सन्दर्भ यहां कहने योग्य है ऐसा जानना चाहिये। 'नवरं पढमं संघयणं' परन्तु ग्रैवेयक की वक्तव्यतान्तर्गत संहनन की वक्तव्यता से यहां की संहनन की वक्तव्यता में भिन्नता है क्यों कि यहां पर केवल एक वज्रऋषभनाराच संहनन ही होता है, अर्थात् वज्रऋषभनाराच संहननवाले मनुष्य ही यहां पर उत्पन्न होते हैं।

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'विजयवेजयंतजयंतअपराजियदेवा णं भंते ! कओहिंतो उववज्जंति' હે ભગવન્ વિજયવૈજયન્ત અને જયન્ત અપરાજીત એ દેવો કયાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ! 'एस चेव वत्तव्वया निरवसेसा जाव अणुबंधोत्ति' હે ગૌતમ! ગ્રૈવેયક દેવોના સંબંધમાં જે આ કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ કથન સંપૂર્ણ પણાથી અહીંયાં પણ યાવત્ અનુબંધના કથન સુધી કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ ઉપપાતથી લઈને અનુબંધ દ્વાર સુધીનું સમસ્ત કથન અહીંયા કહેવું જોઈએ. તેમ સમજવું 'नवर पढम सवयणं' પરંતુ ગ્રૈવેયક સંબંધી કથનમાં આવેલ સંહનન સંબંધી કથન કરતાં અહીંના સંહનન સંબંધી કથનમાં જુદાપણુ આવે છે, કેમકે-અહીંયાં કેવળ એક વજ્રઋષભનારાચ સંહનન જ હોય છે. અર્થાત્ વજ્રઋષભનારાચ સંહનનવાળા મનુષ્ય જ અહીંયાં ઉત્પન્ન થાય છે.

'भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं' भवादेशेन जघन्येन त्रीणि भवग्रहणानि 'उक्कोसेणं पंच भवग्गहणाइं' उत्कर्षेण पञ्च भवग्रहणानि 'कालादेसेणं जहन्नेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं दोहिं वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' कालादेशेन जघन्येन एकत्रिंशत्सागरोपमाणि द्वाभ्यां वर्षपृथक्त्वाभ्यामभ्यधिकानि 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेण षट्षष्ठिः सागरोपमाणि त्रिभिः पूर्वकोटिभिरभ्यधिकानि 'एवइयं जाव करेज्जा' एतावन्तं कालं मनुष्यगतिं विजयादिगतिं च सेवेत, तथा एतावन्तमेव कालं मनुष्यगतौ विजयादिदेवगतौ च गत्यागती कुर्यादिति प्रथमो गमः १। 'एवं सेसा वि अट्ठ गमगा भाणियव्वा' एवं

'सेसं तहेव' संहनन से अतिरिक्त सब कथन ग्रैवेयक देव के कथन जैसा ही है। अब कायसंवेध दिखलाते हैं–'भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइं' कायसंवेध भवकी अपेक्षा जघन्य से तीन भवग्रहणरूप है 'उक्कोसेणं पंचभवग्गहणाइं' उत्कृष्ट से पांच भवग्रहणरूप है। यह कायसंवेध 'कालादेसेणं जहन्नेणं एक्कतीसं सागरोवमाइं दोहिं वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' कालकी अपेक्षा जघन्य से दो वर्षपृथक्त्व अधिक इकतीस ३१ सागरोपमका होता है। और 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कृष्ट से तीन पूर्व कोटी अधिक ६६ छासठ सागरोपमका होता है। 'एवइयं जाव करेज्जा' इतनेकालतक मनुष्यगति का तथा विजयादिगति का सेवन करता है और इतने ही कालतक मनुष्यगति तथा विजयादिदेवगतिमें गमनागमन

'सेस तहेव' सહननના કથન શિવાયનું સમગ્ર કથન ગ્રૈવેયક દેવના કથન પ્રમાણે જ છે.

હવે કાયસંવેધનું કથન કરવામાં આવે છે. 'भवादेसेणं जहन्नेणं तिन्नि भवग्गहणाइ' કાયસંવેધ ભવની અપેક્ષાથી જઘન્યથી ત્રણ ભવ ગ્રહણ રૂપ છે. તથા 'उक्कोसेणं पंचभवग्गहणाइ' ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ ભવ ગ્રહણ રૂપ છે એ કાયસંવેધ 'कालादेसेण जहन्नेणं एक्कतीसं सागरोवमाइ दोहिं वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइ' કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી બે વર્ષ પૃથક્ત્વ અધિક ૩૧ એકત્રીસ સાગરોપમનો હોય છે અને 'उक्कोसेणं छावट्ठिं सागरोवमाइं तिहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પૂર્વકોટિ અધિક ૬૬ છાસઠ સાગરોપમનો છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' આટલા કાળ સુધી મનુષ્ય ગતિનું તથા વિજયાદિ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ પર્યન્ત મનુષ્ય ગતિ તથા વિજયાદિ દેવગતિમાં ગમનાગમન કરે છે એ પ્રમાણેનો આ પહેલો ગમ છે. ૧

ग्रैवेयकदेवप्रकरणवदेव शेषाः प्रथमातिरिक्ता द्वितीयादारभ्य नवमान्ता अष्टौ गमका अपि भणितव्या वाच्याः। 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' नवरम्-केवलं स्थितिं कायसंवेधं च भिन्नभिन्नरूपेण स्व स्वभवापेक्षया जानीयात्। 'मणुस्से लद्धी णवसु वि गमएसु जहा गेवेज्जेसु उववज्जमाणस्स' मनुष्ये लब्धिर्नवस्वपि गमकेषु यथा ग्रैवेयकेषु उत्पद्यमानस्य, यथा ग्रैवेयकदेवे समुत्पद्यमानस्य मनुष्यस्य येन रूपेण नवस्वपि गमकेषु परिमाणादि प्राप्तिः कथिता तथैव विजयवैजयन्तादिविमानेषु समुत्पद्यमानस्यापि मनुष्यस्य नवापि गमका निरूपणीयाः। 'नवरं पढमं संघयणं' नवरम् -केवलमत्र विजयवैजयन्तादौ विमाने प्रथमसंहननवन्त एव उत्पद्यन्ते इत्यर्थः १।

'सव्वट्ठसिद्धगदेवा णं भंते! कओहिंतो उववज्जंति' सर्वार्थसिद्धकदेवाः खलु

करता है यह प्रथमगम है १ 'एवं सेसा वि अट्ठ गमगा भाणियव्वा' जिस प्रकार ग्रैवेयकदेवप्रकरण में कहा है उसी प्रकार शेष आठ गमक भी कहदेना चाहिये' 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' केवल स्थिति और कायसंवेध अपने भवकी अपेक्षा भिन्न भिन्न रूप से समझलेना चाहिये। मनुष्य में लब्धि-ग्रैवेयकों में उत्पन्न होने वाले मनुष्यकी जिसरूप से नवों गमकों में परिमाणादि की प्राप्ति कही गई है उसी प्रकार विजय-वैजयन्तजयन्त और अपराजित विमानों में उत्पन्न होने वाले मनुष्यके नवों गमकोंका भी निरूपण करलेना चाहिये। 'नवरं पढमं संघयणं' नवग्रैवेयकों की अपेक्षा यहां केवल अन्तर इतना ही है कि यहां विजयवैजयन्तजयन्तअपराजितविमानों में एक प्रथम वज्रऋषभनाराच -संहननवाले मनुष्य ही उत्पन्न होते हैं।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'सव्वट्ठसिद्धगदेवा णं भंते!

'एवं सेसा वि अट्ठ गमगा भाणियव्वा' જે પ્રમાણે ગ્રૈવેયક દેવ પ્રકરણમાં કહેલ છે એજ પ્રમાણેનું બાકીના આઠ ગમો સંબંધી કથન પણ કહી લેવું જોઈએ. 'नवरं ठिइं संवेहं च जाणेज्जा' કેવળ સ્થિતિ અને કાયસંવેધ પોતાના ભવની અપેક્ષાથી ભિન્ન ભિન્નપણાથી સમજી લેવા જોઈએ. મનુષ્યમાં લબ્ધિ પરિમાણાદિની પ્રાપ્તિ-ગ્રૈવેયકોમા ઉત્પન્ન થવાવાળા મનુષ્યની લબ્ધિ જે પ્રમાણે નવે ગમોમાં કહેલ છે. એજ પ્રમાણે વિજય વૈજયન્ત જયન્ત અને અપરાજીત વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા મનુષ્યના નવે ગમોનુ કથન કહી લેવું જોઈએ. નવર પઢમં સંઘયણ' નવ ગ્રૈવેયકોની અપેક્ષાએ અહીંયાં કેવળ એટલું જ અંતર છે. અહીંયાં વિજય વૈજયન્ત અને અપરાજિત વિમાનોમાં વજ્રઋષભનારાચસંહનન વાળા મનુષ્યો જ ઉત્પન્ન થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'सव्वट्ठसिद्धगदेवा णं भंते!

भदन्त ! कुत उत्पद्यन्ते ! 'उववाओ जहेव विजयादीणं' उपपातो यथा विजयादीनां देवानां कथितस्तथैव सर्वार्थकसिद्धकदेवानामपि उपपातादि वर्णनीय इति। कियत्पर्यन्तमुपपातादि विजयादिप्रकरणवद् ज्ञातव्यः ? तत्राह-'जाव से णं भंते' इत्यादि । 'जाव से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेजा' यावत् स खलु भदन्त ! कियत्कालस्थितिकेषु सर्वार्थसिद्धकेषु उत्पद्येत एतत्पर्यन्तं विजयादिदेवप्रकरणं ज्ञातव्यम् । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमट्ठिइएसु' जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकेषु सर्वार्थसिद्धकेपूत्पद्यते तथा-'उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जइ' उत्कर्षेणाऽपि

कओहिंतो उववज्जंति' हे भदन्त ! सर्वार्थसिद्धकदेव किस गति से आकर के उत्पन्न होते हैं ? अर्थात् सर्वार्थसिद्धकदेवों की पर्याय में कौन से गति के आये हुए जीव उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'उववाओ जहेव विजयादीणं' हे गौतम ! जिस प्रकार से विजयादिक देवों का उत्पात आदि कहा गया है, उसी प्रकार से सर्वार्थसिद्धक देवों का भी उपपातादि कहना चाहिए तथा च केवल मनुष्यगति से आये हुए जीव सर्वार्थसिद्धक देवों में उत्पन्न होते हैं-यावत् 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' हे भदन्त ! वे संज्ञी मनुष्य कितने काल की स्थितिवाले सर्वार्थसिद्धक देवों में उत्पन्न होते हैं ? तो इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा ! जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमट्ठिइएसु' उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जइ' हे गौतम ! वे संज्ञी मनुष्य जघन्य से

कओहिंतो ! उववज्जति' હે ભગવન્ સર્વાર્થસિદ્ધ દેવ કઈ ગતિમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થાત્ સર્વાર્થસિદ્ધદેવોની પર્યાયમાં કઈ ગતિમાંથી આવેલા જીવો ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-उववाओ जहेव विजयादीणं' હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે વિજય વિગેરે દેવોના ઉત્પાદ વિગેરે કહેલ છે, એજ પ્રમાણે સર્વાર્થસિદ્ધદેવોના ઉત્પાત વિગેરે પણ કહેવા જોઈએ. તથા કેવળ મનુષ્ય ગતિથી આવેલા જ જીવો સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, યાવત્ 'से णं भंते ! केवइयकालट्ठिइएसु उववज्जेज्जा' હે ભગવન્ તે સંજ્ઞી મનુષ્યો કેટલા કાળની સ્થિતિવાળા સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा ! जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमट्ठिइएसु उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमट्ठिइएसु उववज्जइ' હે ગૌતમ ! તે સંજ્ઞી મનુષ્ય જઘન્યથી તેત્રીસ સાગરો-

त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकेषु सर्वार्थसिद्धकदेवेषु उत्पद्यते, अत्र जघन्योत्कृष्टाभ्यां स्थितिः समानैव 'अजहन्नमणुक्कोसा' इति वचनात्। 'अवसेसा जहा विजयाईसु उववज्जंताणं' अवशेषा यथा विजयादिषु उत्पद्यमानानाम् उत्पादातिरिक्तं सर्वं विजयादिदेवप्रकरणवदेव ज्ञातव्यमिति। 'नवरं भवादेसेन तिन्नि भवग्गहणाइं' नवरम्-केवलं विजयादिदेवप्रकरणापेक्षया इदं वैलक्षण्यं यत् अत्र भवादेशेन त्रीणि भवग्रहणानि 'कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि द्वाभ्यां वर्षपृथक्त्वाभ्यामभ्यधिकानि 'उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं'

तेतीस सागरोपम की स्थितिवाले सर्वार्थसिद्धक देवों में और उत्कृष्ट से भी ३३ सागरोपम की स्थितिवाले सर्वार्थसिद्धकदेवों में उत्पन्न होते हैं। क्यों कि यहां पर जघन्य और उत्कृष्ट स्थिति उनकी समान ही है। 'अजहन्नमणुक्कोसा' ऐसा सिद्धान्त का कथन है। 'अवसेसा जहा विजयाईसु उववज्जंताणं' उत्पाद के अतिरिक्त और सब द्वारों का कथन यहां पर विजयादिकों में उत्पद्यमान विजयादि देवों के प्रकरण के समान ही जानना चाहिए परन्तु विजयादिदेवों के प्रकरण की अपेक्षा जिन द्वारों को लेकर इस प्रकरण में विशेषता है वह इस प्रकार से है-'नवरं भवादेसेणं तिन्नि भवग्गहणाइं' यहां भव की अपेक्षा कायसंवेध ३ भवों को ग्रहण करने रूप है। तथा-'कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं वासपुहुत्तेहिं अब्भहियाइं' काल की अपेक्षा वह जघन्य से दो वर्ष पृथक्त्व से अधिक ३३ सागरोपम का

પમની સ્થિતિવાળા સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે અહીંયાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તેની સરખી જ છે 'अजहन्नमणुक्कोसा' એવું સિદ્ધાંતનું કથન છે 'अवसेसा जहा विजयाईसु उववज्जंताणं' ઉત્પાતના કથન કરતાં બીજા સઘળા દ્વારોનું કથન અહીંયાં વિજય વિગેરે વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થનારા વિજય વિગેરે દેવોના પ્રકરણના કથન પ્રમાણે જ સમજવું જોઇએ. પરંતુ વિજય વિગેરે દેવોના પ્રકરણ કરતાં જે દ્વારોના સંબંધમાં આ પ્રકરણમાં વિશેષપણું છે, તે આ પ્રમાણે છે. 'नवरं भवादेसेण तिन्नि भवग्गहणाइं' અહીંયાં ભવની અપેક્ષાએ કાયસંવેધ ત્રણ ભવોને ગ્રહણ કરવા રૂપ છે તથા 'कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं वासपुहुत्तेहि अब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાએ તે જઘન્યથી બે વર્ષ પૃથક્ત્વથી અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગ-

उत्कर्षेणाऽपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटीभ्यामभ्यधिकानि प्रथमे मनुष्यभवे जघन्या स्थितिर्वर्षपृथक्त्वप्रमिता, सः सर्वार्थसिद्धे त्रयस्त्रिंशत्सागरोपम-स्थितिं भुक्त्वा पुनर्मनुष्यभवे वर्षपृथक्त्वस्थितिको जातः सन् मोक्षं गच्छतीति द्वाभ्यां वर्षपृथक्त्वाभ्यधिकानीत्युक्तम् एवमुत्कर्षतः द्वाभ्यां पूर्वकोटीभ्यामभ्यधि-कानीत्युक्तं तदपि मनुष्यभवद्वयमपेक्ष्य मोक्षमित्यतो मनुष्यभवद्वय सर्वार्थसिद्धदेव-भवेति भवत्रय स्थितिमाश्रित्य कायसंवेधो विज्ञेय इति। 'एवइयं जाव करेज्जा १' एतावन्तं कालं मनुष्यगतिं सर्वार्थसिद्धकदेवगतिं च सेवेत तथा एतावदेव कालं

है और 'उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कृष्ट से भी दो पूर्वकोटि से कुछ अधिक ३३ सागरोपम का है। पहिले मनुष्य भव में जघन्यस्थिति वर्षपृथक्त्व की है। सो ऐसा वह मनुष्य सर्वार्थसिद्ध में ३३ सागरोपम की स्थिति को भोगकर पुनः मनुष्य भव में वर्षपृथक्त्व की स्थितिवाला होता है और मोक्ष चला जाता है। इसलिये जघन्य स्थितिकाल की अपेक्षा लेकर ३३ तेतीस सागरोपम और दो वर्ष पृथक्त्व से अधिक कही है। तथा जो उत्कृष्ट स्थिति दो पूर्वकोटि अधिक ३३ तेतीस सागरोपम की कही गई है वह भी दो पूर्वकोटि की उत्कृष्ट स्थितिवाले मनुष्य भव को आश्रित करके कही गई है। इस प्रकार मनुष्य के दो भव और सर्वार्थसिद्धदेव भव इन तीन भवों को आश्रित करके कायसंवेध कहा गया है। 'एवइयं जाव करेज्जा' इस प्रकार से वह जीव इतने कालतक मनुष्यगति का और सर्वार्थसिद्धदेवगति का सेवन करता है और

રોપમનો છે, અને 'उक्कोसेण वि तेत्तीस सागरोवमाइ दोहिं पुव्वकोडीहि अब्भहियाइ' ઉત્કૃષ્ટથી પણ બે પૂર્વકોટિથી કંઈક અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો છે. પહેલા મનુષ્ય ભવમાં જઘન્ય સ્થિતિ વર્ષપૃથક્ત્વની છે તો એવો તે મનુષ્ય સર્વાર્થ સિદ્ધમાં ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિને ભોગવીને ફરીથી મનુષ્ય ભવમાં વર્ષપૃથક્ત્વની સ્થિતિવાળો થાય છે અને મોક્ષ ગતિમાં જાય છે તેથી જઘન્ય કાળની સ્થિતિને લઈને ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમ અને બે વર્ષ પૃથક્-ત્વથી અધિક કહી છે. તથા જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બે પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની કહી છે. તે પણ બે પૂર્વકોટિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા મનુષ્ય-ભવનો આશ્રય કરીને કહેલ છે. આ રીતે મનુષ્યના બે ભવ અને સર્વાર્થસિદ્ધ દેવ ભવ એ રીતે ત્રણ ભવોનો આશ્રય કરીને કાયસંવેધ કહેલ છે. 'एवइयं जाव करेज्जा' આ રીતે તે જીવ આટલા કાળ સુધી મનુષ્યગતિનું અને સર્વાર્થસિદ્ધ

यावद्मनुष्यगतौ सर्वार्थसिद्धकदेवगतौ च गत्यागती कुर्यादिति सर्वार्थसिद्धक देवाधिकारे औधिकोत्कृष्टस्थित्युत्पत्तिरूपस्तृतीयो गमः ३। 'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' स एव-संज्ञिमनुष्य एव आत्मना-स्वस्वरूपेण जघन्य-कालस्थितिको जातः सन् सर्वार्थसिद्धकदेवेषु समुत्पद्येत तदा 'एस चेव वत्तव्वया' एषैव वक्तव्यता-एषा-पूर्वोक्तगमप्रतिपादितैव व्यवस्था निरवशेषा-ऽत्रगन्तव्येति। 'नवरं ओगाहणाठिईओ रयणिपुहुत्तवासपुहुत्ताणि' नवरम्-केवलं प्रथमगमापेक्षया द्वितीयगमे इदमेव वैलक्षण्यं यत् अवगाहनास्थित्योः-अवगाहनाविषये स्थितिविषये च वैलक्षण्यम् तथाहि-रत्निपृथक्त्वमवगाहना-द्विहस्तादारभ्य नवहस्तप्रमाणा स्थितिश्चात्र नववर्षप्रमाणैव गृह्यते। एतन्न्यून

इतने ही कालतक वह उस दो गति में गमनागमन करता है। ऐसा यह सर्वार्थसिद्धकदेवाधिकार में औधिक उत्कृष्टस्थितिवाले सर्वार्थसिद्धदेवों में उत्पन्न होने रूप तृतीय गम है ३।

'सो चेव अप्पणा जहन्नकालट्ठिइओ जाओ' वही संज्ञी मनुष्य जब जघन्यकाल की स्थितिको लेकर उत्पन्न होता है और सर्वार्थसिद्धकदेवों में उत्पन्न होता है तब 'एस चेव वत्तव्वया' वहां पर भी यही पूर्वोदित गम कथित वक्तव्यता सम्पूर्णरूप से कहनी चाहिये। 'नवरं ओगाहणाठिइओ रयणिपुहुत्तवासपुहुत्ताणि' परन्तु पूर्वोदित प्रथम गम की अपेक्षा द्वितीय गम में अवगाहना और स्थिति को लेकर इस प्रकार से भिन्नता है कि यहां अवगाहना रत्निपृथक्त्व की है-बद्धमुष्टि दो हाथ से लेकर ९ हाथ तक की और स्थिति नौ वर्ष प्रमाण की है। क्योंकि ९ वर्ष से

દેવગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે બે ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. એ પ્રમાણે આ સર્વાર્થસિદ્ધ દેવના અધિકારમાં ઔધિક ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોમાં ઉત્પન્ન થવા રૂપ ત્રીજો ગમ કહ્યો છે. ।।૩।।

'સો ચેવ અપ્પણા જહન્નકાલટ્ઠિઇઓ જાઓ' એજ સંજ્ઞી મનુષ્ય જ્યારે જઘન્ય કાળની સ્થિતિને લઈને ઉત્પન્ન થાય છે. અને સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે 'एस चेव वत्तव्वया' તે સંબંધમાં પણ એજ પહેલા કહેલ ગમોનું કથન સંપૂર્ણ પણે કહેવું જોઈએ. 'नवरं ओगाहणाट्ठिइओ रयणि पुहुत्तवासपुहुत्ताणि' પરંતુ પહેલા કહેલ પહેલા ગમ કરતાં બીજા ગમમાં અવગાહના અને સ્થિતિના સંબંધમાં આ પ્રમાણે જુદાપણું આવે છે કે— અહીંયાં અવગાહના રત્નિપૃથક્ત્વની છે. એટલે કે બે હાથથી લઈને નવ હાથ સુધીની છે. અને સ્થિતિ નવ વર્ષ પ્રમાણની છે. કેમકે-નવ વર્ષથી ઓછા

वर्षदीक्षितस्य सर्वार्थसिद्धगमनासंभवात्। 'सेसं तहेव' शेषम्-शरीरावगाहना स्थितिव्यतिरिक्तं सर्वमपि तथैव-विजयादिदेवप्रकरणगतषष्ठगमवदेव ज्ञातव्यमिति। 'संवेहं च जाणेज्जा' कायसंवेधं च स्वस्वभवापेक्षया पार्थक्येन जानीयादिति जघन्यस्थितिकस्योत्कृष्टस्थित्युत्पत्तिरूपः षष्ठो गमः ६। 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ जाओ' स एव-संज्ञिमनुष्य एव आत्मना-स्वस्वरूपेण उत्कृष्टकालस्थितिको भवेदथ च समुत्पद्यते सर्वार्थसिद्धकदेवे तदा-'एस चेव वत्तव्वया' एषैव प्रथमद्वितीयगमोदीरितैव वक्तव्यता ज्ञातव्या। प्रथमादिगमापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं पंचधणुसयाइं' नवरम्-केवलं द्वितीयगमापेक्षया इदमेव वैलक्षण्यं यत् शरीरावगाहना जघन्येन पञ्च धनुः-

कम वर्ष के दीक्षित का सर्वार्थ सिद्ध में गमन नहीं होता है 'सेसं तहेव' इस प्रकार शरीरावगाहना और स्थिति से अतिरिक्त और सब कथन विजयादि देव प्रकरण गत छट्ठे गम के ही जैसा है 'संवेहं च जाणेज्जा' तथा कायसंवेध भी अपने २ भव की अपेक्षा से पृथक् है। इस प्रकार से जघन्यस्थितिवाले मनुष्य का उत्कृष्टस्थितिवाले सर्वार्थसिद्धक देवों में उत्पन्न होने रूप यह छट्ठा गम है ६ 'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ' वही संज्ञी मनुष्य जो कि उत्कृष्टस्थिति को लेकर उत्पन्न हुआ है और सर्वार्थसिद्धक देव में जन्म धारण कर चुका है तो वहां पर भी एसचेव वत्तव्वया' यही प्रथम और द्वितीय गम कथित वक्तव्यता कहनी चाहिये। परन्तु 'नवरं' ओगाहणा जहन्नेणं पंच धणुसयाइं०' द्वितीयगम की अपेक्षा से यहां ऐसी भिन्नता है

વર્ષના દીક્ષાવાળાનું સર્વાર્થસિદ્ધમાં ગમન થતું નથી. 'सेसं तहेव' આ રીતે શરીરની અવગાહના અને સ્થિતિ શિવાય બાકીનું બીજુ સઘળું કથન વિજય વિગેરે દેવના પ્રકરણમાં કહેલા ૬ છટ્ઠા ગમ પ્રમાણે છે. 'संवेहं च जाणेज्जा' તથા કાયસંવેધ પણ પોત પોતાના ભવ કરતાં જુદા છે આ રીતે જઘન્ય સ્થિતિવાળા મનુષ્યના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા સર્વાર્થ સિદ્ધ દેવોમાં ઉત્પન્ન થવા રૂપ આ છટ્ઠો ગમ કહ્યો છે ।।૬।।

'सो चेव अप्पणा उक्कोसकालट्ठिइओ' એજ સંજ્ઞી મનુષ્ય કે જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને લઈને ઉત્પન્ન થયો છે અને સર્વાર્થસિદ્ધ દેવમાં જન્મ ધારણ કરી ચૂકયો છે. તો તે સંબંધમાં પણ 'एस चेव वत्तव्वया' આ પહેલા અને બીજા ગમમાં કહેલ કથન જ કહેવું જોઈએ પરંતુ 'नवरं ओगाहणा जहन्नेणं पंच धणुसयाइं०' બીજા ગમ કરતાં અહીંયાં એવું જુદાપણું છે કે-અહીંયાં શરીરની

शतानि, 'उक्कोसेण वि पचधणुसयाइं' उत्कर्षेणापि पञ्चधनुःशतानि जघन्योत्कृष्टाभ्यां पञ्चधनुःशतप्रमाणा शरीरावगाहना भवतीत्यर्थः। 'ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी' स्थितिर्जघन्येन पूर्वकोटी 'उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' उत्कर्षेणापि पूर्वकोटिः, जघन्योत्कृष्टाभ्यां पूर्वकोटिप्रमाणा स्थिति र्भवतीत्यर्थः। 'सेसं तहेव जाव भवादेसोत्ति' शेषम्-स्थित्यवगाहनातिरिक्तं सर्वमपि तथैव-विजयादिप्रकरणवदेव यावत् भवादेश इति भवादेशपर्यन्तं पूर्वप्रकरणवदेव इति भावः। 'कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' कालादेशेन जघन्येन त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि द्वाभ्यां पूर्वकोटीभ्यामभ्यधिकानि। 'उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइ दोहिं वि पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कर्षेणाऽपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि द्वाभ्यामपि पूर्वकोटीभ्यामभ्यधिकानि, 'एवइयं कालं सेवेज्जा' एतावन्तं कालं मनुष्यगतिं सर्वार्थसिद्धगतिं च सेवेत 'एवइयं कालं

कि यहां पर शरीरावगाहना जघन्य से पांचसौ धनुष की है और उत्कृष्ट से भी वही पांचसौ धनुष की है। 'ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी' स्थिति जघन्य से एक पूर्व कोटि की है और 'उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' उत्कृष्ट से भी वह एक पूर्वकोटि की है 'सेसं तहेव जाव भावादेसोत्ति' इस प्रकार स्थिति और अवगाहना से अतिरिक्त और सब कथन विजयादि प्रकरण के जैसा ही भवादेश पर्यन्त का यहां जानना चाहिये। 'कालादेसेणं जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' काल की अपेक्षा कायसंवेध जघन्य से दो पूर्वकोटि अधिक ३३ तेतीस सागरोपम का है और 'उक्कोसेणं वि तेत्तीसं सागरोमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' उत्कृष्ट से भी दो पूर्वकोटि अधिक ३३ तेतीस सागरोपम का है। 'एवइयं कालं सेवेज्जा०'

અવગાહના જઘન્યથી પાંચસો ધનુષની છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે પાંચસો ધનુષની છે. 'ठिई जहन्नेणं पुव्वकोडी' સ્થિતિ જઘન્યથી એક પૂર્વકોટિની છે. અને 'उक्कोसेण वि पुव्वकोडी' ઉત્કૃષ્ટથી પણ તે એક પૂર્વકોટિની છે. 'सेसं तहेव जाव भवादेसोत्ति' આ રીતે સ્થિતિ અને અવગાહના શિવાયનું બાકીનું બીજું તમામ કથન વિજય વિગેરેના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ ભવાદેશ સુધીનું કથન અહીંયાં સમજી લેવું 'कालादेसेण जहन्नेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' કાળની અપેક્ષાએ કાયસંવેધ જઘન્યથી બે પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો છે અને 'उक्कोसेण वि तेत्तीसं सागरोवमाइं दोहिं पुव्वकोडीहिं अब्भहियाइं' ઉત્કૃષ્ટથી પણ બે પૂર્વકોટિ અધિક ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમનો છે, 'एवइयं कालं सेवेज्जा०' આ રીતે તે જીવ

गइरागइं करेज्जा ३' एतावन्तं कालं मनुष्यगतौ सर्वार्थसिद्धगतौ च गत्यागती कुर्यादिति उत्कृष्टस्थितिकस्य उत्कृष्टस्थित्युत्पत्तिरूपो नवमो गमः ९। 'एए तिन्नि गमगा सव्वट्ठसिद्धगदेवाणं' एते तृतीय-षष्ठ-नवमरूपा त्रयो गमकाः सर्वार्थसिद्धकदेवानां भवन्ति, नान्ये गमा अत्र लभ्यन्ते इति भावः। उपसंहारमाह-'सेवं भंते!' इत्यादि। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति भगवं गोयमे जाव विहरइ' तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति भगवान् गौतमो यावद् विहरति, हे भदन्त! नारकजीवादारभ्य सर्वार्थसिद्धकान्तजीवानामुत्पादादि चतुर्विंशतिदण्डकेषु यत् यत् प्रतिपादितं देवानुप्रियेण तत्सर्वम् एवमेव-सर्वथा सत्यमेव इति कथयित्वा भगवान्

इस प्रकार से वह जीव इतने काल तक मनुष्यगति और सर्वार्थसिद्धक गति का सेवन करता है और इतने ही काल तक वह उस दो गति में गमनागमन करता है। इस प्रकार का यह ९ वां गम उत्कृष्ट काल की स्थिति वाले मनुष्य का उत्कृष्ट काल की स्थितिवाले सर्वार्थसिद्धकदेव में उत्पन्न होने रूप है। 'एए तिन्नि गमगा सव्वट्ठसिद्धग देवाणं' ये तृतीय षष्ठ और नवम रूप तीन गम सर्वार्थसिद्धक देवों के होते हैं, दूसरे गम यहां नहीं पाये जाते हैं। 'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति भगवं गोयमे जाव विहरइ' हे भदन्त! नारक जीव से लेकर सर्वार्थ सिद्धकान्त जीवों के उत्पाद आदि जो जो आप देवानुप्रियने प्रतिपादित किये हैं वे सब सत्य ही है २। इस प्रकार कहकर भगवान् गौतम ने

આટલા કાળ સુધી મનુષ્યગતિ અને સર્વાર્થ સિદ્ધ ગતિનું સેવન કરે છે. અને એટલા જ કાળ સુધી તે એ બેઉ ગતિમાં ગમનાગમન કરે છે. આ રીતનો આ ૯ નવમો ગમ ઉત્કૃષ્ટ કાળની સ્થિતિવાળા મનુષ્યના ઉત્કૃષ્ટકાળની સ્થિતિવાળા સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોમાં ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં કહેલ છે. 'एए तिन्नि गमगा सव्वट्ठसिद्धगदेवाणं' આ ત્રીજો, છઠ્ઠો અને નવમા રૂપ ત્રણ ગમો સર્વાર્થસિદ્ધ દેવોને હોય છે. તે શિવાયના બીજા ગમો અહીંયાં હોતા નથી.

'सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति भगवं गोयमे जाव विहरइ' હે ભગવન્ નારક જીવોથી લઈને સર્વાર્થ સિદ્ધ સુધીના જીવોના ઉત્પાદ વિગેરેના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે સઘળું કથન સત્ય જ છે. અર્થાત્ આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન યથાર્થ જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ભગવાન્ ગૌતમ

गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् यथा सुखं विहरतीति ॥सू० २॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य – जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् चतुर्विंशतिशतकस्य
चतुर्विंशतितमोद्देशकः
समाप्तः ॥२४-२४॥

इति चतुर्विंशतितमं शतकं समाप्तम् ॥२४॥

भगवान् को वन्दना की और उन्हें नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू०२॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके चौवीसवें शतकका
चौवीस वां उद्देशा समाप्त ॥२४-२४॥

चोवीस वां शतक समाप्त ॥२४॥

સ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી અને તેઓને નમસ્કાર કર્યા વન્દના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ૦ ૨॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના તેવીસમા શતકનો ચોવીસમો ઉદ્દેશો
સમાપ્ત ॥૨૪-૨૪॥

ચોવીસમું શતક સમાપ્ત ॥૨૪॥

॥ अथ पञ्चविंशतितमशतकमारभते ॥

चतुर्विंशतितमशतकस्य व्याख्यानं कृतं तदनुक्रमप्राप्तं पञ्चविंशतितमशतक-मारभते तस्य पञ्चविंशतितमशतकस्य पूर्वेण सहायं सम्बन्धः चतुर्विंशतितमे उत्पा-दपरिमाणादिद्वारै जीवानां गमा निरूपिताः, इह तु तेषामेव जीवानां लेश्यादयो भावाः प्रदर्शयिष्यन्ते इत्येवं संबन्धेनायातस्यास्य पञ्चविंशतितमशतकस्योद्देश-सङ्ग्राहिका गाथेयम्-

मूलम्-लेस्सा य दव्वसंठाण जुम्म पज्जव नियंठ समणा य। ओहे भविया भविए सम्मा मिच्छेय उद्देसा ॥

छाया--लेश्या१ च द्रव्य२ संस्थानं युग्म४ पर्यव५ निर्ग्रन्थ६ श्रमणाश्च। ओघो८ भव्या९ भव्याः१० सम्यग्११ मिथ्याच उद्देशाः ॥

टीका—'लेस्सेत्ति' लेश्याः प्रथमोद्देशके लेश्यादयोऽर्था वक्तव्या इति लेश्यो-द्देशकः प्रथमः१। 'दव्वेत्ति' द्रव्यमिति द्वितीयोद्देशके द्रव्यादयोऽर्था विचारिता

पचीसवें शतक का पहला उद्देशक प्रारंभ

चौवीस वें शतक का व्याख्यान हो चुका। अब क्रमप्राप्त पचीस वें शतक को सूत्रकार प्रारम्भ करते हैं, इस पचीस वें शतक का पूर्वशतक के साथ ऐसा सम्बन्ध है कि चौवीस वें शतक में उत्पाद परिमाण आदि द्वारों से जीवों के गम निरूपित किये गये हैं। पर यहां उन्हीं जीवों के लेश्यादिक भाव प्रकट किये जाने वाले हैं। इसी सम्बन्ध से आये हुवे इस पचीस वें शतक के उद्देशकों का संग्रह करने वाली यह संग्रह गाथा है-लेस्सा य दव्व' इत्यादि।

પચીસમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ચોવીસમા શતકનું વ્યાખ્યાન પુરૂ કરીને હવે ક્રમથી આવેલ આ પચીસમા શતકને સૂત્રકાર પ્રારમ્ભ કરે છે.—આ પચીસમા શતકનો આગલા શતકની સાથે એવો સંબંધ છે કે-ચોવીસમા શતકમાં ઉત્પાદ, પરિમાણ વિગેરે દ્વારોથી ચોવીસ દંડકોના જીવોના ગમોનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. પરંતુ અહીંયાં એજ જીવોની લેશ્યા વિગેરે ભાવો પ્રગટ કરવામાં આવવાના છે. આ સંબંધથી આવેલા આ ૨૫ પચીસમા શતકના ઉદ્દેશાઓનો સંગ્રહ કરીને બતાવવાવાળી આ સંગ્રહ ગાથા છે,-લેસ્સા ય દવ્વ' ઇત્યાદિ

भवेयुरिति द्रव्यविषयको द्रव्योदेशको द्वितीयः २। 'संठाणत्ति' संस्थानमिति संस्थानविषयकः तृतीयोदेशकः ३। 'जुम्मत्ति' युग्ममिति चतुर्थे उद्देशके कृतयुग्मादयोऽर्था विचार्यन्ते अतोऽयं युग्मनामकः चतुर्थोदेशकः ४। 'पज्जवत्ति' पर्यत्र इति पर्यवादिविषयकः पञ्चमोदेशकः ५। 'नियंठत्ति' निर्ग्रन्थ इति षष्ठोद्देशके पुलाकादिका निर्ग्रन्था विचार्यन्ते अतोऽयं निर्ग्रन्थविषयकः षष्ठोद्देशकः ६। 'समणायत्ति' श्रमणाश्च सप्तमोदेशके सामायिकसंयतादयोऽर्था निरूप्यन्तेऽतोऽयं श्रम-

---

प्रथम लेश्या उद्देश है-इसमें लेश्या वगैरह का निरूपण किया गया है ।१।

दूसरा द्रव्योद्देश है—इसमें द्रव्यादिकों के सम्बन्ध में विचार हुआ है ।२।

तीसरा संस्थान उद्देश है —इसमें संस्थानविषयक विचार किया गया है ।३।

चौथा युग्मोद्देश है—इसमें कृतयुग्म आदि पदार्थों का विचार हुआ है ।४।

पांचवां पर्यायोद्देश है-इसमें पर्याय आदि के सम्बन्ध का विचार किया गया है ।५।

छट्ठा निर्ग्रन्थोद्देश है—इसमें पुलाक आदि निर्ग्रन्थों का विचार किया गया है ।६।

सातवां श्रमणोद्देश है—इसमें सामायिकसंयत आदि पांच प्रकार के संयतों का विचार किया गया है ।७।

પહેલો લેશ્યા ઉદ્દેશ છે—તેમાં લેશ્યા વિગેરેનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે ॥૧॥

બીજો દ્રવ્યોદ્દેશ છે. તેમાં દ્રવ્ય વિગેરેના સમ્બન્ધમાં નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. ॥૨॥

ત્રીજો સંસ્થાન ઉદ્દેશ છે.—તેમાં સંસ્થાન સંબંધી વિચાર કરવામાં આવેલ છે. ॥૩॥

ચોથો યુગ્મ ઉદ્દેશ છે.—તેમાં કૃતયુગ્મ વિગેરે પદાર્થોનો વિચાર કરવામાં આવેલ છે ॥૫॥

છઠ્ઠો નિર્ગ્રંથ ઉદ્દેશ છે.—તેમાં પુલાક વિગેરે નિર્ગ્રંથોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. ॥૬॥

સાતમો શ્રમણ ઉદ્દેશ છે.—તેમાં સામાયિક અર્થોનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. ॥૭॥

णोद्देशकः सप्तमः७। 'ओहे' ओघ इति सामान्यम् अष्टमोद्देशके सामान्येन नारकादयो यथोत्पद्यन्ते तथा वक्तव्यम्, ओघेन सामान्येन वर्त्तमाना भव्याभव्यादिविशेषणैरविशेषिता श्चिन्त्यन्ते इति–औघिकविषयकोऽष्टम उद्देशः८। 'भवियाभविए त्ति' भव्याभव्य इति–नवमदशमावुद्देशकौ तत्र नवमे भव्यविशेषणा नारकादयो यथोत्पद्यन्ते तथा वक्तव्यमिति भव्यविषयको नवम उद्देशः ९। दशमे अभव्यत्वे वर्तमाना अभव्यविशेषणा नारकादयश्चिन्त्यन्ते इति अभव्यविषयको दशमोद्देशकः १०। 'सम्मा' सम्यगिति, एकादशे सम्यग्दृष्टिविशेषणा श्चिन्त्यन्ते इति सम्यग्दृष्टिविषयक एकादशोद्देशकः११। 'मिच्छेयत्ति' मिथ्याचेति द्वादशोद्देशके मिथ्यात्वे वर्तमाना मिथ्यादृष्टिविशेषणा इत्यर्थः ते च विचार्यन्ते इति मिथ्या-

आठवां औघिकोद्देश है–इसमें सामान्य रूप से नारक आदि पदार्थ जिस रूप से उत्पन्न होते हैं उनका विचार किया गया है। किन्तु यहां इन्हें भव्य अभव्य आदि विशेषणों से विशेषित नहीं किया है।८।

भव्योद्देश और अभव्योद्देश ऐसे ये दो उद्देश हैं। ये नौवां और दसवां उद्देश है। ९ नववें उद्देशे में भव्य विशेषणवाले नारकादिकों का विचार किया गया है।९।

दस वें उद्देशे में अभव्यविशेषणविशिष्ट नारकादिकों का चिन्तन किया गया है १०।

ग्यारह वें उद्देशे में सम्यग्दृष्टि विशेषण वाले नारकादि विचारित हुए हैं ११।

बारह वें उद्देशे में मिथ्यात्व में वर्त्तमान मिथ्यादृष्टि नारकादिकों

આઠમો ઔઘિક ઉદ્દેશ છે. તેમા નારક વિગેરે પદાર્થ જે રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. અહીંયાં તેને ભવ્ય અભવ્ય વિગેરે વિશેષણોથી વિશેષિત કરેલ નથી. ॥૮॥

ભવ્યોદ્દેશ અને અભવ્યોદ્દેશ એ પ્રકારના આ બે ઉદ્દેશાઓ છે. તે નવમો અને દસમો એ બે ઉદ્દેશા છે. નવમાં ઉદ્દેશામાં ભવ્ય વિશેષણવાળા નારકાદિકોનો વિચાર કર્યો છે. ॥૯॥

૧૦ દસમા ઉદ્દેશામાં અભવ્ય વિશેષણથી વિશિષ્ટ નારક વિગેરેનું ચિંતવન કરેલ છે ॥૧૦॥

અગિયારમાં ઉદ્દેશામાં—સમ્યગ્ દૃષ્ટિ વિશેષણવાળા નારકોનો વિચાર થયો છે. ॥૧૧॥

બારમા ઉદ્દેશામાં મિથ્યાત્વમાં રહેલા મિથ્યાદૃષ્ટિ નારક વિગેરેનો વિચાર કરેલો છે. આ રીતે આ ૧૨ બાર ઉદ્દેશાઓ આ પચ્ચીસમા શતકમાં છે.

दृष्टिविषयको द्वादशोद्देशकः१२ । 'उद्देसत्ति' उद्देशका इति तदेवमिहशतके द्वादशोद्देशका भवन्तीति गाथार्थः ॥१॥

तत्र द्वादशोद्देशकेषु मध्ये लेश्याविषयकः प्रथमोद्देशको व्याख्यायते, तस्य चेदं प्रथमं सूत्रम् 'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्–तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे जाव एवं वयासी कइ णं भंते ! लेस्साओ पन्नत्ताओ गोयमा ! छल्लेस्साओ पण्णत्ताओ तं जहा कण्हलेस्सा जहा पढमसए बिइए उद्देसए तहेव लेस्साविभागो । अप्पाबहुगं च जाव चउव्विहाणं देवाणं चउव्विहाणं देवीणं मीसगं अप्पाबहुगं त्ति ॥सू० १॥

छाया––तस्मिन् काले तस्मिन समये राजगृहे यावदेवमवादीत् कति खलु भदन्त ! लेश्याः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! षड्लेश्याः प्रज्ञप्ताः तद्यथा–कृष्णलेश्याः यथा प्रथमशतके द्वितीयोद्देशके तथैव लेश्याविभागः, अल्पबहुत्वं च यावत् चतुर्विधानां देवानां चतुर्विधानां देवीनां मिश्रकमल्पबहुत्वमिति ॥सू१०॥

टीका––'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन समये 'रायगिहे जाव एव वयासी' राजगृहे यावदेवमवादीत् अत्र यावत्पदेन भगवतः समवसरणम-

---

का विचार किया गया है १२। इस प्रकार से ये बारह उद्देश इस पच्चीस वें शतक में हैं ।

इन बारहों उद्देशको में से जो लेश्या विषयक प्रथम उद्देश है– उसका व्याख्यान अब सूत्रकार करते हैं–'तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे जाव एवं वयासी' इत्यादि सूत्र १ ।

टीकार्थ–'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समय में राजगृह नगर में भगवान् गौतम ने यावत् इस प्रकार से पूछा–यहां यावत् शब्द से 'भगवान् का समवसरण हुआ परिषद् नगर से निकली, उसे

આ ઉદ્દેશાઓ પૈકી લેશ્યા સંબંધી પહેલો ઉદ્દેશો છે, હવે સૂત્રકાર તેનું કથન કરે છે––'तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे जाव एव वयासी' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ––'तेणं कालेणं तेणं समएण' તે કાળે અને તે સમયે રાજગૃહ નગરમાં ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામીએ યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછ્યુ–અહિયાં યાવત્ શબ્દથી ભગવાનનું રાજગૃહ નગરમાં સમવસરણ થયુ, પરિષદ્ નગરની

भूत् परिषत् नगरान्निस्सृता धर्मोपदेशो भगवता कृतः, परिषत् प्रतिगता । तदनु त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासीनः प्राञ्जलिपुटो गौतम इत्यादीनां पदानां ग्रहणं भवति इति । किमवादीत् ? तत्राह-'कइ णं' इत्यादि । 'कइ णं भंते ! लेस्साओ पण्णत्ताओ' कति खलु भदन्त ! लेश्याः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह- 'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'छल्लेस्साओ पन्नत्ताओ' षड्लेश्याः प्रज्ञप्ताः प्रकारभेदमेव दर्शयति-'तंजहा' इत्यादि । 'तं जहा' तद्यथा-'कण्हलेस्सा जहा पढमसए बिइयउद्देसए तहेव लेस्साविभागो अप्पाबहुगं च' कृष्णलेश्या यथा

भगवान् ने धर्म का उपदेश दिया, उसे सुनकर परिषद् विसर्जित हो गई । इसके बाद त्रिविध पर्युपासना से उपासना करते हुए गौतम ने दोनों हाथ जोड कर' इस पाठ का संग्रह हुआ है । 'गौतम ने भगवान् से क्या पूछा-सो अब प्रकट किया जाता है- 'कइ णं भंते ! लेस्साओ पण्णत्ताओ'-हे भदन्त ! लेश्याएँ कितनी कही गई हैं ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा-'गोयमा 'छल्लेस्साओ पण्णत्ताओ' हे गौतम ! लेश्याएँ छह कही गई हैं । 'तं जहा' वे इस प्रकार से हैं-'कण्हलेस्सा जहा पढमसए बिइयउद्देसए तहेव लेस्साविभागो अप्पाबहुगं च' कृष्णलेश्या इत्यादि यहां प्रथमशतक के द्वितीय उद्देशे में कहे अनुसार लेश्याओं का विभाग और इनका अल्पबहुत्व यावत् 'चउव्विहाणं देवाणं चउव्विहाणं देवीणं मीसगं अप्पाबहुगं त्ति' चार प्रकार के देवों के और चार प्रकार की देवियों के मिश्र अल्पबहुत्व तक कहना चाहिये । प्रथम शतक का वह

બહાર નીકળી, ભગવાને તેઓને ધર્મદેશના સંભળાવી, ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદ્ પોત પોતાના સ્થાન પર પાછી ગઈ તે પછી કાયિક, વાચિક, અને માનસિક એમ ત્રણે પ્રકારની પર્યુપાસનાથી સેવા કરતા એવા ગૌતમસ્વામીએ બન્ને હાથ જોડીને ભગવાનને આ પ્રમાણે પૂછયું-'कइ णं भंते ! लेस्साओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ લેશ્યાઓ કેટલી કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'छल्लेस्साओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ ! લેશ્યાઓ છ કહેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે 'कण्हलेस्सा जहा पढमसए बिइयउद्देसए तहेव लेस्सा विभागो अप्पाबहुगं च' કૃષ્ણ લેશ્યા, વિગેરે અહિયાં પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં કહ્યા પ્રમાણે લેશ્યાઓનો વિભાગ અને તેનું અલ્પ બહુત્વ યાવત્ 'चउव्विहाण देवाणं चउव्विहाण देवीण मीसगं अप्पाबहुगंत्ति' ચાર પ્રકારના દેવોનું અને ચાર પ્રકારની દેવીઓના મિશ્ર અલ્પ બહુત્વ સુધી કહેવું જોઇએ. પહેલા

प्रथमशतकीयद्वितीयोद्देशके तथैव लेश्याविभागोऽल्पबहुत्वं च। तच्च प्रथमशतकीय-द्वितीयोद्देशके लेश्याविभागः अल्पबहुत्वं च तथैव, तथाहि–'कइ णं भंते! लेस्साओ पण्णत्ताओ' कति खलु भदन्त! लेश्याः प्रज्ञप्ताः 'गोयमा! छल्लेस्साओ पण्णत्ताओ' गौतम! षड्लेश्याः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा–कृष्णनीलकापोतिकतेज पद्मशुक्लाख्याः षड्लेश्याः प्रज्ञप्ताः, इत्यादि। लेश्यानां विभागः तथा लेश्यावतामल्पबहुत्वं चापि ज्ञातव्यम्। तत्र प्रथमशतकस्य द्वितीयोद्देशकेऽपि अतिदेश-माह–'लेस्साणं बिइओ उद्देसो भाणियव्वो' लेश्यानां द्वितीयोद्देशकः प्रज्ञापना सूत्र-स्य सप्तदशे लेश्यापदे ये चत्वार उद्देशास्तेषु यो द्वितीयोद्देशकः सोऽत्र वाच्यः। अथ कियत्पर्यन्तं तत्प्रकरण वाच्यं तत्राह–'जाव चउव्विहाणं देवाणं चउव्विहाणं देवीणं मीसग अप्पाबहुगं त्ति' यावत् चतुर्विधानां देवानां चतुर्विधानां देवीनां

द्वितीयोद्देशकगत लेश्याविभाग और अल्पबहुत्व इस प्रकार से है–'कइ णं भंते! लेस्साओ पण्णत्ताओ? गोयमा! छल्लेस्साओ पण्णत्ताओ०' हे भदन्त! लेश्याएँ कितनी कही गई है? गौतम! लेश्याएँ ६ छह कही गई हैं। जो इस प्रकार से हैं कृष्ण, नील, कापोतिक, तेज, पद्म और शुक्ल लेश्या इत्यादि रूप से यह लेश्या विभाग है तथा-लेश्यावालों का अल्पबहुत्व भी वहीं से जानना चाहिये। प्रथम शतक के इस द्वितीय उद्देशक में भी अतिदेश कहा गया है सो वह उद्देशक यहां प्रज्ञापना सूत्र के १७ सत्रह वें लेश्यापद में जो चार उद्देशे हैं उनमें का है सो वही द्वितीय उद्देशक यहां जानना चाहिये। यह कहां तक का वहां का कथन यहां गृहीत करना चाहिये। तो इसके लिये 'जाव चउव्विहाणं देवाणं चउव्विहाणं

શતકના બીજા ઉદ્દેશામા કહેલ લેશ્યાવિભાગ અને તેનુ અલ્પબહુત્વ આ પ્રમાણે છે –'कइ णं भंते! लेस्साओ पण्णत्ताओ? गोयमा! छल्लेस्साओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ લેશ્યાઓ કેટલી કહેલ છે? હે ગૌતમ લેશ્યાઓ છ કહી છે. જે આ પ્રમાણે છે.–કૃષ્ણલેશ્યા ૧ નીલ લેશ્યા ૨, કાપોતિક લેશ્યા ૩, તેજોલેશ્યા ૪, પદ્મલેશ્યા ૫, અને શુકલલેશ્યા ૬, વિગેરે પ્રકારથી આ લેશ્યા વિભાગ કહેલ છે. તથા લેશ્યાવાળાઓનું અલ્પ બહુત્વપણુ ત્યાથી જાણવું જોઈએ. પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશામાં પણ અતિદેશ કહેલ છે. 'लेस्साण बिइओ उद्देसो भाणियव्वो' અહીંયા જે લેશ્યાઓનો બીજો ઉદ્દેશો કહેવાનુ કહ્યુ છે, તો તે ઉદ્દેશો અહીંયાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૧૭ સત્તરમા લેશ્યા પદમાં જે ચાર ઉદ્દેશાઓ છે, તેમાનો છે. તો એજ બીજો ઉદ્દેશો અહિયાં સમજવો. ત્યાંનું બીજા ઉદ્દેશાનુ કથન અહીંયાં ગ્રહણ કરવુ જોઈએ? તો તે માટે जाव चउव्विहाणं देवाणं चउव्विहाणं देवीणं मीसग अप्पाबहुगं त्ति' આ પાઠ કહ્યો છે. કે અહીંયાં સુધીનો

मिश्रकमल्पबहुत्वमिति तत्प्रकरणं चैवम् 'एएसि णं भंते ? भवणवासीणं वाणमंतराणं जोइसियाणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वेत्यादि । एतेषां खलु भदन्त ! भवनवासिनां वानव्यन्तराणां ज्योतिष्काणां वैमानिकानां देवानां च देवीनां च कृष्णलेश्यानां यावत् शुक्ललेश्यानां च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा-तुल्या वा- विशेषाधिका वा इत्यादि-॥सू०१॥

ननु प्रथमशतके लेश्यानां स्वरूपं कथितमेवेति पुनरत्र तत् तासां स्वरूपादि कथने पुनरुक्तिर्भवतीति चेदत्रोच्यते-प्रकरणान्तरेणाऽऽयातत्वात् पुनरत्र तत् स्वरूपादिकं कथितम्, तथाहि-इह प्रकरणे संसारसमापन्नजीवानां योगाल्प-

---

देवीणं मीसगं अप्पाबहुगं त्ति' यह पाठ कहा गया है कि यहां तक का वह पाठ ग्रहण करना चाहिये । वहां का वह प्रकरण इस प्रकार से है-'एएसि णं भंते ! भवणवासीणं वाणमंतराणं जोइसियाणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा, तुल्ला वा विसेसाहिया वा' इत्यादि-इस प्रकरण का भाव स्पष्ट है ॥सू०१॥

शंका-प्रथम शतक में जब लेश्याओं का स्वरूप कह ही दिया है तो फिर यहां उनके स्वरूप आदि के कथन की क्या आवश्यकता थी? क्यों कि ऐसा कथन पुनरुक्ति दोष वाला हो जाता है ।

उत्तर—प्रकारान्तर से आने के कारण पुनः यहां पर उनके स्वरूप आदि का कथन किया गया है । तात्पर्य यह है कि इस प्रकरण में संसारसमापन्नक जीवों के अर्थात् संसारी जीवों के योग का अल्प

ते પાઠ કહેવો જોઈએ. ત્યાંનું તે પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે. 'एएसि णं भंते ! भवणवासीण वाणमंतराणं जोइसियाणं वेमाणियाणं देवाण य देवीण य कण्हलेस्साणं जाव सुक्कलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुगा वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा' ઈત્યાદિ આ પ્રકરણનો ભાવ સ્પષ્ટ છે. જેથી અહીં કહ્યો નથી ॥સૂ૦ ૧॥

શંકા—પહેલા શતકમાં લેશ્યાઓનું સ્વરૂપ સમજાવેલ જ છે, તો પછી અહીંયાં તેમના સ્વરૂપ વિગેરેના કથનની શી જરૂરત છે ? કારણ કે તેમ કરવાથી તો પુનરૂક્તિ દોષ આવી જાય છે.

પ્રકારાન્તરથી કથન કરવાની આવશ્યકતા જણાયાથી ફરીથી અહિયાં લેશ્યાઓના સ્વરૂપ વિગેરેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તાત્પર્ય એ છે કે-આ પ્રકરણમાં સંસાર સમાપન્નક જીવોના-અર્થાત્ સંસારી જીવોના યોગનું અલ્પ

बहुत्वं वक्तव्यमिति तत् प्रस्तावात् लेश्याल्पबहुत्वप्रकरणमप्युक्तं तत एव लेश्याल्पबहुत्वप्रकरणानन्तर संसारसमापन्नजीवान् तद्योगाल्पबहुत्वं च प्ररूपयन्नाह-'कइविहा णं भंते इत्यादि।

मूलम्-कइविहा णं भंते! संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता? गोयमा! चोद्दसविहा संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता, तं जहा-सुहुमअपज्जत्तगा१, सुहुमपज्जत्तगा२, बायरअपज्जत्तगा३, बायरपज्जत्तगा४, बेइंदिया अपज्जत्तगा५, बेइंदिया पज्जत्तगा६, एवं तेइंदिया८, एवं चउरिंदिय १०, असन्निपंचिंदिया अपज्जत्तगा११, असन्निपंचिंदिया पज्जत्तगा १२, सन्निपंचिंदिया अपज्जत्तगा १३, सन्निपंचिंदिया पज्जत्तगा १४॥सू० २॥

छाया—कतिविधाः खलु भदन्त! संसारसमापन्नका जीवाः प्रज्ञप्ताः? गौतम! चतुर्दशविधाः संसारसमापन्नका जीवाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा सूक्ष्मापर्याप्तकाः १, सूक्ष्मपर्याप्तकाः२, बादरापर्याप्तकाः३, बादरपर्याप्तकाः ४, द्वीन्द्रिया अपर्याप्तकाः५, द्वीन्द्रियाः पर्याप्तकाः६, एवं त्रीन्द्रियाः ८, एवं चतुरिन्द्रियाः १०, असंज्ञिपञ्चेन्द्रिया अपर्याप्तकाः ११, असंज्ञिपञ्चेन्द्रियाः पर्याप्तकाः १२, संज्ञिपञ्चेन्द्रिया अपर्याप्तकाः १३, संज्ञिपञ्चेन्द्रियाः पर्याप्तकाः ॥१४सू०२॥

बहुत्व कहना है। इसलिये इस योग के सम्बन्ध को लेकर लेश्याओं का अल्पबहुत्व का जो प्रकरण है वह भी कह दिया है।

अब सूत्रकार इसीसे लेश्याओं के अल्प बहुत्व प्रकरण के कथन करने के बाद संसारी जीवों की और उनके योगों के अल्पबहुत्व की प्ररूपणा करते हैं-'कइविहा णं भंते! संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता' इ०

બહુતપણુ કહેવાનું છે, તે કારણથી આ યોગના સંબન્ધને લઇને લેશ્યાઓના અલ્પબહુત્વનું જે પ્રકરણ છે, તે પણ કહ્યું છે.

હવે સૂત્રકાર છએ લેશ્યાઓના અલ્પ અને બહુપણા સંબંધી પ્રકરણના કથન પછી સંસારી જીવોના અને તેમના યોગોના અલ્પ બહુપણાનું નિરૂપણ કરે છે. 'कइविहा णं भंते! संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता' ઈત્યાદિ

टीका—'कइविहा णं भंते ! संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता' कतिविधाः—कतिप्रकारकाः खलु भदन्त ! संसारसमापन्नकाः—संसारिभावमागताः संसारिण इति यावत् जीवाः प्राणिनः प्रज्ञप्ताः—कथिता इति प्रश्नः। भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'चोद्दसविहा संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता' चतुर्दशविधाः—चतुर्दशप्रकारकाः संसारसमापन्नकाः जीवाः प्रज्ञप्ता इति। प्रकारभेदमेव दर्शयति—'तं जहा' इत्यादि। 'तं जहा' तद्यथा—'सुहुम अपज्जत्तगा' सूक्ष्मापर्याप्तकाः सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्मा इति कथ्यन्ते अपर्याप्तकनामकर्मोदयात् अपर्याप्तकाः, सूक्ष्माश्च ते अपर्याप्तका इति सूक्ष्मापर्याप्तकाः। 'सुहुमपज्जत्तगा' सूक्ष्मपर्याप्तकाः सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्माः पर्याप्तकनामकर्मोदयात् पर्याप्तकाः। 'वायरअपज्जत्तगा' बादरापर्याप्तकाः तादृशनामकर्मोदयात् बादराश्च ते अपर्याप्तका इति बादरापर्याप्तकाः। 'वायरपज्जत्तगा' बादरपर्याप्तकाः पर्याप्तकनाम-

---

टीकार्थ—गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—'कइविहा णं भंते ! संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता' हे भदन्त ! जो जो संसारभाव को प्राप्त हैं—संसारी हैं—ऐसे वे जीव कितने प्रकार के कहे गये हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा' हे गौतम ! 'चोद्दसविहा संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता' संसारी जीव चौदह प्रकार के कहे गये हैं। 'तं जहा' उनके वे चौदह प्रकार ऐसे हैं—'सुहुम अपज्जत्तगा' १ सूक्ष्म अपर्याप्तक सूक्ष्मनामकर्म के उदय से जो सहित होते हैं, वे सूक्ष्म और अपर्याप्तकनाम का जिनको उदय होता है वे अपर्याप्तक 'सुहुमपज्जत्तगा' २ सूक्ष्म पर्याप्तक—सूक्ष्म नामकर्म के उदय से सूक्ष्म और पर्याप्तकनामकर्म के उदय से पर्याप्तक 'बायर अपज्जत्तगा, बादरपज्जत्तगा' ३ बादर अपर्याप्तक, ४ बादर पर्याप्तक—बादरनामकर्म के उदय से बादर और

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ જે સંસાર ભાવને પ્રાપ્ત કરે છે. અર્થાત્ સંસારી છે, એવાં તે જીવો કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'चोद्दसविहा संसारसमावन्नगा जीवा पन्नत्ता' સંસારી જીવો ચૌદ પ્રકારના કહેલ છે. 'त जहा' તેઓના તે ચૌદ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે—'सुहुम अपज्जत्तगा' સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મનામ કર્મના ઉદયથી જેઓ યુક્ત હોય છે, તે સૂક્ષ્મ અને અપર્યાપ્તક નામનો જેઓને ઉદય હોય છે. તે અપર્યાપ્તક છે. ૧. 'सुहुमपज्जत्तगा' સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તક નામકર્મના ઉદયથી સૂક્ષ્મ અને પર્યાપ્તક નામકર્મના ઉદયથી પર્યાપ્તક 'बादर अपज्जत्तगा, बादर पज्जत्तगा' બાદર અપર્યાપ્તક ૩ બાદર પર્યાપ્તક—બાદર નામકર્મના ઉદયથી બાદર અને અપર્યાપ્તક નામકર્મના ઉદયથી

कर्मोदयात् बादरपर्याप्तकाः एते च चत्वारोऽपि जीवभेदाः पृथिव्याद्येकेन्द्रियाणाम् 'वेइंदिया अपज्जत्तगा' द्वीन्द्रिया अपर्याप्तकाः द्वीन्द्रियनामकर्मोदयात् । 'वेइंदिया पज्जत्तगा' द्वीन्द्रियाः पर्याप्तकाः । 'एवं तेइंदिया' एवम्—द्वीन्द्रियवदेव त्रीन्द्रियाः । त्रीन्द्रिया अपर्याप्तकाः, त्रीन्द्रियाः पर्याप्तकाः । 'एवं चउरिंदिया' एवं चतुरिन्द्रियाः, चतुरिन्द्रिया अपर्याप्तकाः, चतुरिन्द्रियाः पर्याप्तकाः। 'असन्निपंचिंदिया अपज्जत्तगा' असंज्ञिपञ्चेन्द्रिया अपर्याप्तकाः 'असन्निपंचिंदिया पज्जत्तगा' असंज्ञिपञ्चेन्द्रियाः पर्याप्तकाः । 'संन्निपंचिंदिया अपज्जत्तगा' संज्ञिपञ्चेन्द्रिया अपर्याप्तकाः । 'संन्निपंचिंदिया पज्जत्तगा' संज्ञिपञ्चेन्द्रियाः पर्याप्तकाः ते एते संसारसमापन्नकाः चतुर्दशप्रकारकाः जीवा भवन्तीति भावः ॥सू०२॥

अपर्याप्तक नामकर्म के उदय से अपर्याप्तक तथा बादर और पर्याप्तक नामकर्म के उदय से पर्याप्तक 'वेइंदिया अपज्जत्तगा, वेइंदिया पज्जत्तगा' ५ दो इन्द्रियवाले अपर्याप्तक, ६ दो इन्द्रियवाले पर्याप्तक 'एवं तेइंदिया'७ तेइन्द्रियवाले अपर्याप्तक,८ तेइन्द्रियवाले पर्याप्तक,९ चौइन्द्रियवाले अपर्याप्तक,१० चौइन्द्रियवाले पर्याप्तक ११ असंज्ञिपञ्चेन्द्रिय अपर्याप्तक,१२ असंज्ञीपञ्चेन्द्रिय पर्याप्तक,१३ संज्ञी पञ्चेन्द्रिय अपर्याप्तक और १४ संज्ञीपञ्चेन्द्रियपर्याप्तक। इस प्रकार से ये १४ चौदह संसारी जीवों के भेद हैं । संक्षिप्त में इसका सार ऐसा है—सूक्ष्म एवं बादर के भेद से एकेन्द्रिय के दो भेद है और ये दोनों भेद अपर्याप्तक और पर्याप्तक होते हैं इस प्रकार एकेन्द्रिय के चार भेद हो जाते हैं। दो इन्द्रिय, तेइन्द्रिय, चौइन्द्रिय, असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय और संज्ञी पञ्चेन्द्रिय ये पांच त्रस जीवो के

અપર્યાપ્તક અને બાદર અને પર્યાપ્તક નામ કર્મના ઉદયથી પર્યાપ્તક ૪ 'વેઇંદિયા અપજ્જત્તગા, વેઇંદિયા પજ્જત્તગા.' બે ઇંદ્રિયવાળા અપર્યાપ્તક ૫, બે ઇંદ્રિયવાળા પર્યાપ્તક ૬, 'एवं तेइंदिया' ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા અપર્યાપ્તક ૭ ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા પર્યાપ્તક ૮ ચાર ઇંદ્રિયવાળા અપર્યાપ્તક ૯ ચાર ઇંદ્રિયવાળા પર્યાપ્તક ૧૦ અસંજ્ઞી અપર્યાપ્તક ૧૧ અસંજ્ઞી પર્યાપ્તક ૧૨ સંજ્ઞી અપર્યાપ્તક ૧૩ અને સંજ્ઞી પર્યાપ્તક ૧૪ આ પ્રમાણેના આ ચૌદ સંસારી જીવોના ભેદ છે. સંક્ષેપથી તેનો સાર એ છે કે—સૂક્ષ્મ અને બાદરના ભેદથી એક ઇંદ્રિયવાળાના બે ભેદો છે. અને તે એક ભેદ અપર્યાપ્તક અને પર્યાપ્તક હોય છે. આ રીતે એક ઇંદ્રિયવાળાઓના ૪ ચાર ભેદો થઈ જાય છે. બે ઇંદ્રિય, ત્રણ ઇંદ્રિય, ચાર ઇંદ્રિય, અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય આ પાંચ

एतेषां चतुर्दशप्रकारकजीवानां योगाल्पबहुत्वं दर्शयन्नाह-'एएसि णं भंते! चोद्दसविहाणं' इत्यादि।

मूलम्-एएसि णं भंते! चोद्दसविहाणं संसारसमावन्नगाणं जीवाणं जहन्नुक्कोसगस्स जोगस्स कयरे कयरे जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवे सुहुमस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए१, बायरस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे२, बेइंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे३, एवं तेइंदियस्स ४ एवं चउरिंदियस्स ५, असन्निपंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे६, सन्निस्स पंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे७, सुहुमस्स पज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे८, बायरस्स पज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे९। सुहुमस्स अपज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे१०, बायरस्स अपज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे११, सुहुमस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे१२, बायरस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे१३, बेइंदियस्स पज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे१४, एवं तेइंदियस्स०१५, एवं जाव सन्निपंचिंदियस्स पज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे१८, बेइंदियस्स अपज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे१९, एवं तेइंदियस्स वि २०, एवं चउरिं-

पर्याप्तक और अपर्याप्तक के भेद से दश भेद हो जाते हैं। इस प्रकार से ये संसारी जीवों के १४ चौदह भेद कहेगये हैं ॥सू०२॥

ત્રસ જીવોના પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તકના ભેદ થઇ જાય છે. આ રીતે આ સંસારી જીવોના ચૌદ ભેદો કહેવામાં આવ્યા છે. ॥સૂ૦ ૨॥

दियस्स वि २१, एवं जाव सन्निपंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे२३, एवं बेइंदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे२४, एवं तेइंदियस्स वि पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे२५, चउरिंदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे२६, असन्निपंचिंदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे२७, एवं सन्निपंचिंदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे२८ ॥सू० ३॥

छाया—एतेषां खलु भदन्त ! चतुर्दशविधानां संसारसमापन्नकानां जीवानां जघन्योत्कर्षकस्य योगस्य कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकः सूक्ष्मस्यापर्याप्तकस्य जघन्यको योगः१, बादरस्यापर्याप्तकस्य जघन्यको योगोऽसंख्येयगुणः२, द्वीन्द्रियस्यापर्याप्तकस्य जघन्यको योगोऽसंख्येयगुणः३, एवं त्रीन्द्रियस्य ४, एवं चतुरिन्द्रियस्य ५, असंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तकस्य जघन्यको योगोऽसंख्येयगुणः६, संज्ञिनः पञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तकस्य जघन्यको योगोऽसंख्येयगुणः७, सूक्ष्मस्य पर्याप्तकस्य जघन्यको योगोऽसंख्येयगुणः८, बादरस्य पर्याप्तकस्य जघन्यको योगोऽसंख्येयगुणः९, सूक्ष्मस्यापर्याप्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः १०, बादरस्यापर्याप्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः११, सूक्ष्मस्य पर्याप्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः१२, बादरस्य पर्याप्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः१३, द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यको योगोऽसंख्येयगुणः१४, एवं त्रीन्द्रियस्य०१५, एवं यावत् संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यको योगोऽसंख्येयगुणः१८, द्वीन्द्रियस्यापर्याप्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः१९, एवं त्रीन्द्रियस्यापि२०, एवं चतुरिन्द्रियस्यापि२१, एवं यावत् संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तकस्य उत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः२३, एवं द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः२४, एवं त्रीन्द्रियस्यापि पर्याप्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः२५, चतुरिन्द्रियस्य पर्याप्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः२६, असंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुण.२७, एवं संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तकस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः२८ ॥सू० ३॥

टीका—'एएसि णं भंते' एतेषां खलु भदन्त ! 'चोद्दसविहाणं संसारसमावन्नगाणं जीवाणं' चतुर्दशविधानां संसारसमापन्नकानाम् जीवानाम् 'जहन्नुक्कोसगस्स जोगस्स कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' जघन्योत्कृष्टस्य योगस्य कतरे कतरेभ्यो यावत् विशेषाधिका वा जघन्यः कामपि व्यक्तिमाश्रित्य, स एव तु व्यक्त्यन्तरापेक्षया उत्कर्ष इति जघन्योत्कर्ष स्तस्य योगस्य वीर्यान्तरापेक्षया उपशमादि जनितकायादिपरिस्पन्दरूपस्य, एतस्य योगस्य चतुर्दशजीवस्थानसंब-

अब सूत्रकार इन १४ चौदह प्रकार के जीवो में योगों की अल्पता और बहुता दिखाते हैं–इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–'एएसि णं भंते ! चोद्दसविहाणं संसारसमावन्नगाणं जीवाणं' इत्यादि सूत्र ३ ।

टीकार्थ–'एएसि णं भंते ! चोद्दसविहाणं संसारसमावन्नगाणं जीवाणं' हे भदन्त ! इन १४ चौदह प्रकार के संसारी जीवों के 'जहन्नुक्कोसगस्स जोगस्स कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' जघन्य और उत्कृष्ट योग का आश्रय करके कौन से जीव किस योग वाले जीवों की अपेक्षा से यावत् विशेषाधिक हैं ? आत्मप्रदेशों में जो परिस्पदन होता है उसका नाम योग है । यह योग वीर्यान्तराय कर्म के क्षयोपशम की विचित्रता से अनेक प्रकार का होता है, किसी जीव की अपेक्षा योग अल्प होता है और किसी जीव की अपेक्षा वही योग उत्कृष्ट हो जाता है । इस प्रकार से प्रत्येक योग के जघन्य और उत्कृष्ट के भेद से १४

હવે સૂત્રકાર આ ચૌદ પ્રકારના જીવોમાં યોગનું અલ્પપણુ અને બહુપણુ બતાવે છે-તેમા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે-'एएसि णं भंते ! चोद्दसविहाणं ससारसमावन्नगाणं जीवाण' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—'एएसि ण भते ! चोद्दसविहाणं संसारसमावन्नगाणं जीवाणं' હે ભગવન્ આ ૧૪ ચૌદ પ્રકારના સંસારી જીવોના 'जहन्नुक्कोसगस्स जोगस्स कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ યોગનો આશ્રય કરીને કયા જીવો કયા યોગવાળા જીવોની અપેક્ષાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? આત્મપ્રદેશોમાં જે પરિસ્પંદન હોય છે, તેનું નામ યોગ છે. આ યોગ વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી અનેક પ્રકારનો હોય છે કોઈ જીવની અપેક્ષાથી એજ યોગ અલ્પ થઇ જાય છે. અને કોઇ જીવની અપેક્ષાથી એ યોગ ઉત્કૃષ્ટ થઈ જાય છે. આ રીતે દરેક યોગના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટના ભેદથી ૧૪ જીવસ્થાનોને લઈને ૨૮ અઠયાવીસ ભેદો થઈ જાય છે. અર્થાત્ જીવોના સ્થાનો ૧૪ ચૌદ કહ્યા છે, તેમા યોગ હોય છે, અને તે યોગ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટના ભેદવાળો હોય છે. તેથી ૧૪ ચૌદ પ્રકારના જીવસ્થા-

न्धात् जघन्योत्कर्षभेदाच्च अष्टाविंशतिप्रकारकस्याल्पबहुत्वादि जीवस्थानक-विशेषाद्भवतीति। तत्र कतरे जीवाः कतरेभ्यो जीवेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा अत्र यावत्पदेन अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, इत्येतेषां संग्रहो भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सव्वत्थोवे सुहुमस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए१' सर्वस्तोकः-सर्वेभ्योऽल्पीयान् सूक्ष्मस्यापर्याप्तकस्य जघन्यको योगः सूक्ष्मस्य पृथिव्यादेः सूक्ष्मत्वात् तस्य शरीरस्यापि अपर्याप्तकत्वेन असंपूर्णत्वात्, तत्राऽपि जघन्यस्य विवक्षितत्वात् सर्वेभ्यो वक्ष्यमाणेभ्यो योगेभ्यः सकाशात् स्तोकः सर्वस्तोको भवति जघन्यो योगः, स पुनर्वैग्रहिक

चौदह जीवस्थानों को लेकर २८ अठाइस भेद हो जाते हैं अर्थात् जीव के समास (संक्षेप) से १४ जो भेद कहे गये हैं उनमें योग होता है और यह योग जघन्य और उत्कृष्ट भेद वाला होता है। इसलिये १४ चौदह जीवस्थानों के प्रत्येक स्थान के २-२ योग के भेद का सद्भाव से योग के २८ अठाईस भेद हो जाते हैं। यहां यावत् शब्द से अल्पबहुत्व और तुल्य' इन पदों का संग्रह हुआ है। इसीलिये गौतम ने ऐसा प्रश्न किया है।

गौतम के इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं-'गोयमा! 'सव्वत्थोवे सुहुमस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोगे' हे गौतम! सूक्ष्म अपर्याप्तक एकेन्द्रिय जीव का जघन्य योग सब से अल्प होता है क्योंकि सूक्ष्म नामकर्म के उदय से पृथिव्यादिक एकेन्द्रिय जीव सूक्ष्म होते हैं अर्थात् इनका शरीर सूक्ष्म होता है-और अपर्याप्तक होने के कारण वह इनका शरीर अपूर्ण रहता है। इसलिये वह

નોના દરેક સ્થાનના ૨-૨ બબ્બે યોગના ભેદ થવાથી યોગના ૨૮ અઠયાવીસ ભેદો થઈ જાય છે. અહિયા યાવત્ શબ્દથી અલ્પ, બહુ અને તુલ્ય આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેથી જ ગૌતમ સ્વામીએ આ રીતનો પ્રશ્ન કર્યો છે. ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'सव्वत्थोवे सुहुमस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोगे' હે ગૌતમ! સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક એક ઈંદ્રિય વાળા જીવનો જઘન્ય યોગ બધાથી અલ્પ હોય છે કેમકે સૂક્ષ્મ નામકર્મના ઉદયથી જઘન્ય પૃથ્વિ વિગેરે એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો સૂક્ષ્મ હોય છે અર્થાત્ તેઓનું શરીર સૂક્ષ્મ હોય છે, અને અપર્યાપ્તક હોવાના કારણે તે તેમનું શરીર અપૂર્ણ હોય છે તેથી એ યોગ બીજા યોગ કરતાં જઘન્યની વિવક્ષા હોવાના કારણે બધાથી કમ હોય છે. આ યોગ વિગ્રહગતિમાં જે કાર્મણ

कार्मणौदारिकपुद्गलग्रहणप्रथमसमयवर्त्ती, तदनन्तरं च समयवृद्ध्या अजघन्योत्कृष्टो यावत् सर्वोत्कृष्टो न भवतीति 'बायरस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे२' बादरस्य अपर्याप्तकजीवस्य जघन्यको योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति बादरजीवस्य पृथिव्यादेरपर्याप्तकजीवस्य जघन्यो योगः पूर्वोक्तापेक्षयाऽसंख्यातगुणः असंख्यातगुणवृद्धो बादरत्वादेव भवतीति, एवमग्रेऽपि असंख्यातगुणत्वं द्रष्टव्यम्२। 'बेइंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे३', द्वीन्द्रियस्यापर्याप्तकस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति३। एवं तेइंदियस्स' एवं त्रीन्द्रियस्यापर्याप्तकस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवतीति४। 'एवं चउरिंदियस्स' एवं चतुरिन्द्रियस्य अपर्याप्तकस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणोऽ

योग अन्य योगों की अपेक्षा जघन्य की विवक्षा होने के कारण सब से कम होता है। यह योग विग्रह गति में जो कार्मण काय होता है उसके द्वारा औदारिक पुद्गलों को ग्रहण करने के प्रथम समय में होता हैं। इसके बाद समय समय में योग की वृद्धि होती है और यह वृद्धि सर्वोत्कृष्ट योग तक होती है 'बायरस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए' सूक्ष्म अपर्यासक के जघन्य योग की अपेक्षा जो बादर अपर्यासक का जघन्य योग है वह 'असंखेज्जगुणे' असंख्यात गुणा अधिक होता है २ इसी प्रकार से आगे भी असंख्यात गुणता जाननी चाहिये। 'बेइंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे' इसकी अपेक्षा दो इन्द्रिय अपर्याप्तक का जघन्य योग असंख्यातगुणा अधिक होता है ३ 'एवं तेइंदियस्स' इसी प्रकार से दो इन्द्रिय

જઘન્ય કાળવાળા હોય છે, તેઓના દ્વારા ઔદારિક પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવાના પ્રથમ સમયમાં હોય છે તે પછી દરેક સમયે યોગની વૃદ્ધિ થાય છે. અને આ વૃદ્ધિ સર્વોત્કૃષ્ટ યોગ સુધી હોય છે. 'बायरस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए' સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક યોગ કરતાં જે બાદર અપર્યાપ્તકનો જઘન્ય યોગ છે, તે 'असंखेज्जगुणे' અસંખ્યાત ગણો અધિક હોય છે. ૨ એજ રીતે આગળ પણ અસંખ્યાત ગણુ જાણવું. 'बेइंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे' તેના કરતાં બે ઇન્દ્રિયવાળા અપર્યાપ્તકનો જઘન્યયોગ અસંખ્યાતગણો વધારે હોય છે. ૩ 'एवं तेइंदियस्स' એજ રીતે બે ઇંદ્રિય અપર્યાપ્તકના જઘન્ય યોગથી તે ઇંદ્રિયનો જે જઘન્ય યોગ છે, તે અસંખ્યાતગણો અધિક હોય છે. ૪, 'एवं चउरिंदियस्स' એજ રીતે ત્રણ ઇન્દ્રિય અપર્યાપ્તકના જઘન્ય

धिको भवतीति५। 'असन्निस्स पंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे६' असंज्ञिनः पञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तकस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवतीति६। 'सन्निस्स पंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे७' संज्ञिनः पञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तकस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवतीति७। 'सुहुमस्स पज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे८' सूक्ष्मस्य जीवस्य पर्याप्तकस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति सूक्ष्मापर्याप्तकजीवस्य जघन्ययोगापेक्षया सूक्ष्मपर्याप्तकजीवस्य जघन्यो योगोऽसंख्यातगुणोऽधिको भवतीत्यर्थः८। बादरापर्याप्तकापेक्षया बादरपर्याप्तकजीवस्य योगोऽधिको भवतीति तद्दर्शयति -'बायरस्य पज्जत्तगस्य जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे९' बादरस्य पर्याप्तकस्य पर्याप्तगुणविशिष्टस्य जीवस्य जघन्यो योगोऽसंख्यातगुणोऽधिको भवतीति ९। सूक्ष्माः

अपर्याप्तक के जघन्य योग से तेइन्द्रिय अपर्याप्तक का जो जघन्य योग है वह असंख्यातगुणा अधिक होता है ४ 'एवं चउरिंदियस्स' इसी प्रकार से तेइन्द्रिय अपर्याप्तक के जघन्य योग से जो चौइन्द्रिय अपर्याप्तक का जघन्य योग है वह असंख्यात गुणा अधिक होता है ५। 'असन्निस्स पंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे' इसी प्रकार से जो असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय अपर्याप्तक हैं उनका जघन्य योग चौइन्द्रिय अपर्याप्तक के जघन्य योग से असंख्यातगुणा अधिक होता है ६। 'सन्निपचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे' ७। इसी प्रकार से संज्ञि पञ्चेन्द्रिय अपर्याप्तक का जो जघन्य योग है वह असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय अपर्याप्तक के जघन्य योग से असंख्यातगुणा अधिक होता है ७। संज्ञी पञ्चेन्द्रिय अपर्याप्तक के जघन्य योग से असंख्यातगुणा अधिक सूक्ष्म पर्याप्तक एकेन्द्रिय का जघन्य योग होता है ८। सूक्ष्म पर्याप्तक के जघन्य योग से असंख्यात गुणा अधिक बादर पर्याप्त का

યોગથી ચાર ઇંદ્રિયવાળાઓને જે જઘન્ય યોગ છે, તે અસંખ્યાત ગણો વધારે છે. ૫ असन्निस्स पंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे' એજ રીતે જે અસંજ્ઞી ૫ચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તક છે, તેનો જઘન્ય યોગ ચાર ઇંદ્રિયવાળા અપર્યાપ્તકોના જઘન્ય યોગથી અસંખ્યાતગણો અધિક હોય છે. ૬, 'सन्निपचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे' એજ રીતે સંજ્ઞી ૫ચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તકનો જે જઘન્યયોગ છે, તે અસંજ્ઞી ૫ચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તકના જઘન્યયોગથી અસંખ્યાતગણો અધિક હોય છે. ૭, સંજ્ઞી ૫ચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તકના જઘન્ય યોગ કરતાં અસંખ્યાતગણો વધારે સૂક્ષ્મપર્યાપ્તકનો જઘન્ય યોગ હોય છે, ૮, સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તકના જઘન્ય યોગથી અસંખ્યાતગણો વધારે બાદર પર્યાપ્તક એકેન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ હોય છે. ૯ તેના યોગ કરતાં અસંખ્યાત ગણો વધારે સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક એક ઇંદ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ

दारभ्य बादरान्तापर्याप्तकजीवानां जघन्ययोगेषु असंख्यातगुणत्वमाधिक्यं प्रदर्श्य उत्कृष्टयोगेषु आधिक्यं दर्शयितुमाह-'सुहुमस्स' इत्यादि, 'सुहुमस्स अपज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे१०' सूक्ष्मस्यापर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगः पूर्वापेक्षयाऽसंख्यातगुणोऽधिको भवति१०। 'बायरस्स अपज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे११' बादरस्यापर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्यातगुणोऽधिको भवति ११। 'सुहुमस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे' सूक्ष्मस्य पर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्यातगुणोऽधिको भवति ११। 'सुहुमस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे' सूक्ष्मस्य पर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्यातगुणोऽधिको भवति १२। 'बायरस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे १३' बादरस्य पर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्यातगुणोऽधिको भवति १३। अथ द्वीन्द्रियादीनां पर्याप्तकानां जघन्ययोगमाह-'बेइंदियस्स पज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे १४' द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवतीति १४। 'एवं तेइंदियस्स पज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे १५' एवं द्वीन्द्रियवदेव त्रीन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको

जघन्य योग होता है ९। इसके योग से असंख्यातगुणा अधिक सूक्ष्म अपर्याप्तक का उत्कृष्ट योग होता है १०। इसके योग से असंख्यातगुणा अधिक बादर अपर्याप्तक का उत्कृष्ट योग होता है ११। इसके योग से असंख्यातगुणा अधिक सूक्ष्मपर्याप्तक का उत्कृष्ट योग होता है १२। इसके योग से असंख्यातगुणा अधिक बादर पर्याप्तक का उत्कृष्ट योग होता है १३। इसके योग से असंख्यातगुणा अधिक द्वीन्द्रिय पर्याप्तक का जघन्य योग होता है १४। इसी प्रकार से तेइन्द्रिय पर्याप्तक का जघन्य योग और यावत् संज्ञि पञ्चेन्द्रिय पर्याप्तक का जघन्य योग असंख्यातगुणा अधिक होता है १८। द्वीन्द्रिय अपर्याप्तक का उत्कृष्ट योग

યોગ હોય છે. ૧૦ તેના યોગ કરતા અસંખ્યાત ગણો વધારે બાદર અપર્યાપ્તકનો ઉત્કૃષ્ટયોગ હોય છે. ૧૧, તેના યોગ કરતાં અસંખ્યાત ગણો વધારે સૂક્ષ્મ પર્યાપ્તકનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોય છે ૧૨, તેના યોગ કરતા અસંખ્યાત ગણો અધિક બાદર પર્યાપ્તકનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ હોય છે. ૧૩। તેના યોગ કરતાં અસંખ્યાત ગણો વધારે બે ઇંદ્રિય પર્યાપ્તકનો જઘન્યયોગ હોય છે. ૧૪। એજ રીતે ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા પર્યાપ્તકનો જઘન્ય યોગ અને યાવત્ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તકનો જઘન્યયોગ અસંખ્યાત ગણો વધારે હોય છે. ૧૮, બે ઇંદ્રિયવાળા અપર્યાપ્તકનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગણો વધારે હોય છે. ૧૯।

भवति इति १५। 'एवं जाव सन्निपंचिंदियस्स पज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे' एवं यावत् संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तकस्य जघन्यो योगोऽसंख्यातगुणोऽधिको भवति। १८, अत्र यावत्पदेन 'चउरिंदियस्स पज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे १६, तथा 'असन्निस्स पंचिंदियस्स पज्जत्तगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे १७'। अनयोः प्रकरणयोः संग्रहो भवतीति १८। अथ द्वीन्द्रियादीनामपर्याप्तकानामुत्कृष्टयोगमाह-'बेइंदियस्स अपज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे १९' द्वीन्द्रियस्यापर्याप्तकस्य उत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति 'एव तेइंदियस्स वि' एवं त्रीन्द्रियस्यापि अपर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति२०। 'एवं चउरिंदियस्स वि' एवं चतुरिन्द्रियस्यापि अपर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति २१, 'एवं जाव सन्निपंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे २३' एवं यावत् संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति, अत्र यावत्प-

---

असंख्यातगुणा अधिक होता है १९। इसी प्रकार से तेइन्द्रिय अपर्याप्तक का उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा अधिक होता है २०। चौइन्द्रिय अपर्याप्तक का उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा अधिक होता है २१। असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय अपर्याप्तक का उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा अधिक होता है २२ और संज्ञी पञ्चेन्द्रिय अपर्याप्तक का उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा अधिक होता है २३। द्वीन्द्रिय पर्याप्तक का उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा अधिक होता है २४। तेइन्द्रिय पर्याप्तक का उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा अधिक होता है २५। चौइन्द्रिय पर्याप्तक का उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा अधिक होता है २६। असंज्ञि पञ्चेन्द्रिय पर्याप्तक का उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा अधिक होता है २७। और संज्ञी पञ्चेन्द्रिय पर्याप्तक का

એજ રીતે ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા અપર્યાપ્તકનો ઉત્કૃષ્ટયોગ અસંખ્યાત ગણો વધારે હોય છે. ૨૦ ચાર ઇંદ્રિયવાળા અપર્યાપ્તકનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગણો અધિક હોય છે. ૨૧ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તકનો ઉત્કૃષ્ટયોગ અસંખ્યાત ગણો વધારે હોય છે ૨૨, અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તકનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાત ગણો અધિક હોય છે. ૨૩, દ્વીન્દ્રિય પર્યાપ્તકનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગણો અધિક હોય છે. ૨૪, તેઇન્દ્રિય પર્યાપ્તકનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગણો વધારે હોય છે. ૨૫, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા પર્યાપ્તકનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગણો વધારે હોય છે. ૨૬, અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તકનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગણો અધિક હોય છે. ૨૭, અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય

देन 'असन्नि पंचिंदियस्स अपज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे' असंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्यापर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवतीत्यस्य ग्रहणं भवतीति २३। 'बेइंदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे २४' द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति २४। 'एवं तेइंदियस्स वि पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे २५, एवं त्रीन्द्रियस्यापि पर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवतीति २५। 'चउरिंदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे २६' एवं चतुरिन्द्रियस्य पर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्यातगुणोऽधिको भवति २६। 'असन्निपंचिंदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे २७' असंज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति २७। 'एवं सन्निपंचिंदियस्स पज्जत्तगस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे २८' एवं संज्ञिपञ्चेन्द्रियस्य पर्याप्तकस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवतीति २८। इह यद्यपि पर्याप्तकत्रीन्द्रियोत्कृष्टशरीरापेक्षया पर्याप्तकानां द्वीन्द्रियाणां संज्ञिमसंज्ञिनां च पञ्चेन्द्रियाणामुत्कृष्टः कायः संख्यातगुणो भवति संख्यातयोजनप्रमाणत्वात्तस्य, तथाप्यत्र योगस्य परिस्पन्दरूपस्य विवक्षितत्वात्, तस्य च परिस्पन्दस्वरूपयोगस्य क्षयोपशमविशेषसामर्थ्यात् यथोक्तमसंख्यातगुणत्वं न विरुद्धयते, न ह्यस्ति नियमो यदल्पकायस्याल्प एव

उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा अधिक होता है २८। इस प्रकार से उत्तरोत्तर में यह असंख्यातगुणी अधिकता जाननी चाहिये। यहां यद्यपि पर्याप्तक तेइन्द्रिय के उत्कृष्ट शरीर की अपेक्षा पर्याप्तक दो इन्द्रियों का और संज्ञी असंज्ञी पर्याप्तक पञ्चेन्द्रिय जीवों का उत्कृष्ट काय संख्यातगुणा अधिक होता है। क्योंकि यह उनका संख्यात योजन प्रमाण वाला होता है। परन्तु फिर भी यहां परिस्पन्द रूप योग की विवक्षा होने के कारण उस परिस्पन्द रूप योग में क्षयोपशम विशेष के सामर्थ्य से यथोक्त असंख्यात गुणता विरुद्ध नहीं होती है। ऐसा

પર્યાપ્તકનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યાતગણો વધારે હોય છે ૨૮, આ રીતે ઉત્તરોત્તરમાં આ અસંખ્યાતગણું અધિકપણું સમજવું જોઈએ. અહીંયાં જો કે પર્યાપ્તક ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળાઓના ઉત્કૃષ્ટ શરીર કરતાં પર્યાપ્તક બે ઈન્દ્રિયવાળાઓનું અને સંજ્ઞી અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોનું ઉત્કૃષ્ટ શરીર સંખ્યાતગણું વધારે હોય છે કેમકે તે તેઓનું સંખ્યાત યોજન પ્રમાણવાળું હોય છે. તો પણ અહીંયાં પરિસ્પંદનરૂપ (ચલાયમાન) યોગની વિવક્ષા હોવાને લીધે એ પરિસ્પંદનરૂપ યોગમાં ક્ષયોપશમ વિશેષના સામર્થ્યથી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે અસંખ્યાતગણાપણું થતું નથી, અર્થાત્ તેમાં વિરોધ આવતો નથી. એવો તો કોઈ નિયમ

परिस्पन्दो भवति महाकायस्य वा महानेव परिस्पन्दः पीपिलिकाहस्त्यादौ तस्य व्यत्ययेनापि दर्शनादिति ।

अयमाशयः—आत्मप्रदेशस्य स्पन्दनं कम्पनं वा योगशब्देन कथ्यते, स च योगो वीर्यान्तरायकर्मणः क्षयोपशमादिवैचित्र्यात् अनेकप्रकारको भवति । स एव योगः परिस्पन्दकम्पनापरपर्यायः कमपि जीवविशेषमाश्रित्याल्पो भवति, स एव जीवान्तरापेक्षया उत्कृष्टो भवति । तस्य योगस्य चतुर्दशजीवस्थानकाश्रयणेन जघन्योत्कृष्टभेदेनाष्टाविंशति भेदा भवन्ति । अस्मिन् सूत्रे तस्य योगस्याल्पबहुत्वयोरेव प्रतिपादनं क्रियते, तत्र सूक्ष्मापर्याप्तैकेन्द्रियजीवानां जघन्यो योगः सर्वापेक्षयाऽल्पीयानेव भवति, यतः तच्छरीरस्य सूक्ष्मत्वात्, तथाऽपर्याप्तत्वेनापूर्णत्वाच्च सर्वयोगापेक्षया योगः सर्वतोऽल्पीयान् भवति । तथा—स योगः कार्मणशरीरद्वारा औदारिकपुद्गलग्रहणात् प्रथमसमये एव भवति तदनन्तरं प्रतिसमयं योगस्य वृद्धिर्भवति तथा—तथा स एव योग उत्कृष्ट योगपर्यन्तं वर्द्धते इति ॥सू० ३॥

तो कोई नियम है नहीं कि अल्पकाय वाले में अल्प परिस्पन्द होता है और महाकाय वाले में महान् परिस्पन्द होता है । क्योंकि पिपीलिका एवं हस्ती आदि में यह बात उलट फेर से देखी जाती है अर्थात् हस्ती में जो कि महाकाय वाला है परिस्पन्द कम देखा जाता है और पिपीलिका—कीड़ी—में परिस्पन्द अधिक देखा जाता है । यह बात दिखलाई दी गई है कि—योग शब्द से आत्मप्रदेशों का स्पन्दन—कम्पन कहा गया है । यह योग वीर्यान्तराय कर्म के क्षयोपशम आदि की विचित्रता से अनेक प्रकार का होता है । परिस्पन्द रूप वही योग किसी जीव विशेष की अपेक्षा से अल्प होता है और किसी अन्य जीव की अपेक्षा से वही योग उत्कृष्ट होता है । इस योग के १४ चौदह जीव स्थानकों के आश्रयण से

નથી કે—અલ્પકાયવાળાઓમાં અલ્પ પરિસ્પંદ હોય છે. અને મહાકાયવાળામાં મહાન્ પરિસ્પંદ હોય છે. કેમકે પિપીલિકા—કીડી અને હાથી વિગેરેમાં આ વાત ઉલ્ટાસુલ્ટી દેખાઈ આવે છે અર્થાત્ હાથીમા કે જે મહાકાયવાળો છે, તેમાં પરિસ્પંદ કમ દેખાઇ આવે છે. અને પિપિલીકા—કીડીમાં પરિસ્પંદ અધિક દેખવામાં આવે છે. આ વાત બતાવવામાં આવી છે —યોગ શબ્દથી આત્મપ્રદેશોનું સ્પન્દન—કમ્પન કહ્યું છે આ યોગ વીર્યાન્તરાય કર્મના ક્ષયોપશમ વિગેરેની વિચિત્રતાથી અનેક પ્રકારનું હોય છે. પરિસ્પંદરૂપ એજ યોગ કોઈ વિશેષ અપેક્ષાથી અલ્પ હોય છે અને કોઈ બીજા જીવની અપેક્ષાથી એજ યોગ ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. આ યોગના ૧૪ ચૌદ જીવસ્થાનોના આશ્રયથી જઘન્ય અને

॥ जघन्योत्कृष्टयोगयोरल्पबहुत्वकोष्टकम् ॥

		जघन्य		उत्कृष्ट
१	सूक्ष्म एकेन्द्रिय अपर्याप्त	जघन्य	१	उत्कृष्ट	१०
२	सूक्ष्म एकेन्द्रिय पर्याप्त	जघन्य	८	उत्कृष्ट	१२
३	बादर एकेन्द्रिय अपर्याप्त	जघन्य	२	उत्कृष्ट	११
४	बादर एकेन्द्रिय पर्याप्त	जघन्य	९	उत्कृष्ट	१३
५	द्वीन्द्रिय अपर्याप्त	जघन्य	३	उत्कृष्ट	१९
६	द्वीन्द्रिय पर्याप्त	जघन्य	१४	उत्कृष्ट	२४
७	त्रीन्द्रिय अपर्याप्त	जघन्य	४	उत्कृष्ट	२०
८	त्रीन्द्रिय पर्याप्त	जघन्य	१५	उत्कृष्ट	२५
९	चतुरिन्द्रिय अपर्याप्त	जघन्य	५	उत्कृष्ट	२१
१०	चतुरिन्द्रिय पर्याप्त	जघन्य	१६	उत्कृष्ट	२६
११	असंज्ञीपञ्चेन्द्रिय अपर्याप्त	जघन्य	६	उत्कृष्ट	२२
१२	असंज्ञीपञ्चेन्द्रिय पर्याप्त	जघन्य	१७	उत्कृष्ट	[illegible]
१३	संज्ञीपञ्चेन्द्रिय अपर्याप्त	जघन्य	७	उत्कृष्ट	२३
१४	संज्ञीपञ्चेन्द्रिय पर्याप्त	जघन्य	१८	उत्कृष्ट	२८

योगाधिकारादेवेदमाह-'दो भंते! नेरइया' इत्यादि।

मूलम्-दो भंते! नेरइया पढमसमयोववन्नगा किं समजोगी किं विसमजोगी? गोयमा! सिय समजोगी सिय विसमजोगी। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ सिय समजोगी सिय विसमजोगी? गोयमा! आहारयाओ वा, से अणाहारए, अणाहारयाओ वा, से आहारए सिय हीणे सिय तुल्ले सिय अब्भहिए। जइ हीणे असंखेज्जइभागहीणे वा संखेज्जइभागहीणे वा संखेज्जगुणहीणे वा असंखेज्जगुणहीणे वा। अह अब्भहिए असंखेज्जइभागमब्भहिए वा संखेज्जइभागमब्भहिए वा, संखे-

---

जघन्य और उत्कृष्ट भेदों को लेकर २८ अठाईस भेद हो जाते हैं। इस सूत्र में उस योग के अल्पबहुत्व का ही प्रतिपादन किया गया है। इनमें से जो सूक्ष्म अपर्याप्तक एकेन्द्रिय जीव होते हैं उनके जो जघन्य योग होता है-वह सब की अपेक्षा बिलकुल कम ही होता है। क्योंकि उसका शरीर सूक्ष्म होता है। तथा अपर्याप्तावस्थापन्न होने से वह पूर्ण भी नहीं होता है। इसलिये सर्वयोगों की अपेक्षा उसका योग सर्व से अतिशय कम होता है। तथा-वह योग कार्मण शरीर द्वारा औदारिक पुद्गलों के ग्रहण करने से प्रथम समय में ही होता है। इसके बाद हर एक समय में योग की वृद्धि होती है। इस प्रकार वही योग उत्कृष्ट योग पर्यन्त बढता है। ॥सू०३॥

ઉત્કૃષ્ટ ભેદોને લઈને ૨૮ અઠયાવીસ ભેદો થઈ જાય છે. આ સૂત્રમાં તે અલ્પ બહુપણાનું જ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે તેમાંથી જે સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો હોય છે. તેઓને યોગ હોય છે. તે બધા કરતાં બિલકુલ કમ હોય છે. કેમકે-તેમનું શરીર સૂક્ષ્મ હોય છે. તથા અપર્યાપ્ત અવસ્થાવાળા હોવાથી તે પૂર્ણ પણ હોતું નથી તેથી બધા યોગો કરતાં તેનો યોગ સર્વથી અત્યંત જઘન્ય-કમ હોય છે. તથા-તે યોગ કાર્મણ શરીર દ્વારા ઔદારિક પુદ્ગલોના ગ્રહણ કરવાથી પહેલા સમયમાં જ હોય છે. તે પછી દરેક સમયમાં યોગની વૃદ્ધિ થાય છે આ રીતે એજ યોગ ઉત્કૃષ્ટ યોગ સુધી વધતો રહે છે. ॥સૂ૦ ૩॥

ज्जगुणमब्भहिए वा, असंखेज्जगुणमब्भहिए वा से तेण टेणं जाव सिय विसमजोगी। एवं जाव वेमाणियाणं ॥सू० ४॥

छाया—द्वौ भदन्त! नैरयिकौ प्रथमसमयोपपन्नकौ किं समयोगिनौ किं विषमयोगिनौ? गौतम! स्यात् समयोगिनौ स्यात् विषमयोगिनौ। तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते स्यात् समयोगिनौ स्यात् विषमयोगिनौ? गौतम! आहारकाद्वा स अनाहारकः अनाहारकाद्वा स आहारकः स्यात् हीनः स्यात् तुल्यः स्यादभ्यधिकः, यदि हीनः असंख्येयभागहीनो वा संख्येयभागहीनो वा संख्येयगुणहीनो वा असंख्येयगुणहीनो वा। अथाभ्यधिकः असंख्येयभागाभ्यधिको वा संख्येयभागाभ्यधिको वा, संख्येयगुणाभ्यधिको वा असंख्येयगुणाभ्यधिको वा तत्तेनार्थेन यावत् स्यात् विषमयोगिनौ। एवं यावद्वैमानिकानाम् ॥सू० ४॥

टीका—'दो भंते! नेरइया' द्वौ भदन्त! नैरयिकौ 'पढमसमयोववन्नगा' प्रथमसमयोपपन्नकौ प्रथमः समय उपपन्नयो र्ययो स्तौ प्रथमसमयोपपन्नकौ, उपपन्न उपपत्तिमान्, उपपत्तिश्चात्र नरकक्षेत्रप्राप्तिरूपा, सा च द्वयोरपि विग्रहेण ऋजुगत्या वा, अथवा एकस्य विग्रहेण अन्यस्य ऋजुगत्येति एतादृशौ नारकौ 'किं समजोगी किं विसमजोगी' किं समयोगिनौ सम तुल्यो योगो विद्यते ययो

योग के अधिकार को लेकर सूत्रकार ऐसा कह रहे हैं—'दो भंते नेरइया पढमसमयोववन्नगा' इत्यादि सूत्र ४॥

टीकार्थ—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—'दो भंते! नेरइया' हे भदन्त! दो नैरयिक जो कि 'पढमसमयोववन्नगा' प्रथम समय में उत्पन्न हुए हैं-चाहे उनमें से एकने उस नरक क्षेत्र की प्राप्ति विग्रह से की हो चाहे ऋजुगति से की हो अथवा दोनोंने विग्रह से अथवा ऋजुगति से किसी भी गति से की हो ऐसे वे दो नैरयिक—'किं समजोगी किं विसमजोगी' क्या समान योग वाले होते हैं? अथवा विषमयोग वाले होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते

યોગના અધિકારથી હવે સૂત્રકાર નીચે પ્રમાણેનું સૂત્ર કહે છે.-'दो भंते! नेरइया पढमसमयोववन्नगा' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે-'दो भंते! नेरइया' હે ભગવન્ બે નૈરયિકો કે જે 'पढमसमयोववन्नगा' પહેલા સમયમાં ઉત્પન્ન થયા છે -ચાહે તો તેમાંથી એકે તે નારકક્ષેત્રની પ્રાપ્તિ વિગ્રહથી કરી હોય ચાહે તો ઋજુ ગતિથી કે કોઈપણ ગતિથી કરી હોય એવા તે બે નૈરયિકો 'किं समजोगी किं विसमजोगी' શું સમાન યોગવાળા હોય

स्तौ समयोगिनौ किं वा विषमयोगिनौ—विषमोऽतुल्यो योगो ययो स्तौ विषमयोगिनौ भवतः? इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय समजोगी सिय विसमजोगी' स्यात्—कदाचित् समयोगवन्तौ भवतः कदाचिच्चौ विषमयोगवन्तौ तौ भवत इत्यर्थः। पुनः प्रश्नयति—'से केणट्ठेणं' इत्यादि। 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ, सिय समजोगी सिय विसमजोगी' तत् केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते स्यात् कदाचित् समयोगिनौ स्यात् विषमयोगिनाविति? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'आहारयाओ वा से अणाहारए' आहारकाद्वा सोऽनाहारकः 'अणाहारयाओ वा से आहारए' अनाहारकाद्वा स आहारकः आहारकाद्वा आहारकनारकमाश्रित्य स नारकोऽनाहारकः, अनाहारकाद्वा अनाहारकनारकमाश्रित्य स आहारकः, अनेन किमित्याह—'सिय हीणे' इति 'सिय हीणे' स्यात् हीनः कदाचित्स नारको हीनो

हैं—'गोयमा' हे गौतम! 'सिय समजोगी, सिय विसमजोगी' कदाचित् वे दोनों समान योग वाले होते हैं और कदाचित् वे विषमयोगवाले भी होते हैं। अब इस पर पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ सिय समजोगी सिय विसमजोगी' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि वे कदाचित् समयोग वाले होते हैं और कदाचित् विषमयोगवाले भी होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—गोयमा' हे गौतम! 'आहारयाओ वा से अणाहारए, अणाहारयाओ वा से आहारए' आहारक नारक से अनाहारक नारक और अनाहारक से आहारक नारक 'सिय हीणे, सिय तुल्ले, सिय अब्भहिए' कदाचित् हीन होता है। कदाचित् तुल्य होता है। कदाचित्

છે? કે વિષમ યોગવાળા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'सिय समजोगी सिय विसमजोगी' કદાચિત્ તે બન્ને સમાનયોગવાળા હોય છે. અને કદાચિત તેઓ વિષમ યોગવાળા પણ હોય છે.

હવે આ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'से केणट्ठेण भंते! एव वुच्चइ सिय समजोगी सिय विसमजोगी' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે—તેઓ કદચિત્ સમાન યોગવાળા હોય છે, અને કોઈ વાર વિષમ યોગવાળા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा! હે ગૌતમ! 'आहारयाओ वा से अणाहारए, अणाहारयाओ वा से आहारए' આહારક નારકથી અનાહારક નારક અને અનાહારક નારકથી આહારક નારક 'सिय हीणे, सिय तुल्ले सिय अब्भहिए' કોઈ વાર હીન હોય છે, કોઈ વાર તુલ્ય હોય છે, અને કોઈ વાર અધિક હોય છે. કહેવાનુ

भवेत् यो नारको विग्रहाभावेनागत्य आहारक एवोत्पन्नः असौ निरन्तराहारकत्वादुपचित एव, तदपेक्षया च यो विग्रहगत्या अनाहारको भूत्वा समुत्पन्नः स हीनः-हीनयोगः पूर्वमनाहारकत्वेनानुपचितत्वात् हीनयोगत्वेन च विषमयोगवान् स्यादिति भावः 'सिय तुल्ले' स्यात्-कदाचित् तुल्यः समानयोगवानित्यर्थः यौ नैरयिकौ समानसमयया विग्रहगत्या अनाहारकौ भूत्वा समुत्पन्नौ अथवा ऋजुगत्या आगत्य समुत्पन्नौ तयो द्वयोर्मध्ये एक इतरापेक्षया तुल्यः समानयोगवान् भवतीति भावः। 'सिय अब्भहिए' स्यात्-कदाचिदभ्यधिकोऽधिको भवेदिति

अधिक होता है। तात्पर्य इसका ऐसा है-आहारक नारक की अपेक्षा अनाहारक नारक हीन योग वाला इसलिये होता है कि जो नारक विग्रह भाव से ऋजुगति से-आकर आहारक रूप से उत्पन्न होता है वह निरन्तर आहारक होनेके कारण पुद्गलों से उपचित होता है। इसलिये वह आहारक नारक अधिक योग वाला होता है और जो विग्रह गति से अनाहारक होकर के उत्पन्न हुआ है वह हीन योग वाला होता है। क्योंकि वह पुद्गलों से उपचित नहीं होता है और इसी से हीनयोग वाला होने से वह विषमयोगवाला होता है 'सिय तुल्ले' जो दो नारक समान समयवालीविग्रह गति से अनाहारक होकरके उत्पन्न हुए हैं अथवा ऋजुगति से आकरके उत्पन्न हुए हैं उन दोनों के बीच में एक नारक इतर नारक की अपेक्षा से तुल्य होता है-समानयोगवाला होता है 'सिय अब्भहिये' इसका तात्पर्य ऐसा है-जो नारक

તાત્પર્ય તેનું એવું છે કે-આહારક-આહારકરવાવાળા નારક કરતાં અનાહારક-આહાર નહીં કરવાવાળા જઘન્ય યોગવાળા એટલા માટે હોય છે કે-જે નારકો વિગ્રહ ભાવથી ઋજુ ગતિથી આવીને આહારક પણાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે નિરંતર આહારક-આહાર કરવાવાળા હોવાના કારણથી પુદ્ગલોથી ઉપચિત-વધેલા પુષ્ટ હોય છે, તેથી એ આહારક નારક અધિક યોગવાળા હોય છે. અને જે વિગ્રહગતિથી અનાહારક થઈને ઉત્પન્ન થયા છે, તે હીન યોગ વાળા હોય છે. કેમકે તે પુદ્ગલોથી ઉપચિત-વધેલા હોતા નથી. અને એજ કારણથી હીન યોગવાળા હોવાથી તે વિષમ યોગવાળા હોય છે 'सिय तुल्ले' જે બે નારકો સરખા સમય વાળી વિગ્રહ ગતિથી અનાહારક થઈને ઉત્પન્ન થયા છે અથવા ઋજુગતિથી આવીને ઉત્પન્ન થયા છે. એ બન્ને પૈકી એક નારક બીજા નારક કરતાં તુલ્ય હોય છે-અર્થાત્ સરખા યોગવાળા હોય છે. 'सिय अब्भहिए' આ વાક્યનું તાત્પર્ય એ છે કે-જે નારક વિગ્રહગતિના

यो विग्रहाभावेनाहारक एवागतोऽसौ विग्रहगत्याऽनाहारकापेक्षया उपचिततरत्वे-नाभ्यधिको विषमयोगवान् इति भावः। अत्र च 'आहारयाओ वा से अणाहारए' इत्यनेन हीनतायाः 'अणाहारयाओ वा से आहारए' इत्यनेन अधिकताया निब-न्धनं कथितम्, तुल्यता 'निबन्धनं तु समानधर्मतालक्षणं प्रसिद्धत्वादेव न कथित-मिति। अयमर्थः आहारकनैरयिकात् अनाहारको नारको हीनयोगवान् भवति, तथा अनाहारकात् नारकात् आहारको नारकोऽधिकयोगवान भवति, तथा द्वावपि आहारकौ अथवा द्वावपि अनाहारकौ परस्परं समानयोगवन्तौ भवत इति। 'जइ हीणे असंखेज्जभागहीणे वा' यदि हीनस्तदा असंख्येयभागहीनो वा 'संखेज्जइ-भागहीणे वा' संख्येयभागहीनो वा 'संखेज्जगुणहीणे वा' संख्येयगुणहीनो वा

विग्रहाभाव से आहारक ही आया है वह विग्रहगति में अनाहारक हुए नारक की अपेक्षा उपचिततर होने के कारण विषमयोग वाला होता है। यहां पर 'आहारयाओ वा से अणाहारए' इस सूत्र से हीनता का 'अणाहारयाओ वा से आहारए' और इस सूत्र से अधिकता का कारण कहा गया है। तथा-तुल्यता का कारण जो समान धर्मता लक्षण है वह प्रसिद्ध होने से नहीं कहा है। तात्पर्य यही है कि आहारक नैरयिक से अनाहारक नारक हीन योग वाला होता है। तथा अना-हारक नारक से आहारक नारक अधिक योग वाले होते हैं। तथा दोनों आहारक नारक अथवा दोनों अनाहारक नारक परस्पर में समान योग वाले होते हैं। 'जइ हीणे असंखेज्जभागहीणे वा' जिसकी अपेक्षा जो नारक हीनयोग वाला होता है वह उसकी अपेक्षा से हीनता में असंख्यातवें भाग हीन होता है 'संखेज्जइभागहीणे वा' अथवा

અભાવથી આહારક થયા છે, તે વિગ્રહ ગતિમાં અનાહારક થયેલા નારક કરતાં અત્યંત ઉપચિત-વધેલા હોવાના કારણથી વિષમ-વિપરીત યોગવાળા હોય છે. અહિયાં 'आहारयाओ वा से अणाहारए' આ સૂત્રથી હીનતાનુ અને 'अणाहारयाओ वा से आहारए' આ સૂત્રથી અધિકપણાનુ કારણ કહ્યુ છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એજ છે કે-આહાર કરવાવાળા નૈરયિક કરતાં આહાર ન કરવાવાળા નારકો હીન યોગવાળા હોય છે. તથા આહાર ન કરવાવાળા નારકો કરતાં આહાર કરવાવાળા નારકો વધારે યોગવાળા હોય છે. તથા બન્ને આહાર કરવાવાળા નારકો અથવા બન્ને અનહારક નારકો અન્યો-અન્યમાં સરખા યોગવાળા હોય છે. 'जइ हीणे असंखेज्जभागहीणे वा' જેની અપેક્ષાથી જે નારકો હીન યોગવાળા હોય છે, તે તેની અપેક્ષાથી હીન-પણામાં અસંખ્યાતમો ભાગ હીન હોય છે. 'संखेज्जइभागहीणे वा'

'असंखेज्जगुणहीणे वा' असंख्येयगुणहीनो वा यदपेक्षया यो हीनयोगवान् स्यात्तदा तदपेक्षया स असंख्येयभागहीनः संख्येयभागहीनः, संख्येयगुणहीनः, असंख्येयगुणहीनो वा भवेदित्यर्थः, 'अह अब्भहिए' अथाऽभ्यधिकः-अधिकयोगवान् भवेत्तदा-'असंखेज्जइभागमब्भहिए वा' असंख्येयभागाभ्यधिको वा 'असंखेज्जइभागमब्भहिए वा' संख्येयभागाभ्यधिको वा 'संखेज्जगुणमब्भहिए वा' संख्येयगुणाभ्यधिको वा 'असंखेज्जगुणमब्भहिए वा' असंख्येयगुणाभ्यधिको वा भवतीति। 'से तेणट्ठेणं जाव सिय विसमजोगी' तत् तेनार्थेन यावत् स्यात् विषमयोगी अत्र यावत् पदेन हे गौतम! एवमुच्यते स्यात् समयोगी, इत्यस्य ग्रहणं

संख्यातवें भाग हीन होता है। अथवा 'संखेज्जगुणहीणे वा' अथवा संख्यातगुणा हीन होता है। अथवा 'असंखेज्जगुणहीणे वा' असंख्यातगुणा हीन होता है। तात्पर्य यही है कि जो जिसकी अपेक्षा हीन होता है वह उससे अथवा तो असंख्यावें भाग से हीन होता है अथवा तो संख्यातवें भाग से हीन होता है अथवा संख्यातगुणा हीन होता है अथवा असंख्यातगुणा हीन होता है। 'अह अब्भहिए' तथा जो अधिक योग वाला होता है। तो वह 'असंखेज्जइभागमब्भहिए वा' उससे अथवा तो उसके असंख्यातवें भाग से अधिक होता है। अथवा 'संखेज्जइभागमब्भहिए' उसके संख्यातवें भाग से अधिक होता है। अथवा 'संखेज्जगुणमब्भहिए' उससे संख्यातगुणा अधिक होता है। अथवा 'असंखेज्जगुणमब्भहिए' उससे असंख्यातगुणा अधिक होता है 'से तेणट्ठेणं जाव सिय विसमजोगी' इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि यावत् वे कदाचित् विषमयोग वाले भी होते हैं। यहां

અથવા સંખ્યાતમો ભાગ હીન હોય છે અથવા 'संखेज्जगुणहीणे वा' અથવા સંખ્યાત ગણા હીન હોય છે અથવા 'असंखेज्जगुणहीणे वा' અસંખ્યાતગણા હીન હોય છે કહેવાનો ભાવ એ છે કે-જે કોઇ જેની અપેક્ષાથી હીન હોય છે તે તેનાથી અથવા તેના સંખ્યાતમા ભાગથી હીન હોય છે. અથવા તેના સંખ્યાતમા ભાગથી હીન હોય છે અથવા સંખ્યાતગણા હીન હોય છે. અથવા અસંખ્યાત ગણા હીન હોય છે 'अह अब्भहिए' તથા જે વધારે યોગવાળા હોય છે તો તે 'असंखेज्जइभागमब्भहिए वा' તેનાથી અથવા તેના અસંખ્યાતમા ભાગથી અધિક હોય છે. અથવા 'संखेज्जइभागमब्भहिए' તેના સંખ્યાત ભાગથી અધિક હોય છે. અથવા 'संखेज्जगुणमब्भहिए' તેનાથી સંખ્યાતગણા અધિક હોય છે. 'असंखेज्जगुणमब्भहिए' તેનાથી અસંખ્યાતગણા અધિક હોય છે. અથવા 'से तेणट्ठेणं जाव सिय विसमजोगी' તે કારણથી હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે કે-યાવત્ તેઓ કોઇવાર વિષમ યોગવાળા પણ હોય છે.

भवतीति। 'एव जाव वेमाणियाणं' एव नारकवदेव यावत् वैमानिकपर्यन्तं समत्व विषमत्वहीनत्वाधिकत्वानि एकापेक्षया इतरेषु ज्ञातव्यानि ॥सू०४॥

योगाधिकारादेवेदमपरमाह-'कइविहे णं भंते' इत्यादि।

मूलम्-कइविहे णं भंते! जोए पन्नत्ते? गोयमा! पन्नरसविहे जोए पन्नत्ते, तं जहा-सच्चमणजोए१, मोसमणजोए२, सच्चामोसमणजोए३, असच्चामोसमणजोए४, सच्चवइजोए५, मोसवइजोए ६, सच्चामोसवइजोए ७, असच्चामोसवइजोए ८, ओरालियसरीरकायजोए ९, ओरालियमीसासरीरकायजोए १०, वेउव्वियसरीरकायजोए ११, वेउव्वियमीसासरीरकायजोए१२, आहारगसरीरकायजोए १३, आहारगसरीरमीसासरीरकायजोए१४, कम्मासरीरकायजोए १५। एयस्स णं भंते! पन्नरसविहस्स जहन्नुक्कोसगस्स कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवे। कम्मगसरीरस्स जहन्नए जोए१, ओरालियमीसगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे२, वेउव्वियमीसगस्स

यावत्पद से हे गौतम! 'एवमुच्यते स्यात् समयोगी' इस पाठ का ग्रहण हुआ है। 'एवं जाव वेमाणियाणं' नारक के जैसे ही यावत् वैमानिक पर्यन्त के शेष २३ दण्डकों में समत्व की विषमत्व की हीनत्वकी और अधिकत्व की व्याख्या करनी चाहिये। तात्पर्य यही है कि इस प्रकार से वैमानिक देवों तक में एक की अपेक्षा में दूसरा सम, विषम हीन और अधिक योगी होने का कथन जानना चाहिये ॥सू०४॥

અહીંયાં યાવત્પદથી હે ગૌતમ! 'एवमुच्यते स्यात् समयोगी' આ પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. 'एवं जाव वेमाणियाण' નારકના કથન કરતાં યાવત્ વૈમાનિકો પર્યન્તના બાકીના ૨૩ તેવીસ દંડકોમાં સમપણાની અને વિષમપણાની અને અધિકપણાની વ્યાખ્યા કરવી જોઈએ તાત્પર્ય એ છે કે-એજ રીતે વૈમાનિક દેવો સુધીમાં એકની અપેક્ષાથી સમ, વિષમ, અને તેને તુલ્ય યોગવાળા હોવાનું કથન જાણવું જોઈએ. ાસૂ૦ ૪ા

जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे३, ओरालियसरीरगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे४, वेउव्वियसरीरस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे५, कम्मगसरीरस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे६, आहारगमीसगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे७, तस्स चेव उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे८, ओरालियमीसगस्स वेउव्वियमीसगस्स य एएसिं णं उक्कोसए जोए दोण्ह वि तुल्ले असंखेज्जगुणे९-१०, असच्चामोसमणजोगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे११, आहारगसरीरगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे१२, तिविहस्स मणजोगस्स चउव्विहस्स वयजोगस्स, एएसिं णं सत्तण्हं वि तुल्ले जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे१३-१९, आहारगसरीरस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे२०, ओरालियसरीरस्स वेउव्वियसरीरस्स चउव्विहस्स य मणजोगस्स चउव्विहस्स य वइजोगस्स एएसिं णं दसण्हं वि तुल्ले उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे २१-३०। सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० ५॥

॥ पणवीसइमे सए पढमो उद्देसो समत्तो ॥

छाया—कतिविधः खलु भदन्त ! योगः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पञ्चदशविधो योगः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—सत्यमनोयोगः१, मृषामनोयोगः२, सत्यमृषामनोयोगः३, असत्यामृषा मनोयोगः४, सत्यवचोयोगः५, मृषावचोयोगः६, सत्यमृषा वचोयोगः७, असत्यामृषा वचोयोगः८, औदारिकशरीरकाययोगः ९, औदारिकमिश्रशरीरकाययोगः १०, वैक्रियशरीरकाययोगः ११, वैक्रियमिश्रशरीरकाययोगः १२, आहारकशरीरकाययोगः १३, आहारकशरीरमिश्रशरीरकाययोगः १४, कार्मणशरीरकाययोगः १५। एतस्य खलु भदन्त ! पञ्चदशविधस्य जघन्योत्कर्षकस्य कतरे कतरेभ्यो यावद् विशेषाधिका वा ! गौतम ! सर्वस्तोकः कार्मणशरीरस्य जघन्यो योगः १, औदारिकमिश्रकस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः२, वैक्रियमिश्रकस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः३, औदारिकशरीरकस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः४, वैक्रियशरीरस्य जघन्यो योगोऽ-

संख्येयगुणः५, कार्मणशरीरस्योत्कर्षी योगोऽसंख्येयगुणः६, आहारकमिश्रस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः७, तस्यैव उत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः८, औदारिकमिश्रकस्य वैक्रियमिश्रकस्य चैनयोः खलु उत्कर्षो योगो द्वयोरपि तुल्योऽसंख्येयगुणः९-१०, असत्यामृषामनोयोगस्य जघन्यको योगोऽसंख्येयगुणः ११, आहारकशरीरस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः१२ त्रिविधस्य मनोयोगस्य चतुर्विधस्य वचो योगस्य, एतेषां खलु सप्तानामपि तुल्यो जघन्यको योगोऽसंख्येयगुणः १३-१९, आहारकशरीरस्योत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः२०, औदारिकशरीरस्य वैक्रियशरीरस्य चतुर्विधस्य च मनोयोगस्य चतुर्विधस्य च वचोयोगस्य, एतेषां खलु दशानामपि तुल्य उत्कर्षको योगोऽसंख्येयगुणः२१-३०। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति सू०५।

॥ पञ्चविंशतिमे शते प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥

टीका--'कइविहे णं भंते! जोए पन्नत्ते' कतिविधः खलु भदन्त! योगः प्रज्ञप्तः हे भदन्त! अयं योगः कतिप्रकारको भवति योगो नाम व्यापार इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'पन्नरसविहे जोए पन्नत्ते' पञ्चदशविधः-पञ्चदशप्रकारको योगः प्रज्ञप्तः कथित इति। प्रकारभेदमेव दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि। 'तं जहा' तद्यथा 'सच्चमणजोए' सत्यमनोयोगः

योग के अधिकार को लेकर अब सूत्रकार प्रकारान्तर से योग का निरूपण करते हैं—'कइविहे णं भंते! जोए पण्णत्ते' इत्यादि सूत्र ५।

टीकार्थ-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'कइविहे णं भंते! जोए पण्णत्ते' हे भदन्त! योग कितने प्रकार का कहा गया है? योग नाम व्यापार का है। इस प्रश्न के उत्तर में-भगवान् कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'पन्नरसविहे जोए पन्नत्ते' योग १५ पन्द्रह प्रकार का कहा गया है। तं जहा' जैसे-'सच्चमणजोए' सत्य मनोयोग १ 'मोसमणजोए' मृषामनोयोग २ 'सच्चामोसमणजोए' सत्यामृषामनोयोग३ 'असच्चा-

યોગના અધિકારથી હવે સૂત્રકાર પ્રકારાન્તરથી યોગનું નિરૂપણુ કરે છે.
'कइविहे णं भते! जोए पण्णत्ते' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ યોગ કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે? યોગ-એ નામ વ્યાપાર પ્રવૃત્તિ વ્યવહારનું છે, આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा! હે ગૌતમ! 'पन्नरसविहे जोए पन्नत्ते' યોગ ૧૫ પંદર પ્રકારનો કહેવામાં આવ્યો છે. 'त जहा' જેમ કે-'सच्चमणजोए' સત્ય મનોયોગ ૧ 'मोसमणजोए' મૃષા મનોયોગ ૨, 'सच्चा मोसमणजोए' સત્યામૃષા મનો

१। 'मोसमणजोए' मृषामनोयोगः २। 'सच्चामोसमणजोए' सत्यामृषामनोयोगः३। असच्चामोसमणजोए' असत्यामृषामनो योगः ४ 'सच्चवइजोए' सत्यवचोयोगः ५। 'मोसवइजोए' मृषावचोयोगः ६। सच्चामोसवइजोए' सत्यामृषावचोयोगः ७। 'असच्चामोसवइजोए' असत्यामृषा वचोयोगः ८। 'ओरालियसरीरकायजोए' औदारिकशरीरकाययोगः९। 'ओरालियमीसासरीरकायजोए' औदारिकमिश्रशरीरकाययोगः१०। 'वेउव्वियसरीरकायजोए' वैक्रियशरीरकाययोगः ११। 'वेउव्वियमीसासरीरकायजोए' वैक्रियमिश्रशरीरकाययोगः१२। 'आहारगसरीरकायजोए' आहारकशरीरकाययोगः१३। 'आहारगसरीरमीसासरीरकायजोए' आहारकशरीरमिश्रशरीरकाययोगः१४। 'कम्मासरीरकायजोए' कार्मणशरीरकाययोगः१५। तदेवं सत्यमनोयोगादारभ्य कार्मणशरीरकाययोगान्ताः पञ्चदशप्रकारकाः योगा भवन्तीति भावः।

मोसमणजोए' असत्यामृषामनोयोग ४ 'सच्चवइजोए' सत्यवचोयोग ५ 'मोसवइजोए' मृषावचोयोग ६ 'सच्चामोसवइजोए' सत्यामृषावचोयोग ७ 'असच्चामोसवइजोए' असत्यामृषावचोयोग ८ 'ओरालियसरीरकायजोए' औदारिकशरीरकाययोग ९ ओरालियमीसासरीरकायजोए' औदारिकमिश्रशरीरकाययोग १० 'वेउव्वियसरीरकायजोए' वैक्रियशरीरकाययोग ११ 'वेउव्वियमीसासरीरकायजोए' वैक्रियमिश्रशरीरकाययोग १२ 'आहारगसरीरकायजोए' आहारक शरीर काययोग १३ 'आहारगसरीरमीसासरीरकायजोए' आहारकशरीरमिश्रशरीरकाययोग १४ और 'कम्मासरीरकायजोए' कार्मणशरीरकाययोग १५ पन्द्रह इस प्रकार से सत्यमनोयोग से लेकर कार्मणशरीरकाययोग तक १५ पन्द्रह प्रकार योग के हैं।

યોગ ૩ 'असच्चामोसमणजोए' અસત્યામૃષા મનોયોગ ૪, 'सच्चवइजोए' સત્યવચો યોગ ૫ 'मोस वइजोए' મૃષા વચોયોગ ૬ 'सच्चामोसवइजोए' સત્યા મૃષા વચોયોગ ૭, 'असच्चामोसवइ जोए' અસત્યા મૃષા વચોયોગ ૮, 'ओरालियसरीरकायजोए' ઔદારિકશરીર કાયયોગ ૯, 'ओरालियमीसासरीरकायजोए' ઔદારિક મિશ્ર શરીર કાયયોગ ૧૦, 'वेउव्वियसरीरकायजोए' વક્રિય શરીર કાયયોગ ૧૧, 'वेउव्वियमीसासरीरकायजोए' વૈક્રિય મિશ્ર શરીર કાયયોગ ૧૨, 'आहारगसरीरकायजोए' આહારક શરીર કાયયોગ ૧૩, 'आहारगसरीरमीसासरीरकायजोए' આહારક શરીર મિશ્ર શરીર કાયયોગ ૧૪ અને 'कम्मासरीरकायजोए' કાર્મણ શરીર કાયયોગ ૧૫, આ રીતે આ સત્યમનોયોગથી લઇને કાર્મણ શરીર કાયયોગ સુધી ૧૫ પંદર પ્રકારના યોગો કહ્યા છે.

पूर्वोक्तयोगस्यैव अल्पबहुत्वं प्रकारान्तरेण वक्ति 'एयस्स णं भंते' इत्यादि। 'एयस्स णं भंते!' एतस्य-पूर्वप्रतिपादितस्य योगस्य खलु भदन्त! 'पन्नरसविहस्स' पञ्चदशविधस्य पञ्चदशप्रकारकस्येत्यर्थः योगस्य 'जहन्नुक्कोसगस्स' जघन्योत्कृष्टस्य 'कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा अत्र यावत्पदेन अल्पा वा बहुका वा तुल्या वेत्येतेषां संग्रहः, तथा च हे भदन्त! जघन्यस्योत्कृष्टस्य च योगस्य कस्यापेक्षया कस्याल्पत्वं बहुत्वं तुल्यत्वं विशेषाधिकत्वं वा भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सव्वत्थोवे कम्मगसरीरस्स जहन्नए जोए१' सर्वस्तोकः कार्मणशरीरस्य जघन्यो योगः कार्मणशरीरस्य जघन्यो योगः सर्वापेक्षया अल्पीयानित्यर्थः 'ओरालियमीसगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे२' औदारिकमिश्रशरीरस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति कार्मणशरीरगतजघन्ययोगापेक्षया

अब गौतमस्वामी प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'एयस्स णं भंते!०' हे भदन्त! इस पूर्व प्रतिपादित १५ पन्द्रह प्रकार के योग में से जो कि अनेक जीवों के आश्रय से जघन्य और उत्कृष्ट कहा गया है कौन योग किस योग की अपेक्षा से यावत् विशेषाधिक है? यहां यावत्पद से 'अल्पा वा बहुका वा तुल्या वा' इन पदों का संग्रह हुआ है। तथा च-इन १५ पन्द्रह प्रकार के योगों में से कौन योग किनकी अपेक्षा अल्प हैं? कौन योग किनसे बहुत हैं? कौन योग किनके तुल्य है? और कौन योग विशेषाधिक है? इन प्रश्नों के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'सव्वत्थोवे कम्मगसरीरस्स जहन्नए जोए' सब से कम कार्मण शरीर का जघन्य योग है। 'ओरालियमीसगस्स जहन्नए जोए

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'एयस्स णं भंते!' હે ભગવન્ આ પહેલાં કહેલ ૧૫ પંદર પ્રકારના યોગમાંથી કે જે અનેક જીવોના આશ્રયથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ કહ્યો છે, તે તે કયો યોગ કયા યોગ કરતાં યાવત્ વિશેષાધિક છે. અહિયાં યાવત્પદથી 'अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તથા આ પંદર પ્રકારના યોગો પૈકી કયો યોગ કોનાથી અલ્પ છે? કયો યોગ કોનાથી અધિક છે? કયો યોગ કોની તુલ્ય છે? અને કયો યોગ વિશેષાધિક છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा! હે ગૌતમ! 'सव्वत्थोवे कम्मगसरीरस्स जहन्नए जोए' બધાથી કમ કાર્મણ શરીરનો જઘન્ય યોગ છે. 'ओरालियमीसगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे' તેના કરતાં ઔદારિક મિશ્ર શરીરનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગણો છે 'वेउव्वियमीसगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे' તેના કરતાં વૈક્રિય મિશ્રનો જઘન્ય યોગ અસંખ્યાત ગણો છે. ओरा-

औदारिकशरीरगतो जघन्ययोगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवतीत्यर्थः। 'वेउव्वियमीसगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे३' वैक्रियमिश्रकशरीरस्य जघन्यो योगः पूर्वापेक्षयाऽसंख्येयगुणोऽधिको भवतीति। 'ओरालियसरीरगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे४' औदारिकशरीरस्य जघन्यो योगः पूर्वापेक्षया असंख्येयगुणोऽधिको भवतीति। 'वेउव्वियसरीरस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे५' वैक्रियशरीरस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणः ५॥ कार्मणादिशरीरगतजघन्ययोगस्याल्पबहुत्वं प्रदर्श्य कार्मणादिशरीरगतोत्कृष्टयोगस्याल्पबहुत्वं दर्शयन्नाह—'कम्मगसरीरस्स' इत्यादि। 'कम्मगसरीरस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे६' कार्मणशरीरस्योत्कृष्टो-योगः पूर्वप्रदर्शितशरीरगतजघन्ययोगापेक्षया कार्मणशरीरगत उत्कृष्टो योगो-ऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति इति। 'आहारगमीसगस्स जहन्नए जोए असंखेज्ज-गुणे७' आहारकमिश्रकस्य जघन्यो योगः पूर्वापेक्षया असंख्येयगुणोऽधिको भव-

---

असंखेज्जगुणे' इसकी अपेक्षा औदारिकमिश्र शरीर का जघन्य योग असंख्यातगुणा है। 'वेउव्वियमीसगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे ३' इस की अपेक्षा वैक्रिय मिश्र का जघन्य योग असंख्यातगुणा अधिक है 'ओरालियसरीरगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे' ४ इसकी अपेक्षा औदारिक शरीर का जघन्य योग असंख्यातगुणा अधिक है 'वेउव्विय सरीरस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे ५' वैक्रिय शरीर का जघन्य योग औदारिक शरीर के जघन्य योग से असंख्यातगुणा अधिक है। इस प्रकार से कार्मण शरीर आदि के जघन्य योग की अल्प बहुता आदि प्रकट कर अब सूत्रकार कार्मण शरीर आदि के उत्कृष्ट योग की अल्प बहुता प्रदर्शित करते हैं—'कम्मगसरीरस्स उक्कोसए जोए असंखेज्ज-गुणे' ६ वैक्रिय शरीर के जघन्य योग की अपेक्षा कार्मणशरीर का जो उत्कृष्ट योग है वह असंख्यातगुणा है। 'आहारगमीसगस्स जहन्नए

लियसरीरगस्स जहन्नए जोए असखेज्जगुणे ४, तेना करतां औदारिक शरीरनो જઘન્યયોગ અસંખ્યાત ગણો વધારે છે. 'वेउव्वियसरीरगस्स जहन्नए जोए असं खेज्जगुणे' ५, વૈક્રિયશરીરનો જઘન્યયોગ, ઔદારિક શરીરના જઘન્યયોગ કરતાં અસંખ્યાતગણો વધારે છે. આ રીતે કાર્મણ શરીર વિગેરેના જઘન્ય યોગનું અલ્પ, બહુપણું વિગેરે પ્રગટ કરીને હવે સૂત્રકાર કાર્મણશરીર વિગેરેના ઉત્કૃષ્ટ યોગનું અલ્પ, બહુપણું પ્રગટ કરે છે—'कम्मगसरीरस्स उक्कोसए जोए असखेज्ज-गुणे ६,' વૈક્રિયશરીરના જઘન્યયોગ કરતાં કાર્મણશરીરનો જે ઉત્કૃષ્ટ યોગ છે, તે અસંખ્યાતગણો છે. 'आहारगमीसगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे' ७, તેના

तीति, 'तस्स चेव उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे८' तस्यैव च आहारकशरीरस्यैव उत्कृष्टो योग एतस्य जघन्ययोगापेक्षयाऽसंख्येयगुणोऽधिको भवतीति। 'ओरालियमीसगस्स वेउव्वियमीसगस्स य' औदारिकमिश्रकस्य वैक्रियमिश्रकस्य च 'एएसि णं उक्कोसए जोए दोण्ह वि तुल्ले असंखेज्जगुणे' एतयोः खलु औदारिकमिश्रकवैक्रियमिश्रशरीरयोः उत्कृष्टो योगः द्वयोरपि तुल्योऽसंख्येयगुणो पूर्वयोगापेक्षया औदारिकमिश्रस्य वैक्रियमिश्रस्य च द्वयोरप्युत्कृष्टो योगोऽसंख्यातगुणत्वेन तुल्यः९-१० 'असच्चामोसमणजोगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे११' असत्यामृषामनोयोगस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवतीति। 'आहारगसरीरस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे१२' आहारकशरीरस्य जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति पूर्वयोगापेक्षया। 'तिविहस्स मणोजोगस्स चउव्विह-

---

जोए असंखेज्जगुणे ७' इसकी अपेक्षा आहारक मिश्र का जघन्य योग असंख्यातगुणा है। 'तस्स चेव उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे ८' इसकी अपेक्षा आहारक शरीर का उत्कृष्ट योग असंख्यातगुणा है। 'ओरालियमीसगस्स वेउव्वियमीसगस्स य एएसि णं उक्कोसए जोए दोण्ह वि तुल्ले असंखेज्जगुणे' औदारिक मिश्र का और वैक्रिय मिश्र का अर्थात् इन दोनों शरीरों का जो उत्कृष्ट योग है वह तुल्य-समान है अर्थात् पूर्व योग की अपेक्षा इन दोनों का योग असंख्यातगुण को लेकर समान है।९-१०। 'असच्चामोसमणजोगस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे ११' इसकी अपेक्षा असत्यामृषा मनोयोग का जघन्य योग असंख्यात गुणा है। 'आहारगसरीरस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे' इसकी अपेक्षा आहारक शरीर का जघन्य योग असंख्यातगुणा अधिक है। 'तिवि-

---

કરતાં આહારક મિશ્રનો જઘન્યયોગ અસંખ્યાતગણો છે. 'तस्स चेव उक्कोसए जोए असंखेज्ज गुणे' ८, તેના કરતાં આહારક શરીરનો ઉત્કૃષ્ટયોગ અસંખ્યાત ગણો છે. 'ओरालिय मीसगस्स वेउव्वियमीसगस्स य एएसि ण उक्कोसए जोए दोण्ह वि तुल्ले असंखेज्जगुणे' ઔદારિક મિશ્રનો અને વૈક્રિય મિશ્રનો અર્થાત્ એ બન્ને શરીરોનો જે ઉત્કૃષ્ટ યોગ છે, તે પહેલાના યોગ કરતાં અસંખ્યાત-ગણો છે, અર્થાત્ તે પરસ્પરમાં સરખો છે. ૯-૧૦' 'असच्चामोसमण-जोगस्स जहन्नए जोए असखेज्जगुणे' ૧૧' તેના કરતા અસત્યા મૃષા મનોયોગનો જઘન્યયોગ અસંખ્યાતગણો છે, 'आहारगसरीरस्स जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे' તેના કરતાં આહારક શરીરનો જઘન્યયોગ અસખ્યાત ગણો અધિક છે. 'तिविहस्स मणोजोगस्स चउव्विहस्स वइजोगस्स' ત્રણ પ્રકારનો મનોયોગ અને

इस वयजोगस्स' त्रिविधस्य मनोयोगस्य चतुर्विधस्य वचोयोगस्य' 'एएसिं णं सत्तण्हं वि तुल्ले जहन्नए जोए असंखेज्जगुणे' एतेषां सप्तानामपि परस्परं तुल्यो जघन्यो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति। त्रिप्रकारकमनोयोगस्य असत्यमृषारूपस्य व्यवहारमनोयोगस्य पूर्वमेकादशे योगे प्रतिपादितत्वात्, तथा सत्यासत्यमिश्रव्यवहाररूपस्य चतुःप्रकारकवचोयोगस्य च, एतेषां सप्तानामपि जघन्यो योगः पूर्वयोगापेक्षया असंख्येयगुणोऽधिको भवति तथा परस्परं समानश्च भवतीत्यर्थः। 'आहारगसरीरस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे२०' आहारकशरीरस्योत्कृष्टो योगोऽसंख्येयगुणोऽधिको भवति पूर्वपूर्वयोगापेक्षयेति २०। 'ओरालियसरीरस्स वेउव्वियसरीरस्स चउव्विहस्स य मणजोगस्स चउव्विहस्स य वइजोगस्स'

इस मणोजोगस्स चउव्विहस्स वयजोगस्स' तीन प्रकार के मनोयोग और चार प्रकार के वचनयोग–'एएसिं णं सत्तण्हं वि तुल्ले जहण्णए-जोए असंखेज्जगुणे' इन सातों का जघन्य योग परस्पर तुल्य है और पूर्वापेक्षा से असंख्यात गुणा अधिक है। अतः इस अपेक्षा यह योग परस्पर में तुल्य है। 'यहां पर जो मनोयोग को तीन प्रकार का प्रकट किया गया है सो उसका कारण यह है कि असत्यमृषा (व्यवहार) मनोयोग पहले ग्यारहवें योगमें बता दिया गया है। सत्यवचन योग, असत्यवचनयोग मिश्रवचनयोग और व्यवहाररूप वचनयोग के भेद से वचनयोग चार प्रकार का कहा गया है। इन सातोंका जघन्य योग पूर्व योगकी अपेक्षा असंख्यातगुणरूप से परस्पर तुल्य कहा गया है। 'आहारगसरीरस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे २०' आहारक शरीर का उत्कृष्ट योग पूर्वोक्त जघन्य योग की अपेक्षा असंख्यातगुणा है। 'ओरालियसरीरस्स वेउव्वियसरीरस्स चउव्विहस्स य मणजो-

ચાર પ્રકારનો વચનયોગ–'एएसिं णं सत्तण्हं वि तुल्ले जहण्णए जोए असंखेज्जगुणे' આ સાતેનો જઘન્ય યોગ પરસ્પર તુલ્ય છે અને પૂર્વ પૂર્વની અપેક્ષાથી અસંખ્યાતગણો અધિક છે. જેથી આ અપેક્ષાથી યોગ પરસ્પરમાં તુલ્ય-સરખા છે. અહિયાં મનોયોગને ત્રણ પ્રકારનો બતાવ્યો છે, તો તેનું કારણ એવું છે કે- આહારક શરીરમાં વ્યવહારવાળા મનોયોગનો અભાવ રહે છે. સત્ય વચનયોગ, અસત્ય વચનયોગ, ઉભય વચનયોગ, અને વ્યવહાર રૂપ વચનયોગના ભેદથી વચનયોગ ચાર પ્રકારનો કહ્યો છે. આ સાતેનો જઘન્યયોગ અસંખ્યાતગણો હોવાથી તુલ્ય કહ્યો છે 'आहारगसरीरस्स उक्कोसए जोए असंखेज्जगुणे' ।२०' આહારક શરીરનો ઉત્કૃષ્ટયોગ પહેલાં કહેલા જઘન્યયોગ કરતાં અસંખ્યાતગણો છે. 'ओरलियसरीरस्स वेउव्वियसरीरस्स चउव्विहस्स य मणजोगस्स

औदारिकशरीरस्य वैक्रियशरीरस्य चतुर्विधस्य च मनोयोगस्य चतुर्विधस्य च वचोयोगस्य। 'एएसि णं दसण्ह वि' एतेषां खलु दशानामपि औदारिकवैक्रियशरीराणां चतुर्विधमनोयोगचतुर्विधवचोयोगानामपि उत्कृष्टो योगोऽसंख्यातगुणोऽधिको भवति परस्परं समानश्चापि भवतीति भावः. इहापि प्रकरणे योगः परिस्पन्दरूप एव ग्राह्यः। चत्वारो मनोयोगाः४, चत्वारो वाग्योगाः४, सप्तकाययोगाः७, इति पञ्चदशयोगाः१५। एतेषां सुखबोधार्थं कोष्ठकं प्रदर्श्यते—

योगसंख्या	योगनामानि	जघन्यत्वम्	उत्कृष्टत्वम्
मनोयोगाः ४			
१	सत्यमनोयोगः	जघन्येन १२	उत्कृष्टेन १४
२	मृषामनोयोगः	जघन्येन १२	उत्कृष्टेन १४
३	सत्यमृषा (मिश्र) मनोयोगः	जघन्येन १२	उत्कृष्टेन १४
४	असत्यामृषा मनोयोगः	जघन्येन १०	उत्कृष्टेन १४
१ वाग्योगः ४	सत्यवाग्योगः	जघन्येन १२	उत्कृष्टेन १४
२	मृषावाग्योगः	जघन्येन १२	उत्कृष्टेन १४
३	सत्यमृषा (मिश्र) वाग्योगः	जघन्येन १२	उत्कृष्टेन १४
४	असत्यामृषा वाग्योगः	जघन्येन १२	उत्कृष्टेन १४
१ काययोगाः७	औदारीकशरीरकाययोगः	जघन्येन ४	उत्कृष्टेन १४
२	औदारिकमिश्रशरीरकाययोगः	जघन्येन २	उत्कृष्टेन ९
३	वैक्रियशरीरकाययोगः	जघन्येन ५	उत्कृष्टेन १४
४	वैक्रियमिश्रशरीरकाययोगः	जघन्येन ३	उत्कृष्टेन ९
५	आहारकशरीरकाययोगः	जघन्येन ११	उत्कृष्टेन १३
६	आहारकमिश्रशरीरकाययोगः	जघन्येन ७	उत्कृष्टेन ८
७	कार्मणशरीरकाययोगः	जघन्येन १	उत्कृष्टेन ६

गस्स चउव्विहस्स य वइजोगस्स 'इसकी अपेक्षा औदारिकशरीर का वैक्रियशरीर का चार प्रकार के मनोयोग का और चार प्रकार के वचोयोग का 'एएसिं दसण्हं वि' इन दसों का जो उत्कृष्ट योग है वह पूर्वयोगों

चउव्विहस्स य वइजोगस्स' તેના કરતાં ઔદારિક શરીરનો વૈક્રિય શરીરનો ચાર પ્રકારના મનોયોગનો અને ચાર પ્રકારના વચનયોગનો જે ઉત્કૃષ્ટ યોગ છે, તે અસંખ્યાતગણો હોવાથી તુલ્ય છે. અહિયાં પણ આ પ્રકરણમાં યોગ પરિસ્પન્દ

'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! योगानामल्पबहुत्वविषये देवानुप्रियेण यत्प्रज्ञापितं तत्सर्वम् एवमेव सर्वथा सत्यमेव आप्तवचनस्य तथैव सत्यत्वात् इति कथयित्वा भगवान् गौतमो श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० ५॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्वल्लभादिपदभूषित बालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल व्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां पञ्चविंशतिशतकस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥२५-१॥

की अपेक्षा असंख्यातगुणित होने की अपेक्षा तुल्य है। यहां पर भी प्रकरण में योग परिस्पन्द रूप ही गृहीत हुआ है। इस प्रकार चार मनोयोग, चार वाग्योग और सात काययोग मिलकर १५ योग होते हैं। इनका सुखपूर्वक बोध कराने के निमित्त संस्कृत टीकामें कोष्टक दिखाया गया है तो वहां से यह संस्कृत टीका में देख लेना.

'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! योगों के अल्पबहुत्व के विषय में आप देवानुप्रिय ने जो प्रज्ञापित किया है वह सब सर्वथा सत्य ही है। क्योंकि आप्त का वचन सर्वथा सत्य ही होता है। ऐसा कहकर भगवान् गौतम ने भगवान् महावीर को वन्दना की, उन्हें नमस्कार किया वन्दना नमस्कार करके फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू०५॥

प्रथम उद्देशक समाप्त ॥२५-१॥

પણાથી જ ગ્રહણ કરાયો છે, આ રીતે ચાર મનોયોગ, ચાર વચનયોગ, અને સાત કાયયોગ મળીને ૧૫ પંદર યોગો થાય છે. તે સુખપૂર્વક જાણવા માટે ટીકામાં કોષ્ટક બતાવવામા આવ્યું છે, તો ત્યાંથી તે સમજી લેવું.

'સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ' હે ભગવન્ યોગોના અલ્પ બહુપણાના વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે વર્ણન કર્યું છે, તે સઘળું વર્ણન સર્વથા સત્ય છે. આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન નિર્દોષ હોવાથી સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને વંદના કરી તેઓને નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ॥સૂ૦ ૫॥

પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૨૫-૧॥

॥ अथ पञ्चविंशतितमे शतके द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

प्रथमोद्देशके जीवद्रव्याणां लेश्यादीनां परिमाणं कथितम्, द्वितीयोद्देशे तु द्रव्यप्रकाराणां परिमाणादिकं विचार्य्यते तदनेन सम्बन्धेनायातस्य द्वितीयोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्—'कइविहा णं भंते ! दव्वा पन्नत्ता' इत्यादि ।

मूलम्—कइविहा णं भंते ! दव्वा पन्नत्ता ? गोयमा ! दुविहा दव्वा पन्नत्ता तं जहा—जीवदव्वा य अजीवदव्वा य । अजीवदव्वा णं भंते ! कइविहा पन्नत्ता ? गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तं जहा—रूवि अजीवदव्वा य अरूवि अजीवदव्वा य । एवं एएणं अभिलावेणं जहा अजीवपज्जवा जाव से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ ते णं नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता । जीवदव्वा णं भंते ! किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता ? गोयमा ! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जीवदव्वा णं नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता, गोयमा ! असंखेज्जा नेरइया जाव असंखेज्जा वाउकाइया, अणंता वणस्सइकाइया, असंखेज्जा बेंदिया एवं जाव वेमाणिया, अणंता सिद्धा, से तेणट्ठेणं जाव अणंता ॥सू० १॥

छाया——कतिविधानि खलु भदन्त ! द्रव्याणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! द्विविधानि द्रव्याणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—जीवद्रव्याणि च अजीवद्रव्याणि च । अजीवद्रव्याणि खलु भदन्त ! कतिविधानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! द्विविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—रूप्यजीवद्रव्याणि च अरूप्यजीवद्रव्याणि च । एवमेतेनाभिलापेन यथा अजीवपर्यवाः यावत् तत्तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते ते खलु नो संख्येया नो असंख्येया अनन्ताः । जीवद्रव्याणि खलु भदन्त ? किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि ? गौतम ! नो संख्येयानि नो असंख्येयानि अनन्तानि । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते जीवद्रव्याणि खलु नो संख्येयानि नो असंख्येयानि अनन्तानि ? गौतम ! असंख्याता नैरयिका—यावद् असंख्याता वायुकायिकाः, अनन्ता वनस्पतिकायिकाः, असंख्येया द्वीन्द्रियाः, एवं यावद्वैमानिकाः अनन्ताः सिद्धाः तत्तेनार्थेन यावदनन्ताः ।सू० १।

टीका—'कइविहा णं भंते ! दव्वा पन्नत्ता' कतिविधानि–कतिप्रकारकाणि खलु भदन्त ! द्रव्याणि प्रज्ञप्तानि–कथितानीति द्रव्यस्वरूपसंख्याविषयकः प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'दुविहा दव्वा पन्नत्ता' द्विविधानि द्रव्याणि प्रज्ञप्तानि, द्वैविध्यमेव दर्शयति–'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा–'जीवदव्वा य अजीवदव्वा य' जीवद्रव्याणि च अजीवद्रव्याणि च 'अजीव दव्वा णं भंते ! कइविहा पन्नत्ता' अजीवद्रव्याणि खलु भदन्त ! कतिविधानि प्रज्ञप्तानीति प्रश्नः, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम !

पचीसवें शतक का दूसरे उद्देशे का प्रारंभ

प्रथम उद्देशे में जीवद्रव्यों के लेश्यादिक का परिमाण कहा। अब इस द्वितीय उद्देशक में द्रव्य प्रकारों के परिमाण आदि का विचार किया जाता है। इसी सम्बन्ध से आये हुवे इस द्वितीय उद्देशक का यह 'कइविहा णं भंते' इत्यादि प्रथम सूत्र है–

टीकार्थ–इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–'कइविहा णं भंते ! दव्वा पन्नत्ता' हे भदन्त ! द्रव्य कितने प्रकार के कहे गये हैं ? इस प्रकार का यह प्रश्न द्रव्यके स्वरूप संख्या विषयक है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम ! 'दुविहा दव्वा पन्नत्ता' द्रव्य दो प्रकार के कहे गये हैं 'तं जहा' वे ये हैं–'जीवदव्वा य अजीवदव्वा य' एक जीव द्रव्य और दूसरा अजीव द्रव्य अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'अजीव-दव्वा णं भंते ! कइविहा पन्नत्ता' हे भदन्त ! अजीवद्रव्य कितने प्रकारके

પચ્ચીસમા શતકના બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

પહેલા ઉદ્દેશામાં જીવ દ્રવ્યોની લેશ્યા વિગેરેનું પરિમાણ કહેવામાં આવ્યું છે. હવે આ બીજા ઉદ્દેશામાં દ્રવ્ય પ્રકારોના પરિમાણ વિગેરેનો વિચાર કરવામાં આવે છે. આ સંબંધથી આવેલા આ બીજા ઉદ્દેશાનું 'कइ विहा णं भंते ! ઈત્યાદિ આ પહેલું સૂત્ર છે.–

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–'कइविहा णं भंते ! दव्वा पण्णत्ता' હે ભગવન્ દ્રવ્ય કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે ? આ પ્રમાણેનો આ પ્રશ્ન સ્વરૂપ સંખ્યાના સંબંધમાં છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा' હે ગૌતમ ! 'दुविहा दव्वा पन्नत्ता' દ્રવ્ય બે પ્રકારનું કહેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે.–'जीवदव्वा य अजीवदव्वा य' એક જીવ દ્રવ્ય અને બીજુ અજીવ દ્રવ્ય.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'अजीवदव्वा णं भंते ! कइविहा पन्नत्ता' હે ભગવન્ અજીવ દ્રવ્ય કેટલા પ્રકારનું કહેલ છે ? આના

'दुविहा पन्नत्ता' द्विविधानि अजीवद्रव्याणि प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा 'रूवि-अजीवदव्वा य अरूविअजीवदव्वा य' रूप्यजीवद्रव्याणि च अरूप्यजीवद्रव्याणि च। 'एवं एएणं अभिलावेणं जहा अजीवपज्जवा' एवम् अनेन प्रकारेण एतेन सूत्रपाठेनेत्यर्थः यथा अजीवपर्यवा-यथा-येन प्रकारेण प्रज्ञपनासूत्रस्य विशेषाभिधाने पञ्चमे पदे अजीवपर्यवाः कथितास्तेनैव रूपेण अत्राजीवद्रव्यसूत्राणि अपि अध्येतव्यानि, तत्कियत्पर्यन्तं प्रज्ञापनप्रकरणं वक्तव्यं तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जाव' यावत्-यावत्पदेन 'से तेणट्ठेणं' इति सूत्रपर्यन्तम् तान्येव सूत्राण्याह—

कहे गये हैं-उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'दुविहा पन्नत्ता' अजीव द्रव्य दो प्रकार के कहे गये हैं-'तं जहा' जैसे-'रूवि अजिव-दव्वा य अरूवि अजीवदव्वा य' रूपी अजीवद्रव्य और अरूपी अजीवद्रव्य 'एवं एएणं अभिलावेणं जहा अजीवपज्जवा' इस प्रकार इस सूत्रपाठ द्वारा जैसा प्रज्ञापना सूत्र के विशेष नामके पांचवें पद में अजीव पर्यायों के सम्बन्ध में कथन किया है उसी प्रकार से यहां पर भी अजीवद्रव्य के सम्बन्ध में यावत् 'हे गौतम ! इस कारण से मैंने ऐसा कहा है कि वे अजीवद्रव्य संख्यात नहीं हैं असंख्यात नहीं है पर अनन्त हैं' यहां तक कहना चाहिये यही बात 'जाव से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ ते णं नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है। वे सूत्र ये हैं-

'अरूवि अजीवदव्वा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता' हे भदन्त ! अरूपी अजीवद्रव्य कितने प्रकार के कहे गये हैं ? उत्तर-'गोयमा ! दसविहा

ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा' હે ગૌતમ ! 'दुविहा पन्नत्ता' અજીવ દ્રવ્ય બે પ્રકારનું કહેવામાં આવ્યું છે. 'तं जहा' જેમકે-'रूवि अजीवदव्वा य अरूविअजीवदव्वा य' રૂપી અજીવ દ્રવ્ય અને અરૂપી અજીવ દ્રવ્ય 'एवं एएणं अभिलावेणं जहा अजीवपज्जवा' આ રીતે આ સૂત્રપાઠથી પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના વિશેષ નામના પાંચમા પદમાં અજીવ પર્યાયોના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે અહિયાં પણ અજીવ દ્રવ્યના સંબંધમાં યાવત્ હે ગૌતમ ! તે કારણથી મેં એવું કહ્યું છે કે-તે અજીવદ્રવ્ય સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ અનંત છે. અહિં સુધી કહેવું જોઈએ એજ વાત 'जाव से तेणट्ठेण गोयमा ! एवं वुच्चइ ते णं नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता' આ સૂત્ર-પાઠથી કહેલ છે. તે સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-'अरूवि अजीवदव्वा णं भंते ! कइविहा पन्नत्ता' હે ભગવન્ અરૂપી અજીવ દ્રવ્ય કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ? આ

'अरूविअजीवदव्वा णं भंते ! कइविहा पन्नत्ता ? गोयमा ! दसविहा पन्नत्ता, तं जहा–धम्मत्थिकाए १, धम्मत्थिकायस्स देसे २, धम्मत्थिकायस्स पएसा ३, अधम्मत्थिकाए ४, अधम्मत्थिकायस्स देसे ५, अधम्मत्थिकायस्स पएसा ६, आगासत्थिकाए ७, आगासत्थिकायस्स देसे ८, आगासत्थिकायस्स पएसा ९, अद्धासमए १० । रूविअजीवदव्वा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता ? गोयमा ! चउव्विहा पण्णत्ता, तं जहा–खंधा १, खंधदेसा २, खंधपएसा ३, परमाणुपोग्गला ४, ते णं

पण्णत्ता' हे गौतम ! वे अरूपी अजीवद्रव्य १० प्रकार के कहे गये हैं। जैसे–'धम्मत्थिकाए १, धम्मत्थिकायस्स देसे २, धम्मत्थिकायस्स पएसा ३, अधम्मत्थिकाए ४, अधम्मत्थिकायस्स देसे ५, अधम्मत्थिकायस्स पएसा ६, आगासत्थिकाए ७, आगासत्थिकायस्स देसे ८, आगासत्थिकायस्स पएसा ९, अद्धासमए १०, धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकाय का देश धर्मास्तिकाय के प्रदेश, अधर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय का देश, अधर्मास्तिकाय के प्रदेश, आकाशास्तिकाय, आकाशास्तिकायका देश, आकाशास्तिकाय के प्रदेश और अद्धासमय।

'रूवि अजीवदव्वा णं भंते ! कइविहा पण्णत्ता' हे भदन्त ! रूपी अजीवद्रव्य कितने प्रकार के कहे गये हैं ? उत्तर–'गोयमा ! चउव्विहा पण्णत्ता' हे गौतम ! रूपी अजीवद्रव्य चार प्रकार के कहे गये हैं–'तं जहा' जैसे–'खंधा १, खंधदेसा २, खंध पएसा ३, परमाणुपोग्गला ४' स्कन्ध, स्कन्धदेश, स्कन्धप्रदेश और परमाणुपुद्गल 'ते णं भंते ! किं

પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा' दसविहा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! તે અરૂપી અજીવદ્રવ્ય દસ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. જેમકે–'धम्मत्थिकाए १, धम्मत्थिकायस्स देसे २, धम्मत्थिकायस्स पएसा ३, अधम्मत्थिकाए ४; अधम्मत्थिकायस्स देसे ५ अधम्मत्थिकायस्स पएसा ६, आगासत्थिकाए ७ आगासत्थिकायस्स देसे ८, आगासत्थिकायस्स पएसा ९, अद्धासमए १०' ધર્માસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાયનો દેશ, ધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ અધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાયનો દેશ; અધર્માસ્તિકાયનો પ્રદેશ, આકાશસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાયનો દેશ આકાશાસ્તિકાયનો પ્રદેશ, અને અદ્ધા સમય, 'रूवि अजीवदव्वा णं भंते ! कइविहा पन्नत्ता' હે ભગવન્ રૂપી અજીવ દ્રવ્ય કેટલા પ્રકારનું કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा चउव्विहा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! રૂપી અજીવ દ્રવ્ય ચાર પ્રકારના કહેલ છે 'तं जहा' જેમકે–'खंधा, खंधदेसा, खंधपएसा ३, परमाणुपोग्गला ४, સ્કંધ, સ્કંધદેશ સ્કંધ પ્રદેશ અને પરમાણુ પુદ્ગલ 'ते णं

भंते ! किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता ? गोयमा ! नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता। से केणट्ठेण भंते ! एवं वुच्चइ नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता ? गोयमा ! अणंता परमाणुपोग्गला, अणंता दुपएसिया खंधा जाव अणंता दसपएसिया खंधा, अणंता संखेज्जपएसिया खंधा, अणंता असंखेज्जपएसिया खंधा, अणंता अणंतपएसिया खंधा।'

छाया—अरूप्यजीवद्रव्याणि खलु भदन्त ! कतिविधानि प्रज्ञप्तानि गौतम ! दशविधानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-धर्मास्तिकायः १ धर्मास्तिकायस्य देशः २, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः ३, अधर्मास्तिकायः४, अधर्मास्तिकायस्य देशः५, अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः ६, आकाशास्तिकायः ७, आकाशास्तिकायस्य देशः ८, आकाशास्तिकायस्य प्रदेशाः ९, अद्धासमयः १०, रूप्यजीवद्रव्याणि खलु भदन्त ! कतिविधानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! चतुर्विधानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा-स्कन्धाः १, स्कन्धदेशाः २, स्कन्धप्रदेशाः ३, परमाणुपुद्गलाः ४, तानि खलु भदन्त ! किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि ? गौतम ! नो संख्येयानि, नो असंख्येयानि अनन्तानि। तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते नो संख्येयानि नो असंख्येयानि

संखेज्जा, असंखेज्जा, अणंता' हे भदन्त ! वे रूपी अजीवद्रव्य क्या संख्यात हैं ? असंख्यात हैं ? अथवा अनन्त हैं ? उत्तर 'गोयमा ! नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता' हे गौतम ! वे संख्यात नहीं है, असंख्यात नहीं है, पर अनन्त हैं। 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि वे रूपी अजीव द्रव्य संख्यात नहीं है, असंख्यात नही हैं किन्तु अनन्त हैं ? उत्तर-'गोयमा ! अणंता परमाणुपोग्गला, अणंता दुपएसिया खंधा जाव अणंता दसपएसिया खंधा, अणंता संखेज्जपएसिया खंधा, अणंता असंखेज्जपएसिया खंधा अणंता अणंतपए-

---

भंते ! किं सखेज्जा, असखेज्जा, अणंता' હે ભગવન્ તે રૂપી અજીવદ્રવ્ય શું સંખ્યાત છે ? અસંખ્યાત છે ? અથવા અનંત છે ? ઉત્તર-'गोयमा !' नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणता' હે ગૌતમ ! તેઓ સંખ્યાત નથી અસંખ્યાત પણ નથી, પરંતુ અનંત છે. 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नो संखेज्जा नो असंखेज्जा, अणंता' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે-તે રૂપી અજીવદ્રવ્ય સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ અનંત છે ? ઉત્તર—'गोयमा ! अणंता परमाणुपोग्गला, अणंता दुपएसिया खधा जाव अणंता दसपएसिया खधा, अणंता सखेज्जपएसिया खंधा, अणंता असंखेज्जपएसिया खंधा, अणंता, अणंत-

अनन्तानि ? गौतम ! अनन्ताः परमाणुपुद्गला, अनन्ता द्विप्रदेशिकाः स्कन्धाः, यावत् अनन्ता दशप्रदेशिकाः स्कन्धाः अनन्ताः संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः, अनन्ता असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः, अनन्ता अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः ? इति। अग्रे सूत्रकार एवाह-'से तेणट्ठेणं' इत्यादि। 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ' तत्तेनार्थेनैव मुच्यते, 'ते णं नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता' तानि खलु नो संख्येयानि नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तानि। अजीवद्रव्याणि स्वरूपसंख्याभ्यां निरूप्य जीवद्रव्यं निरूपयितुमाह-'जीवदव्वा णं भंते' इत्यादि, 'जीवदव्वा णं भंते !' जीवद्रव्याणि खलु भदन्त ! 'किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता' किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता' नो जीवद्रव्याणि संख्येयानि नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तानि सन्तीति। पुनः प्रश्नयन्नाह-'से केणट्ठेणं' इत्यादि। 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जीवदव्वा णं नो संखेज्जा

सिया खंधा' हे गौतम ! परमाणु पुद्गल अनन्त हैं। द्विप्रदेशिक स्कन्ध अनन्त हैं। यावत् दश प्रदेशिक स्कन्ध अनन्त हैं। संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध अनन्त हैं। असंख्यात प्रदेशिक स्कध भी अनन्त हैं। 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एव वुच्चइ' ते णं नो सखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता' इसीलिये सूत्रकारने स्वयं ऐसा पाठ कहा है। इस प्रकार अजीव द्रव्यों का स्वरूप और संख्या को लेकर कथन करके अब वे जीवद्रव्य की प्ररूपणा करने के लिये कहते हैं 'जीवदव्वा णं भंते ! किं संखेज्जा, असंखेज्जा, अणंता' हे भदन्त ! जीव द्रव्य क्या संख्यात हैं ? असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं ? सूत्रकार ने ऐसी शंका गौतम के मुख से उपस्थित कराई है।

पएसिया खधा,' हे गौतम ! परमाणु पुद्गल अनंत छे बे प्रदेशवाળા સ્કંધ અનંત છે યાવત્ દશ પ્રદેશવાળા સ્કંધો અનંત છે, સંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો અનંત છે. અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો અનંત છે, અને અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધો પણ અનંત છે. 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! एव वुच्चइ ते णं नो सखेज्जा नो असखेज्जा, अणंता' તેથી સૂત્રકારે સ્વયં આ પ્રમાણેનો પાઠ કહ્યો છે. આ રીતે અજીવ દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ અને સંખ્યાના વિષયમાં કથન કરીને હવે તેઓ જીવ દ્રવ્યનું નિરૂપણ કરવા માટે કથન કરે છે. 'जीवदव्वा णं भंते ! 'किं संखेज्जा, असखेज्जा, अणंता' હે ભગવન્ જીવ દ્રવ્ય શું સંખ્યાત છે ? કે અસખ્યાત છે ? અથવા અનંત છે ? આ પ્રમાણે સૂત્રકારે ગૌતમ સ્વામી દ્વારા શંકા ઉપસ્થિત કરાવી છે, આના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે

नो असंखेज्जा अणंता' तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते जीवद्रव्याणि नो संख्येयानि-नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तानि सन्तीति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'असंखेज्जा नेरइया' असंख्याता नैरयिकाः, नारकजीवा असंख्याताः सन्तीति भावः 'जाव असंखेज्जा वाउकाइया' यावत् असंख्याता वायुकायिकाः, अत्र यावत्पदेन पृथिवीकायिकाप्कायिकतेजस्कायिकानां संग्रहो भवतीति 'वणस्सइकाइया अणंता' वनस्पतिकायिका अनन्ताः । 'असंखेज्जा बेइंदिया' असंख्याता द्वीन्द्रियाः 'एवं जाव वेमाणिया' एवं यावत् असंख्याता वैमानिकदेवाः अत्र यावत्पदेन त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिक-

---

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता' हे गौतम ! जीवद्रव्य न संख्यात हैं, न असंख्यात हैं किन्तु वे अनन्त हैं।

अब गौतम पुनः इस विषय में कारण जानने के अभिप्राय से प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जीवदव्वा णं नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा अणंता' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जीव द्रव्य संख्यात नहीं हैं असंख्यात भी नहीं हैं पर वे अनन्त हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! असंखेज्जा नेरइया' हे गौतम ! नारक जीव असंख्यात हैं। 'जाव असंखेज्जा वाउकाइया' यावत असंख्यात वायुकायिक जीव हैं। यहां यावत्पद से असुरकुमारादि दस भवनपति तथा पृथिवीकायिक, अप्कायिक और तेजस्कायिक इनका ग्रहण हुआ है। 'वणस्सइकाइया अणंता' वनस्पतिकायिक अनन्त हैं। 'असंखेज्जा बेइंदिया' असंख्यात दो इन्द्रिय जीव हैं। 'एवं जाव वेमाणिया' इसी प्रकार से यावत्

-नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता' हे गौतम ! જીવદ્રવ્ય સંખ્યાત નથી અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ તે અનંત છે.

હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી આ વિષયમાં કારણ જાણવાના અભિપ્રાયથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जीवदव्वा णं नो संखेज्जा-नो असंखेज्जा अणंता' હે ભગવન્ આપ એવું કયા કારણથી કહો છો કે-જીવદ્રવ્ય સંખ્યાત નથી અસંખ્યાત પણ નથી, પરંતુ અનંત છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! असंखेज्जा नेरइया' હે ગૌતમ ! નારકજીવ અસંખ્યાત છે. 'जाव असंखेज्जा वाउक्काइया' યાવત્ વાયુકાયિક જીવો અસંખ્યાત છે. અહિયાં યાવત્પદથી પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, અને તેજસ્કાયિકનો સંગ્રહ થયો છે. 'वणस्सइकाइया अणंता' વનસ્પતિકાયિક જીવો અનંત છે 'असंखेज्जा बेइंदिया' બે ઇંદ્રિય જીવો અસંખ્યાત છે. 'एवं जाव वेमाणिया' આ રીતે યાવત્

मनुष्यवानव्यन्तरज्योतिष्कपर्यन्तानां सग्रहो भवतीति 'अणंता सिद्धा' अनन्ताः सिद्धाः ये खलु सिद्धजीवास्ते अप्यनन्ताः सन्तीति भावः 'से तेणट्ठेणं जाव अणंता' तत् तेनार्थेन यावदनन्ताः अत्र यावत्पदेन तत्तेनार्थेन एवमुच्यते गौतम ! जीवद्रव्याणि नो संख्यातानि नो असंख्यातानि, एतेषां सग्रहो भवतीति। नैरयिकादारभ्य वायुकायिकान्ता जीवा असंख्याता भवन्ति द्वीन्द्रियादारभ्य वैमानिकदेवपर्यन्तं जीवा असंख्याता भवन्ति, वनस्पतिकायिकाः सिद्धाश्चानन्ता भवन्ति, अनेन कारणेन कथ्यते यत् सामान्यतो जीवद्रव्याणि नो संख्यातानि तथा नो असंख्या तानि, अपि तु अनन्तानि भवन्तीति' ॥सू०१॥

द्रव्याधिकारादेव इदमाह-'जीवदव्वा णं भंते' इत्यादि।

मूलम्-जीवदव्वाणं भंते! अजीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति? अजीवदव्वाणं जीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति? गोयमा! जीवदव्वाणं अजीवदव्वा परिभोगत्ताए

वैमानिक देव असंख्यात हैं। यहां यावत्पद से त्रीन्द्रिय चौइन्द्रिय, पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्योनिक, मनुष्य, वानव्यन्तर और ज्योतिष्क इन सब का संग्रह हुआ है! अणंता सिद्धा' तथा जो सिद्ध जीव हैं वे भी अनन्त हैं। 'से तेणट्ठेणं जाव अणंता' इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है-कि जीव द्रव्य संख्यात नहीं हैं, असंख्यात नहीं हैं किन्तु अनन्त हैं। नैरयिक से लेकर वायुकायिक तक के जीव असंख्यात हैं। द्वीन्द्रिय से लेकर वैमानिक तक के भी जीव असंख्यात हैं। परन्तु वनस्पतिकायिक और सिद्ध जीव अनन्त हैं। इसी कारण को लेकर सामान्य से ऐसा कहा गया है कि जीव द्रव्य संख्यात असंख्यात नहीं हैं किन्तु अनन्त हैं ॥सू०१॥

વૈમાનિક દેવ અસંખ્યાત છે. અહિયાં યાવત્ પદથી ત્રીન્દ્રિય ચૌઈન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય, તિર્યંચયોનિક, મનુષ્ય ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર અને જ્યોતિષ્ક આ બધાનો સંગ્રહ થયો છે. 'अणंता सिद्धा' તથા જે સિદ્ધ જીવો છે, તેઓ પણ અનંત છે. 'से तेणट्ठेणं जाव अणंता' તે કારણથી હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે- જીવદ્રવ્ય સંખ્યાત નથી, અસંખ્યાત નથી, પરંતુ અનંત છે. નૈરયિકોથી લઈને વાયુકાયિક સુધીના જીવો અસંખ્યાત છે. બે ઇન્દ્રિયોથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવો પણ અસંખ્યાત છે. પરંતુ વનસ્પતિકાયિક અને સિદ્ધ જીવો અનંત છે આ કારણથી સામાન્યપણાથી એવું કહ્યું છે કે-જીવદ્રવ્ય સંખ્યાત કે અસંખ્યાત નથી. પરંતુ અનંત છે. તેમ સમજવું ॥સૂ૦ ૧॥

हव्वमागच्छंति, नो अजीवदव्वाणं जीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव हव्वमागच्छंति? गोयमा! जीवदव्वा णं अजीवदव्वे परियाइयंति, अजीवदव्वे परियाइत्ता ओरालियं वेउव्वियं आहारगं तेयगं कम्मगं सोइंदियं जाव फासिंदियं मणजोगं वइजोगं कायजोगं आणापाणुत्तं च निव्वत्तयंति से तेणट्ठेणं जाव हव्वमागच्छंति। नेरइयाणं भंते! अजीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति, अजीवदव्वाणं नेरइया परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति? गोयमा! नेरइयाणं अजीवदव्वा जाव हव्वमागच्छंति नो अजीवदव्वाणं नेरइया हव्वमागच्छंति? से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव नो अजीवदव्वाणं नेरइया हव्वमागच्छंति? गोयमा! नेरइया अजीवदव्वे परियाइयंति अजीवदव्वे परियाइत्ता वेउव्वियतेयगकम्मगं सोइंदियं जाव फासिंदियं आणापाणुत्तं च जाव निव्वत्तयंति से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ एवं जाव वेमाणिया। नवरं सरीरइंदियजोगा भाणियव्वा जस्स जे अत्थि ॥सू० २॥

छाया--जीवद्रव्याणां भदन्त! अजीवद्रव्याणि परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति, अजीवद्रव्याणां जीवद्रव्याणि परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति? गौतम! जीवद्रव्याणामजीवद्रव्याणि परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति, नो अजीवद्रव्याणां जीवद्रव्याणि परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति। तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते यावत् हव्यमागच्छन्ति? गौतम! जीवद्रव्याणि खलु अजीवद्रव्याणि पर्याददति, अजीवद्रव्याणि पर्यादाय औदारिकं वैक्रियमाहारकं तैजसं कार्मणं श्रोत्रेन्द्रियं यावत् स्पर्शनेन्द्रियं मनोयोगं वचोयोगं काययोगं आनप्राणत्वं च निर्वर्तयन्ति तत्तेनार्थेन यावत् हव्यमागच्छन्ति। नैरयिकाणां भदन्त! अजीवद्रव्याणि परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति? अजीवद्रव्याणां नैरयिकाः परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति। गौतम! नैरयिकाणामजीवद्रव्याणि यावत् हव्यमागच्छन्ति नो अजीवद्रव्याणां नैरयिकाः परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति तत्केनार्थेन० गौतम! नैरयिकाः अजीवद्रव्याणि पर्याददति अजीवद्रव्याणि पर्यादाय वैक्रियतैजसकार्मणं श्रोत्रेन्द्रियं यावत् स्पर्श-

नेन्द्रियमानप्राणत्वं च यावत् निर्वर्त्तयन्ति तत्तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते एवं यावद्वैमानिकाः, नवर शरीरेन्द्रिययोगा भणितव्याः यस्य ये सन्ति ॥सू०२॥

टीका--'जीवदव्वाणं भंते' जीवद्रव्याणां भदन्त ! 'अजीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' अजीवद्रव्याणि परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति? अथवा 'अजीवदव्वाणं जीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' अजीवद्रव्याणां जीवद्रव्याणि परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति? हे भदन्त ! अजीवद्रव्याणि जीवद्रव्याणां परिभोगाय भवन्ति अथवा जीवद्रव्याणि अजीवद्रव्याणां परिभोगाय भवन्ति किम्? इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जीवदव्वाणं अजीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति 'नो अजीवदव्वाणं जीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' जीवद्रव्याणाम् अजीवद्रव्याणि परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति किन्तु नो-न तु अजीवद्रव्याणां जीवद्रव्याणि परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति, जीवद्रव्यमेव भोक्तृ चेतनतया ग्राहकत्वात् अजीवद्रव्यं तु भोग्यम् अचेतनत्वेन

'जीवदव्वाणं भंते! अजीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' इत्यादि

टीकार्थ-गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'जीवदव्वा णं भंते! अजीव दव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' हे भदन्त! जीवद्रव्यों के परिभोग में अजीवद्रव्य आते हैं? अथवा 'अजीवदव्वाणं जीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' अजीवद्रव्यों के परिभोग में जीवद्रव्य आते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! जीवदव्वाणं अजीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' हे गौतम! अजीवद्रव्य जीवद्रव्यों के परिभोग में आते हैं पर 'नो अजीवदव्वाणं जीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' अजीवद्रव्यों के परिभोग में जीवद्रव्य नही आते हैं। क्योंकि जीवद्रव्य ही भोक्ता है। वह चेतन होने के कारण उन अजीव द्रव्य का ग्राहक है।

जीवदव्वाणं भंते! अजीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—'जीवदव्वाणं भंते! अजीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' હે ભગવન્ જીવદ્રવ્યોના પરિભોગમાં અજીવદ્રવ્ય આવે છે? અથવા 'अजीवदव्वाणं जीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छति' અજીવ દ્રવ્યોના પરિભોગમાં જીવદ્રવ્ય આવે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा! जीवदव्वाणं अजीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' હે ગૌતમ! અજીવદ્રવ્ય જીવદ્રવ્યોના પરિભોગમાં આવે છે. પરંતુ 'नो अजीवदव्वाणं जीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' અજીવ દ્રવ્યોના પરિભોગમાં જીવ દ્રવ્યો આવતા નથી, કેમકે-જીવદ્રવ્ય જ ભોક્તા છે. તે ચેતન હોવાના કારણે તે અજીવદ્રવ્યના ગ્રાહક છે.

ग्राह्यत्वादिति। 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव हव्वमागच्छंति' तत्केनार्थेन भदन्त! एव मुच्यते यावत् हव्यमागच्छन्ति अत्र यावत्पदेन 'जीवदव्वाणं अजीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति अजीवदव्वाणं जीवदव्वा परिभोगत्ताए' एतदन्तप्रकरणस्य संग्रहो भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जीवदव्वाणं अजीवदव्वे परियाइयंति' जीवद्रव्याणि खलु अजीवद्रव्याणि परिभोगतया पर्याददते जीवद्रव्यं हि चेतनत्वात् अजीवद्रव्यस्य ग्राहकत्वात् 'अजीवदव्वे परियाइत्ता' अजीवद्रव्याणि पर्यादाय 'ओरालियं' औदारिकशरीरम् 'वेउव्वियं' वैक्रियशरीरम् 'आहारगं' आहारकशरीरम् 'तेयगं' तैजसशरीरम् 'कम्मगं' कार्मणशरीरम् तथा 'सोइंदियं जाव फासिंदियं' श्रोत्रेन्द्रियं यावत् स्पर्शनेन्द्रियमत्र यावत्पदेन चक्षुर्घ्राणरसनानां ग्रहणं भवति, तथा 'मणजोगं' मनो-

---

'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जाव हव्वमागच्छंति' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि अजीवद्रव्य जीवद्रव्यों के परिभोग में आते हैं-जीवद्रव्य अजीव द्रव्यों के परिभोग में नहीं आते हैं। इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा! जीवदव्वाणं अजीवदव्वे परियाइयंति' हे गौतम! जीवद्रव्य अजीवद्रव्यों को अपने परिभोग के लिये ग्रहण करते हैं क्योंकि जीवद्रव्य चेतन होने से अजीवद्रव्य का ग्राहक होता है। 'अजीवदव्वे परियाइत्ता' अजीवद्रव्यों को ग्रहण करके फिर वह उन्हें 'ओरालियं वेउव्वियं आहारगं तेयगं कम्मगं' औदारिक शरीर रूप से वैक्रिय शरीररूप से, आहारक शरीर रूप से, तैजसशरीर रूप से, कार्मणशरीर रूप से-इन पांच शरीर रूप से-'सोइंदियं जाव फासिंदियं, मणजोगं, वइजोगं, कायजोगं, आणापाणुत्तं च निव्व-

---

'से केणट्ठेण भंते! एव वुच्चइ जाव हव्वमागच्छंति' હે ભગવન્ એવું આપ શા કારણથી કહો છો કે-અજીવ દ્રવ્ય જીવદ્રવ્યોના પરિભોગમાં આવે છે,-પરંતુ જીવદ્રવ્ય અજીવ દ્રવ્યોના પરિભોગમાં આવતા નથી? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! जीवदव्वाणं अजीवदव्वे परियाइयंति' હે ગૌતમ! જીવદ્રવ્ય અજીવ દ્રવ્યોને પોતાના પરિભોગ માટે ગ્રહણ કરે છે, કેમ કે-જીવદ્રવ્ય ચેતન હોવાથી અજીવ દ્રવ્યોનું ગ્રાહક-ગ્રહણ કરવાવાળું હોય છે, 'अजीवदव्वे परियाइत्ता' અજીવ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરીને તે પછી તે તેઓને 'ओरालिय वेउव्विय आहारगं तेयगं कम्मगं' ઔદારિક શરીર રૂપથી, વૈક્રિય શરીર પણાથી, આહારક શરીર પણાથી, તૈજસ શરીર પણાથી કાર્મણ-શરીર પણાથી આ પાંચ પ્રકારના શરીર પણાથી 'सोइंदिय जाव फासिंदियं', मणजोगं, वइजोग, कायजोग, आणापाणुत्तं च निव्वत्तयंति' શ્રોત્રેન્દ્રિય પણાથી

योगम् 'वइजोगं' वचोयोगम् 'कायजोगं' काययोगम् 'आणापाणुत्तं च निव्वत्त-यंति' आनपाणत्वं च निर्वर्तयन्ति। भोक्ता जीवो भोग्यं परिगृहीतमजीवद्रव्यमौदारिकादिशरीररूपेण श्रोत्रादीन्द्रियरूपेण मनोयोगादियोगरूपेण च परिणमयतीत्यर्थः 'से तेणट्ठेणं जाव हव्वमागच्छंति' तत्तेनार्थेन यावद् हव्यमागच्छन्ति, अत्र यावत्पदेन 'गोयमा ! जीवदव्वाणं अजीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' नो अजीवदव्वाणं जीवदव्वा परिभोगत्ताए' एतदन्तप्रकरणस्य संग्रहो भवतीति। जीवो हि उपादीयमानाजीवद्रव्याणां शरीरेन्द्रियप्राणादिरूपेण परिणमयिता भवति। न तु अजीवद्रव्यं जीवद्रव्यस्य परिणमयिता, तेन कारणेन हे गौतम ! कथयामि अजीवद्रव्यं जीवद्रव्यस्य परिभोगाय भवति न तु अजीवद्रव्यस्य जीवद्रव्यं परि-

---

णमयंति' तथा श्रोत्रेन्द्रिय रूप से यावत् स्पर्शनेन्द्रिय रूप से मनोयोग रूप से, वचनयोग रूप से काययोग रूप से एवं श्वासोच्छ्वास रूप से परिणमाता है। क्योंकि जीव भोक्ता है और अजीव द्रव्य भोग्य है, अतः वह उसे ग्रहण करके औदारिक आदि शरीर रूप से श्रोत्रेन्द्रियादि रूप से और मनोयोगादि रूप से परिणमित करता है। 'से तेणट्ठेणं जाव हव्वमागच्छंति' इसलिये हे गौतम ! मैंने पूर्वोक्त रूप से ऐसा कहा है कि अजीव द्रव्य जीव द्रव्यों के परिभोग करने में काम आते हैं अजीव द्रव्यों के परिभोग करने में जीवद्रव्य काम नहीं आते हैं। यही पाठ यहां यावत् शब्द से गृहीत हुआ है। तात्पर्य इस कथन का यही है कि जीव उपादीयमान अजीव द्रव्यों का शरीर, इन्द्रिय योग श्वासोच्छ्वासादि रूप से परिणमयिता होता है। अजीव द्रव्य जीवद्रव्य का परिणमयिता नहीं होता है। इस कारण हे गौतम ! मैं कहता हूं

યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય પણાથી મનોયોગ પણાથી, વચનયોગ પણાથી, કાયયોગ પણાથી અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પણાથી પરિણમાવે છે, કેમકે-જીવ ભોક્તા-ભોગવવાવાળો છે, અને અજીવ દ્રવ્ય ભોગ્ય-ભોગવવા યોગ્ય છે. જેથી તેને ગ્રહણુ કરીને ઔદારિક વિગેરે શરીરપણાથી શ્રોત્રેન્દ્રિયપણાથી અને મનોયોગ વિગેરે પણાથી પરિણમાવે છે. 'से तेणट्ठेणं जाव हव्वमागच्छंति' તે કારણુથી હે ગૌતમ! મે પૂર્વોક્ત રૂપથી એવુ કહ્યું છે કે-અજીવદ્રવ્ય, જીવ દ્રવ્યોને પરિભોગ કરવામા કામ આવે છે. અજીવ દ્રવ્યોને પરિભોગ કરવામાં જીવદ્રવ્ય કામ આવતા નથી આ પાઠ અહિયાં યાવત્ શબ્દથી ગ્રહણુ કર્યો છે, આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-જીવ ઉપાદીયમાન-ગ્રહણુ કરાતા અજીવ દ્રવ્યોના શરીર, ઇન્દ્રિય, અને પ્રાણુ વિગેરે રૂપે પરિણમયિતા-ફેરફાર કરવાવાળો હોય છે. અજીવદ્રવ્ય-જીવ દ્રવ્યનું પરિણમયિતા-રૂપાંતરપણાને પામતું નથી. તે કાર-

भोगाय भवतीत्यर्थः, सामान्यतो जीवाजीवयोः भोक्तृत्वभोग्यत्वं प्रश्नोत्तराभ्यां निरूप्य विशेषतो निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह-'नेरइया णं' इत्यादि, 'नेरइयाणं भंते' नैरयिकाणां भदन्त! 'अजीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' अजीवद्रव्याणि परमाणुस्कन्धादीनि परिभोगतया परिभोगायेत्यर्थः शीघ्रमागच्छन्ति परिभोगायोपस्थितानि भवन्ति किमिति अथवा 'अजीवदव्वाणं नेरइया परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' अजीवद्रव्याणां नैरयिका जीवद्रव्याणि परिभोगतया परिभोगाय शीघ्रमागच्छन्ति किमिति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, हे गौतम! 'नेरइया अजीवदव्वे परियाइयंति' नैरयिका जीवा अजीवद्रव्याणि पुद्गलादीनि पर्याददति-परिगृह्णन्ति 'अजीवदव्वे परियाइत्ता' अजीवद्रव्याणि पर्यादाय-परिगृह्य

कि अजीवद्रव्य जीवद्रव्य के परिभोग के लिये होता है। इस प्रकार सामान्य रूप से जीव और अजीव में भोक्तृत्व और भोग्यत्व का प्रश्न एवं उत्तर द्वारा निरूपण करके अब सूत्रकार विशेष रूप से इसी बात का निरूपण करने के लिये प्रश्न करते हैं 'नेरइयाणं भंते! अजीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' हे भदन्त! नारकियों के परिभोग में अजीव द्रव्य आते हैं? अथवा 'अजीवदव्वाणं नेरइया परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' अजीव द्रव्यों द्वारा परिभोग में नारक जीव आते हैं? अर्थात् परमाणु स्कन्ध आदि रूप जो अजीव द्रव्य हैं वे नारक जीवों के परिभोग के लिये शीघ्र उपस्थित हो जाते हैं? अथवा ये नारक जीव अजीव द्रव्यों के परिभोग के लिये उपस्थित हो जाते हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा! नेरइया अजीवदव्वे परियाइयंति' नैरयिक जीव अजीव द्रव्यों के पुग्दलों को-ग्रहण करते हैं-'अजीवदव्वे

થથી હે ગૌતમ! હું એવુ કહું છું કે-અજીવદ્રવ્ય જીવદ્રવ્યના ઉપભોગ માટે હોય છે. આ રીતે સામાન્યપણાથી જીવ અને અજીવમા ભોક્તૃત્વ-ભોગવનાર અને ભોગ્યત્વ-ભોગવવા લાયક નું પ્રશ્ન અને ઉત્તર દ્વારા પ્રતિપાદન કરીને હવે સૂત્રકાર વિશેષપણાથી આજ વાતનું નિરૂપણ કરવા માટે પ્રશ્ન કરતાં-નીચેના સૂત્રપાઠનું કથન કરે છે-'नेरइयाणं भंते! अजीवदव्वा परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' હે ભગવન્ નારકિયોના પરિભોગમા અજીવદ્રવ્ય આવે છે? અથવા 'अजीवदव्वाणं नेरइया परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति' અજીવદ્રવ્યો દ્વારા નારક જીવોનો ઉપભોગ કરાય છે? અર્થાત્ પરમાણુ સ્કંધ વિગેરે રૂપ જે અજીવદ્રવ્ય છે, તે નારક જીવના ભોગ ઉપભોગ માટે ઉપસ્થિત થાય છે? અથવા આ નારકજીવો અજીવ દ્રવ્યોના ઉપભોગ માટે ઉપસ્થિત થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-गोयमा! नेरइया अजीवदव्वे परियाइंति' હે ગૌતમ! નૈરયિક જીવ અજીવદ્રવ્યોને-પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, 'अजीवदव्वे परियाइत्ता' અજીવ દ્રવ્યોને

'वेउव्वियतेयगकम्मगं' वैक्रियतैजसकार्मणं शरीरम् 'सोइंदियं जाव फासिंदियं आणापाणुत्तं च जाव निव्वत्तयंति' श्रोत्रेन्द्रियं यावत् स्पर्शनेन्द्रियमानपाणं च यावत् मनोयोगादियोगत्रिकं श्वासोच्छ्वासं च निर्वर्त्तयन्ति आहृतान् अजीवपदार्थान् वैक्रियादिशरीररूपेणेन्द्रियरूपेण योगरूपेण श्वासोच्छ्वासादिरूपेण च संपादयन्तीत्यर्थः 'से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ' तत्तेनार्थेन हे गौतम! एवमुच्यते यत् नैरयिका अजीवद्रव्याणि परिभोगाय गृह्णन्ति न तु अजीवद्रव्याणि नैरयिकान् परिभोगाय गृह्णन्ति, 'एवं जाव वेमाणिया' एवम्-नैरयिकवदेव यावद्वैमानिकाः नैरयिकवदेव भवनपतित आरभ्य वैमानिकान्तदण्डकेष्वपि इयमेव व्यवस्था ज्ञातव्येत्यर्थः 'नवरं सरीरइंदियजोगा भाणियव्वा जस्स जे अत्थि' नवरं शरीरेन्द्रिययोगा

परियाइत्ता' अजीव द्रव्यों को ग्रहण करके 'वेउव्वियतेयगकम्मगं' उन्हें वैक्रिय शरीर रूप से, तैजस शरीर रूप से, कार्मण शरीर रूप से 'सोइंदियं जाव फासिंदियं आणापाणुत्तं च जाव निव्वत्तयंति' श्रोत्रेन्द्रिय रूप से यावत् स्पर्शनेन्द्रिय रूप से और श्वासोच्छ्वास आदि रूप से परिणमाते हैं। 'आहृत (आहार रूप में ग्रहण किये हुवे) अजीव पदार्थों को वे वैक्रियादि शरीर रूप से, इन्द्रिय रूप से और श्वासोच्छ्वासादिरूप से संपादित करते हैं-'से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ' इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि नैरयिक अजीव द्रव्यों को परिभोग के लिये ग्रहण करते हैं अजीव द्रव्य नैरयिकों को परिभोग के लिये ग्रहण नहीं करते हैं। 'एवं जाव वेमाणिया' इसी प्रकार का कथन यावत् भवनपति से लेकर वैमानिक तक के दण्डकों में भी जानना चाहिये। 'नवरं सरीरइंदियजोगा भाणियव्वा जस्स जे अत्थि' परन्तु

ગ્રહણ કરીને 'वेउव्वियतेयगकम्मग' તેને વૈક્રિય પણાથી, તૈજસ શરીર રૂપથી કાર્મણ શરીર રૂપથી 'सोइंदियं जाव निव्वत्तयंति' શ્રોત્રેદ્રિય પણાથી યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય પણાથી અને શ્વાસોચ્છ્વાસ વિગેરે રૂપથી પરિણમાવે છે. આહૃત આહાર પણાથી ગ્રહણ કરેલા અજીવ પદાર્થોને તેઓ વૈક્રિય વિગેરે શરીર પણાથી, ઇન્દ્રિય પણાથી, યોગ રૂપથી, અને શ્વાસેચ્છ્વાસાદિ રૂપથી-પરિણમાવે છે. સંપાદન કરે છે. 'से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ' તે કારણથી હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે કે-નારકીય અજીવદ્રવ્યોને ઉપભોગ માટે ગ્રહણ કરે છે. અજીવદ્રવ્ય નૈરયિકોને ઉપભોગ માટે ગ્રહણ કરતાં નથી. 'एवं जाव वेमाणिया' આજ પ્રમાણેનું કથન યાવત્ ભવનપતિથી લઈને વૈમાનિક સુધીના દંડકોમાં પણ કહેવું જોઈએ. 'नवरं सरीरइंदियजोगा भाणियव्वा

भणितव्याः, यस्य ये सन्ति-यस्य जीवस्य यावन्ति शरीरेन्द्रियाणि योगाश्च सन्ति तस्य जीवस्य तावन्त्येव शरीरेन्द्रियाणि तावन्त एव च योगाश्च वक्तव्या इति।सू० २।

द्रव्याधिकारादेव इदमप्याह-'से नूणं भंते !' इत्यादि।

मूलम्-से नूणं भंते ! असंखेज्जे लोए अणंताइं दव्वाइं आगासे भइयव्वाइं हंता, गोयमा ! असंखेज्जे लोए जाव भइयव्वाइं। लोगस्स णं भंते ! एगंमि आगासपएसे कइदिसिं पोग्गला चिज्जंति ? गोयमा ! निव्वाघाएणं छद्दिसिं, वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं। लोगस्स णं भंते ! एगंसि आगासपएसे कइदिसिं पोग्गला छिज्जंति एवं चेव एवं उववज्जंति एवं अवचिज्जंति ॥सू० ३॥

छाया—तदूनूनं भदन्त ! असंख्येये लोके अनन्तानि द्रव्याणि आकाशे भक्तव्यानि ! हन्त, गौतम ! असंख्येये लोके यावद् भक्तव्यानि। लोकस्य खलु भदन्त ! एकस्मिन् आकाशप्रदेशे कतिदिशं पुद्गलाश्चीयन्ते ? गौतम ! निर्व्याघातेन षड्दिशम्, व्याघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशम् स्यात् चतुर्दिशम्, स्यात् पञ्चदिशम् ! लोकस्य खलु भदन्त ! एकस्मिन् आकाशप्रदेशे कतिदिशः पुद्गलाः छिद्यन्ते एवमेव एवमुपचीयन्ते एवमपचीयन्ते ॥सू० ३॥

टीका-'से नूणं भंते !' तन्नूनम्-निश्चयेन भदन्त ! 'असंखेज्जे लोए' असंख्यातप्रदेशात्मके लोके 'अणंताइं दव्वाइं आगासे भइयव्वाइं' अनन्तानि द्रव्याणि

इस कनथ में जिसके जितने शरीर इन्द्रिय और योग होते हैं उतने वहां कहने चाहिये॥सू० २॥

द्रव्य के अधिकार को लेकर ही पुनः सूत्रकार कहते हैं—'से नूणं भंते ! असंखेज्जे लोए अणंताइं दव्वाइं' इत्यादि सूत्र ३॥

टीकार्थ-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'से नूनं भंते ! असंखेज्जे लोए अणंताइं दव्वाइं आगासे भइयव्वाइं' हे भदन्त ! क्या असंख्यात

जस्स जे अत्थि' પરંતુ આ કથનમાં જેના જેટલા શરીરો ઇંદ્રિયો અને યોગો હોય છે, ત્યાં તેટલા કહેવા જોઈએ ॥સૂ૦ ૨॥

દ્રવ્યના અધિકારથી જ સૂત્રકાર ફરીથી કહે છે કે—'से णूणं भंते ! असंखेज्जे लोए अणंताइं दव्वाइ० ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'से णूणं भंते ! असंखेज्जे लोए अणंताइं दव्वाइं आगासे भइयव्वाइ' હે ભગવન્ શું અસંખ્યાત

जीवाजीवादीनि द्रव्याणि 'आगासे' अत्र षष्ठ्यर्थे सप्तमी तेन आकाशस्य 'भइयव्वाइं' भक्तव्यानि, स्वस्वविभागमाश्रित्य समावेशनीयानि भवन्ति किमित्यर्थः हे भदन्त ! असंख्यातप्रदेशात्मके लोकाकाशे अनन्तानां द्रव्याणामवस्थानं भवति किमिति प्रश्नार्थः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'हंता, गोयमा' हन्त, गौतम ! 'असखेज्जे लोए जाव भइयव्वाइं' असंख्येये लोके यावत् भक्तव्यानि अत्र यावत्पदेन 'अणंताइं दव्वाइं आगासे' इत्यस्य सन्दर्भस्य ग्रहणं भवति हे गौतम ! असंख्येयप्रदेशात्मके लोकाकाशे अनन्तानि जीवादिद्रव्याणि समाविष्टानि भवन्तीत्यर्थः,

ननु-असंख्यातप्रदेशात्मके लोकाकाशेऽनन्तानां द्रव्याणां कथमवस्थानं भवतीति अत्र दृष्टान्तं प्रदर्श्यते यथा-प्रतिनियते गृहस्यापवरकक्षेत्राकाशे एकप्रदीपप्रभापुद्गलपरिपूर्णेऽपि अपरापरप्रदीपप्रभासन्ततिपुद्गला अवतिष्ठन्ते तथाविधपुद्गलपरिणामसामर्थ्यात् एवमेव असंख्यातेऽपि लोकाकाशे तेष्वेव तेष्वेव प्रदेशेषु

प्रदेशों वाले लोक में अनन्त जीवादिक द्रव्यों का अवस्थान होता है ? 'आगासे' यह सप्तमी विभक्ति है सो यह षष्ठी विभक्ति के अर्थ में हुई है। इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'हंता, गोयमा ! असंखेज्जे लोए जाव भइयव्वाइं' हां गौतम ! असंख्यात प्रदेशों वाले लोक में यावत् जीवादिक अनन्तद्रव्यों का-अवस्थान हो सकता है।

शंका—लोक जब कि असंख्यात प्रदेशों वाला है तब उसमें अनन्तद्रव्यों का अवस्थान कैसे हो सकता है ?

उत्तर—जिस प्रकार प्रतिनियत अपवरकक्षेत्राकाश में कि जहां पर पहिले से ही एक प्रदीप का प्रभापुद्गल व्याप्त हो रहा है ऐसे उस कमरे में और भी अनेक प्रदीपों का प्रभापुञ्ज समाजाता है क्योंकि तथाविध पुद्गलों का परिणाम सामर्थ्य ऐसा ही होता है। इसी प्रकार

પ્રદેશોવાળા લોકમાં અનંત જીવ અજીવ વિગેરે દ્રવ્યોનું અવસ્થાન-રહેવાનું થાય છે ? 'आगासे' આ સાતમી વિભક્તિ છે, તે છઠ્ઠી વિભક્તિના અર્થથી અહીંયાં કહેવાઈ છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'हंता गोयमा ! असंखेज्जे लोए जाव भइयव्वाइं' હા ગૌતમ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા લોકમાં યાવત્ જીવ વિગેરે અનંત દ્રવ્યોનું અવસ્થાન રહેવાનું થઈ શકે છે.

શંકા—લોક જ્યારે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો છે, તો તેમાં અનંત દ્રવ્યોનું અવસ્થાન-રહેવાનું કેવી રીતે થઈ શકે છે ?

ઉત્તર—જે રીતે પ્રતિનિયત અપવરક ક્ષેત્રાકાશમાં (ઘરની અંદરના એક વિભાગ રૂપ ક્ષેત્રાકાશમાં) કે જ્યાં પહેલેથી જ એક દીવાના તેજસ્વી પુદ્ગલો વ્યાપ્ત થઈ રહ્યા છે. તેમાં બીજા પણ અનેક દીવાઓના તેજસ્વી પુદ્ગલોની કાંતી સમાઇ જાય છે. કેમકે-તે પ્રકારના પુદ્ગલોનું પરિણમવાનું સામર્થ્ય જ એવું

द्रव्याणां परमाण्वादीनां तथाविधपरिणामसामर्थ्येनावस्थानात् अनन्तानामपि तेषां जीवपरमाण्वादिद्रव्याणामवस्थानं भवतीति न कश्चिद्विरोधः। असंख्यातलोके यद् अनन्तद्रव्याणामवस्थानं कथितं तदेकैकस्मिन् प्रदेशे तेषां चयापचयादिमत्त्वेन भवतीत्यतश्चयापचयादि प्रदर्श्यते–'लोगस्स णं' इत्यादि, 'लोगस्स णं भंते' लोकस्य खलु भदन्त! 'एगंमि आगासपएसे' एकस्मिन् आकाशप्रदेशे 'कइदिसिं पोग्गला चिज्जंति' कतिदिशमाश्रित्य कतिभ्यो दिग्भ्य आगत्य पुद्गलाः परमाण्वादयश्चीयन्ते लीयन्ते ? हे भदन्त ! लोकस्यैकस्मिन आकाशप्रदेशे कतिदिग्भ्य आगत्य परमाणवः, लीनाः भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'निव्वाघाएणं छद्दिसिं' निर्व्याघातेन षड् दिशम् अभिव्याप्य, षड्दिग्भ्यः, यदि आगमने कश्चित् प्रतिबन्धो न भवेत् तदा षड्भ्योऽपि-

से असंख्यात प्रदेशों वाले भी लोकाकाश में उन २ प्रदेशों में परमाण्वादिक द्रव्यों का तथाविध परिणाम के सामर्थ्य से अवस्थान होता है। इसलिये अनन्त भी उन जीव परमाणु आदिकों का वहां अवस्थान होने में कोई विरोध नहीं है। असंख्यात प्रदेशात्मक लोक में जो अनन्तद्रव्यों का अवस्थान कहा गया है वह एक प्रदेश में उनके चय और अपचयवाले होने के कारण से कहा गया है। यही बात सूत्रकार प्रदर्शित करते हैं–'लोगस्स णं भंते! एगंमि आगासपएसे कइदिसिं पोग्गला चिज्जंति' गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है–हे भदन्त! लोक के एक आकाश प्रदेश में कितनी दिशाओं से आकरके परमाणु आदि पुद्गल एकत्रित–इकट्ठे होते हैं? लीन होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा! निव्वाघाएणं छद्दिसिं' हे गौतम! यदि व्याघात–प्रतिबन्ध –न हो तो वे छहों दिशाओं से आकरके वहां इकट्ठे हो जाते हैं–

હોય છે. એજ રીતે અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા લોકાકાશમાં પણ તે તે પ્રદેશોમાં પરમાણુ વિગેરે દ્રવ્યોનું અને તેવા પ્રકારના પરિણામના સામર્થ્યથી અવસ્થાન—રહેવાનું થાય છે. તેથી અનંત પણ તે જીવ, પરમાણુ વિગેરેનું ત્યાં અવસ્થાન હોવામાં કોઇ પણ પ્રકારનો વિરોધ આવતો નથી, અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા લોકમાં જે અનંત દ્રવ્યોનું અવસ્થાન કહ્યું છે, તે એક પ્રદેશમાં તેના ચય અને અપચયવાળા હોવાના કારણથી કહેલ છે એજ વાત સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે–'લોગસ્સ ણં ભંતે! એગંમિ આગાસપએસે કઇદિસિં પોગ્ગલા ચિજ્જંતિ' ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે–હે ભગવન્ લોકના એક આકાશ પ્રદેશમાં કેટલી દિશાએથી આવીને અનંત પરમાણુ એકઠા થાય છે? લીન થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'ગોયમા! નિવ્વાઘાએણ છદ્દિસિં'

दिग्भ्य आगत्यैकस्मिन् लोकाकाशप्रदेशे अनन्ताः परमाणवश्चिता भवन्तीति 'वाघायं पडुच्च' व्याघातं प्रतीत्य 'सिय तिदिसिं' स्यात् त्रिदिशम्–त्रिदिग्भ्यः, यदि कश्चित् प्रतिबन्धो भवेत् तदा दिक् त्रयेभ्य एवागत्य परमाणवश्चीयन्ते 'सिय-चउदिसिं' स्यात् चतुर्दिशम्–चतुर्दिग्भ्य आगत्य चीयन्ते 'सिय पंचदिसिं' स्यात् पञ्चदिशम्, पञ्चभ्यो दिग्भ्य आगत्य चीयन्ते। यदि प्रतिबन्धको न भवेत्तदा सर्वदिग्भ्य आगत्यैकस्मिन् आकाशप्रदेशेऽनेके परमाणवश्चीयन्ते अथ यदि प्रतिबन्धको भवेत्तदा कदाचित् दिक्त्रयेभ्य श्चतुर्दिग्भ्यः पञ्चदिग्भ्यो वा आगत्य चीयन्ते–एकत्रिता भवन्ति परमाणव इत्यर्थः 'लोगस्स णं भंते' लोकस्य खलु भदन्त! 'एगंमि आगासपएसे' एकस्मिन् आकाशप्रदेशे 'कइदिसिं पोग्गला

अर्थात् वहां से आने में यदि उन्हें कोई रुकावट नहीं हैं तो वे लोक के एक आकाश प्रदेश पर छहों दिशाओं से आकरके अनन्त परमाणु रूप से इकट्ठे हो जाते हैं। 'वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पचदिसिं' और जो प्रतिबन्ध रुकावट हो तो कदाचित् वे तीन दिशाओं से, कदाचित् वे चार दिशाओं से और कदाचित् पांच दिशाओं से आकरके वहां एकट्ठे हो जाते हैं। तात्पर्य कहने का यही हैं कि यदि प्रतिबन्धक कारण नहीं हैं तो वे एक आकाश प्रदेश में समस्तदिशाओं से आकरके इकट्ठे हो सकते हैं और प्रतिबन्ध आने में रुकावट का कारण मौजूद है तो वे वहां पर तीन आदि दिशाओं से आकरके भी इकट्ठे हो सकते हैं।

प्रश्न–'लोगस्स णं भंते! एगंमि आगासपएसे कइदिसिं पोग्गला चिज्जंति' हे भदन्त! लोक के एक आकाश प्रदेश में से कितनी दिशाओं

હે ગૌતમ! જો વ્યાઘાત-પ્રતિબંધ ન હોય તો તેઓ છએ દિશાએથી આવીને ત્યા એકઠા થાય છે, અર્થાત્ ત્યાંથી આવવામાં જો તેમને કોઇ રૂકાવટ હોય તો તે લોકના એક આકાશ પ્રદેશમાં અનંત પરમાણુપણાથી એકઠા થઈ જાય છે. 'वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं, सिय चउदिसि सिय पंचदिसिं' અને જો પ્રતિબંધ–રૂકાવટ હોય તો કોઈ વાર તેઓ ત્રણ દિશાએથી કોઈવાર તેઓ ચાર દિશાઓથી અને કોઈવાર પાંચ દિશાઓમાથી આવીને ત્યાં એકઠા થાય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એજ છે કે–જો પ્રતિબંધનું કારણ ન હોય તો તેઓ એક આકાશ પ્રદેશમાં સઘળી દિશાઓમાંથી આવીને એકઠા થઈ શકે છે. અને પ્રતિબંધ આવવામાં રૂકાવટનું કારણ ઉપસ્થિત હોય તો તેઓ ત્યાં ત્રણ વિગેરે દિશાઓથી આવીને પણ એકઠા થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન—'लोगस्स णं भंते! एगंमि आगासपएसे कइदिसिं पोग्गला चिज्जंति' હે ભગવન્ લોકના એક આકાશ પ્રદેશમાથી કેટલી દિશાઓનો આશ્રય કરીને

चिज्जंति' कतिदिश आश्रित्य पुद्गलाश्चियन्ते कतिषु दिक्षु व्यतिरिक्ता भवन्तीत्यर्थः, इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'एवं चेव' इत्यादि, 'एवं चेव' एवमेव चयने यथा प्रतिपादितं तथैव अत्रापि सर्वं बोद्धव्यम् प्रतिनियतदेशत्वात् निर्व्याघातेन षट्सु दिक्षु, व्याघातमाश्रित्य त्रिचतुःपञ्चदिक्षु विकीर्णा भवन्तीत्यर्थः 'एव उवचिज्जंति' एवं चयनवदेव उपचीयन्ते स्कन्धस्वरूपाः पुद्गलाः पुद्गलान्तरसम्बन्धादुपचिता भवन्तीति 'एवं अवचिज्जंति' एवम्-चयनवदेव अपचीयन्ते स्कन्धरूपास्तएव पुद्गलाः प्रदेशविघटनेनापचीयन्ते इति ॥सू०३॥

द्रव्याधिकारादेव इदमप्याह-'जीवे णं भंते! जाइं दव्वाइं' इत्यादि।

मूलम्-जीवे णं भंते! जाइं दव्वाइं ओरालियसरीरत्ताए गेण्हइ ताइं किं ठियाइं गेण्हइ अठियाइं गेण्हइ? गोयमा! ठियाइं पि

को आश्रित करके पुद्गल छूटे हो जाते हैं अर्थात् लोक के एक आकाश प्रदेश से जो पुद्गल वियुक्त होते हैं वे कितनी दिशाओं में जाते हैं? उत्तर 'एवं चेव' हे गौतम! इस सम्बन्ध में कथन जैसा एकत्रित होने में किया गया है वैसा ही जानना चाहिये। अर्थात् यदि प्रतिबन्ध का कारण नहीं है तो वे वहां से छहों दिशाओं में विकीर्ण हो सकते हैं और यदि प्रतिबन्ध है तो वे तीनदिशाओं में भी चार दिशाओं में भी और पांच दिशाओं में भी विकीर्ण हो सकते हैं। 'एवं उवचिज्जंति' चयन के जैसे ही स्कन्ध स्वरूप पुद्गल पुद्गलान्तर के सम्बन्ध से उपचित होते हैं और इसी प्रकार से वे 'अवचिज्जंति' स्कन्ध रूप पुद्गल प्रदेशों के विघटन होने से अपचित होते हैं ॥सू०३॥

પુદ્ગલો છૂટા થઈ જાય છે? અર્થાત્ લોકના એક આકાશ પ્રદેશથી જે પુદ્ગલો જુદા થઇ જાય છે. તેઓ કેટલી દિશાઓમાં જાય છે?

ઉત્તર—'एवं चेव' હે ગૌતમ! આ સંબંધમાં એકઠા થવાની બાબતમાં જે પ્રમાણેનું કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન આ પુદ્ગલોના છૂટા થવાના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. અર્થાત્ જો પ્રતિબંધનું કારણ ન હોય તો તેઓ ત્યાંથી છએ દિશાઓમાં વિકીર્ણ (વેરાઈ જાય છે) થઈ જાય છે. અને જો પ્રતિબંધ હોય તો તેઓ ત્રણે દિશાઓમાં પણ ચારે દિશાઓમાં પણ અને પાંચે દિશાઓમાં પણ વિકીર્ણ થઈ શકે છે. 'एवं उवचिज्जंति' ચયનના પ્રમાણે સ્કન્ધ સ્વરૂપ પુદ્ગલ બીજા પુદ્ગલોના સંબંધથી ઉપચિત થઈ જાય છે. અને એજ રીતે તેઓ 'अवचिज्जंति' સ્કંધરૂપ પુદ્ગલ પ્રદેશો વિઘટન-છૂટા હોવાથી અપચિત થાય છે. ॥સૂ૦ ૩॥

गेण्हइ अठियाइं पि गेण्हइ। ताइं भंते! किं दव्वओ गेण्हइ? खेत्तओ गेण्हइ? कालओ गेण्हइ? भावओ गेण्हइ? गोयमा! दव्वओ वि गेण्हइ, खेत्तओ वि गेण्हइ, कालओ वि गेण्हइ, भावओ वि गेण्हइ। ताइं दव्वओ अणंतपएसियाइं दव्वाइं, खेत्तओ असंखेज्जपएसोगाढाइं, एवं जहा पन्नवणाए पढमे आहारुद्देसए जाव निव्वाघाएणं छद्दिसिं, वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं, सिय पंचदिसिं। जीवे णं भंते! जाइं दव्वाइं वेउव्वियसरीरत्ताए गेण्हइ ताइं किं ठियाइं गेण्हइ? अठियाइं गेण्हइ? एवंचेव नवरं नियमं छद्दिसिं। एवं आहारगसरीरत्ताए वि। जीवे णं भंते! जाइं दव्वाइं तेयगसरीरत्ताए गेण्हइ? पुच्छा, गोयमा! ठियाइं गेण्हइ नो अठियाइं गेण्हइ, सेसं जहा ओरालियसरीरस्स। कम्मगसरीरे वि एवं चेव। एवं जाव भावओ वि गेण्हइ। जाइं दव्वाइं दव्वओ गेण्हइ ताइं किं एगपएसियाइं गेण्हइ? दुपएसियाइं गेण्हइ? एवं जहा भासापदे जाव आणुपुव्विं गेण्हइ, नो अणाणुपुव्विं गेण्हइ। ताइं भंते! कइदिसिं गेण्हइ? गोयमा! निव्वाघाएणं० जहा ओरालियसरीरस्स। जीवे णं भंते! जाइं दव्वाइं सोइंदियत्ताए गेण्हइ० जहा वेउव्वियसरीरं, एवं जाव जिब्भिंदियत्ताए, फासिंदियत्ताए जहा ओरालियसरीरं, मणजोगत्ताए जहा कम्मगसरीरं। नवरं नियमं छद्दिसिं। एवं वइजोगत्ताए वि, कायजोगत्ताए जहा ओरालियसरीरस्स। जीवे णं भंते! जाइं दव्वाइं आणापाणुत्ताए गेण्हइ जहेव ओरालियसरीरत्ताए जाव सिय पंचदिसिं।

एवं चउवीसदंडएणं एयाणि पयाणि भाणियव्वाणि जस्स जं अत्थि सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० ४॥

पणवीसइमे सए बीओ उद्देसो समत्तो ॥२५-२॥

छाया--जीवः खलु भदन्त ! यानि द्रव्याणि औदारिकशरीरतया गृह्णाति तानि किं स्थितानि गृह्णाति अस्थितानि गृह्णाति, गौतम ! स्थितान्यपि गृह्णाति अस्थितान्यपि गृह्णाति । तानि भदन्त ! किं द्रव्यतो गृह्णाति ? क्षेत्रतो गृह्णाति ? कालतो गृह्णाति ? भावतो गृह्णाति ? गौतम ! द्रव्यतोऽपि गृह्णाति, क्षेत्रतोऽपि गृह्णाति, कालतोऽपि गृह्णाति, भावतोऽपि गृह्णाति । तानि द्रव्यतोऽनन्तप्रदेशिकानि द्रव्याणि, क्षेत्रतोऽसंख्येयप्रदेशावगाढानि, एवं यथा प्रज्ञापनायाः प्रथमे आहारोद्देशके यावत् निर्व्याघातेन षड्दिशं व्याघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशम् स्यात् चतुर्दिशम्, स्यात् पञ्चदिशम् । जीवः खलु भदन्त ! यानि द्रव्याणि वैक्रियशरीरतया गृह्णाति तानि किं स्थितानि गृह्णाति अस्थितानि गृह्णाति ? एवमेव, नवरं नियमात् षड्दिशम्, एवमाहारकशरीरतयाऽपि । जीवः खलु भदन्त ! यानि द्रव्याणि तैजसशरीरतया गृह्णाति ? पृच्छा गौतम ! स्थितानि गृह्णाति नो अस्थितानि गृह्णाति, शेषं यथौदारिकशरीरस्य । कार्मणशरीरेऽपि एवमेव, एवं यावत् भावतोऽपि गृह्णाति । यानि द्रव्याणि द्रव्यतो गृह्णाति तानि किमेकप्रदेशिकानि गृह्णाति द्विप्रदेशिकानि गृह्णाति, एवं यथा भाषापदे यावत् आनुपूर्व्या गृह्णाति नो अनानुपूर्व्या गृह्णाति । तानि भदन्त ! कतिदिशं गृह्णाति गौतम ! निर्व्याघातेन० यथौदारिकशरीरस्य ! जीवः खलु भदन्त ! यानि द्रव्याणि श्रोत्रेन्द्रियतया गृह्णाति० यथा वैक्रियशरीरम्, एवं यावत् जिह्वेन्द्रियतया स्पर्शनेन्द्रियतया यथौदारिकशरीरम् । मनोयोगतया यथा कार्मणशरीरम् । नवरं नियमात् षड्दिशम् । एवं वचोयोगतया अपि काययोगतयाऽपि यथौदारिकशरीरस्य । जीवः खलु भदन्त ! यानि द्रव्याणि आनप्राणतया गृह्णाति यथैवौदारिक शरीरतया यावत् स्यात् पञ्चदिशम् । एवं चतुर्विंशतिदण्डके, एतानि पदानि भणितव्यानि यस्य यदस्ति तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० ४॥

इति पञ्चविंशतितमे शतके द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥२५-२॥

टीका--'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त ! 'जाइं दव्वाइं ओरालियसरीरत्ताए गेण्हइ' यानि द्रव्याणि औदारिकशरीरतया औदारिकशरीररूपेण गृह्णाति 'ताइं

'जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं ओरालियसरीरत्ताए गेण्हइ' इत्यादि

टीकार्थ—यहां गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'जीवे णं भंते !' हे

'जीवे ण भंते ! जाइं दव्वाइं ओरालियसरीरत्ताए गेण्हइ' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-'जीवे णं भंते !'

किं ठियाइं गेण्हइ अठियाइं गेण्हइ' तानि किं स्थितानि गृह्णाति अस्थितानि वा गृह्णाति यावदाकाशक्षेत्रे जीवो विद्यते तदभ्यन्तरे विद्यमानानि यानि पुद्गलद्रव्याणि तानि स्थितानीति कथ्यन्ते, तदभ्यन्तरेऽविद्यमानानि बहिः स्थितानि यानि पुद्गलद्रव्याणि तानि अस्थितानीति कथ्यन्ते, तानि द्रव्याणि पुनरौदारिकशरीरपरिणाम विशेषादाकृष्य गृह्णाति। अथवा यानि द्रव्याणि नैजन्ते तानि स्थितानि, यानि तद्विपरीतानि तानि अस्थितानीति कथ्यन्ते तथा च हे भदन्त ! यो जीवः, औदारिकशरीरनिष्पत्तये यानि पुद्गलद्रव्याणि आकृष्य गृह्णाति तानि स्थितानि अस्थितानि वेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'ठिया-

भदन्त ! जीव 'जाइं दव्वाइं' जिन पौद्गलिक द्रव्यों को 'ओरालियसरीरत्ताए गेण्हइ' औदारिक शरीर रूपसे ग्रहण करता है 'ताइं किं ठियाइं गेण्हइ अठियाइं गेण्हइ' सो वह क्या उन स्थित द्रव्यों को ग्रहण करता है अथवा अस्थितद्रव्यों को ग्रहण करता है जितने आकाशरूप क्षेत्र में जीव स्थित है-उतने ही क्षेत्र के भीतर विद्यमान जो पुद्गलद्रव्य हैं वे स्थित कहे गये हैं। तथा उसके बाहर के क्षेत्र में विद्यमान को द्रव्य हैं वे अस्थित कहे गये हैं। इन अस्थित द्रव्यों को जो वह जीव औदारिक शरीर के परिणाम विशेष से खींचकर ग्रहण करता है, अथवा जो द्रव्यगति रहित होते हैं वे स्थित द्रव्य हैं और जो द्रव्यगति सहित होते हैं वे अस्थित द्रव्य हैं। तथा च-हे भदन्त। जो जीव औदारिक शरीर की निष्पत्ति के लिये जिन पुद्गलद्रव्यों को खींचकर ग्रहण करता है वे स्थित होते हैं अथवा अस्थित होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-

હે ભગવન્ જીવ 'जाइ दव्वाइ' જે પૌદ્ગલિક દ્રવ્યોને 'ओरालियसरीरत्ताए गेण्हइ' ઔદારિક શરીર પણાથી ગ્રહણ કરે છે. 'ताइं किं ठियाइ गेण्हइ अठियाइं गेण्हइ' તો શું તે એ સ્થિત-રહેલા દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે? અથવા અસ્થિત (ન રહેલા) દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે? આકાશ રૂપ ક્ષેત્રમાં જેટલા જીવ સ્થિત -રહેલા છે, એટલા જ ક્ષેત્રની અંદર રહેલ જે પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે. તે સ્થિત કહેવાય છે. તેનાથી બહારના ક્ષેત્રમાં રહેલ જે દ્રવ્ય છે, તે અસ્થિત કહેવાય છે, આ અસ્થિત દ્રવ્યોને તે જીવ ઔદારિક શરીરના પરિણામ વિશેષથી ખેંચીને ગ્રહણ કરે છે અથવા જે દ્રવ્યગતિ વગરના હોય છે, તે સ્થિત દ્રવ્ય છે, અને જેઓ દ્રવ્ય ગતિ સાથે હોય છે, તેઓ અસ્થિત દ્રવ્ય છે તથા હે ભગવન્ જે જીવ ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ માટે જે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ખેંચીને ગ્રહણ કરે છે, તેઓ સ્થિત હોય છે? અથવા અસ્થિત હોય

इंपि गेण्हइ अठियाइंपि गेण्हइ' स्थितान्यपि द्रव्याणि गृह्णाति जीव औदारिकशरीर निष्पत्तये, तथा अस्थितान्यपि द्रव्याणि औदारिकशरीरनिष्पादनाय गृह्णातीति। 'ताइं भंते' यानि स्थितास्थितद्रव्याणि गृह्णाति तानि भदन्त ! 'किं दव्वओ गेण्हइ' किं द्रव्यतः प्रदेशरूपद्रव्यमाश्रित्य गृह्णाति 'खेत्तओ गेण्हइ' क्षेत्रतः प्रदेशावगाढरूपक्षेत्रमाश्रित्य गृह्णाति, 'कालओ गेण्हइ' कालतः स्थितिरूपकालमाश्रित्य गृह्णाति? 'भावओ गेण्हइ' भावतो वर्णादिरूप भावमाश्रित्य गृह्णाति इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'दव्वओ वि गेण्हइ' द्रव्यतोऽपि स्थितास्थितानि द्रव्याणि गृह्णाति जीव औदारिकशरीरनिष्पत्त्यर्थम्,

'गोयमा! ठियाइं वि गेण्हइ, अठियाइं वि गेण्हइ' हे गौतम! वह औदारिक शरीर की निष्पत्ति के लिए स्थित द्रव्यों को भी ग्रहण करता है और अस्थित द्रव्यों को भी ग्रहण करता है। अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'ताइं भंते! किं दव्वओ गेण्हइ, खेत्तओ गेण्हइ, कालओ गेण्हइ, भावओ गेण्हइ' हे भदन्त! जिन स्थित और अस्थित द्रव्यों को यह जीव ग्रहण करता है उन द्रव्यों को क्या वह प्रदेश रूप द्रव्य को आश्रित करके ग्रहण करता है? अथवा प्रदेशावगाढ रूप क्षेत्र को आश्रित करके ग्रहण करता है? अथवा स्थितरूप को आश्रित करके ग्रहण करता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! दव्वओ वि गेण्हइ खेत्तओ वि गेण्हइ, कालओ वि गेण्हइ भावओ वि गेण्हइ' हे गौतम! द्रव्य की अपेक्षा भी स्थित अस्थित द्रव्यों को वह जीव

છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! ठियाइं वि गेण्हइ, अठियाइं वि गेण्हइ' હે ગૌતમ ! તે ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ માટે સ્થિત દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે, અને અસ્થિત દ્રવ્યોને પણ ગ્રહણ કરે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને ફરીથી પૂછે છે કે—'ताइं भंते ! किं दव्वओ गेण्हइ, खेत्तओ गेण्हइ कालओ गेण्हइ भावओ गेण्हइ' હે ભગવન્ જે સ્થિત અને અસ્થિત દ્રવ્યોને આ જીવ ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્યોને શું તે પ્રદેશરૂપ દ્રવ્યનો આશ્રય કરીને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા પ્રદેશાવગાઢ રૂપ ક્ષેત્રનો આશ્રય કરીને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા સ્થિતરૂપ કાળનો આશ્રય કરીને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા વર્ણ વિગેરે રૂપ ભાવનો આશ્રય કરીને ગ્રહણ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! दव्वओ वि गेण्हइ खेत्तओ वि गेण्हइ कालओ वि गेण्हइ भावओ वि गेण्हइ' હે ગૌતમ ! દ્રવ્યની અપેક્ષાથી પણ સ્થિત અને અસ્થિત દ્રવ્યોને તે જીવ ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ માટે ગ્રહણ

'खेत्तओ वि गेण्हइ' क्षेत्रतोऽपि गृह्णाति, कालओ वि गेण्हइ' कालतोऽपि गृह्णाति, 'भावओ वि गेण्हइ' भावतोऽपि गृण्हातीति। द्रव्यादितः किं स्वरूपाणि गृह्णाति ? इत्याह-'ताइं दव्वओ' इत्यादि। 'ताइं दव्वओ अणंतपएसियाइं दव्वाइं' तानि द्रव्यतोऽनन्तप्रदेशिकानि स्थितास्थितानि द्रव्याणि गृह्णाति, 'खेत्तओ असंखेज्ज-पएसोगाढाइं' क्षेत्रतोऽसंख्यातप्रदेशावगाढानि द्रव्याणि गृह्णाति ? 'एवं जहा पन्न-वणाए पढमे आहारुद्देसए' एवं यथा प्रज्ञापनायाः प्रथमे-अष्टाविंशतितमे आहार-पदे प्रथमे आहारोद्देशके-कथितं तथैव सर्वमिहापि ज्ञातव्यम्-तथाहि-'कालओ अण्णयरट्ठियाइं' भावओ वण्णमंताइं गंधमंताइं रसमंताइं फासमंताइं' इत्यादि, कालतः जघन्यमध्यमोत्कृष्टकालस्थितिकेषु कानिचिदन्यतमस्थितिकानि द्रव्याणि

औदारिक शरीर की निष्पत्ति के लिये ग्रहण करता है क्षेत्र की अपेक्षा भी वह जीव स्थित अस्थित द्रव्यो को औदारिक शरीर की निष्पत्ति के लिये ग्रहण करता है, काल की अपेक्षा वह स्थित अस्थित द्रव्यों को औदारिक शरीर की निष्पत्ति के लिये ग्रहण करता है, तथा भाव की अपेक्षा भी वह जीव स्थित और अस्थित द्रव्यों को औदारिक शरीर की निष्पत्ति के लिये ग्रहण करता हैं। द्रव्य की अपेक्षा यह जीव जिन स्थित अस्थित द्रव्यों को शरीर की निष्पत्ति के लिये ग्रहण करता है वे द्रव्य अनन्तप्रदेशों वाले होते हैं। तथा क्षेत्र की अपेक्षा वे द्रव्य असंख्यात प्रदेशाश्रित होते हैं अर्थात् लोक के असंख्यात प्रदेशो में अवगाढ होते हैं। 'एवं जहा पन्नवणाए पढमे आहारुद्देसए' इस प्रकार से प्रज्ञापना सूत्र के प्रथम आहार उद्देशक में कहे अनुसार यावत् 'प्रतिबन्ध सिवाय छहों दिशाओं से, और प्रतिबन्ध के सद्-भाव में कदाचित् तीन दिशाओं में से कदाचित् चार दिशाओं में से

કરે છે. ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી પણ તે જીવ સ્થિત અસ્થિત દ્રવ્યોને ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ માટે ગ્રહણ કરે છે. કાળની અપેક્ષાથી તે સ્થિત અસ્થિત દ્રવ્યોને ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ માટે ગ્રહણ કરે છે. તથા ભાવની અપેક્ષાથી પણ તે જીવ સ્થિત અસ્થિત દ્રવ્યોને ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ માટે ગ્રહણ કરે છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાથી આ જીવ જે સ્થિત અસ્થિત દ્રવ્યોને ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ માટે ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્ય, દ્રવ્યની અપેક્ષાથી અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે. તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી તે દ્રવ્ય અસંખ્યાત પ્રદેશના આશ્રયવાળું હોય છે. અર્થાત્ લોકના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ હોય છે. 'एवं जहा पन्नवणाए पढमे आहारुद्देसए' આ રીતે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પહેલા આહારક ઉદ્દેશામાં કહ્યા પ્રમાણે યાવત્ પ્રતિબંધ શિવાય છએ દિશાઓમાંથી અને પ્રતિબંધ-રૂકાવટના સદ્ભાવમાં કોઇ વાર ત્રણ દિશાઓમાંથી કોઇ વાર ચાર

गृह्णाति, भावतो वर्णगन्धरसस्पर्शयुक्तानि द्रव्याणि गृह्णाति इत्यादि सर्वमाहारोद्देशकप्रकरणं वाच्यम् कियत्पर्यन्त प्रज्ञापनाया आहारोद्देशप्रकरणमध्येतव्यम् तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जाव निव्वाघाएणं छद्दिसिं' यावत् निर्व्याघातेन षड्दिशम् 'वाघायं पडुच्च सिय तिदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिसिं' व्याघातं-प्रतीत्य स्यात्-कदाचित् त्रिदिशम्, स्यात् चतुर्दिशम्, स्यात् पञ्चदिशम्। यदि कोऽपि प्रतिबन्धो न भवेत्तदा षड्भ्योऽपि दिग्भ्य आकृष्य पुद्गलान् गृह्णाति अथ कदाचित् प्रतिबन्धो भवेत्तदा दिक्त्रये प्रतिबन्धे सति त्रिसृभ्यो दिग्भ्य आहृत्य पुद्गलान् गृह्णाति, दिग्द्वये प्रतिबन्धके चतुर्दिग्भ्य आहृत्य गृह्णाति इति, 'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त ! 'जाइं दव्वाइं वेउव्वियसरीरत्ताए गेण्हइ' यानि द्रव्याणि वैक्रियशरीरतया

और कदाचित् पांच दिशाओं में से आये हुए पुद्गलो को ग्रहण करता है' यहां तक का कथन यहां पर कहना चाहिये यही बात 'ताइं दव्वओ अणंतपएसियाइं खेत्तओ असंखेज्जपएसोगाढाइं एवं जहा पन्नवणाए पढमे०' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है। तात्पर्य इस का यही है कि कोई प्रतिबन्ध नहीं है तो वह छहों दिशाओं से खींच कर पुद्गलों को ग्रहण करता है और यदि कदाचित् प्रतिबन्ध है तो वह यदि तीन दिशाओं में प्रतिबन्ध है तो तीन दिशाओं में से खींचकर पुद्गलों को ग्रहण करता है और यदि दो दिशाओं में प्रतिबन्ध हैं तो वह चार दिशाओं में से पुद्गलों को खींचकर ग्रहण करता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-जीवे णं भंते। जाइं दव्वाइं वेउव्वियसरीरत्ताए गेण्हइ ताइं किं ठियाइं गेण्हइ अठियाइं गेण्हइ' हे

દિશાઓમાંથી અને કેઇ વાર પાંચ દિશાઓમાંથી આવેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે આટલા સુધીનું કથન અહીંયાં કહેવું જોઇએ એજ વાત 'ताइं दव्वओ अणंतपएसियाइं खेत्तओ असंखेज्जपएसोगाढाइं एव जहा पन्नवणाए पढमे०' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. તાત્પર્ય આ કથનનું એ છે કે-જો કોઇ પ્રતિબંધ-રૂકાવટ ન હોય તો તે છએ દિશાઓમાંથી ખેંચીને પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. અને જો કદાચ પ્રતિબંધ હોય તો તે જો ત્રણ દિશાઓમાં પ્રતિબંધ હોય તો ત્રણ દિશાઓમાંથી ખેંચીને પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, અને જો બે દિશાઓમાં પ્રતિબંધ હોય તો તે ચાર દિશાઓમાંથી પુદ્ગલોને ખેંચીને ગ્રહણ કરે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'जीवे ण भंते ! जाइं दव्वाइं वेउव्वियसरीरत्ताए गेण्हइ ताइं किं ठियाइं गेण्हइ अठियाइं गेण्हइ' હે ભગવન્

वैक्रियशरीरनिष्पादनायेत्यर्थः गृह्णाति 'ताइं किं ठियाइं गेण्हइ अठियाइं गेण्हइ' तानि किं स्थितानि गृह्णाति अस्थितानि वा गृह्णातीति प्रश्नः। उत्तरमाह–'एवं चेव' इत्यादि, 'एवं चेव' एवमेव औदारिकशरीरनिष्पत्त्यर्थं यथा यथा गृह्णाति तथैव वैक्रियशरीरनिष्पत्त्यर्थमपि पुद्गलान् गृह्णातीति भावः। पूर्वापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति–'नवरं' इत्यादि, 'नवरं नियमं छद्दिसिं' नवरं नियमात् षड्दिशम्, एतदेव वैलक्षण्यं यद् वैक्रियशरीरनिष्पादनाय नियमतः षड्दिग्भ्यः पुद्गलान् गृह्णातीति, अयमाशयः वैक्रियशरीरवान् प्रायशः पञ्चेन्द्रिय एव भवति, स च त्रसनाड्याः मध्ये एव भवति, तत्र च विवक्षितलोकदेशस्य षण्णामपि दिशा-

---

भदन्त ! जीव जो पुद्गलद्रव्यों को वैक्रिय शरीर रूप से ग्रहण करता है वह स्थित उन द्रव्यों को ग्रहण करता है अथवा अस्थित उन उन द्रव्यों को ग्रहण करता है ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं–'एवं चेव' हे गौतम ! जिस प्रकार से औदारिक शरीर की निष्पत्ति के लिये जीव पुद्गलो को–स्थितास्थित पुद्गलद्रव्यों को ग्रहण करता है उसी प्रकार से वह वैक्रिय शरीर की निष्पत्ति के लिये भी स्थित अस्थित पुद्गलद्रव्यों को ग्रहण करता है, परन्तु इस कथन में जो पूर्व कथन की अपेक्षा अन्तर है वह इसी बात को प्रकट करने के अभिप्राय से सूत्रकार सूत्र कहते हैं 'नवरं छद्दिसिं एवं आहारगसरीरत्ताए वि' जीव वैक्रिय शरीर की निष्पत्ति के लिये नियम से छहों दिशाओं में से पुद्गलों को ग्रहण करता है। तात्पर्य इसका ऐसा है–वैक्रिय शरीर वाला प्रायः पञ्चेन्द्रिय जीव ही होता है और वह त्रस नाडी के बीच में ही होता है। इसलिये वह विवक्षित

જીવ જે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને વૈક્રિય શરીર રૂપે ગ્રહણ કરે છે, તે સ્થિત એવા તે દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, ? અથવા અસ્થિત એવા તે દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે–'एवं चेव' હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ માટે જીવ પુદ્ગલોને–સ્થિત–અસ્થિત પુદ્ગલ-દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, એજ રીતે તે વૈક્રિય શરીરની પ્રાપ્તિ માટે સ્થિત અસ્થિત પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, પરંતુ આ કથનમાં પહેલાના કથન કરતાં જે જુદાપણું છે, તે 'नवरं नियमं छद्दिसिं एवं आहारगसरीरत्ताए वि' એ પ્રમાણે છે કે–જીવ વૈક્રિય શરીરની પ્રાપ્તિ માટે નિયમથી છએ દિશાઓમાંથી પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે–વૈક્રિય શરીરવાળા પ્રાયઃ પંચેન્દ્રિય જીવ જ હોય છે. અને તે ત્રસ નાડીના વચમાં

मसौ केनावृतत्वं विद्यते इयतः उच्यते 'नियमं छद्दिसिं' इति, यदपि वायुकायिक जीवानां त्रसनाड्या बहिरपि वैक्रियशरीरं भवति तदिह न विवक्षितमप्रधानत्वात्तस्य। तथाविधलोकान्तनिष्कुटे वा वैक्रियशरीरवान् वायुर्न भवतीति। 'एवं आहारगसरीरत्ताए वि' एवम्-अनेनैव प्रकारेण आहारकशरीरसंबन्धेऽपि सर्वमवगन्तव्यमिति 'जीवे णं भंते' जीव: खलु भदन्त ! 'जाइं दव्वाइं तेयगसरीरत्ताए गेण्हइ पुच्छा' यानि द्रव्याणि तैजसशरीरतया गृह्णाति इति पृच्छा प्रश्नः। तैजसशरीरनिष्पत्त्यर्थं यानि द्रव्याणि गृह्णाति जीवस्तानि द्रव्याणि किं स्थितानि-अस्थितानि वेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'ठियाइं गेण्हइ नो अठियाइं गेण्हइ' स्थितानि द्रव्याणि गृह्णाति नो अस्थितानि गृह्णाति स्थितानि गृह्णाति, जीवावगाहक्षेत्राभ्यन्तरीभूतान्येव गृह्णातीति नो अस्थितानि न तदनन्तरवर्त्तीनि

लोकदेश की छहों दिशाओं में से आहार ग्रहण करता है। यद्यपि वायुकायिक जीवों के त्रसनाडी के बाहर भी वैक्रियशरीर होता है। -परन्तु अप्रधान होने से उसकी यहां विवक्षा नहीं है। अथवा-तथाविध लोकान्त निष्कुट में वैक्रिय शरीर वाला नहीं होता हैं। इसी प्रकार से आहारकशरीर के सम्बन्ध में भी सब कथन जानना चाहिये।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जीवे णं भंते। जाइं दव्वाइं तेयगसरीरत्ताए गेण्हइ' पुच्छा हे भदन्त ! जीव जो पुद्गलद्रव्यों को तैजसशरीररूप से ग्रहण करते है वे पुद्गलद्रव्य क्या स्थित होते हैं अथवा अस्थित होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! ठियाइं गिण्हइ नो अठियाइं' हे गौतम! वे पुद्गलद्रव्य स्थित होते हैं अस्थित नहीं होते हैं।

હોય છે તેથી તે વિવક્ષિત લોકદેશની છએ દિશાઓમાંથી આહાર ગ્રહણ કરે છે જો કે વાયુકાયિક જીવોના ત્રસનાડીની બહાર પણ વૈક્રિય શરીર હોય છે, પરંતુ અપ્રધાન હોવાથી તેની ત્યાં વિવક્ષા કરી નથી. અથવા તે પ્રકારના લોકાન્તના નિષ્કુટમાં વૈક્રિય શરીરવાળા વાયુ હોતા નથી. આ પ્રમાણે આહારક શરીરના સંબંધમાં પણ સઘળું કથન સમજવું જોઈએ.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं तेयगसरीरत्ताए गेण्हइ पुच्छा' હે ભગવન્ જે જીવો પુદ્ગલ દ્રવ્યોને તૈજસ શરીર પણાથી ગ્રહણ કરે છે, તે પુદ્ગલ દ્રવ્યો, શું સ્થિત હોય છે? કે અસ્થિત હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! ठियाइं गेण्हइ नो अठियाइं' હે ગૌતમ! તે પુદ્ગલ દ્રવ્ય સ્થિત હોય છે અસ્થિત

द्रव्याणि गृह्णाति तस्याकर्षणपरिणामाभावात्, अथवा स्थितानि-स्थिराणि द्रव्याणि गृह्णाति नो अस्थितानि-अस्थिराणि तथाविधस्वभावत्वादिति, 'सेसं जहा ओरालियसरीरस्स' शेषम् यथौदारिकशरीरस्य औदारिकशरीरप्रकरणे यथा यथा कथितं तत्सर्वमिहापि अनुसन्धेयमिति। 'कम्मगसरीरे वि एवं चेव' कार्मणशरीरेऽपि एवमेव-पूर्वोक्तप्रकारेणैव कार्मणशरीरनिष्पादनेऽपि पुद्गलानामाहरणादिकमवगन्तव्यमिति भावः। 'एवं जाव भावओ वि एवं चेव' एवं यावत्

अर्थात् तैजसशरीर की निष्पत्ति के लिये जिन पुद्गल द्रव्यों को जीव ग्रहण करता है वे पुद्गलद्रव्य जीवावगाह क्षेत्र के अभ्यन्तरवर्ती ही होते हैं उसके बाहर के क्षेत्रवर्ती नहीं होते हैं। क्योंकि उनद्रव्यो को खींचने में वह समर्थ नहीं होता है। अथवा वह स्थित द्रव्यों को ही ग्रहण करता है अस्थित द्रव्यों को ग्रहण नहीं करता है क्यो कि उसका ऐसा ही स्वभाव है। 'शेषं यथा औदारिकशरीरस्य' इसके अतिरिक्त और सब कथन जैसा औदारिक शरीर के प्रकरण में कहा गया है वैसा ही वह सब यहां पर जानना चाहिये। 'कम्मगसरीरे वि एवं चेव' पूर्वोक्त प्रकार से ही कार्मण शरीर के निष्पादन में भी पुद्गलों के आहरण के सम्बन्ध में कथन जानना चाहिये। 'एवं जाव भावओ वि गेण्हइ' इस प्रकार कार्मण शरीर यावत् भाव से भी ग्रहण करता है यहां तक कथन करना चाहिये। यहां यावत्पद से वह द्रव्य से भी पुद्गल द्रव्यों

હોતા નથી, અર્થાત્ તૈજસ શરીરની નિષ્પત્તિ-પ્રાપ્તિ માટે જીવ જે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, તે પુદ્ગલ દ્રવ્ય જીવના અવગાહ ક્ષેત્રની અભ્યન્તર વર્તીજ હોય છે તેની બહારના ક્ષેત્રવર્તી હોતા નથી. કારણ કે તેને ખેંચવા માટે સમર્થજ હોય છે. અથવા તે સ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. અસ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરતા નથી. કારણ કે તેમનો એ પ્રમાણેનો જ સ્વભાવ છે. 'शेषं यथा औदारिकशरीरस्य' આ કથન શિવાય સઘળું કથન ઔદારિક શરીરના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેલ છે તેજ પ્રમાણેનું અહિયાં સમજવું જોઇએ 'कम्मगसरीरे वि एवं चेव' કાર્મણ શરીરની પ્રાપ્તિ સંબંધમાં પણ પૂર્વોક્ત પ્રકારેજ પુદ્ગલોના આહરણના સંબંધમાં સમજી લેવું. 'एवं जाव भावओ वि. गेण्हइ' આજ રીતે કાર્મણ શરીર યાવત્ ભાવથી પણ ગ્રહણ કરે છે. આટલા સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ. અહીયા યાવત્ પદથી તે દ્રવ્યોથી પણ તે

भावतोऽपि गृह्णाति, अत्र यावत्पदेन द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतश्च ? ग्रहणं भवति, 'जाइं दव्वाइं दव्वओ गेण्हइ ताइं किं एगपएसियाइं गेण्हइ दुपएसियाइं गेण्हइ' यानि द्रव्याणि कार्मणशरीरी द्रव्यतो गृह्णाति तानि किम् एकप्रदेशिकानि गृह्णाति, द्विप्रदेशिकानि वा गृह्णाति ? त्रिप्रदेशिकादारभ्य किमनन्तप्रदेशिकानि गृह्णाति इति प्रश्नः। उत्तरमाह- 'एवं जहा' इत्यादि, 'एवं जहा भासापदे' एवं यावत् भाषापदे यथा प्रज्ञापनासूत्रस्य एकादशे भाषापदे कथितं तथैवेहापि वक्तव्यम्, तच्च 'तिपएसियाइं गिण्हइ, जाव अणंतपएसियाइं गिण्हइ' इत्यादि त्रिप्रदेशिकानि

को ग्रहण करता है, क्षेत्र से भी वह पुद्गलद्रव्यों को ग्रहण करता है, काल से भी वह पुद्गलद्रव्यों को ग्रहण करता है' इस कथन का संग्रह किया गया है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जाइं दव्वाइं दव्वओ गेण्हइ, ताइं किं एगपएसियाइं गेण्हइ, दुपएसियाइं गेण्हइ' जिन द्रव्यों को कार्मण शरीरी द्रव्य की अपेक्षा ग्रहण करता है तो क्या वह एक प्रदेशवाले उन द्रव्यों को ग्रहण करता है? अथवा दो प्रदेशो वाले उन द्रव्यों को वह ग्रहण करता है? अथवा तीन प्रदेशों से लेकर अनन्त प्रदेशोंवाले उन द्रव्यों को वह ग्रहण करता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं जहा भासापदे जाव आणुपुव्विं गेण्हइ नो अणाणुपुव्विं गेण्हइ' हे गौतम! इस सम्बन्ध में जैसा कथन प्रज्ञापना सूत्र के ११वें भाषापद में किया गया है उसी प्रकार से यहां पर भी कहना चाहिये। जो इस प्रकार से है-'तिपएसियाइं गिण्हइ' वह तीन प्रदेशों वाले पुद्गलस्कन्धों को ग्रहण करता है 'जाव अणंतपएसियाइं गिण्हइ' यावत्

પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, ક્ષેત્રથી પણ તે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે, કાળથી પણ તે પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. આ કથનનો સંગ્રહ થયેલ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'जाइं दव्वाइं दव्वओ गेण्हइ ताइं किं एगपएसियाइं गेण्हइ दुप्पएसियाइं गेण्हइ' જે દ્રવ્યોને કાર્મણ શરીરવાળા દ્રવ્યની અપેક્ષાથી ગ્રહણ કરે છે, તો શું તે એક પ્રદેશવાળા તે દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે? અથવા બે પ્રદેશવાળા તે દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે? અથવા ત્રણ પ્રદેશથી લઈને અનંત પ્રદેશવાળા તે દ્રવ્યોને તે ગ્રહણ કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-एवं जहा भासापदे जाव आणुपुव्विं गेण्हइ नो अणाणुपुव्विं गेण्हइ' હે ગૌતમ! આ સંબંધમાં જેવું કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૧૧ અગીયારમાં ભાષાપદમાં કહેલ છે, એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજવું જોઈએ, જે આ પ્રમાણે છે.-'तिप्पएसियाइं गेण्हइ' તે ત્રણ

गृह्णाति यावदनन्तप्रदेशिकानि गृह्णातीति। कियत्पर्यन्तं प्रज्ञापनाया एकादश-पदमिहानुकर्षणीयं तत्राह–'जाव' इत्यादि, 'जाव आणुपुव्विं गेण्हइ नो अणाणु-पुव्विं गेण्हइ' यावदानुपूर्व्या गृह्णाति नो अनानुपूर्व्या गृह्णाति, एतत्पर्यन्तं प्रज्ञा-पनाप्रकरणमध्येतव्यमिति 'ताइं भंते ? कइदिसिं गेण्हइ' तानि भदन्त ! कतिदिशं गृह्णाति ? भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'निव्वाघाएणं छद्दिसिं' निर्व्याघातेन षड्दिशम्, व्याघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशं स्यात् चतुर्दिशं स्यात् पञ्चदिशम्, एतदाशयेनैव कथितम् 'जहा ओरालियसरीरस्स' यथौदारिक-

अनन्त प्रदेश वाले पुद्गल स्कन्धों को ग्रहण करता है। इन पुद्गलस्कन्धों को जो वह ग्रहण करता है 'जाव आणुपुव्विं गेण्हइ, नो अणाणुपुव्विं गेण्हइ' यावत् आनुपूर्वी से वह ग्रहण करता है विना आनुपूर्वी के वह उन्हें ग्रहण नहीं करता है। इस प्रकार से यहां तक का प्रज्ञापना सूत्र का ग्यारहवां पद ग्रहण करके कहना चाहिये। अब गौतम पुनः प्रभु से इस प्रकार से पूछते हैं–'ताइं भंते ! कइदिसिं गेण्हइ' हे भदन्त ! वह कितनी दिशाओं में से आये हुए पुद्गल स्कन्धों को ग्रहण करता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! निव्वाघाएणं छद्दिसिं' हे गौतम ! वह विना व्याघात के तो छहों दिशाओं में से आये हुए पुद्गलस्कन्धों को ग्रहण करता है और व्याघात के होने पर वह तीन दिशा से, चार दिशा से एवं पांच दिशा से आये हुए पुद्गलों को ग्रहण करता है। इसी बात को प्रकट करने के अभिप्राय से सूत्रकार ने 'जहा ओरालियसरी-

પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલસ્કંધોને ગ્રહણ કરે છે, 'जाव अणंतपएसियाइं गिण्हइ' યાવત્ અનંત પ્રદેશવાળા પુદ્ગલ સ્કંધોને ગ્રહણ કરે છે. આ પુદ્ગલ સ્કંધોને જે તે ગ્રહણ કરે છે, તે 'जाव आणुपुव्विं गिण्हइ नो अणाणुपुव्विं गिण्हइ' યાવત્ આનુપૂર્વીથી પણ તે ગ્રહણ કરે છે, આનુપૂર્વી વિના તે તેને ગ્રહણ કરતા નથી. આ પ્રકારે અહીંયાં સુધીનું પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૧૧ અગીયારમા પદનું કથન ગ્રહણ કરવું જોઇએ.

હવે ગૌતમસ્વામી ફરીથી મહાવીર પ્રભુને એવું પૂછે છે કે–'ताइं भंते ! कइदिसिं गेण्हइ' હે ભગવન્ તે કેટલી દિશાઓથી આવેલા પુદ્ગલ સ્કંધોને ગ્રહણ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'गोयमा ! निव्वाघाएणं छद्दिसिं' હે ગૌતમ ! તે વ્યાઘાતવિના છએ દિશાઓમાંથી આવેલા પુદ્ગલ સ્કંધોને ગ્રહણ કરે છે. અને વ્યાઘાત થાય ત્યારે તે ત્રણ દિશાએથી ચાર દિશાએથી અને પાંચ દિશાએથી આવેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. એજ વાત બતાવવાના અભિપ્રાયથી સૂત્રકારે 'जहा ओरालियसरीरस्स' એ પ્રમાણે સૂત્ર-

शरीरस्य औदारिकशरीरप्रकरणे यथा कथितं तथैव इहापि ज्ञातव्यमिति भावः। 'जीवे णं भंते!' जीवः खलु भदन्त! 'जाइं दव्वाइं सोइंदियत्ताए गेण्हइ ताइं किं ठियाइं गेण्हइ' यानि द्रव्याणि श्रोत्रेन्द्रियतया गृह्णाति तानि किं स्थितानि गृह्णाति अस्थितानि वा द्रव्याणि गृह्णातीति प्रश्नः। उत्तरमाह-'जहा' इत्यादि, 'जहा वेउव्वियसरीरं' यथा वैक्रि...रीरम्, यथा वैक्रियशरीरनिष्पत्त्यर्थं स्थितास्थितद्रव्य-ग्रहणं नियमात् षड्दिग्...यकं तथा श्रोत्रेन्द्रियद्रव्यग्रहणमपीति, श्रोत्रेन्द्रियद्रव्य-ग्रहणं हि नाडीमध्ये एव भवति तत्र च 'सिय तिदिसिं' इत्यादि नास्ति व्याघाता-भावात् तत्र च नियमात् षड्दिशम्,इत्येव वक्तव्यम्, 'एवं जाव जिब्भिंदियत्ताए'

रस्स' ऐसा सूत्रपाठ कहा है अर्थात् औदारिक शरीर के प्रकरण में जैसा कहा गया है वैसा ही यहां पर जानना चाहिये। अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जीवे णं भंते! जाइं दव्वाइं सोइंदियत्ताए गेण्हइ, ताइं किं ठियाइं गेण्हइ' हे भदन्त! जीव जिनद्रव्यों को श्रोत्रेन्द्रिय रूप से ग्रहण करता है सो क्या वह स्थित हुए उन्हें ग्रहण करता है? अथवा अस्थित हुए उन्हें ग्रहण करता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'जहा वेउव्वियसरीरं' हे गौतम! जिस प्रकार वैक्रिय शरीर की निष्पत्ति के लिये जीव स्थित अस्थित द्रव्यों का ग्रहण नियम से छहों दिशाओं में से करता है उसी प्रकार से वह श्रोत्रेन्द्रिय की निष्पत्तिके लिये पुद्गलद्रव्य का ग्रहण छहों दिशाओं में से करता है क्योंकि श्रोत्रेन्द्रिय द्रव्य का ग्रहण त्रसनाडी के मध्य में ही होता है वहां 'सिय तिदिसिं' इत्यादि पाठ नहीं कहा गया है। व्याघात का अभाव होने के कारण वह नियम से छहों दिशाओं से आये हुए पुद्गलों का

પાઠ કહેલ છે. અર્થાત્ ઔદારિક શરીરના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેલ છે. એજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજવું જોઈએ.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવુ પૂછે છે કે—'जीवे णं भंते! जाइं दव्वाइं सोइंदियत्ताए गिण्हइ ताइं किं ठियाइं गेण्हइ' હે ભગવન્ જીવ જે દ્રવ્યોને શ્રોત્ર ઈન્દ્રિય પણાથી ગ્રહણ કરે છે, તો શું તે સ્થિત રહેલા તેને ગ્રહણ કરે છે? કે અસ્થિત થયેલા તેને ગ્રહણ કરે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'जहा वेउव्वियसरीरं' હે ગૌતમ! જે રીતે વૈક્રિય શરીરની પ્રાપ્તિ માટે જીવ સ્થિત અને અસ્થિત દ્રવ્યોનું ગ્રહણ નિયમથી છએ દિશાએથી કરે છે, એજ પ્રમાણે તે શ્રોત્રેન્દ્રિયની પ્રાપ્તિ માટે છએ દિશાઓ- એથી પુદ્ગલ દ્રવ્યોનું ગ્રહણ કરે છે. કેમકે શ્રોત્રેન્દ્રિય દ્રવ્યનું ગ્રહણ નાડીની મધ્યમાં જ થાય છે. ત્યાં 'सिय तिदिसिं' ઈત્યાદિ પાઠ કહેવામા આવ્યો નથી.

एवं श्रोत्रेन्द्रियवदेव यावत्-चक्षुरिन्द्रिय-घ्राणेन्द्रिय-जिह्वेन्द्रियद्रव्यग्रहणमपि विज्ञेयमिति। 'फासिंदियत्ताए जहा ओरालियसरीरं' स्पर्शनेन्द्रियतया यथा औदारिकशरीरं यथौदारिकशरीरद्रव्यग्रहणं स्थितास्थितद्रव्यविषयकं तथा व्याघाताभावे षड्दिग्विषयकं व्याघाते सति कदाचित् त्रिदिशं स्यात् चतुर्दिशं स्यात् पञ्चदिशं तथेदमपि। 'मणजोगत्ताए जहा कम्मगसरीरं' मनोयोगतया यथा कार्मणशरीरम्

ग्रहण करता है। 'एवं जाव जिब्भिंदियत्ताए' श्रोत्रेन्द्रिय के जैसे ही यावत्-चक्षु इन्द्रिय के घ्राणेन्द्रिय के और जिह्वा इन्द्रिय के द्रव्य-ग्रहण के विषय में भी कथन करना चाहिये। 'फासिंदियत्ताए जहा ओरालियसरीरं' स्पर्शन इन्द्रिय के द्रव्य ग्रहण के सम्बन्ध में औदारिक शरीर के द्रव्य ग्रहण के जैसी ही विचारधारा जाननी चाहिये-अर्थात् औदारिक शरीरी जिस प्रकार से स्थितास्थित द्रव्य का ग्रहण औदारिक शरीर रूप से परिणमाने के लिये करता है-यदि व्याघात नहीं है तो वह इसे छहों दिशाओं से ग्रहण करता है और यदि व्याघात है तो वह कदाचित् तीन दिशाओं से कदाचित् चार दिशाओं से और कदाचित् पांच दिशाओं से ग्रहण करता है इसी प्रकार से स्पर्शन इन्द्रिय वाला जीव भी स्थितास्थित पुद्‌गल द्रव्य को व्याघाताभाव में छहों दिशाओं से और व्याघात के सद्‌भाव में कदाचित् तीन दिशाओं से कदाचित् चार दिशाओं और कदाचित् पांच दिशाओं से ग्रहण करता है 'मणजोगत्ताए जहा कम्मगसरीरं' मनोयोग के सम्बन्ध में कार्मण-

---

વ્યાઘાતનો અભાવ હોવાને કારણે નિયમથી છએ દિશાએથી આવેલા પુદ્‌ગલોનું ગ્રહણ કરે છે. 'एवं जाव जिब्भिंदियत्ताए' શ્રોત્રેન્દ્રિયના કથન પ્રમાણેજ યાવત્ ચક્ષુ ઈન્દ્રિયના, ઘ્રાણુ-નાસિકા ઈન્દ્રિયના અને જીહ્વા ઇન્દ્રિયના દ્રવ્ય ગ્રહણના વિષયમાં પણ કથન કહેવું જોઇએ. 'फासिंदियत्ताए जहा ओरालियसरीरं' સ્પર્શન ઈન્દ્રિયના દ્રવ્ય ગ્રહણ કરવાના સંબંધમાં ઔદારિક શરીરના દ્રવ્ય ગ્રહણ કરવાના કથન પ્રમાણેનું જ કથન સમજવું અર્થાત્ ઔદારિક શરીરવાળો જે પ્રમાણે સ્થિત અને અસ્થિત દ્રવ્યનું ગ્રહણ ઔદારિક શરીર પણાથી પરિણમાવવા કરે છે,-એટલે કે જો વ્યાઘાત ન હોય તો તે કોઈવાર ત્રણ દિશાએથી કોઈવાર ચાર દિશાએથી અને કોઇ વાર પાંચ દિશાએથી ગ્રહણ કરે છે. એજ રીતે સ્પર્શન ઇંદ્રિયવાળો જીવ પણ સ્થિત અને અસ્થિત પુદ્‌ગલ દ્રવ્યોને વ્યાઘાતના અભાવમાં છએ દિશાએથી અને વ્યાઘાત હોય ત્યારે કોઈ વાર ત્રણ દિશાઓએથી કોઇ વાર ચાર દિશાઓએથી અને કોઈ વાર પાંચ દિશાએથી ગ્રહણ કરે છે. 'मणजोगत्ताए जहा कम्मगसरीरं' મનોયો-

'नवरं नियमं छद्दिसिं' नवरं नियमात् षड्दिशम्, मनोयोगतया तथा द्रव्याणि गृह्णाति यथा कार्मणशरीरं स्थितान्येव गृह्णाति न तु अस्थितानीत्यर्थः केवलं तत्र व्याघातेन इत्याद्युक्तम् इह तु नियमात् षड्दिशमित्येव वक्तव्यम् त्रसनाडीमध्ये एव मनोद्रव्यग्रहणसद्भावात् त्रसनाडीबहिर्गतानां मनोद्रव्यं न भवति तत्र स्थावराणामेव सद्भावात् मनोद्रव्याभावादिति। 'एवं वइ जोगत्ताएवि' एवं वचोयोगतयापि मनोद्रव्यवद् वाग्द्रव्याण्यपि स्थितान्येव गृह्णातीत्यर्थः। 'कायजोग-

शरीर के जैसा कथन जानना चाहिये। अर्थात् वह स्थितद्रव्यों को ही ग्रहण करता है किन्तु अस्थितद्रव्यों को नहीं 'नवरं नियमं छद्दिसिं' वहां कार्मणशरीर के प्रकरण में व्याघात से ऐसा कहा है परन्तु यहां पर जो पौद्गलिक द्रव्य का ग्रहण होता है वह नियम से छहों दिशाओं में से होता है क्योंकि मनोद्रव्य का ग्रहण त्रसनाडी के भीतर ही होता है। इसीलिये यहां व्याघात का अभाव कहा गया है। त्रसनाडी से बाहर मनोद्रव्य का अभाव है। इसलिये त्रसनाडी से बहिर्गत जीवों को मनोद्रव्य नहीं होता है। त्रसनाडी से बाहर स्थावरों का ही सद्भाव रहता है। इसलिये वहां पर मनोद्रव्य का अभाव कहा गया है। 'एवं वइजोगत्ताए वि' इसी प्रकार से वाग्योगी जीव भी वचनयोग द्रव्यों का ग्रहण करता है। अर्थात् वह भी त्रसनाडी के भीतर ही होता है और स्थित वचन योग्य द्रव्यों का ही ग्रहण करता है अस्थित द्रव्यों का नहीं। इस सम्बन्ध में और सब कथन मनोद्रव्य के प्रकरण में कथित कथन के जैसा ही जानना चाहिये। 'कायजोगत्ताए जहा ओरा-

ગના સંબંધમાં કાર્મણ શરીર સંબંધી કથન પ્રમાણેનું કથન સમજવું જોઇએ. 'नवरं नियमं छद्दिसिं' પરંતુ અહીંયા જે પૌદ્ગલિક દ્રવ્યોનું ગ્રહણ હોય છે, તે નિયમથી છ એ દિશાઓમાંથી હોય છે. અને સ્થિત દ્રવ્ય જ ગ્રહણ થાય છે. અસ્થિતદ્રવ્ય ગ્રહણ કરાતું નથી કેમકે મનોદ્રવ્યનું ગ્રહણ ત્રસ નાડીની અંદર જ હોય છે. એ કારણથી અહિયાં વ્યાઘાતનો અભાવ કહ્યો છે. ત્રસ નાડીની બહાર મનોદ્રવ્યનો અભાવ છે, તથા ત્રસનાડીની બહાર રહેલા જીવોને મનોદ્રવ્ય હોતું નથી. ત્રસ નાડીની બહાર સ્થાવરોનો જ સદ્ભાવ રહે છે. તેથી ત્યાં મનોદ્રવ્યનો અભાવ કહ્યો છે 'एवं वइजोगत्ताए वि' એજ પ્રમાણે વચનયોગ વાળો જીવ પણ વચનયોગ દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે. તો તે પણ ત્રસ નાડીની અંદર સ્થિત જ વચનયોગ્ય દ્રવ્યોનુ ગ્રહણ કરે છે. અસ્થિત દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરતા નથી. આ સંબંધમાં બાકીનું સઘળું કથન મનોદ્રવ્યના

त्ताए जहा ओरालियसरीरस्स' काययोगतया यथौदारिकशरीरस्य कायजोग द्रव्याणि स्थितास्थितानि षड्दिगागतप्रभृतीनि च गृह्णातीत्यर्थः। 'जीवे णं भंते' जीवः खलु भदन्त ! 'जाइं दव्वाइं आणापाणुत्ताए गेण्हइ' यानि द्रव्याणि आनप्राणतया गृह्णाति तानि किं स्थितानि द्रव्याणि अस्थितानि वेति प्रश्नः। उत्तरमाह-'जहेव' इत्यादि, 'जहेव ओरालियसरीरत्ताए' यथैव औदारिकशरीरतया यथौदारिकशरीरद्रव्यग्रहणं-स्थितास्थितद्रव्यग्रहणरूपं तथाऽत्रापि 'जाव सिय पंच-

लिय सरीरस्स' जीव-काययोगी जीव छहों दिशाओं से आये हुवे काययोग द्रव्यों का चाहे वे स्थित हो चाहे अस्थित हों ग्रहण करता है और जब व्याघात का सद्भाव होता है-तब वह कदाचित् तीन दिशाओं से, कदाचित् चार दिशाओं से और कदाचित् पांच दिशाओ से आये हुवे काययोग पौद्गलिक द्रव्यों का ग्रहण करता है।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं आणापाणुत्ताए गेण्हइ' हे भदन्त ! जीव जिन द्रव्यों को श्वासोच्छ्वास के रूप में ग्रहण करता है वे द्रव्य क्या स्थित होते हैं अथवा अस्थित होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'जहेव ओरालिय सरीरत्ताए' हे गौतम ! इस सम्बन्ध में कथन औदारिकशरीर के जैसे जानना चाहिये। अर्थात् जिस प्रकार औदारिक शरीरी जीव औदारिक शरीर की निष्पत्ति के लिये औदारिक प्रायोग्य पौद्गलिक द्रव्यों का चाहे वे स्थित हो अथवा अस्थित हों उनका ग्रहण करता है और वह उस का ग्रहण व्याघात

પ્રકરણમાં કહેલ કથન પ્રમાણે જ સમજવું. 'कायजोगत्ताए जहा ओरालियसरीरस्स' જીવ-કાયયોગી જીવ છએ દિશાઓએથી આવેલા કાયયોગ દ્રવ્યોનું ચાહેતો તે સ્થિત હોય ચાહે અસ્થિત હોય તેનુ ગ્રહણ કરે છે. અને જ્યારે વ્યાઘાતનો સદ્ભાવ હોય છે, ત્યારે તે કદાચિત્ ત્રણ દિશાઓએથી કોઈ વાર ચાર દિશાએએથી અને કોઈ વાર પાંચ દિશાઓંએથી આવેલ કાયયોગ પૌદ્ગલિક દ્રવ્યોને ગ્રહણ કરે છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'जीवे णं भंते ! जाइं दव्वाइं आणापाणुत्ताए गेण्हइ' હે ભગવન્ જીવ જે દ્રવ્યોને શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપથી ગ્રહણ કરે છે, તે દ્રવ્ય શું સ્થિત હોય છે? અથવા અસ્થિત હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'जहेव ओरालियसरीरत्ताए' હે ગૌતમ ! આ સંબંધમાં ઔદારિક શરીરના કથન પ્રમાણેનું કથન સમજવું અર્થાત્ જે પ્રમાણે ઔદારિક શરીરવાળો જીવ ઔદારિક શરીરની પ્રાપ્તિ માટે ઔદારિક પ્રયોગ પૌદ્ગલિક દ્રવ્યોનું ચાહે તો તે સ્થિત હોય અથવા અસ્થિત હોય તેનું ગ્રહણ કરે છે. અને

दिसं' यावत् स्यात् पञ्चदिशम्, व्याघाताभावे सति षड्दिग्भ्य आहृत्य द्रव्याणां ग्रहणम्, व्याघाते सति स्यात् त्रिदिशं स्यात् चतुर्दिशं स्यात् पञ्चदिशम् इति। 'एवं' एवम्-अनेन प्रकारेण 'चउवीसइदंडएणं एयाणि पयाणि भाणियव्वाइं' चतुर्विंशति-दण्डकेन एतानि पूर्वोक्तानि पदानि भणितव्यानि, किन्तु 'जस्स जं अत्थि' यस्य-यदस्ति, यस्य जीवस्य यत् शरीरं यानीन्द्रियाणि ये च मनोयोगादयो योगाः, आनप्राणं च भवति तद्ग्राह्यम्। अत्रायमाशयः-शरीराणि पञ्च, इन्द्रियाणि पञ्च, मनोयोगादय स्त्रयो योगाः आनप्राणश्चेति चतुर्दशपदानि, ततस्तदाश्रिता श्चतुर्दशैव दण्डका अत्र भवन्ति ? नाधिकमिति। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति तदेवं

के अभाव में छहों दिशाओं में से आये हुवे पुद्गलद्रव्यों का ग्रहण होता है और व्याघात के सद्भाव में कदाचित् तीन दिशाओ से कदाचित् चार दिशाओं से और कदाचित् पांच दिशाओं से आये हुवे पुद्गल द्रव्यों का ग्रहण होता है। उसी प्रकार से यहां पर भी कथन जानना चाहिये। इस प्रकार से 'चउवीसइदंडएणं एयाणि पयाणि भाणियव्वाइं' २४ चौवीस दण्डकों द्वारा इन पूर्वोक्त पदों को कहना चाहिये किन्तु 'जस्स जं अत्थि' जिस जीव को जो शरीर जो इन्द्रियां और जो मनोयोग आदि योग और श्वासोच्छ्वास हों, वे यहां ग्रहण करना चाहिये। इसका तात्पर्य यह है-पांच शरीर ५, पांच इन्द्रियां ५, तीन योग ३, और आनप्राण ये चौदह पद हैं। इसलिये इनके आश्रित चौदह ही दण्डक यहां होते हैं, अधिक नहीं। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! शरीर

આ તેનું ગ્રહણ વ્યાઘાતના અભાવમાં છએ દિશાઓએથી આવેલા પુદ્ગલોનું હોય છે. અને વ્યાઘાત થાય ત્યારે કોઇ વાર ત્રણ દિશાઓએથી કોઈ વાર ચાર દિશાઓએથી અને કોઈ વાર પાંચ દિશાઓએથી આવેલા પુદ્ગલ દ્રવ્યોનું ગ્રહણ થાય છે એજ રીતે અહીંયાં પણ સમજવું જોઈએ તે આ પ્રમાણે 'चउवीसइदंडएणं एयाणि पयाणि भाणियव्वाइं' ચોવીસ ૨૪ દંડકોદ્વારા આ પહેલા કહેલ પદોને ગ્રહણ કરવા જોઇએ. પરંતુ 'जस्स जं अत्थि' જે જીવને જે શરીર જે ઈન્દ્રિયો અને મનોયોગ વિગેરે યોગ અને શ્વાસોચ્છવાસ આ ચૌદ પદ હોય છે, તેઓને અહીંયાં ગ્રહણ કરવા જોઇએ આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-પાંચ શરીર, પાંચ ઈંદ્રિયો ત્રણ યોગ અને આનપ્રાણ આ ચૌદ પદ થાય છે. તેથી તેના આશ્રયથી અહીંયાં ચૌદજ દંડકો થાય છે. વધારે નહીં 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' હે ભગવન્ શરીર ઇંદ્રિય વિગેરેના દ્રવ્ય

भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति, हे भदन्त ! शरीरेन्द्रियादीनां द्रव्यग्रहणविषये यद् देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव-सर्वथैव सत्यमिति कथयित्वा गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू०४॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य - जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् पञ्चविंशतिशतकस्य
द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥२५-२॥

इन्द्रिय आदिकों के द्रव्यग्रहण करने के विषय में जो आप देवानुप्रिय ने यह पूर्वोक्त रूप से कहा है वह सब ऐसा ही है-सर्वथा ही सत्य है इस प्रकार कह कर गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की नमस्कार किया और फिर वे वन्दना नमस्कार कर संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये।सू०४।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके पचीसवें शतकका
द्वितीय उद्देश समाप्त ॥२५-२॥

ग्रहणु કરવાના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે આ કથન કર્યું છે, તે સઘળું કથન એજ પ્રમાણે છે. અર્થાત્ આપ દેવાનુપ્રિયે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જે કથન કર્યું છે તે સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા અને તે પછી તેઓ વંદના નમસ્કાર કરીને તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ાસૂ૦૪ા

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના પચીસમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ાર૫-રા

॥ अथ तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

पञ्चविंशतितमशतकीयद्वितीयोद्देशके द्रव्याणि कथितानि द्रव्येषु च पुद्गलाः कथिताः पुद्गलाश्च प्रायः संस्थानवन्तो भवन्तीत्यत स्तृतीयोद्देशके संस्थानानि कथ्यन्ते, इत्येवं संबन्धेनायातस्य तृतीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्- 'कइ णं भंते ! संठाणा' इत्यादि ।

मूलम्-कइ णं भंते ! संठाणा पन्नत्ता? गोयमा! छ संठाणा पन्नत्ता, तं जहा-परिमंडले१, वट्टे२, तंसे३, चउरंसे४, आयए५, अणित्थंथे६। परिमंडला णं भंते! संठाणा दव्वट्ठयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता? गोयमा! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता। वट्टा णं भंते ! संठाणा०, एवं चेव एवं जाव अणित्थंथा, एवं पएसट्ठयाए वि एवं दव्वट्ठपएसट्ठयाए वि । एएसिं णं भंते! परिमंडलवट्टतंसचउरंसआयय अणित्थंथाणं संठाणाणं दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवा परिमंडलसंठाणा दव्वट्ठयाए, वट्टा संठाणा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा, चउरंससंठाणा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा, तंसा संठाणा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा, आययसंठाणा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा अणित्थंथा संठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा पएसट्ठाए सव्वत्थोवा, परिमंडला संठाणा पएसट्ठयाए, वट्टा संठाणा पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा, जहा दव्वट्ठयाए तहा पएसट्ठयाए वि जाव अणित्थंथा संठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा, दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा परिमंडला संठाणा दव्वट्ठयाए सो चेव गमओ भाणियव्वो जाव अणित्थंथा संठाणा दव्वट्ठपएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा, अणित्थंथेहिंतो संठाणेहिंतो

दव्वट्ठयाएहिंतो परिमंडला संठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा, वट्टा संठाणा पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा, सो चेव पएसट्ठयाए गमओ भाणियव्वो जाव अणित्थंथा संठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा ॥सू० १॥

छाया—कति खलु भदन्त ! संस्थानानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पट्संस्थानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-परिमण्डलम् १, वृत्तम् २, त्र्यस्रम् ३, चतुरस्रम् ४, आयतम् ५, अनित्थंस्थम् ६, परिमण्डलानि खलु भदन्त ! संस्थानानि द्रव्यार्थतया किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि ? गौतम ! नो संख्येयानि नो असंख्येयानि अनन्तानि, वृत्तानि खलु भदन्त ! संस्थानानि० एवमेव एवं यावदनित्थंस्थानि एवं प्रदेशार्थतयाऽपि एवं द्रव्यार्थप्रदेशार्थतयाऽपि । एतेषां खलु भदन्त ! परिमण्डलवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रायताऽनित्थंस्थानां संस्थानानां द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकानि परिमण्डलसंस्थानानि द्रव्यार्थतया, वृत्तानि संस्थानानि द्रव्यार्थतया संख्येयगुणानि, चतुरस्राणि संस्थानानि द्रव्यार्थतया संख्येयगुणानि, त्र्यस्राणि संस्थानानि द्रव्यार्थतया संख्येयगुणानि, आयतसंस्थानानि द्रव्यार्थतया संख्येयगुणानि, अनित्थंस्थानि संस्थानानि द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणानि, प्रदेशार्थतया सर्वस्तोकानि परिमण्डलानि संस्थानानि, प्रदेशार्थतया वृत्तानि संस्थानानि प्रदेशार्थतया संख्येय गुणानि, यथा द्रव्यार्थतया तथा प्रदेशार्थतया अपि यावदनित्थंस्थानि संस्थानानि प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणानि, द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तोकानि परिमण्डलानि संस्थानानि, द्रव्यार्थतया स एव गमको भणितव्यः यावत् अनित्थंस्थानि संस्थानानि द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया असंख्येयगुणानि, अनित्थंस्थेभ्यः संस्थानेभ्यो द्रव्यार्थताकेभ्यः परिमण्डलानि संस्थानानि प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणानि, वृत्तानि संस्थानानि प्रदेशार्थतया संख्येयगुणानि, स एव प्रदेशार्थतया गमको भणितव्यः यावदनित्थंस्थानि संस्थानानि प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणानि ॥सू० १॥

तीसरे उद्देशक का प्रारंभ

'पच्चीसवें शतक के द्वितीय उद्देशक में द्रव्यों का कथन किया और उनके कथन में पुग्दलों का भी कथन किया गया है । पुद्गल प्रायः

त्रीजा उद्देशानो प्रारंभ—

पच्चीसमा शतकना बीजा उद्देशामां द्रव्योनुं कथन करवामां आव्युं छे, अने तेना कथनमां पुद्गलोनुं पण कथन करवामां आव्युं छे, पुद्गल प्रायः

टीका—'कइ णं भंते! संठाणा पन्नत्ता' कति खलु भदन्त! संस्थानानि प्रज्ञप्तानीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'छ संठाणा पन्नत्ता' षट् संस्थानानि प्रज्ञप्तानि प्रकारभेदमेव दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'परिमंडले' परिमण्डलनामकं प्रथमं संस्थानम् १, 'वट्टे' वृत्तम्-वर्तुलं द्वितीयं संस्थानम् २, 'तंसे' त्र्यस्रं त्रिकोणनामकं तृतीयं संस्थानम् ३, चउरंसे' चतुरस्रम्-चतुर्थं संस्थानम् ४, 'आयते' आयतं पञ्चमं संस्थानम् ५, 'अणित्थंथे' अनित्थंस्थम्, इत्थम्-अनेन प्रकारेण परिमण्डलादिना तिष्ठतीति इत्थंस्थं न इत्थं स्थमिति अनित्थंस्थम् परिमण्डलादि संस्थानपञ्चकव्यतिरिक्तं षष्ठं संस्थानम् ६। तत्र परिमण्डलम्-वलयाकारम् अन्तः शुषिरम् १, वृत्तम्-गोला-

---

करके संस्थानवाले होते हैं इसलिये इस तृतीय उद्देशे में संस्थानों का कथन किया जाता है। इसीलिये इस उद्देशक को सूत्रकार ने प्रारम्भ किया है। 'कइ णं भंते! संठाणा पन्नत्ता' इत्यादि

टीकार्थ—गौतम ने 'कइ णं भंते! संठाणा पन्नत्ता' प्रभु से ऐसा इस सूत्रद्वारा पूछा है कि हे भदन्त! संस्थान कितने कहे गये हैं? इसके उत्तर में प्रभु ने ऐसा कहा कि-'गोयमा! छ संठाणा पन्नत्ता' हे गौतम! संस्थान छह कहे गये हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से है-'परिमंडले' परिमण्डल १ 'वट्टे' वर्तुल २ 'तंसे' त्र्यस्र ३ 'चउरंसे' चतुरस्र ४ 'आयए' आयत ५ तथा 'अणित्थंत्थे' अनित्थंस्थ परिमण्डल आदि संस्थानों से भिन्न आकार वाला संस्थान होता है। इनमें परिमण्डल नाम का जो प्रथम संस्थान है वह वलयाकार होता है अर्थात् भीतर में

સંસ્થાનવાળા જ હોય છે તેથી આ ત્રીજા ઉદ્દેશામાં સંસ્થાનોનું કથન કરવાના હેતુથી આ ઉદ્દેશાનો સૂત્રકારે પ્રારંભ કર્યો છે.-તેનું પ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. 'कइ ण भते! सठाणा पन्नत्ता' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—'कइ ण भंते! संठाणा पन्नत्ता' આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે—હે ભગવન્ સંસ્થાન કેટલા કહેવામાં આવ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ એવું કહ્યું છે કે-'गोयमा! छ सठाणा पन्नत्ता' હે ગૌતમ સંસ્થાન છ કહેવામાં આવ્યા છે. 'तजहा' જે આ પ્રમાણે છે-'परिमंडले' પરિમંડલ ૧, 'वट्टे' વર્તુલ ૨ 'तसे' ત્ર્યસ્ર ૩, 'चउरंसे' ચતુરસ્ર ૪, 'आयए' આયત ૫, તથા 'अणित्थतये' અનિત્થંસ્થ ૬,' પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનોથી જુદા આકારવાળું સંસ્થાન. આમાં પરિમંડલ નામનુ જે પહેલુ સંસ્થાન છે, તે વલયાકાર (બલોયાના આકાર જેવું') અર્થાત્ ગોળાકાર હોય

कारकम् अन्तः शुषिररहितं झल्लरीवत् मोदकवद्वा २, त्र्यस्रं-त्रिकोणं शृङ्गाटक फलवत् ३, चतुरस्रं-समचतुष्कोणं पीठवत् ४, आयतम्-दीर्घं दण्डवत् ५, अनित्थंस्थम्-पूर्वोक्ताकारातिरिक्ताकारकम् ६, एतानि षट्प्रकारकाणि संस्थानानि भवन्तीति। 'परिमंडला णं भंते! संठाणा दव्वट्ठयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता' परिमण्डलानि खलु भदन्त! संस्थानानि द्रव्यार्थतया किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वा, हे भदन्त! परिमण्डलसंस्थानवन्ति द्रव्याणि द्रव्यरूपमर्थमाश्रित्य किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि,

खाली (पोला) होता है वृत्त जो संस्थान है वह गोलाकार होता है अर्थात् भीतर में भरा हुआ (ठोस) होता है। यह संस्थान झल्लरी के जैसा अथवा मोदक के जैसा ठोस होता है। शृङ्गाटक फल-सिंघाडे के आकर जैसा जो संस्थान होता है वह त्र्यस्र संस्थान है। पीठ के जैसा जो समकोण चारों कोने जिसके बराबर सम होते हैं-ऐसा जो संस्थान होता है वह चतुरस्र संस्थान है दण्ड के जैसा जो संस्थान लम्बा होता है वह आयत संस्थान है। पूर्वोक्त आकारों से अतिरिक्त आकार वाला जो संस्थान होता है वह अनित्थंस्थ संस्थान है। ये छ प्रकार के संस्थान हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'परिमंडला णं भंते! संठाणा दव्व ट्ठयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता' हे भदन्त! परिमंडल संस्थान द्रव्यार्थरूप से क्या संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं? तात्पर्य प्रश्न का ऐसा है कि परिमंडल संस्थान वाले द्रव्य, द्रव्य रूप

છે. અને અંદરથી છિદ્રો વાળું હોય છે. વૃત્ત નામનું જે બીજુ સંસ્થાન છે, તે ગોળ આકારનું હોય છે. અને અંદર છિદ્ર વગરનું હોય છે. આ સંસ્થાન ઝાલર પ્રમાણે અથવા મોદક-લાડુના પ્રમાણે હોય છે. શૃંગાટક ફલ-શીંઘોડાના આકાર જેવું જે સંસ્થાન હોય છે, તે ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન છે. પીઠ-પાટની માફક જેના ચારે ખૂણા બરાબર સરખા હોય છે, એવું જે સંસ્થાન હોય છે, તે સમકોણ-સમચતુરસ્ર સંસ્થાન છે, દંડની માફક જે સંસ્થાન લાંબુ હોય તે આયત સંસ્થાન છે આ પૂર્વોક્ત આકારો શિવાયના આકારવાળું જે સંસ્થાન હોય છે, તે અનિત્થંસ્થ સંસ્થાન છે. આ રીતે આ છ પ્રકારના સંસ્થાનો કહ્યા છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'परिमंडला णं भंते! संठाणा दव्वट्ठयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता' હે ભગવન્ પરિમંડલ સંસ્થાન દ્રવ્યાર્થ રૂપથી શું સંખ્યાત છે? અથવા અસંખ્યાત છે? અથવા અનંત છે? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એવું છે કે-પરિમંડલ સંસ્થાન વાળું દ્રવ્ય દ્રવ્ય-

'गोयमा' हे गौतम ! 'नो संखेज्जा नो असखेज्जा अणंता' नो संख्येयानि नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तानि 'वट्टा णं भंते ! संठाणा एवं चेव' तथाहि–'वट्टा णं भंते ! संठाणा दव्वट्ठयाए किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता' वृत्तानि खलु भदन्त ! संस्थानानि द्रव्यार्थतया किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति–प्रश्नः। उत्तरमाह–एवमेव–परिमण्डलसंस्थानवदेव वृत्तानि संस्थानानि नो संख्येयानि नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तानीत्यर्थः'एवं जाव अणित्थंथा' एवं यावद् अनित्थंस्थानि संस्थानानि नो संख्येयानि न वा असंख्येयानि किन्तु अनन्तानि द्रव्यार्थतयेत्य भिप्रायः। अत्र यावत्पदेन त्र्यस्रचतुरस्रायतसंस्थानानां ग्रहणं भवति। एतेष्वपि परिमण्डलसंस्थानवदेव व्यवस्था ज्ञेयेति। 'एवं पएसट्टयाए वि' एवं प्रदेशार्थतयाऽपि

अर्थ को आश्रित करके क्या संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा ! नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा अणंता' हे गौतम ! वे न संख्यात हैं न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त हैं। 'वट्टा णं भंते ! संठाणा०' हे भदन्त ! वृत्त संस्थान द्रव्यार्थरूप से संख्यात हैं ? अथवा असंख्यात हैं ? अथवा अनन्त हैं ? इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं–'एवं चेव' हे गौतम ! वृत्त संस्थान वाले द्रव्य–न संख्यात हैं, न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त हैं। 'एवं जाव अणित्थंथे' इसी प्रकार से यावत् अनित्थंस्थ संस्थान भी संख्यात नहीं हैं असंख्यात नहीं हैं किन्तु अनन्त हैं। यहां यावत्पद से त्र्यस्र, चतुरस्र और आयत इन संस्थानों का ग्रहण हुआ है। इन संस्थानों में भी परिमंडल संस्थान के जैसी ही व्यवस्था जाननी चाहिये।

રૂપ અર્થનો આશ્રય કરીને શું સંખ્યાત છે? અસંખ્યાત છે? કે અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा ! नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता,' હે ગૌતમ ! તેઓ સંખ્યાત નથી. તેમ અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ તેઓ અનંત છે 'वट्टा णं भंते ! संठाणा०' હે ભગવન્ વૃત્ત સંસ્થાન, દ્રવ્યાર્થરૂપથી શું સંખ્યાત છે? અથવા અસંખ્યાત છે? અથવા અનંત છે? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'एवं चेव' હે ગૌતમ ! વૃત્ત સંસ્થાન–વૃત્ત સંસ્થાનવાળું દ્રવ્ય, સંખ્યાત નથી તેમ અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ અનંત છે 'एव जाव अणित्थथे' એજ રીતે યાવત્ અનિત્થંસ્થ સંસ્થાન પણ સંખ્યાત નથી તેમ અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ અનંત છે અહિયાં યાવત્ પદથી ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર, અને આયત આ સંસ્થાનો ગ્રહણ કરાયા છે. આ સંસ્થાનોમાં પણ પરિમંડલ સંસ્થાનની જેમ વ્યવસ્થા સમજવી. 'एवं'

परिमण्डलादि संस्थानानि प्रदेशार्थतामाश्रित्य किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः, नो संख्येयानि नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तानीत्युत्तरमिति 'एवं दव्वट्ठपएसट्ठयाए वि' एवं द्रव्यार्थप्रदेशार्थतयाऽपि मिश्रतयाऽपि परिमण्डलादिसंस्थानवन्ति द्रव्याणि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः, नो संख्येयानि नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तानीत्युत्तरम् । 'एएसि णं भंते ! परिमंडल वट्टतंसचउरंसआययअणित्थंथाणं संठाणाणं' एतेषां खलु भदन्त ! परिमण्डलवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रायतानित्थंस्थानां संस्थानानाम् 'दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थ-

'एवं पएसट्ठयाए वि' इसी प्रकार से प्रदेशार्थता को आश्रित करके भी ऐसा ही प्रश्न गौतम ने प्रभु से किया है कि हे भदन्त ! प्रदेशार्थता की अपेक्षा करके परिमंडल संस्थान क्या संख्यात हैं ? अथवा असंख्यात हैं ? अथवा अनन्त हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि हे गौतम ! प्रदेशार्थता की अपेक्षा से भी परिमंडल संस्थान अनन्त ही हैं वे न संख्यात हैं और न असंख्यात हैं। 'एवं दव्वट्ठपएसट्ठयाए वि' इसी प्रकार से द्रव्यार्थता और प्रदेशार्थता की मिश्रता से भी परिमण्डल आदि संस्थान वाले द्रव्य अनन्त हैं-संख्यात अथवा असंख्यात नहीं हैं ऐसा जानना चाहिये। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'एएसि णं भंते ! परिमंडलवट्टतंसचउरंसआययअणित्थंथाणं संठाणाणं दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' हे भदन्त ! परिमंडल, वृत्त, त्र्यस्र, चतुरस्र, आयत और अनित्थंस्थ

पएसट्ठयाए वि' એજ રીતે પ્રદેશાર્થતાનો આશ્રય કરીને પણ એવો જ પ્રશ્ન ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને કર્યો છે. કે હે ભગવન્ પ્રદેશાર્થપણાની અપેક્ષાએ પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનો શું સંખ્યાત છે ? કે અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! પ્રદેશાર્થ પણાની અપેક્ષાએ પણ પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનો અનંત જ છે. તેઓ સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નથી. 'एवं दव्वट्ठपएसट्ठयाए वि' એ પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થપણા અને પ્રદેશાર્થપણાના મિશ્રપણાથી પણ પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનવાળા દ્રવ્યો અનંત છે. સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત હોતા નથી તેમ સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'एएसि णं भंते ! परिमंडल-वट्टतंसचउरंसआययअणित्थंथाणं संठाणाणं दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो ! जाव विसेसाहिया वा' હે ભગવન્ પરિમંડલ, વૃત્ત,

प्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा, अत्र यावत्पदेन 'अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा' एतेषां संग्रहो भवति, तथा चैतेषु संस्थानेषु मध्ये कस्यापेक्षया कस्याल्पत्वं बहुत्वं तुल्यत्वं विशेषाधिकत्वं च भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सव्वत्थोवा परिमंडलसंठाणा दव्वट्ठयाए' सर्वस्तोकानि परिमण्डलसंस्थानानि द्रव्यार्थतया, अत्र खलु यानि संस्थानानि यादृशसंस्थानापेक्षया बहुतरप्रदेशावगाहीनि तानि तदपेक्षया स्तोकानि तथाविधस्वभावत्वात्, तत्र च परिमण्डलसंस्थानं जघन्यतोऽपि विंशतिप्रदेशावगाहात् बहुतरप्रदेशावगाहि, वृत्तचतुरस्त्र्यस्रायतसंस्थानानि तु यथासंख्यं जघन्यतः पञ्च चतु-

संस्थानों के बीच में द्रव्यार्थरूप से प्रदेशार्थरूप से और द्रव्यार्थ प्रदेशार्थ उभयरूप से कौन संस्थान किस संस्थान से यावत् विशेषाधिक है? यहां यावत्पद से-'अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा' इस पाठ का संग्रह हुआ है तथा इन संस्थानों के बीच में कौनसा संस्थान कौनसा संस्थान की अपेक्षा से अल्पता वाला, कौन संस्थान की अपेक्षा से बहुतावाला, कौन संस्थान की अपेक्षा से तुल्यता वाला है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा! सव्वत्थोवा परिमंडलसंठाणा दव्वट्ठयाए' हे गौतम! द्रव्यार्थरूप से परिमंडल संस्थान सब से अल्प हैं। यहां जितने संस्थान जिस प्रकार के संस्थान की अपेक्षा से बहुतर प्रदेशों में अवगाहना वाले हैं उनकी अपेक्षा से वे संस्थान तथाविध स्वभाववाले होने से स्तोक कहे हैं। इनमें परिमंडलसंस्थान जघन्य से भी २० बीस प्रदेशों का अवगाही होता है इसलिये बहुतर प्रदेशावगाही और वृत्तसंस्थान, चतुरस्रसं

ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર, આયત, અને અનિત્થંસ્થ સંસ્થાનોમાં દ્રવ્યાર્થ પણાથી, પ્રદેશાર્થપણાથી, અને દ્રવ્યાર્થ, પ્રદેશાર્થ ઉભયપણાથી કયું સંસ્થાન કયા સંસ્થાનથી યાવત્ વિશેષાધિક છે? અહિયાં યાવત્ પદથી 'अप्पा वा, बहुया वा तुल्ला वा' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે તથા આ સંસ્થાનોમાં કયા સંસ્થાન કરતા કયા સંસ્થાનમાં અલ્પપણું, કયા સંસ્થાનમાં કયા સંસ્થાન કરતાં અધિકપણુ, અને કયા સંસ્થાનમાં કયા સંસ્થાન કરતાં સમાન-સરખાપણુ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! सव्वत्थोवा परिमंडलसठाणा दव्वट्ठयाए' હે ગૌતમ! દ્રવ્યાર્થ પણાથી પરિમંડલ સંસ્થાન સૌથી અલ્પ છે અહિયાં જેટલા સંસ્થાન જે પ્રકારના સંસ્થાનની અપેક્ષાથી બહુતર પ્રદેશોમાં અવગાહનાવાળા કહ્યા છે, તેની અપેક્ષાથી તે સંસ્થાનો તે પ્રકારના સ્વભાવવાળા હોવાથી સ્તોક-અલ્પ કહેવામા આવ્યાં છે. તેમાં પરિમંડલ સંસ્થાન જઘન્યથી પણ ૨૦ વીસ પ્રદેશોમાં અવગાહના વાળા હોય છે. તેથી બહુતર પ્રદેશાવગાહી છે. અને વૃત્તસંસ્થાન,

त्रिद्विप्रदेशावगाहित्वादल्पप्रदेशावगाहीनि भवन्त्यतः सर्वेभ्यः संस्थानेभ्यः परिमण्डलस्य बहुतरप्रदेशावगाहित्वात् परिमण्डलसंस्थानानि सर्वेभ्यः सकाशात् स्तोकानि, तेभ्यश्च क्रमेण अन्येषामल्पाल्पतरप्रदेशावगाहित्वात् क्रमेण बहुतरत्वमिति संख्येयगुणानि तानि कथितानीति 'वट्टा संठाणा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' वृत्तानि संस्थानानि द्रव्यार्थतया परिमण्डलसंस्थानापेक्षा संख्येयगुणाधिकानि भवन्ति। 'चउरंसा संठाणा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' चतुरस्राणि संस्थानानि द्रव्यार्थतया द्रव्यमाश्रित्य वृत्तसंस्थानापेक्षया संख्येयगुणानि संख्यातगुणाधिकानि भवन्ति। 'तंसा संठाणा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' त्र्यस्राणि संस्थानानि द्रव्यार्थतया चतुरस्रसंस्थानापेक्षया संख्येयगुणाधिकानि भवन्ति 'आयतसंठाणा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' आयतसंस्थानानि द्रव्यार्थतया त्र्यस्रसंस्थानापेक्षया संख्येयगुणाधिकानि भवन्ति। 'अणित्थंत्था संठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' अनित्थं

स्थान, त्र्यस्रसंस्थान और आयतसंस्थान क्रमशः पांच, चार, तीन और दो प्रदेशावगाही हैं इसलिये वे अल्पप्रदेशावगाही होते हैं। इसलिये समस्त संस्थानों से परिमंडलसंस्थान बहुतर प्रदेशावगाही होने से स्तोक है। तथा इनकी अपेक्षा से क्रमशः अल्प अल्पतर प्रदेशावगाही होने से बहुतर है इसलिये वे संख्यात गुणित हैं। 'वट्टा संठाणा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' यही बात इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है कि वृत्त संस्थान द्रव्यार्थ रूप से परिमंडल संस्थान की अपेक्षा संख्यातगुणित हैं। 'चउरंसा संठाणा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' इसी प्रकार से वृत्तसंस्थान की अपेक्षा चतुरस्रसंस्थान द्रव्यार्थरूप से संख्यातगुणित हैं। 'तंसा संठाणा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' त्र्यस्रसंस्थान चतुरस्रसंस्थान की अपेक्षा से द्रव्यार्थरूप से संख्यातगुणित हैं। 'आयतसंठाणा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' चतुरस्रसंस्थान की

ચતુરસ્ર સંસ્થાન, ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન અને આયત સંસ્થાન ક્રમથી પાંચ, ચાર, ત્રણ, અને બે પ્રદેશાવગાહી છે તેથી તેઓ અલ્પ પ્રદેશાવગાહવાળા હોય છે. તેથી સઘળા સંસ્થાનો કરતાં પરિમંડળ સંસ્થાન બહુતર પ્રદેશાવગાહનાવાળું હોવાથી સ્તોક-અલ્પ છે. તથા તેના કરતાં ક્રમથી અલ્પ, અલ્પતર, પ્રદેશાવગાહનાવાળા હોવાથી બહુતર છે તેથી તેઓ સંખ્યાત ગણા છે. 'वट्टा संठाणा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' આજ વાત આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. આ સૂત્રથી એ કહ્યું છે કે-વૃત્તસંસ્થાન દ્રવ્યાર્થપણાથી પરિમંડલ સંસ્થાન કરતા સંખ્યાત ગણું છે. 'चउरंसा संठाणा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' એજ રીતે વૃત્તસંસ્થાનની અપેક્ષાએ ચતુરસ્ર સંસ્થાન દ્રવ્યાર્થપણાથી સંખ્યાતગણું છે 'तंसा संठाणा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' ત્ર્યસ્રસંસ્થાન ચતુરસ્ર સંસ્થાનની અપેક્ષાએ દ્રવ્યાર્થપણાથી સંખ્યાતગણું છે. 'आयतसंठाणा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' ચતુરસ્ર સંસ્થાન

स्थानि संस्थानानि द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाधिकानि भवन्तीति अनित्थंस्थ-संस्थानवन्ति द्रव्याणि परिमण्डलादीनां द्व्यादिसंयोगनिष्पन्नत्वेन तेभ्योऽति बहूनीति कृत्वा पूर्वेभ्योऽसंख्यातगुणानि अधिकानि उक्तानि। 'पएसट्ठयाए' प्रदेशार्थतया प्रदेशरूपमर्थमाश्रित्य कथयति-'सव्वत्थोवा परिमंडलसंठाणा पएसट्ठयाए' सर्वस्तोकानि परिमण्डलसंस्थानानि प्रदेशार्थतया--अधिकतरप्रदेशावगाहित्वेन सर्वापेक्षया स्तोकानि प्रदेशानां द्रव्यानुसारित्वात्। 'वट्टा संठाणा पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' वृत्तानि संस्थानानि प्रदेशार्थतया परिमण्डलसंस्थानापेक्षया संख्येयगुणाधिकानि भवन्ति प्रदेशरूपमर्थमाश्रित्ये ति 'जहा दव्वट्ठयाए तहा पएसट्ठयाए वि' यथा द्रव्यार्थतयाऽल्पबहुत्वं संस्थानानां कथितं तथा प्रदेशार्थतयाऽपि अल-

---

अपेक्षा आयत संस्थान द्रव्यार्थरूप से संख्यातगुणित हैं, 'अणित्थंथा संठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' और आयत संस्थान की अपेक्षा अनित्थंस्थ (अनियताकार वाला) संस्थान द्रव्यार्थरूप से असंख्यातगुणित हैं। क्योंकि अनित्थंस्थ संस्थानवाले द्रव्य परिमंडलादिकों के दो आदि संयोग से निष्पन्न होने के कारण उनसे बहुत अधिक है-इस कारण से वे पूर्व की अपेक्षा असंख्यातगुणित कहे गये हैं 'पएसट्ठयाए' प्रदेशरूप अर्थ को आश्रित करके 'सव्वत्थोवा परिमंडलसंठाणा' सब से कम परिमण्डल (चुडी के आकार जैसा गोल) संस्थान हैं। क्योंकि परिमंडल संस्थान अधिक प्रदेशको अवगाहित करने वाला होता है, एवं उस में प्रदेश द्रव्यानुरूप होते हैं। 'वट्टा संठाणा पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' वृत्तसंस्थान (गोलाकार लड्डु के आकार जैसा) प्रदेशरूप अर्थ की अपेक्षा से परिमंडल संस्थानसे संख्यातगुणा अधिक है 'जहा दव्वट्ठयाए तहा पएसट्ठयाए वि'

કરતા આયત સંસ્થાન દ્રવ્યાર્થ પણાથી સંખ્યાતગણુ છે. 'अणित्थंथा संठाणा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' આયત સંસ્થાન કરતા અનિત્થંસ્થ (અનિયતાકાર) સંસ્થાન દ્રવ્યાર્થપણાથી અસંખ્યાતગણુ છે, કેમકે અનિત્થંસ્થ સંસ્થાન વાળુ દ્રવ્ય, પરિમંડલ વિગેરેના બે આદિ સંયોગથી સંપન્ન હોવાના કારણે તેનાથી બહુ અધિક છે -તે કારણથી તેઓ પૂર્વની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત ગણુા કહ્યા છે. 'पएसट्ठयाए' પ્રદેશરૂપ અર્થનો આશ્રય કરીને 'सव्वत्थोवा परिमंडलसंठाणा' સૌથી કમ પરિમંડલ (ચુડીના આકાર જેવું ગોળ) સંસ્થાન છે. કેમકે પરિમંડલ સંસ્થાન વધારે પ્રદેશનુ અવગાહન કરવાવાળું હોય છે. તથા તેમાં પ્રદેશ દ્રવ્ય પ્રમાણે હોય છે 'वट्टा संठाणा पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' વૃત્ત (લાડુના આકાર જેવું ગોળ) સંસ્થાન પ્રદેશરૂપ અર્થની અપેક્ષાથી પરિમંડલ સંસ્થાનથી સંખ્યાતગણુા વધારે છે. 'जहा दव्वट्ठयाए तहा पएसट्ठयाए वि' જે પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થની અપેક્ષાથી સંસ્થાનોના સ્તોક વિગેરે કહ્યા છે, એજ

बहुत्वं संस्थानानां परस्परं ज्ञातव्यम् । कियत्पर्यन्तं तदल्पबहुत्वं ज्ञातव्यं तत्राह 'जाव' इत्यादि, 'जाव अणित्थंथा संठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' यावत् अनित्थंस्थानि संस्थानानि प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाधिकानि भवन्ति, अत्र यावत्पदेन चतुरस्रत्र्यस्रायतसंस्थानानां ग्रहणं भवति, तथा च तेष्वपि प्रदेशार्थतया इत्थमेव स्तोकबहुत्वादिकं संख्येयगुणाधिकं ज्ञातव्यमिति 'दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा परिमंडला संठाणा' द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया सर्वस्तोकानि परिमण्डलानि संस्थानानि 'दव्वट्ठयाए' द्रव्यार्थतया यो गमकः 'सो चेव गमओ भाणियव्वो' स एव गमकोऽत्र भणितव्यः यथा द्रव्यार्थतया संस्थानानामल्पबहुत्वं प्रतिपादितं तथैव द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया अल्पबहुत्वं प्रतिपादनीय-

जिस प्रकार द्रव्यार्थ की अपेक्षासे संस्थानों के स्तोकत्वादि कहे हैं उसी प्रकार प्रदेशार्थ की अपेक्षा से भी परस्पर में संस्थानों के स्तोकत्वादि समझने चाहिए, एवं यह स्तोकत्व एवं अल्पबहुत्वका कथन भी 'जाव अणित्थंथा संठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' यावत् 'अनित्थंस्थ संस्थान असंख्यातगुना है' इस कथन पर्यन्त जानना चाहिए यहां यावत्पदसे चतुरस्र, (चार कोने वाला) त्र्यस्र, (तीन कोने वाला) आयत, (दीर्घ) इन तीन संस्थानोंका ग्रहण हुवा है, इन संस्थानों में भी प्रदेशों की अपेक्षा से इसी प्रकार स्तोकत्व, अल्पत्व अधिकत्व संख्यात गुणे हैं ऐसा जानलेना चाहिए 'दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा परिमंडला संठाणा' द्रव्यार्थ एवं प्रदेशार्थ की अपेक्षा से सब से अल्प परिमंडल संस्थान है, क्योंकि 'दव्वट्ठयाए सो चेव गमओ भाणियव्वो' द्रव्यार्थता और प्रदेशार्थता को आश्रित करके इन संस्थानों में परस्पर अल्पत्व एवं बहुत्व का कथन किया है, वैसे यहां भी द्रव्यार्थ एवं प्रदेशार्थत्वका युगपत् आश्रयकरके अन्योन्य में अल्पत्व का एवं

રીતે પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાથી પણ પરસ્પર સંસ્થાનોનું સ્તોકપણું વિગેરે સમજવું જોઇએ, અને આ સ્તોકપણા અને-અલ્પબહુપણાનું કથન 'जाव अणित्थंथा संठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' યાવત્ 'અનિત્થંસ્થ સંસ્થાન અસંખ્યાતગણું છે,' આટલા સુધી સમજવું. અહિયાં યાવત્પદથી ચતુરસ્ર, ત્ર્યસ્ર, આયત, આ સંસ્થાનો ગ્રહણ કરાયા છે તથા આમાં પણ પ્રદેશોની અપેક્ષાથી આજ રીતે સ્તોક વિગેરે બહુતા વિગેરે સંખ્યાતગણા છે. તેમ સમજવું. તથા 'दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा परिमंडला संठाणा' દ્રવ્યાર્થ અને પ્રદેશાર્થ આ બેઉ અપેક્ષાથી-સૌથી ઓછું પરિમંડલ સંસ્થાન છે. કેમકે 'दव्वट्ठयाए सो चेव गमओ भाणियव्वो' દ્રવ્યાર્થ પણાથી તથા પ્રદેશાર્થ પણાને લઇને સંસ્થાનોમાં પરસ્પર

मित्यर्थः। कियत्पर्यन्तमित्थमवगन्तव्यं तत्राह-'जाव' इत्यादि, 'जाव अणित्थंथा संठाणा दव्वट्ठपएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' यावदनित्थंस्थानि संस्थानानि द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाधिकानि भवन्ति पूर्वपूर्वसंस्थानापेक्षया, अत्र यावत्पदेन चतुरस्त्र्यस्रायतनानां संस्थानानां ग्रहणं भवतीति अथ-अनित्थंस्थसंस्थानानि आदौ कृत्वा द्रव्यार्थताप्रदेशार्थताविषये परिमण्डलादि संस्थानानामल्पबहुत्वमाह-'अणित्थंथेहिंतो इत्यादि। 'अणित्थंथेहिंतो संठाणेहिंतो दव्वट्ठयाएहिंतो परिमंडला संठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' अनित्थंस्थेभ्यः संस्थानेभ्यो द्रव्यार्थताकेभ्यः, द्रव्यार्थतया यानि अनित्थंस्थानि संस्थानानि सन्ति तेभ्य इत्यर्थः परिमण्डलानि संस्थानानि प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाधिकानि भवन्तीति। 'वट्टा संठाणा पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' वृत्तानि संस्थानानि प्रदेशार्थतया

अधिकत्वका कथन करलेना चाहिये। 'जाव अणित्थंथा संठाणा दव्वट्ठपएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' यावत् अनित्थंस्थ संस्थान द्रव्यार्थ एवं प्रदेशार्थ की अपेक्षासे प्रथम प्रथम के संस्थानों से असंख्यातगुणे हैं। यहाँ भी यावत्पद से चतुरस्त्र, त्र्यस्र एवं आयत इन संस्थानों का ग्रहण हुआ है 'अणित्थंथेहिंतो संठाणेहिंतो दव्वट्ठयाएहिंतो परिमंडला संठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' द्रव्यार्थताकी अपेक्षा से जो अनित्थंस्थ संस्थान है, वह अनित्थंस्थ संस्थानसे परिमंडल संस्थान प्रदेशतार्थ से असंख्यातगुणे अधिक है 'वट्टा संठाणा पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' वृत्तसंस्थानप्रदेशार्थता की अपेक्षा से पहले के संस्थानों से संख्यातगुणे अधिक है

અલ્પ અને બહુપણુ પ્રગટ કરેલ છે, એજ રીતે અહીંયાં પણ દ્રવ્યાર્થ અને પ્રદેશાર્થનું યુગપત્પણાને લઈને તેમાં પરસ્પરમાં અલ્પપણા અને બહુપણાનું કથન કરી લેવું જોઈએ. 'जाव अणित्थथा सठाणा दव्वट्ठपएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' યાવત્ અનિત્થસ્થ સંસ્થાન દ્રવ્યાર્થ અને પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાથી પહેલા, પહેલાના સંસ્થાનો કરતાં અસખ્યાત ગણા છે. અહિયાં પણ યાવત્ પદથી ચતુરસ્ર, ત્ર્યસ્ર અને આયત આ સસ્થાનો ગ્રહણ કરાયા છે 'अणित्थथेहिंतो संठाणेहिंतो दव्वट्ठयाएहितो परिमडला सठाणा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' દ્રવ્યાર્થપણાની અપેક્ષાથી જે અનિત્થસ્થ સસ્થાન છે, તે અનિત્થંસ્થ સંસ્થાનોથી પરિમંડલ સસ્થાનો પ્રદેશાર્થ પણાથી અસંખ્યાતગણા અધિક હોય છે. 'वट्टा संठाणा पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' વૃત્તસસ્થાન પ્રદેશાર્થપણાની અપેક્ષાથી પહેલાના સંસ્થાનો કરતાં સંખ્યાતગણા વધારે હોય છે. 'सो चेव पएसट्ठयाए

संख्येयगुणाधिकानि भवन्ति पूर्वसंस्थानापेक्षयेति । 'सो चेव पएसट्टयाए गमओ भाणियव्वो' स एव-द्रव्यार्थतासदृश एव प्रदेशार्थतया गमको भणितव्यः 'जाव अणित्थंथा संठाणा पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा' यावत् अनित्थंस्थानि संस्थानानि प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाधिकानि भवन्ति अत्र यावत्पदेन चतुरस्रत्र्यस्रायत-संस्थानानां ग्रहणं भवतीति । सू०१॥

परिमण्डलादीनां संस्थानानां सामान्यतो निरूपणं कृतम् । अथ रत्नप्रभादि-पृथिव्यपेक्षया संस्थानानां निरूपणाय पुनरपि तमेवार्थं प्रस्तावयन्नाह-'कइ णं भंते ! संठाणा' इत्यादि ।

मूलम्-कइ णं भंते ! संठाणा पन्नत्ता? गोयमा! पंच संठाणा पन्नत्ता तं जहा-परिमंडले जाव आयए । परिमंडला णं भंते ! संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता? गोयमा! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता । वट्टा णं भंते ! संठाणा किं संखेज्जा० एवं चेव एवं जाव आयया । इमीसे णं भंते ! रयण-प्पभाए पुढवीए परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता? गोयमा! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता । वट्टा णं भंते ! संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता? एवं चेव एवं जाव आयया । सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा० एवं चेव एवं जाव आयया । एवं जाव अहे सत्तमाए ।

'सो चेव पएसट्टयाए गमओ भाणियव्वो' प्रदेशार्थता से द्रव्यार्थ के जैसा ही गमक कहना चाहिये । 'जाव अणित्थंथा संठाणा पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा' यावत् अनित्थंस्थ संस्थान प्रदेशार्थता से असंख्यात-गुणें अधिक होते हैं । यहां यावत्पद से 'चतुरस्र-त्र्यस्र और आयत' इन संस्थानों का ग्रहण हुआ है ॥सू०१॥

ગમઓ ભાણિયવ્વો' પ્રદેશાર્થ પણાથી દ્રવ્યાર્થ જેવો જ ગમ કહેવો જોઈએ. 'જાવ અણિત્થંથા સંઠાણા પએસટ્ઠયાએ અસંખેજ્જગુણા' યાવત્ અનિત્થંસ્થ સંસ્થાન પ્રદેશાર્થપણાથી અસંખ્યાતગણું અધિક હોય છે. અહિયાં યાવત્પદથી ચતુરસ્ર-ત્ર્યસ્ર અને આયત આ સંસ્થાનોનું ગ્રહણ કરાયા છે. ॥સૂ૦૧॥

सोहम्मे णं भंते! कप्पे परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा० एवं चेव एवं जाव अच्चुए। गेवेज्जविमाणेसु णं भंते! परिमंडला संठाणा० एवं चेव। एवं अणुत्तरविमाणेसु वि। एवं ईसिप्पब्भाराए वि। जत्थ णं भंते! एगे परिमंडले णं संठाणे जवमज्झे तत्थ परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता? गोयमा! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता। वट्टा णं भंते! संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता? एवं चेव। एवं जाव आयया। जत्थ णं भंते! एगे वट्टे संठाणे जवमज्झे तत्थ परिमंडला संठाणा०? एवं चेव। वट्टा संठाणा एवं चेव। एवं जाव आयया, एवं एक्केकेणं संठाणेणं पंच वि चारेयव्वा। जत्थ णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए एगे परिमंडले संठाणे जवमज्झे तत्थ णं परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा? पुच्छा, गोयमा! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता। वट्टा णं भंते! संठाणा किं संखेज्जा? पुच्छा, गोयमा! नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता। एवं चेव एवं जाव आयया। जत्थ णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए एगे वट्टे संठाणे जवमज्झे तत्थ णं परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा०? पुच्छा, गोयमा! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता। वट्टा संठाणा एवं चेव। एवं जाव आयया। एवं पुणरवि एक्केक्केणं संठाणेणं पंच वि चारेयव्वा जहेव हेट्ठिल्ला जाव आययाणं, एवं जाव अहे सत्तमाए एवं कप्पेसु वि जाव ईसिप्पभाराए पुढवीए ॥सू० २॥

छाया—कति खलु भदन्त! संस्थानानि प्रज्ञप्तानि? गौतम! पंच संस्थानानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-परिमण्डलं यावदायतम्। परिमण्डलानि खलु भदन्त! संस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि? गौतम! नो संख्येयानि नो असंख्येयानि अनन्तानि। वृत्तानि खलु भदन्त! संस्थानानि किं संख्येयानि०? एव·

मेव एवं यावदायतानि। एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां परिमण्डलानि संस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि ? गौतम! नो संख्येयानि नो असंख्येयानि अनन्तानि। वृत्तानि खलु भदन्त! संस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि, एवमेव एवं यावदायतानि। शर्कराप्रभायां खलु भदन्त! पृथिव्यां परिमण्डलानि संस्थानानि किं संख्येयानि० ? एवमेव, एवं यावदायतानि। एवं यावदधःसप्तम्याम्। सौधर्मे खलु भदन्त! कल्पे परिमण्डलानि संस्थानानि किं संख्येयानि० एवमेव, एवं यावदच्युते। ग्रैवेयकविमानेषु खलु भदन्त! परिमण्डलानि संस्थानानि किं संख्येयानि० ? एवमेव। एवमनुत्तरविमानेष्वपि, एवमीषत्प्राग्भारायामपि। यत्र खलु भदन्त! एकं परिमण्डलं खलु संस्थानं यवमध्यम्, तत्र परिमण्डलानि संस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि ? गौतम! नो संख्येयानि नो असंख्येयानि अनन्तानि। वृत्तानि खलु भदन्त! संस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि, एवमेव। एवं यावदायतानि! यत्र खलु भदन्त! एकं वृत्तं संस्थानं यवमध्यम् तत्र परिमंडलानि संस्थानानि किं संख्येयानि० ? एवमेव, वृत्तानि संस्थानानि एवमेव। एवं यावदायतानि। एवमेकैकेन संस्थानेन पञ्चापि चारयितव्यानि। यत्र खलु भदन्त! एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यामेकं परिमण्डलं संस्थानं यवमध्यम्, तत्र खलु परिमण्डलानि संस्थानानि किं संख्येयानि ? पृच्छा, गौतम! नो संख्येयानि, नो असंख्येयानि, अनन्तानि। वृत्तानि खलु भदन्त! संस्थानानि किं संख्येयानि, पृच्छा, गौतम! नो संख्येयानि, नो असंख्येयानि, अनन्तानि। एवमेव, एवं यावदायतानि। यत्र खलु भदन्त! एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् एकं वृत्तं संस्थानं यवमध्यम् तत्र खलु भदन्त! परिमण्डलानि संस्थानानि किं संख्येयानि० पृच्छा, गौतम! नो संख्येयानि, नो असंख्येयानि अनन्तानि। वृत्तानि संस्थानानि एवमेव, एवं यावदायतानि, एवं पुनरपि एकैकेन संस्थानेन पञ्चापि चारयितव्यानि यथैव अधस्तनानि यावदायतानि, एवं यावदधः सप्तम्याम्। एवं कल्पेष्वपि यावदीषत् प्राग्भारायां पृथिव्याम् ॥सू० २॥

टीका--'कइ णं भंते! संठाणा पन्नत्ता' कति खलु भदन्त! संस्थानानि प्रज्ञप्तानि ? भगवानाह-'गोयमा!' इत्यदि, 'गोयमा' हे गौतम! 'पंच संठाणा

परिमंडल आदि संस्थानों का इस प्रकार से सामान्यतया निरूपण करके अब सूत्रकार रत्नप्रभा आदि पृथिवी की अपेक्षा से संस्थानों का

પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનોનું ઉપર પ્રમાણે સામાન્ય પણાથી નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીની અપેક્ષાએ સંસ્થાનોનું નિરૂપણ

पन्नत्ता' पञ्च संस्थानानि प्रज्ञप्तानि, अनित्थंस्थसंस्थानस्य तदन्यसंयोगजन्यत्वेन तस्य विवक्षा न कृता अतः पञ्चैव संस्थानानि अत्र कथितानि। भेदमेव दर्शयति-'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'परिमण्डलं यावदायतम्, अत्र यावत्पदेन वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रसंस्थानानां ग्रहणं भवति, तथा च परिमण्डलवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रायत-भेदात् संस्थानानि पञ्च भवन्तीति भावः। 'परिमंडलाणं भंते! संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंत' परिमण्डलानि खलु भदन्त! संस्थानानि किं

निरूपण करने के लिये पुनः उसी अर्थ की प्ररूपणा करते हैं—

'कइ णं भंते! संठाणा पन्नत्ता' इत्यादि सूत्र २।

टीकार्थ—गौतम ने इस सूत्रद्वारा पुनः ऐसा ही पूछा है-'कइ णं भंते! संठाणा पन्नत्ता' हे भदन्त! संस्थान कितने कहे गये हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! पंच संठाणा पण्णत्ता' हे गौतम! संस्थान पांच कहे गये हैं। यहां पर अनित्थंस्थ संस्थान की विवक्षा नहीं हुई है। क्योंकि वह संस्थान अन्य संस्थानों के संयोग से उत्पन्न होता है। इसलिये पांच संस्थान सूत्रकार ने कहे हैं। वे पांच संस्थान 'तं जहा' इस प्रकार से हैं-'परि-मंडले जाव आयए' परिमंडल यावत् आयत संस्थान यहाँ पर यावत्पद से वृत्त त्र्यस्र एवं चतुरस्र इन संस्थानों का ग्रहण हुआ है। तथा च-परि-मंडल, वृत्त, त्र्यस्र, चतुरस्र और आयत के भेद से संस्थान पांच हो जाते हैं। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'परिमंडला णं भंते! संठाणा किं

કરવા માટે ફરીથી એજ અર્થનું નિરૂપણ કરે છે. 'कइविहे ण भंते! स ठाणा पन्नत्ता' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્ર દ્વારા મહાવીરપ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—'कइ णं भंते! स ठाणा पन्नत्ता' હે ભગવન્ સંસ્થાનના ભેદો કેટલા પ્રકા-રના કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा पच सठाणा पन्नत्ता' હે ગૌતમ સંસ્થાનો પાચ કહ્યા છે. અહિયાં અનિત્થસ્થ સંસ્થાનની વિવક્ષા કરી નથી. કેમકે આ સંસ્થાન બીજા સસ્થાનોથી થવાવાળું હોય છે, તેથી પાંચ સંસ્થાનો સૂત્રકારે કહ્યા છે, 'तं जहा' તે પાંચ સસ્થાનો આ પ્રમાણે છે—'परिमंडले जाव आयए' પરિમ ડલ યાવત્ આયત એટલે કે પરિ મંડલ સંસ્થાન, વૃત્તસસ્થાન, ત્ર્યસ્ર સસ્થાન ચતુરસ્ર સસ્થાન અને આયત સંસ્થાન આ રીતે પાચ સસ્થાનો કહ્યા છે, અહિયાં યાવત્ શબ્દથી બાકીના ત્ર્યસ્ર વિગેરે સસ્થાનો ગણાવ્યા છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'परिमडला ण भंते! स ठाणा

संख्येयानि उत असंख्येयानि अथवा अनन्तानि भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह– 'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता' नो संख्येयानि परिमण्डलसंस्थानानि भवन्ति न वा असंख्येयानि भवन्ति परिमण्डलसंस्थानानि, किन्तु अनन्तानि भवन्तीति। 'वट्टा णं भंते! संठाणा किं संखेज्जा०' वृत्तानि खलु भदन्त! संस्थानानि किं संख्येयानि उत असंख्येयानि अथवा अनन्तानि भवन्तीति प्रश्नः। उत्तरमाह–'एवं चेव' एवमेव यथा परिमण्डल संस्थानानि नो संख्येयानि न वा असंख्येयानि किन्तु अनन्तानि तथैव वृत्तान्यपि संस्थानानि नो संख्यातानि न वा असंख्यातानि किन्तु अनन्तान्येव भवन्तीत्यर्थः। 'एवं जाव आयया' एवं यावदायतानि, अत्र यावत्पदेन त्र्यस्रचतुरस्रयो ग्रहण भवति, तथा त्र्यस्रचतुरस्रायतसंस्थानानि नो संख्यातानि न वा असंख्यातानि किन्तु अनन्तानि भवन्तीति भावः। 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए' एत-

---

संखेज्जा, असंखेज्जा, अणंता' हे भदन्त! परिमंडल संस्थान क्या संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा! नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा अणंता' हे गौतम! परिमंडल संस्थान न संख्यात हैं न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त हैं। अब पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते है–'वट्टा णं भंते! संठाणा किं संखेज्जा०' हे भदन्त! वृत्त संस्थान क्या संख्यात है अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं–'एवं चेव' हे गौतम! वृत्तसंस्थान न संख्यात हैं न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त हैं। 'एवं जाव आयया' इसी प्रकार से यावत् आयत संस्थान भी है। यहां यावत्पद से त्र्यस्र और चतुरस्र इन दो संस्थानों का ग्रहण हुआ है। तथा च त्र्यस्र, चतुरस्र और आयत ये संस्थान न संख्यात हैं,

---

किं संखेज्जा, असंखेज्जा अणंता' હે ભગવન્ પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે? અથવા અસંખ્યાત છે? કે અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता' હે ગૌતમ પરિમંડલ સંસ્થાન સંખ્યાત નથી તથા અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત છે, ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'वट्टा णं भंते! संठाणा किं संखेज्जा०' હે ભગવન્ વૃત્ત સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે? અથવા અસંખ્યાત છે? કે અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं चेव' હે ગૌતમ! વૃત્ત સંસ્થાન સંખ્યાત નથી અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત છે 'एवं जाव आयया' એજ રીતે યાવત્ આયત સંસ્થાન સુધીના પણ સંસ્થાનો સમજવા

स्यां खलु भदन्त रत्नप्रभायां पृथिव्यां रत्नप्रभा पृथिवीसम्बन्धीनि इत्यर्थः 'परि-मंडला संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता' परिमण्डलानि संस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता' नो संख्येयानि रत्नप्रभा-पृथिवीसम्बन्धिपरिमण्डलसंस्थानानि नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तान्येव भव-न्तीति भावः। 'वट्टा णं भंते! संठाणा० ? एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां तत्सम्बन्धीनि वृत्तानि खलु भदन्त! संस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः, भगवानाह 'एवं चेव' एवमेव यथा रत्नप्रभापृथिव्यां तत्संबन्धिपरि-मण्डसंस्थानानि न संख्येयानि न वा असंख्येयानि किन्तु अनन्तानि तथैव रत्न-

---

न असंख्यात हैं, किन्तु अनन्त हैं ऐसा संक्षिप्तार्थ होता है। अब पुनः गौतम रत्नप्रभादि पृथिवी की अपेक्षा लेकर प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए०' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी में-रत्नप्रभापृथिवी सम्बन्धी स्थानों में परिमंडलसंस्थान क्या संख्यात है अथवा असंख्यात है अथवा अनन्त हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता' हे गौतम! रत्नप्रभा पृथिवी में परिमंडल संस्थान न संख्यात हैं, न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त हैं। 'वट्टा णं भंते! संठाणा०' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी में वृत्तसंस्थान क्या संख्यात हैं? अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं? इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं चेव' हे गौतम! जिस प्रकार परिमंडलसंस्थान रत्नप्रभा

અર્થાત્ ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર, અને આયત એ સંસ્થાનો સંખ્યાત નથી તેમ અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ અનંત છે. એ પ્રમાણે સ્પષ્ટાર્થ થાય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી રત્નપ્રભાની અપેક્ષાથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે— 'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए०' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં—રત્નપ્રભા પૃથ્વી સંબંધી સંસ્થાન—પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે? કે અસંખ્યાત છે? અથવા અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે—'गोयमा! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં પરિમંડલ સંસ્થાન સંખ્યાત નથી તેમ અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ અનંત છે. 'वट्टा णं भंते! संठाणा०' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં વૃત્તસંસ્થાન શું સંખ્યાત છે? અથવા અસંખ્યાત છે? કે અનંત છે? 'एवं चेव' હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે પરિમંડલ સંસ્થાન, રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં અનંત કહેલ છે, એજ રીતે વૃત્તસંસ્થાન પણ અનંત કહેલ છે. 'एवं जाव

प्रभासम्बन्धिवृत्तसंस्थानानि अपि न संख्येयानि न वा असंख्येयानि किन्तु अनन्तान्येव भवन्तीति भावः । 'एवं जाव आयया' एवं यावत् आयतानि यावत्पदेन त्र्यस्रचतुरस्रसंस्थानयोर्ग्रहणम् तथा च रत्नप्रभासम्बन्धित्र्यस्रचतुरस्रायतसंस्थानानि न संख्येयानि न वा असंख्येयानि किन्तु अनन्तान्येव भवन्तीति 'सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए' शर्कराप्रभायां खलु भदन्त ! पृथिव्याम्, 'परिमंडला संठाणा०' परिमण्डलानि संस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः, उत्तरयति-'एवं चेव' यथा रत्नप्रभापृथ्वीसम्बन्धिपरिमण्डलसंस्थानानि अनन्तानि तथैव शर्कराप्रभाद्वितीयनारकपृथिवीसंबन्धिपरिमण्डलसंस्थानानि अपि नो संख्येयानि न वा असंख्येयानि किन्तु अनन्तान्येव भवन्तीति। 'एवं जाव आयया' एवं यावदायतानि अत्र यावत्पदेन वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रसंस्थानानां संग्रहणं भवति तथा च खलु शर्कराप्रभापृथिव्यां परिमण्डलसंस्थानवदेव एतदाश्रितवृत्त त्र्यस्रचतुरस्रायतसंस्थानानि नो संख्यातानि न वा असंख्यातानि किन्तु अनन्ता-

---

पृथिवी में अनन्त कहे गये हैं उसी प्रकार से वहां वृत्तसंस्थान भी अनन्त कहे गये हैं । 'एवं जाव आयया' इसी प्रकार से यावत् आयत संस्थान भी-त्र्यस्र चतुरस्र और आयत ये संस्थान भी वहां अनन्त ही कहे गये हैं। संख्यात अथवा असंख्यात नहीं कहे गये हैं। 'सक्करप्पभाए णं भंते। पुढवीए' हे भदन्त! शर्कराप्रभा पृथिवी में 'परिमंडला संठाणा' परिमंडल संस्थान क्या संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं ? उत्तर में प्रभु कहते है-'एवं चेव' हे गौतम। रत्नप्रभा सम्बन्धी परिमंडल संस्थान जैसे अनन्त कहे गये हैं उसी प्रकार से द्वितीयनारक पृथिवी सम्बन्धी परिमंडल संस्थान भी अनन्त ही कहे गये हैं । 'एवं जाव आयया' इसी प्रकार शर्कराप्रभा सम्बन्धी वृत्तसंस्थान, त्र्यस्रसंस्थान, चतुरस्र संस्थान और आयत संस्थान भी अनन्त ही हैं । वे वहां

आयया' એજ રીતે યાવત્ આયત સંસ્થાન પણ ત્ર્યસ્રચતુરસ્ર અને આયત એ સંસ્થાનો પણ ત્યાં અનંત જ કહેલ છે. સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત કહેલ નથી. 'सक्करप्पभाए णं भंते ! पुढवीए' હે ભગવન્ શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં 'परिमंडला संठाणा०' પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं चेव' હે ગૌતમ ! રત્નપ્રભાપૃથ્વી સંબંધી પરિમંડલ સંસ્થાન જેમ અનંત કહેલ છે. એજ પ્રમાણે બીજી નારક પૃથ્વી સંબંધી પરિમંડલ સંસ્થાન પણ અનંત જ કહેલ છે. 'एवं जाव आयया' એજ રીતે યાવત્ શર્કરા પ્રભા સંબંધી વૃત્તસંસ્થાન, ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન, ચતુરસ્ર સંસ્થાન, અને આયત સંસ્થાન પણ અનંત જ છે. તેઓ ત્યાં સંખ્યાત

न्येव भवन्तीति भावः। 'एवं जाव अहेसत्तमाए' एवं यावदधःसप्तम्याम्, तमस्तमायां यथा रत्नप्रभाशर्कराप्रभापृथिव्याश्रितपरिमण्डलादिसंस्थानानि अनन्तानि तथैव वालुकाप्रभात आरभ्य अधःसप्तमी नारकपृथिवीसम्बन्धि परिमण्डलाद्यायतान्तसंस्थानानि नो संख्येयानि न वा असंख्येयानि किन्तु अनन्तान्येव भवन्तीति भावः।

'सोहम्मे णं भंते! कप्पे' सौधर्मे खलु भदन्त! कल्पे 'परिमंडला संठाणा०' परिमण्डलानि संस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः, उत्तरमाह–'एवं चेव' एवमेव यथा रत्नप्रभादि पृथिव्याश्रितपरिमण्डलादि संस्थानविषये कथितं तथैव सौधर्मकल्पसम्बन्धिपरिमण्डलाद्यायतान्तसंस्थानविषये

पर न संख्यात हैं और न असंख्यात हैं। 'एवं जाव अहे सत्तमाए' रत्नप्रभा और शर्कराप्रभा पृथ्वी में परिमंडल आदि संस्थान जिस प्रकार से अनन्त कहे गये हैं–उसी प्रकार से बालुकाप्रभा से लेकर अधः सप्तमी नारक पृथिवी सम्बन्धी परिमंडल आदि संस्थान–आयतसंस्थान पर्यन्त अनन्तही हैं। वे वहां न संख्यात हैं और न असंख्यात हैं।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं–'सोहम्मे णं भंते! कप्पे परिमंडला संठाणा०' हे भदन्त! सौधर्म कल्प में परिमंडल संस्थान क्या संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं? इसके उत्तर में सूत्रकार कहते हैं–'एवं चेव' जैसा कथन रत्नप्रभादि सम्बन्धी परिमंडल आदि संस्थानों के विषय में कहा गया है उसी प्रकार का कथन सौधर्म सम्बन्धी परिमंडल से लेकर आयत संस्थान पर्यन्त के विषय में

નથી તેમ અસંખ્યાત પણ નથી 'एवं जाव अहे सत्तमाए' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં તથા શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીમાં પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનો જે રીતે અનંત કહ્યા છે, એજ રીતે વાલુકા પ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધ. સપ્તમી-તમ તમા પ્રભા પૃથ્વીના નારક સંબંધી પરિમંડલ વિગેરે આયત સંસ્થાન સુધીના સંસ્થાનો અનંત જ કહેલ છે. તેઓ ત્યાં સખ્યાત કે અસંખ્યાત કહેલ નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે—'सोहम्मे णं भंते! कप्पे परिमंडला संठाणा०' હે ભગવન્ સૌધર્મ કલ્પમાં પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે? અથવા અસંખ્યાત છે? કે અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'एवं चेव' હે ગૌતમ! રત્નપ્રભા પૃથ્વીના કથનમાં પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનોના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન સૌધર્મ કલ્પ સંબંધી પરિમંડલ સંસ્થાનથી લઈને આયત સંસ્થાન સુધીના સંસ્થાનોના સબંધમાં પણ સમજવું જોઈએ. અર્થાત્ અહીંયાં

ऽपि संख्येयत्वासंख्येयत्वयो निराकरणपूर्वकमनन्तत्वमेव ज्ञातव्यमिति। कियत्पर्यन्तमित्याह–'एवं जाव अच्चुए' एवं यावदच्युतकल्पे सौधर्माश्रितपरिमण्डलादिसंस्थानविचारवत् अच्युतान्तकल्पे परिमण्डलादिसंस्थानविषयेऽपि सर्वं ज्ञातव्यमिति 'गेवेज्जविमाणेसु णं भंते !' ग्रैवेयकविमानेषु खलु भदन्त ? 'परिमंडलसंठाणा०' परिमण्डलसंस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः, उत्तरमाह –'एवं चेव' एवमेव यथा सौधर्मकल्पादिसम्बन्धिपरिमण्डलादिसंस्थानविषये कथितं तथा ग्रैवेयकविमानेष्वपि परिमण्डलाद्यायतान्तसंस्थानेष्वपि अनन्तत्वमेव ज्ञातव्यमिति। 'एव अणुत्तरविमाणेसु वि' एवमनुत्तरविमानेष्वपि·

भी जानना चाहिये। अर्थात् यहां ये सब ५ पांचों ही संस्थान अनन्त ही हैं संख्यात अथवा असंख्यात नहीं हैं। 'एवं जाव अच्चुए' सौधर्माश्रित परिमंडल आदि संस्थानों के विचार के जैसे ही यावत् अच्युत कल्प में परिमंडल आदि पांचों ही संस्थान अनन्त ही हैं। संख्यात असंख्यात नहीं हैं। ऐसा जानना चाहिये। 'गेवेज्जविमाणेसु णं भंते ! परिमंडलसंठाणा' अब गौतम पुनः प्रभु से ऐसा पूछते हैं–हे भदन्त ! ग्रैवेयक विमानों में परिमंडल संस्थान क्या संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'एवं चेव' हे गौतम ! जैसा सौधर्मकल्पादि सम्बन्धी परिमंडल आदि संस्थानों के विषय में कहा जा चुका है उसी प्रकार का कथन ग्रैवेयकविमानों में भी परिमंडल संस्थान से लेकर आयत संस्थान पर्यन्त कहना चाहिये अर्थात् उन की अनन्तता जाननी चाहिये। अर्थात् ग्रैवेयक विमानों में ये सब संस्थान

ते ५ पांचे संस्थाने। अनंत ज छे. संख्यात के असंख्यात नथी. 'एवं जाव अच्चुए' सौधर्मकल्पना संबंधमां कहेल परिमंडल विगेरे संस्थानोना विचार प्रमाणे ज यावत् अच्युतकल्पमां परिमंडल विगेरे पांचे संस्थाने। पण अनंत ज छे. संख्यात के असंख्यात नथी. 'गेवेज्जविमाणेसु णं भंते ! परिमंडलसंठाणा' हवे गौतमस्वामी फरीथी प्रभुने पूछे छे के–हे भगवन् ग्रैवेयक विमानोमां परिमंडल संस्थान शुं संख्यात छे ? के असंख्यात छे ? अथवा अनंत छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु कहे छे के–'एव चेव' हे गौतम ! सौधर्मकल्प विगेरेना कथनना प्रसंगे परिमंडल विगेरे संस्थानोना विषयमां जे प्रमाणेनुं कथन कर्युं छे, एज प्रमाणेनुं कथन ग्रैवेयक विमानोना संबंधमां पण परिमंडल संस्थानथी लईने आयत संस्थान सुधीना सघळा संस्थानोनुं समजवुं अर्थात् ते संस्थानोनुं अनंतपणुं ज समजवुं. अर्थात् ग्रैवेयकविमा-

ग्रैवेयकविमानवदेव अनुत्तरविमानाश्रितपरिमण्डलादिसंस्थानविषयेऽपि ज्ञातव्य- मिति 'एवं ईसीपब्भाराए वि' एवमीषत् प्राग्भारायामपि ईषत्प्राग्भारायां सिद्ध- शिलायाम् परिमण्डलादिसंस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः हे गौतम ! ईषत्प्राग्भारायां पृथिव्यां परिमण्डलसंस्थानादारभ्य आयतान्त- संस्थानानि नो संख्येयानि नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तान्येव भवन्तीति तात्प- र्यमिति । अथ प्रकारान्तरेण परिमण्डलादीनि संस्थानान्येव कथयति-'जत्थ णं भंते' इत्यादिना, 'जत्थ णं भंते' यत्र खलु भदन्त ! 'एगे परिमंडले संठाणे' एकं परिमण्डलं संस्थानम् 'जवमज्झे । यवमध्यम्-यवमध्यस्वरूपम्, सर्वोऽप्यखिल- लोकः परिमण्डलसंस्थानद्रव्यैर्निरन्तरं व्याप्तो भवति, तत्र परिमण्डलसंस्थान-

---

न संख्यात हैं न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त हैं । 'एवं अणुत्तरविमाणेसु वि' जिस प्रकार का कथन इन संस्थानों के सम्बन्ध में कहा है वैसा ही कथन अनुत्तरविमानों में भी जानना चाहिये .'एवं ईसीपब्भाराए वि' तथा ऐसा ही इनके अनन्तत्व होने का कथन ईषत्प्राग्भारा पृथिवी में भी जानना चाहिये। सिद्धशिला का नाम ही ईषत्प्राग्भारा पृथिवी है । अब प्रकारान्तर से इनका कथन सूत्रकार करते हैं-'जत्थ णं भंते ! एगे परि- परिमंडले संठाणे जवमज्झे' हे भदन्त ! जहां पर एक यवमध्य के जैसे स्वरूप वाला परिमंडल संस्थान है-परिमंडल संस्थान समुदाय है- 'तत्थ परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता' वहां पर यवाकारनिर्वर्तक परिमंडल संस्थान से दूसरे परिमंडल संस्थान क्या संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त है ? तात्पर्य इसका

નોમાં આ સઘળા સંસ્થાનો સંખ્યાત કે અસંખ્યાત નથી. પરંતુ અનંત જ છે. एवं अणुत्तरविमाणेसु वि' એજ પ્રમાણેનું કથન આ સંસ્થાનોના સંબંધમાં અનુત્તરવિમાનમાં પણ સમજવું. 'एवं ईसीपब्भाराए वि' તથા એજ પ્રમાણેનું તેઓના અનંતપણાનું કથન ઇષિત્પ્રાગ્ ભારાપૃથ્વીના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. સિદ્ધ શિલા પૃથ્વીનું નામ જ ઇષિત્ પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી છે.

હવે સૂત્રકાર પ્રકારાન્તરથી આ વિષયનું કથન કરે છે.—'जत्थ णं भंते ! 'एगे परिमंडले संठाणे जवमज्झे' હે ભગવન્ જ્યાં એકયવમધ્યના જેવા સ્વરૂપ વાળું પરિમંડલ સંસ્થાન છે,-પરિમંડલ સમુદાય છે, 'तत्थ परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता' ત્યાં યવના આકાર જેવા નિર્વર્તક પરિમંડલ સંસ્થાનથી બીજા પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે-સઘળા લોકે

द्रव्याणां मध्ये यानि यानि द्रव्याणि तुल्यप्रदेशानि-तुल्यप्रदेशावगाहीनि तथा तुल्यवर्णादिपर्यववन्ति च भवन्ति तानि तानि सर्वाणि द्रव्याणि कल्पनया एक पङ्क्तौ स्थापनीयानि, एकमेकैकपङ्क्तौ एकैकजातीयेषु द्रव्येषु ऊर्ध्वाधोरूपेण निक्षिप्यमाणेषु क्रमेण अल्पबहुत्वभावात् परिमण्डलसंस्थानसमुदायो यवाकारो जायते, तत्र जघन्यप्रादेशिकद्रव्याणां वस्तुस्वभावतोऽल्पत्वात् प्रथमा पङ्क्तिर्ह्रस्वा भवति, ततः परं शेषाणां द्रव्याणां बहुबहुतरत्वात् क्रमशो दीर्घदीर्घतरा पङ्क्तिर्मध्यभागे जायते, ततः परं परेषां क्रमशोऽल्पाल्पतरत्वात् ह्रस्वह्रस्वतरा पङ्क्तिर्जायते, एवं ह्रस्वत्वेन जायमाना यावदुत्कृष्टप्रदेशानामल्पतमत्वेन अन्ते ह्रस्वतमा पङ्क्ति-

ऐसा है कि यह समस्त लोक परिमंडल संस्थानाकारवाले द्रव्यों से पुद्गलस्कन्धों से निरन्तर व्याप्त हो रहा है इन परिमंडल संस्थानवाले द्रव्यों में जो जो द्रव्य तुल्यप्रदेशवाले, तुल्यप्रदेशावगाहना वाले और तुल्यवर्णादिपर्यायवाले होते हैं, वे वे सब द्रव्य कल्पना से एक पङ्क्ति में स्थापित करना चाहिये और उनके ऊपर एवं नीचे एक एक जाति वाले परिमंडलाकारवाले द्रव्य एक पङ्क्ति में स्थापित करना चाहिये। इस क्रम से स्थापित करने पर उनमें अल्पबहुत्व हो जाता है इससे परिमंडल संस्थान का समूह यव के आकार जैसा हो जाता है। इसमें जघन्य प्रदेशवाले द्रव्यों की प्रथम पङ्क्ति स्वभावतः अल्प होने के कारण छोटी होती है और बाकी की पङ्क्ति अधिक अधिकतर प्रदेश वाले द्रव्यों की होने के कारण बीच में मध्यभाग में दीर्घतर होती है इसके बाद की पङ्क्ति अर्थात् अन्तिम पंक्ति उत्कृष्ट प्रदेशों वाले द्रव्यों

પરિમંડલ સંસ્થાનના આકારવાળા દ્રવ્યો યુક્ત પુદ્ગલસ્કંધોથી નિરંતર વ્યાપ્ત થઈ રહ્યા છે. આ પરિમંડલ સંસ્થાનવાળા દ્રવ્યોમાં જે જે દ્રવ્ય, તુલ્ય પ્રદેશવાળા, તુલ્ય પ્રદેશાવગાહના વાળા અને તુલ્ય વર્ણ વિગેરે પર્યાયવાળા હોય છે, તે તે સઘળા દ્રવ્યો કલ્પનાથી એક પંક્તિમાં સ્થાપવા જોઈએ. અને તેની ઉપર અને નીચે એક એક જાતિવાળા પરિમંડલના આકારવાળા દ્રવ્યો, એક એક પંક્તિમાં સ્થાપવા જોઈએ. આ ક્રમથી સ્થાપવાથી તેઓમાં અલ્પ બહુત્વ થઇ જાય છે તેથી પરિમંડલ સંસ્થાનનો સમૂહ યવના આકાર જેવો થઈ જાય છે. તેમાં જઘન્ય પ્રદેશવાળા દ્રવ્યોની પહેલી પંક્તિ તેઓના સ્વભાવથી અલ્પ હોવાને કારણે નાની હોય છે. અને બાકીની પંક્તિ અધિક, અધિકતર પ્રદેશવાળા દ્રવ્યોની હોવાથી વચમાં એટલે મધ્યભાગમાં દીર્ઘ અને દીર્ઘતર હોય છે. તે પછીની પંક્તિ અર્થાત્ છેલ્લી પંક્તિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદે

भवति। इत्येवं तुल्यैस्तदन्यैश्च परिमण्डलद्रव्यै र्यवाकारं क्षेत्र निष्पादितं भवति इदमेवाश्रित्य कथ्यते-'जत्थ णं' इत्यादि, यत्र देशे एकं परिमण्डलं संस्थानं विद्यते यवमध्यं यवस्येव मध्यं-मध्यभागो विद्यते यस्य विपुलत्वसाधर्म्यात् तद् यवमध्यं यवाकारमित्यर्थः 'तत्थ' तत्र-यवमध्ये 'परिमंडलसंठाणा' परिमण्डलानि संस्थानानि यवाकारनिर्वर्त्तकपरिमण्डलसंस्थानव्यतिरिक्तानि-तानि 'किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता?' किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता' नो संख्येयानि नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तानि, यत्रैकयवाकारनिष्पादकः परिमण्डलसंस्थानसमुदायो भवति तस्मिन् क्षेत्रे यवाकारनिष्पादकपरिमण्डलसंस्थानातिरि-

के अत्यल्प होने के कारण छोटी होती है। इस प्रकार स्थापित करने से तुल्यप्रदेशवाले भिन्न परिमंडलद्रव्यों द्वारा क्षेत्र यवाकार रूप में निष्पादित हो जाता है। सो इसी को आश्रित करके ऐसा कहा गया है कि जिसदेश में एक यव के मध्य के जैसे स्वरूपवाला परिमंडल संस्थान हैं-अर्थात् यव के आकार जैसा परिमंडलसंस्थान हैं-सो उस यवमध्य में यवाकार निर्वर्त्तक परिमडलसंस्थान से व्यतिरिक्त और परिमंडलसंस्थान क्या संख्यात हैं? अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं? ऐसा यह प्रश्न है-इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता' वहां वे संख्यात नहीं है, असंख्यात नहीं हैं किन्तु अनन्त है तात्पर्य इसका ऐसा है कि जहां एक यवाकार निष्पादक परिमंडलसंस्थानसमुदाय होता है उस क्षेत्र में उस यवाकार निष्पादक परिमंडल संस्थान से भिन्न और भी

શોવાળા દ્રવ્યોનું અત્યંત અલ્પપણુ હોવાથી નાની થાય છે. આ પ્રમાણેનો આકાર થવાથી તુલ્ય પ્રદેશવાળા જુદા પરિમંડલ દ્રવ્યો દ્વારા ક્ષેત્ર યવાકાર પણાથી યુક્ત થઈ જાય છે. તો તેજ વિષયનો આશ્રય કરીને એવું કહ્યું છે કે-જે દેશમાં એક યવની મધ્યના જેવા સ્વરૂપવાળું પરિમંડલ સંસ્થાન છે, અર્થાત્ યવના આકાર જેવું પરિમંડલ સંસ્થાન છે, તો તે યવ મધ્યમાં યવના આકાર જેવું નિર્વર્તક પરિમંડલ સંસ્થાનથી જુદુ બીજુ પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે? અથવા અસંખ્યાત છે? કે અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! હે ગૌતમ! 'नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा अणंता' ત્યાં તે સંખ્યાત નથી. અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ અનંત છે આ કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે-જ્યાં એક યવના આકારવાળું નિષ્પાદક પરિમંડલ સંસ્થાન સમુદાય હોય છે, તે ક્ષેત્રમાં તે યવાકાર નિષ્પાદક પરિમંડલ સંસ્થાન નથી

क्तानि कियन्ति परिमण्डलसंस्थानानि भवन्तीति प्रश्नस्य यवाकारनिष्पादकपरिमण्डलसंस्थानव्यतिरिक्तानि अनन्तानि परिमण्डलसंस्थानानि भवन्ति? यवाकारनिर्वर्त्तकपरिमण्डलसंस्थानद्रव्येभ्यस्तदतिरिक्तानां तेषामनन्तगुणाधिकत्वात्, तदपेक्षया च यवाकारनिर्वर्त्तकद्रव्याणामनन्तगुणहीनत्वादित्युत्तरम्। 'वट्टा णं भंते! संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता' वृत्तानि खलु भदन्त! संस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः, उत्तरयति–'एवं चेव' एवमेव–परिमण्डलसंस्थानवदेव वृत्तसंस्थानान्यपि न संख्यातानि न वा–असंख्यातानि किन्तु अनन्तानीति भावः। 'एवं जाव आयया' एवं यावदायतानि, एवम्–वृत्तसंस्थानवदेव यावदायतसंस्थानानि अत्र यावत्पदेन त्र्यस्रचतुरस्रसंस्थानयोर्ग्रहणम्, त्र्यस्रचतुरस्रायतानि संस्थानान्यपि नो संख्येयानि न वा असंख्येयानि किन्तु अनन्तान्येव भवन्तीति भावः।

अनन्त परिमंडल संस्थान हैं। यवाकार निर्वर्तक परिमडल संस्थान वाले द्रव्यों से भिन्न जो और परिमंडल संस्थान हैं वे अनन्तगुणित हैं, और इनकी अपेक्षा यवाकारनिर्वर्तकद्रव्य हैं वे अनन्तगुण हीन हैं। 'वट्टा णं भंते! संठाणा किं संखेज्जा, असंखेज्जा, अणंता' अब गौतम प्रभु से ऐसा कहते हैं–हे भदन्त! वहां वृत्तसंस्थान क्या संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त है? उत्तर में प्रभु कहते हैं 'एवं चेव' वहां पर परिमं ल संस्थानों के जैसे वृत्तसंस्थान भी अनन्त ही हैं। वे वहां न संख्यात हैं और न असंख्यात हैं। 'एवं जाव आयया' इसी प्रकार से वहां त्र्यस्रसंस्थान चतुरस्रसंस्थान और आयतसंस्थान भी अनन्त ही हैं। संख्यात असंख्यात नहीं हैं। तात्पर्य इस कथन का यही है कि यवाकारवाले परिमंडल संस्थान में और भी अन्य चार संस्थान अनन्त हैं।

જુદું બીજું પણ અનંત પરિમંડલ સંસ્થાન છે. અને તેના કરતા યવાકાર નિર્વર્તક પરિમંડલવાળા દ્રવ્યોથી જુદું પરિમંડલ સંસ્થાન છે, તે અનંતગણું છે. અને તેના કરતાં યવાકાર નિર્વર્તક દ્રવ્ય છે, તે અનંતગુણ હીન છે, 'वट्टा णं भंते! संठाणा किं संखेज्जा, असंखेज्जा, अणंता' હે ભગવન્ ત્યાં વૃત્તસંસ્થાન સંખ્યાત છે અસંખ્યાત છે? અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે–'एवं चेव' ત્યાં પરિમંડલ સંસ્થાન પ્રમાણે વૃત્ત સંસ્થાન પણ અનંત જ છે, તે ત્યાં સંખ્યાત નથી. તેમ અસંખ્યાત પણ નથી. 'एवं जाव आयया' એજ પ્રમાણે ત્યાં ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન, ચતુરસ્ર સંસ્થાન અને આયત સંસ્થાન પણ અનંત જ છે સંખ્યાત કે અસંખ્યાત નથી. કહેવાનો ભાવ એ છે કે–યવાકારવાળા પરિમંડલ સંસ્થાનમાં બીજા પણ અન્ય ૪ ચાર સંસ્થાનો અનંત છે.

'जत्थ णं भंते' यत्र प्रदेशविशेषे खलु भदन्त ! 'एगे वट्टे संठाणे जवमज्झे' एकं वृत्तं संस्थानं यवमध्यं यवाकारमित्यर्थः 'तत्थ परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता' तत्र-यवाकारनिष्पादकवृत्तसंस्थानप्रदेशे परिमण्डलसंस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः, उत्तरमाह-'एवं चेव' एवमेव यथा यवाकारनिष्पादकपरिमण्डलसंस्थानप्रदेशे तदन्यानि परिमण्डलसंस्थानानि अनन्तानि विद्यन्ते तथैव यवाकारनिष्पादकवृत्तसंस्थानप्रदेशेऽपि परिमण्डलसंस्थानानि अनन्तान्येव भवन्तीति। 'वट्टा संठाणा एवं चेव' वृत्तानि संस्थानानि एवमेव यवाकारनिष्पादकवृत्तसंस्थानप्रदेशे तदन्यानि वृत्तानि संस्थानानि नो संख्येयानि नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तान्येव भवन्ति इति भावः। 'एवं जाव आयया' एवं यावत् आयतानि यावत्पदेन त्र्यस्रचतुरस्रयोर्ग्रहणं भवति तथा

-'जत्थ णं भंते! एगे वट्टे संठाणे जवमज्झे' इस सूत्रद्वारा गौतम ने प्रभु श्री महावीरस्वामी से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! जहां पर एक यवाकार वृत्तसंस्थान है वहां पर परिमंडल संस्थान कितने हैं? क्या वे वहां संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं? इसके उत्तर में कहते हैं-'एवं चेव' हे गौतम! जिस प्रकार यवाकार निष्पादक परिमंडल संस्थान के प्रदेश में इससे अन्य और परिमंडल संस्थान अनन्त कहे गये हैं इसी प्रकार यवाकारनिष्पादक वृत्तसंस्थान के प्रदेश में इससे अन्य और भी वृत्तसंस्थान अनन्त होते हैं। इसलिये 'वट्टा संठाणा एवं चेव' वहां पर वृत्तसंस्थान अनन्त जानना चाहिये, अतः वे वहां पर न संख्यात होते हैं और न असंख्यात होते हैं। 'एवं जाव आयया' इसी प्रकार से यह भी समझना चाहिये कि जिस प्रदेश में एक यवा-

'जत्थ णं भंते! एगे वट्टे संठाणे जवमज्झे' આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુ શ્રી મહાવીર સ્વામીને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ જ્યાં એક યવાકાર વૃત્તસંસ્થાન છે, ત્યાં પણ પરિમંડલ સંસ્થાન કેટલા છે? શું તેઓ સંખ્યાત છે? અથવા અસંખ્યાત છે? કે અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं चेव' હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે યવાકાર નિષ્પાદક પરિમંડલ સંસ્થાન પ્રદેશ પણામાં તેનાથી બીજા અન્ય પરિમંડલ સંસ્થાન કરતાં અનંત કહ્યા છે, એજ પ્રમાણે યવાકાર નિષ્પાદક વૃત્ત સંસ્થાનના પ્રદેશમાં તેનાથી બીજા અન્ય વૃત્ત સંસ્થાન પણ અનંત હોય છે. તેથી 'वट्टा संठाणा एवं चेव' ત્યાં વૃત્ત સંસ્થાન અનંત સમજવું. તે સંખ્યાત કે અસંખ્યાત હોતું નથી 'एवं जाव आयया' એજ રીતે એ પણ સમજવું કે જે પ્રદેશમાં એક યવાકાર

च यत्र प्रदेशे एकं यवाकारनिष्पादकं वृत्तसंस्थानद्रव्यं तत्र त्र्यस्रचतुरस्रायतानि संस्थानानि अनन्तानि भवन्तीति। 'एवं एक्केक्केणं संठाणेणं पंच वि चारेयव्वा' एवम्-एकैकेन संस्थानेन सह पञ्चापि संस्थानानि चारयितव्यानि यथा यवाकार-निष्पादकपरिमण्डलसंस्थानप्रदेशे तदन्यपरिमण्डलसंस्थानानि अनन्तान्येव विद्यन्ते इति चारित तथैव वृत्तादि प्रत्येकसंस्थानेन सह स्वातिरिक्तद्रव्ययुक्तस्य स्वसंस्था-नस्य तदतिरिक्तसंस्थानचतुष्टयस्य च चारणं कर्तव्यम्। तथा च परिमण्डलसंस्था-नप्रदेशे परिमण्डवृत्तत्र्यस्रचतुरस्रायतसंस्थानानि अनन्तान्येव वर्तन्ते एवमेव वृत्ताद्या-यतान्तसंस्थानेषु चारणा कर्तव्येति भावः। पूर्वोक्तामेव संस्थानप्ररूपणां रत्नप्रभादि-भेदेनाह-'जत्थ णं इत्यादि 'जत्थ णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' यत्र खलु

कार निष्पादक वृत्तसंस्थान द्रव्य हैं यहां पर त्र्यस्र, चतुरस्र और आयत संस्थान अनन्त होते हैं। 'एवं एक्केक्केणं संठाणेणं पंच वि चारेयव्वा' इस प्रकार एक एक संस्थान के साथ पांचों ही संस्थानों का सम्बन्ध है ऐसा जानना चाहिये। जैसे-यवाकारनिष्पादक परिमंडल संस्थान प्रदेश में इससे अन्य परिमंडलसंस्थान अनन्त ही मौजूद रहते हैं ऐसा-विचारित किया गया है उसी प्रकार वृत्तादि संस्थान के साथ अपने २ से भिन्न द्रव्ययुक्त अपने संस्थान का तथा इससे भी भिन्न अन्य चार संस्थानों का सद्भाव रहता है ऐसा विचारित करना चाहिये। तथा च परिमंडल संस्थान के प्रदेश में परिमण्डल संस्थान, वृत्तसंस्थान, त्र्यस्रसंस्थान, चतुरस्रसंस्थान और आयत संस्थान ये सब संस्थान-अनन्त ही होते हैं। इसी प्रकार से वृत्तसंस्थान आदि आयतान्त संस्थानों में भी चारणा करनी चाहिये। 'अब सूत्रकार पूर्वोक्त संस्थान

નિષ્પાદક વૃત્ત સંસ્થાન દ્રવ્ય છે, ત્યા ત્ર્યસ્ર, ચતુરસ્ર, અને આયત સંસ્થાન અનંત હોય છે. 'एवं एक्केक्केण संठाणेण पंच वि चारेयव्वा' આ રીતે એક એક સંસ્થાનની સાથે પાચે સંસ્થાનોને સમ્બન્ધ છે. તેમ સમજવું જોઈએ. જેમકે-યવાકાર નિષ્પાદક પરિમંડલ સંસ્થાન પ્રદેશમાં તેનાથી બીજા પરિમંડલ સંસ્થાન અનંત જ વર્તમાન રહે છે એ પ્રમાણેના વિચાર નિર્ણિત કર્યો છે. એજ પ્રમાણે વૃત્તાદિ સંસ્થાનની સાથે પોતપોતાનાથી જુદા દ્રવ્યવાળા પોતાના સંસ્થાનનુ તથા તેનાથી પણ જુદા બીજા ચારે સંસ્થાનોના સદ્ભાવ રહે છે તેમ સમજવું જોઈએ તથા પરિમંડલ સંસ્થાનના પ્રદેશમાં પરિમંડલ સંસ્થાન, વૃત્ત સંસ્થાન ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન, ચતુરસ્ર સંસ્થાન, અને આયત સંસ્થાન એ બધા સંસ્થાનો અનંત જ હોય છે, એજ રીતે વૃત્ત સંસ્થાન વિગેરે આયત સુધીના સંસ્થાનોના સંબંધમાં પણ ચારણા કરવી જોઈએ.

भदन्त ! एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम्, 'एगे परिमंडले संठाणे जवमज्झे' एकं परिमण्डलं संस्थानं यवमध्यम् 'तत्थ णं परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा पुच्छा' तत्र खलु तदन्यानि परिमण्डलानि संस्थानानि किं संख्येयानि इति पृच्छा हे भदन्त ! यत्र रत्नप्रभा पृथिवी सम्बन्धि यवाकारमेकं परिमण्डलं संस्थानं वर्त्तते तत्र तदतिरिक्तानि परिमण्डलानि संस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः, उत्तरयति-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता' नो संख्येयानि नो असंख्येयानि किन्तु अनन्तानि एतानि तत्र भवन्तीति। 'वट्टा णं भंते ! संठाणा किं संखेज्जा०' एतस्यां, रत्नप्रभायां पृथिव्यामेकस्मिन् परिमण्डले संस्थाने यवमध्ये वृत्तानि संस्थानानि किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः, उत्तरयति-'एवं चेव' एवमेव यथा रत्नप्रभाश्रितमेकस्मिन् यवमध्ये परिमण्डलसंस्थानप्रदेशे वर्तते तदन्यानि परिमण्डलानि संस्थानानि न संख्येयानि न वा असंख्येयानि किन्तु अनन्तानि, तथैव तत्र वर्त्तमानानि वृत्तानि

की प्ररूपणा का कथन रत्नप्रभा आदि के भेद से करते हैं-'जत्थ णं' इत्यादि, 'जत्थ णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवी एगे परिमंडले संठाणे जवमज्झे' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रभु से गौतम ने ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! जहां इस रत्नप्रभा पृथिवी में यवाकार निष्पादक परिमंडल संस्थान है। 'तत्थ णं परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा पुच्छा' वहां दूसरे परिमंडल संस्थान क्या संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते है-गोयमा नो संखेज्जा नो असंखेज्जा, अणंता' हे गौतम ! परिमंडल संस्थान संख्यात नहीं होते हैं अथवा असंख्यात नहीं होते हैं किन्तु अनन्त ही होते हैं अब वृत्तसंस्थान को अतिदेश से बताते हैं 'एवं चेव' इसी प्रकार

હવે સૂત્રકાર પહેલા કહેલ સંસ્થાનોની પ્રરૂપણા રત્નપ્રભા આદિના ભેદથી કહે છે. जत्थ णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए एगे परिमंडले संठाणे जवमज्झे' આ સૂત્રપાઠદ્વારા પ્રભુને ગૌતમસ્વામીએ એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ જ્યાં આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં યવાકાર નિષ્પાદક પરિમંડલ સંસ્થાન સમૂહ છે, ત્યાં બીજુ પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'एवं चेव' હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વી સંબંધી એક યવમધ્ય પરિમંડલ સંસ્થાનના પ્રદેશમાં અન્ય પરિમંડલ સંસ્થાન સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત હોતા નથી. પરંતુ અનંત જ હોય છે. હવે સૂત્રકાર વૃત્તસંસ્થાનનું કથન કરતા થકા અતિદેશથી (ભલામણુ સાથે) કહે છે. 'एवं चेव' એજ પ્રમાણે ત્યાં વૃત્તસંસ્થાન પણ સંખ્યાત

संस्थानान्यपि नो संख्येयानि न वा असंख्येयानि किन्तु अनन्तान्येवेति भावः। 'एवं जाव आयया' एवं यावदायतानि संस्थानानि यावत्पदेन त्र्यस्रचतुरस्रसंस्थान-योर्ग्रहणम्, तथा च एकस्मिन् परिमण्डलसंस्थानप्रदेशे त्र्यस्रचतुरस्रायतानि संस्था-नानि न संख्यातानि न वा असंख्यातानि किन्तु अनन्तान्येवेति 'जत्थ णं भंते!' यत्र खलु भदन्त! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'एगे वट्टे संठाणे जवमज्झे' एकं वृत्तं संस्थानं यवमध्यम् यवाकारसंपादकवृत्तसंस्थान-समुदायो भवेदित्यर्थः 'तत्थ णं परिमंडला संठाणा' तत्र खलु परिमण्डलानि संस्थानानि 'किं सखेज्जा० पुच्छा' किं संख्येयानि असंख्येयानि अनन्तानि वेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता' नो संख्येयानि नो असंख्येयानि अनन्तानि रत्नप्रभापृथिव्यां

वृत्तसंस्थान भी संख्यात अथवा असंख्यात नहीं होते हैं किन्तु अनन्त ही होते हैं 'एवं जाव आयया' इसी प्रकार से वहां त्र्यस्रसंस्थान चतुरस्रसंस्थान और आयतसंस्थान भी संख्यात अथवा असंख्यात नहीं होते हैं किन्तु अनन्त ही होते हैं 'जत्थ णं भंते! इमीसे रयण-प्पभाए पुढवीए एगे वट्टे संठाणे जवमज्झे' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी में जहां एक यवाकृति निष्पादक वृत्तसंस्थान समूह होता है 'तत्थ णं परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा पुच्छा' वहां पर परिमंडल संस्थान क्या संख्यात होते है अथवा असंख्यात होते हैं अथवा अनन्त होते है? इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा अणंता हे गौतम! वहां वे संख्यात, अथवा असंख्यात नहीं हैं किन्तु अनन्त ही हैं। अर्थात् रत्नप्रभा पृथिवी में जहां पर एक

અથવા અસંખ્યાત હોતા નથી પરંતુ અનંત જ હોય છે 'एव जाव आयया' એજ પ્રમાણે ત્યાં ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન, ચતુરસ્ર સંસ્થાન અને આયત સંસ્થાન પણ સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત હોતા નથી. પરંતુ અનંત જ હોય છે. 'जत्थ णं भंते! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए एगे वट्टे संठाणे जवमज्झे' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં જ્યાં એક યવાકૃતિ નિષ્પાદક વૃત્તસંસ્થાન સમૂહ હોય છે, 'तत्थ णं. परिमंडला संठाणा किं संखेज्जा पुच्छा' ત્યાં પરિમંડલ સંસ્થાન શું સંખ્યાત હોય છે? અથવા અસંખ્યાત હોય છે? કે અનંત હોય છે? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणता' હે ગૌતમ! ત્યાં તે સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત હોતા નથી પરંતુ અનંત જ છે. અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં

यत्र वृत्तमेकं संस्थानं यवाकारनिष्पादकं तत्र यानि परिमण्डलसंस्थानानि तानि न संख्येयानि न वा असंख्येयानि किन्तु अनन्तान्येव भवन्तीत्यर्थः, 'वट्टा संठाणा एवं चेव' वृत्तानि संस्थानानि एवमेव यथा यवाकृतिनिष्पादकवृत्तसंस्थानसमुदाये विद्यमानानि परिमण्डलसंस्थानानि अनन्तानि तथैव यवाकृतिनिष्पादकवृत्तसंस्थानसमुदाये तदन्यानि वृत्तसंस्थानानि यानि तान्यपि अनन्तान्येव न तु संख्याताानि- न तु असंख्यातानि चेति। 'एवं जाव आयया' एवं यावदायतानि अत्र यावत्पदेन एकस्मिन् वृत्तसंस्थानप्रदेशे त्र्यस्रचतुरस्रायतसंस्थानानि, प्रत्येकं न संख्यातानि नासंख्यातानि अपितु अनन्तान्येवेति भावः 'एवं पुणरवि एक्केक्केणं संठाणेणं पंच वि चारेयव्वा जहेव हेठिल्ला जाव आयएणं' एव पुनरपि एकैकेन संस्थानेन सह

यवाकार निष्पादक वृत्तसंस्थान है वहां जितने परिमंडल संस्थान हैं वे संख्यात अथवा असंख्यात न होकर अनन्त ही होते हैं। 'वट्टा संठाणा एवं चेव' वृत्त संस्थानों के सम्बन्ध में भी ऐसा ही कथन जानना चाहिये अर्थात् यवाकृतिनिष्पादक वृत्तसंस्थान समुदाय में विद्यमान परिमंडल संस्थान जिस प्रकार से अनन्त प्रकट किये गये हैं उसी प्रकार से यवाकृतिनिष्पादक वृत्तसंस्थान समुदाय में इससे अन्य और भी जो वृत्तसंस्थान हैं वे अनन्त कहे गये हैं, संख्यात असंख्यात नहीं। 'एवं जाव आयया' इसी प्रकार का कथन यावत् आयतसंस्थान-तक करना चाहिये-अर्थात्-एक वृत्त संस्थान-प्रदेश में त्र्यस्रसंस्थान, चतुरस्रसंस्थान और आयतसंस्थान ये प्रत्येक ही अनन्त हैं संख्यात अथवा असंख्यात नहीं हैं। 'एवं पुणरवि एक्केक्केणं संठाणेणं पंच-वि चारेयव्वा जहेव हेठिल्ला जाव आयएणं' इस प्रकार से पुनः एक एक

જ્યાં યવાકાર નિષ્પાદક વૃત્ત સંસ્થાન છે, ત્યાં જેટલા પરિમંડલ છે, તે બધા સંખ્યાત કે અસંખ્યાત નથી પરંતુ અનંત જ છે. वट्टा संठाणा एवं चेव' વૃત્ત સસ્થાનોના સંબંધમાં પણ એ પ્રમાણેનુ જ કથન સમજવું અર્થાત્ યવાકૃતિ નિષ્પાદક વૃત્ત સંસ્થાન સમુદાયમાં રહેલ પરિમંડલ સંસ્થાન જે પ્રમાણે અનન્ત હોવાનું કહ્યુ છે. એજ પ્રમાણે યવાકૃતિ નિષ્પાદક વૃત્ત સંસ્થાન સમુદાયમાં આનાથી જુદા બીજા જે વૃત્ત સંસ્થાનો છે, તે અનંત કહ્યાં છે સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત કહ્યા નથી. 'एवं जाव आयया' આજ પ્રમાણેનું કથન યાવત્ આયત સંસ્થાન સુધી કરવું જોઈએ અર્થાત્ એક વૃત્ત સંસ્થાન પ્રદેશમાં ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન, ચતુરસ્ર સંસ્થાન, અને આયત સંસ્થાન એ દરેક અનંત જ છે. સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નથી. 'एव पुणरवि एक्केक्केणं

पञ्चापि संस्थानानि चारयितव्यानि यथैव अधस्तनानि पूर्वसूत्राणि यावदायतेन एकैकसंस्थानेन चारितानि, तथैव पञ्चानामपि संस्थानानां पूर्वोक्तरीत्यैव चारणा व्यवस्था करणीया परिमण्डलसंस्थानादारभ्य आयतसंस्थानपर्यन्तेनेति 'एवं जाव अहे सत्तमाए' एव यावदधः सप्तम्याम् यथा रत्नप्रभापृथिव्याश्रितपरिमण्डलाद्याय-तान्तसंस्थानानामनन्तत्व कथितं तथैव शर्कराप्रभापृथिवीत आरभ्याधःसप्तमी पृथिवी-सम्बन्धिपरिमण्डलादारभ्य आयतसंस्थानानामपि संख्येयत्वासंख्येयत्वयो निरा-करणपूर्वकमनन्तत्वमेव प्रतिपादनीयमिति भावः 'एवं कप्पेसु वि' एवं सौधर्मादि-कल्पेष्वपि येन प्रकारेण रत्नप्रभादितमस्तमान्तपृथिवीसम्बन्धिपरिमण्डलादि-संस्थानेषु अनन्तस्य विचारः कृतस्तेनैव रूपेण सौधर्मादि कल्पेष्वपि परिमण्डला-द्यायतान्तसंस्थानानामनन्तत्वं प्रतिपादनीयमिति भावः। 'जाव ईसीपब्भाराए

संस्थान के साथ पांच संस्थानों का आयत संस्थान तक विचार करना चाहिये 'एवं जाव अहेसत्तमाए, एवं कप्पेसु वि जाव ईसीपब्भाराए पुढवीए' जिस प्रकार से रत्नप्रभा पृथिवी का आश्रय करके परिमंडल आदि आयतान्त संस्थानों में अनन्तता कही गई है उसी प्रकार शर्कराप्रभा पृथिवी से लेकर अधः सप्तमी तमस्तमा पृथिवी सम्बन्धी परिमंडल संस्थान से लेकर आयत संस्थानों तक में भी अनन्तता ही कही गई है-संख्यातता और असंख्यातता नहीं। इसी प्रकार का कथन सौधर्मादिकल्पों में भी इन संस्थानों के सम्बन्ध में करना चाहिये। जैसा कथन रत्नप्रभा से लेकर तमस्तमान्त पृथिवी सम्बन्धी परिमंडलादि संस्थानों में अन-न्तता का हुआ है संख्यातता और असंख्यातता का वहां निराकरण

संठाणेणं पंच वि चारेयव्वा जहेव हेट्ठिल्ला जाव आयएणं' આ રીતે ફરીથી એક એક સંસ્થાનની સાથે પાંચ સંસ્થાનોનો આયત સંસ્થાન સુધી વિચાર કરવો જોઈએ. 'एवं जाव अहेसत्तमाए एवं कप्पेसु वि जाव ईसीपब्भाराए पुढवीए' જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો આશ્રય કરીને પરિમંડલ વિગેરે આયત સુધીના સંસ્થાનોમાં અનન્તપણુ કહેલ છે, એજ પ્રમાણે શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃ સપ્તમી-તમસ્તમા પૃથ્વી સંબંધી પરિમંડલ સંસ્થાનથી આરં-ભીને આયત સંસ્થાન સુધીના સંસ્થાનોમાં પણ અનંતપણું જ કહ્યું છે સંખ્યાત પણું કે અસંખ્યાત પણું કહ્યું નથી. આજ પ્રમાણેનું કથન સૌધર્મ વિગેરે કલ્પોમાં પણ આ સંસ્થાનોના સંબંધમાં કહેવુ જોઈએ, રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને તમસ્તમા સુધીની પૃથ્વીના પરિમંડલ સંસ્થાનોમાં જે પ્રમાણે અનંતપણુ હોવાનું કહેલ છે. અને સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાતપણું હોવાનો નિષેધ

पुढवीए' यावद् ईषत्प्राग्भारायां पृथिव्याम् यावदीषत्प्राग्भारापृथिव्याश्रितपरिमण्डलादिसंस्थानविषयेऽपि पूर्ववदेव विचारः करणीय इति ॥सू०२॥

अथ संस्थानान्येव प्रदेशतोऽवगाहतश्च प्ररूपयन्नाह-'परिमंडले णं भंते' इत्यादि।

मूलम्-परिमंडले णं भंते! संठाणे कइ पएसिए पुच्छा, गोयमा! परिमंडले णं संठाणे दुविहे पन्नत्ते तं जहा-घणपरिमंडले य पयरपरिमंडले य। तत्थ णं जे से पयरपरिमंडले से जहन्नेणं वीसइपएसिए वीसइपएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव। तत्थ णं जे से घणपरिमंडले से जहन्नेणं चत्तालीसपएसिए चत्तालीसपएसोगाढे पन्नत्ते उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते। वट्टे णं भंते! संठाणे कइपएसिए कइपएसोगाढे पन्नत्ते? गोयमा! वट्टे संठाणे दुविहे पन्नत्ते, तं जहा-घणवट्टे य पयरवट्टे य। तत्थ णं जे से पयरवट्टे से दुविहे पन्नत्ते तं जहा-ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य। तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पंचपएसिए, पंचपएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे, तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं बारसपएसिए बारसपएसोगाढे उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे। तत्थ णं जे से घणवट्टे से दुविहे पन्नत्ते तं जहा-ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य। तत्थ णं जे से

किया गया है वैसा ही इन संस्थानों का कथन सौधर्मादिक कल्पों में भी करना चाहिये। ऐसा यह कथन यावत् ईषत्प्राग्भाराश्रित परिमंडल आदि संस्थान का ईषत्प्राग्भारापृथिवी तक सिद्धशिला तक करना चाहिये ॥सू०२॥

કરેલ છે, એજ પ્રમાણે તે સંસ્થાનોનું કથન સૌધર્મ વિગેરે કલ્પોમાં પણ સમજવું એવુ આ કથન યાવત્ ઇષત્પ્રાગ્ભારા સંબંધી પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનોનું ઇષત્પ્રાગુભારા પૃથ્વી સુધી-અર્થાત્ સિદ્ધ શિલા સુધી કહેવુ જોઇએ. ॥સૂ૦૨॥

ओयपएसिए से जहन्नेणं सत्तपएसिए सत्तपएसोगाढे पन्नत्ते, उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते, तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं बत्तीसपएसिए बत्तीसपएसोगाढे पन्नत्ते, उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते। तंसे णं भंते! संठाणे कइ पएसिए कइपएसोगाढे पन्नत्ते? गोयमा! तंसे णं संठाणे दुविहे पन्नत्ते, तं जहा–घणतंसे य पयरतंसे य। तत्थ णं जे से पयरतंसे से दुविहे पन्नत्ते तं जहा–ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य। तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहण्णेणं तिपएसिए तिपएसोगाढे पन्नत्ते, उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते। तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं छप्पएसिए छप्पएसोगाढे पन्नत्ते, उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते। तत्थ णं जे से घणतंसे से दुविहे पन्नत्ते तं जहा–ओयपएसिए जुम्मपएसिए य। तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पणतीसपएसिए पणतीसपएसोगाढे उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव। तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं चउप्पएसिए चउप्पएसोगाढे पन्नत्ते, उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव। चउरंसे णं भंते! संठाणे कइपएसिए पुच्छा, गोयमा! चउरंसे संठाणे दुविहे पन्नत्ते, भेओ जहेव वट्टस्स जाव तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं नवपएसिए नवपएसोगाढे पन्नत्ते, उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते। तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए, से जहन्नेणं

चउप्पएसिए चउप्पएसोगाढे पन्नत्ते, उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव। तत्थ णं जे से घणचउरंसे से दुविहे पन्नत्ते तं जहा- ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य। तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं सत्तावीसइपएसिए सत्तावीसइपएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव। तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जह- न्नेणं अट्ठपएसिए अट्ठपएसोगाढे पन्नत्ते, उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव। आयए णं भंते! संठाणे कइपएसिए कइपएसोगाढे पन्नत्ते, गोयमा! आयएणं संठाणे तिविहे पन्नत्ते तं जहा-सेढि आयए पयरायए घणायए। तत्थ णं जे से सेढि आयए से दुविहे पन्नत्ते, तं जहा-ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य। तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं तिपएसिए तिपएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव। तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जह- न्नेणं दुपएसिए दुपएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव। तत्थ णं जे से पयरायए से दुविहे पन्नत्ते, तं जहा-ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य। तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पन्नरसपएसिए पन्नरसपएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंतपएसिए अणंतपएसोगाढे तहेव। तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं छप्पएसिए छप्पएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव। तत्थ णं जे से घणायए से दुविहे पन्नत्ते तं जहा-ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य, तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पणया- लीसपएसिए पणयालीसपएसोगाढे, उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव। तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं बारसपएसिए बारसपएसोगाढे उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव ॥सू० ३॥

छाया—परिमण्डलं खलु भदन्त ! संस्थानं कतिप्रदेशिकमिति पृच्छा ? गौतम ? परिमण्डलं संस्थानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा–घनपरिमण्डलं च प्रतरपरिमण्डलं च । तत्र खलु यत् तत् प्रतरपरिमण्डलं तद् जघन्येन विंशतिप्रदेशिकं विंशतिप्रदेशावगाढं च, उत्कर्षेण अनन्तप्रदेशिकं तथैव । तत्र खलु यत् तत् घनपरिमण्डलं तत् जघन्येन चत्वारिंशत्प्रदेशिकं चत्वारिंशत्प्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, उत्कर्षेणानन्तप्रदेशिकमसंख्यातप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् । वृत्तं खलु भदन्त ! संस्थानं कतिप्रदेशिकं कतिप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! वृत्तं संस्थानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा घनवृत्तं च प्रतरवृत्तं च । तत्र खलु यत्तत् प्रतरवृत्तं तत् द्विविधं प्रज्ञप्तं तद्यथा ओजप्रदेशिकं च युग्मप्रदेशिकं च । तत्र खलु यत् तत् ओजप्रदेशिकं तत् जघन्येन पञ्चप्रदेशिकं पञ्चप्रदेशावगाढम्, उत्कर्षेण अनन्तप्रदेशिकमसंख्येयप्रदेशावगाढम् । तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं तत् जघन्येन द्वादशप्रदेशिकं द्वादशप्रदेशावगाढम्, उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकमसंख्येयप्रदेशावगाढम् । तत्र खलु यत्तत् घनवृत्तं तत् द्विविध प्रज्ञप्तम्–तद्यथा–ओजप्रदेशिकं च युग्मप्रदेशिकं च । तत्र खलु यत्तत् ओजप्रदेशिकं तत् जघन्येन सप्तप्रदेशिकं सप्तप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, उत्कर्षेण अनन्तप्रदेशिकमसंख्यातप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं तत् जघन्येन द्वात्रिंशत्प्रदेशिकं द्वात्रिंशत्प्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, उत्कर्षेण अनन्तप्रदेशिकमसंख्यातप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् । त्र्यस्रं खलु भदन्त ! संस्थानं कतिप्रदेशिकं कतिप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! त्र्यस्रं खलु संस्थानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा घनत्र्यस्रं च प्रतरत्र्यस्रं च, तत्र खलु यत्तत् प्रतरत्र्यस्रं तत् द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा ओजप्रदेशिकं च युग्मप्रदेशिकं च । तत्र खलु यत् तत् ओजप्रदेशिकं तत् जघन्येन त्रिप्रदेशिकं त्रिप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, उत्कर्षेण अनन्तप्रदेशिकम्, असंख्येयप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् । तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं तत् जघन्येन षट् प्रदेशिकं षट्प्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकम् असंख्यातप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् । तत्र खलु यत् तत् घनत्र्यस्रं तत् द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा–ओजप्रदेशिकं च युग्मप्रदेशिकं च । तत्र खलु यत्तत् ओजप्रदेशिकं तत् जघन्येन पञ्चत्रिंशत्प्रदेशिकं पञ्चत्रिंशत् प्रदेशावगाढम्, उत्कर्षेण अनन्तप्रदेशिकं तदेव । तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं तत् जघन्येन चतुःप्रदेशिकं चतुः–प्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तदेव । चतुरस्रं खलु भदन्त ! संस्थानं कतिप्रदेशिकं पृच्छा ? गौतम ! चतुरस्रं संस्थानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् भेदो यथैव वृत्तस्य यावत् तत्र खलु यत् तत् ओजप्रदेशिकं तत् जघन्येन नवप्रदेशिकं नवप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं

मसंख्यातप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं तत् जघन्येन चतुःप्रदेशिकं चतुःप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं च तथैव। तत्र खलु यत् तत् घनचतुरस्रम् तत् द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—ओजप्रदेशिकं युग्मप्रदेशिकं च। तत्र खलु यत् तत् ओजप्रदेशिकं तत् जघन्येन सप्तत्रिंशतिप्रदेशिकम् सप्तत्रिंशतिप्रदेशावगाढम् उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तथैव। तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं तत् जघन्येनाष्टप्रदेशिकमष्टप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तथैव। आयतं खलु भदन्त! संस्थानं कतिप्रदेशिकं कतिप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम्, गौतम! आयतं खलु संस्थानं त्रिविधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—श्रेण्यायतं प्रतरायतं घनायतम्। तत्र खलु यत् तत् श्रेण्यायतम् तद्द्विविधं प्रज्ञप्तम् तद्यथा—ओजप्रदेशिकं च युग्मप्रदेशिकं च। तत्र खलु यत् ओजप्रदेशिकं तत् जघन्येन त्रिप्रदेशिकं त्रिप्रदेशावगाढम्, उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तदेव। तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं तद् जघन्येन द्विप्रदेशिकं द्विप्रदेशावगाढम्, उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तथैव। तत्र खलु यत् तत् प्रतरायतम् तत् द्विविधं प्रज्ञप्तम् तद्यथा—ओजप्रदेशिकं च युग्मप्रदेशिकं च। तत्र खलु यत् तत् ओजप्रदेशिकम् तत् जघन्येन पञ्चदशप्रदेशिकं पञ्चदशप्रदेशावगाढम्, उत्कर्षेण अनन्तप्रदेशिकम् अनन्तप्रदेशावगाढं तथैव। तत्र खलु यत् युग्मप्रदेशिकं तद् जघन्येन षट्प्रदेशिकं षट्प्रदेशावगाढम् उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तथैव। तत्र खलु यत् तत् घनायतं तद्द्विविधं प्रज्ञप्तम् तद्यथा—ओजप्रदेशिकं युग्मप्रदेशिकं च। तत्र खलु यत् तत् ओजप्रदेशिकं तद्जघन्येन पञ्चचत्वारिंशत्प्रदेशिकं पञ्चचत्वारिंशत्प्रदेशावगाढम्, उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तथैव। तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं तद् जघन्येन द्वादशप्रदेशिकं द्वादशप्रदेशावगाढं च, उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तथैव ॥सू० ३॥

टीका—'परिमंडले णं भंते! संठाणे कइपएसिए पुच्छा' परिमण्डलं खलु भदन्त! संस्थानं कतिप्रदेशिकमिति पृच्छा कतिप्रदेशावगाढं चेति पृच्छया

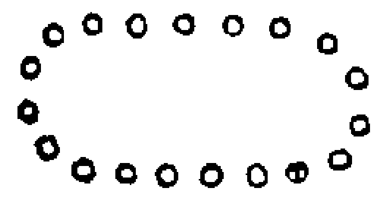
अब सूत्रकार इन्हीं संस्थानों का प्रदेश और अवगाहना की अपेक्षा से प्ररूपणा करते हैं—'परिमंडले णं भंते! संठाणे कइ पएसिए पुच्छा' इत्यादि

टीकार्थ—इस सूत्रद्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—हे भदन्त! परिमंडल संस्थान कितने आकाशप्रदेशों में अवगाढ है? ऐसा यह

હવે સૂત્રકાર આ સંસ્થાનોના પ્રદેશ અને અવગાહનાની અપેક્ષાથી પ્રરૂપણા કરે છે. 'परिमंडले णं भंते! संठाणे कइपएसिए पुच्छा' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ પરિમંડલ સંસ્થાન કેટલા આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાઢ કરે છે? આ

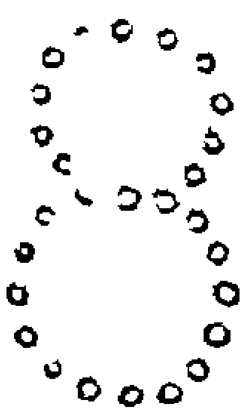
ग्राह्यमिति भगवन्तं श्री महावीरस्वामिनं प्रति गौतमस्य प्रश्नः, भगवानाह 'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! परिमंडले णं संठाणे दुविहे पन्नत्ते' परिमंडलं खलु संस्थानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, द्वैविध्यमेव दर्शयति-'तं जहा' इत्यादिना। 'तं जहा घण-परिमंडले य पयरपरिमंडले य' तद्यथा-घनपरिमण्डलं च प्रतरपरिमंडलं च 'तत्थ णं जे से पयरपरिमंडले' तत्र खलु यत् तत् प्रतरपरिमण्डलं संस्थानम् 'से जहन्नेणं वीसइपएसिए वीसइपएसोगाढे' तद् जघन्यतो विंशतिप्रदेशिकं विंशतिप्रदेशावगाढं चेति। तत्र प्रतरपरिमण्डलं जघन्यतो विंशतिप्रदेशिकं भवति, तदेवमस्य स्थापना

'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तथैव असंख्यातप्रदेशावगाढमित्यर्थः। 'तत्थ णं जे से घणपरिमंडले' तत्र खलु यत् तत् आ० १ घनपरिमण्डलम् 'से जहन्नेणं चत्तालीसपएसिए चत्तालीसपएसोगाढे पन्नत्ते'

प्रश्न है। इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-'गोयमा! परिमंडलेणं संठाणे दुविहे पन्नत्ते' हे गौतम! परिमंडल संस्थान दो प्रकार का कहा गया है 'तं जहा' -जैसे-'घणपरिमंडले य पयरपरिमंडले य' घनपरिमंडलसंस्थान और प्रतरपरिमंडलसंस्थान 'तत्थ णं जे से पयरपरिमंडले से जहन्नेणं वीसइ पएसिए वीसइपएसोगाढे' इनमें जो प्रतर परिमंडल संस्थान है वह बीस प्रदेशों वाला होता है और आकाश के बीस प्रदेशों में-इसका अवगाह (रहना) होता है। यह कथन जघन्य की अपेक्षा से है। इसका आकार-सं. टीकामें आ०१ से दिया है 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' तथा उत्कृष्ट से यह प्रतरपरिमंडल संस्थान अनन्त प्रदेशों वाला होता है और आकाश के असंख्यात प्रदेशों में इसका अवगाह होता है

પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-'गोयमा! परिमंडले णं संठाणे दुविहे पन्नत्ते' હે ગૌતમ! પરિમંડલ સંસ્થાન બે પ્રકારનું કહેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'घणपरिमंडले य पयरपरिमंडले य' ઘન પરિમંડલ સંસ્થાન અને પ્રતર પરિમંડલ સંસ્થાન 'तत्थ णं जे से पयरपरिमंडले से जहन्नेणं वीसइपए-सिए वीसइपएसोगाढे' તેમાં જે પ્રતર પરિમંડલ સંસ્થાન છે, તે વીસ પ્રદેશો-વાળું હોય છે. અને ૨૦ વીસ પ્રદેશોમાં એટલે કે આકાશના વીસ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ (રહેવાનું) થાય છે. આ કથન જઘન્યની અપેક્ષાથી કરેલ છે. તેનો આકાર સં. ટીકામાં આ૦ નં. ૧ માં બતાવેલ છે.-'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' તથા ઉત્કૃષ્ટથી આ પ્રતર પરિમંડલ સંસ્થાન અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના અસંખ્યાતમા પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ હોય છે. 'तत्थ णं

आ. नं. २

तद् जघन्यतश्चत्वारिंशत्प्रदेशिकं चत्वारिंशत्प्रदेशावगाढं च प्रज्ञप्तम्, एतस्य स्थापनेत्थम् आ. नं. २ विंशतिप्रदेशिकस्य प्रतरपरिमण्डलस्यैवोपरि विंशतिप्रदेशिके अन्यस्मिन् प्रतरे दत्ते च चत्वारिंशत्प्रदेशिकं घनपरिमण्डलं भवतीति। 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते' उत्कर्षेण अनन्तप्रदेशिकमसंख्यातप्रदेशावगाढं च घनपरिमंडलं भवतीति।

'वट्टे णं भंते! संठणे' वृत्तं खलु भदन्त! संस्थानम् 'कइपएसिए कइपएसोगाढे पन्नत्ते' कतिप्रदेशिकं तथा कतिप्रदेशावगाढम्, कति कियन्तः कियत्संख्यकाः प्रदेशा विद्यन्ते यस्मिन् तत् कतिप्रदेशिकम् तथा कतिप्रदेशावगाढम्? इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'वट्टे संठाणे दुविहे पन्नत्ते' वृत्तं संस्थानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्। प्रकारभेदमेव दर्शयति-'तं जहा' इत्यादिना, 'तं

'तत्थ णं जे से घणपरिमंडले' जो घनपरिमंडल संस्थान है 'से जहन्नेणं चत्तालीसपएसिए चत्तालीसपएसोगाढे पन्नत्ते' वह जघन्य से ४० प्रदेशों वाला होता है और चालीस प्रदेशों में इसका अवगाह होता है। इसका आकार सं. टीकामें आ० २ दो से दिया है २० प्रदेशों वाले प्रतर परिमंडल के ही ऊपर दूसरे २० बीस प्रदेश वाले प्रतर के देने पर चालीस प्रदेशों का यह घनपरिमंडल होता है। यह 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए' उत्कृष्ट से अनन्त प्रदेशों वाला होता है और 'असंखेज्ज पएसोगाढे' असंख्यात प्रदेशों में इसकी अवगाहना होती है।

'वट्टे णं भंते! संठाणे कइपएसिए कइपएसोगाढे पन्नत्ते' हे भदन्त! वृत्त संस्थान कितने प्रदेशों वाला है और कितने प्रदेशों में उसका अवगाढ होता है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा वट्टे संठाणे दुविहे

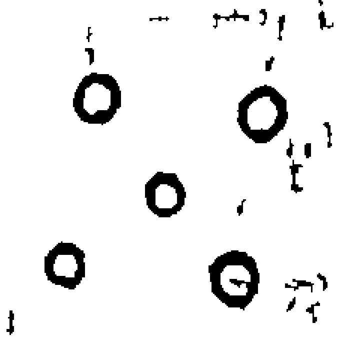
जे से घणपरिमंडले' તેમાં જે ઘનપરિમંડલ સંસ્થાન છે, 'से जहन्नेणं चत्तालीस पएसिए चत्तालीसपएसोगाढे पन्नत्ते' તે જઘન્યથી ૪૦ ચાળીસ પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને ચાળીસ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ થાય છે. તેનો આકાર સં. ટીકામાં આ૦નં. ૨ માં બતાવેલ છે.-૨૦ વીસ પ્રદેશોવાળા પ્રતર પરિમંડલની ઉપર બીજા ૨૦ પ્રદેશોવાળા પ્રતરો આપવાથી ૪૦ ચાળીસ પ્રદેશોનું આ ઘનપરિમંડલ હોય છે. તથા 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए' ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશોવાળું થાય છે અને 'असंखेज्जपएसोगाढे' અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેની અવગાહના થાય છે 'वट्टे णं भंते! संठाणे कइपएसिए कइपएसोगाढे पन्नत्ते' હે ભગવન્ વૃત્ત સંસ્થાન કેટલા પ્રદેશો વાળું હોય છે? અને કેટલા પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ તેઓને કહે છે કે-'गोयमा! वट्टे संठाणे दुविहे पन्नत्ते'

जहा' तद्यथा 'घणवट्टे य पयरवट्टे य' घनवृत्तं च प्रतरवृत्तं च, तथा च घनप्रतरभेदात् वृत्तं संस्थानं द्विविधमित्यर्थः। तत्र घनवृत्तं संस्थानं सर्वतः समं वृत्तं मोदकवत्, बाहल्यमाश्रित्य प्रतलं तदेव प्रतरवृत्तं शष्कुलीवदिति (रोटी) ति लोकप्रसिद्धा-तद्वत् 'तत्थ णं जे से पयरवट्टे से दुविहे पन्नत्ते' तत्र द्वयोर्वृत्तयोर्मध्ये खलु यत् तत् प्रतरवृत्तनामकं संस्थानं तत् द्विविधम्-द्विप्रकारकं प्रज्ञप्तम्, 'तं जहा' तद्यथा 'ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' विषमसंख्यावाची 'ओज' शब्दोऽदन्तोऽपि, 'ओजो नोजः समः पादो' इति स्वामि-मुकुटपीयूषेषु व्यक्तम्। अमरनानार्थवर्गे टीकायाम्' ओजप्रदेशिकं च युग्मप्रदेशिकं च, तत्र विषमसंख्यकप्रदेशनिष्पन्नमोज-प्रदेशिकमिति कथ्यते तथा समसंख्यकप्रदेशनिष्पन्नं युग्मप्रदेशिकं वृत्तं संस्थानमिति च कथ्यते इति। 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए' तत्र खलु यत् तत् ओजप्रदे-शिकं प्रतरवृत्तम् 'से जहन्नेणं पंचपएसिए पंचपएसोगाढे' तत् ओजप्रदेशिकं

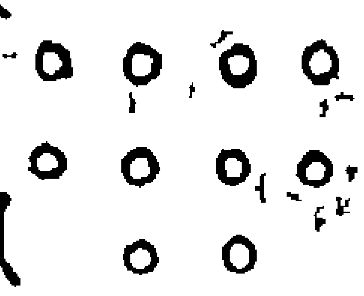
पन्नत्ते' हे गौतम! वृत्त संस्थान दो प्रकार का कहा गया है-'तं जहा'-जैसे 'घणवट्टे य, पयरवट्टे य' घनवृत्त और प्रतरवृत्त' जो संस्थान मोदक के जैसा सब तरफ से सम प्रमाणवाला होता है वह घनवृत्त संस्थान है। तथा जो संस्थान बाहल्य मोटाई को लेकर रोटी के जैसा अत्यन्त पतला होता है वह प्रतरवृत्त संस्थान है। 'तत्थ णं जे से पयरवट्टे से दुविहे पन्नत्ते' उनमें जो प्रतरवृत्त संस्थान है वह दो प्रकार का है-'तं जहा' जैसे-'ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' ओजप्रदेशिक और युग्मप्रदे-शिक, यहां ओज शब्द विषम संख्यावाची है। इनमें जो विषम संख्यक प्रदेशों से निष्पन्न होता है वह ओज प्रदेशिक वृत्त संस्थान है और जो समसंख्यक प्रदेशों से निष्पन्न होता है वह युग्म प्रदेशिक वृत्त

હે ગૌતમ! વૃત્ત સંસ્થાન બે પ્રકારનું કહ્યું છે 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે-'घणवट्टे य पयरवट्टे य' ઘનવૃત્ત અને પ્રતરવૃત્ત જે સંસ્થાન મોદક (લાડુ) ની માફક બધી તરફથી સરખા પ્રમાણુ વાળું હોય છે. તે ઘનવૃત્ત સંસ્થાન છે, તથા જે સંસ્થાન બાહલ્ય-મોટાઈથી રોટલી જેવું અત્યંત પાતળું હોય છે, તે પ્રતરવૃત્ત સંસ્થાન છે. 'तत्थ णं जे से पयरवट्टे से दुविहे पन्नत्ते' તેમાં જે પ્રતર વૃત્તસંસ્થાન છે તે બે પ્રકારનું છે, 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' ઓજ પ્રદેશિક અને યુગ્મપ્રદેશિક અહીંયાં ઓજ શબ્દ વિષમ સંખ્યા બતાવનારો છે. આમાં જે વિષમ સંખ્યાવાળા પ્રદેશોમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે ઓજ પ્રદેશિક વૃત્ત સંસ્થાન છે. અને જે સમ સંખ્યાવાળા પ્રદેશોથી ઉત્પન્ન થાય છે. તે યુગ્મ પ્રદેશવૃત્ત સંસ્થાન છે. 'तत्थ णं जे से

प्रतरवृत्तं जघन्येन पञ्चप्रदेशिकं' पञ्चप्रदेशावगाढम् आ. न.३ 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे' तत् प्रतरवृत्तमुत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकम्, तथा असंख्यातप्रदेशावगाढम् असंख्याते आकाशप्रदेशे तस्यावगाहना भवतीत्यर्थः। 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं बारसपएसिए' तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं प्रतरवृत्तं तत् द्वादशप्रदेशिकम् 'बारसपएसोगाढे' द्वादशप्रदेशावगाढम् एतस्य स्थापना चेत्थम् आ. नं. ४ 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे' उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकम् असंख्येयप्रदेशावगाढम्। 'तत्थ णं जे से घणवट्टे से दुविहे पन्नत्ते' तत्र

आ. नं. ३

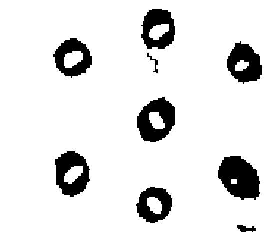

आ. नं. ४

संस्थान है। 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पंच पएसिए पंच पएसोगाढे' 'ओजप्रदेशिक वृत्तसंस्थान जघन्य से पांच प्रदेशों वाला होता है और उनमें जो पांच प्रदेशों में उसका अवगाह होता है इसका आकार सं. टीकामें आ० ३ में देख लेवे 'उक्कोसेणं अणंत पएसिए असंखेज्जपएसोगाढे' तथा उत्कृष्ट से ओजप्रदेशिकवृत्त संस्थान अनन्त प्रदेशों वाला होता है और असंख्यात प्रदेशों में इसकी अवगाहना होती है। अर्थात् असंख्यात आकाश प्रदेश में इसकी अवगाहना होती है। 'तत्थणं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं बारसपएसिए' तथा जो युग्मप्रदेशिक प्रतरवृत्त है वह जघन्य से बारह १२ प्रदेशों वाला होता है और बारह १२ प्रदेशों में उसकी अवगाहना होती है। इसका आकार सं. टीकामें आ०४ चार से दिया है।

'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे' तथा युग्मप्रदेशिक जो प्रतरवृत्त है वह उत्कृष्ट से अनंत प्रदेशों वाला होता है और

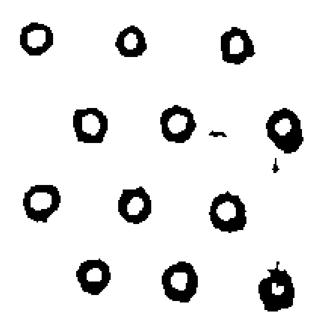
ओयपएसिए से जहन्नेण पंचपएसिए पंचपएसोगाढे' તેમાં ઓજ પ્રદેશવાળું વૃત્ત સંસ્થાન જઘન્યથી પાંચ પ્રદેશોવાળું હોય છે અને પંચ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ થાય છે. તેનો આકાર સં. ટીકામાંઆ૦ નં ૩ થી બતાવેલ છે 'उक्कोसेणं अणंत पएसिए असंखेज्ज पएसोगाढे' તથા ઉત્કૃષ્ટથી ઓજપ્રદેશવાળું વૃત્તસંસ્થાન અનંત પ્રદેશો વાળું હોય છે અને અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેની અવગાહના થાય છે. અર્થાત્ અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોમા તેની અવગાહના થાય છે. 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं बारसपएसिए' તથા તેમાં જે યુગ્મપ્રદેશ વાળું પ્રતરવૃત્તસંસ્થાન છે, તે જઘન્યથી બાર પ્રદેશોવાળું હોય છે અને બાર પ્રદેશોમાં તેઓની અવગાહના થાય છે તેનો આકાર સં. ટીકામાં આ૦ ન. ૪ માં બતાવેલ છે. 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे' તથા જે યુગ્મ પ્રદેશ વાળું પ્રતર વૃત્ત સંસ્થાન છે તે ઉત્કૃષ્ટથી અનંત પ્રદેશોવાળું

खलु यत् तत् घनवृत्तम् तत् द्विविधं प्रज्ञप्तम् 'तं जहा' तद्यथा 'ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' ओजप्रदेशिकं च युग्मप्रदेशिकं च 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए घणवट्टे' तत्र खलु यत् तद् ओजप्रदेशिकं घनवृत्तम् 'से जहन्नेणं सत्तपएसिए सत्तपएसोगाढे पन्नत्ते' तत् ओजप्रदेशिकं घनवृत्तम्, जघन्येन सप्तप्रदेशिकम् सप्तप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते' उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकमसंख्येयप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् एतस्य स्थापना आ. नं. ५ एकस्य मध्यभागस्थितस्य परमाणो र्नीचैरेकः परमाणुः स्थापनीयस्तथोपरि एक परमाणुः स्थापनीयः तथा तस्य चतुर्दिक्षु चत्वारः परमाणव स्थापनीयाः, आ. नं. ५

असंख्यात प्रदेशों में इसकी अवगाहना होती है। 'तत्थ णं जे से घणवट्टे से दुविहे पन्नत्ते' इनमें जो घनवृत्त होता है वह दो प्रकार का कहा गया है 'तं जहा' जैसे-'ओयपएसिए य, जुम्मपएसिए य' ओजप्रदेशिक और युग्मप्रदेशिक 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए घणवट्टे' इनमें जो ओज प्रदेशिक घनवृत्त है 'से जहन्नेणं सत्तपएसिए सत्तपएसोगाढे पन्नत्ते' वह जघन्य से सात प्रदेशों वाला होता है और सात प्रदेशो में उसकी अवगाहना होती है। 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे' तथा उत्कृष्ट से वह अनंत प्रदेशों वाला होता है, और असंख्यातप्रदेशों में इसकी अवगाहना होती है। इसका आकार संस्कृत टीका में आकृति नं. ५ से दिया है-यहां मध्य भाग में एक परमाणु की स्थापना और करनी चाहिये तथा उसके नीचे और ऊंचे एक एक परमाणु की स्थापना करनी चाहिये एवं उसकी चारों दिशाओं में

હોય છે. અને અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેની અવગાહના થાય છે. 'तत्थ णं जे से घणवट्टे से दुविहे पन्नत्ते' તેમાં જે ઘનવૃત્ત સંસ્થાન છે તે બે પ્રકારનું કહેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે-'ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' ઓજ પ્રદેશવાળું ૧ અને યુગ્મ પ્રદેશવાળું ૨ 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए घणवट्टे' તેમાં જે ઓજ પ્રદેશવાળુ ઘનવૃત્ત સંસ્થાન છે, તે 'से जहन्नेणं सत्तपएसिए सत्तपएसोगाढे पन्नत्ते' તે જઘન્યથી સાત પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને સાત પ્રદેશોમાં તેમની અવગાહના થાય છે. 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे' તથા ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે અને અસંખ્યાત પ્રદેશોમા તેઓની અવગાહના થાય છે, તેનો આકાર સં. ટીકામાં આ૦ નં. ૫ માં બતાવેલ છે. અહીંયાં વચલા ભાગમાં એક પરમાણુની સ્થાપના કરવી જોઈએ તથા તેની નીચે અને ઉપર એક એક બીજા પરમાણુ સ્થાપવા જોઇએ. અને તેની ચારે દિશાએ

एवमिदं घनवृत्तं जघन्यतः सप्तप्रदेशिकं भवतीति । 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए' तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकम् 'से जहन्नेणं बत्तीसपएसिए बत्तीसपएसोगाढे पन्नत्ते' तत् युग्मप्रदेशिकं जघन्येन द्वात्रिंशत्प्रदेशिकं तथा द्वात्रिंशत्प्रदेशावगाढं द्वात्रिंशदाकाशप्रदेशावगाढम् एतस्यैवं स्थापना–आ. नं.६ अस्य चोपरि ईदृश एव प्रतरः स्थाप्यः, ततः सर्वे चतुर्विंशतिस्ततः प्रतरद्वयस्य मध्ये परमाणूनां चतुर्णामुपरि अन्ये चत्वारोऽध श्चेत्येवं द्वात्रिंशदिति, 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे' उत्कृष्टतोऽनन्तप्रदेशिकं तथा· आ. नं. ६ असंख्येयप्रदेशावगाढम् । वृत्तसंस्थानं प्रदर्श्य त्र्यस्र संस्थानं प्रदर्शयितुमुपक्रमते

चार परमाणु स्थापित करना चाहिये। इस प्रकार यह जघन्यवृत्त सातप्रदेशों वाला होता है। 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए' तथा जो युग्म प्रदेशिक घनवृत्त होता है वह 'जहन्नेणं बत्तीसपएसिए बत्तीसपए-सोगाढे पन्नत्ते' जघन्य से बत्तीस ३२ प्रदेशों वाला होता है और बत्तीस प्रदेशों में ही उसकी अवगाहना होती है। इसका आकार आ० ६ में दिया है। इसके ऊपर इसी प्रकार का दूसरा और बारह प्रदेशों का प्रतर स्थापित करना चाहिये। इस तरह से यह २४ प्रदेश हो जाते हैं। इन दोनों प्रतरों के मध्य भाग के चार अणुओं के ऊपर नीचे दूसरे और चार २ परमाणुओं की स्थापना करना। इस प्रकार से बत्तीस प्रदेशों का युग्मप्रदेशिक घनवृत्त होता है। 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असं-खेज्जपएसोगाढे' एवं यह युग्मप्रदेशिक घनवृत्त उत्कृष्ट से अनंत प्रदेशों वाला होता है और असंख्यात आकाश प्रदेशों में यह अवगाढ

ચાર પરમાણુઓ સ્થાપવા જોઈએ. આ રીતે આ જઘન્યવૃત્ત સંસ્થાન સાત પ્રદેશોવાળુ હોય છે. 'तत्थ ण जे से जुम्मपएसिए' તથા તેમાં જે યુગ્મ પ્રદેશ વાળું ઘનવૃત્ત સંસ્થાન હોય છે, તે 'जहन्नेण बत्तीसपएसिए बत्तीसपएसोगाढे पन्नत्ते' જઘન્યથી ૩૨ બત્રીસ પ્રદેશોવાળું હોય છે અને બત્રીસ પ્રદેશોમાં જ તેની અવગાહના થાય છે. તેનો આકાર આ૦ નં. ૬ માં બતાવેલ છે ઉપર આજ રીતના બીજા ૧૨ બાર પ્રદેશોના પ્રતર સ્થાપવા જોઈએ. આ રીતે આ ચોવીસ પ્રદેશો થઈ જાય છે. આ બન્ને પ્રકારના પ્રતરોના વચલા ભાગના ચાર અણુઓની ઉપર નીચે બીજા ચાર પરમાણુઓની સ્થાપના કરવી આ પ્રમાણે ૩૨ બત્રીસ પ્રદેશોનું યુગ્મ પ્રદેશવાળું ઘનવૃત્ત થાય છે. 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे' આ યુગ્મ પ્રદેશવાળુ ઘન વૃત્ત ઉત્કૃષ્ટથી અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે, અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદે-શોમાં અવગાઢ થાય છે. આ રીતે વૃત્ત સંસ્થાનનું કથન કરીને હવે

-'तंसे णं भंते! संठाणे कइपएसिए कइ पएसोगाढे पन्नत्ते' त्र्यस्रं खलु भदन्त! संस्थानं कतिप्रदेशिकं कति प्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! तसे णं संठाणे दुविहे पन्नत्ते' त्र्यस्रं खलु संस्थानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् 'तं जहा' तद्यथा 'घणतंसे य पयरतंसे य' घनत्र्यस्रं च प्रतरत्र्यस्रं च। 'तत्थ णं जे से पयरतंसे से दुविहे पन्नत्ते' तत्र खलु यत् तत् प्रतरत्र्यस्रं तत् द्विविधं प्रज्ञप्तम् 'तं जहा' तद्यथा-'ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' ओजप्रदेशिकं च युग्मप्रदेशिकं च 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं तिपएसिए तिपएसोगाढे पन्नत्ते' तत्र खलु यत् तत् ओजप्रदेशिकं प्रतरत्र्यस्रं तत् जघन्येन त्रिप्रदेशिकं त्रिप्रदेशावगाढं च, अस्य च स्थापना

होता है। इस तरह से वृत्तसंस्थान का कथन कर अब सूत्रकार त्र्यस्र संस्थान का कथन करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-तंसे णं भंते! संठाणे कइपएसिए कइपएसोगाढे' हे भदन्त! त्र्यस्र संस्थान कितने प्रदेशों वाला होता है और कितने प्रदेशों में उसका अवगाढ होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा!' हे गौतम! 'तंसे णं संठाणे दुविहे पन्नत्ते' त्र्यस्र संस्थान दो प्रकार का कहा गया है। 'तं जहा' जैसे-'घणतंसे य पयरतंसे य' घनत्र्यस्र और प्रतरत्र्यस्र 'तत्थ णं जे से पयरतंसे से दुविहे पन्नत्ते' इनमें जो प्रतरत्र्यस्र है वह भी दो प्रकार का कहा गया है-'तं जहा' जैसे-'ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' ओजप्रदेशिक और युग्मप्रदेशिक 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं तिपएसिए तिपएसोगाढे पन्नत्ते इनमें जो ओज-

સૂત્રકાર ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન સંબંધી કથનનો પ્રારંભ કરે છે આમાં ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-'તસે ણં ભંતે! સંઠાણે કઇપએસિપ કઇપએસોગાઢે' હે ભગવન્ ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન કેટલા પ્રદેશોવાળું હોય છે, અને કેટલા પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર સ્વામી કહે છે કે-'ગોયમા!' હે ગૌતમ! 'તસે ણં સંઠાણે દુવિહે પન્નત્તે' ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન બે પ્રકારનું કહેલ છે. તં જહા' તે આ પ્રમાણે છે-'ઘણતસે ય પયરતસે ય' ઘનત્ર્યસ્ર અને પ્રતર ત્ર્યસ્ર 'તત્થ ણં જે સે પયરતંસે સે દુવિહે પન્નત્તે' તેમાં જે પ્રતર ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન છે, તે બે પ્રકારનું કહેલ છે. 'તં જહા' તે આ પ્રમાણે છે 'ઓયપએસિએ ય જુમ્મપએસિએ ય' ઓજ પ્રદેશિક અને યુગ્મ પ્રદેશવાળું ૨ 'તત્થ ણં જે સે ઓયપએસિએ સે જહન્નેણં તિપએસિએ તિપએસોગાઢે પન્નત્તે' તેમાં જે ઓજ પ્રદેશવાળું પ્રતરત્ર્યસ્ર સંસ્થાન છે, તે

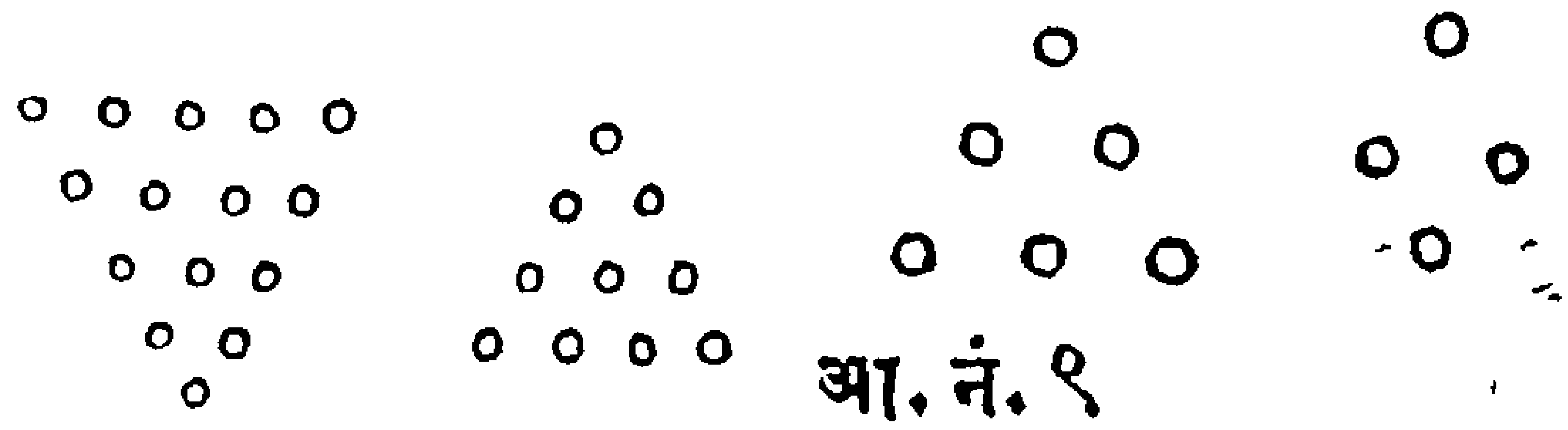
एवम् आ. नं. ७ 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते' उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकम् तथा असंख्येयाकाशप्रदेशावगाढं चेति। 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए' तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं आ. नं. ७ प्रतरत्र्यस्रं संस्थानम् 'से जहन्नेणं छप्पएसिए छप्पएसोगाढे पन्नत्ते' तद् जघन्येन षट्प्रदेशिकं षट्प्रदेशावगाढं च अस्य च स्थापना एवम् आ. नं. ८ 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते' उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकम् असंख्येयप्रदेशावगाढं चेति। 'तत्थ णं जे से घणतंसे से दुविहे पन्नत्ते' तत्र खलु यत् तत् घनत्र्यस्रं तद् द्विविधं प्रज्ञप्तम् 'तं जहा' तद्यथा 'ओयपए- आ. नं. ८

प्रदेशिक प्रतरत्र्यस्र है वह जघन्य से तीन प्रदेशों वाला होता है और आकाश के तीन प्रदेशों में अवगाढ होता है। इसका आकार सं. टीका में आ०७ से दिया है सो देखलेवे 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखे-ज्जपएसोगाढे पन्नत्ते' तथा यह उत्कृष्ट से अनन्तप्रदेशों वाला होता है और आकाश के असंख्यात प्रदेशो में अवगाढ होता है। 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए' तथा उनमें युग्म प्रदेशिक जो प्रतरत्र्यस्र है-'से जहन्नेणं छप्पएसिए छप्पएसोगाढे' वह जघन्य से ६ प्रदेशो वाला होता है और आकाश के ६ छह प्रदेशों में अवगाढ होता है। इसका आकार सं टीका में आ०८ से दिया है। 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्ज पएसोगाढे' तथा उत्कृष्ट से यह अनन्त प्रदेशों वाला होता है और आकाश के असंख्यात प्रदेशों में अवगाढ होता है। 'तत्थ णं जे से घणतंसे से दुविहे पन्नत्ते' उनमें जो घनत्र्यस्र है वह भी दो प्रकार का होता है-'तं जहा' जैसे-'ओयपएसिए य जुम्मपए-

---

જઘન્યથી ત્રણ પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના ત્રણ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ થાય છે. તેનો આકાર સંસ્કૃત ટીકામાં આ નં. ૭ સાત માં બતાવેલ છે. 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते' તથા આ સંસ્થાન ઉત્કૃષ્ટથી અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ થાય છે. 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए' તેમા જે યુગ્મ પ્રદેશવાળું પ્રતરત્ર્યસ્ર સંસ્થાન છે, તે जहन्नेणं छप्पएसिए छप्पएसोगाढे' તે જઘન્યથી છ પ્રદેશોવાળું હોય છે, અને આકાશના છ પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે. તેનો આકાર સંસ્કૃત ટીકામા આ૦ નં. ૮ માં બતાવેલ છે 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्ज पएसोगाढे' તથા ઉત્કૃષ્ટથી આ અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થાય છે तत्थ णं जे से घणतंसे से दुविहे पन्नत्ते' તેમા જે ઘનત્ર્યસ્ર સંસ્થાન છે. તે પણ બે પ્રકારનું હોય છે. 'तं जहा' તે આ

सिए य जुम्मपएसिए य' ओजप्रदेशिकं च युग्मप्रदेशिकं च। 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए' तत्र खलु यत् तद् ओजप्रदेशिकं घनत्र्यस्रं संस्थानम् 'से जहन्नेणं पणतीसपएसिए पणतीसपएसोगाढे' तद् जघन्येन पञ्चत्रिंशत्प्रदेशिकं पञ्चत्रिंशदाकाशप्रदेशावगाढं चेति. अस्य स्थापनाअस्य आ. नं. ९ पञ्चदशप्रदेशिकस्य प्रतरस्योपरि दशप्रदेशिकः, एतस्यापि उपरि षट्प्रदेशिकः, एतस्याप्युपरि त्रिप्रदेशिकः प्रतरः, एतस्याप्युपरि एकः प्रदेशो दीयते, इत्येवं क्रमेण पञ्चत्रिंशत् प्रदेशा भवन्तीति।

आ. नं. ९

'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव' उत्कर्षेणानन्तप्रदेशिकम् असंख्यातप्रदेशावगाढं चेत्यर्थः। 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए' तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं घनवृत्तम् 'से जहन्नेणं

सिए य' ओज प्रदेशिक और युग्मप्रदेशिक 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए' इनमें जो ओज प्रदेशिक घनत्र्यस्र है 'से जहन्नेणं पणतीसपएसिए, पणतीसपएसोगाढे' वह जघन्य से ३५ पैंतीस प्रदेशों वाला होता है और ३५ पैंतीस प्रदेशों में अवगाढ होता है। इसका आकार सं. टीकामें आकृति ९ में दिया है। इस पंद्रह प्रदेशों वाले प्रतर के ऊपर १० प्रदेशिक प्रतर इसके भी ऊपर ६ प्रदेशिक प्रतर इसके भी ऊपर त्रिप्रदेशिक प्रतर और इसके भी ऊपर एक प्रदेश स्थापित करना चाहिये। इस क्रम से ३५ पैंतीस प्रदेश होते हैं। 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव' और उत्कृष्ट से वह अनन्त प्रदेशों वाला होता है।

પ્રમાણે છે. જેમકે 'ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' ઓજ પ્રદેશિક અને યુગ્મ પ્રદેશિક 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए' તેમાં જે ઓજપ્રદેશવાળું ઘનત્ર્યસ્ર સંસ્થાન છે. 'से जहन्नेणं पणतीसपएसिए पणतीसपएसोगाढे' તે જઘન્યથી ૩૫ 'પાંત્રીસ' પ્રદેશોવાળું હોય છે. આકાશના ૩૫ 'પાંત્રીસ' પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ થાય છે. તેનો આકાર સંસ્કૃત ટીકામાં આ. નં. ૯ માં બતાવેલ છે.

આ પંદર પ્રદેશો વાળા પ્રતરની ઉપર ૧૦ પ્રદેશવાળું પ્રતર, અને તેના ઉપર ૬ પ્રદેશ વાળું પ્રતર, અને તેની પણ ઉપર ૩ પ્રદેશવાળું પ્રતર અને તેનાથી પણ ઉપર એક પ્રદેશવાળા પ્રતરની સ્થાપના કરવી જોઇએ. આ ક્રમથી ૩૫ 'પાંત્રીસ' પ્રદેશો થઈ જાય છે. 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव' અને ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશવાળું હોય છે. અને અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ હોય છે. 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं चउप्पएसिए चउप्पएसो-

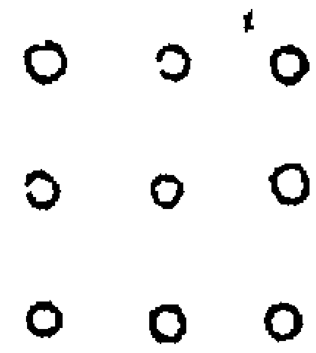
चउप्पएसिए चउप्पएसोगाढे पन्नत्ते' तत् जघन्येन चतुःप्रदेशिकं चतुःप्रदेशावगाढं चेति अस्य स्थापना आ. नं. १० अत्रैकस्योपरि एकप्रदेशो दीयते, इत्येवं चत्वारः प्रदेशा भवन्तीति। 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव' उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तथा तदेव असंख्यातप्रदेशावगाढं चेत्यर्थः। चउरंसे णं भंते! संठाणे कइ पएसिए पुच्छा' चतुरस्रं खलु भदन्त! संस्थानं कति प्रदेशिकमिति पृच्छा कति प्रदेशावगाढं चेति पृच्छया गृह्यते इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'चउरंसे संठाणे से दुविहे पन्नत्ते' 'चतुरस्रं संस्थानं तद् द्विविधं प्रज्ञप्तम् 'भेदो जहेव वट्टस्स' भेदो-विशेषो यथैव वृत्तस्य,

o
o
o o
आ. नं. १०

एवं असंख्यात प्रदेशों में अवगाढ होता है। 'तत्थ णं जे से जुम्मपए सिए से जहन्ने णं चउप्पएसिए चउप्पएसोगाढे' तथा जो युग्मप्रदेशिक घनवृत्त है वह जघन्य से चार प्रदेशों वाला होता है और आकाश के चार प्रदेशों में अवगाढ होता है। इसका आकार सं. टीकामें आ० नं. १० में दिया है। यहां एक के ऊपर एक प्रदेश दिया जाता है। इस प्रकार से चार प्रदेश होते हैं। 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव' तथा उत्कृष्ट से वह अनन्त प्रदेशों वाला है और आकाश के असंख्यात प्रदेशों में उसका अवगाढ है। 'चउरंसे णं भंते! संठाणे कइ पएसिए पुच्छा' इस सूत्र द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! चतुरस्रसंस्थान कितने प्रदेशों वाला है? और कितने प्रदेशों में उसका अवगाढ होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! चउरंसे संठाणे दुविहे पन्नत्ते' हे गौतम! चतुरस्रसंस्थान दो प्रकार का कहा गया है। 'भेदो जहेव वट्टस्स' इसके भेद वृत्तसंस्थान के जैसे

गाढे' तथा जे युग्म प्रदेश वाणुं घनवृत्त संस्थान छे ते जघन्यथी चार प्रदेश वाणुं होय छे अने आकाशना चार प्रदेशोमा तेनो अवगाढ होय छे. तेनो आकार सं. टीकामां आ. नं १० थी बताववामां आवेल छे आमां एक उपर एक प्रदेश आवे छे आ रीते चार प्रदेश थई जाय छे. 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव' तथा उत्कृष्टथी ते अनंत प्रदेशोवाणुं होय छे. अने आकाशना असंख्यात प्रदेशोमां तेनो अवगाढ होय छे 'चउरंसे णं! भंते! संठाणे कइपएसिए पुच्छा' आ सूत्र द्वारा गौतम स्वामीओ प्रभुने ओवुं पूछयुं छे के-हे भगवन्! चतुरस्र संस्थान केटला प्रदेशो वाणु छे? अने केटला प्रदेशोमां तेनो अवगाढ थाय छे? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु श्री कहे छे के 'गोयमा! चउरंसे संठाणे दुविहे पन्नत्ते' हे गौतम चतुरस्र संस्थान बे प्रकारनुं कहेल छे 'भेदो जहेव वट्टस्स' तेना भेदो वृत्त संस्थानमां कह्या प्रमाणे घन चतुरस्र अने प्रतरचतुरस्र ओ

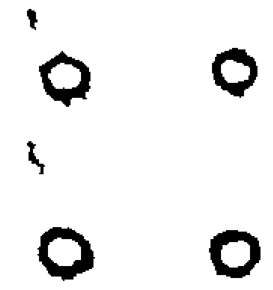
कियत्पर्यन्तं वृत्तसंस्थानप्रकरणं ग्रहीतव्यं तत्राह-'जाव' इत्यादि, अत्र यावत्पदेन 'तं जहा घणचउरंसे य पयरचउरंसे य तत्थ णं जे से पयरचउरंसे से दुविहे पन्नत्ते तं जहा ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' इत्थं तस्य वृत्तसंस्थानप्रकरणस्य संग्रहः। 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए' तत्र खलु यत् तत् ओजप्रदेशिकं चतुरस्रसंस्थानम् 'से जहन्नेणं नवपएसिए नव पएसोगाढे पन्नत्ते' तद् जघन्येन नवप्रदेशिकं नवप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् अस्य स्थापनेत्थम् आ. नं. ११ 'उक्कोसेणं अनंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे पन्नत्ते' उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकमसंख्येयप्रदेशावगाढं च प्रज्ञप्तम् इति। 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए' तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकम् 'से जहन्नेणं चउपएसिए चउपएसोगाढे पन्नत्ते' तत् जघन्येन चतुःप्रदेशिकं चतुःप्रदेशावगाढं च भवति अस्य च स्थापना आ. नं. ११

घनचतुरस्र और प्रतर चतुरस्र ऐसे दो भेद हैं। 'जाव' इत्यादि-यहां यावत् शब्द से 'तं जहा घणचउरंसे य पयरचउरंसे य' यही पाठ गृहीत हुआ है। 'तत्थ णं जे से पयरचउरंसे से दुविहे पन्नत्ते' इनमें जो प्रतर चतुरस्र संस्थान है वह दो प्रकार का है। जैसे-'ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' ओजप्रदेशिक और युग्मप्रदेशिक 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए' इनमें जो ओजप्रदेशिक-चतुरस्र चतुष्कोण-संस्थान है 'से जहन्नेणं नव पएसिए नव पएसोगाढे' वह जघन्य से नौ प्रदेशों वाला होता है और आकाश के नौ प्रदेशों में उसका अवगाह होता है। इसका आकार सं टीकामें आ० नं. ११ से दिया है 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे' और उत्कृष्ट से वह अनन्त प्रदेशों वाला होता है और आकाश के असंख्यात प्रदेशों में इसका अवगाह होता है 'तत्थ णं

પ્રમાણેના બે ભેદ છે. 'जाव' इत्यादि'-અહીંયાં યાવત્ શબ્દથી 'तं जहा' घण-चउरंसे य पयरचउरंसे य' આ પાઠ ગ્રહણુ કરાયો છે. 'तत्थ णं जे से पयर-चउरंसे से दुविहे पन्नत्ते' તેમાં જે પ્રતરચતુરસ્ર સંસ્થાન છે. તે બે પ્રકારનું છે જેમકે 'ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' ઓજ પ્રદેશવાળું અને યુગ્મ-પ્રદેશવાળું 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए' તેમાં જે ઓજ પ્રદેશવાળું ચતુરસ્ર એટલે કે ચાર ખૂણાવાળું સંસ્થાન છે. 'से जहन्नेणं नव पएसिए नव पएसोगाढे' તે જઘન્યથી નવ પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના નવ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ (રહેવાનું) થાય છે. તેનો આકાર સં. ટીકામાં આ. નં. ૧૧ થી બતાવેલ છે. 'उक्कोसेणं अनंतपएसिए असंखेज्जपएसोगाढे' અને ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ હોય છે. 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए' તથા તેમાં જે યુગ્મ પ્રદેશવાળું, ચતુરસ્ર સંસ્થાન

आ. नं. १२ तोवसेया 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव' उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तदेव

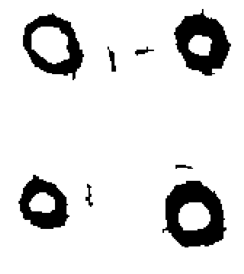
असंख्यातप्रदेशावगाढं चेत्यर्थः। 'तत्थ णं जे से घणचउरंसे' तत्र खलु यत् तत् घनचतुरस्रं संस्थानम् 'से दुविहे पन्नत्ते' तत् घनचतुरस्रं द्विविधं प्रज्ञप्तम् 'त जहा ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' तद्यथा ओजप्रदेशिकं

आ. नं. १२ च युग्मप्रदेशिकं च। 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए' तत्र खलु यत् तद् ओजप्रदेशिकम् 'से जहन्नेणं सत्तावीसइपएसिए सत्तावीसइ पएसोगाढे' तत् जघन्येन सप्तविंशतिप्रदेशिकं सप्तविंशतिप्रदेशावगाढम् एवमेतस्य नवप्रदेशिकप्रतरस्योपरि

जे से जुम्मपएसिए' तथा इनमें जो युग्मप्रदेशिक चतुरस्र संस्थान है 'से जहन्नेणं चउपएसिए चउपएसोगाढे पन्नत्ते' वह जघन्य से चार प्रदेशों वाला होता है और आकाश के चार प्रदेशों में इसका अवगाह होता है। इसका आकार सं. टोकामें आ० नं. १२ से दिया है 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव' तथा उत्कृष्ट से यह अनन्त प्रदेशों वाला होता है और आकाश के असंख्यात प्रदेशों में इसका अवगाह रहता है। 'तत्थ णं जे से घणचउरंसे' तथा उनमें जो घनचतुरस्र संस्थान होता है-'से दुविहे पन्नत्ते' वह दो प्रकार का कहा गया है। 'ओयपएसिए जुम्मपएसिए य' जैसे-ओजप्रदेशिक और युग्म प्रदेशिक 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए' इनमें जो ओज प्रदेशिक चतुरस्र संस्थान है वह 'से जहन्नेणं सत्तावीसइपएसिए' जघन्य से सत्ताईस प्रदेशो वाला होता है और 'सत्तावीसइ पएसोगाढे' सत्ताईस आकाश प्रदेशों में उसका अवगाहन होता है। इस नव प्रदेशिक प्रतर के ऊपर अन्य दो दूसरे नवप्रदेशिक

છે. 'से जहन्नेण चउपएसिए चउपएसोगाढे पन्नत्ते' તે જઘન્યથી ચાર પ્રદેશો વાળુ હોય છે. અને ચાર પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ હોય છે તેનો આકાર સં. ટીકામા આ. નં. ૧૨ થી બતાવેલ છે. 'उक्कोसेणं अणतपएसिए त चेव', તથા ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશોવાળુ હોય છે. અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ રહે છે. 'तत्थ ण जे से घणचउरसे' તથા તેમાં જે ઘન ચતુરસ્રસંસ્થાન હોય છે 'से दुविहे पन्नत्ते' તે બે પ્રકારનુ કહેલ છે 'ओयपएसिए जुम्मपएसिए य' ઓજ પ્રદેશિક અનેયુગ્મ પ્રદેશિક, 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए' તેમા જે ઓજ પ્રદેશવાળુ ચતુરસ્ર સંસ્થાન છે, 'से जहण्णेणं सत्तावीसइ पएसिए' તે જઘન્યથી તે ૨૭ પ્રદેશોવાળુ હોય છે અને 'सत्तावीसपएसोगाढे' ૨૭ સત્યાવીસ આકાશ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ હોય છે તેના નવ પ્રદેશવાળા પ્રતરની ઉપર

अन्यदपि नवप्रदेशिकप्रतरद्वयं स्थाप्यते इत्येवं क्रमेण सप्तविंशतिप्रदेशिकं चतुरस्रं संस्थानं भवतीति । 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तथैव असंख्यातप्रदेशावगाढं चेत्यर्थः । 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए' तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं 'से जहण्णेणं अट्ठपएसिए अट्ठपएसोगाढे पण्णत्ते' तत् युग्मप्रदेशिकम् जघन्येनाष्टप्रदेशिकं तथा अष्टप्रदेशावगाढं च प्रज्ञप्तम् आ. नं. १३ अस्योपरि अन्यश्चतुःप्रदेशिकः प्रतरो दीयते, इत्येवं प्रकारेणाष्टप्रदेशिको भवतीति । 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तथैव असंख्यातप्रदेशावगाढं चेत्यर्थः, इति चतुरस्रसूत्रम् ।

आ. नं. १३

प्रतर स्थापित करना चाहिये। इस क्रम से २७ सत्ताईस प्रदेशों वाला चतुरस्रसंस्थान होता है। 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' तथा उत्कृष्ट से यह अनन्त प्रदेशों वाला है और असंख्यात आकाशप्रदेशों में इसका अवगाह है। 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए' तथा उनमें जो युग्मप्रदेशिक चतुरस्रसंस्थान है 'से जहन्नेणं अट्ठपएसिए अट्ठपएसोगाढे' वह जघन्य से आठ प्रदेशों वाला है और ८ आठ आकाश प्रदेश में उसका अवगाह होता है। इसका आकार सं. टीका में आ० नं १३ से दिया है, । इस चतुष्प्रदेशिक प्रतर के ऊपर अन्य चार प्रदेशों वाला दूसरा प्रतर स्थापित करना चाहिये । इस प्रकार से आठ प्रदेश का युग्मप्रदेशिक घनचतुरस्र बन जाता है। 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' उत्कृष्ट से यह अनन्त प्रदेशों वाला होता है और आकाश के असंख्यात प्रदेशों में इसकी अवगाहना होती है।

બીજા બે અન્ય નવ પ્રદેશવાળા પ્રતરો સ્થાપવા જોઈએ આ ક્રમ પ્રમાણે ૨૭ સત્યાવીસ પ્રદેશોવાળું ચતુરસ્ર સંસ્થાન થાય છે 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' તથા ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશોવાળું છે. અને અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ હોય છે 'तत्थ ण जे से जुम्मपएसिए' તથા તેમાં જે યુગ્મ પ્રદેશવાળું ચતુરસ્ર સંસ્થાન છે, 'से जहन्नेणं अट्ठपएसिए अट्ठपएसोगाढे' તે જઘન્યથી આઠ પ્રદેશોવાળું અને આઠ આકાશ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાહ હોય છે. તેનો આકાર સં. ટીકામાં આ. નં. ૧૩ માં બતાવેલ છે આ ચાર પ્રદેશવાળા પ્રતરની ઉપર બીજા ચાર પ્રદેશોવાળું બીજુ પ્રતર સ્થાપવું જોઈએ. આ પ્રકારથી આઠ પ્રદેશ યુગ્મ પ્રદેશવાળું ઘન ચતુરસ્ર બની જાય છે 'उक्कोसेण अणंतपएसिए तहेव' ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેની અવગાહના હોય છે

'आयए णं भंते ! संठाणे कइपएसिए कइपएसोगाढे पन्नत्ते' आयतं खलु भदन्त ! संस्थानम् कतिप्रदेशिकं कतिप्रदेशावगाढं च प्रज्ञप्तम् इति-प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'आयए णं संठाणे तिविहे पन्नत्ते' आयतं खलु संस्थानं त्रिविधं त्रिप्रकारकं प्रज्ञप्तम् 'तं जहा' तद्यथा-'सेढिआयए पयरायए घणायए' श्रेण्यायतं प्रतरायतं घनायतम्, तत्र श्रेण्यायतं-प्रदेशश्रेणीरूपम्, प्रतरायतं-कृतविष्कम्भश्रेणीद्वयादिरूपम् घनायतं-बाहल्यविष्कम्भोपेतमनेकश्रेणीरूपमिति। तत्र त्रिविधायतमध्ये प्रथममायतं विभागद्वारेण दर्शयति-'तत्थ णं' इत्यादि । 'तत्थ णं जे से सेढिआयते से दुविहे पन्नत्ते' तत्र खलु यत् तत् श्रेण्यायतं तद् द्विविधं द्विप्रकारम् प्रज्ञप्तम् 'तं जहा ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' तद्यथा ओजप्रदेशिकं च युग्मप्रदेशिकं च। 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए' तत्र खलु यत् तत् ओजप्रदेशिकं श्रेण्यायतम्

'आयए णं भंते ! संठाणे कइपएसिए कइ पएसोगाढे पन्नत्ते' हे भदन्त ! आयत संस्थान कितने प्रदेशों वाला कहा गया है और आकाश के कितने प्रदेशों में उसकी अवगाहना कही गई है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-गोयमा ! आयएणं संठाणे तिविहे पन्नत्ते' हे गौतम ! आयत संस्थान तीन प्रकार का कहा गया है 'तं जहा, जैसे-'सेढि आयए, पयरायए घणायए' श्रेण्यायत, प्रतरायत और घनायत इनमें प्रदेशों की श्रेणिरूप जो होता है वह श्रेण्यायत है । विष्कम्भश्रेणिरूप जो आयत होता है वह प्रतरायत है। मोटाई और विष्कम्भ सहित अनेक श्रेणिरूप जो आयत होता है वह घनायत है । इनमें जो श्रेण्यायत होता है वह 'दुविहे पन्नत्ते' दो प्रकार का होता है । तं जहा' जैसे-'ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' एक ओज प्रदेशिक और दूसरा युग्मप्रदेशिक 'तत्थ णं जे से ओयपए-

---

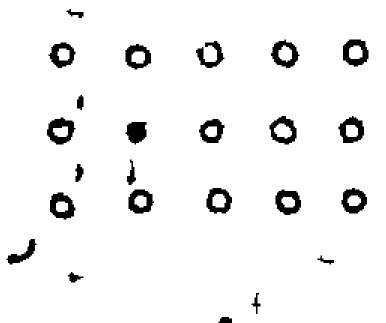
'आयए णं भंते ! सठाणे कइपएसिए कइ पएसोगाढे पन्नत्ते ' હે ભગવન્ આયત સંસ્થાન કેટલા પ્રદેશોવાળું કહેલ છે ? અને આકાશના કેટલા પ્રદેશોમાં તેની અવગાહના કહી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-'गोयमा ! आयए णं संठाणे तिविहे पन्नत्ते' હે ગૌતમ ! આયત સંસ્થાન ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે सेढि आयए, पयरायए, घणायए' શ્રેણી આયત, પ્રતરાયત, અને ઘનાયત, તેમાં પ્રદેશોની શ્રેણી રૂપ જે હોય છે, તે શ્રેણ્યાયત કહેવાય છે વિષ્કમ્ભ શ્રેણીરૂપ જે આયત-લાંબુ હોય છે, તે પ્રતરાયત કહેવાય છે મોટાઈ અને વિષ્કમ્ભ સહિત અનેક શ્રેણીરૂપ જે આયત હોય છે, તે ઘનાયત છે તેમાં જે શ્રેણ્યાયત હોય છે, તે 'दुविहे पन्नत्ते' બે પ્રકારનું હોય છે 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' એક ઓજ પ્રદેશવાળું અને બીજું યુગ્મ પ્રદેશવાળું 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए' તેમાં જે ઓજ

'से जहन्नेणं तिपएसिए तिपएसोगाढे' तत् ओजप्रदेशिकं श्रेण्यायतं ० ० ०
जघन्येन त्रिप्रदेशिकं त्रिप्रदेशावगाढं च, अस्य च स्थापनैवम् आ. नं. १४
'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव' उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तथा तदेव असंख्यात-
प्रदेशावगाढं चेत्यर्थः। 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं दुपएसिए दुपए-
सोगाढे पन्नत्ते' तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं श्रेण्यायतम् तत् जघन्येन ० ०
द्विप्रदेशिकं द्विप्रदेशावगाढं च, तच्चैवं युग्मप्रदेशिकं-द्विप्रदेशिकम्
'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तथैव असं आ. नं. १५
ख्यात प्रदेशावगाढं चेत्यर्थः, 'तत्थ णं जे से पयरायए से दुविहे पन्नत्ते' तत्र

सिए' इनमें जो ओजप्रदेशिक आयत है वह 'जहन्नेणं तिपएसिए तिप एसोगाढे' जघन्य से तीन प्रदेशों वाला होता है और तीन आकाश प्रदेशों में उसका अवगाढ होता है। इसका आकार सं टीकामें आ. नं.१४से दिया है। 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तं चेव' यह ओजप्रदेशिक श्रेण्यायत उत्कृष्ट से अनन्त प्रदेशों वाला होता है और आकाश के असंख्यात प्रदेशों में उसका अवगाढ होता है। 'तत्थ णं जे से जुम्म-पएसिए से जहन्नेणं दुपएसिए दुपएसोगाढे' उनमें जो युग्मप्रदेशिक श्रेण्यायत होता है वह जघन्य से दो प्रदेशों वाला होता है और आकाश के दो प्रदेशों में अवगाढ होता है। इसका आकार सं. टीकामें आ० नं. १५ से दिया है। तथा यह 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' उत्कृष्ट से वह अनन्त प्रदेशों वाला होता है और आकाश के असं-ख्यात प्रदेशो में अवगाढ होता है। 'तत्थ णं जे से पयरायए से दुविहे

પ્રદેશવાળુ આયત સંસ્થાન છે તે 'जहन्नेण तिपएसिए तिपएसोगाढे' જઘન્યથી ત્રણ પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને ત્રણ આકાશ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ હોય છે. તેનો આકાર સં ટીકામાં આ ન ૧૪ થી બતાવેલ છે 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तचेव' આ ઓજ પ્રદેશવાળુ શ્રેણ્યાત સંસ્થાન ઉત્કૃષ્ટથી અનંતપ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ હોય છે 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं दुपएसिए दुपएसोगाढे' અને તેમાં જે યુગ્મ પ્રદેશ-વાળું આયત સંસ્થાન હોય છે, તે જઘન્યથી બે આકાશ પ્રદેશવાળું હોય છે અને આકાશના બે પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ હોય છે તેનો આકાર સં ટીકામાં આ. નં. ૧૫થી બતાવેલ છે. તથા આ 'उक्कोसेणं अणतपएसिए तहेव' ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ હોય છે. 'तत्थ णं जे से पयरायए से दुविहे पन्नत्ते'

खलु यत् तत् प्रतरायतम् तत् द्विविधं प्रज्ञप्तम् 'तं जहा ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' तद्यथा-ओजप्रदेशिकं युग्मप्रदेशिकं च। 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए' तत्र खलु यत् तत् ओजप्रदेशिकम् 'से जहन्नेणं पन्नरसपएसिए पन्नरसपएसोगाढे' तद् जघन्येन पञ्चदशप्रदेशिकं पञ्चप्रदेशावगाढम् अस्य स्थापना चैवम्

आ. नं. १६

'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तथैव असंख्यातप्रदेशावगाढमित्यर्थः। 'तत्थ ण जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं छप्पएसिए छप्पएसोगाढे' तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं घनायतम् तत् जघन्येन षट्प्रदेशिकं षट्प्रदेशावगाढं च भवतीति

पन्नत्ते' उनमें जो प्रतरायत है वह दो प्रकार का कहा गया है 'तं जहा' जैसे-'ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' ओजप्रदेशिक और युग्मप्रदेशिक 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए' इनमें जो ओजप्रदेशिक प्रतर आयत है वह 'जहन्नेणं पन्नरसपएसिए पन्नरसपएसोगाढे' जघन्य से १५ पंद्रह प्रदेशोंवाला होता है और आकाश के १५ पंद्रह प्रदेशों में उसका अवगाढ होता है। इसका आकार सं. टीका में आ० नं. १६ से दिया है। 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' तथा उत्कृष्ट से यह अनन्त प्रदेशों वाला होता है और आकाश के असंख्यात प्रदेशो में यह अवगाढ होता है। 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं छप्पएसिए छप्पएसोगाढे' तथा जो उनमें युग्मप्रदेशिक घनायत है वह जघन्य से छ प्रदेशों वाला होता है और आकाश के ६ छह प्रदेशों में उसका अवगाह रहता है यह छ प्रदेशी प्रतर के ऊपर दूसरा छ प्रदेशी प्रतर की स्थापना करने से द्वादश

તેમાં જે પ્રતરાયત સંસ્થાન છે, તે બે પ્રકારનું કહ્યું છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે.-'ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' ઓજ પ્રદેશવાળું અને યુગ્મ પ્રદેશવાળું પ્રતર સંસ્થાન 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए' તેમાં જે ઓજ પ્રદેશવાળું પ્રતર આયત સંસ્થાન છે, તે 'जहण्णेणं पन्नरसपएसिए पन्नरसपएसोगाढे' જઘન્યથી ૧૫ પંદર પ્રદેશોવાળું હોય છે, અને આકાશના પંદર પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ હોય છે, ઓજપ્રદેશવાળા પ્રતર આયતસંસ્થાનનો આકાર સં. ટીકામાં આ નં ૧૬ થી બતાવેલ છે. 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' તથા ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે, અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તે અવગાઢવાળું હોય છે. 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं छप्पएसिए छप्पएसोगाढे' તથા તેમાં જે યુગ્મપ્રદેશોવાળું ઘનાયત સંસ્થાન છે, તે જઘન્યથી છ પ્રદેશોવાળું હોય છે, અને આકાશના

तदेव च युग्मप्रदेशिकं द्वादशप्रदेशिकम् तच्चैवम् एतस्य षट्प्रदेशिकस्योपरि ○ ○ ○
षट्प्रदेशिकमेवान्यः प्रतरः स्थाप्यते ततो द्वादशप्रदेशिकं भवतीति। ○ ○ ○
'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तथैव असंख्या- आ. नं. १७
तप्रदेशावगाढमित्यर्थः। 'तत्थ णं जे से घणायए से दुविहे पन्नत्ते' तत्र खलु यत् तत् घनायतं तत् द्विविधं प्रज्ञप्तम् 'तं जहा' तद्यथा 'ओयपएसिएय' ओजप्रदेशिकं च 'जुम्मपएसिए य' युग्मप्रदेशिकं च 'तत्थ णं जे से ओयपए से जहन्नेणं पणयालीसपएसिए पणयालीसपएसोगाढे' तत्र खलु यत् तत् ओजप्रदेशिकं तत् पञ्चचत्वारिंशत्प्रदेशिकम् पञ्चचत्वारिंशत्प्रदेशावगाढम् आ. नं. १८ अस्योपरि- ○○○○○
अन्यत्प्रतरद्वयं स्थाप्यते इत्येवं क्रमेण पञ्च चत्वारिंशत्प्रदेशिकं जघन्यमो- ○○○○○
जप्रदेशिकं घनायतं भवतीति 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' उत्क ○○○○○
र्षेणाऽनन्तप्रदेशिकम् तथैव असंख्यातप्रदेशावगाढं च 'तत्थ णं जे से- आ. नं. १८

प्रदेशी होता है इसका आकार सं. टीका में आ. नं. १७ से दिया है। 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' तथा यह उत्कृष्ट से वह अनन्तप्रदेशों वाला होता है और आकाश के असंख्यात प्रदेशों में अवगाहना वाला होता है। तत्थ णं जे से घणायते' उनमें जो घनायत होता है वह 'से दुविहे पन्नत्ते' यह दो प्रकार का कहा गया है। 'तं जहा' जैसे—'ओयपएसिए य' जुम्मपएसिए य' ओजप्रदेशिक घनायत और युग्मप्रदेशिक घनायत 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पणयालीसपएसिए पणयाली-पएसोगाढे' इनमें जो ओजप्रदेशिक घनायत है वह जघन्य से ४५ पैंतालीस प्रदेशों वाला होता है और आकाश के ४५ पैंतालीस प्रदेशों में उनका अवगाढ होता इसका आकार सं. टीकामें आ. नं. १८ से दिया

છ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ રહે છે. આ છ પ્રદેશી પ્રતરની ઉપર બીજા છ પ્રદેશી પ્રતરની સ્થાપના કરવાથી બાર પ્રદેશી થાય છે. તેનો આકાર સં. ટીકામાં આ૦ નં. ૧૭થી આપેલ 'उक्कोसेण अणंतपएसिए तहेव' તથા આ ઉત્કૃષ્ટથી અનંત પ્રદેશવાળું હોય છે, અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહનાવાળું હોય છે, 'तत्थ ण जे से घणायते' તેમાં જે ઘનાયત સંસ્થાન હોય છે. 'से दुविहे पन्नत्ते' તે બે પ્રકારનું કહેલ છે, 'त जहा' તે આ પ્રમાણે છે.—'ओयपएसिए य जुम्मपएसिए य' ઓજ પ્રદેશવાળું ઘનાયત અને યુગ્મ પ્રદેશવાળું ઘનાયત, 'तत्थ णं जे से ओयपएसिए से जहन्नेणं पणयालीसपएसिए पणया-लीसपएसोगाढे' તેમાં જે ઓજ પ્રદેશવાળું ઘનાયત સંસ્થાન છે, તે જઘન્યથી ૪૫ પિસ્તાળીસ પ્રદેશવાળું થાય છે. અને આકાશના ૪૫ પિસ્તાળીસ પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ હોય છે તેનો આકાર સં. ટીકામાં આ. નં. ૧૮ થી બતાવેલ છે.

जुम्मपएसिए से जहन्नेणं बारसपएसिए बारसपएसोगाढे' तत्र खलु यत् तत् युग्मप्रदेशिकं तत् जघन्येन द्वादशप्रदेशिकम् द्वादशप्रदेशावगाढं प्रज्ञप्तम् 'उक्कोसेणं अणंतपएसिए तहेव' उत्कर्षेणाऽनन्तप्रदेशिकं तथैव असंख्यातप्रदेशावगाढं चेति ॥सू० ३॥

अनन्तरपूर्वं संस्थानानि निरूपितानि अथ संस्थानान्येव प्रकारान्तरेण निरूपयितुमाह-'परिमंडले णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-परिमंडले णं भंते ! संठाणे दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे तेओए दावरजुम्मे कलिओए? गोयमा ! नो कडजुम्मे णो तेओए णो दावरजुम्मे कलिओए। वट्टे णं भंते ! संठाणे दव्वट्ठयाए० एवं चेव एवं जाव आयए। परिमंडला णं भंते! संठाणा दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मा तेओया ? पुच्छा गोयमा! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा सिय तेओगा सिय दावरजुम्मा सिय कलिओगा।

है। इसके ऊपर अन्य और दो प्रतर स्थापित किये जाते हैं। इस क्रम से वह ४५ पैंतालीस प्रदेशों वाला होता है। 'उक्कोसेणं अणंत पएसिए तहेव' तथा उत्कृष्ट से यह अनन्त प्रदेशोंवाला होता है और आकाश के असंख्यातप्रदेशों में अवगाहनावाला होता है। 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं बारसपएसिए बारसपएसोगाढे' तथा जो युग्मप्रदेशिक घना यत है वह जघन्य से १२ बारह प्रदेशोंवाला होता है और आकाश के १२ बारह प्रदेशों में उसका अवगाढ होता है। 'उक्कोसेणं अणंत-पएसिए तहेव' तथा उत्कृष्ट से यह अनन्त प्रदेशों वाला होता है और आकाश के असंख्यात प्रदेशों में यह अवगाढ होता है ॥सू० ३॥

આની ઉપર બીજા બે પ્રતરો સ્થાપવામાં આવે છે, આ ક્રમથી તે પિસ્તાળીશ પ્રદેશોવાળું થઈ જાય છે. 'उक्कोसेणं अणतपएसिए तहेव' તથા ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંતપ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તે અવગાહનાવાળું હોય છે. 'तत्थ णं जे से जुम्मपएसिए से जहन्नेणं बारसपएसिए बारसपएसो गाढे' તથા તેમાં જે યુગ્મ પ્રદેશવાળું ઘનાયત છે. તે જઘન્યથી ૧૨ બાર પ્રદેશોવાળું હોય છે અને આકાશના ૧૨ બાર પ્રદેશોમા તેનો અવગાઢ હોય છે. 'उक्कोसेणं अणतपएसिए तहेव' તથા ઉત્કૃષ્ટથી તે અનંત પ્રદેશોવાળું હોય છે. અને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં તેનો અવગાઢ હોય છે. ॥સૂ૦૩॥

विहाणादेसे णं नो कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा कलिओगा एवं जाव आयया। परिमंडले णं भंते! संठाणे पएसट्ठयाए किं कडजुम्मे पुच्छा गोयमा! सिय कडजुम्मे सिय तेओगे सिय दावरजुम्मे सिय कलिओगे एवं जाव आयए॥

परिमंडलाणं भंते! संठाणा पएसट्ठयाए किं कडजुम्मा पुच्छा गोयमा! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि तेओगा वि दावरजुम्मा वि कलिओगा वि ४ एवं जाव आयया। परिमंडले णं भंते! संठाणे किं कडजुम्मपएसोगाढे जाव किं कलिओगपएसोगाढे गोयमा! कडजुम्मपएसोगाढे नो तेओगपएसोगाढे नो दावरजुम्मपएसोगाढे नो कलिओगपएसोगाढे ४। वट्टे णं भंते! संठाणे किं कडजुम्मे पुच्छा गोयमा! सिय कडजुम्मपएसोगाढे सिय तेओगपएसोगाढे नो दावरजुम्मपएसोगाढे सिय कलिओगपएसोगाढे। तंसे णं भंते! संठाणे पुच्छा गोयमा! सिय कडजुम्मपएसोगाढे सिय तेओगपएसोगाढे सिय दावरजुम्मपएसोगाढे नो कलिओगपएसोगाढे। चउरंसे णं भंते! संठाणे० पुच्छा जहा वट्टे तहा चउरंसे वि। आयए णं भंते! संठाणे? पुच्छा गोयमा! सिय कडजुम्मपएसोगाढे जाव सिय कलिओगपएसोगाढे।

परिमंडला णं भंते! संठाणा किं कडजुम्मपएसोगाढा तेओगपएसोगाढा पुच्छा गोयमा! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओगपएसोगाढा नो दावरजुम्मपएसोगाढा नो कलिओगपएसोगाढा।

वट्टा णं भंते! संठाणा किं कडजुम्मपएसोगाढा पुच्छा गोयमा! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओगपएसो-

गाढा नो दावरजुम्मपएसोगाढा नो कलिओगपएसोगाढा, विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा वि तेओगपएसोगाढा वि नो दावरजुम्मपएसोगाढा कलिओगपएसोगाढा वि ।

तंसा णं भंते ! संठाणा किं कडजुम्मपएसोगाढा पुच्छा गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा, नो तेओगपएसोगाढा, नो दावदजुम्मपएसोगाढा, नो कलिओगपएसोगाढा । विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा वि तेओगपएसोगाढा वि दावरजुम्मपएसोगाढा वि नो कलिओगपएसोगाढा । चउरसा जहा वट्टा ॥

आयया णं भंते ! संठाणा० पुच्छा गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओगपएसोगाढा नो दावरजुम्मपएसोगाढा नो कलिओगपएसोगाढा । विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा वि जाव कलिओगपएसोगाढा वि । परिमंडले णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्मसमयट्ठिइए । तेओगसमयट्ठिइए । दावरजुम्मसमयट्ठिइए कलिओगसमयट्ठिइए ? गोयमा ! सिय कडजुम्मसमयट्ठिइए जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइए । एवं जाव आयए । परिमंडला णं भंते ! संठाणा किं कडजुम्मसमयट्ठिइया पुच्छा गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मसमयट्ठिइया जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइया । विहाणादेसेणं कडजुम्मसमयट्ठिइया वि । जाव कलिओगसमयट्ठिइया वि एवं जाव आयया ।

परिमंडले णं भंते ! संठाणे कालवन्नपज्जवेहिं किं कडजुम्मे जाव कलिओगे गोयमा ! सिय कडजुम्मे । एवं एएणं अभिलावेणं जहेव ठिइए । एवं नीलवन्नपज्जवेहिं एवं पंचहिं वन्नेहिं दोहिं गंधेहिं पंचहिं रसेहिं अट्ठहिं फासेहिं जाव लुक्खफासपज्जवेहिं ॥सू० ४॥

छाया—परिमण्डलं खलु भदन्त? संस्थानं द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्मं त्र्योजं द्वापरयुग्मं कल्योजम्, गौतम! नो कृतयुग्मम्—नो त्र्योजम्—नो—द्वापरयुग्मं कल्योजम्। वृत्तं खलु भदन्त! संस्थानम् द्रव्यार्थतया० एवमेव, एवं यावदायतम्। परिमण्डलानि खलु भदन्त! संस्थानानि द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्मानि त्र्योजानि पृच्छा, गौतम! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्मानि स्यात् त्र्योजानि, स्यात् द्वापरयुग्मानि, स्यात् कल्योजानि। विधानादेशेन नो कृतयुग्मानि, नो त्र्योजानि, नो द्वापरयुग्मानि कल्योजानि, एवं यावदायतानि।

परिमण्डलं खलु भदन्त! संस्थानं प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्ममिति पृच्छा? गौतम! स्यात् कृतयुग्मम् स्यात् त्र्योजम्, स्यात्—द्वापरयुग्मम् स्यात् कल्योजम्, एवम् यावदायतम्। परिमण्डलानि खलु भदन्त! संस्थानानि प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्मानि—पृच्छा—? गौतम! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्मानि यावत् स्यात्कल्योजानि। विधानादेशेन कृतयुग्मान्यपि, त्र्योजान्यपि, द्वापरयुग्मान्यपि, कल्योजान्यपि ४। एव यावदायतानि। परिमण्डलं खलु भदन्त! संस्थानम् किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढम्-यावत् किं कल्योजप्रदेशावगाढम्? गौतम! कृतयुग्मप्रदेशावगाढम् नो त्र्योजप्रदेशावगाढम् नो—द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढम् नो कल्योजप्रदेशावगाढम् ४।

वृत्तं खलु भदन्त! संस्थानम्—किं कृतयुग्म० पृच्छा? गौतम! स्यात् कृतयुग्मप्रदेशावगाढम् स्यात् त्र्योजप्रदेशावगाढम् नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढम् स्यात् कल्योजप्रदेशावगाढम्। त्र्यस्र खलु भदन्त! संस्थानम्० पृच्छा? गौतम! स्यात् कृतयुग्मप्रदेशावगाढम् स्यात् त्र्योजप्रदेशावगाढम् स्याद्द्वापरयुग्मप्रदेशावागाढम्—नो कल्योजप्रदेशावगाढम्। चतुरस्रं खलु भदन्त! संस्थानम्०, पृच्छा यथावृत्तं तथा चतुस्रमपि। आयतं खलु भदन्त! संस्थानम्० पृच्छा? गौतम! स्यात् कृतयुग्म प्रदेशावगाढम् यावत् स्यात् कल्योजप्रदेशावगाढम्। परिमण्डलानि खलु भदन्त! संस्थानानि, किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि त्र्योजप्रदेशावगाढानि—पृच्छा? गौतम! ओघादेशेनापि—विधानादेशेनापि कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि नो त्र्योजप्रदेशावगाढानि नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि नो कल्योजप्रदेशावगाढानि। वृत्तानि खलु भदन्त! संस्थानानि किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि पृच्छा? गौतम! ओघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि नो त्र्योजप्रदेशावगाढानि नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि, नो कल्योजप्रदेशावगाढानि। विधानादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढान्यपि त्र्योजप्रदेशावगाढान्यपि नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि, कल्योजप्रदेशावगाढान्यपि

त्र्यस्राणि खलु भदन्त! संस्थानानि किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि पृच्छा? गौतम! ओघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि नो त्र्योजप्रदेशावगाढानि नो द्वापर-

युग्मप्रदेशावगाढानि नो कल्योजप्रदेशावगाढानि। विधानादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढान्यपि त्र्योजप्रदेशावगाढान्यपि, द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढान्यपि नो कल्योज प्रदेशावगाढानि। चतुरस्राणि यथा वृत्तानि, आयतानि खलु भदन्त! संस्थानानि पृच्छा? गौतम! ओघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि नो त्र्योजप्रदेशावगाढानि नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि नो कल्योजप्रदेशावगाढानि।

विधानादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढान्यपि यावत्-कल्योजप्रदेशावगाढान्यपि। परिमण्डलं खलु भदन्त! संस्थानम् किं कृतयुग्मसमयस्थितिकम् त्र्योजसमयस्थितिकम् द्वापरयुग्मसमयस्थितिकम् कल्योजसमयस्थितिकम्? गौतम! स्यात् कृतयुग्मं समयस्थितिकम् यावत्-स्यात् कल्योजसमयस्थितिकम्। एवं यावदायतम्।

परिमण्डलानि खलु भदन्त! संस्थानानि किं कृतयुग्मसमयस्थितिकानि पृच्छा? गौतम! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्मसमयस्थितिकानि यावत् स्यात् कल्योजसमयस्थितिकानि। विधानादेशेन कृतयुग्मसमयस्थितिकान्यपि यावत् कल्योजसमय स्थितिकान्यपि। एवं यावदायतानि।

परिमण्डलं खलु भदन्त! संस्थानम् कालवर्णपर्यवैः किं कृतयुग्मम् यावत्कल्योजम्। गौतम! स्यात् कृतयुग्मम्। एवमेतेनाऽभिलापेन यथैवस्थितौ। एवं नीलवर्णपर्यवैः, एवं पञ्चभिर्वर्णैः, द्वाभ्यां गन्धाभ्याम्, पञ्चभिः रसैः, अष्टाभिः स्पर्शैः, यावद्रूक्ष-स्पर्शपर्यवैः ॥सू०४॥

टीका—'परिमंडले णं भंते! संठाणे दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे' परिमण्डलं खलु भदन्त! संस्थानं किं द्रव्यार्थतया-द्रव्यरूपेणेत्यर्थः। किं कृतयुग्मम् 'तेओए' त्र्योजम्, अथवा-'दावरजुम्मे' द्वापरयुग्मम् उत 'कलिओए' कल्योजम् परिमण्डलं खलु संस्थानं द्रव्यार्थतया-एकमेव द्रव्यम्।

इस प्रकार से संस्थानों का निरूपण करके अब सूत्रकार प्रकारान्तर से उन्हीं की प्ररूपणा करते हैं—'परिमंडलेणं भंते! संठाणे दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे' इत्यादि सूत्र०४॥

टीकार्थ-श्री गौतम स्वामी ने इस सूत्र द्वारा प्रभु श्री से ऐसा पूछा है-'परिमंडले णं भंते! संठाणे दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे' हे भदन्त! परिमंडल संस्थान क्या द्रव्यार्थ रूप से कृतयुग्मरूप है? अथवा 'तेओए'

આ પ્રમાણે સંસ્થાનોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર પ્રકારાન્તરથી તેની જ પ્રરૂપણા કરે છે 'परिमडले ण भते! संठाणे दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ— શ્રી ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્રદ્વારા પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે—'परिमंडले ण भंते! संठाणे दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे' હે કરૂણાસિંધો ભગવન્ પરિમંડલ

न हि परिमण्डलस्यैकस्य चतुष्कापहारोऽस्ति इत्येकत्वचिन्तायां न कृतयुग्मादिव्यपदेशो भवति किन्तु-कल्योजव्यपदेश एव भवति। यदि पृथक्त्व चिन्ता, तदा कदाचित् एतावन्ति तानि परिमण्डलानि भवन्ति यावतां चतुष्कापहारेण निच्छेदता भवति कदाचित पुनस्त्रीणि अधिकानि भवन्ति कदाचिद् द्वे कदाचिदेकमधिकमिति। परिमण्डल किं कृतयुग्मादिरूपमिति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम। 'नो कडजुम्मे नो तेओए नो दावरजुम्मे' परिमण्डलं संस्थानं द्रव्यरूपेण न कृतयुग्मरूपम् न वा त्र्योजम् न वा द्वापरयुग्मम्। किन्तु-'कलिओए' कल्योजरूपमेव द्रव्यरूपेण परिमण्डलसंस्थानस्यैकरूपत्वात्,

---

त्र्योजरूप है अथवा 'दावरजुम्मे' द्वापरयुग्मरूप है? अथवा 'कलिओए' कल्योज रूप है?

परिमंडल संस्थान द्रव्य रूप से एक ही है क्योंकि एक परिमंडल का चार चार से अपहार नहीं होता है इसलिये एकत्व आदि की विचारणा में कृतयुग्मादि रूपता का व्यपदेश नहीं होता है। किन्तु कल्योजरूपता का ही व्यपदेश होता है। इसलिये वह कल्योज रूप ही है। परन्तु जब पृथक्त्व रूप से परिमंडल का विचार किया जाता है तो उसका चार चार से अपहार करने पर कदाचित् उसमें से कुछ भी बाकी नहीं रहता है, कदाचित् उसमें से तीन, कदाचित् उसमें से दो और कदाचित् उसमें से एक बाकी रहता है। इस कारण वह कदाचित् कृतयुग्म रूप होता है और कदाचित् वह यावत् कल्योज रूप भी होता इसीलिये इसके विषय में गौतम स्वामीने ऐसा प्रश्न किया है।

इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं--'गोयमा' हे गौतम। 'नो कडजुम्मे, नो तेओए नो दावरजुम्मे' परिमंडल संस्थान द्रव्यरूप से न

સંસ્થાન શું દ્રવ્યાર્થપણાથી દ્રવ્ય રૂપથી-કૃતયુગ્મ રૂપ છે? અથવા 'तेओए' ત્ર્યોજરૂપ છે? અથવા 'दावरजुम्मे' દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે? અથવા 'कलिओए' કલ્યોજરૂપ છે? પરિમંડલ સંસ્થાન દ્રવ્ય પણાથી એક જ છે કેમકે એક પરિમંડલનો ચાર ચારથી અપહાર (બહાર કહાડવું તે) થતો નથી તેથી એક પણા વિગેરેની વિચારણામાં કૃતયુગ્મ વિગેરેનો વ્યપદેશ થતો નથી, પરંતુ કલ્યોજ પણાનો જ વ્યપદેશ થાય છે તેથી તે કલ્યોજ રૂપ જ છે. પરંતુ જ્યારે પૃથક્ત્વ પણાથી પરિમંડલ સંસ્થાનનો વિચાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેનો ચાર-ચારથી અપહાર (બહાર કહાડવા તે) કરવાથી કોઈવાર તેમાંથી કંઈ પણ બાકી રહેતું નથી. કોઈ વાર તેમાથી ત્રણ, કોઈ વાર બે, ર ને કોઈ વાર તેમાંથી એક બાકી રહે છે. તે કારણથી તે કદાચિત કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. અને કદાચિત્ તે કલ્યોજ રૂપ પણ હોય તેથી જ તેના

एकस्य वस्तुन श्चतुर्भिरपहारो न भवति-अतो न कृतयुग्मादिः- उपमा, अपितु कल्योजरूपमेव भवतीति।

पुनः गौतमस्वामी भगवन्तं पप्रच्छ 'वट्टे णं भंते! संठाणे दव्वट्टयाए०' वृत्तं खलु भदन्त! संस्थानं द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्मं त्र्योजं द्वापरयुग्मं कल्योजमिति वा इति प्रश्नः। भगवान् श्री महावीरः उत्तरमाह-'एवं चेव' एवमेव, वृत्तं संस्थानं द्रव्यार्थतया न कृतयुग्मरूपम् न वा त्र्योजरूपम् न वा-द्वापरयुग्मम्। किन्तु-कल्योजरूपमिति परिमण्डलसंस्थानवदेव सर्वमिहापि ज्ञात-

कृतयुग्मरूप है न त्र्योजरूप है, न द्वापरयुग्मरूप है किन्तु कल्योजरूप ही है। क्योंकि परिमंडलसंस्थान में द्रव्यरूप से एक ही रूपता आती है। एक रूप वस्तु का चार से अपहार होता नहीं है। इसलिये कृतयुग्मादि रूपता नहीं आती है। किन्तु वह कल्योज रूप ही रहता है।

फिर से श्री गौतम स्वामी प्रभु श्री से पूछते हैं-'वट्टे णं भंते! संठाणे दव्वट्ठयाए०' हे भदन्त! वृत्तसंस्थान द्रव्यार्थरूप से क्या कृतयुग्म रूप है? त्र्योजरूप है? द्वापरयुग्म रूप है? अथवा कल्योज रूप है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'एवं चेव' हे गौतम! वृत्तसंस्थान द्रव्यरूप से कृतयुग्मादि रूप नहीं है-अर्थात् वह न कृतयुग्मरूप है, न त्र्योजरूप है और न द्वापरयुग्मरूप है। किन्तु वह कल्योज रूप ही है। तात्पर्य कहने का यही है कि परिमण्डल संस्थान के जैसा ही समस्त कथन यहां पर भी समझ लेना। 'एवं जाव आयए' इसी

સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન કર્યો છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા માટે પ્રભુ શ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा' હે ગૌતમ! 'नो कडजुम्मे, नो तेओए नो दावरजुम्मे' પરિમંડલ સંસ્થાન દ્રવ્યપણાથી કૃતયુગ્મ રૂપ નથી તેમ ત્ર્યોજ રૂપ નથી તથા દ્વાપર યુગ્મરૂપ પણ નથી. પરંતુ કલ્યોજ રૂપ જ છે. કેમકે પરિમંડલ સંસ્થાનમાં દ્રવ્યપણાથી એક રૂપપણું જ આવે છે. એક પણાવાળી વસ્તુનો ચારથી અપહાર થતો નથી. તેથી તેમાં કૃતયુગ્મ પણું આવતું નથી. પરંતુ તે કલ્યોજ રૂપ જ રહે છે.

ફરીથી શ્રી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુ શ્રીને પૂછે છે કે-'वट्टे णं भंते! संठाणे दव्वट्ठयाए' હે ભગવન્ વૃત્ત સંસ્થાન દ્રવ્યાર્થપણાથી શું કૃતયુગ્મ-રૂપ છે? ત્ર્યોજ રૂપ છે? દ્વાપર યુગ્મરૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-'एवं चेव' હે ગૌતમ વૃત્ત સંસ્થાન દ્રવ્યપણાથી કૃત યુગ્માદિરૂપ નથી. અર્થાત્-તે કૃતયુગ્મ રૂપ નથી. ત્ર્યોજરૂપ નથી તેમ દ્વાપર યુગ્મ રૂપ પણ નથી. પરંતુ તે કલ્યોજ રૂપ જ છે. કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે-પરિમંડલ સંસ્થાન પ્રમાણે જ સઘળું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું 'एवं जाव आयए' આજ પ્રમાણેનું કથન

व्यमिति । 'एवं जाव आयए' एवम्-यावदायतसंस्थानमपि ज्ञातव्यम् । अत्र-यावत्पदेन त्र्यस्रचतुरस्रसंस्थानयोर्ग्रहणं भवति । तथा च वृत्तसंस्थानादारभ्य आयतसंस्थानपर्यन्तसंस्थानानि द्रव्यार्थतया न कृतयुग्मादिरूपाणि । किन्तु-कल्योजरूपाण्येव भवन्ति । द्रव्यरूपेण वृत्तादीनामेकरूपतया चतुःसंख्ययाऽपहाराऽभावादिति परिमण्डलादीनि एकवचनेन निरूप्य-बहुवचनेनाह-'परिमंडला णं भंते ! संठाणा दव्वट्टयाए किं कडजुम्मा तेओया पुच्छा' परिमण्डलानि खलु भदन्त ! संस्थानानि द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्मानि त्र्योजानि द्वापरयुग्मानि कल्योजानि ? इति पृच्छापदसंग्राह्यः प्रश्नः । उत्तरमाह भगवान्-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'ओघादेसेणं' ओघादेशेन सामान्यरूपेण सर्वसमुदितरूपेण सर्वपरिमण्डलसंस्थानापेक्षयेत्यर्थः । 'सिय कडजुम्मा' स्यात्-कदाचित् कृतयुग्मानि । 'सिय तेओगा' स्यात्-कदाचित् त्र्योजस्वरूपाणि, 'सिय दावरजुम्मा' स्यात् कदाचित् द्वापरयु

प्रकार का यावत् आयत संस्थान तक जानना चाहिये । यहां यावत्पद से त्र्यस्र, चतुरस्र संस्थान का ग्रहण हुआ है। तथाच वृत्तसंस्थान से लेकर आयत संस्थान तक सब संस्थान द्रव्यरूप से कृतयुग्मादिरूप नहीं है किन्तु कल्योज रूप ही है । द्रव्यरूप से वृत्तादि संस्थानों में जो एकरूपता का कथन किया गया है वह चार संख्या से उनका अपहार नहीं हो सकने से किया गया है । इस प्रकार से यहां तक परिमंडल आदि संस्थान का निरूपण उनकी एकवचनता को लेकर किया गया है अब बहुवचन को लेकर इनका निरूपण सूत्रकार करते हैं-'परिमंडला णं भंते ! संठाणा दव्वट्टयाए किं कडजुम्मा तेओया पुच्छा' हे भदन्त ! अनेक परिमंडल संस्थान द्रव्यार्थ रूप से क्या कृतयुग्मरूप है ? अथवा त्र्योजरूप है ? अथवा द्वापरयुग्म रूप हैं ? अथवा कल्योजरूप है ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा, सिय तेओगा,

યાવત્ આયત સંસ્થાન સુધીમાં સમજવું અહીંયાં યાવત્ પદથી ત્ર્યસ્ર, અને ચતુરસ્ર સંસ્થાન ગ્રહણ કરાયા છે તથા વૃત્તસંસ્થાનથી લઈને આયત સંસ્થાન સુધી બધા જ સંસ્થાનો દ્રવ્યપણાથી કૃતયુગ્માદિરૂપ નથી. પરંતુ કલ્યોજ રૂપ જ છે. દ્રવ્ય રૂપથી વૃત્ત વિગેરે સંસ્થાનોમાં એક રૂપ પણાનું જે કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે ચારની સંખ્યાથી તેનો અપહાર ન થવાથી કરેલ છે. આ રીતે અહિં સુધી પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનોનું નિરૂપણ તેના એકવચન પણાથી કરેલ છે. હવે બહુવચનનો આશ્રય લઈને સૂત્રકાર તેનું નિરૂપણ કરે છે-'परिमंडला णं भंते ! संठाणा दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मा तेओया पुच्छा' હે ભગવન્ અનેક પરિમંડલ સંસ્થાનો દ્રવ્યાર્થપણાથી શું કૃતયુગ્મરૂપ છે ? અથવાં ત્ર્યોજરૂપ છે ? અથવા દ્વાપર યુગ્મરૂપ છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે.

ग्मानि 'सिय कलिओगा' स्यात्-कदाचित् कल्योजस्वरूपाणि। 'विहाणादेसेणं' विधानादेशेन-प्रत्येकापेक्षया तत्तद्रूपेण 'नो कडजुम्मा' नो कृतयुग्मानि 'नो तेओगा' नो त्र्योजस्वरूपाणि, 'नो दावरजुम्मा' नो द्वापरयुग्मानि परिमण्डलादीनि संस्थानानि भवन्ति। किन्तु-प्रत्येकापेक्षया-'कलिओगा' कल्योजस्वरूपाणि भवन्तीति। 'एवं जाव आयया' एवं यावदायतसंस्थानानि अत्र यावत् पदेन वृत्त-त्र्यस्रचतुरस्रसंस्थानानां ग्रहणं भवति। तथा च-वृत्तादारभ्य-आयतान्तसंस्थानानि ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्मानि स्यात्-त्र्योजस्वरूपाणि, स्यात्-द्वापरयुग्मानि स्यात्

सिय दावरजुम्मा, सिय कलिओगा' हे गौतम! सामान्य रूप से अर्थात् सब परिमडल संस्थानों की अपेक्षा से कदाचित् कृतयुग्मरूप है, कदाचित् त्र्योजरूप हैं, कदाचित् द्वापरयुग्म रूप है कदाचित् कल्योजरूप हैं। 'विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो तेओगा, नो दावरजुम्मा कलिओगा एवं जाव आयया' तथा-विधानादेश-प्रत्येक की अपेक्षा से वे परिमंडल संस्थान न कृतयुग्मरूप है, न त्र्योजरूप हैं, न द्वापरयुग्म रूप हैं किन्तु कल्योज रूप हैं। इसी प्रकार का कथन यावत् आयत संस्थान तक जानना चाहिये। यहां यावत् पद से वृत्त त्र्यस्र चतुरस्र इन संस्थानों का ग्रहण हुआ है। तथा च-वृत्त से लेकर आयतान्त संस्थान ओघादेश से कदाचित् कृतयुग्म रूप होते हैं, कदाचित् त्र्योजरूप होते हैं, कदाचित् द्वापरयुग्म रूप होते हैं। और कदाचित् कल्योज स्वरूप होते हैं। तथा प्रत्येक की

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा सिय तेओगा सिय दावरजुम्मा सिय कलिओगा' હે ગૌતમ! સામાન્ય પણાથી વૃત્ત વિગેરે સઘળા સંસ્થાનો કોઇ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ છે, કોઈ વાર ત્ર્યોજ રૂપ છે, કોઇ વાર દ્વાપર યુગ્મ રૂપ છે અને કોઇવાર કલ્યોજ રૂપ છે. 'विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा कलिओगा एवं जाव आयया' તથા વિધાનાદેશની અપેક્ષાથી તે પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનો કૃતયુગ્મ રૂપ નથી, ત્ર્યોજરૂપ પણ નથી, તેમ દ્વાપર યુગ્મ પણ નથી. પરંતુ કલ્યોજ રૂપ છે, આજ પ્રમાણેનુ કથન યાવત્ આયત સંસ્થાન સુધીમાં સમજી લેવું એટલે કે વૃત્ત સંસ્થાન, ત્ર્યસ્રસંસ્થાન ચતુરસ્રસંસ્થાન આ બધા સંસ્થાનોના વિષયમાં ઉપર પ્રમાણેનું સઘળું કથન સમજવું. તથા વૃત્ત સંસ્થાનથી લઈને આયત સંસ્થાન સુધીના બધા સંસ્થાનો ઓઘાદેશથી કોઇ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે, કોઇ વાર ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે, કોઇ વાર દ્વાપર યુગ્મરૂપ હોય છે. અને કોઇ વાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે. તથા દરેકની અપેક્ષાથી-એક-એકનો

कल्योजस्वरूपाणि। प्रत्येकापेक्षया एकैकमाश्रित्य तु नो कृतयुग्मानि नो त्र्योजस्वरूपाणि न वा द्वापरयुग्मानि किन्तु-कल्योजस्वरूपाण्येव भवन्तीति भावः।

अथैतेषामेव प्रदेशार्थचिन्तां कुर्वन्नाह-'परिमंडले णं भंते' इत्यादि। 'परिमंडले णं भंते! संठाणे' परिमण्डलं खलु भदन्त। संस्थानम् 'पएसट्टयाए किं कडजुम्मे पुच्छा' प्रदेशार्थतया परिमण्डलसंस्थानम् प्रदेशार्थविचारेण विंशत्यादिषु क्षेत्रप्रदेशेषु ये प्रदेशाः परिमण्डलसंस्थाननिष्पादकाः सन्ति तदपेक्षया इत्यर्थः, किं कृतयुग्ममिति पृच्छा? किं वा त्र्योजम्, अथवा-द्वापरयुग्मम्, कल्योजं वा-इति पृच्छा-प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम!, 'सिय कडजुम्मे' स्यात् कृतयुग्मम् प्रदेशार्थतया परिमण्डलसंस्थानं कदाचित् कृतयुग्मरूपं स्यादिति। 'सिय तेओगे' स्यात्-कदाचित् त्र्योजम्-त्र्योजरूपं स्यादिति।

अपेक्षा से-एक एक को आश्रित करके वे न कृतयुग्मरूप होते हैं, न त्र्योजरूप होते हैं, न द्वापरयुग्मरूप होते हैं किन्तु कल्योजरूप ही होते हैं।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'परिमंडले णं भंते! संठाणे पएसट्ठयाए किं कडजुम्मे पुच्छा' हे भदन्त! परिमंडल संस्थान प्रदेशों की अपेक्षा से विंशति आदि क्षेत्र प्रदेशों में जो परिमंडल संस्थान के निष्पादक प्रदेश हैं उनकी अपेक्षा से-क्या कृतयुग्मरूप हैं? अथवा त्र्योजरूप हैं? अथवा द्वापर युग्मरूप हैं? अथवा कल्योज रूप हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! सिय कडजुम्मे, सिय तेओगे, सिय दावरजुम्मे, सिय कलिओए एवं जाव आयए' हे गौतम! प्रदेशों की अपेक्षा से परिमंडल संस्थान कदाचित् कृतयुग्मरूप है, कदाचित् त्र्योजरूप है, कदाचित् द्वापरयुग्म रूप है कदाचित् कल्योजरूप है। इसी प्रकार से यावत् आयत

આશ્રય કરીને તેઓ કૃત યુગ્મરૂપ હોતા નથી ત્ર્યોજરૂપ હોતા નથી. દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોતા નથી, પરંતુ કલ્યોજ રૂપ જ હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછે છે કે-'परिमंडले णं भंते! संठाणे पएसट्ठयाए किं कडजुम्मे पुच्छा' હે ભગવન્ પરિમંડલ સંસ્થાન પ્રદેશોની અપેક્ષાથી વિંશતિ વિગેરે ક્ષેત્ર પ્રદેશોમાં જે પરિમંડલ સંસ્થાનનો નિષ્પાદક પ્રદેશ છે, તેની અપેક્ષાથી શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે? અથવા ત્ર્યોજરૂપ છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा! सिय कडजुम्मे, सिय, तेओगे, सिय दावरजुम्मे, सिय कलिओए एवं जाव आयए' હે ગૌતમ! પ્રદેશોની અપેક્ષાથી પરિમંડલ સંસ્થાન કોઈ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે, કોઈવાર ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે, કોઈ વાર દ્વાપર યુગ્મ

'सिय दावरजुम्मे' स्याद् द्वापरयुग्मम्। 'सिय कलिओगे' स्यात्-कल्योजम् 'एवं जाव आयए' एवं यावदायतम्-अत्र-यावत्पदेन वृत्तत्र्यस्रचतुरस्रसंस्थानानां ग्रहणं भवति। तथा-च वृत्तादारभ्य आयतान्तसंस्थानानि प्रदेशार्थतया स्यात्कृतयुग्मादिरूपाणीत्यर्थः। 'परिमंडला णं भंते! संठाणा पएसट्ठयाए किं कडजुम्मा पुच्छा' परिमण्डलानि खलु भदन्त! संस्थानानि किं प्रदेशार्थतया कृतयुग्मानि पृच्छा? त्र्योजानि द्वापरयुग्मानि कल्योजानि वा-इति पृच्छा? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'ओघादेसेणं' ओघादेशेन-सामान्यतः, इत्यर्थः, 'सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा' स्यात्-कृतयुग्मानि यावत् स्यात् कल्योजानि, अत्र यावत्पदेन स्यात्-त्र्योजानि स्याद् द्वापरयुग्मानि इत्यनयोः संग्रहः। तत् प्रदेशानां चतुष्काऽपहारेण अपहियमाणानां चतुः पर्यवसितत्वे कृत-

संस्थान के विषय में भी कथन जानना चाहिये। यहां यावत्पद से वृत्त, त्र्यस्र, चतुरस्र इन संस्थानों का ग्रहण हुआ है। तथा च-वृत्तसंस्थान से लेकर आयतसंस्थान तक के समस्त संस्थान प्रदेशों की अपेक्षा से कृतयुग्मादिरूप हैं। 'परिमंडला णं भंते! संठाणा पएसट्ठयाए किं कडजुम्मा पुच्छा' अब गौतम स्वामी ने प्रभु से यहां अनेक परिमंडल संस्थानों के विषय में प्रदेशों की अपेक्षा लेकर ऐसा प्रश्न किया है कि हे भदन्त! अनेक परिमंडलसंस्थान प्रदेशोंकी अपेक्षा से क्या कृतयुग्म रूप है? अथवा त्र्योजरूप है? अथवा द्वापरयुग्मरूप है? अथवा कल्योजरूप है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा, जाव सिय कलिओगा' हे गौतम! जब प्रदेशों की अपेक्षा लेकर सामान्यरूप से परिमंडलों का विचार किया जाता है तब चार के अपहार से अपहृत हुए

રૂપ હોય છે, અને કોઇ વાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે આજ રીતે યાવત્ વૃત્ત સંસ્થાન ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન, ચતુરસ્ર સંસ્થાન અને આયત સંસ્થાનોના સંબંધમાં પણ સઘળું કથન સમજી લેવુ તથા વૃત્ત સંસ્થાનથી લઈને આયત સંસ્થાન સુધીના સઘળા સંસ્થાનો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી કૃતયુગ્માદિ રૂપ છે 'પરિમંડલા ણં ભંતે! સંઠાણા પएસટ્ઠયાए કિં કડજુમ્મા પુચ્છા' હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને અનેક સંસ્થાનોના વિષયમાં પ્રદેશોની અપેક્ષાથી એવુ પૂછે છે કે-હે ભગવન્ અનેક પરિમંડલ સંસ્થાનો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે? અથવા ત્ર્યોજરૂપ છે? અથવા દ્વાપર યુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-'ઓઘાદેસેણ સિય કડજુમ્મા જાવ સિય કલિઓગા' હે ગૌતમ! પ્રદેશોની અપેક્ષાએ સામાન્ય પણાથી પરિમંડલોનો વિચાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે ચારના અપહારથી

युग्मं तत् स्यात् यदा-त्रिपर्यवसानं तत्तदा-त्र्योजम् एवं द्विपर्यवसानं द्वापरम् एक पर्यवसानं कल्योजं चेति यस्मादेकत्रापि प्रदेशे बहवः परमाणवोऽवगाहन्ते इति। 'विहाणादेसेणं' विधानादेशेन विधानादेशो यत् समुदितानामपि एकैकस्याऽऽदेशनं तत्तद्रूपेणेत्यर्थः। 'कडजुम्मावि' कृतयुग्मान्यपि, 'तेओगा वि' त्र्योजान्यपि, 'दावरजुम्मा वि' द्वापरयुग्मान्यपि, 'कलिओगा वि' कल्योजान्यपि, तत्तद्रूपेण कृतयुग्मत्वस्यापि संभवादिति। 'एवं जाव आयय।' एवं यावदायतानि एवम्-अनेन प्रकारेण वृत्तसंस्थानादारभ्य आयतसंस्थानपर्यन्तानि वाच्यानि, अथावगाहप्रदेशनिरूपणायाह-'परिमंडले णं भंते ! इत्यादि 'परिमंडले णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्मपएसोगाढे' परिमण्डलं खलु भदन्त ! संस्थानं किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढम् । 'जाव

उन प्रदेशों में से चार बचने पर वे कृतयुग्मरूप होते हैं और तीन बचते हैं तब त्र्योज रूप होते हैं और जब अन्त में दो बचते हैं तो वे द्वापरयुग्म रूप होते हैं और जब एक बचता है तो वे कल्योजरूप होते हैं। क्योंकि एक भी प्रदेश में अनेक परमाणुओं की अवगाहना होती है।

'विहाणादेसेणं' विधानादेश से-एक एक की अपेक्षा से वे 'कडजुम्मा वि, तेओगा वि, दावरजुम्मा वि, कलिओगा वि एवं जाव आयया' कृतयुग्मरूप भी हैं, त्र्योजरूप भी हैं, द्वापरयुग्मरूप भी हैं और कल्योज रूप भी हैं। इसी प्रकार का कथन यावत् आयतसंस्थानों तक जानना चाहिये। अब अवगाह प्रदेशों का निरूपण करने के लिये सूत्रकार कहते हैं-'परिमंडले णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्मपएसोगाढे' इसमें श्री गौतम स्वामीने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! परिमंडलसंस्थान कृतयुग्म प्रदे-

બહાર કહાડેલ તે પ્રદેશોમાથી ચાર બચે ત્યારે કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે, અને ત્રણ બચે ત્યારે ત્ર્યોજ થાય છે, અને જ્યારે અંતમાં બે બચે ત્યારે દ્વાપરયુગ્મ થાય છે. અને જ્યારે એક બચે ત્યારે તે કલ્યોજ રૂપ હોય છે. કેમકે એક પણ પ્રદેશમાં અનેક પરમાણુઓની અવગાહના થાય છે.

'विहाणादेसेण' વિધાનાદેશથી એક એકની અપેક્ષાથી તેઓ 'कडजुम्मा वि, तेओगा वि, दावरजुम्मा वि, कलिओगा वि एवं जाव आयया' કૃતયુગ્મ રૂપ પણ છે ત્ર્યોજરૂપ પણ છે, દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ છે, અને કલ્યોજ રૂપ પણ છે. આ પ્રમાણેનુ કથન યાવત્ આયત સસ્થાનો સુધી સમજવુ.

હવે અવગાહ પ્રદેશોનુ નિરૂપણુ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે—'परिमंडले णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्मपएसोगाढे' તેમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવુ પૂછે છે કે-હે ભગવન્ પરિમંડલ સસ્થાન કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે? અથવા 'जाव कलिओगपएसोगाढे' યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा ! હે

कलिओगपएसोगाढे' यावत् कल्योजप्रदेशावगाढम् ? इति प्रश्नः । भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'कडजुम्मपएसोगाढे' कृतयुग्मप्रदेशावगाढम् यस्मात्–परिमण्डलं संस्थानं जघन्यतो विंशतिप्रदेशावगाढं कथितम् विंशतिसंख्यायाश्चतुष्कापहारे चतुःपर्यवसितत्वं भवति, अतः कृतयुग्मप्रदेशावगाढत्वं परिमण्डलसंस्थानस्येति । 'नो तेओगपएसोगाढे' नो त्र्योजप्रदेशावगाढम् परिमण्डलं संस्थानं विंशतिप्रदेशावगाढस्य परिमण्डलस्य चतुष्कसंख्याऽपहारे त्र्यादीनां पर्यवसानाऽसंभवात् ।

'नो दावरजुम्मपएसोगाढे' नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढम् 'नो कलिओगपएसोगाढे' नो कल्योजप्रदेशावगाढमिति । 'वट्टे णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्मे पुच्छा' वृत्तं खलु भदन्त ! संस्थानम् किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढमिति पृच्छा–किं त्र्योजम् किं वा–द्वापरयुग्मम् अथवा–किं कल्योजमिति पृच्छा ? भगवानाह–

शावगाढ है ? अथवा–'जाव कलिओगपएसोगाढे' यावत् कल्योज प्रदेशावगाढ है ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं–गोयमा' हे गौतम ! 'कडजुम्म पएसोगाढे' परिमंडलसंस्थान कृतयुग्मप्रदेशावगाढ है। क्योंकि परिमंडल संस्थान जघन्य से बीस प्रदेशावगाढ कहा गया है। बीस को चार से अपहृत करने पर बीस में से चार बार घटाने पर अन्त में चार बचते हैं, इसलिये परिमंडलसंस्थान में कृतयुग्मप्रदेशावगाढता है । 'नो तेओग पएसोगाढे' २० प्रदेशावगाढ परिमंडलसंस्थान–चतुष्कसंख्या से अपहृत होने पर ३ प्रदेशों का अन्त में आना होता नहीं है इसलिये त्र्योजरूप नहीं है। इसी प्रकार से वह 'नो दावरजुम्मपएसोगाढे' द्वापरयुग्म प्रदेशावगाढ भी नहीं हैं। और 'नो कलिओगपएसोगाढे' न कल्योज रूप ही है। 'वट्टे णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्मे पुच्छा' हे भदन्त ! वृत्तसं

ગૌતમ ! 'કડજુમ્મપએસોગાઢે' પરિમંડલ સંસ્થાન કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ વાળું છે. કેમકે–પરિમંડલ સંસ્થાન જઘન્યથી ૨૦ વીસ પ્રદેશોના અવગાઢવાળું કહ્યુ છે. ૨૦ વીસને ચારથી અપહૃત–બહાર કહાડવાથી એટલે કે–વીસમાંથી ચારને ચારવાર ઘટાડવાથી છેવટે ચાર બચે છે. તેથી પરિમંડલ સંસ્થાનમાં કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણું છે. 'નો તેઓગપએસોગાઢે' વીસ પ્રદેશમાં અવગાઢ કરવાવાળુ પરિમંડલ સંસ્થાન ચારની સંખ્યાથી અપહૃત–બહાર કહાડે ત્યારે અંતમા ૩ ત્રણ પ્રદેશોનુ બાકી રહેવાનું થતું નથી તેથી તે ત્ર્યોજ નથી. એજ પ્રમાણે તે 'નો દાવરજુમ્મપએસોગાઢે' દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોતું નથી તથા 'નો કલિઓગપએસોગાઢે' કલ્યોજ રૂપ પણ નથી. 'વટ્ટે ણં ભંતે ! સંઠાણે કિં

'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम। 'सिय कडजुम्मपएसोगाढे' स्यात्-कदाचित् कृतयुग्मप्रदेशावगाढम् यत्-प्रतरवृत्तं द्वादशप्रदेशिकं कथितम् घनवृत्तं द्वात्रिंशत् प्रदेशिकं च कथितम् तत्-चतुष्कापहारे सति चतुरग्रत्वात् कृतयुग्मप्रदेशावगाढं भवतीति भावः। 'सिय तेओगपएसोगाढे' स्यात्-कदाचित् त्र्योजप्रदेशावगाढम् यद्-घनवृत्तं सप्तप्रदेशिकं कथितम् तत्र-चतुष्कापहारे त्रिपर्यवसितत्वात् त्र्योजप्रदेशावगाढं वृत्तसंस्थानं भवतीति। 'नो दावरजुम्मपएसोगाढे' नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढं वृत्तं संस्थानमिति। 'सिय कलिओगपएसोगाढे' स्यात् कल्योजप्रदेशावगाढम् यत्-प्रतरवृत्तं पञ्चप्रदेशिकं कथितम् तत्-चतुष्कापहारे एकाग्रत्वात्

स्थान क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ है? अथवा यावत् कल्योजप्रदेशावगाढ है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! सिय कडजुम्म पएसोगाढे, सिय तेओगपएसोगाढे, नो दावरजुम्मपएसोगाढे, सिय कलिओग पएसोगाढे' हे गौतम! वृत्तसंस्थान कदाचित् कृतयुग्मप्रदेशावगाढ है कदाचित् त्र्योजप्रदेशावगाढ है पर वह द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ नहीं है। कदाचित् कल्योजप्रदेशावगाढ भी है। कृतयुग्मप्रदेशावगाढ इसे यों कहा गया है कि इसका भेद जो प्रतरवृत्त है वह द्वादश प्रदेशों वाला कहा गया है और घनवृत्त जो है वह ३२ बत्तीस प्रदेशों वाला कहा गया है। इनमें से चार का अपहार करने पर चार आजाते हैं। इसलिये वह कृतयुग्मप्रदेशावगाढ होता है। तथा इसे जो त्र्योजप्रदेशावगाढ कहा गया है सो घनवृत्त ओजप्रदेशिक की अपेक्षासे कहा गया है।

कडजुम्मे पुच्छा' હે ભગવન્ વૃત્ત સંસ્થાન શુ યુગ્મ પ્રદેશમા અવગાઢ કરવાવાળુ છે? અથવા યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશમા અવગાઢ કરવા વાળું છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'ગોયમા! सिय कडजुम्मपएसोगाढे सिय तेओगपएसोगाढे नो दावरजुम्मपएसोगाढे सिय कलिओगपएसोगाढे' હે ગૌતમ વૃત્ત સસ્થાન કોઇ વાર કૃતયુગ્મ પ્રદેશમાં અવગાઢ કરવા વાળું છે, કોઇ વાર ત્ર્યોજ પ્રદેશમાં અવગાઢ કરવા વાળું છે પરંતુ તે દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોતું નથી. કોઈ વાર કલ્યોજ પ્રદેશમા અવગાઢ કરવા વાળું પણ છે, તેને કૃતયુગ્મ પ્રદેશમાં અવગાઢ કરવા વાળું એટલા માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે-તેનો પ્રતરવૃત્ત રૂપ જે ભેદ છે, તે બાર પ્રદેશોવાળો કહ્યો છે, અને જે ઘનવૃત્ત છે, તે ૩૨ બત્રીસ પ્રદેશોવાળું કહેલ છે, તેમાથી ચારનો અપહાર-બહાર કઢાડવાથી ચાર આવી જાય છે, તેથી તે કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે તથા તેને જે ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ કહેલ છે તે ઘનવૃત્ત સંસ્થાન ઓજ પ્રદેશવાળુ કહેલ છે એ અપેક્ષાથી કહેલ છે. તેમાં જે ઓજ પ્રદેશવાળું

कल्योजप्रदेशावगाढं भवतीति। 'तंसे णं भंते! संठाणे० पुच्छा' त्र्यस्रं खलु भदन्त! संस्थानमिति पृच्छा हे भदन्त! त्र्यस्रं संस्थानं किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढम्? किं वा-त्र्योजप्रदेशावगाढम्? इति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय कडजुम्मपएसोगाढे' स्यात्-कृतयुग्मप्रदेशावगाढम् यत्-घनत्र्यस्रं संस्थानं चतुष्प्रदेशिकम्-तत् कृतयुग्मप्रदेशावगाढं भवतीति।

इसमें जो ओजप्रदेशिक घनवृत्त है वह जघन्य से सात प्रदेशोंवाला कहा गया है। सो इनमें से ४ का अपहार करने पर तीन बचते हैं। इसलिये वृत्तसंस्थान त्र्योजप्रदेशावगाढ होता है। वृत्तसंस्थान द्वापर युग्मप्रदेशावगाढ नहीं होता है। क्योंकि चार के घटाने पर प्रदेशों में से दो नहीं बचते हैं। तथा इसे जो कल्योज प्रदेशावगाढ कहा गया है सो प्रतरवृत्त पांच प्रदेशों का होता है सो इनमें से चार को अपहृत करने पर १ बचता है इसलिये इसे कल्योज रूप कहा गया है।

'तंसे णं भंते! संठाणे० पुच्छा' हे भदन्त! त्र्यस्रसंस्थान क्या कृतयुग्म प्रदेशावगाढ है? अथवा त्र्योजप्रदेशावगाढ है? अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ है? अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ है? इसके उत्तर में श्री गौतम स्वामी से प्रभु श्री कहते हैं 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय कडजुम्मपएसोगाढे' त्र्यस्र संस्थान कदाचित् कृतयुग्मप्रदेशावगाढ हैं, क्योंकि घनत्र्यस्रसंस्थान चार प्रदेशों वाला कहा गया है इसलिये वह कृतयुग्म प्रदेशावगाढ होता है। 'सिय तेओगपएसोगाढे' कदाचित् वह त्र्योजप्रदेशावगाढ होता है क्योंकि त्र्यस्रसंस्थान त्रिप्रदेशावगाढ है। ओजप्रदेशी घनत्र्यस्र

घनवृत्त संस्थान छे, ते जघन्यथी सात प्रदेशो वाणुं कहेल छे, तेमांथी चारनो अपहार करवाथी त्रण बचे छे, तेथी वृत्त संस्थान त्र्योज प्रदेशावगाढ होय छे. तथा वृत्त संस्थान द्वापर युग्म प्रदेशावगाढ होतुं नथी. केमके-चारने घटाडवाथी प्रदेशोमांथी बे बचता नथी तथा तेने कल्योज प्रदेशावगाढ कह्युं छे, ते प्रतर वृत्त पांच प्रदेशोनुं होय छे, तेमांथी चारनो अपहार करवाथी १ एक बचे छे, तेथी तेने कल्योज रूप कहेल छे, 'तंसेण भंते! संठाणे पुच्छा' हे भगवन् त्र्यस्र संस्थान शुं कृतयुग्म प्रदेशावगाढ छे? अथवा द्वापर युग्म प्रदेशावगाढ छे? के कल्योज प्रदेशावगाढ छे? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु श्री गौतम स्वामीने कहे छे के-'गोयमा! हे गौतम! 'सिय कडजुम्मपएसोगाढे' त्र्यस्र संस्थान कोई वार कृतयुग्म प्रदेशावगाढ छे, केमके-घनत्र्यस्र संस्थान चार प्रदेशोवाणुं कहेल छे. तेथी ते कृतयुग्म प्रदेशावगाढ वाणुं होय छे. 'सिय तेओगपएसोगाढे' कोई वार ते त्र्योज प्रदेशावगाढ होय छे, केमके-

'सिय तेओगपएसोगाढे' स्यात्-त्र्योजप्रदेशावगाढम् यत्-प्रतरत्र्यस्रं संस्थानं त्रिप्रदेशावगाढम् घनत्र्यस्रं च संस्थानं पञ्चत्रिंशत्प्रदेशिकं कथितम् तत् त्र्योजत्वात् त्र्योजप्रदेशावगाढं भवतीति। 'सिय दावरजुम्मपएसोगाढे' स्याद्-द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढम् यत्-प्रतरत्र्यस्रं संस्थानं षट्प्रदेशिकं कथितम् तत्र-चतुष्कसंख्यापाऽपहारे द्व्यग्रत्वाद् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढं भवतीति भावः। 'नो कलिओगपएसोगाढे' नो कल्योजप्रदेशावगाढम् त्र्यस्रं संस्थानं भवतीति। अयं भावः त्र्यस्रसंस्थानस्य सभेदकस्य द्वि-त्रि-चतुः संख्याया एव चतुष्कापहारकृते सति शिष्टत्वात् संख्यायाः कुत्रापि न शिष्यमाणत्वम् अतो न कल्योजप्रदेशावगाढता भवतीति। 'चउरंसे णं

संस्थान पैंतीस प्रदेशों वाला कहा गया है। इनमें से चार को घटाने पर अन्त में ३ तीन प्रदेश बचते हैं इसलिये वह त्र्योजप्रदेशावगाढ होता है। 'सिय दावरजुम्मपएसोगाढे' कदाचित् यह द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ है,। क्यों कि प्रतरत्र्यस्रसंस्थान छहप्रदेशों वाला कहा गया है। इनमें से चार को घटाने पर २ दो प्रदेश बचते हैं। इसलिये उसे द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ कहा है। 'नो कलिओगपएसोगाढे' त्र्यस्रसंस्थान को नो कल्योजप्रदेशावगाढ कहा गया है सो उसका तात्पर्य ऐसा है कि सभेद त्र्यस्रसंस्थान की संख्या में से चार के घटाने पर दो तीन और चार ही बचते हैं एक संख्या कहीं पर भी नहीं बचती है। इसलिये त्र्यस्रसंस्थान में कल्योज प्रदेशावगाढता नहीं है।

'चउरंसे णं भंते! संठाणे०' हे भदन्त! चतुरस्रसंस्थान क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ है? त्र्योजप्रदेशावगाढ है? द्वापरयुग्म प्रदेशावगाढ है। अथवा

ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન ત્રણ પ્રદેશમાં અવગાહ કરવાવાળું છે. ઘનત્ર્યસ્ર સંસ્થાન ૪૫ પિસ્તાળીશ પ્રદેશોવાળું કહેલ છે, તેમાં ચાર-ચાર ઘટાડવાથી અન્તે ૩ ત્રણ પ્રદેશ બચે છે, તેથી તે ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ થાય છે. 'सिय दावरजुम्मपएसोगाढे' કોઈ વાર તે દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે. કેમકે પ્રતર ત્ર્યસ્ર સંસ્થાન છ પ્રદેશો વાળું કહેલ છે, તેમાંથી ચારને ઘટાડવાથી ૨ બે પ્રદેશો બચે છે. તેથી તેને દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ કહેલ છે. 'नो कलिओगपएसोगाढे' ત્ર્યસ્ર સંસ્થાનને નો કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ એ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવેલ છે, તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે-સભેદ ત્ર્યસ્ર સંસ્થાનની સંખ્યામાંથી ચાર ઘટાડવાથી બે, ત્રણ, અને ચાર જ બચે છે, તેથી એકની સંખ્યા કોઈ પણ સ્થળે બચતી નથી. તેથી ત્ર્યોજ સંસ્થાનમાં કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણું નથી.

'चउरंसे णं भंते! संठाणे०' હે ભગવન્ ચતુરસ્ર સંસ્થાન શું કૃત યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે? કે ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે? અથવા દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવ-

भंते ! संठाणे०' चतुरस्रं खलु भदन्त ! संस्थानं-किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढम् ? त्र्योजप्रदेशावगाढम् ? द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढम् ? कल्योजप्रदेशावगाढं वेति प्रश्नः। उत्तरमाह-'जहा वट्टे तहा चउरंसे वि' यथा वृत्तं संस्थानं कथितं तथा-चतुरस्र संस्थानमपि। स्यात्-कृतयुग्मप्रदेशावगाढं चतुरस्रसंस्थानम् स्यात्-त्र्योजप्रदेशावगाढम् नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढम् स्यात् कल्योजप्रदेशावगाढम् इति। एवं वृत्तसंस्थानातिदेशेन चतुरस्रसंस्थाने व्यवस्थाऽवगन्तव्येति भावः। 'जहा वट्ट त्ति' तत्र यत्-प्रतरचतुरस्रं संस्थानं चतुष्प्रदेशिकम्, घनचतुरस्रं च संस्थानम्-अष्टप्रदेशिकं कथितम् तत् चतुःशेषत्वात् कृतयुग्मप्रदेशावगाढम्। तथा-यद् घनचतुरस्रं संस्थानं सप्तविंशतिप्रदेशिकं कथितम् तत्-त्रिशेषत्वात् त्र्योजप्रदेशावगाढम्। तथा-

कल्योज प्रदेशावगाढ है? इस प्रकार गौतम स्वामी के प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'जहा वट्टे तहा चउरंसे वि' हे गौतम! जैसा कथन वृत्तसंस्थान में किया गया है वैसा ही कथन चतुरस्रसंस्थान में भी जानना चाहिये। इस प्रकार चतुरस्रसंस्थान कदाचित् कृतयुग्मप्रदेशावगाढ है कदाचित् त्र्योजप्रदेशावगाढ है, कदाचित् कल्योजप्रदेशावगाढ है वह द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ नहीं है। इस प्रकार वृत्तसंस्थान के अतिदेश से चतुरस्रसंस्थान में व्यवस्था जाननी चाहिये। प्रतरचतुरस्रसंस्थान चार प्रदेशों वाला कहा गया है और घनचतुरस्रसंस्थान आठ प्रदेशों वाला कहागया हैं। इन दोनों में चार की शेषता से कृतयुग्मप्रदेशावगाढता है। तथा जो घनचतुरस्रसंस्थान है वह २७ सताईस प्रदेशों वाला कहा गया है। चार के घटाते २ अन्त में यहां ३ बचते हैं इसलिये यह त्र्योजप्रदेशावगाढ है।

ગાઢ છે? કે કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે? શ્રી ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-'जहा वट्टे तहा चउरंसे वि' હે ગૌતમ! વૃત્ત સંસ્થાનના સંબધમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યુ છે, એજ પ્રમાણેનુ કથન ચતુરસ્ર સંસ્થાનના સંબંધમાં પણ જાણવું જોઇએ. આ રીતે ચતુરસ્ર સંસ્થાન કોઇ વાર કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે, કોઈ વાર ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે કોઇ વાર કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે તે દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ નથી. આ રીતે વૃત્ત સસ્થાનના અતિદેશ-ભલામણથી ચતુરસ્ર સંસ્થાનના સબધમા કથન સમજવું. પ્રતર ચતુરસ્ર સંસ્થાન ચાર પ્રદેશોવાળુ કહેલ છે. અને ઘન ચતુરસ્ર સંસ્થાન આઠ પ્રદેશોવાળું કહેલ છે, આ બન્નેમાં ચાર શેષ રહે-બચવાથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણું થાય છે. તથા જે ઘનચતુરસ્ર સંસ્થાન છે, તે ૨૭ સત્યાવીશ પ્રદેશોવાળું કહેલ છે. ચારને ઘટાડતાં ઘટાડતાં આમાં છેવટે ૩ ત્રણ બચે છે, તેથી ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે તથા જે પ્રતર ચતુરસ્ર

प्रतरचतुरस्रं संस्थानं नवप्रदेशिकं कथितम् तदेकशेषत्वात् कल्योजप्रदेशावगाढं भवतीति अत्र विशेषाऽभावात् न द्वापरयुग्मता भवतीति।

'आयए णं भंते! संठाणे० पुच्छा' आयतं खलु भदन्त! संस्थानमिति पृच्छा? हे भदन्त। आयतं खलु संस्थानं किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढम्? त्र्योजप्रदेशावगाढम्? द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढम्? कल्योजप्रदेशावगाढं वेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। गोयमा' हे गौतम! 'सिय कडजुम्मपएसोगाढे' स्यात्-कृतयुग्मप्रदेशावगाढम् यद्-घनायतं संस्थानं द्वादशप्रदेशिकं कथितम्-तत्-चतुःशेषत्वात् कृतयुग्मप्रदेशावगाढम्। 'जाव सिय कलिओगपएसोगाढे' यावत्-स्यात्कल्योजप्रदेशावगाढम् अत्र यावत्पदेन-'सिय तेओगपएसोगाढे सिय दावरजुम्मपएसोगाढे'

तथा जो प्रतरचतुरस्रसंस्थान नौ प्रदेशों वाला कहा गया है वह एक शेषवाला होने से कल्योजप्रदेशावगाढ है। यहां पर विशेष का अभाव होने से द्वापरयुग्मता नहीं है।

'आयए णं भंते! संठाणे० पुच्छा' हे भदन्त! आयतसंस्थान क्या कृतयुग्म प्रदेशावगाढ है? अथवा त्र्योजप्रदेशावगाढ है? अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ है? अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ है? इस प्रकार गौतम स्वामी के प्रश्न के उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं 'सिय कडजुम्मपएसोगाढे' हे गौतम! आयतसंस्थान कदाचित् कृतयुग्मप्रदेशावगाढ है-क्योंकि घनायतसंस्थान बारहप्रदेशों वाला कहा गया है। इनमें से चार का अपहार करने पर अन्त में शेष चार ही रहते हैं इसलिये इसमें कृतयुग्मता अर्थात् चतुःप्रदेशावगाढता कही गई है। 'जाव सिय कलिओगपएसोगाढे' तथा यह संस्थान यावत् कदाचित् कल्योजप्रदेशावगाढ भी है यहां यावत् शब्द से 'सिय तेओगपएसोगाढे, सिय दावरजुम्मपएसोगाढे' इन

સંસ્થાન નવ પ્રદેશોવાળું કહેલ છે. તે એક શેષવાળું હોવાથી કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે. અહીંયાં વિશેષનો અભાવ હોવાથી દ્વાપર યુગ્મપણુ કહ્યું નથી.

'आयए णं भंते! संठाणे० पुच्छा' હે ભગવન્ આયત સંસ્થાન શું કૃત યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે? અથવા ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે? અથવા દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે? અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'सिय कडजुम्मपएसोगाढे' હે ગૌતમ! આયત સંસ્થાન કોઈ વાર કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે. કેમકે-ઘનાયત સંસ્થાન બાર પ્રદેશોવાળું કહેલ છે. તેમાંથી ચારનો અપહાર કરવાથી અન્તમાં શેષ ચાર જ રહે છે. તેથી તેમાં કૃતયુગ્મપણું અર્થાત્ ચતુઃપ્રદેશાવગાઢપણુ કહ્યુ છે. 'जाव सिय कलिओगपएसोगाढे' તથા આ સંસ્થાન યાવત્ કોઈ વાર કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ છે, અહિં યાવત્ શબ્દથી 'सिय तेओगपएसोगाढे सिय दावरजुम्मपएसोगाढे' આ બેઉ સંસ્થાનો

इति ग्राह्यम् । तत्र—यत् ओजश्रेण्यायत संस्थानं त्रिप्रदेशावगाढं कथितम् यच्च—ओजप्रतरायतं संस्थानं पञ्चदशप्रदेशिकं कथितम् तत्—त्रिशेषत्वात् त्र्योजप्रदेशावगाढं भवति । यत् खलु ओजश्रेण्यायतं संस्थानं त्रिप्रदेशावगाढं कथितम् यच्च—प्रतरायतं पञ्चदशप्रदेशिकं कथितम्—तत् त्र्यग्रत्वात् त्र्योजप्रदेशावगाढं भवति । यत् पुनः श्रेण्यायतं द्विप्रदेशिकम् यच्च प्रतरायतं षट्प्रदेशिकं कथितम् तद् द्विशेषत्वाद् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढं भवति । यत् खलु घनायतं संस्थानं पञ्चचत्वारिंशत् प्रदेशिकं कथितम् तदेकशेषत्वात् कल्योजप्रदेशावगाढं भवतीति ।

एतावता प्रकारेण—एकत्वेन प्रदेशावगाढमाश्रित्य संस्थानानि विचारितानि । अतः परं पृथक्त्वेन तान्येव संस्थानानि विचारयितुमाह—'परिमंडला णं भंते' इत्यादि ।

दो का ग्रहण हुआ है। जो ओजश्रेण्यायतसंस्थान त्रिप्रदेशावगाढ कहा गया है तथा—ओजप्रतरायत संस्थान पन्द्रह प्रदेशों वाला कहा गया है सो तीन शेषवाला होने से इस अपेक्षा यह आयतसंस्थान त्र्योजप्रदेशावगाढ कहा गया है। तथा जो ओज श्रेण्यातसंस्थान त्रिप्रदेशावगाढ कहा गया है और जो प्रतरायत संस्थान पन्द्रहप्रदेशों वाला कहा गया है वह त्र्यग्र होने से त्र्योजप्रदेशावगाढ होता है। तथा जो युग्म श्रेण्यायत दो प्रदेशोंवाला कहा गया है और जो प्रतरायत ६ छह प्रदेशोंवाला कहा गया है वह द्विप्रदेशशेषवाला होने से द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ होता है। जो घनायत संस्थान ४५ पैंतालीस प्रदेशों वाला कहा गया है वह एकशेष होने से कल्योजप्रदेशावगाढ होता है।

इस प्रकार एकत्व से प्रदेशावगाढता को लेकर संस्थानों का विचार किया। अब पृथक्त्व (बहुत्व) रूप से उन्हीं संस्थानों का विचार किया

ગ્રહણ કરાયેલ છે જે ઓજ શ્રેણ્યાયત સંસ્થાન ત્રણ પ્રદેશાવગાઢ વાળું કહ્યું છે, તથા ઓજ પ્રતરાયત સંસ્થાન પાંચ પ્રદેશોવાળુ કહેલ છે, તે ત્રણ શેષવાળું હોવાની અપેક્ષાથી આ આયત સંસ્થાન ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ કહેલ છે, તથા જે શ્રેણ્યાયત સંસ્થાન ત્રણ પ્રદેશાવગાઢ વાળુ કહ્યું છે, અને પ્રતરાયત સંસ્થાન ૧૫ પંદર પ્રદેશોવાળુ કહ્યું છે, તે ત્ર્યગ્ર-ત્રણ અગ્રવાળુ હોવાથી ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ થાય છે તથા જે શ્રેણ્યાયત બે પ્રદેશોવાળુ કહ્યુ છે, અને જે પ્રતરાયત સંસ્થાન ૬ છ પ્રદેશોવાળુ કહ્યુ છે, તે બે પ્રદેશવાળું હોવાથી દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે જે ઘનાયત સંસ્થાન ૪૫ પિસ્તાલીશ પ્રદેશોવાળું કહેલ છે તે એક શેષ હોવાથી કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે. આ રીતે એક પણાથી પ્રદેશાવગાઢ પણાને લઇને સંસ્થાનો સંબંધી વિચાર

'परिमंडला णं भंते ! संठाणा' परिमण्डलानि खलु भदन्त ! संस्थानानि 'किं कडजुम्मपएसोगाढे' किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि, । 'तेओगपएसोगाढा-पुच्छा' त्र्योजप्रदेशावगाढानि इति पृच्छा ? हे भदन्त ! व्यस्तानीमानि परिमण्डल-संस्थानानि किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि त्र्योजप्रदेशावगाढानि ? किं वा-द्वापरयुग्म-प्रदेशावगाढानि भवन्ति किं ? यद्वा-कल्योजप्रदेशावगाढानि ? इति प्रश्नः । भग-वानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! ओघादेसेण वि' ओघादे-शेनाऽपि सामान्यतः समस्तान्यपि परिमण्डलादिसंस्थानानीत्यर्थः । 'विहाणादेसेण वि' विधानादेशेनाऽपि भेदत एकैकं परिमण्डलसंस्थानमधिकृत्य 'कडजुम्मपएसो-गाढा' कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि विंशतिचत्वारिंशत् प्रभृतिप्रदेशावगाहित्वेन कथनात् कृतयुग्मप्रदेशावगाढान्येव परिमण्डलसंस्थानानीति । 'नो तेओगपएसोगाढा' नो त्र्योजप्रदेशावगाढानि चतुष्कापहारे विशेषाभावात् । 'नो दावरजुम्मपएसो-गाढा' नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि द्विशेषाभावात् । नो कलिओगपएसोगाढा' नो-न वा कल्योजप्रदेशावगाढानि परिमण्डलसंस्थानानि-इति । एकशेषाभावात् ।

जाता है—'परिमंडला णं भंते ! संठाणा०' हे भदन्त ! अनेक परिमंडल-संस्थान क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ है ? अथवा त्र्योज प्रदेशावगाढ है ? अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ है ? अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ है ? इस प्रकार गौतम स्वामी के प्रश्न के उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम !'ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मपएसोगाढा, नो तेओ गपएसोगाढा' सामान्य रूप से वे समस्त परिमंडलसंस्थान, तथा विधा-नादेश-एक एक परिमंडलसंस्थान की अपेक्षा से वे परिमंडल संस्थान कृतयुग्म प्रदेशावगाढ है, त्र्योजप्रदेशावगाढ नहीं है 'नो दावरजुम्म-पएसोगाढा' द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ नहीं है । 'नो कलिओगपएसोगाढा' तथा कल्योज प्रदेशावगाढ भी नहीं है । तात्पर्य इस कथन का यही है कि

કહેલ છે હવે જુદાપણાથી એજ સંસ્થાનોને વિચાર કરવામાં આવે છે, 'परिमंडला णं भंते ! संठाणा०' હે ભગવન્ અનેક પરિમંડલ સંસ્થાને શું કૃત યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે? અથવા ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે? અથવા દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે ? કે કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે ? શ્રી ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-'गोयमा ! હે ગૌતમ ! 'ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मपएसोगाढा, नो तेओगपएसोगाढा' સામાન્ય રૂપથી તે સઘળા પરિમંડલ સંસ્થાને તથા વિધાનાદેશ-એક એક પરિમંડલ સંસ્થાનની અપેક્ષાથી તે પરિમંડલ સંસ્થાને કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે, ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ નથી. 'नो दावर-जुम्मपएसोगाढा' દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ નથી 'नो कलिओगपएसोगाढा' તથા

'वट्टा णं भंते ! संठाणा किं कडजुम्मपएसोगाढा पुच्छा' किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढानीति पृच्छा ? हे भदन्त ! वृत्तानि खलु संस्थानानि किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि त्र्योजप्रदेशावगाढानि ? द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि किं वा-कल्योजप्रदेशावगाढानीति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा' ओघादेशेन-सामान्यत इत्यर्थः कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि । 'नो तेओगपएसोगाढा' नो त्र्योजप्रदेशावगाढानि वृत्तसंस्थानानि । 'नो दावरजुम्मपएसोगाढा' नो-न वा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि, 'नो कलिओगप-

ये संस्थान २०-४० आदि प्रदेशों में अवगाही कहे गये हैं । इसलिये इन्हें कृतयुग्मप्रदेशावगाही ही कहा गया है । चतुष्क से अपहार करने पर त्रिशेष के अभाव से इन्हें त्र्योजप्रदेशावगाढ नहीं कहा गया है । द्विशेष के अभाव से द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ भी इन्हें नहीं कहा है । तथा एकशेष के अभाव से इन्हें कल्योजप्रदेशावगाढ भी नहीं कहा है ।

'वट्टा णं भंते ! संठाणा किं कडजुम्मपएसोगाढा पुच्छा' इस सूत्र द्वारा गौतम स्वामी ने प्रभु श्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! अनेक वृत्तसंस्थान क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ है ? अथवा त्र्योजप्रदेशावगाढ है ? अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ है ? अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा' वृत्तसंस्थान सामान्य की अपेक्षा कृतयुग्म प्रदेशावगाढ है 'नो तेओगपएसोगाढा' त्र्योजप्रदेशावगाढ नहीं हैं । 'नो दावरजुम्म

કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે-આ સંસ્થાનો ૨૦-૪૦ વિગેરે પ્રદેશોમાં અવગાહવાળા કહ્યા છે. તેથી તેને કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાહી જ કહેલ છે. ચારથી અપહાર કરવાથી વિશેષના અભાવથી તેને ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ વાળા કહ્યા નથી. બે શેષના અભાવથી દ્વાપર યુગ્મપ્રદેશાવગાઢ પણ તેને કહેલા નથી. તથા એક શેષના અભાવથી તેને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ કહ્યા નથી.

'वट्टा णं भंते ! सठाणा किं कडजुम्मपएसोगाढा पुच्छा' આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ વૃત્તસંસ્થાનો શું કૃત યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ વાળા છે ? અથવા ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા છે ? અથવા દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળા છે? અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા છે ? શ્રી ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-'गोयमा ! હે ગૌતમ ! 'ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा' વૃત્ત સંસ્થાનો સામાન્ય પણાથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ વાળા છે. 'नो तेओगपएसोगाढा' ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ નથી. 'नो

पएसोगाढा' नो कल्योजप्रदेशावगाढानि वृत्तसंस्थानवन्तः स्कन्धाः ओघादेशेन-सामान्यरूपेण विचार्यमाणाः कृतयुग्मप्रदेशावगाढा एव सर्वेषां तत्प्रदेशानां मीलने चतुष्कापहारे तत्स्वभावतया चतुष्पर्यवसितत्वात्, विधानादेशेन तु-पुनर्द्वापरप्रदेशावगाढवर्जिताः शेषावगाढा भवन्ति। यथा पूर्वप्रतिपादितपञ्चसप्तादिषु जघन्यवृत्तसंस्थानभेदेषु चतुष्कापहारे द्व्यावशिष्टता नास्ति एवं सर्वेष्वपि तेषु वस्तुस्वभावत्वादित्याशयेनाह-'विहाणादेसेणं' इत्यादि ।

'विहाणादेसेणं' विधानादेशेन 'कडजुम्मपएसोगाढा वि' कृतयुग्मप्रदेशावगाढान्यपि भवन्ति वृत्तानि संस्थानानि। 'तेओगपएसोगाढा वि' त्र्योजप्रदेशावगाढान्यपि भवन्ति। 'नो दावरजुम्मपएसोगाढा' नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि' चतुष्कापहारे द्विपर्यवसितत्वाभावात्

पएसोगाढा' द्वापरयुग्मप्रदेशागाढ भी नहीं हैं 'नो कलिओगपएसोगाढा' और न कल्योजप्रदेशावगाढ भी हैं। क्यों कि वृत्तसंस्थानवाले स्कन्ध सामान्य रूप से विचारित होने पर कृतयुग्मप्रदेशावगाढ ही हैं। क्योंकि समस्त प्रदेशों को मिलाने पर और उनमें से चार का अपहार करने पर चार वच जाते हैं तथा-विधानादेश से वे द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ को छोड़कर शेष सब प्रदेशों से अवगाढ है अर्थात् वे कृतयुग्मप्रदेशावगाढ भी हैं, त्र्योजप्रदेशावगाढ भी हैं और कल्योजप्रदेशावगाढ भी हैं। यही बात सूत्रकार ने 'विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा वि, तेओगपएसोगाढा वि, नो दावरजुम्मपएसोगाढा, कलिओगपएसोगाढा वि' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की है। यहां पर जो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढता को वर्जित किया गया है उसका कारण ऐसा है कि पूर्व में

दावर जुम्मपएसोगाढा' દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ નથી. 'नो कलिओगपएसोगाढा' તથા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ નથી કેમકે વૃત્ત સંસ્થાનવાળો સ્કંધ સામાન્યપણાથી વિચારતાં કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ જ છે. કેમકે સઘળા ૨૦ વીસ વિગેરે પ્રદેશોને મેળવવાથી અને તેમાંથી ચારનો અપહાર કરવાથી ૪ ચાર બચે છે. તથા વિધાનાદેશથી તેઓ દ્વાપર યુગ્મપ્રદેશાવગાઢને છોડીને બાકીના બધાજ પ્રદેશોથી અવગાઢ છે. અર્થાત્ તેઓ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ છે. ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ છે. અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ છે. એજ વાત સૂત્રકારે 'विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा वि' तेओगपएसोगाढा वि, नो दावरजुम्मपएसोगाढा, कलिओगपएसोगाढा वि' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરેલ છે. અહીંયાં દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણાનો જે ત્યાગ કરેલ છે, તેનું કારણ એ

'कलियोगपएसोगाढा वि' कल्योजप्रदेशावगाढान्यपि भवन्तीति। 'तंसा णं भंते! संठाणा किं कडजुम्मपएसोगाढा पुच्छा' हे भदन्त! त्र्यस्राणि खलु संस्थानानि किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि ४ इत्यादि। प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'ओघादेसेण कडजुम्मपएसोगाढा' ओघादेशेन-सामान्यतः कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि त्र्यस्राणि संस्थानानि भवन्ति। 'नो तेओगपएसोगाढा' नो त्र्योजप्रदेशावगाढानि। 'नो दावरजुम्मपएसोगाढा' नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि 'नो कलियोगपएसोगाढा वि' नो कल्योजप्रदेशावगाढान्यपि, हे गौतम! सामान्यविवक्षया त्र्यस्राणि संस्थानानि केवलं कृतयुग्मप्रदेशावगाढान्येव भवन्ति न तु-त्र्योजद्वापरयुग्मकल्योजप्रदेशावगाढानि भवन्तीत्यर्थः। 'विहाणादेसेणं' विधा-

---

प्रतिपादित जो पांच सात आदि जघन्य वृत्तसंस्थान के भेद हैं उनमें से ४ का अपहार करने पर दो की अवशिष्टता नहीं है।

अथ गौतमस्वामी प्रभु श्री से ऐसा पूछते हैं-'तंसा णं भंते! संठाणा किं कडजुम्म० पुच्छा०' हे भदन्त! त्र्यस्रसंस्थान क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ हैं? अथवा त्र्योजप्रदेशावगाढ हैं? अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ हैं? अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ हैं? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं- 'गोयमा! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा' हे गौतम! त्र्यस्रसंस्थान सामान्य से कृतयुग्मप्रदेशावगाढ हैं 'नो तेओगपएसोगाढा' त्र्योजप्रदेशावगाढ नहीं है 'नो दावरजुम्मपएसोगाढा' द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ भी नहीं हैं। 'नो कलिओगपएसोगाढा वि' और न कल्योज प्रदेशावगाढ ही हैं। इस प्रकार त्र्यस्र संस्थान केवल कृतयुग्म प्रदेशावगाढ ही है। त्र्योज द्वापरयुग्म और कल्योजप्रदेशावगाढ नहीं है 'विहाणादेसेणं'

છે કે-પહેલા પ્રતિપાદન કરેલ પાંચ, સાત વિગેરે જઘન્ય વૃત્ત સંસ્થાનના ભેદો છે. તેમાંથી ૪ ચારનો અપહાર કરવાથી બે શેષ રહેતા નથી.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'तंसा णं भंते! संठाणा किं कडजुम्म० पुच्छा०' હે ભગવન્ ત્ર્યસ્ર સંસ્થાનો શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળા છે? અથવા દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશવાળા છે? કે કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! ओघादेसेण कडजुम्मपएसोगाढा' હે ગૌતમ! ત્ર્યસ્ર સંસ્થાનો સામાન્યપણાથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળા છે. 'नो तेओगपएसोगाढा' ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા નથી. 'नो दावरजुम्मपएसोगाढा' દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળા નથી. 'नो कलिओगपएसोगाढा' અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ નથી. આ રીતે ત્ર્યસ્ર સંસ્થાનો કેવળ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ વાળા જ છે. ત્ર્યોજ દ્વાપર યુગ્મ અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા નથી.

नादेशेन–तत्तद्व्यक्तिरूपेण विशेषरूपेण इत्यर्थः 'कडजुम्मपएसोगाढा वि' कृतयुग्मप्रदेशावगाढान्यपि 'तेओगपएसोगाढा वि' त्र्योजप्रदेशावगाढान्यपि किन्तु नो दावरजुम्मपएसोगाढा नो कलिओगपएसोगाढा' नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि, नापि कल्योजप्रदेशावगाढानि त्र्यस्राणि संस्थानानीति। 'चउरंसा जहा वट्टा' चतुरस्राणि संस्थानानि यथा वृत्तानि–वृत्तसंस्थानानि तथैव ज्ञातव्यानि, तथाहि–चतुरस्राणि संस्थानानि ओघादेशेन केवलं कृतयुग्मप्रदेशावगाढान्येव नान्यत्र्योजादिप्रदेशावगाढानि। विधानादेशेन तु केवलं द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि न भवन्ति, शेषं–सर्वं कृतयुग्मत्र्योज–कल्योजप्रदेशावगाढानि भवन्त्येवेति।

तथा त्र्यस्रसंस्थान विधान–भेदकी अपेक्षा से एक एक की अपेक्षा से 'कडजुम्मपएसोगाढा वि' कृतयुग्म प्रदेशावगाढ भी हैं 'तेओगपएसोगाढा वि' त्र्योजप्रदेशावगाढ भी हैं। किन्तु 'नो दावरजुम्मपएसोगाढा' द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ नहीं हैं। 'नो कलिओगपएसोगाढा' कल्योज प्रदेशावगाढ भी नहीं हैं। 'चउरंसा जहा वट्टा' वृत्तसंस्थानों का जैसा वर्णन किया गया है वैसा ही वर्णन चतुरस्र संस्थानों का जानना चाहिये। अर्थात् चतुरस्रसंस्थान सामान्य रूप से केवल कृतयुग्मप्रदेशावगाढ ही हैं, त्र्योजप्रदेशावगाढ नहीं हैं, द्वापरयुग्म प्रदेशावगाढ भी नहीं हैं और न कल्योज प्रदेशावगाढ ही हैं। तथा विधान की अपेक्षा से वे केवल द्वापरयुग्म प्रदेशावगाढ नहीं हैं, किन्तु कृतयुग्म प्रदेशावगाढ है, त्र्योजप्रदेशावगाढ हैं और कल्योजप्रदेशावगाढ हैं।

'विहाणादेसेण' तथा त्र्यस्र संस्थानो विधानादेश–ભેદની અપેક્ષાથી–એટલે કે એક સંખ્યાની અપેક્ષાથી 'कडजुम्मपएसोगाढा वि' કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ વાળા પણ છે. 'तेओगपएसोगाढा वि' ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા પણ છે. પરંતુ 'नो दावरजुम्मपएसोगाढा' દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળા નથી. તથા 'नो कलिओगपएसोगाढा' કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા પણ નથી. 'चउरंसा जहा वट्टा' વૃત્ત સંસ્થાનોના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું વર્ણન ચતુરસ્ર સંસ્થાનના સંબંધમાં પણ સમજવું. અર્થાત્ ચતુરસ્ર સંસ્થાન સામાન્ય પણાથી કેવળ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળા જ છે. તે ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા નથી, દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળા નથી. અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા પણ નથી. તથા વિધાનાદેશની અપેક્ષાએ તે કેવળ દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળા નથી પરંતુ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળા છે, ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા પણ છે. અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા પણ છે, 'आयया णं भंते ! संठाणा पुच्छा' હે ભગવન્ આયત સંસ્થાનો શું કૃતયુગ્મ

'आयया णं भंते ! संठाणा पुच्छा ?' आयतानि खलु भदन्त ! संस्थानानि इति पृच्छा ? हे भदन्त ! आयतानि संस्थानानि किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि यद्वा त्र्योज-प्रदेशावगाढानि किं ? द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि वा यद्वा-कल्योजप्रदेशावगाढानि भवन्तीति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा' ओघादेशेन सामान्यविवक्षायाम् कृतयुग्मप्रदेशावगाढानि आयतानि संस्थानानि भवन्ति । 'नो तेओगपएसोगाढा' नो त्र्योजप्रदेशावगाढानि । 'नो दावरजुम्मपएसोगाढा' नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढानि । 'नो कलिओगपएसोगाढा' नो कल्योजप्रदेशावगाढानि आयतानि संस्थानानीति । 'विहाणादेसेणं कडजुम्म-पएसोगाढा वि जाव कलियोगपएसोगाढा वि' विधानादेशेन तत्तद्व्यक्त्यपेक्षया तु-कृतयुग्मप्रदेशावगाढान्यपि यावत् कल्योजप्रदेशावगाढान्यपि यावत्पदेन त्र्योजप्रदे-शावगाढान्यपि द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढान्यपि इत्यनयोः सङ्ग्रहो भवति । इति ।

'आयया णं भंते ! संठाणा पुच्छा' हे भदन्त ! आयत संस्थान क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ हैं ? त्र्योजप्रदेशावगाढ हैं ? अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशा-वगाढ हैं ? अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा' सामान्य रूप से आयतसंस्थान कृतयुग्मप्रदेशावगाढ हैं । पर वे 'नो तेओगपएसो-गाढा' त्र्योजप्रदेशावगाढ नहीं हैं 'नो दावरजुम्मपएसोगाढा' द्वापरयुग्म प्रदेशावगाढ नहीं हैं 'नो कलिओगपएसोगाढा' कल्योजप्रदेशावगाढ नहीं हैं । 'विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा वि जाव कलिओगपएसो-गाढा वि' भेद की अपेक्षा से वे कृतयुग्म प्रदेशावगढ भी हैं यावत् कल्योजप्रदेशावगाढ भी हैं । यहां यावत् पदसे 'वे त्र्योजप्रदेशावगाढ भी हैं । और द्वापरयुग्म प्रदेशावगाढ भी हैं' ऐसा पाठ गृहीत हुआ है ।

પ્રદેશાવગાઢવાળા છે ? ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા છે ? અથવા દ્વાપર યુગ્મ પ્રદે-શાવગાઢવાળા છે કે કલિયોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा ! હે ગૌતમ ! 'ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा' સામાન્ય પણાથી આયત સંસ્થાનો કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળા છે. પરંતુ તે 'नो तेओगपए-सोगाढा' ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા નથી, 'नो दावरजुम्मपएसोगाढा' દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશ વગાઢવાળા પણ નથી 'नो कलिओगपएसोगाढा' કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા પણ નથી 'विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा वि जाव कलिओगपएसोगाढा वि' ભેદની અપેક્ષાથી તે કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળા પણ છે, ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા પણ છે, દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢવાળા પણ છે. અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા પણ છે.

एवं तावत्-क्षेत्रतः एकत्वानेकत्वाभ्यां संस्थानानि विचारितानि, अथ-पुनरेकत्वानेकत्वाभ्यामेव कालतः संस्थानानि विचारयितुमाह 'परिमंडले णं भंते' इत्यादि 'परिमंडले णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्मसमयट्ठिइए' परिमण्डलं खलु भदन्त ! संस्थानं किं कृतयुग्मसमयस्थितिकम् । 'तेओगसमयट्ठिइए' त्र्योजसमयस्थितिकम् । 'दावरजुम्मसमयट्ठिइए' द्वापरयुग्मसमयस्थितिकम् । 'कलिओगसमयट्ठिइए' कल्योजसमयस्थितिकं वा । अयमाशयः-परिमण्डलेन संस्थानेन परिणताः स्कन्धाः कियन्तं कालं तिष्ठन्ति ? किं चतुष्कापहारे तत्कालस्य समया श्चतुरग्रा भवन्ति त्र्यग्राः-द्व्यग्राः-एकाग्रा वा भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम !

इस प्रकार से क्षेत्र की अपेक्षा लेकर एकवचन और बहुवचन से संस्थानों का विचार किया। अब पुनः एकत्व और अनेकत्व से ही कालकी अपेक्षा लेकर संस्थानों का विचार करने के लिये 'परिमंडले णं भंते !' इत्यादि सूत्र सूत्रकार कहते हैं-'परिमंडले णं भंते ! संठाणे किं कडजुम्मसमय ट्ठिइए' इसमें गौतम स्वामीने प्रभु श्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! परिमंडल सस्थान क्या कृतयुग्म समय की स्थिति वाला है ? अथवा 'तेओगसमयट्ठिइए' त्र्योज समय की स्थितिवाला है ? अथवा 'दावरजुम्मसमयट्ठिइए' द्वापरयुग्मरूप समय की स्थितिवाला है ? अथवा 'कलिओगसमयट्ठिइए' कल्योज समय की स्थिति वाला है ? तात्पर्य इसका यह है कि परिमंडल संस्थान के रूप में परिणत हुए स्कन्ध कितने काल तक रहते हैं ? क्या चतुष्क के अपहार से उसके काल के समय चतुरग्र होते हैं ? अथवा त्र्यग्र होते हैं ? अथवा द्व्यग्र होते हैं ? अथवा एकाग्र

ઉપર પ્રમાણે ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી એક વચન અને બહુવચનથી સંસ્થાનોના સંબંધમાં વિચાર કરવામાં આવેલ છે. હવે ફરીથી એક પણા અને અનેક પણાથી જ કાળની અપેક્ષા લઈને સંસ્થાનોના સંબંધમાં વિચાર કરવા માટે સૂત્રકાર નીચે પ્રમાણેનું સૂત્ર કહે છે. 'परिमडले ण भंते !' ઈત્યાદિ 'परिमंडले णं भंते ! किं कडजुम्मसमयट्ठिइए' આ સૂત્રથી શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ પરિમંડલ સસ્થાન શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થીતિવાળું છે ? અથવા 'तेओगसमयट्ठिइए' ત્ર્યોજ સમયની સ્થિતિ વાળું છે ? અથવા 'दावरजुम्मसमयट्ठिइए' દ્વાપર યુગ્મ સમયની સ્થિતિ વાળું છે ? અથવા 'कलिओगसमयट्ठिइए' અથવા કલ્યોજ સમયની સ્થિતિ વાળું છે ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પરિમંડલસંસ્થાન પણાથી પરિણત થયેલ સ્કંધ કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? ચારના-અપહારથી તેના કાળનો સમય ચતુરસ્ર હોય છે. અથવા ત્ર્યગ્ર હોય છે. દ્વયગ્ર હોય છે. અથવા એકાગ્ર હોય

'सिय कडजुम्मसमयट्ठिइए जाव कलिओगसमयट्ठिइए' स्यात्-कृतयुग्मसमयस्थितिकम् यावत्-कल्योजसमयस्थितिकम्। अत्र यावत्पदेन स्यात्-त्र्योजसमयस्थितिकं स्यात् द्वापरयुग्मसमयस्थितिक मित्यनयोः संग्रहः। 'एवं जाव आयए' एवम्-परिमण्डलसंस्थानवदेव वृत्तसंस्थानादारभ्याऽऽयतान्तसंस्थानपर्यन्तं स्यात्-कृतयुग्म-समय स्थितिकं यावत्-स्यात् कल्योजसमयस्थितिकमिति। अयं भावः-परिमण्ड-लादि संस्थानेन परिणतस्कन्धानां कृतयुग्मादि सर्वसमयस्थितिकत्वं भवतीति।

'परिमंडला णं भंते ! संठाणा' परिमण्डलानि खलु भदन्त ! संस्थानानि किं कडजुम्मसमयट्ठिइया पुच्छा' किं कृतयुग्मसमयस्थितिकानि इति पृच्छा। हे

होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं 'गोयमा! सिय कडजुम्म समयट्ठिइए जाव कलिओगसमयट्ठिइए' हे गौतम! परिमंडल संस्थान कदाचित् कृतयुग्म समय की स्थितिवाला है और यावत् वह कदाचित् कल्योज समय की स्थिति वाला भी है। यहां यावत्पद से 'स्यात् त्र्योज समयस्थितिकं स्यात् द्वापरयुग्म समयस्थितिकम्' इस पाठ का संग्रह हुआ है। 'एवं जाव आयए' परिमंडल संस्थान के जैसे ही वृत्तसंस्थान से लेकर आयत संस्थान तक सब संस्थान कृतयुग्म समय की स्थिति-वाले भी हैं। यावत् कल्योज समय की स्थितिवाले भी हैं। तात्पर्य यही है कि परिमंडल आदि संस्थान से परिणत स्कन्धों में कृतयुग्म आदि सर्व समय की स्थिति रूपता है।

'परिमंडला णं भंते! संठाणा' हे भदन्त! समस्त परिमंडलसंस्थान 'किं कडजुम्मसमयट्ठिइया पुच्छा' क्या कृतयुग्म समय की स्थिति वाले

છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा' सिय कडजुम्मसमयट्ठिइए जाव कलिओगसमयट्ठिइए' હે ગૌતમ પરિમંડલ સંસ્થાન કોઇ વાર કૃત યુગ્મ સમયની સ્થિતિ વાળું હોય છે અહીંયાં યાવત્ પદથી 'स्यात् त्र्योजसमय स्थितिकं स्यात् द्वापरयुग्मसमयस्थितिकम्' 'તે કોઈ વાર ત્ર્યોજ સમયની સ્થિતિવાળું હોય છે અને કોઈ વાર દ્વાપરયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળું હોય છે આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. 'एव जाव आयए' પરિમંડલ સંસ્થાનના કથન પ્રમાણે વૃત્ત સંસ્થાનથી લઈને આયત સંસ્થાન સુધીના સઘળા સંસ્થાનો કૃત યુગ્મ સમયની સ્થિતિ વાળા છે યાવત્ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પરિમંડલ વિગેરે સંસ્થાનોથી પરિણત થયેલા સ્કંધોમાં કૃતયુગ્મ વિગેરે તમામ સમયની સ્થિતિ રૂપતા છે.

'परिमडला णं भंते! संठाणा' હે ભગવન્ સઘળા પરિમંડલ સંસ્થાનો किं कडजुम्मसमयट्ठिइया पुच्छा' શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે? અથવા

भदन्त ! परिमण्डलसंस्थानानि किं कृतयुग्मसमयस्थितिकानि ? अथवा-त्र्योज समयस्थितिकानि ? यद्वा-द्वापरयुग्मसमयस्थितिकानि ? किं वा-कल्योजसमय- स्थितिकानि इति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'ओघादेसेणं सिय कडजुम्मसमयट्ठिइया' ओघादेशेन सामान्यतः स्यात्-कदाचित् कृतयुग्मसमयस्थितिकानि । 'जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइया' यावत् स्यात्- कदाचित् कल्योजसमयस्थितिकानि यावत् पदेन त्र्योजसमयस्थितिकानि द्वापर- युग्मसमयस्थितिकानीत्यनयोः सङ्ग्रहः । 'विहाणादेसेणं कडजुम्मसमयट्ठिइया वि' विधानादेशेन तत्तद् व्यक्त्यपेक्षयेत्यर्थः कृतयुग्मसमयस्थितिकान्यपि, 'जाव- कलिओगसमयट्ठिइया वि' यावत् कल्योजसमयस्थितिकान्यपि यावत्पदेन त्र्योज- द्वापरयुग्मसमयस्थितिकानीत्यनयोः संग्रहो भवतीति ।

हैं ? अथवा त्र्योज समय की स्थिति वाले हैं ? अथवा द्वापर समय की स्थिति वाले हैं ? अथवा कल्योज समय की स्थिति वाले हैं ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्म समयट्ठिइया' सामान्य रूप से वे कदाचित् कृतयुग्म समय की स्थिति वाले भी हैं 'जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइया' यावत् कदाचित् वे कल्योज समय की स्थिति वाले भी हैं। यहां यावत्पद से 'त्र्योजसमयस्थितिकानि द्वापरयुग्मसमयस्थितिकानि' इस पाठ का संग्रह हुआ है। 'विहाणा- देसेणं कडजुम्मसमयट्ठिइया वि' तथा विधान की अपेक्षा से वे कृत युग्म समय की स्थितिवाले भी हैं यावत् कल्योज समय की स्थितिवाले भी हैं। यहां पर भी यावत्पद से 'त्र्योजद्वापरयुग्मसमयस्थितिकानि' इन पदों का ग्रहण हुआ है। 'एवं जाव आयया' परिमंडल संस्थान के

દ્વાપરયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા છે ? અથવા કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-'ગોયમા ! હે ગૌતમ ! 'ओघादेसेण' कडजुम्मसमयट्ठिइया' સામાન્યપણાથી કોઈ વાર કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે. 'जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइया' યાવત્ કદાચિત્ તેઓ કલ્યોજ સમ- યની સ્થિતિવાળા પણ છે અહિયાં યાવત્પદથી 'त्र्योजसमयस्थितिकानि द्वापरयुग्म समयस्थितिकानि' આ પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. 'विहाणादेसेण कडजुम्मसमयट्ठिइया वि' તથા વિધાનની અપેક્ષાથી તેઓ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે. યાવત્ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા પણ છે અહીંયાં પણ યાવત્ પદથી 'त्र्योजद्वापरसमयस्थितिकानि' આ પદો ગ્રહણ કરાયાં છે.

'एवं जाव आयया' एवम् परिमण्डलसंस्थानवदेव यावदायतानि संस्थानान्यपि बोध्यानि। अत्र यावत्पदेन वृत्त-त्र्यस्र-चतुरस्रसंस्थानानां ग्रहणं भवतीति।

अथ एकत्वानेकत्वाभ्यामेव भावतः संस्थानानि प्राह-'परिमंडले णं' इत्यादि। 'परिमंडले णं भंते! संठाणे' परिमण्डलं खलु भदन्त! संस्थानम्। 'कालवन्नपज्जवेहिं किं कडजुम्मे जाव कलिओगे' कालवर्णपर्यवैः किं कृतयुग्मम् यावत् कल्योजम्? हे भदन्त! परिमण्डलसंस्थानं कालवर्णपर्यवान् अधिकृत्य किं कृतयुग्मं यावत् कल्योजरूपम् अत्र-यावत्पदेन किं त्र्योजरूपम्-द्वापरयुग्मरूपं वा? इत्यनयोः संग्रह इति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। गोयमा! हे गौतम! 'सिय कडजुम्मे' स्यात्-कदाचित् कृतयुग्मम्। 'एवं एएणं अभिलावेणं जहेव ठिईए'

जैसे ही यावत् आयत संस्थान तक कथन जानना चाहिये। यहां यावत्पद से, त्र्यस्र और चतुरस्र संस्थानों का ग्रहण हुआ है।

अब एकत्व और अनेकत्व से संस्थानों का कथन भाव की अपेक्षा लेकर सूत्रकार करते हैं-इसमें गौतम ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-'परिमंडले णं भंते! संठाणे कालवन्नपज्जवेहिं किं कडजुम्मे जाव कलिओगे' हे भदन्त! परिमंडल संस्थान काले वर्ण की पर्यायों की अपेक्षा से क्या कृतयुग्म रूप है? अथवा यावत् कल्योज रूप है? यहां यावत्पद से 'किं त्र्योजरूपम्, द्वापरयुग्मरूपं वा' इन पदों का ग्रहण हुवा है। इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'गोयमा!' सिय कडजुम्मे' वह कदाचित् कृतयुग्म रूप है 'एवं एएणं अभिलावेणं जहेव ठिईए' इस प्रकार के

'एवं जाव आयया' પરિમંડલ સંસ્થાનના કથન પ્રમાણે યાવત્ આયત સંસ્થાન સુધીનું કથન સમજવું જોઈએ. અહીંયાં યાવત્પદથી વૃત્ત, ત્ર્યસ્ર અને ચતુરસ્ર આ સંસ્થાનો ગ્રહણ કરાયાં છે.

હવે ભાવની અપેક્ષાથી એક પણા અને અનેકપણાથી સંસ્થાનોનું કથન સૂત્રકાર કરે છે. તેમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'परिमंडले णं भंते! संठाणे कालवन्नपज्जवेहिं किं कडजुम्मे जाव कलिओगे' હે ભગવન્ પરિમંડલ સંસ્થાન કાળાવર્ણની પર્યાયોની અપેક્ષાથી શું કૃત યુગ્મ રૂપ છે? અથવા યાવત્ કલ્યોજ રૂપ છે? અહીંયાં યાવત્ પદથી 'किं त्र्योजरूपम् द्वापर युग्मरूपम् वा' આ પદો ગ્રહણ કરાયા છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा! सिय कडजुम्मे' તે કોઈ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ છે. 'एवं एएण अभिलावेण जहेव ठिईए' આ પ્રમાણેના અભિલાપથી સમય અને

एवम्-एतेन अभिलापेन यथैव स्थितौ-यथासमयस्थितिविषये कथितम् तथैव-तेनैवाभिलापेन वृत्तादिसंस्थानेऽपि वक्तव्यमिति । तथाहि-'परिमंडले णं संठाणे कालवन्नपज्जवेहिं सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे' इत्याद्यालापकाः सर्वत्र कार्याः । 'एवं नीलवन्नपज्जवेहिं' एवं नीलवर्णपर्यवैः यथा कालवर्णपर्यवैः कृतयुग्मादिरूपं परिमंडलं संस्थानं कथितं तथैव नीलवर्णपर्यवैरपि कृतयुग्मरूपाणि यावत्-कल्योजरूपाणि ज्ञातव्यानीति । 'एवं पंचहिं वण्णेहिं' एवं कालनीलेति-वर्णद्वयं सम्मेल्य पञ्चभिर्वर्णैः परिमण्डलादीनि संस्थानानि ज्ञातव्यानि । यथा कालनीलवर्णपर्यवैः परिमण्डलादिसंस्थानानि कथितानि तथैव शेष-लोहित-हारिद्र-शुक्लरूपवर्णत्रयपर्यवैरपि कृतयुग्मादिरूपाणि वाच्यानीति । एवमेव परिमण्डलादि

अभिलाप से जैसा कथन समय एवं स्थिति के विषय में किया गया है उसी प्रकार का कथन यहां पर भी करना चाहिये । अर्थात्-'परिमंडलेणं संठाणे कालवन्नपज्जवेहिं सिय कडजुम्मे, जाव सिय कलिओगे' इस प्रकार के आलापक यहां सर्वत्र कहना चाहिये । 'एवं नीलवन्नपज्जवेहिं' जिस प्रकार कृष्णवर्ण की पर्यायों की अपेक्षा से परिमंडल संस्थान कृतयुग्म रूप यावत् कल्योजरूप कहा गया है उसी प्रकार से वह नीलवर्ण की पर्यायों की अपेक्षा से भी कृतयुग्म रूप यावत् कल्योज रूप कहा गया है । 'एवं पंचहिं वण्णेहिं' जिस प्रकार से कृष्णवर्ण की पर्यायों की और नीलवर्ण की पर्यायों की अपेक्षा से परिमंडलादि संस्थान कृतयुग्म रूप यावत् कल्योजरूप कहें गये हैं उसी प्रकार से वे शेष लोहित, हारिद्र और शुक्लवर्ण की पर्यायों की अपेक्षा से भी वे कृतयुग्मादि रूप कहे हैं ऐसा जानना चाहिये । इसी प्रकार से परिमंडल आदि संस्थान 'दोहिं

સ્થિતિના સંબંધમાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. એજ રીતનું કથન અહીંયાં પણ કરવું જોઈએ અર્થાત્ 'परिमंडले णं संठाणे कालवन्नपज्ज-वेहिं सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे' આ પ્રમાણેનો આલાપક અહીંયાં બધે જ કહેવો જોઈએ. 'एवं नीलवन्नपज्जवेहिं' કૃષ્ણવર્ણની પર્યાયોની અપેક્ષાથી જે પ્રમાણે પરિમંડલ સંસ્થાન કૃતયુગ્મ રૂપ યાવત્ કલ્યોજ રૂપ કહ્યું છે, એજ રીતે તે નીલવર્ણના પર્યાયોની અપેક્ષાથી પણ કૃત યુગ્મરૂપ યાવત્ કલ્યોજ રૂપથી કહ્યું છે 'एवं पंचहिं वण्णेहिं' જે પ્રમાણે કૃષ્ણવર્ણના પર્યાયોની અને નીલવર્ણના પર્યાયોની અપેક્ષાથી પરિમંડલ ત્ર્યોજ દ્વાપર વિગેરે સંસ્થાનો કૃતયુગ્મ રૂપ યાવત્ કલ્યોજ રૂપ કહ્યા છે, એજ રીતે તેઓ બાકીના લોહિત-લાલ હારિદ્ર-પીળા અને શુકલ-ધોળા વર્ણના પર્યાયોની અપેક્ષાથી પણ કૃતયુગ્માદિરૂપ કહ્યા છે. તેમ સમજવું. એજ રીતે પરિમંડલ

संस्थानानि 'दोहिं गंधेहिं' द्वाभ्यां गन्धाभ्यां सुरभिदुरभिरूपाभ्यां, सुरभिदुरभिगन्ध पर्यवैरित्यर्थः। तथा-'पंचहिं रसेहिं' इति पञ्चभिः-तिक्त-कटु-कषाया-ऽम्ल-मधुररूपैः रसैः-रसपर्यवैः, तथा 'अट्ठहिं फासेहिं जाव लुक्खफासपज्जवेहिं' अष्टाभिः -स्पर्शैः यावद्रूक्ष-स्पर्शपर्यवैः कर्कश-मृदु-गुरु-लघु-शीतो-ष्ण-स्निग्धरूक्षरूपै रष्टाभिः पर्यवैरित्यर्थः कृतयुग्मादि विचारणीयम् इति। पूर्ववर्णितसंस्थानानां मध्ये एकैकशःकृत्य कस्मिन् कियती संख्या विद्यते? इति प्रदर्शिका वृद्ध-सम्प्रदायोक्ताः पञ्चसंग्रहण्यो गाथा अत्र प्रोच्यन्ते—

'परिमंडले य वट्टे, तंसे चउरंस आयए चेव।
घणपयरपढमवज्जं, ओयपएसे य जुम्मे य ॥१॥
पंच य बारसयं खलु, सत्त य बत्तीस पंच वट्टंमि।
तियछक्कायपणतीसा, चउरो य हवंति तंसंमि ॥२॥
नव चेव तहा चउरो, सत्तावीसा य अट्ठचउरंसे।
तिगदुगपन्नरसे चेव छच्चेव य आयए होंति ॥३॥
पणयालीसा बारस, छब्भेया आययंमि संठाणे।
परिमंडलंमि वीसा, चत्तायभवे पएसग्गं ॥४॥
सव्वे वि आययंमि गेण्हसु परिमंडलंमि कडजुम्मं।
वज्जेज्ज कलिं तंसे दावरजुम्मं च सेसेसु' ॥५॥

छाया—परिमण्डलं च वृत्तं त्र्यस्रं चतुरस्रमायतं चैव।
प्रथमवर्ज्यानि घनप्रतरभेदानि ओजप्रदेशानि युग्मानि च ॥१॥
पञ्च च द्वादश खलु सप्त च द्वात्रिंशच्च पञ्चवृत्ते।
त्रयः षट् पञ्चत्रिंशत् चत्वारश्च भवन्ति त्र्यस्रे ॥२॥

गंधेहिं पंचहिं रसेहिं, अट्ठहिं फासेहिं जाव लुक्खफासपज्जवेहिं' दो गंध सुरभि दुरभि गंध की पर्यायों से पांच रसों-तिक्त, कटु, कषाय, आम्ल और मधुर इन रसों की पर्यायों से तथा आठ स्पर्शों की-कर्कश मृदु, गुरु, लघु, शीत, उष्ण, स्निग्ध एवं रूक्ष की पर्यायों से कृतयुग्मादिरूप हैं। ऐसा विचार करना चाहिये। इन एक २ करके पूर्व वर्णित

વિગેરે સંસ્થાનો 'दोहिं गंधेहिं, पंचहिं रसेहिं, अट्ठहिं फासेहिं जाव लुक्ख-फासपज्जवेहिं' સુરભીગંધ-સુગંધ અને દુરભીગંધ દુર્ગંધ એ બે ગંધની પર્યાયોથી, તિક્ત, કટુ, કષાય, અમ્લ અને મધુર આ રસોની પર્યાયોથી તથા આઠ સ્પર્શોથી એટલે કે કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, અને રૂક્ષ એ આઠ સ્પર્શોની પર્યાયોથી કૃતયુગ્માદિ રૂપ છે. એ પ્રમાણે સમજવું જોઈએ. આ

नव चैव तथा चत्वारः सप्तविंशतिश्चाष्टौ चतुरस्रे ।
त्रयो द्वौ पञ्चदशैव षडेव चायते भवन्ति ॥३॥
पञ्च चत्वारिंशद्द्वादशषड्भेदाः आयते संस्थाने ।
परिमण्डले विंशतिश्चत्वारश्च भवेत् प्रदेशाग्रम् ॥४॥
सर्वेऽपि आयते (सर्वेराशय इति) गृहाण परिमंडले
कृतयुग्मं वर्जयेत् कलिं त्र्यस्रे द्वापरयुग्मं च शेषेषु ॥५॥ ॥सू० ४॥

'द्रव्याद्यपेक्षया संस्थानपरिमाणाधिकारात् संस्थानविशेषितस्य लोकस्यापि पूर्वोक्तरूपेणैव परिमाणनिरूपणायाह–'सेढीओ णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्–सेढीओ णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ असंखेज्जाओ अणंताओ ? गोयमा ! नो संखेज्जाओ नो असंखेज्जाओ अणंताओ। पाईणपडीणाययाओ णं भंते ! सेढीओ दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ असंखेज्जाओ अणंताओ एवं चेव।

एवं दाहिणुत्तराययाओ वि एवं उड्ढमहायताओ वि। लोगागाससेढीओ णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ असंखेज्जाओ अणंताओ? गोयमा ! नो संखेज्जाओ असंखेज्जाओ नो अणंताओ। पाईणपडीणायताओ णं भंते ! लोगागाससेढीओ दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ ३ एवं चेव। एवं दाहिणुत्तराययाओ वि एवं उड्ढमहाययाओ वि अलोयागास सेढीओ णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ असंखेज्जाओ अणंताओ? गोयमा ! नो संखेज्जाओ नो असंखेज्जाओ अणंताओ । एवं पाईणपडीणाययाओ वि, एवं दाहिणुत्तराययाओ वि एवं उड्ढमहायताओ वि। सेढीओ णं भंते ! पएसट्ठयाए किं संखेज्जाओ० ३ जहा दव्वट्ठयाए तहा–

संस्थानों के बीचमें किस संस्थान में प्रदेशों की कितनी संख्या है इस बात को संग्रह करके दिखाने वाली वृद्ध संप्रदायोक्त ये पांच संग्राहक गाथाएं हैं–'परिमंडले य वट्टे' इत्यादि ॥सूत्र ४॥

પહેલા વર્ણવેલા એક એક સંસ્થાનોમાં કયા સંસ્થાનમાં પ્રદેશોની કેટલી સંખ્યા છે ? આ વાત સંગ્રહ કરીને બતાવવાળી વૃદ્ધ સંપ્રદાય પ્રણાલિ પ્રમાણે આ પાંચ સંગ્રહ ગાથાઓ કહેલ છે. 'परिमडलेय वट्टे' ઈત્યાદિ ॥સૂ૦ ૪॥

पएसट्टयाए वि जाव उड्ढमहाययाओ वि, सव्वाओ अणंताओ। लोगागाससेढीओ णं भंते! पएसट्टयाए किं संखेज्जाओ? पुच्छा गोयमा! सिय संखेज्जाओ सिय असंखेज्जाओ नो अणंताओ। एवं पाईणपडीणाययाओ वि दाहिणुत्तराययाओ वि एवं चेव, उड्ढमहायताओ नो संखेज्जाओ असंखेज्जाओ नो अणंताओ। अलोगागाससेढीओ णं भंते! पएसट्टयाए पुच्छा, गोयमा! सिय संखेज्जाओ, सिय असंखेज्जाओ सिय अणंताओ पाईणपडीणाययाओ णं भंते! अलोया० पुच्छा गोयमा! नो संखेज्जाओ नो असंखेज्जाओ अणंताओ। एवं दाहिणुत्तराययाओ वि उड्ढमहाययाओ पुच्छा? गोयमा! सिय संखेज्जाओ सिय असंखेज्जाओ सिय अणंताओ ॥सू० ५॥

छाया—श्रेणयः खलु भदन्त! द्रव्यार्थतया किं संख्येयाः? असंख्येयाः? अनन्ताः गौतम! नो संख्येयाः, नो असंख्येयाः, अनन्ताः। प्राचीप्रतीच्यायताः खलु भदन्त! श्रेणयः द्रव्यार्थतया किं संख्येयाः,०३ एवमेव। एवं दक्षिणोत्तरायता अपि-एवमूर्ध्वाध आयता अपि। लोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त! द्रव्यार्थतया किं संख्येया असंख्येया अनन्ताः? गौतम! नो संख्येयाः, असंख्येयाः, नो अनन्ताः। प्राची प्रतीच्यायताः खलु भदन्त! लोकाकाशश्रेणयः द्रव्यार्थतया किं संख्येया०३ एवमेव। एवं दक्षिणोत्तरायता अपि एवमूर्ध्वोऽध आयता अपि। अलोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त! द्रव्यार्थतया किं संख्येयाः असंख्येयाः?, अनन्ताः?, गौतम! नो संख्येयाः, नो असंख्येयाः अनन्ताः। एवं प्राचीप्रतीच्यायता अपि, एवम् दक्षिणोत्तरायता अपि, एवम् उर्ध्वाध आयता अपि। श्रेणयः खलु भदन्त! प्रदेशार्थतया किं संख्येयाः ३ यथा-द्रव्यार्थतया तथा प्रदेशार्थतया अपि यावदूर्ध्वाध आयता अपि सर्वा अनन्ताः।

लोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त! प्रदेशार्थतया किं संख्येयाः ३ पृच्छा, गौतम! स्यात्-संख्येयाः स्याद्-असंख्येयाः नो अनन्ताः। एवम्-प्राचीप्रतीच्यायता अपि, दक्षिणोत्तरायता अपि एवमेव, ऊर्ध्वोऽध आयता नो संख्येयाः, असंख्येयाः, नो अनन्ताः। अलोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त! प्रदेशार्थतया पृच्छा? गौतम! स्यात्-संख्येया स्याद् असंख्येयाः स्याद् अनन्ताः। प्राचीप्रतीच्यायताः खलु भदन्त! अलोकाकाशस्य० पृच्छा? गौतम! नो संख्येयाः नो असंख्येयाः अनन्ताः, एवं दक्षिणोत्तरायता अपि।

ऊर्ध्वाध आयताः पृच्छा ? गौतम ! स्यात् संख्येयाः स्याद् असंख्येयाः स्यात् अनन्ताः ॥सू०५॥

टीका-'सेढीओ णं भंते !' श्रेणयः खलु भदन्त ! यद्यपि-श्रेणीशब्देन पङ्क्तिमात्रं कथ्यते तथापि-अत्र प्रकरणबलात् आकाशप्रदेशश्रेणय-एव गृहीतव्याः, आकाशप्रदेश श्रेणीनामेव प्रक्रान्तत्वात् तत्र श्रेणयः अविवक्षितलोकालोकभेदत्वेन सामान्याः १, तथा-ता एव श्रेणयः पूर्वापरायताः २ दक्षिणोत्तरायताः ३, उर्ध्वाऽध आयताः ४। एवं लोकसम्बन्धिन्योऽलोकसम्बन्धिन्यश्च ताः श्रेणयो भवन्ति । ताः

द्रव्यादिक की अपेक्षा से संस्थान परिमाण के अधिकार को लेकर अब सूत्रकार संस्थान विशेषित लोक का भी पूर्वोक्त रूप से ही परिमाण निरूपण करने के लिये सूत्र का कथन करते हैं—'सेढीओ णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ' इत्यादि सूत्र ॥५॥

टीकार्थ-यहां गौतम स्वामीने प्रभु से ऐसा पूछा है-'सेढीओ णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ, असंखेज्जाओ, अणंताओ' हे भदन्त ! द्रव्य की अपेक्षा से श्रेणियां क्या संख्यात हैं ? अथवा असंख्यात हैं ? अथवा अनन्त हैं ? यद्यपि श्रेणी शब्द से पङ्क्तिमात्र का कथन होता है अर्थात् श्रेणी शब्द का अर्थ पङ्क्तिमात्र है फिर भी यहां पर प्रकरण के वश से आकाश प्रदेश पङ्क्तियां श्रेणी शब्द से गृहीत हुई हैं । इस प्रकार लोक और अलोक के भेद की विवक्षा किये बिना ही वे यहां सामान्य रूप ग्रहीत होती हैं । ये श्रेणियां पूर्व से पश्चिम तक लम्बी हैं, दक्षिण से उत्तर तक लम्बी हैं और उर्ध्व से अधोभाग तक लम्बी हैं । इस प्रकार की ये श्रेणियां लोक में भी हैं और अलोक में भी हैं । इस सब अभिप्रायको

દ્રવ્ય વિગેરેની અપેક્ષાથી સંસ્થાન પરિમાણના અધિકારથી હવે સૂત્રકાર સંસ્થાન વિશેષ લોકનું પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જ પરિમાણ નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રનું કથન કરે છે 'सेढीओ ण भंते ! दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ' ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'सेढीओ णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ असखेज्जाओ' હે ભગવન્ દ્રવ્યની અપેક્ષાથી શ્રેણીયો સંખ્યાત છે ? કે અસંખ્યાત છે ? અથવા અનંત છે ? જોકે શ્રેણી શબ્દથી પંક્તિનું ગ્રહણ-કથન થાય છે, અર્થાત શ્રેણી શબ્દનો અર્થ પંક્તિ માત્ર છે, તો પણ અહીંયાં પ્રકરણ વશાત આકાશ પ્રદેશ પંક્તિઓ શ્રેણી શબ્દથી ગ્રહણ થઈ છે. આ રીતે લોક અને અલોકના ભેદની વિવક્ષા કર્યા વગર જ તેઓ અહીંયાં સામાન્ય પણાથી ગ્રહણ થાય છે, આ શ્રેણીયો પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબી હોય છે. દક્ષિણથી ઉત્તર સુધી લાંબી છે. અને ઉપરથી નીચે

श्रेणयः 'दव्वट्ठयाए' द्रव्यार्थतया-द्रव्यार्थरूपेण 'किं संखेज्जाओ' किं संख्याताः, 'असंखेज्जाओ' किमसंख्येयाः 'अणंताओ' अनन्ता वा ताः श्रेणयः? इति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'नो संखेज्जाओ-नो असंखेज्जाओ' नो संख्येया आकाशप्रदेशश्रेणयो न वा-असंख्येयाः किन्तु-'अणंताओ' अनन्ता एवाऽऽकाशप्रदेशश्रेणयो भवन्तीति। सामान्याकाशाऽस्तिकायस्य श्रेणीनां विवक्षितत्वादनन्ताः सामान्यतः श्रेणय इति। 'पाईण पडीणाययाओ णं भंते! सेढीओ' प्राचीप्रतीच्यायताः पूर्वापराकाशप्रदेशभागे लम्बायमानाः श्रेणयः। 'दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ०' द्रव्यार्थतया द्रव्यरूपेणेत्यर्थः किं संख्याताः-असंख्याताः, अनन्ता वा? इति प्रश्नः ?, भगवानाह-'एवं चेव' एवमेव पूर्वापराकाश-

---

लेकर ही गौतम स्वामीने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त! आकाश प्रदेशों की ये श्रेणियां द्रव्यरूप से क्या संख्यात हैं? अथवा असंख्यात हैं? अथवा अनन्त हैं? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'गोयमा! नो संखेज्जाओ, नो असंखेज्जाओ' ये आकाश प्रदेशों की श्रेणियां न संख्यात हैं, न असंख्यात हैं। किन्तु 'अणंताओ' अनन्त हैं। सामान्य रूप से आकाशास्तिकाय की ही श्रेणीयां विवक्षित हुई हैं अतः वे श्रेणियां सामान्यतया अनन्त ही कही गई हैं।

'पाईण पाडीणाययाओ णं भंते! सेढीओ दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ०' इस सूत्र द्वारा प्रभु श्री से गौतम स्वामीने ऐसा पूछा है कि हे भदन्त! पूर्व से पश्चिम तक लम्बी जो श्रेणियां हैं-पूर्व से पश्चिम तक के आकाश

સુધી લાંબી છે. આ રીતની આ શ્રેણિયો લોકમાં પણ છે, અને અલોકમાં પણ છે આ તમામ અભિપ્રાયને લઇને જ ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એ પ્રમાણે પૂછયુ છે કે હે ભગવન્ આકાશ પ્રદેશોમાં રહેલી આ શ્રેણીયો દ્રવ્ય પણાથી શું સંખ્યાત છે? કે અસંખ્યાત છે? અથવા અનત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા! નો સખેજ્જાઓ નો અસંખેજ્જાઓ' હે ગૌતમ! આ આકાશ પ્રદેશોની શ્રેણીયો સખ્યાત નથી અસખ્યાત પણ નથી પરંતુ 'અણતાઓ' તે અનંત છે. સામાન્ય પણાથી આકાશાસ્તિકાયની શ્રેણીયોની જ અહિયાં વિવક્ષા કરી છે, જેથી તે શ્રેણીયો સામાન્યપણાથી અનંત જ કહેવામાં આવી છે.

'પાડીણપડીણાયયાઓ ણં ભંતે! સેઢીઓ દવ્વટ્ઠયાએ કિં સંખેજ્જાઓ૦' આ સૂત્ર દ્વારા શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવુ પૂછયું છે કે-હે ભગવન્ જે શ્રેણીયો પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબી છે અર્થાત્ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીના આકાશ પ્રદેશ ભાગમાં લાંબી જે શ્રેણીયો છે, તે દ્રવ્ય પણાથી શું સખ્યાત

प्रदेशे लम्बायमाना स्ताः श्रेणयो न संख्याताः न वा–असंख्याताः, अपि तु–अनन्ता एव भवन्तीति भावः। 'एवं–दहिणुत्तरायताओ वि' एवं–पूर्ववदेव दक्षिणोत्तरायता अपि दक्षिणोत्तराकाशप्रदेशभागे लम्बायमानास्ताः श्रेणयो न संख्याताः, न वा असंख्याताः किन्तु अनन्ता एवेति भावः। 'एवं उड्ढमहाययाओ वि' एवमूर्ध्वाध आयता अपि, एवमेव–पूर्ववदेव ऊर्ध्वाध आकाशप्रदेशे लम्बायमानास्ताः श्रेणयो न संख्याता न वा–असंख्याताः किन्तु–अनन्ता एव भवन्तीति भावः। इदं च सामान्यत्वेन लोकालोकेतिद्वयमाश्रित्य ज्ञातव्यमिति। अथ विशेष माश्रित्य

प्रदेश भाग में लम्बी जो श्रेणियां हैं वे क्या द्रव्यरूप से संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं–'एवं चेव' हे गौतम! पूर्व से पश्चिम तक के आकाश प्रदेश भाग में जो श्रेणियां हैं वे न संख्यात हैं? न असंख्यात है किन्तु अनन्त हैं। 'एवं दाहिणुत्तरायताओ वि' इसी प्रकार से दक्षिण और उत्तर के आकाश प्रदेश भाग में लम्बायमान जो श्रेणियां हैं वे भी न संख्यात हैं, न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त ही हैं ऐसा जानना चाहिये। 'एवं उड्ढमहाययाओ वि' इसी प्रकार से ऊपर से नीचे तक के आकाश प्रदेश भाग में जो लम्बी श्रेणियां हैं वे भी न संख्यात हैं, न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त ही हैं। यह जो कथन किया गया है वह सामान्य रूप से लोक और अलोक को आश्रित करके किया गया है। अब विशेष को आश्रित करके सूत्रकार इन श्रेणियों का कथन करते हैं–इसमें गौतम स्वामीने

છે? અથવા શું અસંખ્યાત છે? અથવા અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે–'एवं चेव' હે ગૌતમ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીના આકાશ પ્રદેશ ભાગમાં જે શ્રેણીયો છે, તે સંખ્યાત નથી અસંખ્યાત પણ નથી, પરંતુ અનંત છે. 'एवं दाहिणुत्तरायताओ वि' એજ રીતે દક્ષિણ અને ઉત્તરના આકાશ પ્રદેશ ભાગમાં લાંબી જે શ્રેણીયો છે. તે પણ સંખ્યાત નથી તેમ અસંખ્યાય પણ નથી. પરંતુ અનત છે; તેમ સમજવું જોઇએ. 'एवं दाहिणुत्तरायताओ वि' એજ પ્રમાણે દક્ષિણ અને ઉત્તરના આકાશ પ્રદેશ ભાગમાં જે શ્રેણિયો લાંબી થયેલ છે. તે બધી પણ સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નથી. પરંતુ અનંત જ છે. તેમ સમજવું. 'एवं उड्ढमहाययाओ वि' એજ પ્રમાણે ઉપરથી નીચે સુધીના આકાશ પ્રદેશ ભાગમાં જે લાંબી શ્રેણિગો છે, તે પણ સંખ્યાત નથી તેમ અસંખ્યાત પણ નથી. પરતુ અનંત છે. આ કથન જે કરવામાં આવ્યું છે, તે .સામાન્ય પણાથી લોક અને અલોકનો આશ્રય કરીને કરવામા આવેલ છે.

હવે વિશેષનો આશ્રય કરીને સૂત્રકાર આ શ્રેણીયોનું કથન કરે છે. તેમાં

माह-'लोगागाससेढीओ णं भंते' लोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त! 'दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ, असंखेज्जाओ, अणंताओ, द्रव्यार्थतया-द्रव्यरूपेण किं संख्याताः असंख्याताः अनन्ता वा लोकाकाशसम्बन्धिन्यः श्रेणयो भवन्तीति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'नो संखेज्जाओ, असंखेज्जाओ नो अणंताओ' नो संख्याताः किन्तु असंख्याताः लोकाकाशश्रेणयः, न वा-अनन्ताः, इहाऽसंख्याता एव श्रेणयः असंख्यातप्रदेशात्मकत्वाल्लोकाकाशस्येति। 'पाईण पडीणाययाओ णं भंते!' प्राचीप्रतीच्यायताः खलु भदन्त! 'लोगागाससेढीओ' लोकाकाशश्रेणयः। 'दव्वट्ठयाए' द्रव्यार्थतया-द्रव्यरूपेण। 'किं संखेज्जाओ असंखेज्जाओ अणंताओ' किं संख्याताः-असंख्याताः- अनन्ताः। हे भदन्त!

प्रभु श्री से ऐसा पूछा है-'लोगागाससेढीओ णं भंते! दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ असंखेज्जाओ अणंताओ' हे भदन्त! लोकाकाश की जो प्रदेश पङ्क्तियां है वे द्रव्य की अपेक्षा से क्या संख्यात हैं? अथवा असंख्यात हैं? अथवा अनन्त हैं? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं 'गोयमा! नो संखेज्जाओ असंखेज्जाओ, नो अणंताओ' हे गौतम! लोकाकाश के प्रदेशों की जो पङ्क्तियां हैं वे संख्यात नहीं हैं अनन्त नहीं हैं किन्तु असंख्यात ही हैं। तात्पर्य इस कथन का यही है कि लोकाकाश के प्रदेश असंख्यात कहे गये हैं इसलिये उनकी श्रेणियां भी असंख्यात ही हो सकती हैं अनन्त अथवा संख्यात नहीं। अनन्त श्रेणियां जो कही गई है वे सामान्य रूप से अलोकाकाश को लक्ष्य करके कही गई हैं क्योंकि अलोकाकाश के प्रदेश सिद्धान्तकारों ने अनन्त कहे हैं। 'पाईण पडीगाययाओ णं भंते! लोगागाससेढीओ दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ०' हे भदन्त! पूर्व से पश्चिम तक लम्बी जो

વિનયપૂર્વક શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'लोगागाससेढीओ णं भंते! दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ असंखेज्जाओ अणंताओ' હે ભગવન્ લોકાકાશની જે પ્રદેશ પંક્તિયો છે, તે દ્રવ્યની અપેક્ષાથી શું સંખ્યાત છે? અથવા અસંખ્યાત છે? કે અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा! नो संखेज्जाओ असंखेज्जाओ नो अणंताओ' હે ગૌતમ! લોકાકાશના પ્રદેશોની જે પંક્તિયો છે, તે સંખ્યાત નથી તેમ અનંત પણ નથી પરંતુ અસંખ્યાત જ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-લોકાકાશના પ્રદેશો અસંખ્યાત કહ્યા છે. તેથી તેની શ્રેણીયો પણ અસંખ્યાત જ હોય છે અનંત અથવા સંખ્યાત નથી અનંત શ્રેણિયો જે કહી છે તે અલોકાકાશને લક્ષ્ય કરીને કહેલ છે. કેમકે-અલોકાકાશના પ્રદેશો સિદ્ધાંતકારોએ અનંત કહ્યા છે. 'पाईण पडीणाययाओ णं भंते! लोगागाससेढीओ दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ०' હે ભગ

पूर्वपश्चिमयोर्लम्बायमाना लोकाकाशश्रेणयः द्रव्यार्थतया किं संख्याताः-असंख्याताः-अनन्ता वा भवन्तीति प्रश्नः ? भगवानाह- एवं चेव' एवमेव, यथा लोकाकाशश्रेणयो न संख्याताः किन्तु असंख्याताः नाप्यनन्ताः तथैव-पूर्वपश्चिमयोर्लम्बायमाना लोकाकाशश्रेणयोऽपि न संख्याताः किन्तु-असंख्याताः असंख्यातप्रदेशकत्वाल्लोकाकाशस्य नाप्यनन्ता इति भावः।

'एवं दाहिणोत्तरायायाओ वि' एवं दक्षिणोत्तरायता अपि पूर्वपश्चिमलम्बायमानलोकाकाशश्रेणीवत्-दक्षिणोत्तरयोर्लम्बायमानाः लोकाकाशश्रेणयो न संख्याताः न वा-अनन्ताः किन्तु असंख्याता एव भवन्तीति भावः, 'एवं उड्ढमहायताओ वि' एवमूर्ध्वाध आयता अपि एवमेव पूर्वपश्चिमयोर्लम्बायमानलोकाकाशश्रेणीवदेव ऊर्ध्वाधः प्रदेशेषु लम्बायमाना लोकाकाशश्रेणयोऽपि न संख्याताः न वा-अनन्ताः किन्तु असंख्याता एव भवन्ति असंख्यातत्वात्-लोकाकाशस्येति।

लोकाकाश के प्रदेशों की श्रेणियां हैं वे द्रव्यरूप से क्या संख्यात हैं? अथवा असंख्यात हैं? अथवा अनन्त हैं? इसके उत्तर में प्रभु श्री गौतमस्वामी से कहते हैं-'एवं चेव' हे गौतम! पूर्व से पश्चिम तक जो लोकाकाश के प्रदेशों की श्रेणियां हैं वे द्रव्यरूप से असंख्यात ही हैं संख्यात अथवा अनन्त नहीं हैं। 'एवं दाहिणोत्तरायायाओ वि' इसी प्रकार से दक्षिण से उत्तर तक जो लोकाकाश के प्रदेशों की श्रेणियां हैं वे भी हैं-अर्थात् वे द्रव्यार्थरूप से असंख्यात ही हैं। संख्यात अथवा अनन्त नहीं है। 'एवं उड्ढमहायताओ वि' इसी प्रकार से ऊर्ध्व से लेकर नीचे जो लोकाकाश के प्रदेशों की लम्बी श्रेणियां हैं वे भी असंख्यात ही हैं संख्यात अथवा अनन्त नहीं हैं।

વન્ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની લાંબી જે લોકાકશના પ્રદેશોની શ્રેણીયો છે, તે દ્રવ્ય પણાથી શું સંખ્યાત છે? અથવા અસંખ્યાત છે? કે અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'एव चेव' હે ગૌતમ! પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી જે લોકાકાશના પ્રદેશોની શ્રેણિયો છે, તે દ્રવ્ય પણાથી અસંખ્યાત જ છે, સંખ્યાત અથવા અનંત હોતી નથી

'एवं दाहिणोत्तरायायाओ वि' એજ રીતે દક્ષિણથી ઉત્તર સુધી લોકાકાશના પ્રદેશોની જે શ્રેણિયો છે, તે પણ સમજી લેવી. અર્થાત્ તે દ્રવ્યપણાથી અસંખ્યાત જ છે સખ્યાત અથવા અનંત નથી. 'एव उड्ढमहायताओ वि एज પ્રમાણે ઉર્ધ્વ ઉપરથી લઈને નીચેના પ્રદેશોની લંબી શ્રેણિયો છે, તે પણ અસંખ્યાત જ છે, સંખ્યાત કે અનંત નથી.

अथाऽलोकाकाशश्रेणिविषये प्राह-'अलोगागाससेढीओ' इत्यादि० 'अलोगागाससेढीओ णं भंते' अलोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त ! 'दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ असंखेज्जाओ अणंताओ' द्रव्यार्थतया-द्रव्यरूपेण किं संख्याताः, असंख्याताः, अनन्तावेति प्रश्न. ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो संखेज्जाओ नो असंखेज्जाओ अणंताओ' नो संख्याताः अलोकाकाशश्रेणयो न वा असंख्याताः किन्तु-अनन्ता एव भवन्ति । अनन्तप्रदेशात्मकत्वादलोकाकाशस्येति । 'एवं पाईणपडीणाययओ वि' एवं प्राची प्रतीच्यायता अपि अलोकाकाशश्रेणयः पूर्वपश्चिमदिशि लम्बायमानाः श्रेणयोऽपि न संख्याता नासंख्याताः किन्तु-अनन्ता एव भवन्ति अनन्तप्रदेशात्मकत्वादलोकाकाशस्येति । 'एवं दाहिणोत्तराययाओवि' एवं दक्षिणोत्तरायता अपि दक्षिणोत्तरस्यां लम्बायमाना अपि श्रेणयो न संख्याताः न वा-असंख्याताः किन्तु अनन्ता भवन्तीति ।

अथ श्री गौतमस्वामी अलोकाकाश की प्रदेश पङ्क्तियों को आश्रित करके प्रभु श्री से पूछते हैं-'अलोगागाससेढीओ णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ, असंखेज्जाओ अणंताओ' हे भदन्त ! अलोकाकाश की श्रेणियां द्रव्यरूप से संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं ? अथवा अनन्त हैं ? इसके उत्तर में प्रभु गौतम से कहते हैं-'गोयमा ! नो संखेज्जाओ नो असंखेज्जाओ अणंताओ' हे गौतम ! अलोकाकाश की श्रेणियां द्रव्य रूप से न संख्यात हैं, न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त हैं । क्योंकि अलोकाकाश अनन्त प्रदेशात्मक कहा गया है । 'एवं पाईण पडीणाययाओ वि' इसी तरह से पूर्व से पश्चिम तक लम्बी अलोकाकाश की श्रेणियां भी न संख्यात हैं न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त है । 'एवं दाहिणोत्तराययाओ वि' इसी प्रकार से दक्षिण दिशा से उत्तर दिशा में लम्बायमान श्रेणियां भी अनन्त ही हैं । वे न संख्यात हैं और न असंख्यात

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી અલોકાકાશની પ્રદેશ પંક્તિઓનો આશ્રય કરીને પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'अलोगागाससेढीओ णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं संखेज्जाओ असंखेज्जाओ अणंताओ' હે ભગવન્ અલોકાકાશની શ્રેણીયો દ્રવ્યપણાથી શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा ! नो संखेज्जाओ नो असंखेज्जाओ अणंताओ' હે ગૌતમ ! અલોકાકાશની શ્રેણીયો દ્રવ્યપણાથી સંખ્યાત નથી. અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ અનંત છે. કેમકે-અલોકાકાશ અનંત પ્રદેશવાળું કહેલ છે 'एवं दाहिणोत्तराययाओ वि' એજ રીતે દક્ષિણ દિશાથી ઉત્તર દિશા સુધી લાંબી શ્રેણીયો પણ અનંત જ છે. તે સંખ્યાત કે અસંખ્યાત નથી.

'एवं उड्ढमहायताओवि' एवमूर्ध्वोऽध आयाताः-ऊर्ध्वमधश्च लम्बायमाना अपि श्रेणयो न संख्याताः न वा-असंख्याताः किन्तु अनन्ता एव भवन्तीति भावः। अथ प्रदेशादितया श्रेणिसूत्रमाह-'सेढीओ णं भंते। पएसट्ठयाए किं संखेज्जाओ०' श्रेणयः खलु भदन्त! प्रदेशार्थतया-प्रदेशरूपेण किं संख्याता भवन्ति असंख्याता वा भवन्ति अनन्ता वा भवन्ति-इति प्रश्नः? भगवानाह-'जहा' इत्यादि, 'जहा-दव्वट्ठयाए तहा पएसट्ठयाए वि' यथा-द्रव्यार्थतया तथा-प्रदेशार्थतया अपि। यथा-द्रव्यार्थतया-सामान्यतः श्रेणयो न संख्याताः, न वा-असंख्याताः किन्तु-अनन्ता भवन्ति। तथैव-सामान्यरूपेण श्रेणयः प्रदेशार्थतया अपि न संख्याताः, न वा-असंख्याताः किन्तु-अनन्ता भवन्ति। इति। 'जाव उड्ढमहायययाओ वि' यावद्-

---

हैं। 'एवं उड्ढमहायताओ वि' इसी तरह से उर्ध्व से लेकर नीचे तक अलोकाकाश श्रेणियां भी अनन्त ही हैं। संख्यात अथवा असंख्यात नहीं हैं। अथ प्रदेशों की अपेक्षा से श्रेणि सूत्र का प्रतिपादन सूत्रकार करते है। 'सेढीओ णं भंते! पएसट्ठयाए किं संखेज्जाओ०' हे भदन्त! प्रदेश की अपेक्षा से प्रदेश रूप से श्रेणियां क्या संख्यात हैं? अथवा असंख्यात हैं? अथवा अनन्त है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-जहा दव्वट्ठयाए तहा पएसट्ठयाए वि' हे गौतम! जिस प्रकार पूर्व में द्रव्य की अपेक्षा से श्रेणियां सामान्यतया अनन्त ही वर्णित हुई हैं संख्यात अथवा असंख्यात नहीं, इसी तरह वे सामान्य रूप से प्रदेशों की अपेक्षा लेकर अनन्त ही वर्णित हुई हैं संख्यात असंख्यात नहीं और ये श्रेणियां प्रदेशों की

• 'एवं उड्ढमहायताओ वि' એજ પ્રમાણે ઉર્ધ્વ-ઉપરથી લઇને નીચે સુધીની અલોકાકાશની શ્રેણીયો પણ અનંત જ છે. તેમાં સંખ્યાત અગર અસંખ્યાતપણું નથી.

હવે સૂત્રકાર પ્રદેશોની અપેક્ષાથી શ્રેણી સૂત્રનું પ્રતિપાદન કરે છે. 'सेढीओ णं भंते! पएसट्ठयाए किं संखेज्जाओ' હે ભગવન્ પ્રદેશની અપેક્ષાથી-અર્થાત્ પ્રદેશ પણાથી શ્રેણીયો શું સંખ્યાત છે? અથવા અસંખ્યાત છે? કે અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-'जहा दव्वट्ठयाए तहा पएसट्ठयाए वि' હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે પહેલાં દ્રવ્યની અપેક્ષાથી સામાન્ય રીતે શ્રેણીયો અનંત જ હોવાનું કહેલ છે. સંખ્યાત કે અસંખ્યાત કહી નથી. એજ રીતે સામાન્યપણાથી પ્રદેશોની અપેક્ષાથી અનંત જ વર્ણવેલ છે. સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત વર્ણવેલ નથી, અને આ શ્રેણીયો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી યાવત્

ध्वाध आयता अपि श्रेणयः, यावत्पदेन पूर्वपश्चिमायता अपि श्रेणयः, दक्षिणोत्तरायता अपि इत्यनयोः संग्रहः तथा च-पूर्वपश्चिमायताः श्रेणयः दक्षिणोत्तरायताः श्रेणयः, ऊर्ध्वाध आयता अपि श्रेणयः नो संख्याताः नो असंख्याताः किन्तु-अनन्ता एव भवन्ति, उपसंहारमाह-'सव्वाओ-अणंताओ' सर्वाश्च-पूर्वापर-दक्षिणोत्तरोर्ध्वाऽध आयताश्च लोकाकाशश्रेणयोऽनन्ता एव भवन्तीति ।

अथ-लोकाकाशमधिकृत्य प्रदेशार्थतया-प्रदेशप्रकारेण श्रेणिस्वरूपमाह-'लोगागाससेढीओ' इत्यादि ।

'लोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसट्ठयाए किं संखेज्जा पुच्छा ?' लोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त ! प्रदेशार्थतया किं संख्याता-असंख्याताः- अनन्तावेति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय संखेज्जाओ'

अपेक्षा से यावत् ऊपर से नीचे तक भी आकाशप्रदेश भाग में अनन्त ही हैं-संख्यात असंख्यात नहीं हैं ऐसा जानना चाहिये । यहां यावत्पद से 'पूर्वपश्चिमायताः श्रेणयः दक्षिणोत्तरा आयताः श्रेणयः नो संख्याताः नो असंख्याताः अपि तु अनन्ता एव' इस पाठ का संग्रह हुआ है । 'सव्वाओ अणंताओ' इस प्रकार ये सब लोकाकाश अलोकाकाश रूप सामान्य आकाश की श्रेणियां प्रदेशों की अपेक्षा से पूर्व पश्चिम उत्तर दक्षिण ऊपर नीचे सर्वत्र अनन्त ही हैं । अब गौतमस्वामी लोकाकाश को लेकर प्रदेशों की अपेक्षा से श्रेणि के स्वरूप को पूछते हैं 'लोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसट्ठयाए किं संखेज्जा पुच्छा' हे भदन्त ! प्रदेशों की अपेक्षा लेकर लोकाकाश की श्रेणियां क्या संख्यात हैं ? अथवा असंख्यात हैं ? अथवा अनन्त हैं ? इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं-'गोयमा ! सिय

ઉપરથી નીચે સુધીના આકાશ પ્રદેશ ભાગમાં અનંત જ કહેલ છે.-સંખ્યાત કે અસંખ્યાત કહી નથી. તેમ સમજવું. અહીંયાં યાવત્પદથી 'પૂર્વ પશ્ચિમાયતા. શ્રેણયઃ દક્ષિણોત્તરા આયતા શ્રેણયઃ નો સંખ્યાતાઃ નો અસંખ્યાતાઃ, અપિતુ અનન્તા एव' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. 'સવ્વાઓ અણંતાઓ' આ રીતે આ સઘળા લોકાકાશો અલોકાકાશ રૂપ સામાન્ય આકાશની શ્રેણીયો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર દક્ષિણ ઉપર નીચે બધે જ અનંત જ છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી લોકાકાશને લઈને પ્રદેશોની અપેક્ષાથી શ્રેણીના સ્વરૂપ વિશે પૂછે છે કે-'લોગાગાસસેઢીઓ ણં ભંતે ! પએસટ્ઠયાએ કિં સંખેજ્જા પુચ્છા' હે ભગવન્ પ્રદેશોની અપેક્ષાથી લોકાકાશની શ્રેણીયો શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

स्यात् कदाचित् संख्यातास्ताः-श्रेणयः, यतो लोकाकाशस्य वृत्ताकारत्वेन पर्यन्त वर्त्तिश्रेणयः संख्यातप्रदेशिका भवन्तीति। 'सिय असंखेज्जाओ' स्यात्-असंख्याता स्ताः श्रेणयः। 'नो अणंताओ' नो अनन्ता स्ताः श्रेणयः, लोकप्रदेशानामनन्तत्वाभावादिति। 'एवं पाईणपडीणाययाओ वि, दाहिणुत्तराययाओ वि एवं चेव' एवम् अनेनैव प्रकारेण सामान्यतो लोकाकाशश्रेणि प्रोक्तप्रकारेणैव प्राचीप्रतीच्यायता अपि, दक्षिणोत्तरायता अपि श्रेणयः स्यात् संख्याताः स्यात् असंख्याता

संखेज्जाओ, सिय असंखेज्जाओ नो अणंताओ' हे गौतम! प्रदेशरूप से लोकाकाश की श्रेणियां कदाचित् संख्यात भी हैं कदाचित् असंख्यात भी हैं। परन्तु वे अनन्त नहीं हैं। लोकाकाश की श्रेणियां प्रदेशों की अपेक्षा से जो संख्यात कही गई हैं सो इसका तात्पर्य ऐसा है कि वृत्ताकार लोक के दन्तक जो अलोकाकाश में गए हुए हैं सो इनकी श्रेणियां संख्यातप्रदेशात्मक होती है, अथवा-लोकाकाश वृत्ताकार है इसलिये इसके पर्यन्त में रही हुई जो प्रदेश श्रेणियां हैं वे संख्यातप्रदेशों वाली हैं। इसी प्रकार लोकाकाश की जो श्रेणियों प्रदेशों की अपेक्षा से असंख्यात कही गई हैं सो लोकाकाश स्वयं असंख्यात प्रदेशों वाला हैं इसलिये वे उसकी श्रेणियां भी असंख्यात प्रदेशोंवाली हैं। इसी प्रकार पूर्व पश्चिम और दक्षिण उत्तर आयतश्रेणियों के संबंध में भी जानना चाहिये। इसीबात को सूत्रकार 'एवं पाईणपडीणाययाओ वि, दाहिणुत्तराययाओ वि एवं चेव' इस सूत्रद्वारा प्रकट करते हैं अर्थात्-

પ્રભુશ્રી તેમને કહે છે-'गोयमा! सिय संखेज्जाओ, सिय, असंखेज्जाओ नो अणंताओ' હે ગૌતમ! પ્રદેશપણાથી લોકાકાશની શ્રેણીયો કોઈવાર સંખ્યાત પણ હોય છે, કોઇવાર અસંખ્યાત પણ હોય છે. પરંતુ તે અનંત હોતી નથી. લોકાકાશની શ્રેણીયો પ્રદેશપણાથી જે સંખ્યાત કહી છે, તેનુ તાત્પર્ય એવું છે કે-વૃત્તાકાર લોકના દંતકો જે અલોકાકાશમાં ગયેલા છે, તેની શ્રેણીયો સંખ્યાત પ્રદેશવાળી હોય છે. અથવા લોકાકાશ વૃત્તાકાર છે, તેથી તેની પર્યન્તમાં-સમીપમાં રહેલી જે પ્રદેશ શ્રેણીયો છે. તે સંખ્યાત પ્રદેશોવાળી છે, એજ રીતે લોકાકાશની જે શ્રેણીયો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી અસંખ્યાત કહી છે. તે લોકાકાશ સ્વયં અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળું છે તેથી તે તેની શ્રેણીયો પણ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળી છે, એજ રીતે પૂર્વ અને પશ્ચિમ અને દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં આયત (લાંબી) શ્રેણિયોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. એજ વાતને સૂત્રકાર 'एवं पाईणपडिणाययाओ वि दाहिणुत्तराययाओ एवं चेव' આ સૂત્રદ્વારા પ્રગટ કરેલ છે, અર્થાત્ પૂર્વપશ્ચિમ આયત-લાંબી અને દક્ષિણ ઉત્તર આયત શ્રેણિયો પણ

नो अनन्ता कदाचित् संख्याताः कदाचिद् असंख्याताः भवन्ति किन्तु अनन्ता न भवन्तीति। 'उड्ढमहाययाओ नो संखेज्जाओ असंखेज्जाओ नो अणंतयो' ऊर्ध्वाध आयता अपि श्रेणयो नो संख्येयाः किन्तु-असंख्याताः, तथा-नो अनन्ताः। यत एतासां श्रेणीनामूर्ध्वलोकान्तादधोलोकान्ते, अधोलोकान्तादूर्ध्वलोकान्ते प्रतिघातः अतस्ताः श्रेणयोऽसंख्यातप्रदेशा एवेति।

या अपि अधोलोककोणतो ब्रह्मलोकतिर्यग्मध्यप्रान्ताद्वा उत्तिष्ठन्ते ता अपि -न संख्यातप्रदेशा लभ्यन्ते। अस्मादेव सूत्रवचनादिति। अथालोकाकाशश्रेणिविषये प्राह-'अलोगागाससेढीओ णं भंते' अलोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त! 'पए-सट्टयाए पुच्छा'? प्रदेशार्थतया पृच्छा: हे भदन्त! अलोकाकाशश्रेणयः किं

पूर्व पश्चिम आयत और दक्षिण उत्तर आयतश्रेणियां भी लोकाकाश श्रेणियों की तरह कदाचित् संख्यात कदाचित् असंख्यात होती है परन्तु अनन्त नहीं होती है। तथा ऊर्ध्व अधःआयत श्रेणियां न संख्यात होती हैं और न अनन्त होती हैं किन्तु असंख्यात ही होती हैं। इसी बातको सूत्रकार 'उड्ढमहाययाओ नो संखेज्जाओ, असंखेज्जाओ, नो अणंताओ' इस सूत्रद्वारा स्पष्ट कर रहे हैं ऊर्ध्वलोकान्त से लेकर अधोलोकान्त तक और अधोलोकान्त से ऊर्ध्वलोकान्त तक में उन श्रेणियों का प्रतिघात नहीं है। इसलिये ये श्रेणियां असंख्यात प्रदेशों वाली ही हैं। तथा जो श्रेणियां अधोलोक के कोने से अथवा ब्रह्मलोक के तिर्यग्मध्यप्रान्त से निकली हैं वे भी इसी सूत्र के कथनानुसार संख्यातप्रदेशों वाली नहीं हैं।

अब श्री गौतमस्वामी प्रभु श्री से ऐसा पूछते हैं-'अलोगागास-सेढीओ णं भंते! पएसट्ठयाए पुच्छा' हे भदन्त! अलोकाकाश की

લોકાકાશ શ્રેણિયોની જેમ કોઈવાર સંખ્યાત અને કોઈવાર અસંખ્યાત હોય છે પણ અનંત હોતી નથી. તથા ઉપર નીચે આયત-લાંબી શ્રેણીયો સંખ્યાત હોતી નથી તેમ અનન્ત પણ હોતી નથી પરંતુ અસંખ્યાત જ હોય છે. એજ વાતને સૂત્રકારે 'उड्ढमहाययाओ नो संखेज्जाओ असंखेज्जाओ नो अणंताओ' આ સૂત્ર દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે. ઉપરના લોકાન્તથી લઈને નીચેના લોકાન્ત સુધી અને નીચેના લોકાન્તથી ઉપરના લોકાન્ત સુધીમાં શ્રેણીયોનો પ્રતિઘાત થાય છે. તેથી શ્રેણીયો અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળી જ છે તથા જે શ્રેણીયો નીચેના લોકના ખૂણામાથી અથવા બ્રહ્મલોકના તિર્યંચ મધ્ય પ્રાંતથી નીકળેલ છે તે પણ આજ સૂત્રના કથન પ્રમાણે સંખ્યાત પ્રદેશોવાળી નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'अलोगागाससेढीओ ण भंते! पएसट्ठयाए पुच्छा' હે ભગવન્ અલોકાકાશની શ્રેણીયો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી શું

संख्याताः-असंख्याताः-अनन्तावेति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय संखेज्जाओ-सिय असंखेज्जाओ सिय अणंताओ' स्यात् कदाचित् संख्याताः, स्याद् असंख्याताः स्यादनन्ताः। 'सिय संखेज्जाओ सिय असंखेज्जाओ' इति यत्-कथितं तत्सर्वं क्षुल्लक-प्रतर-प्रत्यासन्नाः ऊर्ध्वाऽध आयताः आधोलोकश्रेणीराश्रित्य ज्ञातव्यम्। ताहि-आदिमाः संख्यातप्रदेशाः ततोऽसंख्यातप्रदेशाः ततः परमनन्तप्रदेशा इति। तिर्यगायतास्तु अलोकश्रेणयः प्रदेशतोऽनन्ता एवेति तदेव प्रदर्शयति-'पाईण' इत्यादि। 'पाईणपडीणाययाओ णं भंते!

श्रेणियां प्रदेशों की अपेक्षा से क्या संख्यात हैं? अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं 'गोयमा! सिय संखेज्जाओ सिय असंखेज्जाओ, सिय अणंताओ' हे गौतम! वे अलोकाकाश की श्रेणियां प्रदेशों की अपेक्षा से कदाचित् संख्यात भी है कदाचित् असंख्यात भी है कदाचित् अनन्त भी हैं। यहां जो 'सिय संखेज्जाओ सिय असंखेज्जाओ' ऐसा सूत्रपाठ कहा गया है सो उसका तात्पर्य ऐसा है कि लोकाकाश के मध्यवर्ती जो क्षुल्लक प्रतर हैं और इनके पास में जो ऊर्ध्वअधो लम्बी अधोलोक श्रेणियां हैं इन श्रेणियों में जो प्रारंभ की श्रेणियां हैं वे संख्यातप्रदेशोंवाली हैं। तथा इनके बाद की जो श्रेणियां हैं वे असंख्यातप्रदेशोंवाली हैं और इनके बाद की जो श्रेणियां हैं वे अनन्तप्रदेशोंवाली श्रेणियां हैं। तिरछी लम्बी अलोकाकाश श्रेणियां तो प्रदेशों की अपेक्षा से अनन्त ही होती है। यही बात सूत्रकार ने इस सूत्र से प्रदर्शित की है-'पाईणपडीणाययाओ

સંખ્યાત છે? અથવા અસંખ્યાત છે? કે અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'ગોયમા' सिय संखेज्जाओ सिय असंखेज्जाओ सिय अणंताओ' હે ગૌતમ! તે અલોકાકાશની શ્રેણીયો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી કોઈ વાર સંખ્યાત પણ હોય છે, કોઈ વાર અસંખ્યાત પણ હોય છે, અને કોઈ વાર અનંત પણ હોય છે. અહીંયાં જે 'सिय संखेज्जाओ सिय असंखेज्जाओ' આ પ્રમાણેનો સૂત્રપાઠ કહેલ છે. તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે-લોકાકાશની મધ્યમાં જે ક્ષુલ્લક પ્રતરો છે, અને તેની પાસે જે ઉપર અને નીચે લાંબી નીચેના લોકની શ્રેણીયો છે, આ શ્રેણિયોમાં પ્રારંભની જે જે શ્રેણિયો છે, તે સંખ્યાત પ્રદેશોવાળી છે. અને તે પછીની શ્રેણીયો છે, તે અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળી છે, અને તે પછીની જે શ્રેણીયો હોય છે, તે અનંત પ્રદેશોવાળી શ્રેણીયો છે. તિરછી લાંબી અલોકાકાશની શ્રેણીયો તો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી અનંત જ હોય છે. એજ વાત સૂત્રકારે આ સૂત્રથી કહેલ છે,-

अलोगागाससेढीओ० पुच्छा ? प्राचीप्रतीच्यायताः खलु भदन्त ! अलोकाकाश श्रेणयः प्रदेशरूपेण किं संख्याताः-असंख्याताः-अनन्तावेति प्रश्नः ? भगवा नाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! नो संखेज्जाओ-नो असंखेज्जाओ -अणंताओ' नो संख्याताः, नो असंख्याताः, अनन्ता एव ताः श्रेणयो भवन्तीति । 'एवं दाहिणुत्तरायययाओ वि' एवं दक्षिणोत्तरायता अपि दक्षिणदिशि-उत्तरस्यां-चाऽऽयताः-लम्बायमाना अपि-अलोकाकाशश्रेणयो नो संख्याताः-नो असं ख्याताः किन्तु अनन्ता एव भवन्ति इति । 'उड्ढमहायताओ पुच्छा ? ऊर्ध्वाऽध आयताः पृच्छा ? हे भदन्त ! ऊर्ध्वाऽध आयता अलोकाकाशश्रेणयः किं संख्याताः-असंख्याताः-अनन्तावेति । प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय सखेज्जाओ-सिय असंखेज्जाओ-सिय अणंताओ' स्यात्-संख्यातास्ता ऊर्ध्वाऽध आयताः-अलोकाकाश्रेणयः स्याद्-संख्याताः स्याद् -असंख्याताः-स्यादनन्ताश्च ता ऊर्ध्वाध आयताः अलोकाकाशश्रेणय इति ॥सू०५॥

णं भंते !' इसमें गौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! पूर्व से पश्चिम तक लम्बी अलोकाकाश श्रेणीयां प्रदेशरूप से क्या संख्यात हैं अथवा असंख्यात हैं ? अथवा अनन्त हैं ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'गोयमा ! नो संखेज्जाओ नो असंखेज्जाओ' हे गौतम ! वे संख्यात नहीं हैं असंख्यात नहीं हैं । किन्तु 'अणंताओ' अनन्त ही हैं । 'एवं दाहि णुत्तरायययाओ वि' इसी प्रकार से वे दक्षिणदिशा में और उत्तरदिशा में लम्बी श्रेणियां अनन्त हैं संख्यात अथवा असंख्यात नहीं हैं 'उड्ढ महायताओ पुच्छा' हे भदन्त ! उर्ध्व और अधोदिशा में जो अलोका-काश की श्रेणियां हैं वे प्रदेश रूप से संख्यात है ? अथवा असंख्यात हैं ? अथवा अनन्त हैं ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम !

'पाईणपडीणाययाओ ण भंते ! આ સૂત્રથી શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું છે કે-હે ભગવન્ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબી અલોકાકાશની શ્રેણીયો પ્રદેશપ-ણાથી શું સંખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'ગોયમા ! નો સખેજ્જાઓ, નો અસંખેજ્જાઓ' તે સંખ્યાત નથી તેમ અસંખ્યાત પણ નથી. પરંતુ 'અણંતાઓ' અનંત જ છે 'एवं दाहिणुत्तराययाओ वि' એજ રીતે દક્ષિણ દિશામાં અને ઉત્તર દિશામાં આવેલી લાંબી શ્રેણીયો અનંત છે સંખ્યાત કે અસંખ્યાત નથી 'उड्ढमहा यताओ पुच्छा' હે ભગવન્ ઉર્ધ્વ અને અધો દિશામાં અલોકાકાશની જે શ્રેણિયો છે. તે પ્રદેશપણાથી સખ્યાત છે ? અથવા અસંખ્યાત છે ? કે અનંત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે કે-'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'सिय संखे-

मूलम्—सेढीओ णं भंते ! किं साइयाओ सपज्जवसियाओ१, साइयाओ अपज्जवसियाओ २ अणाइयाओ सपज्जवसियाओ३ अणाइयाओ अपज्जवसियाओ४ गोयमा ! नो साइयाओ सपज्जवसियाओ नो साइयाओ अपज्जवसियाओ नो अणाइयाओ सपज्जवसियाओ अणाइयाओ अपज्जवसियाओ एवं जाव उड्ढमहायताओ। लोगागाससेढीओ णं भंते! किं साइयाओ० पुच्छा ? गोयमा ! साइयाओ सपज्जवसियाओ नो साइयाओ अपज्जवसियाओ नो अणाइयाओ सपज्जवसियाओ नो अणाइयाओ अपज्जवसियाओ। एवं जाव उड्ढमहाययाओ। अलोगागाससेढीओ णं भंते! किं साइयाओ० पुच्छा? गोयमा! सिय साइयाओ सपज्जवसियाओ १ सिय साइयाओ अपज्जवसियाओ२ सिय अणाइयाओ सपज्जवसियाओ ३ सिय अणाइयाओ अपज्जवसियाओ ४, पाईणपडीणाययाओ, दाहिणुत्तराययाओ य एवं चेव। नवरं नो साइयाओ सपज्जवसियाओ सिय साइयाओ अपज्जवसियाओ सेसं तं चेव। उड्ढमहाययाओ जहा ओहियाओ तहेव चउभंगो। सेढीओ णं भंते! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्माओ तेओयाओ पुच्छा? गोयमा! कडजुम्माओ नो तेओयाओ नो दावरजुम्माओ नो कलियोगाओ। एवं जाव उड्ढमहायताओ। लोगागाससेढीओ एवं चेव। एवं अलोगागाससेढीओ वि। सेढीओ णं भंते! पएसट्ठयाए किं कड-

---

'सिय संखेज्जाओ, सिय असंखेज्जाओ, सिय अणंताओ' कदाचित् वे संख्यात भी हैं, कदाचित् असंख्यात भी हैं और कदाचित् अनन्त भी हैं॥ सू०५॥

ज्जाओ सिय असंखेज्जाओ सिय अणंताओ' કોઈ વાર તે સંખ્યાત પણ હોય છે. કોઈ વાર અસંખ્યાત પણ હોય છે. અને કોઈ વાર અનંત પણ હોય છે ॥૫॥

जुम्माओ० पुच्छा? एवं चेव। एवं जाव उड्ढमहाययाओ। लोगागाससेढीओ णं भंते! पएसट्टयाए पुच्छा? गोयमा! सिय कडजुम्माओ नो तेओयाओ सिय दावरजुम्माओ नो कलिओयाओ। एवं पाईणपडीणाययाओ वि दाहिणुत्तराययाओ वि। उड्ढमहाययाओ णं भंते! पुच्छा? गोयमा! कडजुम्माओ नो तेओयाओ नो दावरजुम्माओ नो कलिओगाओ। अलोगागाससेढीओ णं भंते! पएसट्ठयाए पुच्छा? गोयमा! सिय कडजुम्माओ जाव सिय कलिओगाओ। एवं पाईणपडीणाययाओ वि। एवं दाहिणुत्तराययाओ वि उड्ढमहाययाओ वि एवं चेव। नवरं नो कलियोगाओ सेसं तं चेव ॥सू० ६॥

छाया---श्रेणयः खलु भदन्त! किं सादिका सपर्यवसिताः-१, सादिकाः-अपर्यवसिताः २, अनादिका सपर्यवसिताः ३, अनादिकाः-अपर्यवसिताः ४, गौतम! नो सादिकाः सपर्यवसिताः, नो सादिकाः-अपर्यवसिताः। नो अनादिकाः-सपर्यवसिताः, अनादिकाः-अपर्यवसिताः। एवम् यावदूर्ध्वाध आयताः। लोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त! किं सादिकाः-सपर्यवसिताः इति पृच्छा? गौतम! सादिकाः-सपर्यवसिताः १, नो सादिकाः-अपर्यवसिताः २, नो अनादिकाः सपर्यवसिताः ३, नो अनादिका अपर्यवसिताः ४, एवम्-यावदूर्ध्वाऽध आयताः। अलोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त! किं सादिकाः-पृच्छा? गौतम! स्यात्-सादिकाः सपर्यवसिताः १, स्यात्-सादिकाः-अपर्यवसिताः २, स्यात्-अनादिकाः सपर्यवसिताः ३, स्यादनादिकाः अपर्यवसिताः ४। प्राची-प्रतीच्यायताः दक्षिणोत्तरायताश्च-एवमेव। नवरं नो सादिकाः सपर्यवसिताः १, स्यात्-सादिकाः-अपर्यवसिताः। शेषं तदेव ऊर्ध्वाऽध आयताः यथा-औधिका स्तथैव चतुर्भङ्गी। श्रेणयः खलु भदन्त! द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्माः त्र्योजाः पृच्छा? गौतम! कृतयुग्माः नो त्र्योजा नो द्वापरयुग्मा नो कल्योजाः, एवं यावत्-ऊर्ध्वाध आयताः। लोकाकाशश्रेणय एवमेव। एवमलोकाकाशश्रेणयोऽपि। श्रेणयः खलु भदन्त! प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्माः पृच्छा? एवमेव। एवं यावदूर्ध्वाऽध आयताः। लोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त! प्रदेशार्थतया० पृच्छा? गौतम! स्यात्-कृतयुग्माः नो त्र्योजाः स्याद्-द्वापरयुग्माः नो कल्योजाः। एवं-प्राचीप्रतीच्यायता अपि दक्षिणोत्तरायता अपि। ऊर्ध्वाऽध आयताः खलु भदन्त! पृच्छा?

गौतम ! कृतयुग्माः नो त्र्योजाः नो द्वापरयुग्माः नो कल्योजाः ! अलोकाकाश-श्रेणयः खलु भदन्त ! प्रदेशार्थतया पृच्छा ? गौतम ! स्यात्-कृतयुग्माः यावत्-स्यात् कल्योजाः । एवं प्राचीनप्रतीच्यायता अपि । एवं दक्षिणोत्तरायता अपि -ऊर्ध्वाऽध आयता अपि एवमेव । नवरम्-नो कल्योजाः शेषं तदेव ॥सू०६॥

टीका-- 'सेढीओ णं भंते' श्रेणयः खलु भदन्त ! 'किं साइयाओ-सपज्जवसियाओ' किं सादिकाः-सपर्यवसिताः आदिर्विद्यते यासां ताः सादिकाः, पर्यवसानं-समाप्तिस्तेन सहिता इति सपर्यवसिताः सान्ता इत्यर्थः ।

'साइयाओ-अपज्जवसियाओ' सादिकाः-अपर्यवसिताः पर्यवसानरहिता इत्यर्थः । 'अणाइयाओ-सपज्जवसियाओ' अनादिकाः सपर्यवसिताः न आदि र्विद्यते यासां ता अनादिकाः । सपर्यवसिताः, सान्ता इत्यर्थः । 'अणाइयाओ अपज्जवसियाओ' अनादिकाः-अपर्यवसिताः, आद्यन्तरहिता इत्यर्थः । हे भदन्त ! या इमाः श्रेणयस्ताः सादिकाः साऽन्ताः १, सादिका अनन्ताः २, अनादिकाः सान्ताः ३, अनादिका अनन्ता वा ? ४, इति प्रश्नः

भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो साइयाओ-सपज्जवसियाओ' नो सादिकाः-सपर्यवसिताः इमाः श्रेणयः आद्यन्तसहिता न । 'नो साइयाओ अपज्जवसियाओ' नो सादिकाः-अपर्यवसिताः । आदि सहिता

'सेढीओ णं भंते ! किं साइयाओ सपज्जवसियाओ' इत्यादि ॥६॥

टीकार्थ-इस सूत्रद्वारा श्री गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछ रहे हैं कि 'सेढीओ णं भंते !' हे भदन्त ! ये श्रेणियां क्या सादि सान्त हैं ? अथवा सादि अनन्त हैं ? अथवा अनादि सान्त हैं ? अथवा अनादि अनन्त हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! नो साइयाओ सपज्जवसियाओ' हे गौतम ! ये श्रेणियां आदि अन्त सहित नहीं हैं । 'साइयाओ अपज्जवसियाओ' आदि सहित और अन्त रहित भी नहीं हैं 'नो

'सेढीओ णं भंते ! किं साइयाओ सपज्जवसियाओ' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું છે કે-'सेढीओ णं भंते ! હે ભગવન્ આ શ્રેણિયો શું સાદિ સાન્ત છે ? અથવા સાદિ અનંત છે ? અથવા અનાદિસાન્ત છે ? અથવા અનાદિ અને અનન્ત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा ! नो साइयाओ सपज्जवसियाओ' હે ગૌતમ ! આ શ્રેણિયો આદિ અને અન્તવાળી નથી. 'नो साइयाओ अपज्जवसियाओ' આદિ સહિત અને અન્ત વગરની પણ નથી. 'नो अणाइयाओ सपज्जवसियाओ' આદિ રહિત અને અન્તસહિત પણ નથી. પરંતુ 'अणाइयाओ अपज्जवसियाओ' આદિ અને અન્ત વગરની છે. અર્થાત્ શ્રેણિયો અનાદિ અને અનંત છે. અહીંયાં સામાન્યથી શ્રેણિયોની

अन्तरहिता अपि न । 'नो अणाइयाओ-सपज्जवसियाओ' नो अनादिकाः-सपर्यवसिताः, आदिरहिता अन्तसहिता अपि न किन्तु-'अणाइयाओ-अपज्जवसियाओ' अनादिकाः-अपर्यवसिताः आद्यन्तरहिता इमाः श्रेणयः सन्तीति । अत्र च-सामान्यतः श्रेणयो विवक्षिताः अतो याः लोकेऽलोके च श्रेणयः तासां सर्वासां ग्रहणं सर्वग्रहणाच्च ताः श्रेणयोऽनादिकाः अपर्यवसिताः आद्यन्तरहिताः । अत्र एक एव भङ्गकोऽनुमन्यते शेष भङ्गकत्रयस्य तु प्रतिषेध एवेति। 'एवं जाव उड्ढमहाययाओ' एवं यावत्-उर्ध्व४ आयता अपि श्रेणयः अनादयोऽनन्ताः । यावत्-पदेन प्राचीप्रातीच्यायताः दक्षिणोत्तरायताः इति द्वयोः संग्रहः । एताः सर्वा अपि-अनादिका अनन्ता इत्यर्थः। 'लोगागाससेढीओ णं भंते' लोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त ! किं

अणाइयाओ सपज्जवसियाओ' आदि रहित और अन्त सहित भी नहीं हैं। किन्तु-'अणाइयाओ अपज्जवसियाओ' ये आदि और अन्त रहित हैं-अनादि अनन्त हैं। यहां पर सामान्य से श्रेणियां विवक्षित हुई हैं। इसलिये लोक में और अलोक में जो श्रेणियां हैं, उन सब का ग्रहण हो जाता है और उन सब के ग्रहण से ये श्रेणियां अनादि अनन्त हैं ऐसा ज्ञान होता है। यहां चार भङ्गों में से यह एक ही भङ्ग मान्य हुआ है। बाकी के तीन भङ्ग नहीं । 'एवं जाव उड्ढमहाययाओ' इसी प्रकार से ऊर्ध्व और अधः जो लम्बी श्रेणियां हैं वे भी अनादि अनन्त हैं। यहां यावत्पद से 'प्राचीप्रतीच्यायताः, दक्षिणोत्तरायताः' इस पाठ का संग्रह हुआ है। इस प्रकार पूर्व से पश्चिम तक जो लम्बी श्रेणियां हैं वे तथा दक्षिण से उत्तर तक की जो लम्बी श्रेणियां हैं वे अनादि अनन्त हैं ऐसा जानना चाहिये।

વિવક્ષા કરેલ છે. તેથી લોકમાં અને અલોકમાં જે શ્રેણિયો છે, તે બધીનું ગ્રહણ થઈ જાય છે. અને તે બધીના ગ્રહણથી આ શ્રેણિયો અનાદિ અને અનંત છે. એવું જ્ઞાન થઈ જાય છે. અહીયાં ચાર ભંગો પૈકી આ એક જ ભંગનો સ્વીકાર થયો છે. બાકીના ત્રણ ભગો સ્વીકારાયા નથી. 'एवं जाव उड्ढमहाययाओ' એજ પ્રમાણે ઉપર અને નીચે જે શ્રેણિયો છે, તે પણ અનાદિ અને અનંત છે, અહીંયાં યાવત્પદથી 'प्राचीप्रतीच्यायता., दक्षिणोत्तरायताः' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આ રીતે પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની જે લાંબી શ્રેણિયો છે, તે તથા દક્ષિણ દિશાથી ઉત્તર દિશા સુધીની જે લાંબી શ્રેણિયો છે, તે બધી અનાદિ અને અનંત છે તેમ સમજવું.

साइयाओ-सपज्जवसियाओ पृच्छा? सादिकाः-सपर्यवसिता इति पृच्छा? हे भदन्त! या इमाः लोकाकाशश्रेणयस्ताः किं सादिकाः-सपर्यवसिताः १, साद्याः-सान्ता इत्यर्थः १, अथवा सादिका अनन्ताः २, अथवा-अनादिकाः सान्ताः ३ अथवा अनादिकाः-अनन्ताः ४, इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'साइयाओ-सपज्जवसियाओ' सादिकाः सपर्यवसिताः, साद्याः सान्ता इमाः श्रेणयो भवन्तीत्यर्थः। 'नो साइयाओ-अपज्जवसियाओ' नो सादिका अपर्यवसिताः, सादिका अनन्ता न भवन्ति। 'नो अणाइयाओ-सपज्जवसियाओ' नो अनादिकाः-सपर्यवसिताः-अनादि सान्ता न भवन्तीत्यर्थः। 'नो अणाइयाओ-अपज्जवसियाओ' नो अनादिकाः अपर्यवसिताः अनाद्याः-अनन्ताश्चापि न भवन्ति। अत्र-साद्याः-सान्ता इत्येक एव भङ्गः सर्वश्रेणीभेदेष्वनुमन्यते शेषाणां चरमभेदानां निषेध एव लोकाकाशस्य परिमितत्वा-

---

अब श्री गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं 'लोगागाससेढीओ णं भंते! किं साइयाओ सपज्जवसियाओ पुच्छा' हे भदन्त! लोकाकाश की श्रेणियां क्या सादि सान्त हैं इत्यादि प्रश्न-अर्थात् हे भदन्त! जो ये लोकाकाश की श्रेणियां हैं वे क्या सादि सपर्यवसित हैं-सादि सान्त हैं १, अथवा अनादि अनन्त हैं २, अथवा-अनादि सान्त हैं ३, अथवा अनादि अनन्त हैं ४? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री गौतमस्वामी से कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'साइयाओ सपज्जवसियाओ' लोकाकाश की श्रेणियां सादि सान्त हैं 'नो साइयाओ अपज्जवसियाओ' सादि अनन्त नहीं हैं 'नो अणाइयाओ सपज्जवसियाओ' अनादि सान्त नहीं हैं 'नो अणाइयाओ अपज्जवसियाओ' और अनादि अनन्त भी नहीं हैं। यहां पर समस्त श्रेणियों के भेदों में सादि सान्त यह एक ही भंग मान्य हुआ

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'लोगागाससेढीओ णं भंते! किं साइयाओ सपज्जवसियाओ पुच्छा' હે ભગવન્ લોકાકાશની શ્રેણિયો શું સાદિ અને સાન્ત છે? અર્થાત્ હે ભગવન્ જે આ લોકાકાશની શ્રેણિયો છે, તે શું સાદિ સમર્યવસિત છે?-સાદિ સાન્ત છે? ૧ અથવા સાદિ અનન્ત છે? ૨ અથવા અનાદિ સાન્ત છે? ૩ અથવા અનાદિ અનન્ત છે? ૪ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી શ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'साइयाओ सपज्जवसियाओ' લોકાકાશની શ્રેણિયો સાદિ સાન્ત છે, 'नो साइयाओ अपज्जवसियाओ' સાદિ અનંત નથી 'नो अणाइयाओ सपज्जवसियाओ' અનાદિ સાન્ત પણ નથી 'नो अणाइयाओ अपज्जवसियाओ' અને અનાદિ અનંત પણ નથી. અહિયાં સઘળી શ્રેણિયોના ભેદોમાં સાદિ સાન્ત આ એક જ ભંગનો

दिति। 'एवं जाव उड्डमहाययाओ' एवं यावदूर्ध्वाध आयताः यावत्पदेन प्राचीप्रतीच्यायत–दक्षिणोत्तरायतश्रेण्योः संग्रहः। तथा च–इमाः सर्वा अपि सादिकाः सपर्यवसिताः, न तु–त्रितयपक्षवत्य इत्यर्थः। 'अलोगागाससेढीओ णं भंते' अलोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त! 'किं साइयाओ पुच्छा?' किं सादिकाः–सपर्यवसिताः पृच्छा? हे भदन्त! अलोकाकाशश्रेणयः सादिकाः सान्ताः। अथवा सादिकाः–अनन्ताः। अथवा–अनादिकाः–सान्ताः। अथवा–अनादिकाः–अनन्ता इति प्रश्नः भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय साइयाओ सपज्जवसियाओ' स्यात्–सादिकाः सपर्यवसिताः, सायाः–सान्ताश्च कदाचिद्भवन्तीत्यर्थः। अयं प्रथमो भङ्गः क्षुल्लकप्रतरप्रत्यासत्तौ ऊर्ध्वायतश्रेणीराश्रित्य ज्ञातव्य इति।

है। बाकी के भंग नहीं–क्योंकि लोकाकाशपरिमित है। 'एवं जाव उड्ड महाययाओ' इसी प्रकार से यावत् ऊर्ध्व से अधः तक की लम्बी जो श्रेणियां हैं वे भी सादि सान्त हैं। यहां यावत्पद से पूर्वपश्चिम तक जो लम्बी श्रेणियां हैं वे एवं दक्षिण से उत्तर तक जो लम्बी श्रेणियां है वे सादि सान्त हैं। शेष भंग यहां नहीं कहा हैं अब गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं–'अलोगागाससेढीओ णं भंते! किं साइयाओ पुच्छा' हे भदन्त! अलोकाकाश की जो श्रेणियां हैं वे क्या सादि सान्त हैं? अथवा सादि अनन्त हैं? अथवा अनादि सान्त हैं? अथवा अनादि अनन्त हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा! सिय साइयाओ सपज्जवसियाओ' कई एक श्रेणियां सादि सान्त हैं। यह कथन क्षुल्लक प्रतर के पास में जो ऊर्ध्वायत श्रेणियां हैं उनको आश्रित करके किया

સ્વીકાર થયો છે. બાકીના ભ ગો સ્વીકારાયા નથી. કેમકે લોકાકાશ પરિમિત છે. 'एव जाव उड्ढमहाययाओ' એજ રીતે યાવત્ ઉપરથી નીચે સુધીની લાંબી જે શ્રેણિયો છે, તે પણ સાદિસાન્ત છે. અહિયાં-યાવત્પદથી પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની જે લાંબી શ્રેણિયો છે તથા દક્ષિણથી ઉત્તર સુધીની જે લાંબી શ્રેણિયો છે, તે બધી સાદિ સાન્ત છે. બાકીના ભ ગો અહીં કહ્યા નથી.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવુ પૂછે છે કે—'अलोगागाससेढीओ णं भंते! किं साइयाओ पुच्छा' હે ભગવન્ અલોકાકાશની જે શ્રેણિયો છે, તે શું? સાદિ સાન્ત છે? અથવા સાદિ અનંત છે? અથવા અનાદિ સાન્ત છે? અથવા અનાદિ અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा! सिय साइयाओ सपज्जवसियाओ' કેટલિક શ્રેણિયો સાદિ સાન્ત છે, આ કથન ક્ષુલ્લક પ્રતરની પાંસે જે ઉર્ધ્વાયત શ્રેણિયો છે, તેનો

'सिय साइयाओ-अपज्जवसियाओ' स्यात्-कदाचित् सादिकाः-अपर्यवसिताः साद्यनन्ता इत्यर्थः, अयं द्वितीयो भङ्गकः। स च लोकान्तादधेरारभ्य सर्वतो ज्ञातव्यः। 'सिय अणाइयाओ-सपज्जवसियाओ' स्यात्-कदाचित् अनादिकाः-सपर्यवसिताः अनादिसान्ता इत्यर्थः अयं तृतीयो भङ्गकः। अयं च लोकान्तसन्निधौ श्रेणीनामन्तस्य विवक्षणादिति। 'सिय अणाइयाओ-अपज्जवसियाओ' स्यादनादिका अपर्यवसिताः अनाद्यनन्ता इत्यर्थः। अयं चतुर्थो भङ्गकः स च लोकं परिहृत्य याः श्रेणयः तदपेक्षया कथित इति। 'पाईणपडीणायययाओ दाहिणुत्तराययाओ य एवं चेव' प्राचीनप्रतीच्यायताः दक्षिणोत्तरायताश्च श्रेणयः, एव-

गया है। अर्थात्-मध्यलोकवर्ती क्षुल्लक प्रतर के पास आई हुई ऊर्ध्व और अधः लम्बी श्रेणियों की अपेक्षा से यहां यह प्रथम भंग कहा गया है। 'सिय साइयाओ अपज्जवसियाओ' कई एक श्रेणियां सादि अनन्त है-ऐसा यह जो द्वितीय भंग यहां कहा गया है वह लोकान्त से आरम्भ कर चारों तरफ गई हुई श्रेणियों को आश्रित करके कहा गया है। 'सिय अणाइयाओ सपज्जवसियाओ' कई एक श्रेणियां अनादि सान्त हैं-ऐसा जो यह तृतीय भंग यहां कहा गया है सो लोकान्त के पास समस्त श्रेणियों का अन्त होता है इस अभिप्राय को लेकर कहा गया है। 'सिय अणाइयाओ अपज्जवसियाओ' कई एक श्रेणियां अनादि अनन्त हैं ऐसा जो यह चतुर्थ भंग यहां कहा गया है वह लोक को छोडकर जो श्रेणियां आई हुई हैं उन्हे आश्रित करके कहा गया है। 'पाईण पडीणाययाओ दाहिणुत्तराययाओ य एवं चेव'

આશ્રય કરીને કહેલ છે, અર્થાત્ મધ્યલોકમાં રહેલ ક્ષુલ્લક પ્રતરની પાસે આવેલી ઉપર અને તેનો નીચેની લાંબી શ્રેણિયોની અપેક્ષાથી આ પહેલો ભંગ અહિયાં કહ્યો છે. ૧

'सिय साइयाओ अपज्जवसियाओ' કેટલિક શ્રેણિયો સાદિ અનંત છે એવો જે બીજો ભંગ અહિયાં કહ્યો છે, તે લોકાન્તથી આરંભ કરીને ચારે તરફ ગયેલી શ્રેણિયોનો આશ્રય કરીને કહેલ છે. તેમ સમજવું. 'सिय अणाइयाओ सपज्जवसियाओ' કેટલિક શ્રેણિયો અનાદિ સાન્ત છે, આ પ્રમાણેનો જે આ ત્રીજો ભંગ અહીંયાં કહ્યો છે, તે લોકાન્તની પાસે સઘળી શ્રેણિયોનો અંત થાય છે તે અભિપ્રાયથી કહેલ છે. 'सिय अणाइयाओ अपज्जवसियाओ' કેટલીક શ્રેણિયો અનાદિ અને અનંત છે, એ પ્રમાણેનો જે ચોથો ભંગ કહ્યો છે, તે લોકને છોડીને જે શ્રેણીયો આવી છે, તેનો આશ્રય કરીને કહેલ છે. 'पाईण पडीणाययाओ दाहिणुत्तराययाओ य एव चेव' આજ રીતે પૂર્વથી

मेव पूर्वपश्चिमभागे लम्बायमानाः-दक्षिणोत्तरस्यां च लम्बायमानाः श्रेणयोऽपि एवमेव-पूर्ववदेव ज्ञातव्याः। तत् किं सर्वथैव पूर्वप्रकरणसादृश्यम् तत्राह-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं नो साइयाओ सपज्जवसियाओ' नवरं नो सादिकाः सपर्यवसिताः अलोके तिर्यक्श्रेणीनां सादित्वेऽपि सपर्यवसितत्वस्य सान्तत्वस्य अभावान्न प्रथमो भङ्गः सम्भवति, शेषास्तु-त्रयो भङ्गकाः सम्भवन्त्येव इत्याशयेनाह-'सिय-साइयाओ-अपज्जवसियाओ' स्यात्-सादिकाः-अपर्यवसिता साद्यनन्ता भवन्त्येव तिर्यक्श्रेणय इत्यादि. 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव अनादि सान्ताः, अनाद्यनन्ताः कदाचिद्भवन्त्येवेति पक्षौ पूर्ववदेव बोध्यौ इति। 'उड्ढमहायताओ जहा-ओहि-याओ तहेव चउभंगो'-ऊर्ध्वाध आयताः, यथा-औघिकाः तथैव-चतुर्भङ्गी, अलो-काकाशस्य औघिकभङ्गवदेवाऽत्रापि चत्वारो भङ्गका ज्ञातव्याः। तथाहि-'सादि-

इसी प्रकार का कथन पूर्व पश्चिम तक लम्बी जो श्रेणियां हैं और दक्षिण उत्तर में जो लम्बी श्रेणियां हैं उसके संबंध में भी समझ लेना अर्थात् वे भी इसी प्रकार के भंगोंवाली हैं। 'नवरं नो साइयाओ सपज्जवसियाओ' परन्तु यहां पर सादिसान्त यह भंग नहीं हैं। शेष तीन भंग हैं। क्योंकि अलोक में पूर्वपश्चिम और उत्तर दक्षिण तक लम्बी जो श्रेणियां हैं उनमें सादिता तो है पर उनमें सान्तता नहीं है। इसलिये यहां प्रथम भंग के सद्भावका निषेध किया गया है। यही बात 'सिय साईयाओ अपज्ज-वसियाओ सेसं तं चेव' इस सूत्रपाठ द्वारा पुष्ट की गई है। 'उड्ढमहाय-ताओ जहा ओहियाओ तहेव चउभंगो' तथा अलोकाकाशकी औघिक सामान्य श्रेणियों की तरह ऊर्ध्व अधः लम्बी जो श्रेणियां हैं उनके सम्बन्ध में भी चार भंग यहां कहना चाहिये। इस प्रकार ऊर्ध्व अधः

પશ્ચિમ સુધીની લાંબી જે શ્રેણિયે છે, અને દક્ષિણથી ઉત્તર સુધીમાં જે લાંબી શ્રેણિયો છે, તેના સંબંધમાં પણ આ ઉપર કહ્યા પ્રમાણેના ભંગો સમજવા. 'नवरं नो साइयाओ सपज्जवसियाओ' પરંતુ સાદિસાન્ત આ ભંગ થતો નથી. બાકીના ત્રણે ભંગો થાય છે કેમકે-અલોકમાં પૂર્વપશ્ચિમ અને ઉત્તર દક્ષિણ સુધી લાંબી જે શ્રેણિયો છે, તેમાં સાદિપણું તો છે, પરંતુ તેમાં સાન્તપણું નથી. આ કારણથી અહિયાં પહેલા ભંગનો નિષેધ કર્યો છે એજ વાત 'सिय साईयाओ अपज्जवसियाओ सेसं तं चेव' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરી છે. 'उड्ढ महाययाओ जहा ओहियाओ तहेव चउभंगो' તથા અલોકાકાશની ઔઘિક સામાન્ય શ્રેણિયો પ્રમાણે ઉર્ધ્વ, અધ-ઉપર નીચે લાંબી જે શ્રેણિયો છે, તેના સંબંધમાં પણ અહીયાં ચાર ભંગો કહેવા જોઈએ આ રીતે ઉપર નીચે

सान्ताः, साद्यनन्ताः, अनादि सान्ताः, तथा-अनाद्यनन्ता अपि अलोकाकाशस्य ऊर्ध्वाध आयताः श्रेणयो भवन्तीति।

'सेढीओ णं भंते! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्माओ तेओयाओ पुच्छा? श्रेणयः खलु भदन्त! द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्मरूपाः त्र्योजरूपाः, इति पृच्छा? कृतयुग्मरूपाः श्रेणयो भवन्ति त्र्योजरूपा वा द्वापरयुग्मरूपाः कल्योजरूपा वा भवन्तीति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'कडजुम्माओ' कृतयुग्मरूपाः श्रेणयो भवन्ति वस्तुस्वभावात् एवम्-'नो तेओयाओ' नो त्र्योजरूपाः श्रेणयो भवन्ति। 'नो दावरजुम्मा' नो द्वापरयुग्मरूपा भवन्ति। 'नो कलियोगाओ' नो कल्योजरूपाः श्रेणयो भवन्ति, सर्वत्र विधौ-निषेधे च वस्तु स्वभावत्वमेव कारणमिति। 'एवं जाव उड्ढमहायथाओ' एवं यावत् ऊर्ध्वाध आयता

लम्बी जो श्रेणियां हैं वे सादि सान्त भी है, सादि अनन्त भी हैं, अनादि सान्त भी हैं। और अनादि अनन्त भी हैं।

'सेढीओ णं भंते! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्माओ तेओयाओ पुच्छा' अब श्री गौतमस्वामी इस सूत्रपाठ द्वारा प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-हे करुणानिधे भदन्त! आकाश की श्रेणियां क्या द्रव्यरूप से कृतयुग्म रूप हैं? अथवा त्र्योज रूप हैं? अथवा द्वापरयुग्मरूप हैं? अथवा कल्योजरूप हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'कडजुम्माओ' ये श्रेणियां वस्तुस्वभाव से कृतयुग्मरूप होती हैं। 'नो तेओयाओ' त्र्योजरूप नहीं होती हैं। 'नो दावरजुम्माओ' द्वापरयुग्म रूप भी नहीं होती हैं। 'नो कलिओगाओ' और न कल्योज रूप ही होती हैं। इस प्रकार सर्वत्र विधि और निषेध में वस्तुस्वभा-

---

લાંબી જે શ્રેણિયો છે, તે સાદિસાન્ત પણ છે. સાદિ અનંત પણ છે. અનાદિ સાંત પણ છે અને અનાદિ અનંત પણ છે.

'सेढीओ णं भंते! दव्वट्ठयाए कडजुम्माओ तेओयाओ पुच्छा' હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે કરૂણાસાગરભગવન્ આકાશની શ્રેણિયો દ્રવ્યપણાથી શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે? અથવા દ્વાપર યુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'कडजुम्माओ' આ શ્રેણિયો વસ્તુ સ્વભાવથી કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. 'नो तेओयाओ' ત્ર્યોજ રૂપ હોતી નથી 'नो दावरजुम्माओ' દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ નથી. 'नो कलिओगाओ' અને કલ્યોજ રૂપ પણ નથી જ આ પ્રમાણે વિધિ અને નિષેધમાં બધે જ વસ્તુ-સ્વભાવપણું જ કારણ છે. 'एवं जाव उड्ढमहाययाओ' એજ રીતે ઉપર

अपि श्रेणयः कृतयुग्मरूपा ज्ञातव्याः। न तु-त्र्योजादिरूपाः अत्र यावत्पदेन प्राचीप्रतीच्यायतानां दक्षिणोत्तरायतानां च श्रेणीनां ग्रहणं भवति। ता अपि कृतयुग्म रूपा भवन्ति न तु-त्र्योजादिरूपाः। वस्तुस्वभावादेवेति। 'लोगागाससेढीओ एवं चेव' लोकाकाशश्रेणयोऽपि-एवमेव, लोकाकाशश्रेणयोऽपि द्रव्यार्थतया कृतयुग्मरूपा एव भवन्ति न तु त्र्योजादिरूपा वस्तुस्वभावत्वादिति। 'एवं अलोगागाससेढीओ वि' एवम्-लोकाकाशश्रेणीवदेव-अलोकाकाशश्रेणयोऽपि द्रव्यार्थतया कृतयुग्मरूपा एव न तु-त्र्योजादिरूपा भवन्तीति। अथ प्रदेशार्थतया कृतयुग्मरूपा

वता ही कारण है। 'एवं जाव उड्ढमहाययाओ' इसी प्रकार से ऊर्ध्व अधः आयत जो श्रेणियां हैं वे भी कृतयुग्म रूप हैं ऐसा जानना चाहिये। त्र्योजादि रूप नहीं हैं यहां यावत्पद से पूर्व से पश्चिम तक लम्बी श्रेणियों का और दक्षिण से उत्तर तक लम्बी श्रेणियों का ग्रहण हुआ है। अतः ये श्रेणियां भी कृतयुग्मरूप ही हैं। त्र्योजादिरूप नहीं हैं। क्यों कि वस्तु का स्वभाव ही ऐसा है।

अब श्री गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'लोगागाससेढीओ एवं चेव' हे भदन्त! क्या लोकाकाश की श्रेणियां कृतयुग्मरूप हैं? अथवा त्र्योजरूप हैं? अथवा द्वापरयुग्मरूप हैं? अथवा कल्योजरूप हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्रीने ऐसा कहा कि हे गौतम! लोकाकाश की जो श्रेणियां हैं वे भी द्रव्यार्थता से कृतयुग्मरूप ही हैं त्र्योजादिरूप नहीं हैं। 'एवं अलोगागाससेढीओवि' इसी प्रकार से अलोकाकाश की श्रेणि के संबंध में भी कहना चाहिये। अर्थात् अलोकाकाश की श्रेणियां भी द्रव्यार्थतासे कृतयुग्मरूप ही होती हैं किन्तु त्र्योजादि रूप नहीं होती है।

નીચે લાંબી જે શ્રેણિયો છે, તે પણ કૃતયુગ્મ રૂપ છે તેમ સમજવું જોઈએ ત્ર્યોજ વિગેરે રૂપ નથી. અહીંયાં યાવત્પદથી પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની લાંબી શ્રેણિયો ગ્રહણ કરાઇ છે. તેથી આ શ્રેણિયો પણ કૃતયુગ્મ રૂપ જ છે ત્ર્યોજ રૂપ નથી કેમકે વસ્તુને સ્વભાવ જ એવો છે.

હવે શ્રી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'लोगागाससेढीओ एवं चेव' હે ભગવન્ લોકાકાશની શ્રેણિયો શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે? અથવા દ્વાપર યુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રીએ એવું કહ્યું કે-હે ગૌતમ! લોકાકાશની જે શ્રેણિયો છે, તે પણ દ્રવ્યપણાથી કૃતયુગ્મ રૂપ જ છે. ત્ર્યોજ વિગેરે રૂપ નથી 'एव अलोगागाससेढीओ वि' એજ પ્રમાણે અલોકાકાશની શ્રેણિયોના વિષયમાં પણ કહેવું જોઇએ. અર્થાત્ અલોકાકાશની શ્રેણિયો પણ દ્રવ્યાર્થપણાથી કૃતયુગ્મરૂપ જ છે. ત્ર્યોજાદિ રૂપ હોતી નથી.

एव न तु-त्र्योजादिरूपा भवन्तीति । अथ प्रदेशार्थतामाश्रित्याह-'सेढीओ णं भंते ! पएसट्ठयाए किं कडजुम्माओ पुच्छा ?' श्रेणयः खलु भदन्त ! प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्मरूपाः, इति पृच्छा ?, कृतयुग्मरूपाः त्र्योजरूपाः-द्वापरयुग्मरूपाः-कल्योजरूपा वा श्रेणय इति प्रश्नः ? उत्तरमाह-'एवं चेव' एवमेव, एवम्-यथा द्रव्यार्थतया श्रेणीषु कृतयुग्मस्वरूपत्वमात्र कथितं न तु त्र्योजादिस्वरूपत्वं कथितं तथैव-प्रदेशार्थतयाऽपि श्रेणीषु कृतयुग्मस्वरूपत्वमात्रमेव न तु त्र्योजादिस्वरूपत्वमिति । 'एवं जाव उड्ढमहाययाओ' एवं यावदूर्ध्वाध आयता अपि श्रेणयः केवलं कृतयुग्मस्वरूपा एव । न तु-त्र्योजादिस्वरूपाः, अत्र यावत्पदेन प्राचीप्रतीच्यायतानां श्रेणीनाम्-तथा दक्षिणोत्तरायतानां च श्रेणीनां ग्रहणं भवतीति । सर्वा अपि श्रेणयः केवलं कृतयुग्मस्वरूपा एव भवन्ति, न तु-त्र्योज-द्वापर युग्म-कल्योजस्वरूपा भवन्ति, वस्तु स्वभावस्याऽनतिक्रमत्वादिति ।

अब प्रदेशार्थताको लेकर कहते हैं-'सेढीओ णं भंते ! पएसट्ठयाए किं कडजुम्माओ पुच्छा' इस पाठ द्वारा श्री गौतमस्वामीने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है कि-हे भदन्त ! प्रदेशरूप से श्रेणियां क्या कृतयुग्मरूप हैं ? अथवा त्र्योजरूप हैं ? अथवा द्वापरयुग्मरूप हैं ? अथवा कल्योजरूप हैं ? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभुश्री ने ऐसा कहा है कि 'एवं चेव' हे गौतम ! प्रदेशरूप से भी श्रेणियां कृतयुग्मरूप ही हैं त्र्योजादिस्वरूप नहीं हैं । जैसे कि वे द्रव्यरूप से कृतयुग्मरूप ही है त्र्योजादिरूप नहीं हैं इसी प्रकार यहां पर भी समझना । 'एवं जाव उड्ढमहाययाओ' इसी प्रकार से ऊर्ध्व अधः आयत श्रेणियां भी प्रदेशार्थ से कृतयुग्मरूप ही हैं त्र्योजादिरूप नहीं हैं । यहां यावत् शब्द से 'पूर्व पश्चिम तथा उत्तर दक्षिण आयत श्रेणियों का ग्रहण होता है । इस प्रकार प्रदेशरूप से भी समस्त श्रेणियां कृतयुग्मरूप ही होती

હવે પ્રદેશપણાથી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે-'सेढीओ णं भंते ! पएसट्ठयाए किं कडजुम्माओ पुच्छा' આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવુ પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ પ્રદેશપણાથી શ્રેણિયે શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપર યુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા પ્રભુશ્રી એવું કહે છે કે-'एवं चेव' હે ગૌતમ ! પ્રદેશપણાથી પણ શ્રેણિયો કૃતયુગ્મ રૂપ જ છે ત્ર્યોજ વિગેરે રૂપ નથી. જેમ તે દ્રવ્યપણાથી કૃતયુગ્મ રૂપ જ છે, ત્ર્યોજાદિ રૂપ નથી. તે પ્રમાણે અહીંયાં પણ સમજવું અહીંયાં યાવત્પદથી પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબી શ્રેણિયો ગ્રહણ કરાઇ છે. આ રીતે પ્રદેશપણાથી પણ સઘળી શ્રેણિયો કૃતયુગ્મ રૂપ જ

अथ गौतमस्वामी पुनर्लोकाकाशश्रेणीषु प्रदेशार्थतया यः विशेषः स कथ्यते 'लोगागाससेढीओ णं भंते' इत्यादि। 'लोगागाससेढीओ णं भंते! पएसट्ठयाए पुच्छा?' लोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त! प्रदेशार्थतया पृच्छा? हे भदन्त! लोकाकाश श्रेणयः प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्मस्वरूपाः त्र्योजस्वरूपाः द्वापरयुग्मरूपाः कल्योज रूपावेति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय कडजुम्माओ' स्यात्-कृतयुग्माः लोकाकाशश्रेणयः। 'नो तेओयाओ' नो त्र्योजाः 'सिय दावरजुम्माओ' स्याद्-द्वापरयुग्माः। 'नो कलिओगा' नो कल्योजाः ता लोकाकाशश्रेणय इति। स्यात्-कृतयुग्माः, स्याद्-द्वापरयुग्माः, इत्येतदेवं विचारणीयम्-रूचकाद्धादारभ्य यत्पूर्व-दक्षिणं वा लोकार्द्धं तदितरेण तुल्यं विद्यते,

---

हैं त्र्योजरूप अथवा द्वापरयुग्मरूप अथवा कल्योज स्वरूप वे नहीं होती हैं क्यों कि वस्तु का जो स्वभाव है वह अनतिक्रमणीय होता है।

अब श्री गौतमस्वामी लोकाकाश की श्रेणियों में जो प्रदेश रूप से विशेषता है वह प्रकट करते हैं-'लोगागाससेढीओ णं भंते! पएसट्ठयाए पुच्छा' इसमें गौतमस्वामीने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! लोकाकाश की श्रेणियां प्रदेशरूप से क्या कृतयुग्मरूप हैं? अथवा त्र्योजरूप है? अथवा द्वापरयुग्मरूप हैं अथवा कल्योजरूप हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री गौतमस्वामी से कहते हैं-'गोयमा! सिय कडजुम्माओ, नो तेओयाओ, सिय दावरजुम्माओ, नो कलिओगाओ' हे गौतम! लोकाकाश की श्रेणियां प्रदेशरूप से कदाचित् कृतयुग्मरूप हैं त्र्योजरूप नहीं है कदाचित् द्वापरयुग्मरूप हैं कल्योजरूप नहीं हैं। इस कथन का भाव इस प्रकार से है-रुचकार्ध से लेकर जो पूर्व अथवा दक्षिण का लोकार्ध है

હોય છે, ત્ર્યોજ રૂપ અથવા દ્વાપર યુગ્મ રૂપ અથવા કલ્યોજ રૂપ તે હોતી નથી। કેમકે વસ્તુનો જે સ્વભાવ છે, તે અનતિક્રમણીય હોય છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી લોકાકાશની શ્રેણિયોમાં પ્રદેશપણાથી જે વિશેષપણું છે, તે પ્રગટ કરે છે. 'लोगागाससेढीओ णं भंते! पएसट्ठयाए पुच्छा' આ સૂત્રથી શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું છે કે-હે ભગવન્ લોક કાશની શ્રેણિયો પ્રદેશપણાથી શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શ્રી ગૌતમસ્વામીને પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! सिय कडजुम्माओ, नो तेओयाओ, सिय दावरजुम्माओ, नो कलिओगाओ' હે ગૌતમ! લોકાકાશની શ્રેણિયો પ્રદેશ પણાથી કોઇ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ છે, ત્ર્યોજ રૂપ નથી. કોઇ વાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે. કલ્યોજ રૂપ નથી આ કથનનો ભાવ એવો છે કે-રૂચકાર્ધથી લઇને પૂર્વ

तस्मात्-पूर्वापरश्रेणयो दक्षिणोत्तरश्रेणयश्च समसंख्यप्रदेशवत्यः। ताश्च श्रेणयः काश्चित्-कृतयुग्मरूपाः काश्चन-द्वापरयुग्माश्च भवन्ति। किन्तु-त्र्योजप्रदेशाः, कल्योजप्रदेशा वा न भवन्ति। तथाहि-असद्भावस्थापनया दक्षिणपूर्वात्-रुचकप्रदेशात् पूर्वतो यल्लोकश्रेण्यर्द्धं तत्प्रदेशशतमानं भवति। यच्चाऽपरदक्षिणाद् रुचकप्रदेशाद् अपरतो लोकश्रेण्यर्द्धं-तदपि प्रदेशशतमानम् भवति' ततश्च शतद्वयस्य चतुष्कापहारे पूर्वापरायतलोकश्रेण्याः कृतयुग्मता भवति। तथा-दक्षिण-

वह इतर से अर्थात् पश्चिम अथवा उत्तर से तुल्य है इसलिये पूर्व पश्चिम श्रेणियां और दक्षिण उत्तर श्रेणियां समान संख्यावाले प्रदेशोंवाली है। इनमें कितनिक श्रेणियां कृतयुग्मरूप हैं और कितनिक श्रेणियां द्वापरयुग्मरूप हैं। किन्तु वे त्र्योजप्रदेशवाली और कल्योज प्रदेशोंवाली नहीं होती हैं। कल्पना करो-दक्षिण पूर्व से लेकर जो रुचक प्रदेश हैं वे पूर्व श्रेणिके अर्धभागरूप हैं-इनका आकार १०० है तथा जो पश्चिम दक्षिण से लेकर रुचक प्रदेश हैं वे पश्चिम श्रेणिके अर्धभागरूप हैं इनका भी आकार १०० है इनमें से दोनों १०० प्रदेशों में से चार २ का अपहार करने पर अन्त में चार ही प्रदेश बचते हैं अतः पूर्व से पश्चिम तक आयत श्रेणियों में एवं उत्तर से दक्षिण तक आयत श्रेणियों में कृतयुग्मता आजाती है। यह पहिले ही प्रकट कर दिया गया है कि जिस राशि में से ४-४ घटाने पर अन्त में ४ बचते हैं ऐसी वह राशि में कृतयुग्मरूपता वाली कही गई है। तथा जिस राशि में ४-४ का अपहार करने पर अन्त

અથવા દક્ષિણનું જે લોકાર્ધ છે, તે પશ્ચિમ અથવા ઉત્તરથી સરખું છે. તેથી પૂર્વ પશ્ચિમની શ્રેણિયો અને દક્ષિણની શ્રેણિયો સરખી સંખ્યાવાળા પ્રદેશોવાળી કહી છે તેમાં કેટલીક શ્રેણિયો કૃતયુગ્મ રૂપ છે, અને કેટલીક શ્રેણિયો દ્વાપર યુગ્મ રૂપ છે, પરંતુ તેઓ ત્ર્યોજ પ્રદેશવાળી અને કલ્યોજ પ્રદેશવાળી હોતી નથી, કલ્પના કરો કે-દક્ષિણ પૂર્વથી લઈને જે રૂચક પ્રદેશ છે, તે પૂર્વ શ્રેણિના અર્ધા ભાગ રૂપ છે, તેનો આકાર ૧૦૦ છે તથા જે પશ્ચિમ અને દક્ષિણથી લઇને રૂચક પ્રદેશ છે, તે પશ્ચિમ શ્રેણિના અર્ધા ભાગ રૂપ છે, તેનો આકાર પણ ૧૦૦ છે, તેમાંથી બન્ને સો ૧૦૦ પ્રદેશોમાંથી ચાર-ચારનો અપહાર કરવાથી (બહાર કહાડવાથી) છેવટે ચાર જ પ્રદેશો બચે છે, જેથી પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની લાંબી શ્રેણિયોમાં કૃતયુગ્મ પણુ આવી જાય છે, આ સર્વ પહેલાં જ પ્રગટ કરી દીધુ છે, કે-જે પ્રદેશરાશીમાંથી ૪-૪ ઘટાડવાથી છેવટે ૪ ચાર બચે એવી તે પ્રદેશરાશિ કૃતયુગ્મ રૂપ કહેલ છે. તથા જે રાશીમાં ૪+૪નો અપહાર કરતાં છેવટે ૩ ત્રણ બચે તે રાશી

पूर्वादुरुचकप्रदेशाद् दक्षिणो योऽन्त्यः प्रदेशः तस्मादारभ्य पूर्वतो यल्लोक-श्रेण्यर्द्धं तत् नवनवतिप्रदेशमानम्। यच्चापरदक्षिणायतादुचकप्रदेशाद् दक्षिणो योऽन्त्यः प्रदेशः तस्मादारभ्याऽपरतोयल्लोकश्रेण्यर्द्धं तदपि च नवनवतिप्रदेशमानम्। ततश्च-द्वयोर्नवनवत्योर्मीलने चतुष्काऽपहारेच पूर्वापरायतलोकश्रेण्यां द्वापरयुग्मता भवतीति। तदेवाह-'एवं पाईणपडीणाययाओवि' एवं प्राचीप्रतीच्यायता अपि श्रेणयो ज्ञातव्याः स्यात्कृतयुग्मा नो त्र्योजाः स्याद्-द्वापरयुग्माः नो कल्योजाः

में ३ बचते हैं वह राशि त्र्योजरूप कही गई है। ४-४ का अपहार करने पर अन्त में जिस राशि में से २ बचते हैं वह राशि द्वापरयुग्म रूप कही गई है और ४-४ का अपहार करने पर जिस राशि में से १ बचना है ऐसी वह राशि कल्योजरूप कहीं गई है। तथा दक्षिण पूर्व रुचक प्रदेश से दक्षिण जो अन्त्य प्रदेश है उससे प्रारंभ कर पूर्व की तरफ जो लोक श्रेणी का अर्द्ध है वह ९९ प्रदेशों के प्रमाण रूप हैं तथा जो अपर दक्षिण तक लंबे रुचक प्रदेश से दक्षिण अन्त प्रदेश है उससे प्रारम्भ कर जो अपर की ओर श्रेणी का अर्द्धभाग है वह भी ९९ प्रदेशों के प्रमाण रूप है। इन दोनों ९९ की संख्या के जोड़ में से ४-४ का अपहार करने पर पूर्वापरायत लोक श्रेणी में द्वापरयुग्मरूपता होती है। यही बात सूत्रकार ने 'एवं पाईणपडीणाययाओवि' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की है। अर्थात्- पूर्व से पश्चिम तक लंबी जो लोकाकाश प्रदेशरूप श्रेणियां हैं वे कदाचित् कृतयुग्मरूप है त्र्योजरूप नहीं हैं,

ત્ર્યોજ રૂપ કહી છે, ૪×૪ ના અપહાર કરતાં છેવટે જે પ્રદેશ રાશીમા ર બે બચે તે પ્રદેશ રાશી દ્વાપરયુગ્મ રૂપ કહી છે. અને ૪+૪ ના અપહાર કરતાં જે પ્રદેશ રાશીમાંથી ૧ એક બચે છે, એવી તે પ્રદેશરાશી કલ્યોજ રૂપ કહેલ છે તથા દક્ષિણ પૂર્વ રૂચક 'પ્રદેશથી જે અન્ત્ય પ્રદેશ છે, તેનાથી પ્રારંભ કરીને પૂર્વની તરફનો લોક શ્રેણિનો અર્ધભાગ છે, તે ૧૯ ઓગણીસ પ્રદેશોના પ્રમાણ રૂપ છે તથા જે ઉત્તર દક્ષિણ સુધી લાંબા રૂચક પ્રદેશથી દક્ષિણનો અંત પ્રદેશ છે, તેનાથી પ્રારંભ કરીને ઉપરની તરફ શ્રેણિનો અર્ધ ભાગ છે, તે પણ ૧૯ ઓગણીસ પ્રદેશોના પ્રમાણ રૂપ છે. આ બન્ને ૧૯ ઓગણીસની સખ્યાના જોડામાંથી ૪+૪ નો અપહાર કરવાથી પૂર્વ પશ્ચિમ લાંબી લોક શ્રેણિમાં દ્વાપરયુગ્મપણું હોય છે આજ વાત સૂત્રકારે 'एव पाईण पडीणाययाओ वि' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે અર્થાત્ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની લાંબી જે લોકાકાશના પ્રદેશ રૂપ શ્રેણિયો છે, તે બધી કોઈ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. ત્ર્યોજ રૂપ હોતી નથી કોઈ વાર તે દ્વાપરયુગ્મ રૂપ

प्राचीप्रतीच्यायताः श्रेणय इति । 'दाहिणुत्तरायायाओवि' दक्षिणोत्तरायता अपि श्रेणयः स्यात्-कृतयुग्माः नो त्र्योजाः स्याद्-द्वापरयुग्माः नो कल्योजा इति । 'उड्ढमहायायाओ णं भंते ! पुच्छा ?' ऊर्ध्वाऽध आयताः खलु पृच्छा ? हे भदन्त ! ऊर्ध्वाऽध आयता लोकाकाशश्रेणय. प्रदेशार्थतया कृतयुग्माः त्र्योजाः द्वापरयुग्माः कल्योजा वेति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'कडजुम्माओ' कृतयुग्माः ऊर्ध्वाऽधआयताः श्रेणयः । 'नो तेओयाओ' नो त्र्योजाः, 'नो दावरजुम्माओ-नो कलिओगाओ' नो द्वापरयुग्माः नो कल्योजाः-ताः श्रेणयो भवन्ति-इति । ऊर्ध्वाध आयताः श्रेणयः प्रदेशार्थतया केवलं कृतयुग्माः न तु त्र्योजादिप्रदेशरूपा भवन्तीति । अत्रेयं संग्रहगाथा—

कदाचित वे द्वापरयुग्मरूप हैं, पर कल्योजरूप नहीं हैं । 'दाहिणुत्तराय याओ वि' इसी प्रकार से दक्षिण से उत्तर तक जो लम्बी लोकाकाश प्रदेश पङ्क्तिरूप श्रेणियां हैं वे भी कदाचित् कृतयुग्मरूप हैं पर त्र्योज रूप नहीं हैं, कदाचित् वे द्वापयुग्मरूप हैं पर कल्योजरूप नहीं हैं । 'उड्ढ महायायाओ णं पुच्छा' हे भदन्त ! ऊर्ध्व अधः आयत जो लोकाकाश श्रेणियां हैं वे प्रदेशरूप से क्या कृतयुग्मरूप हैं ? अथवा त्र्योजरूप हैं ? अथवा द्वापरयुग्मरूप हैं ? अथवा कल्योजरूप हैं ? इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' कडजुम्माओ, नो तेओयाओ, नो दावरजुम्माओ, नो कलिओगाओ' हे गौतम ! ऊर्ध्व अधः आयत जो लोकाकाश श्रेणियां हैं वे प्रदेशरूप से सिर्फ कृतयुग्मरूप हैं त्र्योजरूप नहीं है द्वापरयुग्मरूप नहीं हैं और न कल्योजरूप ही हैं । यहां यह

હોય છે, પરંતુ કલ્યોજ રૂપ હોતી નથી, 'दाहिणुत्तरायायाओ वि' એજ રીતે દક્ષિણથી ઉત્તર સુધીની લાંબી લોકાકાશ પ્રદેશની પંક્તિ રૂપ જે શ્રેણિયો છે, તે પણ કોઈ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે, પરંતુ ત્ર્યોજરૂપ હોતી નથી. તે કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે પરંતુ કલ્યોજ રૂપ હોતી નથી. 'उड्ढ महायायाओ णं पुच्छा' હે ભગવન્ ઉપર નીચે લાંબી લોકાકાશ પ્રદેશની જે શ્રેણિયો છે, તે પ્રદેશપણાથી શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा ! कडजुम्माओ, नो तेओयाओ नो दावरजुम्माओ नो कलिओगाओ' હે ગૌતમ ! ઉપર નીચે લાંબી લોકાકાશ પ્રદેશની જે શ્રેણિયો છે, તે પ્રદેશપણાથી કેવળ કૃતયુગ્મ રૂપ છે. ત્ર્યોજરૂપ નથી. દ્વાપરયુગ્મ રૂપ નથી તેમ કલ્યોજ રૂપ પણ નથી. આ સબંધમાં આ પ્રમાણેની સંગ્રહ ગાથા છે—

'तिरियायया उ कडवावराओ लोगस्स संखऽसंखा वा'
सेढीओ कडजुम्मा, उड्ढमहे आययमसंखा' ॥१॥

छाया—तिर्यगायताः कृतद्वापराः लोकस्य सख्याता असंख्याता वा
श्रेणयः कृतयुग्मा ऊर्ध्वाध आयता असंख्याताः ॥१॥ इति ।

'अलोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसट्ठयाए पुच्छा ?' अलोकाकाशश्रेणयः खलु भदन्त ! प्रदेशार्थतया कृतयुग्माः त्र्योजाः द्वापरयुग्माः कल्योजावेति प्रश्नः ? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय कडजुम्माओ जाव सिय कलिओगाओ' स्यात्—कृतयुग्मा यावत् स्यात् कल्योजाः याः श्रेणयः क्षुल्लक-

---

संग्रह गाथा है—'तिरियायया उ कडवावराओ' इत्यादि । तात्पर्य कहने का यही है कि लोक की तिर्यगायत श्रेणि जो कि संख्यात प्रदेशोंवाली अथवा असंख्यात प्रदेशों वाली हैं वे कृतयुग्म अथवा द्वापरयुग्मरूप हैं और जो ऊर्ध्वाध आयत है वे असंख्यातप्रदेशी ही होती हैं और मात्र कृतयुग्मरूप ही हैं ।

अब श्रीगौतमस्वामीप्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं—'अलोगागाससेढीओ णं भंते! पएसट्ठयाए पुच्छा' हे भदन्त! अलोकाकाश की जो श्रेणियां हैं वे प्रदेशरूप से कृतयुग्मरूप हैं ? अथवा त्र्योजरूप हैं अथवा द्वापरयुग्म-रूप हैं ? अथवा कल्योजरूप हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—'गोयमा ! सिय कडजुम्माओ, जाव सिय कलिओगाओ' हे गौतम ! अलोकाकाश की जो श्रेणियां हैं—वे प्रदेश रूप से कितनीक तो कृतयुग्मरूप है कितनीक त्र्योजरूप हैं कितनीक द्वापरयुग्मरूप हैं और कितनीक कल्योजरूप हैं । इनमें जो श्रेणियां क्षुल्लक-

---

'तिरियायया उ कडवावराओ' ઈત્યાદિ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-લોકની-તિર્યગાયતશ્રેણી કે જે સંખ્યાત પ્રદેશોવાળી અથવા અસંખ્યાતપ્રદેશોવાળી છે તે બધી કૃતયુગ્મ અથવા દ્વાપરયુગ્મરૂપ છે અને ઉર્ધ્વ અને અધો ભાગની જે આયત શ્રેણિયો છે તે બધી અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળી જ હોય છે. અને કેવળ કૃતયુગ્મરૂપ જ છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે—'अलोगागाससेढीओ णं भंते ! पएसट्ठयाए पुच्छा' હે ભગવન્ અલોકાકાશની જે શ્રેણિયો છે, તે પ્રદેશપણાથી શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'गोयमा ! सिय कडजुम्माओ जाव सिय कलिओगाओ' હે ગૌતમ ! અલોકાકાશની જે શ્રેણિયો છે, તે પ્રદેશપણાથી કેટલીક કૃતયુગ્મ રૂપ છે, કેટલીક ત્ર્યોજ

प्रतरद्वयसामीप्यात् तिरश्चीनतया उत्थितायाश्च लोकमस्पृशन्त्यः स्थितास्ताः वस्तुस्वभावात् कृतयुग्मा भवन्तीति। अत्र यावत्पदेन 'सिय तेओयाओ सिय दावरजुम्माओ' इत्यनयोः संग्रहो भवतीति तत्र-याः श्रेणयः क्षुल्लक-प्रतरद्वयस्याधस्तना दुपरितनाद्वा प्रतरात् समुत्थिता स्ताः श्रेणय स्त्र्योजाः। यस्मात्-क्षुल्लकप्रतरद्वयस्याध उपरिच प्रदेशतो लोकस्य वृद्धिभावेनाऽलोकस्य प्रदेशत एव हानिभावात् एकैकस्य प्रदेशस्याऽलोकश्रेणीभ्योऽपगमो-दूरीभवती-यर्थो भवति। एवं तदनन्तराभ्यामुत्थिताद्वापरयुग्माः। 'सिय कलिओगाओ' इति-तदनन्तराभ्यामेवोत्थिताः कल्योजाः, एवं पुनस्ता एव यथ संभवं वाच्या इति। 'एवं-पाईण-

प्रतर द्वय के पास से तिरछी निकली है और जो लोक का स्पर्श नहीं करके स्थित हैं वे वस्तुस्वभाव को लेकर कृतयुग्मरूप होती है। यहां यावत्पद से 'सिय तेओयाओ सिय दावरजुम्माओ' इन दोनों का ग्रहण हुआ हैं। इनमें जो श्रेणियां प्रतरद्वय के नीचे से अथवा ऊपर के प्रतर से उठी हुई हैं वे श्रेणियां त्र्योजरूप होती हैं क्यों कि प्रतर द्वय के नीचे एवं ऊपर के प्रदेश से लोक की वृद्धि होती है इससे अलोक की प्रदेश की ही अपेक्षा से हानि होती है, अतः एक एक प्रदेश का अलोक की श्रेणियों से अपगम होता है। इन दोनों प्रदेशों के अनन्तर ही उत्थित अलोकाकाश की श्रेणियां है वे द्वापरयुग्मरूप होती है। 'सिय कलियोगाओ' इन द्वापरयुग्मरूप श्रेणियों के बाद उत्थित जो श्रेणियां हैं वे कल्योजरूप हैं। 'एवं पाईणपडीणाययाओ वि' इसी प्रकार से पूर्व से पश्चिम तक लम्बी जो अलोकाकाश की श्रेणियां हैं -वे भी प्रदेशरूप से कदाचित् त्र्योजरूप होती हैं कदाचित् द्वापरयुग्मरूप होती हैं एवं कदाचित् कल्योजरूप होती है-'एवं दाहिणुत्तराययाओ वि' इसी प्रकार से दक्षिण उत्तर आयत श्रेणियां भी कदाचित्

રૂપ છે. કેટલીક દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે અને કેટલીક કલ્યોજ રૂપ છે, તેમાં જે શ્રેણિયો ક્ષુલ્લક બે પ્રતરોની પાસેથી તિરછી નીકળેલી છે, અને લોકનો સ્પર્શ કર્યા વિના જે રહી છે, તે વસ્તુસ્વભાવથી કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. અહીંયાં યાવત્પદથી 'सिय तेओयाओ, सिय दावरजुम्माओ' આ બન્ને યુગ્મો ગ્રહણ કરાયા છે, આમાં જે શ્રેણિયો બે પ્રતરની નીચેથી અથવા ઉપરના પ્રતરથી ઉઠેલી છે, તે શ્રેણિયો ત્ર્યોજરૂપ હોય છે કેમકે બે પ્રતરોની નીચે ઉપરના પ્રદેશોમાંથી લોકની વૃદ્ધિ થાય છે તેથી અલોકની પ્રદેશની અપેક્ષાએ હાની થાય છે. જેથી એક એક પ્રદેશનું અલોકની શ્રેણિયોથી અપગમ થાય છે. અર્થાત્ ઘટે છે. આ બન્ને પ્રદેશોની પાસે જ અલોકાકાશની શ્રેણિયો છે. તે દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે. 'सिय कलिओ

पडिणायताओ वि' एवम्-अलोकाकाशश्रेणीवदेव, प्रदेशार्थतया प्राचीप्रतीच्यायता अपि श्रेणयः स्यात्-कृतयुग्माः स्यात्-द्वापरयुग्माः स्यात् कल्योजा इति। 'एवं दाहिणुत्तराययाओवि' एवं दक्षिणोत्तरायता अपि श्रेणयो द्रव्यार्थतया स्यात्-कृतयुग्माः स्यात्-त्र्योजाः स्याद्-द्वापरयुग्माः-स्यात्-कल्योजा इति-'उड्ढ महाययाओ वि, एवं चेव' ऊर्ध्वाऽध आयता अपि श्रेणयः, एवमेव स्यात्-कृतयुग्माः स्यात्-त्र्योजाः, स्याद्-द्वापरयुग्मा इति, यदत्र वैलक्षण्यं तत् कथयति-'नवरं' इत्यादि। 'नवरं नो कलिओगाओ' नवरम्-केवलं भेद एतावानेव यत्-नो कल्योजाः-ऊर्ध्वाऽधआयताः श्रेणयः कल्योजा न भवन्ति। 'सेसं तं चेव' शेषम्-एतद्व्यतिरिक्तं सर्वं तदेवेति ॥ सू०६ ॥

अथ प्रकरणान्तरेण श्रेणीनिरूपणार्थमाह-'कइ णं भंते' इत्यादि।

मूलम्-कइ णं भंते! सेढीओ पन्नत्ताओ? गोयमा! सत्त सेढीओ पन्नत्ताओ तं जहा-उज्जुआयया१ एगओ वंका २ दुहओ वंका ३ एगओ खहा ४ दुहओ खहा ५ चक्कवाला ६ अद्धचक्क-

---

कृतयुग्मरूप, कदाचित् त्र्योजरूप कदाचित् द्वापरयुग्मरूप और कदाचित् कल्योजरूप होती है। 'उड्ढमहाययाओ वि' इसी प्रकार से उर्ध्व अधः आयत जो अलोकाकाश की श्रेणियां है वे भी कदाचित् कृतयुग्मरूप, कदाचित् त्र्योजरूप, कदाचित् द्वापरयुग्मरूप होती हैं। पर वे कल्योजरूप नहीं होती हैं। यही बात 'नवरं नो कलिओगाओ' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है। 'सेसं तं चेव' बाकी और सब कथन पूर्वोक्त जैसा ही है ॥सू०६॥

गाओ' આ દ્વાપરયુગ્મ શ્રેણિયો પછીની જે શ્રેણિયો છે, તે કલ્યોજ રૂપ છે. 'एवं पाईण पडीणाययाओ वि' એજ રીતે પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબી જે અલોકાકાશની શ્રેણિયો છે, તે પણ પ્રદેશપણાથી કોઇ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે, અને કોઈ વાર ત્ર્યોજરૂપ હોય છે, કોઈ વાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે. અને કોઈ વાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે 'एवं दाहिणुत्तराययाओ वि' એજ પ્રમાણે દક્ષિણ અને ઉત્તર સુધીની લાંબી જે શ્રેણિયો છે તે કોઈ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ; કોઈ વાર ત્ર્યોજ રૂપ કોઈ વાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ અને કોઇ વાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે. 'उड्ढमहाययाओ वि' એજ રીતે ઉપર નીચે લાંબી અલોકાકાશની જે શ્રેણિયો છે, તે પણ કોઇ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ, કોઈ વાર ત્ર્યોજરૂપ કોઈ વાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે, પરંતુ તે કલ્યોજ રૂપ હોતી નથી. એજ વાત-'नो कलिओगाओ' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવી છે. 'सेसं तं चेव' બાકીનું બીજુ સઘળું કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. ॥સૂ૦૬॥

वाला ७। परमाणुपोग्गला णं भंते! किं अणुसेढिं गई पवत्तइ? विसेढिं गई पवत्तइ? गोयमा! अणुसेढिं गई पवत्तइ, नो विसेढिं-गई पवत्तइ। दुप्पएसिया णं भंते! खंधाणं अणुसेढिं गई पवत्तइ विसेढिं गई पवत्तइ? एवं चेव एवं जाव अणंतपएसियाणं खंधाणं नेरइयाणं भंते! किं अणुसेढिं गई पवत्तइ विसेढिं गई पवत्तइ? एवं चेव। एवं जाव वेमाणियाणं।

इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए केवइया निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता? गोयमा! तीसं निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता, एवं जहा पढमसए पंचमुद्देसए जाव अणुत्तरविमाणात्ति।

कइविहे णं भंते! गणिपिडए पन्नत्ते? गोयमा! दुवालसंगे गणिपिडए पन्नत्ते तं जहा-आयारे जाव दिट्ठिवाए। से किं तं आयारे? आयारे णं समणाणं णिग्गंथाणं आयारगोयरे। एवं अंगपरूवणा भाणियव्वा। जहा-नंदीए-जाव-सुत्तत्थो खलु पढमो, बीओ निज्जुत्तिमिसिओ भणिओ! तइओ य निरवसेसो, एसविही होइ अणुजोगे ॥१॥सू०७॥

छाया—कति खलु भदन्त! श्रेणयः प्रज्ञप्ताः? गौतम! सप्त श्रेणयः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-ऋज्वायता, १, एकतो वक्रा, २, द्विधातो वक्रा, ३, एकतः खा, ४, द्विधातः खा ५, चक्रवाला ६, अर्द्धचक्रवाला ७। परमाणुपुद्गलानां भदन्त! किम्-अनुश्रेणि गतिः प्रवर्त्तते, विश्रेणि गतिः प्रवर्तते? गौतम! अनुश्रेणि गतिः प्रवर्त्तते नो-विश्रेणि गतिः प्रवर्त्तते। द्विप्रदेशिकानां भदन्त! स्कन्धानामनुश्रेणि-गतिः प्रवर्त्तते-विश्रेणि गतिः प्रवर्त्तते। एवमेव। एवं यावत्-अनन्तप्रदेशिकानां स्कन्धानाम्। नैरयिकाणां भदन्त! किमनुश्रेणि गतिः प्रवर्त्तते विश्रेणि गतिः प्रवर्तते एवमेव, एवं यावद्वैमानिकानाम्। एतस्यां खलु भदन्त! रत्नप्रभायां पृथिव्यां कियन्ति निरयावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि? गौतम! त्रिंशद्-निरयावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि एवं यथा प्रथमशतके पञ्चमोद्देशके यावदनुत्तरविमानानि इति।

कतिविधं खलु भदन्त! गणिपिटकं प्रज्ञप्तम्? गौतम! द्वादशाङ्गं गणिपिटकं प्रज्ञप्तम्। तद्यथा-आचारो यावद् दृष्टिवादः अथ कः स आचारः? आचारः खलु श्रमणानां निर्ग्रन्थानामाचारगोचरः। एवम्-अङ्गप्ररूपणा भणितव्या, यथा-नन्द्यां

यावत् 'सूत्रार्थः खलु प्रथमः द्वितीयो निर्युक्ति मिश्रितो भणितः। तृतीयश्च निरवशेषः, एष विधिर्भवति अनुयोगे ॥१-७॥

टीका—'कइ णं भंते! सेढीओ पन्नत्ताओ' कति खलु भदन्त! श्रेणयः? आकाशप्रदेशस्य पङ्क्तयः प्रज्ञप्ताः, इति प्रश्नः? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सत्त सेढीओ पन्नत्ताओ' सप्त श्रेणयः प्रज्ञप्ता 'तं जहा'—तद्यथा यत्र खलु जीवा पुद्गलाश्च सञ्चरन्ति तादृशी आकाशप्रदेशानां पङ्क्तिः श्रेणिः सा—सप्तधा भिद्यते। तत्र—प्रथमा—'उज्जुआयया' ऋज्वायता, ऋजुश्च—सरला आयता—दीर्घेति ऋज्वायता, यया जीवपुद्गला ऊर्ध्वलोकादेरधोलोकादौ सारल्येन गच्छन्तीति १। द्वितीया-'एगओ वंका' एकतो वक्रा, एकतः—एकस्यां दिशि वक्रा,

---

अब सूत्रकार प्रकारान्तर से श्रेणियों का निरूपण करते हैं—'कइ णं भंते! सेढीओ पण्णत्ताओ' इत्यादि सूत्र ७।

टीकार्थ—श्रीगौतमस्वामीने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है—'कइ णं भंते! सेढीओ पण्णत्ताओ' हे भदन्त! श्रेणियां कितने प्रकार की कही गई है? आकाशप्रदेश की पङ्क्ति का नाम श्रेणी है यह पीछे प्रकट किया जा चुका है। इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—गोयमा! सत्त सेढीओ पण्णत्ताओ' हे गौतम! श्रेणियाँ सात कही गई है—'तं जहा' जैसे जहां पर जीव और पुद्गल संचार करते हैं ऐसी जो आकाश प्रदेशों की पङ्क्ति है वह श्रेणि है। वह सात प्रकार की है—इनमें प्रथमा—'उज्जु आयया' वह श्रेणि है कि जिसके द्वारा जीव और पुद्गल ऊर्ध्वलोकादि से अधोलोकादि में सरलता से जाते हैं। इस श्रेणि का नाम ऋज्वायता श्रेणि है। द्वितीया श्रेणि 'एगओ वंका' एकतो वक्रा है इस श्रेणि द्वारा

હવે સૂત્રકાર પ્રકારાન્તરથી શ્રેણિયોનું નિરૂપણ કરે છે. 'कइ णं भंते! सेढीओ पन्नत्ताओ' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે—'कइ णं भंते! सेढीओ पण्णत्ताओ' હે ભગવન્ શ્રેણિયો કેટલા પ્રકારની કહી છે? આકાશ પ્રદેશની પંક્તિનું નામ શ્રેણી છે. તે પહેલા બતાવેલ છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा! सत्त सेढीओ पण्णत्ताओ' હે ગૌતમ! શ્રેણિયો સાત કહેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે જ્યાં જીવ અને પુદ્ગલ સંચાર કરે છે, એવી આકાશ પ્રદેશની જે પંક્તિ છે, તે શ્રેણી સાત પ્રકારની છે. તેમાં પહેલી 'उज्जु आयया' એ શ્રેણી છે કે—જેનાથી જીવ અને પુદ્ગલ ઉર્ધ્વલોક વિગેરેમાંથી અધોલોક વિગેરેમાં સરલપણાથી જાય છે, તે શ્રેણિનું નામ ઋજ્વાયત શ્રેણી છે બીજી શ્રેણી 'एगओ वंका' એકતઃ વક્રા—વાંકી છે. આ શ્રેણી દ્વારા જીવ અને પુદ્ગલ

यया-जीवपुद्गला ऋजुगतया वक्रं कुर्वन्ति-श्रेण्यन्तरेण गच्छन्तीति । स्थापना यथा-ら ।२। तृतीया-'दुहओ वंका' द्विधातो वक्रा, वारद्वयं यस्यां वक्रं कुर्वन्ति सा-द्विधातो वक्रा, सेयम्-ऊर्ध्वक्षेत्राद्-आग्नेयदिशोऽधः क्षेत्रे वायव्यदिशि गत्वा य उत्पद्यते तस्य भवति । तथाहि-प्रथमसमये-आग्नेयया स्तिर्यग् नैर्ऋत्यां गच्छति, ततस्तिर्यगेव वायव्यां विदिशि गच्छति, ततोऽधो वायव्यामेवेति त्रिसमयाइयं द्विधातो वक्रा-त्रसनाड्या मध्ये बहिर्वा भवतीति ३। चतुर्थी-'एगओ खहा' एकतः खा, यया जीवः पुद्गलो वा नाड्या वामपार्श्वादेस्तां श्रेणिं प्रविष्टः,

---

जीव और पुद्गल ऋजुगति से-सरलगति से जाकर फिर वक्रगति करते हैं-द्वितीय श्रेणि में प्रवेश करते हैं। इसका आकार ら- इस प्रकार से है। तृतीया श्रेणि-'दुहओ वंका' द्विधातो वक्रा है । इस श्रेणि द्वारा गमन करने वाला जीव और पुद्गल दो घार वक्रगति करता है-अर्थात् दो बार दूसरी श्रेणी में प्रवेश करता है । यह श्रेणि ऊर्ध्वक्षेत्र की दूसरी श्रेणि में प्रवेश करता है । यह श्रेणि ऊर्ध्वक्षेत्र की आग्नेय दिशा से-अधः क्षेत्र की वायव्य दिशा में जाकर के जो जीव उत्पन्न होता है उसको होती है। प्रथम समय में यह जीव आग्नेयी दिशामेंसे तिरछा नैर्ऋत्य दिशा में जाता है। फिर वहां से द्वितीय समय में तिरछा ही वायव्य विदिशा में जाता है फिर वहां से तृतीय समय में अधो नीचे वायव्यदिशा में ही जाता है । इस प्रकार तीन समय वाली यह द्विधातो वक्रा श्रेणि त्रसनाड़ी की बीच में अथवा उसके बाहर में होती है ३ । चतुर्थी श्रेणि 'एगओ खहा' एकतः खा है। इस श्रेणि के द्वारा जीव और

ઋજુગતિથી-એટલે કે સરલ ગતિથી જઈને પછી વક્રગતિ કરે છે.-એટલે કે બીજી શ્રેણીમાં પ્રવેશ કરે છે. તેનો આકાર ら- આ રીતે છે ત્રીજી શ્રેણી-દુહવો વંका' દ્વિધાતો વક્ર છે. આ શ્રેણી દ્વારા ગમન કરવાવાળો જીવ અને પુદ્ગલ બેવાર વક્રગતિ કરે છે. અર્થાત્ બેવાર બીજી શ્રેણીમાં પ્રવેશ કરે છે. આ શ્રેણી ઉર્ધ્વ ક્ષેત્રના અગ્નિ ખૂણામાંથી નીચેના ક્ષેત્રની વાયવ્ય દિશામાં જઈને જે જીવ ઉત્પન્ન થાય છે, તેને હોય છે. પહેલા સમયમાં આ જીવ અગ્નિ-દિશામાંથી તિરછો નૈરૂત્ય દિશામાં જાય છે. તે પછી ત્યાંથી બીજા સમયમાં તિરછો જ વાયવ્ય દિશામાં જાય છે. તે પછી ત્રીજા સમયમાં ત્યાથી નીચે વાયવ્ય દિશામાં જ જાય છે. આ રીતે ત્રણ સમયવાળી આ દ્વિધાતો વક્રા શ્રેણી ત્રસનાડીની વચમા અથવા તેની બહારમાં હોય છે. ૩ ચોથી શ્રેણી 'एगओ खहा' એકતઃ ખા છે, આ શ્રેણી દ્વારા જીવ અને પુદ્ગલ ત્રસનાડીના વામપાર્શ્વ વિગેરે ભાગથી ત્રસનાડીમાં પ્રવેશ કરે છે, અને પછી એ ત્રસનાડી દ્વારા જઈને

तथैव-त्रसनाड्या-गत्वा पुनस्तद्वामपार्श्वादौ उत्पद्यते-सा एकतः खा, एकस्यां दिशि वामादि पार्श्वलक्षणायां खस्याऽऽकाशस्य लोकनाडीव्यतिरिक्तलक्षणस्य सद्भावादिति। इयं च-द्वि-त्रि-चतुर्वक्रोपेताऽपि क्षेत्रविशेषाश्रिता-इति भेदेन कथिता इति। स्थापना। ८-४। पञ्चमी-'दुहओ खहा' द्विधातः खा, त्रसनाड्या वामपार्श्वादेः त्रसनाडीं प्रविश्य तया नाड्यैव गत्वा अस्या त्रसनाड्या एव दक्षिणपार्श्वादौ यया उत्पद्यते सा द्विधातः खा इत्युच्यते। नाडीबहिर्भूतयोर्वामदक्षिण पार्श्वलक्षणयोर्द्वयोराकाशप्रदेशयोः स्तया स्पृष्टत्वादिति। स्थापना चेत्थम्-८-।५। षष्ठी-'चक्कवाला, चक्रवालम्-मण्डलम् यया श्रेण्या परमाण्वादिर्मण्डलेन परिभ्रम्य समुत्पद्यते सा चक्रवाला, स्थापना चेत्थम्-० ६। 'अद्धचक्कवाला' अर्धचक्रवाला

पुद्गल त्रसनाडी के वामपार्श्वादि भाग से त्रस नाडी में प्रवेश करता है और पुनः उस त्रसनाडी द्वारा जाकर उसके वामपार्श्वादि भाग में उत्पन्न होता है। वामपार्श्वादिरूप एक दिशा में लोक नाडी व्यतिरिक्त आकाश के सद्भाव से इस श्रेणी को 'एकतः खा' कहा गया है। यह श्रेणि दो तीन चार समय की वक्रगति सहित होती है। फिर भी क्षेत्र की विशेषता से इसे जुदा कहा गया है। इसका आकार ·८ इस प्रकार से है। पंचमी श्रेणी 'दुहओ खहा' द्विधातः खा' है जीव जिस श्रेणि से त्रसनाडी के वामपार्श्व आदि से त्रसनाडी में प्रवेश करके एवं उसी त्रसनाडी से जाकर उसके ही दक्षिणपार्श्व आदि में उत्पन्न होता है, वह द्विधातः खा है। क्यों कि नाडी के बहिर्भूत वामदक्षिणपार्श्वरूप आकाश-प्रदेशों का इस श्रेणि के द्वारा स्पर्श होता है। जिस श्रेणि द्वारा परमाणु आदि गोल भ्रमण करके उत्पन्न होते हैं वह चक्रवाल श्रेणि है। इसका आकार ० इस प्रकार से है। (६) जिस श्रेणि द्वारा परमाणु आदि अर्ध

તેના વામપાર્શ્વ વિગેરે ભાગમાં ઉત્પન્ન થાય છે. વામપાર્શ્વાદિરૂપ એક દિશામાં લોકનાડી વ્યતિરિક્ત આકાશના સદ્ભાવથી આ શ્રેણીને 'एकत खा' કહેલ છે. આ શ્રેણી બે ત્રણ અને ચાર સમયની વક્ર ગતિવાળી હોય છે તો પણ ક્ષેત્રના વિશેષ પણાથી જુદી કહેલ છે. તેનો આકાર ·૮ આ રીતે છે પાંચમી શ્રેણી 'दुहओ खहा' દ્વિધાતઃ ખા છે. જે જે શ્રેણીથી ત્રસનાડીના વામપાર્શ્વ આદિથી ત્રસનાડીમાં પ્રવેશ કરીને અને એજ ત્રસનાડીથી જઈને તેનાજ દક્ષિણપાર્શ્વ વિગેરેમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તે દ્વિધાત ખા છે કેમકે નાડીની બહારના વામદક્ષિણ પાર્શ્વરૂપ-ડાબા જમણા ભાગ રૂપ આકાશ પ્રદેશોનો આ શ્રેણી દ્વારા સ્પર્શ થાય છે. જે શ્રેણી દ્વારા પરમાણુ વિગેરે ગોળ ભ્રમણ કરીને ઉત્પન્ન થાય છે, તે ચક્રવાલ શ્રેણી કહેવાય છે. તેનો આકાર ૦ આ

–अर्धमण्डलाकारा, यया श्रेण्या अर्धमण्डलाकारं परिभ्रम्य परमाण्वादिरुत्पद्यते सा अर्द्धचक्रवाला। स्थापना चैवम्–C ।.७॥

अनन्तरं श्रेणयः कथिताः अथ ता एवाऽधिकृत्य परमाण्वादिगतिः कथ्यते–'परमाणुपोग्गलाणं' इत्यादि । 'परमाणुपोग्गला णं भंते' परमाणुपुद्गलानां भदन्त ! 'किं अणुसेढिं गई पवत्तइ' किमनुश्रेणि गतिः प्रवर्तते–अनुकूला पूर्वादिदिगभिमुखा आकाशप्रदेशश्रेणी यत्र भवति सा–अनुश्रेणिः तां श्रेणिम् अनुसृत्य गतिः प्रवर्त्तते ? 'विसेढिं गई पवत्तइ' विश्रेणि गतिः प्रवर्त्तते, विरुद्धा–विदिगादिगता श्रेणी या सा विश्रेणिः तामनुसृत्य गतिः प्रवर्त्तते ? इति प्रश्नः । भगवानाह–'गोयमा'

गोल भ्रमण करके उत्पन्न होता है वह अर्धचक्रवाल श्रेणी है। (७) इसका आकार C इस प्रकार से है। इस प्रकार से श्रेणियों का कथन करके अब सूत्रकार परमाणु आदि की गति का निरूपण करते हैं–इसमें गौतम स्वामीने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है–'परमाणुपोग्गला णं भंते। किं अणुसेढीं गइ पवत्तइ' हे भदन्त परमाणु पुद्गलों की जो गति होती है वह क्या श्रेणी के अनुसार होती है अथवा विश्रेणी से होती है? जिस गति में आकाश प्रदेशों की श्रेणि पूर्वादि दिशा के अभिमुख होती है। ऐसी वह गति अनुश्रेणी है अर्थात् आकाशप्रदेशों की जो पूर्वादि दिशाओं की ओर पङ्क्ति है वह श्रेणि है इस श्रेणि के अनुरूप जो गति होती है वही अनुश्रेणिगति है। इस श्रेणि से विपरीत जो गति है वह विश्रेणि है। अर्थात् विदिशाओं में जो श्रेणि है वह विश्रेणि है। इस विश्रेणि के अनुसार जो गति है वह विश्रेणि गति है।

રીતે છે. ૬ જે શ્રેણી દ્વારા પરમાણુ વિગેરે અર્ધગોળ ભમીને ઉત્પન્ન થાય છે, તે અર્ધચક્રવાલ શ્રેણી છે (૭) તેનો આકાર (c) આ પ્રમાણે છે. આ રીતે શ્રેણિયોનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર પરમાણુ વિગેરેની ગતિનું નિરૂપણ કરે છે તેમાં શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે–'પોગ્ગલાણં ભંતે ! किं अणुसेढिं गइ पवत्तइ' હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલોની જે ગતિ હોય છે તે શું શ્રેણી અનુસાર હોય છે? અથવા વિશ્રેણીપણાથી હોય છે? જે ગતિમાં આકાશ પ્રદેશોની શ્રેણી પૂર્વ વિગેરે દિશાની સામે હોય છે એવી તે ગતિ અનુશ્રેણી કહેવાય છે. અર્થાત્ આકાશ પ્રદેશોની જે પૂર્વ વિગેરે દિશાઓની બાજુએ પંક્તિ છે, તે શ્રેણી છે આ શ્રેણીની અનુરૂપ જે ગતિ હોય છે, તેજ અનુશ્રેણી ગતિ છે, આ શ્રેણીથી વિપરીત જે ગતિ છે, તે વિશ્રેણી કહેવાય છે. અર્થાત્ વિદિશાઓમા જે શ્રેણી છે, તે વિશ્રેણી કહેવાય છે. આ વિશ્રેણી પ્રમાણે જે ગતિ હોય છે. તેને વિશ્રેણી ગતિ કહે છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ

हे गौतम ! 'अणुसेढिं गई पवत्त;-नो विसेढिं गई पवत्तइ' अनुश्रेणि-श्रेणिमनुसृत्य गतिः प्रवर्त्तते-परमाण्वादीनाम्. नो विश्रेणि गतिः प्रवर्त्तते-श्रेणिमनुसृत्यैव परमाणुपुद्गलानामित्यर्थः । 'दुप्पएसियाणं भंते ! खंधाणं' द्विप्रदेशिकानां भदन्त ! स्कन्धानाम् द्वौ प्रदेशौ-अवयवतया विद्येते येषां ते द्विप्रदेशिकाः, द्विप्रदेशिकाश्च ते स्कन्धा अवयविन इति द्विप्रदेशिकाः स्कन्धा स्तेषां द्विप्रदेशिकस्कन्धानां किम् 'अणुसेढिं गई पवत्तइ-विसेढिं गई पवत्तइ-विगता सेढि इति' अनुश्रेणि गतिः प्रवर्त्तते विश्रेणि गतिः प्रवर्त्तते इति प्रश्नः ? उत्तरमाह-'एवं चेव' इत्यादि, 'एवं चेव' एवमेव-यथा-परमाणुपुद्गलानाम् तथैव-द्विप्रदेशिकस्कन्धानामपि अनुश्रेणि-श्रेणिमनुसृ य यथा भवेत् तथैव-गतिः प्रवर्त्तते, न तु विश्रेणि श्रेणी-

---

इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! अणुसेढिं गई पवत्तइ, नो विसेढिं गई पवत्तइ' हे गौतम ! परमाणु आदिकों की जो गति होती है वह श्रेणि के अनुसार ही होती है । श्रेणि के विना नहीं होती हैं।

अब पुनः श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'दुप्पएसिया णं भंते ! खंधाणं अणुसेढिं गई पवत्तइ, विसेढिं गई पवत्तइ' हे भदन्त ! जो द्विप्रदेशिक स्कन्ध हैं उनकी गति श्रेणि के अनुसार होती है अथवा श्रेणि के अनुसार नहीं होती है-विश्रेणि से होती है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'एवं चेव' हे गौतम ! जैसा परमाणुपुद्गलों की गति के सम्बन्ध में कहा गया है वैसा ही कथन द्विप्रदेशिक स्कन्धों की गति के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये । अर्थात् द्विप्रदेशिक स्कन्धों की जो लोकान्त प्रापिणी गति होती है वह श्रेणि के अनुसार ही होती है ।

કહે છે કે-'गोयमा ! अणुसेढिं गई पवत्तइ, नो विसेढि गई पवत्तइ' હે ગૌતમ ! પરમાણુ વિગેરેની જે ગતિ હોય છે, તે શ્રેણી અનુસાર જ હોય છે. શ્રેણી વિના હોતી નથી.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'दुप्पएसिया णं भंते ! खंधाणं अणुसेढिं गई पवत्तइ, विसेढि गई पवत्तइ' હે ભગવન્ બે પ્રદેશવાળા જે સ્કંધો છે, તેની ગતિ શ્રેણી પ્રમાણે જ હોય છે ? અથવા શ્રેણી અનુસાર નથી હોતી ? એટલે કે વિશ્રેણી થી હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'एवं चेव' હે ગૌતમ પરમાણુ પુદ્ગલોની ગતિના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું કથન બે પ્રદેશવાળા સ્કંધોની ગતિના સબંધમા પણ સમજવું. બે પ્રદેશવાળા સ્કંધોની લોકાન્તને પ્રાપ્ત કરવાની જે ગતી શ્રેણી પ્રમાણે જ

विरोधेन गतिर्भवतीति। 'एवं जाव अणंतपएसियाणं खंधाणं' एवं यावदनन्तप्रदेशिकानां स्कन्धानाम्। यावत्पदेन त्रिप्रदेशिकादारभ्य दशप्रदेशिकानां संख्याताऽसंख्यातप्रदेशिकस्कन्धानां ग्रहणं भवति। तथा च-त्रिप्रदेशिकमारभ्य यावदनन्तप्रदेशिकस्कन्धानामपि श्रेणीमनुसृत्यैव गतिर्भवति-न तु-श्रेणीप्रातिकूल्येन गतिर्भवतीति भावः। 'नेरइया णं भंते! किं अणुसेढिं गई पवत्तइ-विसेढिं गई पवत्तइ?' नैरयिकाणामनुश्रेणि गतिः प्रवर्त्तते-विश्रेणि गतिः प्रवर्त्तते? हे भदन्त! नारकजीवानां गमनादिकं श्रेणीमनुसृत्य भवति? श्रेण्यतिक्रमेण वा गमनादिकं भवतीति प्रश्नः? उत्तरमाह-'एवं चेव' एवमेव-यथैव परमाणुपुद्गलादारभ्य

श्रेणि के बिना नहीं होती है। 'एवं जाव अणंतपएसिया णं' इसी प्रकार से यावत् अनन्त प्रदेशों वाले पुद्गलस्कन्धों की गति होती है। यहां यावत्पद से तीन प्रदेशों वाले स्कन्धों से लेकर १० प्रदेशों वाले स्कन्धों का संख्यातप्रदेशों वाले स्कन्धों का और असंख्यात प्रदेशों वाले स्कन्धों का ग्रहण हुआ है।

अब श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'नेरइया णं भंते! किं अणुसेढिं गई पवत्तइ विसेढिं गई पवत्तइ' हे भदन्त! नैरयिक जीवों की जो गति होती है वह क्या श्रेणि के अनुसार होती है। अथवा श्रेणि के विना होती है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'एवं चेव' हे गौतम! परमाणु पुद्गल से लेकर अनन्त प्रदेशों वाले स्कन्धों की जैसी गति होती है-वैसी ही गति परभव को जाते समय नैरयिक जीवों की होती है अर्थात् जब नैरयिक जीव नरकावास में उत्पन्न होता है तब वह वहां आकाश के प्रदेशों

હોય છે શ્રેણી વિના હોતી નથી. 'एव जाव अणंतपएसियाणं' એજ પ્રમાણે યાવત્ અનંત પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલ સ્કંધોની ગતી હોય છે અહીંયાં યાવત્ પદથી ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોથી લઈને ૧૦ પ્રદેશોવાળા સ્કંધે, સંખ્યાત પ્રદેશો વાળા સ્કંધો, અને અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો ગ્રહણ થયા છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'नेरइयाण भंते! किं अणुसेढि गई पवत्तइ, विसेढिं गई पवत्तइ' હે ભગવન્! નૈરઇક જીવોની જે ગતી હોય છે. તે શું શ્રેણીની અનુસાર હોય છે. અથવા શ્રેણી વગર હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'एवं चेव' હે ગૌતમ પરમાણું પુદ્ગલોથી લઈને અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની જેવી ગતી હોય છે. તેવી જ ગતી પરભવમાં જતી વખતે નૈરઈક જીવોની હોય છે. અર્થાત્ જ્યારે નૈરઇક જીવ નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે ત્યાં આકા-

अनन्तप्रदेशिकानां गतिः कथिता तथैव नारकजीवानामपि गमनं श्रेणीमनुसृत्यैव भवति-न तु-श्रेणीप्रातिकूल्येन भवतीति। 'एवं जाव वेमाणियाणं' एवं यावद् वैमानिकानाम्। एवमेव असुरकुमारादारभ्य वैमानिकान्तजीवानामपि श्रेण्यनुसारेण गतिर्भवति न तु विश्रेणिगमनं कथमपि भवतीति भावः

अनन्तरम्-अनुश्रेणि-विश्रेणिगमनं नारकादिजीवानां पूर्वं कथितम्-तच्च गमनं नरकावासादिस्थानेषु भवतीति संबन्धात् पूर्वं संक्षेपेण पुनः प्ररूपयन्नाह-'इमीसे णं' इत्यादि। 'इमीसे णं भंते' एतस्यां खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए केवइया निरयावासस्यसहस्सा पन्नत्ता' रत्नप्रभायां पृथिव्यां कियन्ति नरकावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि? कियन्तो नरकावासा एतस्या सन्ति-इति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'तीसं निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता' त्रिंशत्-निरयावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि-त्रिंशल्लक्षपरिमिता नरकावासाः रत्न-

की पङ्क्ति के अनुसार ही आकरके उत्पन्न होता है श्रेणि के विना नहीं। 'एवं जाव वेमाणियाणं' इसी प्रकार से असुरकुमारों से लेकर यावत् वैमानिकान्त जीवों की भी परलोकप्रापिणी जो गति होती है' वह भी श्रेणि के अनुसार ही होती है-श्रेणि के विना नहीं होती है। नारक जीवों का गमन नरकावास में होता है। इसी सम्बन्ध से पूर्व में कथित भी नरकावासों का कथन पुनः संक्षेप से सूत्रकार करते हैं-इसमें गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछ रहे हैं कि-'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए केवइया निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता' हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी में कितने लाख नरकावास कहे हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! तीसं निरयावाससयसहस्सा पण्णत्ता' हे गौतम! रत्नप्रभापृथिवी में ३० लाख नरकावास कहे गये हैं। 'एवं जहा पढमसए

શના પ્રદેશોની પંક્તિ પ્રમાણેના જ આકારવાળા ઉત્પન્ન થાય છે. શ્રેણી વિના ઉત્પન્ન થતા નથી, 'एवं जाव वेमाणियाण' એજ પ્રમાણે અસુરકુમારોથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોની પણ પરલોક પ્રાપ્ત કરાવનારી જે ગતી હોય છે. તે પણ શ્રેણી અનુસાર જ હોય છે. શ્રેણી વિના હોતી નથી નારક-જીવોનું ગમન નરકાવાસમાં થાય છે જેથી તે સંબંધથી પહેલા કહેલા નરકાવાસોનું કથન સૂત્રકાર સંક્ષેપથી ફરીથી કરે છે-આમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए केवइया निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता' હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા નરકાવાસો કેટલા લાખ કહયા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा! तीस निरयावाससयसहस्सा पन्नत्ता' રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા ૩૦ ત્રીસ લાખ નરકાવાસો

प्रभायां विद्यन्ते इत्यर्थः। 'एवं जहा-पढमसए पंचमुद्देसगे' एवं यथा-प्रथमशतके पञ्चमोद्देशके, प्रथमशतकीयपञ्चमोद्देशके यथा कथितम् तथैव सर्वमिहाऽनुसन्धेयम्। कियत्पर्यन्तः पञ्चमोद्देशक इहाऽनुसन्धेय स्तत्राह-'जाव अणुत्तरविमाण-त्ति' यावदनुत्तरविमानानि, इति अनुत्तरविमानपर्यन्तस्य पञ्चमोद्देशकस्याऽत्राऽनु-कर्षणं कर्त्तव्यमिति। इदं नरकावासादिकं छद्मस्थपुरुषैरपि द्वादशाङ्गशास्त्रबलेन ज्ञातुं शक्यते इति द्वादशाङ्गप्ररूपणायाऽऽह-'कइविहे णं भंते' इत्यादि। 'कइविहेणं भंते! गणिपिडए पन्नत्ते' हे भदन्त! कतिविधं-कति प्रकारकं गणिपिटकं-गणिनां साधूनां पिटकं-मञ्जूषा, तदुवदूयत् तद्द्वादशाङ्गं शास्त्रं प्रज्ञप्तमिति प्रश्नः? भग-वानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'दुवालसंगे गणिपिडए पन्नत्ते' द्वादशाङ्गं गणिपिटक प्रज्ञप्तम्। 'तं जहा'-तद्यथा-'आयारो जाव दिट्ठिवाओ'

पंचमुद्देसगे जाव अणुत्तरविमाणत्ति" इस प्रकार प्रथम शतक के पंचम उद्देशक में जैसा कथन किया जा चुका है वैसा ही वह सब कथन अनु-त्तर विमान तक का यहाँ पर भी जानना चाहिये। यह सब नरकावास आदि का ज्ञान छद्मस्थ पुरुषों को द्वादशाङ्गशास्त्र के ज्ञान बल से हो सकता है, अतः अब सूत्रकार उस द्वादशाङ्ग की प्ररूपणा करते हैं-इसमें श्रीगौतम स्वामीने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-'कइविहे णं भंते! गणिपिडए पन्नत्ते' हे भदन्त! गणिपिटक कितने प्रकार का कहा गया है? गणिपिटक शब्द से यहां द्वादशाङ्गशास्त्र गृहीत हुआ है क्यों कि यह गणियों का आचार्यों का पिटक-मंजूषा के जैसा है। इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! दुवालसंगे गणिपिडए पन्नत्ते' हे गौतम! गणिपिटक आगम १२ अंगवाला कहा गया है। 'तं जहा' जैसे-'आयारो जाव दिट्ठि-

---

કહ્યા છે 'एव जहा पढमसए पचमुद्देसगे जाव अणुत्तरविमाणत्ति' આ રીતે પહેલા શતકના પાંચમા ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનુ સઘળું કથન અનુત્તર વિમાન સુધીનુ અહીંયા પણ સમજવું. આ સઘળા નરકાવાસો વિગેરેનુ જ્ઞાન છદ્મસ્થ પુરૂષોને દ્વાદશાગ શાસ્ત્રના જ્ઞાનના બળથી થઈ શકે છે. જેથી હવે સૂત્રકાર તે દ્વાદશાંગની પ્રરૂપણા કરે છે. આ વિષયમાં શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-'कइविहे णं भंते! गणिपिडए पन्नत्ते' હે ભગવન્ ગણિપિટક કેટલા પ્રકારનું કહેલ છે? ગણિ-પિટક શબ્દથી અહીંયાં દ્વાદશાંગ શાસ્ત્રો ગ્રહણ કરાયા છે. કેમકે-આ ગણિ-ઓના-આચાર્યોના પિટક-પેટિ-મજૂષા જેવા છે. શ્રી ગૌતમસ્વામીના પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! दुवालसंगे गणिपिडए पन्नत्ते' હે ગૌતમ! ગણિપિટક આગમ ૧૨ બાર અંગોવાળુ કહેલ છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે.

आचारो यावद् दृष्टिवादः, आचाराङ्गसूत्रादारभ्य दृष्टिवादपर्यन्तं द्वादशप्रकारकमङ्ग शास्त्रमिति । 'से किं तं आयारो' अथ कोऽयमाचारः ? यद्वा-किं तद्वस्तु यदाचारशब्देन व्याख्यातं भवतीति प्रश्नः ? भगवानाह-'आयारेणं' इत्यादि । 'आयारेणं समणाणं णिग्गंथाणं' आचारे खलु श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम्, आचारे-अधिकरणभूते आचारे-आचाराङ्गसूत्रे खलु शब्दो वाक्यालङ्कारे । 'आयारगोयरपरूवणा भाणियव्वा' आचारगोचर० आचारगोचरेत्यादिना-इदं ज्ञापितं भवति । 'आयारगोयरविणयवेणइयसिक्खाभासा अभासा चरणकरणजायामायावित्तीओ आघविज्जंति ३ । आचारगोचरविनय-वैनयिक-शिक्षा-भाषा-ऽभाषा-चरण-करण यात्रा मात्रा वृत्तय आख्यायन्ते प्रज्ञाप्यन्ते-प्ररूप्यन्ते इति । तत्राचारो ज्ञानादि पञ्चविधः । गोचरोभिक्षाग्रहण विधिलक्षणः, विनयो ज्ञानादिविनयः वैनयिकं विनयस्य फलम्

वायो' आचाराङ्ग यावत् दृष्टिवाद अर्थात् आचाराङ्ग से लेकर दृष्टिवाद तक का समस्त आगम गणिपिटक कहा गया है।

'से किं तं आयारो' हे भदन्त ! आचाराङ्ग क्या है ? अर्थात् ऐसी वह कौनसी वस्तु है जो आचाराङ्ग शब्द से व्याख्यात होती है ? इस प्रकार गौतमस्वामी के प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'आयारेणं समणाणं णिग्गंथाणं आयारगोयरपरूवणा भाणियव्वा' हे गौतम ! आचारांग सूत्र में श्रमण निर्ग्रन्थों के आचार एवं गोचर भिक्षाविधि आदिरूप चारित्र धर्म का प्ररूपण किया है 'आयारगोयर' इत्यादि शब्द से यह ज्ञापित है-'आयारगोयर विणयवेणइय सिक्खा भासा अभासा चरण करण जायामायावित्तीओ आघवेज्जंति' यहां ज्ञानादि के भेद से आचार पांच प्रकार का कहा गया है भिक्षाग्रहणविधि गोचर शब्द से कही

'आयारो जाव दिट्ठिवायो' આચારાંગ યાવત્ દૃષ્ટિવાદ અર્થાત્ આચારાંગથી લઈને દૃષ્ટિવાદ સુધીના સઘળા આગમો ગણિપિટક કહ્યા છે.

'से किं तं आयारो' હે ભગવન્ આચારાંગ એ શું છે ? અર્થાત્ એવી તે કઈ વસ્તુ છે ? કે જે આચારાંગ શબ્દથી કહેવાય છે ? શ્રી ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'आयारेणं समणाणं णिग्गंथाणं आयारगोयरपरूवणा भाणियव्वा' હે ગૌતમ આચારાંગસૂત્રમાં શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોના આચાર અને ગોચર-ભિક્ષાવિધિ વિગેરે રૂપ ચારિત્રધર્મની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. 'आयारगोयर' ઇત્યાદિ શબ્દથી આ સમજાય છે. 'आयारगोयरविणयवेणय सिक्खा भासा अभासाचरणकरणजायामायावित्तीओ आघवेज्जंति' અહીંયાં જ્ઞાનાદિના ભેદથી આચાર પાંચ પ્રકારનો કહેલ છે.

कर्मक्षयादिकम् शिक्षाग्रहणासेवनारूपा। यद्वा-वैनयिको विनयो वा-शिष्यः तस्य-शिक्षा वैनयिकशिक्षा विनयशिक्षा वा-भाषा-सत्या, असत्या मृषा च, अभाषा-मृषा, सत्यामृषाच (मिश्रा) च। चरणं-व्रतादिकरणं पिण्डविशुद्ध्यादि। यात्रा-संयमयात्रा, मात्रा तदर्थमाहारमात्रा। वृत्तिः-अनेकप्रकारैरभिग्रहविशेषैर्वर्तनम्, एताः सर्वा आख्यायन्ते-अभिधीयन्ते इति। 'एवं अंगपरूवणा भाणियव्वा जहा-नंदीए' एवमङ्गप्ररूपणा भणितव्या-एवं पूर्वप्रदर्शितप्रकारवता सूत्रेणाङ्गानां प्ररूपणा भणितव्या। यथा नन्द्याम्-नन्दीसूत्रे येन प्रकारेणाङ्गानां निरूपणं कृतम्, तेनैव प्रकारेण इहाऽपि प्ररूपणं कर्त्तव्यम्। एतत्प्ररूपणं नन्दीसूत्रादेव ज्ञातव्यम्।

अथ कियत्पर्यन्तं नन्दीसूत्रोक्ताऽङ्गप्ररूपणा कर्तव्या तत्राह-'जाव' इत्यादि।

'जाव' यावत् 'सुत्तत्थो खलु पढमो बीओ निज्जुत्ति मीसओ भणिओ।
तइओ य निरवसेसो एसविही होइ अणुओगे' ॥१॥

गई है। ज्ञानादि विनय विनय शब्द से, विनय का फल कर्मक्षयादि वैनयिक शब्द से, भाषा से सत्य और, असत्यामृषा (व्यवहार) अभाषा से मृषा और सत्यामृषा, (मिश्र) चरण से व्रतादि का करना अथवा पिण्ड विशुद्धि आदि, यात्रा शब्द से संयमयात्रा और संयम के निर्वाह निमित्त मात्रा-आहार मात्रा, वृत्ति शब्द से अनेक प्रकार के अभिग्रहों का धारण करना ये सब गृहीत हुए हैं। इन सब का कथन मुनि के चारित्र से सम्बन्धित होने के कारण आचाराङ्ग में किया गया है। 'एवं अंगपरूवणा भाणियव्वा जहा नंदीए' इस प्रकार नंदी सूत्र में कहे अनुसार समस्त अंगों का प्ररूपण करना चाहिये और नन्दी सूत्र गत यह अङ्गप्ररूपणा 'जाव-सुत्तत्थो खलु पढमो बीओ निज्जुत्तिमीसओ

શિક્ષ ગ્રહણ વિધિ ગોચર શબ્દથી કહી છે. જ્ઞાનાદિ વિનય શબ્દથી, વિનયનું ફળ કર્મક્ષય વિગેરે વૈનયિક શબ્દથી, ભાષાથી સત્યાસત્ય અને મૃષા, અભાષાથી મૃષા અને સત્યમૃષા, ચરણથી વૃત્ત વિગેરેનું કરવું અથવા પિંડ વિશુદ્ધિ વિગેરે, યાત્રા શબ્દથી સંયમયાત્રા. અને સંયમના નિર્વાહ માટે માત્રા-આહારમાત્રા, વૃત્તિ શબ્દથી અનેક પ્રકારના અભિગ્રહોને ધારણ કરવા એ બધા ગ્રહણ થયા છે. આ સઘળાનું કથન મુનિના ચારિત્રના સંબંધવાળા હેવાથી આચારાંગમાં કહેલ છે.

'एवं अंगपरूवणा भाणियव्वा जहा नंदीए' આ પ્રમાણે નંદીસૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે સઘળા અંગોની પ્રરૂપણા કરવી જોઈએ. અને નંદીસૂત્રમા કહેલ આ અંગ પ્રરૂપણા યાવત્ 'सुत्तत्थो खलु पढमो वीओ निज्जुत्ति मीसओ भणिओ,

छाया—सूत्रार्थः खलु प्रथमो, द्वितीयो निर्युक्तिमिश्रितो भणितः।
तृतीयश्च निरवशेष एषविधिर्भवत्यनुयोगे ॥१॥

सूत्रार्थमात्रप्रतिपादनपरकः सूत्रार्थोऽनुयोगः।

अयमाशयः-गुरुभिः सूत्राणामर्थमात्र कथनात्मक एव प्रथमोऽनुयोगः कर्त्तव्यः यावता प्राथमिकविनेयानां मतिव्यामोहो न भवेत् सूत्रार्थादधिककथने कदाचित् तत्सम्भवादिति ।१। द्वितीयोऽनुयोगः सूत्रस्यार्थकनिर्युक्तिमिश्रः कर्त्तव्यः इत्येवं भूतो जिनादिभिर्भणितः ।२। तृतीयश्चाऽनुयोगो निरवशेषः—निरवशेषस्य—प्रसक्ताऽनुप्रसक्तस्य सर्वस्याप्यर्थस्य कथनात्—कर्त्तव्यः, एषः—अनन्तरं उक्तः प्रकारत्रय

भणिओ 'तइओ य निरवसेसो एसविही होइ अणुजोगे' यहाँ तक की ग्रहण करनी चाहिये। इस गाथा द्वारा अनुयोग के सम्बन्ध में विधि प्रकट की गई है—इसमें सर्व प्रथम सूत्रार्थ का कथन बाद में निर्युक्ति मिश्र अर्थ और बाद में सर्व अर्थ का कथन करने की बात कही गई है। यही अनुयोग के सम्बन्ध में विधि है केवल सूत्रार्थ का प्रतिपादन करना इसका नाम अनुयोग है। तात्पर्य यह है कि गुरुजनों को सर्व-प्रथम सूत्रों का अर्थमात्र कथन रूप ही अनुयोग करना चाहिये। यह पहिला अनुयोग है। क्यों कि जो पहिले ही पहिले शिष्य हुए हैं यदि उनके प्रति सूत्रार्थ अधिकरूप में कहा जायगा तो हो सकता है कि उनकी मति में व्यामोह (भ्रम) हो जावे अतः ऐसा न हो इसके लिये ऐसा कहा गया है कि गुरु को सब से पहिले अपने शिष्यों के प्रति केवल सूत्रों का अर्थ ही कहना चाहिये। बाद में उस अर्थ को निर्युक्ति से मिश्रित

तइओय निरवसेसो एस विही होई अणुजोगे' આ કથન સુધીનુ કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ. આ ગાથાદ્વારા અનુયોગ સંબંધી વિધિ બતાવેલ છે તેમાં સૌથી પહેલાં સૂત્રાર્થનુ કથન કર્યું છે, તે પછી નિર્યુક્તિ મિશ્ર અર્થ અને તે પછી બધા અર્થોનુ કથન કરવાની વાત કહી છે આજ અનુયોગ સંબંધી વિધિ કહી છે, કેવળ સૂત્રાર્થનુ પઠન કરવું તેનું નામ અનુયોગ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ગુરૂજનોએ સૌથી પહેલાં સૂત્રોના અર્થમાત્રના કથન રૂપ જ અનુયોગ કરવો જોઈએ, આ પહેલો અનુયોગ છે. કેમકે-જે તરતમા જ શિષ્ય થયા છે, તેઓને સૂત્રાર્થ વિશેષ રૂપથી કહેવામાં આવે તો કદાચ તેઓની બુદ્ધિમાં વ્યામોહ-ભ્રમ થવાનો સંભવ છે, જેથી એવું ન થાય તે માટે એવું કહ્યુ છે કે-ગુરૂએ સૌથી પહેલાં પોતાના શિષ્યો પ્રત્યે કેવળ સૂત્રોના અર્થ જ કહેવા જોઇએ. તે પછી તે અર્થને નિર્યુક્તિથી મિશ્રિત કરીને

लक्षणो विधि विधानं भवति स्यात्-अनुयोगे सूत्रस्यार्थेन सहाऽनुरूपतया योजन-लक्षणे विषयभूते इति गाथार्थः ॥सू०७॥

अनन्तरमङ्गानां प्ररूपणं कृतम् अङ्गेषु च नरकादयः प्ररूप्यन्ते इति नरकादीना-मेवाऽल्प-बहुत्वप्रतिपादनायाऽऽह-'एएसि णं भंते' इत्यादि,

मूलम्-एएसि णं भंते! नेरइयाणं जाव देवाणं सिद्धाण य पंचगइसमासेणं कयरे कयरे० पुच्छा? गोयमा! अप्पाबहुए जहा बहुवत्तव्वयाए अट्ठगइ-समास अप्पाबहुगं च। एएसिं णं भंते! सइंदियाणं एगिंदियाणं जाव-अणिंदियाणं य कयरे कयरे० एयंपि जहा बहुवत्तव्वयाए तहेव-ओहियं पयं भाणि-यव्वं-सकाइय अप्पाबहुगं तहेव ओहियं भाणियव्वं।

एएसि णं भंते! जीवाणं पोग्गलाणं जाव सपज्जवाण य कयरे कयरे० जाव बहुवत्तव्वयाए। एएसि णं भंते! जीवाणं आउयस्स कम्मस्स बंधगाणं अबंधगाणं जहा बहुवत्तव्वयाए जाव आउयस्स कम्मस्स अबंधगा विसेसाहिया। सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति ॥सू० ८॥

॥ पणवीसइमे सए तइओ उद्देसो समत्तो ॥२५-३॥

छाया--एतेषां खलु नैरयिकाणां यावद्देवानां सिद्धानां च पञ्चगतिसमासेन कतरे कतरेभ्यः पृच्छा? गौतम! अल्पबहुत्वं यथा बहुवक्तव्यतायाम् अष्टगति समा-सालपबहुत्वञ्च। एतेषां खलु भदन्त! सेन्द्रियाणामेकेन्द्रियाणां यावदनिन्द्रियाणां

कर समझाना चाहिये। इसके बाद उस सूत्र से जो अर्थ स्पष्ट प्रतीत होता है वह और जो अर्थ उससे ध्वनित होता है-झलकता है-वह सब पूर्णरूप से प्रकट करना चाहिये। यही अनुयोग में सूत्र के अर्थ के साथ अनुकूल रूप से उसे योजित करने की विधि है ॥सू०७॥

સમજાવવા જોઈએ તે પછી તે સૂત્રથી જે અર્થ સ્પષ્ટ રીતે જણાય તે અર્થ તથા બીજો અર્થ કે જે તેમાંથી ધ્વનિત થાય છે,-ઝળકે છે તે પૂર્ણરૂપથી પ્રગટ કરવા જોઈએ. આજ અનુયોગમાં સૂત્રના અર્થની સાથે અનુકૂળ રૂપથી તેને યોજીત કરવાની વિધિ છે. ॥સૂ૦ ૭॥

च कतरे कतरे०, एतदपि यथा–बहुवक्तव्यतायाम् तथैव–औधिकपदं भणितव्यम् सकायिकाल्पबहुत्वम् तथैव–औधिकं भणितव्यम् ।

एतेषां खलु भदन्त! जीवानां पुद्गलानां यावत् सर्वपर्यवाणां च कतरे कतरेभ्यो यावद् बहुवक्तव्यतायाम्। एषां खलु भदन्त! जीवानाम् आयुष्कस्य कर्मणो बन्धकानामवन्धकानाम् यथा बहुवक्तव्यतायां यावदायुष्कस्य कर्मणोऽबन्धका विशेषाधिकाः। तदेवं भदन्त! तदेवं भदन्त! इति ॥सू०८॥

पञ्चविंशतितमस्य शतकस्य तृतीयोद्देशकः समाप्तः॥२५–३॥

टीका–'एएसि णं भंते' एतेषां खलु भदन्त! 'नेरइयाणं जाव देवाणं सिद्धाण य पंचगइसमासेणं कयरे कयरे० पुच्छा' नैरयिकाणां यावद् देवानां सिद्धानाञ्च पञ्चगतिसमासेन–पञ्चगत्यन्तर्भावेन कतरे कतरेभ्यः पृच्छा?

अत्र यावत्पदेन मनुष्यतिरश्चां संग्रहो भवति। तथा च–नैरयिकादारभ्य सिद्धपर्यन्तानां पञ्चगत्यन्तर्भावेन कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा

अभी २ अङ्गों की प्ररूपणा की गई है। सो उन अङ्गों में नरकादिकों की प्ररूपणा की गई है। अतः सूत्रकार अब उन्हीं नरकादि के अल्प-बहुत्व का प्रतिपादन करने के निमित्त सूत्र का कथन करते हैं–'एएसिं णं भंते! नेरइया णं जाव देवाणं' इत्यादि सूत्र ८।

टीकार्थ—श्री गौतमस्वामी ने सर्व प्रथम प्रभुश्री से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त! चतुर्गति के जीव नैरयिकों से यावत् देवों तक में तथा सिद्धों में इस प्रकार से इन पांच गतियों के जीवों में कौन जीव किस जीव से अल्प बहुत तुल्य अथवा विशेषाधिक हैं? यहां यावत्पद से मनुष्य और तिर्यञ्चों का संग्रह हुआ है। इस प्रकार नैरयिक से लेकर सिद्धों तक में कौन जीव किस जीव की अपेक्षा अल्प हैं? कौन जीव किस जीव की अपेक्षा बहुत हैं? कौन जीव

આની પહેલાં અંગોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. અને તે અંગોમાં નરક વિગેરેની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે. જેથી સૂત્રકાર આ નરકાદિના અલ્પ અને બહુપણાનું પ્રતિપાદન કરવા માટે નીચેના સૂત્રનું કથન કરે છે. 'एएसि णं भंते! नेरइयाणं जाव देवाणं' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—શ્રીગૌતમ સ્વામીએ સૌથી પહેલાં પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ ચતુર્ગતિના જીવો નૈરયિકોથી લઈને યાવત્ દેવો સુધીમાં તથા સિદ્ધોમાં આ પ્રમાણે આ પાંચ ગતિવાળા જીવોમાં એટલે કે–નૈરયિકોથી લઈને સિદ્ધ ગતિ સુધીના જીવોમાં કયા જીવો કયા જીવની અપેક્ષાથી અલ્પ છે? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વધારે છે? અને કયા જીવો કયા જીવોની

विशेषाधिका वा इति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'अप्पाबहुयं जहा-बहुवत्तव्वयाए' अल्पबहुत्वं यथा-बहुवक्तव्यतायाम् एतेषां नैरयिकादिसिद्धान्तानाम् अल्प-बहुत्वं तथा वक्तव्यम्-यथा-बहुवक्तव्यतायाम् प्रज्ञापनाया स्तृतीयेऽल्पबहुत्वपदे कथितम् । प्रज्ञापनाप्रकरणं चेत्थमर्थतः-

'नर १ नेरइया २ देवा ३ सिद्धा ४ तिरिया ५ कमेण इह होंति ।
थोव १ मसंख २ असंखा ३ अणंतगुणिया ४ अणंतगुणा ५ ॥१॥

छाया—नरा १ नैरयिका २ देवाः ३ सिद्धा ४ स्तिर्यञ्चः ५ क्रमेणेह भवन्ति ।
स्तोका१ असंख्या २ असंख्या ३ अनन्तगुणिता ४ अनन्तगुणाः ।५-१।

सर्वस्तोकाः-नरा, ततोऽसंख्येयगुणाः-नारकाः, ततोऽसंख्येयगुणाः-देवाः, ततोऽनन्तगुणाः-सिद्धाः, ततोऽनन्तगुणाः-तिर्यञ्चः इति ।

'अट्ठगइसमास अप्पाबहुगं च' अष्टगति समासेनाऽल्पबहुत्वं च । अष्टगतिसमासेन यदल्पबहुत्वम्, तदपि यथा-बहुवक्तव्यतायां-प्रज्ञापनाया स्तृतीयपदे, तथैव-वक्तव्यम् । अष्टगतयश्चेत्थम् नरकगतिः, तथा तिर्यग् नराऽमरगतयश्च स्त्री·

किसके समान हैं ? और कौन जीव किसकी अपेक्षा विशेषाधिक हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! अप्पाबहुगं जहा बहुवत्तव्वयाए' प्रज्ञापना के बहुवक्तव्यता नाम के तृतीय पद में कहे गये अनुसार नारक से लेकर सिद्ध तक के जीवों के अल्प बहुत्व के सम्बन्ध में जानना चाहिये । वह प्रज्ञापना प्रकरण इस प्रकार से है-'नर नेरइया देवा' इत्यादि सब से कम मनुष्य हैं । इनसे असंख्यातगुणित नारक हैं । इनसे असंख्यातगुणें देव हैं । देवों से अनन्तगुणें सिद्ध हैं और सिद्धों से भी अनन्तगुणें तिर्यञ्च हैं । 'अट्ठगइसमास अप्पाबहुगं च' आठ गति के समुदाय का भी अल्पबहुत्व प्रज्ञापना सूत्र के तृतीय अल्पबहुत्व·

સમાન છે ? અને કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ? અહીંયાં યાવત્ શબ્દથી મનુષ્યો અને તિર્યંચો ગ્રહણ કરાયા છે

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'ગોયમા ! अप्पाबहुगं जहा बहु वत्तव्वयाए' પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બહુવક્તવ્યતા નામના ત્રીજા પદમાં કહ્યા પ્રમાણે નારકોથી લઈને સિદ્ધો સુધીના જીવોના અલ્પ બહુપણાના સંબંધમા સમજવું જોઈએ. તે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે 'नरनेरइया देवा' ઈત્યાદિ સૌથી ઓછા મનુષ્યો છે તેનાથી અસંખ્યાતગણા નારક જીવો છે. તેનાથી અસંખ્યાતગણા દેવો છે. દેવોથી અનંતગણા સિદ્ધો છે. અને સિદ્ધોથી પણ અનંતગણા તિર્યંચો છે. 'अट्ठगइसमास अप्पाबहुगं च' આઠ ગતિના સમુદાયનું અલ્પ બહુત્વપણું પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રીજા પદમાં કહ્યા પ્રમાણે

पुरुषभेदात् द्वेधा, सिद्धिगतिश्चेत्यष्टौ। एतेषामल्पबहुत्वञ्चैवमर्थतो भवति-
'नारी १ नर २ नेरइया तिरित्थि ४ सुर ५ देवी ६ सिद्ध ७ तिरिया य ८।
थोवअसंखगुणा चउ, संखगुणा णंतगुणा दोन्नि-॥१॥
नार्यो१ नरा२ नैरयिका३ स्तिर्यक्स्त्रियः४ सुरा५ देव्य ६ सिद्धाः७ स्तिर्यञ्चश्च८।
स्तोका असंख्यगुणाश्चत्वारः, संख्यगुणा अनन्तगुणौ द्वौ ॥१॥
सर्वस्तोका नार्यः, १ 'असंखगुणा चउ' इति, नारीशब्दादनन्तरं ये चत्वारः-नर-नैरयिकतिर्यक् स्त्रीयः सुर-रूपाश्चत्वारस्ते उत्तरोत्तरमसंख्यातगुणा विज्ञेयास्तथाहि ताभ्यो नारीभ्यो नरा असंख्यातगुणाः,२ तेभ्यो नैरयिका असंख्यात-

पद में कहे अनुसार जानना चाहिये। आठ गतियां इस प्रकार से हैं-१ नरकगति तथा तिर्यञ्चगति, मनुष्यगति, अमरगति, नरामर तिर्यञ्चों में स्त्री पुरुष के भेद से दो दो प्रकार की और सिद्धगति-इस प्रकार ये आठ गतियां हैं। नरकगति में केवल एक नपुंसक वेद ही होता है इसलिये इसका विशिष्ट भेद नहीं किया गया है। तिर्यञ्चगति में, नरगति में और देव गति में स्त्रीवेद और पुरुषवेद दोनों होते हैं-इसलिये इन्हें स्त्री पुरुष के भेद से विशिष्ट किया गया है सिद्धों में कोई वेद नहीं हैं, इसलिये उसे भी भेद विशिष्ट नहीं किया गया है। यही बात-नारी, नर, नेरइया' इत्यादि। इस गाथा द्वारा प्रकट की गई है। इसके द्वारा यह समझाया गया है कि मनुष्य स्त्रियां सब से कम हैं। 'असंखेज्जगुणा चउ' नारी के आगे के चारपद नर नैरयिक तिर्यक् स्त्री और देव ये चार एक एक से असंख्यातगुणे कहेगये हैं जैसे-नारी-मनुष्य स्त्री की अपेक्षा मनुष्य असं-

સમજવું જોઇએ. આઠ ગતિયો આ પ્રમાણે છે ૧ નરકગતિ, ૨ તિર્યંચગતિ. ૩ નરગતિ-મનુષ્યગતિ ૪ અમરગતિ, ૫-૬-૭, નરામર તિર્યંચમાં સ્રીપુરૂષના ભેદથી બબ્બે પ્રકારની ગતિ, અને સિદ્ધોની ગતિ આ પ્રમાણે આઠ ગતિયો છે. નરકગતિમાં કેવળ એક નપુંસક વેદ જ થાય છે. તેથી તેના વિશેષ ભેદ કહેલ નથી તિર્યંચ ગતિમાં, નરગતિમાં, અને દેવગતિમાં સ્રી વેદ અને પુરૂષ વેદ હોય છે. તેથી તેઓને સ્રીપુરૂષના ભેદવાળા કહ્યા છે સિદ્ધોમાં કોઈ વેદ હોતો નથી. તેથી તેને પણ વેદવાળા કહ્યા નથી. એજ વાત 'नारी, नर नेरइया' ઈત્યાદિ ગાથાદ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. આ ગાથાથી એ સમઝાવ્યું છે કે-મનુષ્ય સ્રિયો સૌથી ઓછી હોય છે. 'असंखेज्जगुणा चउ' નારી શબ્દની પહેલાના ચાર એટલે કે-નર નૈરયિક તિર્યંચ સ્રી અને દેવ આ ચારે એક એકથી અસંખ્યાતગણા કહ્યા છે. જેમકે-નારી-મનુષ્ય સ્રી કરતાં મનુષ્યો અસંખ્યાતગણા છે. તેનાથી સંખ્યાત-

गुणाः,३ तेभ्य स्तिर्यक्स्त्रियोऽसंख्यातगुणाः,४ ताभ्यो देवा असंख्यातगुणाः,५ तेभ्यो देव्यः संख्यातगुणाः,६ सिद्धाः ७ तिर्यञ्चश्च८ प्रत्येकमनन्तगुणाः, इति-अष्ट गतिसमासेन अल्प बहुत्वमिति।

'एएसि णं भंते! सइंदियाणं एगिंदियाणं जाव अणिंदियाण य कयरे कयरे०' एतेषां खलु भदन्त! सेन्द्रियाणामेकेन्द्रियाणां यावत् अनिन्द्रियाणां च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा? अत्र यावत्-पदेन द्वीन्द्रिय-त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियाणां च ग्रहणं भवति इति, तथा च-एतेषां परस्परमल्पबहुत्वविषयकः प्रश्नः? उत्तरमाह-'एयंपि' इत्यादि। 'एयं पि जहा

ख्यात गुणें हैं। इनसे नैरयिक असंख्यातगुणें हैं। इनसे तिर्यञ्चस्त्रियां असंख्यातगुणी हैं। देव इनसे भी असंख्यातगुणें हैं। इनसे भी संख्यातगुणी देवियां हैं। तथा सिद्ध और तिर्यञ्च ये प्रत्येक अनन्त-गुणें २ हैं। इस प्रकार से यह संक्षेपतः अर्थ की अपेक्षा अष्टगति विषयक अल्प बहुत्व कहा है।

अब श्री गौतमस्वामी प्रभुश्री से इस प्रकार पूछते हैं-'एएसि णं भंते! सइंदियाणं एगिंदियाणं जाव अणिंदियाण य कयरे कयरे०' हे भदन्त! सेन्द्रिय, एकेन्द्रिय यावत् अनिन्द्रिय जीवों में-इन्द्रिय उपयोग रहित जीवों में-कौन जीव किनकी अपेक्षा यावत् विशेषाधिक हैं?-यहां प्रथम यावत्पद से 'द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय, चौइन्द्रिय और पञ्चेन्द्रिय' इन जीवों का ग्रहण हुआ है। तथा-द्वितीय यावत्पद से 'अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा' इन पदों का ग्रहण हुआ है। इसके उत्तर में प्रभुश्री

ગણુા નૈરયિકો છે. તિર્યંચ સ્ત્રિયો તેના કરતાં પણુ સંખ્યાત ગણિ છે. દેવો તેનાથી પણુ સંખ્યાતગણુા છે, તેનાથી સંખ્યાતગણી દેવિયો છે તથા સિદ્ધો અને તિર્યંચો એ બધા અનંતગણુા છે. આ રીતે સંક્ષેપથી અર્થની અપેક્ષાએ અષ્ટગતિ સંબંધી અલ્પ બહુપણું કહેલ છે, તેમ સમજવું.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુ શ્રીને એવું પૂછે છે કે-'एएसि णं भंते! सइंदियाणं एगिंदियाणं जाव अणिंदियाण य कयरे कयरे' હે ભગવન્ સેંદ્રિય ઇન્દ્રિયોવાળા, એકેન્દ્રિય, એક ઇન્દ્રિયવાળા યાવત્ અનિંદ્રિય-ઇંદ્રિય વિનાના જીવોમાં કયા જીવો કયા જીવો કરતાં અલ્પ છે? કયા જીવો કયા જીવો કરતાં બહુ છે? કયા જીવો કયા જીવોની તુલ્ય છે? અને કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે? અહીંયાં પ્રથમ યાવત્ પદથી દ્વીન્દ્રિય, તેઇન્દ્રિય, ચૌઇન્દ્રિય, અને પંચેન્દ્રિય આ જીવો ગ્રહણ કરાયા છે. અને બીજા યાવત્પદથી 'अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा' આ પદો ગ્રહણ કરાયા છે.

बहुवत्तव्वयाए तहेव ओहियं पयं भाणियव्वं' एतदपि अल्पबहुत्वं यथा बहुवक्तव्यतायां प्रज्ञापनासूत्रे तृतीयपदे तथैव औघिकं पदं भणितव्यम् । एतदपि यथा बहुवक्तव्यतायां कथितम् तथैवाऽत्रापि औघिकं सामान्यं पदं वक्तव्यम् । तथा च-तत्र यद्यपि-पर्याप्तापर्याप्तकादि भेदेनाऽपि कथितम् अत्र तु-यत् सामान्यतः तदेव वक्तव्यम्-अत एवात्रोक्तम् 'ओहियं पयं भाणियव्वं' इति । औघिकं सामान्यमेव पदं पठनीयमिति तच्च-औघिकं पदमर्थतश्चैवम्

'पण१ चउ२ ति३ दुय४ अणिंदिय५ एगिंदि६ सइंदिया७ कमाहुंति ।
थोवा१ तिन्निय अहिया (२-३-४) दोणंतगुणा ६ विसेसाहिया' ॥

पञ्च१ चतुर२ त्रि३ द्वीन्द्रिया४ अनिन्द्रिया५ एकेन्द्रियाः६ सेन्द्रियाः७ क्रमाद्भवन्ति स्तोका१ त्रयोऽधिका २-३-४ द्वौ-५६-मनन्तगुणौ विशेषाधिकाश्चेति ।

सर्वेभ्योऽल्पीयांसः पञ्चेन्द्रियजीवा भवन्ति । तदपेक्षया चतुरिन्द्रिया विशेषाधिकाः । तदपेक्षया त्रीन्द्रिया विशेषाधिकाः । त्रीन्द्रियापेक्षया द्वीन्द्रियाः विशेषा-

---

कहते हैं-'एवं पि जहा बहुवत्तव्वयाए तहेव' हे गौतम ! इस सम्बन्ध में भी प्रज्ञापना के बहुवक्तव्यता पद में कहा गया सामान्यपद कहना चाहिये । यद्यपि प्रज्ञापना के बहुवक्तव्यतापद रूप तृतीय पद में-पर्याप्त अपर्याप्तक आदि के भेद से भी कथन किया गया है । परन्तु यहां जो वहां सामान्य रूप से कहा गया है वह कहना चाहिये । इसी कारण यहां 'ओहियं पयं भाणियव्वं' ऐसा कहा गया है । वह औघिकपद-सामान्यपद अर्थ की अपेक्षा इस प्रकार से है-'पण चउ ति दुय' इत्यादि । सब से कम पञ्चेन्द्रिय जीव हैं । इनकी अपेक्षा चौइन्द्रिय जीव विशेषाधिक हैं चौइन्द्रिय जीवों की अपेक्षा विशेषाधिक तेइन्द्रिय जीव है । तेइन्द्रिय जीवों की अपेक्षा विशेषाधिक द्विन्द्रिय

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-'एवं पि जहा बहुवत्तव्वयाए तहेव' હે ગૌતમ ! આ સંબંધમાં પણ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બહુવક્તવ્યતા પદમાં કહેલ સામાન્ય પદનું કથન કરવું જોઇએ. જો કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બહુવક્તવ્યતાપદમાં-ત્રીજા પદમાં-પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક, વિગેરેના ભેદથી કહેવામાં આવેલ છે. પરંતુ અહીંયાં જે ત્યાં સામાન્યપણાથી કહેલ છે, તે પ્રમાણે કહેવું જોઇએ. એજ કારણથી અહીંયાં 'ओहिय पयं भाणियव्वं' આ પ્રમાણે કહ્યું છે. તે ઔઘિકપદ-સામાન્યપદ અર્થની અપેક્ષાથી આ પ્રમાણે છે. 'पण चउतिदुय' ઇત્યાદિ બધાથી ઓછા પંચેન્દ્રિય જીવો છે. તેના કરતાં ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો વિશેષાધિક છે. ચાર ઇંદ્રિયવાળા જીવો કરતાં ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવો વિશેષાધિક છે. ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવો કરતાં વિશેષાધિક

धिकाः, द्वीन्द्रियापेक्षया-अनिन्द्रियाः, अनन्तगुणाः, अनिन्द्रियापेक्षया अपि-एकेन्द्रिया अनन्तगुणाः, एकेन्द्रियापेक्षया सेन्द्रिया विशेषाधिका भवन्तीति गाथार्थः।

'सकाइय अप्पाबहुगं तहेव-ओहियं भाणियव्वं' सकायिकाल्पबहुत्वं-तथैवौघिकं भणितव्यम् सकायिक-पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतित्रसकायिकानां यथाल्पबहुत्वं समान्यतः प्रज्ञापनाया स्तृतीयपदे उक्तम् तथैव इहापि भणितव्यम् इत्यर्थः।

प्रज्ञापनायामेवमधीतम् 'तस१ तेउ२ पुढवि३ जल४ वाउकाय५ अकाय६ वणस्सइ७ सकाया८। थोव१ असंखगुणा२ हियतिन्नि उ ३-४-५ दो णंतगुण ६-७ .अहिया८ ॥१॥ त्रसा स्तैजसाः पृथ्वी-जलं-वायुकाया-अकायाः वनस्पतयः सकायाः।

जीव हैं। द्वीन्द्रिय जीवों की अपेक्षा अनिन्द्रिय जीव अनन्तगुणें हैं। अनिन्द्रियों की अपेक्षा भी एकेन्द्रिय जीव अनन्तगुणे हैं। एकेन्द्रिय जीवों की अपेक्षा सेन्द्रिय जीव विशेषाधिक हैं। इस प्रकार से यह गाथा का अर्थ है।

'सकाइय अप्पाबहुगं तहेव ओहियं भाणियव्वं' सकायिकों का भी अल्प बहुत्व औधिक यहां कहना चाहिये। सकायिकपद से पृथिवीकायिक, अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक, वनस्पतिकायिक और त्रसकायिक इनका ग्रहण हुआ है। प्रज्ञापना के तृतीयपद में इसका अल्पबहुत्व जैसा कहा गया है-वह वैसा यहां पर भी कहना चाहिये। वह वहां इस प्रकार से कहा गया है-'तस तेउ पुढवि' इत्यादि। इस गाथा का अर्थ इस प्रकार से है-सब से कम त्रस कायिक जीव हैं।

બે ઇંદ્રિયવાળા જીવો છે. બે ઇંદ્રિયવાળા જીવો કરતાં ઇન્દ્રિય વિનાના સિદ્ધ જીવો અનંતગણા છે. અનીન્દ્રિય-ઇંદ્રિયવિનાના જીવો કરતાં એક ઇંદ્રિયવાળા જીવો અનંતગણા છે. એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો કરતાં ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા જીવો વિશેષાધિક છે. આ પ્રમાણે આ ગાથાનો અર્થ છે.

'सकाइय अप्पाबहुगं तहेव ओहियं भाणियव्वं' સકાયિકોનું અલ્પ બહુપણું ઔઘિક-સામાન્યથી અહીંયાં કહેવું જોઈએ. સકાયિકપદથી પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક, વનસ્પતિકાયિક, અને ત્રસકાયિકો ગ્રહણ કરાયા છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ત્રીજા પદમાં તેઓનું અલ્પ બહુપણું જે રીતે કહેલ છે. તે રીતે અહીંયાં પણ કહેવું જોઈએ તે ત્યાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે. 'तस तेउ पुढवी' ઈત્યાદિ આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-સૌથી ઓછા ત્રસકાયિક જીવો છે. તેઓ કરતાં તેજસ્કાયિક જીવો અસંખ્યાત-

स्तोका-असंख्यातगुणा स्त्रयोऽधिका द्वावनन्तगुणावाऽधिकाश्च ॥१॥ इतिच्छाया सर्वाऽपेक्षया-त्रसकायिकाः स्तोकाः, तदपेक्षया-तैजसाः-तेजस्कायिका जीवा असंख्यातगुणाः, तदपेक्षया-पृथिवीकायिकाऽप्कायिकवायुकायिकाः उत्तरोत्तरं विशेषाधिकाः, तदपेक्षया-अकायिकाः-अनन्तगुणाः, तदपेक्षया वनस्पतिकायिका अनन्तगुणाः, वनस्पतिकायिकापेक्षयाऽपि सकायिका विशेषाधिका भवन्तीति गाथार्थः।

अल्प-बहुत्वाधिकारादेव इदमप्याह-'एएसि णं' इत्यादि। 'एएसि णं भंते! जीवाणं पोग्गलाणं जाव सपज्जवाणय' एतेषां खलु भदन्त! जीवानां पुद्गलानां यावत्-सपर्यायाणां च। अत्र-यावत्पदेन-'समयाणं दव्वाणं पएसाणं' इत्येषां ग्रहणम्। 'कयरे कयरे०' कतरे कतरेभ्यः स्तोका वा बहुका वा तुल्या वा

इनकी अपेक्षा तैजस्कायिक जीव असंख्यातगुणें हैं। इनकी अपेक्षा पृथिवीकायिक, अप्कायिक और वायुकायिक ये उत्तरोत्तर विशेषाधिक हैं। इनकी अपेक्षा अकायिक जीव अनन्तगुणें हैं। इनकी भी अपेक्षा वनस्पतिकायिक जीव अनन्तगुणें हैं। तथा-वनस्पतिकायिकों की भी अपेक्षा सकायिक विशेषाधिक हैं।

अल्प बहुत्व के अधिकार से ही सूत्रकार ने यह भी कहा है-'एएसि णं भंते! जीवाणं पोग्गलाणं जाव सव्वपज्जवाण य कयरे कयरेहिंतो० जाव' हे भदन्त! जीव पुद्गल यावत् समस्त पर्याय इनमें से कौन किनकी अपेक्षा स्तोक-अल्प हैं? कौन किनकी अपेक्षा बहुत हैं? कौन किनके बराबर हैं? और कौन किनकी अपेक्षा विशेषाधिक हैं। यहाँ पर यावत् शब्द से 'समयाणं, दव्वाणं, पएसाणं' इन पदों का ग्रहण हुआ है। इस प्रकार जीव, पुद्गल, पर्याय, समय, द्रव्य एवं प्रदेशों

ગણા વધારે છે. તેઓ કરતાં પૃથ્વિકાયિક, અપ્કાયિક, અને વાયુકાયિક જીવો ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક છે. તેઓના કરતાં અપ્કાયિક જીવો અનતગણા છે. તેના કરતાં વનસ્પતિકાય જીવ અનંતગણા છે. તથા વનસ્પતિકાયિકો કરતાં સકાયિક જીવો વિશેષાધિક છે

અલ્પ બહુપણાના અધિકારથી સૂત્રકારે આ પ્રમાણે પણ કહ્યું છે-'एएसि णं भंते! जीवाणं पुग्गलाण जाव सव्वपज्जवाण य कयरे कयरेहिंतो जाव०' હે ભગવન્ જીવ પુદ્ગલ યાવત્ સઘળા પર્યાયોમાંથી કોણ કોના કરતા અલ્પ છે? કોણ કોના કરતાં વધારે છે? કોણ કોની સમાન છે? અને કોણ કોના કરતાં વિશેષાધિક છે? અહિયાં યાવત્પદથી 'समयाणं, दव्वाणं पएसाणं' આ પદો ગ્રહણ કરાયાં છે. આ રીતે જીવ, પુદ્ગલ, પર્યાય, સમય દ્રવ્ય અને

विशेषाधिका वा। तथा च-हे भदन्त। जीवपुद्गलपर्यायसमयद्रव्यप्रदेशानां मध्ये कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा ? इति प्रश्नः। भगवानाह-'जहा-बहुवत्तव्वयाए' यथा-बहुवक्तव्यतायाम् प्रज्ञापनाया स्तृतीयपदे, एतेषामल्पबहुत्वं कथितम् तथैवात्रापि ज्ञातव्यमिति। तथाहि

'जीवा१ पोग्गल२ समया३ दव्व४ पएसा य ५ पज्जवा६ चेव।
थोवा णंता२ णंता३ विसेसअहिया४ दुवे५ अणंता६' ॥१॥
जीवाः१ पुद्गलाः२ समया३ द्रव्याणि४ प्रदेशाः५ पर्यायाश्चैव६।
स्तोका१ अनन्ताः२ अनन्ताः३ विशेषाधिकाः४ द्वावनन्तौ ६।१। इतिच्छाया,

जीव१-पुद्गल२ समय३ द्रव्य४ प्रदेश ५ पर्यायाः६, इत्यत्र सर्वस्तोका जीवाः १। तदपेक्षया-अनन्तगुणाधिकाः पुद्गलाः २, ततोऽनन्तगुणाः समयाः३, विशेषाधिकानि द्रव्याणि ४, ततोऽनन्तगुणाः प्रदेशाः ५, ततोऽनन्तगुणाधिकाः पर्यायाः। तदयमर्थः-यतो जीवाः प्रत्येकमनन्तानन्तैः पुद्गलैर्बद्धाः प्रायो भवन्ति।

के मध्य में कौन किनसे कम है, कौन किनसे बहुत हैं ? कौन किनके बराबर हैं ? और कौन किनसे विशेष रूप से अधिक हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री गौतमस्वामी से कहते हैं-'जहा बहुवत्तव्वयाए' हे गौतम ! जैसा कथन प्रज्ञापना सूत्र के बहुवक्तव्यता नाम के तृतीय पद में इनके सम्बन्ध में किया गया है वैसा ही कथन इनके सम्बन्ध में यहां पर भी कहना चाहिये। वहां का वह कथन इस प्रकार से है-'जीवा पोग्गल समया' इत्यादि। सब से कम जीव अनन्तगुणें हैं। इनकी अपेक्षा अधिक पुद्गल हैं। इनसे भी अनन्तगुणें अधिक समय हैं। द्रव्य इनसे विशेषाधिक हैं। प्रदेश इन से भी अधिक अनन्तगुणे है और इनसे भी अधिक अनन्तगुणे पर्यायें हैं। क्यों कि प्रत्येक

પ્રદેશોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ છે ? કોણ કોનાથી વધારે છે ? કોણ કોની તુલ્ય છે ? અને કોણ કોનાથી વિશેષરૂપે અધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'जहा बहुवत्तव्वयाए' હે ગૌતમ ! જેવું કથન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બહુવક્તવ્યતા નામના ત્રીજા પદમાં તેઓ સંબંધી આ વિષયમાં કહેલ છે, તેજ પ્રમાણેનું કથન આ વિષયમાં પણ સમજી લેવું ત્યાંનું તે કથન આ પ્રમાણે છે-'जीवा पोग्गलसमया' ઇત્યાદિ બધાથી ઓછા જીવો છે. તેના કરતાં અનંતગણા વધારે પુદ્ગલો છે. તેનાથી પણ અનંતગણો વધારે સમય છે. તેના કરતાં વિશેષાધિક દ્રવ્ય છે. તેનાથી પણ અધિક અનંતગણો પ્રદેશ છે. અને એનાથી પણ વધારે અનંતગણા પર્યાયો છે. કારણ કે-દરેક

पुद्गलास्तु-जीवैः बद्धा असंबद्धाश्चापि भवन्ति । अतः पुद्गलेभ्यो जीवाः स्तोकाः भवन्ति । यथोक्तम्—

'जं पोग्गलावबद्धा जीवा पाएण होंति तो थोवा,
जीवेहिं विरहिया अविरहिया य पुण पोग्गला संति' ॥१॥

यत्पुद्गलावबद्धा प्रायेण जीवा स्ततः स्तोका भवन्ति,
जीवैर्विरहिता अविरहिताश्च पुनः पुद्गलाः सन्ति ॥ इतिच्छाया ।

जीवेभ्योऽनन्तगुणा पुद्गलाः, कथमनन्तगुणत्वम् ? यत् तैजसादिशरीरम् येन जीवेन परिगृहीतं भवति-तत्, ततो जीवात्-पुद्गलपरिमाणमाश्रित्याऽनन्तगुणं भवति । तथा-तैजसशरीरात् प्रदेशतोऽनन्तगुणं कार्मणं शरीरं भवति । एवं च-एते तैजसकार्मणशरीरे जीवप्रतिबद्धे अनन्तगुणे भवतः । जीवविमुक्ते च ते ताभ्या-मनन्तगुणे भवतः । शेषशरीराणां चर्चाऽत्र न कृता यतस्तानि मुक्तान्यपि स्व स्व-

---

जीव प्रायः अनन्तानन्तपुद्गलों से बद्ध हैं । परन्तु जो पुद्गल हैं वे जीवों के साथ संबद्ध भी हैं और असंबद्ध भी हैं । इसी कारण यहां पुद्गलों की अपेक्षा जीवों में स्तोकता कही गई है । सो ही कहा है-'जं पोग्गलावबद्धा जीवा' इत्यादि । जीवों से अनन्तगुणित अधिक पुद्गल इसलिये कहे गये हैं कि जो तैजस आदि शरीर जीव से परिगृहीत हो रहे हैं वे पुद्गलपरिणाम को लेकर जीव से अनन्तगुणे हैं और तैजसशरीर से अनन्तगुणा कार्मणशरीर है । इस प्रकार जीव प्रतिबद्ध ये तैजस और कार्मणशरीर अनन्तगुणें जीव की अपेक्षा से कहे गये हैं । परन्तु जो तैजसकार्मणशरीर जीव से विप्रमुक्त हैं वे भी जीव प्रतिबद्ध तैजस-कार्मण शरीर से अनन्तगुणे हैं । शेष शरीरों की यहां चर्चा नहीं की

જીવો પ્રાયઃ અનંતાનંત પુદ્ગલોથી બંધાયેલા છે. પરંતુ જે પુદ્ગલો છે, તે જીવોની સાથે સંબદ્ધ-બંધાયેલા પણ છે. અને બંધાયા વિનાના પણ છે. આ કારણથી અહીંયાં પુદ્ગલો કરતાં જીવોમાં અલ્પપણું કહેલું છે એજ કહ્યું છે-'जं पोग्गला व बद्धा जीवा' ઇત્યાદિ-જીવો કરતાં પુદ્ગલો અનંતગણા વધારે એટલા માટે કહ્યા છે કે જે તૈજસ વિગેરે શરીરો જીવોથી ગ્રહણ કરાયા છે. એ પુદ્ગલોના પરિણામથી જીવો કરતાં અનન્તગણા છે અને તૈજસ શરીરો કરતાં અનન્ત ગણા કાર્મણ શરીરો છે આ રીતે જીવથી પ્રતિબદ્ધ આ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરો અનન્તગણા જીવની અપેક્ષાથી કહ્યા છે. પરન્તુ જે તૈજસ અને કાર્મણ શરીરો જીવથી છૂટી ગયા છે તે પણ જીવથી પ્રતિબદ્ધ તૈજસ અને કાર્મણ શરીર કરતાં અનન્તગણા છે. બાકીના શરીરોની વિચારણા અહીં કરવામાં

स्थाने तयोरनन्तभागे वर्तते तदेवमिह तैजसशरीरपुद्गला अपि जीवेभ्योऽनन्तगुणाः किं पुनः कार्मणादि पुद्गलराशि सहिताः ?, ते तु अनन्तगुणा भवन्त्येवेति भावः। तथा-पञ्चदशविधप्रयोगपरिणता पुद्गलाः स्तोकास्तेभ्यो मिश्रपरिणता अनन्तगुणाः। तेभ्योऽपि विस्रसापरिणताः अनन्तगुणाः, त्रिविधा एव च पुद्गलाः सर्वे एव भवन्ति। जीवाश्च सर्वेऽपि प्रयोगपरिणतपुद्गलानां प्रतनुकेऽनन्तभागे वर्त्तन्ते। यस्मादेवं-तस्माद् जीवेभ्यः सकाशात् पुद्गला बहुभिरनन्ताऽनन्तकैर्गुणिताः सिद्धा इति। 'एएसि णं भंते' एतेषां खलु भदन्त ! 'जीवाणं आउयस्स कम्मस्स बंधगाणं

गई है। क्यों कि जीव से विप्रमुक्त भी वे अपने अपने स्थान में उन दोनों की अपेक्षा से उन दोनों के अनन्तवें भाग प्रमाण हैं। इस प्रकार तैजस शरीरपुद्गल भी जीवों की अपेक्षा अनन्तगुणें हैं। और जब ये कार्मण आदि पुद्गल राशि हों तो फिर कहना ही क्या है ? इस अवस्था में तो ये अनन्तगुणें होते ही हैं। तथा पन्द्रह प्रकार के प्रयोगों से परिणत हुए जो पुद्गल हैं वे स्तोक हैं। इससे अनन्तगुणें अधिक मिश्रपरिणत पुद्गल हैं और इनसे भी अनन्तगुणें अधिक जो विस्रसा परिणत पुद्गल हैं वे हैं। जितने भी पुद्गल हैं वे सब तीन प्रकार के ही होते हैं। और जितने भी जीव हैं वे सब भी प्रयोगपरिणत पुद्गलों के प्रतनुक अनन्तवें भाग प्रमाण में हैं। अतः जब ऐसी बात है तो यह अपने आप ही सिद्ध हो जाता है कि जीवों से अनेक अनन्तानन्त-गुणित पुद्गल हैं। 'एएसि णं भंते! जीवाणं आउयस्स कम्मस्स बंधगाणं

આવી નથી, કારણ કે જીવથી છૂટેલા તે શરીરો પોતપોતાના સ્થાનમાં તે બન્ને કરતાં તે બન્નેના અનન્તમાં ભાગ પ્રમાણ છે આ રીતે તૈજસ શરીર પુદ્ગલ પણ જીવોની અપેક્ષાએ અનન્તગણા છે. અને જ્યારે આ કાર્મણ વગેરે પુદ્ગલ સમૂહ હોય તો પછી કહેવાનું શું છે, આ અવસ્થામાં તો આ અનન્તગણા જ હોય છે. તથા પંદર પ્રકારના પ્રયોગોથી પરિણત થયેલા જે પુદ્ગલો છે, તે સ્તોક-અલ્પ છે તેના કરતાં અનન્તગણા અધિક-વધારે મિશ્રપરિણત પુદ્ગલો છે. અને તેના કરતાં પણ અનન્તગણા વધારે વિસ્રસાપરિણત પુદ્ગલો છે જેટલા પુદ્ગલો છે તે બધા ત્રણ પ્રકારના હોય છે. અને જેટલા જીવો છે તે બધા પણ પ્રયોગ પરિણત પુદ્ગલોના સૂક્ષ્મ અનન્તમાં ભાગ પ્રમાણવાળા છે તેથી જ્યારે આ પ્રમાણે છે, તો એ વાત પોતાની મેળે જ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે જીવો કરતાં અનેક અનન્તાનંતગણા પુદ્ગલો છે.

'एएसि णं भंते! जीवाणं आउयस्स कम्मस्स बंधगाणं अबंधगाणं?' હે

अबंधगाणं' जीवानामायुष्कस्य कर्मणो बन्धकानामबन्धकानां च कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा इति-प्रश्नः ? भगवानाह-'जहा' इत्यादि । 'जहा-बहुवत्तव्वयाए जाव आउयस्स कम्मस्स अबंधगा विसेसाहिया' यथा बहुवक्तव्यतायां प्रज्ञापनायास्तृतीयेऽल्पबहुत्वपदे यावद् आयुष्कस्य कर्मणोऽबन्धका विशेषाधिकाः, अत्र यावत्पदेन पर्याप्ताऽपर्याप्तसुप्तजाग्रत् समुद्घातप्राप्ताऽसमुद्घातप्राप्त साता-सातवेदकेन्द्रियोपयोगाऽनुपयोगसाकारोपयोगाऽनाकारोपयोगवतां ग्रहणं भवति । ततश्च-हे गौतम ! कर्मबन्धकजीवाऽपेक्षया आयुष्कस्य कर्मणः अबन्धका जीवा विशेषाधिका भवन्ति इति ।

अबंधगाणं' हे भदन्त ! आयुकर्म के बन्धक और अबन्धक इन जीवों के बीच में कौन जीव किन जीवों से कम हैं ? कौन किनसे बहुत हैं ? कौन किनके बराबर हैं ? और कौन किनसे विशेषाधिक हैं इस प्रकारके श्रीगौतमस्वामी के प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभुश्री उनसे कहते हैं-'जहा बहुवत्तव्वयाए जाव आउयस्स कम्मस्स अबंधगा विसेसाहिया' हे गौतम ! इस सम्बन्ध में सब कथन बहु वक्तव्यता में कहेगये कथन के अनुसार जनना चाहिये । यावत् आयुष कर्म के अबन्धक जीव विशेषाधिक हैं । यहां यावत्पद से पर्याप्त अपर्याप्त, सुप्त, जाग्रत, समुद्घात-प्राप्त, असमुद्घातप्राप्त साता, वेदक, असातावेदक इन्द्रिय उपयोगवाले, अनुपयोगवाले, साकारउपयोगवाले और अनाकार उपयोगवाले जीवों का ग्रहण हुआ है । इस प्रकार हे गौतम ! पर्याप्तक जीवों की अपेक्षा आयुष्कर्म के अबन्धक जीव विशेषाधिक हैं ।

ભગવન્ ! આયુ કર્મના બંધવાળા અને બંધ વિનાના આ જીવોમાં કયા જીવો કયા જીવો કરતાં ઓછા છે ? અને કયા જીવો કયા જીવો કરતા અધિક છે ? અને કયા જીવો કયા જીવોની બરોબર છે ? અને કયા જીવો કયા જીવો કરતાં વિશેષાધિક છે ? શ્રી ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-जहा बहुवत्तव्वयाए जाव आउयस्स कम्मस्स अबंधगा विसेसाहिया' હે ગૌતમ ! આ સંબંધનું કથન બહુ વક્તવ્યતા નામના ત્રીજા પદમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. યાવત્ આયુષ્યકર્મના જીવો વિશેષાધિક છે. ત્યાં સુધીનું કથન ગ્રહણ કરવું જોઈએ. અહીંયાં યાવત્ પદથી પર્યાપ્ત અપર્યાપ્ત, સુપ્ત, જાગૃત, સમુદ્ઘાતપ્રાપ્ત, અસમુદ્ઘાતપ્રાપ્ત સાતા વેદવાળા અસાતા વેદવાળા ઉપયોગવાળા ઇન્દ્રિયઉપયોગવાળા, ઇન્દ્રિય ઉપયોગ વિનાના સાકાર ઉપયોગવાળા અને અનાકાર ઉપયોગવાળા જીવો ગ્રહણ કરાયાં છે. આ રીતે હે ગૌતમ કર્મબંધક જીવો કરતાં આયુષ્યકર્મના અબંધક જીવો વિશેષાધિક છે. તેમ સમજવું.

'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! श्रेण्यादि विषये यद् देवानुप्रियेण कथितम्-तत्-सर्वमेवमेव-सर्वथा सत्यमेवेति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते-नमस्यति वन्दित्वा-नमस्यित्वा संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू०८॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य - जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् पञ्चविंशतिशतकस्य
तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥२५-३॥

'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! श्रेणी आदि के विषय में आप देवानुप्रिय ने जो कहा है वह सब सर्वथा सत्य ही है इस प्रकार कह-कर श्री गौतमस्वामी ने प्रभुश्री को वन्दना की उन्हें नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर बिराजमान हो गये ॥सू०८॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके पचीसवें शतकका
तृतीय उद्देशकसमाप्त ॥२५-३॥

'सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति' હે ભગવન્ શ્રેણી વિગેરેના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે સઘળું કથન સર્વથા સત્ય છે. આપ દેવા-નુપ્રિયનું કથન સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ॥સૂ૦ ૮॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના પચીસમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૫-૩॥

卐

॥ अथ चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

तृतीयोद्देशके संस्थानादीनां परिमाणं कथितम् चतुर्थोद्देशके तु-परिमाणस्यैव भेदाः कथ्यन्ते, इत्येवं सम्बन्धेनाऽऽयातस्यास्य चतुर्थोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम् –कइ णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्–कइ णं भंते! जुम्मा पन्नत्ता गोयमा! चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता तं जहा–कडजुम्मे जाव कलिओगे से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता कडजुम्मे जाव कलिओगे। एवं जहा–अट्ठारससए चउत्थे उद्देसए तहेव जाव से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ०। नेरइयाणं भंते! कइजुम्मा पन्नत्ता गोयमा! चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता तं जहा–कडजुम्मे जाव कलिओगे। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ नेरइयाणं चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता तं जहा–कडजुम्मे अट्ठो तहेव एवं जाव वाउकाइयाणं। वणस्सइकाइयाणं भंते! पुच्छा? गोयमा! वणस्सइकाइया सिय कडजुम्मा सिय तेओगा सिय दावरजुम्मा सिय कलिओगा। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ वणस्सइकाइया जाव कलिओगा? गोयमा! उववाइयं पडुच्च। से तेणट्ठेणं तं चेव। बेंदियाणं जहा नेरइयाणं। एवं जाव वेमाणियाणं। सिद्धाणं जहा वणस्सइकाइयाणं। कइविहा णं भंते! सव्वदव्वा पन्नत्ता गोयमा! छव्विहा सव्वदव्वा पन्नत्ता तं जहा–धम्मत्थिकाए अहम्मत्थिकाए जाव अद्धासमए। धम्मत्थिकाए णं भंते! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे जाव कलिओगे गोयमा! नो कडजुम्मे नो तेओगे नो दावरजुम्मे कलिओगे। एवं अहम्मत्थिकाए वि। एवं आगासत्थिकाए वि। जीवत्थिकाए णं भंते! पुच्छा? गोयमा! कडजुम्मे नो तेओगे नो दावरजुम्मे नो कलिओगे। पोग्गलत्थिकाए णं भंते! पुच्छा गोयमा! सिय कडजुम्मे जाव सिय

कलियोगे अद्धासमए जहा जीवत्थिकाए। धमत्थिकाए णं भंते! पएसट्ठयाए किं कडजुम्मे पुच्छा? गोयमा! कडजुम्मे नो तेओगे नो दावरजुम्मे नो कलिओगे। एवं जाव अद्धा-समए। एएसि णं भंते! धम्मत्थिकाय अधम्मत्थिकाय जाव अद्धासमयाणं दव्वट्ठयाए० एएसि णं अप्पाबहुगं जहा बहु-वत्तव्वयाए तहेव निरवसेसं।

धम्मत्थिकाए णं भंते! किं ओगाढे अणोगाढे गोयमा! ओगाढे नो अणोगाढे। जइ ओगाढे किं संखेज्जपएसो-गाढे असंखेज्जपएसोगाढे अणंतपएसोगाढे? गोयमा! नो संखेज्जपएसोगाढे असंखेज्जपएसोगाढे नो अणंतपएसोगाढे।

जइ असंखेज्जपएसोगाढे किं कडजुम्मपएसोगाढे पुच्छा? गोयमा! कडजुम्मपएसोगाढे नो तेओगपएसोगाढे नो दावर-जुम्मपएसोगाढे नो कलिओगपएसोगाढे। एवं अधम्मत्थिकाए वि एवं आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए पुग्गलत्थिकाए अद्धा-समए एवं चेव। इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी किं ओगाढा अणोगाढा जहेव धम्मत्थिकाए एवं जाव अहे सत्तमा। सोहम्मे एवं चेव एवं जाव ईसिप्पब्भारा पुढवी ॥सू० १॥

छाया—कति खलु भदन्त! युग्माः प्रज्ञप्ताः? गौतम! चत्वारो युग्माः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-कृतयुग्माः यावत्-कल्योजाः। तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते-चत्वारो युग्माः प्रज्ञप्ता, कृतयुग्माः यावत्-कल्योजाः। एवं यथा-अष्टादशशते चतुर्थो-द्देशके-तथैव यावत् तत्तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते। नैरयिकाणां भदन्त! कति युग्माः प्रज्ञप्ताः? गौतम! चत्वारो युग्माः प्रज्ञप्ताः। तद्यथा-कृतयुग्माः यावत्कल्योजाः। तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते-नैरयिकाणां चत्वारो युग्माः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-कृतयुग्माः, अर्थस्तथैव। एवं यावद्-वायुकायिकानाम्। वन स्पतिकायिकानां भदन्त! पृच्छा-? गौतम! वनस्पतिकायिकाः स्यात्-कृत युग्माः-स्यात्-त्र्योजाः, स्याद्-द्वापरयुग्माः, स्यात् कल्योजाः। तत्-केनार्थेन भदन्त! एव मुच्यते-वनस्पतिकायिकाः यावत्-कल्योजाः? गौतम! उपपातं

प्रतीत्य-तत्तेनार्थेन-तदेव । द्वीन्द्रियाणां यथा-नैरयिकाणाम् एवं यावद्-वैमानिकानाम् सिद्धानां यथा वनस्पतिकायिकानाम् ।

कतिविधानि खलु भदन्त! सर्वद्रव्याणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! षड्विधानि सर्वद्रव्याणि प्रज्ञप्तानि । तद्यथा-धर्मास्तिकायः, अधर्मास्तिकायो यावत्-अद्धाः समयः । धर्मास्तिकायः खलु भदन्त ! द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्मो यावत्-कल्योजः? गौतम ! नो कृतयुग्मो-नो त्र्योजः-नो द्वापरयुग्मः कल्योजः । एवमधर्मास्तिकायोऽपि-एवमाकाशास्तिकायोऽपि । जीवास्तिकायः खलु भदन्त ! पृच्छा ? गौतम ! कृतयुग्मः, नो त्र्योजः नो द्वापरयुग्मः नो कल्योजः । पुद्गलास्तिकायः खलु भदन्त ! पृच्छा? गौतम ! स्यात्-कृतयुग्मः यावत्-स्यात्-कल्योजः । अद्धासमयो यथा जीवास्तिकायः । धर्मास्तिकायः खलु भदन्त! प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्मः पृच्छा ? गौतम! कृतयुग्म० नो त्र्योजः नो द्वापरयुग्मः कल्योजः, एवं यावत्-अद्धासमयः एतेषां खलु भदन्त! धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकाय यावदद्धासमयानां द्रव्यार्थतया एतेषां खलु-अल्पबहुत्व यथा बहुवक्तव्यतायाम् तथैव-निरवशेषम् । धर्मास्तिकायः खलु भदन्त! किमवगाढः-अनवगाढः ? गौतम ! अवगाढो नो अनवगाढः । यदि-अवगाढः-किं संख्येयप्रदेशावगाढः-असंख्येयप्रदेशावगाढः-अनन्तप्रदेशावगाढः ? गौतम ! नो संख्येयप्रदेशावगाढः-असंख्येयप्रदेशावगाढः-नो अनन्तप्रदेशावगाढः, यदि असंख्येयप्रदेशावगाढः, किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढः पृच्छा-? गौतम ! कृतयुग्मप्रदेशावगाढः नो त्र्योजप्रदेशावगाढः, नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढः नो कल्योजप्रदेशावगाढः । एवमधर्मास्तिकायोऽपि एवमाकाशास्तिकायोऽपि । जीवास्तिकायः-पुद्गलास्तिकायः अद्धासमयः एवमेव ।

इयं खलु भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी किमवगाढा-अनवगाढा-? यथैव-धर्मास्तिकायः, एवम्-यावदधः सप्तमी। सौधर्म एवमेव, एवं यावत्-ईषत्प्राग्भारा पृथिवी ॥सू०१॥

चतुर्थ उद्देशे का प्रारंभ—

तृतीय उद्देशे में संस्थान आदिकों का परिमाण कहा गया है अब इस चतुर्थ उद्देशे में उस परिमाण के भेद कहे जाने वाले हैं सो इसी सम्बन्ध को लेकर इसका प्रारम्भ हो रहा है-'कइ णं भंते ! जुम्मा पन्नत्ता' इत्यादि सूत्र १ ।

ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં સંસ્થાન વિગેરેનું પરિમાણુ કહેલ છે, હવે આ ચોથા ઉદ્દેશામાં તે પરિમાણુના ભેદો કહેવામા આવશે આ સંબંધથી આ ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ થાય છે. 'कइ णं भंते ! जुम्मा पन्नत्ता' ઈત્યાદિ

टीका—'कइ णं भंते ! जुम्मा पन्नत्ता' कति खलु भदन्त ! युग्माः प्रज्ञप्ताः ! 'जुम्मत्ति' संज्ञाशब्दोऽयं राशिबोधकः, ततश्च–हे भदन्त ! कतिराशयः प्रज्ञप्ता इति प्रश्नः ? भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता' चत्वारो युग्माः (राशयः) प्रज्ञप्ताः । 'तं जहा' तद्यथा–'कडजुम्मे जाव कलिओगे' कृतयुग्मो यावत् कल्योजः कृतयुग्म त्र्योज–द्वापरयुग्मकल्योजनामकाश्चत्वारो राशयो भवन्तीति । अत्र यावत्पदेन त्र्योज द्वापरयुग्मयोर्ग्रहणम् । पुनः प्रश्नयति–'से केणट्ठे णं भंते ! एवं वुच्चइ चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता कडजुम्मे जाव कलिओगे' तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते चत्वारो युग्माः, प्रज्ञप्ताः कृतयुग्मो यावत् कल्योजः ? त्र्योजद्वापरयुग्मयो र्यावत्पदेन संग्रह इति प्रश्नः भगवानाह–'एवं जहा' इत्यादि । 'एवं जहा–अट्ठारसमसए चउत्थे उद्देसए तहेव' एवं यथा–अष्टा-

टीकार्थ–हे दीनबन्धू भदन्त ! युग्म कितने प्रकार के कहे गये हैं ? 'जुम्म' युग्म यह संज्ञावाचक शब्द है और 'राशि' अर्थ का बोधक है। इस प्रकार 'रशियां' कितनी कही गई हैं ऐसा यह प्रश्न गौतमस्वामी ने प्रभुश्री से पूछा है। इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम ! 'चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता' राशियां चार प्रकार की कही गई हैं। 'तं जहा' जैसे–'कडजुम्मे जाव कलिओगे' कृतयुग्म यावत् कल्योज यहां यावत् शब्द से त्र्योज और द्वापरयुग्म इन दो राशियों का ग्रहण हुआ है। इस प्रकार कृतयुग्म, त्र्योज द्वापरयुग्म और कल्योज ये चार राशियां हैं।

अब श्री गौतमस्वामी पुनः प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं–'से केणट्ठे णं भंते ! एवं वुच्चइ चत्तारि जुम्मा पण्णत्ता' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि कृतयुग्म आदि चारि राशियां कही गई हैं। इसके उत्तर में

ટીકાર્થ—હે દીનબંધૂ ભગવન્ યુગ્મ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? 'जुम्म'–યુગ્મ આ સંજ્ઞાવાચક શબ્દ છે. અને રાશી અર્થનો બોધ કરાવે છે આ રીતે રાશિયો કેટલી છે? એ રીતનો આ પ્રશ્ન શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને પૂછ્યો છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે–'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता' રાશિયો ચાર પ્રકારની કહી છે. 'त जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'कडजुम्मे जाव कलिओगे' કૃતયુગ્મ યાવત્ કલ્યોજ અહીંયાં યાવત્ શબ્દથી ત્ર્યોજ અને દ્વાપર યુગ્મ આ બે રાશિયો ગ્રહણ કરાઈ છે. આ રીતે કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ આ ચાર રાશિયો કહી છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે–'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો ? કે કૃતયુગ્મ વિગેરે ચાર રાશિયો કહેલ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી

दशशते चतुर्थे उद्देशके तथैव-यस्मात्-राशिविशेषात् चतुर्णां चतुर्णामपहारे कृते सति चत्वार एवाऽवशिष्टा भवेयुः। तस्य राशिविशेषस्य कृतयुग्म इति नाम भवति। तथा-चतुर्भिरपहारे त्रिशेषे त्र्योज इति नाम भवति। द्विशेषे द्वापरयुग्म इति नाम भवति। एकावशेषे कल्योज इति नाम भवति। यथा-षोडशसंख्यायां चतुर्भिरपहारे चत्वारः शिष्यन्ते अतस्तत्र कृतयुग्मता। यथा-पञ्चदशसंख्यायां चतुर्भिरपहारे त्रय एव शिष्यन्ते-इति तस्य नाम त्र्योजो भवति। यथैव चतुर्दश-

---

प्रभुश्री कहते हैं-एवं जहा अट्ठारसमसए चउत्थे उद्देसए तहेव जाव से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ' हे गौतम! अठारहवें शतक के चतुर्थ उद्देशक में कहे अनुसार मैंने ऐसा कहा है कि राशियां कृतयुग्म से लेकर कल्योजतक चार प्रकार की होती है। जिस राशिविशेष में से चार चार का अपहार करने पर अन्त में चार बचे रहते हैं ऐसी वह राशि कृतयुग्म कहलाती है। जिस राशिविशेष में से चार २ का अपहार करने पर अन्त में तीन बच जाते हैं ऐसी वह राशिविशेष त्र्योज कहलाती है। जिस राशिविशेष में से चार २ का अपहार करने पर अन्त में दो बच जाते हैं ऐसी वह राशिविशेष द्वापरयुग्म कहलाती है और जिस राशिविशेष में से चार का अपहार करने पर अन्त में एक बच जाता है ऐसी वह राशिविशेष कल्योज कहलाती है। जैसे-१६ की संख्या में से जब चार २ का अपहार किया जाता है तो अन्त में ४ बचे रहते हैं इसलिये यह राशि कृतयुग्म कहलाती है। १५ की संख्या में से जब ४-४ का अपहार किया जाता है तब

શ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'एवं जहा अट्ठारसमसए चउत्थे उद्देसए तहेव जाव से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ' હે ગૌતમ! અઢારમાં શતકના ચોથા ઉદ્દેશામાં કહ્યા પ્રમાણે મેં એવું કહ્યું છે કે-કૃતયુગ્મથી લઈને કલ્યોજ સુધીની રાશિયો ચાર પ્રકારની હોય છે. જે રાશિ વિશેષમાંથી ચાર ચારનો અપહાર કરવાથી છેવટ ચાર બચે છે, એવી તે રાશિ કૃતયુગ્મ કહેવાય છે. જે રાશિ વિશેષમાંથી ચારનો અપહાર કરતાં અંતે ત્રણ બચે છે, એવી તે રાશિ ત્ર્યોજ કહેવાય છે. જે રાશિ વિશેષમાંથી ચાર ચારનો અપહાર કરતા છેવટે બે બચે છે, એવી તે રાશિ દ્વાપરયુગ્મ કહેવાય છે. અને જે રાશિ વિશેષમાંથી ચાર ચારનો અપહાર કરતાં અન્તમાં એક બચે છે, એવી તે રાશિવિશેષ કલ્યોજ કહેવાય છે. જેમ કે-૧૬ સોળની સંખ્યામાંથી જ્યારે ચાર ચારનો અપહાર કરવામાં આવે છે, તો છેવટે ચાર બચે છે, તેથી તે કૃતયુગ્મ રાશિ કહેવાય છે. ૧૫ પંદરની સંખ્યામાંથી જ્યારે ૪-૪ નો અપહાર કરવામાં આવે ત્યારે

संख्यायां चतुर्भिरपहारे द्वौ शिष्येते अतस्तस्य द्वापरयुग्म इति नाम, त्रयोदश-संख्यायां चतुर्भिरपहारे एक एव शिष्यते अतस्तस्य कल्योज इति नाम भवति। अयमेवाष्टादशशतकीयचतुर्थोद्देशकस्याऽऽशयः। कियत्पर्यन्तमष्टादशशतकीय चतुर्थोद्देशकप्रकरणं ज्ञातव्यं तत्राह-'जाव' इत्यादि। 'जाव से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ' यावत् तत्-तेनाऽर्थेन गौतम! एवमुच्यते, एतत्पर्यन्तमेव वक्तव्यम्। 'नेरइयाणं भंते! कइ जुम्मा पन्नत्ता' नैरयिकाणां भदन्त! कतियुग्माः प्रज्ञप्ताः? इति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'चत्तारि जुम्मा

इसमें से अन्तमें ३ बचते हैं अतः इस राशि में त्र्योज रूपता कही गई है। तथा १४ की संख्या में से ४-४ का अपहार करने पर अन्त में इसमें से दो बचते हैं इसलिये इस राशि को द्वापरयुग्म कहा जाता है और १३ की संख्या में से जब ४-४ का अपहार किया जाता है तब उसमें से अन्त में एक बचता है इसलिये इस संख्या को कल्योज कहा जाता है। यही १८ वें शतक के चतुर्थ उद्देशक का अभिप्राय है। १८ वें शतक के चतुर्थ उद्देशक का प्रकरण यहां 'जाव से तेणट्ठेणं गोयमा! एवं वुच्चइ' वहां के इस सूत्र पाठ तक का ग्रहण किया गया है। इसके आगे का नहीं।

अब गौतमस्वामी प्रभुश्री से पुनः ऐसा पूछते हैं-'नेरइयाणं भंते! कइ जुम्मा पन्नत्ता' हे भदन्त! नैरयिकों में कितने युग्म कहे गये हैं-अर्थात् ये जो कृतयुग्म आदि के भेद से चार युग्म प्रकट किये गये हैं सो नैरयिको में कितने युग्म होते हैं? इसके उत्तर

અન્તમાં તેમાથી ૩ ત્રણ બચે છે તેથી તે રાશિમાં ત્ર્યોજપણું કહ્યું છે. ૧૪ ચૌદની સંખ્યામાંથી ૪-૪ નો અપહાર કરતાં છેવટે તેમાંથી બે બચે છે, તેથી એ રાશિને દ્વાપરયુગ્મ કહેલ છે, અને ૧૩ તેરની સંખ્યામાંથી જ્યારે ૪-૪ નો અપહાર કરવામા આવે છે, ત્યારે તેમાંથી છેવટે એક વધે તેથી આ સંખ્યાને કલ્યોજ કહેલ છે. અઢારમાં શતકના ચોથા ઉદ્દેશાનો આજ અભિપ્રાય છે. અઢારમા શતકના ચોથા ઉદ્દેશાનું પ્રકરણ અહીંયાં 'जाव से तेणट्ठेण गोयमा! एवं वुच्चइ' ત્યાંના આ સૂત્રપાઠ સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરેલ છે તેના પછીનો પાઠ ગ્રહણ કરેલ નથી.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'नेरइयाणं भंते! कइ जुम्मा पण्णत्ता' હે ભગવન્ નૈરયિકોમાં કેટલા યુગ્મો કહ્યા છે? અર્થાત્ આ કૃતયુગ્મ વિગેરેના ભેદથી ચાર યુગ્મો પ્રગટ કર્યા છે, તો નૈરયિકોમાં કેટલા યુગ્મો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा! चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता' હે ગૌતમ! નૈરયિકોમા ચાર યુગ્મો કહેલ

पन्नत्ता तं जहा–कडजुम्मे जाव–कलिओगे' चत्वारो युग्माः नैरयिकाणां प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–कृतयुग्मः–त्र्योजः–द्वापरयुग्मः–कल्योज इति।

'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ नेरइयाणं चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता तं जहा कडजुम्मे जाव–कलिओगे' तत् केनार्थेन–भदन्त! एवमुच्यते–नैरयिकाणां चत्वारो युग्माः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा–कृतयुग्मो यावत् कल्योज इति। भगवानाह–'अट्ठो तहेव' अर्थस्तथैव स चाऽर्थ इत्थम्–'जे णं नेरइया चउक्कएणं अवहारेणं–अवहीरमाणा–२ चउप्पज्जवसिया ते णं नेरइया कडजुम्मा' इत्यादि। येन कारणेन नैरयिकाश्चतुष्केणाऽपहारेण अपहियमाणाऽपह्रियमाणा चतुष्पर्यवसिता एव भवन्ति तेन कारणेन खलु नैरयिकाः कृतयुग्मा इति कथ्यन्ते। एवं चतुष्कापहारे त्रिशेषा भवन्ति–तेन त्र्योजाः कथ्यन्ते। चतुष्कापहारे द्विशेषे द्वापरयुग्मा नारकाः

में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा! चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता' हे गौतम! नैरयिकों में चार युग्म कहे गये हैं–'तं जहा' जैसे–'कडजुम्मे जाव कलिओगे' कृतयुग्म यावत् कल्योज 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ नेरइयाणं चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता' हे भदन्त! नैरयिकों में ये चार युग्म कहने का क्या कारण है? तो इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'अट्ठो-तहेव' हे गौतम! इनमें कृतयुग्म आदि का अर्थ घटित होता है इसलिये इनमें कृतयुग्म आदि चार युग्म कहे गये हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि–'जे णं नेरइया चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणा २ चउपज्जवसिया ते णं नेरइया कडजुम्मा' जो नैरयिक राशि से चार चार से अपहृत होने पर अन्त में चार के रूप में भी बच सकते हैं इस कारण से वे कृतयुग्मरूप होते हैं। चार चार के अपहार करते २ वे तीन की संख्या में भी बच सकते हैं इसलिये वे त्र्योज रूप भी होते हैं चार २

છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'कडजुम्मे जाव कलिओगे' કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ, દ્વાપરયુગ્મ અને કલ્યોજ 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ नेरइयाणं चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता' હે ભગવન્ નૈરયિકોમાં આ ચાર યુગ્મો કહેવાનું શું કારણ છે? શ્રીગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે–'अट्ठो तहेव' હે ગૌતમ! તેઓમાં કૃતયુગ્મ વિગેરેનો અર્થ ઘટિત થાય છે, તેથી તેઓમાં કૃતયુગ્મ વિગેરે ચારે યુગ્મો કહ્યા છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે–'जे णं नेरइया चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणा २ चउपज्जवसिया ते णं नेरइया कडजुम्मा' જે નૈરયિક રાશિમાંથી ચાર ચારનો અપહાર કરતાં છેવટે ચારપણાથી બચે છે, આ કારણથી તે રાશિ કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે ચાર ચારનો અપહાર કરતાં કરતા ત્રણની સંખ્યામાં પણ બચે છે, તેથી તેઓ ત્ર્યોજ રૂપ પણ હોય છે. ચાર ચારની સંખ્યાથી

कथ्यन्ते । चतुष्कापहारे सति-एकावशेषे कल्योजा नारकाः कथ्यन्ते । तस्मादेव-कारणात् कृतयुग्मादिरूपा नारकाः कथ्यन्ते इति ।

'एवं जाव वाउकाइयाणं' एवं यावद् वायुकायिकानाम् एवं नैरयिकवदेव-पृथिवीकायिकादारभ्य वायुकायिकैकेन्द्रियजीवानामपि कृतयुग्मादिरूपत्व मवगन्त-व्यमिति भावः। 'वणस्सइकाइयाणं भंते! पुच्छा-' वनस्पतिकायिकानां भदन्त! पृच्छा, हे भदन्त! वनस्पतिकायिकानां कतियुग्माः प्रज्ञप्ताः? इति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'वणस्सइकाइया सिय कडजुम्मा'-वनस्पतिकायिकाः स्यात् कृतयुग्माः। 'सिय तेओगा' स्यात्-कदाचित्-त्र्योजाः 'सिय दावरजुम्मा' स्यात्-कदाचित् द्वापरयुग्माः 'सिय

की संख्या से अपहृत होने पर वे अन्त में दो के रूप में भी बच सकते हैं इसलिये वे द्वापर युग्मरूप भी हो सकते हैं और अन्त में चार २ की संख्या से अपहृत होने पर १ संख्या रूप में भी बच सकते हैं अतः वे कल्योजरूप भी हो सकते हैं। 'एवं जाव वाउक्काइयाणं' नैरयिक के जैसे ही पृथिवीकायिक से लेकर वायुकायिक एकेन्द्रिय जीवों में भी कृतयुग्मता आदि चारों युग्मरूपता जाननी चाहिये।

'वणस्सइ काइयाणं भंते! पुच्छा' इस सूत्र द्वारा श्री गौतमस्वामी! ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! वनस्पतिकायिक जीवों में कितने युग्म कहे गये हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहतें हैं-'गोयमा! वणस्स-काइया सिय कडजुम्मा' वनस्पतिकायिक जीव कदाचित् कृतयुग्मरूप भी होते हैं। 'सिय तेओगा' कदाचित् वे त्र्योजरूप भी हो सकते हैं। 'सिय दावरजुम्मा' कदाचित् वे द्वापरयुग्मरूप भी हो सकते हैं। 'सिय कलिओगा' और कदाचित् वे कल्योज रूप भी हो सकते हैं।

અપહાર કરતાં છેવટે તેઓ બે પણાથી પણ બચે છે, તેથી તેઓ દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોઈ શકે છે. અને છેવટે ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરતાં એકની સંખ્યાથી પણ બચે છે. તેથી તેઓ કલ્યોજ રૂપ પણ છે. 'एवं जाव वाउ-काइयाणं' નૈરયિકોની જેમ જ પૃથ્વીકાયિકોથી આરંભીને વાયુકાયિક સુધીના એક ઈંદ્રિયવાળા જીવોમાં પણ કૃતયુગ્મપણા રૂપ ચારે યુગ્મપણું સમજવું.

'वणस्सइकाइयाणं भंते! पुच्छा' આ સૂત્રદ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ વનસ્પતિકાયવાળા જીવોમાં કેટલા યુગ્મો કહ્યા છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! वणस्सइकाइया सिय कडजुम्मा' વનસ્પતિકાયિક જીવ કોઈવાર કૃતયુગ્મરૂપ પણ હોય છે. 'सिय तेओगा' કોઈ-વાર તે ત્ર્યોજ રૂપ પણ હોય છે. 'सिय दावरजुम्मा' કોઈ વાર તેઓ દ્વાપર

कलिओगा' स्यात्-कल्योजाः। 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ वणस्सइकाइया जाव कलिओगा' तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते-वनस्पतिकायिकाः यावत् कल्योजा इति। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'उववायं-पडुच्च-से तेणट्ठेणं तं चेव' उपपातं प्रतीत्य-तत्तेनार्थेन तदेव। यद्यपि वनस्पति-कायिकानामनन्तत्वेन स्वभावादेव ते कृतयुग्मादिरूपाः संभवन्ति तथापि-गत्य-न्तरेभ्य आगत्य एक-द्वि-त्र्यादीनामुपपात संभवेन ते जीवाश्चतूराशिरूपा भवन्ति। यथा-उपपातं प्रतीत्य चतूरूपत्वं कथितम् तथा-उद्वर्त्तनामप्याश्रित्य वनस्पति जीवा श्चतूरूपाः संभवेयुः परन्त्वत्र-उद्वर्त्तनाया विवक्षा न कृता-इति। 'बेंदियाणं जहा नेरइयाणं' द्वीन्द्रियाणां यथा-नैरयिकाणाम्-यथा-नारकाणां कृतयुग्मादिरूपत्वं

'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ वणस्सइकाइया जाव कलिओगा' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते कि वनस्पतिकायिक जीव यावत् कल्योजरूप होते हैं ? इस गौतमस्वामी के प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री गौतमस्वामी से कहते हैं-'गोयमा !' हे गौतम ! 'उववायं पडुच्च से तेण-ट्ठेणं तं चेव' इस प्रकार के कथन का कारण उपपात है। यद्यपि वनस्पति-कायिक जीव अनन्त हैं अतः स्वभावतः वे कृतयुग्मरूप ही होते हैं परन्तु फिर भी उनमें गत्यन्तर से आकरके एक दो तीन आदि जीव उत्पन्न हो सकते हैं अतः इन्हें चार राशि रूप कहा गया है। जिस प्रकार इनमें उपपात को लेकर चतूरूपता कही गई है। उसी प्रकार इनमें मरण को लेकर चतृरूपता संभवित होती है। परन्तु यहां उद्व-र्तना-बाहरनिकालना, कि विवक्षा नहीं की गई है। 'बेइंदियाणं जहा-

યુગ્મ પણ હોય છે 'सिय कलिओगा' અને કોઈવાર તેઓ કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. 'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ वणस्सइकाइया जाव कलिओगा' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો ? કે વનસ્પતિકાયિક જીવો યાવત્ કલ્યોજ રૂપ હોય છે ? ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી તેમને કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'उववायं पडुच्च से तेणट्ठेणं तं चेव' આ પ્રમાણે કહેવાનું કારણ ઉપપાત છે, જેથી સ્વભાવતઃ તેઓ કૃતયુગ્મ રૂપજ હોય છે. પરંતુ તેઓમાં ગત્યન્તરથી આવીને એક, બે ત્રણ વિગેરે જીવો ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તેથી તેઓને ચારે રાશિ રૂપ કહેલ છે જે રીતે તેઓમાં ઉપપાતને લઈને ચાર રૂપ પણું કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે તેઓમાં મરણને લઇને પણ ચાર પ્રકારપણું સંભવે છે. પરંતુ અહીંયાં ઉદ્વર્તના (નરકથી બહાર નીકળવું તે)ની વિવક્ષા કરેલ નથી, 'वेइंदियाणं जहा नेरइयाणं' જે પ્રમાણે નારક

समर्थितम् तेनैव रूपेण द्वीन्द्रियजीवानामपि कृतयुग्मादि चतूरूपत्वमवगन्तव्यमिति। 'एवं जाव वेमाणियाणं' एवं यावद् वैमानिकानाम् त्रीन्द्रियादारभ्य वैमानिकपर्यन्तजीवानां नारकवदेव कृतयुग्मादिरूपत्वमवगन्तव्यमिति। 'सिद्धाणं जहा वणस्सइकाइयाणं' सिद्धानां यथा-वनस्पतिकायिकानाम्-स्यात्-सिद्धाः कृतयुग्माः, स्यात्-त्र्योजाः, स्यात्-द्वापरयुग्माः, स्यात्-कल्योजा इति।

अथ कृतयुग्मादिराशिभिरेव द्रव्याणां निरूपणाय इदमाह-'कइविहा णं भंते!' इत्यादि। 'कइविहाणं भंते! सव्वदव्वा पन्नत्ता' कतिविधानि खलु भदन्त! सर्वद्रव्याणि प्रज्ञप्तानीति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'छव्विहा सव्वदव्वा पन्नत्ता'-षड्विधानि-षट्प्रकारकाणि सर्वद्रव्याणि प्रज्ञप्तानि।

नेरइयाणं' जिस प्रकार से नारक जीवों के कृतयुग्मादिरूप चार राशियों का समर्थन किया गया है उसी प्रकार से द्वीन्द्रियादिक जीवों में भी कृतयुग्मादिरूपता का समर्थन करना चाहिये 'एवं जाव वेमाणियाणं' इसी प्रकार से तेइन्द्रिय से लेकर वैमानिक तक के जीवों में भी कृतयुग्मादिरूपता का कथन जानना चाहिये। 'सिद्धाणं जहा वणस्सइकाइयाणं' सिद्धों में कृतयुग्मादि रूपता का कथन वनस्पतिकायिक जीवों के जैसा करना चाहिये। सिद्ध जीव कदाचित् कृतयुग्मरूप होते हैं कदाचित् वे त्र्योजरूप होते हैं, कदाचित् वे द्वापरयुग्मरूप होते हैं और कदाचित् वे कल्योजरूप होते हैं।

अब श्रीगौतमस्वामी सर्व द्रव्यके विषय में प्रभुश्री को प्रश्न करते हैं 'कइविहा णं भंते! सव्वदव्वा पण्णत्ता' हे भगवन् समस्त द्रव्य कितने प्रकार के कहे गये हैं? श्रीगौतमस्वामी के इस प्रश्न का समाधान करते हुए प्रभुश्री उनसे कहते हैं-'छव्विहा सव्वदव्वा

જીવોમાં કૃતયુગ્મ વિગેરે રૂપ ચાર રાશિયોનું મંડન કર્યું છે, એજ પ્રમાણે બે ઇન્દ્રિય વિગેરે જીવોમાં પણ કૃતયુગ્મ વિગેરે પણાનું સમર્થન કરવું જોઈએ. 'एवं जाव वेमाणियाणं' એજ રીતે ત્રણ ઇન્દ્રિયોથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં પણ કૃતયુગ્મ વિગેરે પ્રકારનું કથન સમજવું જોઈએ. 'सिद्धाणं जहा वणस्सइकाइयाणं' સિદ્ધોમાં કૃતયુગ્મ વિગેરેપણાનું કથન વનસ્પતિકાયિક જીવોના કથન પ્રમાણે કરવું જોઈએ સિદ્ધ જીવો કોઈ વાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. કોઈ વાર તેઓ ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે, કોઇ વાર તેઓ દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે. અને કદાચિત્ તેઓ કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે-'कइविहा णं भंते! सव्वदव्वा पण्णत्ता' હે ભગવન્ સર્વ દ્રવ્યો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે? શ્રી ગૌતમ

'तं जहा' तद्यथा-'धम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकाए जाव अद्धासमए' धर्मास्तिकायोऽधर्मास्तिकायो यावत्-अद्धासमयः। अत्र यावत्पदेन आकाशास्तिकाय-जीवास्तिकाय-पुद्गलास्तिकायानां संग्रहो भवति। तथा च-धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकायाऽऽकाशास्तिकाय-जीवास्तिकाय-पुद्गलास्तिकायाऽद्धासमयभेदात् द्रव्याणि षट्प्रकारकाणि भवन्तीत्यर्थः।

'धम्मत्थिकाएणं भंते! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे जाव कलिओगे' धर्मास्तिकायः खलु भदन्त! द्रव्यार्थतया-द्रव्यरूपेण किं कृतयुग्मो यावत्-कल्योजः, यावत्पदेन किं त्र्योजः द्वापरयुग्मो वेत्यनयोः संग्रहः। तथा च-हे भदन्त! धर्मास्तिकायः द्रव्यरूपेण किं कृतयुग्मः त्र्योजः-द्वापरयुग्मः-कल्योजो वेति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम! 'नो कडजुम्मे नोतेओए नो

पन्नत्ता' हे गौतम! समस्त द्रव्य ६ प्रकार के कहे गये हैं 'तं जहा' जैसे-'धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए जाव अद्धासमए' धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय यावत् अद्धा समय यहाँ यावत्पद से 'आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय और पुद्गलास्तिकाय' इस तीन द्रव्यों का ग्रहण हुआ है। इस प्रकार धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय, और अद्धासमय के भेद से द्रव्य ६ प्रकार के हो जाते हैं।

'धम्मत्थिकाए णं भंते! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे जाव कलिओगे' हे भदन्त! धर्मास्तिकाय क्या द्रव्यरूप से कृतयुग्म से लेकर कल्योजरूप है? यहाँ यावत्पद से त्र्योज और द्वापरयुग्म इन दोनों का ग्रहण हुआ है। इस प्रकार श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है कि क्या धर्मास्तिकाय द्रव्यरूप से कृतयुग्म रूप है? त्र्योजरूप है, द्वापरयुग्मरूप

સ્વામીના આ પ્રશ્નનુ સમાધાન કરતાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-'छव्विहा सव्वदव्वा पण्णत्ता' હે ગૌતમ! સઘળા દ્રવ્યો છ પ્રકારના કહ્યા છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે-'धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए जाव अद्धासमए' ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય પુદ્ગલાસ્તિકાય અને અદ્ધાસમય, આ રીતે ધર્માસ્તિકાય વિગેરેના ભેદથી દ્રવ્યો ૬ છ પ્રકારના થઈ જાય છે. 'धम्मत्थिकाएणं भंते! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे जाव कलिओगे' હે ભગવન્ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યપણાથી કૃતયુગ્મથી લઈને શું કલ્યોજ રૂપ છે? અહીં યાવત્ પદથી ત્ર્યોજ રૂપ અને દ્વાપરયુગ્મ એ બેઉ ગ્રહણ થયા છે આ રીતે શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યુ છે કે-શું ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યપણાથી કૃતયુગ્મરૂપ છે? કે ત્ર્યોજ રૂપ છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે? ગૌતમ

दावरजुम्मे' नो कृतयुग्मो नो त्र्योजा नो द्वापरयुग्मः। किन्तु-'कलिओगे' कल्योजः, धर्मास्तिकायस्यैकत्वात्-चतुष्कापहाराऽभावे नैकस्यैवावस्थानात् कल्योज रूप एवाऽसौ धर्मास्तिकायो भवति। न तु-कृतयुग्मादिरूप इति। 'एवं अधम्मत्थिकाए वि' एवम्-धर्मास्तिकायवदेव अधर्मास्तिकायोऽपि कल्योज एव भवति। एतस्याऽपि एकत्वेन चतुष्कापहाराऽभावाच्च कृतयुग्मादिरूपतेति।

'एवं आगासत्थिकाए वि' एवमाकाशास्तिकायोऽपि एतस्यापि-एकत्वेन चतुष्कापहाराऽभावात् न कृतयुग्मादिरूपता, अपितु कल्योजरूपतैवेति भावः,

---

है अथवा कल्योजरूप है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा नो कडजुम्मे, नो तेओए, नो दावरजुम्मे' हे गौतम! द्रव्यरूप से धर्मास्तिकाय न कृतयुग्मरूप है, न त्र्योजरूप है न द्वापरयुग्मरूप है परन्तु वह कल्योजरूप है, क्योंकि धर्मास्तिकाय को द्रव्यरूप से एक ही कहा गया है। इसलिये इसमें से चार का अपहार होना असंभव है। अतः उसके अपहार की असंभवता से यह एक संख्यारूप से स्थित रहने के कारण कल्योज रूप ही है। कृतयुग्मादिरूप नहीं है। 'एवं अधम्मत्थिकाए वि' धर्मास्तिकाय के जैसा ही अधर्मास्तिकाय भी द्रव्य की अपेक्षा से एक द्रव्यरूप होने से कल्योज रूप ही है। चतुष्क के अपहार के असंभव से यह कृतयुग्मादि रूप नहीं है।

'एवं आगासत्थिकाए वि' इसी प्रकार से आकाशास्तिकाय भी चतुष्क के अपहार की असंभवता को लेकर द्रव्य की अपेक्षा से कृतयुग्मादिरूप नहीं है किन्तु यह कल्योजरूप ही है।

સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा ! नो कडजुम्मे नो तेओए, नो दावरजुम्मे' હે ગૌતમ દ્રવ્યપણાથી ધર્માસ્તિકાય કૃતયુગ્મ રૂપ નથી. ત્ર્યોજ રૂપ નથી. દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ નથી, પરંતુ તે કલ્યોજ રૂપ છે. કેમકે ધર્માસ્તિકાયને દ્રવ્યપણાથી એકજ કહેલ છે. તેથી તેમાંથી ચાર ચારને અપહાર થવાનું અસંભવિત છે તેથી તેના અપહારના અસંભવપણાથી એ એક સંખ્યા રૂપથી રહેવાના કારણે કલ્યોજ રૂપ જ છે. કૃતયુગ્મ વિગેરે રૂપ નથી. 'एवं अधम्मत्थिकाए वि' ધર્માસ્તિકાય પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય પણ દ્રવ્યપણાથી એક દ્રવ્ય રૂપ હોવાથી કલ્યોજ રૂપજ છે. ચારના અપહારના અસંભવપણાથી આ કૃતયુગ્માદિ રૂપ નથી.

'एवं आगासत्थिकाए वि' આજ પ્રમાણે આકાશાસ્તિકાય પણ ચાર ચારના અપહારના અસંભવપણાથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કૃતયુગ્માદિ રૂપ નથી. પરંતુ કલ્યોજ રૂપ જ છે. તેમ સમજવું.

'जीवत्थिकाए णं भंते ! पुच्छा' जीवास्तिकायः खलु भदन्त ! पृच्छा ? हे भदन्त ! जीवास्तिकायो द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्मः त्र्योजो द्वापरयुग्मः—कल्योजो वेति प्रश्नः ? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'कडजुम्मे' कृतयुग्मः जीवास्तिकायोऽनन्तत्वात् कृतयुग्म एव भवति । 'नो तेओगे—नो दावरजुम्मे—नो कलिओगे' नो त्र्योजरूपो—न वा—द्वापरयुग्मो—न वा—कल्योजरूप इति । 'पोग्गलत्थिकाए णं पुच्छा ? पुद्गलास्तिकायः खलु भदन्त ! पृच्छा ? हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकायः किं द्रव्यार्थतया कृतयुग्मरूपः, किं वा त्र्योजरूपः किं वा—द्वापरयुग्मरूपः ? अथवा—कल्योजरूप इति प्रश्नः ? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे' स्यात्—कदाचित्—

'जीवत्थिकाए णं भंते ! पुच्छा' हे भदन्त ! जीवास्तिकाय द्रव्यरूप से क्या कृतयुग्मरूप है ? अथवा त्र्योजरूप है ? अथवा द्वापरयुग्मरूप है ? अथवा कल्योजरूप है ? इसके उत्तर रूप में प्रभुश्री श्रीगौतमस्वामी से कहते हैं—'गोयमा' हे गौतम ! जीवास्तिकाय अनन्त होने से कृतयुग्मरूप ही है 'नो तेओगे, नो दावरजुम्मे, नो कलिओगे' वह न त्र्योज रूप है, न द्वापरयुग्मरूप है और न कल्योजरूप है।

'पोग्गलत्थिकाएणं पुच्छा' इस सूत्र द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय क्या द्रव्यरूप से कृतयुग्मरूप है ? अथवा त्र्योजरूप है ? अथवा द्वापरयुग्मरूप है, अथवा कल्योजरूप है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री श्रीगौतमस्वामी से कहते हैं—'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे' पुद्गलास्तिकाय

'जीवत्थिकाए णं भंते ! पुच्छा' હે ભગવન્ જીવાસ્તિકાય દ્રવ્યપણાથી શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'गोयमा !' હે ગૌતમ ! જીવાસ્તિકાય અનંત હોવાથી કૃતયુગ્મ રૂપ જ છે. 'नो तेओगे, नो दावरजुम्मे, नो कलिओगे' તે ત્ર્યોજ રૂપ નથી, તથા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ નથી. તેમ કલ્યોજ રૂપ પણ નથી.

'पोग्गलत्थिकाए ण पुच्छा' આ સૂત્રપાઠથી શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે—હે કૃપાસિન્ધુ ભગવન્ પુદ્ગલાસ્તિકાય દ્રવ્યપણાથી શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે ? કે દ્વાપરયુગ્મ છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'गोयमा ! હે ગૌતમ ! 'सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे' પુદ્ગલાસ્તિકાય દ્રવ્યપણાથી કૃતયુગ્મ પણ

कृतयुग्मरूपो यावद्-स्यात्कदाचित् कल्योजरूपः, पुद्गलास्तिकायस्याऽनन्तत्वेऽपि संघातभेदाभ्यां तदनन्तत्वस्याऽनवस्थानात् पुद्गलास्तिकायस्य चातुर्विध्यं भवतीति। 'अद्धासमए-जहा-जीवत्थिकाए' अद्धासमयो यथा-जीवास्तिकायः यथा-जीवास्तिकायोऽनन्तत्वात् कृतयुग्मएव तथा अद्धासमयोऽपि अनन्तत्वात्-कृतयुग्मरूप एव भवति, न तु-त्र्योजरूपो, न वा-द्वापरयुग्मरूपो, न वा-कल्योजरूप इति भावः। 'धम्मत्थिकाए णं भंते! पएसट्टयाए किं कडजुम्मे पुच्छा? धर्मास्तिकायः खलु भदन्त! प्रदेशार्थतया-प्रदेशरूपेण किं कृतयुग्मः-किं वा-त्र्योजः, किं वा द्वापरयुग्मः, किं वा कल्योजरूपो भवतीति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा'

द्रव्यरूप से कृतयुग्मरूप भी है यावत् कल्योजरूप भी है।यद्यपि पुद्गलास्तिकाय अनन्त है। अतः उसमें केवल कृतयुग्मरूपता ही आती है। परन्तु यहां पर जो उसमें चतूरूपता कही गई है उसका कारण ऐसा है कि संघात और भेद इन दोनों के कारण उसमें निश्चित अनन्तता का अवस्थान बनता नहीं है इस कारण उसमें चतुर्विधता आती है। 'अद्धासमए जहा जीवत्थिकाए' जिस प्रकार जीवास्तिकाय अनन्त होने से कृतयुग्मरूप है उसी प्रकार अद्धासमय भी अनन्त होने से कृतयुग्मरूप ही है। वह त्र्योज रूप अथवा द्वापरयुग्मरूप नहीं है और न कल्योजरूप ही है। अब श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'धम्मत्थिकाए णं भंते! पएसट्टयाए किं कडजुम्मे पुच्छा' हे दया के सागर भदन्त! क्या धर्मास्तिकाय प्रदेशरूप से कृतयुग्मरूप है? अथवा त्र्योजरूप है? अथवा द्वापर युग्मरूप है? अथवा कल्योजरूप है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-

---

છે, ત્ર્યોજ રૂપ પણ છે. દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ છે, અને કલ્યોજ રૂપ પણ છે. જો કે, પુદ્ગલાસ્તિકાય અનંત છે, જેથી તેમા કેવળ કૃતયુગ્મપણું જ આવે છે, પરંતુ અહીંયાં જે તેમાં ચારે રૂપપણુ કહ્યુ છે, તેનુ કારણ એવું છે કે-સંઘાત અને ભેદ એ બન્નેના કારણે તેમાં અનંતપણું બનતું નથી. તે કારણથી તેમાં ચારે પ્રકારો આવે છે 'अद्धासमए जहा जीवत्थिकाए' જે પ્રમાણે જીવાસ્તિકાય અનંત હોવાથી કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. એજ પ્રમાણે અદ્ધાસમય પણ અનંત હોવાથી કૃતયુગ્મ રૂપ જ છે તે ત્ર્યોજ રૂપ અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ કે કલ્યોજ રૂપ નથી.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'धम्मत्थिकाए णं भंते! पएसट्टयाए किं कडजुम्मे पुच्छा' હે દયાના સાગર ભગવન્ ધર્માસ્તિકાય શું પ્રદેશપણાથી કૃતયુગ્મ રૂપ છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે? શ્રી ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-

इत्यादि! गोयमा' हे गौतम! 'कडजुम्मे' कृतयुग्मः। 'नो तेओए-नो दावरजुम्मे -नो कलिओगे' नो त्र्योजरूपो-नो द्वापरयुग्मो-नो कल्योजः।

'एवं जाव अद्धासमए' एवं यावत्-अद्धासमयः, अत्र यावत्पदेनाऽधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायजीवास्तिकायपुद्गलास्तिकायानां संग्रहो भवतीति। तथा च-अधर्मास्तिकायादारभ्य अद्धासमयान्तानि सर्वाण्यपि द्रव्याणि प्रदेशार्थतया कृतयुग्मान्येव भवन्ति न तु-त्र्योज-द्वापरयुग्म-कल्योजरूपाणीति भावः।

अथ प्रक्रान्तद्रव्याणामेवाऽल्पबहुत्वमुच्यते-'एएसि णं-इत्यादि। 'एएसि णं भंते! धम्मत्थिकाय-अधम्मत्थिकाय० जाव अद्धासमयाणं दव्वट्ठयाए०' एतेषां खलु भदन्त? धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकाययावदद्धासमयानां द्रव्यार्थतया

'गोयमा! कडजुम्मे' हे गौतम! धर्मास्तिकाय प्रदेशरूप से कृतयुग्मरूप है 'नो तेओए, नो दावरजुम्मे, नो कलिओगे' त्र्योजरूप नहीं है, द्वापरयुग्मरूप नहीं है और न वह कल्योजरूप है। 'एवं जाव अद्धासमए' इसी प्रकार से अधर्मास्तिकाय आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय और काल ये सब द्रव्य भी प्रदेशरूप से कृतयुग्मरूप ही हैं त्र्योजरूप अथवा द्वापरयुग्मरूप अथवा कल्योजरूप नहीं है।

अब श्रीगौतमस्वामी इन्हीं द्रव्यों के अल्प बहुत्व के स्वरूप को जानने के लिये प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'एएसि णं भंते! धम्मत्थिकाय अधम्मत्थिकाय० जाव अद्धासमयाणं दव्वट्ठयाए०' हे भदन्त! धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय यावत् अद्धासमय इनमें से कौन द्रव्य किस द्रव्य की अपेक्षा द्रव्यरूप से यावत् विशेषाधिक हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते

'गोयमा! कडजुम्मे' હે ગૌતમ! ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશપણાથી કૃતયુગ્મ રૂપ છે. 'नो तेओए, नो दावरजुम्मे नो कलिओगे' ત્ર્યોજ રૂપ નથી, દ્વાપરયુગ્મ રૂપ નથી અને તે કલ્યોજ રૂપ પણ નથી. 'एवं जाव अद्धासमए' એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય, અને પુદ્ગલાસ્તિકાય એ બધા દ્રવ્યપણાથી અને પ્રદેશપણાથી કૃતયુગ્મ રૂપ જ છે. તે ત્ર્યોજ રૂપ અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ અથવા કલ્યોજ રૂપ નથી.

હવે શ્રી ગૌતમ સ્વામી આ દ્રવ્યોનું અલ્પબહુપણું જાણવાની અત્યંત ઇચ્છાથી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'एएसि णं भंते! धम्मत्थिकाय अधम्मत्थिकाय० जाव अद्धासमयाणं दव्वट्ठयाए०' હે ભગવન્ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, યાવત્ અદ્ધાસમય, આ બધામાથી કયુ દ્રવ્ય કયા દ્રવ્ય કરતા દ્રવ્યપણાથી અલ્પ છે? કયું દ્રવ્ય કયા દ્રવ્ય કરતાં વધારે છે? કયું દ્રવ્ય કયા દ્રવ્યની બરોબર છે? અને કયું દ્રવ્ય કયા દ્રવ્યથી વિશેષાધિક છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અનંતજ્ઞાની

कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिकावेति प्रश्नः ? भगवानाह-'एएसि णं' इत्यादि । 'एएसि णं अप्पा बहुगं जहा-बहुवत्तव्वयाए तहेव निरवसेसं' एतेषां धर्मास्तिकायादि षड्द्रव्याणां परस्परमल्पबहुत्वम् यथा-बहुवक्तव्यतायां कथितम् । तथैव निरवशेषमिहापि वक्तव्यम् प्रज्ञापनायां तृतीयपदे-एतेषामल्प-बहुत्वमेवमर्थतः प्रतिपादितम् धर्मास्तिकाया-ऽधर्मास्तिकायाऽऽकाशास्तिकायास्त्रयोऽपि द्रव्यरूपेण समाना भवन्तोपि द्रव्यापेक्षया स्तोकाः । जीवास्तिकायो धर्मास्तिकायादिभ्योऽनन्तगुणाऽधिको भवतीति जीवद्रव्याणामनन्तत्वात् जीवापेक्षया-पुद्गलास्तिकायः अद्धासमयश्चोत्तरोत्तरमनन्तगुणाधिको भवति जिनवचनात् । प्रदेशार्थचिन्तायाम्-धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकायौ प्रत्येकमसंख्येयप्रदेशत्वेन तुल्यौ ।

हैं-'एएसि णं अप्पाबहुगं जहा बहुवत्तव्वयाए तहेव निरवसेसं' हे गौतम! इन धर्मादिक षट् द्रव्यों का परस्पर में जैसा अल्पबहुत्व बहुवक्तव्यता में-प्रज्ञापना के तृतीयपद में अर्थतः कहा गया हैं उसी प्रकार से वह सब पूर्णरूप से यहां पर भी कहना चाहिये । अर्थात् धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय और आकाशास्तिकाय ये तीनों द्रव्यरूप से समान होने पर भी जीव द्रव्य की अपेक्षा से स्तोक हैं क्यों कि जीवास्तिकाय धर्मादिक द्रव्यों से अनन्तगुण अधिक होता है कारण कि जीव द्रव्य अनन्त हैं । जीव की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय और अद्धासमय ये उत्तरोत्तर अनन्तगुण अधिक हैं ऐसा श्रीजिनेन्द्र भगवान् का कथन है। प्रदेश की अपेक्षा धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय ये प्रत्येक असंख्यात प्रदेशों वाले होने से परस्पर में तुल्य हैं । तथा इनसे भिन्न

પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'एएसि णं अप्पाबहुगं जहा बहुवत्तव्वयाए तहेव निरवसेसं' હે ગૌતમ ! આ ધર્માસ્તિકાય વિગેરે છ દ્રવ્યોનું પરસ્પરમાં અલ્પ બહુપણું જે પ્રમાણે બહુવક્તવ્યતામાં-પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના ત્રીજા પદમાં અર્થતઃ કહેલ છે. એજ પ્રમાણે તે તમામ કથન પૂર્ણરૂપથી અહીંયાં પણ કહેવું જોઇએ. અર્થાત્ ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકય અને આકાશાસ્તિકાય આ ત્રણે દ્રવ્યપણાથી સરખા હોવા છતાં પણ જીવદ્રવ્યની અપેક્ષાથી સ્તોક-અલ્પ છે. કેમકે જીવાસ્તિકાય ધર્માસ્તિકાય વિગેરે દ્રવ્યોથી અનંતગણા વધારે હોય છે. કારણ કે જીવદ્રવ્ય અનંત છે. અને જીવ કરતાં પુદ્ગલાસ્તિકાય અને અદ્ધાસમય એ ઉત્તરોત્તર અનંતગણા અધિક છે, એ પ્રમાણે જીનેન્દ્ર ભગવાને કહેલ છે.

પ્રદેશપણાથી ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ દરેક અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા હોવાથી પરસ્પરમાં તુલ્ય-સરખા છે. તથા તેના શિવાય બીજા

तथा–तदन्य द्रव्याऽपेक्षया स्तोकौ च। जीवा पुद्गलाऽद्धासमयाऽऽकाशास्तिकाया-स्तु–क्रमेणाऽनन्तगुणा इत्यादि।

धर्मास्तिकायादिद्रव्याण्येव क्षेत्रापेक्षया कृतयुग्मादिभिः प्ररूपयन्नाह–'धम्मत्थिकाए णं' इत्यादि। 'धम्मत्थिकाए णं भंते! किं ओगाढे अणोगाढे' धर्मास्तिकायः खलु भदन्त! किम्–अवगाढ आश्रितः अनवगाढोऽनाश्रितः। हे भदन्त! योऽयं धर्मास्तिकायः स खलु किम् आश्रितोऽनाश्रितो वा–इति प्रश्नः? भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! ओगाढे–नो अणोगाढे' अवगाढः–आश्रितः, नो अनवगाढोऽनाश्रितः। 'जइ ओगाढे किं संखेज्जपएसोगाढे–असंखेज्जपएसोगाढे-अणंतपएसोगाढे' यदि–अवगाढो धर्मास्तिकायस्तदा–किं संख्यातप्रदेशावगाढोऽसंख्यातप्रदेशावगाढः, अनन्तप्रदेशावगाढः? इति प्रश्नः भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम! 'नो संखेज्जपएसोगाढे' नो संख्यातप्रदेशावगाढः, किन्तु–

और जो द्रव्य हैं उनकी अपेक्षा से ये दोनों स्तोक सब से अल्प हैं। जीव, पुद्गल, अद्धासमय और आकाशास्तिकाय ये क्रम से अनन्त गुणित हैं। इत्यादि।

अब श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं–'धम्मत्थिकाए णं भंते! किं ओगाढे' अणोगाढे' हे भदन्त? धर्मास्तिकाय जो है वह क्या अवगाढ–आश्रित है? अथवा अनवगाढ अनाश्रित–आश्रित नहीं है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–गोयमा! ओगाढे, नो अणोगाढे' हे गौतम! धर्मास्तिकाय अवगाढ हैं अनवगाढ नहीं है। यदि यह ओगाढ–आश्रित है–'किं संखेज्जपएसोगाढे असंखेज्जपएसोगाढे अणंत-पएसोगाढे' तो क्या यह संख्यातप्रदेशों में अवगाढ है? अथवा असंख्यातप्रदेशों में अवगाढ हैं? अथवा अनन्त प्रदेशों में अवगाढ है?

જે દ્રવ્યો છે, તેના કરતાં આ બન્ને સ્તોક–સૌથી ઓછા છે. જીવ પુદ્ગલ, અદ્ધાસમય અને આકાશાસ્તિકાય આ બધા ક્રમથી અનંતગણા છે. ઇત્યાદિ.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે–'धम्मत्थिकाए णं भंते! ओगाढे अणोगाढे' હે ભગવન્ જે ધર્માસ્તિકાય છે, તે કોઈ સ્થળે અવગાઢ–આશ્રયવાળુ છે? અથવા અનવગાઢ–ક્યાંય પણ આશ્રય વિનાનુ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે–'गोयमा! ओगाढे नो अणोगाढे' હે ગૌતમ! ધર્માસ્તિકાય અવગાઢ છે. અનવગાઢ નથી. જો તે અવગાઢ છે–આશ્રયવાળું છે, તો 'किं संखेज्जपएसोगाढे असंखेज्जपएसोगाढे, अणंतपएसोगाढे' તો શું તે સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ છે? અથવા અસંખ્યાત પ્રદેશોમા અવગાઢ છે? અથવા અનંત પ્રદેશોમાં અવગાઢ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્ત

'असंखेज्जपएसोगाढे' असंख्यातप्रदेशावगाढः-असंख्यातेषु, लोकाकाशप्रदेशेषु-अवगाढोऽसौ लोकाकाशप्रमाणत्वात्-धर्मास्तिकायस्येति। 'णो अणंतपएसोगाढे' नो अनन्तप्रदेशावगाढः।

'जइ असंखेज्ज पएसोगाढे किं कडजुम्मपएसोगाढे' यदि धर्मास्तिकायोऽसंख्येयप्रदेशावगाढस्तदा-किं कृतयुग्मादिप्रदेशावगाढः? इति पृच्छा? भग-

---

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा! नो संखेज्जपएसोगाढे' धर्मास्तिकाय संख्यात प्रदेशों में अवगाढ नहीं है 'असंखेज्जपएसोगाढे' किन्तु वह असंख्यातप्रदेशों में ही अवगाढ है क्यों कि यह अस्तिकाय लोकाकाश के बराबर है इसलिये लोकाकाश जब असंख्यातप्रदेशी कहा गया है। तो यह द्रव्य भी असंख्यातप्रदेशों वाला है इसलिये यह लोकाकाश के असंख्यातप्रदेशों में ही अवगाढ है। 'णो अणंतपएसोगाढे' यह अनंतप्रदेशों में अवगाढ नहीं है-क्यों कि लोकाकाश अनन्त प्रदेशोंवाला नहीं हैं। यद्यपि आकाश के अनन्त प्रदेश कहे गये हैं-सो यह कथन 'अलोकाकाश की अपेक्षा से हा अनन्तप्रदेश हैं, ऐसा जानना चाहिये। अलोकाकाश में धर्मास्तिकाय है नहीं। इसलिये जब वह लोकाकाश में ही है तो उसमें व्यापकरूप से वर्तमान होने के कारण यह असंख्यात प्रदेशों में अवगाढ है यह बात सिद्ध हो जाती है।

अब श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'जइ असंखेज्ज पएसोगाढे किं कडजुम्मपएसोगाढे' हे भदन्त! यदि यह धर्मास्तिकाय

રમા પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा! नो संखेज्जपएसोगाढे' ધર્માસ્તિકાય સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ નથી. 'असंखेज्जपएसोगाढे' પરંતુ તે અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં જ અવગાઢ છે. કેમકે-આ અસ્તિકાય લોકાકાશની બરાબર છે તેથી જ્યારે લોકાકાશ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળું કહ્યું છે, તો આ દ્રવ્ય પણ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળું છે. તેથી આ લોકાકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં જ અવગાઢ છે. 'णो अणंतपएसोगाढे' તે અનંતપ્રદેશોમાં અવગાઢવાળું નથી. કેમકે લોકાકાશ અનંત પ્રદેશોવાળું નથી. જો કે આકાશના અનંત પ્રદેશો કહ્યાં છે. આ કથનથી અલોકાકાશનાજ અનંત પ્રદેશો છે તેમ સમજવું. અલોકાકાશમાં ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય નથી, તેથી જ્યારે તે લોકાકાશમાં જ છે, તો તેમાં વ્યાપકપણાથી રહેવાના કારણે આ અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢવાળું છે તેમ સિદ્ધ થાય છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'जइ असंखेज्जपएसोगाढे किं कडग्मजुपएसोगाढे' હે ભગવન્ જો તે ધર્માસ્તિકાય અસખ્યાતપ્રદે-

वानाह—'गोयमा' हे गौतम ! 'कडजुम्मपएसोगाढे' कृतयुग्मप्रदेशावगाढः, लोकस्याऽवस्थिताऽसंख्येयप्रदेशत्वेन कृतयुग्मता, लोकप्रमाणत्वेन च धर्मास्तिकायस्यापि कृतयुग्मता एव। 'नो तेओगपएसोगाढे, नो दावरजुम्मपएसोगाढे नो कलिओगपएसोगाढे' नो त्र्योजप्रदेशावगाढो—नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढः नो कल्योजप्रदेशावगाढः। 'एवं अधम्मत्थिकाए वि' एवमधर्मास्तिकायोऽपि कृतयुग्मप्रदेशावगाढ एव न तु—त्र्योजादिप्रदेशावगाढः, जिनवचनात्। 'एवं आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए—पुग्गलत्थिकाए—अद्धासमए एवं चेव' एवम्—धर्मास्तिकायवत्—आकाशास्तिकायोऽपि कृतयुग्मप्रदेशावगाढ एव भवति। जीवास्ति-

असंख्यातप्रदेशावगाढ है तो क्या वह कृतयुग्मप्रदेशावगाढ है ? अथवा त्र्योजप्रदेशावगाढ है ? अथवा द्वापरयुग्म प्रदेशावगाढ है ? अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ है ? इसके उत्तर में अनन्तज्ञानद्वारा प्रभु श्रीगौतम स्वामी से कहते हैं—'गोयमा ! कडजुम्मपएसोगाढे' हे गौतम ! लोक में अवस्थित आकाश की असंख्यात प्रदेशवत्ता होने से जैसे कृतयुग्मता है, उसी प्रकार से लोक प्रमाण होने के कारण धर्मास्तिकाय में भी कृत-युग्मता है 'नो तेओगपएसोगाढे, नो दावरजुम्मपएसोगाढे, नो कलिओगपएसोगाढे' त्र्योजप्रदेशावगाढता नहीं है द्वापरप्रदेशावगाढता नहीं है। और न कल्योजप्रदेशावगाढता है।

'एवं अधम्मत्थिकाए वि' इसी प्रकार से अधर्मास्तिकाय भी कृत-युग्मप्रदेशावगाढ ही है। त्र्योजआदि प्रदेशावगाढ नहीं है। ऐसा जिनेन्द्र भगवान् का कथन है। 'एवं आगासत्थिकाए वि' इसी प्रकार से आकाशास्तिकाय भी कृतयुग्मप्रदेशावगाढ ही है। 'जीवत्थिकाए

શોમા અવગાઢવાળુ છે તો શું તે કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે ? અથવા ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે ? અથવા કલ્યોજ પ્રદે-શાવગાઢ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં અનંતજ્ઞાનદ્વારા પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'गोयमा ! कडजुम्मपएसोगाढे' હે ગૌતમ ! લોકમા રહેલ અસંખ્યાત પ્રદેશપણું હોવાથી કૃતયુગ્મપણુ જે રીતે છે, એજ રીતે લોકપ્રમાણ હોવાના કારણે ધર્માસ્તિકાયમાં પણ કૃતયુગ્મપણું છે. 'नो तेओगपएसोगाढे, नो दावरजुम्मपए सोगाढे, नो कलिओगपएसोगाढे' ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢપણુ નથી તેમ દ્વાપરયુગ્મ-પ્રદેશાવગાઢપણું નથી અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢપણું પણ નથી. 'एवं अधम्मत्थिकाए वि' એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય પણ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળું જ છે. ત્ર્યોજ વિગેરે પ્રદેશોમાં અવગાઢવાળું નથી એ પ્રમાણે જીનેન્દ્ર ભગવા-નનું કથન છે. 'एवं आगासत्थिकाए वि' આજ પ્રમાણે આકાશાસ્તિકાય પણ

कायः पुद्गलाऽस्तिकायोऽद्धासमय एवमेव-धर्मास्तिकायवदेव कृतयुग्मप्रदेशाऽवगाढ एव भवति। न तु-त्र्योजादिप्रदेशावगाढो भवतीति।

अथ-अवगाहप्रस्तावादेव इदमाह-'इमा णं' इत्यादि। 'इमा णं भंते!' इयं खलु भदन्त! 'रयणप्पभा पुढवी किं ओगाढा-अणोगाढा' रत्नप्रभा पृथिवी-अवगाढा क्वचिदाश्रिता अनवगाढा अनाश्रिता वेति प्रश्नः।

भगवानाह-'जहेव-धम्मत्थिकाए' यथैव धर्मास्तिकायोऽसंख्यातप्रदेशावगाढः तथा-रत्नप्रभापृथिव्यपि असंख्यातप्रदेशावगाढा। 'एवं जाव-अहे सत्तमा' एवम्-यावत् अधःसप्तमी। यावत्पदेन शर्कराप्रभादिनारकपृथिवीनां संग्रहः, शर्कराप्रभात आरभ्य सप्तमी पृथिवी पर्यन्ता सर्वाऽपि-असंख्यातप्रदेशावगाढैवेति।

पुग्गलत्थिकाय अद्धासमय एवंचेव' जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय और अद्धासमय ये सब भी धर्मास्तिकाय के जैसे ही कृतयुग्मप्रदेशावगाढ ही हैं त्र्योजप्रदेशावगाढ द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ अथवा कल्योज-प्रदेशावगाढ नहीं हैं।

अब श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'इमा णं भंते! रयणप्पभा पुढवी किं ओगाढा? अणोगाढा' हे भदन्त! यह जो रत्नप्रभा नामकी पृथिवी है वह क्या अवगाढ-कहीं पर आश्रित है? अथवा कहीं पर आश्रित नहीं हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'जहेव धम्मत्थिकाए' हे गौतम! धर्मास्तिकाय के जैसा रत्नप्रभा नामकी पृथिवी भी असंख्यातप्रदेशावगाढ है यहां यावत् शब्द से शर्कराप्रभा वालुकाप्रभा पङ्कप्रभा और धूम प्रभा तमः प्रभा इन बाकी की पृथिवियों का ग्रहण

કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢવાળુ જ છે. 'जीवत्थिकाए पुग्गलत्थिकाए अद्धासमए एवं चेव' જીવાસ્તિકાય, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને અદ્ધાસમય આ સઘળા ધર્માસ્તિકાયના કથન પ્રમાણે કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ જ છે ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ, દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ નથી.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવુ' પૂછે છે કે-'इमा णं भंते! रयणप्पभा पुढवी किं ओगाढा, अणोगाढा' હે ભગવન્ જે આ રત્નપ્રભા નામની પૃથ્વી છે, તે શું અવગાઢ ક્યાંઇ આશ્રયવાળી છે? અથવા ક્યાંય પણ આશ્રય વિનાની છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે- जहेव धम्मत्थिकाए' હે ગૌતમ! ધર્માસ્તિકાય પ્રમાણે રત્નપ્રભા નામની પૃથ્વી પણ અસ'ખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ છે, 'एवं जाव अहे सत्तमा' એજ રીતે યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી પણ અસ'ખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ છે. અહીંયાં યાવત્ શબ્દથી શર્કરાપ્રભા, વાલુકાપ્રભા, પ'કપ્રભા અને ધૂમપ્રભા, આ બાકીની પૃથ્વીયો ગ્રહણ થઈ છે. જેથી શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી

'सोहम्मे एवं चेव' सौधर्मे-एवमेव । 'एवं जाव इसिप्पभारा पुढवी' एवम्-यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी-अपि असंख्यातप्रदेशावगाढत्वेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढा, न तु-त्र्योजादिप्रदेशावगाढा इति ॥सू०१॥

अथ कृतयुग्मादिभिरेव धर्मजीवादीनि षड्विंशतिः पदानि-एकत्वपृथक्त्वाभ्यां निरूपयन्नाह-'जीवे णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्-जीवे णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे पुच्छा ? गोयमा ! नो कडजुम्मे-नो तेओगे-नो दावरजुम्मे कलिओगे । एवं नेरइए वि एवं जाव सिद्धे। जीवा णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मा पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा-नो कलिओगा। विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा कलिओगा। नेरइया णं भंते ! दव्वट्ठयाए पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा। विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा कलिओगा। एवं जाव सिद्धा। जीवे णं भंते ! पएसट्ठयाए किं कडजुम्मे पुच्छा? गोयमा ! जीवपएसे पडुच्च कडजुम्मे नो तेओगे नो दावरजुम्मे नो कलिओगे। सरीरपएसे पडुच्च सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे। एवं जाव वेमाणिए। सिद्धे णं भंते ! पएसट्ठयाए किं कडजुम्मे पुच्छा ?

हुआ है। अतः शर्कराप्रभा से लेकर सप्तमी पृथिवी तक की समस्त पृथिवियां भी असंख्यातप्रदेशावगाढ ही हैं। 'सोहम्मे एवंचेव' सौधर्मस्वर्ग भी इसी प्रकार से असंख्यातप्रदेशावगाढ हैं। 'एवं जाव इसिप्पभारा पुढवी' इसी प्रकार यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी भी असंख्यात प्रदेशावगाढ है त्र्योज आदि प्रदेशावगाढ नहीं है ॥सू०१॥

લઈને સાતમી પૃથ્વી સુધીની સઘળી પૃથ્વીયો પણ અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ જ છે. 'सोहम्मे एवं चेव' સૌધર્મ સ્વર્ગ પણ આ કથન પ્રમાણે અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ છે. 'एवं जाव इसिप्पब्भारा पुढवी' એ પ્રમાણે યાવત્ ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી પણ અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ છે. ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ નથી ॥સૂ૦ ૧॥

गोयमा! कडजुम्मे नो तेओगे नो दावरजुम्मे नो कलिओगे। जीवा णं भंते! पएसट्टयाए किं कडजुम्मा पुच्छा? गोयमा! जीवपएसे पडुच्च ओघादेसेण वि, विहाणादेसेण वि कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा नो कलिओगा। सरीरपएसे पडुच्च ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा। विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि एवं नेरइया वि एवं जाव वेमाणिया। सिद्धा णं भंते! पुच्छा? गोयमा! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा नो कलिओगा ॥सू० २॥

छाया—जीवः खलु भदन्त! द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्मः पृच्छा? गौतम! नो कृतयुग्मः नो त्र्योजः नो द्वापरयुग्मः कल्योजः। एवं नैरयिकोऽपि एवं यावत्-सिद्धः। जीवाः खलु भदन्त! द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्माः पृच्छा? गौतम! ओघादेशेन कृतयुग्माः, नो त्र्योजाः नो द्वापरयुग्माः नो कल्योजाः। विधानादेशेन नो कृतयुग्माः नो त्र्योजाः नो द्वापरयुग्माः, कल्योजाः। नैरयिकाः खलु भदन्त! द्रव्यार्थतया पृच्छा? गौतम! ओघादेशेन स्यात्-कृतयुग्माः, यावत्-स्यात् कल्योजाः। विधानादेशेन नो कृतयुग्माः नो त्र्योजाः नो द्वापरयुग्माः कल्योजाः। एवं यावत्-सिद्धाः, जीवः खलु भदन्त! प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्मः पृच्छा? गौतम! जीवप्रदेशान् प्रतीत्य कृतयुग्मः नो त्र्योजः, नो द्वापरयुग्मः, नो कल्योजः। शरीरप्रदेशान् प्रतीत्य स्यात्-कृतयुग्मः यावत्-स्यात् कल्योजः। एवं यावद् वैमानिकः. सिद्धः खलु भदन्त! प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्मः पृच्छा? गौतम! कृतयुग्मः, नो त्र्योजः-नो द्वापरयुग्मः, नो कल्योजः। जीवाः खलु भदन्त! प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्माः पृच्छा? गौतम! जीवप्रदेशान् प्रतीत्य ओघादेशेनाऽपि-विधानादेशेनापि कृतयुग्माः, नो त्र्योजाः नो द्वापरयुग्मः नो कल्योजाः। शरीरप्रदेशान् प्रतीत्य-ओघादेशेन स्यात्-कृतयुग्माः यावत् स्यात्-कल्योजाः। विधानादेशेन कृतयुग्मा अपि यावत् कल्योजा अपि। एवं नैरयिका अपि एवं यावद् वैमानिकाः। सिद्धाः खलु भदन्त! पृच्छा? गौतम! ओघादेशेनाऽपि विधानादेशेनाऽपि कृतयुग्माः, नो त्र्योजाः, नो द्वापरयुग्माः, नो कल्योजाः ॥सू०२॥

टीका—'जीवे णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे पुच्छा ? जीवः खलु भदन्त ! द्रव्यार्थतया-द्रव्यरूपेण जीवः किं कृतयुग्मरूप स्त्र्योजो-द्वापरयुग्मरूपः कल्योजो वेति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो कडजुम्मे' न कृतयुग्मरूपः। 'नो तेओगे-नो दावरजुम्मे' नो त्र्योजरूपो-नो द्वापरयुग्मरूपः किन्तु-'कलिओए' कल्योजः द्रव्यार्थता रूपेण एको जीव एकमेव द्रव्यम्-तस्मात् कल्योज एव भवति, न तु-शेषाः पक्षाः संभवन्ति। 'एवं नेरइए वि' एवं सामान्यतो जीववत्-नैरयिकोऽपि द्रव्यार्थतया कल्योज

अब सूत्रकार कृतयुग्मादिरूप धर्मों से ही जीवादिक चौवीसदण्डक के ऊपर २६ छाईस द्वारों का एकत्व और पृथक्त्व की अपेक्षा लेकर निरूपण करते हैं-'जीवे णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे पुच्छा !' इत्यादि

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा श्री गौतमस्वामी प्रभु श्री से ऐसा पूछते हैं-'जीवे णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे पुच्छा' हे भदन्त ! एक जीव क्या द्रव्यार्थता से कृतयुग्मरूप है ? अथवा त्र्योजरूप है ? अथवा द्वापर-युग्मरूप है ? अथवा कल्योजरूप है ?

इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'नो कडजुम्मे' एक जीव द्रव्यार्थता की अपेक्षा से कृतयुग्मरूप नहीं है 'नो तेओगे' त्र्योजरूप नहीं है 'नो दावरजुम्मे' द्वापरयुग्मरूप नहीं है किन्तु 'कलि-ओगे' वह कल्योजरूप है क्यों कि द्रव्यार्थता से एक जीव एक ही द्रव्यरूप है। 'एवं नेरइए वि' इसी प्रकार से सामान्यतः एक जीव के जैसा एक नैरयिक भी द्रव्यरूप से कल्योजरूप ही होता है। शेषपक्ष

હવે સૂત્રકાર કૃતયુગ્મ વિગેરે ધર્મોથી જ જીવ વિગેરે ચોવીસ દંડકો ઉપર ૨૬ છવ્વીસ દ્વારોનું એક પણાથી અને પૃથક્પણાથી નીરૂપણ કરે છે. 'जीवे णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे पुच्छा' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'जीवे णं भंते ! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे पुच्छा' હે સર્વદર્શી ભગવન્ એક જીવ શું દ્રવ્ય-પણાથીકૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'नो कडजुम्मे' એક જીવ દ્રવ્યની અપેક્ષાથી કૃતયુગ્મ રૂપ નથી 'नो तेओगे' ત્ર્યોજ રૂપ નથી. 'नो दावरजुम्मे' દ્વાપરયુગ્મ રૂપ નથી. પરંતુ 'कलि ओगे' તે કલ્યોજ રૂપ છે. કેમકે-દ્રવ્યાર્થપણાથી એક જીવ એક જ દ્રવ્યરૂપ છે. 'एवं नेरइए वि' આજ પ્રમાણે સામાન્યપણાથી એક જીવના કથન પ્રમાણે નૈરયિક પણ દ્રવ્યપણાથી કલ્યોજ રૂપ જ હોય છે. બાકીના ત્રણનો તેઓમા

एव भवति। न शेषाः पक्षा भवन्तीति। 'एवं जाव सिद्धे' एवं यावत् -सिद्धाः, यावत्पदेन-भवनपतित आरभ्य वैमानिकपर्यन्तानां संग्रहो भवति। तथा च-नैरयिकादारभ्य सिद्धपर्यन्तो जीवो द्रव्यार्थतया न कृतयुग्मादिरूपोऽपितु कल्योज एव भवतीति। 'जीवा णं भंते! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मा पुच्छा? जीवाः खलु भदन्त! द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्माः पृच्छा? हे भदन्त! जीवा द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्माः त्र्योजाः द्वापरयुग्माः कल्योजा भवन्तीति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ? 'ओघादेसेणं कडजुम्मा' 'ओघादेशेन सामान्यत इत्यर्थः कृतयुग्मरूपाः, जीवाः द्रव्यरूपेणानन्तत्वेनाऽव-स्थितत्वात् सामान्यतः कृतयुग्मरूपा एव-'नो तेओगा' नो त्र्योजाः 'नो दावर-

उसमें सम्भवित नहीं होते हैं। 'एवं जाव सिद्धे' इसी प्रकार से यावत् एक सिद्ध जीव भी कल्योज रूप ही होता है। यहां यावत्पद से एक भवनपति जीव से लेकरके वैमानिक तक का एक एक जीव संग्रहीत हुआ है। इस प्रकार नैरयिक से लेकर सिद्ध तक का एक एक जीव द्रव्यरूप से कृतयुग्मादि रूप नहीं है। अपि तु वह कल्योजरूप ही है।

अब श्रीगौतमस्वामी अनेक जीवों की अपेक्षा लेकर प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'जीवा णं भंते! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मा पुच्छा' हे भदन्त! अनेक जीव क्या द्रव्यरूप से कृतयुग्मरूप है? अथवा त्र्योजरूप है? अथवा द्वापरयुग्मरूप है। अथवा कल्योजरूप है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री गौतमस्वामी से कहते हैं-'गोयमा! ओघादेसेणं कडजुम्मा' हे गौतम! जीव द्रव्यरूप से अनन्तरूप में अवस्थित होने के कारण सामा-

સંભવ હોતો નથી. 'एवं जाव सिद्धे' એજ પ્રમાણે યાવત્ એક સિદ્ધ જીવ પણ કલ્યોજ રૂપ જ હોય છે. અહીંયાં યાવત્પદથી એક ભવનપતિથી લઈને વૈમાનિક સુધીના એક એક જીવોનો સંગ્રહ થયો છે. આ રીતે એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવોથી લઇને સિદ્ધ સુધીના એક એક જીવો દ્રવ્યપણાથી કૃતયુગ્માદિ રૂપ નથી પરંતુ તે કલ્યોજ રૂપ જ છે. તેમ સમજવું.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી અનેક જીવોનો આશ્રય લઈને પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'जीवा णं भंते! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मा पुच्छा' હે દીનબંધૂ ભગવન્ અનેક જીવો દ્રવ્યપણાથી શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा! ओघादेसेणं कडजुम्मा' હે ગૌતમ! જીવ દ્રવ્યપણાથી અનંત રૂપમાં વર્તમાન હોવાથી સામાન્યપણાથી કૃતયુગ્મ રૂપ જ

जुम्मा' नो द्वापरयुग्माः 'नो कलिओगा' नो कल्योजाः । 'विहाणादेसेण' विधानादेशेन -भेदप्रकारेण एकैकविवक्षयेत्यर्थः 'नो कडजुम्मा' नो कृतयुग्मरूपाः 'नो-तेओगा' नो त्र्योजाः 'कलिओगा' कल्योजा एव भवन्ति एकरूपत्वात् तत्स्वरूपस्येति । 'नेरइया णं भंते ! दव्वट्ठयाए पुच्छा? नैरयिकाः खलु भदन्त ! द्रव्यार्थतया पृच्छा ? हे भदन्त ! नैरयिका द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्माः त्र्योजाः द्वापरयुग्माः कल्योजावेति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'ओघादेसेण सिय कडजुम्मा' ओघादेशेन सर्वे एव गण्यमानाः, स्यात्-कदाचित् कृत

न्यतः कृतयुग्मरूप ही हैं । वे 'नो तेओगा' त्र्योजरूप नहीं हैं 'नो दावरजुम्मा' द्वापरयुग्मरूप नहीं है और 'नो कलिओगे' कल्योजरूप भी नहीं हैं।

'विहाणादेसे णं' तथा एक एक जीव की विवक्षा से अनेक जीव 'नो कडजुम्मा' कृतयुग्मरूप नहीं होते हैं क्योंकि चारसे अपहार करने पर शेष चार नहीं रहते हैं। 'नो तेओगा' त्र्योजरूप नहीं होते हैं क्यों कि चारके अपहार से शेष तीन नहीं रहते है । 'नो दावरजुम्मा' द्वापर युग्मरूप नहीं होते हैं क्यों कि चार से अपहार करनेपर दो शेष नही रहते हैं । किन्तु 'कलिओगा' वे कल्योजरूप ही होते हैं । क्योंकि कल्योज का स्वरूप चार से अपहार करने पर शेष एक रहने से एक रूप माना गया है । 'नेरइयाणं भंते ! दव्वट्ठयाए पुच्छा । हे भदन्त ! नैरयिक जीव क्या द्रव्यार्थ से-द्रव्यरूप से-कृतयुग्मरूप होते हैं ? अथवा त्र्योजरूप होते हैं ? अथवा द्वापरयुग्मरूप होते हैं ? अथवा कल्योजरूप होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु श्री उनसे कहते हैं- 'गोयमा ! ओघादेसेण सिय कडजुम्मा' हे गौतम ! सामान्य से सब

છે. 'नो तेओगा' ત્ર્યોજ રૂપ નથી 'नो दावरजुम्मा' દ્વાપરયુગ્મ રૂપ નથી. અને 'नो कलिओगा' કલ્યોજ રૂપ પણ નથી. 'विहाणादेसेणं' તથા એક જીવની વિવક્ષાથી અનેક જીવો 'नो कड-जुम्मा' કૃતયુગ્મ રૂપ નથી. કારણ કે ચારથી અપહાર કરવામાં આવે તો ચાર શેષ રહેતા નથી. 'नो तेओगा' ત્ર્યોજ રૂપ નથી. કેમકે-ચારથી અપહાર કરતાં ત્રણ શેષ રહેતા નથી 'नो दावरजुम्मा' દ્વાપર-યુગ્મ રૂપ નથી, કેમકે ચારનો અપહાર કરતા બે શેષ રહેતા નથી. પરંતુ 'कलिओगा' કલ્યોજ રૂપ જ હોય છે કેમકે કલ્યોજનું સ્વરૂપ એકરૂપ માનેલ છે. 'नेरइयाणं भंते ! दव्वट्ठयाए पुच्छा' હે ભગવન્ નૈરયિક જીવો શું ? દ્રવ્યાર્થપણાથી કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा ! ओघादेसेण सिय कडजुम्मा' હે ગૌતમ ! સામા-

युग्माः कदाचित्-चतुष्कापहारेण चत्वार एवाऽवशिष्टा भवन्तीति । 'जाव सिय कलिओगा' यावत्स्यात्कल्योजाः अत्र यावत्पदेन स्यात्-त्र्योजाः स्याद्-द्वापरयुग्माः। कदाचित्-चतुष्कापहारे द्विशेषत्वेन द्वापरयुग्मा,, कदाचित्-चतुष्काऽपहारेणैक शेषत्वात्-कल्योजा इति । 'विहाणादेसेणं' विधानादेशेन-भेदप्रकारेण-एकैकविव क्षया-इत्यर्थः 'नो कडजुम्मा' नो कृतयुग्माः चतुष्कापहारे चतुःशेषाऽभावात् । 'नो तेओगा-नो त्र्योजाः त्रिशेषाभावात्, 'नो दावरजुम्मा' नो द्वापरयुग्माः

को मिला करके नारक जीव कदाचित् कृतयुग्मरूप भी होते हैं 'जाव-सिय कलिओगा' यावत् कदाचित् वे कल्योजरूप भी होते हैं । जब सामान्य रूप से सब गिने जाते हैं-तब वे कृतयुग्मरूप भी हो सकते हैं क्यों कि जब नारकराशि में से चार चार का अपहार किया जाता है तो अन्त में चार के अवशेष रहने से वे कृतयुग्मरूप भी हो सकते हैं ऐसा कहा जाता है । तथा जब चार चार से अपहार करने पर तीन की अवशेषता रहती है तो वे त्र्योजरूप भी हो सकते हैं, तथा जब चार २ के अपहार से वे दो की संख्या में बचते हैं तो वहां द्वापर-युग्मता आती है और जब एक ही संख्या अवशिष्ट रहती है तब उनमें कल्योजरूपता भी आती है। 'विहाणादेसेणं' और जब एक एक की वहां विवक्षा की जाती है-तो उस विवक्षा से वे 'नो कडजुम्मा' कृत-युग्मरूप नहीं होते हैं-क्योंकि चार से अपहृत करने पर एक ही बाकी रहता है चार शेष नहीं रहते हैं इसलिये वहां कृतयुग्मरूपता नहीं आती है। तीन शेष के अभाव से वहां त्र्योजरूपता, तथा द्विशेष

ન્યથી બધાને મેળવીને નારક જીવો કોઈવાર કૃતયુગ્મ પણ હોય છે. 'जाव सिय कलिओगा' યાવત્ કદાચિત્ તેઓ કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. જ્યારે સામાન્યપણાથી બધાને ગણવામાં આવે છે, ત્યારે તેઓ કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે, કેમકે-જ્યારે નારકરાશિમાં ચાર ચારનો અપહાર કરવામાં આવે છે, તો છેવટે ચાર બાકી રહેવાથી તેઓ કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. તેમ કહેવામાં આવે છે. તથા જ્યારે ચાર ચારનો અપહાર કરવાથી ત્રણ બાકી રહે છે, તો તેઓ ત્ર્યોજ રૂપ પણ હોય છે. તથા જ્યારે ચારનો અપહાર કરતાં બે સંખ્યા વધે છે, તો દ્વાપરયુગ્મપણું આવે છે. અને જ્યારે એક સંખ્યા વધે છે, ત્યારે કલ્યોજ-પણું પણ આવે છે. 'विहाणादेसेणं' અને એક એકની ત્યાં વિવક્ષા કરવામાં આવે છે, તો એકપણાની વિવક્ષાથી તેઓ 'नो कडजुम्मा' કૃતયુગ્મ રૂપ હોતા નથી. કેમકે-ચારથી બહાર કહાડતાં એક જ બાકી બચે છે, ચાર શેષ રહેતા નથી, તેથી ત્યાં કૃતયુગ્મ રૂપપણું આવતુ નથી. ત્રણ શેષના અભાવથી ત્યાં 'नो तेओगे' ત્ર્યોજ રૂપપણું આવતું નથી કેમકે ચારનો અપહાર કરતાં

द्विशेषाऽभावात् 'कलिओगा' कल्योजाः, चतुष्कापहारे-एकशेषसंभवादिति। 'एवं जाव सिद्धा' एवम्-नैरयिकवदेव भवनपतित आरभ्य सिद्धपर्यन्तजीवाः द्रव्यार्थतया-ओघादेशेन स्यात्-कृतयुग्मादिरूपाः। विधानादेशेन तु-केवलं कल्योजा एवेति भावः।

'द्रव्यार्थतया जीवादयः कथिताः, अथ प्रदेशार्थतया कथ्यन्ते 'जीवे णं भंते!' इत्यादि। 'जीवे णं भंते! पएसट्टयाए किं कडजुम्मे? पुच्छा?' जीवः खलु भदन्त! प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्म इति पृच्छा हे भदन्त! प्रदेशार्थतया जीवः किं कृतयुग्म इति पृच्छा? हे भदन्त! प्रदेशार्थतया जीवः किं कृतयुग्मः त्र्योजः द्वापरयुग्मः कल्योजो वेति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जीवपएसे पडुच्च कडजुम्मे' जीवप्रदेशान् प्रतीत्य कृतयुग्मो जीवः जीवप्रदे-

---

के अभाव से द्वापरयुग्मरूपता नहीं आती है अतः 'कलिओगा' वे कल्योजरूप ही होते हैं। 'एवं जाव सिद्धा' नैरयिक के कथन जैसे असुरकुमार देवों से लेकर सिद्धपर्यन्त जीव द्रव्यरूप से सामान्यतः कदाचित् कृतयुग्म भी होते हैं, कदाचित् त्र्योजरूप भी होते हैं, कदाचित् द्वापरयुग्म रूप भी होते हैं और कदाचित् कल्योजरूप भी होते हैं। तथा एक एक की अपेक्षा से वे कल्योजरूप ही होते हैं।

इस प्रकार द्रव्यरूप से जीवादिकों का कथन करके अब सूत्रकार प्रदेश रूप से उनका कथन करते है-'जीवे णं भंते! पएसट्ठयाए किं कडजुम्मे पुच्छा' हे परमदयालु भदन्त! प्रदेशरूप से एक जीव क्या कृतयुग्मरूप है? अथवा त्र्योजरूप है? अथवा द्वापरयुग्मरूप है? अथवा कल्योजरूप है? श्री गौतमस्वामी के इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु श्री उनसे करते हैं-'गोयमा! जीवपएसे पडुच्च कडजुम्मे' हे गौतम जीव प्रदेशों

ત્રણ શેષ રહેતા નથી અને બે શેષના અભાવથી દ્વાપરયુગ્મપણું આવતું નથી 'एवं जाव सिद्धा' નૈરયિકોના કથન પ્રમાણે અસુરકુમાર દેવોથી લઈને સિદ્ધ સુધીના જીવો દ્રવ્યપણાથી સામાન્યત. કોઈવાર કૃતયુગ્મ પણ હોય છે, કોઈ વાર ત્ર્યોજ રૂપ પણ હોય છે, કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે. અને કોઈ વાર કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. તથા એક એકની અપેક્ષાથી તેઓ કલ્યોજ રૂપ જ હોય છે. આ રીતે દ્રવ્ય રૂપથી જીવાદિકોનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર પ્રદેશપણાથી તેનુ કથન કરે છે. 'जीवे ण भंते! पएसट्टयाए किं कडजुम्मे पुच्छा' હે પરમદયાલુ ભગવન્ પ્રદેશપણાથી એક જીવ શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે? ત્ર્યોજ રૂપ છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે? શ્રી ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! जीवपएसे पडुच्च कडजुम्मे' હે ગૌતમ! જીવપ્રદેશોની અપેક્ષાથી એક જીવ

शानामसंख्यातत्वात्-अवस्थितत्वाच्च प्रदेशतो जीवश्चतुरस्र एव भवतीति। 'नो तेओगे' नो त्र्योजः, 'नो दावरजुम्मे' नो द्वापरयुग्मः 'नो कलिओगे' नो कल्योजः। 'सरीरपएसे पडुच्च सिय कडजुम्मे' शरीरप्रदेशान् प्रतीत्य स्यात्कृतयुग्मः औदारिकादिशरीरप्रदेशानामनन्तत्वेऽपि संयोगवियोगसम्भवात् अयुगपत्-चतुष्प्रकारता स्यात्-इति। 'जाव सिय कलिओगे' यावत्स्यात्कल्योजः, यावत्पदेन स्यात् त्र्योजः स्यात्-द्वापरयुग्म एतयोर्ग्रहणं भवतीति। 'एवं जाव वेमाणिए' एवं यावद् वैमानिकः, अत्र यावत्पदेन नैरयिकादारभ्य ज्योतिष्कपर्यन्तजीवानां संग्रहो भवति। तथा च-नैरयिकादारभ्य वैमानिकान्तो जीवः समुच्चयजीववदेव

की अपेक्षा करके एक जीव कृतयु मरूप ही है। क्यों कि जीव के प्रदेश अवस्थित असंख्यात हैं इसलिये चार चार के अपहार से अन्त में चार बाकी रहते हैं। 'नो तेओगे' इसलिये वह त्र्योज नहीं है 'नो दावरजुम्मे' द्वापरयुग्मरूप नहीं है, और 'नो कलिओगे' न वह कल्योजरूप ही है। 'सरीरपएसे पडुच्च सिय कडजुम्मे' शरीर के प्रदेशों की अपेक्षा से वह कदाचित् कृतयुग्मरूप भी है। क्यों कि औदारिकादि शरीर प्रदेशों में अनन्तता होने पर भी संयोग और वियोग से अनवस्थित अनन्तता होने के कारण भिन्न भिन्न समय में उनमें चतुष्प्रकारता हो सकती है। कदाचित् वह त्र्योजरूप भी है कदाचित् वह द्वापरयुग्मरूप भी है और कदाचित् वह कल्योजरूप भी है। 'एवं जाव वेमाणिए' इसी प्रकार का कथन यावत् वैमानिक तक जानना चाहिये। यहां यावत्पद से नैरयिक से लेकर ज्योतिष्क तक के जीव का ग्रहण हुआ है।

કૃતયુગ્મ રૂપ જ છે કેમકે-જીવના પ્રદેશો અસંખ્યાત અને અવસ્થિત હોય છે. તેથી ચારના અપહારથી અન્તમાં ચાર બચે છે. 'नो तेओगे' તેથી તે ત્ર્યોજ રૂપ નથી. અથવા 'नो दावरजुम्मे' દ્વાપરયુગ્મ રૂપ નથી. તથા 'नो कलिओगे' તે કલ્યોજ રૂપ પણ નથી 'सरीरपएसे पडुच्च सिय कडजुम्मे' શરીરના પ્રદેશોની અપેક્ષાથી તે કોઇવાર કૃતયુગ્મ રૂપ પણ છે, કેમકે-ઔદારિક વિગેરે શરીર પ્રદેશોમાં અનન્ત પણું હોવા છતાં પણ સંયોગ અને વિયોગથી અનવસ્થિત અનંતપણુ હોવાને કારણે જુદા જુદા સમયમાં તેઓમાં ચાર પ્રકાર. પણું હોઈ શકે છે કોઈવાર તે ત્ર્યોજ રૂપ પણ છે, કોઈવાર તે દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ છે. અને કોઈ વાર તે કલ્યોજ રૂપ પણ છે 'एवं जाव वेमाणिए' આ પ્રમાણેનું કથન યાવત્ વૈમાનિકો સુધીમાં સમજવું અહીંયાં યાવત્પદથી નૈરયિકથી લઇને જ્યોતિષ્ક સુધીના જીવો ગ્રહણ કરાયા છે તેથી નૈરયિકથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવો સમુચ્ચય જીવોના કથન પ્રમાણે પ્રદેશ-

प्रदेशार्थतया जीवप्रदेशाश्रयणेन कृतयुग्मो भवति, स्यात्-कल्योज इति भावः। 'सिद्धे णं भंते ! पएसट्टयाए किं कडजुम्मे पृच्छा ? सिद्धः खलु भदन्त ! प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्मः पृच्छा ? हे भदन्त ! प्रदेशार्थतया सिद्धाः किं कृतयुग्मरूप स्त्र्योजो द्वापरयुग्मः कल्योजो वेति प्रश्नः ? भगवान् आह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'कडजुम्मे' कृतयुग्मः सिद्धप्रदेशानामसंख्यातत्वात्। 'नो तेओए' नो त्र्योजः। 'नो दावरजुम्मे' 'नो द्वापरयुग्मः 'नो कलिओगे' नो कल्योजरूपो भवतीति। 'जीवा णं भंते ! पएसट्टयाए किं कडजुम्मा पुच्छा ?'

तथा च नैरयिक से लेकर वैमानिक तक का जीव समुच्चय जीव के जैसा प्रदेशरूप से कृतयुग्म ही होता है। त्र्योजादिरूप नहीं होता है। तथा-शरीरप्रदेश की अपेक्षा से वह कदाचित् कृतयुग्मरूप भी होता है कदाचित् त्र्योजरूप भी होता है कदाचित् द्वापरयुग्मरूप भी होता है और कदाचित् कल्योजरूप भी होता है।

'सिद्धे णं भंते पएसट्टयाए किं कडजुम्मे पुच्छा' इस सूत्रपाठ द्वारा श्री गौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे जगदुद्धारक भदन्त ! प्रदेशरूप से क्या एक सिद्ध जीव कृतयुग्मरूप होता है ? अथवा त्र्योजरूप होता है ? अथवा द्वापरयुग्मरूप होता है ? अथवा कल्योजरूप होता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री उनसे कहते है 'गोयमा' हे गौतम ! एक सिद्ध जीवप्रदेश रूप से 'कडजुम्मे' असंख्यातप्रदेशों वाला होने के कारण कृत युग्मरूप होता है। 'नो तेओए' वह त्र्योजरूप नहीं होता 'नो दावरजुम्मे' द्वापरयुग्मरूप नहीं होता 'नो कलिओगे' और न कल्योजरूप होता है। 'जीवा णं भंते ! पएसट्टयाए किं कडजुम्मा पुच्छा' इस सूत्रपाठ द्वारा

પણાથી કૃતયુગ્મ રૂપ જ હોય છે ત્ર્યોજાદિ રૂપ હોતા નથી તથા શરીર પ્રદેશની અપેક્ષાથી તે કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે, અને કોઇ વાર કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે

'सिद्धे ण भंते ! पएसट्टयाए किं कडजुम्मे पुच्छा' આ સૂત્રપાઠથી શ્રીગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-હે જગદોદ્ધારક ભગવન્ પ્રદેશપણાથી એક સિદ્ધ જીવ શું ? કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! એક સિદ્ધ જીવ પ્રદેશપણાથી 'कडजुम्मे' અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળો હોવાથી કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે, 'नो तेओए' તે ત્ર્યોજ રૂપ નથી. 'नो दावरजुम्मे' તે દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોતા નથી 'नो कलिओगे' અને તે કલ્યોજ રૂપ પણ હોતા નથી. 'जीवा ण भंते ! पएसट्टयाए

जीवाः खलु भदन्त ! प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्माः पृच्छा ? हे भदन्त ! प्रदेशार्थतया सामान्यतो जीवा किं कृतयुग्माः त्र्योजाः द्वापरयुग्माः कल्योजावेति प्रश्नः ? भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे ,गौतम ! 'जीवपएसे पडुच्च ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मा' जीवप्रदेशान् प्रतीत्य ओघादेशेन सामान्यतोऽपि विधानादेशेन–भेदप्रकारेणाऽपि कृतयुग्मा', समस्तजीवानां प्रदेशा अनन्तत्वादवस्थितत्वाच्च चतुरग्रा एव भवन्ति । तथा प्रत्येकस्य जीवस्यापि प्रदेशानाम् असंख्यातत्वा दवस्थितत्वाच्च चतुरग्रा एव भवन्ति । तस्मात्–सामान्यतोऽपि विशेषतोऽपि प्रदेशार्थतया जीवाः कृतयुग्मा एव भवन्तीति । 'नो तेओगा–नो दावरजुम्मा नो कलिओगा' नो त्र्योजाः नो द्वापरयुग्माः–नो वा–

श्री गौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है–हे भदन्त ! समस्त जीव क्या प्रदेशरूप से कृतयुग्मरूप होते हैं ? अथवा त्र्योजरूप होते हैं ? अथवा द्वापरयुग्मरूप होते हैं ? अथवा कल्योजरूप होते हैं–'गोयमा ! जीवपएसे पडुच्च ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मा' हे गौतम ! सामान्य से भी और भिन्न भिन्न रूप से भी जीव प्रदेशों की अपेक्षा से कृतयुग्मरूप ही होते हैं । तात्पर्य यही है कि समस्त जीवों के प्रदेश अवस्थित अनन्त होते हैं, इसलिये वे कृतयुग्मरूप ही होते हैं और विशेष रूप से भी–एक एक जीव की अपेक्षा से भी एक एक जीव के प्रदेश अवस्थित असंख्यात २ होते हैं इस लिये भी वे कृतयुग्मरूप होते हैं । इसलिये प्रदेशरूप से जीव सामान्य और विशेष स्थिति में कृतयुग्म राशिवाले ही होते हैं । 'नो तेओगा, नो दावरजुम्मा, नो कलिओगा' वे न त्र्योजरूप होते हैं, न द्वापरयुग्म-

---

किं कडजुम्मा पुच्छा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ સઘળા જીવો પ્રદેશપણાથી શું કૃતયુગ્મરૂપ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે–'ગોયમા ! जीवपएसे पडुच्च ओघादेसेणं वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मा' હે ગૌતમ ! સામાન્યથી પણ અને જુદા જુદા રૂપથી પણ જીવ પ્રદેશોની અપેક્ષાથી કૃતયુગ્મ રૂપ જ હોય છે, કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે સઘળા જીવોના પ્રદેશો અવસ્થિત અનંત હોય છે. એટલા માટે તે કૃતયુગ્મ રૂપ જ હોય છે, અને વિશેષપણાથી પણ એક એક જીવની અપેક્ષાએ પણ એક એક જીવના પ્રદેશો અવસ્થિત અસંખ્યાત હોય છે. એથી પણ તેઓ કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. જેથી પ્રદેશપણાથી જીવ સામાન્ય સ્થિતિમાં કૃતયુગ્મ રાશીવાળા જ હોય છે, 'नो तेओगा नो दावरजुम्मा नो कलिओगा' તેઓ ત્ર્યોજ રૂપ હોતા

कल्योजा इति 'सरीरपएसे पडुच्च ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा, जाव सिय कलि-ओगा' शरीरप्रदेशान् प्रतीत्य ओघादेशेन स्यात्-कृतयुग्माः स्यात्-त्र्योजाः, स्याद्-द्वापरयुग्माः स्यात्-कल्योजाः शरीरप्रदेशापेक्षया तु ओघादेशेन सर्वजीवप्रदेशाना मयुगपच्चातुर्विध्यम् अनन्तत्वेऽपि संघातभेदभावेनाऽनवस्थितत्वादिति ।

'विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि' विधानादेशेन-भेदप्रकारेण कृतयुग्मा अपि यावत्कल्योजा अपि । 'एवं नेरइयावि' एवं नैरयिका अपि एवं सामान्यजीववदेव नैरयिका अपि जीवप्रदेशाश्रयणेन-ओघादेशेन विधाना-

रूप होते हैं और न कल्योजरूप ही होते हैं। 'सरीरपएसे पडुच्च ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा' तथा औदारिकादि शरीर प्रदेशों को लेकर सामान्यरूप से समस्त जीव कदाचित् कृतयुग्मरूप भी होते हैं, कदाचित् त्र्योजरूप भी होते हैं, कदाचित् द्वापरयुग्मरूप भी होते हैं और कदाचित् कल्योजरूप भी होते हैं । इस प्रकार भिन्न २ काल में उनमें चतूराशिरूपता आती हैं । क्यों कि इस विवक्षा में यहां अनवस्थित अनन्तता भेद और संघात को लेकर होती है ।

'विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि' भेद प्रकार से विशेषरूप से जीव शरीर प्रदेशों की अपेक्षा से कदाचित् कृतयुग्म भी होते हैं कदाचित् त्र्योजरूप भी होते हैं, कदाचित् द्वापरयुग्मरूप भी होते हैं और कदाचित् कल्योजरूप भी होते हैं। 'एवं नेरइया वि०' सामान्य जीव के जैसे नैरयिक भी जीवप्रदेशों की अपेक्षा से सामा

નથી. દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોતા નથી અને કલ્યોજ રૂપ પણ હોતા નથી. 'सरीरपएसे पडुच्च ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा' તથા ઔદારિક વિગેરે શરીર પ્રદેશોને લઈને સામાન્યપણાથી સઘળા જીવો કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે. અને કોઇવાર ત્ર્યોજ રૂપ પણ હોય છે, અને કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે અને કોઇવાર કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. આ રીતે જુદા જુદા કાળમાં તેઓમાં ચારે રાશિપણું આવે છે કારણ કે આ વિવક્ષામાં અહીંયાં અનવસ્થિત અનંતતા ભેદ અને સંઘાતથી થાય છે.

'विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि' ભેદ પ્રકારના વિશેષ પણાથી જીવ શરીર પ્રદેશોની અપેક્ષાથી કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે. કોઇ વાર ત્ર્યોજ રૂપ પણ હોય છે. કોઇવાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે. અને કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે 'एवं नेरइया वि' સામાન્ય જીવના કથન

देशेनाऽपि कृतयुग्माः नो त्र्योजादिरूपाः। तथा–शरीरप्रदेशाश्रयणेन–ओघादेशेन स्यात्कृतयुग्माः, यावत्–स्यात्कल्योजाः। विधानादेशेन तु–कृतयुग्मा अपि यावत् कल्योजा अपीति भावः 'एवं जाव वेमाणिया एवं यावद्वैमानिकाः, भवनपतित आरभ्य वैमानिकान्तजीवानामपि नारकवदेव सर्वं बोध्यमिति। 'सिद्धा णं भंते! पुच्छा ? सिद्धाः खलु भदन्त! पृच्छा ? हे भदन्त! सिद्धा जीवाः प्रदेशार्थतया कृतयुग्माः त्र्योजाः द्वापरयुग्माः कल्योजावेति प्रश्नः ? भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। गोयमा' हे गौतम! 'ओघादेसेण वि, विहाणादेसेण वि कडजुम्मा' ओघादेशेन–सामान्यतोऽपि विधानादेशेन भेदप्रकारेणाऽपि कृतयुग्मा एव। सिद्धाः 'नो तेओगा–नो दावरजुम्मा–नो कलिओगा' नो त्र्योजाः नो द्वापयुग्माः नो वा कल्योजरूपाः सिद्धा भवन्तीति भावः ॥सू०२॥

न्यरूप में भी और विशेषरूप में भी कृतयुग्मरूप ही होते हैं त्र्योजादिरूप नहीं होते हैं तथा शरीरप्रदेशों की अपेक्षा से सामान्यरूप में तो वे चतूराशी रूप होते हैं। 'एवं जाव वेमाणिया' इसी प्रकार असुर कुमार से लेकर वैमानिक तक के जीवों में भी चतूराशीरूपता नारकों की वक्तव्यतानुसार जाननी चाहिये।

'सिद्धा णं भंते! पुच्छा' हे भदन्त! प्रदेशों की अपेक्षा सिद्ध जीव सामान्यरूप से समस्त सिद्धजीव क्या कृतयुग्मरूप होते हैं? अथवा द्वापरयुग्मरूप होते हैं? अथवा कल्योजरूप होते हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मा' हे गौतम! सामान्यरूप से भी और विशेषरूप से भी सिद्धजीव कृतयुग्मरूप ही होते हैं। वे 'नो तेओगा, नो दावरजुम्मा, नो

પ્રમાણે નૈરયિકો પણ જીવ પ્રદેશોની અપેક્ષાથી સામાન્યપણાથી અને વિશેષપણાથી પણ કૃતયુગ્મ રૂપ જ હોય છે, ત્ર્યોજ વિગેરે રૂપ હોતા નથી. તથા શરીર પ્રદેશોની અપેક્ષાથી સામાન્યપણાથી તો તેઓ ચારે રાશીરૂપ હોય છે, અને વિશેષની અપેક્ષાથી પણ તેઓ ચારે રાશી રૂપ હોય છે. 'एवं जाव वेमाणिया' એજ પ્રમાણે એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવોથી લઇને વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં પણ નારકોના કથન પ્રમાણે ચારે રાશીપણું સમજવું

'सिद्धा णं भंते! पुच्छा' હે ભગવન્! પ્રદેશોની અપેક્ષાથી સિદ્ધ જીવો સામાન્યપણાથી શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે? અથવા દ્વાપર યુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે–'गोयमा! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मा' હે ગૌતમ! સામાન્યપણાથી અને વિશેષપણાથી પણ સિદ્ધ જીવ કૃતયુગ્મ રૂપ જ હોય છે,

अथ क्षेत्रतो जीवादि तथैवाह-'जीवे णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्-जीवे णं भंते! कडजुम्मपएसोगाढे पुच्छा! गोयमा! सिय कडजुम्मपएसोगाढे जाव सिय कलिओगपएसोगाढे। एवं जाव सिद्धे। जीवा णं भंते! किं कडजुम्मपएसोगाढा पुच्छा? गोयमा! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओग० नो दावर० नो कलिओगपएसोगाढा विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा वि जाव कलिओगपएसोगाढा वि। नेरइयाणं पुच्छा? गोयमा! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मपएसोगाढा जाव सिय कलिओगपएसोगाढा। विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा वि जाव कलिओगपएसोगाढा वि। एवं एगिंदियसिद्धवज्जा सव्वे वि। सिद्धा एगिंदिया य जहा जीवा। जीवे णं भंते! किं कडजुम्मसमयट्ठिइए पुच्छा? गोयमा! कडजुम्मसमयट्ठिइए नो तेओग० नो दावर० नो कलिओगसमयट्ठिइए। नेरइएणं पुच्छा? गोयमा! सिय कडजुम्मसमयट्ठिइए जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइए। एवं जाव वेमाणिए। सिद्धे जहा जीवे। जीवा णं भंते! पुच्छा? गोयमा! ओघादेसेण वि, विहाणादेसेण वि कडजुम्मसमयट्ठिइया, नो तेओग० नो दावर० नो कलिओगसमयट्ठिइया। नेरइयाणं पुच्छा? गोयमा! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मसमयट्ठिइया जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइया वि। विहाणादेसेणं कडजुम्मसमयट्ठिइया वि जाव कलिओगसमयट्ठिइया वि एवं जाव वेमाणिया। सिद्धा जहा जीवा ॥सू० ३॥

कलिओगा' न त्र्योजरूप होते हैं, न द्वापरयुग्मरूप होते हैं और न कल्योजरूप होते हैं ॥सू०२॥

તેઓ 'नो तेओगा, नो दावरजुम्मा नो कलिओगा' ત્ર્યોજ રૂપ હોતા નથી. દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોતા નથી, અને કલ્યોજ રૂપ પણ હોતા નથી. ॥સૂ૦ ૨॥

छाया—जीवः खलु भदन्त ! किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढ. पृच्छा ? गौतम ! स्यात्-कृतयुग्मप्रदेशावगाढः यावत् स्यात्-कल्योजप्रदेशावगाढः । एवं यावत्सिद्धः । जीवाः खलु भदन्त ! किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढाःपृच्छा ? गौतम ! ओघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः नो त्र्योज० नो द्वापरयुग्म नो कल्योजप्रदेशावगाढाः । विधानादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढा अपि यावत्कल्योजप्रदेशावगाढा अपि नैरयिकाः खलु पृच्छा ? गौतम ! ओघादेशेन-स्यात् कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः यावत्-स्यात्कल्योजप्रदेशावगाढा। विधानादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढा अपि, यावत्-कल्योजप्रदेशावगाढा अपि। एवमेकेन्द्रियसिद्धवर्जाः सर्वेऽपि। सिद्धा एकेन्द्रियाश्च यथा जीवाः। जीवः खलु भदन्त ! किं कृतयुग्मसमयस्थितिकः पृच्छा ? गौतम ! कृतयुग्मसमयस्थितिकः नो त्र्योज० नो द्वापर० नो कल्योजसमयस्थितिकः । नैरयिकः खलु भदन्त ! पृच्छा ? गौतम ! स्यात्कृतयुग्मसमयस्थितिकः यावत्-स्यात् कल्योजसमयस्थितिकः । एवं यावद् वैमानिकः । सिद्धो यथा जीवः । जीवाः खलु भदन्त ! पृच्छा ? गौतम ! ओघादेशेनाऽपि-विधानादेशेनाऽपि कृतयुग्मसमयस्थितिकाः नो त्र्योज० नो द्वापर० नो कल्योज० ।

नैरयिकाः खलु पृच्छा ? गौतम ! ओघादेशेन स्यात्-कृतयुग्मसमयस्थितिकाः यावत्-स्यात्कल्योजसमयस्थितिका अपि विधानादेशेन कृतयुग्मसमयस्थितिका अपि । यावत्-स्यात्कल्योजसमयस्थितिका अपि । एवं यावद् वैमानिकाः । सिद्धा यथा जीवाः ॥सू० ३॥

टीका—'जीवे णं भंते ! किं कडजुम्मपएसोगाढे पुच्छा ?' जीवः खलु भदन्त ! किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढः पृच्छा ? हे भदन्त ! जीवः किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढः, अथवा-त्र्योजप्रदेशावगाढः द्वापरयुग्मप्रदे० कल्योज प्रदेशावगाढो वेति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम ! 'सिय कडजुम्म-

---

अब सूत्रकार क्षेत्र की अपेक्षा लेकर जीवादिकों में कृतयुग्मादि का विचार करते हैं-'जीवे णं भंते ! किं कडजुम्मपएसोगाढे' इत्यादि सूत्र ३ ।

टीकार्थ-हे करुणासिंधु भदन्त ! एक जीव क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ है ? अथवा त्र्योजप्रदेशावगाढ है ? अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ है ? अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' हे

હવે સૂત્રકાર ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી જીવાદિકોમાં કૃતયુગ્મ વિગેરેનો વિચાર કરે છે.-'जीवे णं भंते ! कडजुम्मपएसोगाढे' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-હે કરૂણાસાગર ભગવન્ એક જીવ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ અથવા ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે ? અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'सिय कडजुम्मपएसोगाढे जाव सिय कलिओगपएसोगाढे' એક જીવ કોઈ

पएसोगाढे' स्यात्कदाचित् कृतयुग्मदेशावगाढो जीवः, औदारिकादिशरीराणां विचित्राऽवगाहनत्वात् – चतुरग्रादित्वसंभवात्। 'जाव-सिय कलिओगपएसोगाढे' यावत्-स्यात्कल्योजप्रदेशावगाढः, यावत्पदेन स्यात्-त्र्योजप्रदेशावगाढः स्यात्-द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढः, इत्यनयोः संग्रहः, इति। 'एवं जाव सिद्धे' एवम् –औधिकजीववदेव नैरयिकादारभ्य सिद्धपर्यन्तः सर्वोऽपि जीवः स्यात्-कृतयुग्मप्रदेशावगाढो यावत्-स्यात्कल्योजप्रदेशावगाढश्चेति भावः। 'जीवा णं भंते! किं कडजुम्मपएसोगाढा पुच्छा?' जीवाः सामान्यतः खलु भदन्त! कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः पृच्छा? हे भदन्त! जीवाः किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः–त्र्योजप्रदेशावगाढाः–द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढाः यद्वा–कल्योजप्रदेशावगाढा भवन्तीति प्रश्नः? भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा हे गौतम! 'ओघादेसेणं कडजुम्मपएसो-

---

गौतम! 'सिय कडजुम्मपएसोगाढे' जाव सिय कलिओगपएसोगाढे' एक जीव कदाचित् कृतयुग्मप्रदेशावगाढ भी होता है यावत् कदाचित् कल्योजप्रदेशावगाढ भी होता है। यहां यावत् पद से 'त्र्योजप्रदेशावगाढ भी होता है और कदाचित् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ भी होता है' इस पाठ का ग्रहण हुआ है। इस प्रकार के कथन का कारण औदारिक आदि शरीरों की विचित्र अवगाहना है। 'एवं जाव सिद्धे' इस सामान्य जीव के कथन के जैसा ही नैरयिक से लेकर सिद्ध पर्यन्त समस्त जीव कृतयुग्मप्रदेशावगाढ भी हैं यावत् कल्योज प्रदेशावगाढ भी है ऐसा जानना चाहिये।

'जीवा णं भंते! किं कडजुम्मपएसोगाढा पुच्छा' हे भदन्त! जीव क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ हैं? अथवा त्र्योजप्रदेशावगाढ है? अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ है? अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा' हे गौतम! जीव

વાર કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે, યાવત્ ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે, અને કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે અને કોઈવાર કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે. આ પ્રમાણે કહેવાનું કારણ ઔદારિક વિગેરે શરીરોની વિચિત્ર અવગાહના છે.

'एवं जाव सिद्धे' આ સામાન્ય જીવના કથન પ્રમાણે જ નૈરયિકોથી લઈને સિદ્ધો સુધીના સઘળા જીવો કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે. યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ છે તેમ સમજવું.

'जीवा ण भंते! किं कडजुम्मपएसोगाढा पुच्छा' હે ભગવન્ અનેક જીવો કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે શું? અથવા ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે? અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે–'गोयमा! 'ओघादेसेण कडजुम्मपएसोगाढा' હે ગૌતમ! જીવ સામા-

गाढा' ओघादेशेन–सामान्यतः कृतयुग्मप्रदेशावगाढा जीवा भवन्ति, समस्त जीवैरवगाढानां लोकप्रमाणावस्थितप्रदेशानामसंख्यातत्वाच्चतुरग्रता एवेति, 'ओघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढा भवन्ति। 'नो तेओग० नो दावर० नो कलिओग०' नो त्र्योजप्रदेशावगाढाः नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढाः नो कल्योजप्रदेशावगाढा भवन्तीति। 'विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा वि जाव–कलिओगपएसोगाढावि' विधानादेशेन–भेदप्रकारेण एकैकश इत्यर्थः कृतयुग्मप्रदेशावगाढा अपि यावत्–कल्योजप्रदेशावगाढा अपि। यावत् पदेन त्र्योजप्रदेशावगाढा अपि द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा अपि इत्यनयोः संग्रहो भवति। विधानादेशतस्तु विचित्रत्वात् अवगाहनायाः युगपत्–चतुर्विधास्ते जीवा भवन्तीति भावः। 'नेर·

ओघादेश से अर्थात् सामान्यतः कृतयुग्मप्रदेशावगाढ हैं, क्योंकि समस्त जीवों द्वारा अवगाढ प्रदेशों के लोक प्रमाण अवस्थित असंख्यात होने से उनमें चतुरग्रता–कृतयुग्मता होती है, इसलिये जीव सामान्यतः कृतयुग्मप्रदेशावगाढ कहे गये हैं। 'नो तेओग० नो दावर० नो कलिओ०' त्र्योजप्रदेशावगाढ अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ नहीं कहे गये हैं। 'विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा वि जाव कलिओगपएसोगाढा वि' विधान की अपेक्षा से अर्थात् एकएक की अपेक्षा से वे जीव कृतयुग्मप्रदेशावगाढ भी होते हैं यावत् कल्योजप्रदेशावगाढ भी होते हैं। यहां यावत्पद से 'त्र्योजप्रदेशावगाढ भी होते हैं, और द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ भी होते हैं' ऐसा पाठ गृहीत हुआ है। विधान की अपेक्षा से जो एक कालमें चारों प्रकारके होने का कथन किया गया है उसका कारण अवगाहना की विचित्रता है। अतः वे युगपत्–एक साथ

ન્યપણાથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે કેમકે સઘળા જીવો દ્વારા અવગાઢ પ્રદેશો અસંખ્યાત હોવાથી તેમાં ચારે રાશિપણાથી કૃતયુગ્મપણું હોય છે તેથી જીવ સામાન્યપણાથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ કહ્યા છે. 'नो तेओग० नो दावर० नो कलिओ०' ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ કહ્યા નથી 'विहाणादेसेण कडजुम्मपएसोगाढा वि जाव कलिओग पएसोगाढा वि' વિધાનાદેશની અપેક્ષાથી અર્થાત્ એક એક જીવની અપેક્ષાથી તે જીવો કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે, યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે. યાવત્ શબ્દથી ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે. અને દ્વાપર યુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે. આ પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે, વિધાનાદેશની અપેક્ષાથી જે આ કથન કર્યું છે, તેનું કારણ અવગાહનાનું વિચિત્રપણું છે તેથી તેઓ ચારે પ્રકારના હોય છે. 'नेरइया ण पुच्छा' હે ભગવન્ નૈરયિકો

इया णं पुच्छा ?' नैरयिकाः खलु पृच्छा ? हे भदन्त ! नैरयिकाः किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः कल्योजप्रदेशावगाढा वा भवन्तीति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'ओघादेसेणं सिय कडजुम्मपएसोगाढा जाव-सिय कलिओगपएसोगाढा' ओघादेशेन-सामान्यतः स्यात्कदाचित्-कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः यावत्-स्यात्कल्योजप्रदेशावगाढाः। अत्र यावत्पदेन त्र्योजद्वापरयुग्मयोर्ग्रहणम् अत्र ओघतो नारकाः विचित्रपरिणामत्वेन-विचित्रशरीरपरिणामत्वेन विचित्रावगाहप्रदेशप्रमाणत्वाद् यौगपद्येन चतुष्प्रकारका अपि भवन्ति। अत्र यावत्पदेन स्यात्-त्र्योजप्रदेशावगाढाः, स्याद्-द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा इत्यनयोः संग्रहो भवतीति। 'विहाणादेसेण कडजुम्मपएसोगाढा वि-जाव-कलिओगपएसोगाढा वि' विधानादेशेन-भेदप्रकारेण एकैकश इत्यर्थः कृतयुग्मप्रदेशावगाढा अपि भवन्ति, तथा-यावत्-कल्योजप्रदेशावगाढा

चारों प्रकार के होते हैं। 'नेरइया णं पुच्छा' हे भदन्त ! नैरयिक क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ होते हैं ? अथवा त्र्योजप्रदेशावगाढ होते हैं ? अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ होते हैं ? अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' ओघादेसे णं सिय कडजुम्म पएसोगाढा जाव सिय कलिओगपएसोगाढा' हे गौतम ! सामान्यरूप से नारकविचित्रपरिणामशाली होने के कारण एवं विचित्रशारीरिक-परिणामवाले होने के कारण विचित्र अवगाहित प्रदेशप्रमाण होने से युगपत् नहीं अलग अलग काल में चतुष्प्रकारक भी होते हैं। यहां यावत् शब्द से 'स्यात् त्र्योजप्रदेशावगाढाः, स्यात् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढाः' इन पदों का संग्रह हुआ है।

'विहाणादेसेण कडजुम्मपएसोगाढा वि' जाव कलिओगपएसोगाढा वि' विधान भेद की अपेक्षा से-विशेष की अपेक्षा से- एक एक की

શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળા હોય છે ? અથવા ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે ? અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा ! ओघादेसेण सिय कडजुम्मपएसोगाढा जाव सिय कलिओगपएसोगाढा' હે ગૌતમ ! સામાન્યપણાથી નારકો વિચિત્ર પરિણામશાળી હોવાથી અને વિચિત્ર શારીરિક પરિણામવાળા હોવાથી, વિચિત્ર અવગાહનાવાળા પ્રદેશ પ્રમાણ હોવાથી એક જ કાળમા ચારે પ્રકારવાળા પણ હોય છે અહીંયાં યાવત્ શબ્દથી 'स्यात् त्र्योजप्रदेशावगाढाः स्यात द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે.

'विहाणादेसेण कडजुम्मपएसोगाढा वि जाव कलिओगपएसोगाढा वि' વિધાન ભેદથી અર્થાત્ વિશેષપણાથી એક એકની અપેક્ષાથી તે નારકો કૃતયુગ્મ પ્રદે-

अपि भवन्ति। यावत्पदेन त्र्योजप्रदेशावगाढा भवन्ति द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा अपि भवन्तीत्यनयोः संग्रहः। विधानतस्तु–विचित्रावगाहनत्वादेकदाऽपि ते नारकाश्चतुष्प्रकारका भवन्तीति भावः। 'एवं एगिंदियसिद्धवज्जा सव्वे वि' एवम्–नारकवदेव एकेन्द्रियसिद्धवर्जिताः सर्वेऽपि द्वीन्द्रियादयो वैमानिकपर्यन्ता जीवाः एवमेव भवन्ति। ओघादेशेन–स्यात्कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः यावत्–स्यात्कल्योजप्रदेशावगाढाः विधानादेशतस्तु–कृतयुग्मप्रदेशावगाढा अपि यावत्–कल्योजप्रदेशावगाढा अपीति। 'सिद्धा एगिंदिया य जहा जीवा' सिद्धा एकेन्द्रियाश्च यथा जीवाः। ओघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः नो त्र्योजादिप्रदेशावगाढाः। विधानादेशतस्तु–कृतयुग्मप्रदेशावगाढा अपि यावत्–कल्योजप्रदेशावगाढा अपीति भावः।

अपेक्षा से–वे नारक कृतयुग्मप्रदेशावगाढ भी होते हैं, यावत् कल्योजप्रदेशावगाढ भी होते हैं। यहां पर यावत् पद से 'त्र्योजप्रदेशावगाढा भवन्ति, द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा अपि भवन्ति' इस पाठ का संग्रह हुआ है। तात्पर्य इस कथन का यही है कि नारक जीव विचित्र अवगाहनावाले होने से एक काल में भी चतुष्प्रकारक होते हैं। 'एवं एगिंदियसिद्धवज्जा सव्वे वि' इसी प्रकार से–नारक के जैसे ही एकेन्द्रिय और सिद्धों को छोडकर सामान्यतः समस्त असुरकुमार से लेकर वैमानिक तक के जीव कदाचित् कृतयुग्मप्रदेशावगाढ भी होते हैं, कदाचित् त्र्योजप्रदेशावगाढ भी होते हैं, कदाचित् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ भी होते हैं और कदाचित् कल्योजप्रदेशावगाढ भी होते हैं। 'सिद्धा एगिंदिया य जहा जीवा' सिद्ध और एकेन्द्रिय जीव सामान्यतः जीव के जैसे कृतयुग्मप्रदेशावगाढ ही होते हैं। त्र्योजादि प्रदेशावगाढ नहीं

શાવગાઢ પણ હોય છે. ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે, દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળા પણ હોય છે, અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળા પણ હોય છે. અહીંયાં યાવત્ પદથી 'त्र्योजप्रदेशावगाढा भवन्ति, द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा अपि भवन्ति' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે–નારક જીવો વિચિત્ર અવગાહનાવાળા હોવાથી એક કાળમાં પણ ચારે પ્રકારવાળા હોય છે. 'एवं एगिंदियसिद्धवज्जा सव्वे वि' એજ રીતે–નારક જીવોની જેમજ એક ઇન્દ્રિયવાળા અને સિદ્ધોને છોડીને સામાન્યપણાથી સઘળા બે ઇંદ્રિયવાળા જીવોથી લઇને વૈમાનિક સુધીના જીવો કોઇવાર કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે. કોઈવાર ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે, કોઈવાર કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે. 'सिद्धा एगिंदिया य जहा जीवा' સિદ્ધો અને એક ઇંદ્રિયવાળા જીવો સામાન્યપણાથી જીવના કથન પ્રમાણે કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ જ

अथ–स्थितिमाश्रित्य जीवादि तथैव निरूप्यते–'जीवे णं' इत्यादि। 'जीवे णं भंते! किं कडजुम्मसमयट्ठिइए पुच्छा? जीवः खलु भदन्त! किं कृतयुग्मसमयस्थितिकः पृच्छा? हे भदन्त! जीवः किं कृतयुग्मसमयस्थितिकः त्र्योजसमयस्थितिकः द्वापरयुग्मसमयस्थितिकः–कल्योजसमयस्थितिको वेति गौतमस्वामिनः प्रश्नः? भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा! कडजुम्मसमयट्ठिइए' कृतयुग्मसमयस्थितिकः, सामान्यतो जीवस्य स्थितिरतीताऽनागतवर्त्तमानात्मकः सर्वस्मिन्नेव काले भवति अतः कालत्रयविवक्षयाऽनन्तसमयात्मकत्वात् जीवः कृतयुग्मसमयस्थितिक इति कथ्यते। 'नो तेओग० नो दावर० नो कलिओगसमयट्ठिइए' नो

होते हैं। तथा–विधान की अपेक्षा से वे कृतयुग्मप्रदेशावगाढ भी होते हैं यावत् कल्योजप्रदेशावगाढ भी होते हैं।

अथ श्री गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं–'जीवे णं भंते! किं कडजुम्म समयट्ठिइए पुच्छा' हे भदन्त! एक जीव क्या कृतयुग्म समय की स्थितिवाला है? अथवा त्र्योज समय की स्थितिवाला है? अथवा द्वापरयुग्मसमय की स्थितिवाला है? अथवा कल्योजसमय की स्थितिवाला हैं? इस गौतमस्वामी के प्रश्न का समाधान करते हुए प्रभुश्री गौतम स्वामी से कहते हैं–'गोयमा! कडजुम्मसमयट्ठिइए' हे गौतम! सामान्य रूप से जीव की स्थिति अतीत अनागत एवं वर्त्तमानरूप समस्तकाल में होती है। अतः कालत्रय की विवक्षा से अनन्तसमयात्मक होने से जीव कृतयुग्मसमय की स्थितिवाला कहा गया है 'नो तेओग० नो दावर०, नो कलिओग समयट्ठिइए' किन्तु त्र्योजसमय की स्थितिवाला

હોય છે. ત્ર્યોજ વિગેરે પ્રદેશાવગાઢ હોતા નથી. તથા વિધાનની અપેક્ષાથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે, યાવત્ કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે–'जीवे णं भंते! किं कडजुम्मसमयट्ठिइए पुच्छा' હે ભગવન્ એક જીવ શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો છે? અથવા ત્ર્યોજ સમયની સ્થિતિવાળો છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો છે? અથવા કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળો છે? શ્રી ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરવા શ્રી મહાવીર પ્રભુ શ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે–'गोयमा! कडजुम्मसमयट्ठिइए' હે ગૌતમ! સામાન્યપણાથી જીવની સ્થિતિ, ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ અને વર્તમાનકાળ રૂપ દરેક કાળમાં હોય છે. જેથી ત્રણે કાળની વિવક્ષાથી, અનંત સમય રૂપ હોવાથી જીવ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો કહેલ છે, 'नो तेओगे० नो दावर० नो कलिओगसमयट्ठिइए' ત્ર્યોજ

त्र्योजसमयस्थितिको भवति जीवः नो द्वापरयुग्मसमयस्थितिको नो वा-कल्योजसमयस्थितिको भवति जीव इति। 'नेरइए णं भंते ! पुच्छा ?' नैरयिकः खलु भदन्त ! पृच्छा ? हे भदन्त ! नैरयिकः किं कृतयुग्मसमयस्थितिकः त्र्योज-समयस्थितिको द्वापरयुग्मसमयस्थितिकः कल्योजसमयस्थितिको वा भवतीति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय कडजुम्मसम-यट्ठिइए-जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइए' स्यात्कदाचित् कृतयुग्मसमयस्थितिको यावत्कल्योजसमयस्थितिकः। नारकजीवानां भिन्नभिन्नस्थितिकत्वात् कदाचित् -कृतयुग्मसमयस्थितिको भवति, कदाचित् त्र्योजादिकल्योजान्तसमयस्थितिको भवतीति। 'एवं जाव वेमाणिए' एवं नारकवदेव वैमानिकपर्यन्तो जीवः कदाचित्

नहीं कहा गया है, न द्वापरयुग्मसमय की स्थितिवाला कहा गया है और न कल्योज समय की स्थितिवाला कहा गया है। अब श्री गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं 'नेरइए णं भंते ! पुच्छा' हे भदन्त ! नैरयिक जीव क्या कृतयुग्मसमय की स्थितिवाला है ? अथवा त्र्योजसमय की स्थितिवाला है ? अथवा द्वापरयुग्मसमय की स्थितिवाला है ? अथवा कल्योजसमय की स्थितिवाला है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं- 'गोयमा ! सिय कडजुम्मासमयट्ठिइए जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइए' हे गौतम ! नारक जीव भिन्न २ स्थितिवाला होने से कदाचित् कृतयुग्म समय की स्थितिवाला होता है कदाचित् त्र्योजसमय की स्थितिवाला होता है कदाचित् द्वापरयुग्म समय की स्थितिवाला होता है कदाचित् कल्योज समय की स्थितिवाला होता है। 'एवं जाव वेमाणिए' इसी प्रकार से नारक के जैसे ही वैमानिकपर्यन्त के जीव

સમયની સ્થિતિવાળો કહ્યો નથી. તેમ દ્વાપરયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો, અથવા કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળો કહ્યો નથી.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'नेरइए णं भंते ! पुच्छा' હે ભગવન્ નૈરયિક શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો છે? ત્ર્યોજ સમયની સ્થિતિવાળો છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો છે? અથવા કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा ! सिय कलिओगसमयट्ठिइए जाव सिय दावरजुम्मसमयट्ठिइए' હે ગૌતમ ! નારક જીવ જુદી જુદી સ્થિતિવાળો હોવાથી કોઈવાર કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો હોય છે. કોઈવાર ત્ર્યોજ સમયની સ્થિતિવાળો હોય છે કોઈ વાર દ્વાપરયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો હોય છે. કોઈવાર કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળો હોય છે. 'एव जाव वेमाणिए' એજ રીતે નારકોની જેમજ વૈમાનિક સુધીના જીવો

-कृतयुग्मसमयस्थितिकः यावत्-कदाचित् कल्योजसमयस्थितिको भवति नारकादि वैमानिकान्तजीवस्य विचित्रसमयस्थितिकत्वादिति। 'सिद्धे जहा जीवे' सिद्धो यथा जीवः-यथा जीवः कृतयुग्मसमयस्थितिक एव भवति, न त्र्योजादिसमयस्थितिकः तथैव-सिद्धोऽपि कृतयुग्मसमयस्थितिक एव भवति न तु-कदाचिदपि त्र्योजादि समयस्थितिक इति भावः। 'जीवा णं भंते! पुच्छा? जीवाः खलु भदन्त! पृच्छा? हे भदन्त! जीवाः किं कृतयुग्मसमयस्थितिकाः त्र्योजसमयस्थितिकाः द्वापरयुग्मसमयस्थितिकाः-कल्योजसमयस्थितिकाः-वेति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मसमयट्ठिइया' ओघादेशेनाऽपि-विधानादेशेनाऽपि कृतयुग्म-

---

कदाचित् कृतयुग्मसमय की स्थितिवाला होता है यावत् कदाचित् कल्योजसमय की स्थितिवाला होता है। क्यों कि नारक से लेकर वैमानिकान्त जीव विचित्रस्थितिवाला होता है। 'सिद्धे जहा जीवे' जीव जिस प्रकार कृतयुग्मसमय की स्थितिवाला ही होता है, त्र्योजादि समय की स्थितिवाला नहीं होता है उसी प्रकार से सिद्ध भी कृतयुग्म समय की स्थितिवाला ही होता है। त्र्योजादि समय की स्थितिवाला कभी भी नहीं होता है। 'जीवा णं भंते! पुच्छा' इस सूत्र द्वारा गौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! समस्त जीव क्या कृतयुग्मसमय की स्थितिवाले होते हैं? अथवा त्र्योजसमय की स्थिति वाले होते हैं? अथवा द्वापरयुग्म समय की स्थितिवाले होते हैं? अथवा कल्योजसमय की स्थितिवाले होते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मसमय-

---

કોઈવાર કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે, યાવત્ કોઈવાર કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે, કેમકે નારકથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવો વિચિત્ર સ્થિતિવાળા હોય છે 'सिद्धे जहा जीवे' જીવ જે પ્રમાણે કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળો જ હોય છે, ત્ર્યોજ વિગેરે સમયની સ્થિતિવાળો હોતો નથી, એજ પ્રમાણે સિદ્ધ પણ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા જ હોય છે. ત્ર્યોજ વિગેરે સમયની સ્થિતિવાળા કોઈપણ સમયે હોતા નથી, 'जीवा णं भंते! पुच्छा' આ સૂત્રપાઠદ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ સઘળા જીવો શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે? અથવા ત્ર્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે? અથવા કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-"गोयमा! ओघादेसेण वि विहाणादेसेणवि कड-

समयस्थितिका एव बहुत्वविवक्षायाम्-ओघतो-विधानतश्च कृतयुग्मसमयस्थितिका एव भवन्ति। अनाद्यनन्तत्वेनाऽनन्तसमयस्थितिकत्वात्-जीवानामिति। 'नो तेओग० नो दावर० नो कलिओग०' नो त्र्योजसमयस्थितिकाः नो द्वापरयुग्मसमयस्थितिकाः न वा-कल्योजसमयस्थितिका भवन्ति बहुत्वविवक्षायां जीवा इति। 'नेरइया णं पुच्छा? नैरयिकाः खलु पृच्छा? हे भदन्त! नैरयिकाः कृतयुग्मसमयस्थितिकाः त्र्योजसमयस्थितिकाः कल्योजसमयस्थितिका वेति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा!' हे गौतम! 'ओघादेसेणं सिय-कडजुम्मसमयट्ठिइया' ओघादेशेन सामान्यतः कृतयुग्मसमयस्थितिकाः। 'जाव-सिय कलिओगसमयट्ठिइया वि' यावत्-स्यात् कदाचित् कल्योजसमयस्थितिका

ट्ठिइया' हे गौतम! ओघादेश से भी और विधानादेश से भी समस्त जीव कृतयुग्मसमय की स्थितिवाले ही होते हैं। क्यों कि बहुत्व की विवक्षा में अनादि अनन्त होने के कारण जीवों में अनन्त समय की स्थितिकता आती है। इसलिये वे 'नो तेओग० नो दावर० नो कलिओग०' न त्र्योजसमयस्थितिक होते हैं, न द्वापरयुग्मसमयस्थितिक होते हैं और न कल्योजसमयस्थितिक होते हैं।

'नेरइया णं पुच्छा' अब श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! समस्त नारक जीव क्या कृतयुग्मसमयस्थितिक होते हैं? अथवा त्र्योज समयस्थितिक होते हैं? अथवा द्वापरयुग्मसमयस्थितिक होते हैं? अथवा कल्योजसमयस्थितिक होते हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मसमयट्ठिइया, जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइया वि' हे गौतम! समस्त नारक

जुम्मसमयट्ठिइया' હે ગૌતમ! ઓઘાદેશથી અને વિધાનાદેશથી પણ સઘળા જીવો કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા જ હોય છે, કેમકે બહુપણાની વિવક્ષામાં અનાદિ અનંત હોવાના કારણે જીવોમાં અનંત સમયનું સ્થિતિપણું આવે છે તેથી તેઓ "नो तेओग० नो दावर० नो कलिओग०' ત્ર્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા નથી. દ્વાપરયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા અને કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા પણ નથી.

'नेरइया णं पुच्छा' હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ સઘળા નારક જીવો શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે? અથવા ત્ર્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે? અથવા કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा! 'ओघादेसेणं सिय कडजुम्मसमयट्ठिइया जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइया वि' હે ગૌતમ! સઘળા

अपि नारकाणां विचित्रसमयस्थितिकत्वात्–तेषां सर्वेषां समयमीलने चतुष्कापहारे सति ओघादेशेन स्यात्–कृतयुग्मादिसमयस्थितिका इति। 'विहाणादेसेणं कड॰जुम्मसमयट्ठिइया वि जाव कलिओगसमयट्ठिइया वि' विधानादेशेन–कृतयुग्मसमय॰स्थितिका अपि, यावत्–कल्योजसमयस्थितिका अपीति। 'एवं जाव वेमाणिया' एवं–नारकवदेव यावद् वैमानिकाः ओघादेशेन स्यात्–कृतयुग्मसमयस्थितिकाः यावत्–स्यात् कल्योजसमयस्थितिकाः। विधानादेशेन–कृतयुग्मसमयस्थितिका अपि यावत्–कल्योजसमयस्थितिका अपी ति भावः। 'सिद्धा जहा जीवा' सिद्धा

जीव बहुवचन की विवक्षा में सामान्यत कदाचित् कृतयुग्मसमय की स्थितिवाले भी होते हैं यावत् कल्योजसमय की स्थितिवाले भी होते हैं हैं। क्यों कि समस्त नारक जीव विचित्रसमय की स्थितिवाले होते हैं अतः उन सब की समयस्थिति के मिलाने पर और उसे चार चार से अपहृत करने पर ओघादेश से वे कृतयुग्म आदि समय की स्थितिवाले होते हैं। 'विहाणादेसे णं कडजुम्मसमयट्ठिइया वि जाव कलिओग॰समयट्ठिइया वि' तथा भिन्न २ रूप में वे कृतयुग्मसमय की स्थितिवाले भी होते हैं, यावत् कल्योजसमय की स्थितिवाले भी होते हैं। 'एवं जाव वेमाणिया' नारकों के जैसे ही यावत् वैमानिक तक के भी समस्त जीव होते हैं। ओघादेश से वे कदाचित्–कृतयुग्मसमय की स्थिति-वाले भी होते हैं यावत् कदाचित् कल्योजसमय की स्थितिवाले भी होते हैं। तथा विधानादेश–भिन्न २ रूप में वे कृतयुग्मसमय की स्थिति-वाले भी होते हैं और यावत् वे कल्योजसमय की स्थितिवाले भी होते

નારક જીવો બહુવચનની વિવક્ષામા સામાન્યત. કોઈવાર કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા પણ હોય છે યાવત્ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે કેમકે સઘળા નારક જીવો વિચિત્ર સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે. જેથી તે બધાની સમય સ્થિતિ મેળવવાથી અને તેમાંથી ચાર ચારનો અપહાર કરતા ઓઘા દેશથી તેઓ કૃતયુગ્મ વિગેરે સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે. 'विहाणादेसे णं कडजुम्मसमयट्ठिइया वि जाव कलिओगसमयट्ठिइया वि' તથા જુદા જુદા રૂપથી તેઓ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા પણ હોય છે યાવત કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા પણ હોય છે. 'एवं जाव वेमाणिया' નારકોની જેમજ વૈમાનિક સુધીના સઘળા જીવો પણ હોય છે. ઓઘાદેશથી તેઓ કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા પણ હોય છે યાવત્ કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા પણ હોય છે. તથા વિધાનાદેશથી જુદા જુદા રૂપથી પણ આ રીતના હોય છે કોઈવાર કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે. અને કોઈવાર યાવત્ કલ્યોજ સમ-

यथा जीवाः यथा-जीवाः ओघादेशेन विधानादेशेन च कृतयुग्मसमयस्थितिकाः, न तु-त्र्योजसमयस्थितिकाः। तथा-सिद्धा अपि-ओघादेश-विधानादेशाभ्यां कृतयुग्मसमयस्थितिका एव न तु-त्र्योजसमयस्थितिका इति भावः सू० ३।

अथ भावतो जीवादिः पूर्वरूपेणैव निरूप्यन्ते-'जीवे णं भंते' इत्यादि,

मूलम्-जीवे णं भंते! कालवन्नपज्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा? गोयमा! जीवपएसे पडुच्च णो कडजुम्मे जाव णो कलिओगे। सरीरपएसे पडुच्च सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे। एवं जाव वेमाणिए। सिद्धो णं चेव पुच्छिज्जइ। जीवा णं भंते! कालवन्नपज्जवेहिं पुच्छा? गोयमा! जीवपएसे पडुच्च ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि णो कडजुम्मा जाव णो कलिओगा। सरीरपएसे पडुच्च ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा। विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि। एवं जाव वेमाणिया। एवं नीलवन्नपज्जवेहिं दंडओ भाणियव्वो एगत्तपुहुत्तेणं, एवं जाव लुक्ख फासपज्जवेहिं। जीवे णं भंते! आभिणिबोहियणाणपज्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा? गोयमा! सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे। एवं एगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए। जीवा णं आभिणिबोहिय पज्जवेहिं पुच्छा? गोयमा! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव

हैं। 'सिद्धा जहा जीवा' समस्त जीव जिस प्रकार सामान्य और विशेष की अपेक्षा से कृतयुग्मसमय की स्थितिवाले ही होते हैं उसी प्रकार से सिद्ध भी सामान्य और विशेष की अपेक्षा से कृतयुग्मसमय की स्थितिवाले ही होते हैं त्र्योजादि समय की स्थितिवाले नहीं होते हैं।सू० ३।

यनी स्थितिवाળા હોય છે. 'सिद्धा जहा जीवा' સઘળા જીવો જે પ્રમાણે સામાન્ય અને વિશેષપણાથી કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા જ હોય છે. એજ રીતે સિદ્ધો પણ સામાન્ય અને વિશેષપણાથી કૃતયુગ્મની સ્થિતિવાળા જ હોય છે. ત્ર્યોજ વિગેરે સમયની સ્થિતિવાળા હોતા નથી. ાસૂ૦ ૩ા

सिय कलिओगा। विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि। एवं एगिंदियवज्जा जाव वेमाणिया। एवं सुयणाणपज्जवेहिं वि ओहिणाणपज्जवेहिं एवं चेव, नवरं विगलिंदियाणं नत्थि ओहिनाणं। मणपज्जवनाणंपि एवं चेव, नवरं जीवा णं मणुस्साण य। सेसा णं नत्थि। जीवे णं भंते! केवलणाणपज्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा? गोयमा! कडजुम्मे नो तेओगे नो दावरजुम्मे नो कलिओगे। एवं मणुस्से वि। एवं सिद्धे वि। जीवा णं भंते! केवलनाण पुच्छा? गोयमा! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा नो कलिओगा। एवं मणुस्सा वि। एवं सिद्धा वि। जीवे णं भंते! मइअन्नाणपज्जवेहिं किं कडजुम्मे० जहा आभिणिबोहियणाणपज्जवेहिं तहेव दो दंडगा। एवं सुयअन्नाणपज्जवेहिं वि एवं विभंगनाणपज्जवेहिं वि। चक्खुदंसण अचक्खुदंसण ओहिदंसणपज्जवेहिं वि एवं चेव। नवरं जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं, केवलदंसणपज्जवेहिं जहा केवलनाणपज्जवेहिं ॥सू० ४॥

छाया—जीवः खलु भदन्त! काल-वर्ण-पर्यायैः किं कृतयुग्मः पृच्छा? गौतम! जीवप्रदेशान् प्रतीत्य न कृतयुग्मो यावत्-नो कल्योजः। शरीरप्रदेशान् प्रतीत्य स्यात्-कृतयुग्मः यावत् स्यात्कल्योजः। एवं यावद्-वैमानिकः। सिद्धो नैव पृच्छयते। जीवाः खलु भदन्त! कालवर्णपर्यायैः किं कृतयुग्माः पृच्छा? गौतम! जीवप्रदेशान् प्रतीत्य ओघादेशेनाऽपि-विधानादेशेनाऽपि नो कृतयुग्माः यावत्-नो कल्योजाः। शरीरप्रदेशान् प्रतीत्य-ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः यावत्-स्यात्कल्योजाः। विधानादेशेन कृतयुग्मा अपि, यावत् कल्योजा अपि। एवं यावद्-वैमानिकाः, एवं नीलवर्णपर्यायैर्दण्डको भणितव्यः, एकत्व-पृथक्त्वेन, एवं यावत्-रूक्ष-स्पर्श-पर्यायैः। जीवः खलु भदन्त! आभिनिबोधिकज्ञानपर्यायैः किं कृतयुग्मः पृच्छा? गौतम! स्यात्-कृतयुग्मो यावत्-कल्योजः। एवमेकेन्द्रियवर्जो यावद्वैमानिकः। जीवाः खलु भदन्त! आभिनिबोधिकज्ञान-पर्यायैः पृच्छा? गौतम! ओघादेशेन स्यात्-कृतयुग्माः यावत् स्यात्कल्योजाः।

विधानादेशेन कृतयुग्मा अपि, यावत्-कल्योजा अपि। एवम्-एकेन्द्रियवर्जिताः यावद्-वैमानिकाः। एवम्-श्रुतज्ञानपर्यायैरपि। अवधिज्ञानपर्यायैरपि-एवमेव। नवरं विकलेन्द्रियाणां नास्ति-अवधिज्ञानम्। मनःपर्ययज्ञानमपि एवमेव। नवरं जीवानां-मनुष्याणाञ्च, शेषाणां नास्ति। जीवः खलु भदन्त! केवलज्ञानपर्यायैः किं कृतयुग्मः पृच्छा? गौतम! कृतयुग्मः नो त्र्योजः-नो द्वापरयुग्मः नो कल्योजः। एवं-मनुष्योऽपि। एवं सिद्धोऽपि। जीवाः खलु भदन्त! केवलज्ञान-पर्यायैः पृच्छा? गौतम! ओघादेशेनाऽपि-विधानादेशेनाऽपि कृतयुग्माः नो त्र्योजाः-नो द्वापरयुग्माः-नो कल्योजाः एवं मनुष्या अपि एवं सिद्धा अपि। जीवः खलु भदन्त! मत्यज्ञानपर्यायैः किं कृतयुग्मः? यथा-आभिनिबोधिक-ज्ञानपर्यायैः तथैव द्वौ दण्डकौ। एवं श्रुताज्ञानपर्यायैरपि एवं विभङ्गज्ञानपर्यायैरपि। चक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शनाऽवधिदर्शनपर्यायैरपि एवमेव। नवरं यस्य यदस्ति-तद्-भणितव्यम्। केवलदर्शनपर्यायैः यथा केवलज्ञानपर्यायैः ॥सू०४॥

टीका—'जीवे णं भंते!' जीवः खलु भदन्त! 'कालवन्नपज्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा'? कालवर्णपर्यायैः किं कृतयुग्म· पृच्छा? हे भदन्त! जीव-स्य कृष्णवर्णपर्यायः किं कृतयुग्मरूपः त्र्योजरूपो द्वापरयुग्मरूपः कल्योजरूपो वेति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जीवपएसे पडुच

अब सूत्रकार भाव की अपेक्षा लेकर पूर्वरूप से ही जीवादिकों का निरूपण करते हैं-'जीवे णं भंते! कालवन्नपज्जवेहिं' इत्यादिसूत्र ४।

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-'जीवे णं भंते! कालवन्नपज्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा' हे भदन्त! शरीर-सहित जीव की जो ये कृष्णवर्ण पर्यायें हैं वे क्या कृतयुग्मरूप हैं? अथवा त्र्योजरूप हैं? अथवा द्वापरयुग्मरूप हैं! अथवा कल्योजरूप हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! जीवपएसे पडुच्च नो कडजुम्मे

હવે સૂત્રકાર ભાવની અપેક્ષાથી જીવાદિકોનું નિરૂપણ કરે છે. 'जीवे णं भंते! कालवन्नपज्जवेहिं' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-'जीवे णं भंते! कालवन्नपज्जवेहि किं कडजुम्मे पुच्छा' હે ભગવન્ શરીર સહિત જીવના જે આ કૃષ્ણવર્ણ પર્યાયો છે, તે શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે? દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! जीवपएसे पडुच्च नो कडजुम्मे जाव

नो कडजुम्मे जाव नो कलिओगे' जीवप्रदेशान् प्रतीत्य न कृतयुग्मो यावन्नो कल्योजः 'सरीरपएसे पडुच्च सिय कडजुम्मे जाव-सिय कलिओगे' शरीरप्रदेशान् प्रतीत्य स्यात् कदाचित् कृतयुग्मरूपः कालवर्णस्य पर्यायो यावत्-स्यात् कदाचित् कल्योजरूप इति।

अयमाशयः-जीवप्रदेशानाममूर्त्तत्वेन तदाश्रयणात् कालादिवर्णस्य पर्याय एव न भवति यदि तदा-कृतयुग्मादिरूपत्वं कथं स्यात्? किन्तु-शरीरस्य मूर्त्तत्वेन शरीरविशिष्टस्यैव जीवस्य ग्रहणात् शरीराश्रयणेन-शरीरवर्णापेक्षया क्रमशश्चतुर्णामपि राशीनां संभावना भवति-इति। 'एवं जाव वेमाणिए' एवं यावत्

जाव नो कलिओगे' हे गौतम! जीवप्रदेशों की अपेक्षा लेकर शरीर सहित जीव की कृष्णवर्णपर्यायें न कृतयुग्मरूप हैं और यावत् न कल्योजरूप हैं। किन्तु-'सरीरपएसे पडुच्च सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे' शरीरप्रदेशों की अपेक्षा से वे कदाचित् कृतयुग्मरूप भी हैं यावत् कदाचित् कल्योजरूप भी है। तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि जीव के प्रदेश अमूर्त्त होते हैं अतः अमूर्तत्व की अपेक्षा से कालादि वर्ण की वहां पर्याय ही नहीं होती हैं अतः उसमें कृतयुग्मादिरूपता ही नहीं आती है। कृतयुग्मादिरूपता तो शरीरविशिष्ट जीव को ही आती है। अतः शरीरके आश्रयण से-शरीरवर्ण की अपेक्षा लेकर क्रमशः वहां चारों राशियों की संभावना होती है। 'एवं जाव वेमाणिए' जिस प्रकार से जीवों का स्वभावतः अमूर्त होने के कारण उसके आश्रय से कालादि वर्ण वहां नहीं होते हैं और इसी से उनमें कृतयुग्मादिरूपता भी नहीं होती है-इसी प्रकार से एकेन्द्रिय से लेकर

नो कलिओगे' હે ગૌતમ! જીવ પ્રદેશોની અપેક્ષાથી શરીર સહિત જીવની કૃષ્ણવર્ણ પર્યાયો કૃતયુગ્મ રૂપ નથી અને યાવત્ કલ્યોજ રૂપ પણ નથી, પરંતુ 'सरीरपएसे पडुच्च सिय कडजुम्मे जाव कलिओगे' શરીર પ્રદેશોની અપેક્ષાથી તેઓ કદાચિત્ કૃતયુગ્મ પણ હોય છે. યાવત્ કદાચિત્ કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જીવના પ્રદેશો અમૂર્ત હોય છે. જેથી અમૂર્તપણાની અપેક્ષાથી કાળવર્ણ વિગેરેના ત્યાં પર્યાયો જ હોતા નથી. તેથી તેમાં કૃતયુગ્માદિપણું જ આવતું નથી. કૃતયુગ્માદિપણું તો શરીરવાળા જીવને જ આવે છે. જેથી શરીરના આશ્રયણથી-શરીરવર્ણની અપેક્ષાથી ક્રમથી ત્યાં ચારે રાશીયોનો સંભવ હોય છે 'एवं जाव वेमाणिए' જે પ્રમાણે જીવો સ્વાભાવિક રીતે અમૂર્ત હોવાથી તેના આશ્રયણથી કાળાદિવર્ણ હોતા નથી. અને તેથી તેઓમાં કૃતયુગ્મપણું વિગેરે પણ હોતા નથી. એજ પ્રમાણે એક

वैमानिकः, यथा जीवानां स्वभावतोऽमूर्त्ततया तदाश्रयणेन कालादिवर्णपर्याया-नाश्रित्य न कृतयुग्मादिव्यपदेशः शरीरापेक्षया क्रमेण कृतयुग्मादि व्यवहारो भवति। तथैव एकेन्द्रियादारभ्य वैमानिकान्तजीवस्याऽमूर्त्तत्वेन तदाश्रयणेन कालादि-वर्णपर्यायस्य न कृतयुग्मादिव्यवहारः अपि तु—शरीरप्रदेशाश्रयणेन क्रमशः कृत-युग्मादिव्यपदेशो भवत्येवेति भावः,

'सिद्धो ण चेव पुच्छिज्जइ' सिद्धो नैव पृच्छयते। अयमाशयः—सिद्धजीवानां सर्वप्रकारककर्मणां क्षयेण स्वभावत एवाऽमूर्त्तत्वात्–शरीरादीनाञ्चाऽभावेन वर्णाऽभावात् जीवप्रदेशाऽपेक्षया कालादिवर्णो न भवति न वा—शरीरप्रदेशापेक्षया कालादिवर्णो भवति—इत्यत कालादिवर्णपर्यायस्य कृतयुग्मादि कथनसमये सिद्ध-स्य चर्चैव न कर्त्तव्येति न चेव पृच्छयते इत्यादिनाऽभिव्यञ्जितं भवतीति भावः।

वैमानिकान्त जीव भी अमूर्त होते हैं—अतः इस अमूर्तत्व की अपेक्षा से वहां पर भी कालादिवर्णरूप पर्यायें नहीं होती हैं—इसी से उसमें कृतयुग्मादिरूप की विवक्षा नहीं की गई है। हां, पूर्वोक्त कथन के अनु सार शारीरिकप्रदेशों को लेकर कालादि वर्णपर्यायों में क्रमशः वहां कृतयुग्मादि का व्यपदेश होता है। 'सिद्धो णं चेव पुच्छिज्जइ' सिद्धों के विषय में कृतयुग्मादिरूप होने का प्रश्न ही नहीं पूछा जा सकता है। क्यों कि जीव सिद्धावस्थापन्न तभी बनता है कि जब वह समस्त कर्मों का सर्वथा क्षय कर देता हैं। समस्त कर्मों के क्षय हो जाने से आत्मा में स्वभावतः अमूर्तता होने से और शरीरादिकों का अभाव होने से जीवप्रदेशों की अपेक्षा लेकर वहां कालादिवर्ण रूप पर्याय नहीं होती है और न शरीर की अपेक्षा से भी वहां कालादिवर्ण पर्यायें होते हैं। इसलिये इनके अभाव में वहां कृतयुग्मादि होने का प्रश्न ही नहीं उठता है। अब बहुवचन को आश्रित करके श्री गौतमस्वामी प्रभुश्री

ઇન્દ્રિયવાળાથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવો પણ અમૂર્ત હોય છે. જેથી અમૂર્તની અપેક્ષાથી ત્યાં પણ કાળાદિવર્ણ રૂપ પર્યાયો કહેલ નથી. કેવળ-પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે શારીરિક પ્રદેશોને લઈને કૃષ્ણાદિવર્ણ પર્યાયોમાં ક્રમથી ત્યાં કૃતયુગ્મ વિગેરેનો વ્યપદેશ હોય જ છે. 'सिद्धाणं चेव पुच्छिज्जइ' સિદ્ધોના સંબંધમાં કૃતયુગ્માદિ રૂપ હોવાના સંબંધમાં પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી કેમકે જીવ સિદ્ધાવસ્થાવાળો ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે તે સઘળા કર્મોનો સર્વથા ક્ષય કરી દે છે. સઘળા કર્મોનો ક્ષય થઈ જવાથી આત્મામાં સ્વભાવથી જ અમૂર્તપણુ હોવાથી અને શરીર વિગેરેનો અભાવ હોવાથી જીવ પ્રદેશોની અપેક્ષાથી ત્યાં કૃષ્ણાદિવર્ણ રૂપ પર્યાયોવાળા હોતા નથી. તેથી તેના અભાવમાં ત્યાં કૃતયુગ્માદિ રૂપ હોવાના સંબંધમાં પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી.

बहुवचनमाश्रित्याह–जीवा णं भंते ! 'कालवन्नपज्जवेहिं पुच्छा ?' जीवाः खलु भदन्त ! कालवर्णपर्यायैः पृच्छा ? हे भदन्त ! कालादिवर्णानां पर्यायाः किं कृतयुग्मरूपाः त्र्योजरूपाः द्वापरयुग्मरूपाः कल्योजरूपा वा भवन्तीति प्रश्नः ? भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवपएसे पडुच्च ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि नो कडजुम्मा जाव नो कलिओगा' जीवप्रदेशान् प्रतीत्य–जीव प्रदेशाश्रयणेनेत्यर्थः, ओघादेशेन सामान्यत, इत्यर्थः, विधानादेशेन–भिन्न–भिन्नप्रकारेण एकैकश इत्यर्थः। कालादिवर्णपर्यायाः नो कृतयुग्मरूपाः न वा–त्र्योजादित आरभ्य कल्योजान्तरूपा वा भवन्ति, जीवप्रदेशानां स्वभावतोऽमूर्त्तत्वेन तदाश्रयणेन वर्णपर्यायाणामेवाऽभावादिति। 'सरीरपएसे पडुच्च–ओघादेसेण सिय कडजुम्मा जाव–सिय कलिओगा' शरीरप्रदेशान् प्रतीत्य–शरीरप्रदेशाश्रयणेनेत्यर्थः

से ऐसा पूछते है 'जीवा णं भंते ! कालवन्नपज्जवेहिं पुच्छा' हे भदन्त ! समस्त जीवों की कालवर्ण पर्याय क्या कृतयुग्मरूप हैं ? अथवा त्र्योजरूप है ? अथवा द्वापरयुग्मरूप है ? अथवा कल्योजरूप हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा ! हे गौतम ! 'जीवपएसे पडुच्च ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि नो कडजुम्मा जाव नो कलिओगा' जीवप्रदेशों को आश्रित करके सामान्य से भी और विशेष से भी कृतयुग्मरूप यावत् कल्योजरूप नहीं है। तात्पर्य यही है कि जीव प्रदेशों में कालादिवर्ण पर्यायों का अभाव है–क्योंकि जीवों के प्रदेश अमूर्त्त हैं। अतः वे न कृत युग्मरूप है, न त्र्योजरूप है, न द्वापरयुग्मरूप हैं और न कल्योजरूप हैं। 'सरीरपएसे पडुच्च ओघादेसेण सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा'

હવે બહુવચનને આશ્રય કરીને શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે–'जीवा णं भंते ! कालवन्नपज्जवेहिं पुच्छा' હે ભગવન્ સઘળા જીવોના કાળા વિગેરે વર્ણના પર્યાયો શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે–'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जीवपएसे पडुच्च ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि नो कडजुम्मा जाव नो कलिओगा' જીવપ્રદેશોનો આશ્રય કરીને સામાન્યથી અને વિશેષપણાથી પણ કૃતયુગ્મ રૂપ યાવત્ કલ્યોજ રૂપ નથી, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે–જીવ પ્રદેશોમાં કૃષ્ણ વિગેરે વર્ણનો અભાવ છે, કેમકે જીવોના પ્રદેશો અમૂર્ત છે તેથી તે કૃતયુગ્મ રૂપ નથી ત્ર્યોજ રૂપ પણ નથી દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ નથી અને કલ્યોજ રૂપ પણ નથી 'सरीर पएसे पडुच्च ओघादेसेण सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा' શરીર પ્રદેશોની

ओघादेशेन स्यात्-कदाचित् कृतयुग्मरूपाः यावत्-स्यात् कदाचित् कल्योजरूपाः शरीरविशिष्टस्यैवाऽऽत्मनोग्रहणं भवतीति। शरीरवर्णापेक्षया पर्यायाणां कदाचित्-चतूरूपत्वं भवतीति। 'विहाणादेसे णं कडजुम्मा वि, जाव-कलिओगा वि' विधानादेशेन शरीरप्रदेशापेक्षया वर्णपर्यायाः कृतयुग्मरूपा अपि भवन्ति यावत्-कल्योजरूपा अपि भवन्तीति भावः। एवं जाव-वेमाणिया' एवं यावद्-वैमानिकाः, एवम्-जीवसामान्यवदेव नारकादारभ्य वैमानिकान्तजीवप्रस्वन्धिकालवर्णपर्यायाः-अमूर्तजीवप्रदेशापेक्षया-ओघादेश-विधानादेशापेक्षाभ्यां न कृतयुग्माः यावत्-नो कल्योजरूपा भवन्ति। किन्तु शरीरविशिष्टस्यैव संग्रहात्-शरीरप्रदेशापेक्षया-ओघादेशेन कदाचित्-कृतयुग्मा अपि भवन्ति यावत् कल्योजरूपा अपि भवन्ति। विधानादेशेन तु-कृतयुग्मा अपि यावत्-कल्योजरूपा अपि भवन्तीति

शरीरप्रदेशों की अपेक्षा से वे सामान्यरूप से कदाचित् कृतयुग्मरूप भी हैं यावत् कदाचित् कल्योजरूप भी हैं। इस प्रकार के विचार में शरीरविशिष्ट ही आत्मा का ग्रहण होता है। अतः शरीर वर्ण की अपेक्षा से पर्यायों में कदाचित् चतूरूपता होती है। 'विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि' विधानादेश से-भिन्नरूप से शरीरप्रदेशों की अपेक्षा लेकर वर्णपर्यायों में कृतयुग्मरूपता भी होती है यावत् कल्योज रूपता भी होती है 'एवं जाव वेमाणिया' जीव सामान्य के जैसा ही नारक से लेकर वैमानिकान्त जीव सम्बन्धी कालवर्णपर्याय अमूर्तजीवप्रदेशों की अपेक्षा से सामान्य विशेष को लेकर भी न कृतयुग्मरूप हैं और यावत् न कल्योरूप ही हैं। किन्तु शरीरप्रदेशों की अपेक्षा से जब शरीरविशिष्ट जीव का ग्रहण होता है तब उस विचार से सामान्य

અપેક્ષાથી તે સામાન્યપણાથી કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ પણ છે, યાવત્ કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ પણ છે, આ પ્રમાણેના વિચારમાં શરીર વિશેષ આત્માનું જ ગ્રહણ થાય છે. તેથી શરીર, વર્ણની અપેક્ષાથી પર્યાયોમાં કોઇવાર ચારે પ્રકાર પણું હોય છે, 'विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि' વિધાનાદેશથી ભિન્નપણાથી શરીર પ્રદેશોની અપેક્ષાથી-વર્ણ પર્યાયોથી કૃતયુગ્મપણું હોય છે યાવત્ કલ્યોજ રૂપ પણું હોય છે. 'एवं जाव वेमाणिया' સામાન્ય જીવના કથન પ્રમાણે નારકોથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવો સબંધી કૃષ્ણવર્ણ પર્યાય અમૂર્ત જીવપ્રદેશોની અપેક્ષાથી સામાન્ય વિશેષને લઇને પણ કૃતયુગ્મ રૂપ નથી. અને યાવત્ કલ્યોજ રૂપ પણ નથી. પરંતુ શરીર પ્રદેશોની અપેક્ષાથી જ્યારે શરીરવાળા જીવનું ગ્રહણ થાય છે ત્યારે તે વિચારથી સામાન્ય અને વિશેષ જીવની અપેક્ષાથી તેઓ કૃતયુગ્મરૂપ પણ હોય છે. અને યાવત્

भावः। 'एवं नीलवन्नपज्जवेहिं दंडओ भाणियव्वो एगत्तपुहुत्तेणं' एवं नीलवर्णपर्यायैः दण्डको भणितव्यः। एकत्वपृथक्त्वाभ्याम्। यथा कालवर्णपर्यायैर्दण्डको भणितः तथैव-हे भदन्त! जीवसम्बन्धि नीलवर्णपर्यायाः किं कृतयुग्मादिरूपाः ? हे गौतम! जीवप्रदेशाश्रयणेन ओघादेश-विधानादेशाभ्यां नीलवर्णपर्यायाः न कृतयुग्मादिरूपाः जीवप्रदेशानाममूर्त्तत्वेन नीलादिवर्णपर्यायस्यैवाऽभावात् शरीरविशिष्टजीवस्यैव ग्रहणेन शरीरापेक्षया ओघादेशेन स्यात्-कृतयुग्माः यावत्-स्यात्कल्योजाः। विधानादेशेन तु शरीरापेक्षया-कृतयुग्मा अपि नीलवर्णपर्यायाः

और विशेषरूप जीव की अपेक्षा लेकर वे कृतयुग्मरूप भी होते हैं और यावत् कल्योजरूप भी होते हैं। 'एवं नीलवन्नपज्जवेहिं दंडओ भाणियव्वो एगत्तपुहुत्तेणं' इसी प्रकार से जीव के एकवचन और बहुवचन को लेकर नीलवर्णपर्यायों का भी दण्डक कहना चाहिये। जैसा कि पूर्वोक्त रूप से कालवर्णपर्यायों का दण्डक कहा गया है। अर्थात् गौतमस्वामी ने जब प्रभुश्री से ऐसा पूछा-हे भदन्त! समस्त या एक जीव सम्बन्धी नीलवर्णपर्याय क्या कृतयुग्मरूप हैं? अथवा त्र्योजरूप हैं? अथवा द्वापरयुग्मरूप हैं? अथवा कल्योजरूप हैं? तब इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभुश्री ने ऐसा कहा कि हे गौतम! जीवप्रदेशों के आश्रय से ओघादेश और विधानादेश की अपेक्षा लेकर नीलवर्णपर्याय न कृतयुग्मरूप है, यावत् न कल्योजरूप हैं। क्योंकि जीवप्रदेशों में अमूर्तता होने से नीलादिवर्णपर्यायों का ही अभाव है और जब शरीरविशिष्ट जीव का ग्रहण किया जाता है तब शरीर की अपेक्षा

કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. 'एव नीलवन्नपज्जवेहिं दंडओ भाणियव्वो एगत्त पुहुत्तेणं' એજ પ્રમાણે જીવના એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય લઈને નીલવર્ણ પર્યાયોનો દંડક પણ સમજી લેવો. જે પ્રમાણે પહેલાં નીલવર્ણ પર્યાયોનો દંડક કહ્યો છે. અર્થાત્ શ્રી ગૌતમસ્વામીએ જ્યારે પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું કે-હે ભગવન્ સઘળા અગર એક જીવ સંબંધી નીલવર્ણ પર્યાય શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે? ત્યારે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા પ્રભુશ્રી કહે છે કે-હે ગૌતમ! જીવ પ્રદેશોના આશ્રયથી ઓઘાદેશ અને વિધાનાદેશની અપેક્ષાએ નીલવર્ણ પર્યાય કૃતયુગ્મ રૂપ નથી. યાવત્ કલ્યોજ રૂપ પણ નથી. કેમકે જીવ પ્રદેશોનું અમૂર્તપણું હોવાથી નીલ વિગેરે વર્ણના પર્યાયોનો જ અભાવ છે. અને જ્યારે શરીરવાળા જીવનું ગ્રહણ થાય છે. ત્યારે શરીરની અપેક્ષાથી ઓઘાદેશથી કોઈવાર તેઓ કૃતયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે. અને કોઈવાર તેઓ

यावत्-कल्योजा अपि भवन्तीति-उत्तररूपेण एकत्वपृथक्त्वाभ्याम् एकवचन बहुवचनाभ्यां दण्डकः कर्तव्य इति भावः। 'एवं जाव लुक्खफासपज्जवेहिं' एवम् -नीलवर्णपर्यायवदेव पीत-रक्तश्वेतवर्णादारभ्य सुरभि-दुरभिगन्ध-पञ्चरस-तिक्त-कटुकषायाम्ल-मधुराष्टस्पर्श-कर्कश-मृदु, गुरु-लघु, शीतोष्ण, स्निग्ध-रूक्षसंबन्धि पर्यायविषयेऽपि दण्डकाः कर्तव्या इति।

'जीवे णं भंते! आभिणिबोहियणाणपज्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा? जीवः खलु भदन्त! आभिनिबोधिकज्ञानपर्यायैः किं कृतयुग्मः पृच्छा? हे

ओघादेश से कदाचित् वे कृतयुग्मरूप भी होते हैं और कदाचित् वे यावत् कल्योजरूप भी होते हैं। इसी प्रकार वे विशेष की अपेक्षा से शरीरविशिष्ट जीव के ग्रहण होने के कारण कृतयुग्मरूप भी होते हैं और यावत् कल्पोजरूप भी होते हैं। इस प्रकार जीव के एकत्व को और बहुवचन को लेकर दण्डक नीलवर्णपर्यायों में कृतयुग्मता आदि होने के सम्बन्ध में कहना चाहिये। 'एवं जाव लुक्खफासपज्जवेहिं' नीलवर्णपर्याय के जैसा ही पीत, रक्त, श्वेतवर्ण से लेकर सुरभि, दुरभि-गन्ध की पर्यायों में कृतयुग्मता आदि होने के सम्बन्ध में पञ्चरसों तिक्त, कटु, कषाय, अम्ल, मधुर इन पांच रसों की पर्यायों में कृतयुग्मता आदि होने के सम्बन्ध में तथा आठ स्पर्शों-कर्कश, मृदु, गुरु, लघु, शीतोष्ण, स्निग्ध, और रूक्ष इन स्पर्शों की पर्यायों में कृतयुग्मता आदि होने के सम्बन्ध में भी दण्डक कहना चाहिये।

'जीवे णं भंते! आभिणिबोहियनाणपज्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा' इस सूत्र द्वारा श्री गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! जीव

યાવત્ કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. એજ પ્રમાણે તેઓ વિશેષની અપેક્ષાથી શરીરવાળા જીવનું ગ્રહણ થવાથી કૃતયુગ્મરૂપ પણ હોય છે. અને યાવત્ કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. આ પ્રમાણે જીવ સંબંધી એકવચન અને બહુવચનના આશ્રય-વાળો દંડક નીલવર્ણ પર્યાયોમાં કૃતયુગ્મપણું વિગેરે હોવાના સંબંધમાં કહેવો જોઈએ. 'एवं जाव लुक्खफासपज्जवेहिं' નીલવર્ણ પર્યાય સંબંધી કથન પ્રમાણે પીળા, રાતા, અને શ્વેત-ધોળા વર્ણથી લઈને સુગંધ અને દુર્ગન્ધના પર્યા-યોમાં કૃતયુગ્મપણું વિગેરે હોવાના સંબંધમાં, તીખા, કડવા, તુરા, ખાટા, અને મીઠા આ પાંચે રસોના પર્યાયોમાં કૃતયુગ્મપણું વિગેરે હોવાના સંબંધમાં તથા કર્કશ, મૃદુ, ગુરૂ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ આ સ્પર્શવાળા પર્યાયોમાં કૃતયુગ્મપણું વિગેરે હોવાના સંબંધમાં પણ દંડકો સમજવા.

'जीवे णं भंते! आभिणिबोहियनाणपज्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा' આ

भदन्त ! जीवस्याऽऽभिनिबोधिकज्ञानपर्यायाः किं कृतयुग्मः त्र्योज-द्वापरयुग्मः-कल्योजो वेति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय कडजुम्मे जाव-सिय कलिओगे' स्यात्-कादाचित् कृतयुग्मः, यावत्-स्यात् कल्योजः । आवरणानां क्षयोपशमस्य विचित्रत्वात् आभिनिबोधिकज्ञानस्य विशेषाः, तथा-तस्यैव ये सूक्ष्म-निर्विभाज्या अंशाः, तएवाऽऽभिनिबोधिकज्ञानस्य पर्यायाः कथ्यन्ते । ते च पर्याया अनन्ता भवन्ति, परन्तु-तेषां पर्यायाणामनन्तत्वेऽपि क्षयोपशमस्य विचित्रत्वेन तेषामनन्तत्वमनवस्थितम् अतो भिन्न-भिन्न समयाश्रयणेन चतूराशिरूपा भवन्तीति । 'एवं एगिंदियवज्जे जाव वेमाणिए' एव

का आभिनिबोधिकज्ञान पर्याय क्या कृतयुग्मराशिरूप हैं ? अथवा त्र्योजरूप हैं ? अथवा द्वापरयुग्मरूप हैं ? अथवा कल्योजरूप हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे' हे गौतम ! जीव की आभिनिबोधिक ज्ञानपर्याय कदाचित् कृतयुग्मराशिरूप भी होता हैं और कदाचित् यावत् कल्योजरूप भी होता हैं । आवरण के क्षयोपशम की विचित्रता से आभिनिबोधिक ज्ञान की विशेषताएँ तथा-आभिनिबोधिक ज्ञान के ही जो सूक्ष्म निर्विभाज्य अंश है वे ही आभिनिबोधिक ज्ञान की पर्यायें कहे गए हैं । ये पर्यायें अनन्त होते हैं, परन्तु इन पर्यायों में अनन्तता होने पर भी इनमें क्षयोपशम की विचित्रता से अनन्तता अनवस्थित हैं, इसलिये भिन्न २ समय के आश्रयण से इनमें चतूराशिरूपता होती है । 'एवं एगिंदिय वज्जे जाव वेमाणिए' इसी प्रकार से एकेन्द्रिय जीव को छोड़कर यावत्

સૂત્રપાઠથી શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જીવના આભિનિબોધિક જ્ઞાનપર્યાય શું કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ છે ? અથવા ત્ર્યોજરાશિ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મરાશિ રૂપ છે ? અથવા કલ્યોજરાશિ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा ! सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे' હે ગૌતમ ! જીવના આભિનિબોધિક જ્ઞાનપર્યાય કોઈવાર કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ પણ હોય છે, અને કોઈવાર યાવત્ કલ્યોજરાશિ રૂપ પણ હોય છે. આવરણના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી આભિનિબોધિક જ્ઞાનની વિશેષતાઓ અને આભિનિબોધિક જ્ઞાનના જ જે સૂક્ષ્મ નિર્વિભાજ્ય અંશો છે, તેજ આભિનિબોધિક જ્ઞાનની પર્યાયો કહેલ છે. આ પર્યાયો અનંત હોય છે, પરંતુ આ પર્યાયોમાં અનંતપણુ હોવા છતાં પણ આમા ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી અનંતપણું રહેલ છે તેથી જુદા જુદા સમયના આશ્રયથી તેઓમાં ચારે રાશી પણું રહે છે, 'एवं एगिंदियवज्जे जाव वेमाणिए' આજ પ્રમાણે એક ઇન્દ્રિય-

मेकेन्द्रियवर्जितो यावद्–वैमानिकः। यथा–जीवैकसम्बन्ध्याभिनिबोधिकज्ञानपर्यायः कदाचित्कृतयुग्मादिरूपो भवति। तथैव–एकेन्द्रियजीवं विहाय वैमानिकान्तजीवसम्बन्ध्याभिनिबोधिकज्ञानपर्यायः कदाचित्–कृतयुग्मादिरूपो भवति। एकेन्द्रियजीवानां सम्यक्त्वस्याऽभावेन मतिज्ञानाऽभावे तदपेक्षया न कृतयुग्मत्वादिरूपत्वमिति, अतएव–एकेन्द्रियवर्जमिति कथितम्। 'जीवा णं भंते ! आभिणिबोहियणाणपज्जवेहिं पुच्छा ?' जीवाः खलु भदन्त ! आभिनिबोधिकज्ञानपर्यायैः किं कृतयुग्माः त्र्योजाः द्वापरयुग्माः कल्योजावेति प्रश्नः ? भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा–जाव सिय कलिओगा' ओघादेशेन सामान्यतः स्यात्–कदाचित् कृतयुग्माः यावत्–

वैमानिक जीव तक की आभिनिबोधिक ज्ञान पर्यायों में चतूराशिरूपता जाननी चाहिये। यहां जो एकेन्द्रिय जीव को छोडने की बात कही है सो उसका कारण यह है कि एकेन्द्रिय जीव से सम्यक्त्व नहीं होने से आभिनिबोधिक ज्ञान होता नहीं है।

'जीवा णं भंते ! आभिणिबोहियणाणपज्जवेहिं पुच्छा' इस सूत्र द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने अनेक जीवों के–समस्त जीवों के–आभिनिबोधिकज्ञान की पर्यायों में चतूराशिरूप होने के विषय में पूछा है–अर्थात् हे भदन्त ! समस्त जीव आभिनिबोधिकज्ञान की पर्यायों द्वारा क्या कृतयुग्मराशिरूप होते हैं ? अथवा त्र्योजराशिरूप होते हैं ? अथवा द्वापरयुग्मराशिरूप होते हैं ? अथवा कल्योजराशिरूप होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–गोयमा' हे गौतम ! 'ओघादेसेणं' ओघादेश से–सामान्यरूप से वे आभिनिबोधिकज्ञान की पर्यायों द्वारा

વાળા જીવને છોડીને યાવત્ વૈમાનિક જીવ સુધીના આભિનિબોધિક જ્ઞાનના પર્યાયોમાં ચારે રાશિપણું સમજવું, અહીયાં એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવને છોડવા સંબંધી જે કથન છે, તેનું કારણ એ છે કે એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવને સમ્યક્ત્વ ન હોવાથી તેઓને આભિનિબોધિક જ્ઞાન થતુ નથી.

'जीवा णं भंते ! आभिणिबोहियनाणपज्जवेहिं पुच्छा' આ સૂત્રપાઠથી શ્રીગૌતમ સ્વામીએ અનેક જીવોને–આભિનિબોધિક જ્ઞાનના પર્યાયોમાં ચારે રાશીપણું હોવાના સંબંધમાં પ્રશ્ન કર્યો છે. અર્થાત્ હે ભગવન્ સઘળા જીવો આભિનિબોધિક જ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા શું કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ છે ? અથવા ત્ર્યોજ રાશિ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ છે ? અથવા કલ્યોજ રાશિ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી કહે છે કે–'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'ओघादेसेणं' ઓઘાદેશથી–સામાન્યપણાથી તેઓ આભિનિબોધિક જ્ઞાનની પર્યાયો દ્વારા કોઈ

स्यात्-कदाचित्त्र्योजाः। अनेकत्वे-सर्वेषामाभिनिबोधिकज्ञानपर्यायाणां सङ्कलने (मिलने) चतुष्कापहारे सति वा युगपच्चतूर्यादित्वमोघतः स्यात् क्षयोपशमस्य विचित्रत्वेन तत्पर्यायाणामनवस्थितत्त्वादिति। 'विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि' विधानादेशेन कृतयुग्मा अपि यावत्कल्योजा अपि, विधानादेशत एकदैव चत्वारोऽपि तद्भेदाः संभवन्तीति। 'एवं एगिंदियवज्जा जाव-वेमाणिया' एवम्-एकेन्द्रियवर्जिताः यावद् वैमानिकाः। एवं सामान्यजीववदेव एकेन्द्रियवर्जिताः वैमानिकान्ताः सर्वेऽपि जीवाः आभिनिबोधिकज्ञानपर्यायैः ओघादेशेन-स्यात्कृतयुग्माः यावत्स्यात्कल्योजाः। विधानादेशेन तु कृतयुग्मा अपि यावत्

कदाचित् 'कडजुम्मा' कृतयुग्मराशिरूप भी होते हैं, 'जाव सिय कलिओगा' और कदाचित् वे यावत् कल्योजराशिरूप भी होते हैं। अनेकता में समस्त जीवों की समस्त आभिनिबोधिक ज्ञान की पर्यायों को मिलाने पर वे पर्यायें सामान्य से भिन्न २ काल की अपेक्षा चारों राशिरूप होते हैं। क्यों कि क्षयोपशम की विचित्रता से वे पर्यायें अनन्त होते हैं पर यह अनन्तता उनमें अवस्थित नहीं है क्यों कि यह आवरण के क्षयोपशम की विचित्रतावाले है। इसलिये अनवस्थित है। 'विहाणा-देसे णं' विशेष ज्ञानकी अपेक्षा से-'कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि' जीव की ज्ञान पर्यायें एक काल में कृतयुग्मरूप भी होते हैं यावत् कल्योजरूप भी होते हैं। 'एवं एगिंदियवज्जा जाव वेमाणिया' सामान्यजीव के जैसे ही एकेन्द्रियवर्जित यावत् वैमानिक तक के समस्त जीव आभिनिबोधिक ज्ञान की पर्यायों द्वारा सामान्य से कदाचित् कृत-

---

વાર 'कडजुम्मा' કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ પણ હોય છે, 'जाव सिय कलिओगा' અને કોઇવાર તેઓ યાવત્ કલ્યોજ રાશિ રૂપ પણ હોય છે, અનેકપણામા સઘળા જીવોના સઘળા આભિનિબોધિક જ્ઞાનના પર્યાયોને મેળવવાથી તે પર્યાયો સામાન્યપણાથી જુદા જુદા કાળની અપેક્ષાથી ચારે રાશી રૂપ હોય છે, કેમકે ક્ષયોપશમના વિચિત્રપણાથી તે પર્યાયો અનંત હોય છે. પણ આ અનંતપણું તેઓમાં રહેતું નથી કેમકે-તે આવરણના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાવાળા હોય છે. તેથી અનવસ્થિત છે 'विहाणादेसेणं' વિશેષ જ્ઞાનની અપેક્ષાથી 'कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि' જીવના જ્ઞાનપર્યાયો એક કાળમાં કૃતયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે. યાવત્ કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. 'एव एगिंदियवज्जा जाव वेमाणिया' સામાન્ય જીવના કથન પ્રમાણે જ એક ઇન્દ્રિયવાળાને છોડીને યાવત્ વૈમાનિક સુધીના સઘળા જીવો આભિનિબોધિક જ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા સામાન્ય-પણાથી કોઇવાર કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ પણ હોય છે. કોઇવાર ત્ર્યોજ રાશિ રૂપ

कल्योजा अपीति भावः। एकेन्द्रियजीवानां सम्यक्त्वाऽभावेन आभिनिबोधिकज्ञानपर्यायैः कृतयुग्मादिरूपत्वं न भवत्यतः एकेन्द्रियवर्जिता इति कथितम् इति। 'एवं सुयणाणपज्जवेहिं वि' एवं श्रुतज्ञानपर्यायैरपि जीवानामोघादेशेन कदाचित्-कृतयुग्मादिरूपत्वम् यावत्कल्योजरूपत्वम्, विधानादेशेन तु कृतयुग्मादिरूपत्वमपि, यावत्-कल्योजरूपत्वमपीति। 'ओहिणाणपज्जवेहिं वि-एवं चेव' अवधिज्ञानपर्यायैरपि एवमेव, जीवा अवधिज्ञानपर्यायैः किं कृतयुग्मादिरूपा भवन्ति-इति प्रश्नः ? हे गौतम! ओघादेशेन स्यात्-कृतयुग्माः यावत्-स्यात्कल्योजाः। विधाना-

---

युग्मराशिरूप भी होते हैं कदाचित् त्र्योजराशिरूप भी होते हैं कदाचित् द्वापरयुग्मराशिरूप भी होते हैं और कदाचित् कल्योजराशिरूप भी होते हैं। तथा-विधानादेश से भी वे आभिनिबोधिकज्ञान की पर्यायों द्वारा कृतयुग्मरूप भी होते हैं और यावत् कल्योजराशिरूप भी होते हैं। यहां जो 'एकेन्द्रियजीवों को छोडकर' ऐसा कहागया है सो उसका कारण ऐसा है कि उनको सम्यक्त्व नहीं होता है। अतः सम्यक्त्वके अभाव में उनका ज्ञान आभिनिबोधिकज्ञानरूप नहीं होता है, और इसके अभाव में उसकी पर्यायों को लेकर उनमें कृतयुग्मादिरूपता नहीं होती है। 'एवं सुयनाणपज्जवेहिं वि' इसी प्रकार से श्रुतज्ञान पर्यायों द्वारा भी जीवों के सामान्यरूप से कदाचित् कृतयुग्मादिरूपता होती है और कदाचित् यावत् कल्योजरूपता भी होती है। तथा विधानादेश से भी उनमें ऐसा ही होता है। 'ओहिनाणपज्जवेहिं वि एवं चेव' अवधिज्ञान की जो पर्यायें हैं सो उनके द्वारा भी समस्त जीव सामान्य से कदा-

---

પણ હોય છે. કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ પણ હોય છે, અને કોઈવાર કલ્યોજ રાશિ રૂપ પણ હોય છે. તથા વિધાનાદેશથી પણ આભિનિબોધિક જ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા કૃતયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે, અને યાવત્ કલ્યોજ રાશિ રૂપ પણ હોય છે અહીંયાં જે 'એક ઇંદ્રિયવાળા જીવોને છોડીને' એ પ્રમાણે કહેલ છે, તેનું કારણ એવું છે કે-તેઓને સમ્યક્ત્વ હોતું નથી, તેથી સમ્યક્ત્વના અભાવમાં તેમનું જ્ઞાન આભિનિબોધિક જ્ઞાન રૂપ હોતું નથી, અને તેનાં અભાવમાં તેની પર્યાયોને લઈને તેઓમાં કૃતયુગ્મ વિગેરે હોતા નથી. 'एवं सुयनाणपज्जवेहिं वि' આજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા પણ જીવોને સામાન્યપણાથી કોઈવાર કૃતયુગ્મ વિગેરેપણું હોય છે. અને કોઈવાર યાવત્ કલ્યોજ રૂપ પણું પણ હોય છે. તથા વિધાનાદેશથી પણ તેઓમા એ પ્રમાણે જ હોય છે. 'ओहिनाणपज्जवेहिं वि एवं चेव' અવધિજ્ઞાનની જે પર્યાયો છે. તેના દ્વારા પણ સઘળા જીવો સામાન્યપણાથી કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે.

देशेनाऽवधिज्ञानपर्यायैः कृतयुग्मा अपि, यावत्–कल्योजा अपीत्युत्तरम्–आभिनिबोधिकज्ञानपर्यायवदेव ज्ञातव्यमिति। 'नवरं विगलिंदियाणं नत्थि ओहिनाणं' नवरम्–केवलं विकलेन्द्रियाणां नास्ति–अवधिज्ञानम्। 'मणपज्जवनाणं पि–एवमेव' मनःपर्यवज्ञानमपि एवमेव। एवम्–यथा अवधिज्ञानपर्यायैर्जीवाः कृतयुग्मादिरूपाः तथैव–मनःपर्यवज्ञानपर्यायैरपि–ओघादेशेन स्यात्कृतयुग्माः यावत्–स्यात् कल्योजाः। विधानादेशेन तु–कृतयुग्मा अपि यावत्–कल्योजा अपीति। 'नवरं-जीवाणं मणुस्सा ण य' नवरम्–वैलक्षण्यम् एतदेव यत्–मनःपर्यवज्ञानम् जीवानां मनुष्याणामेव च भवति 'सेसाणं नत्थि' शेषाणां मनःपर्यवज्ञानं न भवतीति। 'जीवे णं भंते ! केवलनाणपज्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा ?' जीवः खलु भदन्त !

चित् कृतयुग्मरूप होते हैं और कदाचित् कल्योजरूप होते हैं। तथा विधानादेश से विशेष की अपेक्षा से वे अवधिज्ञान की पर्यायों द्वारा कृतयुग्मराशिरूप भी होते हैं यावत् कल्योजराशिरूप भी होते हैं। 'नवरं विगलिंदियाणं नत्थि ओहिनाणं' विशेष यह है कि विकलेन्द्रियों के अवधिज्ञान नहीं होता है। 'मणपज्जवनाणं वि एवमेव' जिस प्रकार अवधिज्ञान की पर्यायों द्वारा जीव कृतयुग्मादिरूप होते हैं उसी प्रकार से वे मनः पर्यवज्ञान की पर्यायों द्वारा भी सामान्यरूप से कदाचित् कृतयुग्मरूप होते हैं यावत् कदाचित् कल्योजरूप होते हैं। तथा–विधानादेश से तो वे कृतयुग्मरूप भी होते हैं यावत् कल्योजरूप भी होते हैं। 'नवरं जीवा णं मणुस्साण य' विशेषता केवल यही है कि समुच्चयजीवों में और मनुष्यजीवों में ही मनः पर्यवज्ञान नहीं होता है। 'जीवे णं भते ! केवलनाणपज्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा' हे भदन्त !

અને કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે. તથા વિધાનાદેશથી વિશેષની અપેક્ષાથી તેઓ અવધિજ્ઞાનની પર્યાયો દ્વારા કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ પણ હોય છે યાવત્ કલ્યોજ રાશિ રૂપ પણ હોય છે. 'नवर विगलिंदियाणं नत्थि ओहिनाणं' કેવળ વિકલેન્દ્રિયોને અવધિજ્ઞાન હોતું નથી 'मणपज्जवनाणं वि एवमेव' જે પ્રમાણે અવધિજ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા જીવ કૃતયુગ્માદિ રૂપ હોય છે, એજ પ્રમાણે તે મનઃપર્યવજ્ઞાનની પર્યાયો દ્વારા પણ સામાન્યપણાથી કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે, યાવત્ કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે. 'नवरं जीवाणं मणुस्साण य' વિશેષપણુ કેવળ એજ છે કે–મનુષ્ય જીવોનેજ મનઃપર્યવજ્ઞાન હોય છે. 'सेसाण नत्थि' બાકીના જીવોને મનઃપર્યવજ્ઞાન હોતું નથી. 'जीवे णं भंते ! केवलनाण-पज्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा' હે ભગવન્ જીવ શું કેવળજ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા

केवलज्ञानपर्यायैः किं कृतयुग्मरूपः त्र्योजः द्वापरयुग्मः कल्योजो वेति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'कडजुम्मे-नो तेओगे-नो दावरजुम्मे नो कलिओगे' कृतयुग्मो नो त्र्योजः, नो द्वापरयुग्मो नो कल्योजः । केवलज्ञानपर्यायाणां सर्वत्र चतुरग्रत्वमेव भवति, केवलज्ञानस्याऽनन्तपर्यायत्वात् -अवस्थितत्वाच्च केवलज्ञानस्य पर्यायाः-अविभागपलिच्छेदरूपा एव ज्ञातव्याः, न तु-तद्विशेषरूपा एकप्रकारकत्वात् केवलज्ञानस्येति । 'एवं मणुस्सेवि, एवं सिद्धे वि' एवम्-जीववत् मनुष्योऽपि सिद्धोऽपि, मनुष्य-सिद्धौ उभावपि केवल ज्ञानपर्यायैः कृतयुग्मरूपावेव-नतु-त्र्योजादिरूपौ भवत इति । 'जीवाणं भंते !

जीव क्या केवलज्ञान की पर्यायों द्वारा कृतयुग्मरूप होता है? अथवा त्र्योजरूप होता है ? अथवा द्वापरयुग्मरूप होता है ? अथवा कल्योजरूप होता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! कडजुम्मे, नो तेओगे, नो दावरजुम्मे, नो कलिओगे' हे गौतम ! केवलज्ञान की पर्यायों द्वारा जीव कृतयुग्मराशिरूप होता है । पर वह त्र्योजरूप नहीं होता हैं, द्वापरयुग्मरूप नहीं होता है और न कल्योजरूप होता है । क्यों कि केवलज्ञान की पर्यायों की अनन्तता अवस्थित होती है अतः उसकी पर्यायों द्वारा जीव कृतयुग्मराशिरूप ही होता है । यहां जो केवलज्ञान की पर्यायें कही गई हैं वे अविभाग प्रतिच्छेदरूप ही होती है । उसके विशेषरूप नहीं होती हैं क्यों कि केवलज्ञान एकरूप ही होता है । 'एवं मणुस्से वि एवं सिद्धे वि' इसी प्रकार से मनुष्य और सिद्ध ये दोनों भी केवलज्ञान की पर्यायों द्वारा कृतयुग्मरूप ही होते हैं

કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-गोयमा ! कडजुम्मे, नो तेओगे, नो दावरजुम्मे नो कलिओगे' હે ગૌતમ ! કેવળજ્ઞાનના પર્યાયોદ્વારા જીવ કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે. પરંતુ તે ત્ર્યોજ રૂપ હોતો નથી. દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોતો નથી તથા કલ્યોજ રૂપ પણ હોતો નથી. કેમકે-કેવળજ્ઞાનના પર્યાયોનું અનંતપણું હોય છે, જેથી તેના પર્યાયો દ્વારા જીવ કૃતયુગ્મરાશિ રૂપ જ હોય છે, અહીંયાં જે કેવળ-જ્ઞાનના પર્યાયો કહ્યા છે, તે વિભાગ વિનાના પ્રતિચ્છેદ રૂપ જ હોય છે. તેના વિશેષ રૂપ હોતા નથી, કેમકે કેવળજ્ઞાન એક જ રૂપ હોય છે, 'एवं मणुस्से वि एवं सिद्धे वि' એજ પ્રમાણે મનુષ્યો અને સિદ્ધો એ બન્ને પણ કેવળ-જ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા કૃતયુગ્મ રૂપ જ હોય છે. ત્ર્યોજ વિગેરે રૂપ હોતા નથી.

केवलनाण० पुच्छा ? जीवाः खलु भदन्त ! केवलज्ञान० पृच्छा ? हे भदन्त ! जीवाः केवलज्ञानपर्यायैः किं कृतयुग्माः त्र्योजाः द्वापरयुग्माः कल्योजरूपा वा भवन्तीति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! ओघादेसेण वि-विहाणादेसेण वि कडजुम्मा, नो तेओगा नो दावरजुम्मा नो कलिओगा' ओघादेशेनाऽपि कृतयुग्माः, केवलज्ञानपर्यायाणामनन्तत्वादनवस्थितत्वाच्चेति न तु-त्र्योजरूपाः नो द्वापरयुग्माः नो कल्योजरूपावेति । 'एवं मणुस्सावि-एवं सिद्धावि' एवं मनुष्या अपि सिद्धा अपि केवलज्ञानपर्यायैः कृतयुग्मा एव, न तु-त्र्योजादिरूपा इति । 'जीवे णं भंते ! मइअन्नाणपज्जवेहिं किं कडजुम्मे०' जीवः

त्र्योजादिरूप नहीं होते हैं । अब गौतमस्वामी अनेक समस्त जीवों को आश्रित करके प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'जीवा णं भंते ! केवलनाण पज्जवेहिं० पुच्छा' हे भदन्त ! समस्त जीव केवलज्ञान की पर्यायों द्वारा क्या कृतयुग्मरूप होते हैं ? अथवा त्र्योजरूप होते हैं ? अथवा द्वापरयुग्म-रूप होते हैं ? अथवा कल्योजरूप होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मा, नो तेओगा, नो दावरजुम्मा, नो कलिओगा' सामान्यरूप से भी और विशेषरूप से भी केवलज्ञान की पर्यायों द्वारा समस्त जीव कृतयुग्मरूप हैं, क्योंकि केवलज्ञान की पर्याय सदा अनंत और अनवस्थित होती है। अतः वे त्र्योजरूप अथवा द्वापरयुग्मरूप अथवा कल्योजरूप नहीं होते हैं । 'एवं मणुस्सा वि एवं सिद्धा वि' इसी प्रकार से मनुष्य भी और सिद्ध भी केवलज्ञान की पर्यायों से कृतयुग्मरूप ही होते हैं त्र्योजादिरूप नहीं होते हैं। 'जीवे णं

હવે ગૌતમસ્વામી અનેક જીવોને આશ્રય કરીને પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-जीवा ण भंते ! केवलनाणपज्जवेहिं पुच्छा' હે ભગવન્ સઘળા જીવો કેવળજ્ઞાનના પર્યાયોદ્વારા શું કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा ! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मा नो तेओगा, नो दावरजुम्मा नो कलिओगा' સામાન્યપણાથી પણ અને વિશેષપણાથી પણ કેવળજ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા સઘળા જીવો કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે કેમકે કેવળ જ્ઞાનના પર્યાયો સદા અનંત અને અનવસ્થિત હોય છે તેથી તેઓ ત્ર્યોજ રૂપ અથવા દ્વાપરયુગ્મ અથવા કલ્યોજ રૂપ હોતા નથી 'एव मणुस्सा वि सिद्धा वि' એજ પ્રમાણે મનુષ્યો અને સિદ્ધો પણ કેવળજ્ઞાનના પર્યાયોથી કૃતયુગ્મ રૂપજ હોય છે, ત્ર્યોજ વિગેરે હોતા નથી, 'जीवे ण भंते ! मइ अन्नाणपज्जवेहिं'

खलु भदन्त ! मत्यज्ञानपर्यायैः किं कृतयुग्मः त्र्योजादिरूपो वेति प्रश्नः ? उत्तरमाह 'जहा' इत्यादि। 'जहा-आभिणिबोहियणाणपज्जवेहिं तहेव दो दंडगा' यथा-आभिनिबोधिकज्ञानपर्यायैः तथैव-द्वौ दण्डकौ एकत्वपृथक्त्वाभ्यां वक्तव्यौ मत्यज्ञानपर्यायैरपि। 'एवं सुयअन्नाणपज्जवेहिं वि' एवं श्रुताज्ञानपर्यायैरपि द्वौ दण्डकौ एकत्वपृथक्त्वाभ्याम्-एकवचन-बहुवचनाभ्यां वक्तव्याविति। 'एवं विभंगनाणपज्जवेहिं वि'-एवं विभङ्गज्ञानपर्यायैरपि द्वौ दण्डकौ एकत्वपृथक्त्वाभ्यां

भंते ! मइ अन्नाणपज्जवेहिं किं कडजुम्मे०' इस सूत्रद्वारा श्रीगौतम स्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है, कि हे भदन्त ! एक जीव मति अज्ञान की पर्यायों द्वारा क्या कृतयुग्मरूप होता है ? अथवा त्र्योजरूप होता है ? अथवा द्वापरयुग्मरूप होता है ? अथवा कल्योजरूप होता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'जहा आभिणिबोहियणाणपज्जवेहिं तहेव दो दंडगा' हे गौतम ! जिस प्रकार से आभिनिबोधिकज्ञान पर्यायों द्वारा एक जीव के विषय में और अनेक जीवों के विषय में कृतयुग्मादिरूप होने के दो दण्डक एकवचन और बहुवचन को लेकर कहे गये हैं-उसी प्रकार से मति अज्ञानपर्यायों द्वारा एक जीव के विषय में और अनेक जीवों के विषय में कृतयुग्मादि रूप होने के दो दण्डक कहना चाहिये। एवं सुय अन्नाणपज्जवेहिं वि' इसी प्रकार से श्रुत अज्ञान की पर्यायों द्वारा भी दो दण्डक जीव के एकवचन एवं बहुवचनको लेकर कहना चाहिये। 'एवं विभंगनाणपज्जवेहिं वि' इसी प्रकार से विभंगज्ञान की

किं कडजुम्मे०' આ સૂત્રદ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ એક જીવ મતિઅજ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા શું કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'जहा आभिणिबोहियणाणपज्जवेहिं तहेव दो दंडगा' હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે આભિનિબોધિકજ્ઞાન પર્યાયો દ્વારા એક જીવના સંબંધમાં અને અનેક જીવોના વિષયમાં કૃતયુગ્મ વિગેરે રૂપ હોવાના સંબંધમાં બે દંડકો એક વચન અને બહુવચનનો આશ્રય લઈને કહેલ છે, એજ પ્રમાણે મતિ અજ્ઞાન પર્યાયો દ્વારા એક જીવના વિષયમાં અને અનેક જીવોના વિષયમાં કૃતયુગ્માદિ રૂપ હોવાના સંબંધમાં બે દંડકો કહેવા જોઈએ. 'एवं सुय अन्नाणपज्जवेहिं वि' એજ પ્રમાણે શ્રુત-અજ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા પણ જીવના એક વચન અને બહુવચનનો આશ્રય લઈને બે દંડકો કહેવા જોઈએ. 'एवं विभगनाणपज्जवेहिं वि' એજ પ્રમાણે વિભંગજ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા પણ એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય લઈને

वक्तव्याविति। 'चक्खुदंसण-अचक्खुदंसण-ओहिदंसणपज्जवेहिं वि-एवमेव' चक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शनाऽवधिज्ञानपर्यायैरपि-एवमेव-एकत्व-पृथक्त्वाभ्यां द्वौ दण्डकौ वक्तव्याविति। 'नवरं जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं' नवरम्-केवलं यस्य जीवराशेर्यदस्ति तं प्रत्येव तद्भणितव्यम्। यस्य विभङ्गज्ञानं वर्तते तं प्रत्येव विभङ्गज्ञानपर्यायैर्दण्डकौ एकत्व-पृथक्त्वाभ्यां वक्तव्यौ नाऽन्यं प्रतीति भावः। 'केवलदंसणपज्जेहिं जहा-केवलनाणपज्जवेहिं' केवलदर्शनपर्यायैः यथा-केवलज्ञानपर्यायैः। यथा-केवलज्ञानपर्यायै जीवानां कृतयुग्मत्वं कथितम् न तु-त्र्योजादिरूपत्वं केवलज्ञानस्य-अनन्तत्वादवस्थितत्वाच्च। तथा-केवलदर्शनपर्यायैरपि जीवानां कृतयुग्मरूपत्वमेव नतु-त्र्योजादिरूपत्वम्-केवलदर्शनस्यापि-अनन्तत्वादवस्थितत्वाच्च चतुरग्रत्वमेवेति भावः ॥सू०४॥

पर्यायों द्वारा भी जीव के एकवचन और बहुवचन को लेकर दो दण्डक कहना चाहिये-'चक्खुदंसणअचक्खुदंसण ओहिदंसणपज्जवेहिं वि' इसी प्रकार से चक्षुदर्शन अचक्षुदर्शन सम्बन्धी पर्यायों द्वारा भी जीव के एकवचन और बहुवचन को लेकर दो दण्डक कहना चाहिये। 'नवरं जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं' विशेष यही है कि जिस जीवराशि के जो हो वही उसको कहना चाहिये। अर्थात् जैसे-जिस जीव को विभङ्गज्ञान है, उसके प्रति उस विभङ्गज्ञान की पर्यायों द्वारा ही उस जीव के एकत्व और बहुत्व को लेकर दो दण्डक कहना चाहिये। उससे अन्य दण्डक के प्रति नहीं। 'केवलदंसणपज्जवेहिं जहा केवलणाणपज्जवेहिं' जिस प्रकार केवलज्ञान की पर्यायों द्वारा जीवों में कृतयुग्मता कही गई है त्र्योजादिरूपता नहीं कही गई है क्योंकि केवलज्ञान अनन्त और अवस्थित होता है उसी प्रकार केवलदर्शन की पर्यायों द्वारा भी जीवों

જીવ સંબંધી બે દંડકો કહેવા જોઈએ. 'एवं चक्खुदंसण अचक्खुदंसण ओहिदंसणपज्जवेहिं वि' એજ પ્રમાણે ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન સંબંધી પર્યાયો દ્વારા પણ એકવચન અને બહુવચનથી જીવ સંબંધી બે દંડકો કહેવા જોઈએ. 'नवरं जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं' વિશેષપણું એજ છે કે-જે જીવ રાશિને જે જ્ઞાન હોય તેજ તેને કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ જે જીવને વિભંગજ્ઞાન હોય તેના પ્રતિ તે વિભંગજ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા જ તે જીવને એકપણા અને અનેકપણાથી બે દંડકો કહેવા જોઈએ. તેનાથી ભિન્ન દંડકો કહેવા નહીં. 'केवलदंसणपज्जवेहिं जहा केवलणाणपज्जवेहिं' જે પ્રમાણે કેવળજ્ઞાનના પર્યાયો દ્વારા જીવોમાં કૃતયુગ્મપણું કહ્યું છે, ત્ર્યોજાદિપણું કહ્યું નથી. કેમકે કેવળજ્ઞાન અનંત છે અને અવસ્થિત હોય છે. એજ પ્રમાણે કેવળદર્શનના પર્યાયો

चतुर्थसूत्रे 'सरीरपएसे पडुच्च' इत्युक्तमिति शरीरप्रस्तावात् शरीराणि निरूपयन्नाह-'कइ णं भंते ! सरीरगा' इत्यादि ।

मूलम्-कइ णं भंते! सरीरगा पन्नत्ता गोयमा! पंच सरीरगा पन्नत्ता तं जहा-ओरालिए जाव कम्मए, एत्थ सरीरगपदं निरवसेसं भाणियव्वं जहा पन्नवणाए। जीवा णं भंते! किं सेया णिरेया गोयमा! जीवा सेया वि निरेया वि। से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जीवा सेया वि निरेया वि, गोयमा! जीवा दुविहा पन्नत्ता तं जहा-संसारसमावन्नगा य असंसारसमावन्नगा य तत्थ णं जे ते असंसारसमावन्नगा तेणं सिद्धा सिद्धा णं दुविहा पन्नत्ता तं जहा-अणंतरसिद्धा य, परंपरसिद्धा य तत्थ णं जे से परंपरसिद्धा ते णं निरेया। तत्थ णं जे ते अणंतरसिद्धा तेणं सेया। ते णं भंते! किं देसेया सव्वेया? गोयमा! णो देसेया सव्वेया। तत्थ णं जे ते संसारसमावन्नगा ते दुविहा पन्नत्ता तं जहा-सेलेसिपडिवन्नगा य असेलेसिपडिवन्नगा य तत्थ णं जे ते सेलेसिपडिवन्नगा ते णं निरेया तत्थ णं जे ते असेलेसि पडिवन्नगा ते णं सेया। ते णं भंते! किं देसेया सव्वेया? गोयमा! देसेया वि सव्वेया वि से तेणट्ठेणं जाव निरेया वि। नेरइयाणं भंते! किं देसेया सव्वेया? गोयमा! देसेया वि सव्वेया वि। से केणट्ठेणं जाव सव्वेया वि, गोयमा! नेरइया दुविहा पन्नत्ता तं जहा-विग्गहगइसमावन्नगा य अविग्गहगइसमावन्नगा य तत्थ णं जे ते विग्गहगइ समावन्नगा ते णं सव्वेया तत्थ णं

को कृतयुग्मरूपता ही होती है ज्योजादिरूपता नहीं होती ऐसा कहना चाहिये। क्योंकि केवलदर्शन भी अनन्त और अवस्थित होता है।सू.४।

દ્વારા પણ જીવોને કૃતયુગ્મપણું જ હોય છે. ત્ર્યોજાદિપણું હોતું નથી. તેમ સમજવું જોઈએ કેમકે કેવળદર્શન પણ અનંત અને અવસ્થિત હોય છે. ॥સૂ૦૪॥

अविग्गहगइसमावन्नगा ते णं देसेया से तेणट्ठेणं जाव सव्वेया वि। एवं जाव वेमाणिया॥सू० ५॥

छाया—कति खलु भदन्त ! शरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्च शरीराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा–औदारिकं यावत्कार्मणम् । अत्र शरीरपदं निरवशेषं भणितव्यम् यथा:–प्रज्ञापनायाम् । जीवाः खलु भदन्त ! किं सैजा निरेजाः? गौतम ! जीवाः सैजा अपि–निरेजा अपि। तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते–जीवाः सैजा अपि–निरेजा अपि। गौतम ! जीवा द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा–संसारसमापन्नकाश्च–असंसारसमापन्नकाश्च। तत्र खलु ये असंसारसमापन्नकास्ते खलु सिद्धाः । सिद्धाः खलु द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा–अनन्तरसिद्धाश्च परम्परसिद्धाश्च । तत्र खलु ये ते परम्परसिद्धास्ते निरेजाः, तत्र खलु ये ते अनन्तरसिद्धास्ते सैजाः। ते खलु भदन्त ! किं देशैजाः सर्वैजाः ? गौतम ! नो देशैजाः सर्वैजाः । तत्र खलु ये ते संसारसमापन्नकाः ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः शैलेशी प्रतिपन्नकाश्च अशैलेशीप्रतिपन्नकाश्च। तत्र खलु ये ते शैलेशी प्रतिपन्नकास्ते खलु निरेजाः। तत्र खलु ये ते अशैलेशी प्रतिपन्नकाः ते खलु सैजाः ते खलु भदन्त ! किं देशैजा सर्वैजाः गौतम ! देशैजा अपि, सर्वैजा अपि। तत्तेनार्थेन यावत्–निरेजा अपि। नैरयिकाः खलु भदन्त किं देशैजाः सर्वैजाः ? गौतम ! देशैजा अपि सर्वैजा अपि, तत्केनार्थेन यावत्–सर्वैजा अपि। गौतम ! नैरयिका द्विविधाः प्रज्ञप्ताः । तद्यथा–विग्रहगतिसमापन्नकाश्च अविग्रहगतिसमापन्नकाश्च। तत्र खलु ये ते विग्रहगतिसमापन्नकाः ते खलु सर्वैजाः । तत्र खलु ये ते अविग्रहगतिसमापन्नका स्ते खलु देशैजाः तत्तेनार्थेन यावत्–सर्वैजा अपि। एवं यावद्–वैमानिकाः ॥सू०५॥

टीका—'कइ णं भंते ! सरीरगा पन्नत्ता' कति खलु भदन्त ! शरीराणि प्रज्ञप्तानि शरीराणां कियन्तो भेदा इति प्रश्नः ? भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि।

चौथे सूत्र में 'सरीरपएसे पडुच्च' ऐसा कहा गया है सो शरीर के प्रस्ताव से सूत्रकार शरीरों का निरूपण करते हैं–'कइ णं भंते ! सरीरगा पन्नत्ता' इत्यादि सूत्र ५।

टीकार्थ–श्री गौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछता है–'कइ णं भंते ! सरीरगा पन्नत्ता' हे भदन्त ! शरीर कितने प्रकार के कहे गये हैं ? इसके

આ ચોથા સૂત્રમાં 'सरीरपएसे पडुच्च' એ પ્રમાણે કહ્યું છે. એ શરીરના પ્રસ્તાવથી હવે સૂત્રકાર શરીરોનું નિરૂપણ કરે છે. 'कइ णं भंते ! सरीरगा पन्नत्ता' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે–'कइ णं भंते ! सरीरगा पन्नत्ता' હે ભગવન્ શરીરો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના

'गोयमा' हे गौतम ! 'पंच सरीरगा पन्नत्ता' पञ्च प्रकारकाणि शरीराणि प्रज्ञप्तानि 'तं जहा' तद्यथा-'ओरालिए जाव कम्मए' औदारिकं यावत्-कार्मणम् । अत्र यावत्पदेन वैक्रियाहारक-तैजसशरीराणां ग्रहणं भवति । तथा च-औदारिक-वैक्रिय-तैजसा-ऽऽहारकार्मणभेदात्-शरीरं पञ्चप्रकारकं भवतीति । 'एत्थ सरीरपदं निरवसेसं भाणियव्वं जहा पन्नवणाए' अत्र शरीरपदं निरवशेषं भणितव्यम्-यथा प्रज्ञापनायाम्-शरीरपदं च प्रज्ञापनासूत्रे द्वादशपदम् तच्चैवम् । 'नेरइया णं भंते ! कइ सरीरा पन्नत्ता ? गोयमा ! तओ सरीरा पन्नत्ता तं जहा वेउव्विए तेयए कम्मए-य' इत्यादि । नैरयिकाणां खलु भदन्त ! कति शरीराणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! त्रीणि

उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! पंच सरीरगा पण्णत्ता' हे गौतम ! शरीर पांच कहे गये हैं। 'तं जहा' जो इस प्रकार से हैं-'ओरालिए जाव कम्मए' औदारिक यावत् कार्मण यहां यावत्पद से 'वैक्रिय, आहारक, तैजस' इन तीन शरीरों का ग्रहण हुआ है । 'एत्थ सरीरपदं निरवसेसं भाणियव्वं जहा पन्नवणाए' यहां प्रज्ञापना सूत्र में कहे अनुसार शरीर पद पूरा का पूरा कहना चाहिये । प्रज्ञापना सूत्र में शरीर पद १२ वां पद है और वह इस प्रकार से है-'नेरइया णं भंते ! कइ सरीरा पन्नत्ता ! गोयमा ! तओ सरीरा पन्नत्ता' तं जहा वेउव्विए, तेयए, कम्मए य' इत्यादि-श्री गौतमस्वामीने प्रभुश्री से इस प्रकार जब पूछा कि हे भदन्त ! नैरयिकों के शरीर कितने प्रकारके कहे गये हैं ? तब प्रभुश्री ने श्री गौतम स्वामी को सम्बोधित करते हुए-ऐसा कहा कि हे गौतम ! नैरयिकों के ३ शरीर कहे गये हैं। जैसे-वैक्रियशरीर तैजसशरीर और कार्मणशरीर

ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा ! पंच सरीरगा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! શરીરો પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે 'ओरालिए जाव कम्मए' ઔદારિક યાવત્ કાર્મણ અહીંયાં યાવત્ પદથી 'વૈક્રિય આહારક, તૈજસ' એ ત્રણે શરીરો ગ્રહણ કરાયા છે. 'एत्थ सरीरपदं निरवसेसं भाणियव्व जहा 'पन्नवणाए' અહીંયાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના શરીરપદમાં કહ્યા પ્રમાણે તે સઘળું કથન કહેવું જોઈએ. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું શરીરપદ ૧૨ બારમું પદ છે. તે આ પ્રમાણે છે-'नेरइयाण भंते ! कइ सरीरा पन्नत्ता ?' गोयमा ! तओ सरीरा पन्नत्ता तं जहा वेउव्विए, तेयए, कम्मए य' ઈત્યાદિ ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું કે-હે ભગવન્ નૈરયિકોના કેટલા શરીરો કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રીએ શ્રી ગૌતમસ્વામીને સંબોધિત કરીને એવું કહ્યું કે હે ગૌતમ ! નૈરયિકોને ત્રણ શરીરો હોય છે તે આ પ્રમાણે છે વૈક્રિય, તૈજસ, અને કાર્મણ અહીંયાં આ કથન સંક્ષેપથી કહેલ છે. વિશેષ જીજ્ઞાસુઓએ પ્રજ્ઞાપના

शरीराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा-वैक्रियं-तैजसं-कार्मणं चेत्यादि। संक्षेपतः-इह मद-र्शितं विशेपजिघृक्षुभिः प्रज्ञापनासूत्रमेव द्रष्टव्यम्।

शरीरवन्तश्च जीवाश्चलनस्वभावा भवन्तीति सामान्यतो जीवानां चलनत्वादि-प्रश्नयन्नाह-'जीवा णं भंते' इत्यादि। 'जीवा णं भंते! किं सेया-निरेया' जीवाः खलु भदन्त! किं सैजा निरेजा', एजनेन-कम्पनेन सह वर्तन्ते इति सैजाः कम्पन-वन्तः। एजनरहिताः निरेजाः-निश्चलना इत्यर्थः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जीवा सेयावि-निरेयावि' जीवाः सैजाः-चलनस्वभावव-न्तोऽपि भवन्ति निरेजाः-चलनस्वभावरहिता, अपि भवन्तीति। 'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ-जीवा सेया वि, निरेया वि' तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते जीवाः

हमने यहां यह कथन संक्षेप से प्रदर्शित कर दिया है विशेष जिज्ञासुओं को प्रज्ञापना सूत्रका १२ पद देखना चाहिये। शरीरवाले जीव चलन-स्वभाववाले होते हैं अतः श्रीगौतमस्वामी सामान्य से जीवों के चलन आदि स्वभाव को लेकर ऐसा प्रश्न करते हैं-'जीवा णं भंते! किं सेया निरेया' हे भदन्त! जीव क्या सकंप होते हैं? अथवा निष्कंप होते हैं? सेज शब्द का अर्थ सकंप है और निरेज शब्द का अर्थ निष्कंप है। इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'जीवा सेया वि निरेया वि' जीव सकंप भी होते हैं और निष्कंप भी होते हैं। अर्थात् जीव चलनस्वभाववाले भी होते हैं और चलनस्वभाव से रहित भी होते हैं। अब पुनः श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जीवा सेया वि निरेया वि' हे करुणा के सागर भदन्त! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि जीव सकंप-चलन स्वभाववाले

સૂત્રનું બારમું પદ જોવુ જોઈએ, શરીરવાળા જીવો ચલન સ્વભાવવાળા હોય છે. જેથી શ્રી ગૌતમસ્વામી સામાન્યપણાથી જીવોના ચલન વિગેરે સ્વભાવને લઈને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરે છે 'जीवाणं भंते! किं सेया निरेया' હે ભગવન્ જીવ સકંપ-કંપવાળા હોય છે? કે કંપ વિનાના હોય છે? સેજ શબ્દનો અર્થ સકંપ એ પ્રમાણે છે અને નિરેજ શબ્દનો અર્થ નિષ્કંપ છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'जीवा सेया वि निरेया वि' જીવ સકંપ પણ હોય છે. અને નિષ્કંપ પણ હોય છે. અર્થાત્ જીવ ચલન સ્વભાવવાળો પણ હોય છે અને ચલન સ્વભાવ વિનાનો પણ હોય છે.

ફરીથી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ जीवा सेया वि निरेया वि' હે કરૂણાનિધે ભગવન્ એવું આપ શા કારણથી કહો છો કે-જીવ સકંપ-ચલન સ્વભાવવાળો પણ હોય છે,

सैजा अपि निरेजा अपि इति। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम। 'जीवा दुविहा पन्नत्ता' जीवा द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः। 'तं जहा' तद्यथा-'संसारसमावन्नगा य असंसारसमावन्नगा य' संसारसमापन्नकाश्च संसारिण इत्यर्थः। असंसारसमापन्नकाश्च-संसारातीता इत्यर्थः। 'तत्थ णं जे ते असंसार-समावन्नगा ते णं सिद्धा' तत्र तयोर्द्वयोः संसारसमापन्नाऽसंसारसमापन्नयोर्मध्ये ये ते असंसारसमापन्नकाः ते खलु सिद्धाः। 'सिद्धा णं दुविहा पन्नत्ता'-सिद्धाः खलु द्विविधाः प्रज्ञप्ताः 'त जहा' तद्यथा-'अणंतरसिद्धा य-परंपरसिद्धा य' अनन्तरसिद्धाश्च परम्परसिद्धाश्च, न विद्यते अन्तरं व्यवधानं सिद्धत्वस्य येषां ते अनन्तराः, अन-न्तराश्च ते सिद्धाश्चेति-अनन्तरसिद्धाः। ये सिद्धत्वस्य प्रथमसमये वर्त्तन्ते ते च सैजाः सिद्धिगमनसमयस्य सिद्धत्वप्राप्तिसमयस्य चैकत्वात्। परम्परसिद्धास्तु-

भी होते हैं और निष्कंप-चलनस्वभाव से रहित भी होते हैं? उत्तर में परमकृपालु प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा। जीवा दुविहा पन्नत्ता' हे गौतम! जीव दो प्रकार के कहे गये हैं-'तं जहा' जैसे-'संसारसमावन्नगा य, असंसारसमावन्नगा य' एक संसारसमापन्नक-संसारी और दूसरा असंसारसमापन्नक-संसारातीत मुक्त 'तत्थ णं जे ते असंसारसमा-वन्नगा ते णं सिद्धा' इनमें जो असंसारसमापन्नक हैं वे सिद्ध हैं। 'सिद्धा णं दुविहा पन्नत्ता' ये सिद्ध भी दो प्रकार के कहे गये हैं 'तं जहा' जैसे-'अणंतरसिद्धा य परंपरसिद्धा य' एक अनन्तरसिद्ध और दूसरा परम्परसिद्ध' जो जीव सिद्धत्व के प्रथम समय में रहते हैं वे अनन्तर सिद्ध हैं। ये अनन्तरसिद्ध सकंप-सेज होते हैं। इसका कारण यह है कि सिद्धि में गमन करने का समय और सिद्धत्व प्राप्ति का समय एक ही है। अतः सिद्धि में गमन करने के

અને નિષ્કંપ ચલનસ્વભાવ વિનાનો પણ હોય છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! जीवा दुविहा पन्नत्ता', હે ગૌતમ! જીવો બે પ્રકારના કહ્યા છે 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'संसारसमावन्नगा य असंसारसमावन्नगा य' સંસારસમાપન્નક સંસારી અને અસંસારસમાપન્નક-સંસારથી છૂટેલ-મુક્ત 'तत्थ णं जे ते असंसारसमावन्नगा तेणं सिद्धा' આમાં જે અસંસાર સમાપન્નક છે તે સિદ્ધ છે-'सिद्धा ण दुविहा पन्नत्ता' આ સિદ્ધ પણ બે પ્રકારના કહ્યા છે. 'तं जहा' તે 'अनंतरसिद्धा य परंपरसिद्धा य' એક અનંતર સિદ્ધ અને બીજા પરંપર સિદ્ધ, જે જીવ સિદ્ધ પણાના પ્રથમ સમયમાં રહે છે, તે અનંતર સિદ્ધ છે. આ અનંતર સિદ્ધ સકંપ-સેજ હોય છે. તેનું કારણ એવું છે કે-સિદ્ધિમાં ગમન કરવાનો સમય અને સિદ્ધપણું પ્રાપ્ત કરવાનો સમય એક જ છે જેથી સિદ્ધિમાં ગમન કરવાના સમયમા ગતિક્રિયા

सिद्धत्वस्य द्व्यादिसमयवृत्तयः। 'तत्थ णं जे ते परंपरसिद्धा ते णं निरेया' तत्र खलु ये ते परम्परसिद्धाः ते खलु निरेजाः। 'तत्थ णं जे ते अणंतरसिद्धा-ते णं सेया' तत्र खलु ये ते अनन्तरसिद्धास्ते खलु सैजाः एजनेन-चलनेन सहिताः सक्रिया इत्यर्थः। सिद्धिगमनसमयस्य-सिद्धत्वप्राप्तिसमयस्य चैकत्वादिति। 'ते णं भंते! किं देसेया सव्वेया' तेऽनन्तरसिद्धाः खलु भदन्त! किं देशैजाः-देशतश्चलाः, सर्वैजाः-सर्वतश्चलावेति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा! हे गौतम! 'णो देसेया-सव्वेया' अनन्तरसिद्धा नो देशैजाः-देशतश्चला न भवन्ति किन्तु-सर्वैजा-सर्वतश्चलाः, सिद्धानां सर्वात्मना सिद्धौ गमनात् सर्वैजत्वमेव भवति न तु-देशैजत्वमिति। 'तत्थ णं जे ते संसारसमावन्नगा ते

समय में गति क्रिया होने से वे सकंप कहे गये हैं। तथा जो परम्पर सिद्ध हैं वे निष्कंप हैं। ये परम्परसिद्ध सिद्धिप्राप्ति के द्व्यादिसमयवर्ती होते हैं। यही बात सूत्रकार आगे के सूत्रपाठ से पुष्ट करते है-'तत्थ णं जे ते परंपरसिद्धा ते णं निरेया तत्थ णं जे ते अणंतरसिद्धा ते णं सेया' अब श्रीगौतमस्वामी पुनः प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! किं देसेया सव्वेया' हे भदन्त! जो अनन्तरसिद्ध सकंप कहे गये हैं सो क्या वे एकदेश से सकंप होते हैं अथवा सर्वदेश से सकंप होते है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! णो देसेया सव्वेया' हे गौतम! वे अनन्तरसिद्ध एकदेश से सकंप नहीं होते हैं किन्तु सर्वदेश से सकंप होते हैं। क्यों कि सिद्ध सर्वात्मना सिद्धि में गमन करते हैं अंशतः नहीं।

'तत्थ ण जे ते संसारसमावन्नगा ते दुविहा पण्णत्ता' उनमें जो संसार समापन्नक जीव हैं वे दो प्रकार के कहे गये हैं-'तं जहा' जैसे-एक

હોવાથી તેને સકંપ કહેલ છે. તથા જે પરપર સિદ્ધ છે. તેઓ નિષ્કંપ છે. આ પરંપર સિદ્ધ સિદ્ધિ પ્રાપ્તિના બે વિગેરે સમયવર્તી હોય છે એજ વાત સૂત્રકાર આગળના સૂત્રપાઠથી પુષ્ટ કરે છે. 'तत्थ णं जे ते परपरसिद्धा ते णं निरेया तत्थ णं जे ते अणंतरसिद्धा ते णं सेया' હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી ફરીથી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-तेणं भंते! किं देसेया सव्वेया' હે ભગવન્ જે અનતર સિદ્ધ સકંપ કહ્યા છે, તે શું? એક દેશથી સકંપ હોય છે? અથવા સર્વદેશથી સકંપ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! णो देसेया सव्वेया' હે ગૌતમ! તે અનંતર સિદ્ધ એકદેશથી સકંપ હોતા નથી પરંતુ સર્વદેશથી સકંપ હોય છે કેમકે સિદ્ધ સર્વપ્રકારે સિદ્ધિ ગતિમાં ગમન કરે છે. અંશત કરતા નથી.

'तत्थ णं जे ते संसारसमावन्नगा ते दुविहा पण्णत्ता' જે જીવ સંસાર સમાપન્નક હોય છે, તે બે પ્રકારના કહ્યા છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. એક

दुविहा पन्नत्ता' तत्र खलु ये ते संसारसमापन्नकाः ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः। 'तं जहा' तद्यथा-सेलेसिपडिवन्नगा य-असेलेसिपडिवन्नगा य' शैलेशी प्रतिपन्नकाः अऽशैलेशीप्रतिपन्नकाश्च। 'तत्थ णं जे ते सेलेसिपडिवन्नगा-ते णं निरेया' तत्र खलु ये ते शैलेशीप्रतिपन्नकास्ते खलु निरेजाः, निरुद्धयोगत्वेन स्वभावतश्चलन रहितत्वात्तेषामिति। 'तत्थ णं जे ते असेलेसि पडिवन्नगा ते णं सेया' तत्र खलु ये ते अशैलेशीप्रतिपन्नका स्ते खलु सैजाः सकम्पा इत्यर्थः। 'ते णं भंते! किं देसेया-सव्वेया' ते अशैलेशीं प्राप्ताः खलु भदन्त! किं देशैजाः अंशतः कम्पनसहिताः, सर्वैजाः-सर्वांशेन चलनस्वभाववन्तः किमिति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'देसेया वि-सव्वेया वि' देशैजा अपि अंशतः सकम्पा अपीत्यर्थः सर्वैजा अपि-सर्वतः कम्पनवन्तोऽपि ईलिका-

---

शैलेशी प्राप्त संसारसमापन्नक और दूसरे शैलेशी अप्राप्त संसार समापन्नक 'तत्थ णं जे ते सेलेसिपडिवन्नगा ते णं णिरेया' जो शैलेशीप्रतिपन्नक हैं वे निष्कंप होते हैं क्योंकि जो मोक्षगमन समय के पहिले शैलेशी को प्राप्त हो जाते हैं उनके सब प्रकार से योगका निरोध हो जाता है। अतः स्वभावतः वे चलन रहित हो जाते हैं। 'तत्थ णं जे ते असेलेसि पडिवन्नगा ते णं सेया' और जो शैलेशी को प्राप्त नहीं हुए होते, हैं वे सकंप होते हैं। अब श्री गौतमस्वामी पुनः प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'ते णं भंते! किं देसेया सव्वेया' हे भदन्त! जो अशैलेशी को प्राप्त जीव हैं वे क्या एकदेश से सकंप-चलनवाले होते हैं? अथवा सर्वदेश से सकंप होते है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! देसेया वि सव्वेया वि' हे गौतम! अशैलेशी प्राप्त जीव एकदेश से भी सकंप होते हैं और सर्वदेश से भी सकंप होते हैं। इसका कारण ऐसा है कि जो

શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત સંસાર સમાપન્નક અને બીજા શૈલેશી અવસ્થા અપ્રાપ્ત સંસાર સમાપન્નક 'तत्थ णं जे ते सेलेसि पडिवन्नगा तेण' निरेया' જે શૈલેશી પ્રતિપન્નક છે, તે નિષ્કંપ હોય છે, કેમકે-મોક્ષગમનના સમય પહેલાં શૈલેશીને પ્રાપ્ત થઇ જાય છે. તેઓને બધા પ્રકારથી યોગનો નિરોધ થઈ જાય છે. જેથી સ્વભાવથી તેઓ ચલન વિનાના થઇ જાય છે, 'तत्थ णं जे ते असेलेसि पडिवन्नगा ते णं सेया' અને શૈલેશીને પ્રાપ્ત થયા નથી હોતા તેઓ સકંપ હોય છે. હવે ફરીથી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે— 'ते णं भंते! कि देसेया सव्वेया' હે ભગવન્ અશૈલેશી પ્રાપ્ત જીવ એકદેશથી સકંપ હોય છે? અથવા સર્વદેશથી સકંપ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી

गत्या–उत्पत्तिस्थानं गच्छन्तो देशैजाः प्राक्तन शरीरस्थस्य विवक्षया निश्चलत्वात्, कन्दुकगत्या गच्छन्तः सर्वैजाः सर्वात्मना तेषां गमनप्रवृत्तत्वादिति। 'से तेणट्ठेणं जाव निरेयावि' तत्तेनार्थेन यावत्–निरेजा अपि अत्र यावत्–पदेन–'भंते ! एवं वुच्चइ जीवा सेया वि' इत्यस्य पदसन्दर्भस्य ग्रहणं भवतीति। 'नेरइया णं भंते ! किं देसेया–सव्वेया' नैरयिकाः खलु भदन्त ! किं देशैजाः–सर्वैजावेति प्रश्नः–? भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! देशैजा अपि नैरयिका भवन्ति तथा–सर्वैजा अपि भवन्ति। 'से केणट्ठेणं जाव–सव्वेयावि' तत्केनार्थेन

जीव इलिका (कीटविशेष) गति से उत्पत्तिस्थान में जाते हैं वे देशतः सकंप होते हैं। क्योंकि पूर्व शरीरस्थ अंश उनका गति क्रिया रहित होता है और जो कन्दुक की गति से उत्पत्ति स्थान में जाते हैं वे सर्वदेश से सकंप होते हैं, क्योंकि उनकी गति क्रिया सर्वात्मना होती है। 'से तेणट्ठेणं जाव निरेया वि' इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि जीव सकंप भी होते हैं और निष्कंप भी होते हैं।

अब श्री गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं–'नेरइया णं भंते ! किं देसेया सव्वेया' हे भदन्त ! नैरयिक क्या एकदेश से सकंप चलनेवाला होते हैं अथवा सर्वदेश से सकंप होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम ! नैरयिक एकदेश से भी सकंप होते हैं और सर्वदेश से भी सकंप होते हैं। अब पुनः श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं–'से केणट्ठे णं जाव सव्वेया वि' हे भदन्त ! ऐसा आप

ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે–"गोयमा ! देसेया वि सव्वेया वि' હે ગૌતમ ! તેઓ એકદેશથી પણ સકંપ હોય છે, અને સર્વદેશથી પણ સકંપ હોય છે. તેનું કારણ એવું છે કે–જે જીવ ઇલિકા ગતિથી ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જાય છે, તેઓ દેશતઃ સકંપ હોય છે કેમકે–પૂર્વ શરીરમાં રહેલ અંશ ગતિક્રિયા વગરનો હોય છે. અને જે કંદુકની ગતિથી ઉત્પત્તિસ્થાનમાં જાય છે, તેઓ સર્વદેશથી સકંપ હોય છે. કેમકે–તેમની ગતિક્રિયા સર્વપ્રકારવાળી હોય છે. 'से तेणट्ठेणं जाव निरेया वि' આ કારણથી હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે–જીવ સકંપ પણ હોય છે, અને નિષ્કંપ પણ હોય છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે–'नेरइया णं भंते ! किं देसेया सव्वेया' હે ભગવન્ નૈરયિકો શું એકદેશથી સકંપ હોય છે ? કે સર્વદેશથી સકંપ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે–'गोयमा !' હે ગૌતમ ! નૈરયિક એકદેશથી પણ સકંપ હોય છે. અને સર્વદેશથી પણ સકંપ હોય છે. ફરીથી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે–'से केण-

भदन्त ! यावत्-सर्वैजाः, अत्र यावत्-पदेन-'एवमुच्यते नैरयिका देशैजा अपि, इति सन्दर्भस्य ग्रहणं भवतीति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'नेरइया दुविहा पन्नत्ता' नैरयिकाः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः । 'तं जहा' तद्यथा -'विग्गहगइसमावन्नगा य-अविग्गहगइसमावन्नगा य' विग्रहगतिसमापन्नकाश्च, ते-विग्रहगतिसमापन्नकाः कथ्यन्ते ये मृत्वा विग्रहगत्योत्पत्तिस्थानं गच्छन्तीति । अविग्रहगतिसमापन्नकाश्च विग्रहगतिनिषेधात्-ऋजुगतिका अवस्थिताश्च ये ते अविग्रहगतिसमापन्नकाः । 'तत्थ णं जे ते विग्गहगइसमावन्नगा-ते णं सव्वेया'

किस कारण से कहते हैं कि नैरयिक एकदेश से भी सकंप होते हैं और सर्वदेश से भी सकंप होते हैं इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं- 'गोयमा ! नेरइया दुविहा पन्नत्ता' हे गौतम ! नैरयिक दो प्रकार के कहे गये है-'तं जहा' जैसे-'विग्गहगइसमावन्नगा य अविग्गहगइसमावन्नगा य' विग्रहगति समापन्नक और अविग्रह गति समापन्नक जो मरकर विग्रहगति से उत्पत्ति स्थान में जाते हैं, ये विग्रहगति समापन्नक नारक कन्दुकगति से उत्पत्तिस्थान में जब जाते हैं तब वे सर्वात्मना वहां उत्पन्न होते हैं, अतः वे सर्वदेश से सकंप होते हैं और जो अविग्रहगति समापन्नक नारक है वे जो विग्रहगति-वाले नहीं हैं । अविग्रहगति समापन्नक नारक ऋजुगतिक और अवस्थित ऐसे दो प्रकार के होते हैं, 'तत्थ णं जे ते विग्गहगइसमावन्नगा ते णं सव्वेया' इनमें जो विग्रहगति समापन्नक नारक होते हैं

ट्ठेणं जाव सव्वेया वि' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે-નૈરયિકો એકદેશથી પણ સકપ હોય છે? અને સર્વદેશથી પણ સકંપ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा ! नेरइया दुविहा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! નૈરયિકો બે પ્રકારના હોય છે 'तं जहा' તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે. 'विग्गहगइसमावन्नगा य अविग्गहगइसमावन्नगा य' વિગ્રહ ગતિ સમાપન્નક અને અવિગ્રહ ગતિ સમાપન્નક મરીને જે વિગ્રહ ગતિથી ઉત્પત્તિસ્થાનમાં જાય છે, તે વિગ્રહ ગતિ સમાપન્નક કહેવાય છે. આ વિગ્રહ ગતિ સમાપન્નક નારક કન્દુક ગતિથી ઉત્પત્તિસ્થાનમાં જ્યારે જાય છે, ત્યારે તેઓ સર્વાત્મથી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તેઓ સર્વદેશથી સકંપ હોય છે. અને અવિગ્રહ ગતિ સમાપન્નક નારક છે, તે વિગ્રહગતિ વિનાના હોય છે. અવિગ્રહ ગતિ સમાપન્નક નારક ઋજુગતિવાળા અને અવસ્થિત એમ બે પ્રકારના હોય છે. 'तत्थ णं जे ते विग्गहगइसमावन्नगा ते णं सव्वेया' તેમાં જે વિગ્રહ ગતિ સમા-

तत्र खलु ये ते विग्रहगतिसमापन्नका स्ते खलु सर्वैजाः, विग्रहगतिसमापन्नकाः नारका कन्दुकगत्या गच्छन्तीति कृत्वा सर्वैजा इति कथ्यन्ते। 'तत्थ णं जे ते अविग्गहगइसमावन्नगा ते णं देसेया' तत्र खलु ये ते अविग्रहगतिसमापन्नका स्ते खलु देशैजाः। अविग्रहगतिसमापन्नकास्तु-नरकावस्थिता एवाऽत्र विवक्षिता इति सम्भाव्यते देहे विद्यमाना एव मारणान्तिकसमुद्घातात्-देशेन ईलिकागत्योत्पत्तिक्षेत्रं स्पृशन्तीति देशैजाः स्वक्षेत्रस्थिता वा हस्तादि देशानामेजनादिति। 'से तेणट्ठेणं जाव सव्वेयावि' तत्तेनार्थेन गौतम! एवमुच्यते नैरयिकाः देशैजा अपि, सर्वैजा अपीति। 'एवं जाव-वेमाणिया' एवम्-नारक-

वे सर्वांश से सकंप होते हैं। क्योंकि विग्रह गति समापन्नक नारक कन्दुक की गति से उत्पत्तिस्थान में जाते हैं। 'तत्थ णं जे ते अविग्गहगइ समावन्नगा ते णं देसेया' उनमें जो अविग्रहगति समापन्नक नारक हैं वे ही यहां विवक्षित हुए ज्ञात होते हैं, जो नारक में ही अवस्थित हैं क्यों कि वे नारकदेह में विद्यमान होते हुए ही मारणान्तिक समुद्घात द्वारा ईलिकागति से उत्पत्ति स्थान का अंशतः स्पर्श करते हैं। इसलिये ये देश से सकंप होते हैं। अथवा-स्वक्षेत्र में रहे हुए जीव जो अपने हाथ पांव आदि अवयवों को चलाने रूप क्रिया द्वारा सकंप होते हैं वे गृहीत हुए हैं। क्योंकि इस प्रकार से इनमें देश से सकंप होता है-सर्वांश से नहीं। 'से तेणट्ठेणं जाव सव्वेया वि' इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि नैरयिक देश से भी सकंप होते हैं और सर्वांश से भी सकंप होते हैं। 'एवं जाव वेमाणिया' नारक के जैसे ही यावत् वैमानिक भी देश से भी सकंप

-પન્નક નારક હોય છે, તેઓ સર્વાંશથી સકંપ હોય છે. કેમકે વિગ્રહગતિ સમાપન્નક નારક કન્દુકની ગતિથી ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં જાય છે. 'तत्थ णं जे ते अविग्गहगइसमावन्नगा ते णं देसेया' અવિગ્રહ ગતિ સમાપન્નક એજ નારકો અહીંયાં વિવક્ષિત થયા છે કે જે નારકોમાં જ અવસ્થિત હોય છે. કેમકે-તે નારકોના શરીરોમાં વિદ્યમાન હોવા છતાં પણ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત દ્વારા ઈલિકાગતિથી ઉત્પત્તિસ્થાનનો અંશતઃ સ્પર્શ કરે છે, તેથી તે દેશથી સકંપ હોય છે. અથવા પોતાના ક્ષેત્રમાં રહેલા જીવો પોતાના હાથપગ વિગેરે અવયવોને ચલાવવા રૂપ ક્રિયા દ્વારા સકંપ હોય છે. કેમકે આ રીતે તેઓમાં દેશથી સકંપપણું હોય છે. સર્વાંશથી નહીં 'से तेणट्ठेणं जाव सव्वेया वि' તે કારણથી હે ગૌતમ! મેં એવું કહ્યું છે કે-નૈરયિકો દેશથી પણ સકંપ હોય છે, અને સર્વાંશથી પણ સકંપ હોય છે. 'एवं जाव वेमाणिया' નારકોની

वदेव यावद् वैमानिकाः देशैजाः अपि सर्वैजा अपि युक्त्यादिकन्तु-नारकवदेव सर्वत्र विचिच्य ज्ञातव्यमिति भावः ॥सू०५॥

'अनन्तरपूर्वप्रकरणे जीववक्तव्यता कथिता, अथ-अजीववक्तव्यतामाह- 'परमाणुपोग्गला णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्-परमाणुपोग्गलाणं भंते! किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता? गोयमा! नो संखेज्जा नो असंखेज्जा अणंता। एवं जाव अणंतपएसिया खंधा। एगपएसोगाढा णं भंते! पोग्गला किं संखेज्जा असंखेज्जा अणंता। एवं चेव एवं जाव असंखेज्जपएसोगाढा। एगसमयट्ठिइयाणं भंते! पोग्गला किं संखेज्जा० एवं चेव एवं जाव असंखेज्जसमयट्ठिइया। एगगुणकालगाणं भंते! पोग्गला किं संखेज्जा० एवं चेव एवं जाव अणंतगुण-कालगा एवं अवसेसा वि वण्ण-गंध रस-फासा णेयव्वा जाव अणंतगुणलुक्ख त्ति। एएसि णं भंते! परमाणुपोग्गलाणं दुप्पएसियाण य खंधाणं दव्वट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसाहिया वा? गोयमा! दुप्पएसिएहिंतो खंधेहिंतो परमाणुपोग्गला दव्वट्ठयाए बहुगा। एएसि णं भंते! दुप्पएसियाणं तिप्पएसियाण य खंधाणं दव्वट्ठयाए कयरे कयरे-हिंतो बहुया०। गोयमा! तिप्पएसिएहिंतो खंधेहिंतो दुप्पएसिया खंधा दव्वट्ठयाए बहुया एवं एएणं गमएणं जाव दसपएसिए-हिंतो खंधेहिंतो नवपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए बहुया। एएसि णं भंते! दसपएसियाणं पुच्छा? गोयमा! दसपएसिएहिंतो

होते हैं और सर्वांश से भी सकंप होते हैं। इस विषय में युक्ति आदि का कथन नारक के प्रकरण में जैसे कहा गया है उसी प्रकार से यहां पर भी वह कहना चाहिये ॥सू०५॥

જેમજ યાવત્ વૈમાનિકો પણ દેશથી પણ સકંપ હોય છે. અને સર્વાંશથી પણ સકંપ હોય છે. આ વિષયમા યુક્તિપૂર્વકનું કથન નારકોના પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેલ છે. એજ પ્રમાણે અહીંયાં પણ સમજવું જોઈએ. ॥સૂ૦૫॥

खंधेहिंतो संखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए बहुया। एएसि णं भंते! संखेज्ज० पुच्छा? गोयमा? संखेज्जपएसिएहिंतो खंधेहिंतो असंखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए बहुया। एएसि णं भंते! असंखेज्ज० पुच्छा? गोयमा! असंखेज्जपएसिएहिंतो खंधेहिंतो अणंतपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए बहुया ॥सू०६॥

छाया—परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त! किं संख्येयाः-असंख्येयाः-अनन्ताः? गौतम! नो संख्येयाः-नो असंख्येयाः-अनन्ताः, एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः। एकप्रदेशावगाढाः खलु भदन्त! पुद्गलाः किं संख्येयाः-असंख्येयाः-अनन्ताः। एवमेव एवं यावदसंख्येयप्रदेशावगाढाः। एकसमयस्थितिकाः खलु भदन्त! पुद्गलाः किं संख्येयाः-असंख्येयाः-अनन्ताः। एवमेव-एवं यावत्-असंख्येयसमयस्थितिकाः। एकगुणकालकाः खलु भदन्त! पुद्गलाः किं संख्येयाः-असंख्येयाः-अनन्ताः? एवमेव। एवं यावदनन्तगुणकालकाः। एवम्-अवशेषा अपि वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शा नेतव्याः। यावदनन्तगुणरूक्षा इति-एतेषां खलु भदन्त! परमाणुपुद्गलानां द्विप्रदेशिकानां च स्कन्धानां द्रव्यार्थतया कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा-बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा? गौतम! द्विप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्यः परमाणुपुद्गला द्रव्यार्थतया बहुकाः। एतेषां खलु भदन्त! द्विप्रदेशिकानां त्रिप्रदेशिकानां च स्कन्धानां द्रव्यार्थतया कतरे कतरेभ्यो बहुकाः? गौतम! त्रिप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्यः द्विप्रदेशिकाः स्कन्धाः द्रव्यार्थतया बहुकाः। एवम्-एतेन गमकेन यावद् दशप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्यो नवप्रदेशिकाः स्कन्धाः द्रव्यार्थतया बहुकाः। एतेषां खलु भदन्त! दशप्रदेशिकानां पृच्छा? गौतम! दशप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्यः संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः द्रव्यार्थतया बहुकाः। एतेषां खलु भदन्त! संख्येय० पृच्छा? गौतम! संख्येयप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्यः असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः द्रव्यार्थतया बहुकाः एतेषां खलु भदन्त! असंख्येय० पृच्छा? गौतम! असंख्यातप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्योऽनंतप्रदेशिकाः स्कन्धाः द्रव्यार्थतया बहुकाः ॥सू०६॥

टीका—'परमाणुपोग्गला णं भंते!' परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त! 'किं संखेज्जा-असंखेज्जा-अणंता' किं संख्याताः-असंख्याताः-अनन्ताः वा भवन्तीति

अनन्तर पूर्व प्रकरण में जीव के विषय में वक्तव्यता कही गई है। अब सूत्रकार अजीव के विषय में वक्तव्यता कहते हैं-'परमाणु-

---

આ પહેલાના પ્રકરણમાં જીવના સંબંધમાં કથન કરેલ છે. હવે સૂત્રકાર અજીવના સંબંધમાં કથન કરે છે-'परमाणुपोग्गलाण भंते! किं संखेज्जा' ઇત્યાદિ

प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो संखेज्जा-नो असंखेज्जा-अणंता' नो संख्याताः परमाणुपुद्गलाः-न वा-असंख्याताः किन्तु-अनन्ता एव परमाणवो भवन्तीति 'एवं जाव-अणंतपएसिया खंधा' एवम्-परमाणुपुद्गलवदेव यावत् अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः, अनन्ताः प्रदेशावयवतया विद्यन्ते येषां ते अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा अवयविनः । तथा च-द्विप्रदेशिकस्कन्धादारभ्या-ऽनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा नो संख्याताः-नो असंख्याताः किन्तु-अनन्ता भवन्तीति भावः । 'एगपएसोगाढा णं भंते !' एकप्रदेशावगाढाः खलु भदन्त ! पुद्गलाः 'किं संखेज्जा-असंखेज्जा-अणंता' किं संख्याताः-असंख्याताः-अनन्ताः हे भदन्त !

पोग्गला णं भंते किं संखेज्जा' इत्यादि सूत्र ६ ।

टीकार्थ-इस सूत्रद्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-परमाणुपोग्गला णं भंते !' हे भदन्त ! परमाणु पुद्गल 'किं संखेज्जा, असंखेज्जा, अणंता' क्या संख्यात हैं ? अथवा असंख्यात हैं ? अथवा अनन्त हैं । इसके उत्तर में प्रभुश्री गौतमस्वामी से कहते हैं-'गोयमा ! नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा अणंता' हे गौतम ! परमाणु पुद्गल न संख्यात हैं, न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त ही हैं । 'एवं जाव अणंतपएसिया खंधा' इसी प्रकार से यावत् अनन्तप्रदेशों वाले जो स्कन्ध हैं वे भी अनन्त ही हैं । इस प्रकार द्विप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर अनन्त प्रदेशिक स्कन्ध न संख्यात हैं न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त हैं ।

अब गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'एगपएसोगाढा णं भंते !' हे भदन्त ! एक आकाशप्रदेश में अवगाढ अवस्थित-पुद्गल क्या संख्यात है ? अथवा असंख्यात हैं अथवा अनन्त हैं ? इसके उत्तर में

ટીકાર્થ—આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-'परमाणुपोग्गलाणं भंते !' હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલ 'किं संखेज्जा, असंखेज्जा, अणंता' સંખ્યાત છે? અસંખ્યાત છે? અથવા અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा ! नो संखेज्जा, नो असंखेज्जा, अणंता' હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ સંખ્યાત નથી અસંખ્યાત પણ નથી. પરંતુ અનંત છે 'एवं जाव अणंतपएसिया खंधा' એજ પ્રમાણે યાવત્ અનંત પ્રદેશોવાળા જે સ્કંધો છે, તે પણ અનંત જ છે. આ પ્રમાણે બે પ્રદેશવાળા સ્કંધોથી લઈને અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધો સંખ્યાત નથી. તેમ અસંખ્યાત પણ નથી. પરંતુ અનંત જ છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'एगपएसोगाढा णं भंते !' હે ભગવન્ એક આકાશ પ્રદેશમાં અવગાઢ-અવસ્થિત-રહેલા પુદ્ગલો

एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे विद्यमानाः पुद्गलाः किं संख्याताः-असंख्याताः-अनन्ता वा भवन्तीति प्रश्नः ? भगवानाह-'एवं चेव' एवमेव-परमाणुपुद्गलवदेव एकप्रदेशावगाढाः पुद्गला नो संख्याताः न वा असंख्याताः किन्तु अनन्ता एव भवन्तीति। 'एवं जाव असंखेज्जपएसोगाढा' एवम्-यावद्-असंख्येयप्रदेशावगाढाः। एवम् -एकप्रदेशावगाढपुद्गलवदेव द्विप्रदेशिकादारभ्य-असंख्याताकाशप्रदेशे वर्त्तमानाः पुद्गला अपि नो संख्याताः-न वा-असंख्याताः किन्तु-अनन्ता भवन्ति। यावत्पदेन द्विप्रदेशिकादारभ्य संख्यातप्रदेशावगाढानां पुद्गलानां ग्रहणं भवतीति। 'एगसमयट्ठिइया णं भंते!' एकसमयस्थितिकाः खलु भदन्त! एकस्मिन् समय एव स्थितिर्येषां विद्यते ते-एकसमयस्थितिकाः, 'पोग्गला किं संखेज्जा०' पुद्गलाः किं संख्याताः-असंख्याताः-अनन्ता वेति प्रश्नः ? उत्तरमाह-'एवं चेव' एवम्-एक-

प्रभुश्री कहते हैं-'एवं चेव' हे गौतम! एक आकाशप्रदेश में अवस्थित पुद्गल परमाणुपुद्गल के जैसे न संख्यात हैं, न असंख्यात हैं किन्तु अनन्त ही हैं। 'एवं जाव असंखेज्जपएसोगाढा' इसी प्रकार से यावत् द्विप्रदेशावगाढस्कंध से लेकर आकाश के असंख्यात प्रदेशों में अवगाढ जो पुद्गल हैं वे भी अनन्त हैं संख्यात अथवा असंख्यात नहीं हैं। यहां यावत्पद से द्विप्रदेशावगाढ स्कन्ध से लेकर संख्यात प्रदेशावगाढ पुद्गलों का ग्रहण हुआ है। अब श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'एगसमयट्ठिइया णं भंते! पोग्गला किं संखेज्जा०' 'हे भदन्त! एक समय की स्थितिवाले पुद्गल क्या संख्यात हैं? अथवा असंख्यात हैं? अथवा अनन्त हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'एवं चेव' एक

શું સંખ્યાત છે? અથવા અસંખ્યાત છે? અથવા અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'एवं चेव' હે ગૌતમ! એક આકાશ પ્રદેશમાં રહેલા પુદ્ગલો પરમાણુ પુદ્ગલની જેમ સંખ્યાત નથી અસંખ્યાત પણ નથી પરંતુ અનંત છે. 'एवं जाव असंखेज्जपएसोगाढा' એજ પ્રમાણે યાવત્ બે પ્રદેશવાળા સ્કંધથી લઈને આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં રહેલા જે પુદ્ગલો છે, તેઓ પણ અનંત છે. સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નથી. અહીંયા યાવત્પદથી બે પ્રદેશવાળા સ્કંધથી લઈને સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલો ગ્રહણ કરાયા છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'एगसमयट्ठिइयाणं भंते! पोग्गला किं संखेज्जा' હે ભગવન્ એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો શું સંખ્યાત છે? અથવા અસંખ્યાત છે? અથવા અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'एवं चेव' એક પ્રદેશમાં અવગાઢ પુદ્ગલો પ્રમાણે

प्रदेशावगाढपुद्गलवदेव एकसमयस्थितिकाः पुद्गलाः न संख्याताः; न वा-असंख्याताः किन्तु-अनन्ता एवेति भावः। 'एवं जाव-असंखेज्जसमयट्ठिइया' एवं यावद् असंख्येयसमयस्थितिकाः। एवं यथा-एकसमयस्थितिकाः पुद्गलाः तथा-द्विसमयस्थितिकादारभ्याऽसंख्यातसमयस्थितिकाः पुद्गलाः न संख्याताः-न वा-असंख्याताः। किन्तु-अनन्ता एव। यावत्पदेन द्विसमयस्थितिकादारभ्य संख्येयसमयस्थितिकपुद्गलानां ग्रहणं भवतीति। 'एगगुणकालगाणं भंते! पोग्गला किं संखेज्जा०' एकगुणकालकाः खलु भदन्त! पुद्गलाः किं संख्येया असंख्येया अनन्तावेति प्रश्नः? भगवानाह-'एवमेव' एवमेव-एकसमयस्थितिकपुद्गलवदेव एकगुणकालकाः पुद्गला अपि न संख्याता नाऽसंख्याताः किन्तु-अन

प्रदेशावगाढ पुद्गल के जैसे ही एकसमय की स्थितिवाले जो पुद्गल हैं, वे भी अनन्त है, संख्यात अथवा असंख्यात नहीं हैं। 'एवं जाव असंखेज्जसमयट्ठिइया' इसी प्रकार से-एक समयस्थितिक पुद्गलों के जैसे-द्विसमयस्थितिक पुद्गल से लेकर असंख्यातसमय की स्थितिवाले जो पुद्गल हैं वे अनन्त हैं, संख्यात अथवा असंख्यात नहीं हैं। यहां यावत्पद से द्विसमय की स्थितिवाले पुद्गलों से लेकर संख्यात समय की स्थितिवाले पुद्गलों का ग्रहण हुआ है। अब श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'एगगुणकालगाणं भंते! पोग्गला किं संखेज्जा०' हे भदन्त! जो पुद्गल एक गुण काले वर्ण हैं वे क्या संख्यात हैं? अथवा असंख्यात हैं? अथवा अनन्त हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री गौतमस्वामी से कहते हैं-'एवमेव' हे गौतम! एक समयस्थितिक पुद्गल के जैसे ही एक गुण कृष्णवर्णवाले जो पुद्गल हैं वे अनन्त हैं, संख्यान अथवा

એક સમયની સ્થિતિવાળા જે પુદ્ગલો છે, તેઓ પણ અનત છે સખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નથી 'एवं जाव असंखेज्जसमयट्ठिइया' એજ પ્રમાણે એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો પ્રમાણે-બે સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોથી લઈને અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા જે પુદ્ગલો છે, તેઓ પણ અનંત છે, સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નથી. અહીયાં યાવત્પદથી બે સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોથી લઈને સંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો ગ્રહણ કરાયા છે ફરીથી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'एगगुणकालगाणं भंते! पोग्गला किं संखेज्जा०' હે ભગવન્ જે પુદ્ગલો એકગુણ કાળા વર્ણવાળા છે, તેઓ શું સખ્યાત છે? અથવા અસંખ્યાત છે? અથવા અનંત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'एवमेव' હે ગૌતમ! એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલના કથન પ્રમાણે જ એક ગુણ

न्ता एवेति । 'एवं जाव-अणंतगुणकालगा' एवम्-यावत्-अनन्तगुणकालकाः पुद्गलाः । एकगुणकालकपुद्गलवदेव द्विगुणकालकपुद्गलादारभ्याऽनन्तगुणकालकाः पुद्गलाः नो संख्याताः नो असंख्याताः अनन्ता एवेति । यावत्पदेन द्विगुणकालक पुद्गलादारभ्य असंख्यातगुणकालकपुद्गलानां ग्रहणं भवतीति 'एवं अवसेसावि वन्न-गंध-रस-फासा णेयव्वा जाव-अणंतगुणलुक्खत्ति' एवम्-एवशेषा अपि वर्ण-गन्धरस-स्पर्शा नेतव्याः यावत् अनन्तगुणरूक्षा इति । एवं कालवर्णवदेव अवशिष्टा श्चतुर्वर्णाः द्विगन्ध-पञ्चरसाऽष्टस्पर्शा ज्ञातव्याः । कियत्पर्यन्तं नेतव्यास्तत्राह-'जाव' इत्यादि । यावत् अनन्तगुण रूक्षा इति, 'एएसि णं भंते !' एतेषां खलु भदन्त ! 'परमाणुपोग्गलाणं दुप्पएसियाण य खंधा णं' परमाणुपुद्गलानां द्विप्रदेशिकानां च स्कन्धानाम्-अनयविनामित्यर्थः । 'दव्वट्ठयाए' द्रव्यार्थतया-द्रव्य-रूपेणेत्यर्थः 'कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा-बहुया वा-तुल्ला वा-विसेसाहिया वा'

असंख्यात नहीं हैं । 'एवं जाव अणंतगुणकालगा' एकगुण कृष्णवर्ण-वाले पुद्गल की प्रकार द्विगुणकृष्णवर्णवाले पुद्गल से लेकर अनंत-गुण कृष्णवर्णवाले पुद्गल भी संख्यात नहीं हैं और न असंख्यात ही हैं किन्तु अनन्त हैं । यहां यावत्पद से द्विगुणकालक पुद्गल से लेकर असंख्यातगुणकाले पुद्गलों का ग्रहण हुआ है । 'एवं अवसेसा वि वन्न, गंध, रस फासा णेयव्वा जाव अणंतगुणलुक्खत्ति' इसी प्रकार से अवशिष्ट वर्ण, गंध, रस और स्पर्श के सम्बन्ध में यावत् अनन्तगुण रूक्ष स्पर्श तक जानना चाहिये ।

अब श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'एएसि णं भंते ! परमाणुपुग्गलाणं दुप्पएसियाण य खंधाणं' हे भदन्त ! परमाणु पुद्गलों

કાળા વર્ણવાળા જે પુદ્ગલો છે, તેઓ અનંત છે, સંખ્યાત અથવા અસંખ્યાત નથી. 'एवं जाव अणतगुणा कालगा' એક ગુણ કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલના કથન પ્રમાણે બે ગુણ કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલોથી લઈને અનંત ગુણ કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલો પણ સંખ્યાત નથી, અને અસંખ્યાત પણ નથી. પરંતુ અનંત છે. અહીયાં યાવત્પદથી બે ગુણ કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલોથી લઈને અસંખ્યાતગણા કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. 'एव अवसेसा वि वन्न, गध, रस, फासा णेयव्वा, जाव अणंतगुणलुक्खत्ति' એજ પ્રમાણે બાકીના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના સંબંધમાં યાવત્ અનંત ગુણ રૂક્ષ સ્પર્શ સુધી સમજવું.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'एएसि णं भंते ! पर-माणु पुगलाण दुप्पएसियाण य खंधाणं' હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલો અને બે

कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा-बहुका वा तुल्या वा-विशेषाधिकावेति प्रश्नोऽल्प-बहुत्वादि विषयकः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'दुपएसिएहिंतो खंधेहिंतो परमाणुपोग्गला-दव्वट्ठयाए बहुगा' द्विप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्यः परमाणुपुद्गलाः द्रव्यार्थतया-द्रव्यस्वरूपेण बहुका भवन्ति। द्व्यणु-काद्यवयविभ्यः स्कन्धेभ्यः परमाणवोऽवयवा बहवः सूक्ष्मत्वाद्-एकत्वाच्च। अव यवी व्याप्यो भवति, अवयवाः-व्यापकाः भवन्ति, इति व्याप्यापेक्षया व्याप-कानामधिकत्वं स्वाभावादिति। अतः परमाणवोऽधिकाः द्व्यणुकाद् अवयविनस्त-तदपेक्षया-अल्पा भवन्तीति भावः। अन्ये तु-स्थूलत्वादवयविनः स्तोकाः वस्तु

और द्विप्रदेशिक स्कन्धों में 'दव्वट्ठयाए' द्रव्यरूप से 'कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा विसेसाहिया वा' कौन पुद्गल किन पुद्गलों से अल्प हैं? कौन किन से बहुत हैं? कौन किन के बराबर हैं? और कौन किनसे विशेषाधिकहैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं -'गोयमा! दुप्पएसिहिंतो खंधेहिंतो परमाणु पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुगा' हे गौतम! द्विप्रदेशिक स्कन्धों से परमाणु पुद्गल द्रव्यरूपसे बहुत हैं। क्यों कि परमाणु पुद्गलरूप अवयव सूक्ष्म होते हैं और एक होते हैं। तथा द्विप्रदेशिक आदि स्कन्ध परमाणुपुद्गलों की अपेक्षा स्थूल होते हैं इस कारण वे थोडे हैं। तथा अवयवी व्याप्य होता है और अवयव व्या-पक होते हैं। इसलिये भी व्याप्य की अपेक्षा व्यापकों की स्वभावतः अधिकता होनी है। अतः यह मानना पड़ता है कि दो परमाणु आदि अवयवियों की अपेक्षा परमाणु अवयव अधिक हैं और उनकी अपेक्षा

પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં 'दव्वट्ठयाए' દ્રવ્યપણાથી 'कयरे कयरेहिंतो अप्पा वा, बहुया वा, तुल्ला वा, विसेसाहिया वा' કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં અલ્પ છે? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોની બરાબર છે? અને કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોથી વિશેષાધિક છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે- 'गोयमा! दुप्पएसिएहिंतो खंधेहिंतो परमाणुपोग्गला दव्वट्ठयाए बहुगा' હે ગૌતમ! બે પ્રદેશવાળા સ્કંધોથી પરમાણુ પુદ્ગલ દ્રવ્યપણાથી વધારે છે. કેમકે પરમાણુ પુદ્ગલ રૂપ અવયવ સૂક્ષ્મ હોય છે અને એક હોય છે તથા બે પ્રદેશ વિગેરે સ્કંધ પરમાણુ પુદ્ગલોની અપેક્ષાથી સ્થૂલ હોય છે. તે કારણથી તેઓ અલ્પ છે. તથા અવયવી વ્યાપ્ય હોય છે, અને અવયવવ્યાપક હોય છે, એથી પણ વ્યાપ્ય કરતાં વ્યાપકોનું અધિકપણું સ્વાભાવિક હોય છે. જેથી એ માનવું પડે છે કે-બે પરમાણુ વિગેરે અવયવિયોની અપેક્ષાથી પર-માણુ અવયવ વધારે છે, અને તેના કરતાં બે પરમાણુ વિગેરે અવયવી અલ્પ

स्वभावाद्वा अवयविनः स्तोकाः। 'एएसि णं भंते!' एतेषां भदन्त! 'दुप्पए-सिया णं तिप्पएसियाण य खंधाणं दव्वट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो बहुया'-द्विप्रदेशिकानां-त्रिप्रदेशिकानां च स्कन्धानामवयविनां द्रव्यार्थतया-द्रव्यस्वरूपेण कतरे कतरेभ्यो बहुकाः-बहुत्वसंख्यावन्तो भवन्तीति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'तिप्पएसिएहिंतो खंधेहिंतो दुप्पएसिया खंधा दव्वट्ठयाए बहुया' त्रिप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्यो द्विप्रदेशिकाः स्कन्धाः द्रव्यार्थतया बहुकाः पूर्वपूर्वस्कन्धापेक्षया-उत्तरोत्तरे स्तोकाः, पूर्वपूर्वे च बहुका भवन्तीति। 'एवं एएणं गमएणं जाव-दसपएसिएहिंतो खंधेहिंतो नवपएसिया खंधा बहुया' एवमुपर्युक्तक्रमेण एतेन गमकेन पाठक्रमेण यावद्-दशप्रदेशिकस्कन्धेभ्यो

दो परमाणु आदि अवयवी स्तोक (थोडे) हैं। तथा-और जो अवयवी हैं वे स्थूल होने से अथवा वस्तुस्वभाव से स्तोक हैं। अब गौतम-स्वामी! प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'एएसि णं भंते! दुप्पएसिया णं तिप्पएसियाण य खंधा णं दव्वट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो बहुया' हे परम-दयालु भदन्त! इन द्विप्रदेशी स्कधों और त्रिप्रदेशी स्कंधों में द्रव्य-रूप से कौन स्कन्ध किस स्कन्ध की अपेक्षा से बहुत संख्यावाले हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'तिप्पएसिएहिंतो खंधेहिंतो दुप्पएसिया खंधा दव्वट्ठयाए बहुया' त्रिप्रदेशिक स्कन्धों की अपेक्षा द्विप्रदेशिक स्कन्ध द्रव्यरूप से बहुत संख्यावाले हैं। इस प्रकार पूर्व पूर्व स्कन्धों की अपेक्षा से उत्तरोत्तर स्कन्ध स्तोक (थोडे) है और पूर्व पूर्व के स्कन्ध बहुत हैं 'एवं एएणं गमएणं जाव दसपएसिएहिंतो खंधेहिंतो नवपएसिया खंधा बहुया' इस प्रकार पाठ क्रम द्वारा दश

થોડા છે. તથા બીજા જે અવયવી છે, તેઓ સ્થૂલ હોવાથી અથવા વસ્તુ-સ્વભાવથી સ્તોક-અલ્પ છે.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'एएसि ण भंते! दुप्पए-सियाण तिप्पएसियाण य खंधाणं दव्वट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो बहुया' હે પરમદયાળુ ભગવન્ આ બે પ્રદેશવાળા સ્કંધો અને ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં દ્રવ્યપણાથી કયો સ્કંધ કયા સ્કંધની અપેક્ષાથી બહુ-સંખ્યાત છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! "तिप्पएसिएहिंतो खंधेहिंतो दुप्पए-सिया खंधा दव्वट्ठयाए बहुया' ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં બે પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી વધારે સંખ્યાવાળા છે, આ રીતે પહેલા પહેલાના સ્કંધો કરતાં પછી પછીના સ્કંધો અલ્પ-થોડા છે અને પૂર્વ પૂર્વના સ્કંધો વધારે છે. 'एवं एएणं गमएणं जाव दसपएसिएहिंतो खंधेहिंतो नवपएसिया खंधा

नवप्रदेशिकाः स्कन्धा बहुकाः। अत्र यावत्-पदेन चतुःप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया त्रिप्रदेशिकाः स्कन्धा बहुका इत्यारभ्य नव प्रदेशिकस्कन्धापेक्षया-अष्ट-प्रदेशिकाः स्कन्धा बहुकाः' एतेषां ग्रहणं भवति। पूर्वपूर्वेऽल्पप्रदेशिका उत्तरोत्तरेभ्योऽधिकप्रदेशवद्भ्यो बहुका भवन्तीति भावः। 'एएसि णं भंते! दसपएसिय० पुच्छा?' एतेषां खलु भदन्त! दशप्रदेशिकस्कन्धानां संख्यात-

---

प्रदेशिक स्कन्धों की अपेक्षा नौ प्रदेशों वाले स्कन्ध द्रव्यरूप से अधिक हैं ऐसा ज्ञात हो जाता है। यहां यावत् शब्द से इस पाठ का संग्रह हुआ है कि 'चतुः प्रदेशिक स्कन्धों की अपेक्षा त्रिप्रदेशिक स्कन्ध द्रव्यार्थरूप से बहुक-बहुत संख्यावाले हैं। पांच प्रदेशिकस्कन्धों की अपेक्षा चार प्रदेशों वाले स्कन्ध द्रव्यरूप से बहुत हैं। छह प्रदेशों वाले स्कन्धों की अपेक्षा पांच प्रदेशों वाले स्कन्ध बहुत हैं। सातप्रदेशों वाले स्कन्धों की अपेक्षा छह प्रदेशों वाले स्कन्ध द्रव्यरूप से बहुत हैं। आठ प्रदेशों वाले स्कन्धों की अपेक्षा सातप्रदेशों वाले स्कन्ध द्रव्यरूप से बहुत हैं और नौ प्रदेशों वाले स्कंधों की अपेक्षा आठ प्रदेशों वाले स्कंध द्रव्यरूप से अधिक हैं। तथा दशप्रदेशों वाले स्कन्धों की अपेक्षा नौ प्रदेशों वाले स्कन्ध द्रव्यरूप से अधिक हैं।' इस प्रकार पूर्व पूर्व के अल्प प्रदेशों वाले स्कन्ध उत्तरोत्तर के अधिक प्रदेशों वाले स्कन्धों से बहुत्व संख्यावाले होते हैं।

'एएसि णं भंते! दसपएसिय० पुच्छा' इस सूत्र पाठ द्वारा श्रीगौतम-

---

बहुया' આ રીતે આ સૂત્રપાઠના ક્રમ પ્રમાણે દશ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં નવ પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી વધારે છે, તેમ જાણવામાં આવે છે. અહીંયાં યાવત્પદથી આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે કે-'ચાર પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી વધારે અધિક સંખ્યાવાળા છે. પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં ચાર પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી વધારે છે. છ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી વધારે છે. સાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં છ પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી વધારે છે, આઠ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં સાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી વધારે છે. અને નવ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતા આઠ પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી વધારે છે. તથા દશ પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કરતાં નવ પ્રદેશવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી વધારે છે. આ રીતે પહેલા પહેલાના અલ્પ પ્રદેશોવાળા સ્કંધો પછી પછીના વધારે પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કરતાં વધારે-વધારે સંખ્યાવાળા હોય છે.

'एएसि णं भंते! दसपएसिए पुच्छा' આ સૂત્રપાઠદ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામી

प्रदेशिकस्कन्धानां च कतरे कतरेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिका वा-इति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे-गौतम! 'दस-पएसिएहिंतो खंधेहिंतो संखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्टयाए बहुया' दशप्रदेशिक-स्कन्धेभ्यः संख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धाः द्रव्यार्थतया-अधिकाः, दशप्रदेशिकापेक्षया पुनः संख्यातप्रदेशिका बहवो भवन्ति, संख्यातस्थानानां बहुत्वादिति। 'एएसि णं भंते! संखेज्ज० पुच्छा ? एतेषां खलु भदन्त! संख्यातप्रदेशिकानामसंख्यात-प्रदेशिकानां च कतरे कतरेभ्यो द्रव्यार्थतयाऽधिका वा भवन्तीति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'संखेज्जपएसिएहिंतो खंधे-हिंतो असंखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्टयाए बहुया' संख्यातप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धे-

---

स्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! दश प्रदेशो वाले स्कन्धों और संख्यातप्रदेशिक स्कंधो के बीच में कौन स्कन्ध किन स्कन्धों से अल्प हैं ? कौन किन से बहुत हैं ? कौन किनके बराबर हैं ? और कौन किन से विशेषाधिक हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! दसपएसिएहिंतो खंधेहिंतो संखेज्जपए-सिया खंधा दव्वट्टयाए बहुया' हे गौतम! दशप्रदेशिक स्कन्धों से संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध द्रव्यरूप से अधिक हैं। क्यों कि संख्यातके स्थान बहुत होते हैं। 'एएसि णं भंते! संखेज्ज पुच्छा' इस सूत्र पाठ द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है कि संख्यातप्रदेशों वाले स्कन्धो में और असंख्यात प्रदेशों वाले स्कन्धों में कौन किन से द्रव्यरूप से अधिक होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते है-'गोयमा! संखेज्जपएसिहिंतो खंधेहिंतो असंखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्टयाए बहुया'

પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ દસ પ્રદેશોવાળા સ્કંધો અને સંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં કયા સ્કંધો કયા સ્કંધો કરતાં અલ્પ છે? કયા સ્કંધો કયા સ્કંધથી વધારે છે? કયા સ્કંધો કયા સ્કંધોની બરોબર છે? કયા સ્કંધો કોનાથી વિશેષાધિક છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'ગોયમા! दस पएसिएहिंतो खंधेहिंतो संखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए बहुया' હે ગૌતમ! દશ પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કરતાં સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી અધિક છે. કેમકે સંખ્યાતના સ્થાન વધારે છે.

'एएसि णं भंते! संखेज्ज पुच्छा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોમા અને અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોમાં દ્રવ્યપણાથી કોણ કોનાથી અધિક હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! संखेज्जपएसेहिंतो खंधेहिंतो असंखेज्ज-

भ्योऽसंख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया बहुकाः । संख्यातप्रदेशिकापेक्षया असंख्यातप्रदेशिकानां बहुत्वात् स्थानबहुत्वादेव संख्यातापेक्षया-असंख्याता बहुका भवन्तीति भावः ।

'एएसि णं भंते ! असंखेज्ज० पुच्छा ?' एतेषां खलु भदन्त ! असंख्यातप्रदेशिकानामनन्तप्रदेशिकानां च स्कन्धानां कतरे कतरेभ्योऽधिका भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'असंखेज्जपएसिएहिंतो अणंतपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए बहुया' असंख्यप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्योऽनंतप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया बहुकाः । संख्यातप्रदेशिकस्कन्धाऽपेक्षया असंख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा बहुका भवन्ति स्थानबहुत्वात्-अत्र तु-अनन्तप्रदे

हे गौतम ! संख्यात प्रदेशों वाले स्कन्धों से असंख्यात प्रदेशोंवाले स्कन्ध द्रव्यरूप से बहुत हैं । क्यों कि असंख्यात के भी स्थान बहुत होते हैं । इसलिये संख्यात की अपेक्षा असंख्यात अधिक कहे गये हैं ।

'एएसि णं भंते ! असंखेज्ज०पुच्छा' इस सूत्रपाठद्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! जो पुद्गल स्कन्ध असंख्यात प्रदेशो वाले हैं उनसे जो पुद्गल स्कंध अनन्त प्रदेशों वाले हैं वे क्या अधिक है' इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'हे गौतम जो असंख्यात प्रदेशिकस्कंध हैं, वह अनन्तप्रदेशिक स्कंधों से द्रव्य की अपेक्षा बहुत हैं । और अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध अल्प हैं । क्यों कि इनका तथाविध सूक्ष्म परिणाम होता है । संख्यात प्रदेशों की अपेक्षा जो असंख्यात प्रदेशिक स्कन्धों में अधिकता कही गई है उसका कारण स्थान

पएसिया खंधा दव्वट्ठयाए बहुया' હે ગૌતમ ! સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોથી અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધ દ્રવ્યપણાથી વધારે છે. કેમકે-અસંખ્યાતના સ્થાનો પણ અધિક હોય છે, તેથી સંખ્યાત કરતાં અસંખ્યાત અધિક કહેલ છે.

'एएसि णं असंखेज्ज० पुच्छा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું છે કે-હે ભગવન્ જે પુદ્ગલ સ્કંધો અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા છે તેનાથી અનંત પ્રદેશોવાળા જે પુદ્ગલ સ્કંધો છે, તે શું અધિક છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-હે ગૌતમ ! અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા જે સ્કંધો છે, તે અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધોથી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અધિક છે, અને અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધો અલ્પ છે, કેમકે તેઓનું તે પ્રકારનું સૂક્ષ્મ પરિણામ હોય છે. સંખ્યાત પ્રદેશોની અપેક્ષાથી જે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં અધિકપણું કહ્યું છે, તેનું કારણ સ્થાનનું અધિકપણું છે.

शिकाः स्कन्धापेक्षया असंख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा एव बहवो भवन्ति तथाविध-सूक्ष्मपरिणामादिति भावः ॥सू०६॥

मूलम्—एएसि णं भंते! परमाणुपोग्गलाणं दुप्पएसियाण य खंधाणं पएसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो बहुया? गोयमा! परमाणु पोग्गलेहिंतो दुप्पएसिया खंधा पएसट्टयाए बहुया। एवं एएणं गमएणं जाव नवपएसिएहिंतो खंधेहिंतो दसपएसिया खंधा पएसट्टयाए बहुया एवं सव्वत्थ पुच्छियव्वं। दसपएसिएहिंतो खंधेहिंतो असंखेज्जपएसिया खंधा पएसट्टयाए बहुया। संखेज्जपए-सिएहिंतो खंधेहिंतो असंखेज्जपएसिया खंधा पएसट्टयाए बहुया। एएसि णं भंते! असंखेज्जपएसियाणं पुच्छा? गोयमा! अणंतपए-सिएहिंतो खंधेहिंतो असंखेज्जपएसिया खंधा पएसट्टयाए बहुया। एएसि णं भंते! एगपएसोगाढाणं दुप्पएसोगाढाण य पोग्गलाणं दव्वट्टयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! दुप्पएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्टयाए विसेसाहिया। एवं एएणं गमएणं तिप्पएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो दुप्पएसोगाढा पोग्गला दव्वट्टयाए विसेसाहिया जाव दसपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो नवपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्टयाएविसेसाहिया। दसपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो संखे-ज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्टयाए बहुया। संखेज्जपएसोगाढेहिंतो

की अधिकता है।' परन्तु यहां यह बात नहीं है। क्यों कि अनन्तप्रदे-शिक स्कन्धों का परिणाम सूक्ष्म होता है। इसीलिये इनमें अल्पता कही गई है ॥सू०६॥

પરંતુ અહીંયાં તે વાત નથી કેમકે અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધોનું પરિણામ સૂક્ષ્મ હોય છે તેથી તેમાં અલ્પપણું કહ્યું છે. ॥સૂ૦ ૬॥

पोग्गलेहिंतो असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया पुच्छा सव्वत्थ भाणियव्वा। 'एएसि णं भंते!' एगपएसोगाढाणं दुपएसोगाढाण य पोग्गलाणं पएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! एगपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो दुपएसोगाढा पोग्गला पएसट्ठयाए विसेसाहिया। एवं जाव नवपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो दसपएसोगाढा पोग्गला पए-सट्ठयाए विसेसाहिया। दसपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो संखेज्ज-पएसोगाढा पोग्गला पएसट्ठयाए बहुया। संखेज्जपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसट्ठयाए बहुया। एएसि णं भंते! एगसमयट्ठिइयाणं दुसमयट्ठिइयाणय पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए० जहा ओगाहणाए वत्तव्वया एवं ठिइए वि। एएसि णं भंते! एगगुणकालगाणं दुगुणकालगाण य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए एएसि णं जहा परमाणु पोग्गलाईणं तहेव। वत्तव्वया निरवसेसा एवं सव्वेसिं वन्न–गंध–रसाणं। एएसि णं भंते! एगगुण कक्ख-डाणं दुगुणकक्खडाण य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा। गोयमा! एगगुणकक्खडेहिंतो पोग्गलेहिंतो दुगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया। एवं जाव नव-गुणकक्खडेहिंतो पोग्गलेहिंतो दसगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठ-याए विसेसाहिया। दसगुणकक्खडेहिंतो पोग्गलेहिंतो संखेज्ज-गुणा कक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया। संखेज्जगुणकक्खडे-हिंतो पोग्गलेहिंतो असंखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया। असंखेज्जगुणकक्खडेहिंतो पोग्गलेहिंतो अणंतगुण-कक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया। एवं पएसट्ठयाए सव्व-

रथ पुच्छा भाणियव्वा। जहा कक्खडा एवं मउयगरुयलहुया वि। सिय उसिणनिद्धलुक्खा जहा वन्ना ॥सू० ७॥

छाया--एतेषां खलु भदन्त! परमाणुपुद्गलानां द्विप्रदेशिकानां च स्कन्धानां प्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो बहुकाः? गौतम! परमाणुपुद्गलेभ्यो द्विप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया बहुकाः। एवमेतेन गमकेन यावत्-नवप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्यो दशप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया बहुकाः। एवं सर्वत्र पृष्टव्यम्। दश प्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्यः संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया बहुकाः। संख्येयप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्योऽसंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया बहुकाः। एतेषां खलु भदन्त! असंख्येयप्रदेशिकानां पृच्छा? गौतम अनन्तप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्योऽसंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया बहुकाः। पुद्गलानाम् एतेषां खलु भदन्त! एकप्रदेशावगाढानां द्विप्रदेशावगाढानां च द्रव्यार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्-विशेषाधिका वा? गौतम! द्विप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्यः एकप्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया विशेषाधिकाः। एवमेतेन गमकेन त्रिप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्यो द्विप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः द्रव्यार्थतया विशेषाधिकाः यावद्दशप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्यो नवप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः द्रव्यार्थतया विशेषाधिकाः, दशप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्यः संख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया बहुकाः। संख्येयप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्योऽसंख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया बहुकाः पृच्छा सर्वत्र भणितव्या। एतेषां खलु भदन्त! एकप्रदेशावगाढानां द्विप्रदेशावगाढानां च पुद्गलानां प्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्-विशेषाधिका वा? गौतम! एकप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्यो द्विप्रदेशागाढाः पुद्गलाः प्रदेशार्थतया विशेषाधिकाः। एवम्-यावत्-नवप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्यो दशप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः प्रदेशार्थतया विशेषाधिकाः। दशप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्यः संख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः प्रदेशार्थतया बहुकाः। संख्येयप्रदेशागाढेभ्यः पुद्गलेभ्योऽसंख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः प्रदेशार्थतया बहुकाः। एतेषां खलु भदन्त! एकसमयस्थितिकानां द्विसमयस्थितिकानां च पुद्गलानां द्रव्यार्थतया-यथा-अवगाहनायां वक्तव्यता-एवं स्थितावपि। एतेषां खलु भदन्त! एकगुणकालकानां-द्विगुणकालकानां च पुद्गलानां द्रव्यार्थतया० एतेषां खलु यथा-परमाणुपुद्गलादीनां तथैव-वक्तव्यता निरवशेषा। एवं सर्वेषां वर्ण-गन्ध-रसानाम्। एतेषां खलु भदन्त! एकगुणकर्कशानां द्विगुणकर्कशानां च पुद्गलानां द्रव्यार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्-विशेषाधिका वा? गौतम! एकगुणकर्कशेभ्यः पुद्गलेभ्यो द्विगुणकर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थतया विशेषाधिकाः। एवं नव गुणकर्कशेभ्यः पुद्गलेभ्यो दशगुणकर्कशाः

पुद्गलाः द्रव्यार्थतया विशेषाधिकाः । दशगुणकर्कशेभ्यः पुद्गलेभ्यः संख्येयगुण कर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थतया बहुकाः । संख्येयगुणकर्कशेभ्यः पुद्गलेभ्योऽसंख्येयगुण-कर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थतया बहुकाः । असंख्येयगुणकर्कशेभ्यः पुद्गलेभ्योऽनन्त-गुणकर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थतया बहुकाः एवं प्रदेशार्थतया सर्वत्र पृच्छा भणितव्या यथा कर्कशाः, एवं मृदुक-गुरुक-लघुका अपि। शीतोष्णस्निग्धरूक्षा यथा-वर्णाः ॥सू०७॥

टीका—'एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं दुप्पएसियाण य खंधाणं पए-सट्टयाए कयरे कयरेहिंतो बहुया' एतेषां खलु भदन्त ! परमाणुपुद्गलानां द्विप्रदेशि-कानां च स्कन्धानां द्व्यणुकादिरूपावयविनां मध्ये प्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो बहुका अधिकाः प्रदेशार्थतया—प्रदेशरूपेण भवन्तीति प्रश्नः ? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा !' हे गौतम ! 'परमाणुपग्गलेहिंतो दुप्पएसिया खंधा पएसट्टयाए बहुया' परमाणुपुद्गलेभ्योऽवयवेभ्यो द्विप्रदेशिकाः स्कन्धा द्व्यणुकात्मकाव-यविनः प्रदेशार्थतया—स्वरूपेणेत्यर्थः बहुका अधिका भवन्ति। द्रव्यार्थतायाम्—अवयवव्यपेक्षया परमाणुरूपा अवयवा अधिकतया कथिताः । प्रदेशार्थचिन्तायां तु परमाणुभ्यो द्विप्रदेशिका एव बहवो भवन्ति । यथा किल द्रव्यत्वेन परिणामतः शतं

टीकार्थ—'एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं दुप्पएसियाण य खंधाणं पएसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो बहुया' इस सूत्र पाठ द्वारा अब श्रीगौतम-स्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं कि—हे भदन्त ! परमाणुपुद्गलों और द्विप्रदेशिक स्कन्धों में प्रदेशरूप से कौन किससे बहुत हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री गौतमस्वामी से कहते हैं 'गोयमा ! परमाणुपोग्गलेहिंतो दुप्पएसिया खंधा पएसट्टयाए बहुया' हे गौतम ! परमाणुपुद्गलों से द्विप्रदेशिक स्कन्ध प्रदेशरूप से बहुत हैं । द्रव्यरूप से जब यह विचार किया गया है कि परमाणु पुद्गलों में और दो परमाणु आदि अवयवियों में कौन अधिक हैं ? तब वहां पर परमाणु पुद्गल ही द्रव्यरूप से

ટીકાર્થ—'एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं दुप्पएसियाण य खंधाण पएसट्ठ-याए कयरे कयरेहिंतो बहुया' આ સૂત્રપાઠથી શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલો અને બે પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં પ્રદેશ-પણાથી કોણ કોનાથી વધારે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'गोयमा ! परमाणुपोग्गलेहिंतो दुप्पएसिया खंधा पएसट्ठयाए बहुया' હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલો કરતાં બે પ્રદેશવાળા સ્કંધો પ્રદેશપણાથી વધારે છે. જ્યારે દ્રવ્યપણાથી વિચારવામાં આવે તો પરમાણુ પુદ્ગલોમાં અને બે પરમાણુ વિગેરે અવયવીયોમાં કોણ વધારે છે ? તો ત્યાં દ્રવ્યપણાથી પરમાણુ પુદ્ગલ જ અધિક કહ્યા છે, પરંતુ અહિયાં પ્રદેશપણાથી અધિક

परमाणवः, द्विप्रदेशास्तु-षष्टिः, प्रदेशार्थतायां परमाणवः शतमात्राः, द्व्यणुकास्तु-विंशत्युत्तरशतमित्येवं ते द्व्यणुकादिरूपाः स्कन्धा बहवो भवन्तीति । 'एवं एएणं गमएणं जाव नव पएसिएहिंतो खंधेहिंतो दसपएसिया खंधा पएसट्ठयाए बहुया' एवमेतेन गमकेन पूर्वोक्तप्रकारेणेत्यर्थः यावत्-नव प्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्यो दश-प्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया बहुकाः। अत्र यावत्पदेन द्विप्रदेशिकादारभ्य अष्ट प्रदेशिकस्कन्धानां ग्रहणं भवति त्रिप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया चतुष्प्रदेशिकाः

अधिक कहे गये हैं परन्तु यहां प्रदेशरूप से अधिकत्व के विचार में परमाणुपुद्गलों से दो परमाणु आदि अवयवी ही बहुत कहे गये हैं । सो उसका तात्पर्य ऐसा है कि मानलो द्रव्यरूप से परमाणु १०० हैं और द्विप्रदेशिक स्कंध ६० हैं, तो जब प्रदेशरूप से इनका विचार किया जाता है तब परमाणु तो १०० सौ के यहां पर एक १०० सौ ही रहेंगे पर १२० एकसौ बीस प्रदेश द्व्यणुक स्कन्ध के हो जायेगे । इसीलिये प्रदेशार्थ के विचार में द्व्यणुकादिरूप स्कन्धों को परमाणु पुद्गलों की अपेक्षा अधिक कहा गया है । 'एवं एएणं गमेणं जाव नव पएसिएहिंतो खंधेहिंतो दसपएसिया खंधा पएसट्ठयाए बहुया' अतः इसीपाठ क्रम के अनुसार यावत् नव प्रदेशिक स्कन्धों की अपेक्षा दशप्रदेशिक स्कन्ध प्रदेशरूप से बहुत कहे गये हैं । यहां यावत् शब्द से द्विप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर आठ प्रदेशिक स्कन्धों का ग्रहण हुआ है। इस प्रकार त्रिप्रदेशिक स्कन्ध की अपेक्षा चार प्रदेशावाले स्कन्ध प्रदेशरूप से बहुत हैं । चार प्रदेशों वाले स्कन्धों की अपेक्षा पांच प्रदेशों वाले

પણાના વિચારમાં પરમાણુ પુદ્ગલોથી બે પરમાણુ વિગેરે અવયવી જ વધારે કહ્યા છે. તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે-માનો કે દ્રવ્યપણાથી પરમાણુ ૧૦૦ સો છે, અને બે પ્રદેશવાળા સ્કંધ ૬૦ સાઈઠ છે. તો જ્યારે પ્રદેશપણાથી તેનો વિચાર કરવામાં આવે તો પરમાણુ તો અહિં એકસો ૧૦૦ ના એક ૧૦૦ સો જ રહેશે પરંતુ ૧૨૦ એકસોવીસ બે અણુવાળા સ્કંધ થઈ જશે. તેથી પ્રદેશપણાના વિચારમાં બે અણુ વિગેરે સ્કંધોને પરમાણુ પુદ્ગલોની અપેક્ષાથી વધારે કહ્યાં છે, 'एवं एएणं गमेण जाव नव पएसिएहिंतो खंधेहिंतो दसपएसिया खंधा पएसट्ठयाए' આ રીતે આ પાઠના ક્રમ પ્રમાણે યાવત્ નવ પ્રદેશવાળા સ્કંધોની અપેક્ષાથી દશ પ્રદેશવાળો સ્કંધ પ્રદેશપણાથી વધારે કહેલ છે. અહીંયાં યાવત્ શબ્દથી બે પ્રદેશવાળા સ્કંધથી લઈને આઠ પ્રદેશવાળા સ્કંધો ગ્રહણ કરાયા છે. એ રીતે ત્રિપ્રદેશવાળા સ્કંધ કરતાં ચાર પ્રદેશવાળા સ્કંધ પ્રદેશ પણાથી વધારે છે. ચાર પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કંધો

प्रदेशार्थतया बहुकाः एवं सप्तप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया अष्टप्रदेशिकस्कन्धाः प्रदेशार्थतया बहुका इति भावः एवम्-अष्टप्रदेशिकाऽपेक्षया नवप्रदेशिका अधिकाः इति-संग्राह्यम्। 'एवं सव्वत्थ पुच्छियव्वं' एवम्-अनया रीत्या सर्वत्र प्रष्टव्यम्। 'दसपएसिएहिंतो खंधेहिंतो संखेज्जपएसिया खंधा पएसट्ठयाए बहुया' दशप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्यः संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया बहुका भवन्तीति। 'संखेज्जपएसिएहिंतो खंधेहिंतो असंखेज्जपएसिया खंधा बहुया' संख्येयप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्योऽसंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा बहुका भवन्ति। उत्तरोत्तरस्कन्धानां पूर्वं पूर्वं स्कन्धाऽपेक्षयाऽधिकदेशवृत्तित्वेन बहुकत्वादिति। 'एएसि णं

स्कन्ध प्रदेशरूप से अधिक हैं। पांच प्रदेशों वाले स्कन्धों की अपेक्षा ६ प्रदेशों वाले स्कन्ध प्रदेशरूप से अधिक हैं। ६ प्रदेशों वाले स्कन्धों की अपेक्षा ७ प्रदेशों वाले स्कन्ध प्रदेशरूप से अधिक हैं। सातप्रदेशों वाले स्कंधों की अपेक्षा ८ प्रदेशों वाले स्कन्धप्रदेशरूप से अधिक हैं। और आठ प्रदेशों वाले स्कन्धों से ९ प्रदेशों वाले स्कन्ध प्रदेशरूप से अधिक हैं।' 'एवं सव्वत्थ पुच्छियव्वं' इसी प्रकार से सर्वत्र प्रश्न करके समझ लेना चाहिये-जैसे कि-'दस पएसिएहिंतो खंधेहिंतो संखेज्जपएसिया खंधा पएसट्ठयाए बहुया' दश प्रदेशों वाले स्कन्धों से संख्यात प्रदेशों वाले जो स्कन्ध है-वे प्रदेशरूप से अधिक है। इसी प्रकार-'संखेज्जपएसिएहिंतो खंधेहिंतो असंखेज्जपएसिया खंधा बहुया' संख्यातप्रदेशों वाले स्कंध से असंख्यात प्रदेशों वाले स्कन्ध प्रदेशरूप से बहुत हैं। तात्पर्य कहने का यही हैं कि उत्तरोत्तर

પ્રદેશપણાથી વધારે છે, પાંચ પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કરતાં છ પ્રદેશવાળા સ્કંધ પ્રદેશપણાથી વધારે છે. છ પ્રદેશોવાળા સ્કંધ કરતાં સાત ૭ પ્રદેશોવાળા સ્કંધ પ્રદેશપણાથી અધિક છે. સાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં આઠ પ્રદેશવાળા સ્કંધો પ્રદેશપણાથી અધિક છે. અને આઠ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં નવ પ્રદેશવાળા સ્કંધો પ્રદેશપણાથી વધારે છે. 'एवं सव्वत्थ पुच्छियव्वं' એજ પ્રમાણે બધે ઠેકાણે પ્રશ્ન કરીને ભવ્ય અને મુમુક્ષુ આત્માઓએ સમજી લેવું જોઈએ. જેમકે-दसपएसिएहिंतो खंधेहिंतो। संखेज्जपएसिया खंधा पएसट्ठयाए बहुया 'દશ પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કરતાં સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા જે સ્કંધો છે. તે પ્રદેશપણાથી વધારે છે. એજ રીતે 'संखेज्जपएसिएहिंतो। खंधेहिंतो। असंखेज्जपएसिया खंधा बहुया' સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કરતાં અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો પ્રદેશપણાથી વધારે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ઉત્તરોત્તર

भंते ! असंखेज्जपएसिया णं पुच्छा ? एतेषां खलु भदन्त ! असंख्येयप्रदेशिकानां पृच्छा ? हे भदन्त ! असंख्येयप्रदेशिकानाम्-अनन्तप्रदेशिकानां च स्कन्धानां मध्ये कतरे कतरेभ्यो बहुकावेति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम ! 'अणंतपएसिएहिंतो खंधेहिंतो असंखेज्जपएसिया खंधा पएसट्टयाए बहुया' अनन्तप्रदेशिकेभ्यः स्कन्धेभ्योऽसंख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया बहुकाः । अनन्तप्रदेशिकस्कन्धाऽपेक्षयाऽसंख्यातप्रदेशिकस्कन्धानां प्रदेशार्थतया बहुकत्वे तथाविधवस्तु स्वभावत्वात् सूक्ष्मपरिणामत्वमेव हेतुरिति ।

स्कन्धों में पूर्व पूर्व स्कन्धों की अपेक्षा प्रदेशरूप से अधिकदेश में वृत्ति होने के कारण अधिकता आती है ।' ऐसा जानना चाहिये। 'एएसि णं भंते ! असंखेज्जपएसियाणं पुच्छा' अब श्रीगौतमस्वामी इस सूत्र पाठ द्वारा प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! जो असंख्यात प्रदेशों वाले स्कन्ध हैं तथा जो अनन्त प्रदेशोंवाले स्कन्ध हैं, इन दोनों में कौन स्कन्ध किन स्कन्धों से बहुत हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं 'गोयमा ! अणंतपएसिएहिंतो खंधेहिंतो असंखेज्जपएसिया खंधा पएसट्टयाए बहुया' हे गौतम ! अनन्त प्रदेशोंवाले स्कन्धों से असंख्यात प्रदेशोंवाले जो स्कन्ध हैं वे प्रदेशरूप से बहुत हैं यद्यपि देखा जाय तो पूर्वोक्त कथन के अनुसार अनन्तप्रदेशों वाले स्कन्ध ही बहुत होना चाहिये प्रदेशरूप से परन्तु ऐसा यहां जो कहा गया है उसका कारण तथाविध वस्तु का स्वभाव और इस स्वभाव से उनका सूक्ष्म-परिणमन होता ही है ।

-પછી પછીના સ્કંધોમાં પહેલા પહેલાના સ્કંધો કરતા પ્રદેશપણાથી વધારે પ્રદેશમાં પ્રવૃત્તિ થવાને કારણે અધિકપણું આવે છે. તેમ સમજવું 'एएसि णं भंते ! असंखेज्जपएसियाण पुच्छा' હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી આ સૂત્રપાઠથી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા જે સ્કંધો છે. તથા જે અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધો છે, આ બન્નેમાં કયો સ્કંધ કયા સ્કંધથી વધારે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा ! अणंतपएसिएहिंतो ! खंवेहिंतो ! असंखेज्जपएसिया खंधा पएसट्ठयाए बहुया' હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધોથી અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા જે સ્કંધો છે, તે પ્રદેશપણાથી વધારે છે. જો કે વિચાર કરવામાં આવે તો પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધો જ પ્રદેશપણાથી અધિક હોવા જોઈએ. પરંતુ અહીંયાં જે એવું કહેલ છે, તેનું કારણ તથાવિધ વસ્તુનો સ્વભાવ અને આ સ્વભાવથી તેનુ સૂક્ષ્મ પરિણમન જ હોય છે.

अथ क्षेत्रापेक्षया पुद्गलानामल्पत्वादि मह-'एएसि णं भंते' इत्यादि। 'एएसि णं भंते!' एतेषां खलु भदन्त! 'एगपएसोगाढाणं दुप्पएसोगाढाण य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव-विसेसाहिया वा'-एकप्रदेशावगाढानां-द्विप्रदेशावगाढानां च पुद्गलानां द्रव्यार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्-विशेषाधिका भवन्तीति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा!' हे गौतम! 'दुप्पएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया' द्विप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्य एकप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः द्रव्यार्थतया विशेषाधिकाः परमाणुत आरभ्य अनन्तप्रदेशिकस्कन्धान्ताः सर्वेऽपि एकप्रदेशावगाढा भवन्ति। तथा-द्व्यणुकादारभ्य अनन्ताणुकपर्यन्ता द्विप्रदेशावगाढा

'एएसि णं भंते! एगपएसोगाढाणं दुप्पएसोगाढाण य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' अब क्षेत्र की अपेक्षा लेकर प्रभुश्री से गौतमस्वामी इस प्रकार से पूछते हैं-हे भदन्त! जो पुद्गल आकाश के एक प्रदेश में रहा हुआ है उसकी अपेक्षा आकाश के दो प्रदेशों में रहे हुए पुद्गलों में कौन पुद्गल द्रव्यार्थ रूप से किन पुद्गलों से यावत् विशेषाधिक होते हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा दुप्पएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो एगपएसोगाढा पोग्गला-दव्वट्ठयाए विसेसाहिया' हे गौतम! आकाश के दो प्रदेशों में अवगाढ हुए पुद्गलों से एक प्रदेशावगाढ पुद्गल द्रव्यरूप से विशेषाधिक हैं। परमाणु से लेकर अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध तक सब भी पुद्ल एक प्रदेश में अवगाढ होते हैं। तथा द्व्यणुक से लेकर अनन्ताणुक तक के पुद्गल आकाश के दो प्रदेशों में अवगाढ होते हैं। 'एवं एएणं गमेणं

'एएसि णं भंते! एगपएसोगाढाणं दुप्पएसोगाढाण य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो। जाव विसेसाहिया वा' હવે ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી શ્રી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુશ્રીને વિનયપૂર્વક આ પ્રમાણે પૂછે છે કે-હે પરમકૃપાળુ ભગવન્ જે પુદ્ગલો આકાશના એક પ્રદેશમા રહેલા છે, તેના કરતાં આકાશના બે પ્રદેશોમાં રહેલા પુદ્ગલોમાં કયા પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થપણાથી કયા પુદ્ગલો કરતાં ઓછા છે? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં વધારે છે? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં વિશેષાધિક છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'ગોયમા! दुप्पएसोगाढेहिंतो। पोग्गलेहिंतो। एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया' હે ગૌતમ! આકાશના બે પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલો કરતાં એક પ્રદેશમાં અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી વિશેષાધિક છે. પરમાણુથી લઈને અનંત અણુ સુધીનાં પુદ્ગલો આકાશના બે પ્રદેશોમાં અવગાઢવાળા થાય છે. 'एवं एएणं गमेणं तिप्पएसोगाढेहिंतो। दुप्पएसोगाढा

भवन्ति । 'एवं एएणं गमेणं तिप्पएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो दुप्पएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया' एवमेतेन गमकेन त्रिप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्यो द्विप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः द्रव्यार्थतया-द्रव्यस्वरूपेण विशेषाधिका भवन्तीति । विशेषाधिका इति समधिकाः, न तु द्विगुणादय इति ।

'जाव दसपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो' नवपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया यावद्दशप्रदेशावागढेभ्यः पुद्गलेभ्यो नव प्रदेशावगाढाः पुद्गलाः द्रव्यार्थतया विशेषाधिका भवन्तीति । 'दसपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया' दशप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्यः संख्यातप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः द्रव्यार्थतया बहुकाः 'संखेज्जपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया' संख्येयप्रदेशावगाढेभ्यः

तिप्पएसोगढेहिंतो पोग्गलेहिंतो दुप्पएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया' इस प्रकार इस पाठ द्वारा यह समझना चाहिये कि जो पुद्गल आकाश के तीन प्रदेशों में अवगाढ आश्रित हैं उन पुद्गलों से आकाश के दो प्रदेशों में अवगाढ हुए पुद्गल द्रव्यरूप से विशेषाधिक हैं विशेषाधिकपद से 'समधिक हैं' ऐसा अर्थ लेना 'दूने हैं' ऐसा अर्थ नहीं लेना।

'जाव दसपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो नव पएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया' यावत् दश प्रदेशों में अवगाढ हुए पुद्गलों से नौ प्रदेशों में अवगाढ पुद्गल द्रव्यरूप से विशेषाधिक हैं । 'दस पएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया' दशप्रदेशों में अवगाढ हुए पुद्गलों से संख्यात प्रदेशों में अवगाढ पुद्गल द्रव्यरूप से बहुत हैं। संखेज्जपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया' इसी प्रकार

पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया' આ પાઠથી એ સમજવુ જોઇએ કે-જે પુદ્ગલો આકાશના ત્રણ પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા છે તે પુદ્ગલોથી આકાશના બે પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી વિશેષાધિક છે વિશેષાધિક પદથી 'સમધિક છે' તેવો અર્થ લેવો 'બમણા છે' તેવો અર્થ લેવો નહીં.

'जाव दसपएसोगाढेहिंतो ! पोग्गलेहिंतो नवपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया' યાવત્ દસ પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલો કરતાં સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલો દ્રવ્ય રૂપથી વધારે છે 'दसपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया' દસ પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલોથી સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી વધારે છે. 'संखेज्जपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला

पुद्गलेभ्योऽसंख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया बहुकाः तथा स्वभावत्वेन सूक्ष्मपरिणामात् इति। 'पुच्छा सव्वत्थ भाणियव्वा' पृच्छा सर्वत्र भणितव्या एवं सर्वत्रापि प्रश्नः करणीयः-तदनन्तरस्योत्तरं वक्तव्यम्। तथाहि-'तिप्पएसोगाढाणं चउप्पएसोगाढाण य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो-जाव-विसेसाहिया' इति प्रश्नः ? 'गोयमा'! चउप्पएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो तिप्पएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया' इत्युत्तरम् एवं सर्वत्र प्रश्नोत्तरे वक्तव्ये इति भावः। 'एएसि

आकाश के संख्यात प्रदेशों में अवगाढ हुए पुद्गलों से असंख्यात प्रदेशावगाही पुद्गल द्रव्यरूप से बहुत हैं। यहां जो असंख्यातप्रदेशों में रहे हुए पुद्गलों में बहुता कही गई हैं वह उनके तथाविध स्वभाव से सूक्ष्म परिणमन होने के कारण से कही गई है। 'पुच्छा सव्वत्थ भाणियव्वा' इसी प्रकार से सर्वत्र प्रश्न करके उसका उत्तर समझना चाहिये। जैसे-'तिप्पएसोगाढाणं चउप्पएसोगाढाण य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया' गौतमस्वामी ने ऐसा यह प्रश्न किया है कि आकाश के तीन प्रदेशों में अवगाढ हुए पुद्गलो में और आकाश के चारप्रदेशों में अवगाढ हुए पुद्गलों में कौन पुद्गल किनसे यावत् विशेषाधिक है ? तो इसके उत्तर में प्रभुश्री ने कहा है-'गोयमा! चउप्पएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो तिप्पएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया' हे गौतम! चारप्रदेशावगाही पुद्गलो की अपेक्षा त्रिप्रदेशावगाही पुद्गल द्रव्यरूप से विशेषाधिक हैं। इस प्रकार से सर्वत्र प्रश्न और उसका उत्तर समझना चाहिये।

दव्वट्ठयाए बहुया' એજ રીતે આકાશના સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલો કરતાં અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા પુદ્ગલો જ દ્રવ્યપણાથી અધિક છે, અહીંયાં અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં રહેલા પુદ્ગલોમાં જે બહુપણું કહ્યું છે, તે તેના તથાવિધ સ્વભાવથી સૂક્ષ્મ પરિણમન હોવાના કારણે કહેલ છે. 'पुच्छा सव्वत्थ भाणियव्वा' આ પ્રમાણે બધે જ પ્રશ્નોત્તરો સમજી લેવા જેમ કે-'तिप्पएसोगाढाणं चउप्पएसोगाढाण य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो! जाव विसेसाहिया' શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું છે કે-આકાશના ત્રણ પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલોમાં અને આકાશના ચાર પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા પુદ્ગલોમાં કયા પુદ્ગલો કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે? આ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! चउप्पएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो तिप्पएसोगाढा पोग्गला विसेसाहिया' હે ગૌતમ ચાર પ્રદેશોમાં અવગાઢવાળા પુદ્ગલો કરતાં ત્રણ પ્રદેશમાં અવગાઢવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી વિશેષાધિક છે. આ પ્રમાણે બધે જ પ્રશ્નોત્તર સમજવા.

णं भंते !' एतेषां खलु भदन्त ! 'एगपएसोगाढाणं दुप्पएसोगाढाण य पोग्गलाणं पएसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' एकप्रदेशावगाढानां-द्विप्रदेशावगाढानां च पुद्गलानां प्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्-विशेषाधिका वा अत्र यावत्पदेन-'अल्पा वा बहुका वा तुल्या वा' एतेषां ग्रहणं भवति। हे भदन्त ! एकप्रदेशिक-द्विप्रदेशिक पुद्गलयोर्मध्ये कस्याऽपेक्षया कस्याऽल्पत्वं-बहुत्वं-तुल्यत्वं विशेषाधिकत्वं भवतीति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'एगपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो दुप्पएसोगाढा पोग्गला पएसट्टयाए विसेसाहिया' एकप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्यो द्विप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः प्रदेशार्थतया विशेषाधिकाः। द्विप्रदेशिकानां स्थानबहुत्वेन विशेषाधिकत्वसम्भवात्-इति। 'एवं जाव नवपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो ! दसपएसोगाढा पोग्गला

'एएसि णं भंते ! एगपएसोगाढाणं दुप्पएसोगाढाण य पोग्गलाणं पएसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' अब गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं कि हे भदन्त ! एक प्रदेशावगाही पुद्गलों में और द्विप्रदेशावगाही पुद्गलों में से कौन पुद्गल प्रदेशरूप से किन पुद्गलों की अपेक्षा यावत् विशेषाधिक हैं ? यहां यावत्पद से 'अल्पा वा बहुका वा तुल्या वा' इन पदों का संग्रह हुआ है। इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! एगपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो दुप्पएसोगाढा पोग्गला पएसट्टयाए विसेसाहिया' हे गौतम ! एकप्रदेशावगाही पुद्गलों से द्विप्रदेशावगाही पुद्गल प्रदेशरूप से विशेषाधिक है। क्यों कि द्विप्रदेशावगाही पुद्गलों के प्रदेश एक प्रदेशावगाही पुद्गलों के प्रदेशों से बहुत होते हैं। 'एवं जाव नव पएसोगाढेहिंतो पोग्गले-

'एएसि णं भंते ! एगपएसोगाढाणं दुप्पएसोगाढाण य पोग्गलाणं पएसट्टयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ એક પ્રદેશમાં અવગાહનાવાળા પુદ્ગલોમાં અને બે પ્રદેશમાં અવગાહનાવાળા પુદ્ગલોમાંથી કયા પુદ્ગલો પ્રદેશપણાથી કયા પુદ્ગલો કરતાં યાવત્ વિશેષાધિક છે ? અહીંયાં યાવત્પદથી 'अल्पा वा बहुका वा तुल्या वा' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा ! एगपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो दुप्पएसोगाढा पोग्गला पएसट्टयाए विसेसाहिया' હે ગૌતમ ! એક પ્રદેશમાં અવગાહનાવાળા પુદ્ગલો કરતાં બે પ્રદેશમાં અવગાહનાવાળા પુદ્ગલો પ્રદેશપણાથી વિશેષાધિક છે. કેમકે-બે પ્રદેશવાળા પુદ્ગલોનું સ્થાન વધારે હોય છે 'एवं जाव नवपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो दसपएसोगाढा पोग्गला पए-

पएसट्टयाए विसेसाहिया' एवं-यावत्-नवप्रदेशिकेभ्यः पुद्गलेभ्यो दशप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः प्रदेशार्थतया विशेषाधिकाः। अत्र यावत्पदेन त्रिप्रदेशिकावारभ्य अष्ट प्रदेशिकपुद्गलानां ग्रहणं भवतीति। 'दसपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसट्टयाए बहुया' दशप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्यः संख्यातप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः प्रदेशार्थतया बहुका भवन्तीति। 'संखेज्जपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसट्टयाए बहुया' संख्येयप्रदेशावगाढेभ्यः पुद्गलेभ्योऽसंख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः प्रदेशार्थतया बहुका भवन्तीति। 'एएसि णं भंते! एतेषां खलु भदन्त! 'एगसमयट्ठिइया णं' एकसमयस्थितिकानाम् 'दुसमयट्ठिइयाण य पोग्गलाणं' द्विसमयस्थितिकानां च पुद्गलानाम् 'दव्वट्ठयाए०' द्रव्यार्थतया-द्रव्यरूपेण कतरे कतरेभ्यो यावद्-विशेषाधिकाः

हिंतो दसपएसोगाढा पोग्गला पएसट्ठयाए विसेसाहिया' इसी प्रकार से यावत् जो नौ प्रदेशावगाही पुद्गल हैं उनकी अपेक्षा जो दशप्रदेशावगाही पुद्गल हैं वे प्रदेशरूप से विशेषाधिक हैं। यहां पर यावत्पद से त्रिप्रदेशावगाही पुद्गलों से लेकर अष्ट प्रदेशावगाही पुद्गलों का ग्रहण हुआ है 'दसपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसट्ठयाए बहुया' दशप्रदेशावगाही पुद्गलों से संख्यातप्रदेशावगाही पुद्गल प्रदेश की अपेक्षा बहुत हैं 'संखेज्जपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसट्ठयाए बहुया' संख्यातप्रदेशावगाही पुद्गलों से असंख्यात प्रदेशावगाही पुद्गल प्रदेश की अपेक्षा बहुत हैं। 'एएसि णं भंते! एगसमयट्ठिइयाणं दुसमयट्ठिइयाण य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए०' अब गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! एक समय की स्थितिवाले पुद्गलों और दो समय की

सट्ठयाए विसेसाहिया' એજ પ્રમાણે યાવત્ જે નવ પ્રદેશમાં અવગાહનાવાળા પુદ્ગલો છે, તેના કરતાં જે દસ પ્રદેશમાં અવગાહનાવાળા પુદ્ગલો છે તે પ્રદેશપણાથી વિશેષાધિક છે. અહીંયાં યાવત્ પદથી ત્રણ પ્રદેશવાળા પુદ્ગલોથી લઈને આઠ પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલો ગ્રહણ થયા છે, 'दस पएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसट्ठयाए विसेसाहिया' દશ પ્રદેશમાં અવગાહનાવાળા પુદ્ગલો કરતાં સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહનાવાળા પુદ્ગલો પ્રદેશની અપેક્ષાથી વધારે છે. 'संखेज्जपएसोगाढेहिंतो पोग्गलेहिंतो! असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसट्ठयाए बहुया' સંખ્યાત પ્રદેશમાં અવગાહનાવાળા પુદ્ગલોથી અસંખ્યાત પ્રદેશમાં અવગાહનાવાળા પુદ્ગલો પ્રદેશની અપેક્ષાથી વધારે છે. 'एएसि णं भंते! एगसमयट्ठिइयाणं दुसमयट्ठिइयाण य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए०' હવે

भवन्तीति पूर्वपक्षः ? भगवानाह-'जहा' इत्यादि। 'जहा ओगाहणाए वत्तव्वया एवं ठिईए वि' यथा-अवगाहनायां वक्तव्यता एवं स्थितावपि द्विसमयस्थितिक-पुद्गलापेक्षया-एकसमयस्थितिकाः पुद्गलाः विशेषाधिका भवन्तीतित्येवं क्रमेणाऽवगाहनाप्रकरणवदेव-इहाऽपि सर्वं वक्तव्यमिति। वर्णादिमात्रविशेषित पुद्गलान् चिन्तितुमाह-'एएसि णं भंते! इत्यादि। 'एएसि णं भंते! एगगुणकालयाणं दुगुणकालयाण य पोग्गलाणं दव्वट्टयाए' एकगुणकालकानां-द्विगुणकालकानां च पुद्गलानां द्रव्यार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्-विशेपाधिकाः इति प्रश्नः ? भगवानाह-'एएसि णं' इत्यादि। 'एएसि णं जहा परमाणुपोग्गलाई णं

स्थितिवाले पुद्गलों में द्रव्यार्थरूप से-द्रव्यरूप से कौन पुद्गल किन पुद्गलों से यावत् विशेषाधिक हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री गौतमस्वामी से कहते हैं-'जहा ओगाहणाए वत्तव्वया एवं ठिईए वि' हे गौतम! जिस प्रकार अवगाहना की वक्तव्यता कही गई है उसी प्रकार से स्थिति की वक्तव्यता भी कहनी चाहिये। अर्थात् द्विसमय स्थितिक पुद्गलों से एक समयस्थितिक पुद्गल विशेषाधिक हैं इसी प्रकार के क्रम से अवगाहना प्रकरण के जैसा ही यहां पर भी सब प्रकरण कहना चाहिये। 'एएसि णं भंते! एगगुणकालयाणं दुगुणकालयाण य पोग्गलाणं दव्वट्टयाए' अब गौतमस्वामी प्रभुश्री से वर्णादिभाव विशेषित पुद्गलों के सम्बन्ध में पूछने की इच्छा से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त! एकगुणकाले और दोगुणकाले पुद्गलों में कौन पुद्गल किन पुद्गलों की अपेक्षा द्रव्यरूप से यावत् विशेषाधिक हैं ? इसके उत्तर में

શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ એક સમયની સ્થિતિ વાળા પુદ્ગલો અને બે સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યપણાથી કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'जहा ओगाहणाए वत्तव्वया एवं ठिईए वि' હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે અવગાહનાના સંબંધમાં કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણે સ્થિતિના સંબંધમાં પણ કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ બે સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો કરતાં એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો વિશેષાધિક છે. આ પ્રમાણેના ક્રમથી અવગાહના પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે જ અહીંયાં પણ સઘળું કથન કહેવું જોઈએ.

'एएसि णं भंते! एगगुणकालयाण दुगुणकालयाण य पोग्गलाणं दव्वट्टयाए' હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી વર્ણાદિ ભાવ વિશેષવાળા પુદ્ગલોના સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે-હે ભગવન્ એક ગુણ કાળા અને બે ગુણ કાળા પુદ્ગલોમાં કયા પુદ્ગલો કરતાં કયા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

तहेव वत्तव्वया निरवसेसा' एतेषां खलु यथा परमाणुपुद्गलादीनाम् तथैव-वक्तव्यता निरवशेषा। यथा-परमाणुपुद्गलो द्विप्रदेशिकस्कन्धाऽपेक्षयाऽधिको भवति, तथा-एकगुणकालकः स्कन्धो द्विगुणकालस्कन्धाऽपेक्षयाऽधिको भवतीत्यादिकं परमाणुपुद्गलादिप्रकरणवदेव बोध्यम्। 'एवं सव्वेसिं वन्न-गंध-रसाणं' एवं-सर्वेषां वर्ण-गन्ध-रसानां परमाणुपुद्गलादिप्रकरणवदेव अल्पबहुत्वं वक्तव्यमिति। 'एएसि णं भंते!' एतेषां खलु भदन्त! 'एगगुणकक्खडाणं दुगुणकक्खडाण य पोग्गलाणं कयरे कयरेहिंतो दव्वट्ठयाए जाव विसेसाहिया वा' एकगुणकर्कशानां द्विगुणकर्कशानां च पुद्गलानां द्रव्यार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्-विशेषाधिका वा

प्रभुश्री उनसे कहते हैं-'एएसि णं जहा परमाणु पोग्गलाईणं तहेव वत्तव्वया निरवसेसा' हे गौतम! जिस प्रकार से एक परमाणु पुद्गल द्विप्रदेशिक स्कन्ध की अपेक्षा अधिक कहा गया है उसी प्रकार से एकगुणकालक स्कन्ध द्विगुणकालक स्कन्ध की अपेक्षा से अधिक हैं। इत्यादि सर्व कथन परमाणुपुद्गल आदि के प्रकरण के जैसा यहां जानना चाहिये। 'एवं सव्वेसिं वन्न, गंध, रसाणं' इसी प्रकार से समस्त वर्णों का समस्त गंधों का और समस्त रसों का अल्पबहुत्व परमाणुपुद्गल आदि के प्रकरण के जैसा ही जानना चाहिये। अब गौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'एएसि णं भंते! एगगुणकक्खडा णं दुगुणकक्खडाण य पोग्गलाणं कयरे कयरेहिंतो दव्वट्ठयाए जाव विसेसाहिया वा' एकगुणकर्कश और द्विगुणकर्कश युक्त पुद्गलों में द्रव्यरूप से कौन पुद्गल किन पुद्गलों से अल्प हैं? कौन किन से बहुत हैं? कौन किनके बरा-

પ્રભુશ્રી તેમને કહે છે કે-'एएसि णं जहा परमाणुपोग्गलाईणं तहेव वत्तव्वया निरवसेसा' હે ગૌતમ જે પ્રમાણે એક પરમાણુ પુદ્ગલ બે પ્રદેશવાળા સ્કંધ કરતાં વધારે કહેલ છે, એજ પ્રમાણે એકગુણ કાળા વર્ણવાળા સ્કંધ બે ગુણ કાળા વર્ણવાળા સ્કંધ કરતાં અધિક છે, વિગેરે પ્રકારનું સર્વ કથન પરમાણુ પુદ્ગલના પ્રકરણ પ્રમાણે અહીંયાં યાવત્ અસંખ્યાત ગુણ કાળા વર્ણવાળા સ્કંધ સુધીનું સઘળું કથન સમજવું. 'एवं सव्वेसिं वन्न, गंध, रसाणं' એજ પ્રમાણે સઘળા વર્ણોનું, સઘળા ગંધોનું અને સઘળા રસોનું અલ્પ બહુપણું પરમાણુ પુદ્ગલના પ્રકરણ પ્રમાણે સમજવું જોઈએ.

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-'एएसि णं भंते! एगगुणकक्खडाणं दुगुणकक्खडाण य पोग्गलाणं कयरे कयरेहिंतो दव्वट्ठयाए जाव विसेसाहिया वा' એક ગુણ કર્કશ અને બે ગુણ કર્કશવાળા પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યપણાથી કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં અલ્પ-થોડા છે? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં

एकगुणकर्कशाद्विगुणकर्कशपुद्गलयोर्मध्ये द्रव्यरूपेण कस्याऽपेक्षया कस्याल्पत्वं बहुत्वं च कस्येति प्रश्नः? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! कर्कशादिस्पर्शचतुष्टयविशिष्टपुद्गलेषु पूर्वपूर्वेभ्य उत्तरोत्तरा स्तथाविध स्वभावत्वात्-द्रव्यार्थतया बहवो वक्तव्याः शीतोष्णस्निग्धरूक्षलक्षणस्पर्शविशेषितेषु पुनः कालादिवर्णविशेषिता इव-उत्तरोत्तरेभ्यः पूर्वं पूर्वं दशगुणान् यावद्-बहवो वक्तव्याः ततो दशगुणेभ्यः संख्येयगुणा तेभ्योऽनन्तगुणाः, अनन्तगुणेभ्यश्चाऽसंख्येयगुणा बहवो भवन्ति एतदाशयेनाह-'एगगुणकक्खडेहिंतो' इत्यादि। 'एगगुणकक्खडेहिंतो पोग्गलेहिंतो दुगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया' एकगुणकर्कशेभ्यः पुद्गलेभ्यो द्विगुणकर्कशा पुद्गला द्रव्यार्थतया विशेषाधिका भवन्तीति। 'एवं जाव नवगुणकक्खडेहिंतो दसगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया' एवं यावद् नवगुणकर्कशेभ्यः पुद्गलेभ्यो दशगुणकर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थतया द्रव्यस्वरूपेण विशेषाधिका भवन्ति। 'दसगुडकक्खडेहिंतो पोग्ग-

बर हैं ? और कौन किन से विशेषाधिक हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! एगगुणकक्खडेहिंतो पोग्गलेहिंतो दुगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया' हे गौतम! एकगुणकर्कश स्पर्शवाले पुद्गलो से द्विगुणकर्कशस्पर्शवाले पुद्गल द्रव्यरूप से विशेषाधिक हैं। 'एवं जाव नवगुणकक्खडेहिंतो पोग्गलेहिंतो दसगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया' इसी प्रकार से यावत् नौ गुणकर्कशस्पर्शवाले पुद्गलों से दशगुणकर्कशस्पर्शवाले पुद्गल द्रव्यरूप से विशेषाधिक हैं। 'दसगुणकक्खडेहिंतो पोग्गलेहिंतो संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया' दशगुणकर्कश स्पर्शवाले पुद्गलों से संख्यातगुणकर्कश-

અધિક છે? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોની બરાબર છે? અને કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોથી વિશેષાધિક છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! एगगुणकक्खडेहिंतो पोग्गलेहिंतो दुगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया' હે ગૌતમ! એક ગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો કરતાં બે ગુણ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી વિશેષાધિક છે 'एवं जाव नवगुणकक्खडेहिंतो पोग्गलेहिंतो! दसगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए विसेसाहिया' એજ પ્રમાણે યાવત્ નવગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોથી દસગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્ય રૂપથી વિશેષાધિક છે. 'दसगुणकक्खडेहिंतो! पोग्गलेहिंतो संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया' દશ ગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો કરતાં સંખ્યાતગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી વધારે છે. 'संखेज्जगुणकक्खडेहिंतो पोग्गलेहिंतो! असंखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया' સંખ્યાતગણા

छेहिंतो संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया' दशगुणकर्कशेभ्यः पुद्गलेभ्यः संख्येयगुणकर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थतया बहुका भवन्ति। 'संखेज्जगुणकक्खडेहिंतो पोग्गलेहिंतो असंखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया' संख्येयगुणकर्कशेभ्यः पुद्गलेभ्योऽसंख्येयगुणकर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थतया बहुका भवन्तीति 'असंखेज्जगुणकक्खडेहिंतो पोग्गलेहिंतो अणंतगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया' असंख्येयगुणकर्कशेभ्यः पुद्गलेभ्योऽनन्तगुणकर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थतया बहुका भवन्ति। 'एवं पएसट्ठयाए वि' एवं प्रदेशार्थतया अपि। यथा-द्रव्यार्थतया द्विगुणकर्कशादि पुद्गलानामल्पबहुत्वं कथितम् तथैव-प्रदेशार्थतयाऽपि-अल्पबहुत्वं वक्तव्यं-ज्ञातव्यंचेति भावः। अनेनैव प्रकारेण 'सव्वत्थ पुच्छा भाणियव्वा' सर्वत्र पृच्छा भणितव्या, प्रथमतः सर्वत्र प्रश्नवाक्यं विरचय्य तदनन्तरमुत्तरवाक्यं रचनीयमित्यर्थः। 'जहा कक्खडा-एवं मउय-गरुय-लहुया वि' यथा

स्पर्शवाले पुद्गल द्रव्यरूप से बहुत हैं। 'संखेज्जगुणकक्खडेहिंतो पोग्गलेहिंतो असंखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया' संख्यातगुणकर्कशस्पर्शवाले पुद्गलों से असंख्यातगुणितकर्कश स्पर्शवाले पुद्गल द्रव्यरूप से बहुत हैं। 'असंखेज्जगुणकक्खडेहिंतो पोग्गलेहिंतो अणंतगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया' असंख्यातगुण कर्कशस्पर्शवाले पुद्गलों से अनन्तगुणकर्कशवाले पुद्गल द्रव्यरूप से बहुत हैं। 'एवं पएसट्ठयाए वि' जिस प्रकार द्रव्यरूप से द्विगुणकर्कश आदि पुद्गलों में अल्प बहुत्व कहा है उसी प्रकार प्रदेशरूप से भी उनमें अल्प बहुत्व कहना चाहिये। इसी प्रकार से सर्वत्र प्रश्न वाक्य की रचना करके फिर उसके बाद उत्तर वाक्य की रचना करनी चाहिये। 'जहा कक्खडा, एवं मऊय-गरुय लहुया वि' अतः जिस प्रकार के कर्कश

કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્‌ગલો કરતાં અસંખ્યાતગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્‌ગલો દ્રવ્યપણાથી વધારે છે. 'असंखेज्जगुणकक्खडेहिंतो पोग्गलेहिंतो अणंतगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए बहुया' અસંખ્યાતગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્‌ગલો કરતાં અનંત ગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્‌ગલો દ્રવ્ય રૂપથી વધારે છે. 'एवं पएसट्ठयाए वि' જે પ્રમાણે દ્રવ્યરૂપથી દ્વિપ્રદેશ વિગેરે પુદ્‌ગલોમાં અલ્પબહુપણું કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે પ્રદેશરૂપથી પણ તેઓમાં અલ્પબહુપણું કહેવું જોઇએ એજ પ્રમાણે બધેજ પ્રશ્નવાકય બનાવીને તે પછી ઉત્તરવાકય કહેવા જોઈએ. 'जहा' कक्खडा एवं मऊय-गरुय-लहुया वि' જે પ્રમાણે કર્કશ સ્પર્શના સંબંધમાં આ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યુ છે, એજ પ્રમાણે મૃદુ, ગુરૂ,

-कर्कशाः, एवं-तथा मृदुक-गुरुक-लघुका-अपि ज्ञातव्याः। 'सिय-उसिण-निद्ध-लुक्खा जहा वन्ना' शीतोष्ण-स्निग्ध-रूक्षाः स्पर्शाः यथा-वर्णाः, यथा कालकादिवर्णान्तर्भावेनाऽऽलापकाः कथिताः तेनैव-प्रकारेण शीतोष्णादिक-मन्तर्भाव्यापि-आलापकाः कर्त्तव्या इति ॥सू०७॥

अथ प्रकारान्तरेण पुद्गलानेव वर्णयन्नाह-'एएसि णं भंते' इत्यादि,

मूलम्-एएसि णं भंते! परमाणुपोग्गलाणं संखेज्जपएसियाणं असंखेज्जपएसियाणं अणंतपएसियाण य खंधाणं दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा। गोयमा! सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए, परमाणुपोग्गला दव्वट्ठयाए अणंतगुणा, संखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा, असंखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा, पएसट्ठयाए सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा पएसट्ठयाए परमाणुपोग्गला अपसट्ठयाए अणंतगुणा संखेज्जपएसिया खंधा पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा असंखेज्जपएसिया खंधा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा परमाणुपोग्गला, दव्वट्ठपएसट्ठयाए अणंतगुणा संखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा, ते चेव पए-

---

स्पर्श के सम्बन्ध में यह पूर्वोक्त रूप से कथन किया गया है; उसी प्रकार से मृदु, गुरु और लघु स्पर्श के सम्बन्ध में भी कथन करना चाहिये। 'सिय-उसिण-निद्ध लुक्खा जहा वन्ना' तथा जिस प्रकार से वर्ण के सम्बन्ध में आलापक कहा गया है उसी प्रकार से शीत उष्ण और रूक्ष स्पर्श के सम्बन्ध में आलापक कहना चाहिये ॥सू०७॥

અને લઘુ સ્પર્શના સંબંધમાં પણ કથન સમજવુ જોઈએ, 'सिय उसिण निद्ध-लुक्खा जहा वन्ना' જે પ્રમાણે વર્ણના સંબધમાં આલાપક કહેલ છે, એજ પ્રમાણે શીત ઉષ્ણ અને રૂક્ષ સ્પર્શના સંબંધમાં પણ આલાપકો કહેવા જોઈએ. ।સૂ૦ ૭।

सट्ठयाए असंखेज्जगुणा, असंखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा, ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा। एएसि णं भंते! एगपएसोगाढाणं संखेज्जपएसोगाढाणं असंखेज्जपएसोगाढाण य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा गोयमा! सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए, संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा, असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा, पएसट्ठयाए सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला, अपएसट्ठयाए संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला, पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा, असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला, दव्वट्ठ अपएसट्ठयाए संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा तं चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा। एएसि णं भंते! एगसमयट्ठिइयाणं संखेज्जसमयट्ठिइयाणं असंखेज्जसमयट्ठिइयाण य पोग्गलाणं० जहा ओगाहणाए तहा ठिईए वि भाणियव्वं अप्पाबहुगं। एएसि णं भंते! एगगुणकालगाणं संखेज्जगुणकालगाणं असंखेज्जगुणकालगाणं अणंतगुणकालगाणं य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए० एएसिं जहा परमाणुपोग्गलाणं अप्पाबहुगं एवं सेसाण वि वन्नगंधरसाणं। एएसिं णं भंते! एगगुणकक्खडाणं संखेज्जगुणकक्खडाणं असंखेज्जगुणकक्खडाणं अणंतगुणकक्खडाण य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवा

एगगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए, संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा, असंखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा, अणंतगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए अणंतगुणा, पएसट्ठयाए एवं चेव। नवरं संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा सेसं तं चेव। दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा एगगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठपएसट्ठयाए संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा असंखेज्जगुणकक्खडा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा अणंतगुणकक्खडा दव्वट्ठयाए अणंतगुणा ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा एवं मउयगरुयलहुया वि अप्पाबहुयं। सिय उसिणनिद्धलुक्खाणं जहा वन्नाणं तहेव ॥सू० ८॥

छाया—एतेषां खलु भदन्त! परमाणुपुद्गलानां संख्येयप्रदेशिकानामसंख्येयप्रदेशिकानामनन्तप्रदेशिकानां च स्कन्धानां द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरे० यावद्विशेषाधिका वा। गौतम! सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया परमाणु पुद्गला द्रव्यार्थतया—अनन्तगुणाः। संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः। असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया—असंख्येयगुणाः, प्रदेशार्थतया सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया परमाणुपुद्गला अप्रदेशार्थतया—अनन्तगुणाः। संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया संख्येयगुणाः असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया—असंख्येयगुणाः। द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया ते—एव प्रदेशार्थतया—अनन्तगुणाः। परमाणुपुद्गला द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया—अनन्तगुणाः। संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः, ते—एव प्रदेशार्थतया—संख्येयगुणाः। असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया—असंख्येयगुणाः। त एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः। एतेषां खलु भदन्त! एकप्रदेशावगाढानां संख्येयप्रदेशावगाढानामसंख्येयप्रदेशावगाढानां च पुद्गलानां द्रव्यार्थतया—[illegible] [illegible]र्थतया—द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो [illegible] [illegible]धिका वा। गौ[illegible] [illegible]का एकप्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थत[illegible] [illegible]ः [illegible]

संख्येयगुणाः। असंख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः-द्रव्यार्थतया-असंख्येयगुणाः। प्रदेशार्थतया-सर्वस्तोका एकप्रदेशावगाढाः पुद्गला अप्रदेशार्थतया, संख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः प्रदेशार्थतया, संख्येयगुणाः। असंख्येयप्रदेशावगाढा पुद्गलाः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः। द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तोका एकप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः द्रव्यार्थाऽप्रदेशार्थतया। संख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः। ते एव प्रदेशार्थतया संख्येयगुणाः, असंख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः-द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः। त एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः। एतेषां खलु भदन्त! एकसमयस्थितिकानां संख्येयसमयस्थितिकानाम् असंख्येयसमयस्थितिकानां च पुद्गलानाम् यथा-अवगाहनायाम् तथा-स्थितावपि भणितव्यम्-अल्पबहुत्वम्। एतेषां खलु भदन्त! एकगुणकालकानां संख्येयगुणकालकानाम्-असंख्येयगुणकालकानाम् अनन्तगुणकालकानां पुद्गलानां द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थ-प्रदेशार्थतया० एतेषां यथा-परमाणुपुद्गलानामल्पबहुत्वम् तथा-एतेषामपि-अल्पबहुत्वम् एवं शेषाणामपि वर्ण-गन्ध-रसानाम्। एतेषां खलु भदन्त! एकगुणकर्कशानां संख्येयगुणकर्कशानाम् असंख्येयगुणकर्कशानाम् अनन्तगुणकर्कशानां पुद्गलानां द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया-द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्-विशेषाधिका वा? गौतम! सर्वस्तोकाः एकगुणकर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थतया संख्येयगुणकर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः। असंख्येयगुणकर्कशा पुद्गला द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः, अनन्तगुणकर्कशाः पुद्गलाः-द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः। प्रदेशार्थतया-एवमेव. नवरं संख्येयगुणकर्कशाः पुद्गलाः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः शेषं तदेव। द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तोका एकगुणकर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया। संख्येयगुणकर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः। त एव प्रदेशार्थतया संख्येयगुणाः। असंख्येगुणकर्कशा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः, ते एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः, अनन्तगुणकर्कशाः द्रव्यार्थतयाऽनन्तगुणाः। त एव प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः। एवम्-मृदुकः-गुरुक-लघुकानामपि-अल्प बहुत्वम्। शीतोष्णस्निग्धरूक्षाणां यथा-वर्णानां तथैव ॥सू०८॥

टीका-'एएसि णं भंते!' एतेषां खलु भदन्त! 'परमाणुपोग्गलाणं संखेज्जपएसियाणं असंखेज्जपएसियाणं अणंतपएसिया ण य खंधा णं' परमाणुपुद्गलानाम्

प्रकारान्तर से पुद्गलों का वर्णन करते हैं 'एएसि णं भंते! परमाणुपोग्गलाणं संखेज्जपएसिया णं' इत्यादि ॥सूत्र ८॥

હવે પ્રકારાન્તરથી પુદ્ગલોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

'एएसि णं भंते! परमाणुपोग्गलाणं संखेज्जपएसोगाढाणं' ઇત્યાદિ

संख्येयप्रदेशिकानाम्-असंख्येयप्रदेशिकानाम् अनन्तप्रदेशिकानां च स्कन्धानाम्। 'दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' द्रव्यार्थतया द्रव्यरूपेण - प्रदेशार्थतया-प्रदेशरूपेण-द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया-एत दुभयरूपेण कतरे कतरेभ्यो यावद्-विशेषाधिका वा। अत्र यावत् पदेन अल्पा वा बहुका वा-तुल्या वा-एतेषां ग्रहणं भवति। परमाणुपुद्गलेषु सख्यातप्रदेशिकादिस्कन्धेषु च मध्ये कुत्र द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया च केषामपेक्षया के अल्पा वा बहुका वा तुल्या वा विशेषाधिकावेति प्रश्नः ? भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा !' हे गौतम ! 'सव्वत्थोवा' अणंतपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए' सर्वस्तोकाः-अनन्तप्रदेशिकाः-स्कन्धा द्रव्यार्थतया, द्रव्यरूपेणाऽनन्तप्रदेशिका अवयविनः सर्वेभ्योऽल्पीयांसोभवन्तीति भावः, तेभ्यः 'परमाणुपोग्गला दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' परमाणुपुद्गला द्रव्यार्थतयाऽनन्तगुणाः, 'संखेज्ज

टीकार्थ—अब श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! इन परमाणु पुद्गलों संख्यातप्रदेशिक स्कन्धों, असंख्यातप्रदेशिक स्कन्धों और अनन्तप्रदेशिक स्कन्धों के बीच में 'दव्वट्ठयाए, पएसट्ठयाए, दव्वट्ठपएसट्ठयाए' द्रव्यरूप से, प्रदेशरूप से और द्रव्यप्रदेश दोनों रूप से 'कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया' कौन पुद्गलस्कन्ध किन पुद्गलस्कन्धों से यावत् विशेषाधिक हैं ? यहां यावत् पद से 'अल्पा वा, बहुका वा तुल्या वा' इन पदों का संग्रहण हुआ है। इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए' हे गौतम ! द्रव्यरूप से अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध सब से कम हैं। 'परमाणुपोग्गला दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' तथा-परमाणु पुद्गल द्रव्यरूप से अनन्त-

ટીકાર્થ—હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે કરૂણાનિધાન ભગવન્ આ પરમાણુ પુદ્ગલો સંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો, અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો અને અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં 'दव्वट्ठयाए, पएसट्ठयाए, दव्वट्ठपएसट्ठयाए' દ્રવ્યપણાથી પ્રદેશપણાથી અને દ્રવ્ય પ્રદેશ બન્ને પણાથી કયા પુદ્ગલ સ્કંધો 'कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' કયા પુદ્ગલ સ્કંધોથી યાવત્ 'अप्पा वा, बहुका वा, तुल्ला वा' અલ્પ છે, કયા પુદ્ગલ સ્કંધો કયા પુદ્ગલ સ્કંધોથી વધારે છે, કયા પુદ્ગલ સ્કંધો કયા પુદ્ગલ સ્કંધોની તુલ્ય છે ? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલ સ્કંધોથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा ! सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए' હે આયુષ્યમાન ગૌતમ ! દ્રવ્યપણાથી અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધો સૌથી ઓછા છે 'परमाणुपोग्गला दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' પરમાણુ પુદ્ગલ દ્રવ્યપણાથી અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધો કરતાં અનંતગણા છે. 'सखेज्जपएसिया खंधा

पएसिया खंधा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा'-संख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया-द्रव्यरूपेण इत्यर्थः, संख्येयगुणाः परमाणुपुद्गलापेक्षया संख्यातप्रदेशिका अवयविनो द्रव्यरूपेण संख्यातगुणाः अधिका भवन्तीति भावः। संख्यातप्रदेशिकावयव्यपेक्षया-'असंखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा'-असंख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति। 'पएसट्ठयाए' प्रदेशार्थतया-प्रदेशरूपेण प्रोच्यते-'सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा पएसट्ठयाए' सर्वस्तोकाः-सर्वेभ्योऽल्पीयांसाः अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा अवयविनः-प्रदेशार्थतया-प्रदेशरूपेण भवन्तीति। 'परमाणुपोग्गला अपएसट्ठयाए अणंतगुणा' परणुपुद्गला अप्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः, अनन्तप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया-अप्रदेशार्थतारूपेण परमाणवोऽनन्तगुणा अधिका भवन्ति। यद्यपि-प्रदेशार्थता प्रस्तावे अप्रदेशार्थतया' इत्युक्तं तत् परमाणूनाश्रित्य प्रोक्तम् तेषां प्रदेशाभावात्। 'संखे-

प्रदेशिक स्कन्धों से अनन्तगुणित है 'संखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' तथा परमाणु पुद्गलों की अपेक्षा संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध द्रव्यरूप से संख्यातगुणित हैं। 'असंखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' संख्यातप्रदेशिक स्कन्धों की अपेक्षा असंख्यातप्रदेशिक स्कन्ध द्रव्यरूप से असंख्यातगुणित हैं। 'पएसट्ठयाए सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा पएसट्ठयाए' प्रदेशरूप से सब से कम अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध हैं। 'परमाणु पोग्गला अपएसट्ठयाए अणंतगुणा' परमाणु पुद्गल अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध की अपेक्षा अप्रदेश रूप से अनन्तगुणे अधिक हैं। यद्यपि यहां प्रदेशरूपता को लेकर विचार चलरहा है परन्तु फिर भी जो यहां अप्रदेशरूपता को लिया गया है वह परमाणु पुद्गलमें दो आदि प्रदेश नहीं होते हैं इसलिये ऐसा कहा गया

दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' तथा परमाणु पुद्गलो करतां संख्यात प्रदेशवाळा स्कंधो द्रव्यपणाथी संख्यातगणा छे. 'असंखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' संख्यात प्रदेशवाळा स्कंधो करतां असंख्यात प्रदेशवाळा स्कंधो द्रव्यपणाथी असंख्यातगणा छे. 'पएसट्ठयाए सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा पएसट्ठयाए' प्रदेशपणाथी सौथी ओछा अनंत प्रदेशवाळा स्कंधो छे. 'परमाणु पोग्गला अपएसट्ठयाए अणंतगुणा' परमाणु पुद्गलो अनंत प्रदेशवाळा स्कंधोथी अप्रदेशपणाथी अनंतगणा वधारे छे. जो के अहींयां प्रदेशपणाथी विचार चाली रह्यो छे. तो पण अहींयां जे अप्रदेशपणाने ग्रहण करेल छे, ते परमाणु पुद्गलोमां बे विगेरे प्रदेशो होता नथी. तेथी ए प्रमाणे कहेल छे.

ज्जपएसिया खंधा पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया-प्रदेशारूपेण पूर्वापेक्षया संख्यातगुणाः अधिका भवन्तीति। 'असंखेज्जपएसिया खंधा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' असंख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया-प्रदेशरूपेण पूर्वापेक्षया असंख्येयगुणाः-अधिका भवन्तीति। 'दव्वट्ठपएसट्ठयाए' द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया-द्रव्य-प्रदेशोभयाभ्या मित्यर्थः 'सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए' सर्वस्तोकाः-सर्वेभ्योऽल्पीयांसः अनन्तप्रदेशिका स्कन्धा द्रव्यार्थतया भवन्तीति। 'तं चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा' त एव-अनन्तप्रदेशिका एव स्कन्धाः प्रदेशार्थतया पूर्वापेक्षयाऽनन्तगुणा अधिकाः भवन्तीति। 'परमाणुपोग्गला दव्वट्ठपएसट्ठयाए अणंतगुणा' परमाणुपुद्गला द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया द्रव्य-प्रदेशोभयरूपेण अनन्तगुणा अधिका भवन्ति। 'संखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए

है। 'संखेज्जपएसिया खंधा पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' संख्यातप्रदेशिक जो स्कन्ध हैं वे प्रदेशरूप से परमाणु पुद्गल की अपेक्षा संख्यातगुणें अधिक हैं। 'असंखेज्जपएसिया खंधा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' असंख्यातप्रदेशों वाले जो स्कन्ध हैं वे संख्यातप्रदेशस्कधों की अपेक्षा प्रदेशरूप से असंख्यातगुणें अधिक हैं। अब सूत्रकार-'दव्वट्ठपएसट्ठयाए' द्रव्यरूप से और प्रदेशरूप से दोनों रूप से विचार करते हैं 'सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए' द्रव्यरूप से तो अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध सब से थोडे और वेही अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध पूर्व की अपेक्षा प्रदेशरूप से अनंतगुणे अधिक है। 'परमाणुपोग्गला दव्वट्ठपएसट्ठयाए अणंतगुणा' तथा-परमाणु पुद्गल द्रव्यरूप से एवं प्रदेशरूप से-दोनों रूप से अनन्तगुणें अधिक हैं। 'संखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए संखेज्ज-

'संखेज्जपएसिया खंधा पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' संख्यात प्रदेशवाળા જે સ્કંધો છે, તે પ્રદેશપણાથી પરમાણુ પુદ્ગલ કરતાં સંખ્યાતગણા વધારે છે 'असंखेज्जपएसिया खंधा पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા જે સ્કંધો છે, તેઓ સંખ્યાત પ્રદેશો કરતાં પ્રદેશપણાથી અસંખ્યાતગણા વધારે છે.

હવે સૂત્રકાર 'दव्वट्ठपएसट्ठयाए' દ્રવ્યપણાથી અને પ્રદેશપણાથી એટલે કે બન્ને પ્રકારથી વિચાર કરે છે. 'सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए' દ્રવ્યપણાથી અનંત પ્રદેશવાળો સ્કંધ બધાથી કમ છે. અને એજ અનંતપ્રદેશવાળા સ્કંધો પહેલાના સ્કંધો કરતાં પ્રદેશપણાથી અનંતગણા અધિક છે. 'परमाणुपोग्गला दव्वट्ठपएसट्ठयाए अणंतगुणा' તથા પરમાણુ પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી અને પ્રદેશપણાથી બન્ને પ્રકારથી અનંતગણા વધારે છે. 'संखेज्जपएसिया खंधा

संखेज्जगुणा'-संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया पूर्वापेक्षया संख्येयगुणाः-अधिका भवन्ति। 'ते चेव पएसट्टयाए संखेज्जगुणा'-त एव संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतारूपेण पूर्वापेक्षया संख्येयगुणा अधिका भवन्ति। 'असंखेज्ज-पएसिया खंधा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा'-असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया पूर्वाऽपेक्षया-असंख्येयगुणाः-अधिका भवन्तीति। 'ते चेव पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा' त एव असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा एव प्रदेशार्थतया पूर्वापेक्षया असंख्येयगुणा अधिका भवन्तीतिभावः

'एएसि णं भंते!' एतेषां खलु भदन्त! 'एगपएसोगाढाणं संखेज्जपएसो-गाढाणं असंखेज्जपएसोगाढाण य पोग्गलाणं'-एकप्रदेशावगाढानाम् एकस्मिन्-आकाशप्रदेशे अवगाहनं संभवतीति येषां-ते-एकप्रदेशावगाढाः तथाविधानाम् -तथा संख्यातप्रदेशावगाढानाम् एवम्-असंख्याते आकाशप्रदेशेऽवगाढोऽवगाहनं येषां पुद्गलानां ते-असंख्येयप्रदेशावगाढाः, तेषां पुद्गलानाम्-'दव्वट्टयाए'

गुणा' संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध पूर्व की अपेक्षा द्रव्यरूप से संख्यातगुणे अधिक हैं-'तं चेव पएसट्टयाए संखेज्जगुणा' और वे ही संख्यातप्र-देशिक स्कन्ध पूर्व की अपेक्षा प्रदेशरूप से भी संख्यातगुणे अधिक हैं। 'असंखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा तं चेव पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा' असंख्यातप्रदेशिक स्कन्ध द्रव्यरूप से पूर्व की अपेक्षा असंख्यातगुणे अधिक हैं और वे ही प्रदेशरूप से भी पूर्व की अपेक्षा असंख्यात गुणें अधिक हैं।

'एएसि णं भंते एगपएसोगाढाणं, संखेज्जपएसोगाढाणं, असंखे-ज्जपएसोगाढाण य पोग्गलाणं दव्वट्टयाए पएसट्टयाए दव्वट्टपएसट्टयाए कयरे कयरे० जाव विसेसाहिया वा' इस सूत्रपाठ द्वारा गौतमस्वामी ने

दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा' સંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો પહેલાં કરતાં દ્રવ્યપણાથી સંખ્યાતગણા વધારે છે. 'तं चेव पएसट्टयाए संखेज्जगुणा' અને એજ સંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધ પહેલાની અપેક્ષાથી પ્રદેશરૂપથી પણ સંખ્યાત ગણા વધારે છે. 'असंखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा' અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધ દ્રવ્યપણાથી પહેલાં કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે. અને એજ પ્રદેશ પણાથી પણ પહેલાં કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે.

'एएसि णं भंते! एगपएसोगाढाणं, सखेज्जपएसोगाढाणं, असंखेज्जपएसो-गाढाणं य पोग्गलाण दव्वट्टयाए पएसट्टयाए दव्वट्टपएसट्टयाए कयरे कयरे० जाव विसेसाहिया' આ સૂત્રપાઠદ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-

द्रव्यार्थतया-द्रव्यरूपपेणेत्यर्थः 'पएसट्ठयाए' प्रदेशार्थतया 'कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया'-कतरे कतरेभ्यो यावत्-विशेषाधिका वा। अत्र यावत्पदेन अल्पा वा बहुका वा तुल्या वा-एतेषां ग्रहणं भवति। तथा च-एक प्रदेशावगाढ-संख्येयप्रदेशावगाढाऽसंख्येयप्रदेशावगाढानां पुद्गलानां मध्ये कतरे पुद्गलाः कतरेभ्यः पुद्गलेभ्योऽल्पा वा बहुका वा तुल्या वा-विशेषाधिका वा भवन्तीति प्रश्नः? भगवानाह-गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए' सर्वस्तोकः-सर्वेभ्योऽल्पाः एकप्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया-द्रव्यरूपेण भवन्ति। अत्र 'सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला

प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! एक प्रदेश में अवगाढ जो पुद्गल हैं उनमें, संख्यातप्रदेशों में अवगाढ जो पुद्गल हैं उनमें और असंख्यात प्रदेशों में अवगाढ जो पुद्गल हैं उनमें-इन तीनो के बीच में द्रव्यरूप से प्रदेशरूप से और द्रव्यप्रदेश दोनों रूप से कौन पुद्गल किन पुद्गलों से यावत् विशेषाधिक हैं? यहां यावत् पद से 'अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा' इन पदों का ग्रहण हुआ है। है। आकाश के एक प्रदेश में जिनका अवगाह है वे पुद्गल एकप्रदेशावगाढ हैं। जिनका अवगाह आकाश के संख्यातप्रदेशों में है वे संख्यातप्रदेशावगाढ पुद्गल है और जिनका अवगाह आकाश के असंख्यात प्रदेशों में होता है-वे असंख्यातप्रदेशावगाढ पुद्गल है। इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए' हे गौतम! द्रव्यरूप से एकप्रदेशावगाही पुद्गल सब से कम हैं।

હે ભગવન્ એક પ્રદેશમા અવગાઢવાળા જે પુદ્ગલો છે, તેમા અને સખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ જે પુદ્ગલો છે, તેમાં અને અસખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ જે પુદ્ગલો છે, તેમાં આ ત્રણેમાં દ્રવ્યપણાથી, પ્રદેશપણાથી અને દ્રવ્યપ્રદેશપણાથી કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં 'अल्पा वा, बहुका वा तुल्या वा' અલ્પ છે? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં વધારે છે? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોની બરાબર છે? અને કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોથી વિશેષાધિક છે? આકાશના એક પ્રદેશોમાં જેનુ અવગાહન છે, તે પુદ્ગલો એક પ્રદેશાવગાઢ કહેવાય છે જેનું અવગાહન આકાશના સખ્યાત પ્રદેશોમાં છે, તેઓ સંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલ છે અને જેઓનુ અવગાહન આકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં હોય છે, તેઓ અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાઢ પુદ્ગલો છે? શ્રી ગણુનાયક ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए' હે ગૌતમ! દ્રવ્યપણાથી એક પ્રદેશમાં

दव्वट्ठयाए' इति प्रोक्तं तदिहक्षेत्राधिकारात्-क्षेत्रस्यैव प्राधान्यात् परमाणुद्व्यणुका द्यनन्ताणुकस्कन्धा अपि विशिष्टपरिणामेन-एकक्षेत्रप्रदेशावगाढाः आधाराधेययोरभेदोपचारादेकत्वेन व्यपदिष्टा भवन्ति ततश्च सर्वस्तोका एकप्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतयेति लोकाकाशप्रदेशपरिमाणा एवेत्यर्थः । तथाहि-नास्ति-एतादृशः कश्चनाऽपि अकाशप्रदेशः य एकप्रदेशावगाहपरिमाणपरिणतानां परमाण्वादीनामवकाशदानपरिणामेन न परिणत इति ।

'संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' संख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया संख्येयगुणा भवन्ति । अत्रापि क्षेत्रस्यैव प्राधान्यात्

यहां पर 'सव्वथोवा एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए' जो ऐसा कहा गया है वह क्षेत्र के अधिकार को लेकर कहा गया है । क्यों कि यहां क्षेत्र की ही प्रधानता है । परमाणु द्व्यणुक आदि अनन्ताणुक स्कन्ध भी विशिष्ट परिणामसे एक क्षेत्र प्रदेश में अवगाढ होते हैं । क्यों कि आधार आधेय में अभेद के उपचार से वे एक रूप से कहे जाते हैं । अतः द्रव्यरूप से एक प्रदेशावगाढ पुद्गल सर्वस्तोक हैं इसका तात्पर्य यह है कि वे लोकाकाश के प्रदेशों के बराबर ही हैं । क्यों कि ऐसा कोई भी आकाश का प्रदेश नहीं है जो प्रदेशावगाह रूप परिणाम से परिणत हुए परमाणु आदिकों को स्थानदानरूप परिणाम से परिणत न हुआ हो । 'संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' संख्यातप्रदेशों में अवगाही जो पुद्गल हैं वे द्रव्यरूप से संख्यातगुणे अधिक हैं यहां पर भी क्षेत्र की ही प्रधानता है । इस से ऐसे स्कन्ध

અવગાહન કરવાવાળા પુદ્ગલો સૌથી અલ્પ-ઓછા છે, અહીંયાં જે 'सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए' આ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, તે ક્ષેત્રના અધિકારથી કહેલ છે કેમકે અહીંયાં ક્ષેત્રનું જ મુખ્યપણું છે પરમાણુ, દ્વયણુક, વિગેરે અનંત ગુણવાળા સ્કંધ પણ વિશેષ પ્રકારના એક ક્ષેત્ર પ્રદેશમાં અવગાઢવાળા હોય છે. કેમકે આધાર અને આધેયમાં અભેદના ઉપચારથી તેઓ એક રૂપથી કહેવાય છે જેથી દ્રવ્યપણાથી એક પ્રદેશમાં અવગાઢ થયેલ પુદ્ગલ સૌથી થોડા છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-તેઓ લોકાકાશના પ્રદેશોની બરોબર જ છે. કેમકે એવો કોઈપણ આકાશનો પ્રદેશ નથી કે જે એક પ્રદેશમાં અવગાહ રૂપ પરિણામથી પરિણત થયેલા પરમાણુ આદિકોને સ્થાન આપવા રૂપ પરિણામથી પરિણત ન થયા હોય 'संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહનાવાળા જે પુદ્ગલો બતાવ્યા છે, તે દ્રવ્યપણાથી સંખ્યાતગણા વધારે છે. અહીંયાં પણ ક્ષેત્રનું જ

तादृशस्कन्धाधारक्षेत्रप्रदेशापेक्षयैव भावना कर्त्तव्येति। केवलं सुखप्रतिपत्त्यर्थमिदमुदाहरणं प्रदर्श्यते—यथा किल पञ्च ते सर्वलोकप्रदेशाः, एते च प्रत्येकचिन्तायां पञ्चैव संयोगतः पुनरेतेष्वेव अनेकाः संयोगा लभ्यन्ते। इयमेवैतेषां स्थापना—⁘एतेषां सम्पूर्णाऽसम्पूर्णा न्यग्रहणान्यमोक्षणद्वारेण—आधेयवशादनेके संयोग भेदा भावनीया—इति। 'असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' असंख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया—द्रव्यरूपेण पूर्वाऽपेक्षया असंख्ययगुणाः अधिका भवन्तीति, अत्रापि भावना पूर्ववदेव, तथाहि—अवगाहनाक्षेत्रस्य असंख्येयप्रदेशात्मकत्वाद् असंख्येयगुणा इति। 'पएसट्ठयाए' प्रदेशार्थतया 'सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला अपएसट्ठयाए' सर्वस्तोकाः एकप्रदेशावगाढा पुद्गला

के आधार भूत क्षेत्र के प्रदेशों की अपेक्षा से ही भावना कर्त्तव्य है। इसे इस प्रकार के उदाहरण द्वारा समझा जा सकता है—जैसे मान लिया जाय कि पांच प्रदेश ही सर्व लोकप्रदेश हैं और संयोग से जब इनका विचार किया जाता है तो इन्हीं में अनेक संयोग पाए जाते हैं। ऐसा यह इनका आकार है ⁘ इनके सम्पूर्ण असंपूर्ण अन्य ग्रहण मोक्षण द्वारा आधेय के वश से अनेक संयोग भेद हो जाते हैं। 'असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए०' असंख्यातप्रदेशों में अवगाढ जो पुद्गल हैं वे द्रव्यरूप से पूर्व की अपेक्षा असंख्यातगुणें अधिक हैं। क्यों कि उनके द्वारा अवगाहित हो रहा जो क्षेत्र है वह असंख्यातप्रदेशात्मक है। 'पएसट्ठयाए सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला अपएसट्ठयाए' प्रदेश की विवक्षा से अप्रदेशरूप से युक्त जो पुद्गल पर-

મુખ્યપણું છે. તેથી એવા સ્કંધના આધારભૂત ક્ષેત્રના પ્રદેશોની અપેક્ષાથીજ ભાવના કરવી જોઈએ. આ વિષયને ઉદાહરણ દ્વારા આ પ્રમાણે સમજાવી શકાય છે.—જેમકે માની લેવામાં આવે કે પાંચ પ્રદેશ જ સર્વલોક પ્રદેશ છે. અને સંયોગથી જ્યારે તેમનો વિચાર કરવામાં આવે તો તેઓમાં અનેક સંયોગો મળી આવે છે, એ રીતે—

તેનો આકાર ⁘ આ પ્રમાણે છે. આના સંપૂર્ણ અથવા અસંપૂર્ણ અન્ય ગ્રહણ અને મોક્ષણ દ્વારા આધેયના વશપણાથી અનેક સંયોગ ભેદ થઈ જાય છે. 'असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए०' અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ જે પુદ્ગલો છે, તે દ્રવ્યપણાથી પહેલા કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે કેમકે તેના દ્વારા અવગાહનાવાળું થયેલ જે ક્ષેત્ર છે, તે અસંખ્યાતપ્રદેશાત્મક છે. 'पएसट्ठयाए सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला अपएसट्ठयाए' પ્રદેશની વિવક્ષાથી અપ્રદેશપણાથી યુક્ત જે પુદ્ગલ પરમાણુ છે, કે જે આકાશના

अप्रदेशार्थतया-अप्रदेशरूपेणेत्यर्थः प्रदेशार्थतापक्षे-अप्रदेशार्थतयेत्युक्तं तत् परमाणूनाश्रित्य प्रोक्तं परमाणूनां प्रदेशाऽभावात्। तदपेक्षया 'संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' संख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गला प्रदेशार्थतया संख्येयगुणा अधिका भवन्ति। 'असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' असंख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः प्रदेशार्थतया प्रदेशरूपेण पूर्वाऽपेक्षया असंख्येयगुणा अधिका भवन्तीति। 'दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठअपएसट्ठयाए' द्रव्यार्थ-प्रदेशार्थतया-द्रव्यार्थप्रदेशार्थपक्षे सर्वस्तोकाः-सर्वेभ्योऽल्पाः एकप्रदेशावगाढाः-एकस्मिन्-आकाशप्रदेशेऽवगाहनशीलाः पुद्गलाः द्रव्यार्थाऽप्रदेशार्थरूपेण भवन्ति। परमाणवोहि-द्रव्यविवक्षायां

माणु है, जो कि आकाश के एक प्रदेश में अवगाही है वे सब से कम हैं। परमाणु अप्रदेशी कहा गया है। इसीलिये यहां उन्हें आश्रित करके अप्रदेशरूप से कहा गया है। 'संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा, इनकी अपेक्षा जो आकाश के संख्यात प्रदेशों में अवगाढ हुए पुद्गल हैं वे द्रव्यरूप से संख्यातगुणें अधिक कहे गये हैं 'असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' तथा असंख्यात प्रदेशो में अवगाह वाले रहे हुए जो पुद्गल स्कन्ध हैं वे पूर्व की अपेक्षा प्रदेश रूप से असंख्यातगुणे अधिक कहे गये हैं। 'दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठ अपसट्ठयाए' तथा इनकी अपेक्षा जो एकप्रदेशावगाढ पुद्गल है ये द्रव्यरूप से एवं अप्रदेशरूप से उभयरूप से सब से कम (थोडे) कहे गये हैं। द्रव्य की

એક પ્રદેશમાં અવગાહનાવાળા છે તે સૌથી ઓછા છે. પરમાણુ અપ્રદેશી કહેલ છે. તેથી અહીયાં તેને આશ્રિત કરીને અપ્રદેશપણાથી કહેલ છે. 'सखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए सखेज्जगुणा' તેની અપેક્ષાથી આકાશના સંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા જે પુદ્ગલો છે તે દ્રવ્યપણાથી સંખ્યાતગણા વધારે છે 'असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' તથા અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાહનાવાળા-રહેલા જે પુદ્ગલ સ્કંધો છે, તે પહેલાના કરતાં પ્રદેશપણાથી અસંખ્યાતગણા વધારે કહ્યા છે. 'दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठअपएसट्ठयाए' તથા તેના કરતાં એક પ્રદેશમાં અવગાઢ થયેલ જે પુદ્ગલો છે, તે દ્રવ્યપણાથી અને અપ્રદેશપણાથી બન્ને પ્રકારથી સૌથી અલ્પ (થોડા) કહ્યા છે દ્રવ્યની વિવક્ષાથી પરમાણુ દ્રવ્યાર્થ કહ્યા છે. અને પ્રદેશોની વિવક્ષાથી અપ્રદેશવાળા જે પુદ્ગલો છે, કે જે આકાશના એક

द्रव्यरूपा अर्थाः, प्रदेशविवक्षायाञ्चाऽप्रदेशार्था इति-कृत्वा द्रव्यार्था-प्रदेशार्था स्ते परमाणवः कथ्यन्ते इति। 'संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए संखेज्ज-गुणा' संख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया-संख्येयगुणा अधिका भवन्ति -पूर्वापेक्षया-इति। 'ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' ते-पूर्वोक्ता एव पुद्गलाः प्रदेशार्थतया-प्रदेशरूपार्थविवक्षया पूर्वापेक्षया सख्येयगुणा अधिका भवन्तीति। 'असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' असंख्येयप्रदेशावगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया द्रव्यरूपविवक्षायां पूर्वापेक्षया असंख्येयगुणा अधिका भव-न्तीति 'ते चेव-पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' त एव-पूर्वोक्ता एव पुद्गलाः प्रदेशा र्थतया पूर्वापेक्षया असंख्येयगुणाः-अधिका भवन्तीति भावः, 'एएसि णं भंते' एतेषां खलु भदन्त! 'एगसमयट्ठिइयाणं संखेज्जसमयट्ठिइयाणं-असंखेज्जसमय-

---

विविक्षावश परमाणु द्रव्यार्थ कहे गये होते हैं और प्रदेशों की विव-क्षावश वे अप्रदेशार्थ कहे गये होते हैं। आकाश के एक प्रदेश में अव-गाहनाशील (रहे हुए) ऐसे पुद्गल परमाणु सबसे कम (थोडे) होते हैं। 'संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' इनकी अपेक्षा जो आकाश के संख्यात प्रदेशों में अवगाढ हो सकते हैं ऐसे पुद्गल द्रव्यरूप से संख्यातगुणे अधिक कहे गये हैं। 'ते चेव पएसट्ठयाए संखे-ज्जगुणे परन्तु ये ही पुद्गल प्रदेशरूप से पूर्व की अपेक्षा संख्यातगुणे अधिक होते हैं। 'असंखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए असंखेज्ज गुणा' इनकी अपेक्षा जो पुद्गल असंख्यातप्रदेशावगाही हैं वे द्रव्यदृष्टि से असंख्यातगुणे अधिक कहे गये हैं। 'तं चेव पएसट्ठयाए असंखे-ज्जगुणा' परन्तु ये ही पुद्गल स्कन्ध प्रदेशरूप से भी पूर्व की अपेक्षा असंख्यातगुणे अधिक कहे गये हैं।

'एएसिणं भंते! एगसमयट्ठिइया णं संखेज्जसमयट्ठिइयाणं असं-खेज्जसमयट्ठिइयाणं' पोग्गलाणं०' हे भदन्त! एक समय की स्थिति-

---

પ્રદેશમાં અવગાહનાવાળા છે. તે સૌથી થોડા છે પરમાણુ અપ્રદેશી કહેલ છે. 'संखेज्जपएसोगाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' તેના કરતાં આકાશના સંખ્યાત પ્રદેશોમાં જે અવગાઢ હોઈ શકે છે, એવા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી સંખ્યાતગણા અધિક-વધારે કહેલ છે, 'त' चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' પરંતુ આજ પુદ્ગલો પ્રદેશપણાથી પહેલાના કરતાં સંખ્યાતગણા વધારે હોય છે. 'असखेज्जपएसो गाढा पोग्गला दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' તેના કરતાં અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહી પુદ્ગલો છે તે દ્રવ્યપણાથી અસંખ્યાતગણા અધિક કહ્યા છે, 'त चेव पए-सट्ठयाए असंखेज्जगुणा' પરંતુ એજ પુદ્ગલ સ્કંધો પ્રદેશપણાથી પણ પહેલાં કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે કહ્યા છે. 'एएसि णं भंते! एगसमयट्ठिइयाणं

ट्ठिइया ण य पोग्गलाणं?' एकसमयस्थितिकानां-संख्येयसमयस्थितिकानाम्-असंख्येयसमयस्थितिकानां पुद्गलानां कतरे कतरेभ्यो वा यावद्-विशेषाधिकाः। एकसमयस्थितिकपुद्गलादारभ्याऽसंख्येयसमयस्थितिकपुद्गलेषु मध्ये कस्याऽपेक्षया कस्याऽल्पत्वं तुल्यत्वं विशेषाधिकत्वं वा भवतीति प्रश्नः? भगवानाह-'जहा' इत्यादि। 'जहा-अवगाहणाए-तहा ठिईए वि भाणियव्वं अप्पाबहुगं' यथा-अवगाहनायामल्पबहुत्वं कथितम्-तथैव-स्थितावपि अल्पबहुत्वं भणितव्यम्। एकसमयस्थितिकाः पुद्गला द्रव्यार्थतया सर्वेभ्योऽल्पाः, तदपेक्षया-संख्यातसमयस्थितिकाः पुद्गला द्रव्यार्थतया-एकसमयस्थितिक पुद्गलापेक्षया-संख्यातगुणा अधिका भवन्ति। तदपेक्षया-असंख्यातसमयस्थितिकाः पुद्गला द्रव्यार्थतया-असंख्यातगुणा

वाले, संख्यातसमय की स्थितवाले और असंख्यातसमय की स्थितिवाले पुद्गलों में कौन पुद्गल किन पुद्गलों से यावत् विशेषाधिक हैं? तात्पर्य इसप्रश्न का यही है कि-एक समय की स्थितिवाले पुद्गलों से लेकर असंख्यात समय की स्थिति वाले पुद्गलों के बीच में किसकी अपेक्षा किस में अल्पता है? किस की अपेक्षा किस में तुल्यता है? और किसकी अपेक्षा किस में विशेषाधिकता है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'जहा अवगाहणाए तहा ठिईए वि भाणियव्वं अप्पा बहुगं' हे गौतम! जिस प्रकार से अवगाहना के सम्बन्ध में अल्पबहुत्व कहा गया है, उसी प्रकार से स्थिति के सम्बन्ध में भी अल्पबहुत्व कहना चाहिये। इस प्रकर एक समय की स्थितिवाले जो पुद्गल हैं वे द्रव्यरूप से सब से कम हैं। इनकी अपेक्षा जो संख्यात समय की स्थितिवाले पुद्गल हैं वे द्रव्यरूप से संख्यातगुणे अधिक हैं। संख्यातसमय की

संखेज्जसमयट्ठिइयाणं पोग्गलाणं' હે ભગવન્ એક સમયની સ્થિતિવાળા, સંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા અને અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોમાં કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોથી યાવત્ વિશેષાધિક છે? આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલો અને અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોમાં કયા પુદ્ગલોથી કયા પુદ્ગલો થોડા છે? કયા પુદ્ગલો કરતાં કયા પુદ્ગલો વધારે છે? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોની બરાબર છે? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોથી વિશેષાધિક છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'जहा अवगाहणाए तहा ठिईए वि भाणियव्वं अप्पाबहुगं' હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે અવગાહનાના સંબંધમાં અલ્પબહુપણું કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે સ્થિતિના સંબંધમાં પણ અલ્પબહુપણું કહેવું જોઈએ. આ રીતે એક સમયની સ્થિતિવાળા જે પુદ્ગલો છે, તે દ્રવ્યરૂપથી સૌથી ઓછા છે, તેના કરતાં સંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા જે પુદ્ગલો છે, તેઓ દ્રવ્યપણાથી સંખ્યાતગણા વધારે

अधिका भवन्तीति। एवं प्रदेशार्थतया सर्वस्तोका एकसमयस्थितिकाः पुद्गला अप्रदेशार्थतया, तदपेक्षया संख्यातसमयस्थितकाः पुद्गला प्रदेशार्थतया संख्यात-गुणा अधिका भवन्ति। एवं क्रमेण यथैवावगाहनाप्रकरणे पुद्गलानामल्पबहुत्वं प्रदर्शितम् तथैव-स्थितिविषयेऽपि-अल्पबहुत्वं स्वयमूहनीयम् दिङ्मात्रंतु-सूत्र कारेण प्रदर्शितमिति भावः।

'एएसि णं भंते !' एतेषां खलु भदन्त ! एगगुणकालगाणं-संखेज्जगुण कालगाणं-असंखेज्जगुणकालगाणं-अणंतगुणकालगाण य पोग्गलाणं'-एकगुण-कालकानां-संख्येयगुकालकाना-मसंख्येयगुणकालकाना-मनन्तगुणकालकानां च पुद्गलानाम् 'दव्वट्ठयाए-पएसट्ठयाए-दव्वट्ठपएसट्ठयाए' द्रव्यार्थतया, प्रदेशार्थतया,

---

स्थितिवाले पुद्गलों की अपेक्षा जो असंख्यात समय की स्थितिवाले पुद्गल हैं वे द्रव्यरूप से असंख्यातगुणे अधिक हैं। इसी प्रकार प्रदेश की अपेक्षा अप्रदेशरूप से एक समय की स्थितिवाले पुद्गल सब से कम हैं। इनकी अपेक्षा संख्यातसमयकी स्थितिवाले पुद्गल प्रदेशरूप से संख्यातगुणे अधिक हैं इस क्रम से जैसा अवगाहना के प्रकरण में पुद्गलों का अल्पबहुत्व प्रदर्शिक किया गया है उसी प्रकार से स्थितिके विषय में भी अल्प बहुत्व स्वयं समझलेना चाहिये। यहां तो सूचना रूप से ही सूत्रकार ने प्रकट किया है।

'एएसि णं भंते ! एगगुणकालगाणं संखेज्जगुणकालगाणं असंखेज्जगुणकालगाणं अणंतगुणकालगाण य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए०' इस सूत्र द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! एक गुणकालेवर्ण वाले पुद्गलों में

છે. સંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્ગલોની અપેક્ષા અસંખ્યાત સમયની સ્થિતિવાળા જે પુદ્ગલો છે તેઓ દ્રવ્યપણાથી અસંખ્યાતગણા અધિક છે. એજ રીતે પ્રદેશની અપેક્ષાથી અપ્રદેશપણાથી એક સમયની સ્થિતિવાળા પુદ્-ગલો સૌથી ઓછા છે તેના કરતાં સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા પુદ્ગલો પ્રદેશપણાથી સંખ્યાતગણા વધારે છે, આ ક્રમથી અવગાહનાના પ્રકરણમા પુદ્ગલોનું અલ્પ બહુપણું પ્રગટ કર્યું છે, એજ રીતે સ્થિતિના સંબંધમાં પણ અલ્પબહુપણું સ્વયં સમજી લેવું. અહિયાં તો સૂચનારૂપે જ સૂત્રકારે પ્રગટ કરેલ છે.

'एएसि णं भंते ! एगुणकालगाणं संखेज्जगुणकालगाणं, असंखेज्जगुणकालगाणं, अणंतगुणकालगाण य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए०' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-એક ગુણ

द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया च कतरे कतरेभ्यो यावत्-अल्पा वा, बहुका वा, तुल्या वा, विशेषाधिका वा भवन्तीति प्रश्नः ? भगवानाह-'एएसि जहा' इत्यादि । 'एएसि जहा परमाणुपोग्गलाणं अप्पा बहुगं तहा-एएसिं वि अप्पा बहुगं'-एतेषां यथा परमाणुपुद्गलानामल्पबहुत्वं प्रदर्शितम्-अनन्तर-पूर्वप्रकरणे-तथैव-एतेषाम् एकसमयस्थितिकानां - संख्येयसमयस्थितिकानाम् - असंख्येयसमयस्थितिकानां पुद्गलानामपि- अल्प-बहुत्वं ज्ञातव्यमिति ।

'एव सेसाण वि वन्न-गंध-रसाणं' एवमेव शेषाणामपि वर्णानां नील-रक्त-हारिद्रशुक्लानां, गन्धयोः-सुरभिदुरभिरूपयोः, रसानां पञ्चानामपि तिक्तकटुकषायाम्लमधुराणामल्पबहुत्वं ज्ञातव्यमिति, 'एएसि णं भंते ' एतेषां खलु भदन्त !

संख्यातगुण कालेवर्णवाले पुद्गलों में असंख्यातगुण कालेवर्णवाले पुद्गलों में और अनन्तगुणकालेवर्णवाले पुद्गलों में द्रव्यार्थरूप से, प्रदेशार्थरूप से और द्रव्यार्थप्रदेशार्थ दोनों रूप से कौन पुद्गल किस पुद्गल से यावत् विशेषाधिक हैं । यहां यावत् शब्द से 'अल्पा वा बहुका वा, तुल्या वा इन पदों का संग्रह हुआ है ।

इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'एएसिं जहा परमाणुपोग्गलाणं अप्पाबहुगं तहा एएसिं वि अप्पाबहुगं' हे गौतम ! जिस प्रकार से अल्प बहुत्व परमाणु पुद्गलों का कहा गया है, उसी प्रकार से इन एक गुण कालेवर्ण वाले पुद्गलादिकों का भी अल्प बहुत्व कहना चाहिये । 'एवं सेसाणवि वण्ण-गंध-रसाणं' इसी प्रकार से शेष नील रक्त हारिद्र शुक्लवर्णों का, सुरभि दुरभिगन्धों का, तिक्त, कटु, कषाय, मधुर, रसों का अल्प बहुत्व जानना चाहिये ।

કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલોમાં સંખ્યાતગણા કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલોમાં, અસંખ્યાતગણા કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલોમાં અને અનંતગણા કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલોમા દ્રવ્યાર્થપણાથી પ્રદેશાર્થપણાથી અને દ્રવ્યાર્થ પ્રદેશાર્થ બન્ને પણાથી કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં યાવત્ 'अप्पा वा बहुका वा तुल्ला वा' અલ્પ છે? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં વધારે છે? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોની બરોબર છે? અને કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં વિશેષાધિક છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'एएसिं जहा परमाणुपोग्गलाणं अप्पाबहुगं तहा एएसिं वि अप्पाबहुगं' હે ગૌતમ! જે પ્રમાણે પરમાણુ પુદ્ગલોનું અલ્પ બહુપણું કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે આ એકગુણ કાળા વર્ણવાળા પુદ્ગલોનું અલ્પબહુપણું પણ કહી લેવું. 'एवं सेसाण वि वण्ण, गंध, रसाणं' એજ પ્રમાણે બાકીના નીલવર્ણ, રાતાવર્ણ, પીળાવર્ણ તથા શ્વેત વર્ણોનું તથા સુગંધ, અને દુર્ગંધનું તીખા, કડવા, કષાય-તુરા, ખાટા, અને મીઠા રસોનું અલ્પ અને બહુપણું સમજી લેવું.

'एगगुणकक्खडाणं संखेज्जगुणकक्खडाणं असंखेज्जगुणकक्खडाणं—अणंतगुणकक्खडाण य पोग्गलाणं'—एकगुणकर्कशानां संख्येयगुणकर्कशानाम्—असंख्येयगुणकर्कशानाम्—अनन्तगुणकर्कशानाम् च पुद्गलानाम्० 'दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' द्रव्यार्थतया—प्रदेशार्थतया—द्रव्यार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्—विशेषाधिका भवन्तीति प्रश्नः ? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वत्थोवा एगगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए' सर्वस्तोका एकगुणकर्कशाःपुद्गला द्रव्यार्थतया 'संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' संख्येयगुणकर्कशाः पुद्गला

'एएसि णं भंते ! एगगुणकक्खडाणं, संखेज्जगुणकक्खडाणं, असंखेज्ज गुणकक्खडाणं, अणंतगुणकक्खडाण य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए, पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरे० जाव विसेसाहियावा' इस सूत्र द्वारा गौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! एकगुण कर्कश स्पर्शवाले पुद्गलों में संख्यातगुणकर्कशस्पर्शवाले पुद्गलों में असंख्यातगुण कर्कश स्पर्शवाले पुद्गलों में और अनन्तगुण कर्कशस्पर्शवाले पुद्गलों में द्रव्यार्थरूप से, प्रदेशार्थरूप से द्रव्यार्थ प्रदेशार्थ दोनों रूप से कौन पुद्गल किस पुद्गल से यावत् विशेषाधिक हैं ? यहां पर यावत् शब्द से 'अल्पा वा, बहुका वा तुल्यावा' इस पाठ का संग्रह हुआ है।

इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—'गोयमा ! हे गौतम ! सव्वत्थोवा एगगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए' एकगुणकर्कशस्पर्श वाले पुद्गल द्रव्यरूप से सब से कम हैं। 'संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला

'एएसि ण भंते ! एगगुणकक्खडाण, संखेज्जगुणकक्खडाणं, असखेज्जगुणकक्खडाणं अणंतगुणकक्खडाण य पोग्गलाणं दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए, दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरे० जाव विसेसाहिया वा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ એકગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોમાં, સંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલોમાં, અસંખ્યાતગુણ કર્કશ પુદ્ગલોમા અને અનંતગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોમાં દ્રવ્યાર્થપણાથી, પ્રદેશાર્થપણાથી અને દ્રવ્યાર્થ તથા પ્રદેશાર્થ બન્ને પ્રકારથી કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં 'अल्पा वा बहुका वा तुल्या वा' અલ્પ—થોડા છે ? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં વધારે છે ? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોની સરખા છે ? અને કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'सव्वत्थोवा एगगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए' એક ગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી સૌથી ઓછા છે. 'संखेज्जगुण कक्खडा

द्रव्यार्थतया पूर्वापेक्षया-संख्येयगुणा अधिका भवन्ति। तथा-'असंखेज्जगुण कक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' असंख्यातगुणकर्कशाः पुद्गलाः द्रव्यार्थतया पूर्वापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति। 'अणंतगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' अनन्तगुणकर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थतया पूर्वापेक्षया अनन्तगुणा अधिका भवन्ति। 'पएसट्ठयाए एवं चेव' प्रदेशार्थतया-प्रदेशरूपेणाऽपि-एवमेव-यथा-द्रव्यार्थतयाऽल्पबहुत्वं, प्रदेशार्थतयाऽपि तथैवावगन्तव्यम् 'नवरं संखेज्जगुणा'-नवरम्-केवलमेतदेव वैलक्षण्यं यत्-संख्येयगुणाः पूर्वापेक्षया-अधिका भवन्तीति। 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव यदेव-द्रव्यार्थतायां कथितम् दव्वट्ठपएसट्ठयाए' द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया-उभयरूपपक्षे इत्यर्थः। 'सव्व-

---

दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' इनसे संख्यातगुणें अधिक द्रव्यरूप से संख्यातगुणकर्कशस्पर्शवाले पुद्गल हैं। 'असंखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' इनसे असंख्यातगुणें अधिक द्रव्यरूप से असंख्यातगुणे कर्कश स्पर्शवाले पुद्गल है। 'अणंतगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' तथा अनन्तगुणकर्कशस्पर्शवाले पुद्गल असंख्यातगुणें कर्कशस्पर्शवाले पुद्गलों की अपेक्षा द्रव्यरूप से अनन्तगुणें हैं। 'पएसट्ठयाए एवं चेव' जिस प्रकार से इनका अल्पबहुत्व यहां द्रव्यरूप से कहा गया हैं, प्रदेशरूप से भी इसी प्रकार से इनका अल्पबहुत्व जानना चाहिये। 'नवरं संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' परन्तु विशेषता ऐसी है कि-संख्यातगुण कर्कशस्पर्शवाले पुद्गल पूर्व की अपेक्षा प्रदेशार्थरूप से संख्यातगुणित हैं। 'सेसं तं चेव' इसके अतिरिक्त ओर सब कथन पूर्वोक्त द्रव्यरूप से कहेगये जैसा

पोग्गला दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' તેનાથી સંખ્યાતગણા વધારે દ્રવ્યપણાથી સંખ્યાતગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો છે. 'असखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए असखेज्जगुणा' તેનાથી અસંખ્યાતગણા વધારે દ્રવ્યપણાથી અસંખ્યાતગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો છે. 'अणंतगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' તથા અનંત ગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો અસંખ્યાતગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો કરતાં દ્રવ્યપણાથી અનંતગણા છે. 'पएसट्ठयाए एवं चेव' જે પ્રમાણે તેમનું અલ્પ બહુપણુ દ્રવ્યપણાથી કહ્યુ છે, એજ પ્રમાણે પ્રદેશપણાથી પણ તેમનું અલ્પ બહુપણુ સમજવુ 'नवरं संखेज्जगुणकक्खड़ा पोग्गला पएसट्ठयाए सखेज्जगुणा' પરંતુ આ કથનમાં વિશેષપણુ એ છે કે-સંખ્યાત ગુણવાળા પુદ્ગલો પહેલાની અપેક્ષાએ પ્રદેશપણાથી સંખ્યાતગણા છે. 'सेसं त चेव' આ કથન સિવાય બાકીનું તમામ કથન પહેલા

त्थोवा एगगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठपएसट्ठयाए' सर्वस्तोका एकगुणकर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया-तदपेक्षया 'संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा'-संख्येयगुणकर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थतया संख्येयगुणा अधिका भवन्ति। 'ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' त एव प्रदेशार्थतया पूर्वापेक्षया संख्येयगुणा अधिका भवन्ति। 'असंखेज्जगुणकक्खडा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा'-असंख्येयगुणकर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थतया पूर्वापेक्षया-असंख्यातगुणा अधिका भवन्ति। 'ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' तएव प्रदेशार्थतया पूर्वापेक्षया असंख्येयगुणा अधिका भवन्ति। 'अणंतगुणकक्खडा दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' अनन्तगुणकर्कशाः पुद्गला द्रव्यार्थतया पूर्वेभ्योऽनन्तगुणा अधिका भवन्तीति। 'ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा' त एव प्रदेशार्थतया पूर्वेभ्योऽनन्तगुणा अधिका भवन्ति। 'एव मउय-गरुय-लहुयाण वि अप्पा बहुयं' एवम्-

---

ही है। 'दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा एगगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठपएसट्ठयाए' द्रव्यार्थ प्रदेशार्थ दोनों प्रकार से सब से कम एक गुणकर्कश स्पर्शवाले पुद्गल हैं। 'संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' संख्यातगुण कर्कशस्पर्शवाले पुद्गल द्रव्यरूप से पूर्व की अपेक्षा संख्यातगुणे अधिक हैं। 'ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' और ये ही पुद्गल प्रदेशरूप से पूर्व की अपेक्षा संख्यातगुणे हैं। 'असंखेज्जगुणकक्खडा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' असंख्यातगुण कर्कशस्पर्शवाले पुद्गल द्रव्यरूप से पूर्व की अपेक्षा असंख्यातगुणे अधिक हैं। 'ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' और ये ही पुद्गल प्रदेश रूप से पूर्व की अपेक्षा असंख्यातगुणे अधिक हैं। 'अणंतगुणकक्खडा दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' अनन्तगुणकर्कशस्पर्श वाले पुद्गल द्रव्यरूप से पूर्व की अपेक्षा अनन्त

કહેલ દ્રવ્યપણા પ્રમાણે જ છે 'दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा एगगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठपएसट्ठयाए' દ્રવ્યાર્થ અને પ્રદેશાર્થ એમ બન્ને પ્રકારથી આ જગતમાં એકગુણ કર્કશ પુદ્ગલો સૌથી ઓછા છે. 'संखेज्जगुणकक्खडा पोग्गला दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' સંખ્યાતગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી પહેલા કરતાં સંખ્યાતગણા વધારે બતાવવામાં આવેલ છે. 'ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' અને આ પુદ્ગલો જ પ્રદેશપણાથી પહેલા કરતાં સંખ્યાતગણા વધારે છે. 'असंखेज्जगुणकक्खडा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' અસંખ્યાતગુણ કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી પહેલા કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે. 'ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' અને આ પુદ્ગલોજ પ્રદેશપણાથી પહેલાની અપેક્ષાથી અસંખ્યાતગણા વધારે છે. 'अणंतगुणकक्खडा दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' અનંતગણા કર્કશ સ્પર્શવાળા પુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી પહેલા કરતાં અનંતગણા વધારે છે. અને 'ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा' આ પુદ્ગલોજ પ્રદેશપણાથી પહેલાં

कर्कशवदेव मृदुक-गुरुक-लघुकानामपि-अल्पबहुत्वं ज्ञातव्यमिति। 'सीय-उसिण-निद्ध-लुक्खाणं जहा वन्नाणं तहेव' शीतोष्णस्निग्धरूक्षाणां स्पर्शानां-यथा-वर्णानां कालादीनामल्पबहुत्वम् तथैव-अल्पबहुत्वमवगन्तव्यमिति ॥सू०८॥

पुद्गलानेव कृतयुग्मादि धर्मैः निरूपयन्नाह-'परमाणुपोग्गले णं' इत्यादि।

मूलम्-परमाणुपोग्गले णं भंते! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे तेओए दावरजुम्मे कलिओगे? गोयमा! नो कडजुम्मे नो तेओगे-नो दावरजुम्मे कलिओगे। एवं जाव अणंतपएसिए खंधे। परमाणुपोग्गला णं भंते! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मा पुच्छा? गोयमा! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा कलिओगा। एवं जाव अणंतपएसिया खंधा। परमाणुपोग्गले णं भंते! पएसट्ठयाए किं कडजुम्मे पुच्छा? गोयमा! नो कडजुम्मे नो तेओगे नो दावरजुम्मे कलिओगे। दुप्पएसिए पुच्छा? गोयमा! नो कडजुम्मे नो तेओए दावरजुम्मे नो कलिओगे। तिप्पएसिए पुच्छा गोयमा! नो कडजुम्मे तेओए नो दावरजुम्मे नो कलिओए चउप्पएसिए पुच्छा गोयमा! कडजुम्मे नो तेओए नो दावरजुम्मे नो कलिओगे। पंचपएसिए जहा परमाणुपोग्गले। छप्पएसिए

गुण अधिक हैं और 'ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा' ये ही पुद्गल प्रदेशरूप से पूर्व की अपेक्षा अनन्तगुणे अधिक हैं। 'एवं मउय गरुय लहुयाणवि अप्पा बहुयं' इसी प्रकार से मृदु गुरु एवं लघु स्पर्शवाले पुद्गलों के अल्प बहुत्व के सम्बन्ध में भी कथन करना चाहिये। 'सिय उसिण निद्ध लुक्खाणं जहा वन्नाणं तहेव' तथा शीतउष्णस्निग्ध और रूक्ष स्पर्शवाले पुद्गलों का अल्पबहुत्व कालादिकवर्णों के अल्पबहुत्व जैसा जानना चाहिये ॥सू०८॥

કરતાં અનંતગણા વધારે છે 'एवं मउय, गरुय लहुयाण वि अप्पाबहुयं' આજ પ્રમાણે મૃદુ-કોમળ ગુરૂ અને લઘુ, સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોના અલ્પ બહુપણા સંબંધમાં પણ કથન કહેવું જોઈએ. 'सिय उसिण निद्ध लुक्खाणं जहा वन्नाण तहेव' તથા શીત-ઠંડા, ઉષ્ણ-ગરમ, સ્નિગ્ધ-ચિકાસવાળા અને રૂક્ષ-ખરબચડા સ્પર્શવાળા પુદ્ગલોનું અલ્પ બહુપણું કાળા વિગેરે વર્ણોના અલ્પબહુપણાના કથન પ્રમાણે સમજી લેવું. ॥સૂ૦ ૮॥

जहा दुप्पएसिए सत्तपएसिए जहा तिप्पएसिए अट्ठपएसिए जहा चउप्पएसिए, नवपएसिए जहा परमाणुपोग्गले दसपएसिए जहा दुप्पएसिए। संखेज्जपएसिए णं भंते! पोग्गले पुच्छा गोयमा! सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे। एवं असंखेज्जपएसिए वि अणंतपएसिए वि परमाणुपोग्गला णं भंते! पएसट्ठयाए किं कडजुम्मा पुच्छा गोयमा! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा कलिओगा। दुप्पएसियाणं पुच्छा गोयमा! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा नो तेओगा सिय दावरजुम्मा नो कलिओगा। विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो तेओया दावरजुम्मा नो कलिओगा। तिप्पएसियाणं पुच्छा गोयमा! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा तेओगा नो दावरजुम्मा नो कलिओगा। चउप्पएसियाणं पुच्छा? गोयमा! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा नो कलिओगा। पंचपएसिया जहा परमाणुपोग्गला छप्पएसिया जहा दुप्पएसिया सत्तपएसिया जहा तिप्पएसिया अट्ठपएसिया जहा चउप्पएसिया, नवपएसिया जहा परमाणुपोग्गला दसपएसिया जहा दुप्पएसिया। संखेज्जपएसियाणं पुच्छा? गोयमा! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा, विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि एवं असंखेज्जपएसिया वि अणंतपएसिया वि ॥सू० ९॥

छाया—परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त! द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्मः त्र्योजः, द्वापरयुग्मः कल्योजः? गौतम! नो कृतयुग्मः, नो त्र्योजः नो द्वापरयुग्मः कल्योजः,। एवं यावदनन्तप्रदेशिकः स्कन्धः। परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त! द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्माः पृच्छा—गौतम! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः याव

स्यात् कल्योजाः, विधानादेशेन नो कृतयुग्माः नो त्र्योजाः, नो द्वापरयुग्माः कल्योजाः । एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः । परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्मः पृच्छा—गौतम ! नो कृतयुग्मः नो त्र्योजः नो द्वापरयुग्मः कल्योजः । द्विप्रदेशिकः पृच्छा, गौतम ! नो कृतयुग्मः नो त्र्योजः द्वापरयुग्मः नो कल्योजः । त्रिप्रदेशिकः पृच्छा, नो कृतयुग्मः त्र्योजः नो द्वापरयुग्मो नो कल्योजः, । चतुःप्रदेशिकः पृच्छा गौतम ! कृतयुग्मः नो त्र्योजः नो द्वापरयुग्मो नो कल्योजः, पञ्चप्रदेशिको यथा—परमाणुपुद्गलः, षट्प्रदेशिको यथा द्विप्रदेशिकः, सप्तप्रदेशिको यथा त्रिप्रदेशिकः, अष्टप्रदेशिको यथा चतुःप्रदेशिकः नव प्रदेशिको यथा परमाणुपुद्गलः, दशप्रदेशिको यथा द्विप्रदेशिकः । संख्येयप्रदेशिकः खलु भदन्त ! पुद्गलः पृच्छा—गौतम ! स्यात् कृतयुग्मो यावत् स्यात् कल्योजः, एवमसंख्येयप्रदेशिकोऽपि, अनन्तप्रदेशिकोऽपि । परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त ! प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्माः पृच्छा—गौतम ! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः यावत् स्यात् कल्योजाः, विधानादेशेन नो कृतयुग्माः नो त्र्योजाः नो द्वापरयुग्माः कल्योजाः । द्विप्रदेशिकाः खलु पृच्छा गौतम ! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः नो त्र्योजाः स्यात् द्वापरयुग्माः नो कल्योजाः विधानादेशेन नो कृतयुग्माःनो त्र्योजाः नो द्वापरयुग्माः कल्योजाः । त्रिप्रदेशिकः खलु भदन्त ! पृच्छा—गौतम ! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः यावत् स्यात् कल्योजः, विधानादेशेन नो कृतयुग्माः त्र्योजाः नो द्वापरयुग्माः नो कल्योजाः । चतुःप्रदेशिकाः खलु पृच्छा—गौतम ! ओघादेशेनापि विधानादेशेनापि कृतयुग्माः नो त्र्योजाः नो द्वापरयुग्माः नो कल्योजाः पञ्चप्रदेशिका यथा परमाणुपुद्गलाः, षट्प्रदेशिकाः यथा द्विप्रदेशिकाः, सप्तप्रदेशिका यथा त्रिप्रदेशिकाः अष्टप्रदेशिका यथा चतुःप्रदेशिकाः, नव प्रदेशिका यथा परमाणुपुद्गलाः, दशप्रदेशिका यथा द्विप्रदेशिकाः । संख्येयप्रदेशिकाः खलु भदन्त ! पृच्छा ! गौतम ! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः यावत् स्यात् कल्योजाः, विधानादेशेन—स्यात् कृतयुग्मा अपि यावत् कल्योजा अपि एवमसंख्यातप्रदेशिका अपि—अनन्तप्रदेशिका अपि ॥सू०९॥

टीका—'परमाणुपोग्गले णं भंते !' परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! द्रव्यार्थतया द्रव्यरूपेण 'किं कडजुम्मे तेओए दावरजुम्मे कलिओगे' किं कृतयुग्मरूपः

'परमाणु पोग्गलेणं भंते ! दव्वट्टयाए किं कडजुम्मे' इत्यादि । सू९ ।

टीकार्थ—'परमाणु पोग्गलेणं भंते !' हे भदन्त ! एक परमाणु

'परमाणुपोग्गलेणं भंते ! दव्वट्ठयाए कडजुम्मे' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—'પરમાણુપોગ્ગલેણં ભંતે ! હે ભગવન્ એક પરમાણુ પુદ્ગલ શું

द्वापरयुग्मः कल्योजो वा भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'णो कडजुम्मे' नो कृतयुग्मरूप एकः परमाणुः 'णो तेओए' नो त्र्योजः 'नो दावरजुम्मे' नो द्वापरयुग्मः किन्तु 'कलिओगे' कल्योज एकत्वादिति। 'एवं जाव अणंतपएसिए खंधे' एवं परमाणुपुद्गलवदेव यावत् अनन्तप्रदेशिकस्कन्धोऽपि कल्योजरूप एव ज्ञातव्यो न तु कृतयुग्मादिरूप इति। अथ बहुत्वमाश्रित्य पृच्छति-'परमाणुपोग्गलाणं भंते!' परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त! 'दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मा पुच्छा' द्रव्यार्थतया किं कृतयुग्माः पृच्छा हे भदन्त! परमाणवः किं कृतयुग्माः त्र्योजाः द्वापरयुग्माः कल्योजा वेति प्रश्नः। भगवा-

---

पुद्गल क्या 'दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मे तेओए दावरजुम्मे कलिओगे' द्रव्यरूप से कृतयुग्मरूप है? अथवा त्र्योजरूप है? अथवा द्वापरयुग्मरूप है? अथवा कल्योजरूप है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं- 'गोयमा! णो कडजुम्मे णो तेओए, नो दावरजुम्मे, कलिओगे' हे गौतम! एक पुद्गल परमाणु कृतयुग्मरूप नहीं है, त्र्योजरूप नहीं हैं, द्वापरयुग्मरूप नहीं है। किन्तु कल्योजरूप है। क्यों कि वह एक है इसलिये। 'एवं जाव अणंतपएसिए खंधे' इसी प्रकार से यावत् अनंतप्रदेशिक स्कन्ध भी कल्योजरूप ही है।

'परमाणुपोग्गलाणं भंते दव्वट्ठयाए कि कडजुम्मा पुच्छा' अब श्रीगौतमस्वामी बहुत्व को आश्रित करके प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं- 'परमाणुपोग्गलाणं भंते! दव्वट्ठयाए किं कडजुम्मा पुच्छा' हे भदन्त! समस्त परमणु पुद्गल क्या द्रव्यरूप से कृतयुग्मरूप हैं? अथवा त्र्योजरूप हैं? अथवा द्वापरयुग्मरूप हैं? अथवा कल्योजरूप हैं? इसके उत्तर

'दव्वट्ठयाए कडजुम्मे तेओए दावरजुम्मे कलिओगे' द्रव्यपणाथी कृतयुग्म रूप छे? अथवा त्र्योज रूप छे? अथवा द्वापरयुग्म रूप छे? अथवा कल्योज रूप छे? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभुश्री गौतमस्वामीने कहे छे के-'गोयमा! णो कडजुम्मे णो तेओए णो दावरजुम्मे कलिओगे' हे गौतम! એક पुद्गल परमाणु कृतयुग्म रूप नथी. त्र्योज रूप नथी. द्वापरयुग्म रूप नथी. परंतु कल्योज रूप छे. केमके-ते એક छे. एवं जाव अणंतपएसिए खंधे' એज प्रमाणे यावत् अनंत प्रदेशवाળो स्कंध पण कल्योज रूप ज छे.

'परमाणुपोग्गलाणं भंते! दव्वट्ठयाए कडजुम्मा पुच्छा' हवे श्रीगौतमस्वामी बहुपणानो आश्रय करीने विनयपूर्वक प्रभुश्रीने એवुं पूछे छे के-हे कृपाળु भगवन् सघળा परमाणु पुद्गलो द्रव्यपणाथी शुं कृतयुग्म रूप छे? अथवा त्र्योज रूप छे? अथवा द्वापरयुग्म रूप छे? अथवा कल्योज रूप छे? आ प्रश्नना

नाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा' ओघादेशेन-सामान्यातिदेशेन स्यात् कृतयुग्माः परमाणवः यावत् स्यात् कल्योजाः, यावत्पदेन स्यात् त्र्योजाः, स्याद् द्वापरयुग्माः। परमाणुपुद्गलाः खलु ओघादेशतः कृतयुग्मादयो भजनया भवन्ति परमाणूना मनन्तत्वेऽपि संघातभेदेनानवस्थितरूपत्वादिति। 'विहाणादेसे णं नो कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा कलिओगा' विधानादेशेन-विशेषादेशेन, नो कृतयुग्माः नो त्र्योजाः नो द्वापरयुग्माः किन्तु कल्योजमात्रा एव भवन्तीति। 'एवं जाव अणंतपएसिया खंधा' एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः ओघादेशेन अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः स्यात् कृतयुग्माः यावत् कल्योजाः विधानादेशतस्तु एकैकशः कल्योजा एव न तु कृतयुग्मादिरूपा इति।

में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा' हे गौतम! सामान्य के आदेश से समस्त परमाणु पुद्गल कदाचित् कृतयुग्मरूप होते हैं। कदाचित् त्र्योजरूप होते हैं, कदाचित् द्वापरयुग्मरूप होते हैं और कदाचित् कल्योजरूप होते हैं। परमाणु यद्यपि अनन्त हैं अतः इनमें सिर्फ कृतयुग्मतारूप ही होनी चाहिये, परन्तु फिर भी इनमें जो अनन्तता है, वह भेद संघात द्वारा अनवस्थित है। इस कारण इनमें चतूरूपता प्रकट की गई है। 'विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा, नो तेओगा, नो दावरजुम्मा, कलिओगा' परन्तु विधानादेश से-विशेष की अपेक्षा से-वे न कृतयुग्मरूप हैं, न त्र्योजरूप हैं, न द्वापरयुग्मरूप हैं किन्तु कल्योजरूप हैं 'एवं जाव अणंतपएसिया खंधा' इसी प्रकार से जो यावत् अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध हैं वे सामान्य की अपेक्षा से चतूराशिरूप हैं और विशेष की अपेक्षा से केवल कल्योजरूप ही है-कृतयुग्मरूप, त्र्योजरूप और द्वापरयुग्मरूप नहीं हैं।

ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा' હે ગૌતમ! સામાન્યપણાથી સઘળા પરમાણુ પુદ્ગલો કોઇવાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે, કોઈવાર ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે, કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે. અને કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે. જો કે પરમાણુ અનંત છે. જેથી તેઓમાં કેવળ કૃતયુગ્મપણું જ હોવું જોઇએ પરંતુ તેઓમાં જે અનંતપણુ છે, તે ભેદ સંઘાત દ્વારા આવેલ છે. તે કારણે ચારે પ્રકારપણું પ્રગટ કરેલ છે 'विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा कलिओगा' પરંતુ વિધાનાદેશથી-વિશેષપણાથી તેઓ કૃતયુગ્મ રૂપ નથી ત્ર્યોજ રૂપ નથી દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ નથી પરંતુ કલ્યોજ રૂપ છે 'एवं जाव अणंतपएसिया खंधा' એજ પ્રમાણે યાવત્ અનંતપ્રદેશવાળા સ્કંધો છે, તે

अथ प्रदेशार्थतया पृच्छति-'परमाणुपोग्गले णं भंते !' परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! 'पएसट्टयाए किं कडजुम्मे० पुच्छा' प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्मः त्र्योजः द्वापरयुग्मः कल्योजो वेति पृच्छा प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो कडजुम्मे' नो कृतयुग्मः, 'नो तेओगे' नो त्र्योजः, 'नो दावरजुम्मे' नो द्वापरयुग्म, 'कलिओगे' किन्तु कल्योजः-कल्योजरूप एव एक प्रदेशमात्रे वर्त्तमानत्वादिति। 'दुप्पएसिए पुच्छा' द्विप्रदेशिकः पृच्छा-हे भदन्त ! द्विप्रदेशिकः स्कन्धः किं कृतयुग्मरूपः त्र्योजः द्वापरयुग्मः कल्योजो वा भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो कड-

---

'परमाणुपोग्गले णं भंते ! पएसट्टयाए किं कडजुम्मे० पुच्छा' हे भदन्त ! एक परमाणु पुद्गल क्या प्रदेशरूप से कृतयुग्मरूप है ? अथवा त्र्योजरूप है ? अथवा द्वापरयुग्मरूप है ? अथवा कल्योजरूप है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! नो कडजुम्मे, नो तेओगे, नो दावरजुम्मे, कलिओगे' हे गौतम ! एक पुद्गलपरमाणु प्रदेशरूप से कृतयुग्मरूप नहीं है, त्र्योजरूप नहीं है, द्वापरयुग्मरूप नहीं है। किन्तु कल्योजरूप ही है। क्यों कि वह एक प्रदेशमात्र में वर्त्तमान होता है 'दुप्पएसिए पुच्छा' इस सूत्रपाठ द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! जो द्विप्रदेशिकस्कंध हैं, वह क्या कृतयुग्मरूप है ? अथवा त्र्योजरूप है ? अथवा द्वापरयुग्मरूप है ? अथवा कल्योजरूप है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री गौतमस्वामी से कहते हैं-'गोयमा !

બધા સામાન્યપણાથી ચારે પ્રકારવાળા છે, અને વિશેષની અપેક્ષાથી કેવળ કલ્યોજ રૂપ જ છે. કૃતયુગ્મ રૂપ, ત્ર્યોજ રૂપ અને દ્વાપરયુગ્મ રૂપ નથી.

'परमाणुपोग्गले णं भंते ! पएसट्टयाए किं कडजुम्मे पुच्छा' હે કરૂણાનિધાન ભગવન્ એક પરમાણુ પુદ્ગલ પ્રદેશપણાથી કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा ! नो कडजुम्मे नो तेओगे, नो दावरजुम्मे, कलिओगे' હે ગૌતમ ! એક પુદ્ગલ પરમાણુ પ્રદેશપણાથી કૃતયુગ્મ રૂપ નથી ત્ર્યોજ રૂપ નથી દ્વાપરયુગ્મ રૂપ નથી. પરંતુ કલ્યોજ રૂપ છે. કેમકે તેઓ એક પ્રદેશમાત્રમાં વર્તમાન-રહેલ હોય છે. 'दुप्पएसिया पुच्छा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું છે કે-હે તારક ભગવન્ જે બે પ્રદેશવાળો સ્કંધ છે, તે શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा !

जुम्मे नो तेओए' नो कृतयुग्मो द्विप्रदेशिकः स्कन्धो नो वा त्र्योजः, किन्तु 'दावरजुम्मे' द्वापरयुग्मः, 'नो कलिओगे' नो कल्योज इति। 'तिप्पएसिए पुच्छा' त्रिप्रदेशिकः पृच्छा, हे भदन्त! त्रिप्रदेशिकः स्कन्ध किं कृतयुग्मः त्र्योजो द्वापरयुग्मः कल्योजो वेति प्रश्नः। भगवानाह-गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'नो कडजुम्मे तेओए नो दावरजुम्मे नो कलिओगे' नो कृतयुग्मः त्रिप्रदेशिकः स्कन्धः किन्तु त्र्योजः नो द्वापरयुग्मः नो कल्योजरूपो वा भवतीति। 'चउप्पएसिए पुच्छा' चतुःप्रदेशिकः पृच्छा हे भदन्त! चतुःप्रदेशिकः स्कन्ध किं कृतयुग्मः त्र्योजो द्वापरयुग्मः कल्योजो वेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'कडजुम्मे नो तेओगे नो दावजुम्मे नो कलि-

---

नो कडजुम्मे नो तेओए, दावजुम्मे, नो कलिओगे' हे गौतम! द्विप्रदेशिक स्कन्ध प्रदेशार्थ में न कृतयुग्मरूप है न कल्योजरूप है न वह त्र्योजरूप है किन्तु द्वापरयुग्मरूप है 'तिप्पएसिए पुच्छा' इस सूत्र द्वारा गौतम स्वामी ने प्रभुश्री से पूछा-हे भदन्त! त्रिप्रदेशिक स्कन्ध क्या कृतयुग्मरूप है? अथवा त्र्योजरूप है? अथवा द्वापरयुग्मरूप है? अथवा कल्योजरूप है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! नो कडजुम्मे, तेओए, नो दावरजुम्मे, नो कलिओगे' हे गौतम! त्रिप्रदेशिक स्कन्ध न कृतयुग्मरूप है, न द्वापरयुग्मरूप है, न कल्योजरूप है किन्तु त्र्योजरूप है। 'चउप्पएसिए पुच्छा' हे भदन्त! चतुष्प्रदेशिक स्कन्ध क्या कृतयुग्मरूप है? अथवा त्र्योजरूप है? अथवा द्वापरयुग्मरूप है? अथवा कल्योजरूप है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! कडजुम्मे, नो तेओए, नो दावरजुम्मे, नो कलिओगे' हे गौतम!

'नो कडजुम्मे नो तेओगे दावरजुम्मे नो कलिओगे' હે ગૌતમ! બે પ્રદેશવાળો સ્કંધ કૃતયુગ્મ રૂપ નથી, કલ્યોજ રૂપ નથી, ત્ર્યોજ રૂપ પણ નથી પરંતુ દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે. 'तिप्पएसिए पुच्छा' આ સૂત્ર દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ ત્રણ પ્રદેશવાળો સ્કંધ શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે- गोयमा! नो कडजुम्मे तेओए नो दावरजुम्मे नो कलिओगे' હે ગૌતમ! ત્રણ પ્રદેશવાળો સ્કંધ કૃતયુગ્મ રૂપ નથી. દ્વાપરયુગ્મ રૂપ નથી. તેમ કલ્યોજ રૂપ પણ નથી પરંતુ ત્ર્યોજ રૂપ છે. 'चउप्पए सिए पुच्छा' હે ભગવન્ ચાર પ્રદેશવાળો સ્કંધ શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પરમદયાલુ પ્રભુશ્રી કહે છે

ओगे' कृतयुग्मः चतुःप्रदेशिकः स्कन्धो भवति नो त्र्योजो नो वा द्वापरयुग्मो 'न वा कल्योजरूप इति। 'पंचपएसिए जहा परमाणुपोग्गले' पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धो यथा परमाणुपुद्गलः, पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धः परमाणुपुद्गलवदेव-तथाहि-न कृतयुग्मो न वा त्र्योजो न वा द्वापरयुग्मः किन्तु कल्योजरूप एव भवतीति भावः, चतुः संख्ययाऽपहारे एकमात्रस्यैव शेषात्। 'छप्पएसिए जहा दुप्पएसिए' षट्प्रदेशिको यथा द्विप्रदेशिकः, षट्प्रदेशिकः स्कन्धो न कृतयुग्मो न वा त्र्योजो न कल्योजोऽपितु द्वापरयुग्म एव भवतीत्यर्थः चतुः संख्ययाऽपहारे द्विशेषात्। 'सत्तपएसिए जहा तिप्पएसिए' सप्तप्रदेशिको यथा त्रिप्रदेशिकः, सप्तप्रदेशिकः स्कन्धो न कृत-

---

चतुष्प्रदेशिक स्कन्ध कृतयुग्मरूप है त्र्योजरूप नहीं है द्वापरयुग्मरूप नहीं है और न वह कल्योजरूप है। 'पंचपएसिए जहा परमाणुपोग्गले' पांचप्रदेशोंवाला स्कन्ध परमाणु पुद्गल के जैसे केवल कल्योजरूप ही होता है, कृतयुग्मरूप त्र्योजरूप अथवा द्वापरयुग्मरूप नहीं होता है। क्यों कि चार की संख्या से अपहार करने पर एक अवशिष्ट रहता है। 'छप्पएसिए जहा दुप्पएसिए' जिस प्रकार द्विप्रदेशिक स्कन्ध द्वापरयुग्मरूप कहा गया हैं उसी प्रकार से छह प्रदेशी स्कन्ध भी द्वापरयुग्मराशिरूप ही कहागया है। त्र्योजरूप अथवा कृतयुग्मरूप अथवा कल्योजरूप नहीं कहा गया है। छह ६ संख्या को चार से अपहृत करने पर न तीन अवशिष्ट रहते हैं, न चार अवशिष्ट रहते हैं और न एक अवशिष्ट रहता है। दो ही अवशिष्ट रहते हैं।

કે-'गोयमा ! कडजुम्मे नो तेओए नो दावरजुम्मे नो कलिओगे' હે ગૌતમ ! ચાર પ્રદેશવાળો સ્કંધ કૃતયુગ્મ રૂપ છે. ત્ર્યોજ રૂપ નથી. તે દ્વાપરયુગ્મ પણ નથી, તેમ તે કલ્યોજ રૂપ પણ નથી. 'पंचपएसिए जहा परमाणुपोग्गले' પાંચ પ્રદેશવાળો સ્કંધ પરમાણુ પુદ્ગલ પ્રમાણે કેવળ કલ્યોજ રૂપ જ હોય છે. કૃતયુગ્મ રૂપ ત્ર્યોજ રૂપ અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોતો નથી. કેમકે ૪ ચારનો અપહાર કરતાં તેમાં એક જ બાકી રહે છે.

'छप्पएसिए जहा दुप्पएसिए' જે પ્રમાણે બે પ્રદેશવાળો સ્કંધ દ્વાપર યુગ્મ રૂપ કહેલ છે, એજ પ્રમાણે છ પ્રદેશવાળો સ્કંધ પણ દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ જ કહેવામાં આવેલ છે. ત્ર્યોજ રૂપ અથવા કૃતયુગ્મરાશિ રૂપ અથવા કલ્યોજ રૂપ કહેલ નથી. છ ની સંખ્યાને ચારથી અપહાર કરવાથી બેજ શેષ રહે છે. ચાર બાકી રહેતા નથી તેમ એક પણ બાકી રહેતો નથી બેજ બચે છે તેથી તેને દ્વાપરયુગ્મરાશી રૂપ માનવામાં આવેલ છે. 'सत्तपएसिए जहा तिप्पएसिए' સાત પ્રદેશવાળો સ્કંધ ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધની જેમ ત્ર્યોજ

युग्मो न वा द्वापरयुग्मो न कल्योजः किन्तु त्र्योजरूप एव भवतीति त्रिशेषात् 'अट्ठपएसिए जहा चउप्पएसिए' अष्टप्रदेशिको यथा चतुःप्रदेशिकः, अष्टप्रदेशिकः स्कन्धो नो त्र्योजो न द्वापरयुग्मो न कल्योजोऽपितु कृतयुग्ममात्र एव भवतीति चतुः शेषात्। 'णवपएसिए जहा परमाणुपोग्गले' नवप्रदेशिकः स्कन्धः परमाणुवत् कल्योज एव न तु कृतयुग्मादिरूप इति 'दसपएसिए जहा दुप्पएसिए' दशप्रदेशिकः स्कन्धो द्विप्रदेशिकस्कन्धवत् द्वापरयुग्म एव भवति न तु कृतयुग्मादिरूप इति चतुः

अतः उसे द्वापरयुग्मराशिरूप माना गया है। 'सत्तपएसिए जहा तिप्पएसिए' सप्तप्रदेशी स्कन्ध त्रिप्रदेशी स्कन्ध के जैसा त्र्योजराशिरूप ही होता है न वह कृतयुग्मरूप होता है और न वह द्वापरयुग्मराशि रूप होता है और न वह कल्योजराशिरूप होता है। क्यों कि सात संख्या में से चार का अपहार करने पर न चार बचते हैं न दो बचते हैं और न एक बचता है किन्तु तीन ही बचते हैं। इसलिये वह त्र्योजरूप कहागया है।

'अट्ठपएसिए जहा चउप्पएसिए' अष्ट प्रदेशी स्कन्ध चतुः प्रदेशी स्कन्ध के जैसा कृतयुग्मरूप ही होता हैं। क्योंकि चार की संख्या से अपहृत होने पर उसमें से केवल ४ ही बाकी रहते हैं 'णवपएसिए जहा परमाणुपोग्गले' नौ प्रदेशों वाला जो स्कन्ध है वह परमाणुपुद्गल के जैसा कल्योजराशिरूप ही होता है। कृतयुग्मरूप अथवा त्र्योजरूप अथवा द्वापरयुग्मरूप नहीं होता है। 'दसपएसिए खंधे जहा दुप्पए-सिए' दशप्रदेशोंवाला स्कन्ध द्विप्रदेशी स्कन्ध के जैसा केवल द्वापर·

રાશી રૂપ જ હોય છે. તે કૃતયુગ્મ રૂપ હોતા નથી તેમ તે દ્વાપરયુગ્મરાશિ રૂપ હોતા નથી તથા તે કલ્યોજરાશિ રૂપ પણ હોતા નથી. કેમકે ૭ ની સંખ્યામાંથી ૪ ચારનો અપહાર કરવાથી ૪ ચાર બચતા નથી. તેમ બે કે એક પણ બચતા નથી પરંતુ ૩ ત્રણ જ બચે છે તેથી તેને ત્ર્યોજ રૂપજ કહેલ છે.

'अट्ठपएसिए जहा चउप्पएसिए' આઠ પ્રદેશવાળો સ્કંધ ચાર પ્રદેશવાળા સ્કંધની જેમ કૃતયુગ્મ રૂપ જ હોય છે. કેમકે ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરવાથી તેમાંથી કેવળ ચાર જ બાકી રહે છે. 'णवपएसिए परमाणुपोग्गले' નવ પ્રદેશવાળો જે સ્કંધ છે. તે પરમાણુ પુદ્ગલના કથન પ્રમાણે કલ્યોજ રાશિ રૂપ જ હોય છે કૃતયુગ્મ રૂપ અથવા ત્ર્યોજ રૂપ અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ નથી. 'दसपएसिए खंधे जहा दुप्पएसिए' દસ પ્રદેશવાળો સ્કંધ બે પ્રદેશ-વાળા સ્કંધના કથન પ્રમાણે કેવળ દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ જ હોય છે. કૃત-

संख्ययाऽपहारे द्विशेषात्। 'संखेज्जपएसिए णं भंते ! पोग्गले पुच्छा ? संख्येय प्रदेशिकः खलु भदन्त ! पृच्छा हे भदन्त ! संख्येयप्रदेशिकः स्कन्धः किं कृतयुग्मः त्र्योजो द्वापयुग्मः कल्योजो वेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे' स्यात् कृतयुग्मो यावत् स्यात् कल्योजः, संख्यातप्रदेशिकस्कन्धस्य विचित्र संख्यात्वाद् भजनया चातुर्विध्यं भवतीति। 'एवं असंखेज्जपएसिए वि' एवं संख्येयप्रदेशिकस्कन्धवत् असंख्येयप्रदेशिकस्कन्धोऽपि भजनया कृतयुग्मादिरूपो भवतीति। 'एवं अणंतपएसिए वि' अनन्तप्रदे-

युग्मराशिरूप ही होता है। कृतयुग्मादिरूप नहीं होता है। क्योंकि चार की संख्या से अपहृत करने पर अन्त में २ शेष रहते हैं।

'संखेज्जपएसिए णं भंते ! पोग्गले पुच्छा' अब श्रीगौतमस्वामी ने प्रभु से इस सूत्रद्वारा ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! जो पुद्‌गल स्कन्ध संख्यातप्रदेशों वाला होता है, वह क्या कृतयुग्मरूप ही है ? अथवा त्र्योजरूप अथवा द्वापरयुग्मरूप होता है ? अथवा कल्योजरूप होता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-हे गौतम ! 'सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे' संख्यातप्रदेशी स्कन्ध विचित्र संख्या-वाला होने से चारों राशिरूप होता है। कदाचित् वह कृतयुग्मराशि-रूप भी होता है। कदाचित् वह त्र्योजराशिरूप भी होता है। कदाचित् वह द्वापरयुग्मरूप भी होता है और कदाचित् वह कल्योजराशिरूप भी होता है। 'एवं असंखेज्जपएसिए वि' इसी प्रकार से संख्यातप्रदेशी स्कन्ध के जैसा असंख्यातप्रदेशी स्कन्ध भी भजना से कृतयुग्मादि रूप होता है। 'एवं अणंतपएसिए वि' तथा-इसी प्रकार

યુગ્મ વિગેરે રૂપ હોતા નથી. કેમકે ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરવાથી છેવટે ૨ બેજ શેષ રહે છે. 'सखेज्जपएसिए णं भंते ! पोगगले पुच्छा' હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જે પુદ્ગલ સ્કંધ સંખ્યાત પ્રદેશોવાળો હોય છે, તે શું કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ ! 'सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे' સંખ્યાત પ્રદેશવાળો સ્કંધ વિચિત્ર સંખ્યાવાળો હોવાથી ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર તે કૃતયુગ્મરાશિ રૂપ હોય છે કોઇ વાર તે ત્ર્યોજ રાશિ રૂપ પણ હોય છે, કોઈવાર તે દ્વાપર-યુગ્મ રાશિ રૂપ પણ હોય છે અને કોઇવાર તે કલ્યોજ રાશિ રૂપ પણ હોય છે. 'एवं असखेज्जपएसिए वि' એજ પ્રમાણે અર્થાત્ સંખ્યાતપ્રદેશવાળા

शिकोऽपि स्कन्धः भजनया चतुर्विधो भवतीति भावः । अथ बहुत्वमाश्रित्य पृच्छति-'परमाणु पोग्गलाणं भंते ! पएसट्ठयाए किं कडजुम्मा पुच्छा' परमाणु पुद्गलाः खलु भदन्त ! प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्मा पृच्छा, हे भदन्त ! परमाणवः प्रदेशरूपेण किं कृतयुग्माः त्र्योजाः द्वापरयुग्माः कल्योजावेति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'ओघोदेसेण सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा' ओघादेशेन-सामान्यरूपेण प्रदेशार्थतया परमाणुपुद्गलाः स्यात् कृतयुग्माः, स्यात् कदाचित् त्र्योजाः, स्यात् द्वापरयुग्माः स्यात् कल्योजाः. 'विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो तेओया नो दावरजुम्मा कलिओगा' विधानादेशेन-विशेषरूपेण एकैकशइत्यर्थः नो कृतयुग्माः नो त्र्योजाः नो द्वापरयुग्माः किन्तु कल्योजा एवेति । 'दुपएसिया णं पुच्छा' द्विप्रदेशिकाः खलु पृच्छा हे भदन्त ! द्विप्रदेशिका स्कन्धाः प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्माः त्र्योजा द्वापरयुग्माः कल्योजावेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम ! 'ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा' ओघादेशेन

से जो अनन्त प्रदेशी पुद्गल स्कन्ध है वह भी चारराशिरूप होता है । कदाचित् वह कृतयुग्मराशिरूप होता है, कदाचित् वह त्र्योजराशिरूप होता है, कदाचित् वह द्वापरयुग्मराशि रूप होता है और कदाचित् वह कल्योजराशिरूप होता है । इस प्रकार से चारों प्रकार की राशिवाला होता है । 'परमाणुपोग्गलाणं भंते ! पएसट्ठयाए किं कडजुम्मा पुच्छा' इस सूत्र द्वारा गौतमस्वामी ने बहुवचन को आश्रित करके प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! जो परमाणुपुद्गल हैं वे क्या प्रदेशरूप से कृतयुग्मरूप हैं ? अथवा त्र्योजरूप हैं ? अथवा द्वापरयुग्मरूप हैं ? अथवा कल्योजरूप हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! ओघादेसेण सिय कडजुम्मा, जाव सिय कलिओगा' हे गौतम !

સ્કંધના કથન પ્રમાણે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો સ્કંધ પણ ભજનાથી કૃતયુગ્મ વિગેરે રૂપ હોય છે. 'एवं अणंतपएसिए वि' તથા આજ પ્રમાણે જે અનંત પ્રદેશવાળો પુદ્ગલ સ્કંધ છે, તે પણ ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર તે કૃતયુગ્મરાશી રૂપ હોય છે, કોઈવાર ત્ર્યોજરાશી રૂપ હોય છે. કોઈવાર તે દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે, અને કોઈવાર તે કલ્યોજ રાશિ રૂપ પણ હોય છે. આ રીતે તે ચારે પ્રકારની રાશિવાળો હોય છે.

'परमाणुपोग्गला णं भंते ! पएसट्ठयाए किं कडजुम्मा पुच्छा' આ સૂત્રદ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામી બહુવચનનો આશ્રય કરીને પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે- હે ભગવન્ જે પરમાણુ પુદ્ગલો છે, તેઓ શું પ્રદેશપણાથી કૃતયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा ! ओघादेसेण सिय

द्विप्रदेशिकाः स्यात् कृतयुग्माः, 'नो तेओगा' नो त्र्योजाः, 'सिय दावरजुम्मा' स्याद् द्वापरयुग्माः, 'नो कलिओगा' नो कल्योजाः, 'विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा नो तेओगा दावरजुम्मा नो कलिओगा' विधानादेशेन-तत्तद्रूपेण नो कृतयुग्माः नो त्र्योजाः द्वापरयुग्माः नो कल्योजा भवन्तीति, द्विप्रदेशिकाः स्कन्धाः यदा-

सामान्यरूप से पुद्गल परमाणुप्रदेश की अपेक्षा करके भजना से चारों राशिरूप होते हैं-कदाचित् वे कृतयुग्मरूप भी होते हैं, कदाचित् त्र्योज-रूप भी होते हैं कदाचित् द्वापरयुग्मरूप भी होते हैं और कदाचित् कल्योजरूप भी होते हैं।

'विहाणादेसेणं' परन्तु विधान की अपेक्षा से एक २ परमाणु की अपेक्षा से वे न कृतयुग्मरूप होते हैं, न त्र्योजरूप होते हैं, न द्वापर-युग्मरूप होते हैं किन्तु कल्योजरूप ही होते हैं।

'दुप्पएसियाणं पुच्छा' हे भदन्त ! जो द्विप्रदेशी स्कन्ध हैं वे क्या प्रदेशों की अपेक्षा लेकर कृतयुग्म रूप होते है ? अथवा त्र्योजरूप होते हैं ? अथवा द्वापरयुग्मरूप होते हैं ? अथवा कल्योजरूप होते हैं ?

इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! हे गौतम ! 'ओघा-देसेणं सिय कडजुम्मा' सामान्य रूप से द्विप्रदेशी स्कन्ध प्रदेशों की अपेक्षा चारों रूप नहीं होते हैं-किन्तु कदाचित् वे कृतयुग्मरूप होते हैं और कदाचित् वे द्वापरयुग्मरूप होते हैं। 'नो तेओगा नो कलि

कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा' હે ગૌતમ ! સામાન્યરૂપથી પુદ્ગલ પરમાણુ પ્રદેશની અપેક્ષા કરીને ભજનાથી ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર તેઓ કૃતયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે કોઇવાર ત્ર્યોજ રૂપ પણ હોય છે, કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે અને કોઇવાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે. 'विहाणादेसेणं' પરંતુ વિધા-નની અપેક્ષાથી એટલે કે એક એક પરમાણુની અપેક્ષાથી તેઓ કૃતયુગ્મ રૂપ હોતા નથી. ત્ર્યોજ રૂપ પણ હોતા નથી. અને દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોતા નથી, પરંતુ કલ્યોજ રૂપ જ હોય છે 'दुप्पएसियाणं पुच्छा' હે ભગવન્ બે પ્રદેશવાળા જે સ્કંધો છે, તેઓ શું પ્રદેશોની અપેક્ષાથી કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा' સામાન્યપણાથી બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધો પ્રદેશોની અપેક્ષાએ ચારે રાશિવાળા હોતા નથી. પરંતુ કોઈવાર તેઓ કૃતયુગ્મરાશિ રૂપ હોય છે, અને કોઈવાર તેઓ દ્વાપરયુગ્મરાશિ રૂપ હોય છે, 'नो तेओगा नो कलिओगा' તેઓ ત્ર્યોજરાશિ રૂપ અથવા કલ્યોજરાશિ રૂપ હોતા નથી.

समसंख्यका भवन्ति तदा प्रदेशतः कृतयुग्माः यदा तु विषमसंख्यका स्तदा द्वापरयुग्मा भवन्ति–विधान.देशेन तु ये द्विप्रदेशिकाः स्कन्धा स्ते प्रदेशार्थतया एकैकशश्चिन्त्यमानाः द्विप्रदेशत्वादेव द्वापरयुग्मा भवन्तीति भावः। 'तिप्पएसियाणं पुच्छा' त्रिप्रदेशिकाः खलु पृच्छा हे भदन्त ! त्रिप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्मा स्त्र्योजाः द्वापरयुग्माः कल्योजावेति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'ओघादेसेण सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा' ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः यावत् स्यात् कल्योजाः, 'विहाणादेसेणं नो कडजुम्मा तेओगा नो

ओगा' त्र्योज और कल्योज रूप नहीं होते हैं। 'विहाणादेसेणं' परन्तु –एक एक द्विप्रदेशी स्कन्ध प्रदेशरूप से द्वापरयुग्मरूप ही होता है शेष ३ राशिरूप नहीं होता है। द्विप्रदेशी स्कन्ध जब समसंख्यावाले होते हैं तब प्रदेशों की अपेक्षा वे कृतयुग्मराशिरूप होते हैं और जब वे विषम संख्या वाले होते हैं तब वे द्वापरयुग्मरूप होते हैं। जब ये एक एक करके द्विप्रदेशी स्कन्ध प्रदेशरूप से विचारित होते हैं तो दो प्रदेशों वाले होने से ये स्वतन्त्र रूप से द्वापरयुग्मरूप ही होते हैं।

'तिप्पएसियाणं पुच्छा' इस सूत्र पाठ द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है–हे भदन्त ! त्रिप्रदेशिक स्कन्ध प्रदेशरूप से क्या कृतयुग्मरूप होते हैं ? अथवा त्र्योजरूप होते हैं ? अथवा द्वापर-युग्मरूप होते हैं ? अथवा कल्योजरूप होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा' हे गौतम ! सामान्यरूप से समस्त त्रिप्रदेशिक स्कन्ध प्रदेशों की

'विहाणादेसेण' પરંતુ એક એકની અપેક્ષાથી બે પ્રદેશવાળો સ્કંધ પ્રદેશપણાથી દ્વાપરયુગ્મ રૂપ જ હોય છે. બાકીની ત્રણે રાશિ રૂપ હોતા નથી બે પ્રદેશવાળો સ્કંધ જ્યારે સમાન સંખ્યાવાળો હોય છે ત્યારે પ્રદેશોની અપેક્ષાથી તેઓ કૃતયુગ્મરાશિ રૂપ હોય છે. અને જ્યારે તેઓ વિષમ સંખ્યાવાળા હોય છે. ત્યારે તેઓ દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે. જ્યારે તેઓ એક એક કરીને બે પ્રદેશવાળો સ્કંધ પ્રદેશપણાથી વિચારવામાં આવે છે, તો બે પ્રદેશોવાળા હોવાથી આ સ્વતંત્રપણાથી દ્વાપરયુગ્મ રૂપ જ હોય છે 'तिप्पएसियाणं पुच्छा' આ સૂત્રપાઠદ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું છે કે–હે ભગવન્ ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કંધો પ્રદેશપણાથી શું કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે ? અથવા કલ્યોજ રૂપ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે–'गोयमा ! 'ओघादेसेणं' सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा' હે ગૌતમ ! સામાન્યપણાથી સઘળા ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કંધો પ્રદે-

दावरजुम्मा नो कलिओगा' विधानादेशेन नो कृतयुग्माः किन्तु त्र्योजाः नो द्वापरयुग्माः, नो कल्योजाः, समस्तत्रिप्रदेशिकमीलने तत्प्रदेशानां च चतुष्कापहारे चतुरग्रादित्वं भजनया स्यात् त्रिप्रदेशिकानामनवस्थितसंख्यात्वात् यथा चतुर्णां त्रिप्रदेशिकानां मीलने द्वादशप्रदेशाः ते च चतुरग्रा भवन्ति पञ्चानां

अपेक्षा लेकर भजना से चतूराशिरूप होते हैं-कदाचित् वे कृतयुग्म रूप भी होते हैं, कदाचित् त्र्योजरूप भी होते हैं, कदाचित् द्वापरयुग्मरूप भी होते हैं और कदाचित् कल्योजरूप भी होते हैं। पर 'विहाणादेसेणं' स्वतन्त्र रूप से एक २ त्रिप्रदेशी स्कन्ध त्र्योजराशिरूप ही होता है। कृतयुग्मराशिरूप अथवा द्वापरयुग्मराशिरूप अथवा कल्योजराशिरूप नहीं होता है। तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि जब प्रदेशों की अपेक्षा लेकर समस्त त्रिप्रदेशिक स्कन्धों का विचार सामान्यरूप से किया जाता है-तब उस अवस्था में समस्त त्रिप्रदेशिक स्कन्ध ग्रहीत हो जाते हैं और उनके मेल में समस्त उनके प्रदेश अनेक हो जाते हैं -उस समय प्रदेशों की संख्या अनवस्थित रहती है। अतः भजना से उस हालतमें इनमें चारराशिरूपता आ जाती है। जैसे मानलो जब चार त्रिप्रदेशिक स्कन्धों को मिलाया जाता है तो ४ त्रिप्रदेशिक स्कन्धों के १२ प्रदेश हो जाते हैं और इन्हें जब चार से अपहृत किया जाता है तो अन्त में चार बचते हैं इसलिये इनमें कृतयुग्मराशिरूपता

શોની અપેક્ષાથી ભજનાથી ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. એટલે કે કોઈવાર તેઓ કૃતયુગ્મ પણુ હોય છે. કોઈવાર તેઓ ત્ર્યોજ રૂપ પણુ હોય છે. કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણુ હોય છે અને કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ પણુ હોય છે પરંતુ 'विहाणादेसेण' સ્વતંત્ર એક એક ત્રણુ પ્રદેશોવાળા સ્કંધો ત્ર્યોજ રાશિ રૂપ જ હોય છે. કૃતયુગ્મરાશિ રૂપ અથવા દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ અથવા કલ્યોજ રાશિ રૂપ હોતા નથી. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-જ્યારે પ્રદેશોની અપેક્ષાથી સઘળા ત્રણુ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોનો વિચાર સામાન્યપણાથી કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે અવસ્થામા સઘળા ત્રણુ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોનો સમાવેશ થઈ જાય છે અને તેઓના મેળવવામાં આવતાં સઘળા તેઓના પ્રદેશો અનેક થઈ જાય છે. તે વખતે પ્રદેશોની સંખ્યા અનવસ્થિત-અનિશ્ચિત રહે છે તેથી એ સ્થિતિમાં ભજનાથી તેઓમાં ચારે રાશિપણું આવી જાય છે જેમકે-જ્યારે ચાર ત્રણુ પ્રદેશોવાળા સ્કંધો મેળવવામાં આવે તો ૪ ચાર ત્રણુ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોના ૧૨ બાર પ્રદેશો થઈ જાય છે અને તેમાંથી ચારની સંખ્યાથી અપહાર કરવામાં આવે છે, તો છેવટે ચાર બચે છે, તેથી તેઓમાં કૃતયુગ્મ

त्रिप्रदेशिकानां मीलने त्र्योजाः, षण्णां त्रिप्रदेशिकानां मीलने द्वापरयुग्माः, सप्तानां त्रिप्रदेशिकानां मीलने कल्योजरूपा भवन्ति विधानादेशेन तु त्र्योजा एव स्कन्धानां त्र्यणुकत्वा दिति। 'चउप्पएसियाणं पुच्छा' चतुःप्रदेशिकाः पृच्छा, हे भदन्त ! चतुःप्रदेशिकाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्माः त्र्योजाः

आजाती है और जब पांच त्रिप्रदेशिक स्कन्धों को मिलाया जाता है तब १५ प्रदेश हो जाते हैं इन्हें ४ चार से अपहृत करने पर अन्त में ३ बचते हैं- इसलिये ये त्र्योजरूप हो जाते हैं। ६ त्रिप्रदेशिक स्कन्धों को जब मिलाया जाता है तो प्रदेशों की संख्या १८ हो जाती है इन्हें चार से अपहृत करने पर अन्त में दो बचते हैं, तब ये द्वापरयुग्मरूप हो जाते हैं। सात त्रिप्रदेशिक स्कन्धों को जब मिलाते हैं तो वहां प्रदेशों की संख्या २१ हो जाती है इन्हें चार २ से अपहृत करने पर अन्त में एक बचता है तब ये कल्योजरूप हो जाते हैं और जब स्वतन्त्ररूप से एक एक त्रिप्रदेशिक स्कन्ध के प्रदेशों का विचार किया जाता है तब ये तीन ही प्रदेश होने से त्र्योज रूप ही होते हैं अन्य राशिरूप नहीं होते हैं।

'चउप्पएसियाणं पुच्छा' इस सूत्र द्वारा गौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! चार प्रदेशोंवाले समस्त स्कन्ध क्या कृतयुग्मरूप हैं ? अथवा त्र्योजरूप हैं अथवा द्वापरयुग्म रूप हैं ? अथवा

રાશિપણું આવે છે. અને જ્યારે પાંચ ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધોને મેળવવામાં આવે ત્યારે ૧૫ પંદર પ્રદેશો થઇ જાય છે, તેને ચારથી અપહાર કરવાથી છેવટે ત્રણ બચે છે. તેથી તેઓ ત્ર્યોજ રૂપ થઈ જાય છે. જ્યારે છ ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કંધો મેળવવામાં આવે ત્યારે પ્રદેશોની સંખ્યા ૧૮ અઢાર થઈ જાય છે, તેને ચારથી અપહાર કરવાથી છેવટે બે શેષ રહે છે. તેથી તે દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ થઈ જાય છે જ્યારે ત્રણ પ્રદેશોવાળા ૭ સાત સ્કંધોને મેળવવામાં આવે તો તે વખતે પ્રદેશોની સંખ્યા ૨૧ એકવીસની થઈ જાય છે. તેમાંથી ચાર ચારનો અપહાર કરવાથી છેવટે એક બચે છે ત્યારે તેઓ કલ્યોજ રૂપ થઇ જાય છે, અને જ્યારે સ્વતંત્રપણાથી એક એક ત્રણ પ્રદેશ વાળા સ્કંધના પ્રદેશોનો વિચાર કરવામાં આવે છે, ત્યારે તેના ત્રણજ પ્રદેશો હોવાથી તે ત્ર્યોજ રૂપજ હોય છે. અન્ય રાશિ રૂપ હોતા નથી

'चउप्पएसियाणं पुच्छा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું છે કે-હે ભગવન્ ચાર પ્રદેશોવાળા સઘળા સ્કંધો શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ

द्वापरयुग्मा कल्योजा वेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा नो कलिओगा' ओघादेशेनापि विधानादेशेनापि चतुःप्रदेशिकाः कृतयुग्मा एव भवन्ति नो त्र्योजा नो द्वापरयुग्मा नो कल्योजाः। 'पंचपएसिया जहा परमाणुपोग्गला' पञ्चप्रदेशिकाः पुद्गलाः यथा परमाणुपुद्गलाः परमाणुपुद्गलवत् -कल्योजा एव भवन्ति न तु कृतयुग्माः, न त्र्योजाः, न द्वापरयुग्मा वा भवन्तीति। 'छप्पएसिया जहा दुप्पएसिया' षट्प्रदेशिकाः स्कन्धा यथा द्विप्रदेशिकाः षट्-

कल्योजरूप हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-गोयमा! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा, नो कलिओगा' हे गौतम! चार प्रदेशों वाले समस्त स्कन्ध प्रदेशों की अपेक्षा से कृतयुग्मरूप ही होते हैं त्र्योजादि राशिरूप नहीं होते हैं, इसी प्रकार से वे भिन्न २ रूप से भी-स्वतन्त्र रूप से भी एक एक होकर कृतयुग्मराशिरूप ही होते हैं, अन्य त्र्योज द्वापरयुग्म और कल्योजराशिरूप नहीं होते हैं।

'पंच पएसिया जहा परमाणुपोग्गला' पांच प्रदेशों वाले जो पुद्गल हैं वे समस्त परमाणु पुद्गलों की समानता होने से सामान्य रूप से चारराशिरूप होते हैं और विशेषरूप से केवल कल्योजरूप ही होते हैं, कृतयुग्म, त्र्योज, और द्वापरयुग्मरूप नहीं होते हैं। 'छप्पएसिया जहा दुप्पएसिया' षट्प्रदेशिक स्कन्ध द्विप्रदेशिक स्कन्ध के जैसे सामा-

રૂપ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'ગોયમા! ओघादेसेण वि विहाणादेसेण वि कडजुम्मा नो तेओगा नो दावरजुम्मा, नो कलिओगा' હે ગૌતમ! ચાર પ્રદેશોવાળા સઘળા સ્કંધો પ્રદેશોની અપેક્ષાથી કૃતયુગ્મ રૂપ જ હોય છે. ત્ર્યોજ વિગેરે રાશિ રૂપ હોતા નથી. એજ રીતે તેઓ જુદા જુદા પ્રકારથી પણ એટલે કે સ્વતંત્ર રૂપથી પણ એક એકપણાથી કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ જ હોય છે ત્ર્યોજ રાશિ રૂપ કે દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ અથવા કલ્યોજ રાશિ રૂપ હોતા નથી.

'पंच पएसिया जहा परमाणुपोग्गला' પાંચ પ્રદેશવાળા જે પુદ્ગલો છે, તેઓ સઘળા પરમાણુ પુદ્ગલોને સમાનપણાથી સામાન્યપણાથી ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. અને વિશેષપણાથી કેવળ કલ્યોજ રાશિ રૂપ જ હોય છે. કૃતયુગ્મ, ત્ર્યોજ, અને દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ હોતા નથી. 'छप्पएसिया जहा दुप्पएसिया' છ પ્રદેશવાળો સ્કંધ બે પ્રદેશવાળા સ્કંધના કથન પ્રમાણે સામા-

प्रदेशिका पुद्गला ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः नो त्र्योजाः स्यात् द्वापरयुग्माः, नो कल्योजा इत्यर्थः विधानादेशेन नो कृतयुग्मा नो त्र्योजाः किन्तु द्वापरयुग्मा-न तु कल्योजा इति। 'सत्तपएसिया जहा तिप्पएसिया' सप्तप्रदेशिका यथा त्रिप्रदेशिकाः सप्तप्रदेशिकाः स्कन्धा ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः यावत् स्यात् कल्योजाः विधानादेशेन नो कृतयुग्मा किन्तु त्र्योजाः नो द्वापरयुग्मा न वा कल्योजा इति 'अट्ठ पएसिया जहा-चउप्पएसिया' अष्टप्रदेशिकाः स्कन्धा यथा चतुःप्रदेशिकाः चतुःप्रदेशिकवत्-अष्टप्रदेशिका ओघादेशेन विधानादेशेनापि कृतयुग्मरूपाः न तु

न्य की अपेक्षा कदाचित् कृतयुग्मरूप होते हैं और कदाचित् द्वापर-युग्मरूप होते हैं पर वे त्र्योज और कल्योजरूप नहीं होते हैं विधाना-देश से वे न कृतयुग्मरूप होते हैं और न त्र्योजरूप होते हैं। किन्तु द्वापरयुग्मरूप ही होते हैं, कल्योजरूप भी वे नहीं होते हैं। 'सत्तपए सिया जहा तिप्पएसिया' सप्तदेशिक स्कन्ध त्रिप्रदेशिक स्कन्ध के जैसा सामान्यदेश से कदाचित् कृतयुग्मरूप भी होते हैं, कदाचित् त्र्योजरूप भी होते हैं, कदाचित् द्वापरयुग्मरूप भी होते हैं और कदाचित् कल्योजरूप भी होते हैं। तथा-विधानादेश से वे न कृतयुग्मरूप होते हैं, न द्वापरयुग्मरूप होते हैं और न कल्योजरूप होते हैं किन्तु त्र्योज-रूप ही होते हैं। 'अट्ठपएसिया जहा चउप्पएसिया' आठ प्रदेशोंवाले जो स्कन्ध हैं वे चतुष्प्रदेशिक स्कन्ध के जैसा ओघादेश से और विधा-नादेशसे दोनों अपेक्षा से भी कृतयुग्मरूप ही होते हैं त्र्योज अथवा

ન્યપણાથી કોઈવાર કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે અને કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે, પરંતુ તેઓ ત્ર્યોજ રાશિ રૂપ અથવા કલ્યોજ રાશિ રૂપ હોતા નથી વિધાનાદેશથી તેઓ કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ હોતા નથી તથા ત્ર્યોજ રાશિ રૂપ પણ હોતા નથી પરંતુ દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ જ હોય છે. 'सत्त पएसिया जहा तिपएसिया' સાત પ્રદેશોવાળો સ્કંધ ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધના કથન પ્રમાણે સામાન્યપણાથી કોઈવાર કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ પણ હોય છે, કોઈવાર ત્ર્યોજ રાશિ રૂપ પણ હોય છે કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ પણ હોય છે, અને કોઈવાર કલ્યોજ રાશિ રૂપ પણ હોય છે. વિધાનાદેશથી-વિશેષપણાથી તે કૃતયુગ્મ રૂપ નથી તેમ દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ નથી તથા કલ્યોજ રૂપ પણ નથી પરંતુ ત્ર્યોજ રૂપ જ હોય છે 'अट्ठपएसिया जहा चउप्पएसिया' આઠ પ્રદેશોવાળા જે સ્કંધો છે તે ચાર પ્રદેશોવાળા સ્કંધના કથન પ્રમાણે ઓઘાદેશથી અને વિધાનાદેશથી એમ બન્ને પ્રકારથી કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ જ હોય છે. ત્ર્યોજ અથવા દ્વાપર-

त्र्योजाः न वा द्वापरयुग्माः न वा कल्योजा इति । 'णवपएसिया जहा परमाणुपोग्गला' नवप्रदेशिकाः स्कन्धा यथा परमाणुपुद्गलाः, परमाणुपुद्गलवत् ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्मा यावत् स्यात् कल्योजाः विधानादेशेन नो कृतयुग्मा नो त्र्योजा नो द्वापरयुग्माः कल्योजा इति । 'दसपएसिया जहा दुपएसिया' दशप्रदेशिका यथा द्विप्रदेशिकाः द्विप्रदेशिकवत् दशप्रदेशिकपुद्गला अपि ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः नो त्र्योजाः स्यात् द्वापरयुग्माः नो कल्योजाः, विधानादेशेन तु नो कृतयुग्माः नो त्र्योजाः किन्तु द्वापरयुग्माः न वा कल्योजा इति । 'संखेज्जपएसिया णं पुच्छा' संख्येयप्रदेशिकाः पृच्छा, हे भदन्त ! संख्येयप्रदेशिकाः

द्वापरयुग्म अथवा कल्योज रूप नहीं होते हैं । 'णवपएसिया जहा परमाणुपोग्गला' नौ प्रदेशोंवाले समस्त स्कन्ध सामान्य से परमाणु पुद्गलों के जैसे कदाचित् कृतयुग्मरूप भी होते हैं यावत् कदाचित् कल्योजरूप भी होते हैं । तथा विधान से-एक एकरूप से वे केवल कल्योजरूप ही होते हैं, कृतयुग्मरूप अथवा त्र्योजरूप अथवा द्वापरयुग्मरूप नहीं होते हैं । 'दस पएसिया जहा दुप्पएसिया' दशप्रदेशिक जो स्कन्ध हैं वे सामान्य से द्विप्रदेशिक स्कन्धों के जैसे कदाचित् कृतयुग्मरूप भी होते हैं और कदाचित् द्वापरयुग्मरूप भी होते हैं, त्र्योजरूप अथवा कल्योजरूप नहीं होते है तथा-विधान से-एक एक दशप्रदेशिक स्कन्ध स्वतन्त्र रूप से द्वापरयुग्मरूप होते हैं, कृतयुग्मरूप नहीं होते हैं, त्र्योजरूप नहीं होते हैं और न कल्योजरूप ही होते हैं ।

'संखेज्जपएसिया णं पुच्छा' इस सूत्र द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने

युग्म अथवा કલ્યોજ રૂપ હોતા નથી. 'णवपएसिया जहा परमाणुपोग्गला' નવ પ્રદેશોવાળા સઘળા સ્કંધો સામાન્યપણાથી પરમાણુ પુદ્ગલોના કથન પ્રમાણે કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે. યાવત્ કદાચિત કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. તથા વિધાનાદેશથી એટલે કે એક એકપણાથી તેઓ કેવળ કલ્યોજ રૂપ જ હોય છે. કૃતયુગ્મ રૂપ અથવા ત્ર્યોજ રૂપ અથવા દ્વાપર યુગ્મરૂપ હોતા નથી. 'दसपएसिया जहा दुप्पएसिया' દસ પ્રદેશોવાળા જે સ્કંધો છે, તે સામાન્યપણાથી બે પ્રદેશવાળા સ્કંધોના કથન પ્રમાણે કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે અને કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે. ત્ર્યોજ રૂપ અથવા કલ્યોજ રૂપ હોતા નથી તથા વિધાનાદેશથી એક-એક રૂપથી દશપ્રદેશવાળો સ્કંધ સ્વતંત્ર રીતે દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે. તે કૃતયુગ્મ રૂપ હોતા નથી તથા ત્ર્યોજ રૂપ પણ હોતા નથી અને કલ્યોજ રૂપ પણ હોતા નથી

'संखेज्जपएसियाणं पुच्छा' આ સૂત્રદ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું

स्कन्धाः प्रदेशार्थतया किं कृतयुग्माः किं-त्र्योजा द्वापरयुग्माः कल्योजावेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा' ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः यावत् स्यात् कल्योजाः, 'विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगावि' विधानादेशेन कृतयुग्मा अपि त्र्योजाः द्वापरयुग्माः कल्योजा अपीति भावः। 'एवं असंखेज्ज-पएसिया वि' एवम्-संख्येयप्रदेशिकस्कन्धवदेव असंख्येयप्रदेशिकस्कन्धा अपि ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः स्यात् त्र्योजाः स्यात् द्वापरयुग्माः स्यात् कल्योजाः

प्रभुश्री से ऐसा पूछा है हे भदन्त! संख्यातप्रदेशिक स्कन्ध प्रदेशरूप से क्या कृतयुग्मरूप हैं? अथवा त्र्योजरूप हैं? अथवा द्वापरयुग्मरूप हैं? अथवा कल्योजरूप हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा' सामान्य से संख्यातप्रदेशिक स्कन्ध भजना से चारों राशिरूप होते हैं-कदाचित् वे कृतयुग्मरूप भी होते हैं, कदाचित् त्र्योजरूप भी होते हैं, कदाचित् वे द्वापरयुग्मरूप भी होते हैं और कदाचित् कल्योजरूप भी होते हैं। तथा-'विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि' विधानादेश से वे चारों राशिरूप होते हैं कृतयुग्मरूप भी होते हैं त्र्योजरूप भी होते हैं, द्वापरयुग्मरूप भी होते हैं और कल्योजरूप भी होते। 'एवं असंखेज्जपएसिया वि' संख्यातप्रदेशिक स्कन्ध के जैसे असंख्यातप्रदेशिक स्कन्ध भी ओघादेश-सामान्य की अपेक्षा से चारों

પૂછયું છે કે-હે કૃપાસાગર ભગવન્ સંખ્યાત પ્રદેશવાળો જે સ્કંધ છે, તે પ્રદેશપણાથી શું કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ છે? અથવા ત્ર્યોજ રાશિ રૂપ છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રાશિ રૂપ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा' સામાન્યપણાથી સંખ્યાત પ્રદેશવાળો સ્કંધ ભજનાથી ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર તે કૃતયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે, કોઈવાર તે ત્ર્યોજ રૂપ પણ હોય છે. કોઈવાર તે દ્વાપરયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે. અને કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. તથા 'विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि' વિધાનાદેશથી તેઓ ભજનાથી ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. કોઈવાર ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે, કોઈ વાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે. અને કદાચિત્ કલ્યોજ રૂપ હોય છે. 'एवं असंखेज्जपएसिया वि' સંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધના કથન પ્રમાણે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો સ્કંધ પણ સામાન્યપણાથી ભજનાથી ચારે રાશિ

विधानादेशेन तु कृतयुग्मा अपि त्र्योजा अपि द्वापरयुग्माअपि, कल्योजा अपि भवन्तीति। 'अणंतपएसिया वि' अनन्तप्रदेशिका अपि स्कन्धा ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः यावत् स्यात् कल्योजाः, विधानादेशेन कृतयुग्मा अपि त्र्योजा अपि द्वापरयुग्माअपि कल्योजा अपि भवन्तीति भावः ॥सू० ९॥

अथ क्षेत्ररूपेण पुद्गलान् विचारयितुमाह-'परमाणुपोग्गलेणं' इत्यादि।

मूलम्-परमाणुपोग्गले णं भंते! किं कडजुम्मपएसोगाढे पुच्छा गोयमा! नो कडजुम्मपएसोगाढे तेओग० नो दावरजुम्म० कलिओगपएसोगाढे। दुप्पएसिणं पुच्छा गोयमा! नो कडजुम्म-पएसोगाढे नो तेओग०। सिय दावरजुम्मपएसोगाढे सिय कलि-ओगपएसोगाढे। तिप्पएसिएणं पुच्छा गोयमा! नो कडजुम्म-पएसोगाढे सिय तेओगपएसोगाढे सिय दावरजुम्मपएसोगाढे

राशिरूप होते हैं-कदाचित् वे कृतयुग्मरूप होते हैं, कदाचित् त्र्योजरूप होते हैं, कदाचित् द्वापरयुग्मरूप होते हैं और कदाचित् कल्योजरूप होते हैं। तथा विधानादेश अर्थात् स्वतन्त्र रूप से वे एक एक की अपेक्षा में-व्यक्तिरूप में चारों राशिरूप होते हैं कृतयुग्मरूप भी होते हैं त्र्योजरूप भी होते है, द्वापरयुग्मरूप भी होते हैं और कल्योजरूप भी होते हैं 'अणंतपएसिया वि' अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध भी सामान्यता को लेकर भजना से चारों राशिरूप होते हैं कदाचित् वे कृतयुग्मरूप होते हैं और कदाचित् वे यावत् कल्योजरूप होते है। और विधानादेश से कृतयुग्म भी, त्र्योज भी द्वापरयुग्म भी कल्योज भी होते हैं ॥सू०९॥

રૂપ હોય છે એટલે કે કોઈવાર તેઓ કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે, કોઈ વાર ત્ર્યોજ રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે, અને કોઈવાર કલ્યોજ રાશિ રૂપ હોય છે. તથા સ્વતંત્ર રૂપથી તેઓ એક એકપણામાં-અર્થાત્ વ્યક્તિરૂપમાં ભજનાથી ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈ વાર કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર ત્ર્યોજ રાશિ રૂપ પણ હોય છે. કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે. અને કોઈવાર કલ્યોજ રાશિ રૂપ હોય છે. અણંતપએસિયા વિ' અનંત પ્રદેશોવાળો સ્કંધ પણ સામાન્ય અને વિશેષપણાથી ચારે રાશિ રૂપ હોય છે. કોઈવાર તેઓ કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ હોય છે. અને કોઈવાર તેઓ યાવત્ ત્ર્યોજ રાશિ રૂપ હોય છે તથ દ્વાપર-યુગ્મ રાશિ રૂપ અને કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. ॥સૂ૦ ૯॥

सिय कलिओगपएसोगाढे। चउप्पएसिएणं पुच्छा गोयमा! सिय कडजुम्मपएसोगाढे जाव सिय कलिओगपएसोगाढे, एवं जाव अणंतपएसिए। परमाणुपोग्गला णं भंते! कडजुम्म० पुच्छा गोयमा! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा, नो तेओग० नो दावर० नो कलिओग०। विहाणादेसेणं नो कडजुम्मपएसोगाढा, नो तेओग० नो दावरजुम्म० कलिओगपएसोगाढा। दुप्पएसियाणं पुच्छा गोयमा! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओग० नो दावर० नो कलिओग०। विहाणादेसेणं नो कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओगपएसोगाढा दावरजुम्मपएसोगाढा वि कलिओगपएसोगाढा वि। तिप्पएसियाणं पुच्छा गोयमा! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओग० नो दावर० नो कलिओग०। विहाणादेसेणं नो कडजुम्मपएसोगाढा तेओगपएसोगाढा वि दावरजुम्मपएसोगाढा वि कलिओगपएसोगाढा वि। चउप्पएसियाणं पुच्छा, गोयमा! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा, नो तेओग० नो दावरजुम्म० नो कलिओग०। विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा वि जाव कलिओगपएसोगाढा वि एवं जाव अणंतपएसिया ॥सू० १०॥

छाया--परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त! किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढः पृच्छा? गौतम! नो कृतयुग्मप्रदेशावगाढः नो त्र्योज० नो द्वापरयुग्म० कल्योजप्रदेशावगाढः। द्विप्रदेशिकः खलु पृच्छा' गौतम! नो कृतयुग्मप्रदेशावगाढः नो त्र्योज० स्यात् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढः स्यात् कल्योजप्रदेशावगाढः। त्रिप्रदेशिकः खलु पृच्छा-गौतम! नो कृतयुग्मप्रदेशावगाढः स्यात् त्र्योजप्रदेशावगाढः। स्यात् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढः। स्यात् कल्योजप्रदेशावगाढः। चतुःप्रदेशिकः खलु पृच्छा- गौतम! स्यात् कृतयुग्मप्रदेशावगाढः, यावत् स्यात् कल्योजप्रदेशावगाढः, एवं यावदनन्तप्रदेशिकः। परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त! किं कृतयुग्म० पृच्छा, गौतम! ओघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढा नो

त्र्योज० नो द्वापरयुग्म० नो कल्योज० । विधानादेशेन नो कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः नो त्र्योजप्रदेशावगाढाः, नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढाः, कल्योजप्रदेशावगाढाः । द्विप्रदेशिकाः खलु पृच्छा गौतम ! ओघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः, नो त्र्योज० नो द्वापर० नो कल्योज० विधानादेशेन नो कृतयुग्मप्रदेशावगाढा नो त्र्योजप्रदेशावगाढा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा अपि कल्योजप्रदेशावगाढा अपि । त्रिप्रदेशिकाः खलु पृच्छा–गौतम ! ओघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः नो त्र्योज० नो कल्योज० विधानादेशेन नो कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः त्र्योज प्रदेशावगाढा अपि द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा अपि कल्योजप्रदेशावगाढा अपि । चतुःप्रदेशिका खलु पृच्छा गौतम ! ओघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः नो त्र्योज० नो द्वापर० नो कल्योज०, विधानादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढा अपि यावत् कल्योजप्रदेशावगाढा अपि, एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः ॥सू०१०॥

टीका––'परमाणुपोग्गले णं भंते !' परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! 'किं कडजुम्मपएसोगाढे पुच्छा' किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढः पृच्छा–हे भदन्त ! परमाणु पुद्गलः किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढः त्र्योजप्रदेशावगाढः, द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढः कल्योजप्रदेशावगाढो वेति प्रश्नः । भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो कडजुम्मपएसोगाढे–नो तेओग० नो दावर० कलिओगपएसो

अब क्षेत्ररूप से सूत्रकार पुद्गलों का विचार करते हैं–'परमाणुपोग्गले णं भंते ! किं कडजुम्मपएसोगाढे पुच्छा' इत्यादि ।

टीकार्थ–गौतमस्वामीने प्रभुश्री से अब ऐसा पूछा है–'परमाणुपोग्गलेणं भंते !' हे भदन्त ! परमाणुपुद्गल 'किं कडजुम्मपएसोगाढे पुच्छा' क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ हैं ? अथवा त्र्योजप्रदेशावगाढ हैं ? अथवा द्वापरयुग्म प्रदेशावगाढ हैं ? अथवा कल्योज प्रदेशावगाढ है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा ! नो कडजुम्मपएसोगाढे, नो तेओग० नो दावर० कलिओग' पुद्गल का एक परमाणु न कृतयुग्म-

---

હવે ક્ષેત્રરૂપથી સૂત્રકાર પુદ્ગલોનો વિચાર કરે છે. 'परमाणुपोग्गले णं भंते ! किं कडजुम्मपएसोगाढे पुच्छा' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે–'परमाणु पोग्गले णं भंते !' હે જગરક્ષક ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલ 'किं कडजुम्मपएसोगाढे पुच्छा' શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળું છે ? અથવા ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળું છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળું છે ? અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે–"गोयमा ! नो कडजुम्मपएसोगाढे नो तेओग० नो दावर० कलिओग०" પુદ્ગલનું એક પરમાણુ

गाढे' नो कृतयुग्मप्रदेशावगाढः परमाणुपुद्गलः नो त्र्योजप्रदेशावगाढः नो द्वापर-युग्मप्रदेशावगाढः किन्तु केवलं कल्योजप्रदेशावगाढ, एव भवति एकत्वादिति। 'दुप्पएसिए णं पुच्छा' द्विप्रदेशिकः खलु पृच्छा-हे भदन्त! द्विप्रदेशिकः स्कन्धः किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढः किं वा त्र्योजप्रदेशावगाढः यद्वा द्वापरयुग्मप्रदेशाव-गाढः कल्योजप्रदेशावगाढो वा भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'नो कडजुम्मपएसोगाढे नो तेओग० सिय दावरजुम्म-पएसोगाढे सिय कलिओगपएसोढे' नो कृतयुग्मप्रदेशावगाढो द्विप्रदेशिकः स्कन्धो न वा त्र्योजप्रदेशावगाढः किन्तु स्यात्-कदाचित् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढः स्यात्

प्रदेशावगाढ होता है, न त्र्योजप्रदेशावगाढ होता है, न द्वापरयुग्मप्रदे-शावगाढ होता है किन्तु वह कल्योजप्रदेशावगाढ होता है। क्योंकि वह एक होता है। 'दुप्पएसिएणं पुच्छा' इस सूत्र द्वारा गौतमस्वामीने प्रभु से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! जो पुद्गल द्विप्रदेशी स्कन्धरूप होता है वह क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ होता है? अथवा त्र्योजप्रदेशावगाढ होता है? अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ होता है? अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ होता है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री गौतम से कहते हैं-'गोयमा! नो कडजुम्मपएसोगाढे नो तेओग० सिय दावरजुम्मपएसोगाढे, सिय कलिओगपएसोगाढे' हे गौतम! जो पुद्गल द्विप्रदेशी स्कन्धरूप होता है वह कृतयुग्मप्रदेशावगाढ नहीं होता है, त्र्योजप्रदेशावगाढ नहीं होता है किन्तु कदाचित् वह द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ होता है और कदाचित् वह कल्योजप्रदेशावगाढ होता है। क्योंकि उसका ऐसा ही परिणाम

કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળું હોતું નથી, ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢવાળું પણ હોતું નથી, દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢવાળું પણ હોતું નથી પરંતુ તે કલ્યોજ પ્રદેશા-વગાઢ જ હોય છે. કેમકે તે એક હોય છે, 'दुप्पएसिए णं पुच्छा' આ સૂત્રદ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું છે કે-હે ભગવન્ આ સંસારમાં જે પુદ્ગલ બે પ્રદેશવાળા સ્કંધ રૂપ હોય છે, તે શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ રૂપ હોય છે? અથવા ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ રૂપ હોય છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદે-શાવગાઢ રૂપ હોય છે? અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ રૂપ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પરમકૃપાળુ પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! नो कडजुम्मपएसोगाढे नो तेओग० सिय दावरजुम्मपएसोगाढे सिय कलिओगपएसोगाढे' હે ગૌતમ! જે પુદ્ગલ બે પ્રદેશી સ્કંધ રૂપ હોય છે. તે કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોતા નથી. ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોતા નથી પરંતુ કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે, અને કોઈવાર તે કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે, કેમકે તેનું પાર

कदाचित् कल्योजप्रदेशावगाढः, परिणामविशेषादिति। 'तिप्पएसिए णं पुच्छा?' त्रिप्रदेशिकः खलु पृच्छा हे भदन्त! त्रिप्रदेशिकः स्कन्धः किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढः किं वा त्र्योजप्रदेशावगाढः, द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढः, कल्योजप्रदेशावगाढो वेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'नो कडजुम्मपएसोगाढे सिय तेओगपएसोगाढे सिय दावरजुम्मपएसोगाढे सिय कलिओगपएसोगाढे' नो कृतयुग्मप्रदेशावगाढः त्रिप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्-कदाचित् त्र्योजप्रदेशावगाढः, स्यात्-कदाचित् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढः, स्यात्-कदाचित् कल्योजप्रदेशावगाढः त्रिप्रदेशिकस्कन्धस्य क्षेत्रापेक्षया विलक्षणपरिणामविशेषादिति। 'चउप्पएसिए णं पुच्छा' चतुःप्रदेशिकः खलु पृच्छा, हे भदन्त! चतुः प्रदेशिकः स्कन्धः किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढः

विशेष होता है। 'तिप्पएसिए णं पुच्छा' श्रीगौतमस्वामीने प्रभुश्री से इस सूत्रद्वारा ऐसा पूछा है-हे भदन्त! त्रिप्रदेशिक स्कन्ध क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ होता है? अथवा त्र्योजप्रदेशावगाढ होता है? अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ होता है? अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ होता है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! नो कडजुम्म सिय तेओग० सिय दावरजुम्म० सिय कलिओगपएसोगाढे' हे गौतम! त्रिप्रदेशिक स्कन्ध कृतयुग्मप्रदेशावगाढ नहीं होता है किन्तु क्षेत्र की अपेक्षा से वह अपने विलक्षण परिणमन विशेष के अनुसार कदाचित त्र्योजप्रदेशावगाढ होता है, कदाचित् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ होता है और कदाचित् वह कल्योज प्रदेशावगाढ होता है।

'चउप्पएसिए णं भंते! पुच्छा' हे भदन्त! जो पुद्गल चतुष्प्रदेशी स्कन्ध रूप होता है वह क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ होता है? अथवा

ણામ વિશેષ એવું જ હોય છે. 'तिप्पएसिए णं पुच्छा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું છે કે-હે ભગવન્ ત્રણ પ્રદેશોવાળો સ્કંધ શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે? અથવા ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે? અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે 'गोयमा! नो कडजुम्मा सिय तेओग० सिय दावरजुम्म० सिय कलिओगपएसोगाढे' હે ગૌતમ! ત્રણ પ્રદેશવાળો સ્કંધ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોતો નથી પરંતુ ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી તે પોતાના વિલક્ષણ પરિણમન વિશેષ પ્રમાણે કોઈવાર ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે, અને કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે તથા કોઈવાર કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે, 'चउप्पएसिए णं भंते! पुच्छा' હે ભગવન્

त्र्योजप्रदेशावगाढः द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढः कल्योजप्रदेशावगाढो वेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय कडजुम्मपएसोगाढे जाव सिय कलिओगपएसोगाढे' स्यात् कृतयुग्मप्रदेशावगाढो यावत् स्यात्- कदाचित् कल्योजप्रदेशावगाढः, अत्र यावत् पदेन स्यात् त्र्योजप्रदेशावगाढः स्यात् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढः, इत्यनयोः संग्रहो भवतीति। 'एवं जाव अणंतपएसिए' एवं चतुःप्रदेशिकस्कन्धवत् यावदनन्तप्रदेशिकः, पञ्चप्रदेशिकस्कन्धादारभ्य दशप्रदेशिकस्कन्धः, संख्यातप्रदेशिकस्कन्धः, असंख्यातप्रदेशिकस्कन्धानन्तप्रदेशिकस्कन्धः स्यात् कृतयुग्मप्रदेशावगाढः स्यात् त्र्योजप्रदेशावगाढः स्यात् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढः स्यात् कल्योजप्रदेशावगाढः, 'परमाणुपोग्गला णं भंते!

त्र्योजप्रदेशावगाढ होता है? अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ होता है? अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ होता है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं- 'गोयमा' हे गौतम! जो पुद्गल चतुष्प्रदेशी स्कन्ध रूप होता है वह 'सिय कडजुम्मपएसोगाढे, जाव सिय कलिओगपएसोगाढे' कदाचित् कृतयुग्मप्रदेशावगाढ होता है, कदाचित् त्र्योजप्रदेशावगाढ होता है, कदाचित् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ होता है, कदाचित् कल्योजप्रदेशावगाढ होता है। 'एवं जाव अणंतपएसिए' इसी प्रकार पञ्चप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर दशप्रदेशिक स्कन्ध, संख्यातप्रदेशिक स्कन्ध, असंख्यातप्रदेशिक स्कन्ध और अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध कदाचित् कृतयुग्मप्रदेशावगाढ होता है, कदाचित् त्र्योजप्रदेशावगाढ होता है, कदाचित् द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ होता है एवं कदाचित् कल्योजप्रदेशावगाढ होता है।

જે પુદ્ગલ ચાર પ્રદેશી સ્કંધ રૂપ હોય છે તે શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે? અથવા ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે? કે કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે- 'गोयमा!' હે ગૌતમ! જે પુદ્ગલો ચાર પ્રદેશવાળા સ્કંધ રૂપ હોય છે, તે 'सिय कडजुम्मपएसोगाढे जाव कलिओगपएसोगाढे' કોઈવાર કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ હોય છે. કોઈવાર ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ હોય છે. અને કોઈવાર કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે, 'एवं जाव अणंतपएसिए' એજ પ્રમાણે પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કંધથી લઈને દશ પ્રદેશવાળો સ્કંધ સંખ્યાત પ્રદેશવાળો સ્કંધ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો સ્કંધ અને અનંત પ્રદેશવાળો સ્કંધ કોઈવાર કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે. કોઈવાર ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે. કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે, અને કોઈવાર કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે,

किं कडजुम्म० पुच्छा' परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त ! किं कृतयुग्म० पृच्छा-हे
भदन्त ! परमाणुपुद्गलाः किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः त्र्योज० द्वापरयुग्म० कल्योज
प्रदेशावगाढा वा भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा'
हे गौतम ? 'ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा 'नो तेओग० नो दावर० नो
कलियोग०' 'ओघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः परमाणुपुद्गला नो त्र्योजप्रदेशाव
गाढाः नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा न वा कल्योजप्रदेशावगाढा भवन्तीति। 'विहा-
णादेसेणं नो कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओग० नो दावर० कलियोगपएसोगाढा'
विधानादेशेन एकैकशः नो कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः नो त्र्योजप्रदेशावगाढाः नो द्वापर-
युग्मप्रदेशावगाढाः किन्तु कल्योजप्रदेशावगाढा भवन्ति ओघतः परमाणवस्तु कृत-

---

'परमाणुपोग्गला णं भंते ! किं कडजुम्म पुच्छा' अब गौतमस्वामी
समस्त पुद्गल परमाणुओं को लेकर प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त !
जितने भी पुद्गलपरमाणु हैं वे क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ है ? अथवा
त्र्योजप्रदेशावगाढ हैं ? अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ है ? अथवा कल्यो
जप्रदेशावगाढ है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! ओघा-
देसेणं कडजुम्मपएसोगाढा, नो तेओग०, नो दावर०, नो कलिओग०'
हे गौतम ! सामान्य से समस्त पुद्गलपरमाणु कृतयुग्मप्रदेशावगाढ हैं।
त्र्योजप्रदेशावगाढ नहीं हैं द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ नहीं है और न कल्यो-
जप्रदेशावगाढ है। 'विहाणादेसेणं नो कडजुम्मपएसोगाढा, नो तेओग०
नो दावर०, कलिओगपएसोगाढा' तथा विशेष से समस्त पुद्गल
परमाणु न कृतयुग्मप्रदेशावगाढ हैं, न त्र्योजप्रदेशावगाढ हैं, न द्वापर-

---

હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી સઘળા પુદ્ગલ પરમાણુઓને લઈને પ્રભુશ્રીને
એવું પૂછે છે કે-'परमाणुपोग्गला णं भंते ! किं कडजुम्मा पुच्छा' હે ભગવન્
જેટલા પુદ્ગલ પરમાણુઓ છે, તે શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે ? અથવા
ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે ? અથવા કલ્યોજ
પ્રદેશાવગાઢ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा !
ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा, 'नो तेओग० नो दावर० नो कलिओग०' હે ગૌતમ !
સામાન્યપણાથી સઘળા પુદ્ગલ પરમાણુ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ છે, ત્ર્યોજપ્રદેશાવગાઢ
નથી, દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ નથી. તથા કલ્યોજપ્રદેશાવગાઢ હોતા નથી.
'विहाणादेसेणं नो कडजुम्मपएसोगाढा, नो तेओग० नो दावर० कलिओगपएसो
गाढा' તથા વિશેષપણાથી સઘળા પુદ્ગલ પરમાણુ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ નથી.
તેમ ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ નથી તથા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ નથી. પરંતુ

युग्मप्रदेशावगाढा एव भवन्ति सकललोकव्यापित्वात् परमाणूनाम् सकललोकप्रदेशानां चासंख्यातत्वादवस्थितत्वाच्च चतुरग्रता भवति विधानादेशेन तु आकाशस्यैकप्रदेशापेक्षया परमाणूनां कल्योजप्रदेशावगाढत्वं-सर्वेषां परमाणूनामेकदेशावगाढत्वादिति भावः । 'दुप्पएसिया णं पुच्छा' द्विप्रदेशिकाः खलु पृच्छा' हे भदन्त ! द्विप्रदेशिकाः स्कन्धाः किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढा त्र्योजप्रदेशावगाढाः, द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढाः कल्योजप्रदेशावगाढा वा भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा' ओघादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढा द्विप्रदेशिकाः स्कन्धाः 'नो तेओग० नो दावरजुम्म० नो

युग्मप्रदेशावगाढ हैं, किन्तु कल्योजप्रदेशावगाढ हैं। सामान्य रूप से समस्त परमाणुओं में कृतयुग्मता ही कही गई है उसका कारण समस्त लोक में उनका व्याप्त होकर रहना है। लोक के जो प्रदेश हैं वे अवस्थित असंख्यात हैं। तथा एक एक परमाणु एक एक प्रदेशावगाढ हैं इस अपेक्षा वे कल्योजरूप ही कहे गये हैं। 'दुप्पएसियाणं पुच्छा' गौतम स्वामीने इस सूत्रद्वारा ऐसा पूछा है कि हे भदन्त! जितने भी द्विप्रदेशी स्कन्ध हैं वे सामान्यरूप से क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ हैं? अथवा त्र्योजप्रदेशावगाढ हैं? अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ हैं? अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ हैं इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा' हे गौतम! जितने भी द्विप्रदेशिक स्कन्ध हैं वे सब सामान्यरूप से कृतयुग्मप्रदेशावगाढ ही हैं। 'नो तेओग० नो दावरजुम्मा०, नो कलिओ०' त्र्योजप्रदेशावगाढ नहीं हैं, द्वापरयुग्म-

કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે. સામાન્યપણાથી સઘળા પરમાણુઓમાં કૃતયુગ્મપણું જ કહ્યુ છે, તેનું કારણ સઘળા લોકમાં વ્યાપ્ત થઇને તેઓનું રહેવું તે છે. લોકના જે પ્રદેશો છે, તે અસંખ્યાત છે, તથા એકએક પરમાણુ એક એક પ્રદેશાવગાઢ છે આ અપેક્ષાથી તેને કલ્યોજ રૂપ જ કહેલ છે. 'दुप्पएसिया णं पुच्छा' શ્રી ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્રદ્વારા પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું છે કે-હે ભગવન્ જેટલા બે પ્રદેશવાળા સ્કંધો છે, તે બધા સામાન્યપણાથી શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે? અથવા ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે? અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-गोयमा! ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा' હે ગૌતમ! જેટલા બે પ્રદેશવાળા સ્કંધો છે, તે બધા સામાન્યપણાથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ જ છે. 'नो तेओग० नो दावरजुम्मा नो कलिओगा' ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ નથી તેમ દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ નથી. અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ નથી.

कलिओग०' नो त्र्योजप्रदेशावगाढा भवन्ति। नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा भवन्ति, न वा कल्योजप्रदेशावगाढा भवन्तीति। 'विहाणादेसेणं नो कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओगपएसोगाढा' विधानादेशेन नो कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः, नो त्र्योजप्रदेशावगाढाः, 'दावरजुम्मपएसोगाढा वि कलिओगपएसोगाढा वि' द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा अपि कल्योजप्रदेशावगाढा अपि द्विप्रदेशिकाः स्कन्धा विधानतो भवन्तीति। द्विप्रदेशिकाः स्कन्धा सामान्यतश्चतुरग्रा एव विधानतस्तु द्विप्रदेशिका ये द्विप्रदेशावगाढा स्ते द्वापरयुग्माः ये तु एकप्रदेशावगाढा स्ते कल्योजा एव भवन्तीति भावः। 'तिप्पएसियाणं पुच्छा' त्रिप्रदेशिकाः खलु भदन्त! किं कृतयुग्म० त्र्योज० द्वापरयुग्म० कल्योज० वेति प्रश्नः? भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम! 'ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा' ओघादेशेन सामान्यतस्त्रिप्रदेशिकाः

प्रदेशावगाढ नहीं हैं और कल्योजप्रदेशावगाढ नहीं हैं। 'विहाणादेसेणं नो कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओगपएसोगाढा' तथा विशेष से वे समस्त द्विप्रदेशी स्कन्ध न कृतयुग्मप्रदेशावगाढ हैं, न त्र्योजप्रदेशावगाढ है, किन्तु 'दावरजुम्मपएसोगाढा वि, कलिओगपएसोगाढा वि' द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ भी हैं और कल्योजप्रदेशावगाढ भी हैं? तात्पर्य इसका ऐसा है कि जो लोकाकाश के दो प्रदेशों में द्विप्रदेशी स्कन्ध आश्रित हैं वे द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ है और जो लोकाकाश के एक प्रदेश में आश्रित हैं वे कल्योजप्रदेशावगाढ है।

'तिप्पएसियाणं पुच्छा' हे भदन्त! जो त्रिप्रदेशिक स्कन्ध हैं वे क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ है? अथवा त्र्योजप्रदेशावगाढ है? अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ है? अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा!' हे गौतम! 'ओघादेसेणं कडजुम्म-

---

'विहाणादेसेण कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओगपएसोगाढा' तथा विशेषपणाथी सघळा બે પ્રદેશવાળા સ્કંધો કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ નથી. તેમ ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ નથી. પરંતુ 'दावरजुम्मपएसोगाढा वि, कलिओगपएसोगाढा वि' તે દ્વાપરયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ પણ છે અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ છે. આનું તાત્પર્ય એ છે કે–જે લોકાકાશના બે પ્રદેશોમાં બે પ્રદેશવાળો સ્કંધ આશ્રય કરીને રહેલ છે. તે દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે. અને લોકાકાશના એક પ્રદેશમાં આશ્રય કરીને રહેલ છે, તે કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે.

'तिप्पएसियाणं पुच्छा' હે ભગવન્ ત્રણ પ્રદેશોવાળા જે સ્કંધો છે, તે શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે? અથવા ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ છે? કે કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

कृतयुग्मप्रदेशावगाढा भवन्ति 'नो तेओग० नो दावर० नो कलिओग०' नो त्र्योज प्रदेशावगाढा नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा नो कल्योजप्रदेशावगाढा इति । 'विहाणादेसेणं नो कडजुम्मपएसोगाढा तेओगपएसोगाढा वि दावरजुम्मपएसोगाढा वि कलिओगपएसोगाढा वि' विधानादेशेन न कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः त्रिप्रदेशिका स्कन्धाः किन्तु त्र्योजप्रदेशावगाढा अपि द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा अपि कल्योज प्रदेशावगाढा अपीति। 'चउप्पएसियाणं पुच्छा' चतुःप्रदेशिकाः खलु भदन्त! स्कन्धाः किं कृतयुग्मप्रदेशावगाढाः, त्र्योजप्रदेशावगाढाः, द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढाः

पएसोगाढा, नो तेओग०, नो दावर० नो कलिओ०' सामान्य से समस्त त्रिप्रदेशिक स्कन्ध कृतयुग्मप्रदेशावगाढ होते हैं, त्र्योजप्रदेशावगाढ, अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ, अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ नहीं होते हैं। 'विहाणादेसेणं नो कडजुम्मपएसोगाढा, तेओगपएसोगाढा वि, दावरजुम्मपएसोगाढा वि, कलिओगपएसोगाढा वि' तथा एक एक वे त्रिप्रदेशिक स्कन्ध कृतयुग्मप्रदेशावगाढ नहीं होते हैं। किन्तु त्र्योज प्रदेशावगाढ भी होते हैं, द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ भी होते हैं और कल्योजप्रदेशावगाढ भी होते हैं। 'चउप्पएसियाणं पुच्छा' इस सूत्रद्वारा चतुष्प्रदेशिक स्कन्धों के विषय में श्रीगौतमस्वामीने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त जो पुद्गल चतुष्प्रदेशी स्कन्ध रूप होते हैं वे क्या कृतयुग्मप्रदेशावगाढ होते हैं ? अथवा त्र्योजप्रदेशावगाढ होते हैं ? अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ होते हैं ? अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ

પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'ओवादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा नो तेओग० नो दावर० नो कलिओ०' સામાન્યપણાથી સઘળા ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે તેઓ ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોતા નથી. 'विहाणादेसेणं नो कडजुम्मपएसोगाढा, तेओगपएसोगाढा वि, दावरजुम्मपएसोगाढा वि, कलिओगपएसोगाढा वि' તથા એક એક તે ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધો કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોતા નથી. પરંતુ ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે. દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે, અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે.

'चउप्पएसियाणं पुच्छा' આ સૂત્રદ્વારા શ્રી ગૌતમસ્વામી ચાર પ્રદેશોવાળા સ્કંધોના સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જે પુદ્ગલો ચાર પ્રદેશી સ્કંધ રૂપ હોય છે, તેઓ શું કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે ? અથવા ત્ર્યોજપ્રદેશાવગાઢ હોય છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે ? અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-

कल्योजप्रदेशावगाढाः, भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा' ओघादेशेन सामान्यतः कृतयुग्मप्रदेशावगाढा चतुःप्रदेशिकाः स्कन्धा भवन्ति 'नो तेओग० नो दावर० नो कलिओग०' नो त्र्योजप्रदेशावगाढाः नो द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढाः नो कल्योजप्रदेशावगाढा भवन्तीति। 'विहाणादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा वि जाव कलिओगपएसोगाढा वि' विधानादेशेन कृतयुग्मप्रदेशावगाढा अपि यावत् कल्योजप्रदेशावगाढा अपि चतुः प्रदेशिकः स्कन्धा, भवन्ति। तथा त्र्योजप्रदेशावगाढा अपि द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा अपि कल्योजप्रदेशावगाढा अपि भवतीन्ति। 'एवं जाव अणंतपएसिया' एवं यावदनन्तप्रदेशिका', पञ्चप्रदेशिकादारभ्य दशप्रदेशिकाः, संख्यातप्रदेशिकाः, असंख्यातप्रदेशिकाः, अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः सामान्यतः कृतयुग्मप्रदेशावगाढा न द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा न वा कल्योजप्रदेशावगाढा भवन्ति,

होते हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते है-'गोयमा' हे गौतम! 'ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा, नो तेओग०, नो दावर०, नो कलिओग०' सामान्य से चतुष्प्रदेशिक स्कन्ध कृतयुग्मप्रदेशावगाढ होते हैं, त्र्योजप्रदेशावगाढ, अथवा द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ अथवा कल्योजप्रदेशावगाढ नहीं होते हैं। तथा वे एक एक चतुष्प्रदेशिक 'कडजुम्मपएसोगाढा वि जाव कलिओगपएसोगाढा वि' कृतयुग्मप्रदेशावगाढ भी होते हैं यावत् कल्योजप्रदेशावगाढ भी होते है। 'एवं जाव अणंतपएसिया' इसी प्रकार पंचप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर दशप्रदेशिक स्कन्ध, संख्यातप्रदेशिक स्कन्ध असंख्यातप्रदेशिक स्कन्ध और अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध भी सामान्य से कृतयुग्मप्रदेशावगाढ होते हैं त्र्योज, द्वापर-

'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'ओघादेसेणं कडजुम्मपएसोगाढा, नो तेओग० नो दावर०' नो कलिओग०' સામાન્યપણાથી ચાર પ્રદેશવાળો સ્કંધ કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે. તે ત્ર્યોજપ્રદેશાવગાઢ, અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ અથવા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોતા નથી તથા તેઓ એક-એક ચાર પ્રદેશવાળા સ્કંધો 'कडजुम्मपएसोगाढा वि जाव कलिओगपएसोगाढा वि' કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે, ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે. દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે. તથા કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે 'एव जाव अणंतपएसिए' એજ પ્રમાણે પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કંધથી લઈને દશપ્રદેશવાળા સ્કંધો, સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો, અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો અને અનંતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો પણ સામાન્યપણાથી કૃતયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ હોય છે. તેઓ ત્ર્યોજપ્રદેશાવગાઢ, અથવા દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ હોતા

विधानतस्तु कृतयुग्मप्रदेशावगाढा अपि त्र्योजप्रदेशावगाढा अपि द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढा अपि, कल्योज प्रदेशावगाढाश्चापि भवन्तीति भावः ॥सू० १०॥

मूलम्—परमाणुपोग्गले णं भंते ! किं कडजुम्मसमयट्ठिईए पुच्छा गोयमा ! सिय कडजुम्मसमयट्ठिइए जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइए, एवं जाव अणंतपएसिए। परमाणुपोग्गला णं भंते ! किं कडजुम्म० पुच्छा, गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मसमयट्ठिइया जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइया। विहाणादेसेणं कडजुम्मसमयट्ठिइया वि जाव कलिओगसमयट्ठिइया वि एवं जाव अणंतपएसिया। परमाणुपोग्गले णं भंते ! कालवन्नपज्जवेहिं किं कडजुम्म तेओगे० जहा ठिईए वत्तव्वया एवं वन्नेसु वि सव्वेसु गंधेसु वि एवं चेव एवं रसेसु जाव महुरो रसो त्ति। अणंतपएसिए णं भंते ! खंधे कक्खडफासपज्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा गोयमा ! सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे। अणंतपएसिया णं भंते ! खंधा कक्खडफासपज्जवेहिं किं कडजुम्मा पुच्छा ? गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा। विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि। एवं मउय गरुय लहुया वि भाणियव्वा, सिय उसिण निद्ध लुक्खा जहा वन्ना। परमाणुपोग्गले णं भंते ! किं सड्ढे अणड्ढे ? गोयमा ! णो सड्ढे अणड्ढे। दुप्पएसि णं पुच्छा गोयमा !

युग्म और कल्योजप्रदेशावगाढ नहीं होते हैं। तथा विधान से—विशेष रूप से व्यक्तिगतरूप से वे कृतयुग्मप्रदेशावगाढ भी होते हैं त्र्योज प्रदेशावगाढ भी होते है, द्वापरयुग्मप्रदेशावगाढ भी होते हैं और कल्योजप्रदेशावगाढ भी होते हैं ॥सू० १०॥

નથી તથા વિધાનાદેશથી—વિશેષપણાથી એટલે કે વ્યક્તિપણાથી તેઓ કૃતયુગ્મપ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે, ત્ર્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે દ્વાપરયુગ્મ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે અને કલ્યોજ પ્રદેશાવગાઢ પણ હોય છે. ॥સૂ૦ ૧૦॥

सड्ढे नो अणड्ढे। तिप्पएसिए जहा परमाणुपोग्गले, चउप्पएसिए जहा दुप्पएसिए पंचपएसिए जहा तिप्पएसिए छप्पएसिए जहा दुप्पएसिए सत्तपएसिए जहा तिप्पएसिए अट्ठपएसिए जहा दुप्पएसिए, णवपएसिए जहा तिपएसिए दसपएसिए जहा दुप्पएसिए। संखेज्जपएसिए णं भंते! खंधे पुच्छा गोयमा! सिय सड्ढे सिय अणड्ढे एवं असंखेज्जपएसिए वि एवं अणंतपएसिए वि। परमाणुपोग्गला णं भंते! किं सड्ढा अणड्ढा गोयमा! सड्ढा वा अणड्ढा वा एवं जाव अणंतपएसिया।११।

छाया—परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त! किं कृतयुग्मसमयस्थितिकः पृच्छा, गौतम! स्यात् कृतयुग्मसमयस्थितिकः यावत् स्यात् कल्योजसमयस्थितिकः, एवं यावदनन्तप्रदेशिकः परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त! किं कृतयुग्म० पृच्छा—गौतम! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्मसमयस्थितिकाः यावत् स्यात् कल्योजसमयस्थितिकाः। विधानादेशेन कृतयुग्मसमयस्थितिका अपि—यावत् कल्योजसमयस्थितिका अपि, एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः। परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त! कालवर्णपर्यवैः किं कृतयुग्म स्त्र्योज०, यथा स्थितौ वक्तव्यता, एवं वर्णेष्वपि सर्वेषु गन्धेष्वपि एवमेव एवं रसेष्वपि यावन्मधुरो रस इति। अनन्तप्रदेशिकः खलु भदन्त! स्कन्धः कर्कशस्पर्शपर्यायैः किं कृतयुग्मः पृच्छा, गौतम! स्यात् कृतयुग्मः यावत् स्यात् कल्योजः। अनन्तप्रदेशिकाः खलु भदन्त! स्कन्धाः कर्कशस्पर्शपर्यायैः किं कृतयुग्माः पृच्छा, गौतम! ओघादेशेन स्यात् कृतयुग्माः यावत् स्यात् कल्योजाः। विधानादेशेन कृतयुग्मा अपि यावत् कल्योजा अपि, एवं मृदुकगुरुकलघुका अपि भणितव्याः, शीतोष्णस्निग्धरूक्षा यथा वर्णाः। परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त! किं सार्द्धः अनर्द्धः, गौतम! नो सार्द्धः अनर्द्धः। द्विप्रदेशिकः पृच्छा? गौतम! सार्द्धः अनर्द्धः, त्रिप्रदेशिको यथा परमाणुपुद्गलः, चतुःप्रदेशिको यथा द्विप्रदेशिकः, पञ्चप्रदेशिको यथा त्रिप्रदेशिकः, षट्प्रदेशिको यथा द्विप्रदेशिकः, सप्तप्रदेशिको यथा त्रिप्रदेशिकः, अष्टप्रदेशिको यथा द्विप्रदेशिकः, नवप्रदेशिको यथा त्रिप्रदेशिकः, दशप्रदेशिको यथा द्विप्रदेशिकः। संख्येयप्रदेशिकः खलु भदन्त! स्कन्धः पृच्छा, गौतम! स्यात् सार्द्धः स्यात् अनर्द्धः, एवमसंख्येयप्रदेशिकोऽपि एवमनन्तप्रदेशिकोऽपि। परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त! किं सार्द्धाः अनर्द्धाः, गौतम! सार्द्धा वा अनर्द्धा वा। एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः ॥सू० ११॥

टीका—'परमाणुपोग्गले णं भंते! किं कडजुम्मसमयट्ठिइए पुच्छा' परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त! किं कृतयुग्मसमयस्थितिक स्त्र्योजसमयस्थितिको द्वापरयुग्मसमयस्थितिकः कल्योजसमयस्थितिकोवेति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय कडजुम्मसमयट्ठिइए जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइए' स्यात्–कदाचित् कृतयुग्मसमयस्थितिकः, स्यात् त्र्योजसमयस्थितिकः स्यात् द्वापरयुग्मसमयस्थितिकः, स्यात् कल्योजसमयस्थितिकश्चेति। 'एवं जाव अणंतपएसिए' एवम्–परमाणुपुद्गलवदेव द्विप्रदेशिकस्कन्धादारभ्यानन्तप्रदेशिकपर्यन्तः स्कन्धः स्यात् कृतयुग्मसमयस्थितिको यावत् कल्योजसमयस्थितिकश्चेति भावः।

'परमाणु पोग्गले णं भंते!' इत्यादि।

टीकार्थ–'परमाणुपोग्गले णं भंते! किं कडजुम्मसमयट्ठिइए पुच्छा' हे भदन्त! परमाणु पुद्गल क्या कृतयुग्मसमय की स्थितिवाला होता है? अथवा त्र्योजसमय की स्थितिवाला होता है? अथवा द्वापरयुग्मसमय की स्थितिवाला होता है? अथवा कल्योजसमय की स्थितिवाला होता है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम! 'सिय कडजुम्मसमयट्ठिइए जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइए' हे गौतम! परमाणु-पुद्गल कदाचित् कृतयुग्मसमय की स्थितिवाला होता है। यावत् कदाचित् कल्योजसमय की स्थितिवाला होता है। 'एवं जाव अणंतपएसिए' इसी प्रकार से द्विप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर अनन्तप्रदेशिक तक का स्कन्ध कृतयुग्मसमय की स्थितिवाला होता है यावत् कल्योज समय की स्थितिवाला

'परमाणुपोग्गले णं भंते!' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—'परमाणुपोग्गले णं भंते! किं कडजुम्मसमयट्ठिइए पुच्छा' હે ભગવન્ પરમાણુપુદ્ગલો શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે? અથવા ત્ર્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે? કે કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે–'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'सिय कडजुम्मसमयट्ठिइए जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइए' હે ગૌતમ! પરમાણુ પુદ્ગલો કોઈવાર કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે. કોઈવાર ત્ર્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે. કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે અને કોઈવાર કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે. 'एवं जाव अणंतपएसिए' એજ પ્રમાણે બે પ્રદેશવાળા સ્કંધથી લઈને અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધો સુધીના સઘળા સ્કંધો કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે. ત્ર્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે, દ્વાપરયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે, અને કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા

अथ संप्रति बहुवचनमाश्रित्य परमाणुपुद्गलानां समयस्थितिमाह–'परमाणुपोग्गला णं भंते' इत्यादि, 'परमाणुपोग्गला णं भंते' हे भदन्त! परमाणुपुद्गलाः 'किं कडजुम्मसमयट्ठिइया पुच्छा' किं कृतयुग्मसमयस्थितिकाः भवन्ति? किं त्र्योजसमयस्थितिकाः किं द्वापरयुग्मसमयस्थितिकाः भवन्ति? किं कल्योजसमयस्थितिका भवन्ति? इति पृच्छया गम्यते। भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम! 'ओघादेसेणं सिय कडजुम्मसमयट्ठिइया जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइया' सामान्यतो भजनया कदाचित् कृतयुग्मसमयस्थितिकाः, यावत्पदेन कदाचित् त्र्योजसमयस्थितिकाः, कदाचिद् द्वापरयुग्मसमयस्थितिकाः, कदाचित् कल्योजसमयस्थितिकाः भवन्तीति। 'विहाणादेसेणं' 'विधानादेशेन कडजुम्मसमय-

---

होता है। अब बहुवचन को लेकर परमाणु पुद्गलों की समयस्थिति को कहते हैं–इस में गौतमने भगवान् से ऐसा पूछा है–'परमाणुपोग्गला णं भंते' हे भदन्त! अनेक परमाणुपुद्गल 'किं कडजुम्मसमयट्ठिइया पुच्छा' क्या कृतयुग्मसमय की स्थितिवाले होते हैं? अथवा क्या त्र्योज समय की स्थितिवाले होते हैं? क्या द्वापरयुग्मसमय की स्थितिवाले होते हैं? अथवा कल्योजसमय की स्थितिवाले होते हैं? ये सब प्रश्न पृच्छा शब्द से ग्रहण किये गये हैं। इसके उत्तर में भगवान् फरमाते हैं कि हे गौतम! 'ओघादेसेणं सिय कडजुम्मसमयट्ठिइया जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइया' ये अनेक परमाणु पुद्गल ओघादेश–सामान्य–से भजना को लेकर कदाचित् कृतयुग्मसमय की स्थितिवाले होते हैं यावत्पदसे कदाचित् त्र्योज समय की स्थितिवाले, कदाचित् द्वापरयुग्मसमय की स्थितिवाले, कदाचित् कल्योज समय की स्थितिवाले होते

હોય છે. હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી બહુવચનનો આશ્રય કરીને પરમાણુ પુદ્ગલોની સમય સ્થિતિ બતાવે છે. આમાં શ્રી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે–'परमाणुपोग्गला णं भंते!' હે ભગવન્ અનેક પરમાણુ પુદ્ગલો 'किं कडजुम्मसमयट्ठिइया पुच्छा' શું કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે? અથવા ત્ર્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે? અથવા કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે–હે ગૌતમ! 'ओघादेसेणं सिय कडजुम्मसमयट्ठिइया जाव सिय कलिओगसमयट्ठिइया' આ અનેક પરમાણુ પુદ્ગલો ઓઘાદેશ–સામાન્યપણાથી ભજનાને લીધે કોઈવાર કૃતયુગ્મસમયની સ્થિતિવાળા હોય છે. અહિયાં યાવત્પદથી કોઈવાર ત્ર્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે. કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે. અને કોઈવાર

ट्ठिइया वि जाव कलिओगसमयट्ठिइया वि' कृतयुग्मसमयस्थितिका अपि भवन्ति यावत्-यावत्पदेन त्र्योजसमयस्थितिका अपि द्वापरयुग्मसमयस्थितिका अपि एवं कल्योजसमयस्थितिका अपि भवन्तीति। 'एवं जाव अणंतपएसिया' एवम्-अनेनैव प्रकारेण द्विप्रदेशिकेभ्य आरभ्य त्रि-चतुः-पञ्च-षट्-सप्ताऽष्टनवदशसंख्याताऽसंख्यातानन्तप्रदेशिकाः पुद्गला अपि ओघादेशेन भजनया-कदाचित् प्रत्येकं चतूराशिसमयस्थितिका भवन्ति। विधानादेशेन विशेषमाश्रित्य प्रत्येकं चतूराशिसमयस्थितिका अपि भवन्तीति विज्ञेयम्। 'परमाणुपोग्गले णं भंते!' परमाणु पुद्गलः खलु भदन्त! 'कालवन्नपज्जवेहिं' कालवर्णपर्यायैः, 'किं कडजुम्मे

हैं। 'विहाणादेसेणं' विधानादेश अर्थात् विशेष की अपेक्षा से ये परमाणु पुद्गल 'कडजुम्मसमयट्ठिइया वि जाव कलिओगसमयट्ठिइया वि' कृतयुग्मसमय की स्थितिवाले भी होते हैं, द्वापरयुग्मसमय की स्थितिवाले भी होते हैं, त्र्योजसमय की स्थितिवाले भी होते हैं और कल्योज समय की स्थितिवाले भी होते हैं। 'एवं जाव अणंतपएसिया' इसी कथन अनुसार द्विप्रदेशिकों से लेकर तीन, चार, पांच, छह, सात, आठ, नव, एवं दशप्रदेशिक, संख्यात प्रदेशिक असंख्यात प्रदेशिक और अनन्त प्रदेशिक पुद्गल ओघादेश की अपेक्षा भजनासे प्रत्येक कदाचित् पद को लेकर चारों राशी की समयस्थितिवाले होते हैं। और विधानादेश से अर्थात् विशेष की अपेक्षा प्रत्येक चारों राशि की समय स्थितिवाले भी होते हैं ऐसा समझना चाहिये। 'परमाणुपोग्गले णं भंते!' इस सूत्रद्वारा अब श्रीगौतमस्वामी

કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે. 'विहाणादेसेणं' વિધાનાદેશ અર્થા વિશેષની અપેક્ષાથી આ પરમાણુ પુદ્ગલો 'कडजुम्मसमयट्ठिइया वि जाव कलिओगसमयट्ठिइया वि' કૃતયુગ્મ સમયની સ્થિતિવાળા પણ હોય છે, દ્વાપરયુગ્મસમયની સ્થિતિવાળા પણ હોય છે. ત્ર્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા પણ હોય છે. અને કલ્યોજ સમયની સ્થિતિવાળા પણ હોય છે. 'एवं जाव अणंतपएसिया' એજ પ્રમાણે દ્વિપ્રદેશીથી લઈને ત્રણ, ચાર. પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ અને દશપ્રદેશિક સ્કંધ સંખ્યાતપ્રદેશી અસંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધ અને અનંત પ્રદેશી પુદ્ગલ સ્કંધ ઓઘાદેશની અપેક્ષાથી ભજનાથી દરેક કોઈવાર-એ પદને લઈને ચારે રાશી રૂપ સમયની સ્થિતિવાળા હોય છે, અને વિધાનાદેશથી અર્થાત્ વિશેષની અપેક્ષાથી પણ દરેક ચારે રાશીની સમયસ્થિતિવાળા હોય છે તેમ સમજવું. 'परमाणुपोग्गले णं भंते!' આ સૂત્રદ્વારા હવે શ્રી ગૌતમસ્વામી

तेओगे०' किं कृतयुग्मः त्र्योजः द्वापरयुग्मः कल्योजो वा। हे भदन्त! परमाणुसम्बन्धि कालवर्णस्य पर्यायः किं कृतयुग्मादिरूप इति प्रश्नः। भगवानाह-'जहा' इत्यादि। 'जहा ठिईए वत्तव्वया एवं वन्नेसु वि सव्वेसु' यथा स्थितौ-स्थितिविषये कृतयुग्मादीनां वक्तव्यता कथिता एवं सर्ववर्णेष्वपि वक्तव्यता तादृशी एव वक्तव्या तथाहि-कालादि वर्णपर्याया स्यात् कृतयुग्मरूपाः यावत् स्यात् कल्योजरूपा इति। 'गंधेसु वि एव चेव' गन्धयोरपि एवमेव गन्धौ स्यात् कृतयुग्मरूपौ यावत् स्यात् कल्योजरूपौ इति। 'एवं रसेसु वि जाव महुरो रो त्ति'

प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं-'हे भदन्त! जो पुद्गल परमाणु 'कालवन्नपज्जवेहिं' कालवर्ण की पर्यायों द्वारा 'किं कडजुम्मे तेओगे०' क्या कृतयुग्मरूप होता है? अथवा त्र्योजरूप होता है? अथवा द्वापरयुग्मरूप होता है? अथवा कल्योजरूप होता है? तात्पर्य इसका यही है कि परमाणु सम्बन्धी कालवर्ण की पर्याय क्या कृतयुग्मादिरूप होती है? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'जहा ठिईए वत्तव्वया एवं वन्नेसु वि सव्वेसु' हे गौतम! जैसी स्थिति के विषय में कृतयुग्मादिकों की वक्तव्यता कही गई है उसी प्रकार की वक्तव्यता समस्त वर्णों के विषय में भी कहनी चाहिये अर्थात् परमाणु सम्बन्धी काल वर्ण की समस्त पर्यायें कदाचित् कृतयुग्मरूप होती हैं यावत् कदाचित् कल्योज रूप होती हैं। 'गंधेसु वि एवं चेव' इसी प्रकार से दोनों गंध सुरभिदुरभिगंध की अपेक्षा से कदाचित् कृतयुग्म होते हैं यावत् कदाचित्

પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ પુદ્ગલ પરમાણુ 'कालवन्नपज्जवेहिं' કાળાવર્ણની પર્યાયો દ્વારા 'किं कडजुम्मे तेओगे' શું કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ હોય છે? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-પરમાણુ સંબંધી કાળાવર્ણના પર્યાયો શું કૃતયુગ્મ વિગેરે રૂપ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ શ્રી કહે છે કે-'जहा ठिईए वत्तव्वया एवं वन्नेसु वि सव्वेसु' હે ગૌતમ! સ્થિતિના સંબંધમાં જે પ્રમાણે કૃતયુગ્માદિનું કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન સઘળા વર્ણોના સંબંધમાં પણ કહેવું જોઈએ. અર્થાત્ પરમાણુ સંબંધી કાળા વર્ણના સઘળા પર્યાયો કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. કોઈવાર ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે, કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે. અને કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે. 'गंधेसु वि एवं चेव' એજ પ્રમાણે સુગંધ અને દુર્ગંધ એ બેઉ ગંધ કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે, યાવત્ કલ્યોજ રૂપ હોય છે. 'एवं

एवं रसेष्वपि कृतयुग्मादिरूपत्वमवगन्तव्यम्–कियत्पर्यन्तमेवं ज्ञातव्यं तत्राह–'जाव' इत्यादि 'जाव महुरो रसो त्ति' यावद् मधुरो रस इति तिक्तकटुककषायाऽम्लमधुररसेष्वपि पूर्ववदेव कृतयुग्मादिरूपत्वं ज्ञातव्यमिति। 'अणंतपएसिए णं भंते! खंधे' अनन्तप्रदेशिकः खलु भदन्त! स्कन्धः–अवयवी 'कक्खडफासपज्जवेहिं किं कडजुम्मे पुच्छा' कर्कशस्पर्शपर्यायैः किं कृतयुग्मः पृच्छा, हे भदन्त! अनन्तप्रदेशिक स्कन्धस्य कर्कशात्मस्पर्शपर्यायः किं कृतयुग्मरूपः त्र्योजः द्वापरयुग्मः कल्योजरूपोवेति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे' स्यात् कृतयुग्मः यावत् स्यात् कल्योजः, अनन्तप्रदेशिकः स्कन्धः कर्कशस्पर्शपर्यायैः स्यात् कृतयुग्मो यावत् स्यात् कल्योज इति भावः। कर्कशस्पर्शाधिकारे परमाण्वादीनां विचारमकृत्वा यदनन्तप्रदेशिकस्य

कल्योजरूप होते हैं। 'एवं रसेसु वि जाव महुरो रसो त्ति' इसी प्रकार तिक्त, कटुक, कषाय, अम्ल और मधुर इन पांच रसों में भी पूर्व के जैसी कृतयुग्मादिरूपता जाननी चाहिये। 'अणंतपएसिए णं भंते! खंधे' अब श्रीगौतमस्वामी प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं–हे भदन्त! अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध की कर्कश स्पर्शरूप जो पर्याय है वह क्या कृतयुग्मरूप है? अथवा त्र्योजरूप है? अथवा द्वापरयुग्मरूप है? अथवा कल्योजरूप है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम! 'सिय कडजुम्मे, जाव सिय कलिओगे' अनन्त प्रदेशिक स्कन्ध की जो कर्कश स्पर्शरूप पर्याय है वह कदाचित् कृतयुग्मरूप है यावत् कदाचित् कल्योजरूप है। कर्कश स्पर्श के अधिकार में परमाणु आदिकों का विचार किये विना जो अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध का ही ग्रहण किया गया है वह अनन्तप्रदे-

रसेसु वि जाव महुरो रसोत्ति' એજ પ્રમાણે તીખો, કડવો, કષાય–તુરો, ખાટો, અને મીઠો આ પાંચે રસોમાં પણ પહેલા પ્રમાણે કૃતયુગ્મ વિગેરે રૂપપણું જાણવું જોઈએ 'अणंतपएसिए णं भंते! खंधे' હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે–હે ભગવન્ અનંતપ્રદેશી સ્કંધના કર્કશ સ્પર્શવાળા જે પર્યાયો છે, તે શું કૃતયુગ્મ રૂપ છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે–'ગોયમા!' હે ગૌતમ! 'सिय कडजुम्मे जाव सिय कलिओगे' અનંતપ્રદેશવાળા સ્કંધના કર્કશ સ્પર્શ રૂપ જે પર્યાયો છે, તે કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. યાવત્ કોઈવાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે, કર્કશ સ્પર્શના અધિકારમાં પરમાણુ વિગેરેનો વિચાર કર્યા વિના અનંતપ્રદેશવાળા સ્કંધને જ જે ગ્રહણ કરેલ છે, તે

स्कन्धस्यैव ग्रहणं कृतं तत् अनन्तप्रदेशिकबादरस्यैव कर्कशादिस्पर्शचतुष्टयं भवति न तु परमाण्वादि सूक्ष्माणाम् इत्यभिप्रायेण तथोपादानादिति ।

'अणंतपएसिया णं भंते ! खंधा' अनन्तप्रदेशिकाः खलु भदन्त ! स्कन्धाः-स्थूलावयविनः, 'कक्खडफासपज्जवेहिं किं कडजुम्मा पुच्छा' कर्कशस्पर्शपर्यायैः किं कृतयुग्मा स्त्र्योजाः द्वापरयुग्माः कल्योजावेति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा' ओघादेशेन सामान्यतः स्यात् कृतयुग्मा अनन्तप्रदेशिकस्कन्धाः कर्कशपर्यायैः यावत् स्यात् कल्योजा अपि । यावत्पदेन स्यात् त्र्योजाः स्यात् द्वापरयुग्माः इत्यनयोः संग्रहः । 'विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव कलिओगा वि' विधानादेशेन तत्तद् व्यक्तिरूपेण कृतयुग्मा अपि भवन्ति यावत् कल्योजा अपि

शिक बादर स्कन्ध के ही कर्कशादि चार स्पर्श होते हैं परमाणु आदि सूक्ष्मों के नहीं होते हैं। इसी अभिप्राय को लेकर ऐसा विचार किया है।

'अणंतपएसियाणं खंधा' अब श्री गौतमस्वामी प्रभुश्री से इस सूत्रद्वारा ऐसा पूछते हैं-हे भदन्त ! जो स्कन्ध अनन्त प्रदेशोंवाले होते हैं और उनकी जो कर्कश स्पर्शरूप पर्यायें होती हैं वे क्या कृतयुग्मरूप होती हैं ? अथवा त्र्योजरूप होती हैं? अथवा द्वापरयुग्मरूप होती है ? अथवा कल्योजरूप होती हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! ओघादेसेणं सिय कडजुम्मा, जाव सिय कलिओगा' हे गौतम ! सामान्य से वे कदाचित् कृतयुग्मरूप होती हैं यावत् कदाचित् कल्योजरूप होती है । यहां यावत्पद से 'त्र्योज और द्वापरयुग्म' इन दो का ग्रहण हुआ है । तथा 'विहाणादेसेणं कडजुम्मा वि जाव

અનંત પ્રદેશવાળા બાદર સ્કંધના જ કર્કશ વિગેરે ચાર સ્પર્શ હોય છે. પરમાણુ વિગેરે સૂક્ષ્મોના હોતા નથી. એજ અભિપ્રાયથી એ પ્રમાણેનો વિચાર કહેલ છે.

'अणंतपएसियाणं खंधा' ફરીથી શ્રીગૌતમસ્વામી આ સૂત્રદ્વારા પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ અનંતપ્રદેશોવાળા જે સ્કંધો હોય છે અને કર્કશ સ્પર્શ રૂપ તેના જે પર્યાયો હોય છે, તે શું કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે? અથવા ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે? અથવા કલ્યોજ રૂપ હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा ! ओघादेसेण सिय कडजुम्मा, जाव सिय कलिओगा' હે ગૌતમ ! સામાન્યપણાથી તેઓ કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. યાવત્ કોઈ વાર ત્ર્યોજ રૂપ હોય છે. અને કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ રૂપ હોય છે. તથા કોઈ વાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે. તથા 'विहाणादेसेण कडजुम्मा वि जाव कलिओगा

भवन्ति इति। एवं 'मउयगरुयलहुया वि भाणियव्वा' एवं कर्कशपर्यायवदेव मृदुकगुरुकलघुका अपि स्पर्शाः पर्यायैः सामान्यतो भजनया कदाचित् कृतयुग्माः यावत् कदाचित् कल्योजाः। विधानतस्तु कृतयुग्मा अपि यावत् कल्योजा अपि भवन्तीति भावः। 'सिय उसिण निद्ध लुक्खा जहा वन्ना' शीतोष्णस्निग्धरूक्षस्पर्शाः यथा वर्णा विचिन्तिताः तथैव शीतोष्णस्निग्धरूक्षस्पर्शपर्यायैः परमाणुपुद्गलादारभ्य अनन्तप्रदेशिकः पर्यन्ताः स्कन्धाः स्यात् कृतयुग्मरूपाः, यावत् स्यात् कल्योजारूपा इति। पुद्गलाधिकारादेव इदमप्याह—'परमाणुपोग्गले णं' इत्यादि। 'परमाणुपोग्गले णं भंते! किं सड्ढे अणड्ढे' परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त! किं सार्द्धः अनर्द्धो वा अर्द्धेन सहितः सार्द्धः यस्यार्द्धभागः संभवतीत्यर्थः,

---

कलिओगा वि' विधान की अपेक्षा से वे कृतयुग्मरूप भी होती है यावत् कल्योजरूप भी होती है। 'एवं मउय, गरुय, लहुया वि भाणियव्वा' इसी प्रकार से मृदु, गुरु और लघु स्पर्श पर्याय भी सामान्य से कदाचित् कृतयुग्मरूप होती है और यावत् कदाचित् कल्योजरूप भी होती है और विधान से भी वे सब इसी प्रकार से कृतयुग्मरूप भी होती हैं यावत् कल्योजरूप भी होती है। 'सिय उसिण निद्ध लुक्खा जहा वन्ना' जिस प्रकार से वर्ण विचारित हुए हैं, उसी प्रकार से शीत, उष्ण, स्निग्ध, रूक्ष स्पर्श पर्यायों द्वारा परमाणु पुद्गल से लेकर अनन्त प्रदेशिक स्कन्ध तक कदाचित् कृतयुग्मरूप होते हैं, यावत् कदाचित् कल्योजरूप होते हैं। अब श्रीगौतमस्वामी पुद्गल के अधिकार को लेकर ही प्रभुश्री से ऐसा पूछते हैं—'परमाणुपोग्गले णं भंते! किं सड्ढे अणड्ढे' हे भदन्त! पुद्गल का एक परमाणु क्या जिस का आधा भाग हो सके

वि' विधानादेशनी अपेक्षाथी तेओ कृतयुग्म रूप पण होय छे, यावत् कल्योज रूप पण होय छे 'एवं मउय, गरुय, लहुया वि भाणियव्वा' એજ પ્રમાણે મૃદુ, ગુરૂ, અને લઘુ સ્પર્શ સંબંધી પર્યાયો પણ સામાન્યપણાથી કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે. અને યાવત્ કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. અને વિધાનાદેશથી પણ તે બધા એજ પ્રમાણે કૃતયુગ્મ રૂપ પણ હોય છે. યાવત્ કલ્યોજ રૂપ પણ હોય છે. અર્થાત્ ચારે રાશીરૂપ હોય છે. 'सिय उसिण निद्ध लुक्खा जहा वन्ना' જે પ્રમાણે વર્ણ સંબંધી કથન કરેલ છે, એજ પ્રમાણે શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રૂક્ષ સ્પર્શ સંબંધી પર્યાયો દ્વારા અનંતપ્રદેશોવાળો સ્કંધ કોઈવાર કૃતયુગ્મ રૂપ હોય છે, યાવત્ કોઇવાર કલ્યોજ રૂપ હોય છે. તેમ સમજવું.

હવે શ્રીગૌતમસ્વામી પુદ્ગલોના અધિકારથી જ પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'परमाणुपोग्गले णं भंते! किं सड्ढे अणड्ढे' હે ભગવન્ પુદ્ગલનું એક પર-

न अर्द्धेन युक्त इत्यनर्द्धः यस्यार्द्धभागो न संभवति स इत्यर्थ इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'नो सड्ढे अणड्ढे' नो सार्द्धः परमाणुः किन्तु अनर्द्धः परमाणुपुद्गलानामच्छेद्याऽभेद्यांशत्वात् 'दुप्पएसिएणं पुच्छा' द्विप्रदेशिकः खलु पृच्छा हे भदन्त! द्विप्रदेशिकस्कन्धः किं सार्द्धोऽनर्द्धोवेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सड्ढे नो अणड्ढे' सार्द्धः नो अनर्द्धः द्विप्रदेशिकः स्कन्ध इति। 'तिप्पएसिए जहा परमाणुपोग्गले' त्रिप्रदेशिकः स्कन्धो यथा परमाणुपुद्गलः, त्रिप्रदेशिकः पुद्गलो नो सार्द्धः किन्तु अनर्द्ध इत्यर्थः। 'चउप्पएसिए जहा दुप्पएसिए' चतुःप्रदेशिकस्कन्धो यथा द्विप्रदेशिकः सार्द्धो भवति न तु अनर्द्धो भवतीति। 'पंचपएसिए जहा

ऐसा होता है अथवा ऐसा नहीं होता है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! णो सड्ढे अणड्ढे' पुद्गल का एक परमाणु सार्ध जिसका भाग हो सके ऐसा नहीं होता है किन्तु अनर्द्ध होता है। क्योंकि परमाणुपुद्गल अच्छेद्य और अभेद्य अंशवाले होते हैं। 'दुप्पएसिएणं पुच्छा' हे भदन्त! द्विप्रदेशिक स्कन्ध क्या सार्ध होता है अथवा अनर्द्ध होता है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'सड्ढे नो अणड्ढे' हे गौतम! द्विप्रदेशिक स्कन्ध सार्द्ध होता है अनर्द्ध नहीं होता है। 'तिप्पएसिए जहा परमाणुपोग्गले' त्रिप्रदेशिक स्कन्ध परमाणु पुद्गल के जैसा अनर्द्ध होता है सार्द्ध नहीं होता है। 'चउप्पएसिए जहा दुप्पएसिए' चतुष्प्रदेशी स्कन्ध द्विप्रदेशिक स्कन्ध के जैसा सार्द्ध होता है अनर्द्ध नहीं

માણુ જેનો અર્ધો ભાગ થઈ શકે તેવું હોય છે? અથવા આવું નથી હોતુ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! णो सड्ढे णो अणड्ढे' પુદ્ગલનું એક પરમાણુ અર્ધો ભાગ જેનો થઈ શકે તેવું હોતું નથી. પરંતુ અનર્ધ-અર્ધો ભાગ ન થઈ શકે તેવું હોય છે. કેમકે પરમાણુ પુદ્ગલ અચ્છેદ્ય અને અભેદ્ય અંશવાળું હોય છે. 'दुप्पएसिए ण पुच्छा' હે ભગવન્ બે પ્રદેશોવાળો સ્કંધ શું સાર્ધ-અર્ધા ભાગવાળો હોય છે? અથવા અનર્ધ-અર્ધો ભાગ ન થઇ શકે તેવો હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'सड्ढे नो अणड्ढे' હે ગૌતમ! બે પ્રદેશોવાળો સ્કંધ સાર્ધ-અર્ધો ભાગ થઈ શકે તેવો હોય છે. અનર્ધ અર્થાત્ અર્ધો ભાગ ન થઈ શકે તેવો હોતો નથી. 'तिप्पएसिए जहा परमाणुपोग्गले' ત્રણ પ્રદેશોવાળો સ્કંધ પરમાણુપુદ્ગલના કથન પ્રમાણે અનર્ધ-અર્ધો ભાગ ન થઈ શકે તેવો હોય છે. સાર્ધ-અર્ધો ભાગ થઈ શકે તેવો હોતો નથી 'चउप्पएसिए जहा दुप्पएसिए' ચાર પ્રદેશોવાળો સ્કંધ બે પ્રદેશવાળા સ્કંધના કથન પ્રમાણે સાર્ધ-અર્ધા ભાગ

तिप्पएसिए' पञ्चप्रदेशिको यथा त्रिप्रदेशिकः त्रिप्रदेशिकवत् नो सार्द्धः किन्तु अनर्द्ध एव भवतीति। 'छप्पएसिए जहा दुप्पएसिए' षट्प्रदेशिकः द्विप्रदेशिकवत सार्द्धो न तु अनर्द्धः षट्प्रदेशिक इति। 'सत्तपएसिए जहा तिप्पएसिए' सप्तप्रदेशिको यथा त्रिप्रदेशिकः नो सार्द्धः किन्तु अनर्द्ध इति। 'अट्ठपएसिए जहा दुप्पएसिए' अष्टप्रदेशिको यथा द्विप्रदेशिकः। 'णवपएसिए जहा तिप्पएसिए' नवप्रदेशिको यथा त्रिप्रदेशिकः। 'दसपएसिए जहा दुप्पएसिए' दशप्रदेशिको यथा द्विप्रदेशिकः। 'संखेज्जपएसिए णं भंते! पुच्छा' संख्येयप्रदेशिकः खलु भदन्त!

होता है। 'पंचपएसिए जहा तिप्पएसिए' त्रिप्रदेशी स्कन्ध के जैसा पञ्चप्रदेशी स्कन्ध सार्द्ध नहीं होता है किन्तु अनर्द्ध होता है। 'छप्पएसिए जहा दुप्पएसिए' षट्प्रदेशिक स्कन्ध द्विप्रदेशी स्कन्ध के जैसा सार्द्ध होता है अनर्द्ध नहीं होता है। 'सत्तपएसिए जहा तिप्पएसिए' सप्त प्रदेशी स्कन्ध त्रिप्रदेशिक स्कन्ध के जैसा होता है–अर्थात् अनर्द्ध होता है सार्द्ध नहीं होता है। 'अट्ठपएसिए जहा दुप्पएसिए' आठ प्रदेशों वाला स्कन्ध द्विप्रदेशी स्कन्ध के जैसा सार्द्ध होता है अनर्द्ध नहीं होता है 'णवपएसिए जहा तिप्पएसिए'. नौ प्रदेशों वाला स्कन्ध त्रिप्रदेशिक स्कन्ध के जैसा अनर्द्ध होता है सार्द्ध नहीं होता। 'दसपएसिए जहा दुप्पएसिए' दश प्रदेशोंवाला स्कन्ध द्विप्रदेशी स्कन्ध के जैसा सार्द्ध होता है अनर्द्ध नहीं होता है।

સહિત હોય છે. અનર્ધ–અર્ધ ભાગ વિનાનો હોતો નથી. 'पंचपएसिए जहा तिप्पएसिए' ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધના કથન પ્રમાણે પાંચ પ્રદેશોવાળો સ્કંધ સાર્ધ–અર્ધા ભાગ સહિત હોતો નથી. પરંતુ અનર્ધ–અર્ધા ભાગ વિનાનો હોય છે. 'छप्पएसिए जहा दुप्पएसिए' છ પ્રદેશોવાળો સ્કંધ, બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધના કથન પ્રમાણે સાર્ધ–અર્ધા ભાગવાળો હોય છે. અનર્ધ–અર્ધા ભાગવિનાનો હોતો નથી, 'सत्तपएसिए जहा तिप्पएसिए' સાત પ્રદેશોવાળો સ્કંધ ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધના કથન પ્રમાણે અનર્ધ હોય છે. સાર્ધ અર્ધાભાગવાળો હોતો નથી, 'अट्ठपएसिए जहा दुप्पएसिए' આઠ પ્રદેશોવાળો સ્કંધ બે પ્રદેશ વાળા સ્કંધના કથન પ્રમાણે સાર્ધ–અર્ધા ભાગવાળો હોય છે. અનર્ધ–અર્ધા ભાગ વિનાનો હોતો નથી. 'णवपएसिए जहा दुप्पएसिए' નવ પ્રદેશોવાળો સ્કંધ ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કંધના કથન પ્રમાણે અનર્ધ–અર્ધભાગ વિનાનો હોય છે. સાર્ધ–અર્ધા ભાગવાળો હોતો નથી. 'दसपएसिए जहा दुप्पएसिए' દસ પ્રદેશોવાળો સ્કંધ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધના કથન પ્રમાણે સાર્ધ–અર્ધાભાગ સહિત હોય છે. અનર્ધ–અર્ધાભાગ વિનાનો હોતો નથી.

स्कन्धः किं सार्द्धोऽनर्द्धो वेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय सड्ढे सिय अणड्ढे' स्यात् सार्द्धः स्यात्-कदाचित् अनर्द्धः, तत्र यः समसंख्यप्रदेशात्मकः स्कन्धः स तु सार्द्धः यस्तु विषमसंख्यप्रदेशात्मकः स स्कन्धोऽनर्द्ध इति। 'एवं असंखेज्जपएसिए वि' एवम्-संख्येयप्रदेशात्मकस्कन्ध इव असंख्येयप्रदेशात्मकस्कन्धोऽपि स्यात्-कदाचित् सार्द्धः कदाचिदनर्द्धश्चेति। 'एवं अनंतपएसिए वि' एवम्-असंख्येयप्रदेशात्मकस्कन्धवदेव अनन्तप्रदेशिक-स्कन्धोऽपि स्यात् सार्द्धः स्यादनर्द्ध इति। 'परमाणुपोग्गला णं भंते! किं सड्ढा अनड्ढा' परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त! किं सार्द्धा अनर्द्धा वेति प्रश्नः। भगवा-

---

'संखेज्जपएसिए णं भंते! पुच्छा' हे भदन्त! सख्यातप्रदेशिक स्कन्ध क्या सार्द्ध होता है अथवा अनर्द्ध होता है? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'सिय सड्ढे सिय अणड्ढे' संख्यात-प्रदेशी स्कन्ध कदाचित् सार्द्ध होता है और कदाचित् अनर्द्ध होता है। इसमें जो संख्यात प्रदेशी स्कन्ध समान संख्यावाले प्रदेशोंवाला होता है वह सार्द्ध होता है और जो विषम संख्यावाले प्रदेशोंवाला होता है वह अनर्द्ध होता है। 'एवं असंखेज्जपएसिए वि' संख्यात प्रदेशात्मक स्कन्ध के जैसा असंख्यात प्रदेशात्मक स्कन्ध भी कदाचित् सार्द्ध होता है और कदाचित् अनर्द्ध होता है। 'एवं अणंतपएसिए वि' इसी प्रकार से अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध भी होता है। अर्थात् अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध कदाचित् सार्द्ध होता है और कदाचित् अनर्द्ध होता है।

'सखेज्जपएसिए णं भंते पुच्छा' હે ભગવન્ સંખ્યાત પ્રદેશોવાળો સ્કંધ સાર્ધ-અર્ધભાગ સહિત છે? અથવા અનર્ધ-અર્ધાભાગ વિનાનો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'सिय सड्ढे सिय अणड्ढे' સંખ્યાત પ્રદેશોવાળો સ્કંધ કોઈવાર સાર્ધ હોય છે, અને કોઈવાર અનર્ધ-અર્ધા ભાગ વિનાનો હોય છે. આમાં જે સંખ્યાત પ્રદેશી સ્કંધ સરખી સંખ્યાવાળા પ્રદેશોવાળો હોય છે, તે સાર્ધ હોય છે, અને જે વિષમ સંખ્યાવાળા પ્રદેશોવાળો હોય છે, તે અર્ધભાગ વિનાનો હોય છે. 'एवं असंखेज्जपएसिए वि' સંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધના કથન પ્રમાણે અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળો સ્કંધ પણ કોઈવાર અર્ધ ભાગવાળો હોય છે અને કોઈ વાર અનર્ધ-અર્ધાભાગ વિનાનો હોય છે. 'एवं अणंतपएसिए वि' એજ પ્રમાણે અનન્ત પ્રદેશવાળો સ્કંધ પણ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધના કથન પ્રમાણે કોઈવાર સાર્ધ હોય છે અને કોઈવાર અર્ધાભાગ વિનાનો હોય છે.

नाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सड्ढा वा अणड्ढा वा' सार्द्धा वा परमाणुपुद्गला अनर्द्धा वा परमाणुपुद्गलाः, यदा तु बहवः परमाणवः समसंख्या भवन्ति तदा ते सार्द्धाः कथ्यन्ते यदा तु विषमसंख्यका अणवस्तदा ते अनर्द्धाः कथ्यन्ते। 'एवं जाव अणंतपएसिया' एवम् परमाणुपुद्गलवदेव द्विप्रदेशिकस्कन्धादारभ्य अनन्तप्रदेशिकान्ताः स्कन्धाः सार्द्धा वा अनर्द्धा वा भवन्तीति ॥सू० ११॥

पुद्गलाधिकारादेव इदमप्याह-'परमाणुपोग्गले णं भंते' इत्यादि।

मूलम्-परमाणुपोग्गले णं भंते! किं सेए निरेए गोयमा! सिय सेए सिय निरेए, एवं जाव अणंतपएसिए। परमाणु पोग्गला णं भंते! किं सेया निरेया, गोयमा! सेया वि निरेया

'परमाणुपोग्गला णं भंते! किं सड्ढा अणड्ढा' हे भदन्त! समस्त पुद्गल परमाणु क्या सार्द्ध होते हैं अथवा अनर्द्ध होते हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम! 'सड्ढा वा अणड्ढा वा' परमाणुपुद्गल सार्द्ध भी होते हैं और अनर्द्ध भी होते हैं। जब बहुत से परमाणु पुद्गल समान संख्यावाले होते हैं तब वे सार्द्ध कहे जाते हैं और जब वे विषम संख्यावाले होते हैं तब वे अनर्द्ध कहे जाते हैं। 'एवं जाव अणंतपएसिया' परमाणुपुद्गलों के जैसा द्विप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध तक के स्कन्ध सार्द्ध और अनर्द्ध दोनों प्रकार के होते हैं। जिनके समान आधे भाग हो सके वे सार्द्ध और जिनके ऐसे भाग नहीं हो सके वे अनर्द्ध हैं ॥सू० ११॥

'परमाणुपोग्गला णं भंते! किं सड्ढा अणड्ढा' હે ભગવન્ બધા જ પુદ્ગલ પરમાણુ શું અર્ધા ભાગવાળા હોય છે? અથવા અર્ધા ભાગ વિનાના હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा' હે ગૌતમ! 'सड्ढा वा अणड्ढा वा' પરમાણુ પુદ્ગલ અર્ધા ભાગવાળા પણ હોય છે, અને અનર્ધ-અર્ધા ભાગ વિનાના પણ હોય છે જ્યારે ઘણા પરમાણુપુદ્ગલો સરખી સંખ્યાવાળા હોય છે, ત્યારે તેઓ સાર્ધ-અર્ધા ભાગ સહિતના કહેવાય છે, અને જ્યારે તેઓ વિષમ સંખ્યાવાળા હોય છે, ત્યારે તેઓ અનર્ધ-અર્ધા ભાગ વિનાના કહેવાય છે. 'एवं जाव अणंतपएसिया' પરમાણુ પુદ્ગલોના કથન પ્રમાણે બે પ્રદેશવાળા સ્કંધથી લઈને અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધો અર્ધા ભાગ વાળા અને અર્ધા ભાગ વિનાના એમ બન્ને પ્રકારના હોય છે. જેઓનો સરખો અર્ધો ભાગ થઈ શકે તેઓ સાર્ધ કહેવાય છે, અને જેનો એ પ્રમાણેનો ભાગ ન થઈ શકે તે અનર્ધ-અર્ધા ભાગ વિનાનો કહેવાય છે. ॥સૂ૦ ૧૧॥

वि। एवं जाव अणंतपएसिया! परमाणुपोग्गले णं भंते! सेए कालओ केवच्चिरं होइ? गोयमा! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइ भागं। परमाणुपोग्गले णं भंते! निरेए कालओ केवच्चिरं होइ, 'गोयमा! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं एवं जाव अणंतपएसिए। परमाणुपोग्गला णं भंते! सेया कालओ केवच्चिरं होंति, गोयमा! सव्वद्धं परमाणुपोग्गला णं भंते! निरेया कालओ केवच्चिरं होंति, गोयमा! सव्वद्धं, एवं जाव अणंतपएसिया। परमाणुपोग्गलस्स णं भंते! सेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ? गोयमा! सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं। निरेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ गोयमा! सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं, परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं। दुप्पएसियस्स णं भंते! खंधस्स सेयस्स पुच्छा गोयमा! सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं, परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं निरेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ गोयमा! सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं, परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं, एवं जाव अणंतपएसियस्स। परमाणुपोग्गला णं भंते! सेयाणं केवइयं कालं अंतरं होइ गोयमा! नत्थि अंतरं निरेयाणं केवइयं कालं अंतरं होइ, गोयमा! नत्थि अंतरं एवं जाव अणंतपएसियाणं खंधाणं। सू० १२।

छाया—परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त! किं सैजो निरेजः, गौतम! स्यात् सैजः स्यात् निरेजः, एवं यावत् अनन्तप्रदेशिकः। परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त! किं सैजा निरेजाः गौतम! सैजा अपि निरेजा अपि एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः। परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त! सैजः कालतः कियच्चिरं भवति? गौतम! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम्। परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त! निरेजः कालतः कियच्चिरं भवति? गौतम! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण संख्येयम् कालम्, एवं यावदनन्तप्रदेशिकः। परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त! सैजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति? गौतम! सर्वाद्धाम्। परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त! निरेजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति गौतम! सर्वाद्धाम् एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः। परमाणुपुद्गलस्य खलु भदन्त! सैजस्य कियन्तं कालमन्तरं भवति? गौतम! स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येनैकं समयम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम् परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयमुत्कृष्टतः असंख्येयं कालम्। निरेजस्य कियत्कालमन्तरं भवति? गौतम! स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम् परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम्। द्विप्रदेशिकस्य खलु भदन्त! स्कन्धस्य सैजस्य पृच्छा गौतम! स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयमुत्कर्षेणाऽसंख्येयं कालम् परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण अनन्तं कालम्। निरेजस्य कियन्तं कालमन्तर भवति? गौतम! स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम् परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेणाऽनन्तं कालम्, एवं यावदनन्तप्रदेशिकस्य। परमाणुपुद्गलानां भदन्त! सैजानां कियन्तं कालमन्तरं भवति? गौतम! नास्ति अन्तरम् निरेजानां कियन्तं कालमन्तरं भवति? गौतम! नास्ति अन्तरम् एवं यावदनन्तप्रदेशिकानां स्कन्धानाम् ॥सू० १२॥

टीका—'परमाणुपोग्गले णं भंते! किं सेए निरेए' परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त! किं सैजो निरेजो वा सह एजनेन—चलनेन भवतीति सैजः—सकम्पः,

---

'परमाणुपोग्गले णं भंते! किं सेए निरेए' इत्यादि।

टीकार्थ—इस सूत्रद्वारा श्रीगौतमस्वामीने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है—हे भदन्त! परमाणु पुद्गल क्या सैज—सकम्प होता है? अथवा निरेज—

'પરમાણુપોગ્ગલે ણં ભંતે! કિં સેએ નિરેએ' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું છે કે—હે ભગવન્ પરમાણુપુદ્ગલ શું સેજ—સકમ્પ હોય છે? અથવા નિરેજ—

तथा च हे भदन्त ! परमाणुः सकम्पोऽकम्पो वेति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय सेए सिय निरेए' स्यात् कदाचित् परमाणुः सैजः-चलनादिक्रियावान् स्यात् कदाचित् निरेजः-चलनादिक्रियारहितः । 'एवं जाव अणंतपएसिए' एवं यावदनन्तप्रदेशिकः परमाणुपुद्गलवदेव द्विप्रदेशिकस्कन्धादारभ्य अनन्तप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात् सैजः-चलनत्वधर्मवान् स्यात् निरेजः-चलनत्वधर्मरहित इति । 'परमाणुपोग्गला णं भंते ! किं सेया निरेया' परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त ! किं सैजाः निरेजा वेति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सेया वि निरेया वि' सैजाः-चलनादिमन्तोऽपि भवन्ति परमाणुपुद्गलाः, निरेजाश्चलनादि धर्मरहिता अपि भवन्तीति । 'एवं जाव अणंतपएसिया' एवं यावत् अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा अपि सैजा अपि

अकम्प-चलन क्रिया से रहित होता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'सिय सेए सिय निरेए' परमाणु पुद्गल कदाचित् सकम्प होता है, कदाचित् अकम्प होता है । 'एवं जाव अणंतपएसिए' परमाणु पुद्गल के जैसा द्विप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध कदाचित् सकम्प होता है और कदाचित् अकम्प होता है ।

'परमाणुपोग्गला णं भंते ! किं सेया निरेया' हे भदन्त ! समस्त परमाणुपुद्गल क्या सकंप होते हैं अथवा अकम्प होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'सेया वि निरेया वि' परमाणु पुद्गल सैज-चलनादि धर्म सहित भी होते हैं, और निरेज चलनादि धर्मरहित भी होते हैं । 'एवं जाव अणंतपएसिया' इसी प्रकार से यावत् अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध भी सैज होते हैं और निरेज भी होते हैं । 'पर-

---

અકમ્પ ચલન ક્રિયા વિનાનું હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'ગોયમા !' હે ગૌતમ 'सिय सेए सिय निरेए' પરમાણુ પુદ્ગલ કોઈવાર સકમ્પ હોય છે અને કોઈવાર કમ્પ વિનાનું એટલે કે અકમ્પ હોય છે. 'एवं जाव अणंतपएसिए' પરમાણુ પુદ્ગલના કથન પ્રમાણે બે પ્રદેશવાળા સ્કંધથી લઈને અનંતપ્રદેશોવાળા સ્કંધ સુધીના સ્કંધો કોઈવાર સકમ્પ હોય છે અને કોઈવાર અકમ્પ-કમ્પ વિનાના પણ હોય છે.

'परमाणुपोग्गला णं भंते ! किं सेया निरेया' હે ભગવન્ સઘળા પરમાણુ પુદ્ગલો શું સકંપ હોય છે ? અથવા અકમ્પ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'सेया वि निरेया वि' પરમાણુપુદ્ગલો સૈજ-ચલન વિગેરે ધર્મસહિત પણ હોય છે અને નિરેજ-ચલન વિગેરે ધર્મ વિનાના હોય છે. 'एवं जाव अणंतपएसिया' આજ પ્રમાણે યાવત્ અનંતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો પણ સેજ-ચલનક્રિયા વિગેરે ધર્મવાળા હોય છે, અને નિરેજ-ચલન વિગેરે ધર્મ વિનાના પણ હોય છે. 'परमाणुपोग्गले णं भंते !

भवन्ति, निरेजा अपि भवन्तीति, 'परमाणुपोग्गले णं भंते ! सेए कालओ केव-च्चिरं होइ' परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! सैजः कालतः कियच्चिरं भवति हे भद-न्त ! कियत्कालपर्यन्तं परमाणुः सकम्पो भवतीत्यर्थः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असं-खेज्जइभागं' जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम् जघन्यतः समयैकमात्रम् उत्कृष्टत आवलिकाया असंख्येयभागं यावत् परमाणुः सकम्पो भवतीत्यर्थः 'परमाणुपोग्गले णं भंते ! निरेए कालओ केवच्चिरं होइ' परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! निरेजः कालतः कियच्चिरं भवति ? कियत्कालपर्यन्तं परमाणुर्निरेजो भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' जघन्येन एकं समयम् उत्कृष्टतोऽसंख्येयं कालं यावत् परमाणुर्निरेजो भवतीति। 'एवं जाव अणंतपए

माणुपोग्गले णं भंते ! सेए कालओ केवच्चिरं होइ' हे भदन्त ! परमाणु पुद्गल कितने काल तक सकम्प होता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं' परमाणुपुद्गल जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्ट से एक आवलिका के असंख्यातवें भाग तक सकम्प होता है।

'परमाणुपोग्गले णं भंते ! निरेए कालओ केवच्चिरं होइ' हे भदन्त ! परमाणुपुद्गल काल की अपेक्षा कितने काल तक अकम्प रहता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं काल' परमाणुपुद्गल जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्ट से असंख्यात काल तक निरेज-अकम्प रहता है।

सेए कालओ केवच्चिर होइ' હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલો કેટલા કાળ સુધી સકમ્પ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે- 'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जहन्नेणं एक्कं समय, उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइ-भागं' પરમાણુ પુદ્ગલો જઘન્યથી એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી એક આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ સુધી સકમ્પ હોય છે. 'परमाणुपोग्गले णं भंते ! निरेए कालओ केवच्चिरं होइ' હે ભગવન્ પરમાણુપુદ્ગલ કાળની અપેક્ષાથી કેટલા કાળ સુધી અકમ્પ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'जहन्नेण एक्कं समयं उक्को-सेणं असखेज्ज काल' પરમાણુપુદ્ગલો જઘન્યથી એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળ સુધી નિરેજ-અકમ્પ-ચલનાદિ ધર્મ વિનાના હોય છે 'एवं जाव अणंतपएसिए' આજ પ્રમાણે યાવત્ બે પ્રદેશવાળા સ્કંધથી લઈને અનંત-પ્રદેશોવાળા સુધીના સ્કંધો જઘન્યથી એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી આવ

सिए' एवं यावदनन्तप्रदेशिकः परमाणुपुद्गलवदेव जघन्यतः समयैकमात्रम् उत्कृष्टत आवलिकाया असंख्येयभागं यावत् द्विप्रदेशिकादारभ्य अनन्तप्रदेशिकपर्यन्तः स्कन्धः सकम्पो भवतीति भावः । 'परमाणुपोग्गला णं भंते ! सेया कालओ केवच्चिरं होंति' परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त ! सैजाः कालतः कियच्चिरं भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वद्धं' सर्वाद्धाम् सर्वकालं यावत् परमाणवः सकम्पाः भवन्ति नास्ति तादृशः कश्चिदपि कालो यत्र कालत्रयेऽपि सर्वे एव परमाणवः न चलन्तीत्यर्थः । 'परमाणुपोग्गला णं भंते ! निरेया कालओ केवच्चिरं होंति' परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त ! कालतः कियच्चिरं कियत्कालपर्यन्तं निरेजाः–निष्कम्पा भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वद्धं' सर्वाद्धाम् सर्वकालमेव परमाणवो निरेजा भवन्ति,

---

'एवं जाव अणंतपएसिए' इसी प्रकार यावत् द्विप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर अनन्तप्रदेशिक तकके स्कन्ध जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्ट से आवलिका के असंख्यातवें भाग तक सकम्प होता है ।

'परमाणुपोग्गला णं भंते ! सेया कालओ केवच्चिरं होंति' हे भदन्त ! समस्त परमाणुपुद्गल की पृच्छा में कालकी अपेक्षा कितने काल तक सकम्प होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्रीने कहा है–'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वद्धं' सर्व काल तक सकम्प रहते हैं । ऐसा कोई भी काल नहीं है कि जिस कालत्रय में भी समस्त ही परमाणु न चलायमान रहते हों । 'परमाणुपोग्गला णं भंते ! निरेया कालओ केवच्चिरं होंति' हे भदन्त ! समस्त परमाणुपुद्गल की पृच्छा में काल की अपेक्षा कितने काल तक अकम्प रहते हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वद्धं' समस्त काल में ही परमाणुपुद्गल अकम्प रहते हैं ।

લિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધી સકમ્પ હોય છે.

'परमाणुपोग्गला णं भंते ! सेया कालओ केवच्चिरं होंति' હે ભગવન્ સઘળા પરમાણુ પુદ્ગલો કાળની અપેક્ષાથી કેટલા કાળ સુધી સકમ્પ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રીએ કહ્યું છે કે–'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'सव्वद्धं' સર્વકાળ સુધી સકમ્પ રહે છે, એવો કોઈપણ કાળ નથી કે જે કાળત્રયમાં પણ સઘળા પરમાણુ ચલાયમાન ન રહેતા હોય ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુશ્રીને પૂછે છે કે–'परमाणुपोग्गले णं भंते ! निरेया कालओ केवच्चिरं होंति' હે ભગવન્ સઘળા પુદ્ગલ પરમાણુ કાળની અપેક્ષાથી કેટલા કાળ સુધી અકમ્પ રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે–'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'सव्वद्धं' સઘળા જ કાળમાં પરમાણુ પુદ્ગલ અકમ્પ રહે છે. 'एवं'

'एवं जाव अणंतपएसिया' एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः, परमाणुपुद्गलवदेव सर्वकालं यावत् द्विप्रदेशिकत आरभ्य अनन्तप्रदेशिकस्कन्धाः सर्वकालं निरेजा भवन्तीत्यर्थः। 'परमाणुपोग्गलस्स णं भंते ! सेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ' परमाणुपुद्गलस्य खलु भदन्त ! सैजस्य-चलनधर्मवतः, कियन्तं कालमन्तरं भवति पूर्वां कम्पावस्थां परित्यज्य पुनः कियता कालेन कम्पनवान् भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयमन्तरं भवति उत्कृष्टतस्तु असंख्येयं कालमन्तरं भवति स्वस्थानं परमाणोः परमाणुभावे एवावस्थानम् तत्र परमाणुभावे वर्त्तमानस्य यदन्तरं चलनस्य व्यवधानं

'एवं जाव अणंतपएसिया' इसी प्रकार से द्विप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध भी समस्त काल तक अकम्प रहते हैं।

'परमाणुपोग्गलस्स णं भंते ! सेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ' चलन धर्मयुक्त परमाणुपुद्गल का कितने काल तक अन्तर होता है ? अर्थात् पूर्व कम्पावस्था का परित्याग कर पुनः वह कितने काल के बाद उस अपनी सकम्प अवस्था युक्त हो जाता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' स्वस्थान के अन्तर की अपेक्षा करके जघन्य से एक समय का अन्तर होता है और उत्कृष्ट से असंख्यात समय का अन्तर होता है। परमाणु का परमाणु भाव में ही जो अवस्थान है वह स्वस्थान है इस स्वस्थान की अपेक्षा अन्तर-विरह काल ऐसा होता है

जाव अणंतपएसिया' એજ પ્રમાણે બે પ્રદેશવાળા સ્કંધથી લઈને અનન્તપ્રદેશવાળા સુધીના સઘળા સ્કંધો પણ બધા જ કાળમાં અકમ્પ રહે છે.

'परमाणुपोग्गलस्स णं भंते ! सेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ' ચલન ધર્મવાળા પરમાણુ પુદ્ગલોનું કેટલા કાળ સુધી અંતર હોય છે ? અર્થાત્ પહેલાની કમ્પાવસ્થાનો ત્યાગ કરીને ફરીથી તે કેટલા કાળ પછી પોતાની તે સકમ્પ અવસ્થાવાળો થઈ જાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा !' હે ગૌતમ ! 'सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક સમયનું અંતર હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત સમયનું અંતર હોય છે. પરમાણુઓનું પરમાણુ ભાવમાં જ જે અવસ્થાન-રહેવાનું છે તે સ્વસ્થાન છે. તે સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી અંતર વિરહકાળ એવો હોય છે કે-એક પરમાણુ એક

निष्कम्पभवनलक्षणं तत्स्वस्थानान्तरं, तत्प्रतीत्य जघन्येनैकं समयं निश्चलताया जघन्यकाललक्षणम् उत्कृष्टतोऽसंख्येयं कालं निष्कम्पनस्यैव उत्कृष्टकाललक्षणम् तत्र जघन्यतोऽन्तरं परमाणुरेकं समयं चलनादुपरम्य पुनश्चलतीत्येवं रूपम् उत्कृष्टतश्च स एव परमाणुरसंख्येयं कालं क्वचित् स्थिरो भूत्वा पुनश्चलतीति। 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कृष्टतोऽसंख्येयं कालम् परमाणो यत् परस्थाने द्व्यणुकादौ अन्तर्भूतस्य अनन्तरं चलनव्यवधानं तत् परस्थानान्तरम्, तत्प्रतीत्य, यदा द्व्यणुकावस्थायां परिणतो भवति परमाणु स्तदा तस्य तत्परस्थानमिति कथ्यते इत्यर्थः तदा जघन्येनैकं समयं भवति अन्तरम् उत्कृष्टतोऽसंख्येयं कालं भवति

कि एक परमाणु एक समय तक चलन क्रिया से रहित हो जाय और फिर चलन क्रिया वाला बन जाय तो यह अन्तर जघन्य से एक समय का स्वस्थान की अपेक्षा करके होता है और किसी स्थान में परमाणु का असंख्यात काल तक निष्कम्प अवस्था में रहकर पुनः चलनक्रिया वाला होना यह स्वस्थान की अपेक्षा उत्कृष्ट से असंख्यात समय का अन्तर होता है।

'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' परमाणु का स्कन्धावस्था में होना यह परस्थान कहा गया है। जब परमाणु द्विप्रदेशिक स्कन्ध के अन्तर्गत होता है और उसका चलन क्रिया से व्यवधान हो जाता है अर्थात् उसकी चलन क्रिया बन्द हो जाती है वह स्थानान्तर है इस परस्थान के अन्तर को लेकर जघन्य से एक समय का अन्तर होता है। और उत्कृष्ट से असंख्यात काल का

સમય સુધી ચલન ક્રિયા વિનાના થઈ જાય અને તે પછી ચલન ક્રિયાવાળા બની જાય તો આ અંતર જઘન્યથી એક સમયનું સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી હોય છે. અને કોઈ સ્થાનમાં પરમાણુઓનું અસંખ્યાત કાળ સુધી નિષ્કંપ અવસ્થામાં રહીને ફરીથી પાછું ચલનક્રિયા વાળું થવું તે સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાત સમયનું અંતર કહેવાય છે.

'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्ज कालं' પરમાણુઓનું સ્કંધાવસ્થામાં હોવું એ પરસ્થાન કહેલ છે. જ્યારે પરમાણુ, બે પ્રદેશવાળા સ્કંધની અંતર્ગત થાય છે, અને તેનું ચલન ક્રિયાથી વ્યવધાન થઈ જાય છે, અર્થાત્ તેની ચલન ક્રિયા બંધ થઈ જાય છે, તે પરસ્થાનાન્તર છે. આ પરસ્થાનના અંતરને લઈને જઘન્યથી એક સમયનુ અંતર હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત સમયનું અંતર હોય છે. બે અણુ વિગેરેમાં એક

अन्तरम्, द्व्यणुकादौ एकः परमाणुरेकसमयपर्यन्तम् चलनक्रियातो निवृत्तो भूत्वा पुनश्चलति तदा स्वस्थानमाश्रित्य जघन्यतः एकसमयस्यान्तरं भवति तथोत्कृष्टतः स एव परमाणुः असंख्यातकालपर्यन्तं क्वचित् स्थले (द्विप्रदेशादिकतया) स्थिरो भूत्वा पुनश्चलति तदा असंख्यातकालस्यान्तरं भवति, यदा खलु परमाणु र्भ्रमन् द्विप्रदेशादिकं स्कन्धमनुप्रविश्य जघन्यत एकं समयं चलनक्रियातो निवृत्तो भूत्वा पुनश्चलति तदा परस्थानमाश्रित्य एकसमयस्यान्तरं भवति यदा पुनः स परमाणुरसंख्यातकालपर्यन्तं द्विप्रदेशादिकस्कन्धरूपेण स्थित्वा निश्चलो भवति। अथ च पुनः स्कन्धरूपाद् वियुज्य परिभ्रमन् तिष्ठति तदा परस्थानमाश्रित्य उत्कृष्टतोऽसंख्यातकालस्य अन्तरं भवतीति भावः। 'निरेयस्स केवइयं कालं

अन्तर होता है। द्व्यणुक आदि में एक परमाणु एक समय पर्यन्त चलनक्रिया से निवृत्त होकर पुनः चलन क्रिया वाला होता है तो स्वस्थान को लेकर जघन्य से एक समय का अन्तर होता है, तथा उत्कृष्ट से वही परमाणु असंख्यात काल पर्यन्त किसी स्थल में द्विप्रदेशादिक रूप से स्थिर होकर पुनः चलन क्रिया वाला होता है तब असंख्यात काल का अन्तर होता है जब परमाणु भ्रमण करता हुआ द्विप्रदेशिक आदि स्कन्ध में प्रविष्ट होकर जघन्य से एक समय तक चलनक्रिया से निवृत्त होकर के पुनः जो चलने लगता है वह परस्थान को आश्रित करके एक समय का अन्तर होता है। तथा जब वह परमाणु असंख्यात काल तक द्विप्रदेशिक स्कन्ध रूप से होकर के निश्चल हो जाता है और फिर स्कन्ध रूप से वियुक्त होकर स्वतंत्र रूप में घूमता रहता है तब परस्थान की अपेक्षा यह असंख्यात काल का अन्तर होता है।

પરમાણુ એક સમય સુધી ચલન ક્રિયાથી નિવૃત્ત થઈને ફરીથી ચલન ક્રિયાવાળો બની જાય છે, તો સ્વસ્થાનને લઈને જઘન્યથી એક સમયનું અંતર હોય છે, તથા ઉત્કૃષ્ટથી એજ પરમાણુ અસંખ્યાત કાળ પર્યન્ત કોઈ સ્થળમાં દ્વિપ્રદેશિકપણાથી સ્થિર થઈને ફરીથી ચલન ક્રિયાવાળો બની જાય છે, ત્યારે અસંખ્યાત કાળનું અંતર હોય છે. અને જ્યારે પરમાણુ ભ્રમણ કરતાં કરતાં બે પ્રદેશી વિગેરે સ્કંધમાં પ્રવેશીને જઘન્યથી એક સમય સુધી ચલન ક્રિયાથી નિવૃત્ત થઈને ફરીથી જે ચાલવા માંડે છે, તે પરસ્થાનનો આશ્રય કરીને એક સમયનું અંતર કહેવાય છે. તથા જ્યારે તે પરમાણુ અસંખ્યાત કાળ સુધી દ્વિપ્રદેશવાળા સ્કંધપણાથી નિશ્ચલ થઈ જાય છે, અને પછી સ્કંધપણાથી છુટો થઇને સ્વતંત્રપણાથી ફરતો રહે છે, ત્યારે પરસ્થાનની અપેક્ષાથી તેનું અસંખ્યાત કાળનું અંતર હોય છે.

अंतरं होइ' निरेजस्य-चलनक्रियारहितस्य परमाणोः कियत्कालमन्तरं भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं' स्वस्थानं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयं यावत् उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयं भागम् असंख्येयभाग-पर्यन्तमन्तरं भवति, 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' परस्थानं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कृष्टतस्तु असंख्येयं कालम् यदा खलु परमाणुः निश्चलः (स्थिरः) भूत्वा जघन्यतः एकसमयं यावत् परिभ्रम्य पुनः

"निरेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ' श्रीगौतमस्वामीने इस सूत्रद्वारा प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! जो पुद्गल परमाणु निष्कंप होता है उसका अन्तर कितने काल का होता है? अर्थात् जो परमाणु पहिले निष्कंप होकर सकम्प बन जाता है फिर वह अपनी निष्कम्प अवस्था में आने में कितना समय लेता है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं' हे गौतम! स्वस्थान के अन्तर की अपेक्षा लेकर जघन्य से एक समय का अन्तर होता है और उत्कृष्ट से आवलिका के असंख्यातवें भाग पर्यन्त अन्तर होता है। तथा-'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' परस्थान को लेकर जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से असंख्यात काल का अन्तर होता है। जब परमाणु स्थिर निश्चल होकर के जघन्य से एक समय तक

'निरेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ' હવે શ્રીગૌતમસ્વામી આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ જે પુદ્ગલ પરમાણુ નિષ્કંપ હોય છે, તેનું અંતર કેટલા કાળ સુધીનું હોય છે? અર્થાત્ જે પરમાણુ પહેલાં નિષ્કંપ થઈને સકંપ બની જાય છે, તે પછી પાછો પોતાની નિષ્કંપ અવસ્થામાં આવવામાં કેટલો સમય લે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा! सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं, आवलियाए असंखेज्जइभागं' હે ગૌતમ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક સમયનું અંતર હોય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ પર્યન્તનું અંતર હોય છે, તથા 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળનું અંતર હોય છે. જ્યારે પરમાણુ સ્થિર નિશ્ચલ થઈને જઘન્યથી એક સમય સુધી ભ્રમણ કરીને સ્થિર થઈ

स्थिरो भवति तथोत्कृष्टत आवलिकाया असंख्यातभागरूपासंख्येयसमयपर्यन्तं परिभ्रमणं कृत्वा पुनः स्थिरो भवति तदा स्वस्थानमाश्रित्य जघन्यत एकं समयम् उत्कृष्टत आवलिकाया असंख्यातभागमन्तरं भवतीति कथ्यते। यदा खलु परमाणु निश्चलो भूत्वा स्वस्थानात् चलति तथा जघन्यत एकसमयपर्यन्तं द्विप्रदेशादिकस्कन्धरूपेण स्थित्वा पुनर्निश्चलो भवति तथा उत्कृष्टतोऽसंख्यातकालपर्यन्तं द्विप्रदेशादिकस्कन्धरूपेण स्थित्वा स्कन्धाद् वियुज्य स्थिरो भवति तदा परस्थानमाश्रित्य जघन्योत्कृष्टमन्तरं भवतीति भावः। 'दुप्पएसियस्स सेयस्स पुच्छा' द्विप्रदेशिकस्य खलु भदन्त ! स्कन्धस्य सैजस्य पृच्छा हे भदन्त ! द्विप्रदेशिकस्कन्धस्य सैजस्य कियच्चिरमन्तरं भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्को-

---

भ्रमण करके पुनः स्थिर हो जाता है तथा उत्कृष्ट से आवलिका के असंख्यातवें भाग रूप असंख्यसमय पर्यन्त परिभ्रमण करके पुनः स्थिर हो जाता है तब स्वस्थान को आश्रित करके जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से आवलिका के असंख्यातवें भाग का अन्तर होता है ऐसा कहा जाता है। जब परमाणु निश्चल होकर के स्वस्थान से चलायमान होता है और जघन्य से एक समय पर्यन्त द्विप्रदेशादि स्कन्ध रूप से रहकर पुनः निश्चल हो जाता है और उत्कृष्ट से असंख्यात काल तक द्विप्रदेशादि स्कन्ध रूप से रहकर उससे वियुक्त हो स्थिर होता है तब परस्थान को आश्रित करके जघन्य और उत्कृष्ट से अन्तर होता है।

'दुप्पएसियस्स सेयस्स पुच्छा' हे भदन्त ! जो द्विप्रदेशी स्कन्ध सकम्प होता है उसका कितने काल का अन्तर होता है ? इसके उत्तर

જાય છે, તથા ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ અસંખ્યાત સમય પર્યન્ત ભ્રમણ કરીને પાછો સ્થિર થઇ જાય છે, ત્યારે સ્વસ્થાનનો આશ્રય કરીને જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગનું અંતર હોય છે. તેમ કહેવામાં આવે છે. જ્યારે પરમાણુ નિશ્ચલ થઈને સ્વસ્થાનથી ચલાયમાન થાય છે, અને જઘન્યથી એક સમય સુધી દ્વિપ્રદેશી સ્કંધપણામાં રહીને ફરી પાછો નિશ્ચલ થઈ જાય છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતકાળ સુધી દ્વિપ્રદેશી સ્કંધપણામાં રહીને તેનાથી છુટા થઈને સ્થિર થઈ જાય છે ત્યારે પરસ્થાનનો આશ્રય કરીને જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી અંતર થાય છે.

'दुप्पएसियस्स सेयस्स पुच्छा' હે ભગવન્ જે બે પ્રદેશોવાળો સ્કંધ સકંપ હોય છે, તેનું કેટલા કાળનું અંતર હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'गोयमा ! सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं

सेणं असंखेज्जं कालं' स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कृष्टतोऽसंख्येयं कालम् स्वस्थानापेक्षया जघन्येन एकसमयस्य अन्तरं भवति उत्कृष्टतोऽसंख्यातकालस्यान्तरं भवतीत्यर्थः 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं' परस्थानं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कृष्टतोऽनन्तं कालमन्तरं भवति, द्विप्रदेशिकः स्कन्धश्चलितो भूत्वा तदनन्तरमनन्तैः स्कन्धैः सह कालभेदेन संबन्धं कुर्वन् अनन्तेन कालेन पुनस्तेनैव परमाणुना सह सम्बन्धं प्राप्य पुनश्चलति यदा, तदा परस्थानमाश्रित्य उत्कृष्टतोऽनन्तकालमन्तरं भवतीत्यर्थः। 'निरेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ' निरेजस्य-चलनक्रियारहितस्य द्विप्रदेशिकस्कन्धस्य कियत्कालमन्तरं भवति इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं

में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! सट्ठाणमंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' हे गौतम! स्वस्थान की अपेक्षा से जघन्य एक समय का और उत्कृष्ट से अनन्त काल का अन्तर होता है। तथा परट्ठाणंतरं पडुच्च जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंत कालं' परस्थान की अपेक्षा जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से अनन्त कालका अन्तर होता है इसका तात्पर्य ऐसा है-कोई द्विप्रदेशिक स्कन्ध चलित होकर अनन्त स्कन्धों के साथ काल भेद से सम्बन्ध करता हुआ अनन्त काल के बाद पुनः उसी परमाणु के साथ सम्बन्ध को पाकर जब चलित होता है तब परस्थान की अपेक्षा उत्कृष्ट से अनन्त काल का अन्तर होता है।

'निरेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ' हे भदन्त! जो द्विप्रदेशिक स्कन्ध चलन क्रिया से रहित है उसका अन्तर कितने काल का होता है?

समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' હે ગૌતમ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતકાળનું અંતર હોય છે. તથા 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंत कालं' પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળનું અંતર હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-કોઈ બે પ્રદેશોવાળો સ્કંધ ચલિત થઈને અનંત સ્કંધોની સાથે કાળ ભેદથી સંબંધ કરીને અનંતકાળ પછી ફરીથી પરમાણુઓની સાથે સંબંધ પામીને જ્યારે ચલિત થાય છે; ત્યારે પરસ્થાનની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળનું અંતર હોય છે 'निरेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ' હે ભગવન્ જે બે પ્રદેશોવાળો સ્કંધ ચલનક્રિયા વિનાનો હોય છે, તેવા એ બે પ્રદેશવાળા સ્કંધનું કેટલા કાળનું અંતર હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! सट्ठाणंतरं पडुच्च जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं

आवलियाए असंखेज्जं भागं' स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कृष्टत आवलिकाया असंख्येयं भागम् स्वस्थानमाश्रित्य जघन्यत एकसमयपर्यन्तमुत्कृष्टत आवलिकाया असंख्येयभागमन्तरं भवतीत्यर्थः। 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं' परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कृष्टतोऽनन्तं कालम्, जघन्योत्कृष्टाभ्यां समयैकमनन्तकालं यावत् परस्थानापेक्षमन्तरं भवतीत्यर्थः। 'एवं जाव अणंतपएसियस्स' एवं यावदनन्तप्रदेशिकस्य, अनन्तप्रदेशिकस्कन्धस्य सैजस्य स्वस्थानाश्रयणेन जघन्यत एकं समयमुत्कृष्टतोऽसंख्येयं कालं यावदन्तरं भवति परस्थानाश्रयणेन तु जघन्येनैकं समयम् उत्कर्षतोऽनन्तं कालं यावदन्तरं भवति, निरेजस्य अनन्तप्रदेशिकस्कन्धस्य जघन्येन एकं समयमन्तरं भवति उत्कृष्टत आवलिकाया असंख्येयभागम् स्वस्थानाश्रयणेन

उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जं भागं' हे गौतम! स्वस्थान की अपेक्षा जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से आवलिका के असंख्यातवें भाग का अन्तर होता है। तथा-'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं' परस्थान की अपेक्षा से जघन्य एक समय का और उत्कृष्ट से अनन्तकाल का अन्तर होता है। 'एवं जाव अणंतपएसियस्स' इसी प्रकार से अन्तर का कथन यावत् अनन्त प्रदेशिक स्कन्ध तक जानना चाहिये। अर्थात् जो अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध सैज-सकम्प है उसमें अन्तर अपने स्थान की अपेक्षा से जघन्य एक समय का है और उत्कृष्ट से असंख्यात काल का है परस्थान की अपेक्षा से जघन्य अन्तर एक समय का और उत्कृष्ट से अन्तर अनन्त काल तक का होता है। तथा जो अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध निष्कम्प है उसमें अन्तर

आवलियाए असंखेज्जं भागं' હે ગૌતમ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગનુ અંતર હોય છે. તથા 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं' પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંતકાળનું અંતર હોય છે. 'एवं जाव अणंतपएसियस्स' એજ પ્રમાણે યાવત્ અનન્તપ્રદેશોવાળા સ્કંધોના સંબંધમાં અંતરનું કથન સમજી લેવું અર્થાત્ જે અનંતપ્રદેશોવાળો સેજ-સકમ્પ હોય છે, અને તેમાં પોતાના સ્થાનની અપેક્ષાથી એક સમયનું જઘન્યથી અંતર છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ સુધીના કાળનું છે, અને પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્ય અંતર એકસમયનુ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર અનંત

परस्थानापेक्षया निरेजस्य तस्य जघन्येन एकं समयमन्तरं भवति उत्कृष्टतोऽनन्तं कालमन्तरं भवतीतिभावः । 'परमाणुपोग्गला णं भंते ! सेयाणं केवइयं कालं अंतरं होइ' परमाणुपुद्गलानां खलु भदन्त ! सैजानां चलनक्रियया विशिष्टानां कियत्कालमन्तरं भवतीति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'नत्थि अंतरं' नास्ति अन्तरम् व्यवधानम् । सकम्पानां परमाणूनां लोके सर्वदैव विद्यमानत्वात् तद्विषये अन्तरं न भवतीति भावः । 'निरेयाणं केवइयं कालं अंतरं होइ' निरेजानाम्-कम्पनरहितानां परमाणूनां कियत्कालमन्तरम्-व्यवधानं भवतीति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे

जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से आवलिका के असंख्यातवें भाग रूप काल का है। यह अन्तर स्वस्थान की अपेक्षा से है। परस्थान की अपेक्षा से निरेज उस अनन्त प्रदेशिक स्कन्ध का अन्तर जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से अनन्तकाल का है।

'परमाणुपोग्गला णं भंते ! सेयाणं केवइयं कालं अंतरं होइ' हे भदन्त ! सकम्प परमाणु पुद्गलों का अन्तर कितने काल का होता है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा' हे गौतम ! 'नत्थि अंतरं' सकम्प परमाणु पुद्गलों में अन्तर होता नहीं है, क्योंकि लोक में सकम्प परमाणु पुद्गलों का सर्वदा अवस्थान रहता है, इसलिये इनमें अन्तर नहीं कहा गया है। 'निरेयाणं केवइयं कालं अंतरं होइ' हे भदन्त ! जो पुद्गल परमाणु कम्पन रहित है उनका कितने काल का अन्तर होता हैं ?

કાળ સુધીનું છે. તથા જે અનંતપ્રદેશોવાળો સ્કંધ નિષ્કંપ હોય છે, તેનું અંતર જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ રૂપ કાળનુ છે આ અંતર સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી થાય છે. પરસ્થાનની અપેક્ષાથી નિરેજ-નિષ્કંપ તે અનંતપ્રદેશવાળા સ્કંધનું અંતર જઘન્યથી એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંત કાળનું છે.

'परमाणुपोग्गला ण भंते ! सेयाणं केवइयं काल अंतरं होइ' હે ભગવન્ સકમ્પ પરમાણુપુદ્ગલોનું અંતર કેટલા કાળનું હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-"गोयमा !' હે ગૌતમ 'नत्थि अंतर' સકમ્પ પરમાણુપુદ્ગલોમાં અંતર હોતું નથી કેમકે લોકમાં સકમ્પ પરમાણુપુદ્ગલોનું સદા અવસ્થાન-રહેવાનું હોય છે. તેથી તેઓમાં અંતર કહેલ નથી. 'निरेयाणं केवइयं काल अंतरं होइ' હે ભગવન્ જે પરમાણુપુદ્ગલો કંપ વિનાના હોય છે, તેઓનું અંતર કેટલા કાળનું હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉતરમાં પ્રભુશ્રી કહે

गौतम! 'नत्थि अंतरं' नास्ति अन्तरम्-व्यवधानम् निष्कम्पानां नैवान्तर भवतीति। 'एवं जाव अणंतपएसियाणं खंधाणं' एवं यावत् अनन्तप्रदेशिकानां स्कन्धानां सैजानां निरेजानां च व्यवधानाभावो ज्ञातव्यः, बहुत्वादिति ॥सू० १२॥

सैज निरेजानामल्पबहुत्वं कथयितुमाह-'एएसि णं' इत्यादि।

मूलम्-एएसि णं भंते! परमाणुपोग्गलाणं सेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवा परमाणुपोग्गला सेया, निरेया असंखेज्जगुणा एवं जाव असंखिज्जपएसियाणं खंधाणं। एएसि णं भंते! अणंतपएसियाणं खंधाणं सेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा निरेया, सेया अणंतगुणा। एएसि णं भंते! परमाणुपोग्गलाणं संखेज्जपएसियाणं, असंखेज्जपएसियाणं अणंतपएसियाण य खंधाणं सेयाणं निरेयाण य दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए१, अणंतपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा२ परमाणुपोग्गला सेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा३, संखेज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा४, असंखेज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा५, परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा६,

---

इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! नत्थि अंतरं' हे गौतम! इनका अन्तर नहीं होता है। 'एवं जाव अणंतपएसियाणं खंधाणं' सैज एवं निरेज यावत् अनन्तप्रदेशिक स्कन्धों तक का इसी प्रकार से अन्तर नहीं होता है क्योंकि ये सब बहुत होते हैं ॥सू० १२॥

કહે છે કે-'ગોયમા! नत्थि अंतरं' હે ગૌતમ! તેનું અંતર હોતું નથી. 'एवं जाव अणंतपएसियाणं खंधाणं' સેજ અને નિરેજ યાવત્ અનંતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો સુધીના સ્કંધોનું અંતર આ કથન પ્રમાણે હોતું નથી કેમકે એ બધા બહુ હોય છે. ॥સૂ૦ ૧૨॥

संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा७, असं-खेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा८। पए-सट्ठयाए एवं चेव। णवरं परमाणुपोग्गला अपएसट्ठयाए भाणि-यव्वा। संखेज्जपएसिया खंधा निरेया पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा सेसं तं चेव। दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए१, तं चेव, पएसट्ठयाए अणंतगुणा२, अणंतपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा३, ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा४, परमाणुपोग्गला सेया दव्वट्ठ अपए-सट्ठयाए अणंतगुणा५, संखेज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा६, ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा७, असं-खेज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा८, ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा९ परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्ठ-अपएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा१०, संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा११, ते चेव पएसट्ठयाए असंखिज्ज-गुणा१२, असंखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्ज-गुणा१३, ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा१४ ॥सू० १३॥

छाया—एतेषां खलु भदन्त ! परमाणुपुद्गलानां सैजानां निरेजानां च कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः परमाणुपुद्गलाः सैजाः, निरेजा असंख्येयगुणाः, एवं यावदसंख्येयप्रदेशिकानां स्कन्धानाम् । एतेषां खलु भदन्त ! अनन्तप्रदेशिकानां स्कन्धानां सैजानां निरेजानां च कतरे कतरेभ्यो यावद् विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजाः, सैजा अनन्तगुणाः । एतेषां खलु भदन्त ! परमाणुपुद्गलानां संख्येयप्रदेशिकानाम् असं-ख्येयप्रदेशिकानामनन्तप्रदेशिकानां च स्कन्धानां सैजानां निरेजानां च द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया-द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया१, अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः सैजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः२, परमाणुपुद्गलाः सैजाः द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः३, संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः सैजाः द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः४,

असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः सैजाः द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः५, परमाणुपुद्गला निरेजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः६, संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः७, असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः८। प्रदेशार्थतया एवमेव, नवरं परमाणुपुद्गला अप्रदेशार्थतया भणितव्याः। संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजाः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः, शेषं तदेव। द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजाः द्रव्यार्थतया१, तदेव प्रदेशार्थतया अनन्तगुणा२, अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः सैजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः३, ते एव प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः४, परमाणुपुद्गलाः सैजा द्रव्यार्था-प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः५, संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः सैजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः६, ते एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः७. असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः सैजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः८, ते एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः९, परमाणुपुद्गला निरेजा द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः१०, संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः११, ते एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः१२, असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः१३, ते एव प्रदेशार्थतया संख्येयगुणाः १४ ॥सू० १३॥

टीका—'एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं सेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' एतेषां खलु भदन्त ! परमाणुपुद्गलानां सैजानां निरेजानां च कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा एतेषु सैजनिरेजपरमाणुषु कस्यापेक्षया कस्याल्पत्व बहुत्वं तुल्यत्वं विशेषाधिकत्वं वेति प्रश्नः। भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वत्थोवा परमाणुपोग्गला सेया'

"एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं सेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो ॥ इत्यादि ॥

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! इन सकम्प और अकम्प परमाणु पुद्गलों के बीच में कौन किनकी अपेक्षा अल्प हैं ? कौन बहुत हैं ? कौन बराबर हैं ? और कौन विशेषाधिक हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—'गोयमा

'एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं सेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो' ઈ०

ટીકાર્થ—આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે–હે ભગવન્ આ સકંપ અને અકંપ પરમાણુ પુદ્ગલોમાં કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં અલ્પ છે ? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલો કરતાં વધારે છે ? કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોની બરાબર છે ? અને કયા પુદ્ગલો કયા પુદ્ગલોથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુ શ્રી ગૌતમસ્વામી ને કહે છે કે—"ગોયમા !

सर्वस्तोकाः परमाणुपुद्गलाः सैजा'-कम्पनक्रियावन्तः परमाणवः सर्वापेक्षया स्तोका एव भवन्तीत्यर्थः। 'निरेया असंखेज्जगुणा' निरेजाः-कम्पनरहिताः परमाणवः सैजपरमाण्वपेक्षया असंख्येयगुणा अधिका भवन्ति। स्थितिक्रियाया औत्सर्गिकत्वाद् बहुत्वमिति। 'एवं जाव असंखेज्जपएसियाणं खंधाणं' एवं यावत् असंख्येयप्रदेशिकानां स्कन्धानां सैजत्वनिरेजत्वविषयेऽल्पबहुत्वमवगन्तव्यमिति। 'एएसि णं भंते! अणंतपएसियाणं खंधाणं सेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' एतेषां खलु भदन्त! अनन्तप्रदेशिकानां सैजानां निरेजानां च कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा'

सव्वत्थोवा परमाणुपोग्गला सेया' हे गौतम! कम्पन क्रिया से युक्त जो पुद्गल परमाणु है वे सबकी अपेक्षा स्तोक हैं। 'निरेया असंखेज्जगुणा' इनकी अपेक्षा कम्पन रहित जो परमाणु हैं, वे असंख्यातगुणित अधिक हैं। क्योंकि इनकी स्थिति क्रिया स्वाभाविक है। इसलिए इन्हें असंख्यातगुणें अधिक कहा गया है। "एवं जाव असंखेज्ज पएसियाणं खंधाणं" इसी प्रकार यह अल्प बहुत्व का कथन यावत् असंख्यात प्रदेशी सकम्प स्कन्धों और अकम्प स्कन्धों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिए 'एएसि णं भंते! अणंतपएसियाणं खंधाणं सेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया' इस सूत्र द्वारा गौतम स्वामी ने प्रभु श्री से ऐसा पूछा है--हे भदन्त! जो अनन्त-प्रदेशिक स्कन्ध संकम्प और अकम्प हैं सो इन दोनों में कौन स्कन्ध किनसे कम हैं? कौन किनसे बहुत हैं? कौन किनके बराबर हैं!

सव्वत्थोवा परमाणुपोग्गला सेया" હે ગૌતમ! કંપનક્રિયાવાળા જે પરમાણુઓ છે તે બધાથી સ્તોક અલ્પ છે. "निरेया असंखेज्जगुणा" તેના કરતાં કંપન વિનાના જે પરમાણુઓ છે. તે અસંખ્યાતગણા વધારે છે. કેમકે-તેઓની સ્થિતિ ક્રિયા સ્વાભાવિક છે. તેથી તેને અસખ્યાતગણા અધિક કહ્યા છે "एवं जाव असंखेज्जपएसियाणं खंधाणं" એજ પ્રમાણે આ અલ્પ બહુપણા સંબંધી કથન યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સકંપસ્કંધો અને અકંપ સ્કંધોના સંબંધમા પણ સમજવું "एएसि णं भंते! अणंतपएसियाणं खधाणं सेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो! जाव विसेसाहिया" આ સૂત્રપાઠ દ્વારા ગૌતમસ્વામી એ પ્રભુ શ્રી ને એવું પૂછયુ છેકે-હે ભગવન્ જે અનંતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો સકંપ અને અકંપ હોય છે, તે બન્ને પ્રકારના સ્કંધોમાં કયા સ્કંધ કયા સ્કંધ કરતા અલ્પ છે? કયા સ્કંધ કયા સ્કંધ કરતાં વધારે છે? કયા સ્કંધ કયાસ્કંધની બરોબર છે અને કયા સ્કંધ કયા સ્કંધથી વિશેષાધિક છે?

इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा निरेया' सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजाः—कम्पनादिरहिताः अनन्तप्रदेशिकस्कन्धाः सर्वेभ्योऽल्पा एव भवन्तीत्यर्थः, एतदपेक्षया 'सेया अणंतगुणा' सैजा अनन्तगुणाः निरेजानन्तप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया सैजा अनन्तप्रदेशिकस्कन्धाः अनन्तगुणा अधिका भवन्ति वस्तुस्वभावत्वादिति। एतदेव द्रव्यार्थतदुभयार्थे निरूपयन्नाह- 'एएसि णं' इत्यादि, तत्र द्रव्यार्थतायाम् अष्टौ पदानि, एवं प्रदेशार्थतायामपि अष्टौ

और कौन किनसे विशेषाधिक हैं ! इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं- "गोयमा ! सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा निरेया" हे गौतम ! सब से कम वे अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध हैं जो निष्कम्प हैं । 'सेया अणंतगुणा" इनकी अपेक्षा जो सकम्प अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध हैं वे अनन्त गुणें अधिक हैं क्योंकि ऐसा ही इनका स्वभाव है। "एएसि णं भंते ! परमाणु पोग्गलाणं संखेज्जपएसियाणं असंखेज्जपएसियाणं अणंतपएसियाणं खंधाणं सेयाणं निरेयाण य दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा" यहां परमाणु पुद्गलों के संख्यातप्रदेशिक स्कन्धों के असंख्यात प्रदेशिक स्कन्धों के और अनन्तप्रदेशिक स्कन्धों के सकम्प अकम्प पक्ष के द्रव्यरूपता में आठ विकल्प, प्रदेशरूपता में आठ विकल्प और उभयरूपता में जो १४ विकल्प होते हैं वे ही प्रकट किये जा रहे हैं-इनमें गौतमस्वामी ने प्रभु श्री से ऐसा पूछा है--हे भदन्त ! सकम्प और अकम्प परमाणु पुद्गलों में संख्यातप्रदेशी स्कन्धों में, असंख्यातप्रदेशी स्कन्धों में और

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામી ને કહે છે કે-ગોયમા સવ્વત્થોવા અણતપણસિયા ખંધા નિરેયા" હે ગૌતમ ! સૌથી ઓછા અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધ છે "સેયા અણંતગુણા" તેના કરતાં જે સકંપ અનંતપ્રદેશોવાળા સ્કંધ છે, તે અનંતગણા અધિક છે કેમકે તેમનો સ્વભાવ જ એવો છે "एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं संखेज्जपएसियाणं खंधाणं सेयाणं निरेयाणय दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' અહિયાં પરમાણુ પુદ્ગલોના સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોના, અસંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધોના, અને અનંતપ્રદેશોવાળા સ્કંધોના સકંપ અને અકંપ પક્ષના દ્રવ્યપણામાં આઠ વિકલ્પો પ્રદેશપણામાં આઠ વિકલ્પ, અને બન્ને પ્રકાર પણામાં જે ૧૪ ચૌદ વિકલ્પો થાય છે. એ જ બતાવવામાં આવે છે. આ વિષયમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુ શ્રી ને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ સકમ્પ અને અકંપ પરમાણુ પુદ્ગલોમાં. સંખ્યાતપ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં, અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોમાં અને

एव पदानि उभयार्थतायाः पक्षे तु चतुर्दशपदानि तत्र सैजनिरेजपक्षे परमाणुषु द्रव्यार्थप्रदेशार्थपदयो द्रव्यार्थता प्रदेशार्थता इत्येवमेकीकरणेन व्यवहारादिति। अथाक्षरं विवृणोति 'एएसि णं परमाणुपोग्गलाणं संखेज्जपएसियाणं' एतेषां खलु परमाणुपुद्गलानां संख्येयप्रदेशिकानाम् 'असंखेज्जपएसियाणं अणंतपएसियाण य खंधाणं सेयाणं निरेयाण य' असंख्येयप्रदेशिकानामनन्तप्रदेशिकानां च स्कन्धानां सैजानां निरेजानां च, 'दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए' द्रव्यार्थतया-प्रदेशार्थतया-द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया 'कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा एतेषु मध्ये कस्यापेक्षया कस्याल्पबहुत्वादिकं भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सव्व-त्थोवा अणंतपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए?' सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया, परमाणुपुद्गलसंख्यातप्रदेशिकासंख्यातप्रदेशिकानन्त-

अनन्तप्रदेशी स्कंधों में द्रव्यरूप से प्रदेशरूप से और द्रव्य और प्रदेश दोनों रूप से कौन किन से यावत् विशेषाधिक हैं? यहां यावत्पद से "अल्पबहुत्व और तुल्य" इन पदों का ग्रहण हुआ है। यहां उभ-यरूपता में १६ विकल्प न कहकर जो १४ विकल्प कहे गये हैं सो उसका कारण ऐसा है कि सकम्प और अकम्प परमाणुओं में द्रव्यार्थता और प्रदेशार्थता पद के बदले द्रव्यार्थता प्रदेशार्थता ऐसा एक ही पद कहा गया है। इस प्रश्न के उत्तर में ८ विकल्पों का स्पष्टीकरण करते हुए प्रभु श्री कहते हैं--"गोयमा" हे गौतम! "सव्वत्थोवा अणंत-पएसिया खंधा, निरेया दव्वट्ठयाए? "सब से कम द्रव्यरूप से वे अन-न्तप्रदेशिक स्कन्ध हैं जो निष्कम्प हैं। अर्थात् परमाणु पुद्गलों एवं संख्यात प्रदेशिक असंख्यातप्रदेशिक और अनन्तप्रदेशिक स्कन्धों

અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોમાં દ્રવ્યપણાથી, પ્રદેશપણાથી, અને ઉભય-દ્રવ્યપણાથી અને પ્રદેશપણાથી કોણ કોનાથી અલ્પ છે.? કોણ કોના કરતાં વધારે છે, કોણ કોની બરોબર છે.? અને કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે? અહિયાં જે ઉભય પણામાં ૧૬ સોળ વિકલ્પો ન કહેતાં ૧૪ ચૌદ વિકલ્પો કહ્યા છે, તેનું કારણ એવું છે કે—સકંપ અને અકંપ પરમાણુઓમાં દ્રવ્યાર્થતા અને પ્રદેશાર્થતા પદને બદલે દ્રવ્યાર્થતા પ્રદેશાર્થતા એવું એકજ પદ કહ્યું છે, આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને આઠ વિકલ્પો ને સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે કે-"ગોયમા" હે ગૌતમ! "સવ્વત્થોવા અણંતપએસિયા ખંધા, નિરેયા દવ્વટ્ઠયાએ" સૌથી ઓછા દ્રવ્યપણાથી અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે કે જે નિષ્કંપ છે-અર્થાત્ પરમાણુ પુદ્ગલો અને સંખ્યાત પ્રદેશવાળા અસંખ્યાતપ્રદેશવાળા

प्रदेशिकेषु मध्ये निष्कम्पा अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतारूपेण सर्वेभ्यः स्तोका भवन्तीत्यर्थः१। 'अणंतपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा२' अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः सैजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः, निरेजानन्तप्रदेशिक-स्कन्धापेक्षया सैजानन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतारूपेणानन्तगुणा अधिका भव-न्तीत्यर्थः२। 'परमाणुपोग्गला सेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' परमाणुपुद्गलाः सैजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः, निरेजानन्तप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया द्रव्यार्थतारूपेण सैजाः परमाणुपुद्गला अनन्तगुणा अधिका भवन्तीत्यर्थः३। 'संखेज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः सैजा द्रव्या र्थतारूपेण सैजपरमाणुपुद्गलापेक्षया असंख्येयगुणा अधिका भवन्तीत्यर्थः४। 'असंखेज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा५' असंख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धाः सैजा द्रव्यार्थतया सैजसंख्यातप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति५। 'परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा६' पर-

---

के बीच में निष्कम्प अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध द्रव्यार्थतारूप से सबों से कम हैं १। "अणंतपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा" इनकी अपेक्षा जो सकम्प अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध हैं वे द्रव्यार्थतारूप से अनन्त गुणे अधिक है २। 'परमाणु पोग्गला सेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' इनसे द्रव्यरूप से अनन्तगुणे वे परमाणु पुद्गल हैं जो सकम्प हैं ३। 'संखेज्जपए सिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' इन से असंख्यातगुणे द्रव्य रूपसे वे स्कन्ध हैं जो सकम्प हैं और संख्यातप्रदेशों वाले हैं ४। 'असंखे-ज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा'५। इनसे असंख्यात-गुणे द्रव्यरूपसे वे स्कंध हैं जो असंख्यातप्रदेशोंवाले हैं एवं सकम्प हैं५। 'परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा'६। इनसे असंख्यात-

---

અને અનંતપ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં નિષ્કંપ અનંતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી સૌથી કમ છે ૧ "अणंतपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा" તેના કરતાં જે સકંપ અનંતપ્રદેશવાળા સ્કંધો છે તે અનંતગણા વધારે છે ૨ "परमाणु पोग्गला सेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा" તેનાથી દ્રવ્યપણુ થી અનંતગણા તે પર-માણુ પુદ્ગલો છે, કે જે સકંપ છે. ૩ 'संखेज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' તેનાથી અસંખ્યાતગણા દ્રવ્યપણાથી તે સ્કંધો છે કે જે સકંપ છે અને સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા છે, ૪ 'असंखेज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा५' તેનાથી અસંખ્યાતગણા દ્રવ્યપણાથી તે સ્કંધ છે, કે જે અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા છે, અને સકંપ છે. ૫ 'परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा ६' તેના કરતાં દ્રવ્યપણાથી અસંખ્યાતગણા

माणुपुद्गला निरेजाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया सैजा संख्यातप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति६। 'संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा७' संख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया निरेजपरमाणुपुद्गलापेक्षया संख्यातगुणा अधिका भवन्ति द्रव्यार्थतयेति७। 'असंखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा८' असंख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया निरेजसंख्यातप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति। तदेवं द्रव्यार्थता पक्षेऽल्पबहुत्वं भवतीति८। 'पएसट्टयाए एवं चेव' प्रदेशार्थतायाम् एवमेव यथैव द्रव्यार्थतापक्षे परमाणुपुद्गलसंख्यातप्रदेशिकासंख्यातप्रदेशिकानन्तप्रदेशिकस्कन्धानामल्पबहुत्वं प्रतिपादितं तथैव प्रदेशार्थतापक्षेऽपि एतेषामल्पबहुत्वमवगन्तव्यमिति। अथ 'पएसट्टयाए एवं चेव' इत्यत्रातिदेशे यो विशेषः स कथ्यते-'णवरं' इत्यादि। परमाणुप्रदेशार्थतायाः स्थानेऽप्रदेशार्थतया

गुणें द्रव्यरूप से वे परमाणु पुद्गल हैं जो निष्कम्प हैं ६। 'संखेज्जपयेसिया खंधा निरेया दव्वट्टयाए संखेज्जगुणा' ७। इनकी अपेक्षा संख्यातप्रदेशों वाले निष्कम्प स्कन्ध द्रव्यरूप से संख्यातगुणें हैं ७। 'असंखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा' ८। इनकी अपेक्षा असंख्यातप्रदेशों वाले निष्कम्प स्कन्ध द्रव्यार्थरूप से असंख्यातगुणें हैं ८॥ "पएसट्टयाए एवं चेव' प्रदेशरूप से भी ये ही आठ विकल्प यहां सकम्प अकम्प परमाणु पुद्गलों में एवं संख्यात प्रदेशिक असंख्यात प्रदेशिक और अनन्तप्रदेशिक स्कन्धों के बीच में अल्प बहुत्व के सम्बन्ध में समझना चाहिए। "नवरं परमाणुपोग्गला अपएसट्टयाए भाणियव्वा" परन्तु परमाणु पुद्गलों के सम्बन्ध में प्रदेशरूप से विचार नहीं करना चाहिये। किन्तु वहां उसके बदले अप्रदेशरूप से उनका

વધારે તે પરમાણુ પુદ્ગલો છે, કે જે નિષ્કંપ છે, ૬ 'संखेज्जपएसिया खंधा, निरेया दव्वट्टयाए, संखेज्जगुणा' તેના કરતાં સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા નિષ્કંપ સ્કંધ દ્રવ્યપણાથી સંખ્યાતગણા છે ૭ 'असंखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा' તેના કરતાં અસંખ્યાતપ્રદેશોવાળા નિષ્કંપ સ્કંધ દ્રવ્યાર્થપણાથી અસંખ્યાતગણા થાય છે "पएसट्टयाए एवं चेव" પ્રદેશપણાથી પણ આજ આઠ વિકલ્પો અહિયાં સકંપ-અકંપ પરમાણુ પુદ્ગલોમાં તથા સંખ્યાત પ્રદેશવાળા અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા અને અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં અલ્પ-બહુપણાના સંબંધમાં સમજવા. 'नवरं परमाणुपोग्गला अपएसट्टयाए भाणियव्वा' પરંતુ પરમાણુ પુદ્ગલોના સંબંધમાં પ્રદેશપણાથી વિચાર કરવો ન જોઈએ. પરંતુ તેને બદલે

इत्येवं वक्तव्यम् परमाणूनामप्रदेशार्थत्वात्। एवं च द्रव्यार्थतासूत्रे संख्यातप्रदेशिकाः निरेजाः स्कन्धाः परमाणुभ्यः संख्यातगुणा अधिकाः कथिताः, प्रदेशार्थता सूत्रेतु ते संख्यातप्रदेशिकाः तेभ्यः परमाणुभ्योऽसंख्यातगुणा अधिका वक्तव्याः यतो निरेजपरमाणुभ्यो द्रव्यार्थतया निरेजसंख्यातप्रदेशिकाः संख्यातगुणा अधिका भवन्ति, संख्यातप्रदेशिकेषु मध्ये बहूनामुत्कृष्टसंख्यातप्रमाणकप्रदेशत्वात् निरेजपरमाणुभ्य एते प्रदेशतोऽसंख्यातगुणाधिका भवन्तीति। 'णवरं परमाणुपोग्गला अपसट्टयाए भाणियव्वा' नवरम्-केवलं द्रव्यार्थता सूत्रापेक्षया वैलक्षण्यं यत् परमाणुपुद्गला अप्रदेशार्थतया भणितव्याः अप्रदेशार्थत्वात् परमाणूनामिति। 'संखेज्जपएसिया खंधा निरेया पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा' संख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजाः प्रदेशार्थतया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति। 'सेसं तं चेव'

विचार करना चाहिये। क्योंकि परमाणुओं में प्रदेशों का सद्भाव नहीं होता है। इसी प्रकार द्रव्यार्थता सूत्र में संख्यातप्रदेशिक अकम्प स्कन्ध, परमाणुओं से संख्यातगुणें अधिक कहे गये हैं पर प्रदेशार्थता सूत्र में तो वे संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध उन परमाणुओं से असंख्यात गुणें अधिक कहना चाहिये। क्योंकि निरेज अकम्प परमाणुओं से द्रव्य की अपेक्षा निरेज संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध संख्यातगुणें अधिक होते हैं। तथा उन्हीं संख्यात प्रदेशिक स्कन्धों में बहुत से संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध ऐसे भी होते हैं जो उत्कृष्ट संख्यात प्रदेशों वाले होने के कारण प्रदेशरूप से निरेजपरमाणुओं से प्रदेशों की अपेक्षा असंख्यातगुणें अधिक होते हैं। यही बात-'संखेज्जपएसिया खंधा निरेया पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा सेसं तं चेव' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई

ત્યાં અપ્રદેશપણાથી વિચાર કરવો જોઈએ. કેમકે-પરમાણુઓમાં પ્રદેશોનો સદ્ભાવ હોતો નથી આરીતે દ્રવ્યાર્થતા. સૂત્રમાં સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા અકમ્પ સ્કંધ પરમાણુઓ કરતા સંખ્યાતગણા વધારે કહ્યા છે. પરંતુ પ્રદેશાર્થતા સૂત્રમા તો તે સખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો તે પરમાણુઓ કરતા અસંખ્યાત ગણા વધારે કહેવા જોઈએ. કેમકે-નિરેજ-અકંપ પરમાણુઓ કરતાં દ્રવ્યની અપેક્ષાથી નિરેજ સંખ્યાતપ્રદેશિસ્કંધ સંખ્યાતગણા વધારે હોય છે. તથા એજ સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધોમા ઘણા સંખ્યાતપ્રદેશિસ્કધો એવા પણ હોય છે કે-જેઓ ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા હોવા ને કારણે પ્રદેશપણાથી નિરેજ પરમાણુઓથી પ્રદેશોની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગણા વધારે હોય છે, એજ વાત "सखेज्जपएसिया खंधा निरेया पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा सेसं तं चेव" આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. બાકીનું બીજું સઘળું કથન દ્રવ્યા-

शेषम्-उक्तादन्यत् सर्वं तदेव-द्रव्यार्थतापक्षोक्तमेव ज्ञातव्यमिति। 'दव्वट्ठपएसट्ठयाए' द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया, उभयार्थतापक्षे इत्यर्थः, 'सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए' सर्वस्तोकाः सर्वापेक्षया अल्पाः अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा द्रव्यार्थतया निरेजा भवन्तीति१। 'ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा' अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा प्रदेशार्थतया स्तथैव अनन्तगुणा अधिका भवन्तीति ज्ञातव्या२, 'अणंतपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा३' अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः सैजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणा अधिका भवन्तीति३। 'ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा४' ते एव प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः कथिता स्ते एव प्रदेशार्थतया ततोऽपि अनन्तगुणा अधिका भवन्तीति४। 'परमाणुपोग्गला सेया दव्वट्ठअपएसट्ठयाए अणंतगुणा५' परमाणुपुद्गलाः सैजाः द्रव्यार्थाऽप्रदेशार्थतया अनन्तगुणा अधिका भवन्ति५। 'संखेज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा६' संख्येय-

---

है। बाकी का और सब कथन द्रव्यार्थपक्ष में जैसा कहा गया है वैसा ही यहां हैं। "दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए१ ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा २" उभयार्थता पक्ष में द्रव्यरूप से सब से अल्प अनन्तप्रदेशों वाले निष्कम्प स्कन्ध हैं १ और प्रदेशरूप से वे ही स्कन्ध अनन्तगुणें अधिक हैं २। "अणंतपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा३" अनन्तप्रदेशों वाले सकंप स्कन्ध द्रव्यरूप से अनन्तगुणें अधिक हैं ३ 'ते चेव पएसट्ठयाए' और प्रदेशरूप से ये ही स्कन्ध 'अणंतगुणा४' अनन्तगुणें अधिक हैं४। 'परमाणुपोग्गला सेया दव्वट्ठअपएसट्ठयाए अणंतगुणा' ५ सकंप परमाणुपुद्गल द्रव्यरूप से एवं अप्रदेशरूप से अनन्तगुणें अधिक हैं ५। "संखेज्जपएसिया खंधा

र्थता पक्षमां जे प्रमाणे कहेवामां आव्युं छे. एज प्रमाणे अहियां पण समजवुं "दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा" उभयार्थपणाना पक्षमां द्रव्यपणाथी सौथी अल्प अनंत प्रदेशोवाळा निष्कंप स्कंध छे १ अने प्रदेशार्थपणाथी एज स्कंध अनंत गणा अधिक छे २ 'अणंतपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' अनंत प्रदेशोवाळा सकंप स्कंधो द्रव्यपणाथी अनंतगणा वधारे छे. ३ अने 'ते चेव पएसट्ठयाए' प्रदेशपणाथी एज स्कंधो 'अणंतगुणा' अनंतगणा वधारे छे. ४ 'परमाणुपोग्गला सेया दव्वट्ठ अपएसट्ठयाए अणंतगुणा ५' सकंप परमाणु पुद्गलद्रव्यपणाथी अने अप्रदेशपणाथी अनंतगणा वधारे छे. ५ "संखेज्जपएसिया

प्रदेशिकाः स्कन्धाः सैजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणा अधिका भवन्तीति६। 'ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा ७' ते एव-सैज संख्येयप्रदेशिकस्कन्धा एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणा अधिका भवन्तीति७। 'असंखेज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्टयाए असंखेज्जगुणा८' असंख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धाः सैजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणा अधिका भवन्ति८। 'ते चेव पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा९' ते एव प्रदेशार्थतया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति९। 'परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्ठअपएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा१०' परमाणुपुद्गलाः निरेजा द्रव्यार्थाऽप्रदेशार्थतया असंख्येयगुणा अधिका भवन्ति१०। 'संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा११' संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया पूर्वापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्ति११। 'ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्ज-

---

सेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा ६'' संख्यात प्रदेशों वाले सकम्प स्कन्ध द्रव्यरूप से असंख्यातगुणें अधिक हैं ६। 'ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा ७॥ और वे ही प्रदेशरूप से असंख्यातगुणें अधिक हैं ७। ''असंखेज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा ८। असंख्यात प्रदेशों वाले सकम्प स्कन्ध द्रव्यरूप से असंख्यातगुणें अधिक हैं ८' ''ते चेव पएसट्टयाए असंखेज्जगुणा'' और ये ही असंख्यात प्रदेशों वाले सकम्प स्कन्ध प्रदेशरूप से असंख्यातगुणें अधिक हैं ९। 'परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्ठअपएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' १०। निष्कम्प परमाणु पुद्गल द्रव्यार्थ अप्रदेशार्थ उभयरूप से असंख्यातगुणें अधिक हैं १०। 'संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' ११॥ निष्कम्प जो संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध हैं वे द्रव्यरूप से असंख्यातगुणें अधिक हैं ११।

खंधा सेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा ६' સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સકંપ સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી અસંખ્યાતગણા વધારે ૬ तं चेव पसएट्ठयाए असंखेज्जगुणा७॥ અને પ્રદેશપણાથી અસંખ્યાતગણા અધિક છે. ૭ ''असंखेज्जपएसिया खंधा सेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा ८.। અસંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સકંપ સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી અસંખ્યાત ગણા વધારે છે- ''ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा'' અને આ અસંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સકંપ સ્કંધોજ પ્રદેશપણાથી અસંખ્યાતગણા વધારે છે. ''परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्ठअपएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा १०. નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલો દ્રવ્યાર્થ અપ્રદેશાર્થ એ બન્ને પ્રકારથી અસંખ્યાતગણા વધારે છે. ૧૦ ''संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा ११॥ નિષ્કંપ જે સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે. તેઓ દ્રવ્યપણાથી અસંખ્યાતગણા

गुणा१२' ते एव द्रव्यार्थतया-द्रव्यार्थरूपेण निरेजसंख्यातप्रदेशिकस्कन्धा एव प्रदेशार्थतया असख्येयगुणा अधिका भवन्तीति१२। 'असंखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा१३' असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया पूर्वापेक्षया असंख्येयगुणा अधिका भवन्तीति१३। 'ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा१४' ते एव निरेजा संख्येयप्रदेशिकस्कन्धा एव प्रदेशार्थतया संख्येयगुणा अधिका भवन्तीति १४॥सू० १३॥

अथ परमाण्वादीनेव सैजत्वादिना निरूपयन्नाह-'परमाणुपोग्गले णं' इत्यादि।

मूलम्-परमाणुपोग्गले णं भंते! किं देसेए सव्वेए निरेए? गोयमा! नो देसेए सिय सव्वेए सिय निरेए। दुप्पएसिए णं भंते! खंधे० पुच्छा गोयमा! सिय देसेए सिए सव्वेए सिय निरेए। एवं जाव अणंतपएसिए। परमाणुपोग्गला णं भंते! किं देसेया सव्वेया निरेया? गोयमा! नो देसेया सव्वेया वि निरेया वि। दुप्पएसियाणं भंते! खंधा० पुच्छा गोयमा! देसेया वि सव्वेया वि निरेया वि। एवं जाव अणंतपएसिया। परमाणुपोग्गले णं भंते! सव्वेए कालओ केवच्चिरं होइ? गोयमा! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं। निरेए कालओ केवच्चिरं होइ? गोयमा! जहन्नेणं एक्कं समयं

'ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' १२॥ और वे ही निष्कम्प संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध प्रदेशरूप से असंख्यातगुणे अधिक हैं १२। 'असंखेज्ज-पएसिया खंधा णिरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' अकंप जो असंख्यात प्रदेशिक स्कन्ध हैं वे द्रव्यरूप से असंख्यातगुणे अधिक हैं १३। 'ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा १४। और वे ही अकम्प असंख्यात प्रदेशिक स्कन्ध प्रदेशरूप से संख्यातगुणे अधिक है १४॥सू० १३॥

વધારે છે ૧૧ "તે ચેવ પએસટ્ઠયાએ અસખેજ્જગુણા ૧૨॥ અને એ નિષ્કંપ સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોજ પ્રદેશપણાથી અસંખ્યાતગણા વધારે છે ૧૨ "અસખેજ્જ-પએસિયા ખંધા નિરેયા, દવ્વટ્ઠયાએ અસંખેજ્જગુણા ૧૩॥ જે અસંખ્યાતપ્રદેશો-વાળા સકંપ સ્કંધો છે તેઓ દ્રવ્યપણાથી અસંખ્યાતગણા વધારે છે. ૧૩ 'તે ચેવ પએસટ્ઠયાએ સંખેજ્જગુણા ૧૪॥ અને એ અસંખ્યાતપ્રદેશોવાળા અકંપ સ્કંધોજ પ્રદેશાપણાથી સંખ્યાતગણા વધારે છે ૧૪ ॥સૂ૦ ૧૩॥

उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं। दुप्पएसिए णं भंते! खंधे देसेए कालओ केवच्चिरं होइ? गोयमा! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं। सव्वेए कालओ केवच्चिरं होइ? गोयमा! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं। निरेए कालं केवच्चिरं होइ? गोयमा! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं। एवं जाव अणंतपएसिए। परमाणुपोग्गला णं भंते! सव्वेया कालओ केवच्चिरं होइ? गोयमा! सवद्धं। निरेया कालओ केवच्चिरं होंति? सवद्धं। दुप्पएसिया णं भंते! खंधा देसेया कालओ केवच्चिरं होंति सव्वद्धं। सव्वेया कालओ केवच्चिरं होंति सव्वद्धं। निरेया कालओ केवच्चिरं० सव्वद्धं। एवं जाव अणंतपएसिया। परमाणुपोग्गलस्स णं भंते! सव्वेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ? गोयमा! सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं। परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं एवं चेव, निरेयस्स केवइयं अंतरं होइ? सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं, परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं। दुप्पएसियस्स णं भंते! खंधस्स देसेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ? सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं। परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं। सव्वेयस्स केवइयं कालं? एवं चेव जहा देसेयस्स। निरेयस्स केवइयं०? सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं। परट्ठाणंतरं पडु-

रच जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं। एवं जाव अणंतपएसियस्स। परमाणुपोग्गला णं भंते! सव्वेयाणं केवइयं कालं अंतरं होइ? नत्थि अंतरं। निरेयाणं केवइयं०? नत्थि अंतरं। दुप्पएसिया णं भंते! खंधाणं देसेयाणं केवइयं कालं०? नत्थि अंतरं। सव्वेयाणं केवइयं कालं०? नत्थि अंतरं। निरेयाणं केवइयं कालं०? नत्थि अंतरं। एवं जाव अणंतपएसियाणं एएसि णं भंते! परमाणुपोग्गलाणं सव्वेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवा परमाणुपोग्गला सव्वेया, निरेया असंखेज्जगुणा। एएसि णं भंते! दुप्पएसियाणं खंधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवा दुप्पएसिया खंधा सव्वेया, देसेया असंखेज्जगुणा, निरेया असंखेज्जगुणा। एवं जाव असंखेज्जपएसियाणं खंधाणं। एएसि णं भंते! अणंतपएसियाणं खंधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाणं य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा सव्वेया, निरेया अणंतगुणा, देसेया अणंतगुणा। एएसि णं भंते! परमाणुपोग्गलाणं संखेज्जपएसियाणं असंखेज्जपएसियाणं, अणंतपएसियाण य खंधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाणं दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए१, अणंतपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा२, अणंतपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा३, असंखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा४, संखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा५, परमाणुपोग्गला सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्ज-

गुणा६, संखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए असंखेज्ज-गुणा७, असंखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए असंखेज्ज-गुणा८, परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा९, संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा१०, असं-खेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा११। पएसट्ठयाए सव्वत्थोवा अणंतपएसिया०। एवं पएसट्ठयाए वि। णवरं परमाणुपोग्गला अपएसट्ठयाए भाणियव्वा। संखेज्जपए-सिया खंधा निरेया पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा सेसं तं चेव। दव्वट्ठपएसट्ठयाए सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा सव्वेया, दव्वट्ठयाए१, ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा२, अणंतपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा३, ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा४, अणंतपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए अणंत-गुणा६, ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा५, असंखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा७, ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा८, संखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा९, ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा१०, परमाणु-पोग्गला सव्वेया दव्वट्ठअपएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा११, संखेज्ज-पएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा१२, ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा१३, असंखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा१४, ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्ज-गुणा१५, परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्ठअपएसट्ठयाए असंखे-ज्जगुणा१६, संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए संखेज्ज-गुणा१७, ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा१८, असंखेज्जपएसिया निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा१९, ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा२० ॥सू० १४॥

छाया—परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! किं देशैजः सर्वैजो निरेजः ? गौतम ! नो देशैजः, स्यात् सर्वैजः, स्यात् निरेजः । द्विप्रदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः पृच्छा गौतम ! स्यात् देशैजः स्यात् सर्वैजः, स्यात् निरेजः । एवं यावदनन्तप्रदेशिकः । परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त ! किं देशैजाः सर्वैजा निरेजाः ? गौतम ! नो देशैजाः सर्वैजा अपि निरेजा अपि । द्विप्रदेशिकाः खलु भदन्त ! स्कन्धाः पृच्छा गौतम ! देशैजा अपि सर्वैजा अपि निरेजा अपि एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः । परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! सर्वैजः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकायाः असंख्येयभागम् । निरेजः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम्, द्विप्रदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धो देशैजः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम् । सर्वैजः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम्, निरेजः कालतः कियच्चिरं भवति ? गौतम ! जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम् । एवं यावदनन्तप्रदेशिकः । परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त ! सर्वैजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति ? गौतम ! सर्वाद्धाम् । निरेजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति ? सर्वाद्धाम् । द्विप्रदेशिकाः खलु भदन्त ! स्कन्धाः देशैजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति ? सर्वाद्धाम् । सर्वैजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति ? सर्वाद्धाम् । निरेजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति ? सर्वाद्धाम् । एवं यावदनन्तप्रदेशिकाः । परमाणुपुद्गलस्य खलु भदन्त ! सर्वैजस्य कियत्कालमन्तरं भवति ? गौतम ! स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येनैकं समयम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम् । परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण एवमेव निरेजस्य कियदन्तरं भवति ? स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम् । परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम् । द्विप्रदेशिकस्य खलु भदन्त ! स्कन्धस्य देशैजस्य कियत्कालमन्तरं भवति ? स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येनैकं समयम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम् । परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येनैकं समयम् उत्कर्षेणानन्तं कालम् । सर्वैजस्य कियन्तं कालम् ? एवमेव यथा देशैजस्य । निरेजस्य कियन्तं कालम् ? स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येनैकं समयम्, उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम् । परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण अनन्तं कालम्, एवं यावदनन्तप्रदेशिकस्य । परमाणुपुद्गलानां खलु भदन्त ! सर्वैजानाम् कियन्तं कालमन्तरं भवति ? नास्ति अनन्तरम् । निरेजानां कियन्तं कालम् ? नास्ति अन्तरम् । द्विप्रदेशिकानां खलु भदन्त ? स्कन्धानाम् देशैजानां

कियन्तं कालम् ? नास्ति अन्तरम् । सर्वैजानां कियन्त कालम्० ? नास्ति अन्त-रम् । निरेजानां कियन्त कालम्० ? नास्ति अन्तरम् । एवं यावदनन्तप्रदेशिका-नाम् । एतेषां खलु भदन्त ! परमाणुपुद्गलानां सर्वैजानां निरेजानां च कतरे कतरे-भ्यो यावद्विशेषाधिका वा ? गौतम ! सर्वस्तोकाः परमाणुपुद्गलाः सर्वैजाः निरेजा असंख्येयगुणाः । एतेषां खलु भदन्त ! द्विप्रदेशिकानां स्कन्धानां देशैजानां सर्वैजानां निरेजानां च कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा? गौतम ! सर्वस्तोका द्विप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा, देशैजा असंख्येयगुणाः, निरेजा असंख्येयगुणाः । एवं यावदसंख्येयप्रदेशिकानां स्कन्धानाम्। एतेषां खलु भदन्त ! अनन्तप्रदेशिकानां स्कन्धानां देशैजानां सर्वैजानां निरेजानां च कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिकाः ? गौतम ! सर्वस्तोकाः अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा, निरेजा अनन्तगुणाः, देशैजा अनन्तगुणाः । एतेषां खलु भदन्त ! परमाणुपुद्गलानां संख्येयप्रदेशिकानाम् असंख्येयप्रदेशिकानाम् अनन्तप्रदेशिकानां च स्कन्धानां देशैजानां सर्वैजानां निरे-जानां द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषा-धिका वा, गौतम ! सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया१, अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः२। अनन्तप्रदेशिकाः, स्कन्धा देशैजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः ३ । असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः४ । संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः५ । परमाणुपुद्गलाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः६ । संख्येय-प्रदेशिकाः स्कन्धा देशैजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणा ७। असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा देशैजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः८ । परमाणुपुद्गला निरेजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः९। संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः१०। असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः११। प्रदेशार्थ-तया सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः, एवं प्रदेशार्थतया अपि । नवरं परमाणुपुद्गला अप्रदेशार्थतया भणितव्याः, संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजाः प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः, शेषं तदेव । द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजाः द्रव्यार्थतया१, तदेव प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः२, अनन्त-प्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः३, ते एव प्रदेशार्थतया अन-न्तगुणाः४, अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा देशैजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः५, ते एव प्रदेशार्थतया अनन्तगुणाः६, असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः७ । ते एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः८, संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः९, ते एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणा१०,

परमाणुपुद्गलाः सर्वैजा द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः११, संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा देशैजाः द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः१२, ते एव प्रदेशार्थतया संख्येयगुणाः१३, असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धा देशैजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः१४। ते एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः१५, परमाणुपुद्गला निरेजा द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः१६। संख्येयप्रदेशिका स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया संख्येयगुणाः१७, ते एव प्रदेशार्थतया संख्येयगुणाः१८, असंख्येयप्रदेशिका निरेजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः१९, ते एव प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणाः२० ॥सू० १४॥

टीका—'परमाणुपोग्गले णं भंते ! किं देसेए सव्वेए निरेए' परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! किं देशैजः देशेन—एकावयवेन एजते—कम्पते इति देशैजः, अंशतः कम्पनवान् इत्यर्थः, अथवा सर्वैजः—सर्वात्मना चलनशीलः, अथवा निरेजः—सर्वथाऽपि कम्पनरहितः परमाणुपुद्गलः ? इतिप्रश्नः। भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम ! 'णो देसेए' नो देशैजः परमाणुः परमाणोरवयवाभावेन देशतश्चलनस्यासंभवादिति, 'सिय सव्वेए सिय निरेए' स्यात्—कदाचित् सर्वैजः सर्वात्मना कदाचित् चलन-

"परमाणुपोग्गले णं भंते ! किं देसेए सव्वेए निरेए ?" इत्यादि

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है—"परमाणु पोग्गलेणं भंते ! किं देसेए सव्वेए निरेए" हे भदन्त ! परमाणु पुद्गल क्या एकदेश से कम्पन वाला होता है ? अथवा सर्वदेश से कम्पन वाला होता है ? अथवा कम्पन वाला नहीं होता है—अकम्प होता है ? तात्पर्य इस शंका का ऐसा है कि परमाणु क्या अंशतः सकम्प होता है, अथवा सर्वांश से सकम्प होता है ? अथवा बिलकुल सकम्प नहीं होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! णो देसेए सिय सव्वेए, सिय निरेए' हे गौतम ! परमाणु पुद्गल एक अंश से सकम्प

"परमाणुपोग्गले णं भंते। किं देसेए सव्वेए निरेए' ઈત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે—'परमाणुपोग्गले णं भंते ! किं देसेए सव्वेए निरेए' હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલો એકદેશથી કંપનવાળા હોય છે ? અથવા સર્વદેશથી કંપનવાળા હોય છે ? અથવા કંપનવાળા હોતા નથી અર્થાત્ અકંપ હોય છે ? આશંકાનું તાત્પર્ય એ છે કે—પરમાણુઓ અંશતઃ સકંપ હોય છે ? અથવા સર્વાંશથી સકંપ હોય છે ? અથવા બિલકુલ સકંપ નથી હોતા ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—'गोयमा ! णो देसेए, सिय सव्वेए, सिय निरेए' હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલો એક અંશથી સકંપ હોતા નથી તે કોઈવાર સર્વાંશથી સકંપ હોય છે અને કોઈ

स्वभावः, स्यात्–कदाचित् निरेजः सर्वथाऽपि कम्पनरहित इत्यर्थः। 'दुप्पएसिए णं भंते! खंधे पुच्छा' द्विप्रदेशिकः खलु भदन्त! स्कन्धः पृच्छा, हे भदन्त! द्विप्रदेशिकः स्कन्धः किं देशैजः सर्वैजो निरेजोवेति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा!' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सिय देसेए सिय सव्वेए सिय निरेए' स्यात्–कदाचित् देशैजः–एकावयवतश्चलनवान् स्यात्–कदाचित् सर्वैजः–सर्वावयवेन चलनवान् स्यात्–कदाचित् निरेजः–सर्वथाऽपि चलनरहितो द्विप्रदेशिकस्कन्धः, सावयवतया देशैजत्वस्य सक्रियतया सर्वैजत्वस्वभावतो निरेजत्वस्य च कालभेदेन द्विप्रदेशिकेषु संभव इति भावः। 'एवं जाव अणंतपएसिए' एवं द्विप्रदेशिकवदेव त्रिप्रदेशिकादारभ्य अनन्तप्रदेशिकस्कन्धः स्यात् देशैजः स्यात् सर्वैजः स्यात् निरेज इति भावः।

नहीं होता है। वह कदाचित् सर्वांश से सकम्प होता है और कदाचित् सकम्प नहीं होता है।

"दुप्पएसिए णं भंते! खंधे पुच्छा" हे भदन्त द्विप्रदेशिक स्कन्ध क्या एक अंश से सकम्प होता है? अथवा सर्व अंश से सकम्प होता है? अथवा किसी भी अंश से सकंप नहीं होता है? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–'गोयमा! सिय देसेए, सिय सव्वेए सिय निरेए' हे गौतम द्विप्रदेशिक स्कन्ध कदाचित् एकदेश से सकंप होता है कदाचित् सर्व देश से सकंप होता है और कदाचित् वह सकंप नहीं होता है तात्पर्य यही है कि द्विप्रदेशिक स्कन्ध सावयव होता है। इसलिए उसमें काल भेद से देशतः भी और सर्वतः भी चलन क्रिया हो सकती है और यह नहीं भी हो सकती है। "एवं जाव अणंतपएसिए" इसी प्रकार से त्रिप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर अनन्त प्रदेशिक स्कन्ध तक का स्कन्ध भी काल भेद से कदाचित् एकदेश से कदाचित् सर्वदेश से सकंप

વાર સકંપ હોતા નથી 'दुप्पएसिया णं भंते! खधे पुच्छा' હે ભગવન્ બે પ્રદેશો વાળો સ્કંધ શું એક અંશથી સકંપ હોય છે! અથવા સર્વ અંશોથી સકંપ હોય છે? અથવા કોઈ પણ અંશથી સકંપ નથી હોતા? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે–'गोयमा! सिय देसेए सिय सव्वेए सिय निरेए' હે ગૌતમ! બે પ્રદેશોવાળો સ્કંધ કોઈવાર એક દેશથી સકંપ હોય છે, કોઈવાર સર્વદેશથી સકંપ હોય છે. અને કોઈવાર સકંપ નથી પણ હોતો. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે–બે પ્રદેશોવાળો સ્કંધ અવયવો વાળો હોય છે. તેથી તેમાં કાળભેદથી દેશતઃ અને સર્વતઃ પણ ચલન ક્રિયા થઈ શકે છે, અને નથી પણ થઈ શકતી 'एवं जाव अणंतपएसिए' આજ પ્રમાણે ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કંધથી લઈને અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધ સુધીના સ્કંધો પણ કાળભેદથી કોઈવાર

'परमाणुपोग्गला णं भंते ! किं देसेया सव्वेया निरेया' परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त ! किं देशैजाः सर्वैजा निरेजाः अंशतः कम्पनशीलाः सर्वावयवतया वा कम्पनवन्तः सर्वथा वा कम्पनरहिताः परमाणवो भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह- 'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम ! 'नो देसेया सव्वेया वि निरेया वि' नो देशैजाः-देशतः कम्पनशीलाः परमाणवो न भवन्ति निरवयवत्वेन परमाणूनां देशाभावेन देशतः कम्पनस्यासम्भवात्, किन्तु सर्वैजा अपि निरेजा अपि-कालभेदेन सर्वैजत्वनिरेजत्वयोः संभवो भवतीति। 'दुप्पएसिया णं भंते ! खंधा पुच्छा' द्विपदेशिकाः खलु भदन्त ! स्कन्धाः पृच्छा हे भदन्त ! द्विपदेशिकाः स्कन्धाः किं देशैजाः सर्वैजा निरेजावेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि।

होता है और कदाचित् वह सकंप नहीं भी होता है। "परमाणुपोग्गला णं भंते ! किं देसेया सव्वेया निरेया" इस सूत्रद्वारा गौतमस्वामी ने जितने भी पुद्गलपरमाणु हैं उनके सम्बन्ध में ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! समस्त पुद्गल परमाणु क्या एकदेश से सकम्प होते हैं ? अथवा सर्व देश से सकम्प होते हैं ? अथवा सकम्प नहीं होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-"गोयमा" हे गौतम ! वे 'नो देसेया' एकदेश से सकम्प नहीं होते हैं, किन्तु "सव्वेया वि निरेया वि" सर्व देश से भी सकम्प होते हैं और सकम्प नहीं भी होते हैं। परमाणुओं में जो देशतः सकम्पत्व का निषेध किया गया है उसका कारण यह है कि उनके निरवयवता के कारण देशत्व का अभाव होता है। "दुप्पएसिया णं भंते ! खंधा पुच्छा" इस सूत्र द्वारा श्रीगौतमस्वामीने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त ! जो द्विप्रदेशिक स्कन्ध हैं, वे क्या एक देश से सकम्प

એકદેશથી અને કોઈવાર સર્વદેશથી સકંપ હોય છે. અને કોઈવાર તેઓ સકંપ નથી પણ હોતા 'परमाणुपोग्गला णं भंते ! किं देसेया सव्वेया निरेया' આ સૂત્રપાઠદ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ જેટલા પણ પુદ્ગલ પરમાણુઓ છે, તેઓના સંબંધમાં પ્રભુશ્રીને એવું પૂછયું છે કે-હે પરમકૃપાળુ ભગવન્ સઘળા પુદ્ગલ પરમાણુઓ શું એકદેશથી સકંપ હોય છે? અથવા સર્વદેશથી સકંપ હોય છે? અથવા સકંપ નથી હોતા ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-'ગોયમા' હે ગૌતમ ! તેઓ 'नो देसेया' એકદેશથી સકંપ હોતા નથી. પરંતુ "सव्वेया वि निरेया वि' કાળ ભેદથી તેઓ સર્વદેશથી પણ સકંપ હોય છે. અને સકંપ નથી પણ હોતા. પરમાણુઓમાં દેશતઃ સકંપ પણાનો જે નિષેધ કર્યો છે. તેનું કારણ તેઓનું નિરવયવ પણું છે, 'दुप्पएसिया णं भंते ! खंधा पुच्छा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછયું છે

'गोयमा' हे गौतम ! 'देसेया वि सव्वेया वि निरेया वि' देशैजा अपि द्विप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा अपि-निरेजा अपि भवन्तीति । 'एवं जाव अणंतपएसिया' एवं यावदनन्तप्रदेशिका:-अनन्तप्रदेशिकपर्यन्ताः स्कन्धा द्विप्रदेशिकवदेव देशैजा अपि सर्वैजा अपि निरेजा अपि भवन्तीति भावः । 'परमाणुपोग्गले णं भंते ! सव्वेए कालओ केवच्चिरं होइ' परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! सर्वैजः कालतः कियच्चिरं भवति ? हे भदन्त ! कियत्कालपर्यन्तं परमाणुः सर्वात्मना कम्पनशीलो भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं एक्कं समयं' जघन्यत एकं समयं यावत् परमाणुः सर्वात्मना कम्पनवान् भवतीति । 'उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं' उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागपर्यन्तं पर-

---

होते हैं ? अथवा सर्वदेश से सकम्प होते हैं अथवा किसी भी देश से अथवा सर्वदेश से सकम्प नहीं होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-"गोयमा ! देसेया वि सव्वेया वि निरेया वि" हे गौतम ! समस्त द्विप्रदेशिक स्कन्ध एकदेश से भी सकम्प होते हैं सर्वदेश से भी सकम्प होते हैं और सकम्प नहीं भी होते हैं । "एवं जाव अणंतपएसिया' इसी तरह से यावत् अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध भी बहुवचन की विवक्षा में एकदेश से भी सकम्प होते हैं सर्वदेश से भी सकम्प होते हैं और सकम्प नहीं भी होते हैं ।

"परमाणुपोग्गले णं भंते ! सव्वेए कालओ केवच्चिरं होइ" हे भदन्त ! परमाणु पुद्गल काल की अपेक्षा सर्वांश से कितने काल तक सकम्प होता है ? "गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आव-

---

કે-હે ભગવન્ જે બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે, તે શું એકદેશથી સકંપ હોય છે ? અથવા સર્વદેશથી સકંપ હોય છે ? અથવા કોઈપણ દેશથી અથવા સર્વ દેશથી સકંપ નથી હોતા ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'गोयमा ! देसेया वि सव्वेया वि निरेया वि' હે ગૌતમ ! સઘળા બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધો એકદેશથી પણ સકંપ હોય છે સર્વદેશથી પણ સકંપ હોય છે અને સકંપ નથી પણ હોતા 'एवं जाव अणंतपएसिया' એજ પ્રમાણે યાવત્ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો પણ બહુવચનની વિવક્ષામાં એકદેશથી પણ સકંપ હોય છે, સર્વદેશથી પણ સકંપ હોય છે, અને સકંપ નથી પણ હોતા "परमाणुपोग्गले णं भंते ! सव्वेए कालओ केवच्चिरं होइ' હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલ કાળની અપેક્ષાથી કેટલા કાળ સુધી સર્વાંશથી સકંપ હોય છે ? गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइ-भागं' હે ગૌતમ ! તે જઘન્યથી એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના

माणुः सर्वैजो भवतीति। 'निरेए कालओ केवच्चिरं होइ' परमाणुपुद्गलः कालतः कियच्चिरं निरेजो भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' जघन्यत एकसमयपर्यन्तम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालं परमाणु निरेजो भवतीति। 'दुप्पएसिए णं भंते! खंधे देसेए कालओ केवच्चिरं होइ' द्विप्रदेशिकः खलु भदन्त! स्कन्धः कालतः कियच्चिरं भवति? हे भदन्त! द्विप्रदेशिकः स्कन्धः कियत्कालपर्यन्तं देशतः कम्पनवान् भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं' जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागम्। 'सव्वेए कालओ केवच्चिरं होइ' सर्वैजः

लियाए असंखेज्जइभागं' हे गौतम! वह जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्टसे आवलिका के असंख्यातवें भाग प्रमाण काल तक सर्वात्मना सकम्प होता है। 'निरेए कालओ केवच्चिरं होइ' हे भदन्त! वह पुद्गल परमाणु कितने समय तक निष्कम्प रहता है? 'गोयमा जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' हे गौतम! वह जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्ट से असंख्यात काल तक निष्कम्प रहता है। "दुप्पएसिए णं भंते! खंधे देसेए कालओ केवच्चिरं होइ' श्रीगौतमस्वामी इस सूत्रद्वारा प्रभुश्री से ऐसा अब पूछते हैं-हे भदन्त! द्विप्रदेशिक स्कन्ध काल की अपेक्षा कितने समय तक देश से सकम्प रहता है? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-"गोयमा! जहन्नेण एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं' हे गौतम! द्विप्रदेशिक स्कन्ध काल की अपेक्षा जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्ट से आवलिका के असंख्यातवें भाग प्रमाण काल तक एकदेश से सकम्प रहता है।

અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ સુધી સર્વપ્રકારે સકંપ હોય છે. 'निरेए कालओ केवच्चिरं होइ' હે ભગવન્ તે પુદ્ગલ પરમાણુ કેટલા સમય સુધી નિષ્કંપ રહે છે? 'गोयमा! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं" હે ગૌતમ! તે જઘન્યથી એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળસુધી નિષ્કંપ રહે છે "दुप्पएसिए णं भंते! खंधे देसेए कालओ केवच्चिरं होइ' શ્રી ગૌતમસ્વામી આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રભુશ્રીને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ બે પ્રદેશોવાળો સ્કંધ કાળની અપેક્ષાથી કેટલા સમય સુધી સકંપ રહે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી કહે છે કે-"गोयमा! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेण आवलियाए असंखेज्जइभागं" હે ગૌતમ! બે પ્રદેશોવાળો સ્કંધ કાળની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એક સમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમાં

कालतः कियच्चिरं भवति, भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं' जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेण आवलिकाया असंख्येयभागं यावत् सर्वैजो भवति द्विप्रदेशिकः स्कन्ध इति । 'निरेए कालओ केवच्चिरं होइ' निरेजः कालतः कियच्चिरं भवति, भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' जघन्येन एकं समयं निरेजो भवति द्विप्रदेशिकः, उत्कृष्टतस्तु असंख्यातकालपर्यन्तं निरेजोऽवतिष्ठते इति । 'एवं जाव अणंतपएसिए' एवम्–द्विप्रदेशिकवदेव यावदनन्तप्रदेशिकः स्कन्धः जघन्येन एकं समयम्, उत्कर्षेणासंख्यातकालं निरेजो भवतीति

'सव्वेए कालओ केवच्चिरं होइ' हे भदन्त ! वह सर्वात्मना कितने काल तक सकम्प रहता है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं "गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइ भागं' हे गौतम ! वह जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्ट से आवलिका के असंख्यातवें भाग प्रमाण काल तक सकम्प सर्वात्मना रहता है। 'निरेए कालओ केवच्चिरं होइ" हे भदन्त ! वह अकम्प–कम्पन क्रिया से रहित कितने समय तक रहता है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं– "गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं" हे गौतम वह कम्पन क्रिया से रहित कम से कम एक समय तक रहता है और अधिक से अधिक असंख्यात काल तक रहता है । "एवं जाव अणंत पएसिए" इसी प्रकार यावत् अनन्त प्रदेशों वाला स्कन्ध जघन्य से एक समय तक और उत्कृष्ट से असंख्यात काल तक कम्पन क्रिया से रहित बना रहता है ।

ભાગ પ્રમાણ કાળ સુધી એક દેશથી સકંપ રહે છે. "सव्वेए कालओ केवच्चिरं होइ' હે ભગવન્ તે સર્વાત્મના કેટલા કાળ સુધી સકંપ રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે–गोयमा ! जहन्नेणं एक्कं समय उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभाग' હે ગૌતમ ! તે જઘન્યથી એકસમય સુધી અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ કાળ સુધી સર્વાત્મના સકંપ હોય છે. 'निरेए कालओ केवच्चिरं होइ' હે ભગવન્ તે અકંપ–કંપન ક્રિયા વિના કેટલા સુધી રહે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે–'गोयमा जहन्नेणं एक्क समयं उक्कोसेणं असखेज्जं कालं' હે ગૌતમ ! તે જઘન્યથી એક સમય સુધી કંપન ક્રિયા વિનાના રહે છે અને અને ઉત્કૃષ્ટથી–વધારેમાં વધારે અસંખ્યાત કાળ સુધી કંપન ક્રિયા વિના રહે છે 'एव जाव अणत पएसिए' એજ પ્રમાણે યાવત્ અનંત પ્રદેશોવાળો સ્કંધ જઘન્યથી એક સમય સુધી ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળ સુધી કંપન ક્રિયા વિનાનો રહે છે ?

'परमाणुपोग्गला णं भंते ! सव्वेया कालओ केवच्चिरं होंति' परमाणुपुद्गलाः खलु भदन्त ! सर्वैजाः-सर्वात्मना चलनवन्तः कियत्कालपर्यन्तं भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम! 'सव्वद्धं' सर्वाद्धाम् सर्वदैव सकम्पा भवन्ति परमाणुपुद्गलाः। 'निरेया कालओ केवच्चिरं होंति' निरेजाः-कम्पनरहिताः परमाणवः कियत्कालपर्यन्तं भवन्तीति प्रश्नः। भगवानाह 'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा!' हे गौतम! 'सव्वद्धं' सर्वाद्धाम्-सर्वकालं निरेजा भवन्ति परमाणव इति। 'दुप्पएसिया णं भंते! खंधा देसेया कालओ केवच्चिरं०' द्विप्रदेशिका खलु भदन्त! स्कन्धा देशैजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति, कियत्कालपर्यन्तं देशतः कम्पनवत्वं द्विप्रदेशिकानां भवतीति प्रश्नः, 'सव्वद्धं' सर्वाद्धाम्-सर्वकालं देशतः कम्पन मित्यु-

"परमाणुपोग्गला णं भंते ! सव्वेया कालओ केवच्चिर होंति' हे भदन्त ? समस्त परमाणु पुद्गल कितने कालतक सकंप बने रहते हैं ? इस गौतमस्वामीके प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-"गोयमा' हे गौतम "सव्वद्धं' वे सर्वदा ही सकंप बने रहते हैं। "निरेया कालओ केवच्चिरं होंति" हे भदन्त! परमाणु पुद्गल कंपन रहित अवस्था में कितने काल तक रहते हैं ? गौतमस्वामीके इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-"गोयमा' हे गौतम! "सव्वद्धं" परमाणु पुद्गल सर्वकाल कंपन रहित अवस्था में रहते हैं। 'दुप्पएसियाणं भंते! खंधा देसेया कालओ केवच्चिरं०' हे भदन्त! द्विप्रदेशिक स्कन्धों में काल की अपेक्षा कितने काल तक एकदेश से कंपन बना रहता है? अर्थात् द्विप्रदेशिक स्कन्धों के एकदेश में कितने समय तक कंपन होता है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं-'सव्वद्धं" हे गौतम! द्विप्रदेशिक स्कन्धों के एकदेश

"परमणुपोग्गला णं भंते ! सव्वेया कालओ केवच्चिरं होंति' હે ભગવન્ સઘળા પરમાણુ પુદ્ગલો કેટલા કાળ સુધી સકંપ બની રહે છે? શ્રીગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે-ગોયમા હે ગૌતમ 'सव्वद्धं' તેઓ હંમેશા જ સકંપ બની રહે છે. 'निरेया कालओ केवच्चिरं होंति' હે દયાસિંધૂ ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલો કંપન વિનાની અવસ્થામાં કેટલા કાળ સુધી રહી શકે છે? શ્રીગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી તેઓને કહે છે કે-ગોયમા હે ગૌતમ! 'सव्वद्धं' પરમાણુ સર્વકાળ કંપન વિનાની અવસ્થામાં રહે છે "दुप्पएसिया णं भंते! खंधा देसेया कालओ केवच्चिरं०' હે ભગવાન્ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કાળની અપેક્ષાથી કેટલા કાળ સુધી એકદેશથી સકંપ રહે છે? અર્થાત્ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધોના એકદેશમાં કેટલા સમય સુધી કંપન હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—'सव्वद्धं' હે ગૌતમ!

त्तरम्। 'सव्वेया कालओ केवच्चिरं०' सर्वैजाः कालतः कियच्चिरं भवन्ति 'सव्वद्धं' सर्वाद्धाम् सर्वकालमित्यर्थः। 'निरेया कालओ केवच्चिरं०' निरेजाः-कम्पनरहिताः द्विप्रदेशिकाः कालतः कियच्चिरं भवन्तीति प्रश्नः। 'सव्वद्धं' सर्वाद्धाम्-सर्वकालं यावदित्युत्तरम्। 'एवं जाव अणंतपएसिया' एवं द्विप्रदेशिकवदेव कालतः सर्वकालम् अनन्तप्रदेशिका अपि निरेजाः सर्वकालं भवन्तीति भावः। 'परमाणुपोग्गलस्स णं भंते! सव्वेयस्स केवइयकालं अंतरं होइ' परमाणुपुद्गलस्य खलु भदन्त! सर्वैजस्य कियन्तं कालम् अन्तरं व्यवधानं भवतीति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' हे गौतम!

में कंपन सर्वकाल तक बना रहता है 'सव्वेया कालओ केवच्चिरं०' हे भदन्त। द्विप्रदेशिक स्कंध कालसे कितने समय तक सर्वैज रहते हैं? 'गोयमा' हे गौतम 'सव्वद्धं' सदा काल तक सर्वतः सकंप बना रहता है 'निरेया कालओ केवच्चिरं०' हे भदन्त! द्विप्रदेशिक स्कंधों में कितने समय तक कंपन रहित अवस्था रहती है? इस गौतम के प्रश्न के उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-"सव्वद्धं" हे गौतम! द्विप्रदेशिक स्कन्धों में कंपन रहित अवस्था सदा काल रहती है।

"एवं जाव अणंतपएसिया' इसी प्रकार कालकी अपेक्षा यावत् अनन्त प्रदेशिक स्कन्ध भी कंपन रहित अवस्था में सदा काल बने रहते हैं। 'परमाणुपोग्गलस्स णं भंते! सव्वेयस्स केवइयकालं अंतरं होइ' गौतम स्वामी ने इस सूत्र द्वारा प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! सर्वात्मना सकंप परमाणु पुद्गल का कितने काल का अन्तर होता

બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધના એકદેશમાં સર્વકાળ સુધી કંપન રહે છે. 'सव्वेया कालओ केवच्चिर०' હે ભગવન્ બે પ્રદેશવાળા સ્કંધો કાળની અપેક્ષાથી કેટલા કાળ સુધી સર્વૈજ રહે છે? ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે-'गोयमा' હે ગૌતમ! 'सव्वद्ध" સદાકાળ સર્વતઃ સકંપ બન્યા રહે છે. 'निरेया कलओ केवच्चिरं होइ' હે ભગવન્ બે પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં કેટલા સમય સુધી કંપન વિનાની અવસ્થા રહે છે? આ પ્રશ્નનાં ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે—'सव्वद्ध' હે ગૌતમ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધોમાં સદાકાળ કંપન વિનાની અવસ્થા રહે છે.

'एवं जाव अणंतपएसिया' એજ પ્રમાણે કાળની અપેક્ષાથી યાવત્ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો પણ સદાકાળ કંપન વિનાની અવસ્થામાં રહે છે. "परमाणुपोग्गलस्स णं भंते! सव्वेयस्स केवइयकालं अंतरं होइ' ગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્રપાઠદ્વારા પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ સર્વાત્મના સકંપ પુદ્ગલોનું અંતર કેટલા કાળ સુધીનું હોય છે? આ પ્રશ્નનાં ઉત્તરમાં પ્રભુ

'सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कर्षेण असंख्येयं कालम् स्वस्थानाश्रयणेन स्वरूपेणेत्यर्थः जघन्यत एकसमयस्य व्यवधानं भवति तथा उत्कृष्टतोऽसंख्येयकालस्य व्यवधानं भवतीति भावः। 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं एवं चेव' परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कृष्टतोऽपि एवमेव-पूर्ववदेव असंख्येयकालमित्यर्थः, परस्थानाश्रयणेन-स्कन्धाकारेण जघन्येन एकसमयस्य उत्कर्षेण असंख्येयकालस्य व्यवधानं भवतीत्यर्थः। 'निरेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ' निरेजस्य-कम्पनरहितस्य परमाणोः कियन्तं कालम् अन्तरं-व्यवधानं भवतीति प्रश्नः। उत्तरमाह-'सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं' स्वस्थानान्तरं स्वस्थानापेक्षया व्यवधानं जघन्येन एकसमयम् उत्कृष्टत आवलिकाया असंख्येयभागमन्तरं व्यव-

---

है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'सट्ठाणमंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' हे गौतम! स्वस्थान के आश्रयण से जघन्य एक समय का और उत्कृष्ट से असंख्यात समय काल का अन्तर होता है। स्वस्थान शब्द का अर्थ स्वरूप है। 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं एवं चेव' तथा-परस्थान की अपेक्षा जघन्य एक समय का और उत्कृष्ट असंख्यात काल का अन्तर होता है। 'निरेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ' हे भदन्त कंपन रहित परमाणु का कितना अन्तर होता है ? अन्तर शब्द का अर्थ व्यवधान होता है। उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'सट्ठाणमंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं' हे गौतम! स्वस्थान के आश्रय से जघन्य व्यवधान-अन्तर-

---

શ્રી કહે છે કે-"सट्ठाणमंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं" હે ગૌતમ! સ્વસ્થાનના આશ્રયથી જઘન્યથી એકસમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત સમય સુધીના કાળનું અંતર હોય છે સ્વસ્થાન શબ્દનો અર્થ સ્વરૂપ છે "परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं एवं चेव' પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્ય એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત સમયનું અંતર હોય છે 'निरेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ' હે ભગવન્ કંપન વિનાના પરમાણુઓનું કેટલું અંતર હોય છે? અંતર શબ્દનો અર્થ વ્યવધાન એ પ્રમાણે છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે- सट्ठाणमंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं' હે ગૌતમ! સ્વસ્થાનના આશ્રયથી જઘન્યથી વ્યવધાન-અંતર એક સમયનું

धानं भवतीति । 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कृष्टतोऽसंख्येयं कालम् परस्थानापेक्षया जघन्यत एकसमयस्य उत्कृष्टतोऽसंख्येयकालस्य व्यवधानं भवतीति भावः । 'दुप्पएसियस्स णं भंते ! खंधस्स देसेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ' द्विप्रदेशिकस्य खलु भदन्त ! स्कन्धस्य देशैजस्य कियन्तं कालमन्तरं व्यवधानं भवतीति प्रश्नः, उत्तरमाह–'सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कृष्टतोऽसंख्येयं कालं व्यवधानं भवति देशैजत्वस्येति । 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं' परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कृष्टतोऽनन्तं कालं यावत् परस्थानापेक्षं व्यवधानं भवतीति । 'सव्वेयस्स केव-

---

एक समय का होता है और उत्कृष्ट अन्तर आवलिका के असंख्यातवें भाग का होता है । 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' परस्थान के आश्रय से जघन्य अन्तर एक समय का और उत्कृष्ट अन्तर असंख्यात काल का होता है। 'दुप्पएसियस्स णं भंते ! खंधस्स देसेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ' हे भदन्त ! अंशतः सकंप द्विप्रदेशिक स्कंध का कितने काल का अन्तर होता है ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' हे गौतम ! स्वस्थान की अपेक्षा जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से असंख्यात काल का अन्तर होता है। 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं' परस्थान की अपेक्षा जघन्य अन्तर एक समय का और उत्कृष्ट अन्तर अनन्त काल का होता है 'सव्वेयस्स केवइयं काल'

હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર આવલિકાના અસંખ્યાત ભાગનું હોય છે 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेण एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' પરસ્થાનના આશ્રયથી જઘન્ય અંતર એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર અસંખ્યાત કાળનું હોય છે, 'दुप्पएसियस्स णं भंते ! खंधस्स देसेयस्स केवइयं कालं अंतरं होइ' હે ભગવન્ અંશતઃ સકંપ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધનું અંતર કેટલા કાળનું હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે–'सट्ठाणंतरं पडुच्च जहण्णेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं' હે ગૌતમ ! સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ જઘન્યથી એકસમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાત કાળનું અંતર હોય છે 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं' પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્ય અંતર એક સમયનું અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર અનંત કાળનું હોય

इयं कालं०' सर्वैजस्य द्विप्रदेशिकस्कन्धस्य कियन्तं कालमन्तरं व्यवधानं भवतीति प्रश्नः, उत्तरमाह-'एवं चेव' इत्यादि। 'एवं चेव जहा देसेयस्स' एवमेव यथा देशैजस्य यथा स्वस्थानपरस्थानापेक्षं जघन्योत्कृष्टाभ्यां व्यवधानं कथित तथैव सर्वैजस्यापि स्वस्थानापेक्षं व्यवधानं जघन्येन समयैकमात्रम् उत्कृष्टतोऽसंख्येयं कालम् परस्थानापेक्षं तु जघन्येन एकं समयमुत्कृष्टतोऽनन्तं कालमिति। 'निरेयस्स केवइयं कालं' निरेजस्य कियन्तं कालं व्यवधानं भवतीति प्रश्नः। उत्तरमाह-'सट्ठाणं' इत्यादि। 'सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं' स्वस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयम् उत्कृष्टत आवलि-

हे भदन्त! सर्वांशतः सकंप द्विप्रदेशिक स्कंध का कितने काल का अन्तर होता है? 'एवंचेव०' हे गौतम! देश से सकंप द्विप्रदेशिक स्कंध का अन्तर जैसा स्वस्थान और परस्थान को लेकर जघन्य और उत्कृष्ट से कहा गया है वैसा ही अन्तर सर्वांशतः सकंप द्विप्रदेशिक स्कंध का भी स्वस्थान परस्थान की अपेक्षा लेकर जघन्य और उत्कृष्ट से कहना चाहिये। तथा च-स्वस्थान की अपेक्षा से जघन्य अन्तर सर्वांशतः सकंप द्विप्रदेशिक स्कंध का एक समय का और उत्कृष्ट अन्तर असंख्यात काल का होता है। परस्थान की अपेक्षा लेकर जघन्य अन्तर इसका एक समय का और उत्कृष्ट अन्तर अनन्त काल का होता है। 'निरेयस्स केवइयं कालं' हे भदन्त! जो द्विप्रदेशिक स्कंध अकंप है उसका अन्तर कितने काल का होता है? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आव-

છે, 'सव्वेयस्स केवइयं कालं' હે કરૂણાનિધાન ભગવન્ સર્વાંશથી સકંપ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધનું અંતર કેટલા કાળનું હોય છે? 'एवं चेव०' હે ગૌતમ! દેશથી સકંપ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધનુ અંતર સ્વસ્થાન અને પરસ્થાનનો આશ્રય કરીને જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી કહ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું અંતર સર્વાંશથી સકંપ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધોનુ પણ સ્વસ્થાન અને પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી કહેવું જોઈએ. તથા સ્વસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્ય અંતર સર્વાંશતઃ સકંપ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધનુ એક સમયનુ અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર અસંખ્યાત કાળનુ હોય છે. પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્ય અંતર તેનું એક સમયનુ અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર અનંત કાળનુ હોય છે 'निरेयस्स केवइयं कालं' હે ભગવન્ જે બે પ્રદેશોવાળો સ્કંધ અકંપ છે તેનું કેટલા કાળનુ અંતર હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રભુશ્રી કહે છે કે—'सट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभागं' હે ગૌતમ! સ્વસ્થાન

काया असंख्येयं भागं स्वस्थानापेक्षं व्यवधानं भवतीति। 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं' परस्थानान्तरं प्रतीत्य जघन्येन एकं समयमुत्कृष्टतोऽनन्तं कालम् इति। 'एवं जाव अणंतपएसियस्स' एवं यावदनन्तप्रदेशिकस्य, त्रिप्रदेशिकादारभ्य अनन्तप्रदेशिकस्कन्धस्य निरेजस्य स्वस्थानपरस्थानसापेक्षम् जघन्योत्कृष्टाभ्यां व्यवधानमवगन्तव्यमिति। 'परमाणुपोग्गला णं भंते! सव्वेयाणं केवइयं कालं अंतरं होइ' परमाणुपुद्गलानां खलु भदन्त! सर्वैजानां कियन्तं कालम् अन्तरं व्यवधानं भवति चलनक्रियाया इति प्रश्नः, भगवानाह-'नत्थि अंतरं' नास्तिअन्तरम्-व्यवधानम् सर्वांशे सकम्पानां परमाणूनां कालतश्चलन व्यवधानं न भवतीत्युत्तरम्। 'निरेयाणं केवइयं०' निरेजानाम्-निष्कम्पपरमाणु-

---

लियाए असंखेज्जइभागं' हे गौतम! स्वस्थान को आश्रय करके जघन्य से अन्तर एक समय का और उत्कृष्ट से अन्तर आवलिका के असंख्यातवें भाग प्रमाण काल का होता है। 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेण एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं' तथा-परस्थान की अपेक्षा लेकर जघन्य से एक समय का और उत्कृष्ट से अनन्त काल का अन्तर होता है। 'एवं जाव अणंतपएसियस्स' इसी प्रकार से स्वस्थान परस्थान की अपेक्षा लेकर यावत् निरेज अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध का जघन्य और उत्कृष्ट अन्तर जानना चाहिये। 'परमाणु पोग्गला णं भंते! सव्वेयाणं केवइयं कालं अंतरं होइ' हे भदन्त सकंप परमाणु पुद्गलों का अन्तर कितने काल का होता है? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते है-'नत्थि अंतरं' हे गौतम! सकंप परमाणु पुद्गलों का अन्तर नहीं होता है।

नो आश्रय करीने जघन्यथी એક સમયનુ અંતર હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગ પ્રમાણ કાળનું અંતર હોય છે. 'परट्ठाणंतरं पडुच्च जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं अणंतं कालं' તથા પરસ્થાનની અપેક્ષાથી જઘન્યથી એકસમયનું અને ઉત્કૃષ્ટથી અનંત કાળનું અંતર હોય છે 'एवं जाव अणंतपएसियस्स' એજ પ્રમાણે એટલેકે સ્વસ્થાન પરસ્થાનની અપેક્ષાથી યાવત્ નિરેજ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધનુ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર સમજવું જોઈએ "परमाणुपोग्गला णं भंते! सव्वेयाणं केवइय कालं अंतरं होइ' હે ભગવન્ સકંપ પરમાણુ પુદ્ગલોનુ અંતર કેટલા કાળનું હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે- 'नत्थि अंतरं' હે ગૌતમ! સકંપ પરમાણુ પુદ્ગલોનુ અંતર હોતું નથી.

पुद्गलानां कियन्तं कालमन्तरं व्यवधानं भवतीति प्रश्नः। उत्तरमाह-'नत्थि अंतरं' नास्ति अन्तरम्। 'दुप्पएसियाणं भंते! खंधाणं देसेयाणं केवइयं०' द्विप्रदेशिकानां भदन्त! स्कन्धानां देशैजानाम्-देशतः कम्पनवतां कियन्तं कालमन्तरं व्यवधानं भवति कम्पनक्रियाया इति प्रश्नः, उत्तरमाह-'नत्थि अंतरं' नास्ति अन्तरम्। 'सव्वेयाणं केवइयं कालं०' सर्वैजानां द्विप्रदेशिकानां कियन्तं कालमन्तरं भवतीति प्रश्नः, उत्तरमाह-'नत्थि अंतरं' नास्ति अन्तरम्-व्यवधानमिति। 'निरेयाणं केवइयं कालं०' निरेजानां द्विप्रदेशिकस्कन्धानां कियन्तं कालमन्तरं

"निरेयाणं केवइयं कालं०' हे भदन्त! निष्कम्प परमाणु पुद्गलों का कितने काल का अन्तर होता है? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-"नत्थि अंतरं' हे गौतम! निष्कम्प परमाणु पुद्गलों का अन्तर नहीं होता है।

"दुप्पएसियाणं भंते! खंधाणं देसेयाणं केवइयं० हे भदन्त! द्विप्रदेशिक स्कन्धों का जो एकदेश से सकंप होते हैं कितना अन्तर होता है? अर्थात् देशतः सकम्प द्विप्रदेशिक स्कन्धों की कंपन क्रिया का अन्तर कितने काल का होता है? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'नत्थि अंतरं' हे गौतम! इनकी कम्पन क्रिया का अन्तर नहीं होता है। "सव्वेयाणं केवइयं कालं० हे भदन्त! सर्वांशतः सकंप द्विप्रदेशिक स्कन्धों की कंपन क्रिया का अन्तर कितने काल का होता है? "नत्थि अंतर" हे गौतम! सर्वांशतः सकंप द्विप्रदेशिक स्कन्धों की कम्पन क्रिया का अंतर नहीं होता है। 'निरेयाणं केवइयं कालं०' हे भदन्त! निष्कम्प द्विप्रदेशिक स्कन्धों की निष्कंपन क्रिया का अन्तर

"निरेयाणं केवइयं कालं०' હે ભગવન્ નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલોનુ અંતર કેટલા કાળનું હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-"नत्थि अंतरं' હે ગૌતમ! નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલોનું અંતર હોતુ નથી.

"दुप्पएसियाणं भंते खंधाणं देसेयाणं केवइयं०' હે ભગવન્ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધોનુ જે એકદેશથી સકંપ હોય છે તેનુ અંતર કેટલા કાળનું હોય છે? અર્થાત્ દેશતઃ સકંપ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની કંપન ક્રિયાનું અંતર કેટલા કાળનું હોય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'नत्थि अंतरं' હે ગૌતમ! તેની કંપન ક્રિયાનુ અતર હોતું નથી. 'सव्वेयाणं केवइयं कालं०' હે ભગવન્ સર્વાંશતઃ સકમ્પ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની કંપન ક્રિયાનું અંતર કેટલા કાળનું હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે "नत्थि अंतरं' હે ગૌતમ! સર્વાંશતઃ સકંપ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની કંપન ક્રિયાનુ અંતર હોતું નથી. 'निरेयाणं केवइयं कालं०' હે ભગવન્ નિષ્કંપ

भवतीति प्रश्नः । उत्तरमाह–'नत्थि अंतर' नास्ति अन्तरमिति । 'एवं जाव अणंत-पएसियाणं' एवं त्रिप्रदेशिकादारभ्य अनन्तप्रदेशिकपर्यन्तं बोद्धव्यम्, 'एएसि णं भंते! परमाणुपोग्गलाणं सव्वेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' एतेषां खलु भदन्त! परमाणुपुद्गलानां सर्वैजानां निरेजानां च कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा यावत्पदेन अल्पा वा अधिका वा तुल्या वा एतेषां संग्रहो भवति तथा च हे भदन्त! परमाणूनां सकम्पानां कम्पनरहितानां च मध्ये केभ्यः केषां बहुत्वमल्पत्वं तुल्यत्वम् अधिकत्वं चेति प्रश्नः। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा!' हे गौतम! 'सव्वत्थोवा परमाणुपोग्गला सव्वेया' सर्वस्तोकाः सर्वै-

कितने काल का होता है? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–"नत्थि अंतर" हे गौतम! इनकी निष्कंपन क्रिया में अन्तर नहीं होता है। 'एवं जाव अणंतपएसियाणं' इसी प्रकार का कथन निष्कंप त्रिप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर निष्कंप अनन्तप्रदेशिक स्कन्धों की देशकंपन सर्व कंपन और निष्कंपन क्रिया के अन्तर के संबन्ध में भी जानना चाहिये। अर्थात् इन स्कन्धों की देशकंपन सर्व कंपन और निष्कंपन क्रिया का अन्तर नहीं होता है।

'एएसि णं भंते! परमाणुपोग्गलाणं सव्वेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' श्रीगौतमस्वामी ने इस सूत्र द्वारा प्रभुश्री से ऐसा पूछा है–हे भदन्त! सकंप और निष्कंप परमाणुपुद्गलों में कौन परमाणु पुद्गल किन परमाणु पुद्गलों से यावत्–अल्प हैं? कौन किन से बहुत हैं? कौन किन के तुल्य हैं? कौन किनसे विशेष अधिक हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–"गोयमा! सव्वत्थोवा

બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની નિષ્કંપન ક્રિયાનું અંતર કેટલા કાળનું હોય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—'नत्थि अंतरं' હે ગૌતમ! તેની નિષ્કંપન ક્રિયામાં અંતર હોતુ નથી

'एवं जाव अणंतपएसियाणं' એજ પ્રમાણેનું કથન નિષ્કંપ ત્રણપ્રદેશવાળા સ્કન્ધથી લઈને નિષ્કંપ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોની નિષ્કંપનક્રિયાના અંતરના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું અર્થાત્ આ સ્કંધોની નિષ્કંપન ક્રિયાનું અંતર હોતુનથી. 'एएसि णं भंते! परमाणुपोग्गलाणं सव्वेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' શ્રીગૌતમસ્વામીએ આ સૂત્રદ્વારા પ્રભુને એવું પૂછયું છે કે–હે ભગવન્ સકંપ અને નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલોમાં કયા પરમાણુ પુદ્ગલો કયા પરમાણુ પુદ્ગલોથી યાવત્ અલ્પ છે? કોણ કોનાથી વધારે છે? કોણ કોની બરોબર છે? અને કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે? આ પ્રશ્નના

पेक्षया अल्पाः परमाणुपुद्गलाः सर्वैजाः-सर्वतश्चलनधर्माणो भवन्तीति तदपेक्षया 'निरेया असंखेज्जगुणा' निरेजाः-कम्पनरहिताः परमाणवः सर्वैजपरमाण्वपेक्षया असंख्येयगुणा अधिका भवन्तीति। 'एएसि णं भंते! दुप्पएसियाणं खंधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' एतेषां खलु भदन्त! द्विप्रदेशिकानां स्कन्धानां देशैजानां सर्वैजानां निरेजानां च कतरे कतरेभ्यो याव-द्विशेषाधिका वा एतेषु मध्ये केभ्यः केषामल्पत्वं बहुत्वं तुल्यत्वमधिकत्वं चेति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'सव्वत्थोवा दुप्पएसिया खंधा सव्वेया' सर्वस्तोकाः द्विप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा भवन्ति 'देसेया असंखेज्जगुणा' सर्वैजद्विप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया देशैजा असंख्यातगुणा

परमाणुपोग्गला सव्वेया' हे गौतम! सब की अपेक्षा कम वे पुद्गल परमाणु हैं जो सर्वांशतः सकंप हैं। इनकी अपेक्षा "निरेया असंखे-ज्जगुणा" निरेजपरमाणु असंख्यातगुणें अधिक हैं। "एएसि णं भंते! दुप्पएसियाणं खंधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' इस सूत्र द्वारा श्रीगौतमस्वामीने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-हे भदन्त! अंशतः सकंप, सर्वांशतः सकंप और निष्कंप द्विप्रदेशिक स्कन्धो में कौन किन से अल्प हैं? कौन किन से बहुत हैं? कौन किनके तुल्य हैं? एवं कौन किनसे विशेषाधिक हैं? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा! सव्वत्थोवा दुप्पएसिया खंधा सव्वेया" हे गौतम! सर्वांशतः सकंप द्विप्रदेशिक स्कन्ध सबसे कम हैं। इनसे 'देसेया असंखेज्जगुणा' असंख्यातगुणें अधिक देशतः सकंप

ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે -'ગોયમા! सव्वत्थोवा परमाणु पोग्गला सव्वेया' સૌના કરતાં જે સર્વાંશથી સકંપ પુદ્ગલો છે. તેઓ ઓછા છે. તેના કરતાં 'निरेया असंखेज्जगुणा' નિરેજ પરમાણુ અસંખ્યાતગણા વધારે છે. 'एएसि णं भंते! दुप्पएसियाण खंधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो! जाव विसेसाहिया वा' આ સૂત્રપાઠદ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રીને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ અંશતઃ સકંપ અને નિષ્કંપ બે પ્રદેશીવાળા સ્કંધોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ છે? કોણ કોનાથી વધારે છે? કોણ કોની બરોબર છે? અને કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-"ગોયમા! सव्वत्थोवा दुप्पएसिया खंधा सव्वेया હે ગૌતમ! સર્વાંશથી સકંપ બે પ્રદેશીવાળા સ્કંધ સૌથી અલ્પ છે, તેના કરતાં 'देसेया असंखेज्जगुणा' અસંખ્યાતગણા વધારે દેશતઃ સકંપ બે પ્રદેશીવાળા

अधिका भवन्ति, 'निरेया असंखेज्जगुणा' देशैज द्विप्रदेशिक स्कन्धा पेक्षया निरेजा द्विप्रदेशिकाः स्कन्धा असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति। 'एवं जाव असंखेज्जपएसियाणं खंधाणं' एवं यावत् असंख्येयप्रदेशिकानां स्कन्धानाम् यथा देशैजसर्वैजनिरेजप्रभेदभिन्नेषु द्विप्रदेशिकस्कन्धेषु अल्पबहुत्वं कथितम् तथैव त्रिप्रदेशिकादारभ्य असंख्यातप्रदेशिकान्तस्कन्धेषु देशैजसर्वैजनिरेजभेद-भिन्नेषु सर्वस्तोकाः सर्वैजाः स्कन्धाः तदपेक्षया देशैजा असंख्यातगुणा अधिकाः, तदपेक्षयाऽपि असंख्यातगुणा अधिका निरेजा असंख्यातप्रदेशिकान्ताः स्कन्धा ज्ञातव्या इति भावः। 'एएसि णं भंते! अणंतपएसियाणं खंधा देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' एतेषां खलु

द्विप्रदेशिक स्कन्ध हैं। 'निरेया असंखेज्जगुणा' तथा इनकी अपेक्षा भी असंख्यातगुणें अधिक वे द्विप्रदेशिक स्कन्ध हैं, जो अकंप हैं। "एवं जाव असंखेज्जपएसियाणं खंधाणं" जिस प्रकार से देशतः सकंप सर्वांशतः सकंप एवं निष्कम्प द्विप्रदेशिक स्कन्धों में यह अल्प बहुत्व कहा गया है, इसी प्रकार से त्रिप्रदेशिक स्कन्धों से लेकर असं-ख्यात प्रदेशिक स्कन्धों तक का भी इनकी देशतः सकंप और निष्कंप अवस्थाओं को लेकर अल्प बहुत्व कहना चाहिये। इस प्रकार सब से कम त्रिप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर असंख्यात प्रदेशिक वे स्कन्ध हैं, जो सर्वांश से सकंप होते हैं। इनकी अपेक्षा असंख्यातगुणित वे त्रिप्रदेशिक से लेकर असंख्यात प्रदेशिक स्कन्ध हैं जो देशतः सकंप होते हैं और इनकी अपेक्षा भी असंख्यातगुणित अधिक वे त्रिप्रदे-शिक स्कन्ध से लेकर असंख्यात प्रदेशिक स्कन्ध हैं जो निरेज हैं।

સ્કંધો છે. 'निरेया असंखेज्जगुणा' તથા તેના કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે જે અકંપ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે. તે છે 'एवं जाव असंखेज्जपएसियाणं खंधाणं' જે પ્રમાણે દેશતઃ સકંપ સર્વાંશતઃ સકંપ અને નિષ્કંપ બે પ્રદેશોવાળા સ્કંધોમાં આ અલ્પબહુપણું કહ્યું છે એજ પ્રમાણે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધોથી લઈને અસં-ખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો સુધીના સ્કંધોનું પણ તેના દેશતઃ સકંપ અને નિષ્કંપ અવસ્થાઓને લઈને અલ્પબહુપણું કહેવું જોઈએ આ રીતે સૌથી ઓછા ત્રણ પ્રદેશોવાળા સ્કંધોથી લઈને અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા તે સ્કંધો છે કે જે સ્કંધો સર્વાંશથી સકંપ હોય છે તેના કરતાં અસંખ્યાતગણા તે ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધોથી લઈને અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો છે. કે જે દેશતઃ સકંપ હોય છે. અને તેના કરતાં પણ અસંખ્યાતગણા વધારે તે ત્રિપ્રદેશોવાળા સ્કંધોથી લઈને અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે, કે જે નિરેજ છે.

भदन्त ! अनन्तप्रदेशिकानां स्कन्धानां देशैजानां सर्वैजानां निरेजानां च कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका वा एतेषु मध्ये केभ्यः केषामल्पत्वबहुत्वादिकं भवतीति प्रश्नः । भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्व-त्थोवा अणंतपएसिया खंधा सव्वेया' सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा सर्वापेक्षया एतेषामेव अल्पत्वमित्यर्थः । 'निरेया अणंतगुणा' निरेजा अनन्तगुणाः, सर्वैजाऽनन्तप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया निरेजा अनन्तप्रदेशिकस्कन्धा अनन्तगुणा अधिका भवन्तीत्यर्थः । 'देसेया अणंतगुणा' देशैजा अनन्तगुणाः, निरेजा-ऽनन्तप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया देशैजा अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा अनन्तगुणा अधिका भवन्तीति भावः । 'एएसि णं भंते !' एतेषां खलु भदन्त ! 'परमाणुपोग्गलाणं संखेज्जपएसियाणं असंखेज्जपएसियाणं अणंतपएसियाण य खंधाणं देसेयाणं

'एएसि णं भंते ! अणंतपएसियाणं खंधाण देसेयाणं सव्वेयाण निरेयाणय कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया" हे भदन्त ! जो देशतः सकंप सर्वांशतः सकंप और अकंप अनन्तप्रदेशिक स्कंध हैं उनमें कौन किनकी अपेक्षा अल्प हैं, कौन किनकी अपेक्षा बहुत हैं ? कौन किनकी अपेक्षा तुल्य हैं और कौन किनकी अपेक्षा विशेषाधिक हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'गोयमा सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा सव्वेया' हे गौतम ! सबसे कम वे अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध हैं जो सर्वांशतः सकंप होते हैं । इनकी अपेक्षा "निरेया अणंतगुणा" निष्कंप जो अनन्त प्रदेशिक स्कंध हैं वे अनन्तगुणें अधिक हैं । 'देसेया अणंतगुणा' तथा इनकी भी अपेक्षा अनन्तगुणे अधिक वे अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध हैं जो देशतः सकंप होते हैं । 'एएसि णं भंते ! परमाणुपोग्गलाणं संखेज्जपए सियाणं असंखेज्जपएसियाणं अणंतपएसियाण य खंधाणं देसेयाणं सव्वे-

---

'एएसि णं भंते ! अणंतपएसियाण खंधाण देसेयाण सव्वेयाण निरेयाण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया' હે ભગવન્ જે દેશતઃ સકંપ સર્વાંશતઃ સકંપ- અને અકંપ અનંત પ્રદેશિક સ્કંધ છે તેઓમાં કોણ કોના કરતાં અલ્પ છે ? કોણ કોનાથી વધારે છે ? કોણ કોની બરોબર છે ? અને કોણ કોનાથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે–'સવ્વત્થોવા અણંતપએસિયા ખંધા સવ્વેયા' હે ગૌતમ ! સૌથી ઓછા તે અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે. કે જે સર્વાંશતઃ સકંપ હોય છે, તેના કરતાં 'निरेया अणंतगुणा' નિષ્કંપ જે અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે તે અનંતગણા વધારે છે. "देसेया अणंतगुणा' તથા તેના કરતાં પણ અનંતગણા વધારે તે અનંત પ્રદેશિક સ્કંધો છે, કે જેઓ દેશતઃ સકંપ હોય છે "एएसि णं भंते परमाणुपोग्गलाणं संखे-

सव्वेयाणं निरेयाणं दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' परमाणुपुद्गलानां संख्यातप्रदेशिकानाम् असंख्यातप्रदेशिकानाम् अनन्तप्रदेशिकानां च स्कन्धानां देशैजानां सर्वैजानां निरेजानां द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया कतरे कतरेभ्यो यावद्विशेषाधिका भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए' सर्वस्तोकाः सर्वेभ्योऽल्पीयांसः अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया भवन्ति, द्रव्यार्थरूपेण सर्वापेक्षया सर्वैजानन्तप्रदेशिकस्कन्धानामल्पत्वं भवतीत्यर्थः१ । 'अणंतपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः,

---

याणं निरेयाणं दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा' इस सूत्रद्वारा श्रीगौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! अंशतः सकंप सर्वांशतः सकंप और अकंप परमाणु पुद्गलों में संख्यातप्रदेशिक स्कन्धों में असंख्यातप्रदेशिक स्कन्धों में और अनन्तप्रदेशिक स्कन्धों में द्रव्यरूप से प्रदेशरूप से एवं द्रव्यरूप प्रदेशरूप दोनों रूप से कौन स्कन्ध किन स्कन्धों से अल्प है ? कौन किन से बहुत है ? कौन किन के तुल्य है ? और कौन किन से विशेषाधिक है ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं—'गोयमा ! सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए' हे गौतम ! द्रव्यरूप से सब से कम वे अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध हैं जो सर्वांशतः सकंप होते हैं ।

ज्जपएसियाण असंखेज्जपएसियाणं अणंतपएसियाण य खंधाणं देसेयाणं सव्वेयाणं निरेयाण दव्वट्ठयाए पएसट्ठयाए दव्वट्ठपएसट्ठयाए कयरे कयरेहिंतो ! जाव विसेसाहिया वा' આ સૂત્રપાઠ દ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ અંશતઃ સકંપ સર્વાંશતઃ સકંપ અને અકંપ પરમાણુ પુદ્ગલોમા સંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોમાં અને અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોમાં દ્રવ્યપણાથી પ્રદેશપણાથી અને દ્રવ્ય પ્રદેશ એમ ઉભયપણાથી કયા સ્કંધો કયા સ્કંધો કરતાં અલ્પ છે ? કયા સ્કંધો કયા સ્કંધો કરતા વધારે છે.? કયાં સ્કંધો કયા સ્કંધોની બરોબર છે ? અને કયા સ્કંધો કયા સ્કંધોથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—गोयमा ! सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए' હે ગૌતમ દ્રવ્યપણાથી સૌથી ઓછા તે અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે કે જેઓ સર્વાંશતઃ સકંપ હોય છે. 'अणतपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' તેના કરતાં દ્રવ્યપણાથી તે અનન્ત પ્રદેશિક

सर्वैजानन्तप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया द्रव्यार्थरूपेण निरेजानन्तप्रदेशिकस्कन्धो अनन्तगुणा अधिका भवन्तीति भावः२। 'अणंतपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः देशैजा द्रव्यार्थतया अनन्तगुणाः, निरेजानन्तप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया देशैजानन्तप्रदेशिकस्कन्धा अनन्तगुणाः अधिका भवन्तीत्यर्थः३। 'असंखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' असंख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया अनन्तप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया असंख्येयगुणा अधिका भवन्तीति४। 'संखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' संख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः, सर्वैजाऽसंख्येयप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया सर्वैजसंख्यातप्रदेशिकस्कन्धा द्रव्यापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति५। 'परमाणुपोग्गला सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' परमाणुपुद्गलाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया-द्रव्यार्थरूपेण, सर्वैजसंख्यात-

---

'अणंतपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' और इनकी अपेक्षा द्रव्यरूप से वे अनन्त प्रदेशिक स्कन्ध अनन्तगुणें अधिक हैं जो निष्कंप होते हैं। 'अणंतपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' इनकी अपेक्षा द्रव्यरूप से वे अनन्त प्रदेशिक स्कन्ध अनन्तगुणे अधिक है जो देशतः सकंप होते हैं। 'असंखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध की अपेक्षा द्रव्यरूप से सर्वदेशतः सकंप असंख्यातप्रदेशिक स्कन्ध असंख्यातगुणें अधिक हैं। 'संखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' सर्वदेशतः सकंप असंख्यात प्रदेशिक स्कन्धों की अपेक्षा सर्वदेशतः सकंप संख्यातप्रदेशिक स्कन्ध द्रव्यरूप से असंख्यातगुणें अधिक हैं। 'परमाणुपोग्गला सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' सर्वदेशतः

સ્કંધ અનંતગણુા વધારે છે કે જે નિષ્કંપ હોય છે. 'अणंतपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' તેના કરતાં દ્રવ્યપણાથી તે અનંતપ્રદેશિક સ્કંધ અનંતગણુા વધારે છે કે જે દેશતઃ સકંપ હોય છે 'असंखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધ કરતા દ્રવ્યપણાથી સર્વદેશતઃ સકંપ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો અસંખ્યાતગણુા વધારે છે "संखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' સર્વદેશતઃ સકંપ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કરતાં સર્વદેશતઃ સકંપ સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી અસંખ્યાતગણુા વધારે છે 'परमाणु पोग्गला सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' સર્વદેશતઃ સકંપ પરમાણુપુદ્ગલો દ્રવ્યપણાથી સર્વદેશતઃ સકંપ સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કંધો કરતા અસંખ્યાતગણુા વધારે છે, "संखेज्जपएसिया

प्रदेशिकस्कन्धापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति६। 'संखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' सख्येयप्रदेशिकाः स्कन्धाः देशैजा द्रव्यार्थतया सर्वैजपरमाण्वपेक्षया असंख्येयगुणा अधिका भवन्तीति७। 'असंखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' असंख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा देशैजा द्रव्यार्थतया देशैजसंख्यातप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति८। 'परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' परमाणुपुद्गला निरेजा द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः, निरेजाः परमाणवो द्रव्यार्थतारूपेण देशैजा संख्यातप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति९। 'संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' संख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया निरेजपरमाण्वपेक्षया संख्यातगुणा अधिका भवन्तीति१०। 'असंखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' असं-

---

सकंप परमाणु पुद्गल द्रव्यरूप से सर्वदेशतः सकंप संख्यातप्रदेशिक स्कन्धों की अपेक्षा असंख्यातगुणे अधिक हैं 'संखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' संख्यातप्रदेशिक स्कन्ध जो एकांशतः सकंप होते हैं द्रव्यरूप से सर्वैज परमाणुओं की अपेक्षा असंख्यात गुणे अधिक हैं। 'असंखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' देशैज असंख्यात प्रदेशिक स्कन्ध द्रव्यरूप से देशैज संख्यात प्रदेशिक स्कन्धों की अपेक्षा असंख्यातगुणे अधिक हैं। 'परमाणु पोग्गला निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' निरेज निष्कम्प परमाणु पुद्गल द्रव्यरूप से देशैज संख्यात प्रदेशिक स्कन्धों की अपेक्षा असंख्यातगुणे अधिक हैं। 'संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' निरेज संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध द्रव्यरूप से निरेज परमाणुओं की अपेक्षा

खंधा देसेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કે જેઓ એક અંશથી સકંપ હોય છે. દ્રવ્યપણાથી સેજ-સકંપ પરમાણુઓ કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે. 'असंखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा, દેશતઃ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી દેશતઃ સંખ્યાત-પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે. 'परमाणु पोग्गला निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' નિરેજ-નિષ્કંપ પરમાણુ પુદ્ગલો દ્રવ્યથી દેશૈજ-દેશતઃ સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કરતાં અસંખ્યાત ગણા વધારે છે. 'संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' નિરેજ નિષ્કંપ સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી નિરેજ પરમાણુઓ કરતાં

संख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया निरेजसंख्यातप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति ११। 'पएसट्टयाए' प्रदेशार्थतया-प्रदेशार्थरूपेण, 'सव्वत्थोवा अणंतपएसिया०' सर्वस्तोका अनन्तप्रदेशिकाः, स्कन्धाः सर्वैजाः प्रदेशार्थतया-प्रदेशार्थतारूपेण सर्वांशे सकम्पा अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वतः स्तोका भवन्तीति। 'एवं पएसट्ठयाए वि' एवम्-द्रव्यार्थतयेव प्रदेशार्थतया अपि अल्पबहुत्वमवगन्तव्यमिति। 'णवरं परमाणुपोग्गला अपएसट्ठयाए भाणियव्वा' नवरम्-केवलं द्रव्यार्थपक्षात् प्रदेशार्थतापक्षे एतावद्वैलक्षण्यं यत् अत्र प्रदेशार्थता पक्षे परमाणुपुद्गला अप्रदेशार्थतया भणितव्याः, परमाणूनां निष्प्रदेशत्वात् 'संखेज्जपएसिया खंधा निरेया पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' संख्यातप्रदे-

---

संख्यातगुणे अधिक हैं। 'असंखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' निष्कम्प असंख्यातप्रदेशिक स्कन्ध द्रव्यरूप से निरेज संख्यात प्रदेशिक स्कन्धों की अपेक्षा असंख्यातगुणें अधिक हैं। 'पएसट्ठयाए सव्वत्थोवा अणंतपएसिया०, प्रदेशार्थता की अपेक्षा से सर्वांशों में सकम्प अनन्त प्रदेशिक स्कन्ध सब से कम है। 'एवं पएसट्ठयाए वि' इस प्रकार द्रव्यार्थता की तरह प्रदेशार्थता से भी अल्प बहुत्व जानना चाहिये। 'णवरं परमाणुपोग्गला अपएसट्ठयाए भाणियव्वा' केवल द्रव्यार्थता पक्ष से प्रदेशार्थता पक्ष में इतनी ही भिन्नता है कि यहां प्रदेशार्थता पक्ष में परमाणुपुद्गल अप्रदेशार्थरूप से कहना चाहिये। क्योंकि परमाणुओं को एक प्रदेश से अतिरिक्त अधिक प्रदेश नहीं होते हैं। इसीलिये उन्हें निष्प्रदेशी कहा गया है। 'संखेज्जपएसिया खंधा निरेया पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' अकम्प जो संख्यातप्रदेशिक

સંખ્યાતગણા વધારે છે 'असंखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' નિષ્કંપ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધ દ્રવ્યપણાથી નિરેજ સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે 'पएसट्ठयाए सव्वत्थोवा अणंतपएसिया०' સર્વાંશથી સકંપ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો સૌથી ઓછા છે. 'एवं पएसट्ठयाए वि' એજ પ્રમાણે દ્રવ્યાર્થપણા પ્રમાણે પ્રદેશાર્થપણાથી પણ અલ્પ બહુપણું સમજવું 'णवरं परमाणुपोग्गला अपएसट्ठयाए भाणियव्वा' કેવળ દ્રવ્યપણા નાપક્ષ કરતાં પ્રદેશાર્થપણાના પક્ષમાં એટલું જ ભિન્નપણુ છે કે અહીંયાં પ્રદેશાર્થપણાના પક્ષમાં પરમાણુ પુદ્ગલ અપ્રદેશાર્થ રૂપથી કહેવા જોઈએ. કેમકે—પરમાણુઓનું એકપ્રદેશ શિવાય વધારે પ્રદેશપણું હોતુ નથી તેથી તેઓને નિષ્પ્રદેશી-પ્રદેશો વિનાના કહ્યા છે. 'संखेज्जपएसिया

शिकाः स्कन्धा निरेजाः प्रदेशार्थतया इतरेभ्योऽसंख्यातगुणा अधिका भवन्ति। द्रव्यार्थतापक्षे दशमभङ्गे संख्यातगुणा अधिकाः कथिताः, इह तु असंख्यातगुणा इयानेव भेद उभयत्र। 'सेसं तं चेव' शेषम्-कथितातिरिक्तं सर्वम् तदेव-द्रव्यार्थता पक्षोक्तमेव ज्ञातव्यमिति। 'दव्वट्ठपएसट्ठयाए' द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया 'सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए' सर्वस्तोकाः-सर्वेभ्यो न्यूना अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया भवन्तीति १। 'ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा' ये एव सर्वैजानन्तप्रदेशिकस्कन्धा द्रव्यार्थतया सर्वस्तोकाः ते एव प्रदेशार्थतया अनन्तगुणा अधिका भवन्तीति २। 'अणंतपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया पूर्वापेक्षया अन-

---

स्कन्ध हैं वे प्रदेशरूप से दूसरों की अपेक्षा असंख्यातगुणे अधिक हैं। यद्यपि ये १० वे भंग में द्रव्यरूप पक्ष में संख्यातगुणें अधिक कहे गये हैं परन्तु यहां वे असंख्यातगुणें अधिक कहे गये हैं इतना ही भेद यहां दोनों स्थानों में हैं। 'सेसं तं चेव' बाकी का ओर सब कथन द्रव्यार्थता पक्ष में कहे गये जैसा ही है। 'दव्वट्ठपएसट्ठयाए' द्रव्यार्थ और प्रदेशार्थ की अपेक्षा-दोनों की अपेक्षा 'सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए' द्रव्यार्थतापक्ष में द्रव्यरूप से सब से कम सर्वांशतः सकम्प जो अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध हैं वे हैं ॥१। 'तंचेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा' परंतु ये ही सर्वैज अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध प्रदेशरूप से अनन्तगुणें अधिक हैं।२। 'अणंतपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' अकम्प अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध पूर्वकी अपेक्षा द्रव्यरूप से अनन्तगुणें अधिक हैं ३॥ 'तं चेव पए-

---

खंधा निरेया पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' અકંપ જે સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે. તેઓ પ્રદેશપણાથી બીજાઓ કરતા અસંખ્યાતગણા વધારે છે જોકે આ ૧૦ દશમાં ભાંગામાં દ્રવ્યપણાના પક્ષમાં સંખ્યાતગણા વધારે કહ્યા છે. પરંતુ અહિયાં તે અસંખ્યાતગણા વધારે કહ્યા છે. આ બન્ને સ્થાનોમાં અહિયા એટલોજ ભેદ છે 'सेसं तं चेव' બાકીનુ બીજુ સઘળું કથન દ્રવ્યાર્થપણાના પક્ષમાં કહ્યા પ્રમાણે છે दव्वट्ठपएसट्ठयाए' દ્રવ્યાર્થ અને પ્રદેશાર્થની અપેક્ષાથી-બન્નેની અપેક્ષાએ 'सव्वत्थोवा अणंतपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए' દ્રવ્યાર્થ પણાનાપક્ષમાં દ્રવ્યપણાથી સૌથી ઓછા સર્વાશતઃ સકંપ જે અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે તે છે ।૧। 'ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा' પરંતુ એજ સેજ-સકંપ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોજ પ્રદેશપણાથી અનંતગણા વધારે છે ।૨। 'अणंत

न्तगुणा अधिका भवन्तीति३। 'ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा' ते एव उक्ता एव अनन्तप्रदेशिका निरेजाः स्कन्धाः प्रदेशार्थतया अनन्तगुणा अधिका भवन्तीति४। 'अणंतपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' अनन्तप्रदेशिकाः स्कन्धा देशैजाः पूर्वापेक्षया द्रव्यार्थतारूपेण अनन्तगुणा अधिका भवन्ति५। 'ते चेव पए-सट्ठयाए अणंतगुणा' ते एव प्रदेशार्थतया पूर्वापेक्षया अनन्तगुणा अधिका भव-न्तीति६। 'असंखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' असंख्यातप्रदे-शिकाः स्कन्धाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया अनन्तप्रदेशिकद्रव्यापेक्षया अनन्तगुणा अधिका भवन्तीति७। 'ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' ते एव सर्वैजा संख्यातप्रदेशिका एव स्कन्धाः प्रदेशार्थतया पूर्वापेक्षया असंख्यातगुणाः अधिका भवन्तीति८।

सट्ठयाए अणंतगुणा' और वे ही अकम्प अनन्त प्रदेशिक स्कन्ध प्रदेशरूप से अनन्तगुणें अधिक हैं।४॥ 'अणंतपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' देशतः सकम्प जो अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध हैं वे द्रव्यरूप से पूर्व की अपेक्षा अनन्तगुणें अधिक हैं।५॥ 'ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा' और वे ही देशतः सकम्प अनन्तप्रदेशिक स्कंध प्रदेशरूप से पूर्व की अपेक्षा अनन्तगुणे अधिक हैं।६। 'असंखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' जो सर्वैज असंख्यातप्रदेशिक स्कंध हैं वे अनन्तप्रदेशिक स्कंधों की अपेक्षा द्रव्यरूप से अनन्तगुणें अधिक हैं।७। 'ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' और वे ही सर्वैज असंख्यात प्रदेशिक स्कंध प्रदेशरूप से पूर्व की अपेक्षा असंख्यातगुणें अधिक हैं।८। 'संखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्ज-

---

पएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' अકંપ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો પહેલાં કરતાં દ્રવ્યપણાથી અનંતગણા વધારે છે ॥૩॥ 'ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा' અને એજ અકંપ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો જ પ્રદેશપણાથી અનંતગણા વધારે છે ॥૪॥ 'अणंतपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा દેશતઃ સકંપ જે અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે તેઓ દ્રવ્ય પણાથી પહેલાં કરતાં અનંતગણા વધારે છે. ॥૫॥ 'ते चेव पएसट्ठयाए अणंतगुणा' અને એજ દેશતઃ સકંપ અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધ પ્રદેશપણાથી પહેલાં કરતાં અનંત ગણા વધારે છે ।૬। 'असंखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए अणंतगुणा' જે સેજ-સકંપ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે. તે અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કરતાં દ્રવ્યપણાથી અનંતગણા વધારે છે, ॥૭॥ 'ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' અને એજ-સકંપ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો પ્રદેશપણાથી પહેલાં કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે. ॥૮॥ 'संखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया

'संखेज्जपएसिया खंधा सव्वेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' संख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धाः सर्वैजा द्रव्यार्थतया पूर्वापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति९। 'ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' ते एव-सर्वैजसंख्यातप्रदेशिका एव पूर्वापेक्षया-प्रदेशार्थतारूपेण संख्यातगुणा अधिका भवन्ति१०। 'परमाणुपोग्गला सव्वेया दव्वट्ठ अपएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' परमाणुपुद्गलाः सर्वैजा द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया प्रदेशार्थपक्षक सर्वैजसंख्यातप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति११। 'संखेज्जपएसिया देसेया खंधा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' संख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा देशैजा द्रव्यार्थतया पूर्वापेक्षया असंख्येयगुणा अधिका भवन्तीति१२। 'ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' ते एव-देशैजसंख्यातप्रदेशिका एव प्रदेशार्थतारूपेण पूर्वापेक्षया संख्यातगुणा अधिका भवन्तीति१३। 'असंखेज्जपए-

---

गुणा' सर्वैज जो संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध हैं वे पूर्व की अपेक्षा द्रव्य रूप से असंख्यातगुणें अधिक हैं।९। 'ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' वे ही सर्वैज संख्यातप्रदेशिक स्कन्ध पूर्व की अपेक्षा प्रदेशरूप से संख्यातगुणें अधिक हैं ॥१०॥ 'परमाणुपोग्गला सव्वेया दव्वट्ठ अपएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' सर्वांशतः सकम्प जो परमाणु पुद्गल हैं वे द्रव्यार्थरूप से प्रदेशार्थपक्ष की अपेक्षा संख्यातगुणित कथित सर्वैज संख्यातप्रदेशिक स्कन्धो से असंख्यातगुणें अधिक हैं।११॥ 'संखेज्जपएसिया देसेया खंधा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' देशैज जो संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध हैं वे पूर्व की अपेक्षा द्रव्यरूप से असंख्यातगुणें हैं।१२॥ 'ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' वे ही देशैज संख्यातप्रदेशिक स्कन्ध

दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' सेज-सकंप જે સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે તે પહેલાં કરતા દ્રવ્યપણાથી અસંખ્યાતગણા વધારે છે ।૯। 'ते चेव पएसट्ठयाए संखे गुणा' એજ-સેજ-સકંપ સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો પહેલાં કરતાં પ્રદેશપણાથી સંખ્યાતગણા વધારે છે. ॥૧૦॥ ''परमाणुपोग्गला सव्वेया दव्वट्ठअपएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' સર્વાંશથી સકંપ જે પરમાણુ પુદ્ગલો છે, તેઓ દ્રવ્યાર્થપણાથી પ્રદેશાર્થપણા કરતાં સંખ્યાતગણા કહેલ સર્વૈજ-સકંપ સંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે. ।૧૧। 'संखेज्जपएसिया देसेया खंधा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' દેશતઃ જે સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે તે પહેલાં કરતાં દ્રવ્યપણાથી અસંખ્યાત ગણા વધારે છે. ।૧૨। 'ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' એજ દેશતઃ સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધ જ પ્રદેશપણાથી પહેલાં કરતાં સંખ્યાતગણા વધારે છે. ।૧૩। 'असंखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठ-

सिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' असंख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा देशैजा द्रव्यार्थतया पूर्वापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति१४। 'ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' ते एव-देशैजा संख्यातप्रदेशिका एव प्रदेशार्थतारूपेण पूर्वापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्तीति१५। 'परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्ठअपएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' परमाणुपुद्गला निरेजा द्रव्यार्थाप्रदेशार्थतया पूर्वापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्ति१६। 'संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' संख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजाः-कम्पनरहिताः द्रव्यार्थतारूपेण पूर्वापेक्षया संख्यातगुणा अधिका भवन्तीति१७। 'ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' ते एव निरेजसंख्यातप्रदेशिकस्कन्धा एव प्रदेशार्थतया पूर्वापेक्षया संख्यातगुणा

प्रदेशरूप से पूर्वकी अपेक्षा असंख्यातगुणें अधिक हैं ।१३॥ 'असंखेज्जपएसिया खंधा देसेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' असंख्यात प्रदेशिक स्कन्ध जो देशैज हैं द्रव्यरूप से पूर्व की अपेक्षा असंख्यातगुणें अधिक हैं ।१४॥ 'ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' और ये ही देशैज असंख्यात प्रदेशिक स्कन्ध प्रदेशरूप से पूर्व की अपेक्षा असंख्यातगुणें अधिक हैं ।१५॥ 'परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्ठ अपएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' निरेज परमाणु पुद्गल हैं वे द्रव्यार्थ अप्रदेशार्थरूप से पूर्व की अपेक्षा असंख्यातगुणे अधिक हैं ।१६॥ 'संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' निरेज अकम्प संख्यात प्रदेशिक स्कंध द्रव्यरूप से पूर्व की अपेक्षा संख्यातगुणें अधिक हैं ।१७॥ 'ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' और वे ही निरेज संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध प्रदेशों के रूप से पहिले की अपेक्षा संख्यातगुणें

याए असंखेज्जगुणा' અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો કે જે દેશૈજ છે. તે દ્રવ્યપણાથી પહેલાં કરતા અસંખ્યાતગણા વધારે છે. ।૧૪। 'ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' અને આ દેશૈજ અસંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધ પ્રદેશપણાથી પહેલાં કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે. ।૧૫। 'परमाणुपोग्गला निरेया दव्वट्ठअपएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' નિરેજ જે પરમાણુ પુદ્ગલો છે તેઓ દ્રવ્યાર્થ અપ્રદેશાર્થપણાથી પહેલાં કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે. ।૧૬। 'संखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा' નિરેજ-નિષ્કંપ સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો દ્રવ્યપણાથી પહેલાં કરતાં સંખ્યાતગણા વધારે છે ।૧૭। 'ते चेव पएसट्ठयाए संखेज्जगुणा' અને એજ નિરેજ-અકંપ સંખ્યાતપ્રદેશોવાળા સ્કંધો પ્રદેશપણાથી

अधिका भवन्तीति१८। 'असंखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्ज-गुणा' असंख्यातप्रदेशिकाः स्कन्धा निरेजा द्रव्यार्थतया पूर्वापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भवन्ति१९। 'ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' ते एव-निरेजा संख्यात-प्रदेशिकस्कन्धा एव प्रदेशार्थतारूपेण पूर्वापेक्षया असंख्यातगुणा अधिका भव-न्तीति२०। अत्र सर्वेषामल्पबहुत्वाधिकारे द्रव्यार्थचिन्तायां परमाणुपदस्य सर्वै-जत्वनिरेजत्वविशेषणात् संख्यातासंख्यातनन्तप्रदेशिकानां तु त्रयाणाम् प्रत्येकं देशैजसर्वैजनिरेजत्वात्मकविशेषणात् एकादशपदानि जातानि एवं प्रदेशार्थताया-मपि एकादशैव पदानि, उभयार्थतापक्षे तु एतान्येव-विंशतिरेव अभूवन् सर्वैज

अधिक हैं।१८॥ 'असंखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए असं, खेज्जगुणा' निरेज अकम्प जो असंख्यात प्रदेशिक स्कन्ध हैं वे पूर्वकी अपेक्षा द्रव्यरूप से असंख्यातगुणें अधिक हैं।१९॥ 'ते चेव पएसट्ठयाए असंखेज्जगुणा' और वे ही निरेज असंख्यात प्रदेशिक स्कन्ध प्रदेशों के रूप से पूर्व की अपेक्षा असंख्यातगुणें अधिक हैं।२०। यहां इन सबके अल्प बहुत्व के अधिकार में परमाणु पुद्गल के द्रव्यरूप से विचार करने में सर्वैजत्व और निरेजत्व विशेषण से दो पद और संख्यात असंख्यात एवं अनन्तप्रदेशिक स्कन्धों के प्रत्येक के देशैजत्व सर्वैजत्वरूप एवं निरेजत्वरूप विशेषण से ३-३ पद होने से ९ पद हुए हैं इस प्रकार कुल मिलाकर ११ पद हुए हैं। इसी प्रकार से प्रदेश रूप से विचार करने पर ११ पद होते हैं। तथा द्रव्यरूप एवं प्रदेशरूप दोनों के

પહેલાં કરતા સંખ્યાતગણા વધારે છે. ૧૮। असंखेज्जपएसिया खंधा निरेया दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा' નિરેજ—અકંપ જે અસખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો છે તેઓ પહેલાં કરતાં દ્રવ્યપણાથી અસંખ્યાતગણા વધારે છે. ૧૯। 'ते चेव पएसट्ठयाए असखेज्जगुणा' અને એજ નિરેજ અસંખ્યાત પ્રદેશોવાળા સ્કંધો જ પ્રદેશપણાથી પહેલાં કરતાં અસંખ્યાતગણા વધારે છે. અહિયાં આ બધાના અલ્પ-બહુપણાના અધિકારમાં પરમાણુ પુદ્ગલ પદનો દ્રવ્યપણાથી વિચાર કરતાં સર્વૈજત્વ-સકંપ પણા અને નિરેજત્વ-નિષ્કંપણાના વિશેષણથી બે પદો અને સંખ્યાત અસંખ્યાત અને અનંત પ્રદેશોવાળા સ્કંધોના દરેકના દેશૈજત્વ દેશપણાથી અને સર્વૈજત્વ–સર્વાંશપણાથી અને નિરેજત્વ નિરેજપણાના વિશે ષણથી ૩-૩ ત્રણ ત્રણ પદો થવાથી ૯ નવપદો બન્યા છે—આરીતે કુલ મળીને ૧૧ અગિયાર પદો થયા છે, એજ પ્રમાણે પ્રદેશપણાથી વિચાર કરતાં તેના પણ ૧૧ અગિયાર પદો થાય છે. તથા દ્રવ્ય અને પ્રદેશપણાથી ઉભય-

निरेजपक्षे परमाणुपु द्रव्यार्थप्रदेशार्थपदयो र्द्रव्यार्थाप्रदेशार्थता इत्येव रूपेण एकीकरणादिति ॥सू० १४॥

अथानन्यानपि अस्तिकायान् प्रदेशत एव विचारयन्नाह-'कइ णं भंते !' इत्यादि,

मूलम्-कइ णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता गोयमा ! अट्ठ धम्मत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता। कइ णं भंते ! अधम्मत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता एवं चेव। कइ णं भंते ! आगासत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता एवं चेव। कइ णं भंते ! जीवत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता, गोयमा ! अट्ठ जीवत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता। एए णं भंते ! अट्ठ जीवत्थिकायमज्झपएसा कइसु आगासपएसेसु ओगाहंति गोयमा ! जहन्नेणं एक्कंसि वा दोहिं वा तीहिं वा चउहिं वा पंचहिं वा छहिं वा उक्कोसेणं अट्ठसु नो चेव णं सत्तसु। सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू०१५॥

॥ पणवीसइमे सए चउत्थो उद्देसो समत्तो ॥

छाया-कति खलु भदन्त ! धर्मास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अष्ट धर्मास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः। कति खलु भदन्त ! अधर्मास्तिकास्य मध्यप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः ? एवमेव। कति खलु भदन्त ! आकाशास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः, एवमेव। कति खलु भदन्त ! जीवास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अष्टौ जीवास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः। एते खलु भदन्त ! अष्टौ जीवास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः कतिषु आकाशप्रदेशेषु अवगाहन्ते ? गौतम ! जघन्येन एकस्मिन् वा द्वयोर्वा, त्रिषु वा, चतुर्षु वा, पञ्चसु वा, षट्सु वा उत्कृष्टेन अष्टसु नैव खलु सप्तसु। तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू०१५॥

॥ पञ्चविंशतितमे शतके चतुर्थोद्देशकः समाप्तः ॥

सम्मिलित रूप से विचार करने पर २० पद होते हैं। क्योंकि यहां पर सर्वैज और निरेज पक्ष में परमाणुओं में द्रव्यार्थ प्रदेशार्थ को द्रव्यार्थ अप्रदेशार्थ इसरूप से एक कर दिया गया है ॥सू० १४॥

પણાથી વિચાર કરતાં ૨૦ પદો થાય છે' કેમકે આ પક્ષમાં સર્વૈજ-સકંપ અને નિરેજ-નિષ્કંપ પક્ષમાં પરમાણુઓમાં દ્રવ્યાર્થ પ્રદેશાર્થને દ્રવ્યાર્થ અપ્રદેશાર્થ આ રીતે એક પદ કરવામાં આવેલ છે. ॥સૂ૦ ૧૪॥

टीका—'कइ णं भंते' कति खलु भदन्त ! 'धम्मत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' धर्मास्तिकायद्रव्यस्य मध्यप्रदेशा मध्या अवयवाः प्रज्ञप्ताः कथिता इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अट्ठ धम्मत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' अष्टौ धर्मास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः। 'कइ णं भंते ! अधम्मत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' कति खलु भदन्त ! अधर्मास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः प्रज्ञप्ता इति प्रश्नः। उत्तरमाह-'एवं चेव' एवमेव अष्टावेव यथा धर्मास्तिकायस्य अष्टौ मध्यप्रदेशा स्तथैव अधर्मास्तिकायस्यापि अष्टावेव मध्यप्रदेशा ज्ञातव्या इति। 'कइ णं भंते ! आगासत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' कति

अब सूत्रकार अन्य अस्तिकायों का भी प्रदेशों की अपेक्षा विचार करते हैं-'कइ णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' इत्यादि।

टीकार्थ-इस सूत्रद्वारा गौतमस्वामी ने प्रभुश्री से ऐसा पूछा है-'कइ णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय के मध्यप्रदेश कितने कहे गये हैं ? इसके उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं-'गोयमा ! अट्ठ धम्मत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' हे गौतम ! धर्मास्तिकाय के मध्यप्रदेश-मध्यअवयव आठ कहे गये हैं।

'कइ णं भंते ! अधम्मत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' हे भदन्त ! अधर्मास्तिकाय के मध्यप्रदेश कितने कहे गये हैं ! उत्तर में प्रभु श्री कहते हैं—'एवं चेव' हे गौतम ! धर्मास्तिकाय के जैसे अधर्मास्तिकाय के भी मध्यप्रदेश आठ ही कहे गये हैं।

'कइ णं भंते ! आगासत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' हे भदन्त !

હવેસૂત્રકાર બીજા અસ્તિકાયોનું પણ પ્રદેશોની અપેક્ષાથી કથન કરે છે.—"कइ णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા શ્રીગૌતમસ્વામીએ પ્રભુશ્રી ને એવું પૂછ્યું છે કે-'कइ णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' હે ભગવન્ ધર્માસ્તિકાયના મધ્યપ્રદેશો કેટલા કહયા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा अट्ठ धम्मत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયના મધ્યપ્રદેશો આઠ કહયા છે. 'कइ णं भंते ! अधम्मत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' હે ભગવન્ અધર્માસ્તિકાયના મધ્યપ્રદેશો કેટલા કહયા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી ગૌતમસ્વામીને કહે છે તે-'एवं चेव' હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયના કથન પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાયના મધ્યપ્રદેશો પણ આઠ જ કહયા છે 'कइ णं भंते ! आगासत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' હે ભગવન્ આકાશાસ્તિકાયના મધ્યપ્ર-

खलु भदन्त ! आकाशास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः, उत्तरमाह–'एवं चेव' एवमेव यथाऽधर्मास्तिकायस्याष्टौ मध्यप्रदेशाः कथिता स्तथैव आकाशास्तिकायस्यापि अष्टावेव मध्यप्रदेशा ज्ञातव्या इति । एते च धर्माधर्माकाशास्तिकाय रुचक प्रदेशाष्टकावगाहिनो ज्ञातव्याः । इह च यद्यपि धर्मास्तिकायादे र्लोकप्रमाणत्वेन तेषां मध्यं रत्नप्रभावकाशान्तर एव भवति, न तु रुचके, तथापि दिशामनुदिशां च तदुद्भवत्वा द्धर्मास्तिकायादीनां मध्य रुचके विवक्षितमिति प्रतीयते । 'कइ णं भंते ! जीवत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' कति खलु भदन्त ! जीवास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः प्रज्ञप्ता इति प्रश्नः । भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अट्ठ जीवत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' अष्टौ जीवास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः प्रज्ञप्ताः । जीवास्तिकायस्येति प्रत्येकं जीवानामित्यर्थः, ते च सर्वस्या-

---

आकाशास्तिकाय के मध्यप्रदेश कितने कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं–'एवं चेव' हे गौतम ! धर्मास्तिकाय के जैसे आकाशास्तिकाय के भी मध्यप्रदेश आठ ही कहे गये हैं । ये धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय और आकाशास्तिकाय आठ रुचक प्रदेशों पर अवगाही होते हैं, ऐसा जानना चाहिये । यहां यद्यपि धर्मास्तिकायादिक लोक प्रमाण होने से इनका मध्यम भाग रुचक से असंख्य योजन दूर रत्नप्रभा के आकाशान्तर–अवकाशान्तर–में आया है रुचक में नहीं आया है । तब भी दिशा और विदिशा की उत्पत्ति का स्थान रुचक है इसका कारण धर्मास्तिकायादिकों के मध्यभागो की भी रुचक में विवक्षा की गई है ऐसा मालुम पडता हैं । 'कइ णं भंते ! जीवत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' हे भदन्त ! जीवास्तिकाय के मध्यप्रदेश कितने कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभुश्री कहते है–'गोयमा ! अट्ठ जीवत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' हे गौतम !

દેશો કેટલા કહયા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે—'एवं चेव' હે ગૌતમ અધર્માસ્તિકાયના કથન પ્રમાણે આકાશાસ્તિકાયના મધ્યપ્રદેશોપણ આઠજ કહયા છે. આ આઠ રૂચક પ્રદેશોપર અવગાહના વાળા હોય છે. તેમ સમજવુ. અહિયાં જો કે–ધર્માસ્તિકાય વિગેરે લોક પ્રમાણ હોવાથી તેમના મધ્યભાગો રૂચક પ્રદેશોથી અસંખ્યાત યોજન દૂર રત્નપ્રભાના આકાશ—અવકાશમાં આવેલાં છે રૂચકમાં આવેલ નથી. તોપણ દિશા અને વિદિશાની ઉત્પત્તિનું સ્થાન રૂચક છે. તે કારણથી ધર્માસ્તિકાય વિગેરના મધ્ય ભાગની રૂચકમા વિવક્ષા કરેલ છે તેમ સમજાય છે.

'कइ णं भंते ! जीवत्थिकायस्स मज्झपएसा पन्नत्ता' હે ભગવન્ જીવાસ્તિકાયના મધ્યપ્રદેશો કેટલા કહયા છે કે–'गोयमा ! अट्ठ जीवत्थिकायस्स मज्झपएसा

अवगाहनायां मध्य भाग एव भवन्तीति मध्यप्रदेशा उच्यन्ते। 'एए णं भंते अट्ठ जीवत्थिकायस्स मज्झपएसा कइसु आगासपएसेसु ओगाहंति' एते खलु भदन्त! अष्टौ जीवास्तिकायस्य मध्यप्रदेशाः कतिषु आकाशप्रदेशेषु अवगाहन्ते इति प्रश्नः। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा' हे गौतम! 'जहन्नेणं एक्कंसि वा' जघन्येन एकस्मिन् आकाशप्रदेशे अवगाहन्ते, 'दोहिं वा' द्वयोर्वा आकाशप्रदेशयो रवगाहन्ते, 'तीहिं वा' त्रिषु वा आकाशप्रदेशेषु अवगाहन्ते 'चउहिं वा' चतुर्षु वा आकाशप्रदेशेषु अवगाहन्ते 'पंचहिं वा छहिं वा' पंचसु वा षट्सु वा आकाशप्रदेशेषु अवगाहन्ते, अत्र सप्तम्यर्थे तृतीया प्राकृतत्वात्, जीवानां संकोचविकाशधर्मत्वात्। 'उक्कोसेणं अट्ठसु' उत्कृष्टतोऽष्टसु आकाशप्रदेशेषु अवगाहन्ते एकैकस्मिन्

जीवास्तिकाय के आठ मध्यप्रदेश कहे गये हैं। यहां जीवास्तिकाय से प्रत्येक जीवास्तिकाय गृहीत हुआ है, इसलिये प्रत्येक जीवास्तिकाय के आठ २ मध्यप्रदेश कहे गये हैं ऐसा इस कथन का तात्पर्य जानना चाहिये। ये आठ मध्यप्रदेश समस्त अवगाहना के मध्यभाग में ही होते हैं इसलिये ये मध्यप्रदेश कहे जाते हैं।

'एए णं भंते! अट्ठ जीवत्थिकायस्स मज्झपएसा कइसुआगासपएसेसु ओगाहंति' हे भदन्त! जीवास्तिकाय के ये आठ मध्यप्रदेश कितने आकाश प्रदेशों में समाते हैं? उत्तर में प्रभुश्री कहते हैं- 'गोयमा! जहन्नेणं एक्कंसि वा दोहिं वा, तीहिं वा चउहिं वा पंचहिं वा छहिं वा उक्कोसेणं अट्ठसु नो चेव णं सत्तसु' हे गौतम! जीवास्तिकाय के आठ मध्यप्रदेश जघन्य से एक आकाशप्रदेश

पन्नत्ता' હે ગૌતમ! જીવાસ્તિકાયના આઠ મધ્યપ્રદેશો કહ્યા છે. અહીંયાં જીવાસ્તિકાયથી પ્રત્યેક જીવાસ્તિકાયો ગ્રહણ કરાયા છે. તેથી પ્રત્યેક જીવાસ્તિકાયના આઠ આઠ મધ્યપ્રદેશો કહયા છે એવું આ કથનનું તાત્પર્ય સમજવું જોઈએ. આ આઠ મધ્ય પ્રદેશો સઘળા અવગાહના ના મધ્યભાગમાં જ હોય છે. તેથી તે મધ્ય પ્રદેશો કહેવાય છે.

"एए णं भंते! अट्ठ जीवत्थिकायस्स मज्झपएसा कइसु आगासपएसेसु ओगाहंति' હે ભગવન્ જીવાસ્તિકાયના આ આઠ મધ્યપ્રદેશો કેટલા આકાશ પ્રદેશોમાં સમાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુશ્રી કહે છે કે-'गोयमा! जहन्नेणं एक्कंसिवा दोहिं वा तीहिं वा चउहिं वा पचहिं वा छहिंवा उक्कोसेणं अट्ठसु नो चेवणं सत्तसु' હે ગૌતમ! જીવાસ્તિકાયના આઠ મધ્યપ્રદેશો જઘન્યથી એક આકાશ પ્રદેશમાં પણ સમાઈ શકે છે. બે આકાશ પ્રદેશોમાં પણ

तेषामवगाहनात् 'णो चेव णं सत्तसु' नैव खलु सप्तसु अवगाहन्ते-जीवप्रदेशानां संकोचविकाशशालितया जीवस्य मध्यवर्तिनोऽष्टौ प्रदेशाः, जघन्येन एकस्मादाकाशप्रदेशादारभ्य षडाकाशप्रदेशेष्वपि अवगाहन्ते. तथोत्कृष्टतोऽष्टासु आकाश प्रदेशेषु अवगाहन्ते किन्तु वस्तुस्वभावात् सप्तसु आकाशप्रदेशेषु नैव अवगाहन्ते इति भावः। 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त! इति भदन्त! यद्देवानुप्रियेण यथा यथा कथितं तत्सर्वम् एवमेव-सर्वथा सत्यमेव आप्त

में भी समा सकते हैं दो आकाश प्रदेशों में भी समा सकते हैं तीन आकाश प्रदेशों में भी समा सकते हैं चार आकाश प्रदेशों में भी समा सकते है पांच आकाश प्रदेशों में समा सकते है। छह आकाशप्रदेशो में भी समा सकते हैं और उत्कृष्ट से आठ आकाशप्रदेशों में भी समा सकते हैं। पर सात आकाश प्रदेशों में नहीं समाते हैं। इसका कारण यह है कि जीव प्रदेशों का स्वभाव संकोच और विस्तार रूप होना है। अतः कम से कम ये एक प्रदेश से लेकर ६ आकाश प्रदेशों में भी समा सकते हैं और अधिक से अधिक रूप में आठ प्रदेशो में समा सकते हैं। पर वस्तु स्वभाव ऐसा ही होने के कारण ये सात आकाश प्रदेशों में नहीं समाते हैं। 'सेवं भंते ! भंते त्ति' हे भदन्त। जैसा यह कथन आप देवानुप्रिय ने कहा है वह सर्वथा सत्य ही है। क्योंकि आप्त वाक्य बाधा रहित होते हैं। इस प्रकार

સમાઈ શકે છે ત્રણ આકાશપ્રદેશોમાં પણ સમાય છે. ચાર આકાશ પ્રદેશોમાં પણ સમાય છે પાંચ આકાશપ્રદેશોમાં પણ સમાય છે, છ આકાશ પ્રદેશોમાં પણ સમાઈ શકે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી આઠ આકાશ પ્રદેશોમાં પણ સમાઈ શકે છે. પરંતુ સાત આકાશ પ્રદેશોમાં સમાય શકતા નથી તેનું કારણ એવું છે કે-જીવપ્રદેશો નો સ્વભાવ સંકોચ અને વિસ્તારરૂપ હોય છે. તેથી ઓછામાં ઓછા એક પ્રદેશથી લઈને ૬ આકાશ પ્રદેશોમાં પણ સમાઈ શકે છે અને વધારેમાં વધારે આઠ પ્રદેશોમાં સમાય શકે છે. પરંતુ વસ્તુસ્વભાવ એવો હોવાથી તે સાત આકાશ પ્રદેશોમાં સમાતા નથી.

'સેવં ભંતે સેવં ભંતેત્તિ' હે ભગવન્ આપ દેવાનુંપ્રિયે જે આ કથન કર્યું છે. તે સઘળું કથન સર્વથા સત્ય જ છે. આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સત્ય જ છે કેમકે-આપ્ત વાકય નિર્બાધ હોય છે. આ પ્રમાણે કહીને છે શ્રીગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તપ અને

वाक्यस्यानाबाधादिति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति ॥१५॥

इति श्री विश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यानैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक–श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त–
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु–
बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य – जैनधर्मदिवाकर
पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री
"भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायाम् पञ्चविंशतिशतकस्य
चतुर्थोद्देशकः समाप्तः ॥२५–४॥

कहकर वे गौतम भगवान् को वन्दना नमस्कार कर संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके पचीसवें शतकका
चतुर्थ उद्देशक समाप्त ॥२५–४॥

સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ॥સૂ૦ ૧૫॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકરપૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના પચીસમા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૫-૪॥